Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

559

20
4-21
1856

2010

B 2001

1115
P 2382

20
2-24

Printed in Turkey

ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻՒՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ընդ քան փոյթեցէ՛ք, քարքն ամօթ քառնեցէ՛ք։

ա Թես. Ե. 21։

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊԵՐԸՆԻ Ը. Պ. ԶԸՐԶԸԼԻ

1856

3698 Inv.

(2051)
40

20378-60.

Printed in Turkey

ՑԱՆԿ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ՅՕԳ. Ը. Ի՞նչ է Աստուածաբանութիւնը: 1:
ՅՕԳ. Բ. Խոշանդոտք Աստուածաբանութեան: 3:
ՅՕԳ. Գ. Աստուածաբանութեան վնասները, կամ ի՞նչ նպատակ Աստուածաբանութեան հետեւելու է: 6:
ՅՕԳ. Դ. Աստուածաբանութեան Աղբիւրները: 8:
ա. Խոհականութեան պատճառը իբրեւ աղբիւր Աստուածաբանութեան: 8:
բ. Յայտնութեան վրայ՝ որ է երկրորդ աղբիւր Աստուածաբանութեան: 13:
1. Ե՞ւ Հոգին Աստուծոյ անմոլորելի յայտնութիւն կ՚ընդունի ըսելով Աստուածաբանը մեկ մը չգիտցող հոգեբանութիւնը: 14:
2. Ընդհանուր հիմնադրութեան պահանջմունքը: 17:
3. Ընդդիմութիւն: 18:
4. Մարդոց գրուածքները ի՞նչ կերպով գործածելու են: 22:
5. Աստուածաբանը ի՞նչ կերպով գործածելու է: 24:
գ. Նոր Կտակարանին վրայ ծանօթութիւններ: 26:
դ. Հին Կտակարանին գործածութիւնը վրայ: 28:
ՅՕԳ. Ե. Աստուածեան կերպարութիւն դրական Աստուածաբանութեան: 33:
ՅՕԳ. Զ. Հաստատ եւ Մարմնոյ վերաբերութիւնը վրայ: 38:
ՅՕԳ. Է. Քրիստոնէական Հինական վարդապետութիւններուն վրայ: 40:
ՅՕԳ. Ը. Հաստատ խորհուրդներուն վրայ: 42:

ՑԱՆԿ

ԳԻՐՔ Ը

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ ՑԵՂԾԻՍ ԸՍՏ ՈՒՂՂԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ

Մ՛ԸՍ՛Ն Ը

ԱՍՏՈՒԾՈՑ ԳՈՑՈՒԹԵԱՆՆ ՈՒ ՍՏԱՐԱԳԵԼԵԱՑԸ ԵՒ ԵՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՎՐԱՑ

ՅՕԳ · Ը · Աստուածոյ գոյութիւնը վասն : 51 :
ՀԱՏ · Ը · Ի՛նչ կերպով կը խօսի Սուրբ Գիրքը առնչութիւն վասն : 51 :
ՀԱՏ · Թ · Աստուած մը ըլլալուն ապացոյցները՝ մեր եւ փիլիսոփաներէ բաներուն գոյութենէն : 52 :
ՀԱՏ · Ժ · Ապացոյցներուն՝ խղճմտանքէն, կամ հարցուածոյ բարոյական կողմնէն : 57 :
ՀԱՏ՝ ԺԱ · Ապացոյցներուն՝ ընդհանուր հարցկային հանգամանքներէն եւ հրաշքներէն : 58 :
ՀԱՏ · ԺԲ · Անոգութեան յիմարութիւնը : 58 :
ՀԱՏ · ՃՀ · Սուրբ Գրոց վրայ Աստուծոյ վասն ըսուած անուանները : 75 :
ա · Ընդհանուր անուանները, Աստուծոյ վասն ըսուած, որոնց որոշելու ճշմարիտ կամ սուտ Աստուած ըլլալը : 75 :
բ · Որոշ կերպով ճշմարիտ Աստուծոյ վասն ըսուած անուանները : 76 :
ՅՕԳ · Ժ · Աստուծոյ բնութիւնն ու պարագիրները : 78 :
ՀԱՏ · Ը · Անբաժանութիւն Աստուծոյ բնութիւնն ու պարագիրներուն վերլուծութիւնը : 78 :
ՀԱՏ · Թ · Աստուծոյ Միութիւնը վասն : 81 :
ՀԱՏ · Ժ · Աստուծոյ Հոգեւորութիւնը վասն : 91 :
ՀԱՏ · ԺԱ · Աստուծոյ Յաւիտենականութիւնը եւ Անփոփոխութիւնը վասն : 94 :
ՀԱՏ · ԺԲ · Աստուծոյ Համակարողութիւնը : 102 :
ՀԱՏ · ՃՀ · Աստուծոյ Համագիտութիւնը վասն : 104 :
ՀԱՏ · ԺԴ · Աստուծոյ Համաբնակութիւնը վասն : 110 :
ՀԱՏ · ԺԵ · Աստուծոյ Խոստումներուն վասն : 114 :
ՀԱՏ · ԺԶ · Աստուծոյ Խաբէութիւնը կամ Խաբուելնին վասն : 116 :
ՀԱՏ · ԺԷ · Աստուծոյ Ըղձութիւնը վասն : 133 :
ՀԱՏ · ԺԸ · Աստուծոյ Ճշմարտասիրութիւնն ու Հաւատարմութիւնը վասն : 141 :
ՀԱՏ · ԺԹ · Աստուծոյ Ողորմութիւնը եւ Արդարութիւնը վասն : 143 :
ՅՕԳ · Ժ · Երրորդութեան վերլուծութիւնը վասն : 146 :

ՀԱՏ. Ը. Հնէրաշխական գնահատութիւնները Երզոզդոտիենան վարդապետութեանը վրայ: 146:
ՀԱՏ. Թ. Ըն քնաբանութեան վրայ, որոնց դէմ Հայր՝ Ոչդէ ե՛ Աստուծ Հոգի՛ է դիտուն չէր ըսած ենք: 149:
ՀԱՏ. Ժ. Հօր Աստուածութիւնը վրայ: 150:
ՀԱՏ. Ժ. Որդւոյն կամ Քրիստոսի Աստուածութիւնը վրայ: 152:
ՀԱՏ. Ժ. Հոգւոյն Սրբոյ Աստուածութիւնը վրայ: 167:
ՀԱՏ. ԺԱ. Ո՞րչափ յայտնաւած է Հին Կտակարանին մէջ Երզոզդոտիենան վարդապետութիւնը: 174:

ՄԱՍ Ե

ԱՍՏՈՒԾՈՑ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ԵՒ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆԸ ՎՐԱ

ՅՕԲ. Ժ. Աստուծոյ գործերուն վրայ: 178:
ՀԱՏ. Ը. Տէսանելի պիտղերէն ապեղծմանը վրայ: 178:
ՀԱՏ. Ժ. Մարդուն ապեղծութիւնը ե՛ նախնական վիճակը: 184:
1. Թոլոր մարդկային սերը մէկ տեղէ մը յառաջ եկած: 184:
2. Մովսէսի պատմութիւնը Մարդուն ապեղծութեան վրայ: 185:
3. Դրախտին կամ Եդեմական պարտէզին վրայ: 186:
4. Մարդուն բնութիւնը վրայ: 187:
5. Աստուծոյ պատկերին վրայ որով մարդն ապեղծուեցաւ: 188:
6. Մարդուն նախկին վիճակին վրայ: 189:
ՀԱՏ. Ժ. Էրեզմակաց վրայ: 193:
ա. Թարի հրեշտակներուն վրայ: 197:
1. Անոնց վիճակը: 197:
2. Թարի Էրեշտակաց գործերը: 198:
3. Էրեշտակաց պատերը: 201:
4. Անոնց անուանները: 202:
5. Երկրպագութիւն Էրեշտակաց: 202:
բ. Չար Էրեշտակաց վրայ: 204:
1. Անոնց գոյութիւնը: 204:
2. Դիւահարութիւն: 209:
ՅՕԲ. Ե. Աստուծոյ նախախնամութիւնը վրայ: 213:
ՀԱՏ. Ը. Աստուծոյ նախախնամութիւնը վրայ ընդհանուր պատճառն: 213:
ՀԱՏ. Թ. Աստուծոյ բարոյական կառավարութիւնը վրայ: 232:
ՀԱՏ. Ժ. Աստուծոյ նախատեսութիւնը վրայ: 237:

ՀԼՏ· Դ· Ըսպո՛ւածայնին եւ մարդկայնին ներգործողու՛թեան վրայ, եւ Ըսպո՛ւոյ ինչնիշեան կատարեալ գո՛ւթեանն ու նախասահմանո՛ւթեան վարդապետո՛ւթիւնները դէմ ասարկո՛ւթիւնները: 242:
ՀԼՏ· Ե· Ըսպո՛ւոյ Յայտնութիւնը ճշմարտ վրայ: 251:
Ա· Ըսպո՛ւոյ Յայտնութիւնը ճշմարին սկզբնաւորո՛ւթեանը վրայ: 252:
Բ· Ըսպո՛ւոյ սքանչելի մարդոյ ճշմարտ հիպ ունեցած կապակցո՛ւթեանը վերաբերեալ Սո՛ւրբ Գիրքին վարդապետութեան վրայ: 271:

ԳԻՐՔ Բ

ՑԱՂԱԳՍ ՄԱՐԴՈՑ ԻԲՐԵԻ ՄԵՂԱՒՈՐ

ՅՕԳ· ԻԶ· Մեղքին եւ անոր ալեւորհս դանելո՛ւն վրայ: 277:
ՀԼՏ· Ը· Մեղաց վրայ: 277:
Ա· Մեղքին ի՛նչ ըլլալո՛ւն վրայ: 277:
Բ· Մեղաց զանազան տեսակներուն: 280:
Գ· Մեղաց զանազան պատճառներուն վրայ: 281:
Դ· Հոգւոյն Սրբոյ դէմ գործած մեղքին վրայ: 285:
ՀԼՏ· Բ· Մեր նախածնողացը փորձո՛ւթիւնը եւ Անկո՛ւմը: 287:
ՀԼՏ· Գ· Ըստքին մեղքին հետեւո՛ւթիւնները: 292:
ՅՕԳ· Լ· Մարդկային սե՛ռին բարոյական վիճակը, եւ աս վիճակին Ըզօգնայ անհրաժեշտ հիպ ունեցած կապակցո՛ւթիւնը: 296:
ՀԼՏ· Ը· Մեղքին ընդհանրո՛ւթիւնը եւ տեսակները: 296:
ՀԼՏ· Թ· Մարդկային մեղանչականո՛ւթեան Ըզօգնայ անհրաժեշտ հիպ ունեցած կապակցո՛ւթիւնը, կամ սկզբնական մեղաց վրայ: 310:

ԳԻՐՔ Գ

ՑԱՂԱԳՍ ՔՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԴՈՑ ՈՐ Ի ՀԵՒՆ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

ՅՕԳ· Ը· Քրիստոսի անձին եւ պաշտո՛ւթեանը վրայ: 331:
ՀԼՏ· Ը· Քրիստոս Փրկիչ, եւ ճշմարիտ Փրկիչ մեղաւորաց: 331:
ՀԼՏ· Բ· Փրկո՛ւթեան ուխտին վրայ: 332:
ՀԼՏ· Գ· Յիսուս եւ Քրիստոս Անուանքո՛ւն՝ եւ Յիսուսի վրայ՝ ըստ Հին Օրէնից ապատաց Մեսիան: 336:
ՀԼՏ· Դ· Քրիստոսի ալեւորհս մեր երեսնամեայ ժամանակը: 349:
ՀԼՏ· Ե· Քրիստոսի Մարդո՛ւթեանը վրայ: 351:

Ա. Ի՞նչ է Աստուածոյ Ոգւոյն հարցուաբանութիւնը, կամ Աստուածոյ հարցնելոն վարդապետութիւնը: 351:
Բ. Ըստ ոյոց Քրիստոսի Մարդութիւնը: 352:
ՀԱՏ. Գ. Քրիստոսի անձին վրայ՝ ընդդէմ Աստուածութեան հարցը: 360:
Ա. Ո՛ր անձին վրայ եղած զանազան գաղափարները: 360:
Բ. Քրիստոսի անձին վրայով Սուրբ Գրոց ոտվէցուցածները: 363:
Գ. Քրիստոսի անձին վրայ եղած վերոյիշեալ գաղափարին դէմ Առարկութիւնները: 366:
ՀԱՏ. Դ. Քրիստոսի կենացը պատմութիւնը: 369:
ՀԱՏ. Ե. Քրիստոսի վերջին Զարհարածութիւնը, Խաչելութիւնը, Թաղումը, Յարութիւնը, եւ Երկինք Համբառնալը: 373:
Ա. Քրիստոսի Զարհարածութիւնը, Մահը եւ Թաղումը: 373:
Բ. Քրիստոսի Հոգեկան վիճակը իր Մահուանն ու իր Յարութիւնը միջոցին մէջ: 377:
Գ. Քրիստոսի Յարութիւնը վրայ: 381:
ՅՕԻ. Թ. Քրիստոսի փրկագործութեան մէջ ունեցած պաշտօնները վրայ: 390:
ՀԱՏ. Զ. Քրիստոսի միջնորդական Պաշտօնին վրայ: 390:
ՀԱՏ. Է. Քրիստոս՝ Մարգարէ: 395:
ՀԱՏ. Ը. Քրիստոսի Քահանայութիւնը վրայ: 413:
Ա. Քահանայական պաշտօնին մարդոց մէջ ի գործ դրութեան օրէնքը: 413:
Բ. Ո՛ր պաշտօնին Ապաւէն ու Հնազանդութիւնը: 414:
Գ. Քրիստոսի ունեցած քահանայական պաշտօնին վրայ: 417:
ՀԱՏ. Թ. Քառութիւնը վրայ: 425:
ՀԱՏ. Ժ. Քրիստոսի Թագաւորական պաշտօնին վրայ: 427:
ՅՕԻ. ԺԱ. Քրիստոսի գործէն Հաստատուածը այս հինգ մէջ: 430:
ՀԱՏ. Ա. Երդմնացոյցը ու անոր աղբիւրը ու բնութիւնը: 430:
ՀԱՏ. Բ. Հաստատ՝ միջոց արդարանալոյ: 431:
ՀԱՏ. Գ. Վերոյին ձեռնադրութիւնը: 436:
ՀԱՏ. Դ. Վերոյին ձեռնադրեան Հետևանքը ու հարկաւորութիւնը: 438:
ՀԱՏ. Ե. Ասիկա՞ եւ միջոց վերոյին ձեռնադրեան: 439:
ՀԱՏ. Զ. Պատրաստութիւն: 441:
ՀԱՏ. Է. Բնութիւն Սրբութեան: 443:
ՀԱՏ. Ը. Սէր ու Աստուած եւ սէր ու մարդ՝ ինչպէս որ Տառնաջանութեան պատուիրանոյ միջոց ցուցուած է: 444:

ՀԱՏ. Թ. Կրկոպանկական որդեգրութիւն: 446:
ՀԱՏ. Ժ. Սրբացուցում: 447:
ՀԱՏ. ԺԸ. Յարութիւն Սրբոց: 449:
ՅՕԻ. ԺԸ. Մինչդ ընդհայց: 451:
ՀԱՏ. Ը. Ընդունցում եւ ուսնդրութիւն Ըոպուածոյին Նա-
նին: 451:
ՀԱՏ. Ւ. Ելոյ: 452:
ՀԱՏ. Ի. Պատիւ եւ Ընծաբերութիւն: 462:
ՀԱՏ. Ի. Ծոմապահութիւն: 464:
ՅՕԻ. ԺԻ. Եկեղեցոյ վըայ: 466:
ՀԱՏ. Ը. Ասհմանադրութիւն հրկապոնկական եկեղեցոյ: 466:
ՀԱՏ. Ւ. Եկեղեցոյ արտօնութենանդ անդրամ ընդունելու եւ անոնցմէ
ղրկելու վըայ: 467:
ՀԱՏ. Փ. Պաղտօնեայ Եկեղեցոյ: 469:
ՀԱՏ. Ի. Կառավարութիւն Եկեղեցոյ: 471:
ՀԱՏ. Ե. Մկրտութիւն: 473:
ՀԱՏ. Օ. Տէրունական Ընթրիք: 479:
ՅՕԻ. ԺԻ. Տէրունական օր: 485:
ՀԱՏ. Ը. Ժամանակ սահմանադրութեան Հանգպեան առաք: 485:
ՀԱՏ. Ւ. Շաբաթը որո՞ հատար եղած է: 486:
ՀԱՏ. Ի. Հանգպեան օրը ի՞նչ տաօ դրուած է: 487:
ՀԱՏ. Ի. Հանգպեան առաք փոփոխութիւնը: 488:
ՀԱՏ. Ե. Ի՞նչ եղանակաւ պիտի սրբուի նաւ առքը պահուի հրկա-
պոնեական Շաբաթը: 490:
ՅՕԻ. ԺԻ. Հանդերձեալ վիճակ: 493:
ՀԱՏ. Ը. Մահուան եւ յարութեան միջոցին հոգւոյն վիճակը: 493:
ՀԱՏ. Ւ. Յարութեան տարիոց: 495:
ՀԱՏ. Ի. Վերջին դատաստան: 496:
ՀԱՏ. Ի. Ջարերուն ապառնի վիճակը: 499:
ՀԱՏ. Ե. Հանդերձեալ եւ յաւիտենական երանութեան վրկելոց: 504:

ԿՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱՆՕԱԿԱՆ ՑՕԴՈՒԱԾՈՎ

ՑՕԴՈՒԱԾ · Ա

ԻՆՉ Է Ա֊ՈՓՈԽԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ։

ա · Ա֊ՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ , ինչպէս անունէն ալ յայտնի է, մէկ գիտութիւն մըն է, որ կը ճառէ Ա֊ստուծոյ վրայ, կամ իրեն վախճանը Ա֊ստուած է։ Խմաստասիրութիւն մըն է, որ մարդոց՝ Ա֊ստուծոյ վրայ գիտնալու բոլոր բաներուն վրայ կը վարդապետէ։ Ա֊ստուածոյ գոյութեանը, իր բնութեանը՝ ատոլոգիա֊լիքներուն՝ գործքերուն եւ խորհուրդներուն, իրեն առ մեզ եւ մեր առ ինքն ունեցած առնչութիւններուն, իր կամքին, իրեն առջեւը շնորհք գտնելու ճամբուն, եւ ուրիշ ինչ բան որ մարդիկ կրնան ակնկալել իրմէն նէ, ատոնց ամենուն վրայ եղած խընդիրներուն բոլորն ալ Ա֊ստուածաբանութեան կը վերաբերին։

բ · Ա֊ս նկատմամբ՝ Ա֊ստուածաբանութիւնը ամենայն գիտութեանց ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ է, քանզի Ա֊ստուած եղած եւ ըլլալու առարկաներուն առ մեզ գերապատիւն է։ Ա֊ւելի գիտութիւնները Ա֊ստուծոյ արարածներուն վրայ են, բայց Ա֊րարիչը արարածէն, Ո՛ ինքզինքը շինուածէն անշուշտ բարձր է։ Չ'կայ մէկ գիտութիւն մը մարդուս միտքը այնքան ընդարձակող, այնքան ազնուացընող, ինչպէս Ա֊ստուածոյ գիտութիւնը. քանզի եւ ոչ մէկ գիտութիւն մը կրնայ անոր չափ վսեմ՝ էքիաղ եւ ընդարձակ գաղափարներով զարդարել մեր միտքը։ Ա֊ստուածոյ մեզմէ այնքան հեռու ըլլալը եւ մեր անհուն միջոցով մը իրմէ բաժնուած ըլլալնիս ունինք ձեռնարկին պատճառ մը բռնելով՝ հաստատել ուզելցին թէ Ա֊ստուած մեր խորհուրդներէն դուրս ընելու եւ մեզի մեծ եղած բաները նայելու ենք։ Այլ թէպէտ եւ Ա֊ստուծոյ ու մեր մէջը անհուն հեռաւորութիւն կայ, սակայն անկէ ալ աւելի հարկաւոր նիւթ չ'կայ մեզի գիտնալու։ Չ'կայ մէկ գիտութիւն մը

այնչափ էական մեր օգտին, ինչպէս մեր Հայրիչը՝ Օրհնագիրը եւ Յաստատուորը եղողին գիտութիւնը: Իրաւ շատ օգտակար եւ փափաքելի բան է՝ ինչ որ հնարէ ձեռք ձգել նէ՝ գիտնալ աս աշխարհիս վրայ, որ մեզի քնակական եղած է, մարդկային ազգին վրայ, որուն անդամներն ենք, ընդհանուր տիեզերաց վրայ, որուն մէկ մասն ենք. բայց ինչ արժէք ունին աս գիտութիւնները Աստուծոյ էութեանը, իրեն պահանջմունքներուն եւ մեզի ընելիքներուն գիտութեանը քով: Ուրիշ ամէն գիտութեանց արժէքը սահման ունի. բայց ասորը անսահման է: Անոնք աս կեանքիս կը վերաբերին. բայց ասոր օգուտները յաւիտեան կը մնան: Յովհ. ժէ. 3: Կող. ա. 9, 10: Լուկ. թ. 23, 24: Փիլ. դ. 8:

գ. Աստուածաբանութիւնը, բառը ընդարձակ նշանակութեամբը առնելով, կրնանք ըսել թէ Քրիստոնէական Աստուածաբանութիւնը քանի ուրիշ գիտութիւն ըսածնիս Աստուծոյ գործքերուն վրայ պիտի ըլլայ. ըսել է որ Աստուծոյ վրայ եղած կ'ըլլայ անոնց միջոցովը: Ինութեան գործքերուն մէջ Աստուծոյ ինչեր ընելը, եւ իր ստորոգելիքները քիչ շատ յայտնուած կը տեսնենք: Ինական գիտութեան ամէն մէկ մասը Աստուծոյ գոյութիւնը կը քարոզէ, եւ կերպով մը իրեն կարողութիւնը՝ իմաստութիւնը՝ բարեսիրութիւնը եւ անգադար նախախնամութիւնը կամ տեսչութիւնը կը սորվեցնէ կամ կը բացայայտէ: Նմանապէս մարդուս մտքին եւ մանաւանդ բարոյականին կազմութեանը գիտութիւնն ալ, որ չէ թէ միայն ատ վերոյիշեալ ստորոգելիքները ուժգին իւրայս կը բերէ, այլ նաեւ իր իրաւարարութիւնը կամ իրաւասիրութիւնը եւ իրրեւ բարոյական կառավար ինչ բարուց տէր ըլլալը: Ու մինչեւ անգամ պատմութիւնը, որ ուրիշ բան չէ, հապա Աստուծոյ տեսչութեանը՝ այսինքն մարդոց հետ ինչ կերպերով վարուելուն մէկ յիշատակարանը:

դ. Մարդը Ինքը զԱստուած իր գործքերուն մէջ չճանչցող մարդը "խեղդ" կը կոչէ: Պաղ. ժգ. 1: Ընդհանցի բանաստեղծին մէկն ալ ասոր նման գեղեցիկ խօսք մը ունի, թէ "Խարեպաշտ չեղող աստղաբաշխը խեղդ է": Հնդիարիտ իմաստասէրը զԱստուած ամէն տեղ կը գտնէ: Ինք ամէն բանի մէջ տեսնելու ենք զինքը, եւ մարդկային գիտութեան այլ եւ այլ մասերուն այնպէս հետամուտ ըլլալու ենք, որ ամէն բան մեր միտքը այն ամենից Հեղինակ եւ Իշխան մեծին Աստուծոյ առաջնորդէ եւ իրեն վրայ աւելի յստակ եւ աւելի կենդանի գաղափարներ տայ մեզի:

ե. Ասոր թէպէտ եւ Աստուծոյ վրայ եղած ամէն տեսակ գիտութիւն Աստուածաբանութիւն է, սակայն Աստուածաբանութիւն[1] բառը այսօրուան օրս առ Հասարակ գործածական նշանակութեանը նայելով՝ կը նշանակէ կանոնաւոր ոճով կարգաւորութիւն Աստուծոյ կամ կրօնքի վերաբերեալ Հմտութեանց:

[1] Այս բառին հին եւ մեր առնելոց ունեցած այլ եւ այլ նշանակութիւններուն վրայ տեղեկութիւն մը ստանալու համար՝ տես Knapp's Theology, Vol. I. pp 25-26.

ԳՕՂՈՒԱԾ • Ի

Հաշանախոհ Աստուածաբանական։

ա. Աստուածաբանութիւնը երկու մաս կը բաժնուի, Բնական եւ Յայտնական կամ Քրիստոնէական։

բ. Բնական Աստուածաբանութիւն ըսելով կը հասկըցուի ան աստուածգիտութիւնը, որ բնութեան լոյսը կը սորվեցընէ, կամ առանց մասնաւոր յայտնութեան մեզ մեզմէ միայն մեր կարողութիւններովը՝ դատողութիւնիս բանեցընելով եւ խոշտին թելադրութիւններովը կը ստանանք։ Ա՛յնքան է թէ արդեօք բնական Աստուածաբանութիւն կ՚ըլլայ իրօք, այսինքն թէ արդեօք եղած է կամ հնարաւոր է որ մարդիկ իրենցմէ, առանց յայտնութեան, "գտնեն զԱստուած"։ Այս խնդրոյն քննութիւնը նախաբանական յօդուածիս չվերաբերիր։ Հետեւիլք է հոս միայն այսչափը դիտել, թէ մարդուս միտքը, երբոր Աստուծոյ գաղափարը առջեւը կը դրուի, կը հաւնի անոր, եւ Աստուծոյ գործքերուն մէջ լեցուն վկայութիւն կը գտնէ անոր գոյութեանը։ Սուրբ Պօղոս կ՚ըսէ թէ հեթանոսները պատասխան չունին տալու՝ "Աստուծոյ անտեսանելի բաները, այսինքն իրեն հանգչեցնող բութիւնը՝ զօրութիւնը եւ Աստուածութիւնը ստեղծուածներէն" ընտրվելնուն համար։ (Հռոմ. ա. 19, 20) եւ թէ ան եղած բաները չէ թէ միայն Աստուծոյ գոյութիւնը, այլ անոր "փառքն" ալ, այսինքն փառաւոր ստորոգելիքներն ու կատարելութիւնները ալ կը պատմեն։ Սաղ. ժթ. 1։ Տես եւս Ելք. ժդ. 16։ ժէ. 26–28։ Սաղ. ճդ. 14–16, 21–27, 28։ Ասոնցմէ թէ որ բաներուն վրայ ուղիղ դիտողութիւն ունենանք եւ դատողութիւններս ալ գործածենքնէ անոնց վրայ, Աստուծոյ գոյութիւնը կրնանք իմանալ, եւ իր փառաւոր ստորոգելեացը վրայ՝ եւ իբրեւ իր արարածները՝ մեր ունեցած պարտքերուն վրայ շատ բան կրնանք սորվիլ։

գ. Գերբնական կամ քրիստոնէական Աստուածաբանութիւնը Սուրբ Գրոց յայտնած կրօնական դրութիւնն է։ Գերբնական կ՚ըսուի ասիկայ ասոր պատճառով, որ բնականէն չ՚սորվուիր, հապա աստուածային յայտնութենէն. եւ քրիստոնէական կ՚ըսուի ասոր պատճառաւ, որ իր գլխաւոր վախճանը մեզ առաքեալ Քրիստոսով ունեցած փրկութիւնն է։ Ասիկայ բնական Աստուածաբանութեան ճշմարտութիւնները կը բռնադատէ, եւ աւելի մեծ հեղինակութեամբ՝ կատարելութեամբ եւ յստակութեամբ կը սորվեցընէ զանոնք. ասոնցմէ զատ անանկ կարեւոր ճշմարտութիւններ ալ կը յայտնէ, որոնք ամենեւին չ՚սորվուիր բնական լոյսով։ Քրիստոնէութիւնը մէկ կրօնական յայտարարութիւն մըն է՝ պէտք եղածին չափ հաստատութիւնով եւ հեղինակութիւնով արուած, բնական կրօնքին ա՛լ բաւականութիւնը լեցընելու համար։ Անանկ բաներ կը սորվեցընէ, որ բնական լուսով գլխովին անհնարին է գտնել, ինչպէս՝ Աստուծոյ ոչ միայն բարի, այլ եւ ողորմած ըլլալը, եւ ողորմածութիւնով մեզ առաքեալ մեղքերուն թողութիւն տալու կամք ունենալը. ինչ եղանակաւ ասոնք թողութիւնը տրուելը. մեր փրկութիւնը ապահով ձեռք ձգելու ճամբան. Աստուածութեան երրեակ անձնաց որոշմունքը. Հոգւոյ անմահութիւնը եւ մարմնոյ

յարութիւնը · գալու դատաստանը եւ յաւիտենական հատուցմունք վարձուց կամ պատժոյ, որով եւ աշխարհիս կառավարութեան ներկայ տնտեսութեան պատճառներն ու վախճաններն ալ կը յայտնուին, որոնք քանի մը բաներու մէջ, բնական լուսով ճառացած առեններիս, շատ հակառակ կ'երեւնան այդպարութեան եւ քարոզութեան վրայ ունեցած գաղափարներնուս[1]:

գ · Քրիստոնէական Աստուածաբանութիւնը իրեք բաժանմունք ունի ասանուններով, Ծերպապէպոխան՝ Քննաճաբանական եւ Գործնական:

ե · Ի արդապետական աստուածաբանութեան գործը կրօնական վարդապետութիւնները նշանակել՝ բացատրել եւ փաստերը ցուցընել է: Ըստ մասին Աստուածաբանը, ինչպէս որ ուրիշ գիտութեան դասատու մը ան գիտութեան սկզբունքը եւ անոնցմէ ելած եզրակացութիւնները աշակերտաց առջեւը կը դնէ, ինչ պարագաբանութիւններու վրայ որ հաստատուած են՝ անոնք ալ մէկմէկ, ինչ ալ անանկ պիտի ընէ: Ըստ ջեւն եղած նիւթը մտադրութեամբ՝ յարատեւութեամբ եւ յաղողութեամբ ալէկ մը քննելէն ետեւ՝ իր հետազօտութիւն ներովը յառաջ բերած արդիւնքը կամ գտումները ուրիշներուն պիտի հաղորդէ, անոնց ճամբան դիւրացընելու եւ զանոնք ան նոյն կարծեաց առաջնորդելու համար, զորոնք ինք ընդունած է հաստատուն ապացոյցներով: Ան ալ ըսեմ, թէ իր գործը չէ թէ միայն կրօնական վարդապետութիւնները եւ անոնց փաստերը ցուցընել է, հապա զանոնք իրենց կարգովը եւ կապակցութեամբը յառաջ բերելու է: Ա՛ընդունուի թէ Աւրբ Վիրքը գպրոցականաց եւ հիմնական աշակերտաց ճամբան բանող աստուածաբանութիւնը չէ՛ներ կրօնքը մեր առջեւ, թէպէտ իրաւ կան քանի մը տեղեր Աստուածաշունչին մէջ, որ մեզ են ան ձեւին, ինչպէս է մանաւանդ ապէս Հռովմայեցւոց թուղթը· բայց կարծեմ թէ բերնէն ելածը հասկըցող եւ ոչ մէկ մարդ մը կը գտնըւի որ համարձակի ուրանալ կրօնքին մէկ կարգաւորութիւն մը ունենալը: Աստուծոյ խօսքը մէկմէկու հետ յարադրութենէ եւ իրարու քով շարուելէ ի զատ ուրիշ առնչութիւն չունեցող գրութիւններու հաւաքումն չէ, այլ իր յաւիտենական խորհուրդներուն մէկ շարունակ յայտնութիւն է, որով մեր վրայ աւելի եղաւ բոլոր իմաստութեամբ ու գիտութիւնով": Իր ուրիշ գործքերուն պէս աս բանիս մէջ ալ կարգաւորութիւն կայ, թէպէտ եւ կրնայ ըլլալ որ շատ ժամանակի եւ աշխատութեան կարօտ բան ըլլայ ատ կարգաւորութիւնը դուրս հանելը: Կրօնքը, եթէ ներելի է ասանկ խօսք մը ընել, ակիզբ՝ մէջք, եւ կատարած ունի: Անոնի նախնական սկզբունքներ, եւ աս սկզբունքներէն հանած երկրպագական ճշմարտութիւններ, եւ ատ երկուքին վրայ հաստատեալ պատուիրանքներ: Աւրբ Վիրքը պատած չէ մեզի որ կարդանք ու շատ մը իրարու կապակցութիւն չունեցող գաղափարներով բեռնաւորենք յիշողութիւնիս, հապա անոր մէջը անդին ատին ցրուած ճշմարտութիւնները իրար բերելով կապենք, եւ ասանկով "Ձերոյը կամքը իմանանք": Ան որ խելքի տէր է, Աւրբ Վիրքը կարդայնէ՝ մտքին մէջ մէկ դրութիւն մը կը ձեւանայ, որուն մասերը իրենց միութեամբը մէկ նոր լոյս մը կը ձգեն մէկմէկու վրայ. եւ աս դրութիւնը թէ գլոյ անցնէ եւ թէ բերնանց ուրիշի հաղորդուի, օգտա-

[1] Բնական եւ Գերբնական Աստուածաբանութեանց իրարու հետ ունեցած առնչութեանը վրայ՝ տես Սկզբունք Բարոյական Գիտութեան Բէթլէհէմ, երես 58–63: Butler's Analogy, Part. II. Ch. I. Knapp's Theology, Vol. I. pp. 52 46

կարութիւնը ոչ կը կորսնցընէ եւ ոչ կը պակսի: Կրօնքը մէկմէկու անյարմար խորհուրդներու շեղջակցած մը չէ, հապա Աստուածային իմաստութեամբ իւրաքանչիւր պարագայի համար յարմար կարգ մըն է ճշմարտութեանց:

Գ. Վ իճաբանական աստուածաբանութիւնը կը քննէ կրօնական վարդապետութեանց՝ պատուիրանաց եւ սահմանադրութեանց վրայ եկեղեցիին մէջ ծագած վէճերը: Վասն որ մարդիկ երեւելի կրօնական խնդիրներու վրայ տարբեր տարբեր կարծիքներ կ'ունենան, վէճն ալ անպակաս պիտի ըլլայ: Վ իճաբանութիւններուն շատը՝ արդարեւ՝ աւետարանին հրամայած հեզութենէն եւ քաղցրութենէն բոլորովին հեռանալով՝ անանկ տաքութեամբ եւ դառնութեամբ մը եղած է, որ վիճաբանողներն ու իրենց կողմնակիցները ճշմարտութեան հասնելու տեղը՝ իրարմէ վիրաւորուած եւ առաւել եւս իրենց կարծեացը վրայ հաստատուած են: Այս պատճառաւ ոմանք գլխովին անօգուտ բանի մը տեղ դնելով՝ շատ գէմ կեցան վիճաբանութեան: Չայց թէ որ մարդոց իրենց դատումը եւ Աուրբ Գիրքը ծռելուն պիտի նայինք նէ, ուրիմն դատողութիւններս իգործ դրնելն ալ վերջ ընենք, Աստուածաշունչն ալ գոցենք մէկդի դնենք: Անանկ չէ. վիճաբանութիւնը ուղիղ կերպով կրնայ ըլլալ, եւ պէտք է որ անանկ ըլլայ, եւ անոնք ինչ չարիք ալ որ հետեւին նէ, առանց ճշմարտութենէն ընդդիմութիւն մը կրելու մոլորութեան ճամբան բռնել երթալէն աղէկ է: Ընդ որ Պօղոս առաքեալին ալ գրութեանցը մեծ մասը վիճաբանութիւն է, եւ անոր ալ սաստիկ վիճաբանութիւն: Վ իճաբանութիւնը ամէն առն խիստ նեբեւելի մէջերը մը եղած է ճշմարտութեան յառաջդիմութեանը: Երբոր ճշմարտութիւնը պաշտպանելու համար վիճաբանութիւն ընել պէտք լլայնէ, մէկդի քաշուիլ չըլլար. Հարկը կը պահանջէ որ վիճինք: Ինչպէս պատուէր կայ որ "ճգնինք ան հաւատքին համար, որ անգամ մը սուրբերուն տրուեցաւ": Յուդ. 3: Աչխատասի պաշտօնեան պէտք է որ "կարող ըլլայ "ողջամիտ վարդապետութիւնով յորդորել, եւ հակառակ կեցողներն ալ յանդիմանել": Տիտ. ա. 9: Այս գործը աղէկ կերպով մը կատարելու համար՝ պէտք է իրեն որ առնն առնն եկեղեցիին մէջ եւ կամ քրիստոնէից ու Աւետարանին հակառակորդներուն մէջտեղը ելած երեւելի վէճերը քննէ իմանայ:

Է. Վարժնական Աստուածաբանութիւնը աստուածային յայտնութեամբ մեր վրայ դրուած պարտքերը կը նշանակէ եւ կը բացատրէ: Աստուածաբանութեան աս երկրորդ բաժանմանը ճամբայ կը բանան առաջին երկու բաժանմունքները. որովհետեւ անոնք վարդապետութիւնները կը բացայայտեն եւ կ'ապացուցանեն, որոնց վրայ կը հաստատուին աս պարտքերը, եւ անոնք միայն կրնան առջեւնիս դնել ան շարժառիթները, որոնք հարկաւ պէտք են, որպէս զի մենք ան պարտքերը ըստ արժանոյն եւ ընդունելի կերպով կատարենք: Ոմանք կը կարծեն թէ միայն աս է աստուածաբանութեան մտադրութեան արժան մասը. հաւատքը ուղիղ բանի մը տեղ կը դնեն, ու առաքինութեան վրայ մեծ մեծ գովեստներ կ'ընեն, որպէսզի թէ ան ըլլար միակ պէտքի բանը: Այսպիսի կարծիք մը պաշտպանողները, կարծեմ թէ խելացութեան կողմանէ վար չեն մնար ան երկրագործէն, որ իր արտուրէից հողին յատկութիւնները չգնայիր ուշադրութեամբ եւ երեւան հանելու համար պէտք եղած բաները ընէր, ու կը նստի մտքովը ահաւասիկ բերքը կը հանէ: Այսոնց ըրածը՝ մասը ամբողջի տեղ առնել եւ Աստուծոյ միացուցածը քակել բաժ-

նել է. եւ թէ ինչպէս որ աս կրօնքին ցուցուցած պարտքերը կատարել հարկ էնէ, անանկ ալ քարոզած վարդապետութիւնը հաւատալ պէտք է: Կրօնքը միայն տեսականապէս առնուի նէ, անպտուղ հայեցողութիւն մըն է: Վարժնականը տեսականէն ամենեւին պակսեցընելու չէ. վարդապետութիւններուն սրտի եւ վարուց սրբութիւն յառաջ բերելը գործութիւն ունենալը ցուցնելու է, եւ ան սրբութեան ինչ սրբութիւն ըլլալը բացատրելու է, որ ամէն մարդ ալ գիտնայ թէ իրրեւ աշակերտ Քրիստոսի ինչ բարի գործքեր ընելու պարտական է: "Երկնից թագաւորութեան աշակերտաց կարդացողին", իր խնամքին տակը եղող ժողովուրդին Աստուծոյ խորհուրդները քարոզելու երթին՝ որչափ որ Աւետարանին նախանձաւոր քարոզիչը ըլլալ հարկ էնէ, նոյնչափ ալ օրէնքին քաջ մեկնիչը ըլլալ պէտք է: Ասալ կայ որ իր քարոզութեանը մէջ վարդապետութիւնները ու պարտականութիւնները բուն իսկ իրենց ճշմարիտ կապակցութիւնովը ցուցունելու է: Վարդապետութիւնները մարդուս պարտքերը ցուցունելու համար պիտի քարոզուին, եւ ցուցած պարտքերն ալ տիրապէս իրենց վերաբերեալ վարդապետութեանց վրայ հիմնուելու են: Ուրիշ բանով չըլլար Աւետարանին հրամայած բարոյականութիւնը, բայց միայն անոր վարդապետութիւնները բոլորով սրտիւ ընդունելով: Ասոր համանման ըլլալը շատ յայտնի կ'երեւնայ բոլոր ան տեղերը, ուր որ մարդիկ Աւետարանը իր վարդապետութիւններին անջատած՝ մեծ զօրութիւնով կը քարոզուին:

ՅՕԳՈՒԾՈ · Գ

Աստուածաբանութեան վախճանը, կամ ինչ նպատակ Աստուածաբանութեան հետեւելու է:

ա. Աստուածաբանութեան վախճանը՝ Աստուծոյ հաճոյ ըլլալու եւ ինչ օգնութիւններ վայելելու համար որ ստեղծուեր էնէ մարդս՝ անոնք վայելելու համար ինչպէս ապրելուէն սորվեցընել է: Ուստի աս գիտութեան ետեւէ ըլլալու է մէկ մարդ մը աս նպատակով, որ անոր ճշմարտութիւնները սորվի՝ որ անոնցմէ յառաջ գալու օգուտները կարող ըլլայ վայելել: Երկու մանաւանդ նպատակ կայ, որ աս ուսման հետեւողը միշտ զանոնք աչքին առջեւն ունենալու է:

բ. Ա՛յա՝ իր անձին հոգեւոր շահը: Ամէն մարդ մը պէտք չէ որ աստուածաբանութիւն սորվի պարզապէս աստուածաբանութիւն գիտնալու մտօք: Աս գիտութիւնը, ուրիշ գիտութեանց նման, կրնայ ուղղութեան թիւրութեան բաղձանքը լեցնելու եւ անկէ յառաջ գալու մարմնաւոր օգուտները շահելու համար սորվիլ. եւ շատերը ասանկ ըրած են, բայց ասանկ ընելու չէ: Ալ նուրբ եւ խրթին նիւթերու վրայ տեղութիւն ընելու բաղձանքը կատարելու համար հետեւելու է մէկ մարդ մը աս գիտութեանը: Վանդի անհնար բան է աստուածաբանութեան ան խորին գաղտնիքներուն խելք հասցընելը, առանց ան բաներուն վրայ խորին զգացմունք ունենալու: Հայց կ'ըլլան անանկներ, որոնք բնականապէս կը սիրեն եւ ինքզինքնին կուտան աս գիտութեանը, առանց ամենեւին

անոր հետ ծնունդ առած անձնական վիրաւորութիւնները ներելու, եւ անոր գաղտնիքները կը հետապնդեն այն նոյն եռանդեան բորբոքով, զոր բնական եւ իմացական գիտութեանց գաղտնիքները քննողները կ'ունենան: Նոյն ջանք վիճաբանող ըլլալու համար սորվելու է աստուածաբանութիւնը: Ասիկա շատ ցաւալի ճշմարտութիւն մը եղած է, անանկ որ հաղարաւոր մարդիկ տակն ի վրայ կ'ընեն Սուրբ Գիրքը, ուրիշ բանի համար չէ, բայց եթէ իրենց մանաւանդ կրօնական կարծիքները պաշտպանելու, փաստեր ժողվելու, կամ հակառակորդներնուն հետ պատերազմելու պատրաստութիւն գրաւնելու համար. որ ատանկով ձեռքերնին հոգեւոր օգուտ մը չանցնելէն ի զատ, մեծ վնասներու ալ կը հանդիպին: Պարզապէս ճշմարտութիւնը գիտնալու համար սորվելու չէ աստուածաբանութիւն, հապա աս բանիս համար՝ որ ճշմարտութիւնը իր սրբալար եւ փրկարար ներգործութիւններովը աղդէ մեզի, որ մեզի բարի բարի սկզբունքներ տայ, եւ կառավարէ սրտերնուս յօժարութիւնները ու մեր բոլոր վարմունքը, եւ Աստուծոյ պատկերին փոխէ մեզ: Ճշմարտութիւնով, Սուրբ Գրոց յայտնած ճշմարտութիւնովը կրնայ մարդ սրբուիլ եւ "Աստուածային քնութեան հաղորդ ըլլալ": Յովհ. ժէ. 17: բ Պետ. ա. 4: Ա՛ն որոյ ճշմարտութեան կամ աստուածաբանութեան վրայ ոչչափ հմտութիւն որ ունենալու ըլլանք նէ, սրբութեան եւ երջանկութեան մէջ ալ այնչափ յառաջ կրնանք երթալ եւ պարտական ենք երթալ: բ Պետ. գ. 18:

գ. Աստուածաբանութեան հետեւելու երկրորդ նպատակին ուրիշները աշակերտելն ըլլայ պիտի: Մանաւանդ քահանայ ան նպատակաւ ձեռք կը զարնեն ան գործին Քրիստոսի պաշտօնեայ ըլլալու պատրաստութիւն տեսնողները: Ա՛ն մէկ անանկ պաշտօն մըն է որ շատ կատարելութիւններ կը պահանջէ: Նոյն ինքնին որ կը կարծեն թէ ան եւ իսկ քրիստոնեայ, բաւական է թէ աստուածային բաներու փորձառութիւն եւ քիչ մըն ալ խօսելու կարողութիւն ունենայ, կրնայ՝ թէ որ նախդիէն կու գայ կորնէ, որ ան Աստուծոյ հրաւէրն է, առանց գաստիարակութեան կամ մանաւանդ վարժութեան աս գործին ձեռնամուխ ըլլալ, անոնց ան կարծիքը խելքի ալ դէմ է, Պրոց ալ, եւ թէ որ երկար աւուրն արդեամբք կատարուինէ, կրօնքի ալ աւերմունք է: Նոյն եկեղեցիներ որ աս կարծիքին վրայ ծնացին, բայց իր վերջը չկրցան ազատ ծնալ ձախորդութիւններէ եւ կործանումէ: Սուրբ Գրոց մէկ կողմն չկրնար մարդ ասանկ կարծիք մը հանել: Քրիստոս իր աշակերտացը ինչուան որ իրենք տարիէն եւ իր քարոզութեան աւուններն ալ իրեն հետ պտըտցընելով՝ մանաւանդ վարժութիւն չըրաւ եւ Հոգւոյն Սրբոյ արտաքոյ կարգի պարգեւներովը անոնց պակասութիւնները ալ չլեցուցնէ, չխաւրեց զանոնք ան իրենց կատարելու գործին: Նպիսկոպոսին կամ Հովուին պէտք է "սորվեցընող" ըլլալ. (ա Տիմ. գ. 2.) պէտք է "վերակացու ըլլալ վարդապետութեան հաւատարիմ խօսքին, որ կարող ըլլայ ողջամիտ վարդապետութիւնով յորդորել, եւ հակառակ կեցողները յանդիմանել": Տիտ. ա. 9: Պօղոս առաքեալ ուսման վրայ իր ինչ համարումն ունենալը կը ցուցընէ, երբոր կը հրամայէ Տիմոթէոսին, որ "միտք դնէ կարդալու՝ յորդորելու եւ սորվեցընելու". եւ կ'ըսէ, "ատոնց վրայ խորհէ, ու ատոնց մէջը պարապէ, որ քու յառաջադիմութիւնդ ամենուն յայտնի ըլլայ": ա Տիմ. դ. 13, 15: Ասանկ ալ Տիմոթէոսին ձեռնադրութեան վրայ նախ տուած առաքելը կ'ըսէ որ "Շուտով մէկուն վրայ ձեռք չդնէ", հապա պաշտօնէութեան գործը "Յա-

աստարիմ մարդոց տալ, որոնք կարող ըլլան ուրիշներն ալ սորվեցնելու»: ա Տիմ. ե. 22: բ Տիմ. բ. 2:

դ. Աւետարանի պաշտօնէութիւնը անանկ բարձր եւ ահարկու գործ մըն է, որ Աստուածը անոր գժուարութիւնները եւ անկէ յառաջ եկած հետեւանքները նկատելով, կ՚ըսէ. «Ասոր ով բաւական կ՚ըլլայ»: Կոր. բ. 16: Աւետարանի պաշտօնէի մը բերնէն ելած ամէն խօսքը անմահ հոգւոյ մը յաւիտենական վիճակին ազդեցութիւն մը կրնայ ընել: Ո՛նչ սարսափելի բան է Աստուծոյ, իր օրինացը, եւ իր պատրաստած փրկութեան ճամբուն վրայ մարդոց ծուռ դաղափար տալը. անոնց երկինքը առաջնորդելու տեղը, դժոխքը երթալնուն պատճառ ըլլալը: Հապց թէ որ մահացու բաներ ալ չըլլան նէ ըրած սխալմունքներնիս, ան մահացու չեղողներն ալ, ան ծուռ երեւոյթով կամ սխալ առնչութիւններով ցուցուած ճշմարտութիւններուն ամէնքն ալ մէյ մէկ վնաս են քրիստոնէից միութեանը, հոգեւոր աճմանը եւ օգտակարութեանը, եւ եկեղեցիին չինութեանը եւ յաջողութեանը: Պաշտօնէի մը գլխաւոր գործը ամենէն երեւելի եւ ամենէն հարկաւոր եւ կենսատու ճշմարտութիւնները քարոզել է. բայց ի՞նչպէս քարոզել կամ սորվեցընել ան բանն որ էն առաջ ինք շահէ շիտակ չէ հասկըցած: Ի՞նչպէս կրնայ մէկ մարդ մը ճշմարտութեան հմուտ ըլլալ, առանց սորվելու. եւ ինծո՞ր կրնայ սորվիլ, առանց ուսման պարապելու: Ուրեմն, ինչպէս որ պիտի տեսնենք, (հետեւեալ յօդուածին մէջ, Ժ. 1,) Աստուծոյ գրաւոր խօսքէն ի զատ ուրիշ յայտնութիւն չկայ եղած. հոգւոյն Սրբոյ մեզ լուսաւորելն ալ ան խօսքը հասկընալու համար մեզ ներնիս բանալ է, եւ Աստուծոյ խօսքը սորվելու հաւատարմութեամբ աշխատողին կը տրուի, չաշխատողին չ՚տրուիր. անանկ է նէ ճշմարտութեան գիտութիւնը, իբրեւ ծածկեալ գանձ, եւ ուրախութիւնով՝ անխոնջ աշխատութեամբ եւ անձնանուէր հանապազօրդութեամբ փնտռելու ենք, որ կարող ըլլանք «Հաւատական ըլլալ նոր կտակարանին պաշտօնեայ ըլլալու, բանաւոր մը՝ առանց ամչնալու, ճշմարտութեան խօսքը ուղիղ մատակարարող»: բ Կոր. գ. 6: բ Տիմ. բ. 15:

ԱՕԳՈՒԻՉՆ · Գ

Աստուածաբանութեան Աղբիւրները:

Պէտք հիմայ սա խնդիրն. Թէ ո՞րոնք են աստուածաբանութեան աղբիւրները. կամ, ուրիշ խօսքով, որո՞նք են ան աղբիւրները, որոնցմէ աստուածաբանութեան վրայ ունենալու հմտութիւնիս պիտի քաղենք: Անոնք են. բանականութիւն եւ յայտնութիւն: Աստղ հիմայ սա խնդիրները կը դառնին: Բանականութիւնը ու յայտնութիւնը երկուքն ալ հարկաւո՞ր են: Եթէ մինակ մէկը պէտք է, ապրեցո՞ր ան պէտք եղածը բանականութի՞ւնն է, թէ յայտնութիւնը. եւ ի վերջոյ, եթէ մինակ բանականութիւնը բաւական չէ, ինչուան ո՞ր կը հասնին անոր գիտութիւնը, եւ ինչ թերութիւններ ունի, զորոնք յայտնութիւնը լեցուցած է:

ա. Բանականութեան պաշտօնը կրօնական աղբիւր աստուածաբանութեան:

ա. Բանականութիւն ըսելով հա

պիտի խանգանք մարդուս իմացական եւ բարոյական կարողութիւնները, կրօնքը հետազօտելու ի գործ դրուած՝ առանց գիրքնական օգնութեան մը: Ընհատաններուն եւ քրիստոնէից մէջ մեծ վէճ է աս, թէ մարդս մինակ իր բանականութեան առաջնորդութիւնովը կրնայ առաքինութեան եւ երջանկութեան հասնելու համար պէտք եղած բոլոր գիտութիւնը ունենալ: Ուրիշ վէճ մըն ալ նոյն իսկ քրիստոնէից մէջ կայ, բանականութեան ինչ սահման կարողութիւն ունենալուն վրայ. ոմանք կ'ընդունին թէ անոր բնական կրօնքին վարդապետութիւնները կը սորվի, ոմանք ալ կը հաստատեն թէ առանց յայտնութեան օգնութեանը չ'սորվիր:

բ. Բանականութիւնը երկու մըտքով կը հասկըցուի, եւ ուստի մէկ մըտքով առնուածին վրայ եղած ստուգութիւնը մէկալ մտքով առնուածին կրնայ ըլալ որ չ'յարմարի: Նախ՝ բանականութիւն ըսելով կրնանք իմանալ ան բարձր իմացական կարողութիւնը որ մարդս իր ստեղծուելու առթիւը ունեցաւ. զոր կրնանք ըմբռնել թէ իր սկզբնական վիճակին մէջ բաւական առաջնորդ մը եղած ըլլայ իրեն, ինչպէս որ բնական աղդումը ստորին կարգի կենդանեաց բաւական առաջնորդ է: Սակայն աս ըսելովս հաստատել չեմ ուզեր թէ մինչեւ անգամ անառանը բանականութիւնն էր իր միակ առաջնորդը, քանզի Աւրբքէն կ'երեւնայ թէ ընտանեբար հաղորդակցութիւն ունէր իր Ստեղծչին հետ, եւ առեն առեն իր կամքը սորվելու առիթներն կ'ունենար: Երկրորդ՝ բանականութիւն ըսելով կրնանք իմանալ մարդուս իր հիմնական վիճակին մէջ ունեցած իմացական կարողութիւնները, որոնց ամենուն մէջ անկման արդիւնքները կը զգայ, եւ թէ մտքով՝ թէ խղճով ապականեալ է: Ասոնց հիմնական խօսելիքը աս մտքով առնուած բանականութեան վրայ պիտի ըլլայ:

գ. Առանց բանականութիւնը ի գործ դնելու անհնար բան է ո՛ եւ իցէ աղբիւրէ հմտութիւն ստանալ: Բանականութիւնը՝ հաւատալեայ վերաբերեալ բաներու մէջ չարաչար գործածելէն նման վնասներ կրնայ հետեւիլ, որ ինչպէս ըսինք՝ քրիստոնեայ մտաւորականները տեսնելով՝ քրիստոնեայ մտաւորականները եւ քարոզիչք երբեմն այնպէս սաստկութեամբ եւ անզգուշութեամբ խօսած են կրօնական բաներու մէջ բանականութիւնը դարձածնելուն վրայ որ, իբր թէ հաւատքն ու բանականութիւնը իրապէս իրարու հակառակ բաներ ըլլային, կամ՝ թէ ճշմարիտ հաւատք ունենալու համար՝ բանականութիւնը մէկդի դնել պէտք ըլլար: Յայտնի է որ սխալմունք է աս, եւ անհաւատներուն մեծ առիթ մը տալ է բերանին բանալու: Ուսումնիք պիտի նէ, ոչ թէ բանականութեան, հապա բանականութիւնը չարաչար գործածելուն դէմ, չունեցածը իբրեւ ունի, եւ ընել չ'կրցածը իբրեւ կրնայ ընել հաստատելուն դէմ խօսելու ենք: Պօղոս առաքեալն ալ կը խօսի փիլիսոփայութեան դէմ, (Կող. բ. 8,) բայց ինքն՝ փիլիսոփայութեան. բանականութիւնը օրինաւոր կերպով գործածելէն ծագած փիլիսոփայութեան. չէ, յանդուգն եւ ամբարտաւան փիլիսոփայութեան, "սուտ անուն ունեցող գիտութեան" (γνῶσις ψευδώνυμος) դէմ: ա Տիմ. զ. 20: Ինչպէս իր ատենի Յունաց փիլիսոփայութիւնը, որ օրշաւի Աստուծոյ խօսքին հակառակ էրնէ, նոյնպէս ալ խելքի դէմ էր: Բանականութիւնը մարդկութեան գլխաւոր հանգամանքն է. եւ անով միայն կրօնքի ընդունակ կրնանք ըլլալ: Այնուհետեւ բանականութիւնը կրնայ թէ բնական եւ թէ յայտնեալ կրօնքին ճշմարտութիւնները ընդունել, եւ թոյլ տալ անոնց՝ որ մարդուս սրտին մէջ տեղ գտնեն եւ կամքին վրայ ազդեցութիւն ունենան: Ասոնց որոյ կրօնական ճշմարտութեանց ուսման եւ

քննութեան պարապելու համար բանականութիւնը իզուր դնելը մեղի ամենամեծ եւ անդթաժեշտ պարտք է, ինչպէս որ Աստուծոյ խօսքն ալ կը վկայէ եւ հարկ կը դնէ մեր վրայ: Ժող. Ջոել ա. 20: Այդ. ժթ: Աթոյ. խս: Ասոր համար կ՚ըսենք:

դ. Աստուածային յայտնութիւնը մերժողներուն ըսած ան խօսքը, թէ բանականութիւնը ինքնին բաւական է՝ մեզի ինչ բաներ որ գիտնալ պէտք է նէ անոնց ամենուն վրայ հմտութիւն տալու, շատ դիւրին հնարքներու ստութիւն մըն է: Բանականութեան ձեռքէն ինչ գալը որոշելու մի միայն կանոն ասոր կրնայ ըլլալ. այսինքն թէ, ստուգել՝ թէ ինչ կրցեր է ընել բանականութիւնը՝ ամենէն նպաստաւոր պարագաներու մէջ: Ասոր բանը, բանականութեան ինչ ստիճան կարողութիւն ունենալը, անանկ բաներու մէջ պիտի չվիճաբանինք, զորոնք նեմ Աստուածային յայտնութիւնը բանականութեան առջին դնէ նէ, մեզի կ՚ըսենայ թէ ինքնիրեն կրնայ գտնել ան բաները. հապա միայն ան բաներուն մէջ, զորոնք բանականութիւնը առանձին գտած է, առանց յայտնութեան օգնութեան: Ամենատկար մտքի տէր ոամիկը ամենաբարձր մտքի տէր փիլիսոփայից դարերով գտնել չկրցած բաները անգամ՝ գտնուելէն ետեւ՝ կրնայ փաստերով ապացուցանել: Սանկ ալ բանականութիւնը, Աստուածային յայտնութիւնը անգամ մը իրմով արձակելէն ետեւ, ալ այնչափ փաստեր կը գտնէ բնականէն եւ բարոյականէն՝ զանազան ճշմարտութեանց համար, որ կարծես թէ ինքնիրեն կարող էր ան բաներուն ամէնքն ալ գտնելու. սակայն իրողութեան նայելով, յայտնութիւն չեղած, մարդուս բանականութիւնը ան ճշմարտութիւնները կամ բոլորովին չ՚տեսաւ, կամ տեսաւ ալ նէ՝ շատ աղօտ կերպով մը: Պրիստոսի աշխարհք եկած առենը, եւ անկէ ալ դարերով առաջ, բոլոր հեթանոսները, որոնց մէջ յիրաւի շատ խորին հանճարի տէր երեւակայուր մարդիկ կային, անհնարին բազմաստուածութեան եւ անհոգ անաստուածութեան մէջ ընկղմած էին: Ամենէն աղէկ երեւելի փիլիսոփաները, որոնք հեթանոսաց մէջ գանուած աւանդական յայտնութեան մնացորդքն ու Հրէից եղած յայտնութիւնէն իրենց հասած մէկ քանի շտաւիղներն ալ օգնութիւն ունէին իրենց, չկրցան միչեւ անգամ կրծնից առաջին եւ հիմնական մասերուն վրայ որոշ եւ հաստատուն վախճանի մը հասնիլ: Այ ինչ է արդեօք պատճառն օրս Հնդկաց եւ Չինաստանց կրծնից վիճակը. ան ազգերուն, որոնց մէջ գիտութիւնը շատ մշակուեցաւ, եւ խիստ սուր եւ կարող մտքի տէր մարդիկ ալ եղան մէջերնին առն առն. առաջիներուն իրեք հարիւր երեսուն միլիոն կուռքերը եւ միւս ներուն գրեթէ նոյնչափ հաստատածները թող պատասխանեն: Պայց ասկից խնդրոյս քննութիւնը քրիստոնէութեան ապացոյցներուն կը վերաբերի. վասն որոյ ձգենք հիմայ հոս, ու տեղը գայնէ՝ անատեն խօսինք:[1]

ե. Պայց թէպետեւ բանականութիւնը նաեւ առաջ անբաւական է շատ կրծնական ճշմարտութիւններ երեւան հանելու, սակայն թէ որուղիղ գործածուինէ, յայտնուած ճշմարտութեան իրօք ճշմարտութիւն ըլլալը կարող է որոշել: Բանականութեան կրծնքի մէջ ունեցած յատուկ պաշտօնը (բանը մեզի վերաբերելով՝ որ Աստուածային յայտնութիւն անունով բան մը տրուած է ձեռքնիս,) հետեւեալ բաժանմանց տակ կրնանք առնել:

(1.) Իրօք յայտնութիւն մը ըլլալը դատել: Աստուած յայտնութիւն մը ըրած է մարդոց. ան խնդիրը բանականութեան կ՚ընայ որոշել, իրօք ասանկ

[1] Տես Horn's Introduction, Vol. I. Ch. I.

բան մը եղած ըլլալուն ապացոյցները քննելով, այսինքն բանականութեան կ'ինդայ իրօք յայտնութիւն մը եղած ըլլալուն ապացոյցները կշռել դատել եւ որոշմանք մը ընել։

(2.) Բանականութիւնը ի գործ պիտի դրուի ան յայտնութիւնը հասկըննալու համար։ Բանականութիւնը Աստուծոյ մարդոց հետ բան մը խօսած ըլլալը որոշելէն ետեւ, սա խնդիրը կը ծագի, թէ ինչ խօսեր է Աստուած։ Աստուած յայտնութիւն է ըսուած գրքերուն աստուածային հեղինակութիւնն ու անհնարը հաստատելէն ետեւ, բանականութիւնը ի գործ դրուելու է ան գրքերը մեկնելու, ըսուած խօսքերուն միտքը հասկընալու։ Աստուած երբոր խօսի նէ մեզի հետ, ինչպէս որ մարդիկ իրարու հետ կը խօսին նէ՝ անանկ մեր հասկըցողութեանը կամ բանականութեանը ըմբռնելու կերպովը պիտի խօսի անշուշտ, չէ նէ խօսիլ չըլլար։ Ա՛ն օրոյ իր մեզի հետ խօսած լեզուն մարդկային լեզու պիտի ըլլայ, այսինքն մեզի սովորական եղած եւ հասկըցած լեզուներս, որուն իմաստը, միտքը, մարդոց խօսած լեզուն ինչ կանոններով կը մեկնենք նէ, ան նոյն կանոններովը մեկնելով իմանալու ենք։ Աստուածաշունչը հասկընալու համար ընդունուած կանոնները արգարութեամբ եւ հաստատմութեամբ դործածելով, մեր բանականութիւնովը սա յայտնութեան ինչ բան ըլլալը որոշելու ենք։ Ըրդ՝ սա ձամբով Աստուածայ Հոգի ըսած մը խօսած ըլլալը եւ ինչ խօսած ըլլալը աստուգելնէս ետեւ, ալ մեզի կը մնայ յարգանօք ընդունիլ եւ հնազանդիլ բոլոր ըսուածներուն, թէ եւ անանկ բաներ ալ գտնուին անոնց մէջ, զորոնք մեր բանականութիւնը կարող չըլլայ ըմբռնել եւ ներհասու ըլլալ։ Յայտնութեան հեղինակը մեր բանականութեանն ալ հեղինակն է, յայտնութիւն ընդունելու կարողութիւնն ալ միայն բանականութիւնն է, եւ ատոր այս ստոյգ է թէ Աստուած իրօք բանականութեան դէմ եղած բանը, իրրեւ յայտնութիւն ձեռնընիս չ'տար։ Ինչպէս ասանկ բան մ'որ ընէ նէ, ինքն իրեն դէմ գործած պիտի ըլլայ, մէկ, երկրորդ որ՝ մեր կազմութեանը նայելով՝ մեր կողմանէ ալ մտաւոր անձնասպանութիւն մը պիտի ըլլայ անանկ յայտնութիւն ընդունելը։ Ա՛ն որոյ ամենայն համարձակութեամբ կրնանք ըսել, որ եթէ ասիկայ աստուածային յայտնութիւն է ըսուած գրքի մը մէջ իրօք եւ յայտնապէս բանականութեան դէմ բան գտնուի նէ, այնչափը հերիք է ան գրքին յայտնութիւն չըլլալը ցուցընելու, եւ մենք ալ պէտք է որ ամենեւին չընդունենք զանիկայ։ Իսկ ասոնք որ ասս բանը, այսինքն բանականութեան դէմ գալը պատճառանք մը ընելով՝ բոլոր Աստուածաշունչը կամ մէկ մասը կը մերժեն, եւ կամ խօսքերը կը բաշխբշեն կը ծռմռեն՝ ան խօսքերը հնարաւոր չէ նէ խօսիլ չըլլալուն համար, երկուկերպ սխալման մէջ կ'ինայով է։ Ա՛նոնք բանականութեան ներհակութիւն է բան ընդհանրին ներհակութիւն չէ։ Իրաւ մէկ ընդհմանութիւն մը կայ, բայց ոչ թէ ուղիղ բանականութեան, ուղիղ ի գործ դրուած բանականութեան, հապա ծուռ, կիրքով եւ նախապաշարմունքով կուրցած, կամ ըստ բաւականին չ'լուսաւորուած եւ ուղիղ ի գործ չ'դրուած բանականութեան դէմ ներհակութիւն է ան։ Ասոր ասանկ ըլլալը ոմ որ բանը լմնամով եւ ճշմարտասիրութեամբ քննէ նէ, յայտնի կրնայ տեսնել։ Երկրորդ՝ ասանկ մարդոց մէկ սխալմունքն ալ շատ անգամ բանականութեան վրէն եղած բանը բանականութենէ վեր եղած բանէն որոշել չ'կրնալնէն է։ Մէկ օրինակով մը կը բացատրուի ըսածնիս։ Երկրորդութեան վարդապետութիւնը մերժողներուն ձեռքն եղած մէկ հատիկ պատճառը աս վարդապետութեան՝ իրենց կարծեօքը՝ բանական-

դէմ գալն է։ Պարզ էակ մը, զուտ հոգի, մի եւ նոյն ժամանակը եւ մէկ ըլլայ եւ իրեք, ատիկայ յայտնի հակասութիւն է, կ՚ըսեն։ Բրդ՝ աս առարկութիւնը հաստատուն կ՚ըլլար, թէ որ աս ըլլար վարդապետութիւնը, թէ Աստուած մէկ է եւ իրեք՝ ճիշդ ի՛նչ նոյն նշան։ Անհկանացու եւ անմահ բառերը ուղղակի հակառակ են իրարու. եւ թէ որ մարդս մի եւ նոյն կողմանէ եւ մահկանացու եւ անմահ է ընենք նէ, յայտնի հակասութիւն մը կ՚ըլլայ. սակայն աս իրաւ է, որ մարդս եւ մահկանացու եւ անմահ է։ Ու աս խօսքին մէջ մէկ հակասութիւն մը չկայ, քանզի աս ըսել է որ մարդս ըստ մարմնոյ կամ աս աշխարհիս մէջ ունեցած կեանքին կողմանէ մահկանացու է. եւ ուրիշ կողմանէ մըն ալ, այսինքն ըստ հոգւոյ եւ գալու աշխարհքի մը մէջ ունենալու կենացը նկատմամբ՝ անմահ է։ Բայց ալ Աստուծոյ գոյութեան եղանակին նայելով՝ կրնանք ըսել թէ այո՛նչ կողմանէ (էութեամբ) մէկ, եւ այո՛նչ կողմանէ իրեք է։ Ատիկայ բանականութեան դէմ չէ, քանզի բանականութիւնը ուրիշ տեղաց մը աս յայտնեալ վարդապետութեան դէմ բան մը չկրնար սորվիլ գտնել։ Ինչ որ յայտնութիւն եղեր է նէ աս բանիս վրայ, այնչափ կրնայ գիտնալ միայն։ Ա՛ս խնդիրը յայտնութեամբ տրուած բան մըն է, եւ ոչ ուրիշ կերպով։ Ու ուստի բանականութիւնը չկրնար ա՛նոր ընդդիմութիւն ընել. ան որ յայտնութիւն եղած է նէ, պէտք է որ ընդունէս զանիկա։ Ուրիշ տեղ պիտի խօսինք աստուածային յայտնութեան խորհուրդներուն վրայ. հոս հիմայ միայն սա ըսենք, որ բանականութիւնը՝ ուրիշ հաղարաւոր վերահասու չեղած բաները կայ որ իրեւ ճշմարիտ կ՚ընդունէ։ Կը տեսնէ որ կան անանկ բաներ, բայց ինչպէ՛ ըլլալին չկրնար բմբռնել. օրինակի աղագա՝ Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը, ամենուրեքութիւնը եւ ընդհանուր ամենագիտութիւնը. հոգիին ինչ ըլլալը. մարդուս հոգւոյն եւ մարմնոյն իրարու հետ ինչպէս միաւորիլը. կենդանեաց եւ անկոց սերիլը, ինչպէ՛ս ապրելնին՝ աճելնին եւ գործելնին. միջոցի անհունութիւնը, եւայլն, զորոնք կատարելապէս բացատրելնը պիտի իրենց տեղը։ Տե՛ս Յօդ. Ր, Կրօնքին խորհուրդները վրայ։

Ընծայելնէս յայտնի է որ բանականութեան պաշտօնը ինչուան ան ամփաման չ՚հասցուցինք, որ կրօնից դասաւոր մը ըլլար։ Ընոր փորձելիքը ոչ թէ կրօնքի վարդապետութիւնները, հապա միայն անոնց վկայութիւնները են։ Ա՛ կայութիւնները կրնայ փորձել քննել, եւ դատողութեան ու ընտրողութեան օրէնքներովը որոշել յայտնութեան հարազատ միտքը. բայց ընդամէնը այսչափ է միայն ընելիքը։ "Ինչուան հոս պիտի գաս, ասկէ անդին պիտի չանցնիս"։ Աստուծոյ խնամատարութիւնը պէտք չէ որ մարդկային յիմարութեան փորձին տակն ինկնայ։ Բայց որ ըլլայնէ, բանականութիւնը իրրեւ ծառայ վարուած կ՚ըլլայ. իսկ երբոր աս իր սահմանաւոր պաշտօնէն անդին անցնելու ըլլայնէ, անառեղծելոյ իշխանութիւն ստացած կ՚ըլլայ։ Հակերտութենէ կ՚ելլէ մարդ անառեղը, կ՚ըլլայ վարժապետ. եւ կը յանդգնի իր Ստեղծին բան սորվեցընելու։ "Ա՛ս սանիկ վարդապետութիւն չեմ ընդուներ", "Հեչքս չ՚հասնիր ինծի ճշմարիտ կրնայ ըլլալ աս բանը". "Հակասութիւն կը տեսնեմ կոր ես աս բանին մէջ"։ Ինչ. "Ոմն է աս տգիտական խօսքերով խորհուրդը մեզ ցրնողը"։ Ով յանդուգն մահկանացու. խորհուրդներդ տիեզերաց մէկ փոքրիկ մասին հաղիւ կը տարածի. եւ աս սահմանեալ միջոցին մէջ գտնուած բաներուն ալ մէկուն վրայ կատարեալ հասողութիւն չունիս. ու այնպէս կը խօսիս, որպէս թէ բոլոր հնարաւոր եղած բաները ըմբռնած ես մտքիդ մէջ, եւ

անոնցմէ գոնէ եղածները ալ անհնազանդութեան սահմանին մէջ կ'ինկան: Առաջին գիտցար որ Աստղագողին անհնազանդութեան մէջ այս բանը կրնայ ըլլալ, այն բանը չ'կրնար ըլլալ. «Կըրնաս գտնել Աստուծոյ խորհուրդը. Ամենակարողը կատարելապէս կրնաս գտնել»: Ան խորին մշուշին մէջ կը բնակի, եւ քեզի կ'ինկայ միայն խնարհութեամբ եւ յարգանօք անոր առջեւն իյնալ, որուն դատաստանները անքննելի են, եւ իր ճամբաները անհետանալի են:

(3.) Ընտանեսիրութեան կրօնքի մէջ ունեցած պաշտօնին մէկ մասն ալ յայտնութեան բովանդակած ճշմարտութիւնները կոչտուրելը ու նշանաւելն է: Կրօնական ճշմարտութիւնները թոյլ եւ իրարու հետ կապակցութիւն չունեցող եղանակաւ մը դրուած են Աստուածաշունչին մէջ: Եւ ուստի մենք պէտք է որ մեր բանականութիւնը ժրութեամբ գործածելով՝ ան ճշմարտութիւնները հաւաքենք, մէկտեղ բերենք, կարգաւորենք, անանկ դրութեան մը խօթենք, որ թէ մեզի դիւրութիւն եւ թէ ուրիշներուն օգուտ ըլլայ: Պէտք է որ նաեւ յայտնեալ կրօնքին այլ եւ այլ մասնաւոր մասանցը ճշմարտութիւնը՝ պատուականութիւնը եւ ունեցած յարմարութիւնները բնութենէն հանած վերաբանութիւններով, մարդկային բնութեան վրայ եղած քննութիւններով, պատմական բացատրութիւններով եւ շատ ուրիշ կերպերով բացայայտենք, որոնց ամենուն ալ բանականութիւն կանչելընել պէտք է:

(4.) Ընտանեսիրութիւնը ի գործ դնելուէ Սուրբ Գրոց այնպիսի վարդապետութիւնները ընտրելու, որոնք յայտնի՝ որոշ նշանակուած չեն, բայց զգրութեամբ պիտի խմացուին: Օրը օրինակ՝ մանկանց փրկութիւնը, մահուանէ ինչուան մարմնով յարութիւն առնելը մէկ միջանկեալ վճռակ մը ըլլալը, եւայլն:

(5.) Ընտանեսիրութիւնով Սուրբ Գրոց յայտնած կրօնքին սկզբունքները գործնական պարչելու եւ աս կեանցողյս մէջ մեր ունենալու վարմունքին յարմարցընելու ենք:

(6.) Ո՛եր բանականութիւնը հարկ է որ գործածենք յայտնեալ կրօնքին ու անոր մասնաւոր վարդապետութիւնները եւ պատուիրանները պաշտպանելու համար:

Ե. Յայտնութեան վրայ, որ է երկրորդ աղբիւր Աստուածաբանութեան:

Ընտանեսիրութեան կրօնքի մէջ ունեցած յատուկ պաշտօնը ցուցուցինք: Այսինք հիմայ քննել Սուրբ Գրոց բովանդակած աստուածային յայտնութեան՝ աստուածաբանութեան գլխաւոր աղբիւրն ըլլալը: Կը տեսնենք որ Թէպէտ եւ Աստուծոյ գործքերն ու տեսչութիւնը իրեն վրայ եւ մեր իբրեւ արարած իրեն հետ ունեցած վերաբերութիւններնուս եւ պարտքերնուս վրայ շատ բան կը սորվեցընեն, բայց զանոնք աղէկ մը հասկընալու համար՝ Աստուածաշունչին անոնց վրայ լոյս մը ձգելուն կարօտ ենք. եւ թէ բնութեան լուսոյն բոլոր սորվեցուցածները աւելի կատարեալ եւ բացայայտ նշանակուած են Սուրբ Գրոց մէջ, եւ ասկէց ի զատ՝ անանկ երեւելի եւ խիստ կարեւոր ճշմարտութիւններ կան յայտնուած Սուրբ Գրոց մէջն որ, անոնց վրայ ամենեւին տմտութիւն մը չ'տար մեզի բնական լոյսը: Ասսի խելացի էնէ մէկ մարդ մը, աստուածաբանութիւն սորվելու համար ամենեւին ուրիշ բան ընելու չէ, շնաակ Սուրբ Գրոց դիմելու է, եւ զանոնք ձեռքէ ձգելու չէ: Աստուածաշունչին ասանկ մէկ յայտնութիւն մը ըլլալուն եւ անոր հեղինակութեանը՝ ներշնչելութեանը եւ կանոնականութեանը վերաբերեալ խնդիրները, ինչպէս որ ըսինք յառա-

ջաբանին մէջ, աս գործիս մէջ ըսելիքներս չենք։ Հապա առանց պատճառ հարցընելու պիտի ընդունինք թէ Հին եւ Նոր Կտակարանները՝ (անկանոն գրքերը ձգելով) իրենք իրենց համար վկայածնուն պէս եւ բոլոր քրիստոնէից հաւատացածին պէս՝ Աստուածային յայտնութիւն են։ Արդ՝ ասոր ասանկ էնէ, ըսել է որ Աստուածաշունչին մէջ ինչ որ գտնենք նէ, ճշմարտութիւն է. եւ աս ալ ըսինք որ աս յայտնութիւնը մեր աս ներկայ վիճակին մէջ Աստուծոյ եւ ճշմարիտ կրօնքի վրայ ինչ բան որ հնարաւոր է գիտնալ նէ, անոնց ամէնքն ալ բովանդակ կը պարունակէ։ Աստուածաշունչը, ուղիղ գործածենք նէ, մեզ ամէն ճշմարտութեան կը հասցընէ։

1. Այս Հոգին Աւրբէն անջրպետ յայտնութիւն ընդունելն ընդդէմ՝ Աստուածաշունչը հին եւ նոր ընելուն։

ա. Ասկայն եղան անանկ մարդիկ, եւ հիմայ ալ կան ոմանք, որ հարկ չեն սեպեր իրենց գրաւոր յայտնութենէն, Աւրբ Վրքէն ճշմարտութիւն մը սորվիլ, կեղծելով թէ իրենք բոլոր ինչ որ պէտք է եւ հնար է գիտնալ նէ, անմիջական յայտնութեամբ Աւրբ Հոգիէն կը սորվին։ Ինչ մոլորութիւն կրնայ ըլլալ Աւրբ Վրոց բացայայտ խաստին ասկէ աւելի հակառակ եւ իր գործնական արդիւնքներովը ճշմարիտ աստուածպաշտութեան ասկէ աւելի վնասակար։ Իրաւ, ամէն անկեղծ քրիստոնեայ խոստմունք ունի Հոգւոյն Աբջոյ լուսաւորութիւնը ընդունելու, եւ քրիստոնէական վարդապետութիւնները ու ճշմարտութիւնները ուղիղ միտք առնելու համար հարկաւոր է աս բանը, եւ թէ ամբարտաւան ոգւով՝ մարմնաւոր խորհուրդով՝ կամ անարժան կերպով մը Աստուծոյ խօսքը ձեռքն առնողին «Իրը կը սպանէ». (բ Կոր. գ. 6.) ասոնք ճշմարտութիւններ են, որոնք պիտի հաստատենք հետը, եւ կը հաւատանք որ խիստ կարեւոր բաներ են։ Ասոնց անոնք որ ասկէ կը հեռուցընեն թէ առանց Աստուածոյ խօսքին ալ Հոգին Աւրբ կը տրտի մարդոց, ու ասանկով կը կարծեն թէ Աւրբ Վիլքը մերժելով ալ Աստուծոյ Հոգին իրենց մէջը կը բնակին, յայտնի է թէ ուրիշ բան չեն ըրածնին, այլ սարսափելի խաբէութեամբ մը ինքզինքնին խաբել, եւ իրենց մտքին անտեղի՝ այլանդակ երեւակայութիւնները աստուածային յայտնութիւն սեպել։ Կը հարցընեմ ատանկ մարդոց, ինչ Հոգի է ան, որուն ներշնչելութիւնովը այնչափ կը բարձրանան կոր, որ Աւրբ Վրոց վարդապետութիւնը տղայական՝ անարգ բանի մը տեղ կը դնեն կոր։ Թէ որ Քրիստոսի Հոգին է ըսեն, ծաղրելի վստահութիւն մը կ'ըլլայ իրաւցընէ անանկ ըլլալուն ունեցած վստահութիւննին. քանզի առաքելոց եւ նախնի եկեղեցւոյն հաւատեցեալներուն ասկէ ի զատ ուրիշ Հոգւով մը չէրսաւորուիլը կարծեմ թէ կ'ընդունեն իրենք։ Ասոնց անոնց մէջը ատ Հոգիէն Աստուծոյ խօսքը վարդարնել սորվող մը չեզաւ. այլ ընդհակառակն Աւրբ Հոգին ընդունելով աւելի մեծ յարդութիւն ընծայեցին, ինչպէս որ իրենց գրութիւնները լեցուն են վկայութիւններով։ Եւ Աստուած մարգարէն ալ կը մարգարէանայ որ ատանկ պիտի ըլլայ։ Վասնզի ան ատեն որ, «Ոտ վրայ եղած Հոգիս ու բերանդ դրած խօսքերս՝ քու բերնէդ, եւ սերունդիդ սերունդին բերնէն պիտի չպակսին ասկէ ետեւ միշտ յաւիտեան», կ'ըսէ նէ, հին անտեսութեան տակն եղող ժողովուրդեան վրայ հարկ մը չդներ ան խօսքով, որ անոնք կարդալ սորվող տղոց պէս գրոց արտաքին ուսմանը պարապին, հապա ծանուցանել մըն է որ Քրիստոսի Թագաւորութեան տակը ըլլալու եկեղեցին

շատ երանելի պիտի ըլլայ աս բանով, որ ինչպէս Աստուծոյ Հոգիովը՝ նոյնպէս եւ իր խօսքովը պիտի կատարուի: Որ ասկէ կը հետեւի թէ աս մարգոյը ըրածը սոսկալի սրբապղծութիւն մըն է. քանզի մարգարէին անեղծանելի միութեամբ իրար կապած երկու բանը մէկմէկ քակել է: Պարձակալ, Պօղոս առաքեալ երբորդ երկինքը յափշտակուելէն ետեւ ալ օրինաց եւ մարգարէից վարդապետութեանը պարապիլը ձեռքէ չձգեց. ինչպէս եւ Տիմոթէոսին ալ, որ ամէն մարդու տուած ծէն քիչ մը եւս գերազանցութեան տէր վարդապետ մըն էր, կ'ըսէ յորդորելով, որ "Կարդալու միտք դնէ": ա Տիմ. գ. 13: Յիշելու արժան է նաեւ ան գովեստն որ կ'ընէ Սուրբ Գրոց վրայ, ըսելով. Թէ "ան ամէն գրքերը Աստուծոյ շունչն են, եւ շահաւոր սորվեցընելու համար, յանդիմանելու համար, շտկելու համար, ու արդարութեան խրատելու համար. որ Աստուծոյ մարդը կատարեալ ըլլայ": բ Տիմ. գ. 16, 17: Յայտնի բան է աս, որ կ'ըսէն թէ Սուրբ Գրոց ըրած օգուտը վազանցիկ է եւ ժամանակաւոր. որ ընդհակառակն Աստուծոյ օրդիքը ամենապարզ աստիճան կատարելութեան հասցընելու կարողութիւն ունի: Ուրիշ հարցում մըն ալ պիտի ընեմ աս մարդոյը. արդեօք ան իրենց ընդունած հոգիէն առաքելոց խոստացուած հոգիէն տարբեր ուրիշ հոգի մըն է: Իրաւ ձեւերնին խիստ շատ է, բայց ես կարծեր որ այնչափ խանգարած ըլլայ մտքերնին, որ ասանկ դաւանութիւն մը ընելու համարձակին: Այլ ինչ հոգի էր ան, որ Տէր Յիսուս իր աշակերտացը խոստացաւ: Հնչմարտապէս հոգի Աստուծոյ, որ "չէ թէ ինք իրմէն բան մը պիտի խօսէր", (Յովհ. ժզ. 13,) հապա ան բաները որ բերնանց լսած էին Քրիստոսէն, մտքերնին պիտի ձգէր եւ տպաւորէր: Ուրեմն հոգին Սրբոյ պաշտօնը, որ խոստացուած է մեզի, ոչ թէ նոր եւ չլսուած յայտնութիւններ ընել է, կամ վարդապետութեան նորաձեւ դրութիւն մը հնարել է, որ անոնք խոտորինք Աւետարանէն ընդունած վարդապետութիւններնէս, հապա նոյն իսկ Աւետարանին վարդապետութիւնը մտքերնուս մէջը տպաւորել կնքել է:

բ. Ուստի ասկէ յայտնի կ'ելնցուի որ Աստուծոյ հոգիէն օգուտ մը քաղել ուզող մարդը հարկ է որ ժրութեամբ կարդայ Սուրբ Գիրքը եւ աղէկ միտք դնէ անոր խօսքերուն: (Ինչպէս որ Պետրոս առաքեալ ալ կը գովէ մարգարէական խօսքերուն մեծագրութեամբ պարապիլը: բ Պետ. ա. 19:) Այլ սաղ հակառակ, թէ որ Աստուծոյ խօսքերուն իմաստութիւնը արհամարհող հոգի մը ուրիշ մէկ վարդապետութիւն մը բռնել ստիպէ՞նէ մեզ, պարտական ենք անիկայ ոչինչ եւ սուտ բանի մը տեղ դնել: Պանք որ սատանան ալ կրնայ լուսեղէն հրեշտակի կերպարանք առնել իր վրան. ուրեմն ինչ հեղինակութիւն կրնայ ունենալ մեր վրայ Հոգին Սուրբ, թէ որ ամենատգէտ նշան մը չկրնանք ունենալ ձեռնընկալ զինքը որոշելու ճանչնալու: Իրաւ մենք անոր պատկերը բացայայտ ունինք Աստուծոյ խօսքին մէջ եւ անով կրնանք ճանչնալ զինքը. բայց աս ողորմելի մարդիկը կեղծ ու պատիր տեսիլքներու, իրենց մտքին ցնորքներուն ինկած են, ի կործանումն իրենց անձանցը, եւ չեն թէ Ընկէ՝ հապա իրենք իրենց մէջը կը փնտռեն յայտնութիւն ընող հոգին: Այլ իրենց կարծիքին սա պատճառ կը բերեն, թէ արժան չէ Հոգին Սրբոյ, որուն ամէն բան պէտք է որ հնազանդի, որ Սուրբ Գրքին հակառակ ըլլայ. որպէս թէ անարդութիւն մը եղած ըլլար Հոգւոյն Սրբոյ ամէն տեղ հաւասար եւ միօրինակ ըլլալը, ամէն բանի մէջ անխտիրխոսապէս ինք իրեն դէմ ներհակութիւն չունենալը: Թէ

որ Աստուած Հոգին մարդոց կամ հրեշտակներու կամ ո՛եւ իցէ ուրիշ էակներու կանոններուն հնազանդէր, ես ալ կ՚ընդունեմ որ անատունը անարգ վիճակի մը հասած կամ միևչեւ անգամ ծառայի կերպարանք առած կըսեպուէր. բայց թէ որ մեր ըրածը զինքը իրեն հետ բաղդատել, զինքը իրմով նկատել էնէ, ով կրնայ ըսել թէ նախատինք կը բերինք կոր իրեն: Ասիկայ քննել փորձել է զինքը: Բայց ինչ օգուտ որ ինք ան ճամբան է ընտրած իր վատքը մեր մէջը հաստատելու համար: Անոնք մեր բաղձանքը կատարուած պիտի սեպենք, երբոր ան ինքզինքը հաղորդէ մեզի: Բայց սատանան իր անունովը մեր սրտին մէջ չ՚սպրդելու համար, ինք կ՚ուզէ որ իր պատկերին ճանչնանք զինքը, որ տպաւորած է Աստուծ Վրոց մէջ: Աստուծ Վրոց հեզինակը ինք է. չ՚կրնար փոխոխական եւ ինք իրեն դէմ նորհակ ըլլալ. ուրեմն ինքզինքը Աստուծ Վրոց մէջ ինսոր յայտնած էնէ, նոյնը պիտի միայ յաբաժամ: Ասիկայ անարգութիւն չէ իրեն. անարգութիւն կ՚ըլլար, բայց երբ անատեն, երբ ինք իր էութենեն ելլալով փոխուիլ ուրիշ կերպ բան մը ըլլալը իրեն պատիւ մը սեպուէր:

գ. Բայց ան իրենց իմաստակական առարկութիւնն որ յառաջ կը բերեն, թէ մենք "սպանող գրին" կապուած ենք եղեր, ան կը ցուցընէ թէ Աստուծ Վիրքը արհամարհողներուն արժան եղած պատիժը իրենց վրայ ալ հասեր է: Վրանէ յայտնի է որ Պօղոս առաքեալ անտեղը սուտ առաքեալներուն դէմ կը խօսի, (բ Կոր. գ. 6,) որոնք օրէնքը բարձրացընելով եւ զՔրիստոս մէջ տեղէն վերցընելով՝ մոլորցընել մէկ դի քաշել կ՚ուզէին ժողովուրդը նոր ուխտին օրհնութիւններէն, որ ան ուխտով կը խոստանար Աստուած իր օրէնքը անոնց սրտին մէջը դնելու եւ զանիկայ անոնց մտքին մէջը գրելու: Ուստի գիրը մեռած է, եւ Աստուծոյ օրէնքը կ՚ըսեն զանիկայ կարդացողները, երբոր Քրիստոսի շնորհքին կըզատուի եւ միայն մարդուն ականջներուն մէջ կը հնչէ, առանց սրտին ազդեցութիւն մը ընելու: Բայց թէ որ Աստուծոյ Հոգիովը ազդու կերպով մը տպաւորուի սրտերնուս մէջը, թէ որ օրէնքը զՔրիստոս ցուցընէ, անատեն կենաց խօսք կ՚ըլլայ, "Հոգին կը նորոգէ", "տգէտը իմաստուն կ՚ընէ": Սաղ. ժթ. 7: Բայց ան նոյն տեղը առաքեալն ալ իր քարոզութիւնը "Հոգւոյն Սրբոյ պաշտօնը" կը կոչէ. (բ Կոր. գ. 8.) աներկբայ աս մտքով, որ Հոգին Աստուծ այնպէս յարած է իր Աստուծ խօսքին, զոր Աստուածաշունչին մէջ նշանակած է, որ ուր որ ան խօսքը արժան եղած յարգութիւնովը ու պատիւովը ընդունուի նէ, ան տեղը միայն ինքզինքը կը յայտնէ եւ իր զօրութիւնը կըցուցընէ: Վրանէ Աստուած մէկ անանկ փոխադարձ կապակցութիւն մը հաստատած է իր խօսքին ստուգութեանը եւ Հոգւոյն Սրբոյ մէջ տեղը, որ երբոր Հոգւոյն լուսովը իր խօսքին մէջ Աստուծոյ պատկերը կը տեսնենք նէ, մեծ յարգութիւն մը կը մատուցանենք անատեն իր խօսքին. եւ միւս կողմէն երբոր Աստուծ Հոգին ըստ պատկերի իւրում, այսինքն իր սուրբ խօսքին պես կը ճանչնանք, անատեն առանց ամենեւին սխալելու, վախնալու, ու տարակուսելու ուրախութեամբ կ՚ընդունինք զինքը: Նանը ասանկ է ճշմարտապէս: Աստուած իր խօսքը քիչ մը ատեն եւ ըեւցընելու եւ իր Աստուծ Հոգին խըրկածին պէս կործանելու նպատակաւ չ՚տուաւ մարդոց. հապա եւքէն խաչեց ան նոյն Աստուծ Հոգին, որուն զօրութիւնովը խօսքը մատակարարեր էր, աղդոզական հաստատութեամբ մը իր գործը կատարելու համար: Այս կերպով բացաւ Քրիստոս իր երկու աշակերտացը միտքը. (Ղ ուկ. իդ. 27.) մտքերնին բացաւ, չէ թէ Աստուծ Վիրքը մեծ ըեւով իրենք իրենցմէ իմաստուն ըլլալու

(2051) 20378-60 40

Համար, հապա Աղբիւրը հասկընալու համար։ Նոյնպէս եւ Պօղոս առաքեալ Թեսաղոնիկեցիներուն «Հոգին մի մարէք» կ'ըսէ նէ, (ա Թես. ե. 19.) Հոգին չմարելու համար Աստուծոյ խօսքին գուբս գառարկ տեսութիւններու եռեւ եռեւէ խնալ չյարգարէր, հապա ան խօսքին անմիջապէս ետքը կ'ըսէ, թէ «Մարգարէութիւնները մի անարգէք». որ ասկ խօսքով յայտնապէս կը ցուցընէ թէ մարգարէութիւնները անարգուելնէ, Հոգին ալ կը մարի։ Ինչ պատասխան պիտի տան ասկ բաներուն այդ ամբարտաւան երազողները, որ կը կարծեն թէ Աստուծոյ ան մի միայն ճշմարիտ լուսաւորութիւնը ունին ներսիդիններն, մինչդեռ ամենեւին անհերքելի՝ Աստուծոյ խօսքը մերժելով եւ արհամարհելով՝ իրենց խանգարեալ երեւակայութիւններէն ծնած ցնորքներուն եռեւէն են ինկեր ու կ'երթան։ Աստուծոյ որդիքն եղողները ասանկ չեն ըներ. անոնք թէպէտ եւ կը ղգան՝ որ առանց Աստուծոյ Հոգւոյն զլասվին զուրկ են ճշմարտութեան լոյսէն, սակայն ասկ ալ աղէկ գիտեն՝ որ Աստուծոյ Հաւատացելոց Հոգւոյն Սրբոյ շնորհքը մատակարարելու միջոցը իր խօսքն է։ Վասդի անոնք ուրիշ Հոգի մը չեն ճանչնար բացի անկէց, որ բնակեցաւ առաքելոց մէջ, եւ խօսեցաւ անոնց ձեռօքը, որոնց պատգամները ամէն առեն կը կանչեն զիրենք Ջերմջեռ խօսքերուն ականջ դնելու։ Ուրեմն գրաւոր բանն է մի միայն աղբիւր աստուածային ճշմարտութեան։

Նայց ասկ տեղը իրեք ուրիշ խնդիր կը ծագի հետազօտելու, որ ասոնք են։

2. Ընդհանուր Ներկայութեան պահանջումը։

Առաջին խնդիրը Հոգւոյական եկեղեցիին ու մէկ քանի արեւելեան եկեղեցիներու ըրած այն պահանջումնէն է, թէ եկեղեցին է մի միայն եւ անսխալ մեկնիչ Սուրբ Գրոց, եւ թէ որ մեկը Սուրբ Գրոց ինչ սորվեցընելը նելը սորվիլ ուզենէ՝ եկեղեցիէն երթալու իմանալու է։ Ըսել է թէ Աստուածաշունչին խօսքերը որչափ բացայայտ որ ըլլանէ, մեզի գոց կրնքուած գիրք մնէ ան, եւ ինչուան որ եկեղեցին կնիքը չբակէ չբանայնէ, բան մը չենք կրնար հասկընալ անկէ։ Այս պահանջման ինսոր բան ըլլալուն վրայ քիչ մը քննութիւն ընենք պիտի։ Եկեղեցւոյ վրայ խօսած առենիս. եւ արդէն երկարօրէն քննութիւն եղած է «Կաթոն Հաւատոյին» մէջ. (Մասն Ե.) ասկ նկատմամբ վրայ տեղեկութիւն ունենալ ուզողը հոդ անիկայ կարդայ։ Մենք հիմայ հոս միայն ասկ կ'ըսենք թէ՝ (ա.) յայտնի է թէ ասկ պահանջմունքը ընդունելու պարտական չենք, ինչուան որ բացայայտ կերպով չվաւերացընեն։ (բ.) Այս պահանջմունքը ընողները միասան չեն բսած հեղինակութիւններուն որ եկեղեցիին վերաբերելուն վրայ. ոմանք բացարձակապէս Հոգւմէ եկեղեցւոյն համար կ'առնեն, ոմանք Յունաց եկեղեցիին. ոմանք ալ բոլոր ուղղափառ ըսուած եկեղեցիներուն բռնանդակութեանը կուտան։ Այսկէ զատ ուրիշ անմիաբանութիւն մին ալ կայ մէջերնին՝ եկեղեցիին տուած վճիռները իմացուելու եղանակին վրայ։ (գ.) Թէ որ աստուածաբանութիւն սորվելու համար եկեղեցիին ըսածները պիտի փնտռենք՝ Հայրապետաց գրութիւնները եւ ժողովներու վճիռները քննելով նէ, դէմերնիս կելլեր բան չէ, հապա անվախճան հակառակութիւններ եւ խառնակութիւններ։ Թէ որ Աստուածաշունչին անսխալ մեկնիչ պէտք է նէ, եւս առաւել ասկ գրութիւններուն, թէ որ ինքնիրեննուս Աստուածաշունչէն ճշմարտութիւն չենք կրնար սորվիլ նէ, եկեղեցիէն ինսոր բան մը սորվելիք չունինք։

3. Ը–ԱՆԴՈՒՆԻՔ։

ա. Ինչպէ՞ս ճշմարտութիւնը Ը–ատուածաշունչէն փնտռել եւ անտեղ գտածնուս պէս ընդունել պէտք ըլլալը հաստատեցինք ետեւ՝ ուրիշ խնդիր մըն ալ կ՚ելլէ դիմացնիս, որ է այս, թէ արդեօք այսչափ է բոլոր ընդունելիքնիս, ասկէց զատ ուրիշ բան չկա՞յ հարկաւոր՝ մեր գիտութիւնը կատարեալ ըլլալու համար. այսինքն, ա–անդո–ՐԷան խնդիրը։

բ. Հին եկեղեցական Հայրապետները աւանդութիւն անունը գործածած են մէկ մարդու մը ուրիշներուն թէ բանիւ եւ թէ գրով աւանդած վարդապետութեանը։ Այսպէս Կատակրանին ու հին երեւելի մտաւորականներուն գործերուն մէջ ալ աւանդութիւն բառը ա–ա–ցանել կամ վերջաթխթելը նշանակութիւնով գործածուած է։ Աւանդութիւնը ան ընդարձակ նշանակութիւնովը՝ երկուքի բաժնեցինք նախ, գրաւոր եւ անգիր կամ բանաւոր աւանդութիւն։ Սակայն աւանդութիւն անունը շատ անգամ մանաւանդ բանաւորին կուտային։ գ. Այս բանաւոր աւանդութիւնը շատ անգամ մէջ կը բերեն Տրանոս՝ Կղեմէս Կղեքսանդրացին՝ Տերտուղիանոս (De Praeser. Cap. 7.) եւ ուրիշ Հայրապետներ իբրեւ փորձ ժամանակակից ուսուցիչներուն սորվեցուցած վարդապետութիւնները փորձելու եւ անով հերետիկոսներուն մոլորութիւնները հերքելու։ Ասոնք անանկ կը ստորագրեն աւանդութիւնը թէ նախնի քրիստոնէից եկեղեցիներուն առաքելոց բերնէն ընդունած վարդապետութիւն է, առաքելոց օրերէն ինչուան իրենց օրը հասած՝ առանց ա–րուելու։ Տերտուղիանոս ան վերը նշանակուած տեղը կ՚ըսէ, թէ Հերետիկոսաց մոլորութիւնները ջնջելու ամենէն աղէկ ճանչուան աւանդութեան դիմելն է, քանզի շատ անգամ Սուրբ Գրքէն իրենց դէմ բերուած վկայութիւնները ծուռ մեկնութիւն մը տալով՝ կ՚ա–զատին կոր։ Որոգինէս ասա աւանդութիւնը եկեղեցական հռհռանք կը կոչէ. եւ Հայրն Հայրապետք կանոն հա–ա–պոյ կամ ճշմարտո–ՐԷան կ՚անուանեն։ Այս եաքի անունը մանաւանդ ան հին հանգանակներուն տուած են ասՀայրապետները, որոնք կը բանադա–կէին առաքեալներուն քարոզած եւ բերնէ բերան անցնելով՝ եկեղեցիին մէջ արձանագրուած պահուած վարդապետութիւնները։

"Տրիտենդեան ընդհանրական սուրբ ժողովը . . . միշտ նկատող ըլլալով մոլորութեան տարագրութեանը եւ Աւետարանը մաքրութեամբ եկեղեցիին մէջ պահուելուն, . . . եւ իմանալով որ աս կառավարութիւնն ու ճշմարտութիւնը բովանդակեալ են թէ գրաւոր մատեաններուն եւ թէ անգիր ա–ա–ՐԷանից մէջ, որոնք ելած հասած են մեզի կամ ա–ա–ՐԷաց Քրիստոսէ ընդո–ՐԷընէն, եւ կամ Հոգւոյն Սրբոյ ան նոյն ա–ա–ՐԷաց բերնով խօսելով, ուղղափառ Հայրապետաց օրինակին հետեւելով, ի՚ընդո–ՐԷ եւ ընդունի զ եւ նոյն ջնջիւ–ա–ՐԷա–ՐԷ–ՐԷ–ՐԷ եւ յարգանօք թէ Հին եւ թէ Նոր Կտակարանին բոլոր գրքերը. երկուքին ալ հեղինակը մի եւ նոյն Աստուածն ըլլալով. ա–ՐԷ–ՐԷ–ՐԷ

մէյմէն ալ անգիր խօսք կամ աւանդութիւն, եւ երկուքը մէկ աստիճան կը դասէ՝ նախ՝ երկուքն ալ մի եւ նոյն Հոգւոյն Սրբոյ գործը սեպելով, որ առ երկուքը մի եւ նոյն աստիճան դասելը գրաւոր խօսքին պատիւը նուաստացնել է, քանզի առ գործը Սուրբ Դիւրքը փրկութեան վերաբերեալ շատ բաներով պակաս եւ անկատար սեպելէն յառաջ կու գայ: Սակայն այսչափ չէ գրաւոր խօսքին վրայ բերուած արհամարհանքը, անանկ սահմանութեամբ տակառած են զանի եւ անանկ կերպերով ամիսուած են, որ ասկէ շատ աւելի անարգութենից ենթակայ եղած է: Ասոնց մէջ իրօք գործնականապէս Սուրբ Դիւրքը աւանդութենէն ալ վար է տեղի ձանրը Հոգւոյն սկզբնական գրաւոր խօսքով ոչ միայն Հին եւ Նոր Կտակարանաց գրքերը կ'իմանայ՝ մեղի պէս, հապա Արոգինէսի՝ Աթանասի՝ Նազեանզոսի՝ Հիլարիոսի եւ մինչեւ անգամ իրեն անանկ պատուելի՝ Հերմինեսի պէս Հայրապետաց ամենէն հին եւ անխոտան աւանդութեանը հակառակ՝ Ընկճանոն գրքեր, լոկ մարդու գործքեր ալ կը խառնէ անոր հետ, առանց հոգ ընելու անոնց ինչ արժէք ունենալը: Հանկով աստուածայինին ու մարդկայինին մէջ եղած որոշմունքը կը վերնայ: Վարձեալ Սուրբ Դիւրքերը գրելուն կողմանէ ալ մարդոց հաւատացեալ պատիւ տուած են, Հոգին Սուրբին զանոնք գրողներուն վրայ եղած ներշնչելութիւնը լոկ օգնականութիւն եւ առաջնորդութիւն մը սեպելով: Ասոնց ալ յիշելու արժան բան մըն է, որ Հերմինեսին Հատուածներէն թարգմանութիւնը բնագրին ոչ միայն հաւատար կը դասեն, այլ անկէ ալ գերազանց կը սեպեն գործքով: Ասոնք ջրպարզ՝ կը հաստատեն թէ Սուրբ Դիւրքը մեղի եւ երկդիմի գիրք մըն է, ասկէ ալ կը հանեն թէ ան մեղութիւնը լուսաւորելու համար աւանդութիւն պէտք է, եւ ժողովով վճռուած է որ աշխարհականները Հստուածաշունչ չկարդան, ինչուան որ մանաւոր հանգամանաց մէջ չըլլան, որոնց դատաւորն ալ եպիսկոպոսը պիտի ըլլայ: Անկ խօսքով, Հռովմայ կաթուղիկէ եկեղեցւոյն բոլոր ըրածներուն նպատակը հոս կը նայի որ Հստուածաշունչին պատիւը աւանդութենէն վար դասէ, եւ ինքն ըլլայ երկուքին ալ անսխալ դատաւորը:

Վանք վարդապետական աւանդութեան վրայ մէկ քանի քննութիւն ընելու: Առ բանիս վրայ ունենալու հըմտութիւններնիս ձեռնհասին որոշմունքները պէտք եղածին պէս ընելէն կախեալ է բոլորովին:

1. Քրիստոնէութեան սկզբնաւորութեան առնողները առաքեալները անանկ մեծ իշխանութեան մը տէր էին, որ բոլոր իրենց վարդապետութիւններն ու սահմանադրութիւնները առ հասարակ կը պահուէին իրենց հաստատած եկեղեցիներուն մէջ: Առ ան առնողը առ առաքելական եկեղեցիներուն մէջ գտնուած վարդապետութիւնները ու սահմանադրութիւնները ամէն մարդ անանկ կը սեպէր թէ ճիշդ առաքելոց տրմեցուցած եւ հաստատած վարդապետութիւններն ու սահմանադրութիւններն են: Ընդհանրապէս առ էր անառնելի վճռակը, քանզի Նոր Կտակարանին գրքերը դեռ ընդհանրապէս տարածուած չէին քրիստոնէից մէջ: Առ սակայն ան առնողները առ աւանդութենից մէջ մէկ սխալմունք մը մտնելու մանաւոր վտանգ մը չկար: Առ դիտողութենէս յայտնի կը տեսնենք թէ ինչու համար երկրորդ եւ երրորդ դարուց քրիստոնեայ վարդապետները բանաւոր աւանդութիւնները այնչափ կը յիշատակեն ճշմարտութիւնը հաստատելու համար:

2. Ասոր բանը սանկ չէ ինծի. քիչ առնողն բոլորովին փոխուելուս ժամանակին հանգամանքները: Երկրորդ դարուն սկիզբէն ետեւ, որ ալ անառնողը առաքելական եկեղեցւոյ առաջին ու-

սուցիչները անցած գացած եւ անոնց տեղը նոր ազգ մը յայտնուած էր, սկսեցին ուրիշ վարդապետութիւններ եւ սահմանադրութիւններ կամաց կամաց մտնել, որոնք շատ բաներով հեռու էին առաքելական պարզութենէն: Յատնանակէ մը ետքը աս նորահնար վարդապետութիւնները հնարողները սկսան հաստատած բաներնուն տեսակ իրաւ առաքելական աւանդութիւններ վկայութիւն բերել՝ իրենց կարծիքը եւ կարգաւորութիւնները զքնելու համար. այնչափ որ շատերը շատ բաներու համար չէ թէ միայն ուրիշ աւանդութեանց՝ այլ առաքելոց գրութիւններուն անդամ հակառակ աւանդութիւններ՝ աս առաքելական աւանդութիւն է ըսելով վկայութիւն կը բերէին: Ա՛ս ասկէ եւս աւանդութիւնը բնականապէս քանի գնաց, աւելի անտոդդ եւ կասկածելի եղաւ: Այս մանաւորապէս յորդորդ դարուն սկիզբէն ետեւ խոհեմ եւ երկիւղած եղող վարդապետները շատ անգամ Սուրբ Գրոց խօսքերը կը չիշէին, եւ աւանդութիւնները քիչ: Օգոստինոս աս առածը հաստատեց, թէ աւանդութեանց վրայ վստահութիւն ընել չըլլար, որ օրէ օր հեռանալու վրայ են առաքելոց օրերէն, եւ միայն անոնն վստահանալու է աւանդութեան մը վրայ, երբոր ընդհանրական ըլլայ եւ ամենուրեք անպատշաճութիւն մը չունենայ. որ ճշմարիտը նայելով՝ մէկ աւանդութիւն մը ասանկ չէ, բայ ի անոնցմէ, որոնք Սուրբ Գրոց մէջ ալ կան: Այս ուսահ յորդորանք բրած է Օգոստինոս, որ ամէն բան գրաւոր խօսքով փորձուի[1]: Այս իրմէ շատ առաջ՝ երկրորդ դարուն մէջ Իրենէոս Ա՛պրապետար բսած է թէ ինչուան որ մէկ աւանդութիւն մը Սուրբ Գրոց մէջ հաստատուած եւ անոր համաձայն չըլլայ նէ, անիկայ իբրեւ առաքելական աւանդութիւն ընդունելու չէ: Adv. Haeret. Iv. 36.

[1] Տես կանոն Հաւատոյ, երես 76։

3. Ինչպէս որ առաջ ըսինք, աւանդութիւն՝ ըստ Ա՛ռաքելականաց՝ ըսել է աստուածային յայտնութեան անգիր մասը. որով պարզապէս աս ըսել կ՛ուզենք թէ իսկզբան աս յայտնութիւնը ընդոք գրի չէ անցուցած զանիկայ, թէպէտ եւ աքն եկեղեցիին հանգանակներուն եւ ուրիշ գրութիւններուն մէջ արձանագրուած է: Ասոր աս բանաւոր յայտնութեան պարունակած բաներուն մէկ մասը մեկնութիւն է Աստուածաշունչին, մէկ մասն ալ յաւելուած. կիսով չափ Վրիստոսէն, եւ կիսով չափ առաքեալներէն ծագած՝ Ա՛ռաջնորդութեամբը. որ ասանկով գրաւոր յայտնութիւնը ինչ հիմնականութիւն եւ ինչ պատիւ ունի նէ, բանաւոն ալ նոյնը ունեցած կ՛ըլլայ: Այս ի սկզբանէ ինչուան հիմայ Ա՛ռաջնորդութեամբը պահուած՝ եկեղեցիին մէջ՝ ազգէ յազգ անցնելով՝ առանց ամենեւին խանգարելու կամ մէկերնին սուտ մտնելու: Այս աւանդութիւն բսածնիներնին մանկանց մկրտութիւն՝ սրբոց երկրպագութիւն՝ քահանայ՝ պատարագ՝ զատիկն առաջ քառասնօրեայ պահք, ասանկ բաներ են: Ա՛սոնց սահմանը ի հարկէ եկեղեցին պիտի դնէ, այսինքն Ա՛ռաջնոյ կաթուղիկէ եկեղեցին, որ ընդհանրական եւ կեղեցի սեպուելուն համար՝ ինք առած է աս պաշտօնը իր վրան արժանաւորապէս: Այնչ բանի համար որ առաքելական աւանդութիւն է բսած է նէ՝ պահպելուն եւ ժողովներուն ձեռքը, անիկայ իբրեւ առաքելական աւանդութիւն ընդունելու է: Սակայն աս բանը, այսինքն աւանդութեանց առաքելական ըլլալուն չըլլալուն որոշմանքը՝ հաստատուն կանոն մը ունի, անով կ՛ընէ. այսինքն ի Լէրինենսին սա կանոնը. Ճշմարիտ կաթուղիկէ աւանդութիւն այն է, որ ամէն տեղ՝ ամէն տեղ եւ ամէն ատեն ընդունած է: Ուրկէց կը հետեւի թէ ամէն ճշմարիտ աւանդութիւն ընդհանուր

քրիստոնէից եկեղեցին իսկզբանէ անտի ճանչցած ըլլալու է:

Նէ ահա այս է ան մեծ դժուարութիւնը, որուն մէջ ինկած է Հռոմէական եկեղեցին, ու չկրնար ելլել: Պանդղ աս յիշեալ կանոնին ըսած տեղէն եւ ժամանակի ընդհանրութիւնը եկեղեցին՝ Աստուածաշունչէն դուրս ունեցած աւանդութիւններուն մէկուն վրայ ալ չկայ: Իսիտ շատ վարդապետութիւններ եւ սովորութիւններ միջին դարերը կամ գոնէ սուրբ Օգոստինոսի առաններէն ետքը ծագած են. եւ ամենէն շատ ընդհանրութիւն ունցած աւանդութիւններուն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ բազմութեան մը հաստատը, որ ատ բազմութիւնն ալ շատ անգամ շատ քիչ եղած է, եւ ասկէց զատ ան ըրած հաստատութիւններն ալ շատ հեղ արտաքին բաներու ներդործութիւններէն ծագած են: Այն իսկ աւանդութեան վրայ Տրիտենդեան ժողովին չորրորդ հաւաքմանը մէջ քննութիւն եղած առներ միաբանութիւն ըսած բանդ ամենեւին չկար էապէս: Ձիօղայի եպիսկոպոսը փրկութեան հարկաւոր եղած ամէն բան կայ կ'ըսէր՝ Աւետարանին մէջ. ուրիշ առաջնորդ մըն ալ վճռաբար ըսաւ, թէ Աստուծոյ խօսքը երկու կտոր չէ. թէ Յայտնութեան մէկ մասը անդիր ձգուելուցաւ ըսելը աստուածային տեսչութեան վրայ նախատինք բերել է. եւ ուստի առաւել ան հայրապետներուն օրինակին հետեւելու ենք, որոնք միշտ Սուրբ Գրոց խօսքերուն միայն ականջ դրած են:

4. Ա՛ս դիտողութիւններէս դիւրաւ կրնանք որոշել վարդապետական աւանդութեան առ մեր օրերը ունեցած արժէքը: Առաջին եւ երկրորդ դարու քրիստոնէից եկեղեցիներուն վրայ՝ Նոր Կտակարանին տուած տեղեկութիւններէն իզատ շատ քիչ արժանահաւատ տեղեկութիւն ունինք: Իսկ անկէ ետքի դարերէն եկեղեցիներուն վրայ ունեցած տեղեկութիւններնիս՝ անանկ խառնափնդոր սուտ ու մուտ պատմութիւններով լեցած են որ հաւատք ընծայելու բաներ չեն: Իւստի բանաւոր աւանդութիւնով նախնի քրիստոնէից եկեղեցիներուն ունեցած վարդապետութիւններուն վրայ աւելի տեղեկութիւն մը չենք կրնար գտնել, քան որչափ Նոր Կտակարանը կը պատմէ, որ է մի միայն հարազատ պատմութիւն՝ քրիստոնէութեան նախնի ժամանակներուն վրայ ուղիղ հմտութիւն տուող: Յիրաւի Էսսինկ Վերմանացի աստուածաբանը հաստատած է թէ քրիստոնէական կրօնքը կրնար գալ անցնիլ երեմ, մինչեւ անգամ Նոր Կտակարանին գրուածքներէն ամենաւելին կտոր մը չգտնուէր ալ նէ: Նէ իրաւ է որ բանաւոր աւանդութիւնով, եթէ եղած գրութիւններով, միտութեան եւ Տէրունական ընթերքին եւ ուրիշ քրիստոնէական արարողութեանց ձեռօքը քրիստոնէական կրօնքէն շատ բաներ ինչուան մեր օրերը կրնային հաս, առանց սուրբ մատեաններուն օգնութեան. սակայն աս ալ ճշմարիտ է, որ եթէ Նոր Կտակարան չըլլար նէ, անհնարին կ'ըլլար մէկ ստուգութիւն մը ունենալ քրիստոնէական վարդապետութեանց վրայ. քրիստոնէական դրութեան ստոյգ եւ պատմական հիմը կործանած կ'ըլլար. եւ քրիստոնէութիւնը շատով մեծապէս կը խանգարէր. ինչպէս օրինակը կը տեսնենք Հռոմէական եկեղեցւոյն եւ ուրիշ եկեղեցեաց վրայ, որոնք որ Սուրբ Գրոց քիչ գործածած են: Ընդարձակ քրիստոնէութիւնը՝ գոնէ Նոր Կտակարանը չգրուած՝ ժամանակ մը անանկ անցուց. եւ ան առենները, մինչդեռ առաքեալները եւ իրենց անմիջական յաջորդները ողջ էին եւ քրիստոնէութիւնը կը քարոզէին, քրիստոնեաները առանց աս Գրքերուն կրնային ըլլալ՝ մէկ երեւելի վնաս մը չէր քաշելով: Այլ ոչ ան առեններէն ետեւ եւ

օչ հիմայ կրնայ ըլլալ ատ բանը[1]:

4· Աշխատոց գլուխ-ծախքերը ինչ կերպով գործածելը են:

ա· Հիմայ մէկ ուրիշ երրորդ խընդիր մ՚ալ կ՚ելլէ դէմերնիս, որ է այս· թէ որ պիտի մեր ժողովրդեան համար եւ հաւատալեաց մէջ եկեղեցիին ունեցած հոգեւնական թեանը համար եղած պահանջմունքները, հապա ինչ պատիւ ընծայելու ենք մարդկայինն հոգեւնականութեան, եւ ինտո՞ր գործածելու ենք մարդոց գրամքիւնները:

բ· Ունենք իմաստուն եւ գիտնական ու բարի մարդոց խորհուրդները միշտ պատուելու ենք մեծ յարգանօք, եւ անոնցմէ տարբերելու չենք՝ առանց յայտնի բաւական պատճառ ունենալու ձեւուընիս: Իմէն մարդ ինքնիրեն ուզղակի Աստուածաշունչէն իր հաւատոյ գրամքիւնը ընդունելու իրաւունք ունի՞ նէ, ըսել չէ թէ պատօնաթիւն ու-

[1] Բանաւոր աւանդութեան անսուտութեան եւ այլ եւայլ եկեղեցեայ եւ բաժանմանց ամենակարեւոր վարդապետութիւններու վրայ ունեցած աւանդութիւններուն մէջ եղած ընդհմանութիւններուն վրայ երկարօրէն խօսուած է Կանոն Հաւատոյին մէջ· (Սման· Ա·) որուն մէջ նաեւ աւանդութիւնը հաստատելու համար բերուած ձեռնարկութիւններուն պատասխանները արուած եւ հին Հայրապետաց աս նեխթս վրայ ունեցած կարծիքը ցոյցուած է, եւ անկէց զատ աս բաներուս հաստատուած է· այսինքն թէ հմահօտան աւանդութեանց համար եղած պահանջմունքները հրէից իրենց աւանդութեանցը համար բրած պահանջմունքներուն յար եւ նման է, զորոնք Ցերն մեր մերժեց բոլորովին· թէ Աստուծոյ խօսքը կը խրատէ մեզ որ վստահութիւն չդնենք աւանդութեանց վրայ ընդհանրապէս· եւ թէ յայտնապէս կը քարոզէ թէ Սուրբ Գրատեանները կատարեալ կանոն են հաւատոյ, եւ հաւատալեաց վրայ դիտալ պէտք եղած բաներուն ամենն ալ կը պարունակեն:

Հռովմէականաց աւանդութեան վրայ ունեցած վարդապետութիւնը հնարաւոր եղածին չափ զօրաւոր եւ գեղեցիկ կերպով հաստատած կը գտնես Mochler's Symbolism կամ պատկերազարդ եւ Բրօթեսթանդից վարդապետական տարբերութեանցը ցոյցմունքը մէջ· (հ. բես 349–375·)

նի ուզած կարծիքները անկէ հանելու եւ ընդունելու, հապա թէ իրաւունք ունի ինքնիրեն հետազօտութիւն ընելու, եւ այնպէս զգուշութեամբ ըստ բաւականին քննութիւն ընելով Աստուածաշունչին սորվեցուցածը իմանալու: Կանենք թէ ես անանկ կարծիք մը ունենամ, որ ուրիշ ինծմէ աւելի խելացի՝ գիտնական եւ գուցէ ինծմէ բարեպաշտ մարդիկ սխալ կը սեպեն, եւ մանաւանդ թէ որ նկեզեցւոյ շատ գէտ ուսուցիչները ընդհանրապէս Աստուծոյ խօսքին մէկ ճշմարիտ վարդապետութիւնը չեն սեպած հին ժամանակներէն հետէ եւ կամ հիմայ անանկ չեն սեպերնէ, իրաւ, պէտք չէ որ մէկն ի մէկ, որպէս թէ ի հարկէ անոնց ըսածը ճշմարիտ եղած պիտի ըլլայ, առանց քննութիւն ընելու եւ անոնց հաստատած կարծիքին պատճառները իմանալու՝ ընդունեմ անոնցը, սակայն ասկէ կասկածի երթալու եմ որ չըլլայ թէ ես բանը ծուռ հասկըցած ըլլամ, որ իմ կարծիքիս դէմ եղած առարկութիւնները եւ անոնց կողմէն եղած պատճառները սեւեռած չըլլամ: Կսանկով խոնարհելու եմ եւ իմ կարծիքիս ուղղութեանը կողմանէ յանձնապատան պէտք չէ որ ըլլամ· բայց աս կայ որ այս կարծիքը ձգել ան կարծիքը ընդունելու չեմ երթէք, լսկ ան կարծիքը պաշտպանողներուն վրայ ունեցած յարգութեանս համար· ինչուան որ իմ կարծիքիս կողմէն եղած փաստին անբաւականութիւնը չտեսնեմ եւ անոնց իրենց կարծիքը հաստատելու համար բերած փաստերուն ուժէն՝ չէ թէ անուններնուն մեծութենէն՝ ան կարծիքին ճշմարիտ ըլլալուն չհամոզուիմ նէ, բարոյապէս պատօնութիւն չունիմ ատանկ բան ընելու: Սակայն մէկ բան մը մէջ այժմեան կամ հին ատենները երեւելի անձանց ինծմէ տարբերիլը, աս պարագաը կը դնէ վրաս, որ խոնարհութեամբ եւ ճշմարտութիւնը գտնելու անկեղծ սիրով եւ գտած

օգնութիւններս ալ գործածելով՝ ա-
ղէկ մը քննեմ բանը՝ ինչ է նէ: Թէ
որ կրցած չանքերս ընդհէս եւս, ին-
ծի անանկ երեւնայ որ փաստերուն ու-
ժը առջի կարծիքիս կողմէն է, ու մի-
սին դէմ, —թէ որ եաքինին պատճառ-
ներուն ուժը բաւական չհոսիր ին-
ծի, իմ բարոյական եւ իմացական բը-
նութեանս եւ անոր հեղինակին՝ Ա-
ստուծոյ ունեցած պարտականութենէս
սահիլեալ՝ հարկ է որ ինծի ճշմարիտ
երեւցածը բռնեմ, թէպէտ նայելու եմ
որ անիկայ հաստատած առենս խոնար-
հութեան եւ պարկեշտութեան սահ-
մաններէն չանցնիմ: Վասն որ ներ-
շնչելութեան պարգեւը դադարած է
նէ, ո՛եւ իցէ մարդ եւ ո՛եւ իցէ մարդ-
կանց բամբասութիւն բացարձակ անսխա-
լութիւն չկրնար ունենալ: Ամենէն ե-
րեւելի՝ իմաստուն եւ բարի մարդիկ
հնարաւոր է որ սխալին, եւ կարելի է
որ մեղի արուած ըլլայ ան սխալմունքը
գտնելը: Ինչպէս՝ կրօնական ազատու-
թեան ճշմարիտ գաղափարը կորսուե-
ցաւ եկեղեցիէն շատ դարերով: Մին-
չեւ անգամ վեհասանեալորդ դարուն
վերանորոգիչքը, Լութեր՝ Կալվին եւ
իրենց գործակիցները, թէպէտ իրենց
ժամանակի մարդոցմէն շատ յառաջ
անցած էին սա բանիս մէջ, սակայն սա
կարեւոր նիւթին ճշմարիտ գաղափարին
չկրցան հասնիլ. մենք ալ հիմայ ա-
նոնց հետեւելու ենք. չէ: Ժամանակ
եղաւ, որ ճշմարիտ կրօնքը գաւանող-
ները ասդին անդին աշխարհիս մեծ
բաղմութեան մէջ առանձին առանձին
ցրուած մնացին. իրենք ալ այն բազմու-
թեանը խառնուելու էին. չէ: Ուրեմն
մէկ բանի մը հաւատալու համար՝ ո՛չ
բազմութեան նայելու ենք, ո՛չ մար-
դոց բնութեանը, հապա միայն ապա-
ցոյցի: "Ամեն բան փորձեցէք, ազէկը
ընդունեցէք": ա. Թես. ե. 21:

գ. Ա՛րդկային հեղինակութեամբ յօրինեալ գրութիւնները Աստուածաշունչին պէս կարդալու չենք: Անոնք մեր հաւատքին վրայ տիրապետող հեղինակութիւն չունին. մեր երեսփոխանը չեն. անոնք ան հիմը չեն, որուն վրայ շինուելու ենք մենք: Երբեմն չէ որ անսխալը սխալականով փորձենք, հապա սխալականը անսխալով փորձելու է:

դ. Հապա ինչո՞ւ համար մարդոց գրութիւններուն խորհուրդ կը հարցընենք. ինչո՞ւ բոլոր մարդկային հեղինակութիւնները մէկդի չենք ձգեր ու միայն Աստուածաշունչին նայիր: Անոր համար որ, անոնք որ Սուրբ Հոգիէն լեցուած են, կրնան օգնութիւն ընել մեր անոր գանձերը գտնելուն: Անոնք մեզ անոր ներքին խորհուրդը կը տանին եւ կը ցուցընեն մեզի անոր անանկ ամենապատուական անգին հարստութիւնները, զորոնք գուցէ մենք աչքէ անցուցած ենք: Անոնք Սուրբ Գրոց խօսքերը կը բանան, առջեւնիս կը դնեն, եւ կ՚օգնեն մեզի անոնց միտքը հասկընալու: Անոնք անոնց հեղինակութեանը վրայ չենք հաստատեր հաւատքնիս, հապա անոնց առջեւնիս դրած Աստուծոյ խօսքին հեղինակութեանը վրայ միայն:

ե. Աստուածաբանութեան պարապող պատանիք խոհական ընտրութիւն մը ընելու են մարդոց հեղինակութիւնները կարդալուն կողմանէ: Ամէկ մարդ մը ժամանակ չէ կրնար ունենալ բոլոր եղած գրութիւնները, մինակ շատ ազէկները թող ըլլայ, կարդալու: Աւրիշ գործեր կարդալու համար՝ ամենայն զգուշութեամբ եւ խնամով ուշարուն նայի իսկ Սուրբ Գրոց ուսմանը հետեւիլը ձեռքէ ձգելու չէ: Ամէկ բանի մը վրայ շատ հեղինակներու կարծիքները փնտրտուքելը ազէկ բան մը չէ նոր սորվողին. քանզի ասանկով մտադրութիւնը կը տարտղնի, ժամանակը փուճը կ՚անցնի, եւ վերջապէս հաւանականաբար փոխանակ օգնութիւն գտնելու՝ յոտակ գաղափար մըն ալ չկրնար ունենալ, բան մըն ալ

չ՚ահիլ: Աստուածաբանութեան սկզբունքը պէտք է որ ամենէն ընտիր դասագիրքերէն մէկ կամ երկու հատ առնէ, իբրեւ իրեն առաջնորդ. եւ Աստուածաշունչն ընէ իր պարապած ուսմանը ամենամեծ առարկան. անոր շատ հետեւի, ուղղակի աղբիւրէն ծծէ գիտութիւնը: Ուրիշն ուզածին չափ գիրք թող կարդայ, սորվի վարդապետութեանց ինչ կերպերով ընդունուիլը, անոնց վրայ եղած պատմութիւնները, եւ ինչ ճամբաներով զանոնք ցուցցնելը եւ պաշտպանելը:

5. Աստուածաշունչը ինչ կերպով գործածելու է:

ա. Կը մնայ հիմայ մեզի քննել սա խնդիրն ալ, թէ Աստուածաբանութիւն սորված առեններս, Սուրբ Գիրքը ինչ կերպով պիտի գործածենք:

բ. Սոր տալու պատասխանս նախ եւ առաջ սա պիտի ըլլայ, թէ շատ աղէկ բան է միշտ Սուրբ Գրոց բնագիրը քննելը, քան թէ որ եւ իցէ թարգմանութիւն գործածելը: Տիրապէս ճշմարիտ Աստուածաշունչ բնագիրըն է, թարգմանութիւնը չէ. բնագրին խօսքերն են բուն իսկ Աստուծոյ խօսքը: Թարգմանութիւններուն մէկին ալ բացարձակապէս կատարեալ չէ: Կան քանի մը թարգմանութիւններ, որոնք շատ մօտեցած են կատարելութեան. եւ թերեւս այնչափ գէշ թարգմանութիւն մը եղած չէ երբէք, որէկց փրկութեան ճամբան եւ բոլոր էական վարդապետութիւնները սորվիլը դժուարին եղած ըլլայ: Փրկութեան ճամբան եւ Աստուածային բոլոր երեւելի վարդապետութիւններն ու պատուէրները անանկ յստակ լեզուով եւ կերպ կերպ խօսքերով նշանակուած են, այնչափ բազմաթիւ պարագաներու մէջ ըսուած են, ու անանկ զանազան եւ անխանգարելի ձեւերով ցուցուած են, որ անուսումն մարդ մը, ըստ բաւականին աղէկ թարգմանութիւն մը ձեռքը ունի նէ, հաւատարմութեամբ գործածելէնետեւ՝ ալ պէտք չէ որ վախնայ թէ ան թարգմանութիւնը զինքը երեւելի մոլորութեան մը առաջնորդէ: Ընդհակառակն Սուրբ Գրոց բնագիրը լեզուներուն հմուտ չենք, Աստուծոյ շնորհակալութիւն մնատուցանելով թող գործածեն ունեցած թարգմանութիւնին. բայց բնագիրը կարդալու կարող ըլլայ նէ մէկ մարդ մը, այնպիսի օգուտներ կը վայելէ, որոնց համար կրկնապատիկ շնորհակալութիւն մատուցանելու պարտական կ՚ըլլայ: Վասնզի ասանկով շատ անգամ Սուրբ Գրոց խօսքերուն միտքը շատ աղէկ կը հասկընայ. մէկ բանի մը այնպիսի վկայութիւններ չ՚ելնեն, որոնք այն բանին չեն յարմարիր. եւ աւելի աղէկ կը հասկընայ մէկ խօսքին մէկալին հետ ունեցած կապակցութիւնները: Ընագրին մէջ շատ բառեր կը գտնուին որ այլ եւ այլ նշանակութիւններ ունին ու անոնց մէկ հատը միայն թարգմանութեանը մէջ կրնայ դրուիլ: Կրնայ ըլլալ որ թարգմանիչը սխալի ու շիտակ նշանակութիւնը չդնէ. կամ դժուար կ՚ըլլայ որոշել թէ ո՛ր նշանակութիւնն է շիտակը. եւ կամ ան բառին ամէն նշանակութիւնն ալ պէտքի բաներ կ՚ըլլան, որոնք գիտնալով մէկ մարդ մը կրնայ ըլլալ որ նոր եւ աւելի վեհ տեղեկութիւններ ունենայ ճշմարտութեան վրայ: Նրբոր Սուրբ Գրոց մէկ խօսքին վրայ տարակոյս կամ վէճ ըլլայ, շատ անգամ ղգուշութեամբ բնագիրը քննելով միայն կ՚որոշուի բանը:

գ. Դարձեալ, աստուածաբանութեան պարապողը Սուրբ Գիրքը քննելու է միայն անոր ըսածը սորվելու համար, եւ ոչ թէ իր առաջուց ունեցած կարծիքներուն ապացոյց գտնելու համար: Նրաջուրնէ ունեցած կարծիքները կրնայ ըլլալ որ ճշմարիտ ըլլան, կրնայ ըլլալ որ սուտ ըլլան. բայց ինք

պէտք չէ որ իր կարծեացը նայի, հապա անաչառութեամբ քննելու է Սուրբ Գիրքը, հան ինչ որ գտնէ նէ՝ առնչի գաղափարներուն թէ համաձայն թէ անհամաձայն, ընդունելու է պատրաստ սրտով մը: Մանկ որ չընէ նէ, հնարաւոր է որ ուղիղ գաղափարներ ալ ունենայ ճշմարտութեան վրայ, բայց տակիկայ դիպուածին տալու ենք. եւ աւելի հաւանական է որ անանկով սխալմունքներու մէջ պիտի իյնայ: Ահնակ անուններ են ճշմարտութեան ճամբուն մէջ, որոնք որ իրենց սխալմունքները ճանչնալու յօժարութիւն ունին:

գ. Աստուածաշունչը ուղիղ սկզբունքները ձեռք առնելը ի հարկէ հապէս հարկաւոր է ճշմարտութիւնը ստուգելու: Հանճարեղ մարդիկ ընդհանրապէս միաբան են ասոնց սկզբունքները կը բանեցընեն միշտ: Նայց ասոնք հոս ցուցընելը երկար կ'ըլլայ, եւ մանաւանդ տեղը չէ հոս ասոնք բանին վրայ խօսելուն:

ե. Ամ գործիս մէջ յաջողութիւն գտնելու համար էականապէս ժրութիւն հարկաւոր է: Սուրբ Գրոց այն մեծ գիտութիւնը վեր ի վերոյ կարգալով մի կամ հարիւրանցի քննութեամբ մի ձեռք ձգուելու բան չէ: "Քննեցէք Գրքերը" ըսաւ Քրիստոս, որ բնագրին նշանակութեանը նայելով՝ ըսել է "զորեցէք", "որոնեցէք" Գրքերը: Աստուածաշունչը կրնանին ծանրագին մետաղներով լեցուն հանքատան մը, բայց այն իր ծոցը պարունակած հարստութիւնները, ինչպան որ չանքով եւ յարատեւութեամբ չաշխատուին, դուրս չեն ելլեր: "Արդեակ իմ, թէ որ իմ խօսքերս ընդունես, եւ իմ պատուիրանքներս քովդ պահես. անանկ որ ականջդ իմաստութեան կախես, ու սիրտդ հասկցողութեան տաս. Այո, թէ որ աղաղակես գիտութեան ետեւէն, ու ձայնդ վերցնես հասկցողութեան համար նէ. թէ որ զանիկայ իբրեւ արծաթի փնտռտես, եւ իբրեւ ծածկուած գանձ զանիկայ որոնես նէ. Ընտեռնը պիտի հասկընաս Տէրոջը վախը, եւ պիտի գտնես Աստուծոյ գիտութիւնը": (Առակ. 1–5:)

գ. Իվերջ՝ խիստ հարկաւոր է սա բանն ալ գիտնալ, որ Աստուածաշունչը գործածելու ենք յարգանօք՝ խոնարհութեամբ եւ աղօթքով: Աստուծոյ խօսքին սրտանց յարգութիւն, ճշմարիտ խոնարհութիւն հոգւոյ, մեր ոգիտութիւնը՝ ակարութիւնները եւ մոլորելու հակամիտութիւնը պէտք է զգալին պէս զգալէն յառաջ եկած, եւ աղօթք սրտի անկեղծութիւնով, վերին օգնութեան՝ լուսաւորութեան եւ առաջնորդութեան ունեցած կարօտութիւններս եւ առնուցմէ ունեցած կախումներս զգալով, ասոնք ճշմարիտ աստուածպաշտութեան գոյացական մասերն են, եւ ասոնցմով մարդուս միտքը այն վիճակը կը ստանայ, որով կարող կրնայ ըլլալ Աստուծոյ օրհնութիւնները ընդունելու եւ քրիստոնէութեան ճշմարտութիւնները բուն արժանոյն հասկրնալու: Արդարեւ աստուածաբանութիւնը՝ ուրիշ գիտութեանց նման՝ լոկ մտաւոր տեսութեան առարկայ մը կրնայ ըլլալ, եւ մէկմարդ մը առանց ճշմարիտ աստուածպաշտութեան կրնայ այնչափ սորվիլ աս գիտութիւնը, որ կարողանայ անոր գլխաւոր վարդապետութիւնները ճշդութեամբ ցուցընել, եւ յաջող կերպով պաշտպանել զանոնք ընդդէմ հակառակորդաց: Սակայն աս ճշմարտութիւնը ճշմարտութիւն է, թէ Սուրբ Գրոց վարդապետութիւնները մարդուս հպարտութիւնը կը ցածցընեն, եւ Հոգւով Սրբով ընտրուած սրբոտին բաղձանացը եւ կիրքերուն դէմ են, որ "բնական մարդուն" աչուընէրը՝ սրտին ունեցած կիրքերովը եւ նախապաշարմունքներովը կուրցած ըլլալով՝ ճշմարտութիւնը ճիշդ իր հոգե-

ւոր առնչութիւններուվը եղածին պէս չ՚ուենար, եւ միշտ խիստ շատ հակառիտ է խաւարին լոյս ըսկզբ, եւ մոլորութեանց մառախուղին մէջ թափառելը: Աղքը մոլորութեան բնական մերձաւորն է. քանզի մեղքով մոքին իմացմունքը կը խանգարին, եւ մարդս մեղքին հաճութիւնը վայելելու համար կամովին կը գոցէ աչուքները՝ որ ճշմարտութեան լոյսը ներս չ՚մտնէ: Յովհ. գ. 19–21: Յովը. իդ. 13: Հռոմ. ա. 21, 22. 28: բ Կորն. դ. 3. 4: բ Թես. բ, 10–12: Ընդհակ մէկ վիճակ մըն է "բնական մարդուն" բարոյական վիճակը ընդհանրապէս, որ Պօղոս առաքեալն ըսածին պէս, "Աստուծոյ Հոգիին բաները չընդունէր", (ա Կորն. բ. 14,) ան բաները, որոնք՝ ինչպէս որ կ՚ըսէ՝ (Ածր. 10') "Աստուած յայտնեց մեզի", — մեզի քրիստոնէից, — որ "չէ թէ աս աշխարհիս հոգին առինք, հապա ան Հոգին՝ որ Աստուծմէն է". — "ինչու որ անոնք ("Աստուծոյ Հոգիին բաները") իրեն ("մարմնաւոր շունչ ունեցողին") յիմարութիւն մըն է. ու չկրնար ալ գիտնալ զանոնք, ինչու որ՝ Հոգեւորապէս կը քննուին": Ածր. 10, 12. 14: Ըս Հոգեւոր Հասկցողութեան պարգեւը Հոգւոյն Սրբոյ պարգեւն է, որ կը տրուի "Աստուծմէ տոկվածներուն". (ա Թես. դ. 9: ա Յովհ. բ. 20. 27: Նասայ. ծգ. 13: Յովհ. ղ. 45.) "խոնարհ եւ սրտով կոտրած եղողներուն". (Սաղ. ճկը. 6: Նասայ. ծէ. 15. կղ. 2: Յակ. դ. 6: ա Պետ. ե. 5.) անոնց, որոնք "գիտնալ կ՚ուզեն՝ Աստուծոյ կամքը ընելու համար". (Յովհ. է. 17.) որոնք "լուսին դիմացը կուգան". (Յովհ. գ. 21.) որոնք անկեղծութեամբ իմաստութիւն կը խնդրեն վերէն. (Յակ. ա. 5: Յովհ. ժե. 7: Պռով. ժա. 9–13*:)

Սուրբ Աստուածները ինչ Հոգիով եւ ինչ եղանակաւ ձեռք առնելուն վրայ այսչափ որ խօսեցանք, հիմայ առնոնցմէ իրենց պարունակած ճշմարտութեան դրութիւնը տրվելու առնենիս զանոնք ըստ արժանոյն ուղիղ գործածելու համար ինչ տեղեկութիւններ պէտք է ունենալ նէ, ան տեղեկութիւնները տանք:

Ը. Նոր Կտակարանին վրայ Ծանօթութիւններ:

Նոր Կտակարանը քրիստոնէական կրօնին գլխաւոր վարդապետութեանցը աղբիւրն է: Նայց Նոր Կտակարանէն քրիստոնէութեան վարդապետութիւնները քաղելու առեննիս սա խորհրդածութիւններն ալ անհրաժեշտ պէտք է որ ունենանք:

1. Նոր Կտակարանին հեղինակները ինչ որ գրած են, գլխաւորապէս իրենց ժամանակակիցները աչքերնուն առջեւ ունենալով գրած են: Որինակի աղագաւ, Պօղոս առաքեալ Հռովմայեցւոց եկեղեցիին թուղթ մը որ գրած է նէ, ան թուղթին նախնական եւ գլխաւոր վերաբերութիւնը այն առենուան Հռովմայոց մէջ եղող եկեղեցիին է, ոչ թէ գալու դարերու քրիստոնէից: Եթէ որ Սուրբ Գիրքը միանակ գալու դարերուն համար գրուէր, եւ այն առենի ժողովրդոց համար ալ կամ այն ժամանակները գտնուած պատգամներուն նայելով չ՚յօրինուէր նէ, հիմակուանէն շատ տարբեր պիտի ըլլար: Ընդհակ բարեւներ, տեղական շահախնդրութիւններու եւ առժամանակեայ վէճերու ու մոլորութիւններու ակնարկութիւններ չ՚իշուելուն, եւ յայտնութեան վարդապետութիւնները այնպէս անյօդաւոր կերպով մը ցրուած ըլլալուն տեղը, Սուրբ Գիրքը կրօնական ճշմարտութիւնները կարգաւ յօդաւորեալ կերպով մը մէջը շարուած գիրք մը պիտի ըլլար: Ուրեմն Աստուածաշունչին ան խօսքերն որ միանակ

*13 Համարը Յունարէն բնագրին պէս կարգալու է, որ ամէն բարիքին առջեւ Սուրբ Հոգի գրուած է։

ան առնելը եղող ու եղբէն բնաւ չվեզող պարագաներու կը վերաբերին, քրիստոնէական վարդապետութեան ազդիւր չենք կրնար տեսնել: Թէպէտեւ անօգուտ չեն ան տեսակ խօսքերը. օգտակար են, քանզի ան առնելու պատմութեան վրայ հաւատք կուտան, եւ օրինակ կ'ըլլան մեզի, թէ որ մենք ալ անանկ պարագաներու մէջ գտնուինք:

2. Արդարեւ Նոր Կտակարանը խօսքեան գրուած դարին յարմարութեանը նայելով յօրինուած է, եւ միշտ առաքելոց առաջուց ընդունած վարդապետութիւններուն նայելով կը խօսի, ուստի որոշ ակնկալելու չենք թէ հաւատոյ վարդապետութեանց բոլորն ալ հաւասարապէս մի եւ նոյն չափ խօսքով եւ յստակութիւնով գրուած ըլլան: Ա Աստուածաշունչին մէջ մէկ վարդապետութիւն մը հարուածնի եւ քիչ անգամ յիշուած որ ըլլայ նէ, ասոր համար ան վարդապետութիւնը այնչափ մեծ բան չէ չհաւատալու. քանզի կրնայ ըլլալ որ ան գրքերը գրողները գիտցած ըլլան ան վարդապետութեան ըստ բաւականին հաստատութիւնը, եւ ըստ արժանոյն պահուիլը՝ անոնց մէջ, ուրկից որ կը գրեն ան խօսքերը: Այսինքն Աստուածաշունչին մէջ մէկ բանի մը վրայ յաճախ եւ շատ երկարօրէն խօսք եղած է նէ, անկէց ալ չհաստատելու թէ ներքին եւ տեւողական կարեւոր վարդապետութիւն մըն է. քանզի կըսենայ ըլլալ որ եկեղեցեաց ոմանց տեղական հանգամանքները, կամ ոմանց մանաւանդ անձանց բարքը անանկ պահանջեն որ այն վարդապետութիւնը յաճախ եւ մէկ աւելի եռանդով մը կրկին եւ կրկին զգուշացուի իրենց, որ օգուտ մը յառաջ բերէ: Ինչպէս այն առնուան եկեղեցիին վիճակէն առաքեալները սահպուեցան շատ անգամ եւ զգուշաւոր կերպով Աստուածական դատաստան խոստանալու վրայ խօսելու. որ եթէ եկեղեցին անանկ պարագայի մը մէջ չըլլար, կամ եթէ հեթանոսաց գրէին նէ, ամենեւին այնչափ խօսք պիտի չընէին ան բանին վրայ:

3. Աղաքելոց քրիստոնէական վարդապետութիւնները սորվեցընելու ընտիր ճիշդ աս վերինին պէս է: Կործատած կերպերնին իրենց առնի ունկնդրած եւ ընդունողաց ըմբռնմանը՝ կարծիքներուն եւ ընդունակութիւններուն յարմարցած է: Աստի երբոր Քրիստոսի կամ առաքելոց սորվեցուցածները մէկ վարդապետութեան մը վկայութիւն պիտի բերենք, շատ բանելու մէջ միանակ առնոնց սորվեցուցած ճշմարտութեան ինչ ըլլալուն նայելու ենք, եւ ոչ թէ զանիկայ սորվեցընելու եղանակները: Քանզի քրիստոնէութեան առջեւ ուսուցիչները շատ փաստեր եւ բացատրութիւններ բանեցուցած են յաջողութեամբ, որոնք հիմայ նոյն զօրութիւնը չունին: Քրիստոսի իր վարդապետութիւններուն համար Հին Կտակարանէն ընտրած փաստերը տրամաբանութիւնով եղած ամենազօրաւոր փաստերէ շատ աւելի ներգործութիւն կ'ընէին Հրէից: Այս նոյն բանը կրնանք ըսել նաեւ Հրէրայեցւոց եւ Գաղատացւոց թուղթերուն մէջ գրտնուած փաստերուն շատերուն համար: Աստուածաշունչին վարդապետութիւնները թէպէտ անփոխարինապէս ճշմարիտ են, եւ աշխարհիս բոլոր դարերուն համար գրուած են, սակայն առնոնց քարոզուելուն եղանակը, հաստատուելնուն ձեւերը, ճշմարտութիւնները ցուցընելու համար գործածուած փաստերը, ասոնց ամենքն ալ նախնապէս Հրէից համար եղած են, եւ ուստի պարտաւորիչ չեն քրիստոնէութեան այժմեան ուսուցիչներուն վրայ:

Ըսինք թէ Սուրբ Աստուածները բոլոր գալու դարերուն համար ալ

գրուած են: Սկիզբ հասկընալու չէ թէ անոնց ամէն մէկ մասնաւոր մասը յաջորդ դարերուն ամէն մէկուն համար ալ է. քանզի ատ անհնարին բան է: Այս դարուն մէջ խիստ օգտակար եւ հարկաւոր եղած մէկ մասնաւոր կտորը միւս դարերուն մէջ կրնայ ըլլալ որ այնչափ հարկաւոր եւ օգտակար չըլլայ: Հայց ատ ալ գիտնալու ենք, որ Աստուծոյ խօսքը ներկային ալ ապառնիին ալ բոլոր կարօտութիւնները հաւասարապէս լեցընելու բաւական է:

4. Մուրը Վրքէն ապացուցական վկայութիւններ բերած առնելին, Հին դրութիւններուն շատերը սեռակ մը վարդապետական կամ մեկնական աւանդութիւն իրենց առաջնորդ բռնած էին, անով ատ ապացուցական վկայութիւնները մէկ վարդապետութեան մը հաստատութեանը ապացոյց կը բերէին: Նէ բռնած ճամբանին ալ ատ էր որ, որ խօսքերն որ իրրեւ ապացուցական (այսինքն մէկ վարդապետութիւն մը ամենապարզ եւ ամենահաստարեալ կերպով ցուցընող) վկայութիւն բանեցուցած էին հանգամանակաց հեղինակներէն, իրենք ալ միեւնոյն խօսքերը յաճախ կը բերէին: Իսկ այն հանգամանքներուն հեղինակներն ալ եկեղեցական հայրապետներուն եւ Աստուածաբանական եկեղեցւոյն աստուածաբաններուն առաջուց դործածած վկայութիւնները շատ կը դործածէին: Վասնք որ առջի ժամանակներու աստուածաբաններն ալ մեծ զգուշութեամբ իրենցմէ առաջ եղած հանգամանքներուն վարդապետութեանցը հետեւելնուն համար՝ ատ վարդապետութիւնները այն դրքերուն մէջ ինչ ձեւնարկութիւններով եւ ապացուցական վկայութիւններով հաստատուած էին նէ, իրենք ալ ան նոյն ապացուցական վկայութիւնները գործածելու հետեւեր եղած էին: Ուստի ասանկով սեպէ թէ մի եւ նոյն ապացուցական վկայութիւնները ճիշդ մի եւ նոյն կերպով մեկնուելով, շատ քիչ փոփոխութեամբ մը, ամէն աստուածաբանական դրութեանց մէջ գործածուած կը գտնենք ինչուան ուղիղ առաքելական դարուն մէջ տեղուանքը: Այս որպէս թէ աւանդութեամբ մը դարէ դար անցած գացած վկայութիւններուն մէջ կը գտնուին անանկներ, որոնք ապացուցանելու բաներնուն վերաբերութիւն չունին, կամ՝ շատ մութ եւ նկրկայելի բաներ են. եւ ընդհակառակն կան անանկ ուղղակի եւ պատշաճ վկայութիւններ ալ, որոնք ամենեւին գործածուած չեն: Իմիայ մենք ատանկ վկայութիւններ բերած առեններս միշտ աչքերնուս առջին ըլլալու են վերի ծանօթութիւնները. աղէկ նայելու ենք որ զգուշութեամբ որոշենք մէկմէկէ ան վկայութիւններուն ցուցուցած ճշմարտութիւնները՝ եւ ան ճշմարտութիւններուն բացատրութեանը եղանակները:

Ը. Հին Կտակարանին գործածութիւնը:

1. Նախաւոր բան է որ մէկ մարդ մը Հրէական կրօնքին վրայ ամենեւին հրմտութիւն չունենայ եւ Հրէական Աստուածները բնաւ կարդացած չըլլայ, ու հանատայ Քրիստոսի՝ իրրեւ փրկիչ աշխարհի: Նէ ուստի ասոր համեմատ կը գտնենք որ Առաքեալները Հրէից կրօնքին վրայ հմտութիւն չունեցողներու քրիստոնէութեան սկզբունքները սորվեցընելու առեններին հաւիւ ներքեւ Հին Կտակարանին վրայ բան մը խօսած են: Քրիստոս եւ իր Առաքեալները Աստուծոյ յայտնութիւնները աստիճանաւոր կը սեպէին, եւ իրենց համարումն ասկէ էր, թէ Հին Կտակարանին գիտելիքները տարերք են, ընկերութեան՝ անատեսնուան այսինքն յառաջադիմութեան մանկութեանը ժամանակները ունեցած հանգամանացը յարմարած, եւ մարդուս

աւելի մեծ եւ հոգեւոր բաներու կատարութիւն ունենալը խորին կերպով զգացընելու համար անանկ յօրինուած է Ա՛ս նոյն համարումը կը ցուցընէ Պօղոս առաքեալ Հրէաստան վրայ, առջի անտեսութեանը՝ աշակերտները չափահաս ըլլալով իրմէն զատուած վարժապետի մը նմանցընելով: (Գաղ. գ. 24: դ. 1, 9:) Աստուծոյ Հրէական կրօնքին սկզբունքները պարունակող գրքերը՝ զատ առնելով՝ քրիստոնէական դրութեան վրայ ունենալու հիմունքներուն մէկ գլխաւոր աղբիւրը չենք կրնար սեպել. թէպէտ օգտակար եւ շատ անգամ հարկաւոր են: Այլ Կտակարանին մէջ յորդորանք կայ որ աղէկ սորվինք զանոնք, բայց միշտ քրիստոնէական վարդապետութեանց հետ մէկտեղ: Վասնզի մենք՝ քրիստոնեայ ըլլալնուս համար՝ Հին Կտակարանին մէջ հրամայուած բաներուն շատերէն ազատ ենք. եւ ան բաներուն ինչ ըլլալը եւ ինչու ալ պարտաւորիչ չըլլալնին քրիստոնէական վարդապետութիւններէ սորվելու ենք:

2. Հին Կտակարանը այլ եւ այլ նպատակներով կը գործածուի, որոնք ժամանակի եւ պարագաներուն նայելով՝ շատ կը տարբերին:

(1.) Հին Կտակարանը մէյմը կը գործածուի քրիստոնէութեան ճշմարիտ եւ աստուածային կրօնք մը ըլլալը ցուցընելու՝ ընդդէմ Հրէից եւ անհաւատից: Այս հին գրքերէն կրնանք ցուցընել թէ քրիստոնէական դրութիւնը ի սկզբանէ խոստացեալ եւ ակնկալեալ դրութիւն մըն է. եւ Հրէից ու ուրիշ ազգերու մէջ գրատնուած շատ սխալմունքները կրնանք շտկել: Քրիստոս եւ իր առաքեալներ գործածած են Հին Կտակարանը այս նպատակաւ. եւ երբեմն մինչեւ անգամ հեթանոսներու քարոզած առներին ալ. բայց շատ անգամ՝ Հրէից գրած քարոզութիւններուն մէջ: Հրէաներուն եւ հեթանոսներուն քարոզելու ոճերնուն մէջ ասկէ կրնանք տեսնել, թէ որ Պօղոս առաքեալին Առաքելոց Գործքերուն մէջ ունեցած զրոյցքները քննենք, ուր նաեւ Հրէական եւ Հեղլենական գրած թուղթերը Թեսաղոնիկեցւոց գրած թուղթերուն հետ բաղդատենք:

Քրիստոս երբոր համոզել ուզեց Հրէաները իր քարոզած կրօնքին ճշգրիտ ըլլալուն եւ իրեն աստուածային առաքելութիւն ունենալուն, յորդորեց որ իրենց Աստուածները կարդան, որոնց մէջ իր վրայ եղած մարգարէութիւնները կային: Ասոր որչափ որ ան խրատը նախ եւ առաջ Հրէից տրուեցաւ ալ նէ, ամէն մարդ՝ որ Քրիստոսի հեղինակութիւնը կ'ընդունէ եւ անանկ կը հաւատայ թէ Հին Կտակարանին մէջ անոր վրայ մարգարէութիւններ կան, ասիկայ իր վրան առնելու է: Յաճախ կ'ըսէ Քրիստոս փարիսեցիներուն, (Յով. ե. 39. «Կարդաքերը (Հին Կտակարանին գրքերը) քննեցէք. ինչու որ դուք անոնցմով կը սեպէք յաւիտենական կեանքը ունենալ. եւ բուն անոնք են որ ինծի համար (այսինքն իմ Աստիան ըլլալուս, ունեցած բնաւորութեանս եւ ինծմով եղած փրկութեան ճամբուն համար) կը վկայեն": Պօղոս առաքեալ բ Տիմ. գ. 14–17ին մէջ յայտնապէս կ'ըսէ Տիմոթէոսին որ շատ օգտակար կ'ըլլայ իրեն, (մինչեւ անգամ իբրեւ քրիստոնեայ եւ իբրեւ քրիստոնեայ ուսուցիչ, համար 17,) թէ որ պարապի Հին Կտակարանին՝ ընդունած քրիստոնէական վարդապետութիւններուն հետ մէկ տեղ. (համար 14.) վասն զի ասիկա մեծ օգնութիւն կ'ընէ իրեն փրկութեան ճամբուն հմուտ ըլլալուն, (համար 16,) եւ Հրէից ու քրիստոնէութեան ուրիշ թշնամիներուն առարկութիւնները հերքելուն: (Հա-

մար 16։) ը պէպ. ա. 19ին մէջ Պետրոս առաքեալ կ՚ըսէ, թէ Հին Կտակարանին Քրիստոսի վրայ ունեցած մարգարէութիւնները՝ հիմայ որ կատարուած են նէ՝ առաջնորդել շատ աւելի հաստատուն են. եւ դուք (Հրեաները դարձածները, որ սովրած էք Հին Կտակարանը կարդալու) չաղէկ կ՚ընէք, թէ որ անոնց տաք խելքերնիդ»։ Սակայն աս խօսքին հետ մէկ տեղ սա ալ վրայ կը բերէ առաքեալը, թէ Հին Կտակարանը տկար լոյս մը տուող ճրագի մը կրնմանի, բաղդատմամբ այն ցորեկուան լոյսին, որ ծագեցաւ Քրիստոսի հետ մէկ տեղ՝ իր կրօնքը ընդունողներուն վրայ։

Սակայն Հրեական տնտեսութիւնը որչափ որ անկատար ալ էնէ՝ քրիստոնէութեան հետ բաղդատելով, արհամարհելու կամ ոչինչ բանի մը տեղ դնելու չենք ամենեւին։ Այդպէս է թէ ան պրոթիւնը կատարելապէս պատշաճ էր այն դարուն՝ երբ տրուեցաւ, եւ ան երկրին՝ ուր տեղ որ հաստատուեցաւ, եւ ինչ եւ իցէ կողմանէ եզակէն տարբեր չէր կրնար ըլլալ։ Ո՞նէ դատողութեան տէր եղած կ՚ըլլայ մէկ մարդ մը, թէ որ ուսուցչի մը մէկ բանի մը սկզբունքներուն վրայ գրած գրքին մէջ ան բանին վրայ եղած բոլոր տեղեկութիւնները չդնելուն համար, եւ կամ՝ թէ համբակ տղոց յառաջադէմներէն տարբեր ընթացք մը բռնելուն համար զանիկայ մեղադրէնէ։ Այս բանը այն ուսուցչին վրայ ոչ թէ մեղադրանք, այլ մեծ գովեստ բերելու կրնայ մըն է։ Հաստատուն Հին Կտակարանով առած յայտնութիւնն ալ՝ Քրիստոս եւ իր առաքեալները ճիշդ ասոր պէս կը սեպեն, եւ շատ կը յարգեն զանիկայ՝ այն առջի առեններուն խիստ յարմար գալուն համար։

(2.) Հին Կտակարանը կը գործածուի նաեւ քրիստոնէութեան վարդապետութիւնները ստուգելու համար. որովհետեւ շատ վարդապետութիւններու վրայ, (որոնք Նոր Կտակարանին մէջ համառօտ գրուած են, Հինին մէջ գրուած ըլլալուն համար) երկարօրէն կը խօսի, եւ շատ ուրիշ վարդապետութիւններ ալ կ՚ակնարկէ, որոնց վրայ Նոր Կտակարանը կը խօսի ընդարձակօրէն։ (ա.) Որովհետեւ Նախանի քրիստոնեաները ըստ մեծի մասին բուն Հրեայ էին, վասն զի երեւելի կրօնական ճշմարտութիւններէն շատերուն տեղեակ կը սեպուէին բնականապէս։ Ու ուստի ասոր համաձայն կը գտնենք որ Աստուծոյ բնութեանը՝ ստորոգելեացը եւ տեսչութեանը, աշխարհիս արարչագործութեանը եւ մարդուս անկմանը վրայ Հին Կտակարանին չափ ընդարձակօրէն եւ բացայայտ խօսուած չէ Նորին մէջ ատ քրիստոնեաներուն։ (բ.) Հին Կտակարանը նաեւ շատ վարդապետութիւններու նշաններ, ակնարկութիւնները եւ իբր թէ բաղբօղները կը պարունակէ, զորոնք եթէ Քրիստոս եւ իր առաքեալները յայտնեցին։ Տարրական կամ առաջին գիտութեան գիրք բաւական ալ ճիշդ ասանկ կ՚ըլլայ։ Հին Կտակարանը այն հեռաւոր օրհնութիւնները ցոյց կու տայ, որոնք խոստացուցան եթէ ժամանակներու համար։ Ա՝Եսայիին՝ գալու կեանքին՝ եւ ասոնց նման նիւթերու վրայ Հին Կտակարանին մէջ գտնուած խօսքերը աս օգտակարութիւնն ալ ունին որ կը ցուցընեն թէ աս բաները Քրիստոսի ձեռօքը իւղոյս բերուեցան եւ պարզուեցան, եւ թէ Աստուծոյ յայտնութիւնները ամէնը մէկ կատարեալ գրութիւն մըն են։

Ջրջի առենները շատ մտաենագիրներ Հին Կտակարանին եւ անոր քրիստոնէութեան հետ ունեցած վերաբերութեանը վրայ եղած ծուռ կարծիքներէն խաբուելով՝ նախնի Հրեայ մարգարէից շատ քրիստոնէական ծանօթութիւններ ընծայեցին, եւ առանց ժամանակի որոշմունք ընելու Նոր

Կտակարանին բոլոր լոյսը Հին Կտակարանին ալ փոխադրեցին։ Ասոր Հին անտեսութեան մէջ եղած լոյսը քրիստոնէից վայելածէն նուազ ըլլալը յայտնապէս կը հաստատէ առաքեալը. ը Պէտ. ա. 19, եւ այլն։ ա Պետ. ա. 10, եւ այլն։ Արիստոս ինքն ալ կ'ըսէ, Մատթ. ժա. 11, թէ կնիկներէն ծը-նածներուն մէջ Յովհաննէսէն մեծ մարդ աբեր եղած չէ. բայց թէ քրիստոնէական Հմտութիւն վայելողներուն, իրենց ճրագը քրիստոնէութեան լոյսովը վառողներուն ամենէն փոքրը Յովհաննէսէն առնլի Հմուտ է քրիստոնէական կրօնին մանաւանդ վարդապետութիւններուն։

(3.) Որովհետեւ Արիստոս եւ առաքեալները բուն Հրեայ էին, ու իրենց առաջին ունկնդիրներն ալ անանկ վասն որոյ որչափ որ կրնային նէ՝ առանց պարտականութեան դալնլու՝ իրենք ալ համաձայնեցան այն իրենց քարոզած մարդոցը մէջ ընդհանուր եղած սովորութիւններուն՝ կարծիքներուն ու խորհելը եւ խօսելու եղանակներուն ու կերպերուն։ Ասոր անհնարին բան է որ մէկ մարդ մը անոնց սովորական եղած խորհրդոյ եւ խօսակցութեան կերպերուն անհմուտ ըլլայ, ու անոնց սովորցուցածները կատարելապէս հասկընայ։ Ասոր պիտութիւնն ալ, որ քրիստոնէական վարդապետութիւնները շիտակ հասկընալուն այսչափ էապէս հարկաւոր է, մինակ Հին Կտակարանէն կրնանք ունենալ։ Հին Կտակարանին ասոր կողմանէ ունեցած օգտակարութիւնը խիստ մեծ է։ Հնուտ տալեաց վրայ եղած սխալմունքներէ եւ շփոթութիւններէ շատ ազատ կ'ըլլային Աստուածաբանները, թէ որ քրիստոնէական մատեաններուն ուսմունը մէկ մասն ալ Հին Կտակարանին կատարեալ հմտութիւն ունենալը սեպէին։

(4.) Մովսէսի գրքերը, Սաղմոսները, Առակները եւ Հին Կտակարանին ուրիշ այլ եւ այլ մասերը լեցուն են բարի բաներ մը կազմելու եւ կրօնական ու աստուածպաշտական արթնութիւն տալու խօսքերով։ Ասոնք մինչեւ անգամ Հին Կտակարանին պատմական մասերուն ալ՝ շատ օգտակար են աս կողմանէ. եւ կրօնական գիտութեան գաստատուները եւ մանաւանդ տղայոց ուսուցիչները ընդհանրապէս եղած են աւելի գործածելու են աս պատմութիւններ՝ առաքինութիւն եւ աստուածպաշտութիւն սորվեցնելու համար։ Մովսէսի եւ հին Հրեայ ուսուցիչներուն ոճէն էր աս պատմութիւններով բան սորվեցնելը կերպը, որ միշտ հաճոյական ոճ մին է մարգուս մտադրութիւնը քաշող. եւ կը տեսնենք որ նախնի քրիստոնեայ ուսուցիչներն ալ ասոնց օրինակին կը հետեւին, միշտ իրենց քարոզութիւնները Հին Կտակարանին եւ Արիստոսի պատմութեան վրայ հիմնելով։

Ասս արժան է խօսիլ Հին Կտակարանը՝ բարոյական կրթութիւն տալու համար՝ գործածած առնիս ընելու զգուշութիւններուս վրայ։

(ա.) Հին Կտակարանին բոլոր պատգամները ընդհանրապէս պարտաւորիչ չեն. կան անանկ պատգամներ որոնք Հրէից ազգին ան մանաւանդ կազմութեանը տակը եղողներուն համար էին միայն։ Արիստոնեաները մեծ սխալմունքի մէջ կ'իյնան, թէ որ Հին Կտակարանին մէջ եղած ան մանրամասն բարեաց խոստումնքները եւ մանրամասն չարեաց սպառնալիքները՝ որոնք միայն այն աստուածպետական կառավարութեան տակը վաւերութիւն ունէին, իրենց համար ալ առնեն։ Ասոնց տեսակ պատգամներէն մինակ անոնք կրնան քրիստոնեաները իրենց համար ալ առնել, որոնք որ ամէն դարու բոլոր մարդոց կը նային։ Ամէն կրօնական ուսուցիչ մը աս որոշմունքը չգնել եւ շատոնցուընէ իվեր վաւերականութիւնը կորսնցուցած բանը ներկայ

առնելով քարոզելու ըլլայնէ, շատ անգամ իրեն եւ քարոզած վարդապետութեանը վրայ նախատինք կը բերէ, եւ ըսած ճշմարտութիւնն վրայ պարապ տեղը կասկածներ կը յարուցանէ լսողներուն մտքին մէջ: Աստուածային օրինաց ինչ անհնազանդութիւն որ ըլլայնէ, անոր պատիժը անշուշտ պիտի տուի. եւ ինչ հնազանդութիւն որ ըլլայնէ, ան ալ պիտի վարձատրուի: Սակայն առ բաները տեսանելի կերպով ներկայ կեանքիս մէջ պիտի ըլլան տեղ մը նշանակուած չէ քրիստոնէական դրութեան մէջ, այլ ասոր հակառակը զրուցուած է. Ա Կոր. 7:31: Ա Տիմ. 4:8: Ա Պետ. 3:22, եւայլն: Ա Պետ. 1:7: Ա Յովհ. 2:28: Ա Կոր. 15:58: Ա Տիմ. 6:19: Ա Պետ. 1:13: Ա Յովհ. 3:2: Ա Կոր. 15:51: Ա Թես. 4:15: Ա Կոր. 15:52: Ա Թես. 4:16: Ա Կոր. 15:23: Ա Թես. 4:16: Ա Կոր. 15:52: Ա Թես. 4:17

անձանց վարքը, մինչեւ անգամ անանկ մարդոցը թող ըլլայ, որոնք որ իբրեւ աստուածահաճոյ մարդիկ եւ վարքերնին իբրեւ օրինակ ցուցուած ըլլայ Հրէից: Վասնզի քրիստոնեաները իրենց ընդունած դիտութիւնովը շատ բաներու մէջ առջի ատեններու ամենալաւ մարդոցմէն անգամ շատ յառաջ անցած են: Այն տգիտութեան ատենները շատ բաներ կային ներելի կամ անմեղադրելի, որ ան բաները հիմայ աս լուսաւորեալ եւ յառաջացեալ դարուս մէջ գործելը մեղք է: Դաւիթ՝ Սամիսոնի եւ ուրիշ մարդոց պատմութիւններուն մէջ շատ անանկ դէպքեր կան, որոնք՝ թէ եւ անմեղադրելի սեպուած ալ ըլլան՝ սակայն քրիստոնեաները զանոնք իրենց օրինակ չեն կրնար առնել: Այս ծանօթութիւններէն ետք լաւականին կ'իմացուի թէ որչափ զգուշութիւն ընել պէտք է Հին Կտակարանին պատմած մարդոցը բարքը բարոյական պարտուց օրինակ բերած ատեններս, մանաւանդ հրապարակաւ վարդապետելու որ ըլլանք նէ: Հաստ աղէկ կ'ընեն քրիստոնեայ ուսուցիչը, թէ որ աս բանիս մէջ Նոր Կտակարանին հեղինակներուն հետեւին. որոնք անանկ անխտրաբար գովասանութիւններ ըրած չեն անանկ մարդոց վրայ, հապա միշտ անոնց բարուցը ան մասերը ընտրած են, որոնք որ արժանի են գովութեան եւ արժանի են քրիստոնէից օրինակ ըլլալու. ինչպէս է Աբրահամ եւ ուրիշ մէկ քանի անձանց բարեպաշտութիւնը եւ հաւատքը: Եբր. ժա:

ՑՕԴՈՒՄՆ. Ե

Ո՞ւսումնական Ընթացքին Հրինոնէական Աղուոյժքաննութեան:

ա. Առաքելոց ատենի եկեղեցիին մէջ քրիստոնէութիւնը ուսումնական կերպով չէր քարոզուէր: Այն ատենի քրիստոնէական կրթութեանց բոլորն ալ, ինչպէս որ կը տեսնենք առաքելոց գործքերէն եւ թուղթերէն, ամփոփական՝ գործնական եւ յորդորական էին: Այսկայ քրիստոնէական վարդապետութեան համար գործածուած παράκλησις, παρακαλεῖν, παραμυθεῖσθαι, անուններէն կ'երեւնայ: Թէ՛ առաքելոց օրերը եւ թէ անկէ քիչ մը ետքը քրիստոնէութիւնը ոչ ուսմունքի կարծութիւն ունէր եւ ոչ դիտութեան. եւ նախնի քրիստոնէից մէջ ուսումնական մարդիկ չէկային՝ բաց ի Պօղոսէն՝ եւ ուրիշ մէկ քանի հոգիէ, որոնք Հրէական օրինաց աղէկ հմտութիւն ունէին:

բ. Երրորդ դարուն մէջ հեթանոսական փիլիսոփայութեան հմուտ շատ մարդիկ քրիստոնէից եկեղեցւոյն անգամ եղան: Այն ատեններն հեթանոսաց մէջ ալ քրիստոնէութեան հակառակ գիտնական մարդիկ ելան. եւ նոյն իսկ քրիստոնէից մէջէն ալ հերետիկոսները ծագեցան, առաքելական եկեղեցւոյ սկզբնական վարդապետութիւններուն եւ սկզբունքներուն հակառակ, որոնք այն առջի սկզբունքներէն եւ վարդապետութիւններէն մէկ աւելի կատարեալ եւ բարձր վիճակի մը հասցընել կ'ուզէին քրիստոնէութիւնը: Այս ատեն նպատակներուն հասնելու համար սկսեցին ասոնք ծուռ ծուռ մեկնութիւններ տալ առաքելոց գրութեանց, որոնց մէկ քանի տեղերը ժամանակին հեռաւորութենէն քիչ մը մթնցած էին: Այս պարագաներէն շու-

տով եկեղեցին ուսման կարօտ եղաւ՝ քրիստոնէութիւնը հաստատելու եւ պաշտպանելու համար: Ուստի այն հե- թանոսութենէ դարձող գիտնական- ները իրենց փիլիսոփայութեան վար- դապետութիւններն ու սկզբունքները քրիստոնէական կրօնին զոհեցին: Ա- յս բանը ընելին կէս մը ունակու- թեան ներգործութենէն, կէս մին ալ այս ճամբով քրիստոնէութիւնը ժողո- վրդոյ քմայքը աւելի մտնեցնելու փա- փաք մը ունենալէն էր: Սկզբ զատ Յունաստանի Հրէաներն ալ օրինակ ունէին իրենց, որ անոնք ալ ատեն- ները շատ անգամ ասկէ կերպով կը վա- րէին Հրէական կրօնքը: Այս բանը ը- րին Յուստիանոս Արտիբրաս, ուրեմն փանդէնոս՝ Կղեմէս եւ Որոգինէս՝ Ա- ղեքսանդրիոյ վարդապետական դպրո- ցին ուսուցիչները: Սոքա անանկ կը- կարծէին թէ քրիստոնէութիւնը ա- մենէն աղէկ ասկէ կերպով կը պաշտ- պանուի, ոչ միայն գիտնական հե- թանոս հակառակորդաց դէմ, այլ նաեւ հերետիկոսներուն դէմ ալ: Որ կատարեալը մեկնելու համար ալ ասոնց աստեղծագրութիւնը առաջ- ուընէ աւելի հարկաւոր ըլլալու վրայ էր, քանզի ատ գիրքերը պատրաստ էին հե- տէ ժողովրդոյ լեզուն՝ սովորութիւն- ները եւ բոլոր խորհրդոց եղանակները քիչ քիչ փոխուած էին: Պարականու- թեան ասոնց մասը մեծ յաջողութեամբ մշակուեցաւ երրորդ դարուն մէջ՝ Ո- րոգինէսին ձեռքը, որ ինքն եղաւ Սուրբ Գրոց ուսումնական մեկնու- թեանը առաջնորդը:

գ. Ա ժամանակէն սկսելով՝ ալ ամէն դարու տիրապետող փիլիսոփայ- ութիւնը որն էր նէ՝ գիտնականք անի- կայ կը միացընէին կամ աւելի աղէկ է ըսել՝ բոլորովին կը խառնէին քրիս- տոնէական աստեղծաբանութեան եւ բարոյականին հետ: Ուստի իւրաքէ ամէն դարու աստեղծաբանութիւն, իւր ատենի փիլիսոփայութիւնէ ինչ ըլ- լար նէ, անոր գոյնը եւ անոր ձեւը կ'առնէր՝ միայն մէկ քանի բացառու- թեամբ: Յունաց եկեղեցին երրորդ դարէն ետեւ սկսեց Պղատոնական փիլիսոփայութեան: Յետոյ ընդունեց Արիստոտելեան փիլիսոփայութիւնը, որ ասոնց մէջ Արեւելեան եկեղե- ցին ալ իրեն հետեւեցաւ: Դպրոցա- կանաց զօրութիւնովը Արիստոտելեան փիլիսոփայութիւնը մեծապանծորդ դարէն ետեւ ընդհանուր տարածեցաւ Արեւմտեան եկեղեցիին մէջ: Մենէն երկար թագաւորութիւնը՝ ասոնց փիլի- սոփայութիւնը քշեց: Ա եշտասանե- րորդ դարուն վերանորոգիչքը արդա- րեւ արտաքսեցին ասիկայ Արիստէս- թանդ եկեղեցւոյն աստեղծաբանու- թենէն, բայց վեշտասաներորդ դարուն վերջին եւ եօթեւտասներորդ դարու աստեղծաբաններրը նորէն ընդունեցին զայն: Յետոյ ուրիշ մէկ քանի դրու- թիւններ եղան, որոնք նախ եւ առաջ Արիստոտելեան դպրոցականութիւնը խափանեցին, եւ անկէ հետէ է որ մէկ պատերազմ մըն է կը շարունակէն մե- ջերնին իրարու հետ: Այս մաքառումնս մէջ միշտ շատ մեծ եռանդով աշխա- տեցան աստեղծաբանք. եւ դիտելու արժանն ասկէ է որ, միշտ ալ կարող ե- ղան, իրենց աստեղծաբանական դր- ութիւնները ուրչափ իրարու հակառակ ալ որ ըլլար նէ, իրենցը պաշտպանե- լու եւ հակառակորդներունը հերքե- լու ձեռնարկութիւն գտնել՝ ան նոյն իրենց ժամանակակից փիլիսոփայու- թեան դպրոցներուն սկզբունքները մանաւանդ վարպետ կերպով մը իրենց դրութեանը յարմարցընելով: Սանկ Կղեմէս Ալեքսանդրացին եւ Որոփիւ իրենց պէտք եղած ձեռնարկութիւն- ները կրցան հանել Պղատոնական փի- լիսոփայութենէն. եւ նմանապէս բո- լոր յաջորդ դարերուն մէջ՝ քրիստո- նէութեան բարեկամներն ու թշնամի- րը, — քրիստոնէութեան մասնաւոր վարդապետութեանցը չատագովներն ու-

հակառակորդները, ամէնքն ալ միօրինակ կարողացան պատերազմիլ զէնք գտնել Աբիատարի եւ ուրիշներուն փիլիսոփայութիւններէն, ինչուան մեր օրերը։

Ես բաներէն սորվելու ենք որ փիլիսոփայութիւնը մշտնջենաւոր հիմ մը չկրնար ըլլալ աստուածաբանութեան, եւ ամենէն վատահանգոյն չենք այս կամ այն փիլիսոփայութեան վրայ, որպէս թէ ան ըլլար հաստատուն հիմն աստուածաբանական դրութեան։ Ան՝ նոյնք որ իրենց հաւատքը փիլիսոփայութեան վրայ կը հաստատեն, այն հաւատքնին հաստատութիւն եւ ամրութիւն չունենար։ Վասնզի ընդունած դրութիւններնուն տեղը ուրիշ դրութիւն մը անցածին պէս, ալ այն իրենց առջի ճշմարիտ սեպած կարծիքները առանց ապացոյցի կը մնան, եւ իրենց հաւատքը խարխսխէն փրթած նաւի պէս մեծ տագնապի մէջ կ'ինայ։

Դ. Երկրորդ դարէն հետէ աստուածաբանութեան մանաւանդ մասնաւոր մասանցը վրայ հետազօտութիւններ եղան միշտ. անանկ որ քիչ տեղէն կատարեալ աստուածաբանութիւն մը շինելու բաւական նիւթ պատրաստուեցաւ. մինակ աս մասնաւոր կտորները մէկ տեղ բերել, կարգաւորել եւ ամբողջ մը ձեւացընել կ'ուզէր։

Ե. Վիտութիւնը կրօնքի մէջ բանեցընելը՝ ինքնին նկատելով՝ ամենաւին առարկութիւն մը չ'վերցընէր ի զօր, անհրաժեշտ հարկաւոր է կրօնական ուսուցիչներու։ Սակայն սկիզբէն հետէ հակառակութիւններ եղած են աս բանիս վրայ. քանզի միշտ գրաւնուեցան անանկ մարդիկ, որ աս բանիս հարկաւորութիւնը աղէկ մը չ'տեսան. այլ ընդհակառակն կարծեցին թէ շատ անգամ ուսմունքը չարաչար կը գործածուի կրօնական տրամադրութեան մէջ։

(1.) Միշտ եղած են անանկ աստուածաբաններ, որոնք հաւատոյ ճշմարտութիւնները այնպէս կը վարէին, որպէս թէ ուրիշ բանի համար տրուած չեն, այլ միայն հայեցողութեան համար. եւ ուստի ուղղակի կամ անուղղակի կերպով մէկ դի քաշեցին իրենց աշակերտացը մտադրութիւնը այն մեծ նպատակէն, որուն պէտք էր որ արժան եղած մտադրութիւնը ընէին,— այսինքն է Սուրբ Գրոց վարդապետութեանցը գործնական ներգործութիւնը։ Ասոնք իրենց աշակերտացը կը սորվեցընէին հմտութիւն ստանալ, Աւենէքային ըսածին պէս՝ ոչ թէ կենաց, այլ պղտոցին համար։ Ու հետեւապէս՝ հասարակ ժողովուրդը եւ տղաքը կրօնական պարտականութեանց մէջ հրահանգելու յոռիացեալ մարդիկն անդամ մէկ տեղութեան ոգի մը ստացան գործնականին դէմ։ Այս ոճով դաստիարակեալները ընդհանրապէս մէկ չափաղանց հեղինակական եւ վարդապետական ձեւ մը կը բանեցընէին. քանզի ինքզինքը վարդապետի կարգ դասող իմաստակին իր խելացութեանը համար ունեցած տպաւորութեանը հետ մէկ տպաւորութիւն մը չ'բաղդատուիր։ Ես աստուածաբանները անգամ մը անձնանուէր եղած փիլիսոփայութիւններնուն այնպէս հետամուտ կ'ըլլային, որ Սուրբ Գիրքը կամ բողոքվին ձեռքէ կը ձգէին եւ կամ անանկ կերպով կը մեկնէին անոր խօսքերը, որ եթէ հնար է նէ՝ իրենց առաջուց հաստած փիլիսոփայական կարծիքներուն համաձայն գան։ Ես յանցանքին տէրն էին առջի ատեններու դպրոցականները եւ այժմեան կրօնական ուսուցիչներէն շատերն ալ։

(2.) Ես աստուածաբաններուն հակառակ, որոնց պղտոցոլիան կ'ըսենք, միշտ մէկ ուրիշ կողմ մըն ալ եղաւ, որ պնդոց ալ ձեռնհասական կրնանք ըսել։ Ասոնք ուրիշ բան չէին նայեր, այլ միայն գիտցուած ճշմարտութիւնները անձերնուն վրայ ի գործ դնել. ինչ բան որ գործնական կրօնքի դպչէր

նէ, անիկայ կը մերժէին, եւ աստուածաբանական ուսմունքը ինչուան այն սահմանը հարկաւոր կը սեպէին՝ որ աս վախճանիս կը ծառայէ: Սակայն ասոնցմէ ոմանք գլխովին պլանդակ եւ յիմարական կարծիքներու գացին, եւ ամէն ինչ եւ իսկ տեսակ ուսմունք բացարձակապէս դատապարտեցին: Ըս մարդոցը համրանքէն էին այն նորբերպիանէքէն ոմանք, որոնք մինչեւ անգամ արեւմտեան եկեղեցիին մէջ ծագեցան՝ ընդդէմ դպրոցականաց, մասնաւորապէս մետասաներորգ դարէն ետեւ:

Յանաւարտ առեններ եւ յատկապէս հիմայ մեր օրովը աստուածաբանութեան ինչ վիճակի մէջ ըլլալուն վրայ հարկ չէ մեղի խօսիլ, քանզի եւ կեղեցական պատմութեան գործն է ատ:

2. Ինչ ընթացքով աստուածաբանութեան հետեւելու է ուսանող մը, մանաւանդ այս ներկայ ժամանակիս պարագաները նկատելով:

(1.) Որովհետեւ Սուրբ Գիրքն է քրիստոնէութեան ճշմարտութեանցը վրայ ստոյգ համոզութիւն գտնելու աղբիւրնիս՝ իր ստուգութեանը համար, վասն որոյ աստուածաբանական ուսմունքը Սուրբ Գրքէն սկսելու է: Ընժխտելի է աս առածը, թէ ապոլոա ձաքանը Սուրբ Գրքէն կը ձոռնի: Աստուածաբանին առաջին գործը, մէկ վարդապետութեան մը ապացոյցները Սուրբ Գրոց որ խօսքերուն վրայ հիմնեալ են նէ, ան խօսքերուն բուն միտքը՝ ձեռքն ունեցած միջոցներուն ալ իրեն օգնութիւն առնելով՝ քննել ու խմնայն ըլլայ պիտի: Յայնժամ կը մնայ իրեն՝ այն վարդապետութիւնը ցուցընել՝ հաստատութեամբ՝ այն վկայութիւններէն հասկըցուածին պէս՝ առանց վրան բան մը եւ եղծընելու կամ պակսեցընելու: Ըս գործը տեսած աշխատանը բոլորովին մոռնալու է թէ հին եւ թէ նոր ուսուցչաց այն իր հետազօտած վարդապետութեան վրայ ինչ ըսելը, եւ աշխատելու է որ գլխովին Սուրբ Գրքէն ըլլայ հանած որոշմունքը:

(2.) Ըս ընելէն ետեւ, ալ այն վերյիշեալ ճամբով գտած վարդապետութիւնները կրնայ կարգաւորել անանկ կերպով մը՝ որ իր գլխաւոր նպատակն ինչ է նէ անոր ծառայէ, եւ պաշտպանել՝ հաստատել՝ բացատրել զանոնք՝ կրցած օգնութիւնները քաղելով պատմութենէ՝ փիլիսոփայութենէ եւ ուրիշ ինչ եւ իցէ գիտութենէ: Ըս ճամբան բռնելով՝ աստուածաբանը միշտ կրնայ ստուգել թէ մէկ վարդապետութեան որչափը Սուրբ Գիրքը յայտնապէս կը սորվեցընէ, եւ որչափը լոկ մնկածութիւնով կ՚ելլէ եւ կամ մարդիկ կրնան իրենց քովէն եւ ելցընել՝ պաշտպանութեան կամ բացատրութեան համար:

(3.) Աստուածաբանը շատ հոգ տանելու է միշտ աստուածաբանութեան վարդապետութեանցը գործնական նպատակն ալ դիտելու է, որոնցմէ որ շինուած են ան վարդապետութիւնները: Ըս ալ նայելու է որ կրօնական ճշմարտութիւն մը բաղմութեան մը առջեւ ցուցընելու վայելուչ կերպին վրայ հնարաւոր եղածին չափ ծանօթութիւն ստանայ: Վանգի ժողովրդոց վարդապետ եղողը պէտք է որ սորվի, թէ ինչ ձամբով կրնայ այն իրմէ այնչափ տարբեր մտքի մշակութեան տէր եղող մարդոց գաղափարները եւ կարօտութիւնները հասկընալ: Ղեկ ըսած է նախնի աստուածաբաններէն մէկը, թէ աստուածաբանութեան պարապողներուն մէջէն շատ մարդիկ ուրիշ բան չեն գիտեր, բայց միայն կրօնական նիւթերու վրայ խառն եւ շփոթ առեներ ընել, ան նոյն եղանակովը վարդապետելով, որով իրենց աստուածաբանական դասատուները ճառած են իրենց՝ իրենց դասա-

արակեալ մարդիկ զիրենք սորվեցընելու համար, որ ասիկայ շատ անօգուտ եւ գէշ կերպ մըն է Աստուածաշունչը քարոզելու։

(Դ.) Ընդհանուր ընդունելութիւն գտած է աս կարծիքը հիմայ, թէ աս մեր դարուն պարագաները կը պահանջեն որ աստուածաբանական ուսման մէջ վերջապէս ոչնչացուի պոռոտախօսութիւնն ալ մտնէ։ Ըստ այսմ նաեւ շատ ջանքեր ալ եղան կատարեալ վարդապետութեանց պատմութիւն մը շինելու համար, եւ սակայն փուճը պիտի երեսնան աս ջանքերուն ամէնքն ալ, ինչուան որ առանձին մէկ պատմութիւն մը կազմելու մանաւանդ կտորներուն վերայ աւելի կատարեալ հմտութիւններ երեւան չելլեն։ Աստուածաբանութեան պատմական կիրառութիւնը արդարեւ գէշ կերպերով եղած է, բայց թէ որ պէտք եղածին պէս ըլլայ նէ, շատ օգուտներ ունի։ Անոնաւոր օգուտները ասոնք են։

(ա) Աս մեծ գիտութեան մանաւանդ մասանցը վերայ եղած այլ եւ այլ տեսութիւններուս ծանօթ կ'ընէ մեզ, եւ ուրիշներուն առջեւ վերայ ունեցած կարծիքները կը ճանաչցանէ մեզի, եւ հասկնալուապէս կը ցուցընէ մեզի զանոնք այն կարծիքներուն առնող պատճառները, եւ ատ բաներուն կողմէն կամ դէմ եղած ձեռնարկութիւնները։ Անոնով մեծ օգնութիւն կ'ընէ կրօնական ուսուցիչ եղողին դատմանը եւ իրեն կարծիքները հաստատելուն եւ ուղղելուն. եւ ազատ կը պահէ զինքը ուրիշներուն վերայ սխալ համարումն ունենալէն։ Ըստ անգամ կ'ըլլայ որ լոկ պատմական տեսութեամբ մը մէկ մարդ մը կրնայ որոշել այնինչ վարդապետութեան վերայ եղած ձեռնարկութիւններուն վաւերական ըլլալը չըլլալը։

(բ) Կրօնական բաներու վերաբերեալ՝ շատ փիլիսոփայական եւ ուսումնական խօսուածքի ձեւեր եղած են՝ եւ կեղծցնելին մէջ պատահած զանազան մոլորութիւններէն եւ վէճերէն։ Այս խօսուածքները աղէկ չեն հասկըցուիր, եւ պէտք եղածին պէս չեն գործածուիր, ինչուան որ երբ եւ ինչ կերպով ծագելնուն վերայ տեղեկութիւն չունենանք։ Այսիկայ վարդապետութեանց պատմութիւնը կը սորվեցընէ։

(գ) Վարդապետութեանց պատմութեանը վերայ մէկ ուրիշ դիտելու արժան շատ հարկաւոր բան մ'ալ կայ, որ շատ անգամ զանց կ'ընըլուի։

Մէկ տեսակ մը ընդհանուր վերաբանութիւն* կայ մարդկանց կրօնքի մէջ ունեցած գիտութեանը եւ գաղափարներուն մէջ. նման՝ օրինակի աղագաւ՝ մարդկային լեզուներուն իրարու հետ ունեցած վերաբանութեանը։ Այս վերաբանութիւնը այնպէս կրնայ գործածել աստուածաբանը, որ շատ անգամ շատ տրամաբանական ապացուցութիւններու յառաջ բերած արդիւնքներէն աւելի արդիւնք բերէ։ Արդարեւ մարդոց՝ Աստուծոյ եւ աստուածային բաներու վերայ ունեցած գաղափարները եւ խմացումները շատ տարբեր են իրարմէ. ինչպէս որ լեզուներնին ալ տարբեր են։ Այսոյ ոչքան որ զանազանութիւն կայ անոնց, թէ կրօնքի եւ թէ լեզուի մէջ, աքանչելի նմանութիւն մ'ալ կը տեսնենք մէկ քանի գլխաւոր մասամբ։ Այս նմանութիւնը վերջապէս մեզի աս եզրակացութիւնը բերել կուտայ, թէ կրօնքի մասին ալ մարդիկ ամէն տեղ այսինչ այնինչ ընդհանուր սկզբունքներովը կը վարուին կոր, որոնց արմատը մեր բնական կազմութիւնն է, որով Աստուած կազմեր է մեզ։ Իսկ այդ սկզբունքներուն եւ խմացման կերպերուն հաղարաւոր տարբեր տարբեր եղանակաւորութիւնները ծագած են մարդոց խմացական եւ

* Վերաբանութիւն, որուն յունարէնն է Անալոգիա կը նշանակէ իրարմէ բոլորովին տարբեր բաներու մէկ քանի պարագաներով կամ նեղ գործութիւններով մէկմէկու հետ ունեցած նմանութիւնը՝ համաձայնութիւնը՝ կամ համեմատութիւնը։

բարոյական կրթութեան կողմանէ ի բարւոք ունեցած տարբերութիւններէն ու արտաքին պարագաներու ներգործութիւններէն: Նոյն այս պատճառաւ է որ կրօնական բաներու մէջ մարդոց ունեցած գաղափարներուն վերաբաժնութիւնը մարդկային ընկերութեան մանկութեան ատենը ամենէն յայտնի եւ աքանչելի կերպով կ'երեւնայ:

Երբ՝ կրօնքի մէջ մարդոց ասանկ ընդհանուր գաղափարները եւ իմացման ու արտայայտութեան եղանակները ուշադրութեամբ՝ կրնանք անկասկած ըսել, թէ եթէ Աստուած իրօք ուղղակի յայտնութիւն մը տուած է նէ մարդոց, ատ յայտնութիւնը պատշաճ եղած պիտի ըլլայ աս գաղափարներուն եւ իմացութիւններուն, որոնք որ մարդուս մտքին սկզբնական կազմութեանը մէջ անկուած են: Ասոր ասանկ ըլլալը մարդուս բնութիւնը կը պահանջէ. եւ ըստ այսմ կը գտնենք որ ձեռնարկեալ եղած աստուածային յայտնութիւններն ալ ճիշդ ասանկ են:

Այս գաղափարներն ու իմացութիւնները, որոնք էապէս բնական են մարդուս, մեզի մէկ առաջնորդ մը կ'ըլլան կրօնական գաղափարներու այն մեծ լաբիւրինթոսը անցնելու եւ ինչուան սկիզբի ծայրը հասնելու: Սոնք կը բացատրեն մեզի աստուածային յայտնութեան վարդապետութիւնը եւ աս յայտնութեան այլ եւ այլ աստիճաններուն մէջ ամէն տեղ Աստուծոյ տեսչութեան իմաստութիւնը լոյսի պէս կ'երեւցընեն:

Աւստի աստուածաբանն որ յայտնութեան վարդապետութիւններուն վրայ պատմութեան լոյսը պիտի ձգէ նէ, պէտք է որ թէ հին եւ թէ նոր ատենները տեղեկացուցիչ աղբիւրներէ հնարաւոր եղածին չափ ընդարձակ հմտութիւն ստանայ այլ եւ այլ աղգաց եւ մանաւանդ անոնց մանկութեան ատեններու կրօնական գաղափարներուն եւ իմացութիւններուն վրայ, եւ բոլոր այդ տեղեկութիւններէն հետեւութիւններ հանէ: Աս բանիս մէջ կրթութեամբ մարդ յատկապէս Հին Կտակարանը ղգուշութեամբ քննութիւնէ, շատ օգուտ կը քաղուի: Վասնզի անոր մէջ կը գտնենք այն բողբոջները, որոնք եաբէթից եւ քրիստոնէից կրօնքներուն մէջ բացուեցան յայտնութեան: Հրէական Սատեաններուն հետ մէկ տեղ ուրիշ աղգաց գրութիւնները՝ յատկապէս հին պատմութիւններուն քաղդատելն ալ շատ օգուտ կ'ընծայէ աս բանիս հետամուտ եղողին:

ՅՕԴՈՒԱԾՕ · Ջ

Հոռոմոյ եւ Սուրբ Աղոյ Վերաքահանութեանը վրայ:

Սուրբ Աղոյ Վերաքահանութիւնը, որ է Աստուածաշունչին մէջ գտնուած բոլոր վարդապետութիւններուն իրարու հետ ունեցած կապակցութիւնը եւ համաձայնութիւնը: Հռոմոյ վերաքահանութիւնը կայացած է Սուրբ Աղոյ վերաքահանութեանը վրայ. քանզի Սուրբ Աղբը Հռոմոյ վարդապետութեանց հիմն է: Աս վերաքահանական համաձայ-

նաեթիւնը ամէն դրութեան մէջ հարկ է որ գտնուի: Դրութեան մը ամէն մասը մէկմէկու հետ ներդաշնակութեամբ մէկ վախճանի մը նպատակեն: Ողջը առաջարկութիւնները այնպիսի կապակցութիւն մը ունենալու են իրարու հետ, որ մէկ տող բերուելնէ մէկ կառարեալ ամբողջ մը ձեւացընեն՝ առանց մէջ տեղնանքը պատառուածներ, դատարկ միջոցներ գտնուելու. եւ պէտք է որ բնական կարգով մը իրարու հետեւին, առանց մէկզմէկին ընդդիմութիւն մը երեւնալու: Յ. առաքեալին քրիստոնէական հաւատոյ դրութեանը մէջ խիստ աչքնչելի կերպով կը տեսնենք:

բ. Ա Էրոբոամ-ովնան հաւատոյ խոստքը Հռովմայեցւոց ԺԲ. 6 համարէն առնուած է. (բնագրէն:) Ա՛ւելի՛ ան տեղի չ՚նշանարէն ἀναλογία τῆς πίστεως (Էրոբոամ-ովնան հաւատոյ) խոսքին միտքը տեսական եւ գործնական հաւատոյ կամ քրիստոնէութեան պաշճանը կամ հանգամանութիւնը ըսել է. ինչպէս որ 3 համարին մէջ μέτρον πίστεως (հաւատոյ չափ) խոսքն ալ: Ան տեղի խոսքին միտքը սա է, թէ ամէն քրիստոնեայ, կրօնքի մէջ որչափ գիտութիւն եւ փորձառութիւն որ ունի նէ, անիկայ եկեղեցիին ընդհանուր օգտին համար բանեցընելու է: Օրինակի աղագաւ՝ մարգարէութեան շնորհքը ունեցողը գոհ ըլլալու է այն շնորհքին, եւ զանիկայ ձեռքէն եկածին չափ ուրիշներուն օգտին համար գործածելու է:

գ. Նայց թէպէտեւ սա անունը սա խոսքին մէջ ունեցած նշանակութիւնը նայելով աստուածաբանական մասնագրաց տուած նշանակութիւններէն տարբերութիւն ունի, սակայն անոնց ալ սա բառին առանձի նշանակութիւն մը տալով՝ ցուցընել ուզած բաներնին ուղիղ է եւ կարեւոր: Հաւատոյ վերաբանութիւն ըսելով, բառը անոնց գործածածին պէս առնելով, սա կը հասկըցուի.

1. Թէ հաւատոյ դրութեան մէկ վարդապետութիւնը միւսներուն հակառակ գալ չըլլար. եւ թէ ամէնքն ալ մէկ վախճանի մը ծառայելու են, այսինքն է մարդուս բարոյական յառաջադիմութիւնը եւ կատարելութիւնը: Օրինակի աղագաւ՝ Աստուածային արդարութեան վարդապետութիւնը անանկ հասկըցուելու է որ աստուածային բարութեան վարդապետութեանը համաձայն գայ, եւ մարդուս բարոյական կրթութեանը նպաստաւոր ըլլայ, ոչ թէ խափանարար:

2. Թէ հաւատոյ վարդապետութիւնները փոխոխակի իրար մեկնելու եւ բացատրելու են, եւ շիտակ եղրակացութիւնով մէկմէկէ ելլելու են: Ինչ եւ իցէ վարդապետութիւն հաւատոյ դրութեան մէկ մասը կընայ ըլլալ, եթէ կարենանք զանիկայ արդարացի հետեւութիւնով հանել Սուրբ Գրքէն, թէ եւ շատ խոսք եղած ըլլայ անոր վրայ: Յ. մեծ զգուշութիւն ըլլալու է բոլոր վարդապետութիւնները իրենց առնչութիւնովը պահելու: Վասնզի երբոր մէկ վարդապետութիւն մը անջատամարմ եւ ինք իրմով նկատուինէ, դիւրին է անոր վրայ սոտութեան երեւոյթներ տեսնուիլը: Ինչպէս են աստուածային առարկելոց վարդապետութիւնները, եւ Աբրահամոսի վերաբերեալ վարդապետութեանց շատերը:

3. Թէ հաւատոյ դրութեան բոլոր մասնաւոր վարդապետութիւնները բնական կապակցութեամբ մը, ամէն մէկը իրեն պատշաճ տեղը, եւ կանոնաւոր կարգով մը ցուցուելու են: Յ. սա նիս մէկ որոշեալ կերպ մը չ՚ցուցուիր. եւ սակայն ամբողջ դրութիւնը նոր ծառոտուր տառոտնչը մէկ հաւատոպոռն գաղափարի մը վրայ երթալու են: Ան վարդապետութիւններն որ ուրիշ վարդապետութիւններէ կախումն ունին, պէտք չէ որ առաջ անցնին.

օրինակի աղագաւ՝ դրութեան մը սկիզբը՝ մահուան, Տէրունական ընթրիքի, կամ մկրտութեան վարդապետութիւն որ դրուինէ, մեծ անպատշաճութիւն կ՚ըլլայ· զի ատ վարդապետութիւննե-

րը ուրիշ վարդապետութիւններէ կախում ունին, որ առանց անոնց չեն հասկըցուիր եւ աղէկ մը չեն կրնար բացատրուիլ։

ԾՕԻՒՒԱՆ · Ի։

Վրէյոռնէօլէան Էնճոլան Ա֊տրտօպէռօլիսնէքռան Ըլոյ։

ա· Էնճոլան անունը ա կոչեն· գ· 10, 11 համարէն առնուած է։ Պօղոս առաքեալ ինքզինքը եւ ուրիշ քրիստոնեայ ուսուցիչները ճարտարապետի կընմանցընէ· քրիստոնէից ընկերութիւնը՝ շէնքի· քրիստոնէութեան վարդապետութիւնն ալ՝ շինուածքին նեւթերուն։ Վրիստոնէութեան այն վարդապետութիւնները, որոնք Պօղոս առաքեալ եւ ուրիշները քարոզելով եկեղեցիները հաստատեցին, հօս հիմն ըսուած են· ան վրայէ շինուածքէն տարբերելու համար, որն որ ուրիշ մէկը կառոյց կորնթոսի մէջ՝ Ղուկասի քալին ձգած այն հիմանը վրայ։ Տես եւս Եփես· բ· 20, որ հոն ալ առ նոյն նմանութիւնը կայ։ Պօղոս իբրեւ սկզբունք քրիստոնէութեան տուած հրահանգները կոչ կանուանէ, ա կորն· գ· 2 եւ Եբէր· ե· 12· ու նաեւ Վրէյոռէ վ֊ոյով՝ ռօվ֊ոզվէլեռնէր· Եբէր· զ· 1։

բ· Էհիմնական հաւատոյ մասանց առ սահմանը կրնանք տալ·—այնպիսի ճշմարտութիւններ, զորոնք Ըստուծոյ ծառայելու եւ յաւիտենական կեանք ստանալու համար՝ գիտնալ եւ ընդունիլ պէտք է։ Իսկ հիմնական չեղող հաւատոյ մասունքը այնպիսի ճշմարտութիւններ են, որոնք հիմանց կարգին չեն, կամ ճշմարիտ աստուածպաշտութեան էական չեն։

գ· Էհիմնական վարդապետութիւնները երկու տեսակ են·

1· Դրութեան վերաբերեալ հիմնական վարդապետութիւնք։

2· Ընձին վերաբերեալ հիմնական վարդապետութիւնք։

դ· Վրիստոնէութեան դրութեան հիմնական կամ էական եղող վարդապետութիւնները անոնք են, որոնք մէկ դի առնեսնէ, բոլոր քրիստոնէական կրօնքը կը կործանի, ինծոր որ տան մը հիմը քակեսնէ՝ բոլոր տունը վար կ՚իջնայ։

ե· Ըռ անձն հիմնական եղող հաւատոյ մասունքը անոնք են, որոնք մարդուս հոգւոյն փրկութեանը էականապէս հարկաւոր են։ Դարձեալ ասոնք ալ երկուք կը բաժնուին, նախնականք եւ երկրորդականք։ Նախնականները անոնք են, որոնք որ չ՚գիտնայ՝ մէկ մարդ մը, չ՚կրնար փրկութիւն երկրորդականներն անոնք են, որոնք գիտալէն ետեւ մերժենէ, չ՚կրնար փրկութիւն գտնել։ Օրինակի աղագաւ՝ Ըստուծոյ ողորմածութեան վարդապետութիւնը նախնական հիմնական վարդապետութիւն մըն է· ասոնց զի ասոնք չ՚գիտցողը զղջման չ՚կրնար գալ որ փրկուի։ Դարձեալ ասոնք վարդապետութիւնը, թէ Ըստուած միայն Վրիստոսի միջնորդութեամբը եղած աղօթքը կ՚ընդունէ, երկրորդական հիմնական վարդապետութիւն է· ասոնց զի չ՚կրնար մէկ մարդ մը՝ ասոնց վարդապետութիւնը սորվելէն ետեւ՝ մերժել ու փրկուիլ· սակայն կրնանք ենթադրել

անանկ մէկը, որուն ամենեւին յայտնուած չըլլայ ան բանը, ու անկեղծ եւ ապաշաւանալ սրտով աղօթք ընէ ան մարդը, ու Աստուած ալ ընդունի իր աղօթքները ան նոյն միջնորդութեամբը, թէ եւ աղօթողը չ'ճանչնայ ան միջնորդը:

Բ. Վերջապահանութեան պրոթեսթանտը եկած կամ հինուկան եղող վարպետները: Անոնց ճիշդ թիւը գժուար է որոշելը. այսինքն, մէկ քանի վարդապետութիւն ցուցընել, ու ասոնք միայն հիմնական են, եւ ասոնցմէ դուրս հիմնական վարդապետութիւն չկայ ըսելը: Սակայն հետեւեալ յիշելիքները նիւ գլխաւորներն են:

1. Բարիք՝ պահպանիչ եւ կառավարիչ աշխարհի՝ մէկ Աստուած մը ըլլալուն վարդապետութիւնը:

2. Իր օրէնքին հնազանդելու բարոյական պարտականութիւն ունենալ նուա վարդապետութիւնը:

3. Հոգւոյ անմահութեան եւ յաւիտենական վարձուց եւ դատապարտութեան վարդապետութիւնը:

4. Ինդքով ապականեալ եւ կործանած, ու ան վիճակէն ինքզինքնիս ազատելու անկարող ըլլալնուս վարդապետութիւնը:

5. Ա արդապետութիւն ձրիատուր ներողութեան, առանց մեր արժանաւորութեանը, այլ միայն մարդ եւ Աստուած Քրիստոսի արդարութեամբը եւ չարչարանքը. որ ընդունելի քաւութիւն ըլլաց, եւ փրկիչ եղաւ ան ամենուն, որոնք հաւատքով եւ ապաշաւանալ սրտով փրկութիւն կը փնտռեն՝ միայն իր ձեռքովը:

6. Ընձեռական սրբութեան, եւ Հոգւով սրբով վերստին ծնանելուն ու սրբանալուն վարդապետութիւնը:

7. Յարութեան, Դատաստանի վարդապետութիւնը:

Ուրիշ վարդապետութիւններ ալ կրնանք յիշել, որ անոնք ալ էական են, սակայն ասս վերոյիշեալները իբրեւ հիմն կրնանք սեպել, որուն վրայ բոլոր միւսները կախացած են: Քրիստոնէութեան մասնաւոր կենդրոնական վարդապետութիւնը, որ բոլոր միւսները կը բովանդակէ համ որ անկէ կախեալ են մէկալները, Քրիստոսի մեզաւորաց ամենաբաւական եւ մի միայն փրկիչ ըլլալուն վարդապետութիւնն է: Ա վարդապետութիւնը խանգարող ինչ բան որ ըլլայ նէ, անիկայ հիմնական եւ հոգեկորոյս մոլորութիւն է:

Ր. Ընդհանրական կամ հինուկան եղող վերջապահութիւնը: Անոնք ամէն մարդու նոյնը չեն. վասն զի երկրորդական կարգէն եղողները մէկ մարդու մը իր գիտութեանը նայելով հիմնական կ'ըլլան: Այն վարդապետութիւնները եւ միայն անոնք հիմնական են մէկ հոգիի մը, որոնք որ իր սրտին մէջ ճշմարիտ աստուածապաշտութիւն յառաջ բերելու էական են: Անանկ ճշմարտութիւններ կան, զորոնք՝ առ ճշմարիտ աստուածպաշտութիւնը ունենալու համար՝ ամենէն տգէտ մարդը գիտնալու եւ ընդունելու է: Սակայն այն միւս կարգէն եղողները, զորոնք գիտնալէն ետեւ մէկ մարդ մը անհրաժեշտ պարագի տակ է ընդունելու, անոնց վրայ ոմանք կրնայ ըլլալ որ հերետութիւն չունենան. ոմանք՝ կրնայ ըլլալ որ մէկ քանին գիտնան մէկ քանին չգիտնան. ոմանք՝ մէկ քանիին վրայ որոշ գաղափար ունենան, եւ ոմանք նախապաշարմունքով՝ կամ ծուռ սորվելով եւ կամ ուրիշ ներգործութեամբ մը սխալ կարծիքներ ունենան այն բաներուն վրայ. եւ սակայն ասոնց ամէնքն ալ ճշմարիտ հիման վրայ հաստատուած ըլլան, ու Աստուծոյ թագաւորութիւնը ժառանգորդ: Սա ծանուս օրինակ մը տանք. մէկ մարդ մը թէ որ գիտնայ թէ արարածի մը՝ ոքան սուրբ եւ բարձր որ ըլլայ՝ աղօթք ընելը կռապաշտութիւն է եւ Քրիստոսի Աստուծոյ եւ մարդոց մէջ ունեցած միջնորդութիւնը ուրանալ է, ու կրկին սրբոց համ Անարեամ Աստ-

սին աղօթք մատուցանէ նէ, ասիկայ իւրեն հոգեկորոյս մեղք մը կ՚ըլլայ · բայց ան մարդն որ պղտիկուց իվեր անանկ սորվեր անանկ հաւատացեր է, թէ պըղտց աղօթք մատուցանելը զԱրիստոս ամենամեծ միջնորդ բռնելուն հակառակ չ՚ըլլար, եւ աս բանիս վրայ եղած ճըշմարտութեանը տեղեակ չէ նէ, կրնայ ըլլալ որ անոնց աղօթք ընէ, եւ սա կայն ի վերջոյ իր յոյսը միայն Քրիստոսի վրայ ըլլայ: Ա՛ս պարագայիս տակ իր ըրած աս բանը՝ տգիտութեանը համար՝ հոգեկորոյս մեղք չէ, որ եթէ գիտութիւն ունենար նէ ճշմարտապէս բանին հետոր ըլլալուն վրայ, հոգեկորոյս պիտի ըլլար: Ա՛շխարհիս սորվեցեր եւեւ երբոր տակաւին իր դիտցածին վրայ մնայնէ, անատեն Քրիստոսէն ուրացած կ՚ըլլայ: Ա՛ս տեսակ ճըշմարտութեանց ետքը յայտնի է թէ ոըոշ չ՚ցուցուիր: Ա՛մէն ինչ եւ իցէ մոլորութիւն որ կրնայ ընդունել մէկ մարդ մը, միանգամայն իր փրկութեան յոյսը ոչ մէկ ուրիշ բանի մը վրայ, այլ միայն Քրիստոս Յիսուսի վրայ դնելով, ան բաները իրեն հիմնական չեն, թէ եւ Աւետարանին կամ անոր վրայով մնացորդաց Նայելով հիմնական ըլլան: Ընդհակառակն՝ ինչ մոլորութիւն որ պատճառ կ՚ըլլայ իր փրկութեան յոյսը Քրիստոսմէ ի զատ ուրիշ բանի մը դարձնելու, թէ իր բարեգործութիւններն են եղեր, թէ ըրած աղօթքները, թէ պահեցողութիւնները, թէ ողորմութիւն տալը, թէ եկեղեցիին հնազանդութիւն ընելը, թէ քահանային արձակումով՝ կամ աղօթքով՝ եւ կամ պատարագով թողութիւն տալը, եւ թէ ինչ եւ իցէ ուրիշ աստեղնման բան մը, որմէ զԱրքրիստոս իրեն պէս մեղաւորի մը իբրեւ մի միայն փրկութեան յոյս չընդունել կ՚ելլէ նէ, անիկայ իրեն հոգեկորոյս մոլորութիւն է: Ա՛յսպէս Քրիստոս է հիմն: Ան որ աս հիման վրայ կը շինէ, շինուածքին մէջ "ոսկիին՝ արծաթին եւ պատուական քարերուն" հետ մէկ տեղ շատ մըն ալ "փայտ՝ խոտ եւ եղէգ" խառնէ ալ նէ, անոնք պիտի կորնչին, եւ այն պատճառաւ "ինքս պիտի քաշէ" ու դժուարաւ պիտի փրկուի, սակայն "պիտի փրկուի, թէպէտ եւ անանկ՝ որպէս թէ կրակով": ա Կորն. գ. 12, 15: Նայց ան, որ իր շէնքը աս հիման վրայ չ՚կառուցաներ, շինածը ինչ ըլլայ նէ ըլլայ, պիտի կորսուի:

ՅՈՎՀԱՆՆՈՅ · Ը.

Հատուած Տոքտրըթնեըրուն վրայ:

ա. Խորհուրդ բառը կերպ կերպ նշանակութիւններ ունի. բայց մենք հոս միայն մէկ մասնաւոր նշանակութիւնովը գործածելով, խորհուրդ անունով պիտի իմանանք հին գաղտնի ձածկել կամ անձանօթ բան մը. որ ասոր Յունարէնն ալ μυστήριον է: Նոր Կտակարանին մէջ աս բառը ընդհանրապէս կը նշանակէ Աստուածային ձածկեալ կամ առաջ ամենուն հրատարակեալ չըլլալնուն համար, (որ աս մտօք ամէն յայտնեալ վարդապետութիւն խորհուրդ եղած կ՚ըլլայ,) կամ մարդոց խելքէն վեր ըլլալնուն համար: Մէկ քանի վարդապետութեանց համար աս երկու պատճառով ալ խորհուրդ են կ՚ըսուի. բայց շատ անգամ այն վարդապետութիւններուն կը տրուի աս անունը, որոնք պարզապէս անձանօթ են մարդոց: Ուստի խորհուրդ Սուրբ Գրոց մէջ գործածուած մտքովը կը նշանակէ,

(1) Արիստոնէութիւնը՝ ամբողջ ո-րովհետեւ մարդ չէր գիտեր զանիկայ՝ չհրատարակուած. (ա Տիմ. գ. 9. հա-մեմատէ Յոհ. ա. 9.) (2) Արիստո-նէական յայտնութենէն մնանելոր ճշմարտութիւններ. (ա Կորն. գ. 1: ժե. 51.) եւ (3) կընշանակէ՝ յատ-կապէս Պօղոս առաքելոյն թուղթերուն մէջ՝ այն վարդապետութիւնը, թէ Աս-տուծոյ շնորհքը Արիստոսով Հրէից համար ալ՝ Հեթանոսաց համար ալ՝ առանց ամենեւին խտրութեան. քան-զի ասկից շատ նոր վարդապետու-թիւն մըն էր Հրէից, եւ բոլորովին օտար բան մըն էր իրենց մտածմունք-ներուն: Տես Եփես. ա. 9: գ. 3: բազդատէ եւ. 6ին հետ, եւայլն:

բ. Խորհուրդ բառը հիմայ հասա-րակօրէն ուրեմն սահմանեալ մտքով մը կը գործածուի աստուածարանու-թեանց մէջ: Աս դրուածոց մէջ կը-նշանակէ, Սուրբ Կրոց մէջ յայտ-նուած վարդապետութիւն մը, որուն բնաւ ըլլալը մարդկային մտաց ան-քննելի է: Ուստի ամէն վարդապետու-թիւն մը՝ խորհուրդ ըլլալու համար՝ հարկ է որ նախ՝ Սուրբ Կրոց մէջ ի-րօք յայտնուած վարդապետութիւն մը ըլլայ, եւ երկրորդ՝ անանկ վարդապե-տութիւն մը ըլլալու է, որ մարդկային մտաց հասկըցողութենէն վեր ըլլայ, թէպէտ ոչ թէ հակառակ: Ինչպէս են Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ վրայ եղած վարդապետութիւնները, Արիստոսի վրայ երկու բնութեան մի-ացումը, քառութիւն, եւայլն:

Վ երը տուած սահմաններնուս վրայ սա հետեւեալ ծանօթութիւնները ալ եւ եւ ըլլան:

1. Սուրբ Կրոց մէջ իրօք աստուածական խորհուրդներ գտնուիլը չ'գտնուիլը միայն մեկնութեան սկզբունքներով կ'որոշուի: Շատ խօսքեր՝ որոնց ըստ՝ Աստուածաշունչին բնա-գիր լեզուներուն անհմուտ ըլլալէն՝ կը կարծուէր թէ խորհուրդ են, ազէկ մը մեկնելով գտնուած են որ յատակ իմացուելու բաներ են եղեր: Հակեղե-ցւոյ հայրապետներուն ձեռօքը աս խորհուրդները խիստ շատցան. քանզի իրենց օթովը խորհուրդ ըսուած բաներ շատ կը փնտռուէր եւ շատ յարգի կ'անցնէր, մինչեւ անգամ հնութեան մէջ. վասն որոյ ասոնք ալ քրիս-տոնէական դրութեան մէջ շատ մը խորհուրդներ գտան: Բայց ամէն մարդ զգուշութիւն ընելու է աս բանիս մէջ, որ չըլլայ թէ խորհուրդներուն թիւը եւ եւ յըսնելու ջանք մը ունենայ:

2. Թէ որ յայտնութեան հղիա-նակն ու բնութեան հղինակը մի եւ նոյն էակն է նէ, խելքի մօտ կարծիք մը ըսած կ'ըլլանք, թէ որ ըսենք թէ իր ըսած յայտնութեանը մէջ գըտ-նուելու են խորհուրդներ. այսինքն՝ անանկ բաներ, որ մեր մտքին ընդու-նումէն դուրս ըլլան: Վասնզի ընդու-թիւնը կամ մեր շուրջը եղող իրերուն դրութիւնը, որուն մէկ մասն ալ մենք ենք, լեցուն է գաղտնիքներով: Աստ-ուածաշունչին բովանդակած յայտնու-թեանը եւ բնութեան ընթացքին մէջ եղած աս վերաբանութիւնը՝ ուշագ-րութեամբ նկատողին՝ մէկ մեծ ապա-ցոյց մըն է երկուքին ալ մի եւ նոյն սկիզբէն ծագած ըլլալուն: Կրդ՝ թէ որ աս մեղի եղած յայտնութիւնը մէ-ջը խորհուրդներ չունենար նէ, իրօք ան նոյն աս աշխարհս ստեղծող եւ կառավարող արարչին ձեռքէն ելլե-լուն մէկ զօրաւոր ապացոյցէն զուրկ պիտի ըլլար: Ասոր վրայ աս խօսքն ալ կրնանք աւելցընել, որ, եթէ յայտ-նութիւն ըսուած բան մը իրօք եղած էնէ, ի հարկէ՝ բանին բնութիւնը ա-նանկ կը պահանջէ՝ որ խելքէ վեր բա-ներ գտնուի մէջը:

3. Աստուածային յայտնութեան գլխաւոր նպատակը մարդոց բարոյա-կան կրթութիւնն է: Ուստի աս յայտ-նեալ կրօնքին մէջ պէտք չէ որ աս նպատակէս ծռող եւ կամ աս նպա-

տակին ծառայող գործնական ճշմարտութիւններու հետ ամենեւին կապակցութիւն չունեցող մութ եւ անհասկընալի բաներ գտնուին, աս յայտնի է։ Այլ քրիստոնէական կրօնին խորհուրդները ասանկ չեն։ Ընդունք ասոնք սերտ կապակցութիւն մը ունին ամենէն յստակ եւ գործնական ճշմարտութիւններուն հետ, որ եթէ ասոնք վերցընենք նէ, այն ճշմարտութիւնները Աստուծոյ Խրատոց ցուցուցածէն շատ տարբեր վիճակի մը մէջ կը մնանեն։ Օրինակի աղագաւ՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ խորհուրդը սերտ կապակցութիւն մը ունի Քրիստոսի եւ մեր առ Աստուած ունեցած պարտքերնուս եւ վերաբերութիւններնուս վրայ սորվածներնուս հետ. անանկ որ եթէ աս խորհուրդը վերցընենք, անտառն մեր առ Աստուած ունեցած պարտքերն ու վերաբերութիւնները ալ Նոր Կտակարանին մէջ ցուցուածին պէս չեն մնար, այլ էապէս կը տարբերին։ Աս դիտողութիւնը սա կարեւոր կանոնը կը թելադրէ մեզի. այսինքն է, թէ՛ Քրիստոնեական խորհուրդները ալ Նոր Կտակարանին եւ անկէ դուրս ամէնքն ալ՝ որ կտակարանին մէջ ցուցուածին պէս չեն մնար, այլ էապէս կը տարբերին։ Աս դիտողութիւնը սա կարեւոր կանոնը կը թելադրէ մեզի. այսինքն է, թէ՛ Քրիստոնեական խորհուրդները ալ Նոր Կտակարանին եւ անկէ դուրս ամէնքն ալ՝ որ Կտակարանին մէջ ցուցուածին պէս չեն մնար, այլ էապէս կը տարբերին։

4. Աստուածաշունչին վարդապետութեանցը շատերուն վրայ խորհուրդ եւ մթութիւն ըլլալուն պատճառը աս է, որ այն նախնական սկզբունքները՝ որոնց վրայ որ աս վարդապետութիւնները հաստատուած են, մեր քննութեանը տակը չեն կրնար. հոգւոյն վերաբերեալ բաներ են, որուն վրայ շատ անկատար հմտութիւն մը ունինք։ Ընդունք են փրկագործութեան, Աստուած եւ մարդ մէկ անձ մը ըլլալուն, Աստուծոյ իր Որդւոյն անմեղ արիւնովը մարդոց հետ հաշտուելուն, եւայլն, խորհուրդները։ Եթէ կարենայինք զգալաց սահմանին վեր ելլել, եւ այն մեծ սկզբունքները՝ որոնց վրայ որ այս վարդապետութիւնները հաստատուած են՝ հասկընալ. անտարակոյս զանոնք յստակ՝ իրարու պատշաճ եւ մէկմէկու հետ կապակցած պիտի տեսնէինք, եւ անոնց վրայ ունեցած բոլոր կասկածներնիս պիտի փարատէինք։ Թէ որ զգալեաց մէջ շատ բան կայ, որ ինծի՛ր ըլլալին չենք կրնար հասկընալ, սակայն իրօք ըլլալնուն վրայ չենք կրնար տարակուսիլ նէ, հապա արդարեւ անանկ բաներ գտնուելու են հոգեւոր մէջ, որ գրեթէ անմատչելի է մեզի՝ հիմակուան վիճակնուս մէջ։

5. Թէ որ աս բաները մեր զգալեաց սահմաններուն մէջ փակել մտադրենք հոգիներնէն այսչափ վեր են նէ, ուրեմն մարդիկ՝ այժմեան հանդամանքներնուն նայելով՝ պէտք չէ որ այնչափ եռանդով հետամուտ ըլլան ասոնց նկրքին եւ էական բնութիւնը հասկընալու։ Աս բաներուն մէջ պէտք է մեզի չափաւոր ըլլալ, եւ Աստուծոյ խօսքը որչափ հմտութիւն որ տուած է նէ, այնչափը հերիք սեպել։ Մբարտաւան եւ յուզախնդիր ոգւով ասանկ նիւթերու ետեւէ ըլլալէն միշտ պէտք կ՛ելլէ։ Աստուծոյ խօսքը մեզի ասանկ կը սորվեցընէ, թէ բնաւ կատարեալ պէս վերահասու չենք կրնար ըլլալ մեր մարմնաւոր տեսութենէն դուրս եղած բաներուն, սակայն եւ այնպէս, որչափ առարկութիւն որ անոնց դէմ բերուի ալ նէ, պէտք է որ հաւատանք անոնց, քանի որ փորձով կը գտնենք որ ներգործիչ միջնորդներ են մեզ սրբութեան առաջնորդելու եւ բարեկանութիւն կրնելու։ Պէտք է որ հաւատանք Քրիստոսի, իբրեւ փրկիչ աշխարհի. Աստուծոյ, իբրեւ Հայր՝ Որդի եւ Սուրբ Հոգի, մի միայն հնարաւոր փրկութեան. եւ գործնականապէս բանեցընելու ենք այս վարդապետութիւնները այն նպատակին համար եւ այն կերպովը, որ Քրիստոս ցուցուցած է, առանց անոնց հաստատութեան հիմունքը եւ մէկմէկու հետ ու-

նեցած ներքին կապակցութիւնները հասկընալու որչափ անկարող ըլլալնիս նկատելու:

6. Կրօնքը բանականութեան սկզբանցը վրայ հիմնեալ հաւատք մըն է, ասանկ որ ջըլլայնէ, անիկայ կրօնք ջըլլար, այլ նախապաշարմունք: Ընդհանարին բան է որ իրօք խելքի դէմ եւ դած բաներու հաւատալ պահանջուի մեզմէ: (Տես Ղրէս. 11, 12:) Ուրեմն աս նիւթիս վրայ եղած մեծ խնդիրը աս պիտի ըլլայ, թէ արդեօք աս հաւատքը բանաւոր եղած կ'ըլլայ, թէ որ բանականութեան եւ բարոյականի հակառակ չ'ըլլար. թէ որ առանց մէկուն հակառակ գայնէ, ուշ մենք մեզի կրնանք արդարացընել զանիկայ, եւ ուշ ալ պատճառ մը ցուցընել՝ որ ուրիշները ընդունին առանկ հաւատք մը: Ուրեմն աս հաւատքը, իր պարունակած վարդապետութիւնները թէ չհակառակ ըլլան՝ թէ անխոհակ, կրնայ բանաւոր ըլլալ, եւ մեզի ալ ատ պէտք է: Հաւատքին բանաւորութեանը էական չէ իր մասանցը իմանալութիւնը. քանզի կրօնական հաւատքը՝ հոգեւոր բաներու վերաբերեալ ըլլալուն, բուն բանին բնութենէն կը հետեւի որ անշուշտ անիմանալի պիտի ըլլայ մարդուս: Ուրեմն կրօնական վարդապետութեանց իմանալութիւնը կանոն մը չկրնար ըլլալ ձեռնընիս՝ անով անոնց սուտ՝ իրաւ ըլլալը որոշելու, քանզի որ սխալմամբ այժմեան փիլիսոփաներէն եւ աստուածաբաններէն շատերը ըսին: Կրօնական վարդապետութեանց մէջ ինչ անիմանալի բան կայնէ կամ բացատրելու է կամ չենէ մերժելու է ըսին, աս սկզբունքով սկսան գործի. վերջապէս, բունած սկզբունքներնուն տեսականին ու գործնականին մէջ հակասութիւն մը չխօթելու համար, բոլոր կրօնքը, բնականն ալ, յայտնեալն ալ ուրացան. կամ թէ շատը՝ լոկ անունը թողուցին: Աստուծոյ բնութիւնը բոլորովին անիմանալի է եւ անիմանալի պիտի մնայ միշտ: Ինչ ոչ իր անձին ինչ ըլլալը գիտենք, եւ ոչ իր գործելուն կերպերը: Ով կարող է միտք առնել Աստուծոյ յաւիտենական էութիւնը, անսկիզբն եւ անվախճան գոյութիւնը, իր յաւիտենական խորհուրդը. իր արարչագործ ներգործութիւնը. ինտոր ալինչէն մէկ բան մը գոյութեան բերելը: Որո՞ւն խելքը կըհասնի անոր ամենուրկբութեանը, — թէ ինչո՞ւ ամէն տեղ ներկայ կրնայ ըլլալ, մի եւ նոյն վայրկենին մէջ իրարմէ (կրնանք ըսել) անհուն հեռաւորութիւն ունեցող աշխարհքներու մէջ եղած եւ ըլլալիք դէպքերը դիտելով եւ անօրինելով, եւ իր արարածներուն ամէն մէկուն վրայ անանկ անթերի նկատողութիւն ունենալով, որպէս թէ ան միայն ըլլար իր հոգածողութեանը առարկան. թէ ինչպէս կ'ըլլայ որ կառավարութիւն կը բանեցընէ իր արարածներուն վրայ, եւ առնոնք ալ ազատ ներգործութիւն եւ բարոյական պատասխանատուութիւն կ'ունենան: Ասանկ ալ մեր բնութիւնը: Օրինակի աղագաւ — թողունք միւսները — ով կարող է քննել այն խորհրդաւոր կապը, որով հոգին մարմնոյն հետ միացած է, եւ հասկընալ թէ ինչպէս Հոգին կը ներգործէ նիւթոյ եւ նիւթն ալ Հոգւոյն: Ասանկ ալ ճանչցած նիւթեղէններնիս: Ով գիտէ, թէ ինչ զօրութիւն են անոնք, որոնցմէ կախեալ են մարմնոց ոմանց բիւրեղանալը՝ երկբդրականութիւնը՝ մագնիսականութիւնը՝ լոյսը՝ կենդանեաց եւ բուսոց ծնունդը, եւայլն. կամ թէ կեանքն ինչ է, եւ ինտոր կը պահպի. ուտելիքը ինչպէս սնունդ կուտայ մարմինին, այնպէս որ ան բանն որ երեկ ըսյս էր, այսօր մարմինիս մէկ մասը — արիւն՝ կամ միս՝ կամ ոսկոր կ'ըլ-

լայ · կամ թէ ինտոր կ'ըլլայ որ աչքերնիս կը տեսնէ, ականջնիս կը լսէ, եւ լեզուներնիս կը խօսի · եւ կամ թէ ինտոր արեգակը մարմինները կը տաքցընէ, երկիրս կը դառնայ, ծովին ջուրերը ոչ կը շատնան՝ ոչ կը պակսին, ինտոր են նէ անանկ կեցեր են · ինչպէս կ'ըլլայ անձրեւին գալը, ծառերուն պտուղ տալը, արեւին ու անձրեւին՝ տունկերուն բուսնելուն ներգործութիւն ընելը : Ա՛կ խօսքով՝ որ դէ դառնանք, լեցուն է գաղտնիքով : Ա՛ս իրական ճշմարտութիւնները ամէն մարդ գիտէ որ են եւ կ'ըլլան միշտ · բայց ո՛վ կարող է բացատրել զանոնք : Ա՛ս բաները ո՛ւրկ՛ը կ'ըլլան կոր, կրնա՞յ զըսցել մէկը : Վանդի լոկ միջնորդ զօրութիւններու վըրայ խօսք ընելը, անոնց անուններ տալը, եւ կամ մանաւոր իրական ճշմարտութիւններէ ընդհանուր ճշմարտութիւններու անցնիլը մէկնութիւն տալ չէ աս բաներուն : Օրինակի աղագաւ, մէկ մարդ մը կրնայ կերակուրին մեր մարմնոյն փոխուելուն գործողութիւնները մէկիկ մէկիկ տեղրագրել, եւ աս գործողութիւններուն յառաջ երթալուն պէտք եղած բաներն ալ ցուցընել · սակայն ո՛վ կարող է հասկընալ եւ ցուցընել այն գաղտնի ներգործիչ զօրութիւնը, որով որ աս ամէն գործողութիւնները կը դառնան կոր : Վ՛ւթցուք թէ կենսական տարրն է՝ ըսենք՝ աս զօրութիւնը, ի՞նչ ելաւ ատկէց · քանզի հոգւէն հարցընելիքնիս աս է, թէ կենսական տարրն ի՞նչ է : Ի՞նչ պիտի ըլլայ, լոկ անուն մը, որով անծանօթ բան մը ըսել կ'ուզենք : Ո՛ւմանապէս թուաբանութեան մէջ շատ բաներ կան որ ապացուցութեամբ ճշմարիտ, եւ սակայն ամենեւին անիմանալի են : Ա՛սանկ խելքի չառնելու բան կ'ըլլայ, թէ հաշիւի մը գործողութիւնը յաւիտեան կրնանք կատարել, միշտ ճշմարիտ պատասխանին կամ՝ առաջարկութեանը մօտենալով, եւ սակայն յաւիտեանս այդ գործողութիւնը կատարենք նէ, պատասխանին հասնելիքնիս չ'կայ : Ա՛պացս ամէն թուաբանութիւն դաս առնող տղայ, երբոր հասարակ կոտորակը տասնորդականի փոխելուն որ կուգայ նէ, կըսորվի եւ կը կատարէ առանց հաշիւներ : Օրինակի համար՝ ըսենք թէ $\frac{1}{3}$ կոտորակը տասնորդականի պիտի վերածենք նէ, գործողութիւնը ասանկ կընանք յառաջ տանիլ՝ իրարու ետեւէ սա պատասխանները տալով, ·3, ·33, ·333, ·3333, եւ այնպէս գնայ յաւիտեան · գտած ամէն յաջորդ պատասխանդ նախորդէն աւելի շիտակ եւ պատասխանին աւելի մօտ է · ըսել է թէ կամաց կամաց ճիշդ պատասխանը ինչ է նէ պիտի ելլէ · — առանց չէ, միլիոններով տարի շարունակուի գործողութիւնը նէ, դեռ ճիշդ պատասխանին հասնելու շատ առեն կը մնայ : Ա՛րդ՝ աս գիտողութիւնները ընելով կը տեսնենք որ Աստուած Ա՛րարչ մէկ վարդապետութիւնը անիմանալի ըլլալուն համար մերժելը կրօնքի ալ՝ բանականութեան ալ բաղդատմամբ դէմ կուգայ : Ի՛նչ որ կրօնական ճշմարտութիւններու՝ խելք չ'հասցուցած՝ հաւատալու չենք նէ, քանզի մէկ բանի մը չենք կրնար հաւատալ : Ո՛ւրեւէ անգամ անաստուած չենք կրնար ըլլալ առ սկզբունքով · քանզի անաստուած ըլլալու համար պէտք է որ նախ եւ առաջ կարող ըլլանք խելք հասցընելու թէ ինչպէ՞ մենք եւ ընդհանուր տիեզերքը եղաւ, առանց բանաւոր սկզբնապատճառի մը : Աստի ասանկ բաներու մէջ մեր նայելիքը միայն աս պիտի ըլլայ, թէ աս բաները մեզի ցուցընող ճշմարտութիւնը իր իրօք ճշմարտութիւն ըլլալուն բաւական վկայութիւն ունի՞, թէ չէ · եւ ո՛չ թէ ան բաներուն հասկընալի, անհասկընալի ըլլալը պիտի փնտռենք, սուտ կամ իրաւ ըլլալնին որոշելու համար :

(ա·) Սակայն անիմանալի բաներու հաւատալու պարտական ըլլալնիս չ'հե-

տեւիլ մինչեւ խելքի գէմ բաներու ալ հաւատք ընծայելու ենք: Խելքի դէմ եղող բանը անխոհեմութիւն չըլլար, հապա խոհեմութիւն. վասն զի ասանկ չըլլայնէ, խելքի դէմ ըլլալնին չենք կրնար իմանալ: Խելքի դէմ ըսած բաներնիս օրինակի աղագաւ ասանկ առաջարկութիւնները կրնան ըլլալ, թէ մէկ իր մը միեւնոյն տեղը կայ եւ չկայ կըլլայ ըլլալ. երկուք երկուք ալ հինգ կ'ընէ. թէ ամբողջը կտորէն մեծ չըլլար, եւ թէ մէկ իր մը ամբողջութեամբ այլ եւ այլ տեղեր կրնայ ըլլալ միեւնոյն ժամանակը: Վասն զի, մինակ վերջի օրինակին վրայ խօսելով, մէկ տեղ մը ըլլալը մարմնոց էական յատկութիւնն է, որ առանց անոր մէկ մարմին մը մարմին չկրնար ըլլալ. եւ թէ որ մարմինի մը ամբողջութիւնը մէկ տեղ մը ըլլայ, յայտնի է թէ կամ մարմնականութիւնն ելլալու է՝ կամ չենէ ուրիշ տեղ մըն ալ չկրնար ըլլալ:

(բ.) Ես ծանօթութիւնն ալ եւս ընենք, թէ մէկ առաջարկութեան մը միտքը անխմանալի ըլլալէն խօսքերն ալ անխմանալի ըլլալու են չէ՛ եւ իր հարկաւ. առաջարկութեան խօսքերը կատարելապէս բացայայտ եւ խմանալի կրնան ըլլալ: Եզերին խմանալիութիւնը ուրիշ բան է, լեզուով յայտնուած բանին խմանալիութիւնը ուրիշ բան: Ինչպէս թէ որ ըսեմ, միտքս կամ հոգիս կամական ներգործութիւնով մը կը շարժէ թեւս, ես ալ աս խմաստը կը գրեմ, — ասիկայ դիւրին հասկըցնալի խօսք մը կ'ըլլայ, եւ անով ցուցուցած իրական ճշմարտութիւնս ալ առանց դժուարութեան կ'իմացուի: Այլ աս ըսած բանիս ինծոր ըլլալը ով կրցաւ մեկնել: Այնպէս սա աուաջարկութիւնը, թէ Աստուած յաւիտենական է, առանց դժուարութեան կատարելապէս կը հասկըցուի. բայց Աստուծոյ յաւիտենական գոյութեան գաղափարը անխմանալեաց կարգէն է. սակայն առաջարկութիւնը անանկ չէ: Ասիկայ մտադրութեան արժան գիտնալու արուեստնիք մըն է:

ԳԻՐՔ · Ը

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ ՅԱՂԸՑԻՍ ԸՍՏՈՒՆՈՒՑ

ՄԱՍՆ · Ը

ԸՍՏՈՒՆՈՒՑ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆՆ, ՈՒ ՍՏՈՐՈԳԵԼԵՐՑԻՆ,

ԵՒ ԵՐԲՈՐԴՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐՑՆ

ՄԱՍՆ · Թ

ԸՍՏՈՒՆՈՒՑ ԳՈՐԾՈՒԵՐՈՒՆ ԵՒ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆՆ, ՎՐՑՆ

ՄԱՍՆ · Ա.

ԱՍՏՈՒԱԾՕՒՑ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆՆ, ՈՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆՑՆ,

ԵՒ ԵՐԲՈՐԴՈՒԹԵԱՆՆ ՎՐԱՑ

ԳԼՈՒԽՆ · Ա

ԱՍՏՈՒԾՕՑ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆՆ ՎՐԱՑ

ՀԱՏՈՒԱԾՆ · Ա

Ի՞նչ ներգործ հնարաւոր Աստուածոյ գոյութեան ապացուցանելոյ։

Սուրբ Գրոց մէջ մէկ յատուկ ջանք մը եղած չէ Աստուծոյ գոյութիւնը ապացուցանելու. այլ ամէն տեղ իբրեւ ճշմարիտ ենթադրուած է, եւ անոնք ցուցուած՝ որպէս թէ զանիկայ մեզի ընդունելի տալու համար ձեռնարկութեան մը կարօտութիւն չկայ։ Աստուածաշունչը Աստուծոյ գոյութեան վկայութիւնը բոլոր մարդոց աչքին առջեւը յայտնի գրուած կըսեպէ, եւ եղած վկայութիւնն ալ անոնք վկայութիւն մը կըսեպէ, որ մերկը չկրնար արդարացընել ոչ միայն անոր գոյութիւնը վրայ ունեցած տգիտութիւնը, այլ նաեւ անոր ինչ տեսակ էակ ըլլալուն վրայ ունեցած տգիտութիւնն ալ։ Այս առաջարկութիւնը ասանկ կըցուցընէ Պօղոս առաքեալ՝ Հռոմայեցոնեաւն, որ աստուածային յայտնութենէ զուրկ են, (οἱ ανομοι Հռոմ. բ. 15,) կ'ըսէ, որ տեսանելի աշխարհիս մէջ բաւական վկայութիւն կայ անոր Աստեղծողին արարչի մը արարած ըլլալուն, որուն "միտքերնուսը զօրութիւնն ու աստուածութիւնը" անանկ որոշ յայտնուած է առջեւնին, եւ անոր հետեւնեցած վերաբերութիւններնին այնպէս յայտնի է, որ ընաւ ալ պատսխան մը չունին տալու զինքը "Աստուծոյ մը պէս չփառաւորելնուն եւ շնորհակալ չըլլալնուն" համար։ Հռոմ. ա. 19–21։ Նմանապէս Նոյն առաքեալը Լիկայոնացի Հեթանոսաց ալ կը քարոզէ, թէ Աստուած "ինքզինքը առանց վկայութեան թողուցած չէ". վասն զի բնութեան ընթացքը եւ անոր մէջ եղած օրհնութիւնները՝ որ միշտ կ'ընդունենք եւ կը վայելենք, վկայ են իրեն։ Գործ. ժդ. 15, 16։ Նմանապէս տես Գործ. ժէ. 24–29։ Աստուածային յայտնութեան մատեանը բացած առեններնիս նախ եւ առաջ աս ճշմարտութիւնը կը տեսնենք վեհ եւ միայնդամայն պարզ կերպով գըրուած, անանկ՝ որպէս թէ իր առոգ

ճշմարտութիւն ը լլալուն վկայութիւնը իրեն հետ է, թէ "Ակիզբէն Աստուած առեղծեց երկինքը ու երկիրը"։ Ծննդ. ա. 1։ Ուրիշ բազմաթիւ տեղեր ընդհանուր տիեզերքն ու բնութեան երեւոյթները յիշուած են՝ իբրեւ Աստուծոյ գոյութիւնը, հզօր կարողութիւնը, եւ ուրիշ ստորոգելիքները յստակ կերպով պատմելք եւ քարոզելք։ Նրեմ. ժ. 10–16։ Նոյ. խբ. 5։ Սաղ. ժԹ. 1–14։ ը. 1, 3։ ճգ. 1–32։ ճխե. 4–16։ ճխէ։ ճխը։ Յովը. Թ. 4–12։ իզ. 6–14։ լը։ լԹ։ խ։ խա։ Յովե. ե. 8։

ՀԱՏՈՒԱԾՈ · Ի

Աստուած մը ը լլալուն հետեւութիւնը՝ հոգ եւ պետութենէ բոնեղծուած գոյութիւններն։

ա. Աս ձեռնարկութիւնը ասանկ կրնանք ցուցընել։ Մենք մեր գոյութեանը վրայ ակնարեւ ստուգութիւն ունինք եւ գիտենք կատարելապէս թէ միշտ գոյ չէինք, հապա սկսանք ը լլալ։ Մեր մտացը մէկ օրէնքն ալ կը տիպէ մեզ աս ճշմարտութիւնը հաւատալու, թէ մէկ բան մը չ'կրնար պատահիլ՝ առանց համեմատ պատճառի մը։ Ասոնցմէ ստոյգ գիտենք թէ մեր գոյութիւնը դիպուածական չէ, այլ պատճառէ մը յառաջ եկած. եւ թէ այն մեզ գոյութեան բերող պատճառը՝ բոլոր տեսած բաներնիս գոյացուցանելու բաւական է, եւ բանաւոր ը լլալու է։ Աս պատճառը կը կոչենք Աստուած։

բ. Աս ձեռնարկութեան վաւերութիւնը աս սկզբունքին ստուգութենէն կախեալ է, թէ մէկ դիպուած մը չը լլար առանց մէկ համեմատ պատճառի մը։ Դիպուած մը կը պատահի, օրինակի ազագաւ մենք գոյութեան կու գանք՝ անգոյութենէ. աս բանը առանց ասիկայ յառաջ բերելու զօրութիւն ունեցող պատճառի մը կրնար ը լլալ։ Ասոր ամենք պատասխանեցին թէ՝ այո, կրնար ը լլալ. եւ ուրացան պատճառներու իրենց գործոցը հետ կապակցութիւն մը ունենալը, հաստատելով թէ գործք ըսածնիս ուրիշ բան չէ, այլ միայն ուրիշ դիպուածէ մը միօրինակ հետեւող դիպուած մը, որ ան ուրիշ դիպուածն ալ պատճառ կը կոչենք. բայց չենք կրնար մէկը մէկալէն ետեւ գալուն համար՝ ետեւինը անշուշտ առջեւինէն կախեալ է ըսել։

գ. Այդ ասանկ կապակցութիւն մը ը լլալուն վրայ, ամենապարզ բանի մը վրայ ինտր կատարեալ համոզութիւն կրնանք ունենալ նէ, անանկ համոզութիւն ունինք։ Մէ որ աս բանը ակնարեւ եւ կատարելապէս չենք գիտեր, բան մը չենք գիտեր բնաւ։ Ալ ասն զի,

1. Անկայ ամենբեւ ապուգուկան ուռնցող պոզբոյան կամ նախնական ճշմարտութեանց կոզգէն է, (աս ճշմարտութեան նման, թէ երեկ ինչ եակ էինէ, այսօր ալ նոյնն եմ, եւ ոչ ուրիշ,) որն որ չենք կրնար ուրանալ, առանց դատումն ընդհանուր համոզութիւնը սուտ հանելու, եւ ընդհանրապէս ամենայն համոզութեանց ստուգութիւնը ջնջելու։ Ասոր ասանկ ը լլալը յայտնի է աս իրական ճշմարտութենէն, թէ

2. Առանձ անհակութեան կապակցութեան մը ը լլալը եւրոպ մտքին ճանչցած են ամենայն ինքզինքով, եւ ամեն եղանակներով՝ որ նկատիը կրնայ ձերցնել։

(ա.) Մեն ազգաց լեզուն միայն աս գաղափարին վրայ շինուած է։ Մեն լեզուի մէջ չէ թէ միայն ուղղակի աս նիւթիս վերաբերեալ գաղափարներ ցուցընող բառեր կան, ինչպէս՝ պատճառ, ներգործութիւն, արդիւնք, արգասիք, բերք, արդիւնաւորել, արտադրել, ստեղծել, ծնանիլ, եւայլն, կամ՝ ասոնց նման բառեր. հապա ամեն լեզուի մէջ ամեն բայ, բայ իւրաքանչիւր դիմաբառերով եւ էական բայե-

բէն, հարկաւ պատճառելութիւն կամ ներգործութիւն կը ցուցընէ. եւ միշտ մէկ ներգործողի մը կամ պատճառի մը վրայ կ'ըսուի, անանկ որ եթէ ան ներգործողին կամ պատճառին գործողութիւնը վերցընես նէ, բայը անշնորհակ կը մնայ: Այսպէս ահա բոլոր մարդիկ բան իսկ իրենց լեզուներուն կազմութիւնովը կը քարոզեն թէ ոչ միայն իմացած ու ճանչցած են աստանկ կապակցութիւն մը ըլլալը, հապա թէ աս բանը իրենց խորհուրդներուն անանկ մէկ մեծ եւ էական մասն եղած է, որ հարկադրեր է զիրենք միանակ աս կերպով խորհելու: Այսպէս՝ խորհիլ, խօսիլ, նստիլ, վազել, զարնել, գրել, սիրել, տալ կ'ըսենք նէ, ասոնց ամէնքն ալ ներգործութիւն մը կը ցուցընեն, եւ ներգործողի մը կամ աս ներգործութիւնները պատճառողի մը վրայ կ'ըսուին. եւ թէ որ աս ներգործողի մը կամ պատճառի մը վերաբերելին չըլլայ նէ, ամենեւին նշանակութիւն մը չեն ունենար:

(բ.) Ըսինք թէ բոլոր մարդիկ միաբան ճանչցած են աս կապակցութիւնը, բայց ի մէկ քանի անաստուած եւ սկեպտիկեան փիլիսոփաներէ: Այս մարդիկը արդարեւ ուրացած են աս կապակցութիւնը ըստ ձեւոյ. բայց բոլոր ուրիշ մարդոց նման կատարելապէս ճանչցած են զանիկայ իրենց սովորական խօսուածքին մէջ: Այսպէս գործածելնէ կամ գոյացուցանելէ ի զատ ուրիշ ամէն նիւթի վրայ՝ ամէն մարդ բնաւոր կը խօսինք՝ իրենք ալ անանկ կը խօսին. եւ պատճառի ու գործքի իրարու հետ ունեցած կապակցութիւնը ուրիշ մարդոց չափ յաճախ եւ անոնց պէս ճշմարիտ ըլլալուն վստահանալով յիշուած կը գտնենք իրենց խօսակցութիւններուն եւ գրութիւններուն մէջ: Այս իրական ճշմարտութիւնը յայտնի ապացոյց մըն է որ ասոնք ամէն մարդկանց պէս ամէն բանի մէջ կ'ընդունեն աս կապակցութիւնը, բայց ի տուծոյ գոյութեանը եւ կառավարութեանը վերաբերեալ բաներէն: Ճիւաբի այնպէս կազմուած է մարդուս լեզուն, որ ասկէ ի զատ ուրիշ կերպով անհնարին է խօսիլ կամ գրել:

(գ.) Տղաքները երբոր խօսիլ կը սկսին, ուրիշ ամէն հետազօտութեան առարկաներէ աւելի եռանդով եւ յաճախակօրէն պատճառութեան եւ ներգործութեան վերաբերեալ բաներ կը հարցընեն: Տղոց հետ կենցաղավարող ամէն մարդ գիտած պէտք է ըլլայ, որ գրեթէ շարունակ աս ոմէ բուսս, ան ոմէ շինեց, աս կամ այն փոփոխութիւնը ոմանկից եղաւ. կամ թէ զիրենք ոմէ ստեղծեց, տեսած առարկաներնին ոմանկից եղան, եւայլն, յաճախ հարցմունքներ կ'ընեն: Այսանկով մեզի կը տարվեցընեն թէ մարդուս խորհելուն մի միայն բնական եղանակը ասիկայ է. քանզի բոլոր տղաք աս կերպով կը խորհին եւ կը խօսին:

(դ.) Անարդոց աս բանիս վրայ ունեցած գաղափարները էրէնց գործերէն ալ շատ յայտնի է: Անոնք բնաւ գործ մը ըրած չունին, առանց ինքզինքը պատճառ սեպելու. եւ առանց իրենց կամ ուրիշ առարկաներու վրայ փոփոխութիւն մը յառաջ բերել ակընկալելու, իր ներգործութիւնովը. եւ ոչ երբեք գործիք մը գործածած է մէկ մարդ մը, առանց մէկ անանկ փոփոխութիւն մը յառաջ բերող ներգործութիւն մը յուսալու, որ առանց ան գործիքին յառաջ պիտի չգար: Այս գաղափարավ բոլոր մոլորեալ ազգաց առաջնորդները կը խմեն՝ կը նստին՝ կ'ելլեն՝ կը գործեն, իրենց կամ ուրիշ բաներու վրայ այս կամ այն փոփոխութիւնը յառաջ բերելու նպատակաւ. նմանապէս անաստուածներն ալ՝ միօրինակ՝ բոլոր ուրիշ մարդոց նման: Անանկ ալ պղտ կը գործեն՝ ի սկզբանէ: Երբարեւ եթէ մարդիկ այս կերպով գործելու չըլլային նէ, ամենեւին գործ չէին տեսներ: Սկէ աւելի կա-

տարբերապէս եւ ընդհանրապէս համակից ապացոյց չ'կրնար ըլլալ, թէ աս նիւթիս վրայ, եւ թէ ինչ եւ իցէ ուրիշ նիւթի վրայ:

3· Ա՛ս կատարելութիւնը ծրագրաւորութիւնով կ՚ապրի. երկու կերպով, որ պէտք եղած կերպովն են որ պահպանուած կ՚ապրի հայերէնի մէջ:

(ա.) Կան պատճառներ որ մեզմէ գուրս, արտաքին են. կան պատճառներ ալ՝ որ ներքին են. ասոնց ամէնքն ալ, թէ ներքիններըը եւ թէ արտաքիններըը իրենց յատուկ արդիւնքները ունին՝ որ յատակ կը բերեն: Ո՛եղէ որ ըսես եղող պատճառները մէջ պէտքեղած առջեղը իրենց արդիւնքը յատակ կը բերեն. ուստի պատճառի եւ գործքի կապակցութեանը այսչափը, այսինքն միայն արտաքին բաներուս վերաբերեալները նկատելով, պէտքեղած կ՚ապրինք կը սորվինք: Իսկ մէջ ներքինէն գործող պատճառներուն արդիւնքները միայն հոգին ուշին առջեղը կ՚երեան. եւ ուստի ներքին բաներուս վերաբերեալ պատճառի եւ գործքի կապակցութիւն ըլլալն ալ հոգով հայերէնով կը սորվինք: Այսպէս, ինծի որ գոյ ըլլալը գիտեմ՝ նէ, այնչափ ստուգութիւնով գիտեմ որ ես կը խորհիմ՝ կը մտածեմ՝ կը յիշեմ՝ կ՚ընտրեմ՝ կ՚ուզեմ՝ կը սիրեմ՝ կ՚ատեմ. թէ կամական ընտրութիւնով մը խորհուրդներս մէկ առարկային միւսին կը գործնեմ, կիրքերս եւ գործողութիւնս այս նիւթէն կը վերցնեմ՝ այն նիւթին կը փոխադրեմ, այս ընթացքէն կը հանեմ՝ ուրիշ ընթացքի մէջ կը խօթեմ: Ա՛ս բանը աս նոյն կերպով եւ աս նոյն ստուգութեամբ կ՚իմանանք նաեւ լոկ մտաւոր աշքերնուս տեսութիւնովը. որ աս կերպով ուրիշներուն ծանօթութիւններս ալ կրնանք կոչել, որուն վերջին աստիճան ստուգութիւն ունենալը ամէն մարդ կ՚ընդունի: Ուստի բոլորովին սխալ խօսք է ան որ ոմանք ըսած են, թէ պոպճառին ա՛ն գործքին իրարու հետ ունեցած կապակցութիւնը անունով է միայն. այնպէս որ եթէ մէկուն պոպճառ՝ մէկալին ալ գործ չըսենք, հապա երկուքին ալ պէտքեղած անունը տանք նէ, երկուքին մէջ տեղը կարծած պատակցութիւններս ալ կը վերնայ:

(բ.) Ա՛ս ծուռ կարծիքը ըստ բաւականին կը հերքուի սա իրական ճշմարտութիւնով, թէ ա՛ն անուններըը պէտք են պոպճառ, եւ ո՛չ ալ պէտքեղած անուններ: Անդրիկ ո՛չ առանց գաղափարի անուն կրնան. ո՛չ անանկ անուններ կը շինեն, որ իրօք ունեցած գաղափարներնուն պէս գաղափարներ չ'ցուցընէ. ո՛չ չ'ունեցած գաղափարներնին ունինք կը կարծեն. եւ ո՛չ իրօք ունեցած գաղափարներնէն տարբեր գաղափարներ կայ մտքերնուն մէջ՝ կը խորհին: Ար աուն որ անուն մը տրուած է նէ, ճիշդ ան անունին ցուցուցած գաղափարն ալ զանիկայ ըսողին մտքին մէջը իրօք գտնուած է:

(գ.) Սակայն աս բանիս մէջ հաւաստեաւ գիտցածնիս լոկ աս իրական ճշմարտութիւնն է, թէ պոպճառն ու գործքը այսպէս կապակցած են իրարու հետ, բայց աս կապակցութեան հիմը եղող պոպճառելութիւնն ինծի բնաւ ըսելը չենք հասկընար: Երբոր կը խորհիմ կամ կը գործնեմ նէ, ակնարկս կ՚իմանամ որ ես եմ ան խորհողն ու գործողը եւ ուրիշ բան չէ. ու թէ որ ես չըլլամ նէ, ան խորհուրդն ու գործն ալ չըլլար, բայց աս ամենեւին չեմ հասկընար թէ ինչու ես ինչ կերպով կը խորհիմ եւ կը գործնեմ: Ա՛ս բաներն ներքին բնութեանը մարգու խելք չ'հասնիր, ամէն ինչ եւ իցէ պարագայի տակ որ ըլլայ: Սակայն ասկէ ամենեւին վկայութեան պակասութիւն մը չեղլեր բանին ստուգութեանը: Ա՛սոր հակառակը կարծելէն աս անհաղորդութիւնը կ՚երեւի, թէ մէկ բան մը չենք կրնար խմնալ, առանց մի եւ նոյն

ժամանակը անոր բոլորովին հակառակ եւ մոքրնուս տեսութեանը մէջ անկէ բոլորովին զատուած ուրիշ բան մըն ալ իմանալու. անանկ անտեղութիւն մը որ ալ մեզի հարկ չ'ձգեր վրան խօսք մը ընելու:

4. Ա՞ոչ ոք չէ կրնար երեսացոյց անանուն ճշմարտութիւնն մը, ըստ որում պատճառի գիտութեան կարիք ունի:

Այս բանը գոնէ իմ մոքիս համար ճշմարիտ է: Այս շատ աշխատեցայ, եւ ան ալ քիչ նեղութիւն չ'քաշելով, որ աս բանը ընեմ, բայց ամենեւին չ'կրցայ յայտնել: Անհաղորդելով թէ ամենուն միտքն ալ իմ մոքիս պէս է՝ ընդհանուր բնութեամբ, կ'եղրակացնեմ թէ մէկը պիտի չ'գտնուի որ յայտնի աս բանիս մէջ: Ինչպէս որ թէ որ ի սկզբան բնաւ մէկ բան մը գոյ չըլլար նէ, անկնար կ'ըլլար ինծի իրաւացուցանել թէ կրնայ ըլլալ որ մէկ բան մը գոյութեան գայ: Արդ՝ բացատրեցինք ի՞նչ է նոյն եղող պատճառները է հարկէ՝ ի՞նչ է նոյն պատճառները փակ՝ ի՞նչ է նոյն գործը յոռոջ պիտի բերէին: Այս բանը կարծեմ թէ ստուգիւ ինքնայայտ է, եւ ամէն մարդ ալ կ'ընդունէ ինքնայայտ ըլլալը: Հացարձակապէս պատճառ չըլլալէն ալ, բացարձակապէս գործք չըլլալ կը հետեւի. եւ աս առանկ պիտի ձեայ յաւիտեան գրեթէ մի եւ նոյն աստիճան ապացոյցով: Այս եղած բաներուն վրայ եղած փոփոխութեանց ամենուն ալ անշուշտ մէյմէկ պատճառ հարկաւոր ըլլալը, որքան որ գիտեմ նէ, ամէնքն ալ կ'ընդունին: Հիմ անաստուածը, մանաւորապէս, քրիստոնեայ մը ինծի կը խօսի նէ՝ անանկ հաստատակօրէն՝ կամ աղեկ է ըսել՝ միօրինակ աս կերպով կը խօսի աս բանիս վրայ. եւ չէ թէ միայն պատճառէն գործքին՝ գործքէն պատճառին ձեռնարկութիւններ կը հանէ, ուրիշ մարդոց չափ, այլ երկարօրէն կը ճառէ աս բանիս վրայ, եւ աս տեսակ ձեռնարկութիւն ձեւացընելու ճամբաները եւ սկզբունքները կը սորվեցընէ: Յիրաւի առանց աս բանը ընդունելու մէկը ձեռնարկութեամբ խօսք մը չ'կրնար ընել բնաւ: Այլ թէ որ առանց պատճառի ֆոֆոխոՒՒն չըլլար, ինծո՞ր կրնանք առանկ կարծիք մը ընել, թէ առանց պատճառի գոյութեան սկզբնաւորութիւն կրնայ ըլլալ: Ստուգիւ աւելի քիչ խելքերնուս դէմ գործած կ'ըլլանք թէ որ ըսենք թէ մէկ իր մը այս ինչ մասամբ կամ պարագայով կրնայ ֆոխոՒՒլ՝ առանց պատճառի, քան թէ՝ մէկ իր մը առանց պատճառի գոյոՒՒնեան կրնայ պոՒՒնել:

5. Ա՛ն ասելն անախէն բան մը չ'կրնար ըլլալ, բան ըէ աս խոպոխոՒՒնը ոչ-գոյացողին յեռանդուՒՒնով տրտ համոզելու աշխատիլը: Վասնզի թէ որ պատճառի եւ գործքի մէջ կապակցութիւն չ'կայ նէ, իր ձեռնարկութիւնը պատճառ մը չ'կրնար ըլլալ դիմացինին մոքին մէջ համոզումն արտադրելու: Ուստի երբոր պատճառի եւ գործքի մէջ կապակցութիւն չ'կայ ըսող մը երբոր կ'ելլէ ձեռնարկութիւն մը կ'ընէ նէ, յայտնապէս քարոզել մըն է ան, թէ ինք ալ չ'հաւատար իր վարդապետութեանը:

Գ. Այն եղած իրերէն եղած Աստուծոյ գոյութեանը ձեռնարկութիւնը պայսպէս կրնանք ցուցընել:

Ա՛ր կամ գոյութեան վրայ անտարակոյս ենք, աս ամէն մարդ կը խոստովանի. եւ երբոր աս իրարու գոյութեանը վրայ ունեցած ծանօթութիւններնուս ստուգութեանը վկայութիւն տալ հարկ ըլլայ նէ, մեր զգայարանաց վկայութիւնը մէջ կը բերենք. սակայն անհնարին բան է ճշմարտութեամբ հաստատել, թէ մեր զգայարանքները անմիջապէս կ'որոշեն մարդուն մարդ ըլլալը: Իրաւ, կերպարանք մըն է կը տեսնենք. ու նաեւ ան կերպարանքին շարժմունքներն ու

գործքերը. ձայն մըն է կը լսենք, որ մէկ բանաւոր էակի մը խորհուրդները՝ շարժութիւնները եւ կամեցողութիւնները կը հաղորդէ մեզի: Սակայն աս ակներեւ գիտենք որ ո՛չ այն կերպարանքը, ո՛չ շարժումները, ո՛չ գործքերը, ո՛չ ձայնը, ո՛չ խորհուրդները եւ ո՛չ կամեցողութիւններն են ան բանաւոր էակը, կամ ան Ինքնութի՝ գոյացուածն՝ խոհուն բանը, որուն մտքէ կ՚ըսենք: Ամէն ընդհակառակն անոնք միայն գործքեր են, որոնց պատճառը մարդ անունով ըսուած այն կենդանի՝ խոհուն բանն է: Ըսել է թէ ան պատճառին՝ կամ մարդուն գոյութիւնը իր այս արտադրած գործքերէն կը մակաբերենք: Աստուծոյ գոյութիւնն ալ աս նոյն կերպով եւ ասոր պէս ստուգութեամբ կ՚իմանանք: Կը տեսնենք որ շատ մը գործքեր կան: Ընդհանուր տիեզերքին եւ մեր բնակութիւնն եղած աս փոքրիկ աշխարհին մէջ, զանոնք արտադրելու համեմատ պատճառ մը յառաջ եկած: Ինչպէս, սրտին՝ շնչերակներուն՝ երակներուն եւ ուրիշ գործարաններուն, արեան եւ ուրիշ հիւթերուն, լեզուին՝ ձեռքերուն եւ ուրիշ անդամներուն շարժմունքները. զգայարանաց զգայութիւնները եւ մտքին ներգործութիւնները. մրրիկը, փայլակը, հրաբուխը եւ գետնաշարժը. բուսեղինաց կենսաներոգութիւնը եւ աճումը. լուսոյ տարածութիւնը. արեգակնային դրութեան շարժմունքը. ասոնց ամէնքն ալ գործքեր են. եւ անշուշտ ասոնք յառաջ բերելու բաւական պատճառի մը գործքերը: Ան պատճառը Աստուած է:

Ե. Որչափ որ քննենք բնութեան դրութիւնը այնչափ անթիւ անհամար հնարքներ դէմերնիս կ՚ելլեն, ամէն մէկը մէյմէկ յայտնի եւ կարեւոր դիտաւորութիւն մը կատարելու համար սահմանուած: Ինչեւ անգամ ամենանուազ խելքի տէր մարդ մը անկարելի բան է որ ասոնք խորհրդով եղած հնարքները կամ դիտաւորութեան օրինակներ են չըսէ: Հայց հնարք ըսածդ հնարող մըն ալ կ՚ուզէ, խորհուրդ կայ նէ, խորհող մըն ալ կայ ըսել է: Հոդը բնութիւնը լեցուն է համեմատութիւններով, այսինչ բանը այնինչ վախճանին հասցընելու յարմարցած միջնորդներով, հետեւութիւններ հանելու նպատակաւ եղած կարգադրութիւններով, որ ասոնցմէ աս անժխտելի եղրակացութիւնը կ՚ելլէ, թէ ուրեմն տիեզերքը իր էութիւնը բանաւոր Արարիչ մը կ՚ընդունի[1]:

Զ. Ա՛ս առարկութեան դէմ անաստուածը երբեմն դիմացինին միտքը շփոթելու կ՚աշխատի աս հարցումը ընելով՝ թէ Աստուծոյ գոյութեան պատճառը ինչ է: Որ աս խրթին հարցմունքը աղաքներն ալ շատ կ՚ընեն, երբոր կը սորվեցընես թէ Աստուած ըստեղծած է ընդ ամէն բան: Տղոց ի հարկէ ուրիշ պատասխան չ՚տրուիր, բայց եթէ աս, թէ Աստուած բնաստեղծուած չէ: Իսկ անաստուածին կամ աս խնդիրին միտքը տարակուսացնց մէջ ինկողին՝ բանը այսպէս ցուցընել արժան է. այսինքն թէ, Ձայն պէլօ-ածը կամ ապոպէքեալը պատճառ կամ արտադրիչ կ՚ունենայ: Ամէն գոյութիւնը պէլօ-ած մըն է,—գործ մըն է, անգոյութենէ յառաջ եկած: Նոյնպէս եւ բոլոր տիեզերաց գոյութիւնը, (Հատ. Ա,) սկզբնաւորութիւնն ալ՝ շարունակութիւնն ալ. քանզի ստեղծուած գոյութեանց շարունակութիւնը արարչագործութեան շարունակութիւն մըն է. վասն զի ի սկզբան զանոնք գոյութեան բերելու ինչ զօրութիւն որ հարկաւոր էնէ, գոյութեան մէջ պահելու համար ալ նոյն զօրութիւնը հարկաւոր է, Ընդ

[1] Ա՛ս ձեռնարկութիւնը բազմաթիւ օրինակներով բացատրուած կը գտնես աս գրքերուն մէջ: Բնական Աստուածաբանութիւն. Թ. Հ. Կալլոուէյին Թէլիփի, Paley's Natural Theology. The Bridgewater Treatises. Godwin against Atheism.

Հնարին բան է որ դիպուած մը պատճառ չունենայ. ան որ արդիւնք է նէ, արտադրող մը ունենալու է: Կանք որ աս դիպուածին, այսինքն՝ անդոյութիւնէ գոյութիւն յառաջ գալուն պատճառը երբեր կը փնտռենք, մէկ վերջին սկզբնապատճառի մը կու գանք կանկ կ՚առնենք, որ ասկից պատճառ չունի. վասն զի դիպուած կամ գործ չէ, — գոյ ըլլալ պիտի գոյութիւն մը չէ, Հապա Հարկաւոր՝ յաւիտենական՝ անփոխն՝ ինքնագործ՝ ամենակարող ինքնագոյութիւն մըն է: Իրաւ մեր տկար խելքովը չենք կրնար ըմբռնել ասանկ մէկ պատճառի մը ինչութիւնը, սակայն տրամախոհօրէն չենք կրնար ուրիշ տեղ մը կացուցնել բանը, բայց եթէ անոր իրօք կայ ըլլալուն վրայ. քանզի միայն աս կերպով աս մեր տեսած գործքերուն, որոնք առանց պատճառի չեն կրնար ըլլալ, համեմատ պատճառը կրնանք գտնել:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Գ

Ձեռնարկո-ղին՝ խղճմտանքէն, կամ հոգեւոր իշխանութենէն:

ա. Մարդս, բնական դրդմամբ, այսինքն՝ այնինչ կանոնները կը դնէ ինք իր վրայ, իր վարքը կանոնաւորելու համար: Կը աս ինք իր վրայ ըրած կանոնադրութեան զօրութիւնը այնչափ մեծ է, որ երբեր իր գործքերը անոնցմով կը քննէ, թէպէտեւ իր քովը ամենէն տեսանելի գատաւոր մը չկայ իր ըրածները գատող, սակայն այնպէս կը յանդիմանէ կամ իրաւունք կու տայ ըրածներուն, որպէս թէ տեսանելի դատաւորի մը առջեւ կանգնած ըլլար: Հռով. բ. 14–16: ա. 32: Իսկ մարդուս Հոգւոյն կազմուածքը կը երեւի որ մարդիկ վախնան մէկ աներեւոյթ Դատաւորէ մը, որ չարութիւնը թերութիւնով կը պատուհասէ, եւ առաքինութեան փոխարէն երջանկութիւն կը հատուցանէ:

բ. Այս է մարդուս ընդհանուր փորձառութիւնը, եւ Սուրբ Գիրքն ալ ասանկ կը սորվեցընէ, վերը նշանակուած խօսքովը: Հեթանոսները, կ՚ըսէ առաքեալը, որ Աստուծմէ գիտուր օրէնք մը չունին, բուն իրենք են իրենց անձերուն օրէնքը. կամ թէ իրենք իրենց անձանցը մէջ տեսակ մը աստուածային օրէնք ունին. քանզի՝ առանց գիտուր օրէնքի՝ բնութեամբ՝ օրէնքին ընելիքը կը կատարեն. իրենք իրենց հրամայելով կամ արգիլելով, եւ ըրած գործքերնուն ինքնիրենին պատիժ կամ վարձք անօրինելով: Հաղ. Հռով. ա. 32: Գլուխ. գ. 22ին հետ: Հեթանոսաց մէջ բնութեան իրօք գիտուր օրէնքի տեղ բռնելը, կամ պատաքին օրէնքի մը ունեցած հրամայական զօրութիւնն ու իշխանութիւնը հեթանոսաց մէջ քնաքան բերմամբ տեսնուիլը, աս իրական ճշմարտութենէն կ՚ապացուցուի, թէ հեթանոսաց խիղճը ճիշդ պատաքին օրէնքի մը ունենալու արգիւնքը յառաջ կը բերէ կոր. վասն զի բուն իրենց զգացումները զիրենք կը յանդիմանեն կամ կ՚արդարացընեն կոր: Աւտի առաքեալը՝ ինչպէս որ կ՚երեւնայ՝ խղճին յանդիմանութենէն աս բանը կը հասատէ, թէ մարդուս ներսիդին մէկ օրէնք մը կայ, որ պատաքին օրինաց տեղը կը բռնէ, իր պատաքները իրեն ցուցընելով եւ մեղանչելուն պատիժ սպառնալով:

գ. Օրինակ առնենք Աստուծոյ վրայ ամենեւին ծանօթութիւն չունեցող մարդ մը, որ իր բարոյական զգայունութիւնը շատ զօրաւոր եւ աժխոյժ է: Դիցուք թէ իր մտացը այս հանգամանքին մէջ եղած ատենը ինքզինքը անանկ պարագաներու ստիպման տակը կը գտնէ, որոնք ուրիշ կերպով չեն կրնար կատարուիլ, այլ միայն ինք իրմէ

կամովին բան մը զոհելով. եւ ասոնք զոհն ալ ընելու կը հաճի՝ ու միայն կը դնէ ընել: Այդ՝ երբոր աս որոշմունքը կ'ընէ, անհատն իր ներսիդին յայտնապէս կը զգայ, թէ ընելու հրամայուելով մըն էր որ ըրաւ աս բանը. գերագոյն իշխանի մը հնազանդելով մը դարձաւ աս գործը իր ներսիդին: — Կամ թէ՝ երբոր առանց դիտման իր պարտքը զանց կ'ընէ, աս բանով մէկ մարդկային առեանի մը պատասխանատու չէ ալ նէ, իր ներքին յանդիմանութեան ձայնը դատաւորի մը ձայնի պէս կ'ըլլայ իրեն, որուն որ հաշիւ տալու պարտական կը ճանչնայ ինքզինքը՝ իր ըրած զանցառութեանը համար, եւ մէկ աներեւոյթ պատճառէ մը փոխարէնը ընդունելու վախ մը կ'ունենայ: Այսպէս մարդուս խղճմտանքը որոշ կը խօսի իրեն՝ իր խորհուրդներն ու գործքերը դատող գերագոյն եւ աներեւոյթ դատաւորի մը ձայնովը, որ է Աստուած:

ՀԱՏՈՒԱԾՕ · Դ

Ձեռնարկութիւնք՝ ընդհանուր մարդկային հաւանութենէն, եւ հրաշքներէ:

1. Բոլոր մարդոց, մինչեւ անգամ ամենէն անկիրթ ազգաց Աստուծոյ գոյութեանը հաւատալը չիշելու արժան բան մըն է: Այս ապացոյցին դէմ աս առարկութիւնները եղան. ա, թէ աս բոլոր մարդոց միաբան աս բանիս հաւատալը հաւանելի կերպով մը չ'ցուցուիր պատմութենէ. բ, թէ աս ձեռնարկութիւնը, ստոյգ հաստատուած չէ, աս հաւատքին ճշմարիտ ըլլալը չապացուցանելու. քանզի շատ ատենք սխալմունքներ եւ աւելորդապաշտութիւնները ընդհանուր մարդոց մէջ հաւանութիւն գտած են, որոնց ստութիւնը հիմայ ամէնքը գիտեն: Ասկայն որչափ որ ասանկ առարկութիւնները կ'ըլլայ ալ նէ աս բանիս դէմ, չենք կրնար ըսել թէ աս ընդհանուր՝ գրեթէ առանց բացառութեան՝ բոլոր մարդոց Աստուծոյ գոյութեանը հաւատալը ամենեւին անլոյս ապացոյց մըն է: Աս ընդհանուր միաբանութիւնը կը ցուցնէ թէ մարդս իր հաստարակ դատումովը քիչ մը խորհելով կը դատէ կոր թէ Աստուած մը պէտի ըլլայ, եւ թէ եղած գործքերէն ասանկ պատճառի մը գոյ ըլլալը մակաբերելը մարդուս խելքին շատ մեծ եւ բնական բան մըն է:

2. Հին եւ Նոր Կտակարանին մէջ պատմուած հրաշքները ընդունք տեսնողներուն անհակառակելի ապացոյց մը եղած ըլլալու են՝ Աստուծոյ գոյութեանը եւ ստորոգելիքներուն: Ասոնցմէ այս պատճառաւ Մովսէս եւ ուրիշ հին մարգարէներ հրաշագործութիւն ըրած են, ոչ միայն Աստուծոյ գոյութեանը, այլ նաեւ Եհովային մի միայն ճշմարիտ եւ ամենակալ իշխան տիեզերաց ըլլալը Հրէից եւ Եգիպտացւոց ցուցնելու համար: Եւ այս հրաշքները նմանապէս մեզի ալ ապացոյց կրնան ըլլալ, թէպէտ մենք աչքովնիս տեսած չենք, զանոնք պատմող մատեաններուն ճշմարտութեանը հաւատալով: Ելք. ը. 10, 19: Թ. 14, 16: Ժը. 11:

ՀԱՏՈՒԱԾՕ · Ե

Աստուածութեան յիմարութենէն:

ա. Աստուածութիւնն է տիեզերաց Արարիչ՝ Պահպանիչ եւ Կառավարիչ բանաւոր էակ մը ըլլալը ուրանալ:

բ. Համայնաստուածութիւնը, որ կը վարդապետէ թէ Աստուած ընդհանուր տիեզերքէն որոշ բան մը չէ, տիրապէս անաստուածութիւն է: Վասն զի համայնաստուածութիւնը, բնու-

թիւնն է Աստուած, կամ ամէն բան Աստուծմէ կը բղխի եւ անոր էական բնութենէն մասն կ'առնէ, եւ կամ բնութիւնը մարմին մըն է՝ Աստուած ալ անոր հոգին է՝ անկէց անբաժան, կ'ըսէ նէ, առանկով կ'ուրանայ Աստուծոյ որոշ եւ բանաւոր անձնաւորութիւն մը ունենալը, եւ ուստի ան ալ անաստուած անուանելու է:

գ. Ընդհ ալ, որ հին փիլիսոփայից ամենց պէս՝ աշխարհիս ստեղծող եւ կառավարող բանաւոր անձնաւոր էակի մը գոյութեանը կը հաւատան, եւ սակայն կ'ըսեն եւ տիրապետող բաղդի մը կամ հարկաւորութեան մը ենթակայ կ'ընեն զինքը. եւ նաեւ անոնք, որ կը կարծեն թէ Աստուած հիմայ հանգստեան վիճակի մը մէջ է, բոլոր իր արարածներուն վրայ անտարբեր, եւ ամենևին չհառնուիր անոնց ըրած-ներուն, անաստուածներու կարգ դասուելու են:

գ. Աստուածաշունչը անաստուածին կ'ըսէ. «Յանդը իր սրտին մէջը ըսաւ, թէ Աստուած չկայ»: Սաղ. ժգ. 1: Ուրիշ խօսքով՝ Աստուած չկայ ըսողը խելագ է. եւ ըրած հաստատութիւնն ալ ըստ չիմարութեանը արդիւնքը:

ե. Պետերու արժան բան մըն է աս, որ աս հաստատութիւնը խելագին սրտին մէջը կ'ըլլայ ըսուած է. պայծառն թէ՝ իր սրտին բաղձանքներէն կ'ելլէ, ոչ թէ մտքէն: Ա՛ս խօսքին թարգմանութեանը կայ բառին տեղը բնագրին մէջ պարագ է. ոչ Աստուած գլուած է: Ուստի մեկնիչներէն ոմանք աս կարծիքը ըսին, թէ աս խօսքը առանկ թարգմանելու է. Աստուած չըլայ: Առանկ թարգմանութիւ պէտք ըլլալը ընդունելի ըլլայ՝ ըլլայ, ասոր վրայ տարակոյս չկրնար ըլլալ, որ մարդոց առանկ չիմարական ստութիւն մը ընդունելուն պատճառը սրտերնուն իրենց Աստուծին գոյութեանը հաստատելու կամք չունենալն է:

դ. Ընդհատուածին մեծ չիմարութիւնը աս տեղն է, որ Աստուած չկայ ըսելով կը պարծի, եւ Աստուած չկայի պէս ալ կը վարուի, քանի որ ամենևին ստուգութիւն մը չկրնար ունենալ անանկ ըլլալուն: Աստուծոյ գոյութեան վկայութիւններուն դէմ հանելու բնաւ մէկ հաստատուն վկայութիւն մը չունի: Ա՛ւելի հաւիկ իրական կարծուած ձեռնարկութիւնն որ կրնայ աս վարդապետութեանս դէմ առարկել նէ, աս է. Ըն աշխարհիս վրայ անանկ վիճակ մըն է ու, որուդ չըլլըլնոր հաւատալ Ըն Աստուծոյ գոյութեան եղած ըլլայ:

է. Աշխարհք, կ'ըսեն աս մարդիկը, լեցուն է անկատարութիւնով ու թերութեան մէջ կը խզգուի կոր: Ինութեան ընթացքը անանկ մէկ ընթացք մըն է, որ բոլոր իր կենդանի բնակիչներուն ցաւ՝ ախտ եւ մահ կը բաժնէ կոր: Աշխարհիս բարոյական վիճակն ալ նմանապէս բնականէն շատ հեռու չ'մնար: Պատկանութիւնը ամէն տեսակ զզուելի կերպարանքներով կ'երեւնայ թէ իսկզբանէ անտի կայ ու կը կենայ, եւ ամենէն քիչը ըսելով՝ ամէն տեն մարդոց բարուցը ոչ սակաւ մասն եղած է: Աստուծոյ համար՝ բոլոր լուսաւորեալ մարդիկ, որ իր գոյութեանը կը հաւատան եւ մանաւանդ աչքերնուն քրիստոնեաները անհուն կատարելութիւն ունի կ'ըսեն: Առանկ կատարելութեան տէր եղող էակ մը կը կարծուի որ ասանկ անկատար՝ անյարմար եւ գարշելի գործի մը հեղինակն եղած ըլլայ: Հայտնի չէ որ կամ Աստուած ստեղծած ըլլալու չէ աշխարհս, եւ կամ մտցած եւ բոլորովին դիպուածին իշխողութեանը ձգած ըլլալու է զանիկայ:

ը. Աս առարկութեան դէմ, որ մէկ ճշմարտութեան կերպարանք մը ունի վրան, եւ համոզանք չգործած տեղը շփոթութիւն յարուցանելու յարմարցած է, կը պատասխանեմ.

1· Ինչ ա առաքինութեան կրկին աթենէոս աշխարհիս մէջ բարոյական չարիք ըլլալն վասն է. որ ա նիւթը Աստուծոյ բարեսիրութեանը եւ մարդոց ուրացութեանը վասն խօսած առնենիս պիտի քննենք:

2· Աս առաքինութեան բոլոր օձը ցած այնինչ այնինչ բանելուն անհնինելութեանը վասն լսեցեալ է. եւ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ա, նէ աշխարհիս մէջ անանկ բաներ կան, որոնց ինչ ըլլալը՝ ինչ օգուտ առնելուը եւ ինչ նպատակի ծառայելը չենք հասկընար, Աստուծոյ գործը չկրնար ըլլալ: Աս ձեռնարկութիւնը հերքելու աշխատութիւն չուզեր, քանզի բացարձակապէս ստոյգ բան մըն է ա, թէ Աստուած անանկ բաներ շատ քիչ կրնայ ընել, որ անոնց ընութիւնը՝ ինչ օգուտ ունենալը եւ ինչ նպատակի ծառայելը մենք աղէկ մը հասկընանք: Այսպէս ա ալ ստոյգ բան մըն է, որ աս մակածութեան կանոնին նայելով, մի եւ նոյն բանը՝ մի եւ նոյն առնը կրնանք ապացուցանել թէ Աստուծոյ գործն է եւ չէ: Կրանզի կրնայ ըլլալ որ մէկ մարդ մը մէկ բանի մը ընութիւնը խելք հասցընէ, ու անոր վրայ Աստուծոյ ձեռակերտը ըլլալուն ապացոյցներ առնէ. եւ նոյն առնը ուրիշ մէկն ալ բոլորովին ապէտ ըլլայ ն նոյն բանին ընութեանը վրայ, ու որ տգիտութիւնը՝ աս կանոնիս համեմատ՝ վճռական ապացոյց մը կ'ըլլայ ան բանին Աստուծոյ գործը չըլլալուն: Կրնայ ըլլալ նաեւ որ մէկ մարդ մը՝ աս կանոնիս համեմատ՝ տգիտութեան առնը մէկ բանի մը համար Աստուծոյ գործը չըլլալ ապացուցանէ, ու հետեւակը լեցուած առնը անոր հակառակը ապացուցանէ: Աս կանոնը մէկ գործի մը աստուածային ներգործութեանը ըլլալուն չըլլալուն վկայութիւնը ոչ թէ գործին վրայ, հապա զանիկայ դիտող աչքին առեւակին վրայ կընդնէ. որ ասիկայ անանկ յայտնի անառերութիւն մըն է որ վրան երկար խօսք ընելը չարժեր: Աս բանիս մէջ ալ եւ ուրիշ ամէն բանի մէջ ալ, հաւատամ ապացոյց մը որ պիտի ցուցընենք նէ, գիտցած բաներնէս պէտք է որ ցուցընենք, ոչ թէ տգիտութիւննիս յառաջ բերելնէ՝ իրրեւ ապացոյց: Այդ աս պէտք է դիտել, թէ մէկը երբէք ցուցուցած չէ եւ չկրնար ալ ցուցընել բոլոր աշխարհիս մէջ մէկ բան մը, որ աշխարհիս Աստուծոյ ձեռքովը ստեղծուելուն եւ կառավարուելուն վարդապետութեանը անհամաձայն գայ: Ամէն մարդ կը խոստովանի աս, որ աս դրութեան մէջ, որուն մէկ փոքրիկ մասն ենք մենք, գրեթէ ամէն բան անմեկնելի գաղտնիք է մեզի պէս մարդի տեսութեանը: Նոյնպէս աս ալ ստոյգ է՝ որ բանաւոր պէսպէս գաղտնիքէ ի զատ ուրիշ բան ակնկալելու չենք անոր գործքերուն մէջ, «որուն ճամբաները մեր ճամբաներէն՝ երկնից երկրէս ունեցած բարձրութեանը չափ բարձր են»: Ամէն առարկութիւն եղած գաղտնիքները, փոխանակ առարկութիւն ըլլալու՝ զօրաւոր հաւանական ապացոյց մըն են աշխարհիս Աստուծոյ ստեղծածը ըլլալուն:

Աշխարհիս աստուածային ներգործութեամբ ստեղծուելուն եւ կառավարուելուն այն ուղղակի ապացոյցին դէմ, որ նոյն իսկ իր բովանդակած անհամար բաներուն մէջ կը գտնենք, տակաւին պատասխան մը տրուած չէ եւ յայտնապէս անպատասխանելի է: Աս ապացոյցը գիտցած բաներնուս վրայ հաստատուած ըլլալուն, չգիտցածնիս զանիկայ ինչ եւ իցէ կերպով տեղէն չկրնար շարժել. կամ՝ մեր բոլորտիքն եղած բաներուն անմեկնելիութիւնը ասոր դէմ չգար:

Թ. Ա՛ս վերի առարկութիւնը մէկ դի Հանենք նէ, ալ ինչ կը մնայ անաստուածին զրուցելու: Հ՚ատ շատ ըսելքը սա պիտի ըլլայ, թէ Աստուած ըլլալուն բուսական վկայութիւն չ՚տեսներ կոր: Հայց ասանկ բանի մը վկայութիւնը ինք չ՚տեսնելէն վկայութիւն չ՚կայ չըլլար. կրնայ ըլլալ որ աս վկայութիւնը աչքին առջեւը տեսած բաներուն մէջն եղած ըլլայ, ու ինք չ՚տեսնէ, քանի որ ուրիշները բացայայտ կը տեսնեն: Կամ՝ թէ որ իր գիտցած բաներուն մէջ իրօք չըլլայ ալ նէ, կրնայ ըլլալ որ բնութեան ուրիշ մասերուն մէջ ըլլայ, որոնց վրայ որ հմտութիւն մը չունի: Պէտք է որ աշխարհիս ամէն կողմը որոնէ, ու կատարեալ հմուտ ըլլայ անոր պարունակած բոլոր բաներուն, անոր մէջը կամ անոր վրան ներգործող ամէն զօրութեան, որ հապա կարող ըլլայ բերանը բանալ համարձակ ըսելու, թէ Աստուծոյ գոյութեանը վկայութիւն չ՚կայ աշխարհիս մէջ: Ու մինչեւ անգամ գիտութեան այդ սքանչելի աստիճաններին հասնի ալ նէ, ինչ գիտէ որ ուրիշ աշխարհքի մը մէջ պիտի չ՚գտնէ ասանկ վկայութիւն մը: Ա՛ն որոյ պէտք է որ ելլէ աս աշխարհիս երթայ ուրիշ աշխարհքներ, ու մոլորակէ մը մոլորակ ու աստղէ աստղ պտըտի, մէկիկ մէկիկ ամէն մէկուն էութիւն գաղտնիքները քննելով, ինչուան որ տիեզերաց մէջ գտնուած անսահման աշխարհքներուն վերջինին հասնի, որ գիտնայ ասանկ մէկ վկայութիւն մը չըլլալը. քանզի բոլոր աշխարհքները քննել, պարապը ելլելէն եաեւ, թէ որ տակաւին մէկ աշխարհք մը ձգած ըլլայ չքննած նէ, չկրնար աստուածութիւն ուրանալ այն աշխարհին մէջ անանկ պայծառ ու հզօր վկայութիւն մը չ՚գըտնուելուն, որով մինչեւ անգամ՝ ինք առիպուի Աստուած կայ ըլլալը խոստովանելու: Հայց ըսինք թէ ինչուան վերջին աշխարհքը հասաւ, ան ալ քննեց, պարապը ելաւ. այդչափով միայն աս կրնայ հետեւցընել թէ հիմայ վկայութիւն չ՚կայ Աստուած ըլլալուն. ինչ գիտէ որ յաւիտենականութեան անցեալ դարերուն մէկուն մէջ ասանկ մէկ վկայութիւն մը եղած չէ, կամ գալու դարու մը մէջ պիտի չ՚տրուի: Ան մէկիկ մէկիկ տիեզերաց աշխարհքներուն վրայ ըրած քննութեանը մէջ ալ, ինչ գիտէ, կարելի է մէկ աշխարհքէ մը եկեղեցեաեւ՝ ան աշխարհին մէջ անանկ մէկ յաղթահարիչ վկայութիւն մը եղած ըլլայ, որ եթէ ինք հոն ըլլար նէ, անշուշտ պիտի համոզուէր Աստուծոյ գոյութեանը. եւ թէ ան վկայութիւնը կայ հիմայ ան տեղի բնակիչներուն մէջը: Այսպէս որ Աստուած չ՚կայ ըսելու համար՝ անաստուածը պէտք է որ ամենուրէք ըլլայ, եւ բոլոր յաւիտենականութեան՝ անցեալին եւ ապառնիին վրայ գիտութիւն ունենայ. Աստուած չըլլալը գիտնալու համար պէտք է որ ինք էն առաջ Աստուած ըլլայ:

Ժ. Գարձեալ՝ անաստուածներուն վարքէն եւ տրամաբանելու եղանակէն յայտնի կ՚երեւնայ որ Աստուծոյ գոյութիւնը չընդունելու պատճառը գալու վիճակի մը մէջ ըրած ենթադրութիւնը առնելու երկիւղն ինքզինքին ազատել է: Անոնք ընդհանրապէս կ՚ուրանան աս կեանքէս եաեւ ուրիշ կեանք մընալ ըլլալը[1]: Հայց Աստուած չըլլայ ալ նէ, դիպուածով ըլլայ, Աստուծմէ ի զատ ուրիշ պատճառի մը ներգործութեամբ ըլլայ, կանք հիմայ մենք: Ծէ որ դիպուածով եղանք նէ, ինչ գիտէ անաստուածութիւնը խիստ շատ տարածուած էր ժողովուրդոց մէջը, եւ այն խռովութեան ու նոր հաստատուած կառավարութեան առաջնորդները յայտնապէս համարձակ անաստուածութիւն կը խոստովանէին, գերեզմաններուն դրուներուն վրայ աս արձանագրութիւնը կը շինէին Փարիզու մէջ. «Մահը յաւիտենական քուն մըն է»:

[1] Ընդհակառակ դարուն վերջերը եղած Գաղղիոյ խռովութեան ժամանակը, որ այն աստիճանը անաստուածութիւնը խիստ շատ տարածուած էր ժողովրդոց մէջը, եւ այն խռովութեան ու նոր հաստատուած կառավարութեան առաջնորդները յայտնապէս համարձակ անաստուածութիւն կը խոստովանէին, գերեզմաններուն դրուներուն վրայ աս արձանագրութիւնը կը շինէին Փարիզու մէջ. «Մահը յաւիտենական քուն մըն է»:

աստուածը որ մեռնելէն ետքն ալ դիպուածով ուրիշ գոյութեան մը պիտի չվիճակի: Իսկ թէ որ Աստուծմէ ի զատ ուրիշ պատճառ մը մեզ գոյութեան բերաւ, ուրեմն ան նոյն պատճառը աս կեանքէս ետքն ալ ուրիշ գոյութիւն մը կընայ տալ մեզի: Ահա որ աս կեանքիս մէջ նեղութիւն կայ, ապառնիին մէջ ալ կընայ ըլլալ որ աւելի ըլլայ: Ահա որ դիպուածը եւ կամ ուրիշ մէկ պատճառ մը թշուառութիւն կրցաւ հանել հոս, ան նոյն դիպուածը կամ պատճառը՝ ինչ էնէ՝ խիստ աւելի սաստիկ վիշտ եւ տառապանք կընայ առեղծել ուրիշ կեանքի մը մէջ. եւ ինչ գիտէ անաստուածը թէ ուր կընայ կայանալ անոր աստիճանը եւ տեւողութիւնը. ինչ պիտի ընէ թէ որ դիպուածով յաւիտենական տանջանք դէմն ելլէ նէ: Դիմանա՛ պէս, թէ որ հոս առաքինութեան եւ տեւէն վարձք կամ երջանկութիւն կը հետեւի կոր, ու մոլութեան եւ չարութեան ետեւէն պատիժ կամ թշուառութիւն, կաւելի է աս կեանքիս մէջ ըրած գործքերնուս վարձքը կամ պատուհասը շատ աւելի կատարեալ կերպով մը ընդունինք մեռնելէնէս ետեւ: Ինանկ որ անաստուածը՝ բուն իսկ իր սկզբունքին նայելով՝ խենդ է, թէ որ մեծ խաւտութեամբ առաքինութիւն չգործէ ու չարութենէ ետ չկենայ, որպէս զի թէ որ գալու կեանքի մը մէջ ալ ասանկ բան մը ըլլայնէ, ինք վնասի չհանդիպի: Ապա ընդհակառակն, անաստուածին գալոփաբին նայելով, գալու կեանքը կընայ ըլլալ որ շատ տարբեր ըլլայ: Հոս շատ բերկրութիւններ եւ երջանկութիւններ կան. այնչափ թշուառութիւն չկայ աշխարհիս մէջ, որչափ որ կրնանք երեւակայել թէ կընայ ըլլալ. բայց ինչ գիտէ անաստուածն որ մեռնելէն ետեւ անանկ վիճակի մը մէջ պիտի չմնանք, որ հոն բոլորովին թշուառութիւն ըլլայ, առանց ամենեւին մխիթարութեան: Անաստուածը չկրնար բնաւ ապառնիին վրայ նայիլ, առանց ամենաստկալի բաներ գուշակելու: Արդարեւ տարբեր են ասկէ Աստուծոյ հաւատացող քրիստոնեաները: Անդարեւ անաստուածը բոլոր մարդոցմէ "յիմար տգէտն" է:

Ժա. Անաստուածին յիմարութիւնը՝ աշխարհիս եւ կենդանի էակաց ծագմանը ինտոր ըլլալը մեկնելու համար հնարած գաղափարներուն անտեղութենէն ալ շատ աղուոր կերեւնայ:

Անաստուածներուն աշխարհիս սկզբնաւորութեանը ինտոր ըլլալուն պատճառները:

Ա. Ամենք աշխարհիս գոյութեանը վրայ եղած դժուարութիւններուն ամենը մէկէն վրաներնէն թօթուելու համար աշխարհիս գոյութիւնը ալ ուրացան: Ըսե՛ ասոր աս պատճառ բերին, թէ որովհետեւ ղգայարանքնիս, որոնց միջնորդութեամբը արտաքին իրերու վրայ ծանօթութիւն կ'ունենանք, չէ թէ նոյն իսկ իրերուն վրայ, այլ անոնց յառաջ բերած զգայութեանցը վրայ ճանաչումն կունանք մեզի. ասոր ասկէ կը մակաբերենք թէ գուցէ մեզի դուրս զգայութեանց պատճառ չգտնուի, եւ մեզի առ երեւոյթս նիւթերէն կայ երեւնայ. ինչպէս երբոր աչուընիս կը գոցենք, ու երեւակայութեան ճիգով արտաքին առարկաներու երեւոյթները մտքերնուս առջին կը բերենք. կամ ինչպէս որ երազի մէջ մեզի կը թուի թէ տեսածնիս իրական բաներ են, քանի որ բոլորն ալ ըստ գաղափար կամ մտքի պղտորութիւն են: Ասոնք կընայ ըլլալ որ, կ'ըսեն, միշտ ասանկ եղած ըլլայ:

Ասոնց աս վարդապետութեան վրայ սա հետեւեալ դիտողութիւնները կան ընելու:

1. Ըն բաներն որ երեւակայութեան

ճիգերով եւ երազի մէջ մեզի կը թուի թէ կը տեսնենք, ուրիշ բան չեն, բայց եթէ մտքերնուս մէջ եղած անցեալ տպաւորութիւններուն վերարձրնունքը: Այս տպաւորութիւնները կրնանք մենք իրօք տեսածներնիս տարբեր կերպերով իրարու յօդաւորել, բայց նոր բան մը ամենեւին չենք կրնար հանել մտքերնէս: Հիմայ ըսենք դիւրը կուգայ հոս, թէ ինչպէ՞ս հնարը կ'ըլլայ որ զգայութիւն կ'ունենանք, եւ զգայութիւնէն մտքերնուս մէջ տպաւորութիւն կ'ընդունինք:

2. Ըսենք թէ ընդունեցինք թէ մեզմէ դուրս՝ աշխարհիս մէջ իրական բան չկայ, եւ այն իրական սեպհականներնիս ուրիշ բան չեն, բայց եթէ լոկ կերպ կերպ գաղափարներ կամ մտքի տպաւորութիւններ. սակայն ո՞ր գոյութիւնը ինչ ընենք: Ո՛նենք, որ աս գաղափարներուն կամ տպաւորութիւններուն ետեւէն կենք, անոնցմէ իրական գոյութիւն ունինքը գիտենք. հնարինչպէս գոյութեան կանք:

3. Մտածենք մենք աս իրական ճշմարտութիւնը, թէ մէկ քանի փիլիսոփայէ ի զատ, բոլոր մարդիկ անոնցմով հաւատք ունեցած են իրենց զգայութեանցը առարկաներուն իրականութեանը վրայ: Այս բանիս բոլոր տղայոց եւ տգիտութիւն ըրած մարդկիններնուս մէջ ասանկ ըլլալուն կասկած թէ մէկը չհաւանակուիր: Ընդհանրապէս բոլոր մարդոց եւ ամէն դարու մէջ ալ ասոր ասանկ հաւատացուիլը չկայնի է մարդոց խօսած լեզուներէն: Ամէն լեզուի մէջ նիւթ բառը կայ, եւ արտաքին բաներէն իրենց յատուկ յատուկ անուններ ունին, եւ այնպէս խօսուած է անոնց վրայով, որ չկայնի կ'նըլեւնայ թէ իրենց իրականութեանը միշտ հաւատք ընծայուած է: Ուրեմն ինչ պիտի ըսենք, բոլոր մարդիկ խաբուեցան այս իրենց զգայարանաց վկայութեանը տպաւորելոյնին:

4. Չկայնի է թէ աս փիլիսոփաներն ալ Ակեպտիկեանները իրենք զիրենք չեն կրնար իրօք ապատել ճշմարտապէս նիւթական գոյութիւն ըլլալուն հաւատքէն: Խօսակցութիւն չեն կրնար ընել՝ առանց անանկ խօսուածքներ գործածելու, որոնք նիւթական գոյութիւն ըլլալուն վրայ հիմնեալ են: Ուրանալէս անանկ կը գործեն, որպէս թէ նիւթական գոյութիւն եղած ըլլար: Երբոր գլանուն փայտ մը ուտենք, այն գիրենք կսկըծցընող գաւազանը եւ զանիկայ շարժող բազուկը անհատական գաղափարներ կը սեպեն արդեօք: Ամէկ մարդ մը իրականութիւն չունեցող լոկ գաղափարէ կը վախնայ. սակայն անտարակոյս՝ ասանց տուները բընակելու որ ըլլայնէ, աս ուրիշ բան չէ, լոկ կրակի գաղափար է ըսելով՝ մէջը չեն նստիր:

5. Այս բանիս վրայ եղած ճշմարտութիւնը պարզապէս աս է, թէ մենք մեր զգայարանացը վկայութեամբը նիւթական աշխարհիս իրական գոյութեանը կը հաւատանք, վասն զի չենք կրնար չհաւատալիք ընել: Անանկ կազմուած ենք մենք, որ անշուշտ հաւատանք պիտի աս բանիս: Այսիկա տրամաբանութեամբ ապացուցուելու բան չէ, քանզի ասկէ յայտնի բան չկայ որ անով ապացուցանես. եւ աւելի տարակոյս մը չվերցրնես, քան թէ մեր անձնական գոյութիւնը, կամ ամէն առանձին մարդը ըլլալնիս, կամ թէ ուրիշ ինչ եւ իցէ ինքնայայտ առածներ՝ որոնք տրամաբանութեան հիմունքը սեպհելու ենք, չենք քնաւ տրամաբանութիւն չենք կրնար ընել:

Ամենակարող Աստուծմէ մը ձեռօք ստեղծուելէն ի զատ, ուրիշ իրեք ճամբայ կայ աշխարհիս սկզբնաւորութիւնը մեկնելու. այսինքն է, թէ ինքնաստեղծ է, կամ գոյութեան եկած է ինքնաճնելութիւնով, կամ թէ լոկ դիպուածով եղած է. եւ կամ թէ քնաւ սկզբնաւորութիւն ունեցած չէ գոյութեան, հապա միշտ կար, այսինքն

յաւիտենական է, իր զանազան մասերը ու բնակիչները յաւիտենական յաջորդութեամբ մը գոյ ըլլալով, կամ թէ իրենց սկիզբը նիւթոյ գործողութիւններէն առած ըլլալով:

Ժ. Ինդիանէլըրէան ենթադրութիւնը ակնարեւ հակասութիւն մը ունի, վասն զի գոյութիւն չեղած ներգործութիւն ըլլալ ըսել է: Ա՛ՀԿ բան մը ինքզինքը ստեղծելու համար՝ գոյութեան չ՚ակսած գործողութեան սկսիլ պիտի, որ է անտեղի խօսք:

Ժ. Հիմարհիս պէսպէսածով ըլլալն ալ բաղդատիլն խելքի դէմ է: Ա՛ասն զի,

1. Ինակականապէս՝ անանկ կարծիք մըն է աս՝ որ ամենեւին հաւաստութեան վկայութիւն մը չունի: Ցրամանբանութիւնով չ՚ապացուցուիր. վասն զի բուն իսկ վարդապետութիւնը աս է, թէ աս գոյութիւնները առանց պատճառի եղած են. եւ թէ որ պատճառ չըլլայ նէ, տրամաբանութիւն ալ չըլլար: Ա՛ կայութիւն չընդունիր, որուն հետեւ դիպուածով աշխարհք գոյացած առներ մէկը չ՚կար որ ուսուներ: Ա՛ասն որոյ աս վարդապետութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ուրիշ լոկ երեւակայական կարծիքներու նման կարծիք մը, ինչպէս մարդուս հոգին կապուտ է կամ եռանկիւն, Լուսնթափին բնակիչները գլխիվայր կը քալեն, կամ թէ արեգակը հալած ապակիի գնդուած մըն է:

2. Ընհնարին բան է ասկէ առնլի անտեղի խենդ ու խելառ գաղափար մը ձեւացընել, թէ ամենեւին մէկ գոյութիւն մը չեղած առեն, յանկարծ մէկ բան մը կայ ըլլայ: Ըն մարդն որ առանկ մէկ երեւելի անտեղութիւն մը չ՚ուսուներ, անոր հետ տրամաբանութեան մտնել չ՚վայլեր, քանզի անանկը ողջ մտքի տէր եղողներու կարգէն դուրս հանելու է:

3. Ըսկէ ակնարեւ ստուգութիւն ունեցող սկզբունք չ՚կրնար ըլլալ թէ հնարքը, կամ որ նոյն է՝ միջնորդ ներգործութեան մը ձեռօք նպատակի մը կատարուիլը անտարակուսելի ապացոյց մըն է հնարող մըն ալ ըլլալուն, այսինքն՝ ան տեսնուած արդիւնքը՝ հնարքը՝ յառաջ բերելու բաւական՝ եւ ուստի բանաւոր էակ մըն ալ ըլլալուն: Ա՛ՀԿ մարդ մը թէ որ աս սկզբունքով չ՚վարուի նէ իր կենցաղավարութեանը մէջ, անոր բոլոր մարդիկ խենդ է կ՚ըսեն:

Ա՛ւ կարող է առջի բերան ժամացոյց մը՝ տուն մը՝ շոգենաւ մը տեսնելուն, եւ անոնց կազմութիւնը քննելուն, ու ինչ օգուտի ծառայելնին իմանալուն, չ՚հաւատալ՝ որ աս բանները անանկ ներգործող էակներու ներգործութեամբը շինուած են, որոնք դիտմամբ այն նպատակները կատարուելու համար հնարած շինած են զանոնք: Ա՛նէ որ մէկ մարդ մը իրաւցընէ կրնէ հաստատէ թէ ժամացոյցը դիպուածով եղած է, եւ իր կազմութիւնը ապացոյց մը չէ դիտաւորութիւնով գանիկայ շինող մը ըլլալուն, գանիկայ ամէն մարդ յիմարանոցը կապուելու արժան կը դատէ: Ինչ ինչ պիտի ըլլան ժամացոյցին հնարք մը ըլլալուն նշանները մեր կազմուածքին, եւ բնութեան՝ կամ տիրապէս ըսելով՝ Ըստուծոյ ամէն ո՛ւ եւ իւրաքանչիւր գործքերուն հետ բաղդատելով: Օրինակի աղագաւ՝ թէ որ մարդ մը քննէ մարդուս աչքին կազմութիւնը, եւ տեսնէ թէ ինչ սքանչելի պատրաստութիւններով տեսութեան գործիք մը ըլլալու յարմարցած է, եւ թէ ինտոր ամենէն պիտուական տեղը դրուած է մարդոյս մարմնոյն վրայ, եւ թէ լոյսը ինչպէս ամէն կողմանէ յարմարութիւն ունի աչքին, կրնայ հաւատալ թէ աչքն ու լոյսը ինչպէս որ են նէ անանկ եղան՝ լոկ դիպուածով: Ա՛յսպուածն էր արդեօք աչքը ոտքին տակը դնելուն տեղը գլխուն ճակատը դնողը, գլուխը մարմնոյն գագաթը եւ ոչ թէ թեւերուն ծայրը հաստատողը, եւ բաղուկը ուսէն եւ ոչ թէ կռնակէն բուսցընողը, եւ անոր ծայրը

ձեռք՝ եւ ոչ թէ թռչունի մատիկ կամ ձիու կճղակ գնողը: Ազգային վարդապետութեան մը հաւատք ընծայողը յիրաւի արժանի է "յիմար" ըսուելու:

4. Երբեմն բնական վիճակին մէջ տեսնուած կոչնա- կանոնաւորութիւնը կատարելապէս կը հերքէն ասկ վարդապետութիւնը:

(ա.) Կանոնաւորութիւնը՝ ինչ բանի մէջ որ ըլլայ՝ ան բանին ոչ թէ դիպուածին, այլ շինողի մը շինուած ըլլալուն ուղղակի եւ կատարեալ ապացոյց մըն է: Աչքը բոլոր նիւթականերուն դրութիւնն ալ, իր մասերովը եւ ամբողջութեամբը, մէկ անսահման եւ բազմադիմի կանոնաւորութեան դրութիւն մըն է:

(բ.) Ազգերէն երեսունուվեց դրերը թէպէտ քիչ մը բան են, թուաբանութիւնով ստուգուած է թէ իննսունեւեօթը երկիլոն վաթսունեւչորս միլիոն անգամ երկքիլիոնէն աւելի իրարմէ տարբեր հոլիզոնական կարգաւորութիւն կրնան ունենալ: Ցնէ որ ասոնք դրերը վեր նետուելու ըլլան եւ դիպուածով ասոնց կանոնաւոր կարգերուն մէկովը վար իյնան շարունին, երկրորդ անգամ՝ վեր նետելով՝ զանոնք ինչուան որ նոյն կարգովը շարելու ըլլանք նէ, պիտի քիչը վերի թիւին չափ անգամ, ձախողակ դիպուած պիտի պատահի. եւ նմանապէս ուրիշ ինչ ձեւով որ ձգել ուզենք նէ, նոյնչափ բազմաթիւ ներհակ դիպուած պիտի պատահի՝ ինչուան որ ուզած ձեւերնուս նմանը իյնայ:

(գ.) Կանոնաւորութիւնը մարմնոյն. ասոր մէջ հաւանականապէս մէկ միլիոնէն աւելի մասունք կայ, մեծ ու պզտիկ. որոնց ամէնքն ալ կատարեալ եւ խիստ կանոնաւոր դրութիւնով մը միաւորած են իրարու հետ: Յիմայ ասոնցմէ մէնակ հոլիզոնական կարգաւորութիւններուն թիւը այնքան մեծ կ'ըլլայ, որ անոնց համրանքը ցուցնելու համար մէկ միլիոնէն աւելի թուանշան պէտք է. քանի մը միլիոն ալ ուղղահայեաց եւ հակուղիղ դիրքով ունեցած շարքերնին ցուցնելու համար պէտք կ'ըլլայ. եւ ասոնց իրենք մէկ տեղ բազադրելով ունենալու ձեւերնուն թիւը ասանկին գումարներուն բազմապատկութիւնէն եղած արտադրեալը պիտի ըլլայ: Ասոնք ասոնք մասունքները՝ հիմայ մարդուս մարմինը ինչ ձեւ ունի նէ՝ ան ձեւովը իրարու հետ դիպուածով միանալու համար, մասունքները արդէն կազմուած սեպելով, յիշեալ արտադրեալին չափ անգամ ան ձեւէն տարբեր ձեւով միացած պիտի հանդիպին. առնակ ահագին թիւ մը, որ եթէ արարչագործութեան Ամենիսականն թուականէն ինչուան հիմայ եկած բոլոր մարդիկ բոլոր կնանքներնուն մէջ բաներնին գործերնին միանակ ասոնք հաշիւին գործողութիւնը ընէին նէ, չէին կրնար լմնցուներ: Ասկէ ի զատ՝ անդին գետ ասոնք մարմինի մասունքներուն զատ զատ դիպուածով կազմուիլը կայ. որոնք՝ իրենց մէկ տեղ գալ միաւորիլ մէկ մարմին մը ըլլալուն պէտք եղած դիպուածներէն անհնապէս աւելի դիպուած կ'ուզեն որ՝ վերջապէս ամէն մէկը իր յատուկ ձեւը գտնէ: Այսչափով չ'լմնար բանը. քանզի կատարելապէս գիտենք որ եթէ բոլոր մասունքները իրօք եւ ճշդութեամբ ձեւանային ալ նէ, ոչ անոնք ինքզինքնին մէկմէկու կրնային միացընել, եւ ոչ մարդուս ճարտարութիւնը կամ աշխատութիւնը կրնար զանոնք միացընել, որչափ որ աշխատէր ալ նէ: Ասոր ասոնցմէ ի զատ, թէ որ բոլոր մասունքները ձեւանային եւ կատարեալ յարմարութեամբ իրարու միանային ալ նէ, այնպէս որ ներսով դուրսով ճիշդ մարդու մարմին ըլլար. այն ժամանակն ալ ուրիշ բան չէր ըլլար բայց եթէ լոկ մէկ անկենդան՝ անշարժ դի մը: Ցնէ մինչեւ անգամ թէ որ ասալ ընդունինք, թէ ատ ձեւացած մար-

միևնոյն կենդանութիւն ալ կրնար ծառանալ, սակայն դեռ Հոգին պակաս պիտի ըլլար. եւ ուստի այն մեր Տպզբ ըսած բառառոր էակէն անհունապէս հեռու պիտի մնար:

(գ.) Գանենք թէ ասոնք ամէն գժուարութիւնները յաղթուեցան, բանը գլուխ եկաւ. անգամ մըն ալ հարկ է որ ասոնք անհատնում գործողութիւնը կրկնուի, ուրիշ մարդ մըն ալ շինելու համար. քանզի մարդկային ազգ յառաջ գալու համար՝ երկու սեռէ ալ մէյմէկ հոգի էականապէս հարկաւոր են: Նմանապէս ասոնց գործողութիւնը բոլոր կենդանեաց տեսակները յառաջ բերելու համար՝ զատ զատ պէտք է որ կատարուի. եւ ըստ մեծի մասին՝ ծառերու, թուփերու եւ տունկերու տեսակներն ալ յառաջ բերելու համար:

(դ.) Գն մարդն որ ասանկ դրութեան մը կը հաւատայ, ամէն ինչ եւ իսկ բանի կրնայ հաւատալ. եւ անտառակոյս մարդկային ազգին պատմութեանը մէջ անանկ բան մը պիտի չգտնուի, որ ասոր հաւատքին չափ մեծ ձառագութիւն ունենայ դիպուածականութեան:

(զ.) Կտութեան ամէն գործողութիւններուն մէջ կարգ կանոն կայ: Կնչո՞ւ համար ասկանոնաւոր կարգը երբէք չխանգարիր կոր: Կնչո՞ւ համար արեգակը երբեմն դիպուածով ամբոխմոտքէն չծագեր ու միշտ արեւելքէն կը ծագէ. կամ երբեմն ուշ՝ երբեմն կանուխ չծագեր, եւ կամ թէ երբեմն սխալմամբ չմոռնար ծագիլը: Կնչո՞ւ համար եղանակները իրենց յաջորդութեան կարգը չեն փոխեր ընաւ, եւ կամ բոյսերը ձմեռուան ձիւնին՝ սառին տակը շատ չեն բուսնիր, կամ ժամանակ մը բոլորովին չբուսանելիք չեն ըներ: Կնչո՞ւ համար նոր նոր գոյութիւններ մէկէն ի մէկ դիպուածով երեւան չեն գալիր կոր, եւ կամ մեր գիտցած բաները ինչո՞ւ երբեմն երբեմն իրենց արտադրութեան կանոնաւոր հանգամանքներէն տարբեր հանգամանքներով յառաջ չեն գար կոր: Դիպուածը ալ գործ տեսնելէն ետ կայնեցաւ արդեօք: Նմ որ աշխարհս, ասանկ սքանչելի ահագին մեքենան, դիպուածն էր շինողը, թող ան նոյն սքանչելագործ դիպուածը անկէ պիտի չնչին մեքենայ մըն ալ, շրջենաւ մը կամ մամուլ մըն ալ շինէ: Նմ որ դիպուածն է տպագրիչին գոյութիւն տուողը, ինչո՞ւ համար առանց տպագրիչի գիրք մը չշիներ կոր երբեմն:

(է.) Յառոջ մարքի տէր եղող մարդը չկրնար ուրանալ թէ աշխարհս խորհրդով, եւ ան ալ սքանչելի խորհրդով եղած բաներով լեցուն է. եւ թէ կանոնաւոր օրինաց դրութեան մը իշխողութեանը տակն է, անանկ որ բոլոր իր շարժմունքներուն ու գործողութիւնները անոնց իշխողութեամբը կը դառնան միշտ: Սակայն խորհուրդ դրութիւն՝ կարգ՝ կանոն ըսած բաներդ ակներեւ գիտենք որ դիպուածին հակառականներն են:

5. Տիրապէս խօսելով՝ դիպուած ըսուած բան ոչ կայ եւ ոչ կրնայ ըլլալ իրօք: Մէկ դիպուած մը չըլլար, առանց զանիկայ յառաջ բերող եւ առնոր վրայ իշխող պատճառի մը: Մյս մէկ անանկ նախնական ճշմարտութիւն մըն է որ կամ պիտի ընդունենք, կամ չենք տրամաբանութիւնը վերջ պիտի ընենք: (Տե՛ս Հաւ. Ե:) Դիպուած կ'ըսենք այն իրողութիւններուն, որոնց պատճառը չենք կրնար իմանալ. եւ ուստի մեղի օրպէս թէ ըստ դիպաց եղած կը թուին, թէպէտեւ մենք իրօք առանց պատճառի՝ դիպուածով եղած չենք սեպեր զանոնք: Դիպուածով եղած կ'ըսենք մէկ բանի մը համար՝ ոչ մէկ ուրիշ պատճառաւ մը, այլ պարզապէս անոր պատճառները չգիտնալնուս եւ անանկ բան մը ըլլալուն նախատես չըլլալնուս համար: Օրինակի

ազգաւ՝ քուէն կընետաս , այսինչ կողմը վեր կ'ելնայ . ասոր կ'ըսենք դիպուածով եղաւ , սակայն աս ստոյգ է , թէ ուրիշ վար ինկող մարմիններու շարժմանըը ինչ օրէնքներով որ կ'ըլլայ նէ , ան նոյն օրէնքին իշխողութեամբն էր որ նետած քուէնիս ալ այն դիրքովը ինկաւ : "Քուէն գոգը կը նետուի , սակայն անոր ամէն կարգադրութիւնը Տէրոջմէն է" : Առակ . ժզ . 33 : Ահ որ ան օրէնքներուն եւ քուէին նետուելուն հանգամանքներուն վրայ կատարեալ տեղեկութիւն ունենայինք , ուրիշ գիտցած բաներու մէջ ինաար ստոյգ նախատեսութիւն կ'ունենայինք նէ , անանկ ստոյգ նախատեսութեամբ կրնայինք ըսել թէ այսինչ կամ այնինչ դիրքով պիտի կանգնայ :

Դ . Երրորդ ենթադրութիւնն ալ , այսինքն՝ նիւթոյ յարաբերական գոյութիւնը , նմանապէս բոլորովին անհիմն ենթադրութիւն մըն է :

1 . Ըստ երկրաչափութեան մի պարզապէս երկնքի վրայ տրուած է , առանց ամենուն հարաբերութեան վերաբերեալ մը ունենալու :

2 . Ըստ երկնից ընդունելութեան նիւթը բնական ըստ բաղադրութեան մասերէ չէ կազմուած . ասիկայ իրենց վարդապետութեանը ապացուցանելու մեծ բանը ըլլալուն համար , թէ իրենց եւ ուրիշ էակներու գոյութիւնը բանաւոր պատճառէ յառաջ եկած չէ : Ահ որ աս բանիս հակառակող եւ նիւթը բանականութիւն կրնայ ունենալ ըսող չըլլայ նէ , անոր աս պատասխանը կրնանք , թէ ամենափոքր վկայութիւն մը անգամ չկայ աս բանին , լոկ նիւթ բուած բանդ բնաւ ամենեւին անանկ նըշան մը չունի վրան , որմէ հնարաւոր ըլլայ մակաբերել թէ բանականութեան մման ունի մէջը . եւ ասիկայ անանկ կարծիք մըն է , որ մէկուն միտքը չկրնար ընդունել : Ասոր պատճառը իր չունեցած բանը պատճառելուին կրնայ տալ : Ուրեմն բանականութենէ զուրկ եղող նիւթը բանաւոր էակներու պատճառը եղած չկրնար ըլլալ : "Մթին ականջը Տնկողը չը՞լսեր , կամ թէ աչքը Ստեղծողը չը՞տեսներ , միթէ մարդս գիտութիւն Սորվեցնողը չը՞գիտեր" . Սաղ . զդ . 9 , 10 :

3 . Երբ ընդունինք որ նիւթը յարաբերական կոչ , ուրիշ անոր չարաբերական ընդունելիքը՝ գործողութիւնները ամէնը յարաբերական եղած ըլլալու են :

Արդարեւ նիւթոյ յատկութիւնները ընդարձակ կ'ըլլան իրեն , վասն զի աս ենթադրեալ պարագային տակը յաբեռանէն իրեն հետ եղած ըլլալու են իր յատկութիւնները : Ի հարկէ ինչ կարողութիւններ որ ունեցած է նէ , յաբեռանէն ունեցած ըլլալու է . ամենեւին մէկ պատճառ մը չըլլալով , թէ նիւթին եւ թէ արտաքին , զանոնք եւակրնելու՝ պակսեցընելու եւ կամ փոխոխելու : Աստի կըհետեւի թէ աս կարողութիւնները՝ ինչ ներգործութիւն որ կրնային ընել նէ՝ յաբեռանէն ըրած են : Իւ վասն զի աս ներգործութիւններուն ալ ինչ էակներ եւ ինչ փոխոխութիւններ որ հնար էր յառաջ գալ նէ , յաբեռանէն յառաջ եկած ըլլալու են : Աստի յայտնի է թէ իւ սկզբանէ անտի մարդոց , կենդանիներու , բոյսերու , շարժմանքներու եւ ամէն ուրիշ տեսակ փոխոխութեանց միօրինակ՝ յաբեռանական եւ անհուն ստեղծագործութիւն մը եղած ըլլալու է տիեզերաց մէջ . որ ասիկայ հակառակութիւն է , եւ աստի աս եղբակացութեան նախադրութիւնն ալ սուտ են : Այս կերպով ահա կրտեսնենք թէ նիւթոյ յաբեռանէն աս կարողութիւնները ունենալը եւ իւ գործ չդնելը , եւ յաբեռանէն իւ գործ դնելը , երկուքն ալ հաւասարապէս անհնարին բաներ են : Աստի ասկէ աս անհրաժեշտ հետեւութիւնը կ'ելլէ , որ եթէ նիւթը յաբեռանէն միօրինակ վիճակի մը մէջ էր նէ , աս վիճակը դադարման վիճակ եղած ըլլալու է . եւ թէ անհնար բան է որ ամենափոքր

փոփոխութիւն մը անգամ եղած ըլլայ, առանց արտաքին պատճառի մը: Այս պէս նկատմամբ յաւիտենական գոյութեան ենթադրութիւնը Տիեզերքի մէջ եղող էակներուն եւ փոփոխութիւններուն ինտոր ըլլալը ամենեւին մեկնել չկրնալէն ի զատ, անոր մէջ գտնուած ամենափոքր էակին կամ փոփոխութեան, մինչեւ անգամ մէկ շամանդաղի մը դիրքին կամ հանգամանացը ինտոր անանկ ըլլալը չկրնար ցուցընել:

4. Ալ-Ղազալ օրէնքները չեն կրնար ի գլուխ հասցուել առ հնոյտան պէտ եղերքայ չենէը: Նաստուած փիլիսոփաներու սովորութիւն է վարդապետել թէ տիեզերքս առ դրութիւնը պահող եւ կառավարող օրէնքները ինքնին բաւական էին առ դրութիւնը ի սկզբան առ կարգին դնելու: Յանկ կ'ըսէ Միրապօ (Mirabaud) անուն գաղղիացի անաստուածը իր "Դրութիւն Տնօրէնեան" բառած գործին մէջ: "Այս նախապաշարեալ երազատեսները (Յաստուած մը ըլլալուն հաստատողները համար կ'ըսէ) կ'ապշին կը մնան երբոր կը տեսնեն մոլորակներուն պարբերական շարժմունքները, աստղերուն ունեցած կարգն ու կանոնը, երկրին այլ եւ այլ բերքերը, կենդանեաց բազմատեսակ մասանցը իրարու հետ ունեցած ընդհանրական ներդաշնակութիւնը: Այս կարգին այն վայրկենին կըմտնան շարժման օրէնքները, ծանրութեան կարողութիւնը, ձգիչ եւ վանիչ զօրութիւնները. եւ բոլոր այն տեսած աքանչելի երեւոյթներուն անծանօթ պատճառներու կը տան, անանկ պատճառներու, որոնց վրայ ամենեւին նիւթական գաղափար մը չունին": Այլ Միրապօն, թէպետեւ բոլոր առ երեւոյթները շարժման օրէնքներուն, ծանրութեան կարողութեանը, ձգողութեան եւ վանողութեան զօրութիւններուն կուտայ, սոսկ առ բաներուն յետին պատճառները սեպելով, սակայն երկու երեւելի էականներ ալ կրնան կըմտնայ: Ալ-Ղազալ թէ ուսկից եկան առ օրէնքներն ու զօրութիւնները: Շարժման օրէնքը ինքնիրմէն բուսաւ: Կրնայ ըլլալ որ մէկ մարմին մը ինքզինքը շարժէ, ինչուան որ դուրսէն մէկ կարողութիւն մը զինքը շարժման մէջ չդնէ: Ան որ մէկ մարմին մը ամենեւին ներդործութիւն մը չընդունէ ուրիշ մարմիններէ, շարժման օրէնքը կրնայ արդեօք ինքնիրեն շարժել զանիկայ: Ինչ է շարժման օրէնքը. չէ որ պարզապէս մարմիններու զիրենք շարժող կարողութեան աստիճանին եւ ուղղութեանը համեմատ շարժիլն է: Ալ հաստատեց առ եւ ուրիշ օրէնքներն ու զօրութիւնները, որոնց որ այսչափ աքանչելութիւններ կ'ընծայեն կոր: Ինքնագոյ են արդեօք. ինքնիրեննուն կը գործե՞ն. նիւթոյ ներքին յատկութիւններ են: Յառնց անհնարութիւնը քիչ մը առաջ ցուցուցինք: (Յ ձեռնարկ): Ըսածնիս ինչ է. չէ որ բանաւոր էակի մը գործելու եղանակին կամ ընթացքին օրէնք կ'ըսենք: Օրէնքը զանիկայ հաստատողէն որոշ եւ անկախ ներգործող բանի մը պէս բռնելով խօսիլը խօսք ընել չէ, հապա անիմաստ բառեր արտասանել: Օրէնքը հարկաւ օրէնադիր մը, զանիկայ հաստատող, պահող եւ ի գործ դնող մըն ալ պիտի ունենայ: Նիւթոյ օրէնքները ուրիշ բան չեն, այլ միայն Յաստուծոյ նիւթոյ վրայ գործելու եղանակները: Նկատողը՝ թէ որ ընդունինք ալ նէ առ օրէնքներուն անկախագոյութիւնը, (որ չափազանց անհեթեթութիւն մըն է,) կրնանք ապացուցանել թէ անոնք չեն կրնար կազմել առ տիեզերքս դրութիւնը: Ծանրութեան օրէնքը՝ օրինակի առաջաւ՝ որ ամէն բան եւ բոլոր աշխարհները ներդաշնակաւոր դրութեան մը մէջ կապած է եւ առ դրութիւնը, ինչպէս որ կարգաւորուած է եւ կը գործէ նէ, ան կարգաւորութեամբը եւ գործելու ընթացքովը հաս-

տատուն կը պահէ. ինք չէր կրնար ի սկզբան հաստատել տարբ տա կարգաւորութիւնները եւ գործողութեան ընթացքը: Ծանրութիւնը չէր աս աշխարհս արեգական աս հիմնական ուղեցած հեռաւորութեանը մէջ գնողը, եւ թէ որ երկիրս մէկ մասնիկի մը ներգործութեամբը իր ընթացքէն արգիլուի՝ կանգ առնէ նէ, ծանրութեան օրէնքը՝ գանիկայ նորէն իր առջի շարժմանը մէջ խօթելուն տեղը, շիտակ արեգակին վրայ պիտի տանի: Ումէն մեղրակ թէ որ ի սկզբան ծանրութեան քարշմանը գծին ուղղանկիւնի շտկութեամբը շարժում մը չընդունէր նէ մէկ կարողութենէ մը, փոխանակ արեգական շուրջը պըտըտելու, ծանրութեան ներգործութեամբը արեգակին վրայ կը փակէր: Անիկայ անանկ մէկ զօրութիւն մը ունէնալն ալ չենք գիտեր, որ անիկայ տուած ըլլայ աս շարժմունքը, այնպէս որ աս աքանչելագործ սեղուած օրէնքները տիեզերաց մէջ են կրգտնէնն կոր նէ, բնաւ մէկ անանկ կարողութիւն մը չունին, որով կարողանային ի սկզբան անոր մասունքը անանկ կարգի մը դնելու, որ ասանկ զրութեան մը կազմուէր: Արդ օրէնքներուն վրայ անհնարին անբաւականութիւն մը կայ նիւթական տիեզերաց մէջ գտնուած կարգադրութիւնները հաստատելու, այնպէս որ եթէ տեղ կար որ ասանկ կարգադրութիւնները չկային նէ, աս օրէնքներուն մէջ անանկ զօրութիւն մը չենք տեսներ, որ կարենանք անոր ընծայել առանց սկզբնական հաստատութիւնը: Ա՛ս վկայութիւնը կուտայ Նօ ափէննըս փիլիսոփաներուն ամենէն երեւելին, նոյն իսկ ծանրութեան օրէնքը գտնողը, որուն բնութեան վրայ ունեցած խորին համոզութիւնը չէ թողուց զինքը որ անոր մէջ ամէն դի տեսնուած Արարչին ձեռքին նշաններուն կոյր ըլլար. կ՛ըսէ, թէ Ա՛ռանց աստուածային կարողութեան միջնորդութեանը հնդերբ-ընթ-ընդբ նոր երբ-ընթ-ընդբ ծագիլը ինծի ակներեւ անտեղութիւն մը կը թուի. եւ թէ բնութեան դրութիւնը ի սկզբան ըստ չափու, ըստ ձեւոյ, ըստ համեմատութեանց եւ ըստ յատկութեանց, Ստուծոյ իմաստութեան խորհուրդներովը կրկին երբ-ընթ-ընդբ: Ո՛անզի անոնք ստեղծողին կը վայլեր անոնք կարգի դնելը: Այ թէ որ ինք ըրած է աս բաները, անիմաստասիրութիւն է ալ ուրիշ սկզբնաւորութիւն տուող մը փնտրելը աշխարհիս, եւ կամ ասանկ կեղծիքներ հնարելը թէ կրնայ ըլլալ որ լոկ բնութեան օրէնքներովը անգութնդ մը վեր եղած ըլլայ. Թէպէտեւ անգամ մը ձեւանալէն եւ տեւ, ալ աս օրէնքներուն ուժովը շատ գարեր կրնայ մնալ": Ա՛նի-փանին Եդբդբ նամակը Պենթլէյին, Ե Տեսաբանութեան վրայ Եդբդբ Գրէին վերջը[1]:

5. Ա՛նի-նոյ Եդբեր շնչաւոր կամ քաոսական կեանք պարբ չէ: Այթէ մարդիկ ատենօք բուսականաց նման գեանէն ելած են նէ, ինչուան հիմայ՝ վաւերական պատմութեանց ցուցուցած այսչափ ատենուան մէջ՝ ատանկ բան եղած չունի: Ա՛նտեղէնք ոչ թէ հողէն, հապա սերմէ կ՛ելլեն. սերմն ալ ուրիշ տեղաց չելլեր, այլ միայն բոյսէ. այնպէս որ աս երկրքին մէկը առաջուց գտնուելու է հարկաւ, որ միւսն ալ անկէ ելլէ. բայց ասոնց երկրքին մէջ ալ կեանք կայ: Ա՛յ շնչաւոր եւ ոչ բուսական կեանք երբեք ծագած է ինքնին, եւ կամ անգործաբանաւոր նիւթոյ ներգործութեամբ: Ի՛րաւ երբեմն հաստատուած է, թէ անստոյգ ծնունդ կ՛ընդլայ. այսինքն՝ թէ կենդանի միջատներ կը ծնանին լոկ անգործութեանաւոր տարերց եռացմամբը կամ քիմիական ներգործութեամբը.

[1] Ա՛ս ձեռնարկութիւնը չատ ուժով ցուցուած կը գտնես Չէլմըրս հեղինակին Adaptation of External Nature to the Moral and Intellectuel Constitution of Man անուն գրքին մէջ երես. 19, 26:

բայց աւելի բարակ քննութիւնով աս բանը սուտ ելաւ : Կ'ուզէք ըսած բա- ներնիս քիմիական կամ մեքենական օ- րէնքներէ յառաջ չ'կրնար գալ , վասն զի աս օրէնքներուն ուղղակի հակառակ զօրութիւններ ունի . ինտոր որ կը տեսնենք որ աս զօրութիւններէն յա- ռաջ եկած հետեւութիւնները կը խան- գարին՝ այն օրէնքներուն ներգործու- թեամբը , երբոր կենսական տարրը մարմինէ մը կը բաժնուի : Ըսել է որ կենսական տարրը՝ փոխանակ նիւթոյ գործողութիւններուն վրայ իշխող օ- րէնքներէն յառաջ գալու , այն օրէնք- ներուն խիստ երեւելիներէն ամենց հա- կառակ ներգործութիւններ կ'ընէ եւ կը յաղթէ անոնց : Ուրեմն ոչ թէ գործարանաւորութիւնը կենաց , այլ կեանքը գործարանաւորութեան պատ- ճառն է :

Ընդ՝ որովհետեւ տունկը սերմէ կ'ըլլայ միայն , եւ ոչ ուրիշ բանէ , ա- նանկ ալ սերմը տունկէ միայն յառաջ կու գայ . եւ որովհետեւ շնչաւոր կեն- դանին միայն շնչաւոր կենդանի ծնողէ կեանք կ'առնէ , անմիջապէս , եւ կամ հաւկիթէ՝ որ ան ալ ծնողէ յառաջ ե- կած է , եւ կամ՝ ուրիշ կերպով . վասն որոյ ասկէ կը հետեւի թէ աս կենաց յաջորդութեան կարգը Ըստրչի մը ձեռքէն սկիզբն առած ըլլալու է , չէ նէ անսկիզբն կամ յաւիտենական պի- տոր ըլլայ : Ասկ այս յառաջատութեան անսկիզբն ըլլալուն խորհուրդին ինտոր հակասական եւ անհնարին բան ըլլալը շատ կերպերով կրնանք ցուցընել :

ա . Յաջորդութեան մէջ մէկ տա- նուտրը միւսէն ծնունդ է : Սակայն տէրն ծնողութեան գոյութ , որուն մէջ ալ որ ըլլայ , ծնելու պոյտ է ունի հմբան- ձի նոր գոյ . ե սուրբ անհուն չ'կրնար ըլլալ :

բ . Յաջորդութեան մէջ տէրն տա- նուտրը (Ծորտոյ յաջորդութեանը պէս) ծնողութիւն ունեցած է : Ասոյ ունի որ էութիւնը հոգւոյն մը տէրն տնեցի ծնողութիւնէ , ի հարկէ ան հաւասար, յաջորդութիւնը ը որուն էրկան որ ըլ- լայ ալ նէ , ծնողութիւն պիտի ու- նենայ : Աս ալ նմանապէս ակներեւ յայտնի է : Ասոր դէմ եթէ ըսուի որ ամէն յառաջատութեան առաջինը սկիզբն չունէր , այլ յաւիտեանէն կար , որ արդէն տուած պատասխանէս փախ- չելու մի միայն ճարն աս է . կը պատաս- խանեմ , թէ՝ աս ենթադրութեան նա- յելով՝ ամէն յառաջատութեան առա- ջինը ոչ պատճառեալ կամ ինքնագոյ եղած ըլլալու էր , ուստի յաւիտենա- կան գոյութեան տարերքը ինք իր մէջն ունենալովը՝ անհնար էր որ իր գոյու- թիւնը վանճանէր : Ասկէց զատ՝ բազ- մաթիւ հնարաւոր ինքնագոյ էակներ ընդունելու ենք՝ աս ենթադրութեամբ, ամէնքն ալ ընդհանրապէս սակաւ եւ տկար ներգործիչ կարողութեանց տէր, եւ ըստ մեծի մասին կրնալութենէ ի զատ ուրիշ կարողութիւն մը չունե- ցող : Ասպէս՝ օրինակի աղագաւ՝ յա- ւիտենական Ասրդ մը , յաւիտենական առիւծ մը , յաւիտենական կաղնի մը, յաւիտենական վարդ մը , յաւիտենա- կան խոտ եղած ըլլալու է . մէկ խօս- քով , աշխարհիս մէջ քանի տեսակ եւ քանի կերպ էակ կայ նէ , այնքան ինք- նագոյ էակ եղած ըլլալու է . վասն զի անհնար բան է որ մէկ տեսակէն ա- ղուղ էակը միւս տեսակէն էակ մը ար- տադրէ կամ գոյութեան բերէ : Ասա- տի հարկաւ ամէն կարգի գլուխ հե- նել ըլլալու է՝ յաւիտենական եւ ինք- նագոյ . եւ շնչաւոր էակներու կարգ- ուն գլուխը երկերկու ինքնագոյ յա- ւիտենական էակ եղած ըլլալու է : Ասոնցմէ ի զատ , ասոնց ամէն մէկէն իրենց տեսակին պէս յառաջատութիւն մը ելեր է առանց հնարելու , եւ ըստ մեծի մասին առանց ամենեւին իմացում ունենալու իրենցմէ յառաջատութիւն մը ըլլալուն վրայ : Ասոնց ամէնը , եւ ասոնց հետ մէկ տեղ՝ ճիշդը ըսե-

լով՝ անվախճան բազմաթիւ անուղղելի թիւններ ընդունելու ենք առ ենթադրեալ։ Ինչու համար այսչափ անուղղելիութիւն պիտի ընդունինք. ինչ ուրիշ մէկ բանի մը համար, այլ միայն Մէկ ինքնագոյ էակ մը ըլլալը ընդունելու դժուարութենէն ազատելու համար։ Մանգամայն առ ալ կայ, որ անանկ հանճարոտ ինքնագոյ էակներ ըլլալը լոկ ենթադրութիւն է, առանց ամենուրեք հաստատութեան ստուերն անգամ վրան ունենալու։

Վարձեալ՝ առ էակները մեղի պէս տարիներու յաջորդութեան մը մէջ ապրած ըլլալու են, եւ ուստի իրենց բոլոր գոյութիւնը իրարու յաջորդող մասերէ կամ բաժանումներէ բաղադրեալ ըլլալու է։ Ա՛ս մասունքներն ալ միութեանց հաւաքում մըն են. եւ ուստի թուելի են, եւ ոչ անհուն։

Թէ որ ասոր դէմ ըսուի, թէ երկինքի սուրբերն ու հրեշտակները անմահ են, եւ ուստի անհուն տեւողութեամբ գոյ պիտի ունան. առ տեւողութիւնն ալ յաջորդական մասունքներէ պիտի կազմուի. անանկ է նէ յաջորդական մասունքներէ բաղադրեալ անհուն տեւողութիւն կ՚ըլլայ եղեր. կը պատասխանեմ, թէ առ երկու բաներուն հանգամանքները գլխովին տարբեր են միմիւսէ։ Առաջինին այն են՝ թագրեալ անհուն տեւողութիւնը լրմընցած է. իսկ վերջինին տեւողութիւնը ամենեւին ըմբռնալ չունի։ Ա՛րդարեւ է որ սուրբերն ու հրեշտակները միշտ գոյ պիտի ըլլան. բայց առ երբէք ճշմարիտ պիտի չըլլայ, թէ անհունապէս եւ կամ անհուն տեւողութեամբ ապրած են։ Անվախճան յաւելումն մասանց կրնաս ենթադրել. բայց իրօք գոյութիւն ունեցած մասանց գումարի մը համար անհուն է ըսես նէ, հակասական խօսք մը կ՚ըլլայ։

Գ. Ա՛ս ենթադրեալ անհուն յառաջդիմութեան մէջ՝ մարդոց ընաւոյն համար անհուն է՛ըսուի իր. անանկ է նէ մարդոց ընաւոյն էրկրորդին է. մարելուն ընաւոյն չունի է, որ մարդոց ընաւոյն պատանութենէն է. գլուխնէրուն մազերուն ընաւոյն չունի է, որ շատ հազարաւորներ անգամ ածելէ է մարդկանց համբանէն։ Հապա անասուններուն մազերուն, ծառերու տերեւներուն, խոտի ծիլերուն համար ինչ պիտի ըսենք, որ այն անհուն անասուններէն, անհուն ծառերէն եւ անհուն խոտերէն գրեթէ հաշիւ է՛գալու անգամ շատ են։ Ուրեմն առ ենթադրութեան նայելով՝ գրեթէ անվախճան բազմութեամբ համրանքներ կան, որոնք անհունէն մեծ, եւ շատը՝ անհունէն գրեթէ հաշիւ է՛գալու չափ մեծ են։ Անանկ յայտ յանդիման անուղղելիութիւններ են անհուն յաջորդութեան ենթադրութեան հետեւութիւնները։

Դ. Ընաւոյ մարդոց գոյութիւնը ոչ-նէրկոյ է։ Գանը որ՝ անհուն յառաջատութեան ենթադրութեամբ՝ առ մարդկային ազգին մէկ գոյատը, այսինքն առաջինը՝ մեզմէ անհուն հեռաւորութեամբ հեռի ատենի մը մէջ գոյ եղած է։ Ընարի, ասոր որդին, որ իրմէ քառասուն տարի պզտիկ կրնանք ենթադրել, մեզմէ կամ անհուն հեռաւորութիւն ունեցած պիտի ըլլայ, կամ հնանաւոր։ Թէ որ անհուն հեռաւորութիւն ունեցած է նէ, ուրեմն իր հօրը մեզմէ ունեցած անհուն հեռաւորութիւնը որդւոյն անհուն հեռաւորութենէն քառասուն տարի երկայն է եղեր։ Իսկ թէ որ որդւոյն մեզմէ ունեցած հեռաւորութիւնը հնանաւոր էր նէ, ուրեմն հնանաւոր հեռաւորութեան վրայ քառասուն տարի ալ դնենք նէ, անհուն կ՚ըլլայ։

Ա՛ս նոյն ձեռնարկութիւնները նոյն զօրութեամբ ամէն ո՛ եւ իցէ կերպ յաջորդութեան կը պատշաճին։ Վ՚անդի ամէն յաջորդութիւն բնութեամբ ըստ կզբնաւորութիւն ունեցող մասերէ բաղադրեալ կ՚ըլլայ։ Ուստի եւ անան-

կով՝ ակնարկու կը տեսնուի որ՝ ամբողջն ալ սկզբնաւորութիւն ունեցած կ՚ըլլայ:

Ըս վարդապետութեան կողմանէ միևնակ շարունակուն շարժումն ըսուածն է որ քիչ մը առ երեւոյթս տարակուսութիւն կը վերցընէ: Ամենք աս տեսակ շարժումները, ինչպէս է՝ օրինակի ազագաւ՝ մոլորակաց շարժմանքը, յայտնական է սնոտեցին. վասն զի թէ որ միահաղոյն նկատուի նէ, մարդկային միտքը անոնց յայտնական մասնութը չ՚կրնար զատել իրարմէ: Սակայն բաժանէ այն շրջանակը ինտոր որ անիւը բաժանուած է ակռաներով, եւ կամ խել մը ասղերը նշան դիր, որոնց քովէն անցնի մոլորակը յայտնապաշտ. յայնժամ մասանց շարունակութենէն պատճառուալ այն առաջօք երեւոյթը շուտ մը կ՚անցնի կ՚երթայ: Ըմէն մարդ կատարելապէս որոշ կրնայ տեսնել որ շարժումը՝ ամէն մէկ ձեւովը՝ մարդոյս խորհուրդներուն յայտնութեանը կամ էակներու յայտնութեանը նման փոփոխութեանց յայտնութիւն մըն է:

Ըրդ՝ իբրեւ անաեղի կարծիք մէկդի ձգելով յաւիտենական յառաջատութեան վարդապետութիւնը, մենք գանք իրական ճշմարտութեանց. որոնք, պսինքն մեր ծնողքէ ծնանիլը՝ որոնց մարմինին մէկ մասն եղած ենք առեւոք, եւ մեր նախահայրներուն ալ նմանապէս իրենց նախորդ ցեղէն կեանք ընդունելը, (յատկապէս ասոնց հետ մէկ տեղ առնելով աշխարհիս բնակիչներուն աճումը, որուն վկայ են բոլոր եղած ճշգրիտ հաշիւները, եւ ետ երթալով յայտնապաշտ նուազելը,) մեզ ուղղակի աս վարդապետութեանը կը բերեն, թէ անշուշտ Ըստրչի մը ձեռքէ կեանք ընդունող ընդհանրական նախորդ մը ըլլալու է:

6. Ըս աշխարհիս՝ նէ հնմանութեանը՝ յաւիտենական չըլլալը ստուգիւ յայտնի է նաեւ այն օր օրէ նէ մոլեռպիը պոփոխուի ինի ընդոդ փոփոխութիւն, որոնք դիւր կ՚ըլլան: Մեզ ենթադրենք թէ մէկ դարը կամ մէկ միլիոն դարը մէկ մասնիկ մը երկրիս մակերեւութեին բարձր տեղերէն ցած տեղերուանքը կ՚իջնայ. կը հետեւի թէ բոլոր երկրիս երեսը, թէ որ հակադարձը ներգործող պատճառներ չըլլան նէ, (եւ ըստ մեծի մասին շատ տեղեր այսպիսի պատճառներու նշոյլը չ՚տեսնուիր,) հարթ հաւասար պիտի ըլլայ՝ մարդուս միտքը չառնելու կամ թուով չ՚ցուցուելու տակնէ մը: Սակայն գիտենք որ տարուէ տարի միլիոնաւոր կենդինար բան կ՚իջնայ լեռներէն՝ ցած տեղերը կը լեցընէ: Ուրեմն երկրիս թուականը, հիմակու վիճակին նայելով, շատ հեռու տակնէ մէ սկսած ըլլալու չէ:

7. Ըշխարհիս պատմութիւնը աշխարհիս յաւիտենական գոյութեան ենթադրութիւնը ջեմ կոչ գոյ: ա. Ըսկէ վեր հազար տարիէն անդին այժմեան հաւատացեալ պատմութիւն չ՚կայ: Ձինացիք՝ Ինդիստացիք՝ Քաղդէացիք եւ Փիւնիկեցիք իրաւ շատ աւելի հինցուցած են իրենց ազգը, բայց այն իրենց ըրած կեղծիքներըը փորձի որ գան նէ, յայտնապէս կը տեսնուի որ հաւատք ընծայելու բաներ չեն: Իրենց ազգաբանութիւնը այնքան կ՚երկրնցընեն, որ հաւանականութեան սահմաններէն ալ անդին կ՚անցնի, եւ նոյն իսկ իրենց հաշիւին նիւթ ըրած իրական ճշմարտութիւններուն վրայ անգամ կասկած կ՚ինայ մարդուն միտքը: Ընդհանուր պատմութեանց հեղինակ գիտնական մասնագիրներ(Համարներուն եւ Ձինացւոց վրայ ըրած պատմութիւններուն մէջ հաստատած եւ հաւանական ցուցուցած են, թէ Քրիստոսէն վեց հարիւր երեսուն ու եօթը տարիի չափ առաջ՝ Ակիւթացւոց Արէտիսի առաջնորդութեանը Ա երին Ըսիա ապշաւած տակնուներնին, Ձինաստանու մեծ մասը շատ քիչ բնակութիւն եղած էր: Ամէն իրողութիւն մըն ալ կայ, որմե

շատ աղէկ կ՚ապացուցուի որ այն իրենց պարծանք ըրած հնութիւնը իրօք Նովսիսական ժամանակագրութենէն անդին չանցնին։ Այս բերելու ապացոյցներուս համար այժմեան ասորագաղխուխութեան դիւաերուն երախտապարտ ճանչնալու ենք ինքզինքնիս։ Չենայցիք միշտ իրենց օրացոյցներուն մէջ պնելու նիթ մը ըրած են երեւելի խաւարումները, եւ մեղրակներուն զուգընթացութիւնները, որ կայսեր թագաւորութեանը հանդիպած են նէ՝ անոր անունն ալ յիշատակելով։ Այս գէպքերուն հետ մէկ տեղ գրած են նըբենց ԹուԱկան ալ։ Այրդ՝ մէկ շատ զարմանալի զուգընթացութիւն մը կայ արեգակին՝ լուսնի եւ այլ եւ այլ մոլորակաց, իրենց տարեգրութեանցը մէջ յիշուած, որուն համար ըսուած է թէ իրենց վաղեմի պատմութեան գրութիւն ճիշդ սկզբնաւորութեանը պատահած է։ Ուստի մեծահամբաւ Վասսիլի ասորագաղխուխն ալ իրօք ասանկ բան մը ըլլալը ստուգելու համար հաշիւ ընելով դէպ ի նէ՝ գտաւ որ իրաւցընէ անանկ տարօրինակ զուգընթացութիւն մը եղեր է Հինասան փետրուարի 6ին, Վրիստոսէն 2012 տարի առաջ։ Ասիկայ ջրհեղեղէն չորս հարիւր տարիի չափ եւ Աբրահամու ծնունդէն քիչ մը նորը կ՚ինայ։ Այսով երկու բան ստուգուեցաւ, մէյմը որ Հինացիք հին ազգ են, թէպէտ կարելի է ան ատենները մեծ ազգ մը եղած ջրլան, մէյմալ որ Նովսէսի յիշած ժամանակներէն առելի հին ազգ մը ձեւանալին անհիմն բան է, վասն զի աս պատմութիւնն որ իրենք իրենց անհատնում հաշիւներուն իբրեւ սկզբնաւորութեանը առնելը հանդիպած կը պատմեն, Աստրոց պատմութեան եւ ժամանակագրութեան սահմաններէն շատ ներս կը մնայ։

Եգիպտացիք ալ նմանապէս անանկ կը ձեւացընեն թէ մէկքանի բիւր տարիներու ճիշդ ժամանակագրութիւնը կայ քովնին։ Սակայն այն իրենց տարեգրութիւններուն շիտակ ջըլալը յայտնի կը ցուցուի սա պարզ իրողութենէն։ Այտնք անանկ կ՚ըսեին թէ իրենցմէ ի պատուիրէ Հին ազգերու պատմութիւնները ալ ունին, իսկ այն ուրիշ ազգերու պատմութիւն ըսածնուն մէջ անանկ յայտնի տուութիւններ կան որ իրենց պատմութիւններուն վրայ ալ մեծ վստահութիւն ունենալու տեղ չ՚ձգեր, եւ մեզի խրատ է որ մեծ զգուշութեամբ ընդունինք իրենց հաշիւները եւ ան ալ չէ թէ ամէն բանի մէջ։ Անծն Ազիքսանդր Եգիպտոս մտած ատենը քուրմերը խոստացան իրեն՝ իրենց սրբազան տարեգրութիւններէն ութը հազար տարուան չափ ժամանակի պատմութիւն ցուցընել Ա՛ակեդոնացւոց եւ Պարսկաց կայսերութեանը վրայ, որ ամենըսոյդ պատմութեանց ըսածին նայելով անստուերները Ա՛ակեդոնացւոց կայսերութիւնը հինգ հարիւր տարուան կար չ՚կար, իսկ Պարսկաց կայսերութիւնը հազիւ իրիք հարիւր տարուան եղած էր։ Իրենց ժամանակագրութիւնը հաստատելու համար առաջին թագաւորնեբէն ամէն մէկուն հազար երկու հարիւր տարուընէ եւեղ թագաւորել կու տան, եւ այս նոյն պատճառաւ Այսրիք ալ իրենց թագաւորներուն ամէն մէկուն քառասուն հազար տարուընէ աւելի թագաւորութիւն կու տան։ Այսր պէս անստահման ընդարձակութեան ուրիշ օրինակներ ալ կրնայինք բերել Վաղդէացւոց՝ Փիւնիկեցւոց եւ ուրիշ մէկ քանի ազգաց կեղծիքներէն, բայց ասկէ եւեղ հետաքննութիւն ընել հարկ չէ այս խնդրոյս վրայ։ Իրենց ազգը հինցընել ուզող մարդիկ այսպիսի չափազանցութիւններ ընելով՝ նպատակները նուն տանիլ չ՚կրնային ի գատ, ըրած ջանքերնուն անհիմն բան ըլլալը կը յայտնեն, վասն զի ոչ կրնայ վստահաբար անանկ մտացածին հաշիւներու։

բ. Անինք հիմայ կրնանք երեւելի եւ օգտակար արհեստներու եւ գիտու-

թեանց հնարուած առեններըստուգել, որ եթէ աշխարհս յաւիտենական եղած ըլլար նէ, անհնարին էր սառուգել, վասն զի շատը անհնարին հնութեան մառախուղի մէջ թաղուած ծածկուած պիտի ըլլար։ Կատէ անգամ մը գիտութեան յառաջադիմութիւնը։ Տես ինչ շուտ կատարելութեան կը հասնի։ Մէկ երկու դարու շրջանը տես ինչ լոյս կը ձգէ աղօտահայեաց փիլիսոփայութեանց վրայ։ Ո՞նչ նոր նոր գիտութեան գանձեր կը բանայ ժամանակին ձեռքը առ մէկ քանի տարուան միջոցին, զանոնք ծածկող անտուգութեան եւ շփոթութեան քողը վրանէն մէկ դի առնելով։ Ա՛ս մէկ քանի տարուան միջոցին քանի՛ քանի պիտանի արհեստներ, քանի՛ քանի օգտակար գիտուր երեւան կ՚ելլեն։ Երեւակայէ կրցածիդ չափ դանդաղ յառաջադիմութիւն մը արհեստից եւ գիտութեան, եւ կշռէ մտքովդ, տես թէ հիմակուան ձեռքերնիս եղածները հաւասար կրնան գալ այն յառաջադիմութեան՝ այն գիտութեանց եւ արհեստից զարգացմանը, որ առնուն խելքը կըվկայէ թէ անշուշտ պիտի ըլլար, թէ որ աշխարհս յաւիտենական ըլլար եւ մարդուս ուշիմութիւնն ու ճարտարութիւնը աստիճան աստիճան, որչափ ծանր յառաջադիմութեամբ կըբնայ ըլլալ նէ թող ըլլայ, տիւրութեան ամպերը փարատէր եւ գիտութեան լոյսը դուրս հանէր։ Եթէ մէկը ասոր դէմ պնդէ թէ կրնայ ըլլալ որ կրակը, պատերազմները, եւ ուրիշ բիւրաւոր անհուն ննջեցեալ արկածներ բնաջինջ ըրած ըլլան շատ օգտակար արհեստներ. — կը պատասխանենք, թէ արդարեւ ատ արկածներուն թիւը խիստ մեծ եւ բոլորովին անըմբռնելի եղած ըլլալու է, որ իրենց ըրած արհեստի աւերմունքները եւ կործանումները, յաւիտենական աշխարհի մը հընաբած գիտութիւն քանակութեանը հաւասար գան։ Կանք ասմեր ձեռքն եղած գիտութիւն ծագած ժամանակները որոշելուն. թէ որ աշխարհիս թուականը Աստուածաշնչական թուականէն անդին անցնէր նէ, կրնայի՛նք ասանկ դիւրին կերպով այս երեւելի արհեստներուն հնարուած ժամանակները ստուգել։ Կընենք թէ աշխարհը քսան հազար տարուան եղած ըլլար, հարկաւ ստոյգ հմտութիւն չ՚պիտի կրնայինք ունենալ ամենէն պարզ եւ կարեւոր գիւտերուն յայտնուած առեններուն վրայ՝ իրենց անհնարին հնութեանը պատճառաւ։ Սակայն՝ ասոր հակառակ՝ բանին իրական ճշմարտութիւնը աս է պարզապէս, թէ կենաց պիտոյքներուն ու դիւրութիւններուն, քաղաքականութեան ու վաճառականութեան, արհեստներու եւ գիտութեանց գիւտերուն, գործածած գրերնուս, խօսած լեզուներնուս, ամենուն ալ սկզբնաւորութիւնը գիտենք եւ ինչուան առաջին հեղինակներին կրնանք երթալ հասնիլ, եւ ասոնց մէկը վեց հազար տարիէն անդին չանցնելէն իզատ, բոլորն ալ առ միջոցիս սկիզբէն շատ ասդին կ՚ելլեան։

Գ. Կրնանա՞ս կարող ենք ըսնանզան աղգաց սկզբնաւորութիւնը գըտնել. որ եթէ աշխարհս յաւիտենական եղած ըլլար, ստուգութեամբ չէինք կրնար տեղեկութիւն ստանալ անոնց վրայ։ Կրնանք այժմեան ամենէն երեւելի կայսերութեանց սկզբնաւորութիւնը տեսնել, եւ անոնց նախորդ թագաւորութեանց ծագումը՝ ամենափառաւոր առեններըեւ անկումը ընդնակել, ինչուան որ կը հասնինք մէկ սահմանի մը, որ ալ անկէ անդին քան չենք գիտեր, եւ աս սահմանն ալ Աստուածաշնչի արարչագործութեան պատմութեան առեններուն կը մօտենայ։ Ա՛ս մասին ալ թէ որ գեռնաշարժներ ու ջրհեղեղներ մէջ բերուի, որպէս թէ անոնք գիտութիւնները բնաջինջ ընեն՝ նման՝ աղգերն ալ բնաջինջ ըրած ըլլան, եւ աշխարհս վերստին մանկութեան փոխած ըլլան. — կը պատասխանենք թէ, եթէ աս աղգե-

բէն գէթ քիչ մը մարդիկ ըլլայ ձեռքին նէ, ուրեմն՝ բնականապէս մանկաբերելով՝ անոնց գիտցած ամենահարկաւոր արհեստներն ալ մէկտեղ ձեռքէ ձեռք կը մեռնին, եւ թէ անշուշտ երեւելի ազգաց անանկ ձեռագործները կործանում ազատ կը ձեռքին, որ գոնէ իրենց աղեւտից պատմութիւնը ընկերին յաջորդ ազգաց։ Այլ ինծո՛ր հաստատութիւն կ՚ունենայ մէկ դրութիւն մը, քանի որ անոր ջատագովները կը հարկադրին անանկ ենթադրութիւններ ընելու, որ կրնայ ըլլալ որ պատահած ըլլան, կրնայ ըլլալ ալ որ պատահած չըլլան, մինչդեռ հաւանականութիւնը իրենց դէմ է — եւ քանի որ՝ եթէ ձեռնարկութիւններնին ընդունուելու ըլլայ նէ, մէջ բերուած սկար պատճառներնին ինքնին անբաւական են այնպիսի մեծ արդիւնքներ յառաջ բերելու, որոնք որ հաստատել կ՚ուզեն։

Ուրեմն անաստուածներուն ըրած այն ենթադրութիւնները, որոնցմով ամէն բան ստեղծող՝ պահող եւ կառավարող Աստուած մը ըլլալուն հետեւութիւնէն փախչելու կ՚աշխատին, ո՛չ միայն ամենեւին վկայութիւն մը չունին, հապա ամէն վկայութեան ալ դէմ եւ շատ անտեղի բաներ են։ Այս տակայն կան մարդիկ, եւ քիչ ալ չեն, ու սրա մէրժանալու կը ջանան ալ վար չեն սեպուիր, որոնք անաստուածութիւն կը դատապարտեն. եւ կը ցուցնեն սասանկով որ անհատաութեան արմատը չէ թէ մարդուս մտքին հապա սրտին մէջն է։ Ա՛ակէ յայտնի բան չկրնար ըլլալ, որ ասանկ ասս վարդապետութիւնները ձեռնասկութեամբ՝ կամ համոզմամբ՝ եւ կամ լուսաւոր մտքով ընդունած չեն։ Ուստի տեղի է որ սրտերնուն աղօթութիւնովը ընդունած են, ասս վարդապետութիւններուն հաստատացած են, ո՛չ ուրիշ պատճառաս մը, այլ միայն իրենց սիրելի ըլլալնուն համար, կամ Աստուած իրենց ահարկու եւ ատելի երեւնալուն համար։ Այսպէս ահա մարդուս սիրտն է աս հաւատքին բուն իսկ ճշմարիտ աղբիւրը՝ թէ Աստուած չկայ. եւ խնդիր է ան մարդը, որ իր ցանկութիւններէն բռնադատուելով, ասանկ խելքի եւ ամենայն վկայութեանց բոլորովին հակառակ վարդապետութեան մը հաւատք կ՚ընծայէ [1]։

ՀԱՏՈՒԱԾ · Զ.

Աստուծոյ Գոյութեան վրայ ընդհանուր ակնարկութիւն։

Մէկ բանի մը վրայ ինչ համարմունք ըլլալը ստուգելու այնչափ լաւ ճամբայ մը չկայ, ինչպէս այն բանին տուած անուններուը քննել։ Ուստի այս կերպով կրնանք իմանալ թէ Հրեշտակ ինչ համարումն ունէին Աստուծոյ վրայ, թէ որ անոր տուած անուններնին քննենք։ Այս նկատմամբ՝ հատուածիս նիւթը կարեւոր նիւթ մը եղած կ՚ըլլայ։ Այս քննութեամբ կը տեսնենք թէ հրեշտակ ինչ վայելուչ՝ արժանաւոր եւ վեմ գաղափարներ ունին եղեր Աստուծոյ վրայ։

Ա. Ընդհանուր անուններ, Աստուծոյ վրայ ըսուած, ասոնց որոշելու ճշմարիտ նշանակութիւնը։

1. Էլոհա, Աստուած։ Ասոր համար է որ աս անունը շատ անգամ թագաւորներու՝ իշխաններու՝ դատաւորներու եւ ուրիշ այնպիսի մարդոց տրուած կըգտնենք, որոնք որ մեծարելու աշխարհիս մէջ Աստուծոյ գուցակը ըլլալ սեպուած են։ Տե՛ս Սաղ. ՃԲ. 6։ Ելք. Է. 1։ Դանիէլ Գ. 25։ Հոգեմանականից թարգմանութեանը մէջ աս բառը գրեթէ միշտ՝

[1] Աստուածաբանական քրիստոնէական ապացուցութեանցը վրայ՝ տե՛ս Dwight's Theology. Vol. I. Ser. III. Godwin against Atheism, Lect. VI.

մինչեւ անգամ յոգնակին ալ θεός, θεοί Աստուած, Աստուածնե՛ր, թարգմանուած է, որ աս բառերն ալ Յուն նաստանցի Հրեայք գերադոյն Աստուծմէ ի զատ ուրիշ բաներու ալ կուտային. Տես Գաղ. ժ. 34—36: Աս բառին յոգնակին ալ, Աստիճ, որ թէպէտ եզակիի միտք կուտայ, Աստուծոյ համար գործածուած է վայելչապէս վսեմութեան ձեւով:

2. Այլ, θεός, Աստուած, որ երբեմն Հօթանանէից եւ Ակիւղաստու թարգմանութեանը մէջ ὁ ἐπίσκοπος Առնոլդոս, թարգմանուած է:

3. Պօղ, κύριος, Տէր: Սիրեայ ազգութեան անուն մըն է, որ իշխաններու՝ առաջնորդներու եւ երեւելի անձանց կը տրուի. աս անունն ալ, Պօղ (բահաղ) բառին նման, երբեմն մինչեւ անգամ Տիեզերատոյ չաստուածներու ալ տրուած է: Պօղ. Ճղ. 3: Թիւ. լբ. 25, 27, բաղ. ա Կորն. ը. 5: — Սակայն աս ձեւով որ ըլլայնէ, Աստծոյ, յատկապէս գերագոյն Աստուծոյ անունը կ'ըլլայ: Սիրեայ հին ձեւ մըն է յոգնակիի, որուն նման յոգնակի ձեւացած ուրիշ բառեր ալ կան Աստուածաշունչին մէջ, եւ Աստոր լեզուին մէջ ինչպէս հիմայ պահուած է աս ձեւը: Հոս ալ դիտելու է որ Աստիճին նման՝ յոգնակի Պօղոյն անտարակոյս գերագրականի զօրութիւն ունի, եւ կը նշանակէ ՊԷՐ ՊԷՐՈՅ, կամ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԳԷՐ:

Ր. Որոշ կերպով ճշմարիտ Աստուածոյ վրայ ըսուած անուններ:

1. Մինէն հին անունը, որով Աստուած Հեթանոսաց չաստուածներէն կ'որոշուէր, Այլ Շարպակ, Ադոնիա-Բեզեկ. որ աս անունը նախ Աբրահամու պատմութեանը մէջ յիշուած կը գտնենք, (Ծննդ. ԺԴ. 1,) եւ ետքը Այր. ը. 3ին մէջ, ուր տեղ Աստուած յայտնապէս կ'ըսէ, "Աս Աբրահամին՝ Իսահակին եւ Յակոբին Այլ Շարպակ, Ադոնիա-Բեզեկ Աստուծոյ անունով երեւեցայ": Ասոր բառագիտութեամբ մը անանկ կարծիք եղած է թէ Ադոնիա-Բեզեկ կը նշանակէ աս բառը: Այս Թանատից մէջ παντοκράτωρ Ադոնիա-Բեզեկ թարգմանուած է:

2. Յեհովայ: Այրայէլացիք Այգիպտոս՝ կռապաշտ ժողովուրդի մը մէջ կը բնակէին, եւ իրենք իսկ հակամիտ էին անոնց սովորութիւններուն, Տրամեան եղաւ Յովսէսին որ ճշմարիտ Աստուծոյ համար անանկ բսէ ժողովուրդին, թէ ան նոյն էակն է, որուն Աբրահամ Իսահակ եւ Յակոբ երկրպագութիւն ըրին, եւ որ ինքը ան նոյն զօրութիւնն ու գթութիւնը՝ որ Հայրերնուն ցուցուց՝ իրենց ալ պիտի ցուցընէ: Ուստի Աստուած Այնքհ, Որ Այն (ձեւով ապառնի նշանակութեամբ ներկայ) կոչեց իր անունը, եւ պատուիրեց որ Այհովան կամ Որ Այն իրկից իս ըսէ ժողովուրդին:

Հրեայք կը հաւատային թէ աս անունը բերան չառնուիր. եւ Յաղեքսոս, (Հոմ. բ, 12,) յիշելու չեմ համարձակիր կ'ըսէ: Ուստի սովորաբար Այհովան, Այլհիմ կամ Աթոնայ կը կարդային: Աս անունը Հղերհանդրիայի թարգմանիչները ամէն տեղ ΚΥΡΙΟΣ ՏԷՐ թարգմանած են: Ուսումնասէրը կ'ըսէ թէ հրեշտակներն անգամ չեն համարձակիր զանիկայ բերանին առնելու, եւ ասանկ բան մը ընելու չանդգնողները սարսափելի նզովքներով կը նզովէ: Ալ երջապէս աս բանիս վրայ Հրեից ունեցած հաւատքը հինչուան հոս հասաւ, թէ աս անունը մարդ բերանը չկրնար առնել. հապա մէկ մարդ մը անիկայ յորջորջելով հրաշք գործելու կարող ըլլալը է որ բերանը առնելու արժանի ըլլայ: Աս աւելորդապաշտութիւնը Ղաբելների գերութենէն առաջ կ'երեւնայ թէ չկար, վասն զի Յովակիմ՝ Յոաղիա՝ Յոաքազ՝ Եւայէլ՝ ասոր նման անուններ կը

գանոնք անուանելը գործածուած, որոնց բաղադրիչ մասանց մէկը Աստուած բառն է յայտնապէս: Նպատակ եղաւ ասոնք աւելորդապաշտութեան համար ասոնք անուններն ալ փոխելին, եւ ըրին Աղեքսիմ. եւայլն, Աստուծոյն տեղը Աստղ գնելով: Ինչպէս Դանիէլի Աստղերի ու ուրիշ յետոյ գրեալ գրքերու մէջ Աստուծոյ անունը ամենեւին գործածուած չէ:

Այս անունը Աստուծոյ յատուկ է միայն, եւ երբեք հեթանոսաց աստուածներուն տրուած չէ: Տես գ Թագ. ԺԸ. 21, 24: Նեեմ. Զ. 11: Ես. Ը. 8: Սակայն հաստատողներ եղած են, թէ Աստուծոյ պաշտամունքին նուիրեալ բաներու եւ մանաւանդ ապահովութեան տապանակին համար ալ ըսուած է ասոնք անունը փոխանունութիւնով: Այս բանը Ոսկինոս եւ իրեն հետեւողները պնդած են, եւ մեր առեններս ալ շատ անգամ յիշուած է ասիկայ իբրեւ պատասխան Աստուծոյ անունէն եղած Քրիստոսի Աստուածութեանը ձեւնարկութեանը, որ ասոնք անունը քանի քանի հեղ Քրիստոսի տրուած է: Ասոնք հաստատելու համար՝ ասոնք Ծննդ. Ժ. 35, 36ը յառաջ կը բերեն, թէ «տապանակը հանելուն առեն Մովսէս կ'ըսէր, Արի՛ ով Տէր. եւ անոր կենալուն առեն կ'ըսէր, դարձիր ով Տէր»: Ես. Ը. 1: Ես. Ը. 8: Նոյ ասոնք տեղ Մովսէս տապանակին հետ չհասկըր, հապա ինքն իսկ Աստուծոյ հետ, որ անոր վրայ բնակած կամ հանգչած կը սեպուէր:

3. Ἰησοῦς, ὁ υἱὸς τοῦ, (Գործ. Ա. 35,) Յիսուս: Անունն կը սեպէին թէ Աստուած ամենէն բարձր երկինքին մէջ կը բնակի, որ կը կոչուէր Οὐρανός, τὰ ὑψιστα ասկէ՛ոքէ՛ր: Այս պատճառաւ Շամայիմ, երկինք անունը երբեմն Աստուծոյ ալ տրուած է, Գործ. Ժե. 18, 21:

4. Ἰεχωβᾶ Ἐλωαῖος, Օգոստինոս Տէր: Այս անունը այլ եւ այլ կերպերով կը մեկնուի: Ոմանք Աստուած Աստուածոց կը թարգմանեն, ոմանք Աստուած ըզօրութեանց, (երկնից աստղերուն.) որ ասիկայ աւելի հաւանական է, Տէր ոմանք ալ, պնեվքէոց, եւ Կոստանդ աշխարհի παντοκράτωρ. որովհետեւ գոպո բառը շատ անգամ ամենայն արարածքի նշանակութիւնով գործածուած է, մինակ բոլոր Աստուծոյ իրեն ծառայութեանը գործածածները բովանդակելով: Ակտ. Ճգ. 21:

5. Այլ եւ ուրիշ անուններ ալ գործածած են արաբացին մահմետականք ճշմարիտ Աստուածը հեթանոսաց եւ բնաւկայական չաստուածներէն որոշելու համար, որոնք Աստուծոյ ստորագելեացը վրայ (Յօդ. Ի.) խօսած առենները կը ցուցընենք: Այսմն մէկ հատը կրնանք յիշել հոս, որ է Այլահ, Ինչպէս նաեւ ճշմարիտ Աստուած, հեթանոսաց չաստուածներուն հակառակ, որոնք մաեաւս, εἴδωλα, δαιμόνια, կոչուին:

ՅՕԴՈՒԱԾՕ · Ր

ԱՍՏՈՒԾՈՑ ԲՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՍՏՈՐՈԳԵԼԻՔՆԵՐԸ

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ե

Ա՛նբաժանելի Աստուծոյ բնութեան ու աստուածային վերաբերութիւնը։

Ե · Ի՞նչ ըսել է բնութիւն և աստուածային Աստուծոյ ։

ԱՍՏՈՒԾՈՑ բնութիւնը Աստուծոյ *կատարելութիւններուն բովանդակութիւնն է ։* Իսկ Աստուծոյ *ստորոգելիքները* ըսելով կ՚իմանանք *ան մասնաւոր որոշմունքները վրայ ունեցած գաղափարներնիս*, որոնք մէկտեղ *բերուին նէ՝ Աստուծոյ բնութիւնը կ՚ըլլան ։* Մենք կարող չենք մէկ տեսութեամբ Աստուծոյ *ամբողջ բնութիւնը ըմբռնելու*, եւ ուստի հարկ է որ՝ մեր հասկըցողութեան տարութեանը համեմատ՝ *անիկայ մաս մաս բաժնենք* ու անանկ հետազօտենք ։

Ր · Ի՞նչ հիմունք ունին Աստուծոյ բնութիւնը և աստուածելիքները վրայ, և ո՞րքան կը տարածին այդ հիմունքը ։

1 · Աստուծոյ վրայ ունեցած հասկութիւնները բնութիւնը ի՞նչ է ։ —Ասանկ նիւթոյ մը վրայ անհնար բան է որ կատարեալ գաղափար ունենանք ։

ա · Աստուծոյ վրայ ըմբռնումն ունենալու՝ քանք ըրած առիններիս բոլոր գիտցածնիս գաղափարները վերացուցանելու ենք մեր ծանօթութիւններէն ։ Այդ ատ բանը ընելը շատ դժուարին եւ շատ անգամ՝ գրեթէ անհնար է մեզի ։ Սակայն ատոր վերացուցմանը համար ըրած բոլոր աշխատութիւնները տեսնենք թէ՝ տակաւին Աստուծոյ վրայ ունեցած հմտութիւնիս մարդապէսք[1] և մարդապիք[2] կը մնայ, ինչպէս կ՚ըսեն իմաստասէրը եւ աստուածաբանք · այսինքն արդիւն բան չըլլար ըրածնիս, հապա մարդկային բաներէ՝ յատկութիւններէ՝ ներգործութիւններէ՝ եւայլն՝ քաղած ծանօթութիւններնիս եւ արտայայտութիւններնիս Աստուծոյ վերաբերել ։ Ա՛մ մարդկային բաներէ առնուած արտայայտութեան ձեւերը Աստուծոյ վրայ գործածելնիս ընականապէս ծուռ ըմբռնումներու պատճառ կ՚ըլլայ, մասնաւորաբար անանկ ժողովրդոց մէջ, որոնք շատ քիչ բառեր ունին վերացեալ գաղափար ցուցընող, եւ կամ շատ քիչ վերացեալ գաղափարներ ունին արտայայտելու ։ Ա՛ս բանը բոլոր սրբազան մատենագրաց եւ մասնաւորապէս Հին Կտակարանի գրքերուն լեզուին մէջ կը տեսնենք · եւ ատ դիտողութիւնը միշտ աչքերնուն առջեւ ունենալու են անոնք որ ատ մատենագրաց խօսքերուն միտքը բացատրելու ձեռնամուխ կ՚ըլլան ։ Վասնզի անոնց հարկ էր՝ խօսքերնին իմանալի ընելու համար իրենց հասկըցընելիքը հաղորդելու այն կողմ ու անկիրթ ժողովուրդին լեզուով խօսիլ · եւ առջի բերանը պէտք էր իրենց ունկնդիրներնուն ընդունակու-

[1] Anthropomorphic.
[2] Anthropopathic.

թեանը յարմարիլ եւ անոր համեմատ գործ տեսնել, եւ այնպէս կամաց կամաց անոնք ալ իրենց աստիճանը հասնել: Նայց այն հատ խօսուածքներուն որ սրբազան մատենագիրը այն տեսնողները ստիպուած էին գործածելու, մենք հիմայ աս լուսաւորեալ դարուս մէջ ասելի պարզ եւ ուղիղ մտքով մը պիտի խնամանք, այսինքն բուն ան մտքովը, որն որ հասկցընել կ'ուզէին անոնք իրենց այն խօսքերովը: Այս պատճառաւ դրեր են հին աստուածաբաններուն աս կանոնը, Մեկնութիւն Խորհրդոյն Աստուածայ վասն ըստուածեալ Աստուածայ ոչ է[1]:

բ. Անոնք ըստ մեծի մասին աշխարհիս շինուածէն տրամաբանութիւն կ'ընեն Աստուծոյ վրայ. բայց առջի բերանը մեր վրայ կը տեսնենք ան ստորոգելիքներուն որ անոր կ'ընծայենք. ասկէց զատ՝ աս ալ կայ, որ մենք մեր անձամբ՝ ինչ եւ իցէ աստիճանաւ մը՝ չունեցած ստորոգելիքը կամ կատարելութիւնը անհնար է որ ըմբռնենք եւ կամ գոյութիւնը անգամ երեւակայենք: Մինչեւ չ'տեսնող մարդը տեսութեան զգայութեան վրայ ըմբռնումն չ'կրնար ունենալ, եւ ոչ երբէք մարդէն կրնայ անցնիլ ատանկ բան մը ըլլալը, եթէ ուրիշները չըսեն իրեն: Աստի աստուածային ստորոգելեաց ան նոյն անուններն պիտի տանք, որոնք սովրած ենք տալ մեր մէջը ճանչցած կատարելութիւններուս, որոնք թէպէտ շատ ստորին են աստիճանաւ: Ահա աս պատճառաւ ալ Աստուծոյ ընութեանը վրայ ունեցած գաղափարներնիս յետին աստիճան անկատար եւ նուաստ պիտի ըլլայ: Իրաւ Աստուծոյ կատարելութեանց մէկ քանիին ոչ պէսօ-ԼԻՆԱՆԸ վրայ ուղիղ գաղափար կրնանք ունենալ. ինչպէս իր իմաստութիւնը եւ բարութիւնը. բայց ասոնց չ-ՈՆԱՒՈՒԻՆԱՆԸ, այսինքն տարածութեանը եւ միջոցին մէջ ունեցած գաղափարներնիս խիստ անկատար եւ տղայական կը մնան միշտ: Տղայ մը արեգակին եւ անոր յատկութիւններուն վրայ՝ ըստ ոչ պէսօ-ԼԻՆԱՆ ուղիղ գաղափար կրնայ ունենալ, վասն զի կրնայ զանիկայ եղածին պէս կըսել՝ լուսաւոր եւ տաք մարմին մը ըմբռնել մտքովը. սակայն ըստ չ-ՈՆԱՒՈՒԻՆԱՆ՝ ունեցած գաղափարները ծուռ կ'ըլլան, վասն զի անոր մեծութիւնը տեսածին չափ, եւ լոյսն ու տաքութիւնը իր զգացած աստիճանին չափ կը կարծէ:

Այս դիտողութիւններուն համաձայն կուգան Սուրբ գրոց աս խօսքերը. Ա-ՈՒ. Ը. 3: Ա-ՅՈՅ. Ի. 22: ԽՁ. 5, Դաւթի Աստուծոյ աս կատարեալ գիտութեանը համար կ'ըսէ, Սոլ. ՃՂԹ. 6, "բարձր է, որ չեմ կրնար հասկընալ": Այս Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ, ա Տիմ. Ը. 16, թէ "Աստուած չ'ՅՕՊՆԱՈՂ-ԸՆ-ՈՅ մէջ կը բնակի", այսինքն, անհուն եւ կատարեալ Աստուած մեր սակաւ կարողութիւններուն հասողութենէն վեր է: Այս խօսքերուն համեմատ կուգայ Յօհաննու ա. 18ին մէջ ըսուած սա խօսքն ալ, թէ "Ումեկը չ'տեսաւ զԱստուած, բայց միածին Որդին մեղի ինչ բան որ գիտնալ պէտք էր նէ անոր վրայ, յայտնեց".

[1] Հրատարակական հրահանգի մէջ գործածուած բառերը ոչ բոլորովին մարդկերով եւ մարդակիր ըլլալու են, ոչ ալ ընդհանրապէս դիւռվին յատուկ եւ նկարագրական: Տեսա, Սուրբ Գրոց առած օրինակին համեմատ, երկոքեան ալ ընտրելու է պէտք եղած խոհեմութեամբ, ինչպէս որ կրհետեւուին հանգամանքը կը պահանջէ: Ազգի առնները կրօնական վարդապետք խիստ շատ այլաբանութիւն կը բանեցընէին խօսքերնուն մէջ, առանց մեկնութիւնը ալ տալու: Հիմայ ալ ասոր հակադարձն է: Վարդապետ եղողը Սուրբ Գիրքը քննէ թող, որկէ այն մէկ դի ձգուած գրքէն շատ աղէկ դաս մը կրնայ առնել առանց վրայ: Ան տեղը վերացեալ բաներ պիտի չ'գտնէ, հապա գործնական կրթութեան մէկ հատիկ ուղիղ եւ փորձուած ճամբան: Ան կողմանէ յատկապէս Քրիստոսի լուսոն վրայ ասուած քարոզը, առակները եւ ուրիշ խօսուածքները պէտք է քննել:

2 · Աստուծոյ բնութեանը եւ գործերուն վրայ առնելոց հետեւութիւնները ։

ա · Սովբ գլխ· ։ Աստուծոյ վրայ տեսակ տեսակ նկարագրութիւններ կան Աստուածաշունչին մէջ ։ Տեղ տեղ անանկ նկարագրութիւններ կան, որ՝ առանց փոխաբերութեանց եւ այլաբանութեանց՝ պարզ եւ յստակ ու նկարագրական լեզուով մը եղած են · կամ՝ (որովհետեւ երբեմն թէ հրապարակական եւ թէ ուսումնական խօսուածքներու մէջ անհրաժեշտ հարկ կ'ըլլայ փոխաբերութիւն եւ այլաբանութիւն բանեցընելը) գոնէ անանկ լեզուով մը եղած են, որ հասարակութիւնը կրնայ հասկընալ ։ Այս տեսակէն են Աստուծոյ անփոփոխութեան վրայ եղած նկարագրութիւնները՝ ասոնց տեղերը· Սաղ · ղ · ճբ · ճլթ · Յոէլ · լէ · Նոր կտակարանին մէջ Աստուծոյ նկարագրութիւններուն վրայօք գրուած այլաբանութիւնները աւելի դիւրիմաց են եւ ընդհանուր գործածութեան առաւել ազէկ կու գան ։ Իսկ տեղ տեղ ալ նշանակական կամ խորհրդաւոր նկարագրութիւնները կը գտնենք Աստուծոյ վրայ Սուրբ Գրոց մէջ · գործածուած նշանակներն ու օրինակները՝ գրեթէ ամէնը հին դարերու եւ սրբազան մատենագրաց բնիկ արեւելեան երկիրներու յատուկ եւ ըստ խորհրդոց եղանակէն առնուած ։ Այս նշանակներէն կրնանք յիշել հոս հրոյ նշանակը, (Նէե· գ · 2, եւայլն ,) մեղմ հովի, (գ Թագ· ժԹ · 12,) աթեւելեան իշխանի եւ գաւազանի նշանակները, (Նոյ· ղ · 1,) եւ Նէղէ· ա, բազ · Յոյգ· ա ին մէջ գուցուած նշանակները ։ Ասոնց ամէնքն ալ խորհրդաւոր նշանակներ են, որ Աստուծոյ իրական կատարելութիւններէն մէկ քանին կը նշանակեն, եւ ուստի վարդապետողք պէտք է որ մեկնեն ու ցուցընեն անոնց նշանակութիւնները · Հերիք սեպելու չեն ասոնք խորհրդաւոր նշանակներ են ըսելն ու անցնիլը, հապա անոնք Աստուծոյ ինչ կատարելութիւնները ցուցընելու համար են նէ, ան ալ բացատրելու են ։ Օրինակի ազագաւ պէտք է որ ծանուցանեն թէ հրոյ խորհրդաւոր նշանակը Աստուծոյ Հզօր ներգործութիւնը , իր նորոգելու եւ կործանելու կարողութիւնը եւ իր բնաւորութեան բարոյական մաքրութիւնը կը ցուցընէ · Ամպ հովը իր բարութիւնը եւ քաղցրութիւնը կը ցուցընէ · Իշխանի գաւազանը կը ցուցընէ իշխանութիւնը եւ զօրութիւնը ու արդարութեամբ վարձք եւ պատիժ մատակարարելը կը ցուցընէ ։

բ · Աստուծոյ վրայ հմտութիւն ունենալու երկրորդ աղբիւրին ալ բնութիւն է ։ (1) Նկատի, բուսական բնութիւնը ։ Այս բանը, այսինքն մարդուս իր խղճմտանքէն Աստուծոյ հանգամանքներուն եւ օրէնքին վրայ ինչոր ծանօթութիւն ունենալը Յօդ · Ը · Հատ · Վին մէջ ցուցուցինք ։ (2) Բուսական բնութիւն, կամ գեղեցիկ ստեղծուածները ։ Այս մասին ընելիքնիս գործքէն պատճառին ձեռնարկել , եւ այնպէս արարչութեան հանգամանքներէն առաջին ստորոգելիքները գտնելն ըլլայ պիտի , եւ ասոնք ընելու արտօնութիւն ունենալնիս ալ Սուրբ Գրոց հեղինակութեամբը հաստատուած է · (Տես Յօդ · Ը · Հատ · Ը եւ Ժ ։) Այս աստուածային գիտութեան աղբիւրներուն վրայ ըրած գիտողութիւններնուս շատ յարմար կու գայ ԺԹ Սաղմոսը , որուն առաջին մասին մէջ տեսանելի արարչութիւնը Աստուծոյ գիտութեան աղբիւր ցուցուած է , եւ երկրորդ մասին մէջ՝ անմիջական յայտնութիւնը ։ Տես Սաղ · ճգ ։ Յոէլ · լէ ։ Նոյ · Լս ։ Մատթ · ղ · 26 , եւ մանաւանդ Հռոմ · ա · 20 , 21 ։— Երեք կերպ կայ բնութենէն Աստուծոյ ստորոգելիքներուն վրայ հմտութիւն ունենալու ։ Նախ՝ Աստուծոյ ընծայած ստորոգելիքներնէս ամէն պակասութիւն

ակարութիւն եւ անկատարութիւն վերցընելով : Ա՛ս կերպով մեր անկատար աստիճանաւ ունեցած զօրութիւնէն եւ իմաստութենէն Աստուծոյ ամենակատարելութիւնը եւ ամենագիտութիւնը կը գտնենք . մարդոյ եւ ամենայն արարածոց անցեալ եւ կորսուտական բնութիւնէն՝ Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը եւ անփոփոխութիւնը կ՚անցնինք : (Տես Սաղ . ճբ . 25—28 :) Երկրորդ՝ մեր եւ ամէն արարածոց վրայ տեսած կատարելութիւններէս մակաբերելով թէ ասոնք կատարելութիւններուն բոլորն ալ անշուշտ Աստուծոյ վրայ ալ պիտի ըլլայ մէկ մանաւանդ եւ տարբերնակ աստիճանաւ մը : Ա՛սանաւորապէս ասոր յայտնաբանութեան եղանակն է որ Աստուծոյ բարոյական ստորոգելիացը , արդարութիւնը՝ իմաստութիւնը եւ բարութիւնը վրայ ծանօթութիւն կ՚ունենանք : Երրորդ կերպ մըն ալ կայ տրամաբանելու . որովհետեւ այս՝ այն գործքերուն ինքնոր յատակ գաղը՝ զիրենք արտադրող պատճառներուն վրայ այս ինչ յատկութիւնները ստորոգելով հնարաւոր է մեկնել , ըսել է որ ասոնք պատճառը իրօք ան յատկութիւններուն տէրն է : Ա՛ս կերպով կը մակաբերենք թէ աշխարհս ստեղծող էակը գերագոյն կարողութեան՝ իմաստութեան եւ գիտութեան տէր ըլլալու է . վասն զի աշխարհս ստեղծելու եւ կառավարելու համար հարկաւ պէտք են այս ստորոգելիքները : Այսպէս Աստուծոյ վրայ ունեցած բոլոր հնութիւններս կ՚երեւայ թէ ՅԵՀՈՎԱ-ԻԼԻՈՆ կը գտնենք : Ա՛ն որ մէջը իմացած կատարելութիւններնիս Աստուծոյ կ՚ընծայենք , ամէն կերպ անկատարութենէ եւ սահմանաւորութենէ զանոնք վերացուցանելով :

Գ . Աստուծոյ ստորոգելիքներուն քաժանումը :

Աստուածաբանք կերպ կերպ քաժանութիւններ ըրած են Աստուծոյ ստորոգելիքներուն վրայ , որոնց շատը կըրնանք ըսել թէ երեւելի օգուտ մը չունին : Սակայն Բնական եւ Բարոյական քաժանումն հասարակ եւ պատշաճ քաժանում մըն է :

Աստուծոյ Բնական կամ Ֆիզիքական ըսուած ստորոգելիքները անոնք են , որ բարոյականի վերաբերութիւն չունին . որոնք են իր միութիւնը , հոգեւորութիւնը , յաւիտենականութիւնը , ինքնիշխանութիւնը , անփոփոխութիւնը , ամենակարողութիւնը , ամենագիտութիւնը , ամենուրեքութիւնը եւ իմաստութիւնը :

Իսկ միւս ստորոգելիքներուն Բարոյական ըսուելուն՝ ու առջիններուն նման բնական չըսուելուն պատճառը , առաջին կարգի ստորոգելիքներուն չափ բնական եւ էական չըլլալնուն համար չէ , հապա իրրեւ Աստուծոյ միայն բարոյական բնութիւնը կազմող ստորոգելիքներ՝ միւսներէն որոշելու համար : Ա՛ս ասոնք են . Ճշմարտասիրութիւն , բարութիւն , արդարութիւն եւ սրբութիւն : Իմաստութեան մէկ մասը բնական եւ մէկ մասն ալ բարոյական կը սեպուի : (Տես Հոռ . Ր :)

ՀԱՏՈՒԱԾ . Ր

Աստուծոյ Միութիւնը ըլլայ :

Ը . Աստուծոյ Միութիւնը ըսելով՝ պէտք է հասկնալ որ Աստուած մէկ է , եւ ոչ թէ երկու կամ երեք աստուածներ կան , որոնք իրենց մէջ միացած ըլլան : Ա՛ս ճշմարտութիւնը Աստուածաշունչին մէջ շատ յայտնի կերպով կը հաստատուի . «Լսէ՛ , Իսրայէլ , Տէր Աստուած մեր Տէր մէկ է» . Բ Օրէն . զ . 4 : գ . 35 , 39 : Ա Թագ . 8 . 39 . «Ես եմ Աստուած , եւ ուրիշը չկայ» . Եսայ . խե . 5 , 21 , 22 : Սաղ . ձգ . 10 : Եսայ . խգ . 10 : խդ . 8 : Յով . ժէ . 3 : ե . 44 : Հռով . գ . 29 , 30 : Աստուծոյ

միութեան վարդապետութիւնը բոլոր Աւետարանական կրօնին եւ սահմանադրութեան, ու նաեւ քրիստոնէութեան մէկ հիմնական վարդապետութիւնն է։ "Աստ է յաւիտենական կեանքը, որ ճանչնան քեզ մի միայն ճշմարիտ Աստուած" · Յովհ. ԺԷ · 3։ "Մէկ կէն ի զատ չկայ ուրիշ Աստուած մը... բայց մեզի մէկ է Աստուածը"։ ա Կորնթ. ը · 4—6։ Յակ · բ · 19, եւայլն։

Իրմէն ի զատ բոլոր ուրիշ աստուածները ըստուած է թէ սուտ են, եւ թէ անոնց երկրպագութիւն ընելը մի միայն կենդանի եւ ճշմարիտ Աստուծոյ խիստ մեծ անարգանք է։ Ելք · ի · 3։ Ելսայ · խ · 22—24։ Ելքէմ · բ · 11, 19։ ե · 19։ ժ · 2—16։

Ա · Ասանկոնոնէական Աստուածոյ հասկնալը պատճառ ապացոյցները։

1· Աստուծոյ միութիւնը բացարձակ կատարելութեան ծանօթութենէն կրնանք ապացուցանել · քանզի երեսփոխ կատարելութիւնը չենթադրեր երեք էութիւն կամ այլ ասոր պէսները ընդունիլ։ Հակառակ կատարեալ եղող էակը կէտը է որ զօրութիւնով եւ իշխանութիւնով գերագոյն ըլլայ · ապա թէ չէ, ամենակալողութեան եւ ինքնիշխանութեան կատարելութիւնները զուրկ կ'ըլլայ։ Ուրեմն Աստուած, որ բացարձակ կատարելութիւն ունի, երեք հաւասար չկրնար ունենալ։ Ս. ապացոյցը երբեմն եկեղեցական Հայրապետներն ալ կը բանեցընէին։ (Տես Տերտուղիանոս, ընդդէմ Պրաքսէասի, Ը · 3։)

2· Աստուած մը ըլլալուն ապացոյցները թէպէտ եւ անթերի են, սակայն հեթանոս աշխարհը Աստուած ըլլալուն ապացոյց չէին։

ա · Աստուծոյ գոյութիւնը հաստատելու համար, Յոբ · Ը, Հոպ · ին մէջ յիշած առաջին ձեռնարկութիւնիս տիեզերաց բնականած աշխարհքները եւ բոլոր բաները ձեւացուցանելու բաւական բան եւ ստեղծելու բաւական կարողութիւն ունեցող յաւիտենական՝ ինքնագոյ պատճառ մը ըլլալը կ'ապացուցանէ անհակառակելի կերպով։ Ս. անոնք մէկ պատճառի մը գոյութիւնն ալ կատարելապէս կը հանգչեցընէ մարդուս միտքը, եւ ամէն տարակուսութիւն կը փարատէ։ Այլ աս ձեռնարկութիւնը երկրորդ պատճառի մըն ալ գոյութիւնը չապացուցաներ ամենեւին։ եւ ասանկ երկրորդ պատճառ մըն ալ ըլլալուն մարդուս միտքը համոզելու թեթեւ երեւոյթի մը ունգամ չունի վրան։

բ · Երկրորդ ձեռնարկութիւնն որ ցուցուցինք, ան ալ ուրիշ կերպով մի՝ սակայն վճռողական վկայութեամբ՝ մէկ ընդհանրապէս ամէն տեղ ներկայ եւ ընդհանրապէս ներգործող կարողութիւն մը կը ցուցընէ, ամէն բան շարժող, ամէն բան կարգադրող եւ ամէն բանի վրայ իշխող · բայց ասոր նման երկրորդ կարողութիւն մըն ալ ըլլալուն վկայութեան նշոյլը անգամ չենթադրուեր վրան։

գ · Արուեստից աշխարհիս մէջ շարժութիւն ալ կայ, ասկէ շատ մարդիկ կարծեցին թէ կրնայ երկրորդ սկզբնական պատճառ մըն ալ ըլլալ։ Աստղք կ'երեւնայ թէ աս կերպով տրամաբանած են · Նախ եւ կատարեալ պատճառը չար չկրնար արտադրել։ Մանաւանդ բարոյական չարութեան հետ կապակցութիւն մը՝ հաղորդակցութիւն մը չկրնար ունենալ՝ Սակայն կայ բարոյական չարիք · ուստի եւ պատճառէ մը յառաջ եկած է։ Ուրեմն ի հարկէ բարի եւ կատարեալ պատճառէն ի զատ ուրիշ պատճառ մըն ալ ըլլալու է։

դ · Այս ձեռնարկութիւնը իրաւ ճշմարտութեան կերպարանք մը ունի վրան, սակայն անհիմն բան ըլլալը յայտնապէս կը տեսնուի։ Վասնզի եթէ ըն-

գուներնք, որ Թեպետև բոլորովին ապահովութեամբ կրնանք ընդունել, Թէ կատարեալ Աստուածմէ ջոր չառաջ չ'կրնար գալ անմիջապէս, սակայն ասոր ձեռնարկութիւն չ'ըներեր եւ չ'կրնար ըլլալ որ հաստատուի, Թէ աս էակը չ'կրնայ՝ կատարեալ պատշաճութեամբ՝ անանկ էակներ ստեղծել, որոնք՝ իրենք իրենց մեան նէ՝ բոլորտիքնին գտնուած բաներուն բնութիւնէն հարկաւորապէս չառաջ եկած փորձութիւններուն տէր մտան, եւ մեղքի մէջ իյնան: Որ եւ իցէ ներհակրելի աշխարհի մէջ անշուշտ օրինականցութեան հետ համաձայնիլն մը կապուած պիտի ըլլայ, վասն զի ամէն տեղ կրնայ գտնուիլ եւ հարկաւ պիտի գտնուի անանկ բարիքներ, (եթէ բարիք բնաւ պիտի ըլլայ նէ,) որ օրինաւոր կերպով պիտի չ'կրնան վայելել ան ուսա: Աստի ան բարիքն որ օրինաւոր ուրիշինն է, կրնայ ըլլալ որ տեսնէն, ցանկան եւ յափշտակին, եւ այսպէս առ ժամանակն վայելին անիկայ: Ընդ է թէ կրնայ ըլլալ որ հանուաւոր էակներ աս համաձայնութեան ներկայ յանցաւածքէն քաշուին օրինաւորութիւն ընելու, կամ՝ ուրիշ խօսքով՝ մեղք գործելու: Ինչուան հիմայ մեկը կարող չեղաւ ցուցընելու, եւ կարծեմ Թէ ասկէ ետեւ ալ մեկը պիտի չ'կրնայ ցուցընել, Թէ Աստուած իր կատարելութիւններովը պարտական է աս կերպով ծագած բարոյական չարեաց եւ անոր յառաջ պատիժը եղող բնական չարեաց գոյութիւնը արգիլել:

Ե. Պիտի ըսեն Թէ Աստուած իր կատարելութիւններովը միշտ ամենէն բարին որն է նէ ան պիտի ընէ անշուշտ. այո, աս առանց է: Այլ անդին աս կը մնայ որ մեկը չ'կրնար ապացուցանել եւ ոչ միւսներ անգամ ինչ եւ իցէ աստիճանաւ հաւանականացուցանել, Թէ չարիք մնած դրութեան մը մէջ գերադոյն բարի չ'կրնար ըլլալ: Հնարաւոր է որ ըլլայ. եւ հնարաւոր ըլլալն ալ անտարակուսելի է: Սուրբ Գրոց յայտնած փրկագործութեան գաղափարը անհակառակելի կերպով կը ցուցունէ բոլոր Աստուծոյ խօսքին հատատացողներուն՝ Թէ բարիք պիտի յառաջ գայ, եւ չ'հաւատացողներուն Թէ բարիք յառաջ կրնայ գալ առանց չարիք մնած աշխարհի մը մէջ, անանկ բարիք, որուն նմանը մարդուս միտքը չ'կրնար երեւակայել: Աստի աս ձեռնարկութիւնը ամենեւին օգուտ մը չունի այն նպատակին, որուն համար որ յառաջ կը բերուի. եւ ամենափոքր պատճառ մը անգամ չ'տար առանց երկրորդ պատճառ մըն ալ կայ կարծելու:

Յ. Ինչ որ ներհակ է աստուածային ընտրութեան ըստ ոչնչի, անհամապատասխան է որ անոնց ալ գոյութիւնը վերայութիւն չընէ:

ա. Արդարեւ բանաւոր էակ մը առանց աչքին առջեւը նպատակ մը ունենալու չկրնար գործ մը գործել, վասն որոյ ամէն բան Ստեղծողն ալ նպատակ մը ունեցած ըլլալու է, եւ աս նպատակն ալ ինք իր մէջը եղած պիտի ըլլայ հարկաւ, եւ ուրիշ բան չկրնար ըլլալ՝ բայց միայն իր փառքը յայտնել: Այդպէս ստեղծագործութիւնը ի հարկէ աս նպատակաւ եղած պիտի ըլլայ, որ իր ըստեղծողին մեծ նպատակին ծառայէ, բոլոր իր կարողութիւններովը. որ իր խելքովը ճանչնայ ան նպատակին ինչ ըլլալը, իր զգացումներուն ախորժելի ընէ, եւ իր ներգործուն կարողութիւններովը զանիկայ ի գործ դնէ: Այլ Թէ որ մարդուս եւ տիեզերայ արարչութիւնը մեկէն ասդին ստեղծութեան գործ եղած ըլլար նէ, յայտնի է որ աս բանը, իրենց ինչ եւ իցէ գործ գործելուն մի միայն ներհակրելի նպատակը, մարդոց նայելով՝ անհնար պիտի ըլլար որ կատարուէր: Վասն զի մարդս իր Արարչին պատուականութիւնը ճանչնալու կամ զանիկայ իրեն սիրելի ընելու համար, եւ կամ իր գործուն

կարողութիւններովը անոր գիտաւորութիւնները յաւաջ տանելու համար՝ անհրաժեշտ հարկաւոր էր անոր գոյութեանը վրայ գիտութիւն՝ ուստի եւ գոյութեանը վկայութիւն ունենայ:

բ. Արդ իր գոյութիւնը իր Արարչին պարտական է, ուստի եւ ամբողջ ստացուածքն է: Ի հարկէ անոր հնազանդական ալ է. օրինաւորապէս իր կանչին կառավարութեանը ենթակայ. օրինաւորապէս իր օրէնքին հրամանին եւ իր հաճութեանը իշխողութեանը տակը. եւ ուստի բոլորովին պարտական՝ կամովին անոր նպատակներուն հետամտելու: Ինչը որ իր վայելած օրհնութիւններն ալ մարդս իր Արարչէն կ'ընդունի. եւ ուստի խիստ մեծ պարտքի տակ է անդադար երախտագիտութիւն մատուցանել իրեն, եւ երախտագիտութեան ցուցցուցած բոլոր գործքերը կատարել: Ի վերջոյ՝ ոչինչը ի հարկէ անհնազանդութեան եւ փոքրոգի չկոչի մը պիտի ըլլայ. ուստի իր աս հանգամանքներուն համար ալ՝ իրրեւ բանաւոր էակ մը՝ պէտք է որ իրեն վերջին աստիճան յարգութիւն, սէր, հաճութիւն եւ գովութիւն մատուցանէ: Այսանկ ալ եւ այլ կերպերով եւ առանցմով միայն կրնայ մարդս փառաւորել իր Արարիչը: Ուստի Արարչին մարդս ստեղծելուն մի միայն եւ բոլոր նպատակն ալ աս բաներուն մէջ կը կայանայ:

գ. Արդ՝ մարդս աս պաշտօններուն բոլորը կամ մէկ հատը կատարելու համար՝ անհրաժեշտ հարկաւոր է որ ճանչնայ ան գիտնը ստեղծող էակը, եւ գոնէ քիչ մը ըլլայ տեղեկութիւն ունենայ անոր հանգամանացը վրայ. աս գիտութիւնը ունենալու համար ալ յայտնի է որ անշուշտ իր գոյութիւնը գիտնալ պէտք է առաջուց: Ասոնց դի մարդս անծանօթ էակի ինքզինքը պարտական չկրնար ճանչնալ, անծանօթ էակի կառավարութեան տակ կամովին չկրնար մտնել, անծանօթ էակի օրէնքներու կամովին հպատակ չկրնար ըլլալ. անծանօթ էակի գոհութիւն չկրնար մատուցանել: Անծանօթ էակի ընծաորութիւնը ոչ կրնայ յարգել ոչ կրնայ սիրել, եւ ոչ կրնայ գովել, Ուրեմն թէ որ մարդս Արարիչը անծանօթ ըլլայ, ան ալ հարկաւորապէս անծանօթ, մարդս ալ անհնար է, որ իր ստեղծողին ի հոյն նպատակը կատարէ, որուն ստեղծուելուն ալ ոչինչ նպատակ կարող է ունենայ: Իր Արարիչը գինքը հարկաւորապէս մէկ նպատակի մը համար ստեղծած, եւ սակայն բանը անանկ կարգին դրած պիտի ըլլայ, որ բոլորովին անկարելի ըլլայ այն նպատակին ծառայելը: Ուրիշ խօսքով՝ մարդս լոկ այսինչ նպատակը կատարելու համար ստեղծած, եւ սակայն այն նպատակը կատարուելուն բոլոր ճամբաները ինք իր կողմանէ գոցած պիտի ըլլայ:

գ. Հոս հիմայ ինչ որ ըսինք նէ մէկ Արարչի կամ Աստուծոյ մը վրայ, եղիս՝ Եհովա կամ Տէրէ Արարիչներու վրայ ալ կրնանք առնել, ճիշդ նոյնչափ զօրութեամբ: Ասոր որ աշխարհիս արարչութիւնը եւ տեսչութիւնը նոյն անհուն կատարելութիւնը ունեցող երկու կամ աւելի աստուածներու գործ ալ է նէ, աս անտարակոյս է, որ մէկ նպատակաւ մը ստեղծած են աշխարհս եւ մարդ էակը. եւ թէ աս նպատակն ալ, ինչպէս որ ծանուցինք, բուն իսկ իրենց վրայ կայացած է. կամ ուրիշ խօսքով՝ իրենց փառքը յայտնելն եղած է: Այսպէս մարդս աս պարագային մէջ ալ նոյնչափ իր էութիւնը եւ բոլոր օրհնութիւնները աս աստուածներուն պարտաւոր է՝ ամենուն հաւասարապէս. պարտական է անոնց օրէնքներուն եւ կառավարութեանը հպատակիլ. հարկ է իրեն անոնց գիտաւորութիւնները կամովին կատարել. եւ պարտական է անոնց ամենուն ալ միօրինակ յարգութիւն, սէր, երկիւղածութիւն եւ գովութիւն մատուցանել: Այս նպատակին ի գործ

դրուիլը հնարաւոր ըլլալու եւ մարդս աս իր պարտքերը կատարելու համար ալ հարկաւ պէտք է որ ասանկ Աստուածներու ասանկ պարտականութիւններ ունենալը ճանչնայ, եւ աս ճանաչումը ունենալու համար հարկաւորապէս պէտք է նախ եւ առաջ անոնց գոյութիւնը գիտնալ: Արեւմիթէ որ երկու կամ աւելի ասանկ էակներ կան իրօք եւ մարդս ալ անոնց կատարելապէս պարտաւոր է իր էութիւնը եւ բոլոր վայելած օրհնութիւնները, ինծի՞ եղեր է որ բնական անհնարութիւնով մը արգիլուեր է մէկէն աւելին գոյութիւնը գանելէն: Ինչէն է որ իր ընդունած մեծ մեծ պարգեւներուն փոխարէն ունեցած երախտապարտութեան զգացումը եւ երախտագիտութիւնը, աստուածային կառավարութեան կամաւոր հնազանդութիւնը, աստուածային գիտաւորութեանց հետ ունեցած կամաւոր զուգընթացութիւնը, իր սէրը, իր յարգութիւնը, իր հաճութիւնը եւ իր հնազանդութիւնը, որ միօրինակ բոլոր իր փառաւոր արարիչներուն եւ բարերարներուն պարտաւոր եր, անհրաժեշտ հարկաւորութեամբ, ուրիշ կերպ ըլլալը անհնարին ըլլալով, միեւնոյն մէկ էակի մը վրայ հաստատուած են: Ինչէն է որ մարդս անանկ վիճակի մը մէջ դրուած է, որ իր ծառայութեան մէկ մասը մէկ Աստուծմէ ի զատ ուրիշի մը մատուցանելու ջանքը՝ դիտաւորութիւնը անգամ մեղք, ամբարշտութիւն՝ ապերախտութիւն եւ ապստամբութիւն կը սեպէ կոր: Ինծի՞ եղեր է որ իր միւս արարիչները, որ դէպ ի իրենց աս վարմունքը նկատումներուը ունենալու համար միայն առեղծեր են զինքը, իրենց նեղգործութիւնները նշոյլը անգամ չեն ցուցեր իրեն, եւ մինչեւ անգամ իրենց գոյութիւնը վկայութիւնը չեն տուեր. եւ ասանկով իրենց յարգութիւն մատուցանելը իր կարողութենէն դուրս բան մըն են ըլլեր:

6. Արդ՝ որովհետեւ աս բաները բաւական ըլլային նէ, անշուշտ այն ենթադրեալ աստուածներուն կամքովը եղած պիտի ըլլար, ուրեմն աս յառաջ բերած խնդիրներնուս, նախընթաց ծանօթութիւններնուս հետ ունեցած կապակցութիւններուն նկատելով, պատասխանը՝ գտնուիլը կարծեմ թէ ամէն մարդ պիտի ընդունէ: Այս թէ որ աս կարծիքը շիտակ է նէ, ասոր ալ հետեւութիւն պիտի տրուի, թէ բանականութենէն եղած աս ձեռնարկութիւնը՝ Աստուծոյ միութեանը համար, վճռողական վկայութենէ մը շատ վար չ'մնար:

4. Աբաչագործութեան եւ տեսչութեան գործքերը որքան որ կարողութիւններս կը հասնի հասկընալ նէ, ամենուն բնութեանը եւ գործողութիւններուն մէջ մէկ ընդհանուր պարզութիւն մը, ընդհանուր ներդաշնակաւորութիւն մը կը տեսնենք: Աս անթիւ անհամար առարկաներու շեղջակուտին մէջ մէկ կարգ մը ու օրէնք մը կ'իմանանք, որով ամէն բան իր ընթացքովը յառաջ կ'երթայ: Ոչն պատճառները միօրինակ նոյն արդիւնքները յառաջ կը բերեն ամէն տեղ եւ ամէն տաեն: Ուսումնականները ամէն մէկը միշտ իր տեսակէն եղող մի եւ նոյն սերմէն կ'ելլեն. ճիշդ մի եւ նոյն ձեւը կ'առնեն. մի եւ նոյն յատկութիւնները կ'ունենան. նոյն չափ ժամանակ կ'ապրին. եւ մի եւ նոյն վախճանին կը հասնին վերջապէս: Միանապէս կենդանիներն ալ մէկ կերպով մը կը ծնանին. նոյն կանքը, նոյն կարողութիւնները եւ նոյն կիրքերը կը ցուցընեն վրանին: Արդոց սկիզբը, ձեւը, կեանքը, կարողութիւնները կազմուածքը, բնաւորութիւնը եւ վախճա-

նը ամենուն ալ մէկ է։ Ինչ որ կայ աշխարհիս մէջ, ամենքն ալ մէկ կանոնաւոր կերպով մը իր պիտոյիցը եւ երջանկութեանը կը ծառայեն, եւ յայտնապէս աս նպատակիս յարմարած են մէկ դիտաւորութեամբ եւ աս նպատակիս համար կարգաւորեալ են մէկ ներգործութեամբ։ Վիշերն ու ցօղերկը միօրինակ իրարու կը յաջորդեն մէկ զօրութիւնով եւ կատարեալ կանոնաւորութեամբ։ Նմանապէս եւ ղանակներն ալ նոյն կանոնաւոր եւ պարզ ընթացքովը կը գառնան անընդհատ։ Երեգակը կը փայլի, լոյս եւ տաքութիւն կու տայ, եւ մոլորակները կը շարժէ մէկ օրէնքով եւ կատարեալ ճշգութեամբ միօրինակութիւն պահելով։ Մէկ օրէնքով կը մնան մոլորակները իրենց պարունակին մէջ, եւ կը շրջին իրենց կենդրոնին բոլորտիքը։ Երկինքին երեսը միշտ մէկ է. եւ երկնից հաստատութիւնը, ասկէ շատ ժամանակ առաջ ինչ կենդանակերպներով կ'երեւնար գիշերները նէ, հիմայ ալ անանկ կ'երեւնայ։

բ. Այսպէս ամէն բան, որքան որ գիտենք նէ, մէկ խորհուրդ մը աչքերնուս առջին կը դնեն, մէկ ներգործողի մը ներգործութեամբը կանոնաւորապէս ի գործ գրուած։ Այդ խորհուրդի միութիւնը ապացոյց մըն է խորհողին միութեանը, եւ ներգործութեան միութիւնը՝ ներգործողին միութեանը։

գ. Աս ձեռնարկութիւնը միշտ քիչ ազդեցութիւն ըրած չէ խոհուն մարդոց։ Մեզ որ կարող ըլլայինք տիեզերաց դրութեանը խելք հասցընել, եւ աղէկ մը տեղեկանալ թէ անոր ամէն մասունքները ինչ կերպերով կը վարուին կոր զնինք վարող զօրութենէն, անհաւանական բան չէ որ աս ձեռնարկութիւնը անտառները կատարեալ պիտի ըլլայ։ Մեր ունեցած հմտութեան աս ներկայ վիճակին մէջ, խոստովանելու ենք որ, ասոր ուժը հոս ենթադրուածին չափ չէ։ Ուրտեղ որ տգիտութիւն կայ, հոն տարակուսանք ալ կ'ըլլայ բնականապէս. տարակուսութիւն եղած բանին վրայ ալ կատարեալ հաւանութիւն չըլլար։ Սակայն որքան ուժ որ ունի նէ աս ձեռնարկութիւնը, Աստուծոյ միութեան վարդապետութեանը կողմէն է։ Երկու իրարու հակառակ բնութեան եւ խորհուրդի տէր անհուն էակներ ըլլալը բոլորովին անհակառակելի կերպով՝ յայտնի է թէ կը ջնջէ։ Իսկ թէ որ ասոր դէմ հաստատուի, թէ տարկայ մի եւ նոյն բնութեան եւ խորհուրդի տէր երկու կամ աւելի անհուն էակներու գոյութեանը դէմ չ'գար, կ'ընդունինք աս հաստատութիւնը, բայց աս ալ դիտելու է, որատ ըսուած անհուն էակները՝ եղած ենթադրութեանը համեմատ՝ ճիշդ մի եւ նոյն գիտութիւնը, բնաւորութիւնը եւ կարողութիւնը ունենալոնին, ի հարկէ ճիշդ մի եւ նոյն ներգործութիւնը պիտի ընեն, եւ ուստի մէկ գերագոյն ներգործող մը կամ մէկ Աստուած մը պիտի բաղկացընեն։

գ. Ընենք հաստատեր թէ աս ձեռնարկութիւնները կատարեալ ապացուցութիւն մըն են. սակայն աս ալ չըրացուիր, որ խիստ մեծ հաւանականութիւն ունին։ Երկրորդ ձեռնարկութիւնը՝ մեր աչքին առջեւը՝ անշարժելի հաստատութիւն ունի. իսկ ամէնը մէկէն առնելով իրաւամբ կը պահանջեն Աստուծոյ միութեանը հաւատք ընծայել. միանգամայն աս ալ ցուցնելով թէ մէկէն եւել Աստուած ըլլալը լոկ ենթադրութիւն է, որն որ ընդունելը ի հարկէ արհամարհելի անտեղութիւն մը կ'ըլլայ։

Գ. Պատճառաբանութիւն Աստուծոյ հոգեւոր անուանը վրայ, որուն մէջ երեւնալով՝ երեսին տարբերութիւնը ցոյց կու տայ։

1. Ան մոլորութիւնը, որ տիեզերքի

մեկէն աւելի Աստուածներու գոյ կ՚ընէ, եւ կը սեպէ թէ մեկէն եւս Աստուածներ կը տիրեն անոր վրայ եւ կը կառավարեն զանիկայ, կ՚ըսուի Քաղ տապոաձո-Ըկեան: Այս ամ մոլորութեան մէջ ինկողները՝ հին ատենի ազգաց մեծ մասը ըլլալուն, Հրէայք Կոչմ (τὰ ἔθνη) կոչած են զանոնք, եւ մեր Թարգմանիչներն ալ՝ Հեթանոս: Ասկէ ելեր է բազմաստուածութեան հեթանոսութիւն ըսուիլը:

2. Աստուծոյ միութեան գաղափարը ընդհանրապէս անանկ կը կայծուի թէ մարդուս մտքին առջեւը յայտնապէս գրուած բան մըն է: Նայց թէ որ այդչափ յայտնի եւ մարդուս հասկնալիութիւնը դիւրըմբռնելի բան էր նէ ատ ծանօթութիւնը, ինչպէս՝ օրինակի աղագաւ՝ Աստուծոյ գոյութիւնը, ինտր եղեր է որ այնչափ ազգեր, մինչեւ անգամ անոնք որ մնաւոր յաւերժական վերին աստիճանը պէտք է գասել, ի սկզբանէ այնպէս հակեր եւ մեծ յամառութեամբ փակեր մնացեր են բազմաստուածութեան:

ա. Աստուծոյ միութեան ծանօթութիւնը բոլոր հին ազգաց մէջ աւանդութիւնով կը տարածուէր. մարդոց իրենց խելքովը ատ բանիս վրայ ըլած հետազօտութիւններն ալ անանկ հետազօտութիւններ էին, որոնցմէ մի միայն յաւերժ գալիքը կամ բազմաստուածութիւն է, կամ անաստուածութիւն: Որքան ժամանակ որ ատ աւանդական գիտութիւնը անխառն պարզութեամբ յաւերժ գնաց եւ ընդունելութիւն գտաւ, մարդիկ ալ միայն ճշմարիտ եւ կենդանի Աստուած՝ Եհովան գաւանեցան եւ պաշտեցին: Նայց ատ աւանդութիւնը աւրուելուն պէս, ճշմարիտ Աստուծոյ գիտութիւնն ու պաշտամունքն ալ անոր հետ մէկ տեղ աւրուեցաւ, ու կամաց կամաց անյայտ եղաւ: Իրաւ ատ բաները այլ եւ այլ ազգաց մէջ այլ եւ այլ կերպերով ձեացին ժամանակ մը, բայց իրենց կատարելութիւնը մռնցաւեցաւ գնաց:

բ. Որչափ որ մտածենանք Աստի օրէնքուն, անփոխարէնապէս այնչափ պարտք եւ գատարեալ կը գտնենք Աստուծոյ գոյութիւնը, եւ այնչափ սուրբ ու անարատ՝ իրեն մատուցուած երկրպագութիւնը: Ընդհակառակն որքան որ հեռանանք ատ Աստահպետէս, միտքնակ կերպով այնքան բազմաստուածութեան անգունդներուն խորը կը գլտանենք ինքզինքնիս: Եթէ որ Աստուծոյ միութիւնն ու կատարելութիւնը խելքով արարչութեան եւ տեսչութեան գործքերէն հանելու աշխատէին նէ մարդիկ, ի հարկէ ատ բանայքին հակառակը պիտի բռնէին յառաջ երթային: Վասն որ փիլիսոփայութիւնն ալ յառաջ երթար եւ հետազօտութիւնները շատնային, ու քանի որ յաճախ ատ նիւթը ձեռք առնէին ու առանձին անոր վրայ քննութիւններ ընէին նէ, Աստուծոյ միութեան եւ կատարելութեան վկայութիւններն ալ այնչափ կ՚ամիսիուէր, եւ ատ մեծ նիւթիս համոզիչը հետզհետէ աւելի բացայայտ՝ ստոյգ եւ անհակառակելի կ՚ըլլար: Սակայն իրօք բանը ասոր հակադարձը եղաւ: Սատանի անատեններն մարդիկ տրամաբանութիւններին քիչ կը գործածէին, հեղինակութեան շատ հաւատք կ՚ընծայէին. ատ բանիս մէջ ատ հեղինակութեան տէրը, աւանդութիւնն ալ բնականապէս շփոթութեան՝ անկատարութեան եւ սխալանաց ենթակայ ըլլալով, քանի որ աւանդութիւնը ծռեցաւ նէ, Աստուծոյ գիտութիւնն ալ անոր հետ մէկտեղ ծռեցաւ. քանի որ աւրուեցաւ նէ, ատ գիտութիւնն ալ աւրուեցաւ. ուր տեղ որ կորսուեցաւ նէ, ատ գիտութիւնն ալ միատեղ կորսուեցաւ:

գ. Համաստուածութեան սկզբնական աղբիւրը մարդոց միտքն է: Սիւրիայի մէջ ալ, Ասորոպայի մէջ ալ, փիլիսոփայութիւնն եղաւ ատ չար դրութիւնը հնարողը՝ տարածողը եւ հաս-

տատոզը. եւ քանի որ փիլիսոփայութիւնը ծագկեցաւ, բազմաստուածութեան մոլորութիւններն ալ այնքան աճեցան ու բազմացան, եւ անաստուածութեան վախճան տուին: Յունաստան, Հռոմ, Եգիպտոս, Պարսկաստան եւ Հնդկաստան փիլիսոփայութեան ամենէն յառաջադէմ տեղերը բազմաստուածութիւնն ալ ամէն աստիճաններէ երեւելի եղաւ անտեղութիւններովը, մոլորութիւններուն շատութիւնովը, եւ պաշտամունքին պղծութիւնովը: Ամերիկայի վայրենեաց Աստուծոյ կրօնքի եւ պարզուց վրայ ունեցած վարդապետութիւնները աս գիտնական ազգաց վարդապետութիւններուն քովը շատ աւելի քիչ մեղադրելի՝ ծագելնէն եւ իսանակ են: Եւ աս ազգերուն վարդապետութիւններն ալ ի սկզբան անանկ աստիճ մեղադրելու բաներ չէին, որչափ որ եղան իրենց փիլիսոփայութեան ծագկած տեղը եւ անկէ ետեւ: Այսպէս անաստուածութիւն ալ փիլիսոփայութենէ եղած կ'երեւնայ: Ով որ Պօսճէս-մանցիք՝ Օդէնդացիք եւ մէկ քանի ուրիշ անքաղաքավար ազգեր քննենք, ամենուրեք հաստատուն պատճառ մը չենք կրնար գտնել հաւատալու՝ թէ անաստուածութիւնը երբէք պարզամիտ եւ ոամիկ մարդոց մէջ եւ կամ հասարակ դատմամբ ընդունուած ըլլայ: Եւ թէ որ աս ժողովուրդները Աստուծոյ վրայ ագէտ սեպենք ալ նէ, ասիկայ չ'ցուցըներ թէ անաստուածութիւն ընդունած են: Վ.անզի կրնայ ըլլալ որ իրենց նախահայրները Աստուծոյ գիտութիւնը կորսնցուցած ըլլան, եւ ասոնք նորէն գտած չըլլան: Անաստուածութիւնը ուրիշ բան է, Աթէոսէոյ վրայ լսել փգէա ըլլալը ուրիշ բան է. երկուքը իրարմէ շատ տարբերութիւն ունին: Անաստուածութիւն ըսելով կ'իմանանք Աստուծոյ գաղափարը եւ հանգամանքը մտքերնուս առջին գրուելնէն ու անոր գոյութեան ապացոյցները ցուցուելէն ետեւ՝ Աստուծոյ չ'հաւատալ եւ ղինքը մերժել: Անաստուածութիւնը՝ աս իր յատուկ մտքովը առնելով՝ հաւանական է որ անուսումնասիրական մարդիկ երբէք ընդունած չըլլան: Բայց աս անաստուածութիւնը՝ շատ փիլիսոփայից աշակերտներ շատ գաղտնի ու շատ տեղեր հնարած պաշտպանած եւ իրենց փառք սեպած են:

Դ. Աստուծոյ միութեանը վրայօք մարդոց իրենց խելքովը հնարած բաներուն վրայ ըրած աս ծանօթութիւններուս դէմ գուցէ առարկութիւն բերուի աս, թէ Պիւթագորաս՝ Թաղէս՝ Սոկրատ՝ Պղատոն եւ Արիստոտէլ մէկ Աստուած մը կ'ընդունէին եւ մէկ Աստուած կը վարդապետէին: Կ'ընդունեմ՝ աս բանը՝ քիչ մը տարբերութեամբ. բայց ատիկայ մեր ըսածին դէմ չ'գար: Աս ստոյգ գիտցած բաներնիս է, որ Պիւթագորաս եւ Թաղէս Յունաց բոլորը փիլիսոփայութեանը հնդկացուցին էին: Աս ալ նոյն ստուգութեամբ գիտենք, որ աս երկու փիլիսոփաները աս տեսակ բաներու վրայ ունեցած վարդապետութիւնները գլխաւորապէս աւանդութեանց վրայ հիմնեցին, որոնք որ մեծ աշխատութեամբ եւ ջանքով այլ եւ այլ ազգերէ ժողվեցին: Այսպէս Պիւթագորաս աստուածաբանութեան եւ բարոյականի վերաբերեալ տեղեկութիւններ ստանալու համար Եգիպտոս՝ Քէլտեան՝ Բաբելոն՝ Պարսկաստան եւ Հնդկաստան ճանապարհորդեց: Աս բանը Պամպլիկոս Պրոգինէս Լաէրտիոս եւ Պորփիւր կը պատմեն, ու նաեւ հիմակ գտուած Հնդկաց պատմութիւններն ալ կը վկայեն աս բանիս ճշմարտութիւնը: Այսպէս Պորփիւր կ'ըսէ թէ Եօթը սարի Պարմէլ Լեռը բնակեցաւ, Պիւթագորաս: Այսպէս Թաղէս, որուն մայրը Փիւնիկեցի էր, ճամբորդեց Եգիպտոս փիւնիկէ եւ հաւանականաբար Հրէաստան ալ: Աս երեւելի մարդոց հե-

տեւողներէն ոմանք եւ ելլօք յարեցան իրենց հաստատած վարդապետութեանց դրութեանը եւ փիլիսոփայութեանը, ոմանք քիչ, ոմանք ալ ամենեւին չընդունեցին: Որոնք որ շատ յարեցան իրենց վարդապետութիւններուն եւ այն վարդապետութեանց հիմը եղող աստուածութիւններուն, անոնք ամենէն ուղիղ եւ հաստատուն գաղափարներ ունեցան Աստուծոյ վրայ: Իսկ միւսները, որքան որ ասոնցմէ հեռացանէ, այնքան սխալ գաղափարներ ունեցան: Պղատոն եւ Արիստոտել՝ միւս կարգէն էր: Պղատոն տասներկու տարի Եգիպտոս կնցաւ, եւ հոն շատ կը խօսէր թէ Եգիպտացւոց եւ թէ Հրէից հետ ասանկ լսուելու վրայ: Իր գրութիւններուն մէջ տեղ տեղ երկարօրէն կը խօսի ասոր վրայ, ու կ'ըսէ թէ իր ամենալաւ վարդապետութիւնները Եգիպտոսներու կամ Ասորականներու աստուածութիւնէն հանած է. որ աս օտար ըսականներուն համար ուրիշ տեղ մը Յոյներէն աւելի հին ժողովուրդ են, կ'ըսէ, եւ աստուածներուն աւելի ճշտ է իրենց ծագումը: Ասոր միջնէ անդամ աս փիլիսոփան եւ իր վարժապետը Արիստոտ, երբոր իրենց աստուածային տեղեկութիւնները մէկ դի ձգեցին, սկսան խոտորիլ ճշմարտութենէն. եւ սորվեցուցածնին եղաւ դատարկ երազներու հետեւումի մը, որ փիլիսոփայութիւն լսուելու տեղ չունէր ամենեւին: Ուստի, վերջ բանիս, ասոնց վարդապետութիւններուն մէկ քանիին շնորհակալութիւնը մեր ըրած դիտողութիւններուն դէմ ամենափոքր առարկութիւն մը չկրնար ըլլալ:

3. Մինչեւ անդամ Եգիպտացիք, որոնք նահապետաց ժամանակը անմիջականօրէն յայտնութեամբ սորվեցան աս երեւելի ճշմարտութիւնը, իրենք ալ մոռցան իրենց եղող աղտոտ մոլորութիւնները մէջ ինկան: Հրէից մեծ մասին, Եգիպտոսի գերութենէն առաջ Աստուծոյ միութիւնը վրայ ունեցած գաղափարը շատ անկատար էր: Հովսան իրենց ժամանակ աստուածներուն առաջինը եւ ամենէն մեծը կը կարծէին. եւ անիկայ իրենց ու իրենց հայրերուն եւ երկրին Աստուածը կը սեպէին: Հեթանոսներուն ալ իրօք աստուածներ ունենալը կ'ընդունէին, միայն թէ իրենց Աստուածը ամենուն գլուխը կը սեպէին: Ընտրակից Հրէից մեծ մասին կարծիքը աս էր, թէ պէտ եւ Հրաշամ՝ Մովսէս՝ մարգարէները եւ ժողովուրդին եւելք լուսաւորուած մասը շատ գաղափար ունէին աս բանիս վրայ: Այսն զի թէ որ ասանկ չըլլար նէ, ինծոր այնքան յաճախ ճշմարիտ Աստուծոյ երկրպագութիւնը կը ձգէին ու կ'երթային ուրիշ աստուածներու պաշտօն կրմատուցանէին, անանկ ձեւով մը՝ որպէս թէ պիտի փոխեն նային որ մէկ ուրիշ աստուած մը արդեօք աւելի հաճելի կը ցուցընէ իրենց: Յակոբ նահապետն իսկ կ'երեւնայ թէ առջի բերանը ասանկ ծուռ կարծիքներ ունեցաւ. (Ծննդ. իր. 16) եւ ուստի իր ընտանիքը շատ ժամանակ կռապաշտութեան մէջ մնաց: Իսկ Մովսէս սահմանեցաւ Աստուծոյ իր անունը հարցընելու, որով որ ճանչցընել կ'ուզէ ինքզինքը Տարպէլացւոց, Աստուծոյ միութեանը վրայ ունեցած գաղափարներուն խիստ անկատար ըլլալուն համար: Ելք. գ. 13: Մոլորմին ալ թող տուաւ իր հարճերուն որ կռապաշտութիւն ընեն, մինչեւ անդամ Երուսաղէմի մէջ. թէպէտեւ ասոր ըրածը աս նիւթիս վրայ բաւական տեսական գիտութիւն չունենալէն չէր այնքան, որքան որ ակարութենէն եւ անարժան դիւրանսացութենէն յառաջ եկած կեղծեալ թոյլտուութենէ մըն էր:

Ինչուան Բաբելոնի գերութիւնը ասանկ գացին Հրէայք: Բաբելոնի գերութիւնն որ եղաւ նէ, ալ անկէ ե-

տեւ աս վարդապետութիւնը մեծ նախանձաւորութեամբ գաւանեցան եւ անոր հաստատուն պաշտպան եղան : Նատեւնը եւ մանաւորապէս Պարսից լուծին տակը մնած ժամանակներին, որոնք այն ատեններուը շատ կ'ատէին բազմաստուածութիւնը, Աստուծոյ միութեան հաւատքը աղէկ մը հաստատուեցաւ Հրէից ազգին մէջ : Հայց ամէն բանէ եւս քրիստոնէութեան հաստատութիւնն ու տարածութիւնը ծաւալեց աս վարդապետութիւնը, որ հիմայ աշխարհիս մեծ մասը ընդունած է : Ս մասին Անհերքելիութիւնն ալ քիչ գործ չ'տեսաւ . վասն զի Ինչ հնութիւնէ խիստ նախանձաւոր չատագով էր Աստուծոյ միութեանը : Սակայն ասիկայ իր ամենէն մաքուր կրօնական ծանօթութիւնները Հրէութենէ եւ Քրիստոնէութենէ առած էր :

4. Հեթանոսաց մէջ գտնուած այլ եւ այլ բազմաստուածութեան դրութիւններուն վրայ դատաստան ըրած առենիս, պէտք է որ երկու ծայրերէ ալ զգոյշ կենանք : Ամէն այժմեան մտաբերագրաց ոմանց պէս վերջին աստիճան զանուք անարգելէն . մէյմըն ալ՝ ասոր հակառակ՝ եկեղեցւոյ Հայրապետներէն շատերուն նման (որոնցմէ են Յուստինոս վկան, Աթանագորաս, Կղեմէս Աղեքսանդրացին եւ ուրիշներ ալ) զանուք շատ բարձրացընելէն . որ աս Հայրապետները ասանկ ընելով կը կարծէին թէ աւելի դիւրութեամբ կրնան հեթանոսները համոզել քրիստոնէութիւնը ընդունելու :

Ս անտարակոյս ճշմարիտ է, թէ շատ հեթանոս ազգեր մէկ գերագոյն Աստուած մը կը ճանչնային : Հայց աս գերագոյն Աստուծմէ ի զատ ուրիշ աստորին աստուածներու ալ կը հաւատային, որոնց կու տային աշխարհիս կառավարութիւնը : Արեւելեան ազգաց չատերուն հաւատքը կը գտնենք որ այս էր : Ոմանք կը կարծէին թէ գերագոյն Աստուածը, ըստ ամենայնի արեւելեան ինքնակալի նման, անզբաղ Հանգստեան մէջ է միշտ, ու ամենեւին չ'խառնուիր աշխարհիս գործերուն . եւ թէ իրմէն դուրս ներգործութիւն մը արդատարելուն կողմանէ չ'կայի պէս է ճիշդ : Ս էակը Ֆէ կը ճանչնային, եւ սակայն Նո-Լեակեան : Ս ընդհանրապէս կը տեսնենք որ հոգեւոր զուտ գաղափարը, աշխարհիս մանկութեանը նայելով, մարդոց մտքէն շատ վեր գաղափար մը եղած է . եւ բոլոր հին լեզուներով՝ Աբրայեցերէնն ալ մէկ տեղ առնելով՝ Աստուծոյ վրայ եղած ստորագրութիւններէն կը տեսնենք, որ մէկ նուրբ մարմնեղէն էութիւն մը կը սեպուէր :

5. Ինչպէս անգամ քրիստոնէից եկեղեցիին մէկ քանի աղանդները ամբաստանված են մէկ քանի աստուած ընդունելով, եւ մանաւորապէս մէկ չար աստուծոյ մը եւ մէկ բարի Աստուծոյ մը՝ այսինքն երկականութեան վարդապետութեանը հաւատալով, որ աս վարդապետութիւնը երկրորդ եւ երրորդ դարուն մէջ շատ Պարսիկ եւ ուրիշ արեւելեան փիլիսոփաներ կ'ընդունէին : Ս վարդապետութիւնն էր Կարբոկրատայ՝ Ասկիոնիի եւ ուրիշ Կնոստիկեանց քարոզածը, եւ յատկապէս Անհին ու իրեն հետեւողներուն՝ երրորդ եւ չորրորդ դարուն մէջ վարդապետածը : Սակայն աս աղանդները ան երկու էակները գերագոյն Աստուած չէին սեպեր, այլ զանոնք գերագոյն Աստուածմէ կախեալ կը ճանչնային, եւ չար հոգիին համար կ'ըսէին թէ որ եւ իցէ մոգ տիրապէս աստուած չըսուիր անոր : Ի վերջոյ, Հրէից եւ Անհերքելի քրիստոնէից վրայ ընդհանրապէս աս ամբաստանութիւնը ըրած են, թէ եռաստուածութեան կը հաւատան : Ս խոստովանելու ենք թէ քրիստոնէից եւ սովորաբար հին քրիստոնեայ ուսուցիչներու մէջ երրորդութեան վարդապետութեանը վրայ եղած անզգոյշ

խօսքերը շատ պատճառ տուած են այս ամբաստանութեանը: Նա մինչեւ ան-գամ այսօրուան օրս շատ տգէտ՝ մրտ-քերին չընտաւորուած քրիստոնեա-ներ կան ան սխալմունքին մէջ ինկող: Ներնուիրեալ մէկ Աստուծոյ մը հաւա-տալ կը գաւանին, քանի որ մտքերնին իրարու երկք ըմբռնած են:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Գ

Աստուծոյ Հոգեւորութիւնը վերյ:

1. Աստուծոյ Հոգեւորութիւնը վերջ-տորոշութիւնը:

Հոգի բառով կ'իմանանք ճանաչող՝ եւ ազատ ընդդիմութեան կամք ունեցող էութիւն մը: Նիւթական կամ մարմնեղէն էութիւնք մինակ շարժ-մունքով կը կրգործեն. ասոր հակա-ռակ, հոգեւոր էութիւնը խորհրդով կամ ազատ կամքով կը գործէ: Երբ ո-րովհետեւ Աստուած հոգեւոր էութիւն կազմող բանական եւ կամական յատ-կութեանց բոլորն ալ ունի, եւ ան ալ վերջին աստիճան կատարելութեամբ. վասն որոյ ասկէ շեղակէ շեւտակ աս կը հետեւցընենք, թէ Աստուած հոգի է: Նոյ որովհետեւ աս հանգամանքները ամենաբարձր աստիճանաւ կատարեալ են Աստուծոյ վրայ, ուրեմն ոչինչա-ցուել հոգի է Աստուած: —Աստու-ծոյ իբրեւ հոգի՝ ունեցած ստորոգելիք-ները կրնանք թուել այս հետեւեալ-ները:

1. Պարզութիւն: Նիւթական կամ մարմնաւոր բնութիւն ունեցող մէկ է-ութիւն մը չկայ հոգի բնաւորած մէջ: Ա՝ ան զինքը խորհրդով կամ կամեցողութեան կարողութիւն չունի, եւ հոգեւորին վերաբերեալ օրէնքնե-րէն գլխովին տարբեր օրէնքներու իշ-խողութեան տակ է: Թէ որ այս այս-պէս է, եւ հոգին այսչափ աննման է նիւթոյ, ուրեմն բաղադրեալ չկրնար ըլլալ, եւ ուստի պարզ է: Նունպէս փիլիսոփաները Աստուած ἁπλοῦς καὶ ἄϋλον այսինքն պարզ եւ անմարմին է կ'ը-սեին. եւ աս նկարագրութեանը կատա-րելապէս համաձայն են սրբազան մա-տենագիրք. (Յովհ. դ. 24. "Հոգի է Աստուած":) Ըս ճշմարտութեան կը վերաբերին Սուրբ Գրոց այն խօսքե-րը, որ կը ցուցնեն թէ Աստուած ցուցակներով չէ ցուցուիր: Նայ. թ. 25: Նէե. ի. 4:

2. Անհասանելութիւն: Աննիւթ էութիւնը անտեսանելի կ'ըլլայ. վասն զի մարմինս աչքը միայն աշխար-հիս նիւթական առարկաներուն ծանօթ կրնայ ընել մեզ: Ինչպէս որ սրբ-բազան մատենագիրք ալ "Աներեւոյթ" կը կոչեն զԱստուած. Կող. ա. 15: Հռով. ա. 20: ա Տիմ. ա. 17: Ըս-դարեւ Սուրբ Գրոց մէջ ըսուած է թէ Աստուած պիտի պնանիւ. սակայն աս ոճը Աստուած ճանչնալ կամ իր շնորհքը եւ մեր ձաւորութիւնը վայե-լել հասկընալու ենք: Այս մտքով Մովսէսի համար գրուած է թէ Երես առ երես պնաու զԱստուած. եւ ար-դարներուն խոստմունք կայ որ՝ իբրեւ իրենց յաւիտենական կենաց վարձքը՝ պիտի պնանին զԱստուած: Ըս ձեւը արեւելեան ժողովրդոց մէկ սովորու-թենէն առնուած է, որուն մէջ թագաւորին դիմացը երթալը կամ ա-նոր մերձաւորութիւնը՝ ընտանութիւնը վայելելը մեծ շնորհք կը սեպուէր: Տես Աթոռ. ե. 8: ժբ. 10: Նէր. ժբ. 14:

Նէե. լգ. 18–23ին մէջ կրպատ-մուի թէ երբ Մովսէս Աստուծոյ փառ-քը տեսնել ուզեց, իրեն աս պատաս-խանը տրուեցաւ. "Դուն իմ երեսս չես կրնար տեսնել. ինչու որ մարդ չկրնար զիս տեսնել ու ապրիլ": Նպց աս խօսքն ալ վրայ եւ եղեցուց Տէրը եւ ըսաւ. "Նա քովս տեղ մը կայ, ու ժայռին վրայ կայնէ. Նր ըլլայ որ երբ

իմ փառքս անցնելու ըլլայ, քեզ ժայռին խոռոչին մէջը դնեմ, ու քեզ իմ ձեռքովս ծածկեմ, մինչեւ որ ես անցնիմ։ Յե իմ ձեռքս պիտի վերցընեմ, ու իմ ետիս պիտի տեսնաս, բայց իմ երեսս պիտի չտեսնուի". որ աս խօսքին միտքը աս է յայտնապէս, թէ մարդ կարող չէ Աստուծոյ փառքին տեսութեանը դիմանալ, բայց թէ Աովսէսին մէկ թեթեւ եւ որպէս թէ ծածկուած երեւոյթը, այնչափ՝ որչափ որ կարող է տանիլ նէ, տեսնելու շնորհք պիտի ըլլայ։ Հաղ · Յով · ա · 18։ Ե · 37։ ղ · 46։ ա Տիմ · ա · 16։ Պօղոս աշխարհին մէջ արդարները երկու մեծ քով ալ զԱստուած պիտի տեսնեն. թէ իր սէրը եւ շնորհքը յոյժ բերկրալիր եւ զմայլելի կերպով վայելելով, եւ թէ իր փառքին, այսինքն իր փառաւոր սաղոգելեաց յայտնութիւնը պայծառ կերպով տեսնելով, որ աս յայտնութեան քով իրենց ներկայ կեանքիս մէջ ունեցած գիտութիւնը ոչինչ է։ ա Յովէ · գ · 2։ բ Կորնթ · ե · 6, 8։ Յով · ժէ · 15։

3. Աղեղնաւորն։ Ինչ բան որ բաժանելի մասունքներէ բաղադրեալ է նէ, եղծանելի է։ Սակայն Հոգին, որ բաղադրեալ գոյութիւն մը չէ՝ հետեւապէս պարզ, անբաժան կամ անեղծանելի է։ Ասոր աս անեղծութեան սաղոգելիքը Աստուծոյ ալ տրուած է, եւ կը տիշտի "Աեղծ", (ա Տիմ · ա · 17.) եւ "Աեղծ Աստուած", ընդդէմ "եղծանելի մարդոյ"։ Հռով · ա · 23։

Երբեւ Հոգի՝ Աստուծոյ ունեցած աս սաղոգելիքներէն հետեւեալ մանկածութիւնները կրնանք ընել։

ա. Աստուած տեսանելի ցուցակով չցուցուիր, վասն զի եւ աննիւթ է եւ անմարմին։ Օգակի պատկերներով զԱստուած ցուցնելը միշտ մարդոց իր բնութեանը վրայ ծուռ եւ անվայելուչ ըմբռնումներ տալու պատճառ կըլլայ։ Ասոր համար Աովսէս պատուիրեց Իսրայէլացւոց որ Աստուծոյ ամենեւին մէկ նմանութիւնը չշինեն։ (Ղեւ · ի · 4.) Եւ բոլոր սրբազան մատենագիրները կը հաստատեն աս արդելքը։ Իսայ · խզ. 5։ Պօղոս · ժէ · 29։ Հռով · ա · 23, եւայլն։ Պատկերապաշտութիւնը կամ արձանապաշտութիւնը հարկաւորապէս կապակցած չէ աստուածներու երկրպագութիւն ընելուն հետ։ Իսրայէլացիք անապատին մէջ իրենց Աստուծոյն՝ Յեովային երկրպագութիւն ըրին որթու արձանով. եւ ասիկայ, միրապէս խօսելով, կռապաշտութիւն չէր. սակայն փորձառութիւնը կը ցուցնէ որ պատկերապաշտութենէն կըռապաշտութեան անցնիլը շատ դիւրին է. եւ Իսրայէլացիք անգամ ասոր փորձանքին հանդիպեցան։ — Իսկ Աովսէս եւ ուրիշ Հին Կտակարանի մատենագիրք, որոնք Աստուած այնպիսի անպատշաճ ցուցակներով չցուցուելուն շատ նախանձաւոր էին ու տակաւին անանկ զուտ պլպատնական ձեւերով զԱստուած կը նկարագրէին նէ, անոնց աս ըրածին աս պատճառը կար, որ Իսրայէլացիք՝ իրենց ազգ խիստ անկիրթ եւ կոշտ ժողովուրդ մը ըլլալուընին՝ իրենց լեզուին մէջ վերացեալ գաղափարներ եւ հոգեւոր բաներ ցուցընելու բառեր քիչ գտնուելուն համար, Սրբազան մատենագրաց ալ հարկ էր՝ առաջուց լոկ նիւթական բաներու վրայ գործածուած բառեր բանեցընել, փոխաբերական ձեւով. որ աս բառերէն ուր տեղ որ գտնինք նէ Աստուածաշունչին մէջ, Աստուածայայտնել կերպով մը մեկնելու ենք։ Երբոր չկրթուած մարդոց հետ Աստուծոյ վրայ խօսիլ պէտք ըլլայ նէ, ուրիշ կերպով չենք կրնար մարդերնիս իրենց հասկրցընել, այլ միայն անանկ բառեր բանեցընելով, որոնք մարդոց իրենց գործքերուն մէջ բանեցուցած կամ անոնցմով իրենց այլ եւ այլ կարողութիւնները ցուցուցած գործառնութիւնները կըվերաբերին։ Ինչպէս Աստուծոյ պատուիրանքները ցուցընե-

լու համար , իր ընթերն խօսքը առ է եւ այսպէս է պիտի ըսենք . մարդոց գործերուն վրայ գիտութիւն ունենալը իմացընելու համար , իր ուշը առնէն բան կը տեսնէ եւ ականջը ամէն բան կը լսէ պիտի ըսենք . կարողութեանը վրայ պիտի խօսինք նէ , իր յիշելու պիտի ըսենք . իր զգացումներուն եւ կիրքերուն վրայ պիտի խօսինք նէ , իր սիրելու պիտի ըսենք . եւայլն :

բ . Լոկ ապրուստին եւ տարեսոյր պաշտամունքը անօգուտ է Աստուծոյ , վասն զի Աստուած հոգի է : Սանիկ կը տարվիցէնէ մեղի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ալ . Յովհ . գ . 21–24 : Պսալմ . ժե . 8 , 9 : Ընչաւէր բարեմիտութիւն մարդոց արտաքին պաշտամանն ձեւերով Աստուծոյ հաճոյ կ'ըլլան հաւատալուն մէկ պատճառը՝ իրեն վրայ նուաստ գաղափարներ ունենալնին եւ զինքը իրենց նման ճանչնալնին է :

Ր . Ո՞ր վերջաւորութեան պատճառն նկատեցիր :

1 . Հատուածս կարծիք մը ըրած կ'ըլլանք , եթէ անանկ խորհելու ըլլանք՝ թէ հոգէ բառին մեր հոգեբանութիւնը ներսն մէջ ունեցած այն յստակ եւ վերացեալ գաղափարները հին Հրէից մտացը մէջ ալ տեղ ունէին : Այս տեսակ գաղափարները այն դարերու մարդոց շատ վեր եւ գերազանց բաներ էին : Ռուահ Եբրայական բառը , որ հոգէ կը թարգմանուի , տիրապէս եւ սկզբնական նշանակութեամբ ըսել է հով , շունչ (նշմարպէս եւ խոտ) եւ կեանք : Ա՛ան վի հովը շատ զօրութեան տէր բան մըն է , եւ սակայն ինք անտեսանելի է : Սոր համար գրեթէ ամէն հին լեզուի մէջ շատ մեծ եւ միանգամայն աներեւոյթ զօրութիւններ ցուցընելու համար՝ նկարագրական նշանակութեամբ հով ցուցընող բառ մը կը բանեցընէին . ինչպէս՝ Ռուահ Եբրայեցերէն , πνεῦμα յունա-

րէն , spiritus լատիներէն , որ ըսել է հոգի : Ըն աներեւոյթ զօրութիւնը , որով մարմինս կը շարժի եւ կենդանի կը մնայ , շունչ կ'անուանենք , որ օդին հետ շփոթմամբ է . վասն զի շնչառութիւնիս գագրելուն պէս , մարմինս շարժմունքն ու կենդանութիւնն ալ կ'երթայ : Այս պատճառաւ մինչեւ անգամ աս աներեւոյթ զօրութեան անունն ալ Ռուահ ըսուած է Եբրայեցերէնի մէջ : Յով . ը . 8 : ժբ . 7 : Աս զօրութեան գործարանը եղող մարմինին կ'ըսէին Պասար՝ , եւ այսպէս զինքը շարժող զօրութենէն բոլորովին կ'որոշէին մարմինը : Աս կերպով Ռուահ եւ Պասար բառերը միշտ իրարու հակառակ նշանակութիւն ունէին իրենց լեզուին մէջ : Աս վերաբանութեան նայելով Եբրայեցիք տիեզերաց մէջ ներգործող ինչ անեւրեոյթ զօրութիւն որ կը տեսնէին նէ՝ թէ բնական եւ թէ բարոյական՝ Ռուահ կ'անուանէին , եւ հետեւաբար Աստուծոյ ալ՝ որ ամէն իմանալի զօրութիւն կատարելապէս ունի իր մէջը՝ աս անունը տուին : Սանկով Ռուահ՝ հոգի եւ Ռուահ Եհովայ՝ Եհովայի հոգի բառերը աս նշանակութիւնները առացան . (ա) Աստուծոյ քնոքինութիւն ընդհանրապէս . (բ) Աստուծոյ անեւրեոյթ զօրութիւնը , որուն ներգործութեամբը եղաւ աշխարհք , (Ծննդ . ա . 2 ,) եւ որ կը ներգործէ նիւթական աշխարհիս մէջ , եւայլն , ու նաեւ մարդուս հոգւոյն մէջ , աւետ բարոյական յատաջադիմութիւն կամ ներշնչելութիւն տալով եւ ուրիշ այլ եւ այլ կերպերով : Տես բ Թագ . իգ . 1 , 2 : Ուան մըն ալ կայ , որ Եբրայեցիք խոտհօտքն ու խմբէ՝ իրաւամբ՝ ան նոյն մեղ շարժող եւ կենդանի պահող տարրին կու տային , եւ ատանկով ատոնց ալ Ռուահ կ'ըսէին իրենց մէջ . որ աս անունը եռքէն վերաբանութիւնով Աստուծոյ կամքը եւ բանը ցուցընելու համար ալ

բանեցո ցին : Ընդ՝ որովհետեւ մարմինը առանց աս կենսական տարրին անկարող է կամելու եւ գործելու , պատ- ռաւ բաւը բոլոր տկար ու անզօր բաներու համար կը գործածէին , եւ ըստ- ռաւ բաւը մեծ եւ զօրաւոր եղողներուն համար , թէ նիւթական բաներու մէջ եւ թէ բարոյական : Տես Լուսա . լա . 3 : Աւստի կ'երեւնայ թէ Հրէայք բաւական որոշմունք ունէին հոգիին ու մարմինին մէջ տեղը , թէ եւ հոգիի վրայ ունեցած գաղափարներնին ճիշտ համաձայն չէ այժմեան հոգեբանութեան վարդապետութիւններուն : Աս բանիս վրայ ունեցած հմտութիւննին հերիք էր ամէն կերպ գործնական վախճանի համար . բայց լրիւ հայեցողական հմտութիւններ չունէին , ինտոր որ մեր օրերու հասարակ ժողովուրդն ալ չունի : Անշուշտ աս ալ ճշմարիտ է , որ մէջերնին շատ մարդիկ կային՝ որ Աստուած՝ մարդու պէս՝ ինտոր որ հոգի՝ նոյնպէս եւ մարմին ալ ունի կը կարծէին . ինչպէս որ կ'երեւնայ իրենց լեզուին մէջ գործածուած հին բառերուն շատերէն : Ու ասկէ ըստ մտնելոյ կրնամ հասկրցուի թէ ինչո՞ւ համար անանկ աստիճ եւ անյաղթելի համոզմունք մը ունէին Իսրայէլացիք արձանապաշտութեան :

2 . Սակայն մինչեւ անգամ քրիստոնէից մէջ ալ եղան Աստուծոյ վրայ նիւթականի եւ մարմնաւորի գաղափար ունեցողներ : Նշանաւորներէն , որ երկրորդ դարու մէջ եղան , Օտիոս Ասորիին , եւ այն ատենուան Եգիպտացի կրօնաւորաց մեծ մասին համար կը հաստատուի թէ ընդունէին աս մոլորութիւնը : Ինչու անգամ Հայրապետներէն ալ ոմանք մէկ մարմնաւորութիւն մը տուած են Աստուծոյ : Տերտուղիանոս տեղ մը կըհարցընէ , թէ "Ո՞վ կ'ուրանայ Աստուծոյ մարմին ըլլալը , թէպէտ հոգի ալ է" : Ներտոն եւ շատ ուրիշներ ալ ասանկ կարծիքներ ունեցան աս բանիս վրայ : Անշուշտ Որոգինէս եւ այլք անանց գէմ կեցան , հաստատելով թէ Աստուած անմարմին է :

Աս մոլոր կարծիքը այլ եւս պատճառներէ յառաջ եկած է : (ա) Ամանց տգիտութենէն եւ այժմուս սոսկական մարդոցը նման անզգայ խօսքեր ընելէն : (բ) Ամանց ալ տարբեր առումներով խօսելէն , որ խօսքերնուն նայիս նէ կը կարծես թէ կ'ընդունեն կոր աս կարծիքը , եւ սակայն իրօք անանկ բան չ'կայ . ինչպէս է Տերտուղիանոսի վերի խօսքը . որ Նոփին բառով ուրիշ բան ըսել չէր ուզեր , այլ մէկ անձնաւորութիւն մը եւ անհատութիւն մը հասկրցընել էր միտքը : Անշուշտ աս Աւրաւպետը տարածութիւնը հոգիին մէկ յատկութիւնը կը սեպէր : (գ) Ամանց ալ անտեղի նէ-Լոկոն փիլիսոփայութեամբ՝ պարզ գոյութիւն չկրնար ըլլալ հասատատելէն :

ՀԸՏՈՒԱԾՈ · Գ

Աստուածոյ Յատկութեանցը եւ Անձերուն վրայ :

Ա . Աստուածոյ Յատկութեանը վրայ :

1 . Յատկութիւն բառը երկու մտքով կը գործածուի , մէկմէկ պլաքանական , մէկմ'ալ նկարագրական : Ընդհանուր գործածական իմաստով՝ կը ցուցընէ վախճան չունեցող գոյութիւն մը , թէպէտ սկիզբ ունեցած ըլլայ : Ինչպէս են հրեշտակները , մարդուս հոգին , եւայլն : Իսկ նկարագրական մտքով՝ կը ցուցընէ ոչ սկիզբ եւ ոչ վերջ ունեցող գոյութիւն մը , ինչպէս է Աստուած : — Աստուծոյ անմահութիւնը , արարած հոգիներուն անմահութենէն տարբեր անմահութիւն մըն է : Աստուծոյ վրայ բա-

ցարձակ հարկաւորութիւն կայ գոյ ըլլալու. ինքը երբեք չ'կրնար իր արածներուն պէս գոյանալ:

Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը իր գոյութեանը հարկաւորութենէն կ'առնէ. որովհետեւ չինք կրնար ենթադրել թէ եղաւ կամ պարտի ըլլալ անանկ տարի մը, երբ հարկաւոր էակ մը չկար կամ պիտի չ'գտնուի: Այսանկ ենթադրութիւն մը ընենք նէ, հարկաւոր էակը հարկաւոր չէ ըսելուն նման հակասութիւն մը կ'ըլլայ:

2. Յաւիտենականութեան յղացական գաղափարը առնչ դարերու մարդոց համար ընդունելու դժուարին վերացեալ գաղափար մըն էր. ինչպէս որ հին լեզուաց մէջ յաւիտենականութիւն ցուցընող բառ ալ չինք գտներ: Սակայն քանի որ մարդոց միտքը կրթուեցաւ եւ աս գաղափարը աւելի որոշ առնչութեան բացուեցաւ նէ, պէտք եղաւ կամ նոր բառեր հնարել, կամ հիներէն նոր նշանակութիւններով գործածել, ինչպէս որ ըրին աս լատիներէն բառերը aeternitas, perennitas, եւայլն:—Խրթնացնէք ալ՝ ուրիշ ազգաց նման՝ ամենեւին մէկ բառ մը չունէին լեզուներնուն մէջ յաւիտենականութեան գաղափարը տալու: Ովի բառը կար, αἰών:ος եւ αἰώνιος բառերուն նման, ան ալ հին փիլոսոփային կը նշանակէր, մանաւորաբար մէկ երկար ժամանակ մը՝ թէ անցեալ՝ թէ ներկայ եւ թէ ապառնի: Աստի հարկադրեցան ընդհանրութեամբ արտայայտել իրենց միտքը. եւ անցեալ յաւիտենականութիւնը ցուցընելու համար ըսին "աշխարհը ըլլալէն առաջ," եւ գալու յաւիտենականութիւնը ցուցնելու համար, "աշխարհը վերջանալէն ետքը":

3. Աստուծոյ աս ստորոգելիքին վրայ Սուրբ Կրոց գլխաւոր բնաբանները մէկ քանին ատոնք են:

Աստուծոյ համար ոտաւոն եւ վերջին ըսուած է. որ ըսել է աշխարհս ըլլալէն առաջ գոյ եղող, եւ կործանելէն վերջն ալ գոյ ըլլալու էակ: Ամոյ. խդ. 6 բաղ. խա. 4: Աս նոյն իմաստը կ'իմացուի ատ խօսքէն ալ, Ես եմ ես, այլ եւ չէ. (Յայտ. ա. 8, 11.) կամ՝ Ալբերներուն ըսածին պէս՝ ալֆեն ինչ-ը, այսինքն սկիզբն մինչեւ վերջը:—Ղ Աղմոսին մէջ շատ վսեմ ձեւով մը ստորագրուած է Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը: Ա'րդուս կենացը երկարութիւնը, որ առաջ հարիւր քսանէն ինչուան հարիւր երեսուն տարի էր, յանկարծ եօթանասունն կամ ութսունի իջեր էր անապատին մէջ: Ուստի Ա'ովսէս ասկայ առիթ ընդով՝ մարդուս անցաւորութիւնը Աստուծոյ անանցանելիութեանը հետ բաղդատութեան կը բերէ: Աղմոսերգուին միտքը, 3՝ եւայլն՝ համարին մէջ աս է՝ թէ կարճ ու վաղանցիկ է մարդուս կեանքը, բայց Աստուած անանկ չէ. ան էակը, որ մեզ մահկանացու ստեղծեց, ինք անմահ է: Աս նոյն իմաստը ունին ճա Աղմոսին 24–28 համարներն ալ: "Ձու տարիներդ ազգէ մինչեւ ազգ են:" "Սկիզբէն երկիրը հաստատեցիր". այսինքն երկիրը չ'հաստատուած դուն կայիր: "Նոյց դուն նոյն ես", (համար 27,) այսինքն՝ թէ եւ աշխարհս պիտի փոխուի, սակայն Աստուած անփոփոխ պիտի մնայ: "Ձու տարիներդ պիտի չ'վերջանան", որ ըսել է Աստուած անմահ է, գալու յաւիտենականութիւնը ցուցընող շրջաբերական խօսքով: Պօղոս առաքեալ ալ ասանկ կը ստորագրէ Աստուած, ա Տիմ. զ. 16, ըսելով՝ "որ ինքը միայն ունի անմահութիւն", որ է անմահ մանաւանդ մըտքով մը, հոգւոյ օրօք անմահ,—անանկ էակ մը, որ վախճան չ'կրնար ունենալ: Տես ա Տիմ. ա. 17: Հռով. ա. 20: Նոյ. ծէ. 15: Սաղ. զգ. 2: Պաո. ժբ. 7: Յայտ. ժ. 6:

Ր. Աստուծոյ Անփոփոխութիւնը ցոյց:

Աստուծոյ անփոփոխութիւնը յա-
ռաջ կու գայ ,

1 · Իր գոյութեանը հաւիտենու-
նէնէն : Որովհետեւ իր գոյութիւնը
հարկաւոր է , ուստի չենք կրնար ա-
սանկ ենթադրութիւն մը ընել , թէ
կրնայ ըլլալ որ իր բնութեանը մէջ
անանկ ստորոգելիքներ գտնուին , զո-
րոք առնն մը ունենայ՝ առեն մին ալ
չունենայ , կամ թէ անոնց վրայ զօ-
րութեան կողմանէ մէկ փոփոխութիւն
մը ըլլայ :

2 · Իր բնութեանը կոփոխ-ունէ-
նէն : Որ որ Աստուած կատարեալ է ,
ուրեմն ամենուին անփոփոխ է . վասն
զի փոփոխութիւն ըսածնիս կամ աւելի
աղէկին կ'ըլլայ , կամ աւելի գէշին .
որասոնց երկուքն ալ՝ մէկը նախընթ-
թաց , միւսն ալ յետագայ անկատա-
րութիւն կը պարունակէ :

3 · Իր ամենագիտո-ունենէն եւ ամէ-
նաիմաստ-ունենէն : Որեր մէջը փոփո-
խութիւն որ կ'ըլլայ նէ , կամ իրերու
վրայ նորագ տեսութիւններ ունենալէն
կ'ըլլայ , որ սա նորագ տեսութիւննե-
րով ալ ան բաներուն վրայ ունեցած
բաղձանքներնիս եւ ըղացումներնիս եւ
անոնց վերաբերեալ գործքերնիս ալ
կը փոխուին . կամ դուրսէն զօրու-
թեան մը եւ կամ ներգործութեան
մը ենթակայ ըլլալնէս : Այլ որով-
հետեւ Աստուած ամէն բան գիտէ ,
բոլոր եղածները եւ ինչ որ հնարաւոր
է ըլլալ նէ , անցեալը՝ ներկան եւ ա-
պառնին , վասն որոյ իրեն մէկ նոր ծա-
նօթութիւն մը չկայ որ իր տեսու-
թեանը կամ ըղացմանը վրայ փոփո-
խութիւն մը յառաջ բերէ . եւ որով-
հետեւ զօրութիւնով ալ անհուն է եւ
գերագոյն , մէկ բան մը չկրնար իրեն
արգելք կամ ձախողութեան պատճառ
ըլլալ :

4 · Իր նմանութիւնէն եւ բարեհա-
ճութիւնէնէն : Որովհետեւ անհուն է Աս-
տուած ամ ստորոգելիքներով , ուստի
է հարկէ միշտ ամենէն աւելի բարին եւ
իմաստութիւնով եղածը պիտի ընտրէ ,
եւ քանի որ իր դիտաւորութիւնը եւ
ընտրութիւնը հանապազ անհունապէս
իմաստուն եւ բարի է , ուստի երբէք
անանկ շարժառիթ մը չկրնար գիմացն
ելլել որ փոխել տայ իրեն իր որոշ-
մունքը :

Աստուծոյ անփոփոխութիւնը կը
վերաբերի (ա) Իր գոյութեանը . (բ)
Իր գիտութեանը . (գ) Իր բարոյական
կատարելութիւններուն . եւ (դ) Իր
դիտաւորութիւններուն ու գործքե-
րուն :

Աստուծոյ անփոփոխութեանը վրայ
Աւրբ Կրոց մէջ եղած վկայութիւն-
ները շատ որոշ եւ առատ են :

Սաղ . ճբ . 27ին մէջ յայտնապէս
յիշուած է Աստուծոյ ամ ստորոգելի-
քը . Ընդամատեանին մէջ գործա-
ծուած սա անուններէն ալ կ'իմացուի ,
Եհեայ , Եհովայ , եւայլն : Սաղ . ղ .
4ին մէջ բացայայտ ըսուած է թէ ժա-
մանակը Աստուծոյ վրայ փոփոխութիւն
մը չկրնար ընել , ինչպէս որ կ'ընէ իր
արարածներուն վրայ : "Ընաղար տա-
րին քու առջեւդ երեկուան անցնող
օրին պէս է , կամ գիշերուան պահուն
պէս է" : Նոյն համանման են սա բը-
նաբաններն ալ . բ Պէտ . գ . 8 , 9 .
"Եւ ասիկայ ալ ձեզմէ ծածկուած չըլ-
լայ , որ Տէրոջը մէկ օրը հազար տա-
րուան պէս է , ու հազար տարին մէկ
օրուան պէս" : Մինչ անանկ կ'երեւ-
նայ (համար 9) որ Աստուած իր խոստ-
մունքները եւ սպառնալիքները անմի-
ջապէս պիտի չկատարէ նէ , տակաւին
կրնանք բոլորովին անտարակոյս ըլլալ ,
թէ պիտի չմոռնայ զանոնք կատարելու ,
վասն զի (համար 8) փոփոխական չէ ,
ժամանակի երկարութիւնը իր վրայ
փոփոխութիւն մը չընէր որ մեզի պէս
բան մոռնայ : Աւրբ Կրոց մէջ ուրիշ
տեղեր ալ Աստուծոյ վճիռներուն ան-
փոփոխութեանը վրայ խօսուած է ,
այսպիսի ձեւերով , "Ընանց զղջանա-
լու" , Ծով . ժա . 29 : Տես նաեւ Ել-

տեսողներէն ոմանք եւ եղբօր յարեցան իրենց հաստատած վարդապետութեանց դրութեանը եւ փիլիսոփայութեանը, ոմանք քիչ, ոմանք ալ ամենեւին չընդունեցին: Որոնք որ շատ յարեցան իրենց վարդապետութիւններուն եւ այն վարդապետութեանց հիմը եղող աստուածութիւններուն, անոնք ամենէն ուղիղ եւ հաստատուն գաղափարներ ունեցան Աստուծոյ վրայ: Իսկ միւսները, որքան որ ասոնցմէ հեռացանին, այնքան սխալ գաղափարներ ունեցան: Պղատոն եւ Արիստոտէլ՝ միւս կարգէն էր: Պղատոն տասներկու տարի Եգիպտոս կեցաւ, եւ հոն շատ կը խօսէր թէ Եգիպտացւոց եւ թէ Հրէից հետ ասանկ բաներու վրայ: Իր գրութիւններուն մէջ տեղ տեղ երկարօրէն կը խօսի ասոր վրայ, ու կ'ըսէ թէ իր ամենամեծ վարդապետութիւնները Խարբաոններու համ Օտարականներու աստուածութիւններէ հանած է. որ աս օտարականներուն համար ուրիշ տեղ մը Հոգիներէն աւելի հին ժողովուրդ են, կ'ըսէ, եւ աստուածներուն աւելի մօտ է իրենց ծագումը: Հայց մինչեւ անգամ աս փիլիսոփան եւ իր վարժապետը Սոկրատ, երբոր իրենց աստղական տեղեկութիւնները մէկ դի ձգեցին, սկսան խոտորիլ ճշմարտութենէն. եւ սորվեցուցածնին եղաւ դատարկ երազներու հաւաքում մը, որ փիլիսոփայութիւն ըսուելու տեղ չունէր ամենեւին: Աւստի, վերջ բանիս, ասոնց վարդապետութիւններուն մէկ քանիին շնորհակալութիւնը մեր ըրած դիտողութիւններուն դէմ ամենուքը առարկութիւն մը չկրնար ըլլալ:

3. Մինչեւ անգամ Խորայէլացիք, որոնք նահապետաց ժամանակը անմիջականօրէն յայտնութեամբ սորվեցան աս երեւոյթներուն եղող պատճառը մոլորութիւններուն մէջ ինկան: Հրէից մեծ մասին, Խաբէլոնի գերութենէն առաջ Աստուծոյ միութեանը վրայ ունեցած գաղափարը շատ անկատար էր: Հովանի իբրեւ լոկ աստուածներուն առաջինը եւ ամենէն մեծը կը կարծէին. եւ անիկայ իրենց ու իրենց հայրերուն եւ երկրին Աստուածը կը սեպէին: Հեթանոսներուն ալ իրաւ աստուածներ ունենալը կ'ընդունէին, միայն թէ իրենց Աստուածը ամենուն գլուխը կը սեպէին: Նաթարակոյս Հրէից մեծ մասին կարծիքը առ էր, թէ Պէհէմ եւ Հերահամ՝ Ադմէս՝ մարգարէները եւ ժողովուրդին եղեղք լուսաւորած մասը շուտակ գաղափար ունէին աս բանիս վրայ: Ասանկ կ'ըսէ թէ որ ասանկ չըլլար նէ, ինծի՞ այնքան յաճախ ճշմարիտ Աստուծոյ երկրպագութիւնը կը ձգէին ու կ'երթային ուրիշ աստուածներու պաշտօն կըմատուցանէին, անանկ ձեւով մը՝ որպէս թէ պիտի փորձեն նային որ մէկ ուրիշ աստուած մը արդեօք աւելի հաճելի՞ կը ցուցընէ իրենց: Նահապետ իսկ կ'երեւնայ թէ առջի բերանը ասանկ ծուռ կարծիքներ ունեցաւ. (Յննդ. իբ. 16) եւ ուստի իր ընտանիքը շատ ժամանակ կապաշտութեան մէջ մնայ: Իր Յովսէս ստիպուեցաւ Աստուծոյ իր անունը հարցընելու, որով որ ճանչցընէ կ'ուզէ ինքզինքը Խորայէլացւոց, Աստուծոյ միութեանը վրայ ունեցած գաղափարներուն խիստ անկատար ըլլալուն համար: Ելք. գ. 13: Յողոմոն ալ մեղ տուաւ իր հարճերուն որ կռապաշտութիւն ընէն, մինչեւ անգամ Երուսաղէմի մէջ, թէպէտեւ ասոր ըսածը աս նիւթիս վրայ բաւական տեսական դիտութիւն չունենայինք մեր այնքան, որքան որ սիարութենէն եւ անարժան դիւրանացութենէն յառաջ եկած կեղծեալ թղլտութենէ մըն էր:

Ինչուան Խաբէլոնի գերութիւնը ասանկ գացին Հրէայք: Խաբէլոնի գերութենէն որ եղաւ նէ, ալ անկէ ե-

տեւ աս վարդապետութիւնը մեծ նախանձաւորութեամբ դաւանեցան եւ ա-նոր հաստատուն պաշտպան եղան : Ը-նատենը եւ մանաւորապէս Պարսից լուծին տակը մնած ժամանակներին, որոնք այն առեններըը շատ կ'առէին բազմաստուածութիւնը, Աստուծոյ միութեան հաւատքը աղէկ մը հաստատուեցաւ Ըրէից ազգին մէջ : Այդ ամէն բանէ եւս վարդապետութիւնը , որ հիմայ աշխարհիս մեծ մասը ընդունած է : Ա-մասին Անհմտականութիւնն ալ քիչ գործ չ'տեսաւ . վասն զի Անհմտիկ խիստ նախանձաւոր չատագով էր Աստուծոյ միութեանը : Սակայն ասիկայ իր ամենէն մաքուր կրօնական ծանօթութիւնները Ըրէութենէն առած էր :

4 . Ըրեմանոսց մէջ գտնուած այլ եւ այլ բազմաստուածութեան գրութիւններուն վրայ դատաստան ըրած առեններս , պէտք է որ երկու ծայրերէ ալ զգոյշ կենանք : Անէմն այժմեան մտաենագրաց ոմանց պէս վերջին աստիճան զանոնք անարգելէն . մէյմըն ալ՝ ասոր հակառակ՝ եկեղեցւոյ Ըրապետներէն շատերուն նման (որոնցմէ են Յուստինոս վկան , Աթանագորաս , Կղեմէս Աղեքսանդրացին եւ ուրիշներ ալ) զանոնք շատ բարձրացընելէն . որ աս Հայրապետները ասանկ ընելով կը կարծէին թէ աւելի դիւրութեամբ կրնան հեթանոսները համոզել քրիստոնէութիւնը ընդունելու :

Ես անտարակոյս ճշմարիտ է , թէ շատ հեթանոս ազգեր մէկ գերագոյն Աստուած մը կը ճանչնային : Այդ աս գերագոյն Աստուածմէ ի զատ ուրիշ աստորին աստուածներու ալ կը հաւատային , որոնց կու տային աշխարհիս կառավարութիւնը : Արեւելեան ազգաց շատերուն հաւատքը կը գտնենք որ այս էր : Ընանկ կը կարծէին թէ գերագոյն Աստուածը , ըստ ամենայնի արեւելեան ինքնակալի նման , անդրաշ հանգստեան մէջ է միշտ , ու ամենեւին չ'խառնուիր աշխարհիս գործքերուն . եւ թէ իրմէն դուրս ներգործութիւն մը արտադրելուն կողմանէ չ'կայի պէս է ճիշդ : Ես էակը Էն կը ճանչնային , եւ սակայն Նէ-Լոհան : Ընդհանրապէս կը տեսնենք որ հոգեւոր զուտ գաղափարը , աշխարհիս մանկութեանը նայելով , մարդոց մտքէն շատ վեր գաղափար մը եղած է . եւ բոլոր հին լեզուներով՝ Աբրայեցերէնն ալ մէկ տեղ առնելով՝ Աստուծոյ վրայ եղած ստութագրութիւններէն կը տեսնենք , որ մէկ նուրբ մարմնեղէն էութիւն մը կը սեպուէր :

5 . Ինչեւ անգամ քրիստոնէից եկեղեցիին մէկ քանի աղանդները ամբաստանված են մէկ քանի աստուած ընդունելով , եւ մանաւորապէս մէկ չար աստուծոյ մը եւ մէկ բարի Աստուծոյ մը՝ այսինքն երկականութեան վարդապետութեանը հաւատալով , որ աս վարդապետութիւնը երկրորդ եւ երրորդ դարուն մէջ շատ Պարսիկ եւ ուրիշ արեւելեան փիլիսոփաներ կ'ընդունէին : Ես վարդապետութիւնն էր Կարբոկրատայ՝ Աարկիոնի եւ ուրիշ Գնոստիկեանց քարոզածը , եւ յատկապէս Անեին ու իրեն հետեւողներուն՝ երրորդ եւ չորրորդ դարուն մէջ վարդապետածը : Սակայն աս աղանդները՝ ան երկու էակները գերագոյն Աստուած չէին սեպեր , այլ զանոնք գերագոյն Աստուածմէ կախեալ կը ճանչնային , եւ չար հոգիին համար կ'ըսէին թէ որ եւ իցէ մտօք տիրապէս աստուած չըսուիր անոր : Ի վերջոյ , Ըրէից եւ Անհմտականք քրիստոնէից վրայ ընդհանրապէս աս ամբաստանութիւնը ըրած են , թէ եռաստուածութեան կը հաւատան : Ես խոստովանելու ենք թէ քրիստոնէից եւ սովորաբար հին քրիստոնեայ ուսուցիչներու մէջ երրորդութեան վարդապետութեանը վրայ եղած անգոյշ

խօսքերը շատ պատճառ տուած են այս ամբաստանութեանը: Եւ մինչեւ ատգամ այսօրուան օրս շատ տգէտ՝ մըտքերնին չ'լուսաւորուած քրիստոնեաներ կան ան սխալմունքին մէջ իյնող: Ինքնասպին մէկ Աստուծոյ մը հաւատալ կը գաւանին, քանի որ մեզմէն իբրեւ երեք ըմբռնած են:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Գ

Աստուծոյ Հոգեւորութիւնը վասն:

Ա · Աստուծոյ Հոգեւորութեան վերծանութիւնը:

Հոգի բառով կ'իմանանք բանաւոր՝ եւ ազատ իշխողական կամք ունեցող էութիւն մը: Մարմնական կամ մարմնեղէն էութիւնք միայն շարժմունքով կը կրգործեն. ասոր հակառակ, հոգեւոր էութիւնը նորընդով կամ ազատ կամաւ կը գործէ: Երբ՝ ոչ մովհետեւ Աստուած հոգեւոր էութիւն կազմող բանական եւ կամական յատկութեանց բոլորն ալ ունի, եւ ան ալ վերջին աստիճան կատարելութեամբ. վասն որոյ ասկէ շըտկէ շիտակ աս կը հետեւցընենք, թէ Աստուած հոգի է: Եւ որովհետեւ աս հանգամանքները ամենաբարձր աստիճանաւ կատարեալ են Աստուծոյ վրայ, ուրեմն ամենաիշխող հոգի է Աստուած: —Աստուծոյ իբրեւ հոգի՝ ունեցած ստորագրելիքներէն կրնանք թուել այս հետեւեալները:

1. Պարզութիւն: Մարմնաւոր բնութիւն ունեցող մէկ էութիւն մը չ'կայ հոգի ըսուած բանին մէջ: Ա՝ ան գոնիւթը խորհրդոյ կամ կամեցողութեան կարողութիւն չունի, եւ հոգեւորին վերաբերեալ օրէնքներէն գլխովին տարբեր օրէնքներու իշխողութեան տակ է: Ամէն որ այս այսպէս է, եւ հոգին այսչափ անման է նիւթոյ, ուրեմն բաղադրեալ չ'կրնար ըլլալ, եւ ուստի պարզ է: Ճունաց փիլիսոփաները Աստուած ἁπλοῦς καὶ ἄϋλον այսինքն պարզ եւ անմարմին է կ'ըսէին. եւ ասոնց կարծիքը կատարելապէս համաձայն են սրբազան մատենագիրք. (Յհ. դ. 24. "Հոգի է Աստուած":) Ըս ճշմարտութեան կը վերաբերին Սուրբ Կրոց այն խօսքերը, որ կը սորվեցընեն թէ Աստուած ցուցակներով չ'ցուցուիր: Նոյ. խ. 25: Նբ. ի. 4:

2. Ներգործութիւն: Ընդհանրապէս գոյութիւնը անտեսանելի կ'ըլլայ. վասն զի մարմինս աչքը միայն աշխարհիս նիւթական առարկաներուն ծանօթ կրնայ ընել մեզ: Ինչպէս որ սրբազան մատենագիրք ալ "Ներգործող" կը կոչեն զԱստուած. Կող. ա. 15: Հռով. ա. 20: ա Տիմ. ա. 17: Երբ դարեւ Սուրբ Կրոց մէջ ըսուած է թէ Աստուած պիտի թեանի. սակայն աս ոճը Աստուած ճանչնալ կամ իր շնորհքը եւ մերձաւորութիւնը վայելել հասկընալու ենք: Այս մտքով Ովսէսի համար գրուած է թէ Եղեսա Եղես թեանի զԱստուած. եւ արդարներուն խոստմունք կայ որ՝ իբրեւ իրենց յաւիտենական կենաց վարձքը՝ պիտի թեանեն զԱստուած: Այս ձեւը արեւելեան ժողովրդոց մէկ սովորութենէն առնուած է, որոնց մէջ թագաւորին դիմացը երկրը կամ անոր մերձաւորութիւնը՝ ընտանութիւնը վայելելը մեծ շնորհք կը սեպուէր: Տես Աթոռ. ե. 8: Ժբ. 10: Նեէ. Ժբ. 14:

Նբ. ԼԳ. 18–23ին մէջ կրպատմուի թէ երբ Մովսէս Աստուծոյ փառքը տեսնել ուզեց, իրեն ասպատասխանը տրուեցաւ. "Դուն իմ երեսս չես կրնար տեսնել. ինչու որ մարդ չ'կրնար զիս տեսնել ու ապրիլ": Բայց ան խօսքն ալ վրայ եւ երկրացոյ Տէրը եւ ըսաւ. "Ահա քովս տեղ մը կայ, ու ժայռին վրայ կայնէ. Եւ երբ որ երբ

իմ փառքս անցնելու ըլլայ, քեզ ժայռին խոռոչին մէջը դնեմ, ու քեզ իմ ձեռքովս ծածկեմ, մինչեւ որ ես անցնիմ. Եւ իմ ձեռքս պիտի վերցընեմ, ու իմ ետիս պիտի տեսնաս, բայց իմ երեսս պիտի չ'տեսնուի". որ աս խօսքին միտքը աս է յայտնապէս, թէ մարդ կարող չէ Աստուծոյ փառքին տեսնութեանը գիմանալ, բայց թէ Մովսէսին մէկ թեթեւ եւ որպէս թէ ծածկուած երեւոյթքը, այնչափ որչափ որ կարող է տանիլ նէ, տեսնելու շնորհք պիտի ըլլայ: Հաղ. Յով. ա. 18: ե. 37: ղ. 46: ա Տիմ. ղ. 16: Գալու աշխարհին մէջ արդարները երկու մնաքով ալ զԱստուած պիտի տեսնեն, թէ իր սէրը եւ շնորհքը յոյժ բերկրալիր եւ զմայլելի կերպով վայելելով, եւ թէ իր փառքին, պսակներ իր փառաւոր առորոգելեաց յայտնութիւնը պայծառ կերպով տեսնելով, որ աս յայտնութեան քով իրենց ներկայ կեանքին մէջ ունեցած գիտութիւնը ոչինչ է: ա Յովհ. գ. 2: բ Կորնթ. ե. 6, 8: Սաղ. ժե, 15:

3. Աներեւոյթն: Ինչ բան որ բաժանելի մասունքներէ բաղադրեալ է նէ, երեւնալի է: Սակայն Հոգին, որ բաղադրեալ գոյութիւն մը չէ՝ հապա պարզ, անբաժան կամ աներեւնալի է: Ուստի աս աներեւութեան տարողութիւնքը Աստուծոյ ալ տրուած է. եւ կը յիշուի "Աներեւ", (ա Տիմ. ա. 17.) եւ "Աներեւ Աստուած", ընդդէմ "երեւնալի մարդոյ". Հռով. ա. 23:

Իբրեւ Հոգի՝ Աստուծոյ ունեցած աս տարողութիւններէն հետեւեալ մանկածութիւնները կրնանք ընել:

ա. Աստուած տեսանելի ցուցակով չ'ցուցուիր, վասն զի եւ աննիւթ է եւ անմարմին: Օգտի պատկերներով զԱստուած ցուցընելը միշտ մարդոց իր բնութեանը վրայ ծուռ եւ անվայելուչ ըմբռնումներ տալու պատճառ կ'ըլլայ: Ասոր համար Մովսէս պատուիրեց Իսրայէլացւոց որ Աստուծոյ ամենեւին մէկ նմանութիւնը չ'շինեն. (Ելք. ի. 4.) եւ բոլոր սրբազան մատենագիրները կը հաստատեն աս արգելքը: Ելայ. խղ. 5: Կոր. ժէ. 29: Հռով. ա. 23, եւայլն: Պատկերապաշտութիւնը կամ արձանապաշտութիւնը հարկաւորապէս կապակցած չէ չաստուածներու երկրպագութիւն ընդունուն հետ: Իսրայէլացիք անապատին մէջ իրենց Աստուծոյն՝ Յեհովային երկրպագութիւն ըրին որձու արձանով. եւ ասիկայ, տիրապէս խօսելով, կռապաշտութիւն չէր. սակայն փորձառութիւնը կը ցուցնէ որ պատկերապաշտութենէն կըռապաշտութեան անցնիլը շատ դիւրին է. եւ Իսրայէլացիք անգամ աս փորձանքին հանդիպեցան: — Իսկ Մովսէս եւ ուրիշ Հին Կտակարանի մատենագիրը, որոնք Աստուած այնպիսի անպատշաճ ցուցակներով չ'ցուցուելուն շատ նախանձաւոր էին ու տակաւին անանկ զուտ պյլաբանական ձեւերով զԱստուած կը նկարագրէին նէ, անոնց աս ըրածին աս պատճառը կար, որ Իսրայէլացիք՝ իբրեւ ազգ խիստ անկիրթ եւ կոշտ ժողովուրդ մը ըլլալուընին՝ իրենց լեզուին մէջ վերացեալ գաղափարներ եւ հոգեւոր բաներ ցուցընելու բառեր քիչ գտնուելուն համար, Սրբազան մատենագրաց ալ հարկ էր՝ առաջուց լոկ նիւթական բաներու վրայ գործածուած բառեր բանեցընել, փոխաբերական ձեւով, որ աս բառերէն ուր տեղ որ գտնենք նէ Աստուածաշունչին մէջ, Աստուածավայել կերպով մը մեկնելու ենք: Իբրեւ չ'կրթուած մարդոց հետ Աստուծոյ վրայ խօսիլ պէտք ըլլայ նէ, ուրիշ կերպով չենք կրնար մտքերնիս իրենց հասկըցընել, այլ միայն անանկ բառեր բանեցընելով, որոնք մարդոց իրենց գործքերուն մէջ բանեցուցած կամ անոնցմով իրենց այլ եւ այլ կարողութիւնները ցուցուցած գործառնութիւններուն կը վերաբերին: Ինչպէս Աստուծոյ պատուիրանքները ցուցընե-

րու համար, իր քեռին խօսքը առ է եւ այսպէս է պիտի ըսենք. մարդոց գործերուն վրայ գիտութիւն ունենալը իմացընելու համար, իր աչքը առնէն բան կը տեսնէ եւ ականջը ամէն բան կը լսէ պիտի ըսենք. կարողութեանը վրայ պիտի խօսինք նէ, իր ձեռքը պիտի ըսենք. իր զգացումներուն եւ կիրքերուն վրայ պիտի խօսինք նէ, իր սիրտը պիտի ըսենք. եւայլն:

բ. Լոկ ապրուստին եւ տարեսոյր պաշտամունքը անօգուտ է Աստուծոյ, վասն զի Աստուած հոգի է: Աստանկ կը սորվեցնէ մեզի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ալ. Յովհ. գ. 21–24: Պռովերբ. ժե. 8, 9: Աչխարհի բաղմաթիւ մարդոց արտաքին պաշտամանց ձեւերով Աստուծոյ հաճոյ կ'ըլլան հաւատալն ալ պատճառը՝ իրեն վրայ նուաստ գաղափարներ ունենալնին եւ զինքը իրենց նման ճանչնալնին է:

Ե. Աս վարդապետութեան պտուղները:

1. Հատ ծուռ կարծիք մը ըրած կ'ըլլանք, եթէ անանկ խորհելու ըլլանք՝ թէ հոգի բառին մեր հոգեբանութեանը մէջ ունեցած այն յստակ եւ վերացեալ գաղափարները հին Հրէից մտացը մէջ ալ տեղ ունէին: Այս տեսակ գաղափարները այն դարերու մարդոց շատ վեր եւ գերազանց բաներ էին: Ռուահ Հբրայական բառը, որ հոգի կը թարգմանուի, տիրապէս եւ սկզբնական նշանակութեամբ՝ ըսել է հով՝ շունչ՝ (նոյնպէս եւ խոտ՝) եւ քամի: Ա՝ասն զի հովը շատ զօրութեան տէր բան մըն է, եւ սակայն ինք անտեսանելի է: Ասոր համար գրեթէ ամէն հին լեզուի մէջ շատ մեծ եւ միանգամայն աներեւոյթ զօրութիւնները ցուցընելու համար՝ նկարագրական նշանակութեամբ հով ցուցընող բառ մը կը բանեցընէին. ինչպէս՝ Ռուահ Հբրայեցերէն, πνεῦμα յունա-

րէն, spiritus լատիներէն, որ բսել է հոգի: Ան աներեւոյթ զօրութիւնը, որով մարմինիս կը շարժի եւ կենդանի կը մնայ, շուռն է կ'անուանենք, որ օդին հետ շաղախուած է. վասն զի շնչառութիւնիս գադրելուն պէս, մարմինսս շարժմունքն ու կենդանութիւնն ալ կ'երթայ: Աս պատճառաւ մինչեւ անգամ առ աներեւոյթ զօրութեան անունն ալ Ռուահ ըսուած է Հբրայերէնի մէջ: Յոզ. ը. 8: Ժբ. 7: Աս զօրութեան գործարանը եղող մարմինին կ'ըսէին Պասար՝, եւ այսպէս զինքը շարժող զօրութենէն բոլորովին կ'որոշէին մարմինը: Աս կերպով Ռուահ եւ Պասար բառերը միշտ իրարու հակառակ նշանակութիւն ունէին իրենց լեզուին մէջ: Աս վերաբանութեան նայելով Հբրայեցիք տիեզերքս մէջ ներգործող ինչ աներեւոյթ զօրութիւն որ կը տեսնէին նէ՝ թէ բնական եւ թէ բարոյական՝ Ռուահ կ'անուանէին, եւ հետեւաբար Աստուծոյ ալ՝ որ ամէն իմանալի զօրութիւն կատարելապէս ունի իր մէջը՝ աս անունը տուին: Աստանկով Ռուահ՝ հոգի եւ Ռուահ Եհովայ՝ Եհովայի հոգի բառերը աս նշանակութիւնները ստացան. (ա) Աստուծոյ քնարական. (բ) Աստուծոյ աներեւոյթ զօրութիւնը, որուն ներգործութեամբը եղաւ աշխարհք, (Ծննդ. ա. 2,) եւ որ կը ներգործէ նիւթական աշխարհիս մէջ, եւայլն, ու նաեւ մարդուս հոգւոյն մէջ, ա՝նոր բարոյական յառաջադիմութիւն կամ ներշնչելութիւն տալով եւ ուրիշ այլ եւ այլ կերպերով: Տես բ Թագ. իդ. 1, 2: Ան մըն ալ կայ, որ Հբրայեցիք Խոհրդոյն ու Կամքի իրաւամբ՝ ան նոյն մեզ շարժող եւ կենդանի պահող տարրին կուտային, եւ ասանկով առնոց ալ Ռուահ կ'ըսէին իրենց մէջ. որ աս անունը եւ քէն վերաբանութիւնով Աստուծոյ կամքը եւ բանը ցուցընելու համար ալ

բանեցո ցին : Ըրդ՝ որովհետեւ մարմինը առանց աս կենսական տարրին անկարող է կամելու եւ գործելու, պատառ բառը բոլոր տկար ու անզօր բաներու համար կը գործածէին, եւ ըստ բառը մեծ եւ զօրաւոր եղողներուն համար, թէ նիւթական բաներու մէջ եւ թէ բարոյական : Տես Լատ. ղա. 3 : Աստի կ'երեւնայ թէ Հրեաք բառական որոշմունք ունէին Հոգիին ու մարմինին մէջ տեղը, թէ եւ Հոգիի վրայ ունեցած գաղափարներնին ճիշտ համաձայն չէ այժմեան Հոգեբանութեան վարդապետութիւններուն : Ըս բանիս վրայ ունեցած հմտութիւնին հետեւք էր ամէն կերպ գործնական վախճանի համար. բայց ըսկ Հայերոզական հմտութիւններ չունէին, ինտոր որ մեր օրերու հասարակ ժողովուրդն ալ չունի : Յայտնի աս ալ ճշմարիտ է, որ մէջերնին շատ մարդիկ կային՝ որ Ըստուած՝ մարդու պէս՝ ինտոր որ Հոգի՝ նոյնպէս եւ մարմին ալ ունի կը կարծէին. ինչպէս որ կ'երեւնայ իրենց լեզուին մէջ գործածուած հին բառերուն շատերէն : Նոյնպէս ասկէ ըստ մասնայատկը Հասկրցուի թէ ինչո՞ւ համար անանկ սաստիկ եւ անյաղթելի հակամիտութիւն մը ունէին Իսրայէլացիք արձանագործութեան :

2. Մակայն մինչեւ անգամ քրիստոնէից մէջ ալ եղան Ըստուծոյ վրայ նիւթականի եւ մարմնաւորի գաղափար ունեցողներ : Նբիոնիտներուն, որ երկրորդ դարու մէջ եղան, Օտիոս Ըսորիին, եւ այն ատենուան Նգիպտացի կրօնաւորաց մեծ մասին համար կը Հաստատուի թէ ընդունելին աս մոլորութիւնը : Ինչպէս անգամ Հայրապետներէն ալ ոմանք մէկ մարմնաւորութիւն մը տուած են Ըստուծոյ : Տերտուղիանոս տեղ մը կը Հարցընէ, թէ "Ո՞վ կ'ուրանայ Ըստուծոյ մարմին ըլլալը, թէպէտ Հոգի ալ է" : Մերիսան եւ շատ ուրիշներ ալ ասանկ կարծիքներ ունեցան աս բանիս վրայ : Թէպէտ Որոգինէս եւ պէք անոնց դէմ կեցան, Հաստատելով թէ Ըստուած անմարմին է :

Ըս մոլոր կարծիքը պէք եւ պէք պատճառներէ յառաջ եկած է : (ա) Ոմանց տգիտութենէն եւ այժմեան սոսկական մարդոցը նման անզգոյ խօսքեր ընելէն : (բ) Ոմանց ալ տարբեր առումներով խօսելէն, որ խօսքերնուն նայիսնէ կը կարծես թէ կ'ընդունեն կոր աս կարծիքը, եւ սակայն իրօք անանկ բան չ'կայ. ինչպէս է Տերտուղիանոսի վերի խօսքը. որ Հոգին բառով ուրիշ բան ըսել չէր ուզեր, պէք մէկ անձնաւորութիւն մը եւ անհատութիւն մը Հասկրցընել էր միտքը : Նթէպէտ աս Հայրապետը տածութիւնը Հոգիին մէկ յատկութիւնը կը սեպէր : (գ) Ոմանց ալ անտեղի նկատական փիլիսոփայութեամբ պարզ գոյութիւն չկրնար ըլլալ Հասատատելէն :

ՀԱՏՈՒԱԾՈ · Դ

Ըստուածոյ Յատկականութիւնը եւ Ընդհանուր վրայ :

Ա. Ըստուածոյ Յատկականութիւնը վրայ :

1. Յատկականութիւն բառը երկու մտքով կը գործածուի, մէյմը պլատանական, մէյմալ նկարագրական : Պլատանական կամ ընդհանուր գործածական իմաստով՝ կը ցուցընէ վախճան չունեցող գոյութիւն մը, թէպէտ սկիզբ ունեցած ըլլայ : Ինչպէս են հրեշտակները, մարդուս հոգին, եւայլն : Իսկ նկարագրական մտքով՝ կը ցուցընէ ոչ սկիզբ եւ ոչ վերջ ունեցող գոյութիւն մը, ինչպէս է Ըստուած : — Ըստուծոյ անմահութիւնը, արարած հոգիներուն անմահութիւնէն եւ անմահութիւն մըն է : Ըստուծոյ վրայ բա-

ցարձակ Հարկաւորութիւն կայ գոյ ըլլալու. ինքը երբէք չ'կրնար իր արածները պէս գադարիլ գոյութենէ:

Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը իր գոյութեանը Հարկաւորութենէն կախեալ է. որովհետեւ չենք կրնար ենթադրել թէ եղաւ կամ պարտի ըլլալ անանկ ատեն մը, երբ Հարկաւոր էակ մը չ'կար կամ պիտի չ'գտնուի: Անանկ ենթադրութիւն մը ընենք նէ, Հարկաւոր էակը Հարկաւոր չէ ըսելուն նման Հակասութիւն մը կ'ըլլայ:

2. Յաւիտենականութեան յղուտակ գաղափարը առնչի գարերու մարդոց Համար ընդունելու դժուարին վերացեալ գաղափար մըն էր. ինչպէս որ Հին լեզուաց մէջ յաւիտենականութիւն ցուցընող բառ ալ չենք գտներ: Սակայն քանի որ մարդոց միտքը կրթուեցաւ եւ աս գաղափարը աւելի որոշ առնչութեան բացուեցաւ նէ, պէտք եղաւ կամ նոր բառեր Հնարել, կամ Հինները նոր նշանակութիւններով գործածել, ինչպէս որ լատինները բառերը aeternitas, perennitas, եւայլն:—Դիտցէք ալ՝ ուրիշ ազգաց նման՝ ամենեւին մէկ բառ մը չունէին լեզուներնուն մէջ յաւիտենականութեան գաղափարը տուող: Ὀλῶ բառը կայ, αἰών:ος եւ αἰών բառերուն նման, ան ալ Հին պատմութիւնն ի՛նչ կը նշանակէր, մանաւանդ մէկ երկար ժամանակ մը՝ թէ անցեալ՝ թէ ներկայ եւ թէ ապառնի: Աստի Հարկադրեցան շրջաբանութեամբ արտայայտել իրենց միտքը. եւ անցեալ յաւիտենականութիւնը ցուցընելու Համար ըսին "աշխարհը ըլլալէն առաջ," եւ գալու յաւիտենականութիւնը ցուցընելու Համար, "աշխարհը վերջանալէն ետքը":

3. Աստուծոյ աս ստորոգելիքին վրայ Սուրբ Գրոց գլխաւոր ընթացներէն մէկ քանին ասոնք են:

Աստուծոյ Համար ատենէն եւ վերջէն բսւած է, որ ըսել է աշխարհս ըլլալէն առաջ գոյ եղող, եւ կործանելէն վերջն ալ գոյ ըլլալու էակ: Նայ. խգ. 6 բաղ. խա. 4: Ես նոյն իմաստը կ'իմացուի ասկէ խօսքէն ալ, Ես եմ ԻՆՔ, այլ եւ չէ. (Յայտ. ա. 8, 11.) կամ՝ Աստբբինեորուն ըսածին պէս՝ ալֆէնէն մինչեւ ովմեկա, այսինքն սկիզբէն մինչեւ վերջը:— Ղ Սաղմոսին մէջ շատ վսեմ ձեւով մը ստորագրուած է Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը: Մարդուս կենացը երկարութիւնը, որ առաջ Հարիւր քսանէն ինչուան Հարիւր երեսուն տարի էր, յանկարծ եօթանասուն կամ ութսունի իջեր էր առնապատին մէջ: Աստի Մովսէս ասիկայ առիթ ընելով՝ մարդուս անցաւորութիւնը Աստուծոյ անանցանելիութեանը հետ բաղդատութեան կը բերէ: Սաղմոսերգուին միտքը, 3՝ եւ պէն՝ Համարին մէջ աս է՝ թէ կարճ ու վաղանցիկ է մարդուս կեանքը, բայց Աստուած անանկ չէ. ան էակը, որ մեզ մահկանացու ստեղծեց, ինք անմահ է: Ես նոյն իմաստը ունին ձբ Սաղմոսին 24–28 Համարներն ալ: "Ինչու տարիներդ ազգէ մինչեւ ազգ են:" "Ակնարկեցէք երկիրը Հաստատեցիք". այսինքն երկիրը չ'Հաստատուած գուն կայիր: "Դուն նոյն ես", (Համար 27,) այսինքն՝ թէ եւ աշխարհս պիտի փոխուի, սակայն Աստուած անփոփոխ պիտի մնայ: "Ինչու տարիներդ պիտի չ'վերջանան", որ ըսել է Աստուած անմահ է, գալու յաւիտենականութիւնը ցուցընող շրջաբերական խօսքով: Պօղոս առաքեալ ալ ասանկ կը ստորագրէ Աստուած, ա Տիմ. զ. 16, ըսելով՝ "որ ինքը միայն ունի անմահութիւն", որ է անմահ մնանալու մըտքով մը, հակիռոպոլէս անմահ,—ասանկ էակ մը, որ վախճան չ'կրնայ ունենալ: Տես ա Տիմ. ա. 17: Հռով. ա. 20: Նայ. ծէ. 15: Սոլ. զդ. 2: Դան. ժբ. 7: Յայտ. ժ. 6:

Ր. Աստուծոյ Ընդդիմութիւնը վրայ:

Աստուծոյ անփոփոխութիւնը յաւաչ կու գայ ,

1 . Իր գոյութեանը հակառութիւն : Որովհետեւ իր գոյութիւնը հարկաւոր է , ուստի չենք կրնար ասանկ ենթադրութիւն մը ընել , թէ կրնայ ըլլալ որ իր բնութեանը մէջ անանկ ստորոգելիքներ գտնուին , զորս առեն մը ունենայ՝ առեն մըն ալ չունենայ , կամ՝ թէ անոնց վրայ զօրութեան կողմանէ մէկ փոփոխութիւն մը ըլլայ :

2 . Իր բնութեանը կատարելութիւն : Մէկ որ Աստուած կատարեալ է , ուրեմն ամենեւին անփոփոխ է . վասն զի փոփոխութիւն ըսածնիս կամ աւելի աղէկին կ'ըլլայ , կամ աւելի գէշին . որ ասոնց երկուքն ալ՝ մէկը նախընթաց , միւսն ալ յետագայ անկատարութիւն կը պարունակէ :

3 . Իր ամենագիտութիւնը եւ ամենակատարութիւնը : Որեւ մէջը փոփոխութիւն որ կ'ըլլայ նէ , կամ իրերու վրայ նորոգ տեսութիւններ ունենալէն կ'ըլլայ , որ աս նորոգ տեսութիւններով ալ ան բաներուն վրայ ունեցած բաղձանքներնիս եւ զգացումներնիս եւ անոնց վերաբերեալ գործքերնիս ալ կը փոխուին . կամ դուրսէն զօրութեան մը եւ կամ ներգործութեան մը ենթակայ ըլլալնէս : Հայց որովհետեւ Աստուած ամէն բան գիտէ , բոլոր եղածները եւ ինչ որ հնարաւոր է ըլլալ նէ , անցեալը՝ ներկան եւ ապառնին , վասն որոյ իրեն մէկ նոր ծանօթութիւն մը չկայ որ իր տեսութեանը կամ զգացմանը վրայ փոփոխութիւն մը յառաջ բերէ . եւ որովհետեւ զօրութիւնով ալ անհուն է եւ գերագոյն , մէկ բան մը չկրնար իրեն արգելք կամ ձախողութեան պատճառ ըլլալ :

4 . Իր նմանութիւնը եւ բարեխոնարհութիւնը : Որովհետեւ անհուն է Աստուած աս ստորոգելիքներով , ուստի է հարկէ միշտ ամենէն աւելի բարին եւ իմաստութիւնով եղածը պիտի ընտրէ , եւ քանի որ իր գիտաւորութիւնը եւ ընտրութիւնը հանապազ անհունապէս իմաստուն եւ բարի է , ուստի երբէք անանկ շարժառիթ մը չկրնար գիմացն ելլել որ փոխել տայ իրեն իր որոշմունքը :

Աստուծոյ անփոփոխութիւնը կը վերաբերի (ա) Իր գոյութեանը . (բ) Իր գիտութեանը . (գ) Իր բարոյական կատարելութիւններուն . եւ (դ) Իր գիտաւորութիւններուն ու գործքերուն :

Աստուծոյ անփոփոխութեանը վրայ Սուրբ Գրոց մէջ եղած վկայութիւնները շատ որոշ եւ առատ են :

Սաղ . ճբ . 27ին մէջ յայտնապէս յիշուած է Աստուծոյ աս ստորոգելիքը . Ընդամատեանին մէջ գործածուած սա անուններէն ալ կ'իմացուի , Յհեսյ , Յհովայ , եւ այլն : Սաղ . ՂԲին մէջ բացայայտ ըսուած է թէ Ժամանակը Աստուծոյ վրայ փոփոխութիւն մը չկրնար ընել , ինչպէս որ կ'ընէ իր արարածներուն վրայ : "Հազար տարին քու առջեւդ երեկուան անցնող օրին պէս է , կամ գիշերուան պահուն պէս է" : Նոյն Համեմատութեան են սա բնաբանները ալ . բ Պետ . գ . 8 , 9 . "Չես ասիկայ ալ ձեզմէ ծածկուած ըլլայ , որ Տէրոջը մէկ օրը հազար տարուան պէս է , ու հազար տարին մէկ օրուան պէս" : Նմանապէս կ'երեւնայ (Համար 9) որ Աստուած իր խոստմունքները եւ սպառնալիքները անմիջապէս պիտի չկատարէ նէ , տակաւին կրնանք բոլորովին անտարակոյս ըլլալ , թէ պիտի չմոռնայ զանոնք կատարելու : Ա մարդ (Համար 8) փոփոխական է , ժամանակի երկարութիւնը իր վրայ փոփոխութիւն մը չընէր որ մեզի պէս բան մոռնայ : Սուրբ Գրոց մէջ ուրիշ տեղեր ալ Աստուծոյ վճիռներուն անփոփոխութեանը վրայ խօսուած է , այսպիսի ձեւերով , "Անոնց գլխատալու" , Հռով . ժա . 29 : Տես նաեւ Ա Ե Ր .

գ. 17, 18: Աղ. գ. 6: Աղ. լԶ. 10, 11: Յակոբոս ա. 17 համարը ասոնց հետ կրնանք կապակցել, որով հետեւ յատկապէս Աստուծոյ բնութեանը անփոփոխութեանը վրայ չխօսիր, հապա իր գիտակցութիւններուն եւ բնաւորութիւններուն անփոփոխութեանը վրայ: Հոն ըսուած է թէ "Ամէն բարի տուրքերը ու բոլոր կատարեալ պարգեւները լուսոյ Հօրմէն կ'իջնան, որ անոր մէջ բնաւ փոփոխութիւն եւ կամ դառնալու շուք մը չկայ". այսինքն՝ իր շնորհքը փոփոխական չէ, մարդոց նման, այլ հաստատուն մի եւ նոյն ողորմութիւնը եւ զթութիւնը կայ իր վրայ:

Այս վարդապետութեան վրայ հնդիր եղած քանի մը դժուարութիւններ կան լուծուելու:

1. Ինչո՞ւ համար թէ Ներսէս Լամբրոնացին երէցուց տալիս Տրդատեան Հռիփսիմեանց ուխտին վերաբերեալ Աստուծոյ անփոփոխութիւնը վերագրելով Ընդունէր: Այսր պատասխանն ասի է, թէ մարդկեղութիւնը երկու բնութեանց բաղադրութիւն չէր՝ որ եղած մէկ անձի մը վրայ, հապա լոկ միութիւն մըն էր, — անանկ միութիւն մը, որով Քրիստոս Աստուածային բնութիւն ինչոր որ ունէր նէ, անանկ իսկապէս մարդկային բնութիւն ալ ստացաւ, բայց երկուքն ալ, չմիացած պէս, իրարմէ որոշ մնալով: Անարգեցուցած ատեն իր Աստուածային բնութիւնը չմարդականացուցաւ, եւ մարդկային բնութիւնը չաստուածացաւ. իրարու հետ չխառնուեցան ասոնց երկու բնութիւնները, այլ իրենց անհատութիւնը եւ իրենց սեպհական յատկութիւնները անշփոթ պահած մնացին. այնպէս որ ասոնց իրարմէ տարբերութիւնով աստուածային բնութեան բարեհաճութեանը կամ մնայուն բարեհաճութեանը ինչ աղդեցութիւն ունար նէ, անոր անփոփոխութեանն ալ անկէ եւս բան մը չվնաս:

2. Որո՞ւ հետ գործուած խոստումը, որուն Ընդունէր ըսուած է, խոստացած կը գտնուին: Պատասխ է, թէ "Տէրը երկրի վրայ մարդը ստեղծելուն ղղջացաւ". թէ "Աստուած Իսրայէլացւոց թագաւոր ընելուն ղղջացաւ". եւ դարձեալ, թէ "Աստուած Ելիուէլի պիտի ընեմ բսած չարիքէն ղղջացաւ, եւ չըրաւ": Յովնաթ. գ. 6: ա Թագ. ժԵ. 11: Յովէլ. գ, 10: Թուոց ԺԴ. 34ին մէջ Աստուած կ'ըսէ Իսրայէլացւոց. "ու իմ ձեզ մերժելս ճանչնաք", կամ, որ ասանկ ալ կը թարգմանուի, "իմ խոստմունքս փոխելը ճանչնաք": Ա՛ս դժուարութեան լուծումնէն շատ պարզ է եւ դիւրին: Աստուած իր վրայ խօսած ատենը լեզուն մեր գաղափարներուն կը յարմարցնէ, որ աւելի դիւրին կերպով միտք առնենք իր հանգամանքներուն ու կատարելութիւններուն, եւ աւելի խորին տպաւորութիւն ընեն մեր վրայ այն նմանութիւններով եւ փոխաբերութիւններով ծանուցուած ճշմարտութիւնները: Ինքզինքը մարդու անդամներ ունեցողի պէս կը ստորադրէ. բայց մէկը չկարծեր թէ Աստուած աչք, ականջ, ձեռք եւ ոտք ունի: Կ'ունենայ արձնցողի պէս կը նըկարագրէ ինքզինքը. բայց Աստուած կը քննայ կարծող մարդ կոչ: Ամէն մարդ կ'որոշէ որ ասոնք խօսքերը այլաբանօրէն իմանալու է: Հապա պէտք չէ՞ որ այն խօսքերն ալ ասանկ իմանանք, որոնցմով Աստուած մարդկային զգացումներ եւ կիրքեր ունեցողի պէս կը ցուցուի: Խնդիրը այսպէս մէկ մարդ մը որ կարծէ թէ Աստուած կը երկնչի, կ'ակնկալէ, ձախողութեան կը հանդիպի, եւ այլն: Ասոնք ինչ պատճառ ունինք ասանկ կարծիք մը ընելու, թէ Աստուած իրաւցընէ կը զղջայ: Անոնք՝ երբոր մէկ մարդ մը իր մէկ գործքին ընթացքը կը փոխէ նէ, անանկ կը մակաբերենք թէ միտքն ալ փոխած է. ասոր համար է որ Աստուծոյ համար ալ զղջացաւ կ'ըսուի. գործքին տեղը պատճառը դնելով

որ ասիկայ քաջածանօթ խօսքի ձեւ մըն է : Աստուծոյ մտքին փոխուիլը ուրիշ բան չէ , այլ լոկ իր անտեսութեան փոփոխութիւնն է . որ եթէ մարդու գործ ըլլար նէ , առաջ միտքը փոխեց՝ ետքը անանկ ըրաւ կ՚ըսուէր : Երբոր երկրի բնակիչները ջրհեղեղով կորսնցուց , եւ Թագաւորութիւնը Սաւուղին ձեռքէն առաւ ուրիշ մէկուն տուաւ նէ , անանկ ըրաւ՝ որ իրը թէ զղջացած ըլլայ՝ առաջին դիպուածին մէջ՝ այնպիսի պակասութեան դիմող ժողովուրդ մը ստեղծելուն , եւ երկրորդին մէջ՝ ինքզինքը անարժան ընող մարդ մը թագաւորութեան նստեցնելուն : Այլ աս երկու անցքին մէջ ալ՝ եղած զըղջումը երեւութական բան մըն էր . վասն զի ան դիպուածները , որոնցմով Աստուծոյ անտեսութիւնը պիտի փոխուէր նէ , ի սկզբանէ յայտնի էր իրեն : Ինչո՞ւ Աստուած որ մարդին պիտի ապրստամբէին իրմէն , եւ թէ Սաւուղ իր ձայնին մտիկ պիտի չընէր , եւ գիտնալով ըրաւ ան բաները :

Այլ աս խորհրդածութիւնէն ի զատ , Սուրբ Գրոց ուրիշ տեղերը յայտնապէս ըսուած է թէ Աստուած բնաւ զղջալ կամ իր դիտաւորութիւնը փոխել չունի : (Թուոց . իգ . 19 : ա Թագ . ժե . 29 : Եզեկ . իգ . 14 : Հռով . ժա . 29 : Ամոս . գ . 6 :

3 . Աստուծոյ վրայ փոփոխութիւն մը եղած չըլլալը , երբոր անգամ մը ոչըն֊ցդրէլ՝ ուրե՞ք , կամ ուրածը կը սկսէ :

Առաջին փոփոխութեան օրինակ ուներնիք անկեալ հրեշտակները եւ Ադամ , որոնք իրենց Արարչին շնորհքը կորսընցուցին եւ իր բարկութիւնը վրանին գերին . երկրորդին օրինակ ուներնիք անոնք , որ Աստուածանին հաւատքովը դատապարտութեան վիճակէն ընդունելութեան վիճակի կըփոխուին : Այս բաներուն մէջ արդարեւ փոփոխութիւն մը կայ , բայց աս կը ձեայ ստուգել թէ որեւ վրայ է եղած փոփոխութիւնը : Աստուծոյ վրայ . ոչ բնաւ : Թէ որ երկրիս այլ եւ այլ մասերը յաջորդաբար մէյմէկ արեգակնլուսնով լուսաւորուելով եւ կրկին մութը ծնալով արեւին վրայ մէկ փոփոխութիւն մը կ՚ըլլայ նէ , Աստուծոյ վրայ ալ փոփոխութիւն կ՚ըլլայ ասմանին : Այլ այն փառաւոր լուսաւորը յարաժամ մի եւ նոյն ճաճանչագին լուսովը կը փայլի , թէպէտ եւ երկրիս վրայ եղած առարկաները միշտ շարժման մէջ են : Ան հաստատուն կը կենայ , բայց անոնք կը դառնան : Շարժողը արեգակն է հաւատալը ոամկական սովորութիւնք մըն է , որ փիլիսոփայութիւնը պարզեց եւ շտկեց : Աստանկ ալ Աստուած . ինքը ամէն կերպով մի եւ նոյն վիճակին մէջ կեցող մէկը մէյմը սիրել , մէյմըն ալ ատել չունի եւ ունեցած չէ բնաւ . ասանկ որ ըլլար , անառնի հարկ էր մեզի ալ ըսել թէ ինքը փոփոխական է : Սակայն անոնք որ միշտ սիրը են , միշտ իրմէ սէր կ՚ընդունին , եւ անոնք որ միշտ սիրէն են , միշտ իր աստուածութեանը ներհակ կ՚ըլլան : Փոփոխութիւնը իր արարածներուն վրայ է , որոնք արդարութենէն կորսնցընելով , իր բարկութեանը տակ կ՚իյնան . եւ կամ շնորհքով ազատելով՝ կրկին իր սիրոյն արժանի եղած կամ կ՚ըլլան : Թէ որ Աստուած իր մէկ արարածին վրայ , անոր անմեղութեանը տեսնը հինչ աչքով կը նայի նէ , անմեղութիւնը կորսնցուցած ատենն ալ նոյն աչքովը նայէր նէ , ասիկայ յայտնի ապացոյց մը կ՚ըլլար իր փոփոխականութեանը . վասն զի անտեսութիւնը իր սիրոյն առարկայ եղող էակը թէպէտ եւ բնականապէս նոյնը կը մընար , սակայն բարոյապէս կը փոխուէր , եւ փոխուելովն ալ չէր կրնար իրմէ սէր ընդունիլ , առանց իր վրայ ալ անոր նման փոփոխութիւն մը ընելուը : Այնպէս իր շնորհքէն զուրկ թողուը , եւ զղջացեալ հաւատացեալին իր շնորհքը պարգեւելը անհակառակելի վկայութիւն մըն է իր անփո

փոխ արդարասիրութեանը եւ անփոփոխութեան սկզբունքով գատաստան ընելուն :

4. Ընդհանուր պատասխան : Ամէն որ Աստուած շնորհք կը պարգեւէ աղօթքի պատասխան, որ ան շնորհքը պիտի ընդունէր՝ թէ որ աղօթք ընդունող ներ, ուրեմն աղօթքը Աստուծոյ վճռական փոփոխութիւն մը ընդունիլ պատճառ կամ շարժառիթ մը եղած չըլլար : Ասոր կը պատասխանենք, թէ Աստուած անփոփոխապէս կ'ընդունէ աղօթասիրին անկեղծ աղօթքը, եւ անփոփոխապէս առնելի է իրեն աղօթատուոյ սիրտը : Յաւիտեանէն անփոփոխապէս կը պարգեւատրէ աղօթք ընողը, եւ զուրկ կը թողու աղօթք չընողը իր շնորհքներէն, ինչպէս որ տեղին ատեն ցուցընենք ատ բանը աղօթքի վրայ խօսած ատենիս :

Գ. Ո՞ՆՉ ԸՆԴՈՒՆԵԼ ԳՈՅՈՒԹԻՒՆ. ՈՒՆԻ ԱՍՈՒՆԱԾ :

Աստուծոյ յաւիտենականութեան եւ անփոփոխութեան վարդապետութեան վրայ նրբանկատ ատ խնդիրը կ'ըլլայ, թէ արդեօք Աստուած յաւիտենական եւ անփոփոխ է ըսելով՝ իր գոյութեանը մէջ ամենաբեղուն ժամանակի յաջորդութիւն, անցեալի՝ ներկայի եւ ապառնիի որոշմանը չկայ հասկընալու ենք : Ամանք աստուածաբանք եւ իմաստասէրք հաստատեցին թէ ժամանակի յաջորդութիւն մը կայ Աստուծոյ վրայ : Այնքան հեռու է մեր գիտութեան սահմաններէն, եւ այնքան քիչ վերաբանութիւն ունի մեզի ծանօթ եղած բաներու, որ առաջին անգամ նկատելու կը տեսնենք որ որոշ հայեցողութեան գալու բան չէ : Կամ գոնէ անանկ նիւթ մըն է, որ անկարող ենք վրան որոշ ըմբռնում մը ունենալու, վասն զի չենք կրնար մէկ բան մը՝ իրերու առանց ժամանակի եւ միջոցի հայեցողութեան առարկայ ընենք : Հեռու ենք ըսելէ որ Աստուած ինչ որ անգամ մեր վրայ շարունակ ժամանակի յաջորդութիւն կայ : Նոյնպէս ատ հարկաւորութենէն վեր վերցընելու որչափ որ աշխատինք ալ նէ, տակաւին ինքզինքնիս բռնադատուած պիտի գտնենք որ եւ իցէ դիպուած, օրինակի աղագաւ աշխարհիս արարչագործութիւնը, մեզի ինծոր որ անցեալ է նէ՝ անանկ Աստուծոյ ալ անցեալ մտածելու, կամ ատ բանը չեղած իրեն ապառնի էր խորհելու : Ինչպէս որ անհնար բան է մեզի Աստուծոյ միջոցի անհունութիւնը ինծոր իր ներկայութիւնովը լեցընելը միտք առնելը նէ, անանկ ալ ատ բանը վեր է մեր ըմբռնումէն : Այսիկայ մեր տակաւ մտքին հաստատութենէն դուրս եղող խորհրդաներուն մէկն է, մեզի անիմանալի : (Տես Նէե. Յոբ. Ը.) Ասոր թէպէտ եւ խելք չենք կրնար հասցընել ատոր նկատմամբ ըլլալուն, սակայն վճռական ձեռնարկութիւններ կան ատ բանը հաստատող, թէ Աստուծոյ գոյութեանը մէջ ժամանակի յաջորդութիւն չկայ, — մէկ դիպուած մը իրրեւ անցեալ կամ իրրեւ ապառնի նկատել չունի ինքը, — հապա իրրեւ յաւիտենական ներկայ մըն է իրեն միշտ. եւ որովհետեւ ատ դիտողութիւնը Աստուծոյ վճիռներուն վրայ ուղիղ տեսութիւն ունենալուն շատ նպաստաւոր է, համառօտաբար նշանակենք հոս անոր ապացոյցները :

1. Աստուծոյ անփոփոխութիւնը եւ ուրիշ կատարելութիւնները իր տպաւորը դրած են մտքին մէջ, առջինէն տարբեր վիճակի մը մէջ մտած կ'ըլլայ. այսինքն փոփոխութեան են թակայ եղած կ'ըլլայ, գիտութեամբ աճած կ'ըլլայ, առջինէն աւելի իմաստուն եւ աւելի կատարեալ էակ մը եղած կ'ըլլայ : Ամէն որ իր մտքին մէջ

յաջորդութիւն ըլլայ նէ , յայնժամ փոխանակ ամենագէտ ըլլալուն , այսինքն ամէն բան ի՛ւր նայն ատենը իւր կապէս գիտնալուն , յաջորդաբար զանոնք մտքին առջեւը բերելու կարող պիտի ըլլայ միայն : Յաջորդութիւնն ալ գիտութեամբ աշխի եւ տեսութեամբ փոփոխիլ ըսել է , եւ ուստի կատարեալ գիտութեան եւ անփոփոխութեան ալ հակասական կու գայ :

2 . Յաջորդութիւնը նոր գաղափարներէ սկսնուլ կը պատահի . բայց ո՛ևիցէ կերպ Աստուած նոր գաղափար սկսնուլ : Իրմէ չկրնար , վասն զի ինք իր էութեանը եւ բնութեանը վրայ կատարեալ գիտութիւն ունի : Իր արարածներէն ալ չկրնար , վասն զի ինք հնարից եւ ստեղծեց զանոնք ամէնը : Ամէն էակ եւ անոնց գոյութեանը հետ կապակցած ամէն դիպուած իր խորհրդոյն առարկայ էին դեռ զանոնք գոյութեան չբերած , անոնք (առ նիւթիս վրայ խօսած առեննիս ինչ լեզու որ պէտք է գործածելնէ՝ ան լեզուովը խօսելով ,) բոլորը իրենց հանդամանքներովը եւ գործողութիւններովը կային իր մտքին մէջ , կամ ըստ Պաւղի՝ "բոլորը գրուած էին իր գրքին մէջ , գէթ որ անոնցմէ մէկը չկար" : Սաղ . ճղ . 16 : Աստի չեն կրնար իր արարածները եւ ոչ մէկ նոր խորհուրդ մը կամ գաղափար մը տալ իրեն : Անոնց եւ այն դիպուածներուն գոյութեանը պատճառ իր խորհուրդներն էին . եւ ուստի անոնք ալ իրեն խորհուրդներուն պատճառ չեն կրնար ըլլալ : Անանկ է նէ Աստուած ոչ իրմէ եւ ոչ իր արարածներէն մէկ նոր խորհուրդ մը կրնայ ընդունիլ . եւ աստիճան գտնա՛լ ուրիշ աղբիւր չկայ , որ անկէց կարող ըլլայ մէկ գաղափար մը ընդունելու : Մնէ որ "սկիզբէն յայտնի է Տէրոջը իր գործքերը" , (Գործ . ժե . 18 ,) ըսել է թէ անհնար է որ փոփոխութիւն մը ըլլայ իր վրայ , եւ հետեւաբար՝ թէ իր բաղձանքները՝ դիտաւորութիւնները եւ որոշմունքները յաւիտեանս մի եւ նոյն պիտի ըլլան :

Այս գիտողութիւններէն կը հետեւի թէ Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը գլխովին տարբեր է արարած էակներու՝ մանաւանդ բանաւորներու բնծայուած յաւիտենականութենէն : Սուրբ Գիրքը հրեշտակաց եւ մարդոց մէկ մտքով մը յաւիտենականութիւն կու տայ . բայց ասոնց յաւիտենականութիւնը ամենեւին անման է Աստուծոյ յաւիտենականութեանը : Իրողութարածները անդադար փոփոխութեան մէջ են . եւ իրենց տեւողութիւնը փոփոխութեանց շարունակական յաջորդութիւն մը կ՚իմացուի , ուրիշ բան չէ՛նկը ցուցիր : Իրենց խորհուրդները՝ բաղձանքները՝ դիտաւորութիւնները եւ որոշմունքները , իրենց գոյութիւնն ալ մէկ տեղ , ուրիշ բան չեն ու չեն կրնար ըլլալ , բայց եթէ շարունական փոփոխութեանց կարգ մը : Ընդհակառակն Աստուած ալ յիտին ամենափոքր փոփոխութեան ենթակայ չէ եւ չկրնար ըլլալ : Աստի ի հարկէ իր յաւիտենականութիւնը ամէնը մէկ նեղկայ ժամանակ մըն է իրեն : Ո՛չ անցեալ կայ իրեն , եւ ոչ ապառնի . ոչ հին , եւ ոչ նոր . ոչ եղած գացած , եւ ոչ գալիք : Ընդհակառակն ու ապառնին միանակ արարածոց վերաբերեալ ձեւեր են . Բարւոյն ամենեւին յարմարութիւն եւ բնաւ իսկ վերաբերութիւն չունին :

3 . Յաւիտենական յաւաջատութենէն ետ անհնար թուոյ բոլոր անթերութիւնները կատարեալ են առ յաջորդութեան կարծիքին մէջ . վասն զի յաջորդութիւն ըսածնիս մանաւանդ բաղկացեալ յաւաջատութիւն մը պիտի ըլլայ . եւ որովհետեւ Աստուծոյ մտքին մէջն է առ յաւաջատութիւնը , ուստի յաւիտենից եղած պիտի ըլլայ , բայց յաւիտենական յաւաջատութեան կարծիքին ինչ հակասական եւ անտեղի բան ըլլալը ցուցուցինք : (Իբե . 70–72 :)

4. Սուրբ Գրոց ընդհանրապէս եւ մանաւանդ Հին Կտակարանի ուսումնասիրութեան մէջ մեծ նշանակութիւն ունի Աստուծոյ ընտրեալ ազգին՝ Իսրայէլի պատմութիւնը, որ ամենէն հին ժամանակներէն սկսեալ մինչեւ Քրիստոսի ծնունդը, ամբողջ տասնեւհինգ դարերու ընթացքին մէջ, ունեցած է իր վրայ Աստուծոյ յատուկ խնամատարութիւնը, որ ինքզինքը յայտնած է անոր մէջ իր մարգարէներուն միջոցաւ։ Ասոնք ամէնքն ալ Իսրայէլի զաւակներէն էին, եւ անոնց ամէնէն մեծ մասը ունեցած է իր գրութիւնները, որոնք մեզի հասած են Հին Կտակարանի գրքերուն մէջ։ Ասոնց ուսումնասիրութիւնը մեզի կը ցուցնէ, որ Աստուծոյ ընտրեալ ազգին մէջ ամէն ատեն եղած են հաւատացեալներ, որոնք Աստուծոյ խոստումներուն վրայ հաստատուն հաւատքով ապրած են, եւ որոնք ամէն ատեն ալ սպասած են Աստուծոյ Փրկիչին գալուստին։ Ասոնք ամէնքն ալ ունեցած են նոյն հաւատքը, որ Աբրահամ ունեցաւ, եւ որ Պօղոս Առաքեալ կը բացատրէ Հռոմայեցիներուն գրած իր թուղթին մէջ։ Ասոնք ամէնքն ալ ունեցած են նոյն յոյսը, որ Աբրահամ ունեցաւ, եւ որ Յիսուս Քրիստոս կատարեց։ Ասոնք ամէնքն ալ ունեցած են նոյն սէրը, որ Աբրահամ ունեցաւ, եւ որ Յիսուս Քրիստոս կատարելագործեց։ Ասոնք ամէնքն ալ ունեցած են նոյն Աստուածը, որ Աբրահամ ունեցաւ, եւ որ Յիսուս Քրիստոս յայտնեց։ Ասոնք ամէնքն ալ ունեցած են նոյն Հոգին, որ Աբրահամ ունեցաւ, եւ որ Յիսուս Քրիստոս ընծայեց։ Ասոնք ամէնքն ալ ունեցած են նոյն Եկեղեցին, որ Աբրահամ ունեցաւ, եւ որ Յիսուս Քրիստոս հաստատեց։ Ասոնք ամէնքն ալ ունեցած են նոյն Աստուածաշունչը, որ Աբրահամ ունեցաւ, եւ որ Յիսուս Քրիստոս մեկնաբանեց։ Ասոնք ամէնքն ալ ունեցած են նոյն Աստուածաշունչը, որ Աբրահամ ունեցաւ, եւ որ Յիսուս Քրիստոս մեկնաբանեց։

Ա. Սուրբ Գրոց ընդհանրապէս մեր Տէրոջ եւ մանաւանդ Հին Կտակարանի ուսումնասիրութեան նշանակութիւնը յայտնի է, սակայն ոչ բոլորովին։ Ինչպէս՝ Պետրոսի այս խօսքը, որ վերը յիշեցինք. "Տէրոջը մէկ օրը հազար տարուան պէս է, եւ հազար տարին մէկ օրուան պէս"։ Այս տեղը առաքեալը բաղդատօրէն չխօսիր, ինչպէս անանկ կարծողներ եղան երբեմն, հապա դրականապէս։ Զի սկսի թէ Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը անանկ անգիտութիւն մըն է որ հազար տարին՝ անոր հետ բաղդատմամբ՝ մէկ օրուան պէս ոչինչ բան մըն է։ Այլ ընդհակառակն իր միտքը՝ ճիշդ ըսած բանը հասկըցնել է, այսինքն թէ հազար տարին ու մէկ օրը կատարելապէս մի եւ նոյն բանն են Աստուծոյ քով։ Հազար տարի առաջ եղած բանը այսօր եղածի պէս նոր է իրեն։ Իր գոյութեանը մէջ երկայն՝ կարճ ատենութիւն, անցնող կամ յաջորդող բան չկայ։ Իր պատրաստութիւնը ըսի յաւիտենական հիմայ մըն է։ Մեր գոյութեանը մէջ Աստուծոյ ատենութեանը ամենէն որոշ նմանութիւն՝ հայեցողութիւններս մեր էութեան մէկ հատիկ ներկայ վայրկեանին վրայ դարձընելով եւ ըսկ անիկայ գիտելով կը գտնենք. առանց մինչեւ անգամ հետեւեալ վայրկեաններն յաջորդութեան նկատմունքը մեր դիտողութեանը հետ խառնելու։

Այս վարդապետութիւնը շատ վսեմ կերպով ցուցուած է Նասայեայ սա գեղեցիկ խօսքովը. "Սանկ կ'ըսէ Նարճարեալը, որ յաւիտենականութեան մէջ կը բնակի." (Նասայ. ծէ. 15.) այսինքն Աստուած, որ յաւիտենականութիւնը մէկէն կը լեցընէ, ճիշդ ինծոր որ անսահմանութեան մէջ կը բնակի։ Ինծոր որ Անսահմանութեան ամէն կողմը մէկէն ներկայ է, ու արեւելքէն գալ, մեր եղած տեղէն անցնիլ, ու անկէ արեւմուտք երթալ չունի. անանկ ալ յաւիտենականութիւնը մէկէն կը լեցընէ, ու անցեալէն գալ, ներկայէն անցնիլ, ապառնիին երթալ չգիտեր։

Այս նոյն ամէն մտքէ վեր փառաւոր գոյութեան եղանակը վսեմաբար ցուցուած է նաեւ աս անհաղորդական առնութիւններով, Էս եմ եւ Եհովայ. այսինքն գոյ եմ, ամէնատեղ ներկայ, եւ ամէն ատեն նոյն։ "Աբրահամին ըլլալէն առաջ ես եմ," ըսաւ Քրիստոս Հրեից։ Յովհ. ը. 58։ Թէ որ Աստուծոյ մտքին մէջ մարդուն պէս յաջորդութիւն կայ նէ, ճիշդ եւ խօսակցութեան ձեւի յարմար խօսք մը կ'ըլլար, թէ որ ըսէր՝ Աբրահամ ըլլալէն առաջ՝ ես էի. յաջորդութեան կարծիքով ինծոր կրնանք մեկնել այնչափ ատենուան անցած գացած բանին վրայ ներկայ ժամանակ բայ գործածելը։ [1]

Արդ՝ թէպէտ եւ անհնար է մեզի այնպիսի գոյութիւն մը ըմբռնել մտաքերնուս մէջ, սակայն հարկ է իրեւ ճշմարիտ ընդունել ասիկայ, թէ Աստուծոյ՝ անցեալ՝ ապառնի չկայ, եւ թէ իր գոյութիւնը յաւիտենական հիմայ մըն է։ Իրաւ է որ մեզի նայելով իր գիտաւորութիւնները եւ գործքերը յաջորդական են, ու մենք ալ ատանկ պիտի խորհինք եւ խօսինք անոնց վրայ. բայց իրեն անանկ չեն։ Ըսկէ հարիւր տարի առաջ ես չկայի. հարիւր տարի առաջ Աստուած ինծոր կրնար իմ գոյութիւնս տեսնել, քանի որ ես գոյ չէի, կրնայ հարցընել առարկուն։ Մեզի հարիւր տարի առաջ եւ հիմակուան բոպէն երկու որոշ ատեններ են. բայց Աստուծոյ՝ ասանկ չէ։ Ան երկուքին ալ մի եւ նոյն առնչութիւնը ունի, որ նոյն խօսքը կ'ըլլայ եթէ ըսենք, երկուքն ալ միօրինակ ներկայ են իրեն։ Ասանկ կըրնանք բացատրել աս բանը. Աստուած կ'իմանայ այն ատենները, որով արա-

[1] Այս խօսքին բնագիրը եւ Յունարէնի մէջ անոր գործածութեան ձեւը նայէ։

բածք ժամանակը կը հաշուէն, եւ զանոնք այն աստիճանին այլ եւ այլ կողմերը կը տեսնէ. բայց իր յաւիտենական Հիման, թէ որ կրնանք ասանկ ըսել, առ աստիճանին ամէն մէկ մասին հաւասարապէս դիմացը կեցած է: Ինչպէս նայելով ինչպէս է նէ բանը, ինքն Աստուած «անսահմանութիւնը կը լեցնէ», կամ մի եւ նոյն տեղը ամէն տեղ ներկայ է նէ. անանկ ալ «յաւիտենականութեան մէջ» կը բնակի, կամ անցեալը՝ ներկան եւ ապառնին հաւասարապէս կը լեցընէ իր ներկայութեամբը:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ե

Աստուծոյ Ամենակարողութիւնը:

Աստուծոյ Ամենակարողութիւնը ըսելով կ'իմանանք՝ ամէն ինչ եւ իւր բան, որ զօրութեան ենթակայ կրնայ ըլլալ, կատարելու կարողութիւնը: Կան անանկ բաներ, որոնք Աստուած չկրնար ընել կ'ըսենք, եւ սակայն անոնք ամենակարողութեան դէմ չեն գար. վասն զի զօրութիւնով կատարուելու բաներ չեն, որովհետեւ զօրութիւնը այնպիսի բաներու վերաբերութիւն չունի: Աստուծոյ ամենակարողութենէն դուրս եղած բաները ասոնք են:

1. Աստուած չկրնար հակասական բաներ ընել. ինչպէս՝ մէկ բան մը մի եւ նոյն ժամանակը կայ եւ չկայ ընել. մասը իր ամբողջէն մեծ ընել. անցեալը ներկայ, կամ ներկան ապառնի ընել. մէկ բան մը քառակուսի եւ կլոր ընել մի եւ նոյն ատենը. եւայլն: Ինչպէս որ գոյութիւն չունեցող կամ քնութեամբ տեսութեան առարկայ չեղող մէկ բան մը չտեսնելը աչքին կատարելութեանը յանցանք չէ, եւ կամ լսելի չեղող բան մը չլսելը ականջին կատարելութեանը պակասութիւն մը չէ. անանկ ալ Աստուծոյ կարողութեանը թերութիւն մը չէ չընել կարենալը: Աստուծոյ հակասութիւն գործել չկրնալուն պատճառը չէ թէ զօրութիւնով տկար ըլլալն է, իբր թէ՝ եթէ կատարեալ ըլլար նէ զօրութիւնը՝ հնարաւոր կ'ըլլար անանկ բաներ ընել, հապա այն բաները ինքնին քնութեամբ անհնարին են: Կերպարանական առնչութիւնները փոփոխութեան տակ չեն կրնար: Զօրութիւնը, թէեւ անհունալ ըլլայ, չկրնար հունաւորը անհունի կամ անհունը հունաւորի փոխել, առաքինութիւնը չարութիւն՝ եւ մեղքը՝ բարի ընել, եւայլն:

2. Աստուած չկրնար հոգնիլ, կամ ապիրքանին ըլլալ, եւ կամ նոյնիսկ չիրցայնել: Թէ որ կարենար այս բաները ընել նէ, անկատար կ'ըլլար: Այս բաները ընելու անկարողութիւնը իր մեծ կատարելութիւնն է: Ամենակարող էակը ամէն անկատարութենէն ազատ պէտք է որ ըլլայ:

3. Աստուած չկրնար բարոյական կապերնէ ելլել՝ անոնց դէմ բան չկրնար ընել: «Աստ չկրնար խօսիլ», կամ «զղջալ որածին վրայ»: Թագ. ՀԱ. 18: Յով. խգ. 19: ը Տիմ. բ. 13: Թէ որ կարող ըլլար ընելու նէ, ասիկայ բարոյական տկարութեան վկայութիւն մը կ'ըլլար, եւ ոչ թէ բնական զօրութեան: Աստ զղջալու կամ խաբեութիւն ընելու համար շատ մեծ զօրութիւն պէտք չէ: Աստուծոյ զօրութիւնը իր բարոյական կատարելութիւններուն առաջնորդութեամբը կը ներգործէ միշտ:

Աստուծոյ անսահման կարողութիւնը ապացոյց են իր մեծամեծ գործքերը, արարչագործութիւնը, պահպանողութիւնը, կառավարութիւնը եւ փրկագործութիւնը: Այս բաները ճշդի իր ամենակարողութիւնը չեն ցուցըներ, բայց մենք ասոնցմէ բնականապէս կը մակաբերենք՝ թէ ատ բաները ընելու բնականութիւն ունեցող կարողու-

թիւնը ամէն զօրութիւնով կատարուելու բան ընելու բաւական պիտի ըլլայ անշուշտ: Հռով. ա. 20: Ցնծք. խ: խա:

Աւրբ Գրոց մէջ աս նիւթիս վրայ ինչ ցուցմունքներ ըլլալը հետեւեալ բնաբաններէն կը տեսնուի:

1. Ըստուածաշունչին մէջ անանկ խօսքեր կան, որ շատ պարզ եւ որոշ կերպով կը ցուցընեն թէ Ըստուած անսահմանի կարողութեան տէր է: Ինչպէս ասոնք. Ծննդ. ժէ. 1, "Ես եմ Ըմենակարող Ըստուած": Սաղ. ճժե. 3, "Ան Ըստուածը երկինքն է. ան բոլոր ինչ որ ուզեց նէ ըրաւ": Հռով. գ. 17, "որ չեղած բանը եղածի պէս կը կանչէ". անգոյութենէ գոյութիւն կը ստեղծէ: Երեմ. լը. 17, "Ան ստեղծեցիր երկինքն ու երկիրը քու մեծ զօրութիւնովդ եւ տարածած բազուկովդ": Նէեմ. գ. 20, Պօղոս առաքեալ կը ստորագրէ Ըստուծոյ կարողութեան անհունութիւնը՝ ըսելով, թէ "ինքը կարող է մեր խնդացածէն անհունապէս եւեղբը ընել". եւ Եփես. ա. 19ին մէջ ըսելով, "իր զօրութեան խիստ մեծութիւնը": "Ըստուծոյ քով բան մը չէ կարանալ" խօսքն ալ (Ղուկ. ա. 37) ասոնց կարգը պէտք է դասել: Շիկայ առակաւոր զգոյշք մըն է, որ ըսել է թէ Ըստուած մեզի անհնար երեւցած բաները կարող է կատարել, կամ մանաւանդ թէ Ըստուծոյ քով ամենեւին անկարողութիւն չըլլար իր խոստմունքը կատարելու: Տես Ծննդ. ժը. 14, ուսկից որ աս խօսքը առնուած է: Եսայ. խ. 25, 26, 28: Սաղ. ճկե. 5: Երեմ. իէ. 5: ա. 15:

2. Ըս նկարագրական խօսքերէն ի զատ, շատ ալ պաշտօնական եւ տաքսաւորական զօրացուածքներ կան Աւրբ Գրոց մէջ՝ Ըստուծոյ կարողութիւնը ցուցընող: Ինչպէս ասոնք. Ըսպառնոյ ձեռը, զօրաւոր ձեռը, ազ ձեռը. նաեւ Ըսպառնոյ բազուկը, երկնցած բազուկը, կարճ բազուկի դէմ, որ տկարութեան նշանակ է, եւայլն: Սաղ. ձթ. 8, 13, "ՈՂՋԵՐ՝ զօրաց Ըստուածը, ոմ է քեզի պէս զօրաւոր Տէր: Պատկառ է բազուկը իր զօրութիւնովը. քու ձեռդ զօրաւոր է, քու աջ ձեռդ բարձրացած է": Տես եւս Ելք. Օրէ. լը. 39: Նասոյ. ծթ. 1, եւայլն: Ըստուած ըսելով՝ իր խօսքը՝ հրամանովը կը գործէ խօսքն ալ նմանութիւնով է: Տես արարչութեան պատմութիւնը, Ծննդ. ա. 3; եւայլն: Սաղ. լգ. 6 ին մէջ ըսուած է, թէ "Տէրոջը խօսքովը երկինքը ստեղծուեցաւ". եւ համար 9, "Ան ըսաւ, ու եղաւ. ինքը հրամայեց ու հաստատուեցաւ": Ըս մտքով գործածուած են աս զօրացուածքները նաեւ Եբր. ժա. 3, "Տէրոջը խօսքովը". ա. 3, "իր զօրութեան խօսքովը": Ըսոնց ամէնը պլատանական զօրացուածքներ են, որ Ըստուծոյ ինքնոր դիւրութեամբ եւ ստուգիւ իր գործքերը եւ կամքը կատարելը կը ցուցընեն: Ըս նմանութիւնով իբրեւ մէկ զօրաւոր իշխան մը կը ցուցուի Ըստուած, որուն լոկ խօսքին հնազանդ է ամէն բան: Ըարկ չէ իրեն ձեռքովը գործել. մինակ խօսքը հերիք է: Ուրիշ տեղեր ալ կը գտնենք որ աւելի ուղղակի Ըստուծոյ կամքին ընծայուած են եղած բաները. ինչպէս՝ Ցայտ. գ. 11. "Ամէն բան դուն ստեղծեցիր, ու քովիդին ուզելովդ ստեղծուեցան". այսինքն՝ լոկ քու կամքդ է իրենց էութիւնը:

Ըստուած իր զօրութիւնը մէյմը բացարձակ կամ ուղղակի կերպով կը բանեցընէ, մէյմ՝ալ հասարակ կամ անուղղակի կերպով: Առաջին կերպին օրինակ են արարչագործութիւնը եւ բոլոր առանց ուրիշ էակի կամ երկրորդական պատճառի միջնորդութեան ըրած գործքերը: Երկրորդ կերպը կը տեսնենք ան գործքերուն վրայ, որոնք յառաջ կը բերէ բնութեան ընթացքին միջնորդութեամբը, զոր ինք հաս-

տատած ու քունած է : եւ կամ երկրորդական պատճառներու միջնորդութեամբ բրածներուն վրայ : Ինչպէս՝ երբոր մթնոլորտը կը տաքցընէ նէ, ոչ թէ ուղղակի՝ բացարձակ զօրութեամբ է, այլ երկրորդ կերպով, արեւին միջնորդութեամբը, որուն ինք լոյս եւ տաքութիւն տալ կու տայ : Երբոր զօրութիւն մը բնութեան հաստատուն ընթացքին դէմ ներգործութիւն մը ընելու ըլլայ նէ, անոր կ'ըսենք հրաշք :

ՀԸՏՈՒԱԾՈ · Չ

Աստուծոյ Գիտութեանը վրայ :

ա · Աստուծոյ ընծայուած աս ստորոգելիքը կը ցուցընէ իր ամենակատարեալ գիտութիւն ունենալը : Որ աս բանը իրաւամբք իրեն ընծայուիլը մինչեւ անդամ պատճառէն գործքին տրամաբանելով կը հաստատուի դիւրութեամբ : Որովհետեւ Հոգի է Աստուած, ուրեմն ճանաչողական զօրութիւն ունի իր մէջը, եւ ի հարկէ գիտութիւն ալ : Որ որովհետեւ ամենակատարեալ Հոգի է, ուրեմն ամենակատարեալ իմացականի կամ իմացման տէր է, որ ըսել է ամենագիտէ :

բ · Աստուծոյ բանաւորութիւնը կ'ապացուցուի նաեւ իր գործքերուն մէջ տեսնուած գիտաւորութեան վկայութիւններէն եւ մանաւանդ իր աշխարհածներուն բանաւորութեան հետեւանքը ինք ըլլալէն : Ինքնին բանաւոր չեղող պատճառէ՝ յայտնի է թէ՝ բանաւորութիւն չառաջ չկրնար գալ : (Տես Յով · Ը · Հոռ · Ի եւ Ե :)

Ը · Աստուծոյ գենուելիանը ընդդիմախօսելիները կամ առարկութիւնը :

գ · Ինծոր կրնայ Աստուած այսչափ անհամար տեսակ բաներ մէկէն իր իմացողութեանը առարկայ ընել եւ զանոնք զննել, մեր հնարաւոր ու տկար մտքին ըմբռնելու բանը չէ : Պօղոս առաքեալ ասկերպով կը յիշէ աս բանը Հռով · ԺԱ · 33ին մէջ, "Աստուծոյ գիտութեան խորութիւնը" : Որ Աստուածաշունչին մէջ շատ տեղ ասանկ խօսքեր ըսուած կը գտնենք · "Ինծոր իմաստութեանը քննութիւն չկայ," Յոյժ · ի · 28 · "Ինծոր իմաստութեանը չափ չկայ", Սաղ · ճխե · 5 · այսինքն ամէն բան գիտէ : Աստուծոյ գիտութեան առարկաները, մարդուս տկար հասողութեանը համեմատ, այլ եւ այլ մասանց բաժնուած են :

1 · Աստուծոյ գիտութեանը առարկաներուն մէկը իր ինքնութիւնն է : Որ ան գիտութենէն կը հետեւի թէ ի յաւիտենից բոլոր իր ստեղծած եւ բոլոր հնարաւոր եղած բաներուն ծանօթութիւնը ունեցած ըլլալու է : Ասանկ կը խօսի Պօղոս առաքեալ Աստուծոյ աս գիտութեանը վրայ · "Ո՞վ գիտէ մարդոյմէ ոչ գիտէ մարդուն բաները, միայն թէ մարդուն հոգին որ իր մէջն է · անանկ ալ Աստուծոյ բաները մէկը չգիտեր, միայն թէ Աստուծոյ Հոգին :" ա Կորնթ · բ · 11 : Ինք միայն գիտէ իր էութիւնը, որուն վրայ մենք այսչափ միայն կրնանք ըսել՝ թէ Հոգի է, առանց ամենեւին գրական գաղափար մը տալու ըսած բառերնուս · ինք գիտէ իր կատարելութիւնները, որոնց մէկ քանիին վրայ ըստ մասնոյ տեղեկութիւն մը ունինք, քանի որ կարելի է թէ շատ ուրիշ կատարելութիւններ ալ ունի, որոնց վրայ ամենեւին հնարաւորութիւն մը ընդունած չենք, ինք գիտէ իր ստորոգելեացը ներդաշնակաւորութիւնը, զորոնք մենք մեր տկար խելքովը կը տարակուսինք երբեմն թէ իւրաքանչիւր մէկ մէկու հետ համաձայնեցընելնիք · ինք գիտէ իր խորհուրդները եւ ձեւացուցած գաղափարները, որոնք այնքան ընդարձակ եւ նուրբ են, որ արարածոց հասողութիւնը անհնար է որ զանոնք ըմբռնէ,

մէկ խօսքով՝ ինք գիտէ իր քնութեան գաղտնիքները, որոնց վրայ մեր բանականութիւնը նայած աստիճան ապշած ու շփոթած կը մնայ։ Որովհետեւ Աստուծոյ ասգիտութիւնը ունենալը տարակոյս չ'վերցներ, ուստի հոս արժան է ասոնց ծանօթութիւնը տալ, իր Հաստղութեանը մերինէն որքան գերագոյն ըլլալը ցուցընելու համար, թէ չենք կրնար ուրիշ անանկ էակ մը կայ կարծել, որ այսպիսի գիտութիւն մը ունենայ։ Ա՛րդուս համար՝ ստոյգ գիտենք՝ թէ այնչափ զարմանալի գոյութիւններ ընդլէն եղեւ ալ՝ տակաւին ինք իր վրայ շատ տգէտ է։ Հիրաւի իր մարմինին կազմութեանը վրայ շատ մանր քնութիւնները ըրած է, եւ իր մտացը կարողութիւններուն վրայ շատ նուրբ ինդիրներ սահմանած է. սակայն այս գիտութեան յառաջացած վիճակին մէջ՝ ասոնց երկուքին էութեանը վրայ ալ բոլորովին տգէտ է։ Ո՞նչ բան է նիւթ ըսածնիս, կամ ի՞նչ է հոգին, ասոնք անանկ ինդիրներ են որ փիլիսոփան ու գեղուկը միօրինակ անկարող են պատասխան մը տալու։ Յատկութիւններին յայտնի է, գիտենք. բայց էութիւնին աչքերնուս սրահոչակ տեսութիւնը կը կուրցընէ։ Այս ծանօթութիւնն ալ արժան է տալ, որ մանաւանդ Աստուծոյ ինք իր վրայ ունեցած գիտութենէն է որ իր Հաստղութիւնը անհուն կը սեպուի։ Իրաւ է որ մենք՝ մինչեւ անդամ երեւակայութիւնով՝ չենք կրնար արարչութեան սահմանները գտնել, բայց ստոյգ գիտենք որ սահման մը ունի, եւ իր Արարչին նման անսահման չէ. կարող չենք անոր բաղդատիչ մասերը հասկնալ եւ գտակարգել, բայց գիտենք որ կը հասկրնին։ Հիրաւի շատ սքանչելի գիտութիւն մը պիտի ըլլայ ասիեղերաց գիտութիւնը, սակայն կրնանք ըսկրնել մտքով թէ տակէց աւելին կրնայ ըլլալ. մէկ քանի նոր աշխարհքներ տեղծուին նէ, ատ գիտութիւնն ալ համեմատաբար կ'աճի։ Ուստի Աստուծոյ քնութիւնը միայն, որ անհուն է, կրնայ անհուն հասղութեան մը բաւական նիւթ ըլլալ։ Որքան փանաքի եւ տկար է մեր՝ մահկանացուացս, եւ մեզ շատ բարձր եղող էակից ծանօթութիւնը։ Այդ ներսուած է միայն Աստուծոյ փառքին նշոյլը, իր մեծ փառաւորութենէն իր բոլորտիքը պատող ամպերէն դուրս ցաթած մէկ քանի շառաւիղները միայն տեսնել։ "Որքա՜ն սակաւ է իր վրայովը լսած բաներնիս. ո՞վ կրնայ իմանալ իր զօրութեանը որոտմունքը"։ "Աստուծոյ խորհուրդը կրնա՞ս գտնել. Ամենակարողը կատարելապէս կրնա՞ս գտնել"։ Իր երեսին առջեւը բնակող երանելի հոգիներուն ցնծութիւնն ու առանձնաշնորհութիւնը պիտի ըլլայ իր գիտութեանը մէջ շարունակ յառաջադիմութիւն ընելը. սակայն ան բերկրալիր աշխատութիւնը բնաւ վախճան պիտի չունենայ։

2. Ոսկեբերէ դարու եղող քանիքն ալ բռնադակեալ են Աստուծոյ գիտութեանը մէջ։ Այս երկրորդ կարգին եղող առարկաները այսպէս կրնանք բաժնել։

ա. Ի՛նչ քաներն որ հնարաւոր են, որոնք Աստուած գիտէ, թէպէտ եւ ամենեւին չ'կատարուին։ Իրեն յայտնի են բոլոր այն բաները որ թէ՛ութեամբ միայն հնարաւոր են, այսինքն՝ այն բաները, որոնք՝ թէպէտ եւ բնաւ չ'կատարուին, սակայն այսինչ թէական՝ ենթադրեալ պայմաններով կրնար ըլլալ որ կատարուէին։ Օրինակի աղագաւ՝ Աստուած կը տեսնէ որ այս պատանին այսինչ պարագաներուն եւ վիճակին մէջ ինչուան այնինչ տարիքը հասնելու որ ըլլայ նէ, շատ գեշութեան պատճառ պիտի ըլլայ։ Այսիկայ տեսնելով անոր կեանքը կը վերցնէ աշխարհէս, եւ կամ անանկ վիճակի մը մէջ կը դնէ, որ անկարող ըլլայ այն վնասը ընելու։ Այսանկով այս վնասը

իրողութեան չ'գար · սակայն Աստուած տեսաւ զանիկայ, եւ անոր առջին արգելք դրաւ : Այս գիտութիւնը հարկաւորապէս տալու ենք Աստուծոյ, վասն զի իր շատ ուրիշ ստորոգելիքները ասկէ կախեալ են : Օրինակի աղագաւ՝ իմաստութեան ստորոգելիքը, որ է Աստուծոյ՝ շատ հնարաւոր բաներէն որը ամենէն լաւագոյնը ըլլալը որոշելու, եւ այն որոշմանը համեմատ ընտրութիւն ընելու կարողութիւնը : Աստուծոյ ասոնք բոլոր գիտութիւններէն գործածելուն բացայայտ օրինակները կան Աստուածաշունչին մէջ : Ելեւմ. ԼԵ · 17–20 : ա Թագ. իգ · 5–14 : Առակ. ժա. 21–23 :

բ · Իրական Ըմբռնելը : Աստուած ներմանապէս կատարեալ գիտութիւն ունի ամէն բանի բնութեանը վրայ, թէ կենդանի ըլլայ՝ թէ անկենդան, թէ բնական՝ եւ թէ բարոյական : Ինքը մարդուս սրտին խորհուրդներն ու բազձանքները գիտէ : Այս գիտութիւնը կը կոչուի անմիջական կամ ակնթարթ գիտութիւն . եւ ամենակատարեալ էակի մը վրայ հարկաւորապէս պիտի գտնուի : Այս բանը պէտք էր Աստուծոյ՝ արարչագործութեան ժամանակը . եւ իր ձեռքին գործքերուն վրայ ինչ կերպ կառավարութիւն բանեցընելը գիտնալու համար ալ էապէս հարկաւոր է : Տիեզերքը ձեւակերպող՝ հաստատող եւ պահող էակը հարկաւորապէս կատարեալ գիտութիւն պիտի ունենայ անոր ամէն մէկ բանին վրայ : Իւ մանաւանդ պարապէս աշխարհիս բարոյական կառավարն եղողը անշուշտ կատարելապէս վերահասու ըլլալու է իր հպատակներուն բարոյական բնութեանը, որպէս զի կարենայ արդարութեամբ պատժել եւ վարձատրել զանոնք : Ասոնի համար ալ ասկէ խիստ կարեւոր վարդապետութիւն մըն է՝ գործնական արդիւնքով . վասն զի մէկ կողմանէ մեծ մխիթարութիւն է աստուածապաշտներուն, մէկ կողմանէ ալ զգուշաւոր դրդիռ մըն է անխորհրդեւ անհոգ մեղաւորաց, որ զանոնք դարձի գալու կը շարժէ ողջախոհ կերպով մը ձգելով ստեր նեն ձեռքը : Այս պատճառաւ շատ տեղ յիշուած է աստանը Աւրբ Կրոց մէջ : ա Յովհաննու գ · 20 ին մէջ կը կարդանք, թէ "Աստուած ամէն բան գիտէ" : Ա Յովհ. գ · 13, թէ "Ամէն բան բաց ու յայտնի է անոր աչքին առջեւը" : Աստուածաշունչին մէջ շատ տեղ Աստուծոյ գիտութեանը բոլորգակած այլ եւ այլ տեսակ առարկաները որոշ յայտնուած կը գտնենք : Ինքը գիտէ կենդանիները եւ անկենդանները . (Առակ. գ . 26 : ժ . 29 .) մարդոց վիճակը . (Առակ. գ . 32 .) անոնց խորհուրդները եւ գաղտնի դիտաւորութիւնները . (Ա Թագ. ժա, 18—20 : Առակ. գգ · 11 .) անոնց քաշած նեղութիւնները եւ տրտմութիւնները . (Առակ. ծգ . 8 .) առաքինութիւններն ու մեղքերը (ա Պետ. գ . 12 .) եւայլն : Աստուծոյ գիտութեանը վրայ խիստ վեմ տարագրութիւն մը կայ ձեռք Աղանդներ մէջ :

գ · Այս ճամառօտ ըսուած բաները մեր մէջը ընդարձակ ըլլալուն համար, ստիպուած ենք ամէն բան ժամանակի վրայ չափելով՝ իբր անգլ. նեղութիւն եւ ապառնի նկատելու . ասոնք Աստուծոյ վրայ ալ առնելով՝ իր գիտութիւնն ալ՝ ասոնք իրեք բաժանմանց համեմատ՝ իրեք անուն առնուցած են չէշղոլ-ըլլան , փեսոլ-ըլլան , եւ նախագիտութիւն : Աստուծոյ յիշողութիւն եւ տեսողութիւն ունենալը դիւրին է հասկընալ իր մեզի հետ ունեցած վարքաբանութենէն , որ մենք երկուքն ալ ունինք : Այս կանխագիտութիւն ալ ունի , եւ ասոր ստորոգելիքը իրեք ասակ ապառնի բաներու կը վերաբերի : (1) Ապառնի հոլովոյ , — ան բաները որ բնութեան հաստատուած ընթացքին համ Աստուծոյ յատուկ վճիռով պիտի ըլլան . (2) Ապառնի ընդհան-

— ան բաներն որ այս ինչ այն ինչ պայմաններով պիտի հանդիպին, — մէկ մարդու մը այն ինչ պարագաներուն մէջ ընելու չարը կամ բարին. (3) Աստուծոյ նախախնամութեան, — ան բաներն որ մարդոց կամ ուրիշ բաներու հակառակ աշխատելէն կախում ըլլալով՝ կրնայ ըլլալ որ չպատահին: Աստուծոյ ասվերջին անհատական ապառնիին վրայ ունեցած գիտութիւնը յատկապէս կ'ըսուի նախախնամութիւն:

գ. Հին փիլիսոփայից ոմանք մերժելին ապառնիները վրայ Աստուծոյ կանխագիտութիւն ունենալը: Կիկերոն ասանկ ձեռնարկութիւն մը ունի ասոր վրայ: "Մինչ որ գալու բաները առաջուց գիտցուած են նէ, ուրեմն ան նոյն կարգովը պիտի պատահին, ուրովհետեւ գիտցուած են թէ պիտի գան: Եւ թէ որ ան նոյն կարգովը պիտի պատահին նէ, ըսել է որ ըլլալու բաներուն կարգը առջի է Աստուծոյ, ուրկից որ ինքը կանխագէտ է. եւ թէ որ ըլլալու բաներուն կարգը առջի է նէ, ուրեմն անոնց պատճառներուն կարգն ալ առջի է. վասն զի մէկ գէպք մը չպատահիր առանց գոնէկայ յառաջ բերելու բաւական պատճառ: Արդ՝ թէ որ պատճառներուն կարգը առջի է նէ, որ անոնց համեմատ կը պատահի ամէն բան, ուրեմն ամէն ինչ որ կ'ըլլայ նէ, անխուսափելի հետեւանք է, եւ հետեւապէս, թէ որ աս ասանկ է նէ, մեր կարողութեանը մէջ բան չկայ, կամքի ազատութիւն չունինք մենք": De Divination, II. 5–7. Ընդհանրապէս յառաջ բերուած ձեռնարկութիւնը աս է համառօտապէս. "Նախագիտութեան ստորոգելիքը, որ կը հաստատուի թէ ունի Աստուած, մերգլուա եւ ուրիշ բարոյական էակներու կամայը ազատութիւնը կը խափանէ: Վասն զի թէ որ Աստուած նախատես է ամէն բանի, եւ իր նախատեսութիւնն ալ անհնարին է որ սխալի. ուրեմն իր նախագիտութեանը մէջ ինչ որ կայ նէ, անշուշտ պիտի ըլլայ. ըսել է թէ հարկաւոր ապառնի բաներ են, եւ կախում չունին ձեռքերնիս ազատութենէն":

և. Սահակ սուտ տրամաբանութիւն է: Այն գի մարդիկ Աստուծոյ նախատեսութիւնը աս է ըսելով գործ մը չեն ըներ. հապա Աստուած կանխագիտ կ'ըլլայ անոնց գործքերուն, տեսնելով որ անոնք իրենց կամեցողութիւնովը պիտի ընեն ան բաները: Մեր ապառնի բաներու վրայ ունեցած գիտութիւնը ասոր քիչ մը վերաբանութիւն ունի, որովհետեւ միշտ անցեալ եւ ներկայ գիտութեան մը վրայ հիմնեալ է: Ասոր մեր տեսութիւնը սահմանաւոր եւ անկատար ըլլալուն, ապառնին միայն հասանելիան կրնայ ըլլալ մեզի, եւ անոր վրայ ունեցած գիտութիւններս ալ կրճատելի. բայց Աստուծոյ՝ ապագ է ապառնին, եւ իր անոր վրայ ունեցած գիտութիւնը անսխալ: Կիւթագէս աս նոյն պատասխանը տուած է Օդոստինոս ալ Կիկերոնին վերը գրած խօքերնուս. "Որոշ պատճառները Աստուծոյ ստորոգելի չէ հետեւիլ թէ մեր կամքին ընտրողութեանը ալ բան չմնայ. վասն զի նոյն իսկ մեր կամեցողութիւնն ալ ան պատճառներուն շարքին մէջ է, որոնց ստորոգելի է Աստուծոյ եւ առաջուընէ իրեն յայտնի, վասն զի մարդկային կամեցողութիւններն ալ մարդկային գործքերու պատճառներ են: Ուստի այսպէս ան որ նախագէտ է բոլոր ըլլալու բաներուն պատճառները, չկրնար ոչինչ ըլլալ մասնաւորապէս աս պատճառներուն կարգէն եզող մեր կամեցողութիւններուն վրայ: Ուրեմն մէկ կերպով մը ստիպուած չենք ամենեւին ոչ Աստուծոյ նախագիտութիւնը ընդունելով՝ մարդուս ազատ կամքը մերժելու, եւ ոչ ազատ կամքը ընդունելով՝ Աստուծոյ նախա-

գիտութիւնը ուրանալու. Հապա ելլուկը ալ կ'ընդունենք. — առաջինը, (Աստուծոյ նախագիտութիւնը,) որ շիտակ հաւատոյ, երկրորդը, (ազատ կամքը,) որ աղեկ ապրիլ»: De Civitate Dei, V. c. 9, 10.

Ը · Ասկէց ի զատ՝ մարդոյ ազատ գործքերը բոլորովին ըստ հաճոյից չեն, այլ ընդհակառակն՝ միշտ շարժառիթի մը տեսութեամբը կ'ըլլան, որն որ թէպէտ կրնայ բոլորովին ծածուկ մնալ մեր կարճատես աչքերուն, սակայն Աստուծոյ յայտնի է, որ ինքը ակներեւ գիտէ բոլոր ներկայ եւ ապառնի բաները. որ ինքն է այն օրէնքներուն հեղինակը, որոնք մեր գործքերուն վրայ կ'իշխեն. որ եւ առանց առ գիտութեանը անկարող կ'ըլլար աշխարհը կառավարելու, եւ հարկ էր անառարկելի այս կառավարութիւնը ըստ մեծի մասին գիտնալ ձեռքը ձգել: Աս կ'երեւնայ ըլլալ առ խնդիրին ամենէն կատարեալ լուծմունքը: Պատճառ որ ազատութիւն ըսուած բանը՝ առանց շարժառիթի իշխողութեան կամեցողութիւն՝ կը հասկըցուէր նէ, անհաշուելի անհամաձայնութիւն մը կը տեսնուէր Աստուծոյ նախագիտութեանը եւ մարդուս ազատութեանը մէջ. եւ համաձայնութիւն պահող մատենագիրը ինքզինքին ստիպուած կը տեսնէին երկուքին մէկը մերժելու: Այլ երբոր՝ տեսնելի ճշդութեամբ՝ ազատութիւնը գտնուան գաղափարներով մեր գործքերը որոշելու կարողութիւն մը ճանչցուեցաւ նէ, անտարակոյս աս անհամաձայնութիւնն ալ վերցաւ:

Թ · Ասոնի հարկ է աս վարդապետութիւնը իբրեւ ճշմարիտ ընդունել, թէպէտ եւ անոր ինդիր ըլլալը յաւիտեան անխնայելի պիտի ըլլայ մեզի, որ ամէն բան ժամանակի եւ միջոցի ահմանաւորութեանը տակ եկատեսելու սորուած ենք: Աս բանիս վրայ սխալմունքներու մէջ կ'ինայինս գործածած բառերնէս եւ մեր ծանօթութիւններուն նուազութենէն է: Պատճառն զիպուածք եւ ներքնաձոխանութիւն բառերը դիւրութիւն մը կու տան մեզի՝ այնինչ գաղափարները հասկըցնալու, եւ բաներուն այսինչ հանգամանքները բացատրելու համար կը գործածուին. բայց Աստուծոյ մտքին, որ ժամանակի յաջորդութիւն չ'ճանչնար, եւ անցեալը՝ ներկան ու ապառնին միանգամայն անմիջապէս ըմբռնելու կարող է, անոր մտքին ներքնաձոխանութիւն չըլլար: Արդարեւ ամէն գիպուած հաստատուն օրէնքներով կ'ըլլայ, անհուն հասկնալութիւնը պէտք է որ գալու դիպուածներուն ընթացքին մէջ եղող ազատ եւ ներքնդունական գործքերը՝ հարկաւոր եւ տակաւ ինչ ներքնդունական դիպուածներուն չափ ապահովութեամբ իմանայ: Այսչեկնանք կ'ըսէին թէ մարդուս գործքերը Աստուծոյ կանխագիտութեամբը ապահով կ'ըլլայ, բայց չէ թէ հակառակ: Սուրբն Օգոստինոս կը հարցընէ առ նեմեսիս վրայ. «Ո՞նչ է նախագիտութիւնը, — չէ՞ որ ապառնի բաներուն գիտութիւնն է: Այլ ո՞նչ է ապառնին Աստուծոյ, որ բոլոր ժամանակը իր աչքին առջեւն է: Ահա որ Աստուծոյ գիտութիւնը բուն իսկ ան գալու բաներուն վրայ է նէ, ալ ապառնի չեն անունք իրեն, հապա ներկայ. եւ ուսկից առոր աւելի գիտութիւն անունը տալ կը վայլէ, քան թէ նախագիտութիւն»: De Diversis Quaest. L. II.

Ը · Ասոնի մէկ առարկութիւն մը չենք կրնար դէմ բերել, երբոր Աստուածաշունչը առ նեբրընդունական պատճէնին գործածելնիս Աստուծոյ կ'ընծայէ: Տես Սաղ. ճլթ. 16. «Քո աչքերդ իմ անկատար կերպարանքս տեսան. ու անոնց բոլորը քու դիքիդ մէջ գրուած էին՝ որ ժամանակին պիտի կազմուէին, որ անոնցմէ դեռ մէկը չկար»: Դարձեալ՝ համար 2, «Իմ խորհուրդս հեռուանց կը հասկընաս», ես ինքս դեռ չխորհած: Այսպէս Աս-

աստծոյ մեծութիւնը իբրեւ մէկ ապացոյց մը կը ցուցընէ՝ անոր այն ապառնի ներքնազնական բաները առաջնորդելէ առնալը եւ իր մարգարէներուն խմացընելը, որոնք մարդուս խմացողութենէն գոնե են բոլորովին։ Տես Եսայ. կա. 26։ խդ. 8։ խը. 4–8։

Ե. Աստուծոյ գիտութեան կերպը։

Մեր հմտութիւն ստանալու կարողութիւնները շատ սահմանաւոր են, եւ զանոնք բանեցընելով ստացած հմտութիւնիս ալ խիստ անկատար։ Վասն որոյ Աստուծոյ հանճարին վրայ գաղափար մը ձեւացընելու առաջնիս հարկ է որ այն ժամանակի եւ միջոցի վերաբերեալ բոլոր սահմանաւորութիւնները վերացուցանենք. եւ աս կերպով՝ ըստ մեծի մասին՝ լոկ բացասական գաղափարներ կը գտնենք։ —Աստուծոյ ու մեր հասողութեան տարբերութիւնը հետեւեալ մասնաւոր գիտողութիւններէն կը տեսնուի։

1. Մեր գիտութիւնը ըստ մեծի մասին պնդայնընդ ծագած է, որկէ որ բոլոր մեր գաղափարները՝ թէ ուղղակի եւ թէ անուղղակի կերպով՝ կ'ընդունինք։ Ա՛ս մէկ սահման մըն է, որ անկէ անդին չենք կրնար անցնիլ. բայց աս սահմանը Աստուծոյ մտքին չ'վերաբերիր։ Մեր հոգին, աս ներկայ կեանքիս մէջ, մարմնին եւ անոր զգայարանաց ձեռօքը կը ներգործէ եւ կը զգայ. բայց որովհետեւ աս բաները չունի Աստուած, ուստի չենք կրնար ենթադրել թէ զգայութիւն կամ կերք ալ ունենայ։

2. Մեր գիտութիւնը ապրճման ապրճման ձեւով կը բերուի։ Նախ եւ առաջ զգայութիւնով ծանօթութիւններ կը գտնենք. յետոյ այն ծանօթութիւնները յիշողութիւններնուս մէջ կը գանձենք. եւ յայնժամ կը սկսինք անոնք իրարու հետ բաղդատել, եւ անոնց վրայ դատումներ ձեւացընել։ Ընկէ ետեւ ոմն առ ոմն անոնցմէն հանած հետեւութիւններնիս մէկ ճշմարտութենէն միւսին կ'անցնինք, երբեմն հաւանականութեան գտնելով հմտութիւններնուս մէջ. բայց շատ անգամ անստուգութեան եւ բոլորովին չգիտնալու մէջ ձգելով։ Ուրդ՝ աս հմտութիւն ստանալու ընթացքը այլ եւ այլ կերպերով անկատար է, եւ ուստի Աստուծոյ չենք կրնար ընծայել։ Աստուած անցած բաները յիշել, մտքին մէջ պատկերներ կամ օրինակներ ձեւացընել, տրամաբանութիւնով հետեւութիւններ հանել չունի։ Ինքը գաղափար վերացուցանել չ'գիտեր. վասն զի ամէն մէկ մասնաւոր բան հաւասարապէս ներկայ է իր մտքին. ամէն բան անմիջական աչերուս տեսութեամբ կը տեսնէ. եւ յիշողութեան օգնութենէն անկախ է։ Աստուծոյ գիտութենէն հեռու բան է ամէն ինչ եւ իջէ կերպ յաջորդութիւն՝ գիտութեան մէջ։ Տես Նրէս 99–102։

ա. Նրբեր ամէն անկատարութիւն վերացուցուի Աստուծոյ հասկցողութենէն, անտեսն անոր մարդկային հանճարէն ունեցած գերազանցութիւնը կ'երեւնայ՝ վերը ըսածներնուս նայելով՝ չորս բաներու մէջ։ (ա) Աստուծոյ գիտութիւնը ինքնահնար է, ինքը ամէն բան միահաղոյն գիտէ. (բ) Ինքնաճշմարիտ է, — առանց ամենեւին սխալանաց. (գ) Ինքնայարակ է, — առանց մթութեան կամ շփոթութեան. (դ) Ինքնատոյզ է, — առանց տարակուսանաց եւ երկբայանաց։

բ. Ասկայն զգայարանաց՝ ժամանակի եւ միջոցի սահմաններուն տակը եղողները կարող չեն Աստուծոյ հասողութեանը կատարելութեանը եւ անչափութեանը վրայ որոշ ըմբռնումն ունենալու։ Ա՛յս պատճառաւ կը գտնենք որ ամէն լեզուի մէջ, մանաւանդ հիներուն մէջ. ամենեւին բառ մը չ'կայ նկարագրելու աս գաղափարները

ցուցընող , եւ թէ որ ըլլային ալ նէ անանկ բաներ առջի ատենները , անհասկընալի ձայներ պիտի գային ըսողներուն ականջին : Աստի աս նիւթը յիշած ատեններս ուրիշ ճամբայ չկայ, այլ զգալի բաներէ փոխ առնուած լեզուով խօսելու է , զանիկայ աւելի մաքուր եւ պարզ մտքով մը գործածելով : Աստուածաշունչին ոճը աս է : Աստուծոյ համար կը յիշէ կ'ըսէ , կամ բարի մտքով՝ ըսել ուզելով թէ երկար ատեն պատիժ տալէն ետեւ իր օրհնութիւնը կը շնորհէ · (Յովնա · ը · 1 : Կոր֊ա · ժ · 4 ·) կամ գէշ մտքով՝ ըսել ուզելով թէ միտքը կը բերէ , կը պատուհասէ մարդոց մեղքերը : (Ասղ · իե · 7 : Ճգ · 9 :) Նմանապէս կ'ըսուի Աստուծոյ համար , այսինքն՝ թէ մարդիկ առանց օգնութեան կը մնայու , կամ իրենց մեղքերը անպատիժ կ'անցնի : Կը յուսայ եւ կ'ակնկալէ կ'ըսէ , եւ երբեմն իր յոյսը եւ ակնկալութիւնը պարապ կ'ելլէ : Աս նոյն սկզբունքով Աստուծոյ վրայ կ'բսուին ան անուններն ալ , որոնք մեր հմտութեանը միջոց եղող մալմիի գործածրաններէն առնուած են : Օրինակի աղագաւ՝ պէսնել՝ ըսել , որ ըսել է գիտնալ՝ կամ իմանալ :

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ի

Աստուծոյ Ընդհանրութիւնը ըլլայ :

Ա · Աստուծոյ Ընդհանրութիւնը :

ա · Աստուծոյ իմաստ՝ ամէն տեղ ներկայ ըլլալը անըմբռնելի է մեզի , այս պատճառաւ՝ որ Հոգիին միջոցի հետ ունեցած վերաբերութիւնը կարող չենք հասկընալու : Տարածութիւնը նիւթոյ յատկութիւն է , եւ ոչ թէ Հոգիի : Աստի Աստուած անանկ էութիւն մը կամ գոյացութիւն մը չէ որ տարածութիւնով ամէն միջոց լեցուցած ըլլայ , ինչպէս որ մտածելի մէջ ենք ասանկ կարծելու : Մէկ որ աս կերպով տարածուած ըլլայ , դէթ նիւթագրութիւնով՝ հնար էր մասանց բաժնուիլ , եւ ասանկով անկատար էակ մը եղած կ'ըլլայ : Հայց ամենըրբութիւնը իբրեւ լոկ ամէն տեղ ներգործելու կարողութիւն մը ցուցընել ալ չըլլայ [1] : Ո՛ւմն ալ ներկայ կամ գինքը լնած մէկ տեղ մը ներկայ չընել եւ էութենէ կամ գոյացակատնութենէ զրկել է , եւ կամ իր էական գոյութիւնը տիեզերաց սահմաններէն անդին տեղ մը տանիլ դնել է , որ անկեց բոլոր իր գործքերուն վրայ նայի եւ իր ներգործութիւնը հաղորդէ ատոնց . որոնց մէջ՝ ասանկով՝ ուրիշ կերպով մը ներկայ եղած չըլլար , այլ միայն ներգործութեամբ :

բ · Աս եզրի սխալման մէջ ինկածներ , որոնք՝ Աստուծոյ ամենուրեքութիւնը նկատելու կերպով ցուցընելէն փախչելու աշխատած ատեններնին անզգուշութեամբ կորնցուցին մալմիի ու գոյացութեան որոշմանքը , եւ Աստուծոյ մալմին չընդունելը ցուցընելու համար բրած հաստատութիւնովնին գոյացութենէ ալ զրկեցին գինքը : Հայց հոգի բաժնիս ենթակայութիւն ունեցող գոյացութիւն մը սեպելու ենք . եւ թէ տատգիս (թէպէտեւ անընդունակ է տարածութեան , որ մէկ էական եւ անբաժանելի յատկութիւն մըն է նիւթոյ) հոգին մէկ վերաբերութիւն մը կրնայ ունենալ միջոցի հետ , որ ասկից յայտնի է մեր հոգիին իրաք ասանկ վերաբերութիւն մը ունենալէն : Ընդ կրնար ըսել թէ հոգիներս մալմիններուս մէկ մասնաւոր կողմն է , եւ կամ անոր ամէն դին տարածուած է . սակայն չենք կրնար նաեւ ըսել որ մէկ անանկ առնչութիւն մը չունի մեր մարմնոյն հետ , որ կարենանք ըսել թէ մալմիններս ուր են , հոգիներս ալ հոն կ'ըլլայ եւ ոչ

[1] Տե՛ս Knapp's Theol. Vol. I. § 23.

ուրիշ տեղ. եւ մեր Հոգիին մարմնոյն հետ ունեցած ամ վերաբերութիւնն է որ մեր մարմնին բոլորտիքը եղող սահմանաւոր միջոցէն անդին ուրիշ տեղեր իր ներգործութիւնը չկրնար բանեցընել: Մեր Հոգին մարմնեղինութեան եւ անոր գործառնութեանց պարունակած միջոցին մէջ կը ներգործէ, վասն զի միակ հոն ներկայ կրնայ ըլլալ եւ ոչ ուրիշ տեղ: Արդ՝ ինծոր որ մեր Հոգին էութեամբ վերաբերութիւն ունի մէկ սահմանաւոր միջոցի մը եւ ան միջոցին մէջ ներկայ է, անանկ ալ՝ կրնանք հետեւցընել թէ՝ անհուն Հոգին էութեամբ ներկայ է անսահման միջոցի մէջ: Ինծոր որ մեր Հոգին միակ ներկայ եղած տեղը կրնայ գործել, անանկ ալ՝ բնական հետեւութիւն մըն է ասոր որ ուր որ Աստուած կը գործէ նէ, ան տեղը իրականապէս ներկայ է, — հոն է իր էութիւնը նշնչափ ճշմարտութեամբ, ինծոր մեր Հոգին էութեամբ ներկայ է այն միջոցին մէջ, որուն հետ որ կապակցած է: Ա՛ս բանը գլխովին վեր է մեր հասկցողութենէն, այս պատճառաւ որ՝ ինծոր որ ըսինք առաջ, ամենեւին չենք կրնար հասկընալ այն վերաբերութեան ինչ բան ըլլալը, որն որ՝ ինչ եւ իցէ պարագայի մէջ՝ Հոգին միջոցի հետ կրնայ ունենալ: — Ա՛ղբը ըրած վարդապետութիւններնուս հետ բոլորովին համաձայն կը գտուցէ Աւրբը Վիրքն ալ:

Ե. Աստուծոյ ներկայութիւնը ամենայն տեղ:

Գ. Աստուածաշունչը անանկ կը ցուցընէ հրեշտակները թէ մեղի պէս միջոցի մէջ կը բնակին, մեղի պէս տեղէ տեղ կը շարժին, եւ երբեմն երկինքը կ՚ըլլան երբեմն աշխարհիս մէջ: Նոյն Աստուծոյ ներկայութիւնը տեղական չէ. ընդհանրական է: "Ուրբաթօր Աստուած եմ ես, կ՚ըսէ Տէրը, եւ ո՞չ Աստուած հեռաւոր: Կրնայ մարդ ծածուկ տեղ մը պահուիլ, որ ես չտեսնեմ անիկայ, կ՚ըսէ Տէրը: Միթէ ես երկինքն ու երկիրը չեմ լեցներ, կ՚ըսէ Տէրը: Երեմ. իգ. 23, 24: "Ո՞ւր երթամ քու Հոգիէդ. ու քու երեսէդ ո՞ւր փախչիմ: Թէ որ երկինքը ելլեմ, դուն հոն ես. ու թէ որ դժոխքը անկողինս ընեմ, ահա դուն հոն ես. թէ որ արշալոյսին թեւերը առնեմ, ու ծովին ծարերուն մէջը բնակիմ, հոն ալ քու ձեռքդ ինծի պիտի առաջնորդէ, ու քու աջ ձեռքդ իս պիտի բռնէ": Սաղ. ճլթ. 7–10:

Դ. Աւրբը Վրոց մէջ Աստուծոյ ամենուրեքութիւնը միշտ իր գիտութեանը եւ զօրութեանը հետ մէկ տեղ ցուցուած է. ինծոր որ վերի համարներուն մէջ կը տեսնուի, ու նաեւ Յովելայ. Թ. 2 ին մէջ. "Ընոնք ինչուան դժոխքը փորեն ալ նէ, իմ ձեռքս անոնք անկէց պիտի առնէ. եւ թէ որ ինչուան երկինքը ելլեն ալ նէ, անոնք անկէց վար իջեցնեմ պիտի": Եւ. Աւրբը Վիրքը Աստուած անանկ ձեւով մըն ալ կը ցուցընէ, որպէս թէ իրեն յատուկ բնակութիւն ունի մանաւանդ տեղեր, իր ժողովուրդը եւ մանաւանդ անձինք: Սակայն այն խօսքերը Աստուծոյ էութեանը վրայ չեն, որպէս թէ հնարաւոր ըլլար էութեամբ մէկ տեղ մը մեկալէն աւելի ներկայ ըլլալ, այլ միայն իր ներկայութեանը կամ շնորհացը մէկ յատուկ ցուցմունքը կը նշանակեն: Ըսուած է թէ Աստուած,

1. Երկինքին մէջ կը բնակի: Սաղ. ղ. 1: Յեսայ. կղ. 1: Գաւեւ երկինքներուն, կամ երկինքներուն երկինքին մէջ կը բնակի. ը Գ Նագ. ը. 6: Նիւթական երկինքին մէջ կը բնակի, մեղմէ վեր եղող սահմանները մէջ, ուր տեղ իր զօրութեան

ահարկութիւնը կը ցուցընէ օրուա-
մունքներով՝ կայծակներով եւ մրրիկ-
ներով · եւ անկէ կը խրկէ իր բարե-
բարութեան խիստ յայտնապէս տե-
սանելի նշանները , արեւին լոյսն ու
տաքութիւնը : Ասոր համար երկինքը
Աստուծոյ պալատը՝ ամէնէն կոյս պատճա-
ռաւ Աստուծոյ երկրպագութիւն ը-
նողները ձեռքերնին ու աչքերնին վեր
դէպ ի երկինքը կը վերցընէին , եւ
լեռներուն ու բլուրներուն գագաթը
Աստուծոյ տաճար եւ սեղան կը շինէ-
ին : Այս ձեւաւոր ցուցմունքներով
նշանակուած բանը , Սուրբ Կոյսը
տուած օրինակին պէս՝ նկարագրապէս
ալ կրնանք ցուցընել , Աստուած ա-
ճեռնաձ վայ բաժչեցած է խօսքով :—
Երբեմն երկինքը կը բնակի խօսքին տե-
ղը բաժչերը կը բնակի ձեւը գործա-
ծուած է Աստուածաշունչին մէջ ·
Տես Սաղ · ճժե · 3 : Յովբ · ժզ · 19 :

2 · Իր պատճառին մէջ կը բնակի, որն
որ երբեմն կը կոչուի իր բնակութեան
տեղը : Հրեայք կը հաւատային թէ
տաճարին մէջ, Աստուծոյ իրեն երկրը-
պագութիւն ընդունելուն մէջ մասնա-
ւորապէս գտնուելու տեղը մատու-
ցուած աղօթքին լսելի ըլլալը աւելի
տպագէ է , քան թէ ուրիշ տեղեր մա-
տուցուած աղօթքներուն · եւ ուստի
Երուսաղէմին հեռու եղած տեղերին
ձեռքերնին ու երեսնին ան կողմը կը
դարձընէին : Ինչպէս Աստուած որպէս
թէ աթոռով մը ուխտի տապանակին
վրայովը նստած ու ոտքերը տապանա-
կին կափարիչին վրայ դրած կը ցուցը-
նէին : Այս ցուցմունքը , որ շատ ան-
դամ կը տեսնենք Սուրբ Կոյսը եւ
մանաւորաբար Հին Կտակարանին
մէջ , անտարակոյս Հրեաներէն ոմանք
իրենց նկարագրական կը հաւատային :
Սակայն մարգարէք ամէն պատեհու-
թիւն գործ կ'ածէին անոնց խորհուրդ-
ները այն լոկ զգալի բաներէն վեր
բարձրացընելու , եւ այն նմանութիւն-
ները Աստուծոյ վրայ ինչ գաղափար-
ներ տալու համար որ դրուած էին նշ-
ան գաղափարները անոնց հետ կա-
պակցելու : Տաճարին նուիրագործու-
թեան ատենը , (գ Թագ · ը · 27 ,)
Սողոմոն կը հարցընէ , "Իրաւացնէ Աս-
տուած երկրի վրայ պիտի բնակի՞ · ահա
երկինքը ու երկինքին երկինքը քեզ
չեն կրնար բովանդակել , ուր կը մնայ
այս տունը որ քեզի շինեցի" : Տես
Նոյ · կզ · 1 : Գործ · ժէ · 24 : — Հրեայ
ոմանց այն կարծիքը թէ Աստուծոյ
ընդունելի երկրպագութիւն միայն Ե-
րուսաղէմ կ'ըլլայ , որն որ Հերքեց
Քրիստոս Տէրն մեր , (Յով · դ · 20-
24 ,) ըստ մասին Աստուծոյ ներկայա-
թեանը վրայ ծուռ գաղափարներ ու-
նենալնէն ծագած էր , եւ ըստ մասին
անոր վրայ ունեցած այն իրենց նա-
խատական կարծիքէն , թէ իրենք
միայն արժանաւորութիւն ունին իր
սիրոյն եւ շնորհքին ,

3 · Իր ժողովրդին կը խօսեցոյ ,
կամ անոնց կը հնազանդի : Աստուք ալ
հաստատակ խօսակցութեան եղանակին
յարմարցած ձեւաւոր խօսքեր են ·
Երբոր մէկ բանի մը վրայ Աստուծոյ
կատարեալ գիտութիւն ունենալը
ստորագրել ուզէին նէ , խօսեցաւ , ե-
կեղեցւոյ ընդհանուր ժողովոյ կ'ըսէին : Աս-
տուած մարդու մը կը խօսեցոյ կամ ա-
նոր հետը կը բնակի խօսքն ալ Աստու-
ծոյ յատուկ պահպանութիւնը՝ սէրը
եւ շնորհքը ցուցընելու համար գոր-
ծածուած ձեւաւոր զրոյցք մըն է ·
Սաղ · ղա · 15 : Ամովս · իը · 20 : Յով
ժգ · 23 , 24 : Այս խօսքը , նմանապէս
աղօթքի լսել ալ կը ցուցընէ · Ամովս ·
ժը · 20 : Ընդհակառակն՝ երբոր Աս-
տուած իր ժողովուրդէն կը հեռանայ
կը հեռանայ կ'ըսուի նէ , աս ըսել է
թէ իր օգնութիւնը եւ պահպան-
ութիւնը կը վերցընէ անոնցմէ , եւ
զանոնք անօգնական կը թողու :

ա. Ըս զրուցուածքներուն Աստուծոյ էութեանը չվերաբերիլը, եւ ասոնցմէ Աստուած այն յիշեալ տեղերուն մէջ կրնայ բռնանգակուիլ չհասկըցուիլը յայտնի է աս դիտողութենէն, որ այդ տեղերուն մէկուն մէջ Աստուած ներկայ է ըսուած առանց միանգամայն միւսներուն մէջ ալ ներկայ է ըսուած է: Ինչպէս Ասայ. կդ. 1 ին մէջ քանի որ երկինքը Աստուծոյ աթոռը ըլլալ կը ցուցուի, երկիրս ալ իր ոտքին պատուանդանն է կ'ըսուի: Ուրիշսոս՝ իր Աստուածային բնութեանը նայելով՝ ցուցուց թէ մի եւ նոյն առներ ներկայ է եւ երկինքը եւ երկիրս վրայ. (Յեր. գ. 13.) եւ Աստուած չէ թէ մէկ՝ այլ բռնանգակ աշխարհիս երեսը ցրուած բոլոր բարի մարդոց հետ ներկայ է: Առաք. ժը. 20: Յեր. ժգ. 21–23:

բ. Կարձակել՝ պէտք չէ որ կարծենք թէ Աստուած իր արարածոցը հետ ներկայ ըլլալովը անոնցմէ ներգործութիւն մը կ'ընդունի, ինչպէս որ մենք մեր մտքը եղած առարկաներէն ներգործութիւն կ'ընդունինք: Մէկ քանի բաներ մեր զգայարանացը անհամոյ են, եւ ցաւ կամ զզուանք յառաջ կը բերեն. եւ արտաքին բաներէ, ինչպէս որ մեր խորհուրդներէն ալ, այլ եւ այլ շարժութիւններ կ'ըլլան մարքերնուս մէջ: Մեր երջանկութիւնը շատ կախում ունի մեր կրած ներգործութիւններէն. եւ անհնարին չէ ալ նէ, շատ դժուար է մեզի ինքզինքնիս վերացուցանել ան պարագաներէն, որոնց մէջ որ ենք: Աւելթական բաներու համար աս սոյդ է որ անոնց մէջ ներգործելու ընդհանուր զօրութիւնը մեր մարմինին նիւթական գործարաններ ունենալէն յառաջ կուգայ, եւ իրենց ըրած մասնաւոր ներգործութիւնը մեր մասնաւոր կազմութենէն է: Չենք կրնար բմբռնել մտօք որ եթէ զուտ հոգի ըլլայինք նէ, նիւթը մեր վրայ հիմակուանին պէս ներգործութիւն կրնար ընել. եւ մինչեւ անգամ սոյգ ալ է աս բանը որ եթէ մեր գործարանները ասկէ տարբեր կերպով մը ձեւացած ըլլային նէ, անանկ նիւթեր՝ որ հիմա մեզի առնելի կ'երեւնան, սիրելի պիտի երեւնային անառանը: Սիրկայ շնչաւոր կենդանեաց պատմութենէն յայտնի է, որոնց մէջ մէկմէկ շատ տարբեր ունակութիւններ եւ ախորժակներ կը տեսնենք. այնպէս որ մէկուն առած փախած տեղը միւսին սիրելի բնակութիւն է, մէկուն մերժած նիւթերը միւսին շատ հաճոյական բաներ են: Ասոր ասկէ անհեթեթ սխալմունք չկրնար ըլլալ, որ խորհինք թէ մեզի տհաճութեան զգացում տուող տեղերը Աստուած ներկայ ըլլայնէ՝ իր երջանկութեան տարհճանը կը պակսի: Այս զգայութիւնները պարզապէս առինչնական զգայութիւններ են, եւ ասկէց զատ մարմնաւոր գործարաններուս ձեռօք կը ծագին. եւ ուսոի թէ որ մէկ տեղ մը մեկալէն պակաս հաճութիւն կրնայ տալ իրեն որ կարծենք նէ, Աստուած մեր վրայ չափած կ'ըլլանք: Ներ միայն՝ ընկերներուս խօսակցութենէն՝ գործքէն եւ վիճակէն ալ ներգործութիւն ընդունելու ենթակայ է, որ աս բաներուն ամէնքն ալ կամ զուարթութիւն կամ տխրութիւն յառաջ կը բերեն ներսիդինիս, կամ բարիին կը շարժեն մեզ եւ կամ չարին կը դրդռեն: Սակայն Աստուած, որ անհունապէս կատարեալ էակ մըն է, ամենեւին անխռով կրնայի մարդկային բաներու վրայ: Իրրեւ բարոյական էակ հաւանիլ կամ տհաճութիւն ցուցընել ունի, սակայն առանց ամենեւին մնասուր վրդովման: Ամենահանգուցաց մնասուցած փառաւորութիւնները իր երջանկութեանը վրայ բան մը չեն եւ չեղծներ, որ արդէն կատարեալ է. ոչ ալ իրենց ըրած հայհոյութիւններն ու չարագործութիւնները բան մը կը պակսեցընեն

անկէ : Ինքը ներկայ է երկինքը՝ երկիրս եւ գժոխքը . բայց ժամանակէ եւ տեղէ բոլորովին անկախ ըլլալով , ամենաբաւականութեան կատարեալ անդորրութիւնը կը վայելէ միշտ : Անդին նման էակի մը փոխած կ'ըլլանք զինքը , թէ որ կարծենք թէ իր արարածներուն հետ շատ կից ներկայութիւն ունենալը իր մեծութեանը անարդանք կամ իր երջանկութեանը խանգարում մըն է : "Երթէ դուն մեղք գործես նէ , անոր դէմ ի՞նչ ըրած կ'ըլլաս , եւ յանցանքներդ շատնան նէ , անոր ի՞նչ կ'ընես : Եթէ որ արդար ըլլաս նէ , անոր ի՞նչ կուտաս . կամ քու ձեռքէդ ի՞նչ կ'ընդունի : Քու չարութիւնդ քեզի նման մարդուն ու քու արդարութիւնդ մարդու զաւակ եղողին աղդեցութիւն կրնայ ընել :" Յոբ · ԼԵ · 6–8 :

Ա. Աստուածային Անկախութիւնը :

Գ . Աստուածային բնութեան վերյիշեալ կատարելութիւններէն կը ծագի Աստուծոյ բացարձակ անկախութիւնը : Աստուծոյ անկախութիւնը լսելով կ'իմացուի , թէ իր ուզած բանը ընելու կամ վայելելու կարողութիւնը աւելցընելու կամ կատարելագործելու համար մէկ բանի մը կարօտ չէ եւ չկրնար ըլլալ . այլ իր մէջը եւ ինքն իրմէ հնարաւոր եղած բոլոր կարողութիւնը ունի այս երկու նպատակն ալ կատարելու . այնպէս որ իր լաղձանքները երբէք անկատար չեն մնար եւ իր դիտաւորութիւնները ամենեւին չեն խափանիր , բաղձալի եւ օգտակար եղած բանը ընտրելու կամ կատարելու կարողութիւնը տկարութենէն : Ան էակն որ հնարեց՝ ստեղծեց եւ կը կառավարէ բոլոր իրերը , կարող է ամէն ինչ եւ իրեն բան՝ որ հակասութիւն չունի մէջը՝ հնարել՝ ստեղծել եւ կառավարել : Աստի ինքը ամէն բարիք ունենալու է իր զօրութեանը տակը եւ իրեն սեպհական . որկէ յայտնապէս կը հետեւի թէ մէկ բանի մը կարօտութիւն չունի եւ բան մը չկրնար ընդունիլ : Ամէն արարած ինք ստեղծած է , եւ իր ուզած յատկութիւնները անոր տուած է : Ամէն բան իր ուզած տեղին չափ եւ իր ընտրած վիճակովը գոյութեան մէջ կը մնայ , եւ միայն իր որոշած կամ սահմանած կերպովը կրնայ գործել : Աստի մէկ արարած մը ինչ եւ իրեն կերպով իրեն ընտրութեանը հակառակ բան մը չկրնայ ընել , ոչ կրնայ ըլլալ : Ի հարկէ իր դիտաւորութիւններէն մէկը չյաջողիլ չըլլալ . միայն թէ ինքը ուզենէ չյաջողիլը . ինք իր դիտաւորութեանը փուճը ելլալը կ'ուզէ խորհիլ ալ անանկ անտեղի հակասութիւն մըն է որ՝ տղու մըն ալ ըսես նէ՝ կը մերժէ : Այս վարդապետութեան համեմատ ինք իրեն համար կ'ըսէ . "Իմ խորհուրդս պիտի մնայ , եւ բոլոր ուզածս պիտի կատարեմ" : Եսայ · խզ · 10 : Իւ դարձեալ . "Ին երկինքի զօրաց եւ երկրի բնակիչներուն մէջ իր կամքին պէս կը գործէ . եւ մէկը չկայ որ անոր ձեռքին դէմ կենայ , կամ անոր ըսէ , թէ ի՞նչ կ'ընես կոր" : Դան · դ · 35 :

ՀԱՏՈՒԱԾՕ · Բ.

Աստուծոյ Յամապատեհանը վերյ

Ա · Աստուծոյ Յամապատեհանը վերպատճառութիւնը :

Աստուծոյ աս ստորոգելիքը , իր ամենազօրութեանը պէս՝ շատ մեծ կապակցութիւն ունի ամենագիտութեանը հետ , եւ ուղղակի կրնանք հետեւցընել անկէ : Աստուծոյ ամենագիտութիւնը կը ցուցընէ թէ ինքը բոլոր բաներուն կապակցութիւններուն վրայ ամենեցուստակ գիտութիւն ունի , եւ

ասոր անձնդ իրեւ միջոց եւ նպատակ մեկնիլ հետ ունեցած առնչութիւններուն ալ կատարելապէս յայտնի է իրեն, որ աս գիտութիւնը ընդհանրապէս կը կոչուի ՆՈԱՓՈՒԼՆԱ: Նա որովհետեւ աս տեսակ գիտութիւնը ամենակատարեալ է Աստուծոյ քով, վասն որոյ Աստուած ՊԵՐՓԵՈՅՆ իմաստութիւն ունի կ'ըսուի: Ըստ այսմ Պօղոս առաքեալ ՄԻՆՆՈՒՈՅ կ'անուանէ Աստուած. ա Տիմ. ա. 17: Տես եւս Յուդ. 25: — Աստուծոյ իմաստութենէն երկու բան կ'իմացուի:

1. Աստուած ամենաբարի նպատակներ կ'ընտրէ: Այս տեղ աս խնդիրը կ'ըլլայ թէ ինչ է Աստուծոյ աշխարհս ստեղծելուն եւ պահպանելուն նպատակը: Աստուծոյ աշխարհիս ստեղծագործութեանը մէջ ունեցած նպատակը աս կ'երեւնայ ըլլալ, որ բոլոր իր արարածներէն այն աստիճան կատարելութեան հասցնէ, որուն որ ամէն մէկը ընդունակ սեռեցեց. աս նպատակը կատարելու համար՝ ամենէն պատշաճ միջոցները կը բանեցընէ, եւ սակայն իր իմաստութիւնը եւ զօրութիւնը ու բարութիւնը աչքերնուս առջեւն կը դնէ: Ես է Սուրբ Կրոց ըսած այն խօսքին միտքն ալ, թէ Աստուած ամէն բան իր փառքին համար արեղծեց: Մենք պէտք է որ Աստուծմէ մեծութիւնը եւ փառաւոր առատութիւնները սորվինք իր ձեռքի գործերէն: Սակայն աս բաներ մեզի նման բարոյական էակներէն միայն կատարել են ընել: Տես Սաղ. ԺԹ:

2. Իր նպատակները կատարելու համար ամենաբարի միջոցները կ'ընտրէ: Ինքը չէ թէ միայն գիտէ ամենալաւ միջոցները՝ իր ամենագիտութիւնովը, այլ՝ ամենակարող ըլլալով՝ կարող է ալ զանոնք իւգործ դնելու: Ինչ որ բնութիւնեան մէջ չէկրնար ըլլալ որ խափանի, վասն զի ամենագէտ է՝ եւ հետեւապէս անսխալ: Ասսոի երբեք չ'պատահիր որ անկարելի՝ անապատական գիտնք կամ անհատական միջոց մը ընտրէ: Սկսէց ի զատ՝ աւելորդ, կամ ամենէն կարճ կերպով իր նպատակին հասնելու համար պէտք եղածէն եւս միջոց ալ չ'գործածեր: Այս բանը երբեմն աս առածով կը ցուցուի. "Ընբանն որ քիշով կ'ըլլայ, շատով չըներ": Աստուծոյ մէջ նման եւ մէջ բարոյական բաներու մէջ աս առածին վասյ գործելը՝ անհամար դիտողութիւններէ կը տեսնուի: Հայց որովհետեւ մենք անկարող ենք իրեր ամբողջ դրութիւնը քննութեան տակ առնելու, վասն որոյ չենք կրնար եւ չանդգնիլ չենք մէկ բանի մը համար որոշմունք ընելու՝ թէ այն բաներուն մէջ Աստուած իր նպատակին հասնելու համար ինտոր ըներ նէ ամենէն կարճ ճամբան եւ ամենալաւ միջոցը ընտրած կ'ըլլար: Շատ բաներ մեզի անպիտան՝ անյարմար եւ աւելորդ կերեւնան: Սակայն Պօղոս առաքեալին այն խօսքը, (ա Կորնթ. ա. 25,) թէ Աստուծոյ ան գործքերն ալ, որ մեզի յիմարութիւն եւ անխելքութիւն կ'երեւնան, մարդկային իմաստութենէ խիստ գերազանց բաներ են, բազմութիւն վկայութիւններով հաստատած է թէ բնական եւ թէ բարոյական բաներու մէջ:

Ե. Ի վերպաշտօնութիւնն Յոյն Սոբէ Կրոց ցոյցն ձանօթութիւնը:

Աստուծոյ իմաստութեան վարդապետութիւնը շատ գործնական վարդապետութիւն մին է: Արտերնուս մէջ աստուածպաշտական՝ գոհացուցական եւ յարգական զգացումներ յառաջ կը բերէ աս Աստուած: Ընդսպաս ալբիւր մին է մեզի մխիթարութեան եւ խաղաղութեան, մեր բոլոր հոգերուն ու նեղութիւններուն մէջ, եւ ուստի Սուրբ Կրոց մէջ ալ ստէպ ստէպ կը տիշուի: Աս ստորոգելիքին վերաբերեալ ամենէն երեւելի բնա-

քաներն որ կը գանուին Սուրբ Գրոց մէջ, երկու կարգ կրնանք բաժնել :

1 · Ըն բնաբանները որ մեր՝ Աստուծոյ իմաստութեանը վրայով աշխարհիս ստեղծագործութենէն եւ պահպանողութենէն քաղած հմտութիւններնուս վրայ կը խօսին : Ասոնք են Սաղ · ճգ , մանաւանդ 24 համար : Ասող · գ · 19 , եւայլն : Նոյ · ի · 13 , եւայլն : Նաեւ Առակ · ը · 22–30 , ուր տեղ Աստուծոյ իմաստութիւնը անձնաւորած է , եւ Սողոմոն ամէն հնարաւոր եղած դուռ տանութիւնը կ'ընէ անոր վրայ , եւ կը ցուցընէ թէ ան է այն ստորոգելիքը , որով Աստուած աշխարհիս արարչութեանը եւ պահպանութեանը մէջ ինքզինքը մանաւանդ կը փառաւորէ : Նախընթաց եւ հետագայ խօսքերուն մէջ ալ յիմարութիւնը ու տգիտութիւնը կը ստորագրէ դիմագրութիւնով :

2 · Ըն բնաբանները որ Աստուծոյ իր այլ եւ այլ բարոյական սահմանադրութիւններուն եւ մանաւանդ մարդկային ազգին բարոյական կատարելութեանը եւ երջանկութեանը համար հաստատած սահմանադրութիւններուն մէջ յայտնուած իմաստութեանը վրայ կը խօսին : Ա՛ան զի բարոյական կատարելութիւնն ու անոր հետ անմիջապէս կապակցած երանութիւնն է մարդոց եւ բոլոր բարոյական արարածոց Հանելու վերջին վճռակը : Նոր Կտակարանին մանաւանդ գիրները եւս կը սիրեն Աստուծոյ առ մեծ անօրէնութիւններուն վրայ խօսիլ : Պետրոս կ'ըսէ , (Գործ · ժա · 19 ,) «Իմաստութիւնը արդարացաւ իր որդւոցմէն» . այսինքն Աստուծոյ իմաստութիւնը (ուսուցիչներ կանչելուն ու պատրաստելուն եւ անոնց վարդապետութեանը մէջ յայտնուած իմաստութիւնը) սիրելի է բոլոր իմաստուններուն : Պօղոս առաքեալ ալ առնոյն խօսքը կ'ընէ Աւրիստոնէական վարդապետութեան մէջ տեսնուած Աստուծոյ իմաստութեանը վրայով , որ անառեներուը այնչափ կը դատապարտուէր : ա Կորնթ · ա · բ : Ճիշդ այն վարդապետութիւններն որ Հրէից եւ Հեթանոսաց խիստ ապստամբական բաներ կը թուէին , անոնց վրայ ինք Աստուծոյ իմաստութեան ամենէն լուսաւոր ապացոյցները կը տեսնէր : Փրկագործութեան վարդապետութիւնը ազգս խօսքով՝ իմաստութիւն կը կոչէ , (ա Կորնթ · ա · 25 , եւայլն բայց Հռով · ԺԱ · 33 ,) Թէպէտեւ մարդոց յիմարութիւն կ'երեւնար . եւ ասոր կ'ըսէ թէ մարդոց փրկագործութիւնովն է որ Աստուծոյ իմաստութիւնը մանաւանդ յայտնուած է ուրիշ կարգէ եղող էակներու : «Որ Աստուծոյ բազմատեսակ իմաստութիւնը յայտնի ըլլայ երկինքը եղող իշխանութիւններուն եւ պետութիւններուն՝ եկեղեցիին ձեռքովը» : Եփես · գ · 10 : ա Պետ · ա · 12 : Կող · բ · 3 ին մէջ Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ թէ աս խորհուրդին մէջ «Աստուծոյ իմաստութեան եւ գիտութեան բոլոր գանձերը պահուած են» :

ՀՐՏՈՒԹԻՒՆ · Թ·

Աստուծոյ Խոբէնդութիւնը կամ Խոստովանութիւնը վրայ :

Ը · Աստուծոյ Խոստովանութիւնը վրայ Նոանախառնութեան պատճառները :

Աստուծոյ այն ստորոգելիքներէն , որոնք որ արդէն նշանակեցինք , յայտնի է ,

1 · Թէ Աստուած հնարաւոր շափաւորութիւն մը չէրնար ունենալ բարեհոգութեան ընելու : Կ'կրնար ըսուիլ թէ բաներդութիւնը շարժառիթ մը

կրնայ ըլլալ աս բանիս : Ու նաեւ մէկը չկրնար հաստատել կամ հաւատալ թէ բաբելոնեցոլնները բաբելոնէրէն աւելի բաղձալի հանգամանք մը կամ վիճակ մըն է : Ու ոչ ալ երբ պոլս եղող բանեցէն կամ ապրիլ կուռնէրէ կրնայ Աստուած աս տեսակ շարժառիթ մը ընդունիլ : Ա՛սն զի բոլոր հակնները , իրենց վերաբերեալ ամէն բանովը մէկտեղ , ճիշդ ինք ինքնին որ կ'ուզէ նէ՝ անանկ են , եւ ուրիշ կերպ չեն կրնար ըլլալ : Այսպէս , որ բարեաւեցութիւն ընելով Աստուած ամենեւին բան մը չունի ուրիշներէն շահելու : Հաւնաւոր հակնները՝ կ'ըլլայ որ ուրիշներուն ձեռքը անանկ բաներ տեսնեն , որոնց ցանկան , եւ սակայն առանց խաբէութեան՝ անիրաւութեան կամ անզգամութեան , եւ կամ այն իրենց փափաքած բաները ստանալէն զերծնիք արդիլողներուն առանց չարութիւն մը կամ վնաս մը հասցընելու չկարենան ձեռք ձգել զանոնք : Այսպէս ան բաները ունեցողներուն վրայ կրնայ ըլլալ որ նախանձին եւ տեսն զանոնք . եւ աս չար կիրքերուն ներգործութիւնովը կրնան թելադրուիլ անոնց իրաւունքը ձեռքերնէն յափշտակելու եւ երջանկութիւններին խափանելու : Սակայն յայտնի է թէ ինտոր որ աս բաներուս պատճառ եղող հանգամանքները Աստուծմէ հեռու են նէ , անանկ ալ աս դիտաղութիւնները բոլորովին անյարմար են իրեն : Ինքը ստուգիւ ամէն բարեաց տէր է . եւ ուստի բան մը չ'ձեռք իրեն բաղձալու : Ամէն էակ եւ ամէն դիպուած՝ ճիշդ ինք ինտոր որ կ'ուզէ յաւաղ բերել կամ թողուլնէ՝ անանկ կ'ըլլան . ինք ինտոր որ ընտրած է նէ , անոնց ըլլալէն առաջ , ան ընտրութեանը պէս կ'ըլլան միշտ : Ու ուստի վախով կամ բարեաւեցութիւն ընելու բան մը չունի ամենեւին : Ամէն ուրիշ էակներուս ունեցած ամէն բանը ինք տուած է , ուրեմն յայտնի է թէ բան մը չկրնար շահիլ կամ ընդունիլ անոնցմէ : Ուստի թէ որ Աստուած բարեաւեցութիւն ունենայ նէ , առանց ամենեւին մէկ շարժառիթի մը պիտի ունենայ ատ հանգամանքը :

2 . Ամենագէտ էակ մը չկրնար չտեսնել որ բաբելոնէ քնաւորութիւնն ոնենալով ես ցաւցընելով ուրիշ ինչ ոնէ ու ուրիշ բարի ինչ ոնէ չկրնար ըլլալ , քան թէ ինչ որ է : Ամենագէտ էակ մը չկրնար չտեսնել որ բաբելոնէ քնաւորութիւնովը ես ցաւցընելով ուրիշ ինչ ոնէ ու ուրիշ բարի ինչ ոնէ չկրնար ըլլալ , քան թէ ինչ որ է : Ամենագէտ էակ մը չկրնար չտեսնել որ բաբելոնէ քնաւորութիւնովը ես ցաւցընելով ուրիշ ինչ ոնէ ու ուրիշ բարի ինչ ոնէ չկրնար ըլլալ , քան թէ ինչ որ է :

Ամարչին փառքին ու իր արարածներուն բարեացը մէջ ամէն բաղձալի բան բովանդակեալ է : Ամարեսիրութիւնը իր գոյութեամբը եւ գործադրութեամբը ես երկու բանին մէջ իրեն ներհականէն աւելի ընտրելի ըլլալ ալ տարակոյս չվերցըներ : Մենք մեր ակար կարողութիւններովը կատարելապէս գիտենք ատ ճշմարտութիւնը : Ուրիշին բարեսիրութիւնը քաղցրալուծիչ բաղձալի բան է : Ու մենագէտ էակ մը ատ բանը անշուշտ անհնապէս գերազանց կերպով մը դիտնալը հաստատութեան կատարութիւն չունի :

Ա՛ս բնաւորութեան պսպնքն բարեսիրութեան փափաքելիութիւնը՝ որ Ամարչին փառքին եւ իր արարածներուն բարիքին յաւաղ կու գայ , երբոր անոր ի յաւիտեան տարածուիլը կը խորհինք , անհուն շարժառիթ մը կ'ներեւնայ ըլլալ Ամարչին՝ բարեսիրութեան հանգամանքը իր մէջը տածելու եւ բոլոր իր վարմունքին մէջ զանիկայ ցուցընելու : Ու աս շարժառիթին զօրութեանը դէմ գալու ալ ամենեւին մէկ շարժառիթ մը չկայ : Ամէն ընդհակառակն գիտենք , եւ Աստուած մեզմէ անհնապէս աւելի կատարելութեամբ գիտէ , որ բարեաւեցութեան գոյութիւնն ու կիրառութիւնը անհուն անարգութիւն է ի-

բեն , եւ յաւիտենականութեան ընթացքին մէջ իր արարածներուն ալ անհնարապէս վնասակար : Ան երկու խորհուրդն ալ Աստուծոյ անհուն շարժառիթի մըն են բարեսիրութիւն ընելու , եւ բարեստեցութիւն չընելու : Ուստի թէ որ բարեստեցութիւն ըրած է նէ , առանց ամենեւին շարժառիթի , եւ ան երկու բաներն ներգործութեանը դէմ ըրած է , որոնց երկուքն ալ անհուն կարեւորութիւն ունեցող բաներ են :

Այսպէս ահա յայտնի ստուգութիւն մը կը թուի ինծի ան , որ Աստուած ոչ բարեստեցութիւնը ինքնին փափաքելի բարք մը ըլլալուն համար կրնայ հաւանիլ բարեստեց ոգի մը կրելու . ոչ բաներուն բնութիւնէն ան հանգամանքին կիրառութեամբը օգտակար բան մը յատուկ գալուն համար . եւ ոչ ան ճշմարտութիւնները չգիտնալուն համար : Ուրեմն թէ որ բարեստեցութիւն ունի նէ , ատիկայ իր բնութեանը մէկ ընդարձակ բնաւորութիւնը եղած պիտի ըլլայ . անանկ բնաւորութիւն մը , որ ոչ ճշմարտութիւնէն ներգործութիւն կ'ընդունի , եւ ոչ շարժառիթներով կը շարժի :

3· Աբրիչը մը իր արուեստին ընդունելու մի հայն հաճոյութեան վախճանը յայտնի է ըն ան լինայ ըլլալ , յարատեւ յուսով եւ յամառ հնազանդութեան :

Աբարիչը թէ բարեսէր ըլլայ թէ բարեստեց , ան անհնարին է որ սէր՝ յարգութիւն եւ հնազանդութիւն ընդունելը չընտրէ : Այլ Աստուած անանկ ստեղծած է իր ձեռքի գործքերը , եւ իր տեսչութիւնը անանկ տնօրինած է , որ մարդոց միտքը՝ անդիմադրելի կերպով եւ բացարձակ հարկաւորութենէ ստիպեալ՝ բարեսէր էակը բարեստեց էակէն աւելի կը յարգէ : Այսինայ սրտին ազդումն է ըսել չեմ՝ ուզեր հոս , հապա ան է խօսքը , թէ մարդուս խմացականին , խղճին եւ հաստոզութեանը անհակառակելի ազդումն ան է : Աբարիչ Աստուած անանկ կազմակերպած է մարդուս խմացականը , որ ուրիշ կերպ չկրնար խորհիլ : Թէ որ մէկ մարդ մը աշխատի բարեստեցութեան հաւանելու , պիտի գանէ որ իրաւ չանքերը եւ ատ բանը բոլորովին դուրս է իր կարողութենէն : Ուստի թէ որ Աբարիչը բարեստեց է , անանկ ըստեղծեր է ան աշխարհիս մէջի իր բանաւոր արարածները՝ որ անհնարին է իրենց իր բարքը յարգելը : Ուրիշ խօսքով , զանոնք բնական հարկաւորութիւնով մը անկարող ստեղծեր է այն յարգութիւնը իրեն մատուցանելու , որ ան միայն կրնայ ըլլալ , թէ ինքնին եւ թէ իր հետեւութիւններովը , Աբարչի մը բանաւոր էակներ ստեղծած ատենը անոնցմէ ընդունիլ որոշած հնազանդութիւնը :

Այսու դէմ թէ որ ան արարչութիւնը ըլլայ , ըն քաղաքագիտութեան բանդագուշութեան յարգելի է . ըն քաղաքագիտութեան բանդագուշութեան պէտք է պահպանուի յարգելի երկու բան է . ե ուսուցչական արարած էնդրելու ան յարգելի էնդրել . — կը պատասխանեմ՝ թէ ան բաները իրաւ ճշմարիտ ընդունելի ալ նէ , բնաւոր որ կարծեմ թէ պէտք է ընդունիլ , առաքեալին ան կը ծնայ՝ որ ամենակարող Աբարիչ մը կրնար , որչափ որ կ'երեւնայ նէ բանը , իր բանաւոր արարածները անանկ տեսութեամբ , անանկ հաստոզութեան կարողութիւններով ըստեղծել , որ իր բարքը յարգութեան արժան տեսնէին : Աբանդանոտ եւ յիմար մարդիկ ուղղակի ապացոյց մըն են ան բանիս , թէ անանկ մարքեր կրնան ըլլալ որ ան աշխարհիս բանաւոր էակներուն ստոզապաար ունեցած տեսութիւններուն ուղղակի հակառակ տեսութիւններ ունենան : Այլ ոչ ալ մէկ վկայութիւն մը կայ ան բանիս , թէ Ամենակարող էակ մը չէր կրնար բա-

նաւոր էակները անանկ կազմակերպել որ իր ուզած կերպովը եւ ուզած չափովը փոխանէին իրենց իմացման եղանակները։ Նէ աս ալ կատարելապէս յայտնի է թէ՝ գաղափարներ եւ տպաւորութիւններ ընդունելու մասին մենք բոլորովին կրաւորական ըլլալով նիւս, ինքը կարող էր ամենայն դիւրութեամբ միայն իր ուզած գաղափարները տալ մեզի, ան բաները միայն ցուցընելով մեզի, որոնցմէ որ զանոնք կրնայինք քաղել։ Ան կերպով իր բարոյական հանգամանքներուն վրայ գաղափար ունենալէն մեզ բոլորովին կրկնար արգիլել. թող տալով որ միայն իր ամենագիտութեանը եւ ամենակարողութեանը վրայ հմտութիւն ունենանք՝ իր սքանչելի գործերէն, որոնք աս գաղափարները կրնան տալ մեզի։ Ան բանիս մէջ՝ կը հաւատացուի թէ՝ հակասութիւն չկայ. եւ ան բանն որ հակասութիւն չունի մէջը, ասանկ էակ մը կարող է ընել, իմաստ որ ամէն մարդ կը խոստովանի։

Թէ որ աս ցուցուցած խորհուրդս ընդունելի, դարձեալ կը պատասխանեմ. թէ ուրիշ ամենեւին հարկաւորութիւն չկար բանաւոր էակներ ստեղծելու. եւ չենք կրնար անանկ մէկ շարժառիթ մը ըմբռնել, որով հնար ըլլայ անհուն էակի մը հաւանիլ անանկ բանաւոր էակներ ստեղծելու, որոնք իրենց բնութիւններէն եւ հանգամանքներէն չկարենան յարգել զինքը, եւ ընդհակառակն բացարձակ հարկաւորութեամբ արհամարհեն։

Ասոնց պայմանով չըլլիներ բանը։ Արգիլ անանկ ստեղծուած են, որ անհրաժեշտ կ'ատեն ու կ'արհամարհեն բարեստեղծութիւնը։ Ան բանը՝ իրենց կողմանէ լոկ իմացականին անփոփոխ ազդումն է, ինչպէս եւ սրտին ալ։ Նէ ուստի՞ իրենց կողմանէ բացարձակապէս հարկաւոր վարմունք մըն է ասիկա. ասիկա Աստուծոյ ինք իր ձեռքովը ստեղծած բաներուն հանգամանքներուն անհրաժեշտ հետեւութիւնն է. իր անմիջական գործն է. եւ, որչափ որ գիտենք նէ, բանաւոր բնութեան տէր եղող էակի մը ունենալու մի միայն վարմունքն ալ աս կրնայ ըլլալ. վասն զի բոլոր մարդիկ ասանկ են, եւ ուստի իրաւամբ կըրնանք ըսել թէ բոլոր բանաւոր արարածք ալ ասանկ պիտի ըլլան։ Ասոր որոշ ասկէ աս անհակառակելի հետեւութիւնը կ'ելլէ, թէ աս բանը բուն իսկ իր ուղղակի եւ ճշմարիտ ընտրութիւնովը եղած է։ Արդ՝ թէ որ Արարիչը բարեաստեաց էակ մը ենթադրենք նէ, ասանկով ինք իր բանաւոր արարածները անանկ հարկաւորութեան մը տակ դրած կ'ըլլայ, որ՝ ուրիշ կերպ բան մը ընել իրենց ձեռքը չըլլալով՝ ատոնք եւ անարգեն ան բանը, որն որ ինքը ամէն բանէ եւել կը սիրէ եւ ադէկ կը սեպէ. այսինքն է՝ իր բարոյական բնութիւնը. եւ յարգեն ու սիրեն ան բանը, որն որ ինք ամէն բանէ եւել կ'ատէ ու կ'արհամարհէ. այսինքն է՝ իրենին ուղղակի հակադարձն եղող բարոյական բնութիւնը։ Նէ աս ալ կայ որ հարկաւորութեան տակ գրած է զանոնք աս բանը ընելու՝ իրենց հասկցողութեանը եւ խղճմտանքին բոլորովին եւ անհակառակելի կերպով հաւանութիւն տալովը. անանկ որ իրենց կողմանէ անհնարին է որ գալու ատենի մը մէջ համոզուին թէ այն իրենց վարմունքը չար է, կամ թէ ան բանը ընելովնին չանցաւոր են եւ արդարութեամբ մեղագրանաց եւ պատժոյ արժան։ Ընդհակառակն կատարելապէս ճանչցած են որ ան վարմունքնին արդար՝ գովելի եւ վարձատրելի է. անանկ ճանաչութեամբ մը, որ անհնարին է որ խախտի կամ տկարանայ. եւ իրենց գալու գոյութեանը մէջ ալ յարաժամ հետերնին պիտի ըլլայ։ Անանկով Աստուած ամենակատարեալ կերպով, եւ միանգամայն կատարելապէս անմեկնելի կերպով մը,

բանաւոր էակները անանկ կազմակերպած կ'ըլլայ , որ յաւիտեան արգիլէ զանոնք այն մի միայն նպատակը կատարելէն , որն որ կրնայ ունենալ մէկ Հարիւր մը ատանկ էակներ ստեղծած ատենը :

4 . Հաւատոյ խոստմնէ կամ գոյէ վճռէն մը դէպ դրած է , ե կամ գերաբնականութեան . բայց դէպ նէրելոյ վճռիը ատ երկու հնինագրութիւնով ալ հակառակ ոչ-գոյ երեւի չպրակտ ըլլալուն վերպահելիութիւնը :

Ա՝արդկային սեռը կամ փորձի եւ կամ փոխարինութեան վճռակի մէջ է ըսի . վասն զի ատ երկուքէն զատ ուրիշ հնարաւոր վճռակ մը չ'կայ բանաւոր արարածոց համար : Ասոր համար որ գերաբնականութեան վճռակի մէջ ենք հիմայ , բարեաստեաց Հարիւր մը հարկաւ անօրինելիքէն չափազանց աւելի երջանիկ եւ սակաւ թշուառ ենք : Ո՞վ կրնայ ըսել կամ հաւատալ , թէ մարդիկ՝ հիմակու վիճակնուն մէջ՝ անհուն բարեաստեցութեան բաղձանքներ տեղը տանելու չափ ապերջանիկ են :

Ինչ թէ որ գոյի վիճակի մէջ ենք նէ , նմանապէս մեր պարագաները բարեաստեաց տեսուչի մը դիտաւորութիւններուն հակառակ են : Մենք անանկ ստեղծուած ենք՝ որ մեր խիղճը իրեն բարուցը դէմ ունեցած ատելութիւններնուս հարկաւորապէս եւ կատարեալ հաւանութիւն կը ցուցընէ . եւ նմանապէս իրենին դէմ եղող բարքին հաճութիւն եւ սէր ցուցընելնիս ալ խղճմտանքնիս նոյն կերպովը բարի կը սեպէ : Ու միանգամայն ատ ալ կայ որ՝ եթէ բարեաստեցութեան հաճութիւն եւ սէր ցուցընենք , կամ բարեսիրութիւնը արհամարհենք եւ մերժենք նէ , խղճմտանքնիս անոնն հարկաւորութեամբը եւ նոյն կատարեալ կերպովը կը դատապարտէ զմեզ : Մենք ալ ատոնցմէ ի զատ ուրիշ ի՞նչ կերպ ապստամբութիւն կամ անհնազանդութիւն կրնանք ընել բարեաստեաց Հարիւր մը դէմ : Աւրեմն մեր վրայ ըլլալու փորձը եւ դատապարտութիւնը միանակ անոնց համար կրնայ ըլլալ : Ատի երբոր ատոնց պատճառովը դատապարտելու եւ պատժուելու ըլլանք նէ , տակաւին հարկաւորապէս՝ ստոյգ գիտութեամբ եւ յաւիտեան աս ճանչումը պիտի ունենանք անտարակոյս , թէ ինչ բաներու համար որ պատժուեցանք նէ՝ բոլորովին արդարութիւնով եղած բաներ էին : Ու հետեւապէս ինչ պատիժ որ ընդունինք նէ , տակաւին մնքերնուս կատարեալ հաւանութիւնը՝ հաճութիւնը մեղի սփոփանք պիտի ըլլայ . եւ ատանկով շատ հեռու պիտի ըլլանք այն կատարեալ թշուառութենէն , որն որ անհուն բարեաստեաց Հարիւր մը անշուշտ պիտի տայ իր թշնամիներուն՝ զանոնք պատժելու համար : Մենք պիտի գիտնանք որ մեր ըրածը արդար եւ բարի էր . կատարեալ հաճութիւնով անոր վրայ պիտի խորհինք , եւ քիչ մխիթարութիւն ու դիւրութիւն պիտի չ'գտնենք մեր տառապանացը մէջ , աս ճանաչումով , թէ կրած պատիժնիս անարժան եւ անիրաւ պատիժ է . եւ թէ մեր քաշած նեղութեանը պատճառ եղող չարութիւնը չէ թէ մեր վրայ , հապա մեր անիրաւ տէրտէր վրայ է :

Ոտոր աս խորհրդածութիւններուն զօրութիւնը շատ կ'երեւնայ աս մեծ իրական ճշմարտութիւնով , որ Հարուստ անանկ ստեղծած է աշխարհս՝ որ բարեաստեցութեան մի միայն օրինաւոր եւ բնական հետեւութիւնը թշուառութիւնն ըլլայ , եւ բարեսիրութեան հետեւութիւնը միայն երջանկութիւն ըլլայ : Ասանկով աս ճշմարտութիւնները անջնջելի կերպով տպաւորած է մարդոց մտքին վրայ , զանոնք իբրեւ գործնական ճշմարտութիւններ ցուցուցած է , որ անոնց

արդիւնքները իրենց ամէն գործերուն մէջ կրտեսնուին. եւ այս կերպով անանկ հաստատած է աս ճշմարտութիւնները իր բանաւոր ստրածոց մտացը մէջ, որ անհնարին է որ աս գիտութիւնը վերնայ իրենց մտքէն: Երբոր կը յիշենք թէ աս բաները Աստուածային էակի մը հնարածն ու ընծայածն են, որ ինքը ի հարկէ զանոնք ընտրելէն առաջ որոշած է անոնց բնութիւնն ու հետեւութիւնները, չենք կրնար չտեսնել թէ աս բաները Հարկաւորապէս բաւական Աստուծի մը բնութենէն կրնան յառաջ գալ, իսկ բարեաւսկաց Աստուծի մը բնութեանը բոլորովին հակառակ են:

5. Աստուածային Պատգամաւորութեան Հոգին է իր բոլոր ազդերը Աստուած բարեսէր էակ մը ըլլալ կարծած են. եւ երբոր չարութեան սկզբնաւորութիւնը մեկնելու աշխատած են նէ, սկզբնապատճառը բարձրագոյն էակները սպկելով, երբէք՝ ոչ ալ որ գիտեմ նէ՝ պատճառը Անկըճնական կամ Վերագոյն Աստուածը կարծած չեն. զանիկայ միօրինակ ամէն տեղ՝ ամէն ազգի մէջ բարի կամ բարեսէր էակ հաստատացած են:

Ա՛ս իրենց հաստատը հաստատուած է աս կեանքիս վայելչութիւններուն եւ օրհնութիւններուն մէջ Աստուծոյ ցուցուցած բարութեանը վրայօք ունեցած փորձառութիւններնուն վրայ: Պզտոյս առաքինի իրբեւ իրենց փորձառութեանը համաձայն մէկ ճշմարտութիւն մը՝ Անկայնացի հետեւցաց քարոզեց, թէ "Աստուած ինքզինքը առանց վկայութեան չէ թողուց, բարերարութիւնով երկինքէն ձեզի անձրեւներ եւ պտղաբեր եղանակներ տալով, կերակրելովով եւ ուրախութիւնով ձեր սրտերը լեցընելով": Գործ. Ժդ. 17:

Իր արարածներուն երջանկութիւնը Աստուծոյ հաճելի ըլլալը, կամ իր բարեսէր ըլլալը չայտնի է աս իրական ճշմարտութիւններէն:

ա. Օգնող երջանկութեան ընդունակ ստեղծելին: Մեծ որ իր բնութիւնը ուրիշ կերպ ստեղծելու հաճութիւն ունենար նէ, կրնար զանոնք միանակ անհնարին թշուառութեան ընդունակ ընել. եւ որովհետեւ Կարեւոր թիւնը թշուառութեան կը հաւնի, եւ ուրիշներուն երջանկութիւնը չուզեր. մեր Աշխարհին բնութիւնն ալ աս ըլլար նէ, մեզ ալ իր բնութեանը հաճոյ եւ զածին պէս կը ստեղծէր:

բ. Անվնաս երջանկութեան պատճառներ ըլլալը: Ցգայարանքներնիս հաճութիւն ընդունելու անցք մին են. եւ անոնց անհամար բաներ կան անոնց ներգործելու, եւ անոնց միջոցովը մեզի հեշտութիւն տալու: Երբեմն, անտարակոյս անհնարին իմաստութեամբ սահմանուած նպատակներու համար, որ աս բանիս մէջ եղած իմաստութիւնն ու բարութիւնը անդամ ըստ մասին կարող ենք տեսնելու հիմայ, զգայարանքներնիս մեզի ցաւ տաղտրդելու միջոց կ'ըլլան. բայց թէ որ իրենց համեմատական քանակութեանը նայելու ըլլանք, շատ աւելի կը գտնենք վայելած հեշտութիւններս, քան թէ զգացած ցաւերնիս: Ուրքինը պատահական է, եւ ընդհանրապէս կարճատեւ. իսկ առջինը շարունակական: Ամէն առողջութիւնը, կերածնիս խմածնիս ու հագուստնիս ամէն աւուր վայելքներնիս են՝ բոլոր մեր կենացը մէջ: Ուղանակներուն գեղեցկութիւնը, երկրիս շքեղութիւնը ու երկնից փառաւորութիւնը. յարաժամ ականջնուս նկող պէս պէս ախորժելի ձայները. լեզուի անհամար տեսակ եւ զուարճալի գործածութիւնները. խորհրդոց եւ սիրոյ փոխանակութիւնները. կառավարութեան սահմանադրութիւնէն ունեցած խաղաղութիւննիս ու ապահովութիւն-

նիս · շարժման եւ գործունէութեան զօրութիւնն ու գեղեցկութիւնը · արհեստներէ եւ գիտութիւններէ , մասնաւորաբար գրութեան՝ տպագրութեան եւ հաշիւի վերաբերեալներէն յառաջ եկած օգուտն ու մխիթարութիւնները · եւ ղեւտմունքի մէջ եղած չարունական հաճութիւնը · ասոնց ամէնը ամէն օր եւ ամէն ժամ բարութեան աղբիւրներ են մարդուս · ամէնքն ալ կամ ուղղակի եւ կամ անուղղակի կերպով Աստուծոյ ձեռքովը պատրաստուած : Արդարեւ մեծ երջանկութիւն կը վայելէ մարդս նաեւ ընկերական բաղձանքներէն : Խարեկամներու եւ ազգականներու ընկերութեանը ընծայած բերկրութիւնը հաշիւի չ'գալու երանութիւն մըն է : Աքերնուս կարողութիւնները բանեցընելն ու հրատարակութիւնը ստանալն ալ մեծ հաճութեան աղբիւր մըն է մարդուս , եւ բարեսիրական ու առաքինական կրից ի գործ դրուիլը , ան ալ մէկ ուրիշ բոլորովին տարբեր տեսակ եւ գերագոյն երջանկութեան աղբիւր մըն է : Բայց՝ թէ որ քիչ մը մտադրութիւնով խորհինք նէ ասոնց բաներուս վրայ , կը տեսնենք՝ թէ ասոնց մէկ քանին անընդհատ են , մէկ քանին ալ այնքան յաճախ կրկնակ , որ գրեթէ անոնք ալ նոյն ատենով ըսուելու արժան են : Դարձեալ ասոնք ալ կ'իմանանք թէ ասոնք խիստ կարեւոր օրհնութիւններ են մեր բարեբաստութեանը , եւ թէ , թէպէտ եւ ասանկ յարգի երանութիւններ են , մենք զանոնք մեր վայելած օրհնութիւններուն ցանկին մէջ դնելու կը մոռնանք , եւ անոնց հետ կը դասենք , որոնց որ չ'հաւնիլ ըլլալնիդ լսեր ենք : Սակայն յիշելու ենք որ ասիկայ մեր օրհնութիւններուն համրանքն ալ մեծութիւն ալ , ու նաեւ Աստուծոյ զանոնք պարգեւելովը մեզի ցուցուցած բարութիւնն ալ պակսեցընել է · եւ թէ ասանկով շատ սխալ համարում մը ունեցած կ'ըլլանք անոնց վրայ : Այլ թէ որ ասոնց եւ ասոնց նման օրհնութեանց թիւն ու կարեւորութիւնը , անոնցմէ ոմանք յաճախ եւ ոմանք անընդհատ վայելելնիս մտածելու ըլլանք նէ , անշուշտ մենք ալ , թէ որ ըրած գիտցողութիւննիս արդար եւ անկեղծ ոգւով է նէ , Աղաչեմ երգուին եւ առանցուն բաղձանքովը պիտի փափագինք , որ մարդիկ "գոհանան Տէրոջմէն իր բարութեանը համար , եւ մարդոց զաւակներուն ըրած սքանչելութեան համար" :

Գ · Աս աշխարհիս մէջ մարդոց կրած չարիներէն (որոնց համար է'կրնար մէկը հատատել թէ բարեսիրութեան դէմ են ,) իրօք Աստուծոյ բարեսիրութեանը ապացոյց մըն են , Աստուած պանդիսացընելու համար շատ բաներ մտքերնիս կու գան հոս , որոնք հոս չենք կրնար յիշել : Միտքս եւս թէ որչափ հոգ տարած է Աստուած մեր կենացը պաշտպանութեանը մեր առողջութեանը եւ ապահովութեանը համար , անանկ կազմակերպելով մեր զգայարանքները , որ անթիւ կերպերով կ'ազդեն մեզի՝ երբոր մէկ վնաս մը կայ վրանիս հասնելու կամ հասած · ու նաեւ այլ եւ այլ բնական ազդմամբ՝ մէկ մարթով մը ուրիշ մարթի մեր կամքին՝ եղած շարժմունքներով մեր անձը վնասէ կը պահպանեն կամ կ'ապատեն : Ինչպէս՝ ցաւը կը զգուշացընէ մեզ գրեթէ ամէն կերպ վնասներէ , որոնց որ մեր անձը ենթակայ կ'ըլլայ , կամ որոնցմէ որ պէտք է մարթութիւն մը ընդունել կը սկսի : Ուրախութիւնն ալ աչքերնիս իր բերը ամ-

փափելու զօրութիւնովը, որն որ բնական ազդմամբ կը գործածէ, կը պաշտպանէ ինքզինքը կուռութենէ, որ եթէ ան զօրութիւնը չունենար նէ, չափէն աւելի լոյս ընդունելով՝ ի չարիկ շուտով կը կուրնար: Զեռքերնիս եւ ուրիշ անդամներնիս ալ բնական ազդմամբ եղած շարժմունքներով մեզ վնասներէ կ'ազատեն շատ դիպուածներու մէջ, երբոր ամենեւին ժամանակ չըլլար ազատելու հնարքը մը մտածելու: Մէկ օրինակ մ'ալ յիշենք. երկիւղը, մեր կիրքերուն ամենէն ժիրը եւ ամենէն աւելի յանկարծ շարժողը, շարունակ պաշտպանութիւն մըն է անհամար չարիքներու դէմ, որոնք մեր վրայ գալու կ'ըլլան: Չեմ կրնար զանց առնել նաեւ մեր մարմնոյն ինքզինքը նորոգող զօրութիւնը, որով հիւանդութիւններէ կը բժշկուինք, վէրքերէ կ'ազատինք, եւ տկարացած կարողութիւններնիս կը զօրանան: Ասոնք եւ ընդհանրապէս ասոնց նման եղող անհամար բաներ արդարեւ զօրաւոր ապացոյցներ են Աստուծոյ մարդկային ազգին բարութիւն ընելուն:

Գ. Ըստ հանուռոր բանի սկզբնական եւ գլխաւոր նպատակը յայտնապէս բան է Ներեցոյ:

Աչքը ստեղծուած է, որ տեսութեան բարութիւնը վայելինք, ականջը, լսելութեան, եւ քիմքը, ճաշակման: Լսօսնքս գործարանները յայտնապէս արտաքնութեան նպատակաւ եղած են, ձեռքերնիս ու ոտքերնիս իրենց ամենամանօթ օգտանելուն համար: Ասոնց ալ միանգամայն նկատելի է, որ ասոնց բաներուն կրած չարիքները պատահական են, եւ ոչ թէ գլխաւոր նպատակին մէկ մասը: Մէկ անդամներնին մը երբեք անանկ գործարքներու դրութիւն մը տեսած չէ, որ ցաւ եւ հիւանդութիւն յառաջ բերելու համար եղած ըլլայ: Իսկ ան անտարակոյս է, որ ճարտարողին քնութիւնը ու բարքը ճարտարուած բանին գլխաւոր նպատակին մէջ յայտնապէս կը տեսնուի, եւ ասոնց միշտ բարերար կը գտնենք Արարչին բարքը: Անկութեան վիճակին մէջ, որ ասոնց Աստուծոյ ճարտարած մարդկային բնութեան երջանկութեան միջոց եղող կարողութիւնները գոնե կատարեալ չեն, շատ զօրաւ եւ անխաոն երջանկութիւն կը տեսնենք. թէպէտ եւ միւնչեւ անգամ այն պարագաներուն մէջ մարդկային գործքերէն յառաջ եկած շատ խառնուրդներ կը գտնուին:

Ե. Անբծոյ վայելուչ բարք օրհնութիւններէն Հեղինէ ընծայուած օրհնութիւնն է:

Արդեօք չարեաց վրայ ասոնց վարդապետութեան դէմ բերուած առարկութիւնները քննած առնենիս պիտի խօսինք: Իսկ հիմայ մեզի միտակ ասոնց իրական ճշմարտութիւնը պէտք է, ըլլ նպատակին ուղիղ ելլ ասոնց բանը: Ուրեմն ասոնց մեզ պատասխան է որ աշխարհիս օրհնութիւնները կը շնորհուին կոր: Վերեւը որ ասիկայ մեկը չկրնար ուրանալ, թէ շատ եւ ապերախտ արարածոց բարութիւն ցուցընելը նոյն բարութիւնը բարի եւ երախտագէտ արարածոց ցուցընելէն խիստ գերազանց բարերարութիւն է: Ասոր որովհետեւ աշխարհիս բոլոր օրհնութիւնները ամէն առն ասոնց բարքը ունեցող արարածոց կը տրուի կոր, ասով Աստուծոյ զանոնք պարգեւելովը ցուցուցած բարութիւնը խելքէ գուրս կը մեծնայ: Ընդհատ եւ խոհեմ մարդով մէկ մարդ մը գիտելը ըլլայ նէ մարդոց ցեղին վարմունքն ու բարքը, չկրնար չխրանչանալ ասանկ բարուց առջեւ էակներու՝ այսչափ գարհնդադար շնորհուած այսչափ բազմատեսակ օրհնութեանց վրայ: Ասոնց նաեւ որպէսզի Աստուծոյ ասանկ աշխարհի մը վրայ ցուցուցած հմութիւնն ու երկայնմտութիւնը երե-

ելի ապացոյց մըն են իր բարեսիրութեանը : Անդրկի կ՚ապստամբին իր կառավարութեանը դէմ. տկարութիւն, անիրաւութիւն եւ անգթութիւն կը դնեն իրեն վրայ . իր անօրինութիւնները կը տրանջան . իր անունը կը պղծեն եւ կը հայհոյեն . չեն ցուցնուներ իրեն այն մի միայն վարմունքը որ պէտք է ցուցընել , այսինքն է՝ յարգութիւն՝ սէր եւ հնազանդութիւն . եւ աս բաները մարդոց , գազանները , տղաներու ու կոճղներու կը մատուցանեն : Անդադար ակդկէկ ալ կը խօսքեն , կը վնասեն , կ՚ապականեն , կ՚ատեն , կը նեղեն ու կը սպանեն . եւ իրենց մէկ մեծ գործը ըրած են բռնութիւնը՝ մահն ու աւերմունքը աշխարհիս մէջ տարածելը : Ու նաեւ բոլոր աս բաները իրենց գործքն ու բարքը եղած է մարդուս անկմանէն ինչուան հիմայ . անանկ որ մարդուս ինչ բնութեան եւ գործքի տէր ըլլալը կատարելապէս յայտնուած է Աստուծոյ : Ու սակայն վեց հազար տարի է որ համբերութեամբ կը սպասէ իրենց . անհուն երկայնմտութեամբ ի գործ չ՚դրաւ այն վրէժխնդրութիւնը , որուն ընդհանրապէս արժան էր իրենց չար վարմունքը . ցորեկն ու գիշերը , ամառն ու ձմեռը , սերմանելու եւ հունձքի ատենները անընդհատ շարունակութեամբ տեւած ա՛ս ապականեալ աշխարհին . եւ անոր բնակիչներուն անընդհատ «երկինքէն անձրեւ եւ պտղատու եղանակներ պարգեւելոց , կերակուրներով եւ ուրախութիւնով պտերնին լեցընելով» : Կրնա՞նք մտածով անանկ էակ մը ըմբռնել , որ իմաստուն եւ արդար ըլլայ ու միանգամայն ասկէ առելի բարեսիրութիւն ունենայ :

Ա. Աստուծոյ բոլորելութիւնը վերաբերեալ մեզի :

Աս առարկութիւններուն բոլորը երկուքի կրնանք ամփոփել . նախ՝ ըէ Բարոյական չարիք կայ . երկրորդ՝ ըէ Բնական չարիք կայ :

1. Բարոյական չարիքը ըլլալուն վրայ՝ ա. Աս դիտողութիւնը պիտի ընենք , թէ չ՚կրնար ցուցուիլ որ Աստուած հեղինակը պատճառն է :

Կարծեմ թէ բանականութիւննիս , ինչպէս Հայտնութիւնն ալ , կ՚իմացընէ մեզի՝ թէ «մէկ մարդ մը որ փորձութեան մէջ է , չ՚կրնար ըսել թէ Աստուծմէ կը փորձուիմ կոր . ինչուոր Աստուած չար բաներով չ՚փորձուիր , ոչ ալ ինքը մէկը կը փորձէ՝ հապա ամէն մէկը կը փորձուի իր ցանկութիւններէն քաշուած ու խաբուած : Ընկէ ետեւ ցանկութիւնը որ կը յղանայ , մեղք կը ծնանի . ու մեղքը որ կատարուի , մահ կը ծնանի» : Յակ. ա . 13–15 :

Հարկ է ճշմել աս բանիս վրայ , թէ պէտք չէ որ Աստուծոյ մեղքին ներգործիչ պատճառն ըլլալուն վարդապետութիւնը ընդունինք , ինչուան որ չտպացուցուի : Ա՛ն որոյ քանի որ ապացուցուած չէ նէ , անտարակոյս մարդս ինքը իր մեղքին պատճառը պէտք է ճանչնալ :

բ. Չ՚կրնար ցուցուիլ , թէ Աստուած պարտական է՝ ըէ չէ նը պարտաւորեալ ըէ Բնութիւնոյն՝ հեղ ըստ ուզելնէ :

Փորձի վիճակի մէջ մեղանչելու ենթակայութիւն ըլլալ կը հասկըցուի . եւ Աստուծոյ իր բանաւոր արարածները փորձի վիճակի մէջ դնելուն ալ ոչ արդարութեան եւ ոչ բարեսիրութեան դէմ գալը կրնայ ցուցուիլ : Աս բանիս մէջ Աստուծոյ բարեսիրութիւն ընելը չընելը անհնարին է որ դատուի՝ առանց որոշ եւ կատարեալ ըմբռնումն ունենալու բոլոր իր ունեցած նպատակներուն եւ այն նպատակներուն հասնելու միջոցներուն բնութեանը՝ յարմարութեանը կամ անյարմարութեանը վրայ : Այդ տեսակ

բմիաձնողութեան կարողութիւն չու-
նինք մենք . եւ ուստի ստուգիւ ան-
կարող ենք ասոշելու , թէ մեր ասանկ
վիճակի մը մէջ դրուիլը կատարեալ
բարեսիրութեան դէմ է : Այն որ ֆո-
կիւնուկին պիտի ըլլայ նէ մեզի ,
վայելուչ եւ հարկաւոր կ'երեւնայ որ
մենք ֆոյտունը . որովհետեւ ձեզի մի-
նակ մեր վարմունքին համար փոխա-
րինութիւն կրնայ ըլլալ : Այս ասը-
նը , թէ բարեաբեր Աստուած մը ասվա-
ձառութիւնը ընելու համար մեզ
փորձի վիճակի մէջ կրնայ դնել , բա-
նականութիւններս բնականապէս եւ
ընդհանրապէս կ'իմացընէ :

Ասանկ վիճակի մը մէջ՝ արդարու-
թեան պահանջածը այսչափ է միայն ,
որ փորձուողին առջին ասելի մեծ շար-
ժառիթներ դրուի հնազանդութեան ,
քան թէ անհնազանդութեան : Այս
ասիկայ ստուգիւ եւ անփոփոխապէս
ասանկ է աս մեր վիճակին մէջ :

Գ . Կրնար ցուցուիլ , թէ ձեզ
ըսելը է վերջն վնաս մը պիտի ըլլայ
աշխարհիս :

Ինչուան որ աս դրութեան ընթաց-
քին ու վախճանը ինչ պիտի ըլլան
չգիտնանք նէ , անհնար բան է որ
հաստատունք աս առաջարկութիւնը .
վասն զի ապացոյց գտնելու միջոցները
մեր կարողութեանը տակ չեն բա-
ներ չեն : Ամբոխ բարոյական էակները
շարժառիթներով միայն կը կառա-
վարուին : Ո՞նչ շարժառիթներ՝ ի վեր-
ջոյ՝ ամենէն մեծ բարիքը կրնան յառաջ
բերել , միանգամայն բանաւոր էակաց
վրայ ամենաուժգին չարիք մը բերելով .
եւ ինչուան ետքը՝ բանին բնութեանը
նայելով՝ անհրաժեշտ հարկաւոր է
բարոյական էակներէն ամենից խնայել
եւ պատուհաս կրելը , մեացած մեծ մա-
սին յարատեւ հնազանդութեանը հա-
մար . ձեռ կարող չենք որոշելու :
Այլ ինչուան որ աս՝ եւ աս խնդիրին
վերաբերեալ շատ ուրիշ կարեւոր
բաները չորոշուին նէ , ամենեւին անհնար
է ցուցընել՝ թէ բարոյական չարիք ըլ-
լալը վնաս է տիեզերաց . եւ կամ՝ աս
բանին ըլլալուն թոյլտուութիւն ընելը
Աստուծոյ կողմանէ ամենակատարեալ
բարեսիրութեան դէմ է :

Սակայն աս ալ կայ , որ ես ինքզինքս
անկարող կը ճանչնամ , եւ բոլոր ու-
րիշ մարդիկ ալ՝ կատարելապէս հա-
մոզուած եմ՝ որ անկարող են աս նիւ-
թը անանկ կերպով մը բացատրելու ,
որ հարցընողին յստակ եւ հաւանելի
ծանօթութիւններ տան՝ բանակա-
նութեան լոյսովը՝ բանաւոր էակաց
դրութեանց մէջ բարոյական չարիք
մտնելուն թոյլտուութիւն ընելուն պատ-
շաճութեանը վրայ :

Ո՛եր այժմեան նպատակին հա-
կառաւ եղածը միայն այսչափը ցու-
նել էր , ինչպէս որ կը յուսանք թէ ցու-
ցուցինք , թէ աս կողմէն ապացոյց մը
չկրնար բերուիլ Աստուծոյ բարե-
գործութեան դէմ :

Բ . Հնարաւոր չարիք ըլլալն ալ առար-
կութիւն կը բերուի Աստուծոյ բարե-
սիրութեանը դէմ :

Աս նիւթիս վրայ ընելու դիտողու-
թիւններս

ա . Աս ըլլալու է , թէ աս առար-
կութիւնը քննած առենիս պատրաս-
կան ենք պետութեամբ ըսել Աս-
տուծոյ պատճառած չարիքը հոգոյ
պատճառածէն : Այն որ աս բաժանու-
մը հետակ ընելու ըլլայինք նէ , ամէնք-
նիս ալ աքանչանայինք պիտի տեսնելով
թէ որչափ քիչ են այն չարիքները ,
որոնց պատճառը տիրապէս Աստուած
է : Այն որ մեզ դրութեանմէ դիտելու
ըլլայինք՝ թէ որչափ տառապանաց են-
թակայ կ'ըլլան մարդիկ միջապէս կամ
անմիջապէս իրենց եւ իրենց ընկեր-
ներուն չար բարքովը , մեր ակնկալա-
ծէն պզնչափ եւս պիտի գտնէինք ,
որ առաջնէն աս բանիս վրայ ըրած
ամէն կարծիքնիս սխալ պիտի ելլէր :
Այս մինչեւ անգամ անանկ բաներու
մէջ , որ եղած նեղութիւնը մեր Աստե-

ծոլէն եկած կը ճանչնանք, պիտի զար-
մանանք՝ երբոր տեսնենք՝ թէ անոնց
ալ ոյքան մեծ մասը մենք մեր ձեռ-
քովը եւ կամ ընկերներուս ձեռքէն
կը քաշենք: Հղքատութենէ շատ կը-
նեղուինք. սակայն մարդոց ազքատու-
թեան ոյքան մեծ մասը ծուլութենէ,
շռայլութենէ, անժուժկալութենէ,
յանդգնութենէ, խարդախութենէ,
ստութենէ, կռիւէ, հալստահա-
րութենէ եւ պատերազմէ յառաջ ե-
կած է: Հիանդութիւններէ շատ
տառապանք կը քաշենք. սակայն աշ-
խարհիս մէջ եղած հիւանդութիւնե-
րուն եւ մահերուն ոյշափ մեծ մասը
հեղգութեան, անխոհեմութեան, ան-
ժուժկալութեան, կրից եւ ուրիշ լակ
մարդկային պատճառներու ծնունդ են:
Հս նոյն դիտողութիւնները կրնան ըլ-
լալ նաեւ շատ ուրիշ ասս տեսակ բա-
ներու վրայ: Հիրաւի մարդիկ ասս
կեանքիս մէջ կրած չարիքներնին կամ
իրենք իրենց ձեռօքը կը պատճառեն
եւ կամ կ'եւելցնեն:

բ. Հպուծոյ պատճառ չարչիները՝ ա-
նոնց եղելութեան հղբերութեան
ոլթան եղածնէն ոչ պակաս են:

Հարոյական չարիք ըլլալուն Հս-
տուծոյ բարեսիրութեանը դէմ չ'գալը
ընդունելնէս ետեւ, բնական չարիք
ըլլալը՝ ոպ Քարոյական չարչիայ յանցան-
քին պէրն եղելութեան համար, նոյն
ատրոգելիքին մէկ ընդդիմութիւն մը
չենք կրնար սեպել, ինչուան որ իրենց
ոլթան եղածէն անդին չանցնի չափը:

Հստութեամբ արդարութիւնը նը-
կատող էակը բարեսէր էակ է: Հա-
րութեան արդարութեան ցուցուցածէն
կամ յանցաւորին արժան եղածէն
պակաս ընողը ստութիւ բարեսէր է:
Թէ որ ասս ընդհանուր խօսքը ճշմարիտ
է նէ, ուրեմն կատարեալապէս յայտնի
է թէ նոյն իսկ այն չարիքն որ հս Հս-
տուծոյ բարեսիրութեանը դէմ առա-
կութիւն կը ներուի, բարեսէր ըլլա-
լուն անհակառակելի ապացոյց մըն է.
վասն զի խելքը գլուխը եղող մարդ
չ'կայ որ վայրկեան մը խորհի թէ իր քա-
շած չարիքները արժանաւորութենէն
եւս են: Հմէն ասս հանգամանքին մէջ
եղող մարդ պատրաստ սրտով կը խոս-
տովանի թէ իր արժան եղածէն շատ
քիչ են իր քաշածները: Հնտարա-
կոյս ստոյգ է թէ մարդոց կրած չարիք-
ներուն ծանրութիւնը իրենց յան-
ցանքներուն ծանրութենէն քիչ է:

Հսոր դէմ հոս գուցէ ասս պատաս-
խանը տրուի՝ թէ ամենէն չար մարդիկ
ինչ նեղութիւններ կը քաշեն կորնչ,
ամենէն բարի մարդիկ ալ նոյնը կը-
կրեն կոր. եւ թէ ասանկով ասոնք ի-
րենց արժան եղածէն աւելի տառա-
պանք կը քաշեն կոր: Հներան առնե-
լու եւ հաւատք ընծայելու խօսք չէ
ասս. ասիկայ բանին դէմովին անմտա-
դիր ըլլալէն եւ մեղքին անարժանա-
ւորութեանը վրայ խորին տգիտու-
թիւն ունենալէն յառաջ կու գայ:
Հսանկ խօսք մը ընողը կրնայ երթալ
ուղածին չափ բարի մարդոց հարցընել,
եւ անոնց ամէնքն ալ պիտի իմացընեն
իրեն՝ թէ իրենց քաշածը իրենց ար-
ժանաւոր սեպածէն շատ քիչ է: Հի-
րաւի բարի մարդիկ երբէք ասս բանիս
վրայ խօսք չեն ըներ. այլ անոնք ամէ-
կողմանէ իրենց յանցանքները ողոս-
լու, եւ միւս կողմանէ ալ Հստուծոյ
երկայնմտութեանը համար գնայլելով
գոհանալու ետեւէ են:

գ. Հս չարչիները հաքնոր են ա-
պառնոր աշխարհի մը վրայ ըլլալու քա-
րոք պնօրինուելնան դրութեան մը մէջ:

Հսանկ աշխարհի մը մէջ անա-
րնութեան ընթացքը սանձահարե-
լուն, եւ առանց սանձահարութեան
ձգտելովը իր ընդհանուր բնութեամ-
բը յառաջ երթալու աղէտները խա-
փանելուն բացարձակապէս հարկաւոր
ըլլալը ամէն մարդ ընդունելու է. թէ
որ աշխարհիս գոյութիւնը տեւողու-
թիւն պիտի ունենայ: Վ ասն զի յայտ-
նի է թէ աշխարհս առանց պատկերի

պատանիներու միացու ըլլայ նէ, շատ չ'քշեր վախճանը կը հասնի: Տկարները՝ զրաւորներուն օրա կ'ըլլան. պարտամիտները՝ խորամանկներուն. խաղաղասէրները՝ բռնաւորներուն. եւ բոլոր մարդիկ իրենց եւ մէկմէկու ծուլութեանը, հեղգութեանը, կիրքերուն եւ չարութիւններուն: Աբեղեան աշխարհիս մէջ եղած բնական չարիքները, որչափ որ հարկաւոր են նէ՝ մարդոց չարութիւնը զսպելու համար, Աստուծոյ կոչմանէ բարեսիրութեան ապացոյցներ են: Իսկ ասոնցմէ տակաւին համար հարկաւոր եղածէն աւելի բնական չարիք չըլլալը կատարեալ ապացուցութիւնով ստոյգ է. որովհետեւ մարդոց չարութիւնը բաւական եղածէն եւս զսպուած չէ: Այլ ընդհակառակն շատ անգամ մարդուն մարքէն կ'անցնի թէ աւելի խստութիւն պէտք է չարները սանձի տակ առնելու համար. եւ շատ անգամ ասոնց աղօթքը կ'ըլլայ, որ Աստուած երկնցնէ իր բազուկը, չար խորհուրդները աւելի խափանելու եւ առաւելապէս իրենց բռնաւորներուն անիրաւութենէն եւս առաւել պաշտպանելու համար:

Աշխարհքիս մէջ եղած նեղութիւնները բարի են նաեւ զանոնք կրողներուն վրայ դիտմամբ յատուկ բնական ազդեցութիւններին: Մէկ միջոց մը չկայ՝ հաւանականապէս՝ նեղութեան չափ յաճախ եւ ազդու ներգործութիւնով չար մարդոց բարքը մաքրող: Յաջողութիւնը, որն որ մարդ կը յուսայ թէ հեռանդութեան պիտի ձգէ զանոնք՝ սիրոյ պարանի մը պէս, չէ թէ միայն թափուր կ'ելլէ աս ներգործութենէն, այլ կ'երեւնայ թէ սովորաբար կը կարծրացնէ սրբութիւնին մեզաց եւ ապահովութեան մէջ, եւ բոլորովին կ'օտարացնէ զանոնք առ Աստուած եւ առ մարդիկ բարի վարմունք ունենալու խորհուրդներէն: Սոդոմի ու Գոմորի ապականութեան մէկ պատճառը հացի լիութիւնն էր: Երբոր "Խորայէլը գիրցաւ, իր Արարիչ Աստուածը թողուց, ու իր փրկութեան վէմը արհամարհեց": Անանկ ըրին հասարակօրէն ազգերն ու անհատները մեծ յաջողութեան ժամանակ: Հպարտութիւն եւ գոռոզութիւն հարստութեան, պաշտօնի, իշխանութեան եւ յաղթութեան՝ խօսքերը առակաւոր խօսուածքներ եղած են. որ ասիկա անհակառակելի ապացոյց մըն է ամբարտաւանութեան եւ գոռոզութեան յաջողութեան մեծարդիւնքներն ըլլալուն: Որչափ որ աշխարհային վայելչութիւններ ունենալ նէ, թէպէտ եւ երջանկութիւնիս շատ անգամ կը նաւաղի, սակայն այնչափ եւեթ կ'ըլլայ աշխարհքին ունեցած յարուածիս. եւ այնչափ կը տակաւնայ մեր պարտքերուն վրայ ունեցած նկատումնիս: Կեղծութիւնները միայն կ'երեւնայ թէ կը կործանեն աս յարուցը եւ հոգւոյն մտադրութիւնը կ'արթնցնեն առ առաքինութիւն եւ առ Աստուած: Սինչեւ անգամ կենաց ապահովութիւնն իսկ, ինչպէս որ նախաջրհեղեղանց վրայ փորձը եղաւ, (որուն կենաց երկարութիւնը սուրբ գիրքն ալ կը վկայէ, արտաքին պատմութիւնն ալ,) հարկաւորապէս ամենազօրաւոր միջոց մը կրնայ ըլլալ մարդոց մեղք գործելու համարձակութիւն տալու եւ զանոնք թշուառութեան մէջ ընկղմելու. եւ եօթանասուն տարի միջոցով կանխաս մահը շատ մեծ օրհնութիւն մը եղաւ մարդոց: Մինչ որ նորէն հազար տարի կեանք ունենային նէ մարդիկ, կրկին կը լեցուէր աշխարհք ջնջեղղէն առաջ եղած բռնաբարութիւնովը՝ ապականութիւնովը եւ թշուառութիւնովը:

Նմանապէս բարի մարդիկ ալ բացարձակապէս կարօտ են նեղութիւններու: Վասն զի ան նոյն Աստուած եւ իրենց պարտքերը մոռնալու համբաւութիւնը իրենց մէջն ալ կայ,

թէպէտ տկարացած : «Ո՛րանի որ վըշտացած չէի , սխալեցայ , կ՚ըսէ Սաղմոսերգուն , բայց հիմայ քու խօսքդ կը պահեմ»: Սաղ · ճԺԹ · 67 : Ա՛մէն բարի մարդու միտք աս ձայնին արձագանք կու տայ : Հարստութիւնը՝ պատիւը եւ հեշտութիւնը յոյժ մոլորեցուցիչ բաներ են . եւ անզգալի կերպով մարդուս սիրտը իրենց ետեւէն կը քաշեն : Իսկ նեղութիւնները առնոց որչափ ունայն եւ խաբեպայ եւ վտանգաւոր բաներ ըլլալը շատ աղէկ կը սորվեցընեն մեզի . դէպ ի վար գըլորած առեններս ձեռքերնէս կը բռնեն . եւ նորէն ապահովութեան ու խաղաղութեան կը հասցընեն մեզ : – Ա՛յսպէս ահա աս երկու դիտողութիւնով ալ նեղութիւնները խիստ կարեւոր օրհնութիւններ կը դառնան . եւ աս սով հաւանելի կերպով կը հաստատուի , թէ «Աստուած կամովին նեղութիւն չ՚տար , եւ մարդոց զաւկընեը չ՚տառապեցուներ» : Ողբ · գ · 33 :

Վերնադ նիւթերնուս աս մասին վրայ ինչուան հիմայ ըրած դիտողութիւններնիս միայն այն չարիքներուն համար էր , որոնց պատճառը Աստուած է սիրապէս : Սակայն մարդոց ձեռքովը յառաջ եկածներուն ալ շատ կը պատահին : Ա՛յն չարիքներն որ մարդիկ չար նպատակաւ կը գործեն , Աստուած շատ անգամ բարիի կը դարձընէ . որ ասանկով իր անունը կը փառաւորէ , իր արարածներուն մտածած չար բաներէն բարիք հանելով :

Հոս պէտք է որ աս ալ եւս յըշեցընենք թէ մարդոց բոլոր պատմութիւնները՝ Սուրբ Գրոց համաձայն՝ կը հաստատեն , թէ աշխարհք Աստուծոյ ձեռքէն ելած ատենը գեղեցիկ եւ հաճելի էր ամէն կերպով . եւ թէ մարդը կատարեալ սրբութեան եւ երանութեան մէջ ստեղծուեցաւ անոր վրայ . թէ մարդը աս կատարելութեան վիճակէն ապստամբեցաւ , եւ մեղաւոր ու առելի եղաւ իր Արարչին . թէ ժամանակ անցնելով՝ բոլոր իր սերունդը , բացի մէկ ընտանիքէ մը , գլուխլին ապականեցան , իրենց պարտքերը զանց ըրին , ամէն անօրէնութիւնը գործեցին , Աստուած անարգեցին , եւ մեկզմէկ կը սպաննէին . թէ վերջապէս ջրհեղեղ մը եղաւ աշխարհիս վրայ , աշխարհս ալ եւ իր ապականեալ բնակիչներն ալ կործանելու համար . եւ թէ աս դիպուածիս պատճառովը երկիրս շատ անբերրի եւ ապերջանիկ բնակութիւն մը եղաւ , եւ Աստուած շատ չարիքներ բերաւ անոր բնակիչներուն վրայ , որոնք առաջ գիտցուած չէին : Աս անցքերուն վրայ տուրբ Գրոց ըրած պատմութիւնը , որոնք հոս իրարու լի պատմութիւն յառաջ կը բերեմ՝ եւ ոչ թէ իրարու հայտնութիւն , անանկ հաստատուն ապացուցուած է՝ այնպիսի երեւելի նըշանքներով , այնպիսի միօրինակ զուգընթաց առանձնութիւնով մը . մարդկային օձռին ընդհանուր պատմութեան այնքան շատ իրողութիւններովը . եւ երկրիս երեսին ու արգասիքը գտնուած այնքան շատ եւ այնչափ զօրաւոր ապացոյցներով , որ անկեղծ մտքի տէր եղողը չ՚կրնար չ՚հաւատալ ասոնց ստուգութեանը : Աստի ասկէ աս անհակառակելի հետեւութիւնը կ՚ելլէ , թէ Աստուած աշխարհիս վրայ բերած չարիքները մարդուս ապստամբութենէն առաջ չ՚կան եղեր . եւ Աստուած ասոնք տուեր է մարդոց անօրէնութիւնը եւ ապստամբութիւնը կամ զսպելու եւ կամ պատուհասելու համար : Աս դիտողութեամբ աս չարիքները ամենեւին Աստուծոյ կողմանէ բարեսիրութեան թերութիւն մը չեն ցուցըներ , հապա իր խմաստութիւնը՝ արդարութիւնը եւ բարութիւնը կը ցուցընեն :

Աս նիւթիս վրայ եղած գլխաւոր դժուարութիւնը այն անստուգութիւնը վրայ է , որով որ հոգւոյն գալդոյութիւնը կրնայնուի բնական լուսով : Արդիւնիւ ամէն բանի վախ-

ճանը մնհաւանէ հտեւ է , եւ որով-
հետեւ բանականութեան աղօտ լոյսը
սկսր կերպով մը կը լուսաւորէ ատ
սահմանէն անդին եղած բաները , եւ
աղօտ ու տարակուսելի երեւոյթով
մը կը ցուցընէ զանոնք . մնքերնիս ա-
նոնց երեւոյթը նշմարած տեղը
չկրնար տճաճութիւն չցուցընել պա-
պիսի կարեւոր եւ սակայն անկատար
կերպով դիտցուած բաներու անստու-
գութեանը : Վանք որ աս նիւթիս
վրայ առարկութիւն բերուած ձեռնար-
կութիւններուն ամէնքն ալ հոգ ու ան-
մնհութեանը նպաստաւոր են , եւ զօ-
րութեան կողմանէ ալ սկսր ապա-
ցոյցները չեն : Լսել է որ աս ձեռնար-
կութիւններով Աստուծոյ բարեսիրու-
թեանը դէմ առարկողը իր կողմը կը-
տրկաւացընէ եւ իր հակառակորդին
փաստին ուժ կուտայ , վասն զի թէ
որ գալու գոյութիւն մը ըլլալը ըն-
դունելու ըլլայ նէ , բոլոր այն ան-
կանոն՝ անվայելուչ եւ անմեկնելի ե-
րեւցած բաները պարզ կերպով եւ
դիւրաւ պատշաճ բաներ կրնան ցու-
ցնել՝ մինչեւ անգամ արարածոց տե-
սութեանը , այն վերաբերութեան մի-
ջոցով՝ որն որ կրնան ունենալ աս աշ-
խարհիս բաներուն գալու եւ յաւիտե-
նական բաներու հետ :

Սակայն , կ'առարկեն հակառա-
կորդք , աս դիտողութիւններով իրօք
բարոյական չարեաց յանցանքը ուրե-
ցողներուն վերաբերեալ գժուարու-
թիւնները լուծուին ալ նէ , մնձկանց
եւ անասնոց պարագային օգուտ մը
չունին , որոնք թէպետ եւ անմեղ
սակայն կը տանջուին նեղութիւննե-
րով : Աս նիւթիս վրայ շատ մտրդոց
միտքը կը շփոթի , եւ յերաւի դժուար
բան է հասանելի կերպով հասկընալ
ու բացատրելը : Սակայն հետեւեալ
դիտողութիւնները բաւարարութիւն
մրն են աս խնդրոյն :

(1) Աս բաներուն եղած առարկու-
թեան բաւական պատասխան է աս ,
թէ այս երկու կարգ արարածոց հետ
ասանկ վարուելը բաւական պատճառ
կրնայ ըլլալ՝ բարեսիրութեան դէմ
չկռող եւ գուցէ բարեսիրութենէ ալ
պահանջուած , որ մեր հասկընալութենէն
վեր եղած ըլլայ : Աստուծոյ բարեսի-
րութեանը կողմէն եղող ապացոյցները
հաստատուն գիտութեան վրայ հիմ-
նուած են : Իսկ քնիս չհասած իրօ-
ղութիւնը չկրնար գիտցածովիս հաս-
տատել ապացոյցը խախտել : Աս-
տուծոյ բարեսիրութեան վկայութիւնը
գիտութեան վրայ կայացած է . իսկ ա-
նոր դէմ եղած առարկութիւնը տգի-
տութեան վրայ : Անդի հարկ չէ ցու-
ցընել թէ աս բաները համաձայն են
բարեսիրութեան հետ , այլ միայն հա-
մաձայն կրնան ըլլալ ցուցընելով կը
հերքուի առարկութիւնը . եւ բարեսի-
րութեան կողմանէ ցուցուած անժըխ-
տելի ապացոյցները նկատէ նէ մեկը ,
չկրնար տարակուսիլ՝ (թէպետ եւ ինչ-
պէս ըլլալը չտեսնուի ալ՝) թէ աս բա-
ները իրօք համաձայն են բարեսիրու-
թեան հետ եւ անկէ չարժեալ գործ-
քեր են :

(2) Անոնց համար , թէ որ են-
թադրենք թէ դէռ բարոյական գործ-
քերու մէջ կարողութիւններին չբա-
նեցուցած՝ իրաւամբ բարոյական ներ-
գործուն էակ կը սեպուին՝ բարոյական
բնաւորութեան տէր , անատնը աս
անտարակոյս է՝ թէ աս բնաւորութիւ-
նը ի հարկէ չար է , եւ հետեւապէս
քաշած նեղութիւններնուն արժան
են : Այրածին մանկան բարոյական
վիճակին վրայ աս գաղափարը ուն-
ցողներուն՝ անոր քաշած նեղութիւնը
եւ մնհը մեկնելու գժուար բան մը չէ :

(3) Իսկ թէ որ մնձկունք , բարոյ-
ական բնաւորութեան տէր սեպուե-
լու չեն նէ , (այլ միայն աս բնաւորու-
թիւնը ունենալու ընդունակութիւն
ունեցող ,) աս մասին անբանից կարգը
կը գասուին , որոնք երբէք բարոյական
ներգործութիւն չեն ունենար . սա-

կայն անոնք ամենամեծ կապակցութիւն մը ունին յանցաւոր եւ պատուհասեալ սեռի մը հետ, եւ անանկ բան մը կայ վրանին, որ ամէն կերպով ստուգութիւն կուտայ աս ճշմարտութեանը, թէ՝ եթէ ապրելու ըլլան նէ՝ այն նոյն յանցանքին եւ անոր հետեւութիւնը եղող վշտակրութեանը մասնակից պիտի ըլլան: Այս եւս ամենազօրաւոր եւ գործական կապով կապուած են չարեաց արժանաւոր եղողնելու հետ, այնպէս որ իրենց ճաշակած դառնութիւնն ու մահը անոնց մեծ ներգործութիւն կ'ընէ, եւ անոնց արդուած պատիժին մէկ մասն է, որուն վրայ որ վերը խօսեցանք: Նոտարագրս մանկանց վշտակրութիւնը՝ ուրիշ նպատակներէ ի զատ՝ աս նպատակներուն ալ կը ծառայէ. այսինքն՝ (ա) անոնց հետ կապակցութիւն ունեցողներուն խրատուիլը կամ պատժուիլը, ուրնոնք որ անոնց վիշտերովը կը վշտանան. եւ (բ) խիստ ազդու կերպով ցուցընել բոլոր տիեզերաց Աստուծոյ մեղքի դէմ՝ ունեցած ատելութիւնը, որ իրրեւ պատիժ տուած չարիքն ու մահը չէ թէ միայն գործքով մեղանչողին վրայ կ'ըլլան, այլ նաեւ անոր սերունդին վրայ, որն որ թէպէտ առանց գործնական մեղաց աշխարհք կու գայ, սակայն զինքը ծնողին ընութիւնը ընդունելով՝ ինք ալ անոր վիճակին մասնակից կ'ըլլայ: Այս նմանագրութիւնը, այսինքն որպէսզի վիճակը ըստ մեծի մասին ծնողքին վարքովը որոշուի՝ ընդհանուր է, եւ կը տեսնենք որ՝ մարդկային ընկերութեան յառաջադիմութեանը եւ բարեկարութեանը կոչմանէ՝ շատ մեծ օգուտներու պատճառ է. եւ քանի որ ասոր հետ մէկտեղ բարեսիրութեան՝ իմաստութեան եւ արդարութեան այնքան ապացոյցներ կան, ու մեր միտքն ալ բանին վերլուծութեան չկրնար կոր ըլլալ նէ, ալ մեղի որչափ դժուարութիւններով պատած երեւնայ ալ նէ աս տեսնագրութիւնը, հաւատալու ենք որ արդար՝ իմաստուն եւ բարի է: Երբոր աստենք գայ, ասոր ասանկ ըլլալուն բոլոր պատճառները կը հասկընանք, եւ ամէն դժուարութիւն կը լուծուի:

(4) Նահատակներուն վրայ եղած խնդիրը ասկէ տարբեր է. եւ անոր վրայ հետեւեալ ծանօթութիւնները արժանի են դիտողութեան:

(ա) Նահատակ մահուան ենթակայութիւնը չէ թէ չարիք, հապա իրրեւ բարիք կրնանք սեպել. վասն զի՝ ընդհանուր նկատմամբ՝ ասիկայ աւելի երջանկութիւն յառաջ կը բերէ, քան թէ մահուան ենթակայութիւն չունենալին: Այրիկայ կարգադրութեանց բոլորը անոնց մահուանը վրայ հաստատուած է: Անոնց մեռնելովը մարդիկ կ'ապրին, իրենց ուսուլքին ու հաղորդելքին մեծ մասը անոնցմէ ընդունելով: Անոնց մահը բուն իրենց ալ բարիք մը կրնանք սեպել: Իրենց մահը աւելի անասնական կենաց եւ վայելչութեան պատճառ է, (հիմնական կարգադրութեանը նայելով,) քան թէ մահ չճաշակելնին. վասն զի բուսական բաներով ապրողներուն թիւը շատ քիչ է, քան թէ մեկմէկ ուտելով ապրողներուն: Կենդանեաց ան սահմանին որ միւսներուն կերակուր կ'ըլլան, զարմանալի բազմաձեւութիւն կայ ունին. եւ աս բազմաձեւութեան պարագային մէջ կենդանեաց մահուան ենթակայ ըլլալը շատ օգուտներ կրնայ ցուցուիլ: Այդ երեւութիւնը նաեւ կենդանեաց ան ցնծութեան գործունէութիւնը եւ հաճութեանը մեծ մասին պատճառն է, որոնք որ ուրիշ կենդանիներով կապրին: Պաշտպանութեան, փախստեան եւ նախազգուշութեան ձանձերն ալ միւս մասին զբաղմունքն եղած են: Այս միջոցիս անգամ աս վերլուծութեանս համար պատճառ չունինք կարծելու թէ միւս ներուն ձեռքէն քաշած վախերնին շատ կը վտանգէ իրենց երջանկութիւնը

Իրենց վանգը միշտ կայ. եւ մէկ քանիներին այնչափ զգայուն կ'երեւնան առ բանիս, որ ձեռքերնին եկած ամենէն բազագոյն կերպովը պատրաստութիւն կը տեսնեն վտանգէ ազատելու. սակայն առ վախը ունենալին իրենց երջանկութիւնը չ'դպչիր, այլ միայն իրօք յարձակմունք եղած ատենը տառապանք կը ցուցընեն: Իրենց վճռակին անապահովութիւնը սրտի նեղութիւնով եւ վախով աչքերնուն առջին բերելու համար՝ քիչ թոզ ըլլայ՝ խորհրդածութիւն կ'ուզէ. սակայն առ խորհրդածութեան կարողութիւնը՝ բարեզգածութեամբ չ'կայ վըստին: Ասպատակը, որչափ շատ վտանգներ ու թշնամիներ ունի ալ նէ, խազասիրութեան կողմանէ մէկ կենդանիէ մը վար չ'ծիար:

(բ) Ընտանոց մտհոգութեան եւ ցաւակից ներկայ ըլլալուն մէջ որչափ չարիք որ կայ նէ, անոր պատճառը հաւանականապար մարդոց հետ ունեցած վերաբերութիւններն է: Թէ որ մարդը չ'մեզանչէր նէ, հաւանական չէ թէ անասուններուն հիմնական պէս վշտակրութեան ենթակայ պիտի ըլլային: Ասկայն անոնք մարդուն համար ստեղծուեցան: Մէկ խօսքով՝ անոնց բաղդը մարդուն բաղդին հետ կապուած էր: Երբոր մարդս ինկաւ, իրեն վերաբերեալ ամէն բան ալ անէծքի տակ ինկաւ. եւ աշխարհիս ու անոր բոլոր բնակիչներուն վրայ, որոնց վրայ որ մարդս տէր կարգեալ էր, եւ անոնց ամէնը իր ծառայութեանը համար ստեղծուած էին, առանկ ընդհանուր անէծք իջնալովը՝ մեղքին բնութիւնն ու արդիւնքները եւ Ընտուծոյ անոր դէմ ունեցած առերեսութիւնը կը ցուցուի ահարկու կերպով: Ասկայն տակաւին գաղտնիք մը կայ աս բանիս մէջ, որն որ աս ներկայ վիճակնուս մէջ իմանալու ոյժ չենք կրնար ունենալ, եւ պէտք է որ գոհ ըլլանք ապատնին յայտնութիւններուն ձգելով [1]:

9. Ընտուծոյ բարեհոգութիւնը վասն Աստիճ Արդոյ պատուճ ծանօթութիւնը:

Ընտութեան բարերար կարգադրութենէն եկած Ընտուծոյ բարեսիրութեանը ապացոյցը Աստիճ Արդոյ մէջ շատ անգամ՝ կը յիշուի: Աս ապացոյցը ամենէն որոշ եւ ընդարձակ ցուցնող մասը ճգ Սազմոսն է: Անդուս սիրալ առ Ընտուած սիրոյ՝ հնազանդութեան եւ երախտագիտութեան շարժելու եւ կրօնական զգացումներով յորդորելու համար, պէտք է որ Ընտուծոյ բարեսիրութիւնը տեսութեան բերենք: Ընդ համար Յովհաննէս առաքեալ իր առաջին թուղթին մէջ (դ. 8, 16) կ'ըսէ, թէ "Ընտուած սէր է". եւ Գլուխն "Ընտուած ինքն իսկ գեղեցկութիւն եւ սէր է", կ'ըսէ:

— Ներկայ առաջնորդութիւնը կատարեալ ներգործութիւն ունենալու համար, ամէն մարդ խորհելու է թէ որչափ սէր ցուցուցած է Ընտուած իրեն՝ իբրեւ անհատ: — Ընտուած աշխարհը մանաւանդ Ընտուած բարեսիրութեանը ան վկայութիւններուն կ'ուղղէ մտադրութիւններս, որոնք մարդիկ երջանկութեան բերելու համար՝ հրահանգի եւ փրկագործութեան առիթով ժամանակ ժամանակ ըրած բոլոր դործքերովը եւ մանաւանդ իր Որդին պարգեւելովը ցուցուց: Աս կարդէն են Աւրիսանեսութիւնով տրուած օրհնութիւններուն վրայ խօսող բնաբանները. [1] ինչպէս՝ Յով. գ. 16: ա Յով. դ. 9, 10: Հռով. ե, 6–11: Տիտ. բ. 11–14: Ընտուծոյ սիրոյն ան մեծ վկայութիւնը վսեմաբանութիւնով կ'ըսուի սէր, շնորհ:

Ընտուծոյ սէրը՝ մտածակարարութիւնը այլեւայլ կերպերուն եւ արարածոց ու

[1] Աս դիտիս վրայ տես Paley's Naturel Theology, Chap XXVI.

անոնց վիճակին հետ ունեցած զանազան առնչութիւններուն համեմատ՝ այլ եւ այլ անուններ ունի Սուրբ Գրոց մէջ։ Ընդհանրապէս մարդոց ցուցուցած սէրը կ՚ըսուի ֆպտպտակրտ-ըն-ե՝ն։ (Տէո. գ. 4.) եւ աս սէրը ուրիշներուն Աստուած մարդկանց ընծայը կը կոչուի։ Աղօթելուց եւ տառապելոց ցուցուցած սէրը կ՚ըսուի ոզբմա-ըն-ե՝ն եւ գթո-ըն-ե՝ն։ Ի վիճակին մէջ եղող մարդոց խոստմունք կայ տրուած, թէ Աստուած պիտի պաշտպանէ եւ միխիթարէ զիրենք, եւ աղատութեան հնարք պիտի ցուցընէ իրենց, քանիսը իրենք ամենեւին հնարք չեն տեսներ։ Նա աս պարագային մէջ եղողներուն անպատմելի միխիթարութիւն մը պիտի ըլլայ աս, որ Աստուած չէ թէ միայն իրմէն պաշտպանութիւն եւ օգնութիւն ընդունելու կոչը ունենալու կարողացուցած է զիրենք՝ իրենց բանականութեան կիրառութիւնովը, հապա որոշ կերպով խոստացած է իրենց թէ ստուգիւ օգնութիւն եւ պաշտպանութիւն պիտի ընէ։ Աստուծոյ հաւատացեալ նուիրեալներուն միխիթարութիւն չկրնար ըլլալ տառապալին. եւ աս բանիս մէջ արձուն ըլլալու է կրօնական ուսուցիչը իր վարդապետութեանը մէջ։ — Աստուծոյ պատուհասելի արարածոց արժանաւոր պատիժը թեթեւցընելով կամ յապաղեցընելով ցուցուցած սէրը կը կոչուի էրկայնմտութի՝ն, համբերո-ըն-ե՝ն, ներ-ո՝ն։ Սաղ. ճգ. 8, եւայլն։ Ես-այ. ե. 4։ Թ. 22։

Աստուծոյ սէրը Սուրբ Գրոց մէջ ստորագրուած է իրրեւ,

1. Ինքհանոյր եւ անուշտ։ Աստուած իր արարածներուն ամէն մեկուն ընդունելու կարող եղածին եւ յարմարութեանը չափ բարիք կը պարգեւէ։ Սաղ. ճխե. 9, "Տէրը ամենուն բարի է, եւ անոր ողորմութիւնները բոլոր իր գործքերուն վրայ է"։ Սաղ. ԼՀ. 7։ ճգ. 11–13, "Երչափ որ երկինքը երկրէս բարձր է, այնչափ իր ողորմութիւնը իրմէն վախցողներուն վրայ զօրաւոր է", եւայլն։ Աստուծոյ ընդհանուր եւ անաչառ սիրոյն վարդապետութիւնը, թէպէտ եւ Հին կտակարանի մարգարէներէն ճանչցած եւ տօրվեցուցած են, սակայն ձիշդ եղածին պէս եւ կատարեալ կերպով նախ եւ առաջ Նոր Կտակարանին մէջ ցուցուած է, ընդդէմ Հրէից նախապաշարմանցը, որոնք շահասիրութեան էին Աստուծոյ բարութիւնը։ Հակառակ Հին Կտակարանի վարդապետութեան եւ մանաւանդ Նախնիներուն համար Աստուծոյ սիրոյն վրայ ամենեւին ուղիղ գաղափար չունենալը անիրաւ խօսք է. եւ անանկ ըլլալը անհամար վկայութիւններէ կրնայ ապացուցուիլ. ինչպէս՝ օրինակի համար, Ելլ. 6, 7։ Ղեւ. ժգ. 17, 18։ Հրէից աս բանիս վրայ սխալ կարծիք ունենալուն պատճառը իրենց աղգին մեծ մասին է, չէ թէ իրենց վարդապետներուն։ Իրենց բարոյական իմացողութիւնը այնքան ծուռ էր որ Աստուծոյ բարոյական ստորոգիչներուն վրայ սորվածնին սխալ կը մեկնաբանէին։

2. Շնորհակալ եւ յիշատակ։ Նա կը նշանակէ մանաւանդ՝ Աստուծոյ սէրը "շնորհք" կը կոչուի։ Հռով. գ. 4, եւայլն։ Ժա. 5։ Հրէից բարոյականութեան աւելի ձեռնակար կարծիք մը չկայ, քան թէ աս, որ Քրիստոսի ժամանակը Հրէից մէջ այնչափ հաստատութիւն գտած էր, եւ ակնածելու չափը գործերուն մէջ այլ եւ այլ կերպարանքներով երեւցաւ, թէ մարդիկ կրնան իրենց գործքովը Աստուծոյ սէրը շահիլ կամ անոր արժանաւորութիւն ունենալ. եւ ասոր համար Նոր Կտակարանի մասնաւորութիւնն ալ ասկէ աւելի դէմ եկող կարծիք չկար։ Հնհնար բան է որ Նոր եւ իսկ տեսակ արժանաւորութիւն կամ արդիւնք ու սէր իմիսին նկա-

տուին . վասն զի թէ որ արդիւնքի փոխարէն է նէ ցուցուած սէրը , ալ անիկայ սէր չըլլար , այլ պարտականու-ըն . (Հռով . գ . 4 :) – Սակայն ասալ պէտք է դիտել , թէ Աստուծոյ ձրիական բարեմիտութիւնը երբէք իր իմաստութեանը եւ արդարութեանը դէմ անպատշաճ կերպով չ'գործիր : Ասոր օրոյ աստուածապաշտք միշտ վստահ կրնան ըլլալ թէ Աստուծմէ պարգեւներ պիտի ընդունին . քանի որ չարերը սասկ ակնկալութիւն մը չեն կրնար ունենալ : Հռով . բ . 4 , 5 :

ՀԱՏՈՒԱԾ . ԺԱ

Աստուծոյ Երկարոյնութիւնը վրայ :

ա . Աստուծոյ արդարութիւնը ան ստորոգելիքն է , որով գործքով կը ցուցընէ արդարութեան ունեցած հաւանութիւնը եւ անարդարութեան կամ չարութեան դէմ ունեցած տհաճութիւնը :

բ . Աստուծոյ արդար ըլլալը իր բարեսիրութենէն կը ցուցուի : Ներումութիւնը բարեսիրութեան հակառակ է . ասոնի ճշմարտապէս բարեսէր էակը անարդար չկրնար ըլլալ : Աստուծոյ բարեսիրութիւնը ինչ ապացոյցներով կը հաստատուի նէ , նոյն ապացոյցներովը կը ցուցուի իր արդարութիւնն ալ :

գ . Աստուծոյ ասոր ստորոգելիքին վրայ Սուրբ Գրոց տուած վկայութիւնը միւսներուն վրայ յիշածին չափ յստակ եւ ընդարձակ է : "Աստուած հաւատարիմ է ու անիրաւութիւն չունի" : Երկ . Օրէն . ԼԲ . 4 : Օսնեայ . ժբ . 25 : Յայտ . ժե . 3 : ժզ . 5 , 7 : Հռով . բ . 4–6 : գ . 25 , 26 :

դ . Երկայնմտութեան գործոց եւ գէպի բառերուն եւ Նինուէին ձիւնաց բառին Սուրբ Գրոց մէջ ինծոր գործածուելուն վրայ : Գործոց նախնական եւ սկզբնական նշանակութիւնովը անտարակոյս կը նշանակէ յամրոթ , պապշած , տանջուած նեղութիւն մը ձգտողը . վերջը , ընդհակառակ : Նինուէին ձիւնաց ալ ասոնցմէ նշանակութիւնը ունի . նոյնպէս եւ Աստիներէն justus եւ Անգղիերէն right եւ Հայերէն ուղղ բառը : Աստ Երկայնմտութեան եւ Նինուէին բառերը նոքա ասոնց նշանակութիւնը ստացան , արդարութեանով ուղղութեանով գործող , առաքինի մարդ՝ բարոյական մարդ : Աստ այսմ՝ գէպի եւ ձիւնաց (թէ Հօրեանական թարգմանութեանը մէջ եւ թէ Նոր Կտակարանին մէջ) կը նշանակեն առաջնորդութեան , ապաշխարութեան . նաեւ ճշմարտութեան , (Հռոյ . խբ . 6 ,) երջանկութեան , հաստատմունքի , արդարութեան , բարութիւն , քաղցրութիւն , աղերսութիւն . եւ դատաստանի մէջ նզած արդարութիւն : Աստկէց Ենգոպէ եւ ձիւնաց կը նշանակեն նաեւ ապշիլ , անձրեւ հանել , ներել եւ ընդհանրապէս ընդունել : Աստոնց բուն նշանակութիւնը ամէն տեղ խօսքին կապակցութենէն դատելու է :

ե . Աստուած բարիին եւ օգտակարին ունեցած հաճութիւնը եւ չարին ու վնասակարին ունեցած տհաճութիւնը երկու կերպով կը ցուցընէ մարդոց : (1) Օրէնդրով եւ այլ եւ այլ յանձնարարութիւններով , որոնց վարձքը բարի եւ օգտակար եղածը եւ հակադարձը՝ չար ու վնասակար եղածը մեզի սորվեցընել է , որ գիտնանք թէ ինծոր պիտի կանոնաւորենք մեր զգացումներն ու վարքը : Այսկէց կը կոչուի օրէնսդրական արդարութիւն : (2) Դատաստանով . որոնցմով բարի բաներուն եւ գանոնք գործողներուն վրայ ունեցած հաճութիւնը , եւ չար բաներուն ու չարութիւն ընդներուն դէմ ունեցած տհաճութիւնը կը յայտնէ : Այս ալ կ'ըսուի փոխաբերական արդարութիւն : – Այս նոյն բանը ուրիշ խօսքով ալ կրնանք ըսել՝ այսպէս .

Աստուած սուրբ ըլլալով՝ բարոյապէս չարն ու բարին եւ հետեւաբար մարդոց չար ու բարի գործքերը ճշդութեամբ կ՚որոշէ · ասոր որոշմունքը յայտնած է մարդոց իր օրէնքներովը · (որոնք կ՚իմանանք բանականութիւնով՝ յայտնութիւնով եւ փորձառութիւնով ·) եւ ասոնք օրէնքներուն վրայ հաստատուն կը մնայ · եւ մարդոց չարին ու բարիին տարբերութիւնը չէ թէ միայն գիտցնելու , հապա փորձով ալ ղացուցնելու համար՝ անբաժանելի կերպով բարիին հետ հարկաւոր օգուտ (վարձ) կապակցած է , եւ չարին հետ վնաս (պատիժ) : — Աստի ասոնք կարգիս հաստատ մենք ալ խօսինք ,

Ա · Աստուածային օրէնքներուն ընդհանուր վրայ :

Աստուածային օրէնքներուն բոլորն ալ մարդոց ճշմարիտ բարեկեցութեանը համար են · վասն զի ինչ որ բարի եւ օգտակար է նէ ան կը հրամայեն , եւ չար ու վնասակար եղածը կ՚արգիլեն : Տես Սաղ · ժթ · 8–12 : Հռով · ժբ · 2 , "Աստուծոյ կամքը բարի՝ հաճելի եւ կատարեալ է" : Աստուծոյ օրէնքները ընդհանրապէս երկուքի կը բաժնուին ·

1 · Բնական · այսինքն՝ ան օրէնքները , որոնք հարկաւորապէս կան մարդկային բնութեան մէջ : Աստիք բանականութենէն եւ խղճմտանքէն կրնանք սորվիլ , եւ Աստուածաշունչին մէջ կրկնուած , բացատրուած եւ ընդարձակած են , եւ շարունակ կը յիշուին :

2 · Դրական · ան օրէնքներն որ հարկաւոր կապակցութիւն մը չունին մարդկային բնութեան հետ , եւ ուստի բանականութիւնով չեն գտնուիր եւ ապացուցուիր · այլ միայն Աստուծոյ հրամանէն կախեալ են : Աստիք մարդուս սրտին վրայ գրուած չեն , հապա դրսէն Աստուծմէ ծանուցեալ : Դրական օրինաց կարգը կը դասուին անոնք ալ որ կը վերաբերին հրապարակական պաշտամանն եւ ծիսականին , նաեւ Հին Ուխտի քաղաքական պատուիրանքները , եւ Հին ու Նոր Կտակարանին մէջ բովանդակեալ շատ ուրիշ կրօնական պատուիրանքներ եւ վարդապետութիւններ :

Մեզ մարդ կը հաւատայ թէ ասանկ դրական օրէնքներ Աստուած Հրեից ալ Քրիստոնէից ալ տուաւ : Այս դրական օրէնքներուն ընծայուած հաւատքին արդարացի ըլլալը կը հաստատուի հետեւեալ պատճառներով : (ա) Դրական պատուիրաններն հարկաւոր են , վասն զի հնազանդութեան՝ աստուածպաշտութեան եւ ջերմեռանդութեան կրթութիւն մը կու տան մարդուս : Հայր մը շատ անգամ որդւոյն վրայ ինքնակամ մէկ կանոն մը կը դնէ , անոր հնազանդութիւն սորվեցընելու համար , եւ կամ ուրիշ իմաստուն դիտաւորութիւնով մը · բայց միշտ տղուն բարիքը մտածելով · թէպէտ եւ տղան ան բանը ինչու համար կամ ինչ նպատակաւ ընելը չկարենայ հասկընալ : Այսպէս որպէս պէտք է հնազանդիլ դրական պատուիրանաց , թէեւ չկարենանք տեսնել մեր բարեկեցութեանը հետ բնական եւ յայտնի կապակցութիւն մը ունենալնին · վասն զի Աստուծոյ հրամայած բաներն են անոնք , որ ինքը մեր օգտին վերաբերութիւն չունեցող բան չպատուիրէ բնաւ : (բ) Որպէս փորձառութիւնը կը ցուցընէ , թէ մինչեւ անգամ ամենէն քաջ կրթուած մարդիկ , իրենք իրենց խելքին որ ձեան նէ , անհնարին անտեղութիւններու մէջ կ՚իյնան կրօնական արարողութեանց եւ պաշտամանց ձեւերու մէջ : Աստի անդէպ չկրնար ըլլալ Աստուծոյ ինքնակամ պաշտամունք սահմանելը եւ կրօնքի վերաբերեալ դրական օրէնքներ եւ վարդապետութիւններ տալը : (գ) Մինչեւ անգամ բնական օրէնքները՝ բացայայտ կերպով մը յայտնուելով եւ

դրականապէս հրամայուելով՝ դրական հեղինակութիւն մը կ՚ունենան, եւ ոչ ոեւէ հաստատութիւն մը կ՚ընդունին, եւ այսպէս եւեւէ մեծ ազդեցութիւն կ՚ընեն։ Դրական պատուէրներով կը մեկնուին, կը հաստատուին, կ՚ընդարձակին եւ կը զօրանան։ — Ասոնց որովհետեւ դրական պատուիրանքները շատ անգամ այնպիսի մանաւանդ պատահներու համար են, որոնք բաներուն բնութենէն չեն գիտցուիր, ասոր համար հարկաւորապէս ընդհանրական եւ անփոփոխելի չեն, թէ որ Աստուած զանոնք իբրեւ ընդհանրական եւ անփոխուիս չհրամայէ. եւ ուշ ալ հարկ են անանկ մարդոց վրայ, որոնք՝ յանցանքը իրենցը ջնջելով՝ տգէտ կը մնան անոնց վրայով։

Ե. Աստուծոյ գերագոյնական Ընդդատութիւնը վրայ։

Աստուած երբոր իր օրէնքներուն համեմատ եղած գործքերուն հաճութիւն կը ցուցընէ, եւ իր օրէնքներուն դէմ գործուած բաներուն տհաճութիւն կը ցուցընէ նէ, իր փոխարինական արդարութիւնը կը տեսնենք։ Այս բարոյապէս բարի եղած բանին ցուցուած հաւանութիւնը կ՚ըսուի վարձ։ եւ չարին դէմ ցուցուած անհաւանութիւնը կը կոչուի պատիժ։ Առաջինը Աստուծոյ Կրոց մէջ շատ անգամ կը կոչուի Աստուծոյ սէրը, եւ երկրին Աստուծոյ բարկութիւնը. (Ղեւտ. ա. 18։ բ. 8։) — Անոնք որ Աստուծոյ գոյութեանը կը հաւատան, ընդհանրապէս կ՚ընդունին թէ ինքը չէ թէ միայն մեր գերագոյն իշխանն է, այլ մեր վիճակին անօրէնն ալ է. — թէ մեր երջանկութիւնն ու թշուառութիւնը իր ձեռքն է։ Եւ որովհետեւ թէ փոխանութիւնով եւ թէ դիտողութիւնով կը գտնենք որ աստուածային պատուիրանաց հնազանդութենէն երջանկութիւն յառաջ կու գայ, եւ անհնազանդութենէն ապերջանկութիւն, ասկէ կը մակաբերենք՝ թէ Աստուած առաքինութիւնը կը վարձատրէ, եւ մեղքութիւնը կը պատուհասէ. թէ երջանկութիւնը իր սիրոյն վկայութիւն է, եւ թշուառութիւնը իր տհաճութեանը եւ բարկութեանը։ Այս պարզ ծանօթութեան համեմատ հասկընալու եւ մեկնելու ենք Աստուածաշունչին այն նիւթիս վրայ գործածած լեզուն, որով Աստուած իբրեւ մարդու նման գործող կը ցուցուի։ — Աստուծոյ վրայ ձեւացուցած մեր այս ծանօթութենէն, թէ ըստ օրինի մարդկանց կը գործէ, եւ որն որ մարդոց սովորական եղած լեզուովը կը ցուցընենք, աստուածային արդարութեան այս երկու բաժանմունքը կ՚ելլէ՝ ըստ դպրոցականաց, այն է՝ վերչհատոյց արդարութիւն եւ պատժական արդարութիւն։

1. Վերչհատոյց Ընդդատութիւն։

Աստուած երբոր բարի գործքերը կը վարձատրէ՝ անմիջապէս վարձատրեալ եւ կամ խոստմունքով ապագայ առենի ձգուած շնորհքներով, իր վարձահատոյց արդարութիւնը ի գործ կը դնէ։ Այս մեզի իրբեւ վարձք պարգեւատրեալ օրհնութիւններէն իրաւամբ կը մակաբերենք թէ գործքերնիս Աստուծոյ կամացը համաձայն են, եւ թէ ինքը հաճութիւն եւ սէր ունի մեր վրայ. ասանկով այս օրհնութիւնները յորդոր մը կ՚ըլլան մեզի որ մեր վարմունքը աստուածային պատուիրաց համաձայնեցընենք. որ ասկէ կրնանք այս հետեւութիւնը հանել, թէ ուրեմն Աստուծոյ մեզ վարձատրելուն նպատակն ալ այս պիտի ըլլայ։ Այս բանը կը ցուցընեն Սուրբ Կրոց հետեւեալ բնաբանները. Սաղ. լէ. 37։ հգ. 24, եւայլն։ Ղեւտ. բ. 6–10։ ա Կորնթ. գ. 8։ Եբր. զ. 10։ բ Տիմ. դ. 8, եւայլն։ — Աստուծոյ պարգեւած վարձքը տեսլաբար երկուքի կը բաժա-

նուի, ընական եւ պրկական։ Ընական վարքերը պարզէս կրնանք բացատրել. Աստուած անանկ խնամատարեմուի կազմակերպեր է բնութիւնը, որ բարի գործքերը երջանիկ հետեւութիւններ կ՚ունենան։ Այս բնական վարձուց կարգէն են մարքի հանդարտութիւնն ու խաղաղութիւնը, բարիին հաճութիւնը, արտաքին բարեաց վայելչութիւնը, մարմնաւոր զօրութիւն եւ առողջութիւն, տասցուածքի առատութիւն, եւայլն։ Տես Ասղ. գէ. 16–40։ ՃԺբ։ Այս մարքով ըսուած է առ Իսրայէլ, թէ Աստուածդ Եհովան քեզ կը ծաղեցնէ։ – Պրկական վարձքերուն անունք են, որ մարդոց գործքերուն հետ հաստատ կապակցութիւն մը չունին. հապա աստուածային որոշ եւ մանաւանդ առանձնադրութեամբ կը տրուին։ Ըստ այ խնդիրը կ՚ըլլայ, թէ գրական վարձատրութիւն կայ ներկայ կեանքի մէջ. եւ թէ որ կայ, ի՞նչ բաներ են։ Այսր կը պատասխանենք, թէ Աբրհամական անտեսութեան մէջ հին անտեսութեան պէս գրական վարձքեր ընդհանրապէս խոստացուած չեն ներկայ կեանքիս համար. եւ թէ ընդհանրապէս անհնար է մանաւանդ դիպուածներու մէջ որոշել թէ եղած վարձատրութիւնը բնական է՝ թէ գրական։ Ի վկայութիւն ներկայ վարձուց սովրեալ չիշուած վկայութիւնները կամ առաքինութեան բնական հետեւութիւններուն կը վերաբերին. (ինչպէս՝ առ Տես. գ. 8։ Առկ. ժ. 29, 30։ Աղ. գ. 2, եւայլն.) եւ կամ Աբէլից եղած մանաւանդ խոստմունքներուն, որոնց վաւերութիւնը անցած է. (ինչպէս՝ Եբր. Օբէդ. իբ. Եփես. գ. 2։) Սակայն առ բանը հաստատող խոստմունքներ կան, թէ ներկայ կեանքիս մէջ "աստուածպաշտութիւնը" շահաւոր պիտի ըլլայ։ "Աստուածպաշտութիւնը ամէն բանի օգտակար է, եւ կենաց խոստմունքը ունի հիմնականներն ու գալիքին". առ Տես. գ. 8։ Այր կատարեալի մատենագիրները գալու աշխարհքին վարձքերուն վրայ խօսած առներին, յայտնապէս կը քարոզեն թէ բարի գործոց բնական հետեւութիւններէն ի զատ, որոնք պիտի վայելեն արդարները, Աստուած գրական վարձքեր ալ պիտի շնորհէ անոնց, որոնք առաքինութեան բնական հետեւութիւնները չեն։ – Այս ծանօթութիւնն ալ կրնանք տալ Աստուծոյ վարձահատոյց արդարութեանը վրայ, թէ ընդհանրական է, ամէն անհատի ամենափոքր առաքինութիւնը պիտի վարձատրուի. վասն զի անոնց ամէնը յայտնի են Աստուծոյ։ Ասղ. ժ. 42։ առ Կորնթ. գ. 5։ Եբր. գ. 10։ Յայտն. ծնողաց է. Հռովմ. բ. 10, 11։ Աստուած մարդկային դատաստաններու չ՚նմանելով, որոնք շատ անգամ արտաքին երեւոյթներէ կը խաբուին, ամէն գործք իր բարոյական արժէքին եւ իրական՝ ներքին պատուականութեանը համեմատ կը վարձատրէ։ Աստուածային արդարութեան կատարեալ ցուցմունքը, թէ վարձքով եւ թէ պատիժով, առ կեանքիս մէջ չըլլալ. հապա, ինչպէս որ կը սորվինք Աստուածաշունչէն, գալու աշխարհքին պահուած է։ Այս ալ կը սորվինք Աստուածաշունչէն, թէ առ մեր ներկայ կեանքը մեր գոյութեանը մէկ տկար սկզբնաւորութիւնն է. եւ թէ մեր գոյութեանը խիստ մեծ եւ կարեւոր մասը, մեր ճշմարիտ կեանքը սակէ ետեւ պիտի սկսի. եւ ասով կարող կ՚ըլլանք միտք առնել ան բանը, որ առանց առ գիտութեանը անհնարին պիտի ըլլար մեզի, թէ Աստուծոյ արդարութեանը ինչպէս կը համաձայնի արդարին նեղութիւն եւ չարագործին յաջողութիւն տրուիլը, որ շատ անգամ կ՚ըլլայ առ աշխարհիս մէջ։ Տես զօրեներին հետ խառնուած որսկին առակը, Ասղ. ժգ. 24–30, բաղդ. համար 36–40։ Իբ Հռով. բ. 5–12։ Ա Թես. ա. 4—12։

2. Պատճառն Ընդդուներին։

Աստուած պատճառ իր արդարութիւնը կը ցուցընէ կ'ըսենք նէ, ասիկա է, թէ իր անօրինութեամբը բարոյական չարիքէն թշուառութիւն կը հետեւցընէ, որպէս զի աս բանը հաստատէ մարդոց մտքին մէջ՝ թէ չ'հաճիր իր պատուիրանքներուն դէմ անհնազանդութիւն ըլլալուն։

ա. Աստուծոյ պատիժ տալուն նպատակները։

Աստուած պատիժ կու տայ, (1) բարոյական չարիքը արգիլելու կամ նուազցընելու համար, որով ընդհանուրին եւ մանաւանդ անհատից օգտին համար եղած կ'ըլլայ տուած պատիժը։ ա Կորնթ. ժա. 32, "Չէ թէ որ դատուինք, Տէրոջմէն կը խրատուինք, որ աշխարհի հետ չ'դատապարտուինք"։ պարունակ մեր վրայ եկած աստուածային պատիժները մեր աղէկութեանը համար են, եւ առանց անոնցմով խրատուելու, յաճախ մը ունենանք ալ նէ, յանիրաւական եղանութենէ զերկը կը մնանք, եւ անհատ մարդոց բաղդին կը վնասակին։ Ասայ. իզ. 9, "Երբոր քու դատաստաններդ երկրի վրայ կ'ըլլան, աշխարհիս բնակիչները արդարութիւն կը սորվին"։ Սաղ. ճԺԸ. 67, "Քանի որ վշտացած չէի, սխալեցայ, բայց հիմայ քու խօսքդ կը պահեմ", որ ըսելով թէ ուրիշ վշտացած չէի, "Ղեկ եղաւ ինձի որ վշտացայ, որ քու օրէնքներդ սորվիմ"։ – Աստուած պատիժ կու տայ, (2) ապիկար ցուցընելու համար, թէ մեղքը ատելի է իրեն, եւ թէ միայն ճշմարիտ հնազանդութիւն ընդոր իր հաճութիւնը կրնայ ընդունիլ։ եւ ասանկով մարդոց գերազանց օգտին համար եղած իր բարեբար օրէնքներուն հնազանդութիւնը աշխարհիս մէջ անոնց պահելու համար։ Չէ որովհետեւ Աստուծոյ հաճութենէն ատելի կարեւոր եւ ցանկալի բան չ'կրնար ըլլալ մարդոց, վասն որոյ ասոր դիտաւորութիւնով ալ պատիժ տալու կը շարժի նոյն բարեսիրութիւնովը, որով իր օրէնքին հնազանդութիւնը պահելու համար կը պատժէ։

Աստուած կը պատժէ մարդիկ ասոնպատակաւ, որ զինքը իբրեւ սուրբ կամ չարութիւնը ատող Աստուած ճանչնան։ Սակայն Աստուծոյ արդարութիւնը ասոնք ալ կը պահանջէ, որ ինչորոր մեզի աղէկութիւն ընողները կը վարձատրէ նէ, նոյնպէս մեզի չարիք հասցընողներն ալ պատժէ։ (բ Թես. ա. 6, 7։ Սաղ. թ. 5, եւայլն։) եւ ասոնք Աստուածաշունչին ըստ սովորութեան մարդկանց գործածած խօսքովը կ'ըսուի ջնջել, ոչնչացնել, կորսնցընել։ Ելից. իզ. 19։

Այսպէս կը տեսնենք թէ մարդոց վրայ եղած աստուածային դատաստանները մէկ պատճառը իրենց բարոյական կրթութիւնն է։ եւ ասոնք կողմանէ բոլորովին ճշմարտութեամբ կրնանք ըսել թէ Աստուծոյ պատժական արդարութիւնը իր բարութիւնն է, որ անոր ենթակայ եղողներուն ընդունակութեանը համեմատ՝ իմաստուն կարգադրութեամբ կը յայտնէ։ Սակայն Աստուծոյ իր դատաստանները իզորձ գնելուն նպատակը միայն անոնցմով պատժուողներուն աղէկութիւնը չէ։ Հապա ուրիշներուն ալ, որոնք անոնց օրինակէն կրնան խրատ առնել։ Ինչպէս որ թէ որ Աստուած միեւնոյն անգամ նոյն իսկ յանցաւորը չ'կրնայ աղէկի դարձընել ալ նէ, իր տուած պատիժովը ուրիշներուն օգուտ կ'ընէ, որոնք կը տեսնեն այն պատուհասները։ Տես Սաղ. ծ. 16, եւայլն։ ծբ. 6, եւայլն։ Ելից. բ. 4–6։ բ Պետ. բ. գ։ ա Կորնթ. ժ. 11, եւ այն բոլոր պատիժները Իսրայէլացւոց կը տուէր, որպէս օրինակ ըլլալու համար, որ աշխարհիս վերջին (Նոր Կտակարանի) ժամանակին մէջն ենք։ Ուրեմն պատիժը միշտ պատժուողին օգտին համար եւ

զած սեպելու չենք: Ինչոր որ մարդկային օրինօք մարդասպանը կը մեղցընեն, ոչ թէ անոր օգտին համար, հապա ընկերութեան խաղաղութեանը համար, անով ուրիշներուն ալ նոյն չարագործութիւնը ընելուն առջեւը առնելով, անանկ ալ Աստուծոյ կառավարութեանը մէջ նոյն բանը կ'ըլլայ: Վէմոնքի մէջ տանջուողներուն կրած պատուհասը իրենց օգտին համար չէ, (վասն զի յաւիտեան օգուտ մը քաղելիք չունին անկէ,) հապա տիեզերաց վրայ Իշխողին իշխանութիւնը հաստատելու եւ անոր շահախնդրութեանը վնաս չհասցընելու համար: Սկիզբ ի զատ մեր բարոյական բնութեանը մէջ մէկ զգացում մը կայ՝ թէ յանցանքը պատիժի արժանաւոր է, եւ մէկ պահանջմունք մը կայ՝ որն որ չկատարուիր՝ ինչուան որ չարագործին իրեն արժան եղած փոխարէնը կրելը չտեսնենք. եւ ան ալ՝ առանց յանցաւորին կամ ուրիշներուն այն պատիժէն օգտիլը նկատելու: Այդ՝ ասիկայ բացարձակ ճշմարտութեամբ կը ցուցընէ թէ Աստուծոյ բնութեանը մէջ ալ կան ասոնք բաները: Աստի Աստուծոյ պատիժ տալուն մէկ պատճառն ալ արդարութեան պահանջմունքը՝ պատիժ տալուն օրինաւոր եւ հարկաւոր ըլլալն է [1]:

[1] Երբոր մարդիկ առանց իրենցմէ յանցանք մը ունենալուը վստահութեան ներքեւ կ'ըլլան նէ, անոր պատժուիլ չենք կրնար ըսել պատժուիլ անուանն կ'ըսուի, երբոր քաշածնին իրենց չարութեանը պատճառաւ ըլլայ: Անառակ որդւոյն ինք իր վրայ բերած թշուառութիւնը (Ղ.–ԺԱ.) սիրապէս պատիժ կ'ըսուի, որ եթէ նոյն թշուառութիւնը անմեղի մը վրայ գայ նէ, անոր սիրապէս պիտի բանք ալ... համական լեզուով՝ խօսէ: Աստուածաշունչը ազէկ եւ հասկնալի կերպով կը սորվեցընէ թէ առաքինոյ վրայ եկած չարչիներն ու վիշտերը հնուոր չարիքներուն ու վիշտերը հնուոր չարիքներուն ու վիշտերը հնուոր չարիքներու

աւուր փոքառութիւնը յայտնի կը ցուցընէ: Անդրը ամէն տեղ ինք ի վայ նախատինք՝ անարգանք՝ մարմնաւոր հիւանդութիւններ եւ ախտեր, եւայլն, բնութեան վրայ է: Այս մեզաց առ բնական հետեւութիւնները, առաքինութեան բնական հետեւութիւններուն նման, սովրարար կարծուածէն խիստ մեծ եւ շատ են, եւ շատ անգամ ալ անհնարին ընդարձակ. ինչպէս որ նոքա պիտի ցուցընենք գալոց անխոնջան պատիժին վերաբերեալ հետեւութեանը վայ խոսած առեն իս: "Մեղք չընդունիր զ՚ինչ պարտ է":

(2) Երկրորդ, այդ ինքն՝ այնպիսի պատիժներ, որ մեզ բնական եւ հարկաւոր կապակցութիւն մը չունին մարդոց մեղանչական գործերուն հետ, կամ որ այսպիսի գործերու նեղքին բնութենէն չեն ծնանիր, հապա լոկ օրէնսդրին կամքովը կապակցած են անոնց հետ, եւ մեղքին բնական հետեւութիւններուն վայ եւելցած են: Այս նիւթիս վայ սովրարար եղած վարդապետութեանը նայելով, ոյուն հետ որ Աստուած աշխարհն ալ կը հսկէ այնէ, Աստուած առանկ դրական դատաստաններ կը բերէ մարդոց վրայ՝ բնականները միանակ ինքնիրենուն մարդոց բարոյականը պահպանելու եւ զանոնք մեղքէն եւ պահելու անդադարական ըլլալուն համար: Նաեւ իր օրէնքին հնազանդութիւնը անհրաժեշտ համար ալ դրական դատաստաններ դրաւ մեղքին բնական հետեւութիւններուն վայ, վասն զի միայն անոնք անբաւական էին աս նպատակը գլուխ առնելու: Այսպիսի դրական վիշտերը մարդոց վայ բերած առեն Աստուած անհուն իմաստութեան եւ սիրոյ կանոններով կը գործէ, եւ ոչ թէ կըսր զկուրայն ըստ հաճոյից ուզածը կ՚ընէ:

Դրական պատիժները կը բաժնուին Ներկայ պատիժները աս կեանքիս մէջ եղածներն են, եւ ասոր ապացոյց Հին Կտակարանի այն վկայութիւնները յառաջ կրնանք բերել, որոնց մէջ պայմանի պատիժներու սպառնալիքներն կան Իսրայէլացւոց եղած. ինչպէս՝ Բ Օրէնք. ԻԸ. 10, 11, 14: Ղեւտ. Ե. 5, 9: Ա Կորնթ. Զ. 3–5:

Ապառնի դրական պատիժներն անոնք են, որոնք գալու աշխարհքին համար պահուած են: Նոր Կտակարանին շատ խոսքերէն առանց տարակոյսի կը հասկընանք թէ դրական պատիժ կայ գալու աշխարհքին մէջ: Նոյնպէս որ մէկը գալու աշխարհքին մէջ դրական վարձք ըլլալուն կը հաւատայ, ու դրական պատիժ ըլլալուն դէմ կը կենայ նէ, արդարեւ անոր ըրածը հաւատութիւն մը պէտք է սեպել: Հնիրաւ առանկ մէկը իր ըրածովը կը ցուցընէ թէ իր հաւատքը լաւձանքին կը նմանցընէ, եւ դրական վարձք ըլլալը կ՚ընդունի, վարձքի փափաքելուն համար, ու դրական պատիժի չհաւատար կոր, պատիժէ վախնալուն համար:

Անդրին դրական պատիժներուն համար էր գլխաւորապէս՝ որ Քրիստոսի քաւութիւնը եղաւ. վասն զի մեղքին բնական հետեւութիւնները բոլորովին վերցած չեն իր ժահրանքովը: Անդաւորի մը զՔրիստոս անկիզնական փրկիչ աշխարհի ընդունելովը իր չարութեան ժամանակի մնալութիւններովը վաստկած մարմնաւոր ախտերը չեն անցնիր, թէպէտ եւ ստուգիւ կընայ ըլլալ որ եռաղին կամ տկարանան:

Կեանքի ուսուցիչը՝ աս Լեռնային մէջ պատահած դրական աստուածպին դատաստաններուն վայ խոսած առեն՝ ուրիշներու միտս տալու վտանգի մէջ է, եւ ասոր համար պէտք է որ շատ զգուշութիւն ընէ ըրած խոսքերուն: Ո՛շմարիտ է թէ աս աշխարհիս մէջ դրական պատիժներ պատահիլը անտարակուսելի բան է: Այլայն աս ալ ճշմարիտ է, թէ մէկ մասնաւոր բանի

մը մէջ կարող չենք վճռաբար որոշել՝ թէ պատահած չարիքը Աստուծոյ ձեռքէն եկած դրական գործողութիւն է, թէ չէ: Ընհատի կամ ազդի մը վրայ եկած սրածութիւնը՝ սովը եւ ինչ եւ իցէ տեսակ ֆիզիկական չարիք ամէն դիպուածի մէջ բարոյական չարեաց հետեւութիւնը սեպելը սխալմունք մըն է, որուն մէջ կ՚ինայու շատ հակամիտ է հասարակութիւնը: Աստիք շատ անգամ ճիշդ այն մեղքերն ալ կը ցուցընեն, որոնց պատճառաւ ան տեսած թշուառութիւնին՝ որն որ իրենք աստուածային գործողութիւն կը կոչեն՝ եկած է իրենց ընկերներուն գլխուն: Ասիս ալ նախապաշարմունքը քիչ զօրութիւն ընդունած չէ կրօնքի վարդապետներուն ալ նիւթիս վրայ երբեմն երբեմն՝ խօսելնուն անզգոյշ ձեւէն: Պատճառութիւնը ընդհանրապէս աստուածային գործողութեան մը սեպելուն մէջ ամենեւին սխալմունք չ՚կայ. եւ այսպիսի աստուածային այցելութեանց ժամանակներ՝ կրօնքի ուսուցիչը աղէկ է որ մարդոց իրենց մեղքերը յիշեցընէ: Սակայն ատանկ թշուառութեան մը հանդիպող մարդու մը կամ երկրի մը յանցանքին վրայ որպէս թէ որոշ գործողութեան վճիռ կարդալը օրինաւոր բան չէ: Փորձն ալ Յոբը Պիրգն ալ դէմ են ասոր բանին: Ասոնք կ՚ուզեն որ ատանկ ազէտներէն կ՚անցնին կ՚երթան՝ դեռ ասիկայ անոնց պատճառն է ըսուած բանը չ՚վերցած. եւ առանց խորութեան չարին ու բարիին հաւասարապէս կը հանդիպին: Աստուած ինչպէս որ արեւը կը ծագեցընէ եւ անձրեւը կը խրկէ հաւասարապէս չարերուն ու բարիներուն վրայ, անանկ ալ մրրիկը՝ հեղեղը եւ հրդեհը անոնց ալ կը խըրկէ, ասոնց ալ: Յիրաւի շատ անգամ ամենաաւրի մարդիկ վիշտ կը կրեն, ու ամենէն չարերը յաջողութիւն կը գտնեն. Ու ասկէ շիտակ ան հետեւութիւնը կ՚ելլէ, թէ մարդոց արտաքին հանգամանքներուն վիճակին բարոյական բնութիւններնուն վրայ ինչ եւ իցէ կերպ որոշմունք մը չընելու: Ուրիշ մանաւանդ բոլորովին հակառակ են ան գիտողութիւններուն: Յովբին բարեկամները իր մարմնական ցաւերէն մեկնաբանեցին թէ մեծ մեղքեր գործած պիտի ըլլայ: Սակայն Յովբ կը ցուցընէ, (իդ. 10, 12,) թէ Աստուած շատ անգամ անանկ թշուառութիւններ կը խրկէ մարդոց վրայ, որոնց պատճառը իրենց մեղքերը չեն: Պրիստոս կ՚ըսէ, (Ղուկ. ԺԳ, 3, 4,) թէ Պիղատոսի Գրաւսալէմի մէջ մեռցընել տուած Գալիլեացիները եւ Սելոամի աշտարակին տակը մնացող տասնուութը հոգին ուրիշներէն աւելի մեղաւոր չէին, որ անանկ ազէտներու հանդիպեցան: Իր աշակերտացը սխալմունքը շիտակեց, երբոր կոյր ծնածի մը դժբաղդութեանը պատճառը իր ծնողացը մեղքը սեպեցին. եւ սորվեցուց անոնց որ մանաւանդ թշուառութիւններու համար մի կարերութեամբ չ՚հատատեն թէ այնինչ մանաւանդ մեղքերուն սոյն հետեւութիւնները են. Յովէլ. թ. 3: Ա՛երը ակնարկած սովորութիւնին չատ գովողները չեն կրնար իրաւամբ իրենց վկայութիւն բերել Հին Կտակարանին այն կտորները, որոնց մէջ ընդդէմ աստուածային պատուիրանց գործուած այսինչ այնինչ մանաւանդ յանցանքներուն համար շատ անգամ սրածութիւն՝ սով՝ հունձքի նուազութիւն՝ թշնամեաց ձեռք կործանում եւ ուրիշ զանազան դրական պատիժներ կը յիշուին ան կեանքիս համար: Ա՛ան զի Իսրայէլացւոց պէս մարգութիւններ չ՚կան մեր մէջն որ իրենց հնազանդութիւն ունեցող դեսպաններ Աստուծոյ կոչուին մեզի պատգամ բերուն: Իսրայէլացւոց քաղաքական կառավարութիւնը աստուածապետական էր. այսինքն՝ Աստուած իրենց քա-

զաքսական կառավար կը ձանչնային Խաթայէացիք · եւ իրենց զօրքերուն առաջնորդները , իրենց աշխարհական թագաւորները , քահանաներնին եւ մարգարէներնին իբրեւ Ընոր հեղնակութիւն ունեցող սպասաւորները կը սեպէին : Ընոր համար բոլոր իրենց օրէնքներն ալ Ըստուծոյ անունովը կը հրատարակէին · այսինքն՝ Ըստուծոյ հրամանաւը եւ աստուածային հեղնակութեամբ : Նմ նմանապէս հնազանդութեան վարձք՝ շնորհուելու մնծութեան օրհնութիւններն , ու անհնազանդութեան պատիժ՝ տուելու մնծութեան պատուհասներն ալ անանկ կը քարոզուէր թէ իրմէն պիտի գան : Ըստուածներէն աս եղրակացութիւնը կ'նլէ , թէ մնանելու բանելու մէջ արտաքին օրհնութիւններ կամ ձախողութիւններ իբրեւ բարի գործոց վարձք կամ չար գործոց պատիժ սեպելու չենք , բայց եթէ միայն անատենը , երբոր Ըստուած յայտնապէս իմացընէ թէ այս օրհնութիւնները կամ պատուհասները այն մնանելոց անձին կը տրուի կոր նէ , այնինչ բարի կամ չար գործքին համար է · ինչպէս · Ղեր · իզ : Նոյն Օրէն · իբ : Նոյ · բ · 22 , 23 :

ՀՈՏՈՒԱԾ · ԺԱ

Ըստուծոյ Ճշմարտախօսութիւնը ու Հաստատմունքը ցոյց :

ա · Ըստուծոյ ճշմարտախօսութիւնը ըսելով կ'իմացուի իր միշտ ճշմարիտ զուցելը կամ բանը ճիշդ եղածին պէս խօսելը բնաւորութիւնը : Իսկ իր հաւատարմութիւնը իր ըրած խոստումներուն ու դաշինքներուը միշտ անթեւրի կատարելու հանգամանքն է :

բ · Ըստուծոյ բնաւորութեանը աս մասը իր բարեսիրութիւնը հաստատելու գործածուզ ապացոյցներուն շատերմը կ'ապացուցուի : Ըստուած հնարաւոր չարժառիթ մը չ'կրնար ուրանալ իր խօսքերուն կամ գործքերուն մէջ ստութիւն բանեցընելու : Անզ անանկ բարոյական բնութիւնով մը ստեղծած է որ ճշմարտութեան կը հաւնինք եւ կը պատուենք զանիկայ , ու ստութիւնը կ'ատենք եւ կ'արհամարհենք : Ճշմարտութիւնը ինք իր վրայ պատուականութիւն մը ունի , եւ ստութիւնը գարշելութիւն մը ունի , որ անփոխին են : Ըստուծոյ անփոխարինելութեան ստորագրիքն ալ , իր ամենակարողութիւնը՝ ամենագիտութիւնը՝ արդարութիւնը եւ բարեսիրութիւնն ալ մկատի առնելով , յայտնի կը ցուցընէ թէ ինքը հարկաւորապէս ճշմարտութեան Ըստուած պիտի ըլլայ :

գ · Ըն ինքզինքը իբրեւ ճշմարտութեան Ըստուած յայտնած է Մուրբ Գրոց մէջ , եւ մեզմէ կը պահանջէ որ իբրեւ ճշմարտութեան Ըստուած պատուենք զինքը եւ իրեն ապաւինինք : Ելոզ · գ · 4 : Նէեր · ժա · 6 : Նոմ Օրէն · լբ · 4 : Մաղ · ձժէ · 2 : Իր ստուած հրահանգը , որ իր խօսքին մէջ բռնուած կ'ակնարկէ , «ճշմարտութիւն» է · Յովհ · ժէ · 17 : Մաղ · ժթ · 9 : ձժթ · 75 , 138 : Իր խոստմնքներուն ու սպասնալիքները ստուգիւ պիտի կատարէ : Ծնն · իգ · 19 : Մաղ · լգ · 4 : ա Թես · ե · 24 : բ Կորնթ · ա · 18–21 : Մաղ · ձժթ · 89–91 :

դ · Ըստուածաշունչին մէկ քանի խօսքերը առաջին հայեցուածքով հակառակ կ'երեւնան Ըստուծոյ ճշմարտախօսութեանը : Ս քանիս վրայ սա ծանօթութիւնը կրնանք տալ , թէ քանի մը ճշմարտութիւններ կան որ ամէն դարու բոլոր մարդոց համար չեն , եւ որոնք աւելի վնաս կ'ընեն՝ քան թէ օգուտ , թէ որ անխիթ՝ առանց հրահանգուողներուն հանգամանքներուն նայելու՝ քարոզուին : Մարդոց իրենց ընդունելու պատրաստութիւն չունե-

ցած ճշմարտութիւնները սորվեցընելը՝ աղագ ձեւաք օգտակար գործիքներ տալուն կը նմանի, որոնք անոնցմէ բան մը չեն հանկըներ, եւ գուցէ զանոնք գործածելով ինքզինքին կը վնասեն. եւ ուստի աս բանը ճշմարիտ խոհեմութեան դէմ է, եւ յուսալով աչքով անոնց օգուտը նկատողի գործ չէ: Սիկայ մէկ առած մըն է, որն որ ընդունելու պարտական են բոլոր կրթութեան եւ գաստիարակութեան գործի մէջ եղողները կամ բոլոր մարդկային կենակցութեան մասնակցութիւն ունեցողները: Յիրաւի չարաչար գործածուելու ենթակայ է աս առածը, եւ մարդկային ուսուցիչներ անանկ գործածած են ասիկայ. սակայն ճշմարիտ է. եւ Աստուծոյ բոլոր կատարելութիւնները կը ցուցընեն մեզի աստղապէս, թէ ինքը չարաչար պիտի չգործածէ. քանի որ միանգամայն աս ալ կը հաստատենք, թէ իր իմաստութիւնովը եւ բարութիւնովը աս ընթացքը պիտի բռնէ մարդոց հետ ուենցած բոլոր գործքերուն մէջ: Նոյնպէս կը գտնենք որ Աստուած երբեմն մասնաւոր ճշմարտութիւններ ծածկած է մարդոցմէ, եւ թող տուած է որ մասնաւոր նախապաշարմունքներու մոլորութիւններու մէջ մնան, եւ ասիկայ իր ճշմարտասիրութեանը կատարեալ համաձայնութեամբ. վասն զի թէ որ ուրիշ ճամբայ բռնելու ըլլար նէ աշխարհիս այն մասնաւոր առիթները, ինչպես յառաջ պիտի գար ըսածէն, մարդոց հանգամանքներուն նայելով: Հին Կտակարանին մէջ աս բանիս շատ օրինակները կը գտնենք, որ զօրացած նախապաշարմունքներ նեղուած են, եւ շատ ճշմարտութիւններ ժամանակ մը շատ ազօտ կերպով ձգուած են, եւ աւելի յստակ յայտնութիւն մը ըլլալը հեռաւոր տեսնելի մը թողուած է, որպէս զի անտառները մարդիկ զանիկայ ընդունելու աւելի ընդունակութիւն կարենան ունենալ:

Ե. Աս աստուածային զիջման իրրեւ մէկ ուրիշ օրինակ մը աս բանը կրնանք յիշել, թէ Աստուած երբեմն կ'երեւնայ թէ իր սպառնալիքներուն ատելութիւնը կը թեթեւցընէ: Նէ ասիկայ կ'ընէ իր բնաւորութեանը վայելուչցած գաղափարներուս յարմարելով, որ աս բանիս մէջ աս գործը քիչ մը նման կու գայ հօր մը որդւոյն արժան եղած պատիժը թեթեւցընելուն, զինքը իր վրայ աւելի վստահացընելու եւ անակնկալ կերպով մը իր կատարեալ գութը իրեն հասկըցընելու համար: Տես Ծն. գ. 4, բաղ. Համար 9, 10, եւ գ. 2, 9–11 ին հետ: Աս ալ պէտք է եւս ցընել աս պատիժի զիջմանը վրայ, թէ թէպէտ Աստուծոյ խոստումներուն եւ սպառնալիքներուն մէկ քանին անպայմանաւոր են եւ բացայայտ, (ինչպէս Աբրահամին եղած սերունդի բազմութեան խոստումնըը, եւ Հասի սերունդին վրայ եղած ծառայութեան սպառնալիքը.) սակայն շատերը պայմանաւոր են, եւ այն սպառնալիքը ընդունողներուն հնազանդութենէն կամ անհնազանդութենէն կախեալ են, աս պայմանն ալ երբեմն ինքնին բանին բնութենէն եւ կամ ուրիշ կերպով մը այնքան յայտնի է, որ խօսքով ցուցուած չէ, հապա միայն զօրութեամբ իմացուած. ինչպէս Ծն. գ: դ: Ուրիշ օրինակ մըն ալ, որն որ Աստուծոյ մարդոց գաղափարներուն ջիջանելը աս սկզբունքին վրայ մեկնելու ենք, Աբրահամի որդւոյն պատարագ պահանջելուին է: Ծննդ. իե. 2, եւայլն: Աստուծոյ մարդոց կարծիքներուն եւ սովորութիւններուն ջիջանելուն մէկ օրինակն ալ աս է, մարդիկ սովրած են Եգիպտոսը շատ սուրբ բան մը սեպելու, ուստի Աստուած ալ իր ըսածներուն կատարելապէս իր մարքին եւ կամքին համաձայն ըլլալը ցուցընելու համար Եգիպտոսի ըսել թէ իրացընէ ա-

նանկ են · Ա.Բէր · գ · 13 , եւայլն ։

ՀԱՏՈՒԱԾՈ · ԺԴ

Աստուծոյ Ողորմելիութիւնը եւ Սքանչելիութիւնը վերայ ։

Ա · Աստուծոյ Ողորմելիութիւնը վերայ ։

ա · Ողորմելիութիւնը անարժանութիւն եւ մանաւանդ բարկութեան եւ պատիժի արժանաւոր եղողներուն ցուցուած բարեսիրութիւն է ։

բ · Աստուած աս աշխարհիս մէջ մեզի ամէն տեսակ պարագաներուն որջան եւ կայնմունքին եւ բնութիւնն որ կը ցուցնէ կոր նէ , այնչափ ողորմած ըլլալն հաստատուն տպաւորյց է ատ բանը · եւ կը ցուցնէ նաեւ , թէ ինչպան որ բառական արդելք չ'հանդիպի նէ , տակաւին իր ողորմելիութիւնը պիտի շարունակէ անոնց վերայ ։ Բայց արդեօք ողորմելիութիւնը ինչպան մեզի Ա.Աստուած կրնայ տարածել , առանց արդարութեան պահանջմունքներուն եւ Աստուծոյ բարոյական կառավարութեանը անշարժ պահուելուն դղչելու , ասիկայ անանկ խնդիր մըն է , որուն լուծմունքը յայտնութիւնը միայն կրնայ տալ ։ Աստուած միտդց հետ ունեցած նախախնամական գործքերուն մէջ՝ ինչպես որ բանբասիրութեան՝ նոյնպես եւ արդար դատաստանի ալ տեր կը ցուցնէ ինքզինքը · եւ նեղութեան խնդրոյն վերայ մարդուս միտքը ամենեւին կարող չէ որոշել , թէ արդեօք կրնայ ըլլալ որ մեղքի թողութիւն ըլլայ՝ առանց տիեզերքս բարեկարգութիւնը կործանելու · եւ թէ որ մէկ քանի բաներու մէջ կրնայ ըլլալ նէ , ինչ պայմաններով պիտի ըլլայ ։ Աստուած ողորմած ըլլալը որոշելը ուրիշ բան է , իր ողորմելիութիւնը օրինաւորապէս ինչպան ուր տարածիլը կամ ինչ բաներու մէջ իւ գործ դրուիլը քննելը ուրիշ բան է , ասանք երկուքը իրարմէ բոլորովին տարբեր բաներ են ։

գ · Աստուծոյ խօսքը միայն առանց տարակոյս մը թողելու կը սորվեցնէ մեր մեղաւորացս Աստուծոյ փրկարար ողորմելիութեանը արժանաւոր ըլլալուն հնարաւորութիւնը եւ կերպը ։

Բ · Աստուծոյ Սքանչելիութիւնը վերայ ։

Աստուծոյ սքանչելութիւնովը , անոր վրայ եղած ընդհանուր ծանօթութիւնը նայելով , պիտի իմանանք իր բարոյական կատարելութիւնը · ան ստորոգելիքը , որով որ իր բնութիւնը զերծ է ամէն բարոյական անկատարութենէ ։ Ուստի Աստուծոյ Խոհին սրբութիւնը ան է , որ ինքը հարկաւորապես եւ անփոխարինապէս ինչ բան որ բարոյապէս աղէկ է նէ՝ ան կ'ընտրէ , եւ ինչ բան որ բարոյապէս չար է նէ՝ անիկայ կ'ատէ ։ Աստուծոյ սրբութիւնը եւ արդարութիւնը իրար երկուքը մէկ բան են · տարբերութիւններին միանակ աս բանիս մէջ է , որ սրբութիւնը աստուածային կամքը նեղքին չօժարութիւնը , Աստուծոյ բնաւորութիւնը կը ցուցընէ · եւ արդարութեանը նոյն բնաւորութեան գործնական ցուցմունքը , Ա.ս ստորոգելիքէն կը հասկըցուի ,

1 · Թէ Աստուծոյ վրայ մեզանչական կամ չար չօժարութիւն մը չ'գտնուիր ։ Ինչ համար բսուած է իրեն համար , (Յով · ա · 13 բաղ · 17 ,) Թէ "չար բաներով չ'փորձուիր" · եւ գարձեալ (ա Յովհ · ա · 5) Թէ "Աստուած լոյս է , եւ անոր մէջ բնաւ խաւար չ'կայ" · այսինքն սուրբ է , եւ ամենեւին մեղք չունի ։

2 · Թէ սուտ եւ խաբեբայ բանի չ'հաւնիր , եւ միայն ճշմարտապէս բաբի եղածը , իր կատարեալ իմաստութեանը բարի ճանչցածը կ'ընտրէ · եւ Թէ հետեւաբար բարոյականի ամենակատարեալ ուսուցիչ ու ամենագերա-

զանց օրինակ է : Ընդ հանդէս Աստուածաշունչը կ'ըսէ , թէ բարկութիւնով կը նայի չար եւ խաբէական գործերու վրայ · (Սաղ . ծ . 16 , եւայլն : և . 5 , «Ոտքդ անօրէնութիւն գործողները կ'ատես» .) եւ ընդհակառակն՝ թէ բարի աչքով կը նայի աստուածավախներուն վրայ · (Սաղ . և . 7 , 8 : ԺԵ . 1 , եւայլն : ԺԸ . 26 , եւայլն : ԼԳ . 18 :)

Նշանակութիւնն ոտքօղ եւ Յունարէն ἅγιος (սո՛ւրբ) բառերուն վրայ ոմանք բառագէտք կը ծանուցանեն , թէ երբէք հոս անոնց տուած նշանակութիւնովնիս գործածուած չեն Սուրբ Կոյսը մէջ Աստուծոյ համար , հապա Աստուծոյ ահռելութիւնը եւ յարգութիւնը ցուցընելու համար միայն գործածուած են : Եւ իրաւ է թէ իւրաքանչիւր սովորական նշանակութիւնը ասոնց , ինչպէս՝ Նոյ . զ . 3 : Յովհ . ԺԷ , 11 . եւ թէ՝ ըստ այսմ՝ ἁγιάζω σή (սրբեսցուս) կընշանակէ յարգութիւնն ընդունիլ : Սակայն ասոնց ալ ճշմարիտ է որ ասոնք բառերը շատ տեղեր ալ անուրանալի կերպով բարոյական մտօք գործուած են Աստուծոյ վրայ , ինչպէս՝ Պէտ . ԺԲ . 2 , «Սուրբ եղիր , ինչպէս որ ես Սուրբ եմ» . ասոր ա Պետ . ա . 14–16 : Ἅγιος ὁσιότης ἁγιασμὸς (սրբութիւն) ասոնք միտքը ունի , եւ շատ տեղ բարոյական կատարելութեանց լրութիւն կընշանակէ , մանաւանդ Նոր Կտակարանին մէջ : — Ոտքօղ ἅγιος բառերուն այլ եւ այլ նշանակութիւնները միմիկու հետ ունեցած հետեւեալ բացայայտ կապակցութիւնովնին աղէկ կը հասկըցուին : Ասոնք կընշանակեն (ա) պատկին համբուրելուն . տես բ Մակ . ԺԳ . 4 : Պ Եր . ԺԳ . 43 , 44 : ի . 7 , 25 , 26 , եւայլն . (բ) պատուելի . որովհետեւ մենք սովրած ենք մաքուրը անմաքուրէն զատելու , եւ անմաքուրը մէկդի նետելու . եւ ասկէց կընշանակին (գ) ինչ եւ իցէ պետական պարագային գերազանց օրինակ է : Ընդ հանդէս Աստուածաշունչը կ'ըսէ , թէ բարկութիւնով կը նայի չար եւ խաբէական գործերու վրայ · (Սաղ . ծ . 16 , եւայլն : և . 5 , «Ոտքդ անօրէնութիւն գործողները կ'ատես» .) եւ ընդհակառակն՝ թէ բարի աչքով կը նայի աստուածավախներուն վրայ · (Սաղ . և . 7 , 8 : ԺԸ . 1 , եւայլն : ԺԲ . 26 , եւայլն : ԼԳ . 18 :)

Նշանակութիւնն ոտքօղ եւ Յունարէն ἅγιος (սո՛ւրբ) բառերուն վրայ ոմանք բառագէտք կը ծանուցանեն , թէ երբէք հոս անոնց տուած նշանակութիւնովնիս գործածուած չեն Սուրբ Կոյսը մէջ Աստուծոյ համար , հապա Աստուծոյ ահռելութիւնը եւ յարգութիւնը ցուցընելու համար միայն գործածուած են : Եւ իրաւ է թէ իւրաքանչիւր սովորական նշանակութիւնը ասոնց , ինչպէս՝ Նոյ . զ . 3 : Յովհ . ԺԷ , 11 . եւ թէ՝ ըստ այսմ՝ ἁγιάζω σή (սրբեսցուս) կընշանակէ յարգութիւնն ընդունիլ : Սակայն ասոնց ալ ճշմարիտ է որ ասոնք բառերը շատ տեղեր ալ անուրանալի կերպով բարոյական մտօք գործուած են Աստուծոյ վրայ , ինչպէս՝ Պէտ . ԺԲ . 2 , «Սուրբ եղիր , ինչպէս որ ես Սուրբ եմ» . ասոր ա Պետ . ա . 14–16 : Ἅγιος ὁσιότης ἁγιασμὸς (սրբութիւն) ասոնք միտքը ունի , եւ շատ տեղ բարոյական կատարելութեանց լրութիւն կընշանակէ , մանաւանդ Նոր Կտակարանին մէջ : — Ոտքօղ ἅγιος բառերուն այլ եւ այլ նշանակութիւնները միմիկու հետ ունեցած հետեւեալ բացայայտ կապակցութիւնովնին աղէկ կը հասկըցուին : Ասոնք կընշանակեն (ա) պատկին համբուրելուն . տես բ Մակ . ԺԳ . 4 : Պ Եր . ԺԳ . 43 , 44 : ի . 7 , 25 , 26 , եւայլն . (բ) պատուելի . որովհետեւ մենք սովրած ենք մաքուրը անմաքուրէն զատելու , եւ անմաքուրը մէկդի նետելու . եւ ասկէց կընշանակին (գ) ինչ եւ իցէ պետական պարագային գերազանց

բարձրագոյնութեան՝ որոշման համար ուրիշներէն հեռու ըլլալու պէտք եղող . այսպէս Հրեայք Նոյեան ոտքը սուրբ կը կոչէին , դուրսի պիղծ՝ հասարակ եւ չսրբացած ապգերէն որոշելով : Հետեւաբար ամէն ինչ եւ իցէ բան , որուն վրայ անկատարութիւն տգեղութիւն եւ արատ չկար , սուրբ կ'ըսուէր . եւ ասկէց ոտքօշ , ἅγιος , Sacrosanctus անխզնելի նշանակութիւն ալ ըստացան . (Նոյ . գ . 3 : ա Կորնթ . դ . 17 :) Այս սահմանաւոր նշանակութեամբ մը ոչխարհն մտօք ալ գործածուեցան . որ ասոնք մտքով Հոյր Կտակարանին մէջ երբեմն երբեմն գործածուած են , բայց չէ թէ միշտ : Հետոյ գործածուեցան որ եւ իցէ կամ բոլոր նէրչին , բարոյական կատարելութիւն ցուցընելու . եւ վերջապէս ասոնք նշանակութեանը հասան , այսինքն բարոյական կատարելութիւն ընդհանուր մտքով , ամէն անկատարութենէ ազատ ունենալով :

Աստուծոյ բնութիւնը վրայ ունեցած ասոնք անկատար եւ կարճատես տեսութիւննիս ասոնք ազազակը յայտնելու չէ՝ մեր սրտին , թէ ինչո՞ւ Ան փոխուելով կոչ կ'ըսուածէ : Ինծի սքանչելի բնութիւն է ասոնք , որ հինգ մեր դիտողութեանը առարկայ ըլլին : Ա՛նխնդիր է Աստուծոյ , ինքնագոյ , յաւիտենական , անփոփոխ , ամենաբեր , ամենակալուղ , ինքնիշխան . մի միայն բարի , արդար , հաւատարիմ , ճշմարիտ , ողորմած եւ իմաստուն . Ազատիչ , Պահպանող , Հարներարող եւ իշխող ամենայնի . որուն փառք յաւիտեանս յաւիտենից : Ինծի բնութիւն է , ինծի էակ է ասոնք : Ինչպէս հաճոյն արարածք իր դիմացը եւ իր ծառութեանը ու կատարելութեանը չհետ բաղդատմամբ ոչնչութեան կը դառնան , եւ իրաւամբ իր աչքին առջեւը ոչինչէն ալ պակաս կը համարին : Ինչպէս ճշմարիտ եւ իր բնութեանը վայե-

լաւ խօսք է ան, որ կ'ըսէ, Աւ Եմ. Նձնէ է ըսած «Քրիստոս»: Ինծի՛ զարմանալի պատճառ ըլլալու է ինքը, որմէ ամէն բան յառաջ կու գայ: Ինծի՛ աստուածային ճարտարապետ ըլլալու է ինքը, որ իր մատներովը աշխարհիս հիմը դրաւ, եւ անոր յարկերը երկնից մէջ հաստատեց: Ինծի՛ հիանալի իշխան է, որ իր կամքին ուզածը կը կատարէ երկինքի զօրքերուն եւ երկրի բնակիչներուն մէջ. որուն ձեռքը մէկը կարող չէ արգիլելու, եւ մէկը չ'կրնար ըսել իրեն՝ Թէ ի՞նչ կ'ընես: Ինծի՛ գերագոյն Կարեւորող է, որ ամենուն կեանք ու շունչ եւ ամէն բան կու տայ: Ինծի՛ կատարեալ Աստուած է, որ իր անսահման թագաւորութիւնը յարաժամ աճեցող փառքով՝ երջանկութիւնով եւ կատարելութիւնով յառաջ կը տանի յաւիտենից ի յաւիտեանս:

Ինծի՛ անհունապէս տարբեր է Աւրը Վերց Նշանակ Ընդ Հեթանոսութեան, փիլիսոփայութեան եւ Ընկերատութեան աստուածներէն: Որքան ակարութիւններով պաշարուած, որքան կիրքերով ապականած եւ որքան մոլութիւններով արատաւորեալ են մարդոց հնարագիտութիւնը՝ գովութիւնը եւ յարգութիւնը ենթակայ եղող այն աստուածները: «Անոնց ամէնը ընդունայն են ու անտի. եւ գանոնք շինողները անոնց նման են, ու բոլոր անոնց յուսացողները: Աքէլը չ'կայ որ խորհի սրտին մէջ. ու մէկը գիտութիւն եւ հասկնալութիւն չունի: Անոնք մահիրով կը կերակրին. խաբուած սիրտ մը անոնք մոլորեցուց, ու հոգինին չեն կրնար ազատել, եւ չեն ըսեր՝ Չէ ձեռքերնուս մէջ սուտ մը կայ: Հէքերնիդ վեր վերցուցէք, ու նայեցէք, Աստիք ո՞վ ստեղծեց. ո՞վ անոնց բարձրութիւնը հաւուով կը հանէ. ո՞վ զանոնք իրենց անունովը կը կանչէ: Ա՛վ չափեց ջուրերը իր ափովը, եւ երկինքը թեղով: Ա՛վ չափեց երկրին հողը չափով, ու լեռները կշռուով եւ բլուրները կշռոտիով ո՛վ կշռեց":

Անորովքէք եւ Վերովքէք, Էլոհիմները, Տէրութիւնները, Պետութիւնները եւ Իշխանութիւնները այնչափ մեծ զբաղմունք՝ պատիւ եւ երջանկութիւն չեն կրնար գտնել, ինչպէս Աստուծոյ երկրպագութիւն ընելը՝ ծառայելը՝ եւ զինքը փառաւորելը յաւիտեան: Անոնք ապշութիւնով՝ ահով՝ եւ երկրպագութիւնով իր ամէնուն բոլորտիքը կը կենան, «երեսնին կը քօղարկեն, ու իրենց թագերը անոր ոտքը կը դնեն, ու չեն գադարիր ո՛չ ցորեկը՝ ո՛չ ալ գիշերը՝ ըսելով, Սուրբ՝ Սուրբ՝ Սուրբ՝ Տէր Աստուած Ամենակալ, որ էր, եւ է, եւ ան որ պիտի գայ":

Թէ որ մարդիկ հրեշտակաց բարքը ունենային, իրենց զբաղմունքը՝ ծառայութիւնները եւ երջանկութիւնները ալ էապէս անոնց նման կ'ըլլար: Ընտանեն ո՛չ բաղմաստուածք, ոչ անաստուածք եւ ո՛չ անհաւատք մարդկութեան անունը երբեք կը վատահամբաւէին: Աս վիճակիս հասնելու համար՝ մարի ընդարձակութիւն հարկաւոր չէ. միեակ բարքերնին փոխելի նէ հերիք է, որ աս աշխարհս Աստուծոյ մէկ մեծ տաճարը ըլլայ. որուն մէջ մէկ հաւատք տիրապետէ եւ իշխէ, եւ մէկ պաշտամունք առ Աստուած վերանայ՝ անուշ խունկի հոտի պէս, արեւին ծագելէն ինչուան մարը մտնելը: Որ սրբութիւն Տէառն գրուի բոլոր Էդամի սերունդին սրտին, շրթունքներուն, զբաղմունքներուն եւ զուարճութիւններուն վրայ: Որ ամէն սիրտ վառի եւ բորբոքի սիրով եւ լեզուի ցնծութիւնով. եւ ամէն բերան ու ձոր փառաբանութեան ձայն տայ: Որ Աստուած միտանէն ու գտնէն իր ամէն զարմանալի գործքերուն մէջ, եւ այնպէս զինքը ճանչնան եւ փառաւորեն: Որ ամէն դիպուած եւ էակ իբրեւ միայն Աստուծոյ մէկ յայտնութիւնը նկատուի. եւ բոլոր տիեզերքը

Ամենակալ Աստուծոյ իմաստութիւնը, եւ կարողութիւնը, բարեսիրութիւնը եւ քաղցրութիւնը, գեղեցկութիւնը եւ փառքը անհամար ձեւերով եւ ա-

նազանութիւններով աչքերնուս ներկայացնող իբրեւ ընդարձակ պատկեր մը տեսնուի :

ՅՕԹՈՒՆԵՕ · Գ

ԵՐԿՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԿԸՐԿԵՊԱՏՈՒԹԻՒՆԻ, ԿՐԱՑ

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ը

Ինչպէս հոգեւորականները Երկրորդութեան վարդապետութիւնը կը ստորոգեն :

ա · Աստուածութիւն Երկրորդութեան վարդապետութեանը մէջ հետեւեալ մանաւանդ դիտելիքները կան · պահինքն՝ 1 · Թէ միայն Մէկ Աստուած մը կայ · մէկ էակ մը, էութեան եւ բնութեան նայելով, որուն իրաւամբք կրնայ տրուիլ ասանունը : 2 · Այլ ասստուածային բնութեան եւ էութեան մէջ երկուակ որոշմունք մին ալ կայ, որ՝ Սուրբ Գրոց խօսքովը՝ կ'ըսուի Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ որոշմունքը, որոնց ամէն մէկը հաւասարապէս եւ իմիասին Աստուածութեան բնութիւնն ու ստորոգելիքները ունի · եւ սակայն մէկ մնքով մը անանկ որոշ են իրարմէ իրենց գոյութեան եղանակովը, որ չէ թէ միայն մէկ, այլ իրիք ալ են : Հայր, Որդի եւ Սուրբ Հոգի հաւասարապէս Աստուած են, սակայն իրիք Աստուած չկայ, հապա միայն մէկ · պէսպէս որ Աստուած՝ ուրիշ էակներէ եւ իրերէ որոշմամբ՝ ինչ որ ունի նէ, նոյնը իրիքն ալ հաւասարապէս ունին · եւ միրենիք իրենց միութիւնովը ու չէ թէ որոշմունքովը նկատելով՝ մէկուն վրայ ինչ բան որ կրնանք հաստատել նէ, միւսներուն վրայ ալ նոյն բաները կրնանք հաստատել · սակայն՝ որոշակի նկատելով՝ Հայրը Որդի չէ, Որդին ալ Հայր չէ, եւ նոյնպէս Հոգին Սուրբ ալ չէ Որդի է եւ ոչ Հայր · եւ մէկուն ուներած յատկութիւնները եւ առաքելութիւնները ու պաշտօնները միւսներուն վրայ չենիք կրնար տարոգել՝ իրենց Երկրորդութիւնը Իրութիւններուն չխառնուելնէ · եւ ոչ ալ էութեամբ եւ բնութեամբ ունեցած Իրութիւններուն իրենց անձամբ ունեցած կատարեալ Երկքութիւնը կը խանգարէ :

բ · Ինչ բաւը ասմնքով գործածուած չէ Սուրբ Գրոց մէջ · սակայն ասկէ աղէկ բառ մը չգտնուելուն, ասիկա կը գործածուի ասնիւթիս վրայ խօսուած ատենը : Այլ ասմենուին մնքէ հանելու չէ, թէ աստուածային գոյութեան եղանակին մէջ եղած երկուակ որոշմունքը ցուցնելու համար գործածուած ատենը ի հարկէ իր սովորական նշանակութենէն քիչ մը տարբեր միտք կու տայ : Երբոր

մարդոց եւ ուրիշ հաւնալոր էակներ-
բու վրայ կը գործածուին, չէ թէ
միայն հասկըցողականութեամբ եւ կամքով,
այլ գոյացողական էութեամբ ալ որոշ-
ուածներ կը ցուցընէ, որ աս նշանակու-
թիւնը Աստուծոյ վրայ ըսուած անունը
չկրնար ունենալ: Երեսպուհեան
բառն ալ չկայ Աստուածաշունչին
մէջ, մէկ միացեալ երեսքութիւն մը
նշանակող բառ մըն է, Աստուա-
ծաշունչին անհիմիս վրայ սորվեցու-
ցած վարդապետութիւնը ցուցընելու
համար գործածուած: Այսր՝ ու նաեւ
անոնք բառին՝ Աստուածութեան մէջ
եղած որոշմունքը ցուցընելու համար
գործածուելուն ամենէն առջի օրինակը
Տներտուղիանոսի դրութիւններուն մէջ
կը գտնենք, երկրորդ դարուն վեր-
ջերը:

Գ. Աս վարդապետութեան դէմ
բերուած գլխաւոր առարկութիւնը աս
է, թէ հակասական է: Աս վարդա-
պետութեանը հաւատացողները, կ'ը-
սեն, իրար կամ կը սորվեցընեն թէ ի-
րենք մէկմէկու հաւասար Աստուած
կայ, կամ՝ թէ իրենք անուն կայ մէկ
Աստուծոյ այլ եւ այլ վերաբերութիւն-
ները եւ պաշտօնները ցուցընելու հա-
մար մըն է, գործածուած. կամ չէ նէ
վարդապետացնին հակասական է, ո-
րովհետեւ անհնարին է որ մէկը ի-
րենք, իրենք մէկ ըլլայ:

Դ. Այսպիսութեամբ կ'ընդունինք
թէ անկարելի բան է աս վարդապե-
տութեան դէմ բերուած առարկու-
թիւններուն անանկ պատասխաններ
տալ, որ բանը պարզուի ու դժուա-
րութիւնները վերնան. աս պատճա-
ռաւ որ մէկ Աստուծոյ էութեանը մէջ
երեքութիւն ըլլալուն եղանակը, շատ
ուրիշ վիճաբանութեան նման, մարդուս խելքին
վեր ու հասողութենէն բոլորովին
դուրս է: Ո՛վ կրնայ խելք հասցը-
նել Աստուծոյ ինքնագոյութեանը,

յաւիտենականութեանը, ամենուրե-
քութեանը, ամենագիտութեանը, եւ
ուրիշ սեպհականութիւններուն: Թէ որ
երրորդութեան վարդապետութիւնը՝
Աստուած մի եւ նոյն մտքով մէկ է եւ
իրեք՝ ըլլալը նէ, անանունը անուրա-
նալի հակասութիւն մը կ'ըլլար, եւ
ամենեւին մէկ վկայութիւնով մը չէր
կրնար հաստատուիլ. վասն զի իրար
հակասութիւն եղած բանը, որքան
շատ եւ երեւելի վկայութիւններով
հաստատուած երեւնայ ալ նէ, անկա-
րելի է որ ճշմարիտ ըլլայ: Սակայն
ասանկ չէ բանը. աս է երրորդու-
թեան վարդապետութիւնը, թէ Աս-
տուած էութեամբ եւ բնութեամբ մէկ
է, բայց թէ իր մէջը՝ ո՞րչէ կոչմանէ
մը՝ երրեակ որոշմունք մը կայ. եւ մէկը
կարող չէ ցուցընել ասոր հակասական
ըլլալը: Այսկայ յայտնի է ասկէ, որ
աս կերպ առաջարկութիւններէ ուրիշ
բաներու վրայ ալ կրնանք ընել. ինչ-
պէս մարդուս համար կրնանք ըսել՝ մէկ
մտքով մը՝ թէ մէկ է, եւ ուրիշ մտ-
քով մը՝ թէ իրեք է. այսինքն՝ մէկ է
էութեամբ, իբրեւ մարդ. եւ իրեք
է, նիւթական մարմնեղէն բնութիւն,
ուրիշ անասուններու պէս՝ կենդա-
նական բնութիւն, եւ բանաւոր հո-
գեւոր բնութիւն ունենալով: Կրնանք
նաեւ ըսել թէ մարդս մանկանացու եւ
անմահ է. որ եթէ աս երկու քմաստին
հաստատութիւնն ալ մի եւ նոյն մտքով
ըլլալ նէ, յայտնի հակասութիւն կ'ըլ-
լար բայց մէկը. մէկ մտքով ու միւսը
ուրիշ մտքով հաստատուելուն, եր-
կուքն ալ ճշմարիտ է: Աս օրինակնե-
րով Աստուծոյ գոյութեան եղանակը
բացատրել չէ մտքներնիս, հապա միայն
աս ցուցընել, թէ մէկ էակի մը հա-
մար մէկ մտքով մը մէկ է եւ ուրիշ
մտքով մը իրեք է ըսելուն մէջ հակա-
սութիւն չկայ: Արեւմ Երրորդու-
թեան վարդապետութիւնը անանկ
ճշմարտութիւն մըն է, որն որ՝ թէ-
պէտ մտքէ վեր է, սակայն մարդուս

միտքը չկրնար անհնարին ցուցընել զանիկայ . եւ աս խնդիրը միայն կը մնայ , թէ արդեօք Աստուծոյ իր վերայովը մեզի ըրած յայտնութեանը մէջ կայ աս վարդապետութիւնը : Սակայն պիտի ցուցընենք հետեւեալ հատուածներուն մէջ :

ե · Աս վարդապետութեանը վրայ խօսուած առներ շատ զգուշութիւն ընելու է որ սխալմունք չըլլայ : Շատ անգամ անանկ օրինակներ կը բերուի Երրորդութեան վրայ , որ կամ ամենեւին չեն բացատրեր բանը , կամ սրխալ բան մը կը սորվեցընեն : Օրինակի համար՝ շատերուն բանեցուցած այն ջուրի բացատրութիւնը , թէ մէկ ջուրը այլ եւ այլ կերպարանքներով՝ ջուրի՝ ձիւնի՝ սառի եւ գոլորշիի ձեւով կը տեսնուի , յայտնապէս Սաբելեան հերետիկոսութիւնը կը սորվեցընէ , թէ Հայր Աստուած՝ Որդին Աստուած եւ Հոգին Սուրբ Աստուած ըսելով մի եւ նոյն Աստուածը կ'իմացուի այլ եւ այլ պաշտօններով եւ գործերով : Սի եւ նոյն ջուրը մի եւ նոյն ժամանակը աս այլ եւ այլ կերպարանքները չկրնար ունենալ , հապա յայտրդաբար աս ձեւերը կրնայ առնել վրան . անանկ ալ , աս օրինակին նայելով , Աստուած ուրիշ կերպով իրեք չէ , այլ միայն իրքդինքը իրեք տարբեր տարբեր կերպարանքներով յայտնելով կամ երբեակ ձեւով մը ցուցընելով , որ ասիկայ ճիշդ վերը լսած հերետիկոսութիւնիս է : Ո՞չնարհաս աս է , որ Աստուածութեան գոյութեանը եղանակին վրայ բացատրութիւն չըլլալ , վասն զի բոլորովին խելքէ վեր բան է , եւ ստեղծուած էակներու կամ իրերու մէջ ամենեւին մէկ նմանութիւնը չկայ : Աս բանիս վրայ օրինակ բերելուն մի միայն պատշաճ նպատակը աս կրնայ ըլլալ , որ ցուցուի թէ մէկ էակ մը մէկ կողմանէ մէկ եւ ուրիշ կողմանէ երկուք իրեք կրնայ ըլլալ առանձնութիւնը խելքի դէմ չէ , ինչպէս որ շատ անգամ Երրորդութեան համար կըհաստատեն թէ է :

զ · Աս վարդապետութիւնը հետաքրքրութիւննիս լեցընելու կամ պարապէս Աստուծոյ գոյութեան եղանակը մեզի գիտցընելու համար յայտնուած չէ , հապա աս պատճառաւ , որ առանց անոր անհնար էր մեզի մեղքէ եւ դատապարտութենէ ազատուելուն ճամբան հասկընալ , որ առանց Աստուածութիւնը կ'ըլլայ Քրիստոսի՝ Աստուծոյ Որդւոյն մարդեղութիւնը եւ յարչարանացը արդիւնքովը , եւ Հոգւոյն Սրբոյ մարդուս Հոգւոյն ըրած ներգործութիւններովը : Այսուհետեւ այս վարդապետութիւնը Աւետարանին դրութեանը հիմն է , քանզի որ մը փրկիչն ալ սորվեցուցած է անանկ ըլլալը , պատուիրելով՝ որ ամէն իրեն հաւատացող անիկայ դաւանելով մկրտուի . Մատ . իը . 19 : Սուրբ Կտրոց մէջ բան մը չկայ , որն որ գիտնալնէս գործնական օգուտ մը ըլլայ մեզի . եւ կրնայ ըլլալ որ շատ ուրիշ գաղտնիքներ ալ ըլլայ Աստուծոյ գոյութեան կերպին վրայ , մեզի չյայտնուած , որոնց յայտնութիւնը (թէ որ ցանկը հասկրնալու ըլլայինք ալ նէ) մեզի աս կեանքիս մէջ գործնական օգտակարութիւն մը պիտի չունենային : Ուստի պէտք չէ որ Երրորդութեան վարդապետութիւնը հայեցողութեան եւ վիճաբանութեան նիւթ ընենք , հապա Կիրքը թնտոր որ կը ցուցընէ նէ ճիշդ անանկ ընդունելու ենք , որ կարող ըլլանք "Որդիին ձեռքով , Հոգիով , Հօր Աստուծոյ մօտենալ , (Ափես . բ . 18 ,) եւ Իրեն հաճոյկերպով մը հաւատալու եւ երկրպագութիւն ընելու երբեակ եւ մի Աստուածութեան , եւ այնպէս ան փրկութեան յաւիտենական օրհնութիւնները մերը ընելու , որն որ Սուրբ Երրորդութեան իրեք անձինքը գործեցին մեզի համար :

է · Աս վարդապետութեան ճշմարտութիւնը կ'ապացուցուի , 1 · Սուրբ

Պրոց ան բնաբանները, որոնց մէջ Հայր՝ Որդի եւ Սուրբ Հոգի իրենք ալ յիշուած են անանկ կերպով մը, որ կը հակըլսուի թէ իրենք ալ զատ անձնաւորութիւն ունին, եւ սակայն անանկ կերպով մը միաւորեալ են միմիւսու հետ որ հաւասարութիւն եւ միութիւն ունին: 2. Այն բնաբանները, որոնք Աստուծոյ միութեանը վկայութիւններուն հետ մէկ տող, Որդւոյ եւ Սրբոյ Հոգւոյն Հօր Աստուծոյ նման Աստուածութիւն ունենալը կը հաստատեն. որոնք կը հետեւի, թէ եթէ Աստուած մէկ է, եւ Հայր՝ Որդի եւ Սուրբ Հոգի իրենք ալ Աստուած են, ուրեմն իրենք մէկ Աստուած են:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ը

Այն բնաբաններուն վրայ, որոնց մէջ Հայր՝ որդի եւ ոգի Հօր հետ միասին չեն ծածկած են:

ա. Աստուածպէս առ կարգին եղող բնաբան միայն երկու հատ կայ Նոր Կտակարանին մէջ: Յով. խր. 16 ին վրայ, որ երբեմն առ կարգէն կը սեպուի, Հատուածին մէջ պիտի խօսինք: ա Յովհ. ե. 7 ը վկայութիւն չենք բերեր, վասն զի 1. Յարագատութեանը վրայ տարակոյս կայ. մէկ Ձեռագրի մը մէջ չկայ առ Հայրը, եւ երեւելի քննիչներէն շատերը անհաւատատ կը սեպեն: 2. Յարագատ ընդունինք ալ նէ, մէկ զօրաւոր ապացոյց մը չըլլար Երրորդութեան վարդապետութեանը. վասն զի 7 Հատուածին մէջ «եւ առ իրենք մէկ են» խօսքը Աստուծոյ էութեան միութեանը համար չէ, հապա 8 Հատուածին պէս՝ կամքի եւ խորհուրդի միութեան համար է. Ապակն հետեւեալ երկու վկայութիւնները ասոնց նման չեն:

բ. Յիսուս աշխարհէս Հօրը քովը երթալու առթիւ խօսեցաւ իր աշակերտներուն հետ եւ ըսաւ. «Ամէն իշխանութիւն ինծի տուեցաւ երկինքի ու երկրի մէջ. ինչպէս որ Հայր ինծի կըսէ՝ ես ալ ձեզ կը խրկեմ: Գացէք ասկէ ետեւ բոլոր հեթանոսները աշակերտեցէք. մկրտեցէք զանոնք Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Անուան»: Մատթ. իր. 18, 19: Մէկ մկրտութիւն կամ բանի մը անուանով մկրտութիւն խօսքը, Հրէից սովորութիւնը պէս, երբ կ՚մկրտութիւնով հարկի տակ դնել ուզէին ան անձին կամ բանին հաւատարմութիւն խոստովանելու կամ անոր հնազանդելու: Ժամանակակից Մատթէացոց Համար կ՚ըսեն թէ վաղը ներկին Կարիճին լեռան անունովը կը մկրտեն. եւ քրիստոնեաներու ասանկ Հարցում՝ եղած է թէ «Պօղոսի անունովը մկրտուեցաք». պատկերն՝ թէ անորը ըլլալու եւ անոր հնազանդելու Համար մկրտուեցաք: ա Կորնթ. ա. 13, 15: Նոյնպէս ա Կորնթ. ժ. 2 ին մէջ ըսուած է, թէ «Ամէնքն ալ Մովսէսով մկրտուեցան». պատկերն՝ զինքը իրենց օրէնսդիր եւ գլուխ Ճանչցան: Քրիստոսի աշակերտները Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ անունովը կը մկրտուին: Թէ որ Հայրն ու Որդին անձինք են, ու Հոգին Սուրբ անձն չէ, շատ տարօրինակ խօսք մը կ՚ըլլայ ասիկայ եւ սխալ միտք կու տայ: Աստ ամենայնի կ՚երեւնայ թէ մկրտուելին հետ ունեցած վերաբերութիւնովին աս իրենք ալ հաւասար են: Հայց միթէ Քրիստոս, եթէ Աստուած ըլլար ու ըսկ արարած ըլլար նէ, կրնա՞ր առանց Հայհոյութիւն ըրած ըլլալու՝ այսպիսի հաւասարութիւնով մը ընկերակից ընել ինքզինքը յաւիտենական Աստուծոյ հետ: Ասն զի աս մկրտութիւնով մկրտեալը ինքզինքը հաւասարապէս պիտի նուիրէ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, եւ իրենք իմիասին իրեն գլուխ՝ օրէնսդիր՝ փրկիչ եւ սրբացուցիչ պիտի Ճանչնայ:

գ. Գործ. ը Կորնթ. ժգ. 13,

գրուած է. «Ինչ Տէր Յիսուս Քրիստոսի շնորհքը, եւ Աստուծոյ սէրը, ու Հոգւոյն Սրբոյ հաղորդութիւնը ձեր ամենուն հետ ըլլայ»: Ասկից գէթ աղօթք մը կամ խնդրուածք մըն է որ կ'ընէ Պօղոս առաքեալ: Ան որո՞ւ կ'ընէ այս աղօթքը. — Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Տարակոյս չկայ որ աս խօսքին ամենէն բնական ձեւը աղօթքի կամ խնդրուածքի ձեւ է: Սակայն կարելի է թէ ուրիշ մեկնութիւն ալ վերցնենք, եւ անանկ հասկըցուի թէ աս խօսքով Պաւղոս ուզեցաւ մէկ բաղձանք մը կը յայտնէ որ Աստուծոյ Քրիստոսի եւ Հոգւոյն սրբոյ պարգեւած բոլոր օրհնութիւնները, ինչ որ ըլլան նէ ըլլան, Կորընթացւոց վրայ իջնան: Ա՛ս տեսութեամբ նկատելով աս խօսքը կարելի է այնչափ վճռական վկայութիւն մը չըլլար յիշեցնել իրեք անձանց Աստուածութեանը: Ինչպէս Յովհաննէս ալ շնորհք եւ խաղաղութիւն կը բաժնէ Ասիոյ եօթը եկեղեցիներուն համար «Ինկէ, որ է, եւ որ էր, եւ որ պիտի գայ. ու իր աթոռին առջեւը եղող եօթը հոգիէն», Յայտ. ա. 4: Պօղոս կ'ըսէ. «Ի կայութիւն կը դնեմ Աստուծոյ առջեւը, եւ Յիսուս Քրիստոսի, ու ընտրեալ հրեշտակներուն», ա Տիմ. ե. 21: Ան մեր փրկիչն ինքը «ես ալ անոնք պիտի դաւանիմ,» կ'ըսէ, ինքը դաւանողներուն համար, «Աստուծոյ հրեշտակներուն առջեւը». Ղուկ. ժբ. 8: Ասոր աս խօսքերուն ցուցուցածը անտարակոյս Աստուծոյ առջեւը կեցող, այսինքն ամենաբարձր աստիճանի կամ անմիջապէս իր աթոռը պատրաստ հրեշտակներն են: Սակայն մեկուն մէջն ալ խնդրուածք մատուցուած չկայ աստնց: Յայտնութեան մէջ անանկ ցուցուած են թէ իրենց գործքը են Աստուծոյ օրհնութիւնները մատակարարելու, եւ անմիջապէս փառաց աթոռը պատած են: Ասոր կարելի է թէ հնարաւոր ըլլայ բ Կորնթ. ժգ. 13 ին բնաբանն ալ ասանկ մեկնով մը առնել. եւ անատեները ստուգութեամբ չ'հետեւիր թէ ան տեղը ըսուած օրհնութիւնը հարկաւ Աստուածութեան մէջ Երրորդութիւն ըլլալ կը ցուցնէ: Նայց երբոր քրիստոնէական վկրտութեան կանոնը ազգ մը կը գիտենք, աւելի հաւանական կ'երեւայ որ Պօղոս առաքեալ նոյն կանոնին համեմատ ըսած ըլլայ աս խօսքը:

Մատթ. գ. 16, 17 համարները, ուր որ Յիսուսի Յովհաննէսէն մկրտութիւնը կը պատմուի, ազէկ ապացոյց մը սեպուած է աս վարդապետութեանը: Ասանկ ճանչցած են աս համարները եկեղեցական Հայրապետք: Որ կ'ըսէ աս հոչակաւոր խօսքը ելեր է, «Յորդանան գնաց, ու Երրորդութիւնը կը տեսնես»: Հինները աս բնաբանը Թեոփանեայ կը կոչեին: Բազարեւ իրենք անձնաւոր ենթականեր կան հոս վիշուած, այսինքն է՝ Հօր Աստուծոյ ձայնը, Հոգւոյն Սրբոյ նմանութիւնը, եւ Քրիստոս. սակայն բնութիւններնուն վրայ խօսք չկայ, եւ «Որդի Աստուծոյ» անունը (համեմատ 17) միշտ Քրիստոսի Աստուածային բնութիւնը չցուցներ: Ուստի աս վկայութիւնը՝ ինքնիրեն առնելով Երրորդութեան ամբողջ վարդապետութիւնը չ'բռնադակեր. բայց ուրիշ վկայութիւններու հետ մէկտեղ շատ ազէկ կը հասկըցուի իր զօրութիւնը:

Հիմայ պիտի քննենք Հօր, Որդւոյ, եւ Հոգւոյն Սրբոյ Աստուածութեանը զատ զատ վկայութիւնները:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Գ

Հօր Աստուածութիւնը վկայ:

Այդ անունը երբոր կը տրուի Աստուծոյ, շատ անգամ բոլոր Աստուա-

ծուխիւնը կամ աստուածային բնութիւնը կը ցուցնէ · ինչպէս՝ ա Կորնթ. բ. 4–6 : Յովհ. ժէ. 1–3 : Հայտ անգամ կը կոչուի "Աստուած եւ Հայր", այսինքն Հայր Աստուած՝ կամ Աստուած՝ որ Հայր է : Ուստի Աստուծոյ գոյութիւնը ապացուցանող վկայութիւններուն բոլորը Հօրը Աստուածութիւնն ալ կը հաստատեն : Սորբ Կրոց մէջ Աստուած Հայր կ'ըսուի ,

ա · Ինոր համար որ ինքն է ստեղծիչ եւ պահպանիչ : Ելս Օրին. լբ. 6 , "Ինիկայ քու Հայրդ չէ՞ , որ քեզ ստեղծաց , ու քեզ ստացաւ" : ա Կորնթ. բ. 6, "Աստուած՝ Հայր , ուսկից են ամէն բաները" : Եփես. գ. 6 , "Ամենուն Հայրը" : Նբլոյացիք մէկ բանի մը հետ նայէ՝ հնարաւոր եւ որքէսզի ինոր Հայրը կը կոչեին . ինչպէս՝ Ծննդ. գ. 20–22 , Յոբել , Բազմաթիւներուն Հայրը , եւայլն : Յովէլ. լբ. 28, Աստուած Հայր անչէ :

բ · Ինոր համար որ ինքն է մարդոց բարերարը , պաշտպանը , եւ առաջնորդը : Սաղ. կը. 5 , "Արքերուն Հայրը" : "Ողբասներուն Հայր էի" , կ'ըսէ Յովը (իմ. 16) իրեն համար : Ելայ. կգ. 16, "Դուն մեր Հայրն ու Փրկիչն ես ի՛վ Տէր" : Սաղ. ճգ. 13, "Ինչպէս որ մէկ Հայր մը կը գթայ իր զաւկներուն վրայ , անանկ ալ Տէրը կը գթայ իրմէն վախցողներուն վրայ" : Փրկիչոսի մէկ մեծ գործն էր Աստուծոյ առ մարդիկ ունեցած ընդհանրական եւ հայրական սիրոյն վրայ ժողովրդոց ուղիղ գաղափար տալը : Տես Հռով. ը. 15, 16 : Ինոր համար Աստուծոյ շատ անգամ Հայր , երկնաւոր Հայր եւ ասոնց պէս անուններ կու տայ : — Աստուծոյ որքէսզ խօսքը երբեմն կը նշանակէ իր սիրելի անդրէ . երբեմն անոնք որ իրեն նմանելու կ'աշխատին , մանաւանդ սիրով՝ սրբութիւնով եւ բարերարութիւնով . երբեմն ալ երկուքը իմաստին , անոնք՝ որ որդիք իրենց Հայրը սիրելուն ու անոր հետեւելուն պէս զինքը կը սիրեն եւ իրեն կը հետեւին , եւ անոնք՝ զորոնք ինքը իրեւ հնազանդ որդիք կը սիրէ : Այ կողմանէ ալ Աստուած շատ անգամ մարդոց Հայրը կ'ըսուի , պատճառն անոնց օրինակը՝ առաջնորդը , ան Հակը՝ որուն օրինակին կը հետեւին : — Երբոր Հայր անունը Աստուծոյ կը տրուի իրեւ առարիչ եւ կամ իրեւ բարերարող , բոլոր Աստուածութիւնը կը հասկըցուի :

գ · Աստուած շատ անգամ Յիսուս Քրիստոսի Հայրը ըսուած է Սուրբ Կրոց մէջ . Հռով. ժե. 6 : բ Կորնթ. ժա. 31 : Եփես. ա. 3 , եւայլն : Այ խօսքը շատ տեղեր կը ցուցընէ ,

1 · Այն վերաբերութիւնը , որ Քրիստոս՝ իրեւ փրկիչ աշխարհի՝ ունի Աստուծոյ հետ . որ ան վերաբերութիւնով շատ անգամ Որդի Աստուծոյ կ'ըսուի : Աստուած Սուրբ Կրոց մէջ քրիստոնէութեան բուն հիմնակը եւ գիտէը ցուցուած է . ու նաեւ իրեւ Հայր Քրիստոսի , անոր համար որ զանիկայ աշխարհք խրկեց , եւ անոր յանձնեց որ՝ իրեւ մարդ՝ մարդկային ցեղը կրթէ եւ փրկէ : Յովհաննու աւետարանէն յայտնի կը տեսնուի թէ Քրիստոս ինքը շատ անգամ Աստուած իրեն Հայր կը կանչէ ասիրելի աշակերտներուն ու Աստուծմէ ընդունած առաքելութեանը նայելով : Յովհ. ժէ. 1–3 : Այսինքն՝ Սուրբ Կրոց մէջ գործածուած են ձեւին , որն որ վերը յիշեցինք , համեմատ կու գայ , որով որ մէկ բանի մը հիմնակը Հայր կը կոչուի : — Ես ասկէց ի զատ , ասոնցիններուն ալ Հայր կ'ըսէին Հրեայք . ու ասոնցիններն ալ նմանապէս որքէս կը կոչէին : գ Թագ. բ. 12 : գ. 21 : Ես Քրիստոս իր աշակերտներուն կ'ըսէ , Մատթ. իգ. 9 , "Երկրի ձեղի Հայր մի կանչէք · (ինչպէս որ ուսուցիչները կը

կոչուին ։) ինչու որ ձեր Հայրը (ոսոսուցիչը , կրթողը) մէկ է , որ երկինքն է" ։

2 · Ա՛ս Յիսուս Քրիստոսի Հայեցի Քրիստոնեայ խօսքը շատ տեղեր ա՛տարակոյս մէկ Ներքին առնչութիւն մը կը ցուցընէ Հօր Աստուծոյ Աստուածութեանը եւ Որդւոյն Աստուածութեանը մէջ տեղը , որ ատ առնչութեան ինչ ըլլալը Սուրբ Գրոց մէջ տեղ մը յայտնուած չէ , եւ հաւանականաբար մարդոց Հասկըցողութիւնէն ալ վեր բան է ։ Այլ գիտենք թէ , թէպէտեւ Քրիստոս միշտ ամէն բան Հօրմէն ընդունած կը ցուցընէր , սակայն ինքզինքը անոր հաւասար կը դնէր ։ Ա՛ս մտքով ատ խօսքը շատ կը գործածէ Քրիստոս , ինչպէս Յովհաննու ե՛ւ իր մէջ ։ Ա՛ինչեւ անգամ Հրեաները դիտեցին հասկըցան ասիկայ , եւ Աստուած իր Հայրը կը կանչէ , ու անանկով ինքզինքը Աստուծոյ հաւասար կ՛ընէ՝ ըսելով (հմմտ. 18) ամբաստանութիւն կ՛ընէին Քրիստոսի վրայ ։ Այս Քրիստոս ալ չէ յանդիմաներ զանոնք անանկ հասկընալնուն համար . այլ ընդհակառակն իր խօսքը յաւաչ տանելով կ՛ըսէր , (համմտ. 23 ,) թէ "ամէնքը պէտք է որ պատուեն Որդին , ինչպէս որ Հայրը կը պատուեն" ։ Տես Յհ. Ժ . 30 , եւ այլն ։ Պտկ . բ . 49 ։

ՀԱՏՈՒԱԾՈ · Գ

Որդւոյն կամ Քրիստոսի Աստուածութիւնը ցոյց ։

Քրիստոսի ճշմարիտ Աստուած ըլլալը հետեւեալ ապացոյցներէն կը հաստատուի .

1 · Որդի Աստուծոյ անունները , որ միայն Կատարեալին մէջ կը գործածուի Քրիստոսի համար , իր Աստուածութիւնը կը ցուցընէ ։ Թէպէտ մէկ քանի վերաբերութիւններու համար ատ անունը Քրիստոսի տրուած ըլլալուն , նշանակութիւնն ալ հետեւաբար մէկ քանի հատ է ։ Իրեք զանազան մտքով կրնանք հասկընալ ասիկայ ։

ա · Որդի Աստուծոյ շատ տեղեր Քրիստոսի՝ Մեսիայի կամ Թագաւորի նշանակութիւն ունի ։ Բրեւեհեան լեզուաց մէջ թագաւորները սովորաբար Որդի Աստուծոյ կ՛ըսուին , վասն մանաւանդ եւ ամենէն երեւելին անդրանիկ որպէս կ՛ըսուի · Սաղ . ՁԹ . 27 ։ Անոնք Աստուծոյ փոխանորդները կը սեպուէին աշխարհիս մէջ . անոր երեսփոխանները , իր պատկերը կրող , եւ իր իշխանութիւնը ընդունած ։ Սաղ · հբ · 1 ։ Ուստի Որդի Աստուծոյ անունը Քրիստոսի որ կը տրուի նէ , շատ անգամ Թագաւորի միտք կու տայ · որ անատնէն նոյնանշան կ՛ըլլայ Մեսիայի կամ Քրիստոսի կամ Աստուծոյ Քրիստոսը անունին ։ — Ա՛ս անունը շատ կու տայինք Հրեայք Քրիստոսի · տես Մատթ . ժղ . 16 բաղ . Պաւ . թ . 20 ։ Մատթ . իե · 40 ։ Պաւ . իգ . 35 . նաեւ Թղթոցները ու Առաքեալներն ալ ։ Նոտարակցի սկզբան ասիկայ Սաղ . բ . 7 եւ բ Թագ . է . 14 էն առած ըլլալը էին . որ ատ բնաբաններուն երկուքն ալ Հրեայք Մեսիային կու տային ։ Թէ որ ատ անունը ատ իմաստով հասկընալու ըլլանք նէ , անատեն դիւրին է տեսնել թէ ինչ մտքով առաքեալը կ՛ըսէ , ա Կորնթ . ԺԱ . 28 , թէ ասկէ ետեւ երբոր եկեղեցին աշխարհէս վերնայ , Աստուծոյ Որդին ընդառաջելու պիտի ձգէ , եւ իբրեւ Որդի Հօրը պիտի հնազանդի ։ — Ա՛ս նոյն մտքովը , պահելն իր Աստուածութեան ցուցընելու համար , Քրիստոս ալ երբեմն ատ անունը իրեն համար կ՛ու-

Աթէ. ժգ. 32, կ'ըսէ՝ Թէ ինքն իսկ, իբրեւ Որդէ, Հիմեր Նրուսաղէմի կործանման ժամանակը։ Ա՛ս դիտողութենէս կը տեսնուի Թէ ասոնք անունը միշտ Քրիստոսի աստուածային բնութիւնը կը ցուցընէ ըսել պիտի անօգտակար դժուարութեանց մէջ կը ձգէ մեզ։ Նայց ասոնք պիտանացու է որ ամէն ատ անունը հանդիպած տեղերնիս ատ ըսած մտքումնիս չենք կրնար հասկընալ։ Նրբեմն ալ կը ցուցընէ,

բ. Քրիստոսի Թագաւորական բնութիւնը. ինչպէս Հոով. ա. 3, 4։ Հոս երկու նկատմամբ խօսուած է Քրիստոսի վրայ. նախ՝ իր ծագումն Թագաւորական, մարդկութեանը նայելով, որով Դաւիթի որդի ըսուած է, եւ երկրորդ՝ իր Թագաւորական, աւելի հոգեւոր Թագաւորական նայելով՝ որով Որդի Աստուծոյ ըսուած է, եւ Աստուածմէ կոչուած է ատ անունով՝ մեռելներէն յարութիւն առնելովը։ Աստիճ ի գատ Յիսուս ինքը իրեն համար կը գործածէ ատ անունը ատ մտքով, Յովհ. ե. 17, եւայլն. եւ Հրեայք ալեկոծ որոշեցին որ ատ կերպով ատ անունը գործածելով՝ ինքզինքը Աստուծոյ կը հաւասարեցընէր. տես ժ. 30, 33։ Քրիստոս ալ Հրեայներուն զանոնք սխալ բան հասկընալնուն համար, այլ ընդհակառակն ընդունելց իր ըսած խօսքը ան մտքովը իմանալնին. Յովհ. ե. 18, 23, եւ ժ. 34։ Տես եւս Աթէ. ժգ. 61–64։ Դարձեալ ատ անուններն հետ մէկ տեղ Յովհ. ա եւ Հբ. ա եւ բ գլուխն մէջ յիշուած մակդիրները պիտիսի մակդիրներ են, որ բնաւ մէկ տեղ մը մարդու կամ որ եւ իցէ առեղծուած հոգիի համար ըսուած չենն։ Ինչպէս՝ Քրիստոս «Պատճին» ըսուած է։ Նաեւ Քրիստոս անունը շատ անգամ Որդէ Աստուծոյ են որոշուած է. ինչպէս Պտրե. ժգ. 16, ուր տեղ Պետրոս Յիսուսի մէկ հարցմանը պատասխան կու տայ ըսելով, «Դուն Քրիստոսն ես, Աստուծոյ Որդին» Տես Յովհ. ի. 31։

գ. Քրիստոս Որդէ Աստուծոյ կ'ըսուի (Գործ. ա. 35) նաեւ իր մարմին առնելը Աստուծոյ անմիջական զօրութիւնովը հրաշալի կերպով ըլլալը ցուցընելու համար։ Ա՛ն նոյն մտքով Գաբրիէլ, որ անմիջապէս Աստուծոյ ձեռքովը ստեղծուեցաւ, Աստուծոյ Որդէ ըսուած է, Ղուկ. գ. 38։

2. Քրիստոս ունէր Հերովբէական կոչուած է։ Այսր դէմ ատ առարկութիւնը կը բերուի, Թէ հրեշտակներու եւ մարդկային իշխաններու ալ ատ անունը տրուած է. Սաղ. ղէ. 7 բաղ. Եբր. ա. 6։ Յհ. ժ. 34, 35։ Սաղ. ձբ. 1, 6։ Ես. իբ. 28։ Ա՛ս առարկութեան ատ կը պատասխանենք, Թէ տեղ մը չկայ Աստուած անունը Աստուածմէ եւ իր Որդին Յիսուս Քրիստոսէն ի գատ ուրիշ էակի տրուած եզակի Թուով. եւ Թէ Աստուած բառին Եբրայեցերէնը, Էլոհիմ, նկատրագրական մտքով ըսել է զբաղումնէրէ համար հզօր. եւ ատ մտքով վայելչապէս ըսուած է անանկ էակներու համար, որոնք զօրութեան եւ կարողութեան տէր են։ Սակայն Աստուած, ὀθεὸς, անունը Քրիստոսի անանկ կերպով մը տրուած է, որ բառը իր ամենաբարձր նշանակութիւնովը գործածուած ըլլալը կատարեալապէս որոշ է։ Ինտոր որ պիտի տեսնենք մեր ձեռնարկութեանը մէկ ուրիշ մասին մէջ, որ Աստուած անունին հետ մէկ տեղ՝ Աստուծոյ յատուկ գործքերը՝ առնչութիւնները եւ անհաղորդական ստորոգելիքներն ալ տրուած են Քրիստոսի։

ա. Յհ. ա. 1, «Ակիզբէն էր Բանը, ու Բանը Աստուծոյ քովն էր, եւ ան Բանը Աստուած էր»։ Բան ըսելով հոս Քրիստոս հասկընալութիւնը յայտնի է ջրրօրդ եւ հետեւեալ համարներէն։ Ա՛ս համարին մէջ Յովհաննէս առաքեալ չէ Թէ միայն Աստուած կը կոչէ զՔրիստոս, այլ յատիենական նութիւն ալ կուտայ իրեն. «Ակիզբէն

էր Խանը" : Իւ հետեւեալ համարին մէջ ալ կը ցուցընէ թէ Աստուծոյ հետ յաւիտենականութեան ընկերը է · "Ա-նիկայ սկիզբէն Աստուծոյ քովն էր" : Ո՛իշդ ասոնց նման խօսքեր Աւակաց · ը · 22 , 23 համարներուն մէջ ալ կը կարդանք , որ հոն ալ աս նոյն ճշմարտութիւնը կը հաստատուի · "Տէրը իր ճամբուն սկիզբը , իր վաղեմի գործքերէն առաջ զիս ստացեր էր : Յա-ռաջմանէ , երկրիս սկիզբէն առաջ օծուեցայ" : Հետեւեալ համարին մէջ Աւետարանիչը նաեւ կ'ըսէ թէ Քրիստոս տիեզերաց Արարիչն է , եւ թէ "առանց անոր բան մը չեղաւ , ինչ որ եղաւ նէ": Սուրբ Գրոց աս մասին մէջ աւետարանիչը չէ թէ միայն Աստուած կը կոչէ զՔրիստոս , այլ՝ "Աստուծոյ Խանը" խօսքէն օր եւ իցէ կերպ սըխալմունք մը չելլելու համար , կը ցուցընէ եւս՝ թէ անիկայ Աստուծոյ հետ յաւիտենականութեան ընկեր է , եւ Արարիչ ամէն բանի , ինչ որ կայ նէ : Ով որ Սուրբ Գիրքը լինք իր հասկըցընելիքը հասկըցնելու Թող տուէր նէ , մէկ աս մասը վէճը կը դադրեցընէր · վասն զի անհնար է որ ասկէ զատաւոր ու որոշ կերպով ցուցուի Քրիստոսի ամենաբարձր մտօք՝ ի սկզբանէ՝ եւ առանց ածանցութեան Աստուած ըլլալը :

բ · Հովհ · թ · 5 , "Երենցմէ եկաւ Քրիստոս ալ մարմնով կողմանէ · որ ինքն է ամենուն վրայ Աստուած օրհնեալ յաւիտեանս · ամէն" : [1]

գ · ա Տիմ · գ · 16 , "Իւ յայտնապէս մեծ է աստուածպաշտութեան խորհուրդը · որ Աստուած մարմինով երեւցաւ , Հոգիով արդարացաւ , հրեշտակներուն յայտնուեցաւ , հեթանոսներուն քարոզուեցաւ , աշխարհի մէջ հաւատացուեցաւ , ու փառքով վեր եղաւ" : Խոլորովին պարապ եղած է Սոկինեաններուն եւ Արիացաններուն աս բանը ցուցընելու համար ըրած աշխատութիւնները , թէ ա բնաբանին մէջի Աստուած բառը "չ պիտի ըլլայ · վասն զի առանց ամենեւին տարակոյս մը ձգելու հաստատուած է , թէ շիտակը եղածին պես է : Իւ աս ալ անտարակոյս յայտնի է թէ աս բաները Քրիստոսի վրայ ըսուած են , եւ ուրիշի վրայ կարելի չէ որ ըսուին : Ոչ մէկ անձի մը համար եւ ոչ մէկ տարօրոգելիքի համար կրնայ ըսուիլ թէ "Աստուած է մարմինով եղեւացած , Հոգիով արդարացած , հրեշտակներուն յայտնուած , հեթանոսներուն քարոզուած , աշխարհի մէջ հաւատացուած ու փառքով վեր եղած" :

դ · բ Պետ · ա · 1 , "Ձեզի , որ մեզի հետ նոյն պատուական հաւատքին հասաք մեր Աստծոյ ու Յիսուս Քրիստոս Փրկչին արդարութիւնով" : Նոյնագրին համեմատ՝ պիտի ըլլայ "Ի-ր Աստուծոյ եւ Փրկչին՝ Յիսուս Քրիստոսի արդարութիւնովը" · եւ ասկէ ի զատ՝ Քրիստոսի արդարութիւնքն է միայն , որ մէկ մարդ մը կրնայ առաքելոց եւ ուրիշ բարի մարդոց պատուական հաւատքը ունենալ : Ա-յսն որոյ Յիսուս Քրիստոս մեր Աստուածն ու Փրկիչն է :

ե · Սաղ · խե · 6 , 7 , որ կրկնուած է Հբր · ա · 8 , 9 ին մէջ · "Իրդին կ'ըսէ , Քու աթոռդ օվ Աստուած՝ յաւիտեանս յաւիտենից է · քու թագաւորութեան գաւազանդ արդարութեան գաւազան է : Արդարութիւնը սիրեցիր՝ ու անօրէնութիւնըատեցիր՝ անոր համար օվ Աստուած՝ քու Աստուածդ ուրախութեան իւղովդ օծեց քեզ՝ քու ընկերներէդ աւելի" : Այ խօսքը Հօր Աստուծոյ բերնէն է , Որդւոյն ըսուած : Ուրեմն Աստուած յատմար տեսած է Որդին Աստուած կոչելը : Իւ ո՛վ կրնայ տարակոյս ցուցընել անոր աս անունը տրուելուն պատշաճութեանը վրայ : Որդւոյն լինակատար մտօք Աստուած ըսուելուն վրայ մեզ վստահացընելու համար կ'ը-

[1] Տե՛ս Storr and Flatt's Theology, pp · 285–288 .

ած է, «Ո՛ւ աթոռդ յաւիտեանս յաւիտենից է»: Նացարձակապէս Աստուած կոչուած է իւր որո՛ւն կրնայ յաւիտենական աթոռ կամ պետութիւն պատկանիլ:

Ա. Յովհ. ի. 5–7, «Այս ան որ աթոռին վրայ նստեր էր, ըսաւ ինծի. Ահա ամէն բան նոր կ'ընեմ կոր. ու ըսաւ ինծի: Այս եմ ալֆա ու ովմ, սկիզբ ու վերջ: Ես որ յաղթութիւն կ'ընէ, ասոնք ամէնը պիտի ժառանգէ, ու ես անոնց Աստուած կ'ըլլամ, անոնք ալ ինծի որդիք կ'ըլլան»: Այս խօսքերը ըսողը Քրիստոս ըլլալը յայտնի կը տեսնենք, երբոր ասկոտրը Յովհ. ա. 10 եւ գ. 21 ին հետ կը բաղդատենք: Այս համարներուն առջինին մէջ Քրիստոս կ'ըսէ, «Այս եմ ալֆա եւ ովմ, առաջին եւ վերջին». երկրորդին մէջ ալ կ'ըսէ, «Ես որ կը յաղթեմ, անոր կու տամ որ իմ հետս իմ աթոռս նստի. ինծոր որ ես ալ յաղթեցի, ու իմ Հօրս աթոռը նստայ»: Յովհ. ի. 11, 12 ին մէջ կը կարդանք թէ առաքեալը «ձերմակ աթոռ մը տեսաւ, եւ մէկը անոր վրայ նստած, որուն երեսէն երկինք ու երկիր կը փախչէին, եւ տեղ չգտնուեցաւ անոնց. եւ թէ մեռածներ տեսաւ, որ Աստուծոյ առջեւը կեցեր էին»: Յայտնի է թէ Յովհ. ի. 5 ին մէջ յիշեալ աթոռին վրայ նստողն ու ի. 11 ին ձերմակ աթոռի վրայ նստողը մի եւ նոյն անձն է. եւ ասանձին ալ Քրիստոս ըլլալը ապացուցանենք, որ Հայրը մէկը չգտաւեր, հապա ամէն գտաւորն որդւոյն յանձնած է». եւ հոս յիշուած աթոռն ալ վերջին գատաստանի աթոռ է: Յովհ. ա, 10 ին մէջ Քրիստոս ինքզինքը ալֆա եւ ովմ, առաջին եւ վերջին, կամ սկիզբ եւ վախճան կը կոչէ. եւ իր Հօրը աթոռին վրայ նստած կը ցուցնէ ինքզինքը: Իսա, 7 ին մէջ ևս յաղթողին Աստուած պիտի ըլ-

[1] Բնագրին մէջ Աստուած է.

լամ» կ'ըսէ. իսկ ի. 12 ին մէջ առաքեալիչը Աստուած կը կոչէ զինքը:

Ուրիշ տեղեր ալ կայ Քրիստոս Աստուած կոչուած, ինչպէս՝ Յովհ. ի. 28: Էջ. ա. 8. որոնց վրայ եւելցուր Մաթը Կրոց սա տեսակ խօսքերն ալ, Յովհ. ժգ. 9–11: ը. 19: ժ. 30: Փիլ. բ. 6:

Է. Քրիստոս Մեծ Աստուած կոչուած է: Տիտ. բ. 13, «Ակնասպասելով անոնք երջանիկ յոյսին, եւ Մեծ Աստուծոյ ու մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի փառքին յայտնուելուն»: Յունարէնի մէջ, «մեր մեծ Աստուծոյ ու Փրկչին՝ Յիսուսի Քրիստոսի»: Հայր Աստուած գատաստանի պիտի չ'գայ: Ուստի թէ որ Քրիստոս Մեծ Աստուած չէ նէ, ուրեմն Աստուած ամենեւին գատաստանի պիտի չ'գայ:

Ը. Ա՛ստուածն Աստուած: ա Յովհ. ա. 20, «Իւր Որդւոյն Յիսուս Քրիստոսի մէջ. ինչպէս որ ասիկայ (բնագրին համեմատ՝ ասանձը) ճշմարիտ Աստուած է ու յաւիտենական կեանք»: Ինչ որ ասկայութիւնը մեկնութիւն կը վերցնէ նէ, նոյն ինքն Քրիստոսի տուած մեկնութիւնը ըլլալու է, որ կ'ըսէ. «Այս եմ կեանք», եւ աւետարանիչին մեկնութիւնը, որ ասիկայ թուղթին առաջին գլուխն երկրորդ համարին մէջ կ'ըսէ, «Կեանքը յայտնուեցաւ. ու տեսանք, եւ կը վկայենք, ու ձեզի կը պատմենք ան յաւիտենական կեանքին վրայ, որ Հօրը քովն էր, ու մեզի երեւցաւ»:

Թ. Աստուածներուն Աստուածը: Սաղ. ծ. 1–3, «Աստուածներուն Աստուածը՝ Տէրը խօսեցաւ, ու երկիրը կանչեց արեւելքէն մինչեւ արեւմուտք: Սիոնէն՝ գեղեցկութեան կատարելութենէն Աստուած փայլեցաւ: Մեր Աստուածը պիտի գայ ու պիտի չ'լռէ. անոր առջեւն փճացընող կրակ, ու շուրջ կողմը սաստիկ փոթորիկ պիտի ըլլայ»: Այս Սաղմոսը վերջին գատաստանին վրայ գուշակութիւն մըն է:

Ընաջլին համարին մէջ աշխարհս գա-
տելու եկող եւ աս Աղամոին խօսքե-
րը ըսող անձը Իւ՝ Յիսուսի եւ Յհովայ
կոչուած է , եւ այնպէս ցուցուած է
թէ բոլոր մարդիկ առջեւը կը կանչէ ,
արեւելքէն մինչեւ արեւմուտք : Երկ-
րորդին մէջ ցուցուած է իր փայլելը
կամ իր փառքին յայտնուիլը Միօ-
նէն , պսիկնէն՝ իր եկեղեցիին ըրած
անտեսութիւններէն : Իւ երրորդին
մէջ ան ահեղ փառքը առորագրուած
է , որով որ պիտի գայ , ան փճացը-
նող կրակը , այն հրկիզութիւնը , որով
աշխարհս պիտի հալի ան մեծ եւ ահար-
կու օրը : Ըրդ՝ գիտենք որ Քրիստոս
միայն պիտի գայ ան օրը , եւ իր երե-
սէն «երկինքը ահեղի կերպով պիտի
անցնի . եւ իր շուրջը պատող բոցա-
վառ կրակէն տարերքները փոքննկած
պիտի հալին , երկիրս ալ ու ինչ գործ-
քեր որ անոր մէջը կը գտնուին նէ» ,
բ Պետ . գ . 10 : Ասոնի հետ միշտ ած
Տէրը , Աստուածներուն Աստուածը
Քրիստոս ինքն է :

ժ . Հղօր Աստուած : Եսայ . թ . 6 .
«Ինչու որ մեզի տղայ ծնաւ , մեզի որ-
դի տրուեցաւ . որուն իշխանութիւնը
իր ուսերուն վրայ է . եւ անոր անունը
Սքանչելի , Խորհրդակից , Հզօր Աս-
տուած , յաւիտենականութեան Հայր ,
խաղաղութեան Իշխան պիտի կ'ան-
չուի» :

ժա . Խոյրնեալ Աստուած : Սաղ .
հը . 56 բաղ . ա Կորնթ . ժ . 9 ին
հետ :

ժբ . Իսրայէլի Աստուածը : Ելք . իդ .
9 , 10 , «Աստուածները Անհնէս ու Հա-
բէն՝ Ղադաք ու Բրիւդ՝ եւ Իսրայէ-
լի ծերերէն եօթանասունն հոգի ելան :
Եւ Իսրայէլի Աստուածը տեսան» :
Սաղ . կը . 17 , 18 , «Աստուծոյ կա-
քերը երկու անգամ տասը հազար են ,
հազարք հազարաց . Տէրը անոնց մէջն
է , իբրեւ Սինայի՝ սուրբ տեղին մէջն
է : Բարձր տեղը ելար , գերութիւնը
գերի ըրիր , պարգեւներ առիր մար-
դոց համար» : Եփես . դ . 8 , «Ընոր հա-
մար կ'ըսէ , Թէ վեր բարձրը ելաւ , գե-
րութիւնը գերի բռնեց , ու մարդոց
պարգեւներ տուաւ : Ըն որ ելաւ նէ՝
ի՞նչ է . միայն Թէ՝ որ ինքը առաջ
երկրին վարի կողմը իջաւ : Ըն որ ի-
ջաւ նէ , ինքը անիկայ է , որ ալ բոլոր
երկինքներէն վեր ելաւ , որ ամէն բան
լեցնէ : Եւ ինքը մէկ քանին տուաւ
առաքեալներ» , եւայլն : Հոս առաք-
եալը կ'իմացընէ մեզի Թէ ան բարձրը
ելլող եւ գերութիւնը գերի բռնող
անձը Քրիստոս է : Աղամսեբգուն
ալ կ'իմացընէ Թէ ան բարձրը ելլող եւ
գերութիւնը գերի բռնողը Միեւնոյն
երեւցող տէրն է . Անվսեհէն ալ կ'ի-
մանանք Թէ ան Միեւնոյն երեւցող
Տէրը Իսրայէլի Աստուածն է : Ա-
ալ գիտենք որ մեկը երբեք Հայր Ա-
ստուած տեսած չէ : Յետի Քրիստոս
Իսրայէլի Աստուածն է : Ընդհանուր Ա-
ղոյսէլէ Աստուածն խօսքը , որ շատ ան-
գամ կը յիշուի Հին Կտակարանին
մէջ , ամէն տեղ մանաւանդաբար Քր-
իստոսի կը վերաբերի : Եւ քանի
հեղ որ Աստուած մարդկային կերպա-
րանքով երեւնալու որ եղած է նէ ,
Սուրբ Երրորդութեան երկրորդ անձը
Քրիստոս երեւցած է , եւ ոչ Թէ Հայր
Աստուած կամ Հոգին Սուրբ : Ծն .
ժբ . 1 , 2 , 13 , 14 , 17–33 : Լբ .
24–30 : Ել . ե . 13–15 :

ժգ . Յհովայ բառը Աստուծոյ էութիւնը ցուցնե-
լուն համար , ան էութեան իրեք ան-
ձինքներուն ալ հաւասարապէս կը վե-
րաբերի : Իսկ Յհովայ պաշտօնի բա-
զդրեալ անունը մանաւանդաբար երկ-
րորդ անձին կը վերաբերի , անոր ա-
րարչական յատուկ անունը ըլլալով ,
որ չէ Թէ միայն զօրագլուխներու նման
զօրքերու Տէր ըլլալը կը ցուցընէ , այլ
ընդհանուր տիեզերքս բոլոր կարգա-
ւորութեան անվրէպ եւ ինքնագլխ Ա-
րարիչն ու Պահողը ըլլալն ալ կը յայտնէ :

(1) Եսայ . գ . 1 , 3 , «Ահա Թագա-

ւորին մեռած տարին, Տէրը (Յհովան) տեսայ իր բարձր եւ վերացած աթոռին վրայ նստած, ու իր քղանցքը տաճարը լեցուցած. եւ Սերովբէին մէկը միւսին կը կանչէր ու կ'ըսէր. Սուրբ՝ Սուրբ՝ Սուրբ՝ Ցհովայ զօրութեանց, բոլոր երկիրը անով փառքովը լեցած է": Իւ դարձեալ՝ տես առ նոյն գլխուն 5, 8, 11, եւ 12 համարները: Սուրբն Յովհաննէս առ գլխուն 9 եւ 10 համարները իր Յեսայեանին մէջ (գլ. ԺԹ. 41) յառաջ բերելով՝ կ'ըսէ, "Ես բաները Ցեսայի ըսաւ՝ երբոր անոր, այսինքն Քրիստոսի փառքը տեսաւ եւ անոր վրայ խօսեցաւ": Ուանց վիճաբանութեան տեղի ձգելու հոս յիշուած "Օծեալ-Թեանց Ցհովան" Քրիստոս ըլլալը ցուցընելու համար, կը ծանուցանեմ թէ առ գլխուն մէջ ուրիշ մէկու մը վրայ խօսք չկայ, բայց միայն Ազեա Թագաւորին, Օծեալ-Թեանց Ցհովային, Սերովբէներուն եւ Իսրայէլի ժողովուրդին վրայ: Սերովբէներն ու Իսրայէլի ժողովուրդը՝ շատոր ըլլալնուն համար՝ դուրս պէտք է ձգել: Ուստի թէ որ առ գլխուն մէջ՝ Յեսայեանիչին ըսածին նայելով՝ Քրիստոսի վրայ խօսք կայ նէ, Քրիստոս կամ մարգարէն ըլլայ, կամ Ազեա Թագաւորը, կամ զօրութեանց Ցհովան: Սկսեց ի զատ մարգարէն ուրիշ մէկը չտեսաւ, բայց միայն Օծեալ-Թեանց Ցհովան. եւ Սուրբ Յովհաննէս կ'ըսէ թէ Քրիստոսի փառքը տեսաւ:

(2.) Ցեսայ. խ. 3, "Ձայն մը՝ որ անապատին մէջ կը կանչէ, Պատրաստ ըրէք Տէրոջը (Ցհովային) ճամբան, ու ուղիղ Յեսայեանիչին քարելու գետինը շտկեցէք": Յովհաննէս Մկրտիչ, երբոր Սինեդրիոնին պատգամաւորները իր ուղղելու եկան հարցուցին, պատասխան տուաւ, Ցովհ. ա. 23, "Ես մէկ ձայն մըն եմ, որ անապատին մէջ կը կանչէ. Շտկեցէք Տէրոջը ճամբան, ինծի որ Ցեսայի մարգարէն ըսաւ":

Սուրբն Մատթէոս Յովհաննէս Մկրտիչին վրայ կը խօսի, (Գլուխ գ,) ու կ'ըսէ. "Ասիկայ ան է, որուն համար Ցեսայի մարգարէին ձեռքովը ըսուեցաւ, որ կ'ըսէ, ձայն մը որ անապատին մէջ կը կանչէ, պատրաստ ըրէք Տէրոջը ճամբան, ու շտկեցէք անոր քարելու գետինը": Ես համարներէն, իրարու հետ բաղդատելով, յայտնի է թէ Քրիստոս էր այն Տէրը, որուն ճամբան պատրաստուելու համար Յովհաննէս աղաղակեց անապատին մէջ. ան Ցհովան, որն որ մարգարէն կը յիշէ. ան Օծեալ-Թեանց Ցհովան, որ ըսաւ, Ա՞ռ. գ. 4, "Ես իմ հրեշտակս կը խրկեմ, ու իմ առջեւս իմ ճամբաս պիտի պատրաստէ":

(3.) Տէրոջ Հրեշտակը կամ Ցհովային Հրեշտակը խօսքը, որ շատ անգամ կը կարդանք Հին Կտակարանին մէջ, Եբրայեցերէնին նայելով կրնանք թարգմանել Ցհովայ-Հրեշտակ կամ Ցհովայ եղող Հրեշտակ, այսինքն՝ Ան, որ թէպէտ Ցհովայ՝ սակայն պատգամաւոր է: Ցեսայ. Թ. 6 ին մէջ Որգոյն Հոգոյ Աստուծոյ՝ տրուած անուններուն մէկը "Սքանչելի" է: Իւ Տէրոջը Հրեշտակը, այսինքն Ցհովայ — Հրեշտակը, երբոր Անովփէին ու անոր կնոջը երեւցաւ, ան անունը տուաւ իրեն, իրրեւ իր մանուածոյ անունը: Դատ. ժգ. 18:

(4.) Ցեսայ. խը. 12 ին եւ հետագայ համարներուն մէջ առ խօսքերը գրուած են. "Մտիկ ըրէ ինծի ով Յակովբ եւ իմ կանչածս Իսրայէլ. Ես եմ Ան. ես եմ առաջինն, ու ես եմ վերջինն: Իւ իմ ձեռքս ձգեց երկրին հիմերը, ու երկինքը իմ աջ ձեռքս տատանեց: Անոնք ամէնը կը կանչեմ, եւ անոնք մէկտեղ կը կենան: Լսեցէք մօտեցէք, ու մտիկ ըրէք ասիկայ. սկիզբէն հետէ գաղտուկ բան մը չխօսեցայ. անոր եղած ժամանակէն հետէ ես հոն եմ: Իւ հիմա Տէր Աստուած ու անոր Հոգին իս խրկեց: Ասանկ կ'ըսէ Տէրը, քեզ փրկող Ես-

բայելի Աւրբը. Ես եմ քու Տէր Աստուածդ»: Հոս տեղ խօսող անձը կ'իմացընէ մեզի թէ ինքն է «Ա՛ռաջին եւ վերջին. թէ ինքը երկրին հիմերը ձգած է եւ երկինքը հաստատած է. թէ Եհովայ Աստուած է, Իսրայելի Փրկիչը ու Աւրբը», եւ սակայն «Տէր Աստուած ու անոր Հոգին իս խրկեց» կ'ըսէ. կամ՝ Աղոգինէսի եւ ուրիշ մէկ քանիներու թարգմանածին պէս, «Տէր Աստուած խրկեց զիս եւ իր Հոգին»: Ուստի խրկող անձն ալ Եհովայ է:

(5.) Ես նոյն անձը մարգու կերպարանքով ու անունով Փենիէլի մէջ Յակոբին հետ ըմբշամարտեցայ, եւ հոն Իսրայէլ անունը անոր տուաւ, ըսելով՝ «Ինչու որ Աստուծոյ հետ ու մարդոց հետ ըմբշամարտեցար, եւ ուժդ հասաւ»: Ես Յակոբ անոր անունը հարցունելէն ու օրհնութիւն ընդունելէն ետեւ, (որուն վրայ թողուց զինքը գնաց իրեն հետ ըմբշամարտողը,) ան տեղին անունը Փենիէլ դրաւ. «քանզի տեսայ, ըսաւ, զԱստուած դէմ առ դէմ»:

(6.) Երբ՝ աս պնձը Մովսէսի՝ Աստուած՝ Հեշտակ՝ եւ Եհովայ կ'անուանէ: «Աստուծոյ հետ ըմբշամարտեցար, կ'ըսէ. եւ Հրեշտակին հետ ըմբշամարտեցար ու յաղթեց. լացաւ, ու աղաչանք ըրաւ անոր. զանիկայ Բեթէլի մէջ գտաւ, եւ հոն մեզի հետ խօսեցաւ, զօրութեանց Աստուածը՝ Տէրը. անոր յիշատակը Եհովայ է»: (Ժբ. 4, 5). Ուստի վերը Յունդոց գրքին այն «Ա՛արդ» ըսած. ու հոս Մովսէին «Հրեշտակ» ըսած անձը ուրիշ մէկը չ'կրնար ըլլալ, բայց եթէ Եհովայ — Հրեշտակը, որն որ պէնչաի ստէպ «Հրեշտակ Տէառն» անունով կը կարդանք Հին Կտակարանին մէջ: Այն գէշ կերպով թարգմանուած Տէր բառին Աբրայեցերէնը աստիճան կամ վիճակ ցուցընող յորջորջական անուն չէ Հայերէնին նման. այլ Եհովայ յատուկ անունն է, եւ ասոր Եհովայ յատուկ անունն ալ Աբրայեցերէնի մէջ սեռական հոլովի յատկացուցիչ դրուած է «Հրեշտակ» բառին, հապա «Եհովայ» եւ «Հրեշտակ» երկու գոյական անուն են նոյն բանին վրայ ըսուած, իբրեւ բացայայտիչ եւ բացայայտեալ. ու մէկը ըսո էութեան ինչ ըլլալը կը ցուցընէ, միւսն ալ անոր մէկ պաշտօնը: Այնպէս որ «Եհովայ — Հրեշտակ ըսուելը ըլլար նէ, աւելի ճիշդ թարգմանութիւն մը կ'ըլլար: Հին Կտակարանին մէջ Եհովայ — Հրեշտակ ըսուած անձը ուրիշ մէկը չէ, այլ այն, որ ժամանակին լրանալուն Հոգւով Սրբով մարմին առաւ Աբրիամ Կոյսէն:

(7.) Ես դիտողութիւններնուս համեմատ հասկրցաւ Անովէ ան Հրեշտակին բնութիւնը, որ իրեն երեւցաւ. վասն զի իր կնոջը ըսաւ, (Համար 22,) «Պիտի մեռնինք, ինչու որ Աստուած տեսանք»: Ես նոյն կերպովը ցուցուած է աս նոյն անձը Ծն. գ. 1 ին մէջ. «Ես՝ իմ դեսպանս կը խրկեմ, ու իմ առջեւէս ճամբայ պիտի պատրաստէ. ու ձեր փնտրած Տէրը, ձեր փափաքած ուխտին Հրեշտակը յանկարծ իր տաճարը պիտի գայ. ահա կու գայ կոր, կ'ըսէ զօրութեանց Տէրը»: Գ-ի. է. 27, Քրիստոս Յովհաննէս Ա՛կրտիչին վրայ կը խօսի ու կ'ըսէ. «Ես ան է, որուն համար գրուած է, թէ՝ Ես իմ դեսպանս քու առջեւդ կը խրկեմ, որ քու ճամբադ քու առջեւդ շտկէ»: Ուստի Յովհաննէս Ա՛կրտիչ այն «դեսպանն» էր, որ ճամբայ պիտի պատրաստէր. եւ Տէրը, ուխտին Հրեշտակը Քրիստոս էր: Ան խօսող անձն ալ, որ հոս «զօրութեանց Տէր» ըսուած է, եւ որ կ'ըսէ՝ թէ «իմ դեսպանս իմ առջեւէս ճամբայ պիտի պատրաստէ», Քրիստոս է:

(8.) Ելից. գ. 2–6, «Ես Տէրոջ

հրեշտակը կամ Հրեշտակ — Լինելով զայն կռակի բոցով մորենիին մէջէն եւ բեւեռաւ անոր . եւ անիկայ տեսաւ որ ահա մորենին կրակով վառած էր , ու մորենին չէր այրեր : Եւ Մովսէս ըսաւ . Հիմայ դառնամ ու աս մեծ տեսիլքը տեսնեմ , ինչո՞ւ համար մորենին չայրիր : Եւ երբ Եհովան տեսաւ որ անիկայ տեսնելու դարձաւ , Աստուած մորենիին մէջէն կանչեց անոր ու ըսաւ . Մովսէս Մովսէս . եւ անիկայ ըսաւ . Ահա հոս եմ : Եւ Աստուած ըսաւ . Հոս մի մօտենար , քու կօշիկներդ հանէ քու ոտքերէդ . ինչու որ ան տեղը , ուր որ դուն կայներ ես , սուրբ տեղ է : Դարձեալ ըսաւ անոր . Ես եմ քու հօրդ Աստուածը՝ Աբրահամին Աստուածը՝ Իսահակին Աստուածը ու Յակոբին Աստուածը . եւ Մովսէս իր երեսը պահեց , ինչու որ Աստուծոյ նայելու վախցաւ" : Հոս կը տեսնենք որ Հրեշտակ — Եհովան բոցաւառ մորենիին մէջէն Մովսէսին երեւցաւ , ու ըսաւ՝ "Ես եմ Աբրահամին Աստուածը . Իսահակին Աստուածը ու Յակոբին Աստուածը : Հրեշտակ բառը՝ ինչպէս որ գիտենք՝ նշանակ ունի ընել է . եւ ի հարկէ խրկող մէն ալ կոչ կընէ հասկըցուի : Հոս խրկուող անձը Եհովայ ըսուած է , եւ ինքզինքը Աբրահամու Աստուած կ'անուանէ : Նրկար խօսք պէտք չէ աս հաստատելու համար , թէ աս խրկուող անձը Այլ Աստուած չկրնար ըլլալ . կամ թէ Ալեհոյին Հրեշտակը , Որդին Աստուած ըլլալու է : Աստի Պրիստոս է աս տեղ իբրեւ Աբրահամին Աստուածը՝ Իսահակին Աստուածը եւ Յակոբին Աստուածը յիշուած Եհովան :

Աստուածութեան աս յատուկ անուններուն մեր Փրկչին տրուիլը անհակառակելի ապացոյց մըն է իր Աստուածութեանը . վասն զի ,

(ա) Նոյ . Ծն . 8 , Աստուած կ'ըսէ , "Ես եմ Եհովայ , իմ անունս աս է . եւ իմ փառքս ուրիշին չեմ տար" : Հոս Աստուած կ'ըսէ , Թէ իր անունը կամ փառքը , որ հոս երկուքն ալ մի եւ նոյն բանը կը նշանակեն , ուրիշին չըտար : Սակայն աս նոյն Աստուածը իր բերնին խօսքովը իր այլ եւ այլ յատուկ եւ որոշիչ անունները Յիսուս Քրիստոսի տուած է . չէ թէ անոր հաղորդելով մը , հապա իբրեւ բուն անոր սկզբնական եւ յատուկ անուններ անոր վրայ յիշելով : Սիկայ շատ աղէկ կը տեսնենք Ելից գ . 20 , 21 ին մէջ . "Ահա քու առջեւդ հրեշտակ մը կը խրկեմ , որ քեզ ճամբուն մէջ պահպանէ , ու իմ պատրաստած տեղս տանի քեզ : Ընկէց զգուշացիր , ու անոր խօսքը մտիկ ըրէ , անոր անհնազանդ մի՛ ըլլար , ինչու որ անիկայ քու յանցանքդ պիտի չներէ , քանզի իմ անունս անոր վրայ է" : Հոս կը տեսնենք , թէ ան Իսրայէլացւոց առջեւէն խրկուող Հրեշտակը անոնց յանցանքը պիտի չներէ , թէ որ զինքը բարկացնեն . որ ասկէ անտարակոյս կը հասկըցուի թէ մեղքի թողութիւն տալու իշխանութիւն եւ զօրութիւն ունի : Այլ Աստուածմէ ի զատ ուրիշ մէկը կրնայ մեղքի թողութիւն տալ : Ես ալ կը տեսնենք հոս , թէ Աստուծոյ անունը աս Հրեշտակին վրայ է . չէ թէ անոր պարոյա՜ն է կամ հաղորդուած է , այլ անոր վրայ է , անորն է , ի սկզբանէ : Ես անունին ինչ ըլլալն ալ Հայեցեայ մարգարէութիւններէն յիշած վկայութիւններնէս կ'իմանանք . "Ես եմ Եհովայ , իմ անունս աս է" : Ես նոյն կերպով խօսուած է Մովսէսին ալ , երբոր Աստուծոյ անունը հարցուցած է , որ ան անունը զրուցէ Իսրայէլի որդւոցը : "Եւ Աստուած ըսաւ Մովսէսին . Ես որ էն եմ : Եւ ըսաւ . Այսպէս պիտի ըսես Իսրայէլի որդւոցը . Ես որ էն խրկեց ձեզի" : Ելք . գ . 13 : Յայտնի է թէ Ես եմ ու Եհովայ մի եւ նոյն միտքը կու տան : Բոլոր ասոնք կատարելապէս կը համաձայնին իրարու

հետ եւ յստակ կը հասկըցուին Սուրբ Գրոց Քրիստոսի վրայ ըսածներէն : «Այս ու իմ Հայրս մէկ ենք», ըսաւ Փրկիչն մեր Հրէից :

Աստի Աստուծոյ իր բերնովը իր անունը կամ փառքը Քրիստոսի տալը իր փառքը ուրիշին տալ չէ . հապա թուն իսկ Քրիստոսինը եղող անուններ Քրիստոսի տալ է : Հայց Աիւա դատաւորներուն վարդապետութեանը նայելով՝ Աստուծոյ ըրած աս հաստատութիւնը սուտ պիտի ըլլայ : Ա՛ սան որոյ իրենց վարդապետութիւնը սուտ է , քանզի «Աստուած Թող Ճշմարիտ ըլլայ , եւ ամէն մարդ սուտ» . այսինքն ամէն մարդ , որ կը հակառակի Աստուծոյ :

(բ·) Երեմիա Օձնոյ ԼԲ · 39 , Հեսու · Թգ · 10 , Թգ · 6 , 8 , Ես · 5 , 14 , 21 ին մէջ եւ շատ ուրիշ տեղեր , Աստուած կ՚ըսէ՝ Թէ «ուրիշ Աստուած չ՚կայ» . «Ինծմէ ի զատ ուրիշ չ՚կայ» . «Այս մէկը չեմ գիտեր» : Հւ սակայն Քրիստոս վերոյիշեալ այլ եւ այլ վկայութիւններուն մէջ եւ շատ ուրիշ տեղեր Աստուած կոչուած է , եւ աստուածութեան ուրիշ անուններուն ալ ըսուած է . եւ ան ալ աս բաները ըսող Աստուծոյ բերնին խօսքովը : Հւ աս անուններուն ստորակարգեալ՝ փոխանորդական կամ ածանցական մնաք Քրիստոսի չ՚տրուիլը յայտնի է , նախ՝ իրեն տրուած մականուններէն , ինչպէս՝ «Ճշմարիտ Աստուած» . «Հզօր Աստուած» . «Մեծ Աստուած» . «Իսրայէլի Աստուած» . «Քհովայ» . «Այս եմ» . որոնք անանկ անուններ են , որ Սուրբ Գրոց մէջ Աստուծմէ ի զատ ուրիշ մէկու մը տրուած չեն . երկրորդ՝ ան նոյն խօսքերուն մէջ Քրիստոսի պրոյած քանէրէն , որոնց շատը , ինչորը որ յայտնապէս կը տեսնէ դիտողը , մի միայն կենդանի եւ ճշմարիտ Աստուծմէ ի զատ ուրիշ մէկ էակի մը վրայ չեն կրնար ըսուիլ :

Ժգ · Սուրբ Գրոց շատ տեղերը Քրիստոսի Աստուածութեանը անանկ վկայութիւններ կան , որոնք հարեւանցի կարդացողը չ՚տեսներ : Յոյն · բ · 17 ին մէջ խոստմունք եղած է յաղթողին՝ Թէ պահուած մանանեխէն պիտի ուտէ , եւ քահանայապետին խոյրին պէս թագ մը պիտի ընդունի , որուն ճակատը դոհար մը պիտի ըլլայ , եւ անոր վրայ «նոր անուն մը գրուած , որ անիկա մէկը չ՚գիտեր , միայն Թէ ան որ կ՚առնէ» [1] : Այս խօսքը ուրիշ կերպով չենք կրնար հասկընալ , բայց միայն հրէից սովորութիւնէն եւ քահանայապետին խոյրէն : Աստուծոյ յատուկ անունը Հհովան Հրէից ամենահին բարբառին չէին առներ , գէթ վերջի առնելը . եւ Հբրայեցերէն Աստուածաշունչին մէջ ձայնաւորի կէտեր չունի հնչման կերպը յուշընելու համար , եւ միշտ Ադոնայ կամ Հլոհիմ կը կարդացուի , եւ պէտք Տէր կամ Աստուած կը թարգմանուի : Սակայն աս անունը մեռտղի մը վրայ փորագրուած դտնուած էր քահանայապետին խոյրին վրայ : Միայն քահանայապետին սրբուած էր աս անունը արտասանելուն գաղնկերը . որ աս արտասանութիւնը (ինքնիրեն) կ՚ընէ կը սեպուեր ժողովուրդին օրհնութիւն տուած առնը : Սկիզ կը բացատրուի «Որ անիկա մէկը չ՚գիտեր , միայն Թէ ան որ կ՚առնէ» խօսքը : Երդ՝ վերի բնաբանին համաձայն՝ մէկ նոր անուն մը պիտի ունենայ աս անուններուն վրայ յաղթողին խոյրին ճակատը : Ուրեմն ի՞նչ նոր անուն կայ , որ Հհովայ ահեղ անունին հետ կրնայ միանալ : Միեք միայն մէկ հատ մը գիտենք . եւ Պօղոս առաքեալ կը յայտնէ աս անունը , երբոր Քրիստոսի համար կ՚ըսէ՝ Թէ «անոր անունն մը տրուած է , որ ամէն պատուական վերէ է . . . անանկ անուն մը , որուն ամէն ծունկ պիտի չոքի , երկնաւորներուն ու երկրաւորներուն եւ սանդարամետականներուն» . փիլ . բ · 9 , 10 :

[1] Ինդիրը վերի թարգմանութեան պես է ·

Որեմն Յիսուս անունն է որ պիտի դրամբ ահեղ՝ մանաւանդ եւ անհաղորդելի Հովայ անունին հետ, Յիսուսի հաւատարիմ աշակերտներուն լուսոյ եւ սիրոյ աշխարհին մէջ առնելու փառաց թագին վրայ :

Ա նոր անուանը Քրիստոսի վերաբերիլը յայտնի կ'երեւնայ իր բերնի խօսքերէն, որ կ'ըսէ, Յայտ. գ. 12, "Ի նոր անունս անոր վրայ պիտի գրեմ" : Ու դարձեալ, Յայտ. ժէ. 12, 13, ըսուած է Քրիստոս իր շատ թագերուն վրայ "գրուած անուն մը ունէր, որ ոչ ոք չէր գիտեր, միայն թէ ինք". այսինքն՝ գաղտնի՝ չ'զգուցուելու անուն մը. որն որ եօթնէն ըսուած է թէ "Նոն Ըպոռնոյ" էր :

Ժե. Կող. բ. 9 ին մէջ ըսուած է, թէ "Քրիստոսի մէջ կը բնակի Աստուածութեան բոլոր լրութիւնը՝ մարմնապէս" : Ա վկայութեան դէմ առարկութիւն կը բերեն Եփես. գ. 19 ը, ուր տեղ Պօղոս առաքեալ Եփեսացի քրիստոնեաներուն համար աղօթք կ'ընէ, որ "Աստուծոյ ամէն լրութիւնովը լեցուին" : Մէկ որ Քրիստոսի աստուածութեանը ուրիշ վճռական վկայութիւններ չըլլային նէ, մեր վարդապետութիւնը ասոնց վկայութեան վրայ պիտի չհիմացըլնէինք. սակայն Սուրբ Գրոց մէջ ասոնց վարդապետութիւնը այնպիսի կատարեալ կերպով հաստատուած ըլլալուն, Կող. բ. 9 ին ճիշդ բնական նշանակութիւնը ասոնց ըլլալ կը կարծենք, թէ Քրիստոսի մէջ աստուածային բնութեան կատարելութիւնը կը բնակի : Ա իմաստը աւելի զօրութիւն կ'առնէ "մարմնապէս" բառէն, որ հոս երբ կամ ճշմարտապէս՝ եւ չէ թէ կերպարանօք՝ ըսել է. (տես հատոր 17) : Առաքեալը հաւատացելոց համար Աստուծոյ ամէն լրութիւնովը լեցուելու խօսք կ'ընէ նէ, յայտնի է թէ աստուածային հաղորդակցութիւններով առատապէս լեցուիլ ըսել կ'ուզէ. եւ Աստուծոյ իր ժողովուրդին մէջ բնակիլը՝ գթութիւնով եւ զօրութիւնով անոնց հետ ներկայ ըլլալը ըսել է : Հայց "Աստուածութեան բոլոր լեցունութիւնը մարմնապէս Քրիստոսի մէջ կը բնակի" խօսքը ասոնց չնմանիր. խիստ շատ աւելի զօրութիւն ունի, եւ յայտնապէս Քրիստոսի ամենայն օրհնութեանց շատմարան ըլլալը կը ցուցընէ, որուն լեցունութենէն բոլոր իր հաւատացեալները կը լեցուին : Ա ասն զի Աստուած, Յովէ. ա. 14–16, մարդկային բնութեան մէջ բնակելով, որպէս թէ տաճարի մը մէջ, ան բնութեան միջոցով ի գործ կը դնէ բոլոր իր աստուածային ստորոգելիքները, ան միջոցով կը կատարէ բոլոր իր աստուածային գործքերը, եւ անոր միջոցովը ամէն օրհնութիւն կը պարգեւէ մարդոց : Կող. բ. 1—4 : ա. 15—20, Յովէ. ե, 20—23 : Ժգ. 18—20 : բ Կորնթ. ե, 18, 21 : Հոս Քրիստոս Աստուծոյ ամէն լեցունութիւնովը լեցուած է ըսուած չէ. հապա Աստուածութեան բոլոր լեցունութիւնը անոր մէջն է : Ուր ἡ θειότης γενὸν θεῖον ամբողջին Աստուծոյ պարգեւները կամ Աստուածութիւնը չեն նշանակեր, այլ միայն Աստուծոյ բնութիւնը կը ցուցընեն. ասկէց ի զատ Աստուծոյ կամքը կամ յայտնութիւնը մարմնապէս Քրիստոսի մէջ կը բնակի խօսք չըլլար :

Քրիստոսի աստուածութեանը երկրորդ ապացոյցն ալ է.

Ր. Հոգւոյն անհաղորդելի յատկութիւնները նմանապէս ընծայուած են :

1. Յոհաննէսի : Յայտ. ա. 10, 13, 17, 18 : բ. 8 : Ընհակառակելի ճշմարտութիւն մըն է որ աս համարներուն մէջ յիշուած անձը, որուն վրայ Յովհաննէս առաքեալ կը խօսի, ու եղբը ան ինք իր վրայ կը խօսի, ան Աստուծոյ մարդոյ նման եղող

մկը , որ «մեռայ եւ կենդանի եմ հիմայ ու ամէն իշխիր , ու յաւիտեանս յաւիտենից» կ'ըսէ , Քրիստոս ինքն է . եւ աս անձը չորս տեղ «Ես եմ առաջին ու ես եմ վերջին» կ'ըսէ իրեն համար . որ ասիկայ ամենաորոշ հաստատութիւն մըն է անցեալ եւ ապառնի յաւիտենականութիւն ունենալուն : Մէկ որ ինքը «առաջին» է , մկը իրմէն առաջ եղած չկրնար ըլլալ . թէ որ ինքը «վերջին է» , իրմէն ետեւ ալ մկը չկրնար ըլլալ :

ա . Նոյ . խոր . 6 : խը . 12 : Ես վերջին վկայութեան Քրիստոսի վերաբերիլը արդէն ցուցուցած ենք : Ես երկու վկայութիւններուն մէջ ալ Յօհաննէս Տէրը , որ ինծմէ ի զատ ուրիշ Աստուած չկայ կ'ըսէ , աս ալ կը հաստատէ՝ թէ «ինքն է Առաջին եւ վերջին» : Ես խօսքը՝ չափաբերական ստուգութեամբ՝ միակ մէկ էակի վրայ կ'ըսուի , եւ ատ էակը մի միայն կենդանի եւ ճշմարիտ Աստուած է : Տես եւս Յայտ . իբ . 13 , 16 բաղ . իա . 5 , 6 ին հետ :

բ . Նոյ . թ . 6 . «Ոչնած մնուածկը» , «տրուած Որդին» «Յաւիտենական Հայր» կամ «Յաւիտենականութեան Հայր» ալ ըսուած է . այսինքն՝ ի յաւիտենից եղող Հայր : Ես անունը տրուած է իրեն այն մասնաւոր եւ նախնամական հոգոլութեանը համար , որ ունի բոլոր իր ձեռքի գործքերուն վրայ , եւ մասնաւորաբար՝ իրրեւ փրկիչ՝ անոնց վրայ , որոնք կը փրկէ , եւ որոնց հովիւը ու Տէրը կ'ըլլայ :

գ . Նահ . ը . 22 , 23 , «Տէրը իր ճամբուն սկիզբը , իր վարմի գործքերուն առաջ իս ստացեր էր : Ես յառաջմանէ՝ երկրիս սկիզբէն առաջ օծուեցայ» :

Մէկ մարդ մը աս գլուխը մտադրութեամբ կարդայ նէ , հոս իմաստութիւն անունով խօսուած անձին Քրիստոս ըլլալուն վրայ ամենեւին չկրնար տարակուսիլ բանաւորապէս . մանաւանդ թէ որ բաղդատէ ասիկայ աս նոյն անձին աս գլխին առաջին գլխուն մէջ ինք իր վրայ ըսածներուն հետ . ուր տեղ իր մարդոց Դատաւորը եւ փոխարինողը ըլլալը կը ցուցընէ , Հանը ամենեւին անտարակուսելի ընելու համար , Պօղոս առաքեալ «Քրիստոս Աստուծոյ Իմաստութիւն է» կ'ըսէ : Ու ահա հոս աս անձը իրեն համար կ'ըսէ թէ «սկիզբէն օծեալ եմ» :

դ . Մեղ . ե . 2 , «Ու դուն Ներեղեհեմ Աւրհատայ , Յուդայի հազարաւորներուն մէջ պզտիկ ալ ես նէ , քեզմէ պիտի ելլէ ինծի ան՝ որ Իսրայէլի մէջ իշխան պիտի ըլլայ՝ որուն ելքը հին ատենէն՝ ի յաւիտենից է» . Իսրայելցիներէն՝ Յաւիտենականութեան օրերէն» : Ես խօսքը ընդհանրապէս Քրիստոսի վրայ եղած մարգարէութիւն մը կը ճանչցուին . ինչպէս Յայտնի է Գործ . բ . 6 էն ալ , ուր տեղ Փարիսեցիք ասիկայ պատասխան կու տան Հերովդէսին Քրիստոսի ծննդեան տեղին վրայ ըրած հարցմանը : Սկիզբ ի զատ՝ աս համարին մէջ Աստուած ինքը կը խօսի ու կ'ըսէ , «քեզմէ պիտի ելլէ ինծի» , եւայլն : Ես ան անձը , «որուն ելքը ի յաւիտենից է» , խօսող անձին՝ այսինքն Աստուծոյ պիտի ելլէ կ'ըսուի կոր . որ ըսել է թէ ելլող անձը Որդին է :

ե . Յովհ . ա . 1 , 2 , «Սկիզբէն էր Հանը , ու Հանը Աստուծոյ քովն էր , եւ ան Հանը Աստուած էր : Ընկից սկիզբէն Աստուծոյ քովն էր» :

զ . ա Յովհ . ե . 20 , «Ինչու որ անկից ճշմարիտ Աստուած է , ու յաւիտենական կեանք» :

է . Ահովէ՝ Ես եմ՝ Ես եմ Որ են անուններն ալ , որոնց Քրիստոսի վերաբերիլը ցուցուցինք , շատ ազդու կերպով սկզբնական եւ յաւիտենական գոյութիւն ցուցընող բառեր են : Ես եմ խօսքը մասնաւոր եղանակաւ մը Քրիստոս իրեն համար կը գործածէ : Յովհ . ը . 58 , «Յիսուս ըսաւ անոնց՝

Ձէնմարիա ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, Քահանային ըլլալէն առաջ ես եմ»։ Ընդհամար 24, «Մինչեւ ե՞րբ հոգիս պիտի մեռնիք»։ Ա Թագ. իբ. 20, «Ահա ես ձեզի հետ եմ միշտ», եւայլն։ Հոս Քրիստոս «Քահանային ըլլալէն առաջ ես էի»[1], կամ «Ահա ձեզի հետ պիտի ըլլամ միշտ» չըսեր. հապա ես եմ կ'ըսէ, որով յայտնապէս կը ցուցընէ թէ անցեալն ու ապառնին կատարեալապէս ներկայ մըն են իրեն, եւ թէ իր գոյութիւնը մէկ ներկայ ժամանակ մըն է։

ը. Քրիստոսի նախ քան զաշխարհ գոյ ըլլալը ցուցուած եւ այնպէս իր աստուածութիւնը հաստատուած է այս պիսի բնաւանունութեամբ. Ցովհ. ժէ. 5, 24։ գ. 13։ ղ. 63։ ժզ. 28։

2. Քրիստոսի տրուած անունները եւ ուրիշ յատկանշական թիւն ցուցընող խօսքերէն՝ որ իր վրայ ըսուած են՝ հարկաւորապէս կը հետեւի թէ Քրիստոս անածանելական կամ ինքնագոյ է։ Ըն էակն որ Առաջին է, որուն գոյութիւնը մէկ ներկայ ժամանակ մըն է, ի հարկէ միայն ինք իրմէ կրնայ ըլլալ։

3. Ընդհանրապէս տրուած է Քրիստոսի ուղղակի կերպով։

ա. Յայտ. ա. 8, «Ես Ալֆ եմ, ու ես Վէ եմ՝ կ'ըսէ Տէր Աստուած, ան որ է՝ ու էր եւ ան որ պիտի գայ, Ամենակալը»։ Ես խօսքերը առ գլուխն 11 համարին մէջ Քրիստոս ինք իր վրայ կը խօսի. ուստի կամ երկու անձինք ըլլալու են, որ երկուքն ալ առ խօսքերը ճշմարտապէս իրենց համար կրնան ընել. կամ առ երկու համարներուն մէջ միեւնոյն Քրիստոս իր վրայով կը խօսի։ Ես երկու որոշմանց մէջ կ'ուզեն նէ Թող ընտրեն Պիտա վէճ եղած խնդիրը մի եւ նոյն ատենմանրին մէջ կը վճռուի։ Թէ որ 8 համարին մէջի խօսքերը ընդդէմ Քրիստոս է նէ, ուրեմն Ընդհակառակ է. Թէ որ չէ նէ, ուրեմն երկու անձինք կան Ալֆ եւ Վէ, Առաջին եւ Վերջին եղող։ Ասոնք ամենեւին կը մեկնեցնեն խօսքերը։ «Ես որ գիտեմ թէ Հօր եւ Որդւոյ ամենակարողութիւնը մի եւ նոյն է, տես ինչ կ'ըսէ Յովհաննէս Յայտնութեան մէջ. Ես բաները կ'ըսէ Տէր Աստուած, ան որ է՝ ու էր՝ եւ ան՝ որ պիտի գայ, Ամենակալը. վասն զի Քրիստոսէն ի զատ ոչինչ կրնայ ըլլալ ան գալու եղող Ամենակալը»։ Ասոնք ինչ «Ես ան որ պիտի գայ» խօսքը Քրիստոսի գատաստանի օրուան գալուստը կը նշանակէ կը կարծեր։ Ա Թագ. իբ. 18, «Ես Յիսուս եկաւ անոնց հետ խօսեցաւ՝ ու ըսաւ, «Ամէն իշխանութիւն ինձի տրուեցաւ երկինքի ու երկրի մէջ»։ Ես խօսքին բնագրին ἐδόθη բառը կը նշանակէ իշխողութիւն կամ պետականութիւն, ուստի ան էակն որ ամէն բանի վրայ կ'իշխէ կամ կը տիրէ, անտարակոյս ամէն զօրութեան աէր պիտի ըլլայ բացարձակ եւ ակզբնական մտքով։

բ. Ես իշխողութիւնը յայտնի ըրաւ Քրիստոս ախտերը եւ հիւանդութիւնները, մահն ու կեանքը, չար եւ բարի հրեշտակները եւ տարերքները իր հրամանին հնազանդեցընելով։ Պէտք է յիշել թէ առ բաներուն Քրիստոսի իշխողութեանը հնազանդիլը ձիշդ ան նոյն կերպովն էր, որով որ աշխարհիս արարչութիւնը եղաւ։ Ըն ժամանակն ալ, առ բաները ըրած տեսնելով, ըսաւ Ես եղան։ Ըն հայրը, որով անգամ մը հինգ հազար հոգի կշտացուց, ինծի որ առաջ երկինք երկիր գոյութեան կոչ էին նէ, ձիշդ ան նոյն կերպովը՝ լոկ իր հաճութեանը հնազանդելով՝ գոյացաւ։ Ինչպէս որ առաջ «լոյս ըլլայ» ըսաւ, եւ «եղաւ» նէ, ձիշդ նոյնպէս «կ'ուզեմ, սրբուէ» ըսաւ բորոտին, ու «սրբուեցաւ». «բացուէ» ըսաւ, ու խուլին ականջները բացուեցան. «նայէ» ըսաւ

[1] Տես երես 101։

ու կղերին աչքերը բացուեցան. "գազ-րէ, լուռ կեցիր" ըսաւ Հովին ու ծո-վին, եւ դադրեցան: Ասկայն Վր-բիստոսի Աստուածութիւնը ցուցը-նելուն պիտի յարմար ճամբան իր այն գործքերը յաւաչ բերել է, որոնց վրայ որ մանաւանդ կերպով կ'երեւնայ աս ստորոգելիքը: Ան խօսքերն որ կը կարդանք Յովհ. ա. 3 ին մէջ, թէ "Ամէն բան անով եղաւ, եւ առանց անոր բան մը չեղաւ՝ ինչ որ եղաւ նէ". եւ դարձեալ՝ Ա Կոր. ա. 2 ին մէջ, թէ "Ամէն բան իր զօրութեան խօսքովը կը բռնէ" . ասոնք Հնարաւոր եղած ամենէն զօրաւոր ապացոյցներն են իր անսահման զօրութեան տէր ըլլալուն: Ան որ ստեղծեց եւ կը բռնէ տիեզեր-քը, յայտնի է թէ ամէն բան, որ բը-նութեամբ Հնարաւոր է ըլլալ նէ, կա-րող է ընել. եւ կատարեալ մտքով ոմնէ հոգող է:

4. Ապոստոլոսն ալ ընծայ-ուած է Վրիստոսի:

ա. Յովհ. ի. 17, "Պետրոս ըսաւ անոր, Տէր՝ դուն ամէն բան գիտես": Ս խօսքով Պետրոս Վրիստոսի Ա-նագիտութիւն կ'ընծայէ նէ, Վրիս-տոս անոր դէմ պատասխան մը չտար, որ ըսել է թէ կ'ընդունի ան խօսքը այն ընդարձակ մտքովը: Թէ որ ան բանը Վրիստոսի վրայ ճշմարիտ չըլ-լար նէ, անհնար բան էր որ ինքը զՊետրոս այնպիսի վտանգաւոր սխալ-մունքի մը մէջ թող տար:

բ. Մատ. ժա. 27, "Ամէն բան ինծի տրուած է իմ Հօրմէս. ու մէկը չ'ճանչնար Որդին, բայց Հայրը. ու մէկը չ'ճանչնար Հայրը, բայց Որդին. եւ ան, որուն որ Որդին կ'ուզէ յայտ-նել": Հոս Վրիստոս իրեն եւ ամե-նակարող եւ անխմանալի ըլլալը իր բերնովը կը վկայէ: Ան որ Հայրը կը ճանչնայ, ամենագէտ է, ան որ միայն Հօրմէն կը ճանչցուի, անխմանալի է:

գ. Աստուածութեան ստորոգե-լիքը այնչափ մանաւանդ կերպով ցու-ցընող մէկ բան մը չ'կայ, ինչպէս պե-տերը ձանձնելը, եւ չ'կայ մէկ բան մը, որ սրտագիտութեան չափ մանաւանդ կերպով միւսակ Աստուծոյ վերաբերիլը ցուցուած ըլլայ: Ըստ այսմ՝ Աղջմն առաջին նուիրման առիթը ըրած ա-զօթքին մէջ Աստուծոյ կ'ըսէ, (գ Թագ. ը. 39,) "Ա՛ռն դո՛ւն՝ դուն միայն մարդոց զաւկրներուն սրտերը գիտես": Ս սակայն Յոյս. բ. 23 ին մէջ Վր-բիստոս կ'ըսէ, "Ա՛յս բոլոր եկեղեցին-ները պիտի ճանչնան՝ թէ ես ան եմ, որ երիկամունքներուն ու սրտերը կը քըն-նեմ". եւ Յովհաննէս Աւետարանիչը կ'ըսէ, (Գլուխ բ. 24, 25,) "Ա՛յց ինքը Յիսուս իր անձը անոնց չէր հաւ-տար. ինչու որ ինքը գիտէր ամէն մարդ. ու պէտք չէր որ մէկը մարդու մը համար վկայութիւն տայ. ինչու որ ինքը գիտէր թէ մարդուն նէրսիդին ինչ կայ": Ա՛սոր պէս ալ Գործ. թ. 4 ին մէջ ըսուած է, "Ա՛յս Յիսուս ա-նունց խորհուրդը իմանալով". Տես Գործ. ժբ. 25, Գ՛ոլ. ե. 22: Ղ. 8: Թ. 47, Եւ ժա. 17: Ա՛ոլոր աս վկայութիւնները կատա-րելապէս կ'ապացուցանեն թէ Վր-բիստոս սրտագէտ է, եւ հետեւա-բար՝ թէ այն Աղջմանին աղօթք ը-րած Աստուածն է: Ս ճշմարտու-թիւնը կը յայտնէ Վրիստոս նաեւ եօթը եկեղեցիներուն խրկած պատ-գամներուն մէջ, այնպիսի խօսքերով, "գիտեմ քու գործքերդ", եւայլն: Տես Յայտ. բ, գ:

5. Ապոստոլոսն տրուած է Վրիստոսի:

ա. Մատ. ժբ. 20, "Ուր տեղ երկուք կամ իրեք կը ժողովին իմ ա-նունովս, հոն եմ ես անոնց մէջ": Ա-ռաքելոց օրերէն ինչուան Հիմայ ամէն տեղ քրիստոնեաները Վրիստոսի ա-նունովը հաւաքուած տեղեր մէկ տեղ կը ժողովուին. եւ սակայն Վրիստոս, իր խոստմանքին նայելով, անոնց ամե-նուն մէջ ալ ներկայ է:

բ. Մատթ. իբ. 20, «Ահա ամէն իմիք ես ձեզի հետ եմ մինչեւ աշխարհիս վերջը»: Հոս Քրիստոս առաքելոց եւ իրենց յաջորդելու Պաշտօնէից համար կ'ըսէ թէ անոնց հետ պիտի ըլլայ միշտ մինչեւ աշխարհիս վերջը: Ասոր Պաշտօնեայք մէկ մըտքով մը աշխարհքին մէջ ցրուած են. եւ ասոնց ամենուն հետ միշտ ներկայ ըլլալու խոսք կուտայ Քրիստոս:

Միտքաւանք աս հանդիսին ասոնց մեկնաբանները դէմ կ'առարկեն թէ բուն գրին աս խոսքը դնելը պարապ վերջը թարգմանուելու է: Ըսոր համ՝ աս կը պատասխանենք թէ աս խոսքը Քրիստոս ինքը ուրիշ իրեք տեղ կը գործածէ Պետրէոսի աւետարանին մէջ. Ընդ ժգ. 39, 40, 49. «Հունձքը աշխարհիս վերջն է». «Ինչպէս որ որոմը կը ժողվուի ու կրակին մէջ կ'երի, աշխարհիս վերջը անանկ պիտի ըլլայ». եւ դարձեալ՝ «Սանկ պիտի ըլլայ աշխարհիս վերջն ալ, հրեշտակները պիտի ելլեն ու արդարներուն մէջէն չարերը պիտի զատեն»: Մինակ աս տեղերն է որ, եթէ սխալ չենք նէ, աս խոսքը գործածուած է. եւ ամենուն մէջ ալ, բայ ի վեճ եղած համարէն, աշխարհիս վերջը, ընդհանուր դատաստանին օրը ըսել է ատոգիւ: Քրիստոս որ չորս անգամին իրեքը աս խոսքը աս իմաստով գործածեց նէ, չորրորդ անգամ՝ առանց ամենեւին ծանօթութիւն մը տալու՝ բոլորովին տարբեր իմաստով մը գործածեց կարծելու ամենեւին պատճառ չկայ:

Նէյերդ՝ թէ որ խոսքը ուզածնուն պէս հասկընանք ալ նէ, սակայն աս վկայութիւնը ապացուցանելու ճշմարտութիւննիս կ'ապացուցանէ: Ալ ատ զի թէ որ մինչեւ Հրեական դարուն վերջը Քրիստոս առաքելոց հետ ներկայ էր նէ, ուրեմն ամենուրեք է: Քանզի անոնք իրարմէ շատ հեռու տեղեր ցրուեցան. եւ ան զատ զատ ու մեկմեկէ հեռու տեղերը միշտ անոնց ամենուն հետ ներկայ չկրնար ըլլալ մէկ հակ մը՝ բաց ի անկէ, որ ամէն բան կը լեցընէ: Եփես. գ. 10:

գ. Յովհ. գ. 13 ին մէջ Քրիստոս ինքզինքը մի եւ նոյն ժամանակը եւ երկինքը եւ երկիս վրայ կը ցուցընէ:

6. Պենթեկոստէն տրուած է Քրիստոսի: Հնդ. ժգ. 8: Պօղ. ճր. 25, եւայլն, կրկնակ Հնդ. ա, 10 եւ հետեւեալ մէկ քանի համարներուն մէջ, Քրիստոսի տրուելով:

Գ. Աստուծոյ յատուկ գործերը Քրիստոսի ընծայուած են:

1. Հին Կտակարանէն, Յովհ. ա. 3: Կող. ա. 16: Հնդ. ա, 10 վկայութիւն բերուած Պօղ. ճր. 25 էն: Հրաշագործութիւնն ալ ամենակարողութիւն կը պահանջէ: Ասոր դէմ ըսած են թէ Քրիստոս միայն փոխանորդական զօրութիւնով կամ գործիքականութիւնով սքեզծագործութիւն ըրած է, եւ ասոր ալ վերկայութիւն ցուցուցած են Եփես. գ. 9 եւ Հնդ. ա. 2ը: Բայց աս վկայութիւնները հարկաւորապէս չեն ապացուցաներ աս բանը, եւ անկէց ի զատ՝ Աստուած ինքը ուղղակի դէմ խոսած է աս կարծիքին Ասայ. խե. 12, 18: խը. 5, 8: խը. 11. Երեմ. ժ. 10–16 ին մէջ, եւ մանաւանդ աս Ասայ. խգ. 24 ին մէջ. «Ես եմ Տէրովայ, որ ամէն բան կ'ընեմ, որ երկինքը ինքնակ կը տարածեմ, եւ երկիրը իմ զօրութիւնովս կը հաստատեմ»: Քրիստոս Տէրը, այսինքն Հրորդութեան երկրորդ անձը արարիչ է ամէն բանի, եւ Հովհաննէս՝ գերագոյն Աստուածէ ի զատ ուրիշ հակ մը մտան չունի արարչութեան մէջ: «Տէրը ամէն բան իրեն համար ստեղծեց», գրուած է Առակ. ժգ. 4. եւ Քրիստոսի համար չէ թէ միայն «ամէն բան անոր եղաւ» ըսուած է, այլ նաեւ «անոր համար ստեղծուեցաւ», ան ըլլալով

ա հինուն վախճանը · Կող · ա · 16 :

2 · Ընդհ բանի պահպանողութիւնը : Կող · ա · 17 : Հբր · ա · 3 : Պահպանողութիւնը շարունակութիւն մըն է արարչագործական ներգործութեան, եւ նոյն աստուածային զօրութիւնը կը պահանջէ :

3 · Ընդհ բանի կատարելութիւնը : Սաղ · խե · 6, վկայութիւն ընդունած Հբր · ա · 8 ին մէջ : բ Պօղոսը վերջին ի վար Քրիստոսի ընդհանուր իշխողութեանը վրայ վարաւոր ստորագրութիւն մըն է : Հր Պօղոսը աւելի շքեղ նկարագրութիւն մըն է նոյն նիւթին վրայ : Ար հետեւեալ վկայութիւններուն մէջ ասնոյն ճշմարտութիւնը կը տեսնես · Սաղ ճժ · 1 : ը · 6 քաղ · Հբր · բ · 8 ին հետ : Հոսէ · թ · 6 , 7 : Դան · է · 13 · 14 : Ովհ , թ · 5 : ժգ · 9 : ա Կորնթ · ժե · 25 : Եփես · ա · 20—22 : փիլպ · բ · 9–11 : Յայտ · ա · 17 · 18 : գ · 7 , Մատթ · իը · 18 : Յայտ · ժթ · 13 , 16 : ժէ · 14 : ա Տիմ · զ · 15 :

4 · Մեծութիւնը կենդանացնել իր խորհրդութիւնով : Ովհ · է · 21 , 26 : ա Կորնթ · ժե · 45 : Ան կարողութիւնը յայտնեց Յայրոսի աղջիկը, Յայիրի որբեւարիին որդին եւ իր սիրելին Ղազարոսը յարուցանելով Մատթ · է · 41 , 42 : Ղուկ · է · 11–15 : Ովհ · ժա : Ար աւելի աքանչելի կերպով՝ ինքզինքը յարուցանելով : Ովհ · ժ · 17 , 18 : Գործ · բ · 24 : Ալ երջին օրը բոլոր մեռելները պիտի յարուցանէ : Ովհ · զ · 39 , 40 , 44 , 56 : է · 28 :

5 · Մեղքի ներելութիւն : Հբր իգ · 20 , 21 : բ Կորնթ · բ · 10 : Կող · գ · 13 : Մատթ · թ · 2–7 : Ղուկ · է · 47–50 · Գործ · է · 59 , 60 :

6 · Յարութեան կեանք : Ովհ · ժ · 27 , 28 : Յայտ · իա · 6 : բ · 7 , 17 , 28 : գ · 5 , 12 , 21 :

7 · Երկնքին պատիւ : Հոսէ · ժգ · 10 քաղ · 12 ին հետ : Ովհ · է · 22 : Գործ · ժէ · 31 : Մատթ · իե · 31–46 :

Ընդհ ամէնը անհուն Աստուծոյ միայն յատուկ գործքեր են , եւ կատարողին վրայ բացարձակապէս անհուն կարողութիւն եւ կատարելութիւն ընդունելը կը ցուցընեն :

Գ · Քրիստոս երկրպագելի է իբրեւ Աստուած :

Ովհ · է · 23 : փիլ · բ · 9–11 : Հբր · ա · 6 : Հռոմ · զ · 3 քաղ · Ովհ · ժբ · 41 ին հետ : Յայտ · է · 8–14 : է · 9–12 : Ընդհանուր մատուցած է իրեն իբրեւ Աստուած : ա Թես · գ , 11 , 12 : Գործ · է · 59 , 60 : Հբր · զ · 23 : բ Կորնթ · ժգ · 14 : Հռով · ժզ · 24 : Քրիստոնէական աղօթքը ընելու սովորութիւնը նախնի քրիստոնէից մէջ այնչափ ընդհանուր էր , որ սկիզբները «Քրիստոսի անունը կ'անչաղներ» կ'ըսուէին : Գործ · թ · 14 , 21 : ա Կորնթ · ա · 1 , 2 : բ Տիմ · բ · 22 : Հռով · ժ · 11 , 12 : Նայց թէ որ Քրիստոս Աստուած չ'նէ , անոր երկրպագութիւն ընելը կռապաշտութիւն է : Հրէից · ի · 3 : Հր 14 : Հրկ Օրէն · ժ · 20 : Մատթ · գ · 10 : Յայտ · իբ · 8 , 9 :

Քրիստոսի Աստուածութեանը առարկութիւնները Սուրբ Գրոց պիտի խօսքերուն վրայ հիմնեալ են, որոնց մէջ Աստուածմէ որոշուած է Քրիստոս եւ իբրեւ թէ Աստուածմէ ստորին վիճակի մը մէջ կամ անոր հնազանդեցուած է : Ասոնց վրայ Քրիստոսի մարդեղութեանը եւ միջնորդութեանը վրայ խօսած տեղերուն քննութիւն ընենք պիտի : Քրիստոս ինքզինքը որ Աստուած էր, անանկ ալ ճշմարտապէս Աստուած եղաւ, եւ իր միջնորդական պաշտօնին մէջ իրաւ Աստուածմէ վար էր : Ասոնց ակնարկեալ վկայութիւններուն բոլորն ալ իր միջնորդական եւ մարդկային բնութեանը կը վերաբերին [1] :

[1] Ան նիւթիս վերաբերեալ բնագանցերուն եւ առարկութիւններուն վրայ բարակ քննութիւն եղած է ասոր գրքերուն մէջ · Stuart's Miscellanies and Storr and Flatt's Theology.

Քրիստոսի Աստուածութեանը հաստատութեանը վերկապրութեան անհատութեան մէջ իր ունեցած պէտ եւ պէտ պաշտօններուն վրայ խօսած ատենիս պիտի ցուցընենք :

Հոգի եւ Որդւոյ ներքին առնչութեան ինչ ըլլալն վրայ յայտնութիւն մը չունինք , եւ պարապ բան է ասոր բանիս վրայ հայեցողութիւն ընելը : Սուրբ Կոյս Որդին ի Հօրէ ձնեալ է ըսելուն վրայ կրնայ երկբայութիւն ծագիլ թէ արդեօք պատշաճութեամբ ասոնք կրնանք ընել Որդւոյն աստուածային բնութեանը վրայ՝ որպէս թէ յաւիտենական ըղձմամբ ի Հօրէ ծագած ըլլայ : Յաւիտենական ըղձումն խօսք տեղ մը չկայ Աստուածաշունչին մէջ , եւ ի՞նչ գաղափար հրնարաւոր է ըմբռնել ատ խօսքէն : Հոգեկան բառը գործածուած է՝ չէ թէ աստուածային բնութեան ծնունդ մը ցուցընելու կամ մարդացեալ Որդւոյն վրայ եղած մարդկային բնութեան հետ միացեալ աստուածային բնութեան յատուկ գաղը նշանակելու համար , հապա անոր Մեսիայի կամ թագաւորութեան պաշտօնին սահմանութիւը ցուցընելու մտքով : Ատ պատ՝ Սաղ . բ . 7 , «Դուն իմ Որդիս ես , ես քեզ այսօր ծնայ» խօսքը Պօղոս առաքեալ Քրիստոսի Մեսիան ըլլալը (իր յարութիւն առնելովը) հաստատուելուն համար կ'առնէ , Գործ . ժգ . 33 , 34 : Եբր . ե . 5 : Հոգեաք Որդի Աստուծոյ անունը Երրորդութեան երկրորդ անձին կամ ատ անձին մարդեղութեանը աւելի պատշաճ անուն մըն է , (Որդի անունը երկրորդ անձին բացառակապես կամ մարդեղութենէն առջի վիճակին վերաբերելով ,) ատ խնդիրին վրայ երեւելի Աստուածաբաններ անհաւան են , եւ դիւրին որոշուելու բան չէ : Այս խնդիրը գործնական կարեւորութիւն մը չունի մեզի : Որդի Աստուծոյ անունը , Սուրբ Կոյս մէջ գործածուած եղանակին համեմատ , յայտնապէս ատ կը սորվեցընէ թէ Քրիստոս ճշմարտապէս հաղորդ է Հօրը աստուածային բնութեանը , ինչպէս որ մարդկային սեռին մէջ որպէս ճշմարտապէս հաղորդ կ'ըլլայ իր Հօրը մարդկային բնութեանը , սակայն Հօր Աստուծոյ եւ Որդւոյն մէջ եղած միութեան ինչպէս բան ըլլալը ոչ մեզի պէտք է իմանալ եւ ոչ կարողութիւն ունինք հասկընալու : Աւիւթական վերաբանութիւններով կամ մեր մտաւոր կարողութիւններէն օրինակներ բերելով ատ գաղտնի միութիւնը բացատրելու համար եղած ջանքերուն բոլորն ալ , ինչպէս որ շատ ըսած են նախնի Հայրապետք եւ միւնչեւ հիմայ ալ կ'ընեն շատերը , միշտ սխալման կը տանին , եւ բոլորովին դատապարտելի են :

ՀԱՏՈՒԱԾ • Ե

Հոգւոյն Սրբոյ Աստուածութիւնը ըլլայ :

Ե . Հոգւոյն Սրբոյ Աշխատութիւնը ըլլայ :

Հոգին Սուրբ կոչի Կտակարանին մէջ չէ թէ միայն Հօրմէն ու Որդիէն տարբեր ցուցուած է , եւ չէ թէ լոկ իբրեւ Աստուծոյ մէկ ստորոգելիքին կամ գործքին դիմառնութիւնը ըստորագրուած է , այլ իբրեւ նկարագրապէս անձը յայտնուած է : Այսր ճշմարտութիւնը հետեւեալ ապացոյցներով կը հաստատուի :

1 . Ինչ վերաբերեալ բուրբ յատկութիւններուն եւ գործունէութիւններուն ընծայուած է Հոգւոյն Սրբոյ :

Յովհաննու Ժգ . 26 : Ժե . 26 եւ Ժզ . 13–15 ին մէջ Սուրբ Հոգիին համար ըսուած է թէ կը խրկուի , կը խօսի , կը լսէ , կը սորվեցընէ , կը վկայէ , գալու բաները կը յայտնէ , եւայլն : Ուրիշ տեղեր ալ ըսուած է

թէ կը ջանայ, կը շարժէ, գիտէ, կը տրտմի, կը նեղանայ, կ'օգնէ, կը բա-րեխօսէ, միտք կամ գիտաւորութիւն եւ հաճութիւն կ'ունենայ, հրաշք կը գործէ, պարգեւներ կու տայ, կեանք կ'ընծայէ, կը սրբացընէ, եւայլն։ Ծննդ. ղ. 3։ ա. 2։ ա Կորնթ. բ, 10, 11։ Լուսաւ. կգ. 10։ Նիկէա. գ. 30։ Հռովմ. բ. 26, 27։ Ժե. 19։ ա Կորնթ. ժբ. 8–10։ Յովհ. ղ. 63։ ա Կորնթ. զ. 11. Ընդհանուր ըս-տորոգելիքի վրայ աս կերպ խօսուածք չըլլար։

2. Դիտողութեան արժան բան մըն է աս, որ թէպէտ եւ Հոգի բառը Նոր Կտակարանի մէջ չէզոք է, սակայն Հոգւոյն Սրբոյ համար գործածուած դերանունները չէզոք ըլլալուն տե-ղը, որ ըստ քերականական կանոնի՝ անանկ պէտք էր որ ըլլային, ուղղա-կան սեռ են։ Ասկից կը ցուցընէ թէ աս դերանունները ոչ թէ իրրեւ ըս-տորոգելիք կամ գործք գործածուած են Հոգւոյն Սրբոյ համար, այլ իրրեւ անձն համարելով։ Ասոր յստակ եւ որոշ մէկ օրինակը կը գտնես բնագրին մէջ Յովհ. ժզ. 13, 14.

3. Սուրբ Գիրոց խօսքերը անհա-կընալի եւ աննշանակ կ'ըլլան աս կար-ծիքով, թէ Աստուծոյ Հոգի խօսքը Աստուծոյ մէկ ստորոգելիքը կը նշա-նակէ։ Այս կարծիքը ընողները ընդ-հանրապէս աս խօսքին Աստուծոյ զօ-րութիւնը կը հասկընան, կամ ան ըս-տորոգելիքը, որով որ Հոգւոյն Սրբոյ տրուած գործքերը կը գործէ։ Թէեւ որ ասանկ է նէ, ուր տեղ որ Սուրբ Հո-գի խօսքը գտնենք նէ, անոր տեղը ի-րեն համնշան զօրութիւն բառը կըր-նանք դնել. որ աս կանոնով Ապոս-տոլ ասիկայ (ՊԷՏԷՐՈՍ) օծեց Հոգւով Սրբով եւ զօրութեամբ խօսքը (Գործ. ժ. 38) կ'ըլլայ ասանկ, Աստուծոյ ա-նիկայ օծեց Սուրբ զօրութեամբ եւ զօ-րութեամբ։ Այս նոյն ձեւով կարդայ աս խօսքերն ալ, Հռով. ժե. 13, 19։ ա Կորնթ. բ. 4, եւ նոյնպէս կը տես-նես որ աշխատանաց կը դառնան։

4. Հոգւոյ Սրբոյ տրուած παράκλητος անունն ալ, որ Յովհաննու ժգ. 16, 17, 26։ ժե. 26 եւ ժզ. 17 ին մէջ Ներկայութիւնը կը ցուցընէ։ Այս անունը Քրիստոսի ալ տրուած է (ա Յովհ. բ. 1) բերկրանօք կամ ինքնուրոյն նշանակութիւնով։ Օգնական կամ խորհրդակից նշանակութիւն ալ ունի, որ աս վերջին մտքով գործածած է Փիլոն անուն Հրեայ Փիլիսոփան մէկ տեղ մը, ուր որ կ'ըսէ՝ թէ «Աստուած παράκλητος կարօտ չէ»։ Այս նշանա-կութիւններէն որովը որ առնուի նէ աս բառը, Հարկաւորապէս անձնաւոր էակ մը կը ցուցընէ։ Այս անձին համար Քրիստոս կ'ըսէ թէ Հայրը պիտի խրա-կէ իր (Քրիստոսի) անունովը, իր աշակերտները միխիթարելու՝ կրթելու եւ առաջնորդելու համար. թէ Հոգին Սուրբը իր աշակերտներուն մէջ եւ ա-նոնց համար աւելի մեծ գործ պիտի կատարէ, քան թէ ինք իր անձնական ներկայութիւնը։ Ինծոր որ Հայրը, որ խրկողն է, անձն է, եւ նմանապէս Որդին, որուն տեղը որ պիտի խրկուի Հոգին, անձն է. անանկ ալ Սուրբ Հոգին անձն պէտք է որ ըլլայ, որ կ խրկուողը եւ ան գործքերը կատարո-ղը։ — Հօր եւ Որդւոյ վրայ ինչ մակ-դիրներ որ կան նէ, նոյն մակդիրները Հոգւոյն Սրբոյ վրայ ալ ըսուած են։

5. Ինչպէս որ ըսած ենք առաջ, (Յոբ. Գ. Հաւ. Ի.,) Սկզբունքեան կանոնին (Անդր. իբ. 19) եւ առա-քելական օրհնութեան մէջ (ա Կորնթ. ժգ. 14) Հոգին Սուրբ ալ Հօր եւ Որդւոյ հետ մէկ տեղ ըսուած է՝ ա-նանկ կերպով մը՝ որ շատ հաստատ կերպով իր անձնաւորութիւն ունենա-լը կը ցուցընէ։

Այս վարդապետութեան հակառա-կողները ստէպ աս կը զրուցեն, թէ

երեւակայութեամբ աշխոյժ արեւելեայք սովորութիւն ունէին շատ իրեր անձնաւոր բաներու պէս ցուցընելու եւ անոնց խօսիլ ու գործել տալու, թէպէտ եւ իրենք չէին հաւատար անոնց իրօք անձնաւորութիւն ունենալուն, եւ ուրիշներուն ալ այնպէս հաւատացընել չէր մտքերնին։ Նէ ասոր սովորութեանը, կ'ըսեն, յարմարած են Քրիստոս եւ իր առաքեալները ասոր բանիս մէջ, ինչպէս շատ ուրիշ բաներու մէջ ալ յայտնապէս ասոր ձեւը բանեցուցած են։ Նայց Քրիստոս եւ իր առաքեալները երբոր նմանութիւնով խօսք մը կ'ընէին նէ, միշտ իրենց տուած մեկնութիւններովը կը ցուցընէին թէ նկարագրական մտքով խմացուելու չէ բաներնին։ Սակայն Հոգւոյն Սրբոյ վոյ այնչափ անգամ ըրած խօսքերնուն ամենէն ասանկ բացատրութիւն մը տուած չեն։ Ուստի ասկէ իրաւամբք կը հետեւցընենք թէ ան ըսած խօսքերնին նկարագրական խմաստով հասկըցուելու մտօք խօսած են։ Զի նէ իրենց կարդացողներն ու ունկնդիրները սխալմունքի առաջնորդելու միտք ունէին, մանաւանդ որ աղէկ գիտէին թէ իրենց ունկնդիրներն ու կարգացողները այնչափ սովրած են փոխաբերութեանն։

Ր. Հոգւոյն Սրբոյ Աստուածութեանը վրայ։

Հինգ Սուրբ Գրոց ան բնաբանները յառաջ բերինք, որոնք կը ցուցընեն թէ Հոգին Սուրբ Աստուած է. կամ թէ Հօր եւ Որդւոյ աստուածային կատարելութիւնները ունի։

1. Հոգւոյն Սրբոյ Աստուածային գործերէն պատ. քնութիւնը։

ա. Նէ որ ան վկայութիւններուն մէջ, որոնց մէջ որ Հոգին Հօրմէն ու Որդիէն որոշ եւ իրրեւ անձնաւոր են, թակաւ ցուցուած է, աստուածային ըստորոգելիքներ ալ տրուած են նէ իրեն՝ ինչպէս Հօր եւ Որդւոյ. իրաւամբք կը հետեւցընենք թէ Հոգին Սուրբ Աստուած է ճիշդ ան նոյն մտքով որ Հայրն ու Որդին Աստուած են։ Հոգեբառը կերպ կերպ նշանակութիւններ ունենալուն պատճառովը՝ թերեւս պիտի չկրնանք եւ ամենեւին հարկաւոր ալ չէ շատ վկայութիւններ բերել Հոգւոյն Սրբոյ աստուածութեանը։ Նէ որ միայն մէկ տեղ մը որոշ կերպով աստուածային ստորոգելիք մը իրեն տրուած կայ նէ, անիկայ հերիք է այնչափ հաստատաբար ցուցընելու իր աստուածութիւնը, ինչպէս՝ թէ որ շատ մը վկայութիւններով բոլոր աստուածային ստորոգելեաց իրեն վերաբերիլը ցուցուէր. վասն զի Աստուծոյ ստորոգելիքները իրարմէ անբաժան են, եւ մէկ հատը ունեցողը բոլոր միւսներն ալ հարկաւ պիտի ունենայ։

բ. Յանախնամանութիւնը տրուած է Հոգւոյն Սրբոյ։ "Յաւիտենական Հոգիին ձեռքովը"։ Եբր. թ. 14։

գ. Քրիստոսի անէն բան կը քննէ, Աստուծոյ խորհուրդ բաներն ալ". ա Կորնթ. բ. 10։ Յովհաննու ժզ. 13ին մէջ ըսուած է թէ գալու բաները գիտէ, որոնք ամէն արարածներէ ծածկուած են, եւ Աստուծոյ միայն յայտնի են, բայց իւան բաներէն, որոնք ինքը կը յայտնէ մարգոց։ Ուստի Հոգին Սուրբ որ ասոր բաները գիտէ եւ ուրիշներուն ալ կը յայտնէ նէ, ինքը Աստուած ըլլալու է։ — ա Կորնթ. բ. 4, 11։ Քրիստոսի եւ Հոգւոյն անանկ անձնաւոր ներգործողի մը կը վերաբերին, որ իր կամքին պէս այսպիսի շնորհքներ կը պարգեւէ, եւ ան ամէն գործքերը կ'ընէ, որոնք որ Հոս Աստուծոյ Հոգիին տրուած են։

դ. Աբեսալոմ։ Ինքը "Սուրբ Հոգի", "սրբութեան Հոգի" ըսուած է։

ե. Նաբոթեան։ "Քու բարի Հոգիդ"։ Նեհ. թ. 20։ Սաղ. ճխգ. 10։

զ. Հոգին Սուրբ նաեւ Հ

Հոգի , Հ՚Հմբռռ-ԸԼՏաև Հոգի , եւ փոռռոց Հոգի ըսուած է, եւայլն : Ղեբ· ժ . 29 : Ծ՟ռ · ժբ · 10 : Յով· ժգ · 17 : ա Պէտ · գ · 14 :

2 · Մի՞ն-նոյն գործ-էբբը Աստուծոյ է- Հոգւոյն Սրբոյ պռռաձ են անանկ ԸԼբռվ մը որ Հոգւոյն Սրբոյ ասպռռաձո-ԸԼիանը կը յայտնէ :

ա · Աստուած՝ Հաւիտին բերնովը խօսեցաւ . նոյնպէս Հոգին Սուրբ ալ : Գործ · գ · 24 , 25 բաղ ա · 16 ին հետ :

բ · Հրաշագործութիւնը աստուածային զօրութեան յատուկ նեբգործութիւն մըն է · եւ սակայն Հոգւոյն Սրբոյ համար ըսուած է թէ աս նեբգործութեան առբին է : ա Կորնթ · ժբ · 4–11 , եւ Նոր Կտակարանին մէջ ամէն տեղ :

գ · Ներշնչեբութիւնը եւ գալոց բաներու յայտնութիւնը , որոնք Աստուծմէ են , Հոգւոյն Սրբոյ ձեռքովը կ՚ըլլան : բ Պէտ · ա . 21 : Յով· ժգ · 13 :

դ · Ս՟երտին ծնանիլը , Հոգեւոր կեանք տալը , եւ սրբացուցանելը ուղղակի Աստուծոյ գործքեր են , եւ սակայն այնպէս ցուցուած է թէ միանաւորապար Հոգին Սուրբ է աս բաները կատարողը : Յով· ա · 13 : գ · 5, 6, 8 : Տիտ · գ · 4–6 : Ղեվէտ · բ · 4–6 : Յով · զ · 63 : ա Պետ · գ · 18 : բ Թես · բ · 12 :

3 · Աստուծոյ անունը Հոգւոյն սրբոյ պռռաձ է : Հռով · ժա · 34 եւ ա Կորնթ · բ · 16 բաղ · Ղսայ · խ · 13 ին հետ , ուսկից որ առնուած են : Գործ · ե · 3, 4 համարները , որ շատ անգամ վկայութիւն կը բերուի , անոր կ՚երեւնան : Ղատ · ա Թես · գ · 8 : Ղբ· ժբ · 2, 8 ին հետ [1] :

4 · Մ՚Ներռռ-ԸԼիան օրինակին ո՛ռռաձելական օրհնութ-ԸԼիանը , որ ասկէ առաջ Քրիստոսի աստուածութեանը եւ Հոգւոյն Սրբոյ անձնաւորութեանը վկայութիւն բերինք , Հոգւոյն Սրբոյ աստուածութիւնն ալ կը հաստատուն : Մատթ · իբ · 19 : բ Կորնթ · ժգ · 13 :

Հոս Քրիստոսի Առաքեբոց ըսած յանձնարարութեանը մէջ անհնարին է որ պատշաճութեամբ կամ խօսք հասկըցուելու կերպով լակ ստորոգելիք մը ան յիշուած անձինքներուն հետ միանայ , կամ արարած մը մէկ կամ երկու աստուածային անձանց հետ մէկ ըլլայ : Մակե եւել ինչ անպատշաճ խօսք կրնար ըլլալ , եթէ Քրիստոս ըսեր առաքեբոց՝ թէ Ղբռքեցէ զանո՛ր Հօր Որռռ-ծոյ եւ Որռռ-ծոյն եւ Որռռ-ծոյին զբռո-ԸԼիան անռռնով : Աստուծոյ ու արարածի մը անունով մը կբռտութիւն ընելու Հրամայելն ալ առբաշտութենէ ի զատ ուբիշ բան չէր ըլլար : Նէ ո՞բ արարած կրնար Հաւասարակից ինքզինքը Աստուծոյ հետ մէկ ընելու ասանկ Հեղինակական գործի մը մէջ , եւ այսպէս իր Առաբչին ամբոզը նսեմ յանդգնելու : Աս բանը վերոյիշեալ օրհնութեան խօսքին համար ալ ճշմարիտ են : Մ՚վ կրնայ այսպիսի կարծիք մը ընել թէ Պօղոս առաքեալ օրհնութիւն մնղթելու առ Հեղ գործին մէջ յաւիտենական Աստուծոյ հետ արարած մ՚ալ կամ ըստորոգելիք մ՚ալ միացուցած ըլլայ : Նէ ի՞նչ օրհնութիւն կրնայ յառաջ գալ արարածէ մը կամ ստորոգելիքէ մը . արարածն ալ ստորոգելիքն ալ՝ ինքնիբնին մնառնելով , ոչինչ են աս կողմանէ :

Բայց աս օրհնութիւնը խնդբուածք մըն է . եւ Հաւասարապէս Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ եղած : Առաքեալը ստորոգելիքի կամ արարածի աղօթք կրնար ընել :

Ես ալ կայ , որ Սուրբ Հոգին խնդրուած օրհնութիւնը Հաղորդութիւն կամ Հաղորդակցութիւն է : Ուստի աս խնդրուածքէն կը Հասկըցուի թէ Հոգին Սուրբ , եթէ մնառնուած աղօթքը ընդունուի Նէ , անոնց հետ ներկայ պիտի ըլլայ , որոնց համար աս

[1] Տես Knapp's Theology, Vol. I. p. 285.

որհնութիւնը կը խնդրուի . անոնց հետ ներկայ պիտի ըլլայ այն զօրութիւնը , որն որ Հոգեւոր եւ յաւիտենական կենաց աղբիւրն է : Ուրիշ խօսքով Հոգին Սուրբ հոս ամենուրեք ցուցուած է , եւ իբրեւ ամէն տեղ կեանք ունեցող եւ իր հաճութեանը պէս մարդոց կեանք մատակարարող , կեանք հաղորդող հոս աս աշխարհիս մէջ՝ իբրեւ սկզբնաւորութիւն յաւիտենական կենաց :

5 . Աստուածային Երկրպագութիւն հրամայուած է Հոգւոյն Սրբոյ : Ասոր վկայութիւնները Աւրիստոսի աստուածային երկրպագութիւն հաստատելուն վկայութիւններուն չափ շատ եւ զօրաւոր չեն : Սակայն եւ այնպէս բաւական են , երբոր արդէն Հոգւոյն Սրբոյ աստուածութեանը բերած վկայութիւններնուս հետ մէկ տեղ առնենք : Հով . Թ . 1 ին մէջ Պօղոս առաքեալ Հոգւոյն Սրբոյ վրայ կ'երդնու , ինչպէս որ նոյն համարին մէջ Աւրիստոսի վրայ ալ երդում կ'ընէ : Ա՛ս երդումը աստուածային պաշտամունքի գործ մը համարելու ենք , վասն զի եւ Աստուածային եւ քրիստոնէական կանոնով արգիլեալ է գերագոյն Աստուածէ ի զատ ուրիշ բանի վրայ երդում ընելը . Գործ . ե . 33—36 : Հին Կտակարանին մէջ Աստուածայնութիւնը երդում ընելը եւ Աստուած պատուելը եւ պաշտելը մի եւ նոյն երկրպագութիւնն ունին : —Ա՛մպ . ժբ . 31 ին մէջ Հոգւոյն Սրբոյ դէմ զրուցելը Հայհոյութիւն է՝ ըսուած է . եւ անանկ մեծ ու Հոգեկորոյս մեղք մը , որ Աստուծոյ դէմ եղած հայհոյութիւն կ'ըլլայ ու անոր դէմ երդմունք յանձնառութեան պիտի մըներ :

ա . Բոլոր աս վկայութիւններէն կը հաստատուինք ընդդէմ Սոկինեանց եւ ընդդէմ Երրորդ դարու Անկեղծականց , թէ Հոգին Սուրբ անձն մըն է Հօր եւ Որդւոյ նման եւ հաւասար . ու ամէն դարու բոլոր կաթուղիկէ եկեղեցիին հետ միաբան կը հաւատանք թէ Աստուած է :

բ . Հօր եւ Որդւոյ ներքին առնչութեանը վրայ վերը ըսածներնիս (Հոփ . 1) Հոգւոյն Սրբոյ Հօր եւ Որդւոյ հետ ունեցած առնչութեանն ալ կը յարմարին : Յովհաննու ժե . 26 ին մէջ ըսուած է թէ " Հոգին ի Հօրէ կ'ելլէ " եւ " Որդիէն կը խրկուի " : Ասկայն կրնայ ըլլալ որ աս խօսքերը Հոգւոյն Սրբոյ պաշտօնին վերաբերին , եւ աս կողմանէ ըսուած ըլլայ թէ Հօրմէն կ'ելլէ կու գայ եւ Որդիէն կը խրկուի աշխարհը : Համ . Յովհ . ժգ . 16 , 26 ու ժզ . 28 . որ աս վկայութիւններուն վերջինին մէջ Աւրիստոս իրեն համար " Հօրմէն ելլալ " կ'ըսէ : Յունարէն ἐκπορεύομαι բառը կը նշանակէ մէկ տեղէ մը դուրս ելլել կամ տեղէ մը էջնել կամ գալ . բայց παρά նախադրութիւնովմէկ տեղ , որ Յովհ . ժե . 26 ին մէջ այնպէս գրուած է , յատկապէս կը նշանակէ տեղէ մը էջնել կամ գալ : Աստի պատճառ կայ ըսելու թէ աս համարը Հոգւոյն Հօր հետ՝ ըստ աստուածային բնութեան՝ ունեցած առնչութեանը չվերաբերիր , իրեւ թէ Հայր Աստուած Հոգւոյն Սրբոյ աստուածային բնութիւն հաղորդած ըլլար : Այս ինչ կը հաստատուի " Հոգի ի Հօրէ բղխեալ " խօսքին , թէ որ աստուածային գոյութեան բնութեանը վերաբերինք : Իսկ երբոր փրկութեան անաեսութեան մէջ Հոգւոյն Սրբոյ ունեցած պաշտօնին վերաբերինք նէ խօսքը , անտարակոյս ճշմարտութիւն մը կը հաստատուի . եւ աս բանիս վրայ է որ կը խօսի Տէրն մեր Յովհ . ժգ . ժե , եւ ժզ ին մէջ : Այս նկատմամբ , որովհետեւ Հայրը կու տայ (Յովհ . ժգ . 16) եւ Որդին կը խրկէ (Յովհ . ժե . 26) Հոգին Սուրբ , ուստի վայելչապէս կրնանք ըսել թէ Հոգին ի Հօրէ եւ Որդւոյ կ'ելլէ կամ կը բղխի : Ասկայն աս ա-

նանկ նիւթ մըն է , որուն վրայ հարկաւոր չէ մեզի հայեցողութիւն ընել : Ա՛յրը վարդապետածնիս մեր կարծիքն է · ուրիշ աւետարանական քրիստոնեաներ ալ կան , որ Յովհաննու ժե · 26 ը Հոգւոյն Սրբոյ գոյութեանը բըննութեանը կամ եղանակին համար կ'առնեն : Ահ որ անոնց հասկըցածին պէս է նէ ան խօսքին միտքը , ի հարկէ կը հետեւի թէ Հոգւոյն ի Հօրէ միայն բղխիլը ճշմարիտ է : Սակայն պէտք չէ մեզի որ եւ իցէ կողման հետ վիճաբանութեան մտնել ատ նիւթիս վրայ · գործնական բան մը չէ · Աւետարանին մէկ վարդապետութեանը չ'դպչիր · եւ բոլոր կրցած հայեցողութիւններնիս ընենք եւս , տակաւին ատ ճշմարիտ պիտի մնայ՝ թէ Հոգւոյն Սրբոյ Հօր եւ Որդւոյ հետ ճիշդ ինչ առնչութիւն ունենալը , կամ սուրբ Երրորդութեան անձանցը գոյութեան եղանակը հասկըննալը մեր խելքէն վեր բան է [1] :

[1] Հոգւոյն Սրբոյ վրայ արժան է ատ ծանօթութիւնը տալ , թէ քրիստոնէական հաւատկանին առաջին իջիք դարերուն մէջ իր բնութեանը՝ անձնական հանդամանքներուն եւ Հօր եւ Որդւոյ հետ ունեցած առնչութեանը վրայ եկեղեցական հեղինակութեամբ բան մը որոշուած չ'կար : Ուստի եւթի առեներու իմաստասէրները հեղինակութեան կապանքի տակ չըլլալնուն , սկսան արձակ համարձակ իմաստասիրել ատ նիւթիս վրայ , եւ մէկմէկ շատ տարբեր վարդապետութիւններ հանեցին · ինչպէս որ կը տեսնենք Թէսոփինոս վիկային , Որոգինէսի եւ ուրիշներուն գրութիւններուն մէջ · Նիկիոյ եւ Կաստանդնուպօլսոյ ժողովքներն ալ իր բնութեանը եւ Երրորդութեան միւս անձերուն հետ ունեցած առնչութեանը վրայ արդէն բաւականին ատեն մը չ'կրցան հաստատել : Նիկիական Հանդանակին մէջ այսչափ էր միայն հաւատալ պահանջուածը , թէ "Հոգին Սուրբ Հօր եւ Որդւոյ հետ երկրպագելի է , եւ ի Հօրէ կը բղխի" : Սակայն շատ չ'թրնց երկպառակութիւն մը ծագեցաւ ատ խօսքին վերջին մասին վրայ Ցոյն եւ Լատին եկեղեցւոց մէջ : Ցունաց հայրապետները շատ մեծ մասին ատ կանոնը բռնեցին , ատանդ ուրիշ մանր որոշմունքներու հետեւ ելլալով · ինչպէս , Բարսեղ , Գրիգոր Նազիանզացին , Դիւրեղ Աղեքսանդրացին , եւ ուրիշները : Թէպէտ եւ Եպիփան "Հօրմէն կ'ելլէ" խօսքին վրայ խրթին մեկնութիւն մը ատ ալ եւելլուց , "Որդիէն կ'առնու" , Յովհաննու ժգ · 15 ին համեմատ , եւ

գ · Երրորդութեան վարդապետութեանը վրայ խօսած առեններս շատ ղդայ ըլլալու ենք մէկ կողմանէ Աբեղեանց հերետիկոսութենէն , որոնք երեք անձինքը իրար կը խառնէին , զանոնք իբր թէ լոկ Աստուծոյ պլ եւպլ

Յովհաննէս Դամասկացին ութերորդ դարուն մէջ վարդապետեց , թէ Հոգին Որդիէն չ'բղխիր հապա Հօրմէն՝ Որդիին փլուխէ · որ ատ վարդապետութիւնը Նովատիոս ըսած էր ատառաջ , անտարակոյս Յովհաննու ժե · 26 է ն հանելով , ուր կ'ըսէ՝ "Որ խիթարիչը ես Հօրմէն ձեզի կը խրկեմ" : Այսչափ փոփոխութեամբ Կաստանդնուպօլսոյ ժողովին ընդունած եւ Նիկիական Հանգանակին մէջ դրուած ատ կանոնին վրայ մեզ Ցունաց եկեղեցին եւ մեր Ռուսերէնեան եկեղեցիները : Բայց շատեր ալ կային մանաւանդ Լատինացւոց եկեղեցիին մէջ , որ Հոգին Սուրբ ոչ միայն Հօրմէն այլ Որդիէն ալ բղխած կ'ընդունէին : Եւ ասոր վկայութիւն կը բերէին Յովհ · ժգ · 13 ը , եւ ան բնաբանները , ուր որ Հոգին Սուրբ Քրիստոսէն Հոգին ըսուած է , ինչպէս՝ Հռովհ · ը · 9 . եւայլն : Ա՛ս վարդապետութիւնը Ցոյնք շատ մեծ մասին դէմ էին , վասն զի Նոր Կտակարանին մէջ տեղ մը Հոգւոյն Սրբոյ Որդիէն բղխելուն վրայ որոշ խօսք մը չէին գտներ : Եւ սակայն երթալով զօրացաւ ատիկայ Լատին եկեղեցիին մէջ . եւ երբ հինգերորդ եւ վեցերորդ դարերուն մէջ Արիոսեանք , որ ատանանները շատ կային Սպանիոյն մէջ , Քրիստոսէ Հօր Աստուծոյ հաւասար ըլլալուն դէմ փաստ կը բերէին ատ , թէ Հոգին Սուրբ ի Հօրէ միայն կը բղխի , եւ չէ թէ Որդիին ալ անչափերու Լատին եկեղեցիները սկսան եւս առաւել հաստատութեամբ պնդել , թէ Հոգին եւ ի Հօրէ եւ Որդւոյ կը բղխի · Ա՛ս յանիս մէջ Սպանիացւոց հետեւեցան նախ Գալղացիք · եւ ատենէ մը ետքը գրեթէ բոլոր Արեւմտեան եկեղեցիք : Բայց որովհետեւ Արեւելեան եկեղեցին դեռ հաստատուն կեցած էր հին կանոնին վրայ , ասկից իբր թէ Արեւմտեան եկեղեցիին վրայ ամբաստանութիւն ընել մը եղաւ , թէ Նիկիոյ Հանգանակը խարդախող է · ատանկով ատեն ատեն եւ մանաւանդ ութերորդ եւ իններորդ դարուն մէջ շատ սաստիկ վէճեր յուզեցան երկուքին մէջ : Սակայն ատ երկպառակութիւններուն խնդիրն պատճառները մէջ ձգած չէին · եւ հաւանական կ'երեւնայ թէ ղերենք դրգռողը աւելի Հռովմէական եւ Բիւզանդեան եպիսկոպոսաց մէջ եղած նախանձն էր , քան թէ ճշմարտութեան նախանձաւորութիւնը : Բայց ինչ պատճառներէ որ էին նէ , ատ վէճերը մեծապատերազմ դարուն մէջ դարձրեցան Արեւելեան եւ Արեւմտեան եկեղեցւոց էութեանը մէկմէկ կարեւորվը , որ ատ բաժանումը հինգշաբի ատ օրս կը տեւէ :

պաշտօններուն անուններըը կամ մարդոց յայտնուելուն եղանակները սեպելով . եւ միւս կողմանէ ալ Քրիստոսեանց հերետիկոսութիւնէն , որոնք Քրիստոս իբրեւ ստորին Աստուած մը կամ գերագոյն հրեշտակային արարած մը կը վարդապետէին . Անկէ դնանեանց հերետիկոսութիւնէն , որոնք Հոգին Սուրբ իբրեւ արարած կ'ընդունէին , եւ այժմեանց Սոկինեանց հերետիկոսութիւնէն , որ Քրիստոս իբրեւ լոկ մարդ , եւ Հոգին Սուրբ Աստուծոյ մէկ ստորոգելիքին կամ ներգործութեանը անունը կը սեպեն : Սուրբ Գիրքը կը սորվեցընէ թէ Աստուածութեան մէջ երրեակ որոշմունք մը կայ մէկմէկու հաւասար , որն որ իբրեւ անձինք կը ստորագրէ . եւ սակայն՝ աստուածաբաններուն եւ մեկնիչներուն բոլորը աշխատութիւններուն վրայ՝ անկարող ենք հասկընալու թէ ինչ կերպով կամ ինչ մտքով աս իրերքը աստուածային բնութիւնը անանկ հաւասարութեամբ մը ունին մէջերնին , որ իրերքը միայն մէկ Աստուած են : Ասոր խոհեմութիւն չէ որ կրօնական ուսուցիչը իր հրապարակական կրթութիւններուն մէջ երկար խօսք ընէ ան մասերուն վրայ , որոնք Սուրբ Գիրքը լուռ անցած է . եւ աղէկ կ'ըլլայ որ միայն ան բաներուն վրայ վարդապետութիւն ընէ , որոնք որ յստակ ցուցուած են Սուրբ Գրոց մէջ եւ մարդուս զգացումներուն ու վարքին վրայ գործնական ներգործութիւն մը ունին : Ա՛ն ալ ան չի աս վարդապետութիւնը մեղի՝ տրուած չէ որ անոր վրայ հայեցողութիւն ընելու պարապինք , հապա որ անով Աստուծոյ վրայ յայտնուած բաներէն սրտերնիս զօրութիւն առնէ , որ անով շարժինք երախտագիտութեամբ յիշելու Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ մեզի պարգեւած օրհնութիւնները , եւ կարող ըլլանք ան օրհնութիւնները մեզի օգուտի բերելու : Ասոր Աւետարանին պաշտօնեան , փոխանակ իր ունկնդիրներուն միտքը ուսումնական հայեցողութիւններով շփոթելու , թող գոհ ըլլայ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ վարդապետութիւնը սորվեցընելով՝ Սուրբ Գրոց ցուցուցածին պէս , զանոնք իբրեւ երեք որոշ ենթականեր ստորագրելով , անձն բառով անոնց մէջ եղած որոշմունքը նշանակելով , եւ ցուցընելով թէ աս երեք անձինքն ալ հաւասարապէս աստուածութիւն եւ աստուածային ստորոգելիք ունին , եւ սակայն մէկ Աստուած մը կայ . եւ մնացեալ աստուածաբանութեան օրհնութիւններուն վրայ մնալով , զորոնք աս երեք անձինքը կը պարգեւեն մարդոց ,

գ . Իբրեւ քրիստոնեայ մեր վստահութիւնը հաստատելու ենք Հօր Աստուծոյ վրայ՝ իբրեւ հեղինակ եւ տուիչ ամենայն բարեաց , եւ մանաւանդ իբրեւ հեղինակ փրկութեան : Աս բաներէն ու օրհնութիւնները ինքը կը պարգեւէ մեզի (ա) Որդւոյն ձեռքովը , որուն երախտապարտ ենք փրկութեան ճամբան մեզի յայտնելուն , իր չարչարանացը եւ մահուանը հաւատալնիս մեզի մեղաց թողութիւն շնորհելուն , եւ յաւիտենական կեանք պարգեւելուն համար . եւ (բ) Հոգւոյն Սրբոյ ձեռքովը , որ կը շարունակէ մարդիկ լուսաւորելու եւ փրկելու այն մեծ գործը , որ Քրիստոս սկսեց , եւ որ մեզ՝ սահմանեալ միջոցներով՝ բարոյական կրթութեան մէջ աստիճանէ աստիճան յառաջ կը տանի : — Թէ որ աս տեսութեամբ նայինք աս վարդապետութեան վրայ , (ինչպէս որ Սուրբ Գիրքն ալ աս տեսութեամբ կը ցուցընէ զանիկայ ,) անատեն այն մեզմէ պահանջուած պաշտօնը Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ կը մատուցանենք , եւ անոնց պարգեւած շնորհքները իբրեւ աստուածային օրհնութիւններ կ'ընդունինք , որոնց համար ուրիշ մէկու մը երախտապարտ չենք՝ բայց միայն Աստուծոյ : — Աւելի

ինչ որ Հարկաւոր ըլլայ ուրիշներուն գիտնալ ասկից վարդապետութեան վրայ, քրիստոնեային՝ իբրեւ քրիստոնեայ՝ ասկէ եւեթ բան գիտնալ պէտք չէ. ան կրնայ զանց ընել այն բարակ հետազօտութիւնները, որոնց հետ շատերը զբաղած են: Ինքը աս ճշմարտութիւնը լոկ ճշմարտութիւն մը գիտնալու համար չուզեր իմանալ, հապա այն բարձրագոյն վախճանին համար, որուն համար որ պէտք է փնտռել ամէն կրօնական գիտութիւն. այսինքն է՝ զգացմամբ եւ գործքով համաձայն ընթանալ յայտնուած ճշմարտութիւնը: Բայց որ ընե նէ քրիստոնեայ մը, անտեսելը՝ եւ միայն անտեսելը կրօնքին երեւելի ճշմարտութիւնները իրենց յատուկ ներգործութիւնները կրնան յառաջ բերել իր սրտին եւ վարքին վրայ:

ե. Ներողդութեան վարդապետութեանը վրայ խօսքերնիս չըլմընցուցած, աս խնդիրն ալ համառօտիւ քննենք, թէ արդեօք Հին Կտակարանը ձրիակի բան յայտնած է աս նիւթիս վրայ՝ Քրիստոսի գալստեն առաջ եղողներուն:

ԸՐՏՈՒԹԻՒՆ · Ջ

Որչափ յայտնուած է Հին Կտակարանին մէջ Ներողդութեան վարդապետութիւնը:

ա. Ամէն ատեն ընդունուած բան մըն է աս. թէ Ներողդութեան վարդապետութիւնը Քրիստոսի ժամանակէն առաջ կատարելապէս յայտնուած չէր, եւ միայն Նոր Կտակարանին մէջ յստակ ցուցուած է: Սակայն աս կարծիքն ալ եղած է Հին Կտակարանին մէկ քանի տեղերէն, թէ Իսրայէլացիք Նոր Կտակարանը գրուած ատենը քիչ շատ հմուտ էին աս վարդապետութեանը. եւ թէ որ ճիշդ ներողդութիւն ալ չէր նէ գիտցածնին, գոնէ գիտէին թէ Քաւչարանին մը կայ Աստուածութեան մէջ: Աս կարծիքը հաստատելու համար Օգոստ. 26 ին նման խօսքեր վկայութիւն բերած են Յուստինոս վկան, Լրանոս, Տերտուղիանոս, Որոգինէս, Նէսեքիոս, Թէոդորետոս, Կիւրիղոս Նիւսացի, Խարսեղ եւ ուրիշ եկեղեցական Հայրապետք:

բ. Աս կարծիքը ընդհանուր էր Հրօթէսթանդ եկեղեցիին մէջ վերջատանէրորդ դարուն եւ եօթնեւտասներորդին սկիզբը. սակայն կամաց կամաց տկարացաւ, եւ հիմայ աստուածաբաններուն շատին կարծիքը ասոր հակառակն է. թէպէտ եւ դեռ կը գտնուին հին կարծիքը պաշտպանողներ:

գ. Աս նիւթիս վրայ եղած ճշմարտութիւնը հաւանականապէս այն երկու ծայրերուն մէջտեղը կրնանք գտնել, ուր որ գացած են երկու կողմի մտեռնագիրները ալ: (1) Իրաւ է որ Նոր Կտակարանը ջըլլար նէ, Ներողդութեան վարդապետութիւնը միանգամ Հին Կտակարանէն չէինք կրնար սորվիլ: Բայց (2) աս ալ ճշմարիտ է, թէ Աստուած անանկ կերպով մը յայտնած է ինքզինքը Հին Կտակարանին մէջ, որ ետքէն իր քնութեանը վրայ ըլլալու աւելի կատարեալ յայտնութիւններուն ճամբայ բացուած է: Հայր՝ Որդի եւ Սուրբ Հոգի՝ առեղծուած մը կը յիշուած են Հին Կտակարանին մէջ. Որդին անանկ մէկը ցուցուած է, որուն ձեռքովը Հայրը օրհնութիւններ պիտի պարգեւէ մարդոց. եւ Հոգին Սրբոյ համար ըսուած է թէ մարդոց կը տրուի՝ զանոնք սրբացընելու համար: Սակայն (3) աս անձանց մէկմէկու հետ ունեցած կապակցութիւնը կամ Ներողդութեան վարդապետութիւնը ուրիշ որոշմունքներուն վրայ բան մը չկայ ըսուած Հին Կտակարանին մէջ:

գ. Հատ առարկութիւններ կրնայ բերուիլ Հին Կտակարանին այն տեղերուն մէջ որ Երրորդութեան կամ Աստուածութեան մէջ բազմութիւն մը ըլլալուն ակնարկութիւններ կը տեսնուի: Սակայն ասոնք բնաբանները այնքան շատ են, եւ այնքան բազմատասակ են, որ չնախապաշարուած մարդ մը ամէնը մէկէն առնելով նկատի նէ, կը տեսնէ որ ասանկ բազմութիւն մը կը տեսնուի կոր Հին Կտակարանին մէջ. թէպէտ եւ քրիստոնէութեան յայտնութենէն առաջ կատարեալապէս յուսցուած եւ որոշ նշանակուած չէ:

Այս բնաբանները հետեւեալ կերպով կարգ կարգ կրնանք բաժնել:

Ա. Անոնք, որոնց մէջ Աստուծոյ անունը յոդնակի ձեւով յիշուած է, եւ այսպէս կ'երեւնայ թէ Աստուծոյ բնութեանը մէջ բազմաւորութիւն մը կը ցուցընեն: Աստ օրինակ կը բերենք. Էլոհիմ, Ադոնայ, Կդոշիմ, եւայլն անունները: Սակայն ասոնք ապացոյց մը չեն, վասն զի կրնայ ըլլալ որ արեւելեան լեզուներուն սովորութեանը համեմատ միայն վեհմտութիւն ցուցընող յոգնակի ըլլան:

Բ. Այն բնաբանները, որոնց մէջ Աստուած ինք իր վրայ իբրեւ յոգնակի կը խօսի: Ասոնց շատին յոգնակի ըսուելուն պատճառը վերոյիշեալ յոգնակի բառերուն գործածութեանը կրնայ տրուիլ: Ծննդ. ա. 26, "Անը պատկերին պէս մարդ ընենք" խօսքը Աստուած հրեշտակներուն կ'ըսէ կը կարծէ Փիլոն: Մէյմինակս ալ նոյն կարծիքը կը ցուցընէ Ծննդ. ժա. 7 ին վրայ, "Իջնենք, եւ անոնց լեզուն խառնենք": Երրայեցերէնի մէջ անսովոր բան մը չէ թագաւորներուն իրենք իրենց վրայ յոգնակի թուով խօսիլը. ինչպէս՝ գ Թագ. ժբ. 9: բ Նոպ. ժ. 9: Նէե. դ. 18: "Անգլի համար ով երթայ" կը հարցընէ Աստուած, Նոյ. գ. 8. որ աս տեղը յոգնակի ձեւը ասանկ կրնայ բացատրուիլ, թէ կամ վեհմտաբար ըսուած յոգնակի է, կամ խորհուրդի ժողովք մը կը նշանակէ: Երկնից մէջ եղող գէնատրները (Սերովբէները) իբրեւ Հոն ժողվուած տորագրուած են. եւ Աստուած անոնց կը հարցընէ թէ ով ընենք մեզի պատգամաւոր. ինչպէս՝ գ Թագ. իբ. 20, եւայլն:

Գ. Այն բնաբանները, որոնց մէջ Եհովան Եհովային եւ Էլոհիմ Էլոհիմին որոշուած է: "Եհովան Ծծումբ ու կրակ տեղաց Եհովային": Ծննդ. ժԹ. 24: "Իմ մեր Աստուածը՝ քու ծառայիդ աղօթքը լսէ Տէրոջը համար". Դատ. թ. 17: Բայց աս բնաբանները ինքնին վճռական ապացոյց մը չեն կրնար ըլլալ. վասն զի հիներուն ոճին պարզութենէն՝ անունի մը տեղ դերանուն գնելուն տեղը՝ շատ անգամ կ'ըլլայ որ նոյն անունը կը կրկնուի. եւ այսպէս "Եհովային" խօսքը կրնայ նէ՛ն ըսել ըլլալ, եւ "Տէրոջը համար", կրնայ դեռ համոզ ըսել ըլլալ, այսինքն քու խոստմանդ համար: Հատ ուրիշ բնաբաններ աս նոյն կերպովը կը մեկնուի. ինչպէս՝ Ովսէ. ա. 7: Ամոս. ժ. 12: — Յոս տեղ Սաղ. խե. 7ը շատ անգամ վկայութիւն կը բերուի. "Ով Աստուած (Ելոհիայ) քու Աստուածդ (Էլոհիմ) օծեց քեզ": Սակայն Էլոհիմ անունը (տես Յոբ. Ա. Էսթ. Ը.) երբեմն երկրաւոր թագաւորներուն ալ տրուած է: Աստի ասկէ հարկաւորապէս չ'հետեւիր՝ թէ ան անձը, որն որ աս անունով յիշուած է հոս, աստուածային բնութիւն ունէներ է: Սաղ. ճժ. 1, "Տէրը (Եհովայ) իմ Տէրոջս (Ադոնայիս) ըսաւ" խօսքն ալ վկայութիւն կը բերուի: Սակայն Ադոնայ (Ադոնիայ) բառը հոս Եհովայ անունէն որոշուած է, եւ իբրեւ աստուածային բնութեան մասնակից ցուցուած չէ, այլ միայն աստուածային

կատարութեան , Աստուածմէ Մեսիա սահմանուելովը :

Դ · Ըն բնաբանները , որոնք յայտնապէս կը խօսին Աստուծոյ Որդւոյն եւ Հոգւոյն Սրբոյ վրայ :

1 · Աստուծոյ Որդւոյն վրայ : Ըս կարգէն եղող վկայութեանց ամենէն երեւելին Սաղ · բ , 7 ին մէջ յիշուածն է , "Ես իմ Որդիս եմ · ես քեզ այսօր ծնայ" · բաղ · Սաղ · հբ · 1 եւ գծ · 27 ին հետ : Նոր Կտակարանի մատենագիրները եւ Հրեայք միշտ ասոնք Աղմոսը Մեսիային վրայ առած են : Սակայն ինքը հոս թագաւորի մը կերպարանքով ցուցուած է , որուն պիտի հնազանդին ամենքն ալ՝ Աստուծոյ կամքին պէս : Ան կ'երեւնայ թէ Աղմոսերգուին հոս խօսածը ասոնց թագաւորութեան կամ Մեսիա ըլլալու պաշտօնին մեծութեանը վրայ է : Որովհետեւ Աստուծոյ անունը թագաւորներուն ալ տրուած է · ուստի ասիկայ Հոգեղէն անուն չէ , այլ Մեսիայութեան պատուոյ անուն մըն է : Ուրեմն ասոնք խօսքը առանկ պիտի հասկընանք · "Դուն իմ նահմանած թագաւորս (Մեսիաս) ես · այսօր ես քեզ ասանկ կոչեցի" : Յայսօր խօսքը Քրիստոսի յարութիւնը ակնարկելը կը հաստատուի Գործ · ժգ · 30—34 էն : Նոր Կտակարանի մատենագիրները ամէն տեղ կը սորվեցընեն թէ Քրիստոսի Մեսիան ըլլալը մեռելներէն յարութիւն առնելովը հաստատուած է : Տես Հռով. 3 . 4 : Ուստի ասոնք Աղմոսին մէջ Մեսիան յաւէտ իբրեւ թագաւոր , Աստուծմէ նահմանուած իշխան , եւ ակնկղեցոյ գլուխ ցուցուած է , քան թէ իբրեւ աստուածային բնութիւն ունեցող :

2 · Հոգւոյն Սրբոյ վրայ : Ըս կարգէն շատ վկայութիւններ կան · սակայն Նոր Կտակարանին վկայութիւններուն նման մէկ հատ մը չկայ , որմէ՝ ինքնին առնելով՝ Հոգւոյն Սրբոյ անձնաւորութիւնը հաստատուի : Սուրբ Հոգի անունը ասոնց բնաբաններուն մէջ այս նշանակութիւնները կրնայ ունենալ : ա · Աստուծոյ բնութիւնը ընդհանրապէս : բ · Անոնց աստուածային ստորոգելիքներ · ինչպէս՝ ամենակարողութիւն , գիտութիւն , կամ ամենագիտութիւն : գ · Աստուծոյ ներգործողութիւնը , որ հասարակօրէն ան նշանակութեամբ կը վարի : Հոս վկայութիւն բերուած գլխաւոր բնաբանը Յոյէլայ խը · 16 համարն է , ուր տեղ Երրորդութեան վարդապետութիւնը բովանդակ ցուցուած է կը կարծուի , "Յե հիմայ զիս (Մեսիան) Տէր Աստուած (Հայրը) ու անոր Հոգին (Հոգին Սուրբ) խրկեց" · կամ՝ ուրիշ թարգմանածին նայելով՝ "Տէր Աստուած զիս եւ իր Հոգին խրկեց" : Սակայն տարակուսելի բան է որ Հրեայք ասոնց համարէն կարողացան՝ առանց Նոր Կտակարանին լոյսը ունենալու՝ Հոգւոյն Սրբոյ անձնաւորութեան վարդապետութիւնը հանել · աւելի դիւրին էր իրենց ուրիշ մտքով մը իմանալ , քան թէ այս մտօք :

Ե · Ըն բնաբանները , որոնց մէջ իրեք անձինք յիշուած են յայտնապէս , կամ իրեքութիւն կայ բացայայտ կերպով նշանակուած : Ըս կարգը կը դասուէր առաջ ասոնց բնաբանը · Սաղ · ԼԳ · 6 · "Տէրոջը (Հօրը) խօսքովը (բան , Մեսիայ) երկինքը ստեղծուեցաւ , անոր բերնին Հոգիովը անոնց ամէն զօրքը" : Սակայն "Տէրոջը խօսքը" եւ "իր բերնին Հոգին" ուրիշ բան ըսել չէ , այլ իր հրամանը , խօսքը , ինչպէս որ կ'երեւնայ 9 համարին մէջ արարչութեան վրայ ըսուած խօսքէն · "Ան ըսաւ ու եղաւ , հրամայեց եւ հաստատուեցաւ" : — Քահանայապետին օրհնութեանը մէջ Յեհովայ անունին երրեակ կրկնութիւնը աւելի նշանաւոր է · "Յեհովան օրհնէ եւ պահպանէ քեզ · Յեհովան գթութիւն ընէ քեզի · Յեհովան խաղաղութիւն տայ քեզի" Թուոց · զ · 24—26 : Սակայն լոկ Յեհովայ բառին իրեք անգամ կրկ-

գամ կրկնուելէն այն Հին ատենը Երրորդութեան վարդապետութիւնը կար չ'նշանակեր, մինչեւ որ բացայայտ կերպով բսուած չըլլայ նոյն մատենագրին գրութիւններուն մէջ։ — Ըսոր նման է Աթրոքէնեսն, Ըստուծոյ անեղութեան ծառաներուն՝ Ա—ըբ բառը իրեք անգամ կրկնելն ալ։ Նոյ. զ. 3։ Ըս երրեակ կրկնութիւնը բացատրելու համար աս կարծիքը կընանք ընել, թէ իրեք երկնային գաս կային աս օրհնութիւնը կարդացող, անոր համար իրեք հեղ կրկնուած է Սուրբ անունը։ Նայց անատեն աս խնդիրը կընայ ըլլալ, թէ ճիշդ իրեք գաս ինչու պիտի ըլլային։ Հիրաւի անհնարին բան չէ ասոր մէջ եւ քահանայապետին տուած օրհնութեանը մէջ ալ Երրորդութեան գաղափար ըլլալը։ Ըս համարին սխիզբը այնպէս ցուցուած է թէ աս գասերը իրարու հետեւ կ'երգեին՝ մէկմէկու պատասխանելով. թերես Սուրբ բառը ամէն մէկ գաս զատ զատ կ'երգէին, եւ "բոլոր երկիրը քու փառքովդ լեցուն է" խօսքն ալ ամէնը միասին։

Ըսպէս կ'երեւնայ թէ Հին Կտակարանէն Երրորդութեան վկայութիւն բերուած քնաբաններուն մէկն ալ՝ ինքնին առնելով՝ վճռական չէնք կրնար սեպել. սակայն՝ ինչպէս որ առաջ ալ ըսինք՝ ամէնը մէկէն նկատելով մարդուս մտքին մէջ կը տպաւորուի աս կարծիքը, թէ Հրեական մատեաններըը գոնէ աստուածաշունչին մէջ բազմաւորութիւն մը ըլլալը աղօտ կերպով մը կը ցուցընէին [1]։

[1] Երրորդութեան վարդապետութեանը եւ անոր վրայ եղած այլ եւ այլ Հայեցողութիւններուն պատմութեանը վրայ, քրիստոնէութեան նախնի գարերէն սկսելով հետեւեալ աս օրս, ընդարձակ տեղեկութիւն ունենալու համար՝ տես Knapp's Theology, Vol. I. pp. 287–325, եւ Gieseler's Church History, passim, նաեւ Neander's եւ Mosheim's Church Histories.

ՄԱՍՆ · Բ

ԱՍՏՈՒԱԾՈՑ ԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ ԿԱՆՈՒՆՔԸ

ՐՈՒԹԵՐՆԻՆ Վ. ԲԱՑ

ԳԼՈՒԽ · Դ

ԱՍՏՈՒԱԾՈՑ ԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ՎԵՐԱՑ

ՀԱՏՈՒՄՆ · Ե

Տէառնէն Տիեզերքին Սրեղծմանը վերյ ։

ա · Տիեզերքին սկիզբը մը ունենալը եւ արարչութենէմէ գոյութեան եկած ըլլալը բանականութենէն ցուցցինք՝ Գլխ · Ա, (Աստուած մը ընտրեցին վերյ,) Հատ · Ի — Լ։ Արարչագործութեան ճշմարիտ ըլլալը Սուրբ Գրոց մէջ շատ տեղ հաստատուած է, եւ պատմուած է ճշմարիտ Աստուծոյ բոլոր սուտ աստուածներէն որոշող իբրեւ մէկ կատարեալ յատկութիւնը ։ Ելից · խբ · 5 · 8 ։ Խդ · 6–24 ։ Ղեւտ · ժ · 8–16 ։ Ծա · 19 ։ Սաղ · ճժե · 3–7 · 15, 16 ։ Կոչդ · ժէ · 24–29 ։

բ · Անվսեմ իր առաջին գրքին մէջ եւ Սուրբ Գրոց ուրիշ հեղինակներն ալ միշտ աս երեւելի եւ պարզ գաղափարը կը ցուցընեն թէ՝ Աստուած իր սոսկ կամքովը գոյութեան բերաւ աշխարհը որ առաջ չկար · այսինքն՝ աշխարհս յոչընչէ ստեղծեց · ան բան որ չկար, ուզեց որ ըլլայ, ու եղաւ ։ Յայսպէս Պօղոս կ'ըսէ, (Հբր · ժա · 3,) Աստուածոյ (այսինքն իր խօսքին՝ Սուրբ Գրոց մէջ ըսածներուն) վերյ եղած հաստատուածը գիտենք, ըն աշխարհս (αἰῶνας) Աստուածոյ խօսքովը ամէ ամբողջ (ῥήματι) ստեղծուեցաւ (κατηρτίσθαι)· ընէ աս երեւցած բաներըը (φαινόμενα եւ βλεπόμενα, ինչ որ կ'երեւնայ կամ կայ) աներեւոյթ բաներէն ստեղծուեցան (τὰ μὴ φαινόμενα)։ Եւ μὴ φαινόμενα (աներեւոյթ բաներէն) խօսքը հոս τὰ οὐκ ὄντα (յոչընչէ) խօսքին հետնդն է, որ Բ Մակ · է · 28 ին մէջ կայ, Աստուած ստեղծեց երկինքը եւ երկիրը ἐξ οὐκ ὄντων (յոչընչէ կամ յանէից)։ Աստուածոյ աշխարհը յոչընչէ ստեղծելուն վարդապետութիւնը սա խօսքերուն մէջն ալ կայ, որ կ'ըսէ թէ՝ աշխարհը ստեղծեց իր խօսքովը, իր ձայնովը, կամ՝ իր բերնէն ելած շունչովը, տես Սաղ · ԼԳ · 6 · 9։ Յովհաննէս · ա · «Էսաւ, ու եղան", եւայլն ։ Յայտ · դ · 11 ին մէջ կ'ըսէ · «ամէն բան դուն

ստեղծեցիր , ու քա՛ ուզելովդ ստեղծուեցան , եւ հաստատուն կեցեր են" :

ք . Սակայն միշտ անանկ փիլիսոփայնեք եւ աստուածաբաններ գտնուած են , մինչեւ անգամ քրիստոնէից մէջ ալ , որ աշխարհիս յաջընէէ ստեղծուելն բանականութեան եւ Սուրբ Գրոց առած ասպարէզ վկայութիւնը բանի տեղ չ'սեպելով՝ հաստատած են թէ աշխարհս՝ կամ գոնէ՝ նիւթը յաւիտենական է : Նախնի քրիստոնէից մէջ եղած Պղատոնեանները բնականապէս Պղատոնի հետեւեցան , որոնք կըհաւատային թէ նիւթը յաւիտենական է բայց չէ թէ աշխարհը : Յոսեպոս Ֆլաւիոս ալ կայ կը հաստատէ թէ Աստուած աշխարհը յաւիտենական անուն եւ անկարգ նիւթէ մը շինեց . թէպետեւ ուրիշ տեղուանք անանկ կ'երեւնայ թէ՝ նիւթը սկզբնաբար Աստուծմէ եղած կ'ընդունի եւ այսպէս Պղատոնէն կը տարբերի :

դ . Քրիստոսէլին հետեւողք եւ անոր աշխարհը յաւիտենական է ըսելը պաշտպանել ուզող դպրոցականները կ'ըսէին թէ , կրնանք Աստուած աշխոյհս է յաւիտենից սպեղծեց ըսել . մէկ հաստատ ուղիւն մը որ՝ սկիզբը Աստուծմէ առած ըլլալն ալ պիտի ցուցնէ , եւ միանգամայն յաւիտենական ըլլալը պիտի հաստատէ : Այս կարծիքը Նոէլեմիոս հանեց հինգերորդ դարին վերջերը : Սակայն ուրիշները միայն ուզեցին որ աս կարծիքին հնարաւոր ընդունուի : Այսպոցականները աս որոշումը ըրին . Աստուած յաւիտենական է . աշխարհը է յաւիտենից սպեղծեց , այսինքն՝ Աստուծմէ եղած : Սրովհետեւ Աստուած զօրութիւն ունէր՝ կ'ըսէին՝ ի յաւիտենից գործելու , եւ պատճառ մը չենք տեսնար թէ ինչու աս զօրութիւնը ի գործ չ'պիտի դնէր :

ե . Այս առեններու քանի մը աստուածաբաններն ալ աշխարհիս յաւիտենական ըլլալը հաւանական է ըսին . եւ մէկ քանիներն ալ հակաստութիւն սեպեցին Աստուած յաւիտենական է ու յաւիտենական ապաքէն չէ ըսելը : Ամանք ալ դէմ կը կենան ըսելով թէ աս կարծիքը մարդուս հասկըցողութեան օրէնքներուը կը խանգարէ : Այն որ յաւիտենականութիւնը բառը իր յատուկ նշանակութեամբը հասկընանք , որ բոլորովին սահմանի տակ ինկած ժամանակէ դուրս է , անառենը ինչ վայելչութիւն կայ աս՝ Աստուած աշխարհս է յաւիտենից սպեղծեց խօսքին մէջ : Սրովհետեւ երբոր կը սեպենք թէ աշխարհս սպեղծուած է , հարկաւ կ'ընդունինք ալ թէ սկիզբ մը ունի . եւ թէ որ սկիզբ ունի , ուրեմն սահմանեալ ժամանակի մը մէջ եղաւ . եւ յաւիտենականութիւնը սահմանեալ ժամանակի տակ չ'կրնար : Այն որ ուզենք՝ կըրնանք սպեղծուած բաներու յաւիտենականութիւն մը երեւակայել . բայց այսպիսի կարգ մը երեւակայել չ'կրնար ունենալ . քանզի սկիզբ ունեցող բաներէ բաղկացեալ կարգ մը չ'կրնար սկիզբ չունենալ :

զ . Աստուածաշունչին պարզ վարդապետութիւնը աս է թէ՝ Աստուած յաւիտենական դիտաւորութիւն մը ունէր աշխարհը ստեղծելու . սակայն չըսեր ալ թէ ի յաւիտենից ստեղծեց , այլ յաւէտ ասոր հակառակը կը սորվեցընէ :

է . Աշխարհի երկու կերպ է , նախնական կամ առաջին , եւ երկրորդական կամ անառաջին : Առաջինն է մէկ իր մը գոյացընել առանց միջանկեալ ներգործողի կամ երկրորդական պատճառի : Երկրորդն է միջանկեալ ներգործողի կամ երկրորդական պատճառի միջոցովը ընել : Երկրորդին մէջ ալ առաջինին հետ հաւասարապէս բոլոր ներգործութիւնը Աստուծմէ է : Երկրորդական պատճառները՝ զօրու-

Թեան մի միայն սկզբնական Ընդհարձակ եւ յառաջ եկած շարունակ անոնց մէջէն անցնող ներգործութենէ մը կը գործեն : Կենդանեաց օրէնքները , որ ամէն բան աստից կու տան փիլիսոփայները , Աստուծոյ գործելու կերպն են միայն : Աստուծոյ որ եւ իցէ արարածներէն վայելած բարեմիտներիս , ճշմարտապէս պարգեւ մը եւ շնորհք մըն է իրմէն , որ բոլոր իր արարածներուն իրենց սեպհական զօրութիւնները տուաւ , զանոնք պլոց օգտակար ընելու դիտաւորութեամբ : Ովհ . բ . 21 , եւայլն : Մատթ . գ . 25 , եւայլն : Գործ . ժէ . 25 , եւայլն : Այսն որոյ պարտական ենք շնորհակալ ըլլալ Աստուծոյ իր արարածներէն վայելած օգուտներնուս համար . տես Սաղ . ժդ . 1 , եւայլն : Յիւ ուրիշ տեղուանք ալ Նոր Կտակարանէն :

Ը . Նախնի Հրեայ տիեզերքը երկրի կը բաժնէին , Երկիր , Երկիր , եւ Ծով , որն որ ճգ Աշխարհին հեղինակը վայելչապէս Աստուծոյ Թագաւորութեանը սահմաններըը կը կոչէ . եւ նախնի Հրեայ մարգարէները աս բաժանման կարգովը կը դասեն միշտ Աստուծոյ գործքերը . տես Սաղ . ճգ . ճխը : Աքանչելի մէկ տարերգութիւն մըն է ճգ Աշխարհը աշխարհիս ստեղծմանը եւ անոր իմաստուն սահմանադրութեանը վրայ : Երկինքին մէջ՝ երկրիս վրայ եւ ջուրերուն մէջ եղած զանազան բաները իրենց բնական կարգովը յիշուած են հոն , Աստուծմէ կախում ունենալնին՝ անոնց օգուտները եւ ինչ նպատակի համար որ ստեղծուեցան՝ ասոնք ամէնը ստոյգ գրուած է : Յոբ . լզ եւ խա գլուխներուն մէջ եղած վսեմ ստորագրութիւններն ալ աս կարգը կը գաստին : Տես նաեւ Սաղ . ճխե . ճխէ :

Ընթերցողաց վրայ Անգիտի պատասխանելոյ :

Աս համառօտ եւ վսեմ պատմութեանը վրայօք կը ծանուցանենք ,

1 . Թէ ան է մի միայն պատմութիւն աշխարհիս սկզբանը , որուն պատկան ենք ճշմարտապէս հաւատալու ;

2 . Թէ անիկայ մեր հետաքրքրութիւնը լեցընելու համար գրուած չէ , այլ միայն ան տեղեկութիւնը տալու , որն որ էականապէս հարկաւոր է ուղիղ տեսութիւն մը ունենալնուս գէպի մեր Արարչին ունեցած առնչութիւնները վրայ , եւ որն որ ճշմարիտ պատուած պաշտութիւն յառաջ տանելու կը ծառայէ :

3 . Թէ ան հետեւապէս յաւէտ մեր աշխարհին ստեղծմանը պատմութիւնն է քան թէ ուրիշ աշխարհներուն , եւ մարդոց բնակութեանը համար հատատուած ըլլալը կը պատմէ մանրամասնապէս . եւ Թէ Թէպէտ իբրեւ անվճեպ եւ ճշմարիտ պատմութիւն չկրնար այնպիսի իր մը պարունակել որ իրօք հակառակ գայ գիտութեան ստոյգ գիւտերուն , սակայն ան նոյն գիւտերը տրվեցուներլու նպատակով ալ գրուած չէ :

ա . Աս առաջին տունը՝ «Սկիզբն Աստուած երկինքը ու երկիրը ստեղծեց» , անստուածութեան՝ համեմատութեան եւ բազմաստուածութեան ամէն դրութիւնները տակնուվրայ կ'ընէ : Աս համարին յայտնի նշանակութիւնը աս է Թէ աս աշխարհն եւ մարդուս գիտութեանը տակը իւրաքանչիւր տիեզերքը՝ որ հոս «երկինք եւ երկիր» կոչուած է , սկիզբ մը եւ արարիչ մը ունի : Աս սկիզբն որ ատեն ըլլալուն վրայ սրբազան պատմութիւնը չտեղեկացըներ մեզ . նաեւ չհամցըներ ալ Թէ՝ արդեօք բոլոր աշխարհները ամէնը մէկ տեղ անատնիկ ստեղծուեցան , եւ Թէ երբեմն ձեւերնին փոխեցին , կամ Թէ յաջորդաբար ստեղծուեցան :

բ . Երկրորդ համարը կը հաստատէ Թէ քիչ մը ատեն , որքան ըլլալը անորոշ ձգելով , երկիրը անձեւ ու ան-

կարդ վիճակի մը մէջ ու խաւարով ծածկուած էր : Առաջին հատորին մէջ յիշուած ստեղծուածն՝ մինչեւ երկրորդ հատորին մէջ յիշուած ժամանակը որքան տարի ըլլալը եւ ինչ փոփոխութիւններու տակ մնած ըլլալը գրուած չէ : Կրնայ ըլլալ որ երկիրը միլիոնաւոր տարիներ կեցած ու բազմաթիւ անգամ իր ձեւն ու վիճակը փոխած եւ իմացական էակներու մէկմէկու յաջորդած ցեղերու բնակարանը եղած ըլլայ : Մովսէսի նպատակը հէ՛ երկրին սկզբնաւորութիւնը վրայ տպագրել ըլլալով , իբրեւ նպատակ հասնելու համար ստեղծուած , անկէ անդին չանցնելու ու առջինը պատմելէ : Այսու ամենայնիւ հարեւանցի յիշատակութիւն մը չընել թէ որքան ժամանակ երկիրը իր պատմած անկարգ վիճակին մէջ մնաց : Այլ միայն աս կը հաստատէ թէ՝ իր եղբը պատմած արարչութեան վեց օրուան գործը սկսած առնելը աս վիճակին մէջն էր :

գ · Այսպէս կը տպագրէ թէ հէ՛ երկրին արարչութիւնը կամաց կամաց յառաջ գնաց : Անհնար Աստուած կարող էր աշխարհը բոլոր իր բնութիւնը մէկ տեղ խօսքով գոյութեան բերել · բայց քայլ առ քայլ կատարելութեան բերաւ , Աստուածային իմաստութեանը եւ բարեսիրութեանը ինչպէս որ ղօրութեանն ալ՝ առաւել աքանչելի օրինակ մը տալու իր գործը դիտող հրեշտակներուն : Յովբ · ԼԸ · 7 : Որովհետեւ Աստուած է մի միայն պարզ հոգի բոլոր տիեզերաց մէջ , եւ Սուրբ Գրոց մէջ բացայայտ ցուցուած է թէ հրեշտակները միջոց գրուած են եւ տեղէ տեղ կը շարժին , ուստի կը հետեւի թէ ուրիշ բնակեալ աշխարհներ կամ գոնէ աշխարհ մը կար աս Մովսէսին պատմած վեց օրուան արարչութենէն առաջ : Ներկայ ժամանակս ամենայն իրաւացի տարակոյսէ ազատ կերպով հաստատուած է երկրաբանական գիտութեան քաջահաստատ ճշմարտութիւններով թէ՝ մարդկային սէռէն առաջ երկար ժամանակ կենդանիները կային երկրիս վրայ , (սակայն հիմակուան եղածներէն , կամ մարդուս ստեղծուելէն հետէ որ եւ իցէ ժամանակ գտնուածներէն տարբեր) . եւ թէ՝ մարդուս ստեղծուած ժամանակը երկրին ձեւը ինչ որ էր նէ , նոյն ձեւին ինքնիրենը մնաւ կամաց կամաց շատ երկար ժամանակի մէջ : Այս բանը հիմայ իբրեւ աներկբայ ընդունուած է ամէն կարդ գիտութեան մէջ ուսեալ անձինքներէ , թէ Հռովմէական կաներէն եւ թէ Յոյն Եկեղեցականներէն , թէ Աստուածաբանական քրիստոնեաներէն եւ թէ անհաւատներէն : Այսկայ առաջին անգամ կ՛երեւնայ թէ Մովսէսի պատմութեանը հակառակ կուգայ քիչ մը , եւ շատերն ալ ատանկ սեպած են . սակայն երկու կերպ կայ որոնցմով կը ցուցուի թէ ատանկ չէ :

դ · Առաջին կերպը , որն որ շատերը կը պաշտպանեն , որոնցմէ ոմանք ալ Աստուածաշունչին տեղեակ կրօնավարժ դիտնականներ են , Ծննդոց առաջին գլխուն մէջ յիշուած օր բառը երկայն եւ անսահման շրջան կամ դար մը հասկընալն է , ու չէ թէ նկարագրապէս քսանուչորս ժամէ բազկացեալ օր մը · ատանկով ան վեց շրջանները կամ դարերը Երկրաբանութեան պահանջածին չափ ժամանակ մը երած կ՛ըլլան ատ երեւոյթները յառաջ բերելու : Երբոյեցկերէն Եօմ (օր) բառը Սուրբ Գրոց մէջ քանի տեղ թուականի կամ շրջանի մտօք գործածուիլը ամենուն յայտնի է : Օր օրինակ՝ վեց օրուան գործը լմննալէն ետքը ամէնէն առաջ գործածուած օր բառը կը գրանենք որ հաւաքական անուան մտօք գործածուած է , որ կը ցուցընէ ամբարչութեան բոլոր վեց օրերը · Վսոնք են երկինքին ու երկրին ծնունդները՝ անոնց ստեղծուած ատենը · ան օրը որ Տէր Աստուած երկիրը ու եր-

կինքը ըրաւ ։" Ն՛աննէ · բ · 4։ Ի՛մա-նակէս Յովէլ · ժը · 20 ին մէջ աս բա-ռը մարդու մը կենաց բոլոր ժամանա-կին տեղը դրուած կ՛երեւնայ · "Ա՛տ-քինները անոր օրուանը վրայ պիտի զարմանան , ու առաջինները պիտի սոսկան ։" Ի՛սայ · լ · 8 ին մէջ ալ ամբողջ ապառնի ժամանակի համար դրուած է ։ "Ա՛րիմի գնա · անոնց առ-ջեւը ասիկայ տախտակի վրայ գրէ , ու գիրքի մէջ դրոշմէ որ գալու ժամակին մնայ՝ (Ե՛բր · գ՛ուլա օլ-ամը) յաւի-տենական վկայութեան համար ։" Ի՛մա-նակէս "Տ՛էրօը օրը" խօսքը , որ շատ տեղ կը գտնուի , անորոշ ժամանակ մը կ՛ի՛մացընէ ։ Ի՛սայ · բ · 12 ։ Ի՛ովէլ · ե · 18։ Ա՛մ։ ա · 7 , 8։ Ա՛յնայ մէկը աս բանին դէմ սա ըսել թէ Ա՛ովսէ-սին "եւ իրիկուն ու առտու ըլլալով՝ առաջին օրը եղաւ" խօսքը՝ բնականա-պէս հասարակ օր մը կ՛ի՛մացընէ , եւ ամէն կարգացողներն ալ ասոր ի հարկէ աս միտքը կու տան ։ Ա՛ւրիշ առարկու-թիւններ ալ նաեւ կրնայ յառաջ բեր-ուիլ · բայց շատ աստուածապաշտ եւ գիտնական մարդիկներ վերջիշեալ միտքը կ՛ընդունին եւ վճռական կը սե-պեն ։

ե · Ա՛յրկրաբանական ճշմարտու-թիւններուն եւ Ա՛ովսէսի պատմու-թեանը մէջ եղած առ երեւոյթ ընդ-դիմութիւնը վերցնելուն երկրորդ կերպը՝ հիմնական առեն գիտնա-կաններուն մէջ աւելի ընդհանուր կեր-պով ընդունուած է , որ է աս · Ա՛եց օրուան գործքէն առաջ երկրին վիճա-կին վրայօք Ա՛ովսէսի ըսածը աս է թէ "անիկայ անյի՛ ու անկերպ էր , եւ անդունդին վրայ խաւար կար"։ Ձ՛րսեր թէ աշխարհիս գոյութեան սկիզբն էր աս ։ Ա՛ովսէսի պատմութեանը վրայ Հայրապետներէն ոմանք՝ ինչպէս Կը-ղեմէս Ա՛ղեքսանդրացի , Ա՛ուգինէս , Ա՛ուբրն Օգոստինոս եւ Ա՛նդրոմոս , եւ աստնցմէ ետքը շատ մեկնիչներ ալ աս գաղափարը ունէին՝ երկրաբանու-թիւնը գիտութեանց կարգը անցնելէն շատ ժամանակ առաջ , որուն ճշմար-տութիւնները դեռ աս վերջին կէս դարին մէջ հաստատուեցան ։ Ա՛ովսէս ամէն բաներուն սկիզբը մը սարսիլ մը ունենալը հաստատելէն ետքը անմիջա-պէս աշխարհս մարդոց բնակութեանը եւ ամէն տեսակ կենդանեաց մարդոց հետ համաձայնակերպու համար ստեղծուած ըլլալը մէջ կը բերէ ։ Ա՛յրկիրը անկարգ ու աւերակ վիճակի մը մէջ՝ անդուն-դով պատած եւ մթութեան մէջ ըն-կղմած էր ։ Ա՛ս վիճակին մէջ որքան ժամանակ մնալը չըսեր · ոչ ալ ան-դունդին մինչեւ ինչ աստիճան հասած ըլլալը ։ Ա՛յնայ ըլլալ որ երկար ժա-մանակ տեւած չըլլայ , եւ անդունդը միայն երկրին երեսը եղած ըլլայ ։ Ա՛-ուստի կրնանք սեպել թէ երկրաբա-նութեան երեւոյթները՝ որ մարդոց ստեղծուելէն շատ ժամանակ առաջ ըլլալու են , երկրիս անդունդով պա-տած ըլլալէն առաջ կային , եւ թէ աս վիճակը ան երեւոյթները ոչնչացու-ներու չափ վնասակար չէր · կամ թէ՝ եթէ աս վիճակը յոյժ երկարատեւ էր նէ , ան երեւոյթները կրնայ ըլլալ որ ան ժամանակին մէջ եղած ըլլան ։[1]

զ · Ա՛ովսէսի պատմութիւնը սրսա՞ պ է նէ ըստ ինքեան ճշմարիտ է ։ Ա՛ստ-ղաբաշխութիւն կամ Ա՛յրկրաբանու-թիւն սորվեցընելու նպատակով չը-գրուեցաւ , աս բաները չսորվեցընէ ան · սակայն համաձայն է աստնց ուղ-

[1] Ա՛ս նիւթին վրայ տե՛ս Buckland's Bridgewater Treatise, Hichcock's Geology, pp. 281-292. Dr. John Pye Smith's Scripture and Geology. եւ Wiseman's Lectures on the Connection between Science and Revealed Religion. Ա՛ստնցմէ երկրին Տօքթօր Ռ՛այտին , երեւելի եւ գիտնական պա-պական եկեղեցական մըն է Լ՛ոնտոնի մէջ ։ Տօքթօր Պ՛ըքլէնտ Օ՛քսֆըրտի համալսարանի ուսուցիչ է , եւ Ընդհանուր ազգային եկեղե-ցւոյն ալ մէկ եկեղեցականը ։ Տօքթօր Հիւթ-ըրտ Ա՛մերիկայի մէկ դպրոցին նախագահն է եւ բարեպաշտ աւետարանական պաշտօնեայ մը ։ Տօքթօր Սմիթն ալ աւետարանական պաշտօնեայ մը եւ դպրոցի մըն ալ նախագահն է Լ՛ոնտոնի մօտ Ընդհեպսի մէջ ։

թէ հակառակ։ Այս ինչ որ աս գիտութիւններուն վերաբերի, թէ բնական եւ թէ բարոյական։

է. Արբաղան պատմագիրը արարչութեան կարգը նկարագրած տեղը իբրեւ առաջին բան "Աստուծոյ Հոգիին ջուրերուն վրայ շարժիլը" կը պատմէ։ Շարժիլ բառով նշանակած շարժումը, յաւէտ մէկ հեղուկ ծածանող շարժման մը տառասիլն է. մէկ թռչունի մը ընդարձակ ջուրերու վրայ հեղուկ կերպով սաւառնելուն պէս։ Աստուծոյ Հոգին (Հբր. Ռուախ Էլոհիմ) ուրիշ տեղ Աստուծոյ շունչը (Նշմար Էլոհիմ) կոչուած է. (Յովհ. բ. 7։ Սաղ. ճգ. 30.) որ ամէն բան կը կենդանացընէ. այսինքն՝ Աստուծոյ ներգործիչ ամէն բան կենդանացընող եւ ամենաստեղծ զօրութիւնը։ Ես Հոգի բառին զանազան նշանակութիւնները՝ Յօբ. ի. Հոս. գ.։

ը. Երկրորդ Աստուծոյ հրամանովը խորին մթութեանը վրայ ըլլ ծագիլը կը պատմէ, որուն խաւարին ետեւէն յաջորդելով՝ մէկէկու ետեւէ գիշեր եւ ցերեկ կ'ըլլար անկէ ետքը։ Երկրորդ օրը ջուրերուն մէջ տեղը անջատում մը եղաւ, որուն մէկ մասը վերի օդին մէջ առնուեցաւ շոգիի եւ ամպերու ձեւով, ինչպէս որ շարունակ անկէ հետէ կայ։ — Երրորդ օրը ջուրերուն մէջէն ցամաքը ելաւ. եւ բաժանուեցաւ լայնածաւալ ծովերէն եւ լիճերէն, որոնք ջուրերուն երկրիս ցած տեղերը վազելովը կը ձեւանան։ Ցամաքը անմիջապէս ամէն տեսակ տունկերով եւ բոյսերով ծածկուեցաւ։ — Չորրորդ օրը երկինքին լուսաւորները երեւցան։ Իրու բառը 16 Համարին մէջ Երբայեցերէն նոյնը չէ առաջին Համարին մէջի ասիդեցեալ բառին հետ. շատ անգամ աս հետագայ նշանակութիւններովը գործածուած է. ահա նէ, հասպարեց, մէկ մանաւանդ նպատակի մը կամ գործոյն ընելուն համար ալ կու գայ բոլոր պատմութեանը. ուրեմն չորրորդ աւուր գործն ալ չէ թէ արեւին լուսնին եւ աստեղաց ստեղծումը հասկընալու ենք, (որովհետեւ աստղաբաշխական գիտութիւն նայելով, դժուար է ասոր հաւատալը,) այլ անոնց երկրիս լուսատու ըլլալնին։ Կրնանք հարցընել թէ չորրորդ օրէն առաջ ի՞նչպէս գիշեր ցերեկ կ'ըլլար։ Հնարաւոր կարելի է թէ, ինչպէս որ ոմանք ալ հաստատեցին՝ Աստուած առաջին օրը լոյսը ստեղծեց որն որ տարածեցաւ ամէն անդին առանց մէկ մասնաւոր լուսատու մարմինէ մը յառաջ գալու, եւ երեւնալովն ու չերեւնալովը գիշեր ցերեկ կ'ըլլար մինչեւ չորրորդ օրը։ որ ատեն Աստուած ժողվեց զանիկայ աչքերին եւ ուրիշ երկնային մարմիններուն վրայ։ սակայն առաւել հաւանական չէ՞ թէ արեգակը առաջին օրէն ծագեց երկրիս վրայ լոյս տալով, բայց մթնոլորտը պարզ վիճակի մը մէջ չըլլալուն համար՝ մինչեւ չորրորդ օրը պայծառ չէր եւ երկրիս չէր երեւնար. որ ատեն մթնոլորտը մաքրուելով արեգակը

ծագեցաւ փառաւոր կերպով եւ անկէ ետքը եղաւ տեսանելի լուսատու “ցերեկին իշխելու” ինչպէս որ լուսինն ու աստղերն ալ “գիշերին”: Այսպէս Աստուած պրաւ սահմանեց կամ հաստատեց լուսաւորները. այսինքն՝ լուսատու ըրաւ աս մարմինները: Այսանկ կը հասկըցուի Մովսէսին ըսածներէն: — Աստուծոյ համար՝ որ իրօք երկրիս մէկ տասնիւրեքերորդին չափ է, եւ միւս մոլորակներէն ու հաստատուն աստղերէն ալ շատ պզտիկ, արեւէն ետքը ամենէն մեծ լուսաւորն է ըսուած է. քանզի մեզի անանկ կ'երեւնայ: — Հինգերորդ օրը՝ օդին ու ծովին, կամ վերի ու վարի ջուրերուն մէջ բնակութիւն եղաւ: Ծովերուն բառը ամէն տեսակ թեւաւոր կենդանիները կըցուցընէ: Երբ· շնչէց բառը՝ որուն Հօթանասնից թարգմանութիւնը ἐπετά (սողոսնկէք) է, (Ծննդ. ա. 20, 21) սողալ կամ շողշոքնալ նշանակութիւն ունեցող բայէ մը եղած է. եւ ոմանց ըսածին նայելով պրպտելով կենդանիներ հասկընալու ենք. բայց ոմանց ըսածին նայելով պրպտելով կենդանիներ հասկընալու ենք: Այ հինգերորդ օրը ցամաքին բնակիչները ստեղծուեցան. որ առեն պատրաստուած էր ամէն կերպով զանոնք պաշտպանելու: Առաջ անբան կարգերը — Երէ 25 երորդ համարին մէջի սողացողներ (Երբ· շէրէս) բառը սողուններ ալ կընշանակէ, առանձնակի ցամաքային սողուններ հասկըցուելու են. ինչպէս որ առջի օրուան ստեղծուածներուն մէջ երկակենցաղ տեսակը կար: [1] — Մենէն ետքը մարդն ստեղծուեցաւ, աս աշխարհին տէրը: Իր բնակարանը կատարելապէս պատրաստուելէն առաջ չստեղծուեցաւ: Առաջ տունը կը շինուի կը լմննայ, ու ետքը մէջը կը մտնէ տէրը: Այ հինգերորդ աւուր վերջը Արարիչը իր բոլոր գործը կը նայի. որն որ Ճաշատ բարի կը կոչէ, ինչպէս որ իւրաքանչիւր աւուր վերջն ալ ըրաւ: Հօթներորդ օրը հանգստեան օր մը կ'ընէ իրեն, ասկից մարդկային հասկըցողութեան համաձայն մէկ խօսք մըն է, եւ մարդոց մէջ Շաբաթը հաստատելու մէկ հիմ մը:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ե

Մովսէս ասկից յայտնապէս կը սորվեցընէ: Պօղոս առաքեալն ալ կը հաստատէ աս բանը, (Կորնթ. Ժէ. 26) եւ Սուրբ Գրոց մէջ ամէն տեղ ըսուած է:

բ. Մարդոց ցեղերուն մէջ եղած տարբերութիւնները որքան մեծ ալ ըլլան՝ տակաւին կը մեկնուի: Անանկ տարբերութիւններ մի եւ նոյն տեսակ կենդանեաց մէջ ալ կը գտնուի տարբեր կըլիմայի եւ պարագաներու տակ ըլլալնէն: Ու աս ալ դիտելու ենք որ, քանի որ երկու ծայր եղողները, ինչպէս Հիւսիսային Լապոպացին եւ Ափրիկեցին՝ այնքան հեռու են իրարմէ, շատ զանազան ցեղեր ալ կան անոնց մէջ տեղը, անանկ որ անկարելի կ'ըլլայ տարբեր տեսակներուն մէջ կատարելապէս որոշող մէկ գիծ մը քաշելը: Ասոր մարդկային բնութեան սկզբունքները ամէն ցեղերուն մէջ նոյն են: Ազգերուն մէկմէկ ունեցած նմանութիւնները կը ցոյցնեն գոյնով՝ ձեւով եւ կերպարանքով մէկզմէկ շատ տարբեր եղող ցեղերուն իրարու հետ կապակցութիւն ունենալը. եւ մարդիկ յայտնապէս մէկ ընտանիքէ եղբայրներ, մէկ ձիւղ

[1] Knapp's Theology. Vol. I. p. 368. Bush's Notes on Genesis. Ch. I. 20, 21, 25.

յառաջ եկած սերունդներ են 1։

գ. Նախահաւատեան կամ Ադամեն առաջ մարդ ըլլալուն գաղափարը, որ ունին ոմանք ապացոյց չունի հաստատութեան, եւ ուղղակի Աստուածաշունչին սորվեցուցածին դէմ է։

Ը. Անձնական պատմութիւնը Արարչագործութեան վերջ։

ա. Առաջին երկու տող պատմած է մարդուն ստեղծմանը վրայ։ Աշխարհը ստեղծմանը հետ ընդհանուր կերպով պատմած է Ծննդ. ա. 26—30։ Երկրորդը առաջ ընդարձակ է, եւ առանձնապէս պատմուած Ծննդ. բ. 4 եւայլն։ Այս երկրորդին մէջ՝ աշխարհին ստեղծումը եւ երկրին վիճակը՝ մարդս անոր վրայ դրուելէն առաջ՝ նորէն վեր ի վերոյ մը պատմուած է, քանի որ եօթներորդ համարը մարդուն ստեղծմանը վրայ մանրամասն կերպով կը պատմէ։ — Կարելի է թէ Ծննդոց առաջին գլուխները գրած ատենը Մովսէս նահապետաց դարձեալ ձեռքը, եւ պանդրա առ բառ իր պատմութեանը մէջ խօթեց։ Թէ որ ասանկ է, ան հին գրութիւններին մէկը գրուած է հոս մէկ ամբողջ բովանդակութիւն մը շինելով Ծննդ. բ. 4 էն մինչեւ գ. 24. որն որ սա մանաւանդ խորագրովը զատուած է առջիններէն, "Այս է երկինքին ու երկրին պատմութիւնը", բ. 4։ Ինչպէս Ծննդոց առաջին գլուխները գրած ատենը հին գրութիւններ մէջ խօթելը, եւ մինչեւ անգամ զանոնք գրուածնուն պէս պահած ըլլալը աս պարագային հաստատութիւն կ'առնէ թէ, ասոնց ամէն մէկ կտորին մէջ, գլխագրին էակը տարբեր անուններով միշտ Աստուած է. — մէկին մէջ, Եհովա

1 Տե՛ս աս նիւթին վրայ Wiseman's Lectures, III and IV.

նուռնովը, միւսին մէջ Եհովայ, եւ ուրիշի մը մէջ երկուքովը մէկ տեղ՝ Եհովայ Էլոհիմ։

բ. Առաջին պատմութիւնը մէջի (Ծննդ. ա. 26—30) Ադամ (Հբր.) անունը յատուկ անուն չէ, այլ հասարակ անուն մըն է, որ կը նշանակէ մարդ։ Իմէ երկրորդ պատմութիւնը մէջ գրուած չըլլար, աս համարէն առնանկ պիտի կարծէինք թէ Ադամ եւ Հեւայ մի եւ նոյն ատենի մէջ ստեղծուեցան։ Ընդ Աստուծոյ պատկերին պէս ստեղծուեցան, եւ օրհնուեցան կամ ամէնքը օրհնութիւնը առին, եւ իշխանութիւն առին բոլոր կենդանիներուն վրայ։ Սակայն կերակուրնին միայն բուսական բաներ էին, եւ թոյլտուութիւն չեղաւ միս ուտելու մինչեւ Նոյի օրը։ Ծննդ. թ. 3։

գ. Երկրորդ պատմութեան մէջ (Ծննդ. բ. 7—25) անձնց ստեղծմանը կերպը եւ պարագաները աւելի մանրաւոր պատմուած է։ Աստուած գիտնի հողէն շինեց մարդը, (Ադամ (Հբր.) հոս յատուկ անունի պէս գործածած է,) եւ անոր քթին ծակերուն շունչ փչեց, կամ անոր կեանք տուաւ, եւ անիկա ապրող ու բանական հոգի ըրաւ։ Նէ Աստուած անիկա պարտէզի մը մէջ դրաւ, որ լեցուն էր ամէն կերպ ծառերով եւ տունկերով, որոնք տեսնելու համեղի եւ ուտելու աղէկ էին. եւ մէկ առողջարար ու համեղի գործ մը տալու համար՝ հրամայեց որ գործէ եւ պահէ ան պարտէզը։ Երկու մասնաւոր ծառ ցուցուց անոր, մէկը՝ իբրեւ ծառ կեանքի, կամ իբրեւ խորհրդաւոր նշան Աստուծոյ մարդուն հետ ըրած ուխտին, որմէ կրնար ուտել ոչքան ժամանակ որ հնազանդութեան մէջ կենար, իբրեւ առհաւատչեայ ան կեանքին որն որ խոստացաւ Աստուած մարդուն՝ հնազանդութեանը փոխարէն. եւ միւսը՝ ծառ բարին ու չարը գիտնալու, որմէ արգիլուած էր ուտել,

իբրեւ փորձ իր հնազանդութեանը: Սակ քանիներուն սա գաղափարը[1], թէ՝ ասծառին պտուղը բնականապէս թունաւոր էր, եւ ան պատճառով արգիլուեցաւ նորաստեղծ մարդուն, տղայական բան մը կ՚երեւնայ մեզի: Ընդհակայ՝ իր հնազանդութեանը իբրեւ պարզ՝ դիւրին եւ յարմար փորձ մը դրուեցաւ հոն. եւ ուտելէն յառաջ գալիք հետեւութիւնները անհնազանդութեան արդիւնքները պիտի ըլլային ու չէ թէ պտուղին բնական յատկութիւններուն արդիւնքները: Ընոր անունը վերաբերութիւն մը ունէր սա նպատակին, որուն համար որ դրուեցաւ. քանզի հնազանդութիւնով կամ անհնազանդութիւնով փորձառու գիտութիւն պիտի ունենար մարդը բարիին կամ չարին վրայ [2]: — Ադամ ի սկզբան կենդանիներէն զատ երկրաւոր ընկեր չունէր, որոնք դրախտին մէջ երկոտ ու վայրենի չէին, այլ մարդուն հետ կ՚ապրէին ընտանեւար եւ աներկիւղ կերպով: (Հաղ. Նոյ. ժա. 6–9:) Ըստուած Ադամին առջեւը բերաւ անունք, որ անոնց բնութիւնները եւ յատկութիւնները մէկէնիմէկ հասկընալով, իւրաքանչիւրին յարմար անուններ տուաւ: — Սակայն, թէպէտ ամէն կենդանի ընկեր ունէր, բայց մարդը աշխարհին մէջ մինակ էր: Ըստուած հաճեցաւ անոր ընկեր մը տալ — յոյժ օգնական մը: Ու անոնց մէջ սիրելի եւ սերտ միութիւն մը հաստատուն ընալու համար, անոր կողէն առաւ անիկայ: Խորին քուն մը եկաւ անոր վրայ, բայց այսու ամենայնիւ եղած բաները տկար կերպով մը կ՚իմանար: Ըստուած անոր կողը բացաւ եւ մարմինէն առաւ, (որն որ նորէն լեցուց,) եւ անիկայ կնիկ շինեց, որ կայներ էր անոր առջեւը, երբոր արթնցաւ: Ըսկսէս կնիկը մարդուն համար ստեղծուեցաւ, եւ անկէ կախում ունէր, եւ առ ինձանով մը հպատակ էր անոր: ա Կորնթ. ժա. 8, 9: Պետրոսիկ կերպով ըսուած է սա խօսքը, թէ՝ "կնիկը մարդուն գլխէն չառնուեցաւ, որ անոր վրայ չիշխէ. ոչ ալ անոր ոտքէն, որ անարգ հպատակութեան մէջ չմնայ. այլ անոր կողէն, որ անոր հաւասար եւ ընկեր ըլլայ. եւ սրտին քովէն առնուեցաւ որ սրտանց սիրէ անիկայ իբրեւ իւր ամենասիրելի գանձը:"

"Եւ Ադամ ըսաւ. 'Հիմայ ասիկայ ոսկորս ոսկոր, ու մարմինէս մարմին է. ասիկայ կնիկ (Հբր. իշա) կանչուի, ինչու որ իր երիկէն (Հբր. իշ) առնուած է'": Ծննդ. բ. 23: 24 երորդ համարին մէջ Ադամ չէ թէ ինքներն կը խօսի, այլ Ըստուած Ադամին բերնով կը խօսի, ինչպէս որ յայտնի է մեր Փրկչին խօսքէն: Մատթ. ժթ. 4, 5:

Գ. Դրախտին յամ Եդեմեան պարտէզին վրայ:

Սկզբ նախածնողացը բնակած տեղը Մովսէս Եդեմ Պարտէզը կը կոչէ: Յունարէն արքեստոս բառը Հբրայական փարատէս բառէն եղած է, որն ալ Պարսկերէն պէրտէզ բառին հետ նոյն է: Դրախտ բառն ալ Պարսկերէն պէրտէզ բառէն եղած է, եւ կը նշանակէ ծաղկաստան: Եդեմ անունը (որ Հբրայեցերէն հաճութիւն ըսել է) անտարակոյս մէկ մեծ սահմանի մը տուած էր: Ընչհակ Պարտէզը սա սահմանին մէջ մէկ նահանգ մըն էր, բայց անոր մասին մէջ ըլլալը եւ որքան մեծ ըլլալը չգիտցուիր: Եդեմի ուր ըլլալուն վրայօք զանազան կարծիքներ կան, ոմանք Ասիայի մէջ էր կ՚ըսեն, ոմանք Հ վէմի, ոմանք Հրուսպայի, եւ մինչեւ անգամ Ամերիկայի մէջ էր ըսողալ կայ: Ասոնք ամենքն ալ իմաստական խօսքեր են, ու ամենեւին գիտցուելու արժանի չեն: Մովսէս սասկ կ՚ըսէ թէ՝ անիկայ ան երկրին մասին կ՚ըսէ որուն վրայ գետ մը կ՚ելլայ Եդեմէն՝ պարտէզը ջրելու համար, եւ անկէ չորս գլուխ կ՚ըլլայ: Ասոնք են Փիսոն, Գեհոն, Տիգրիս եւ Եփրատ գետերը: Ասոնցմէ Տիգրիս եւ Եփրատ գետերը յայտնի են, եւ Ասորեստանի մէջ կը հոսին: Ասոնցմէ ալ կ՚երեւնայ թէ Եդեմ Ասորեստանի մէջ էր: Ասոնցմէ զատ ուրիշ գետերու անունները ալ կը յիշուին, որոնք ալ Ասորեստանի մէջ կը գտնուին: Ասոնցմէ կ՚երեւնայ թէ Եդեմ Ասորեստանի մէջ էր: Ասոնցմէ զատ ուրիշ գետերու անունները ալ կը յիշուին, որոնք ալ Ասորեստանի մէջ կը գտնուին: Ասոնցմէ կ՚երեւնայ թէ Եդեմ Ասորեստանի մէջ էր:

[1] Տե՛ս Knapp's Theology, Vol. I. p. 385:

[2] Ասոնցմէ վրայ Knappին լեզուն բոլորովին անընդունելի է մեզի:

գրեց Մովսէս Աստուծոյ Հոգիով, եւ անոր յիշած գետերուն անուններէն՝ ամենեւին տարակոյս չկրնար թէ Եփրատ եւ Տիգրիսի վաղած տեղերուն է։ Այս երկու գետերուն միջեւ կը գտնուին եւ Վանի ծովերը։ Ուրեմն Եդեմի Պարտէզը հոն պէտք է որ ըլլար։ Ոմանք հեղինակներ զանազան գետերու համար ըսին թէ սուտ են, բայց Մովսէսի ստորագրածին ճիշդ նման մէկ տող մը չգտնուելէն՝ սա հաստատ կարծիքը կ՚ելլէ թէ՝ ան ժամանակին հետէ՝ որուն վրայ որ Մովսէս կը խօսի, գուցէ ջրհեղեղին ատենը ան տեղերը փոփոխութիւններ եղած ըլլայ, ուստի գետերուն ընթացքը փոխէ։ որով անկարելի կ՚ըլլայ հիմայ ատոնց ուր վազելը գիտնալ։ Եփրատին գիրքը շատ հաստատականապէս Հայաստանի Հարաւային կողմը կը սեպուի։ բայց տարաձայնութիւնը ոչքան ըլլալը չկրնար գիտցուիլ հիմայ։ Ընդհանրապէս հիմնական եղածէն շատ տարբեր էին ան ժամանակը հոն տեղի կ՚ունենան տարաձայնութիւնները եւ բեղբեղը։ Ան գրասիրին հիմնական գիրքը՝ ապականած եւ անէծքի տակ եղող մարդու յարմարցած է։ Եփրատը՝ անարատ կատարեալ եւ Աստուծմէ օրհնուած մարդուն ամէն կերպով յարմար բնակարան մըն էր[1]։

Դ։ Աստիճան Ընդհանրը վրայ։

Մովսէս կ՚ըսէ թէ Աստուած «մարդը գետնի հողէն շինեց» առաջ, ու ետքը «անոր քիթին ծակերուն կենդանութեան շունչ փչեց», անանկ որ «ապրող հոգի եղաւ» ան։ Ան կերպով Մովսէս հողին եւ մարմինը կ՚որոշէ, կամ մարդուն մարմնեղէն եւ հոգեղէն բնութեան տարբեր ըլլալը կը ցուցնէ։ Սակայն Աստիճանէ հոգիի վրայ մեզի պէս գաղափար ունենալնին տա-

1 Ընդհանրի վրայ տես Bush's Notes on Genesis Chap. 2. Knapp's Theology, Vol. I. p. 333. եւ Kitto's Cyclopedia. Art. Paradise.

րակուսելի է քիչ մը։ (Տես. Յոբ. ՙ. ՚. Ժող. ՚. ։) Սուրբ Գիրքը հոգիին բնութեանը վրայօք գիրքնական քննութիւններ չընէր. բայց շատ տեղ մարմինէն տարբեր ըլլալը անանկ կերպով զրուցած է որ, կը հասկըցուի թէ հոգին մինչեւ անգամ առանց մարմինի ալ կրնայ կենալ։ (Յոբ. ԺԹ. 7։ Ա՚ոմ. Ժ. 28։ եւայլն։) Ներկայ առներուս հոգիին բոլորովին անհետ ըլլալուն վրայ շատ սաստիկ վիճաբանութիւններ եղած է, իբր թէ անոր անմահութիւնը անով պիտի ոչնչուի։ Նայց անոր աննիւթ ըլլալը բացարձակ կերպով չորոշեր անոր անմահ ըլլալը, այլ միայն կը ցուցընէ թէ մարմինը մեռած ատենը հոգին ալ չդադրեցներ. անկէ հաքը ապրիլը Պարսկին կամքէն կախում ունի. եւ մինչեւ անգամ թէ որ հոգին մէկ կողմէ եւ նուրբ նիւթի մը ըլլայ, Պարսկին կամքը կրնայ անիկայ անվնաս պահել մարմնոյն հետ անձր մնալը անկէ զատուելէն հաքն ալ։ Սակայն հոգիին նիւթ ըլլալուն վարդապետութիւնը փիլիսոփայութեան եւ բանականութեան ալ դէմ է։ Ա՚ոքին էութեան վրայ գիտցածնէս առաւել բան մը չենք գիտեր նիւթին էութեանը վրայ ալ։ Նիւթին վրայ ունեցած գաղափարնիս սա է թէ՝ մէկ բան մըն է, որ քանի մը յատկութիւններ ունի, որոնք նիւթին յատկութիւնները կը կոչենք։ Սանկ ալ հոգիին վրայօք ուրիշ բան մը չենք գիտեր բայց միայն յատկութիւնները։ Այդ նիւթին էական յատկութիւնները՝ ամենեւին որ եւ իցէ նմանութիւն մը չունին հոգիին էական յատկութիւններուն. եւ քանդի ան երկու կարգ յատկութիւնները բոլորովին տարբեր են մէկմէկէ, ասկէ կը մակաբերենք որ անոնց էութիւններն ալ տարբեր են իրարմէ։ Նայց թէ որ հոգին նիւթ եղէն է կրնայ ըսուիլ, հաւասարապէս պատշաճութիւն կայ նիւթն ալ հոգի է ըսելու։

Հոգին կ'իմանայ . Նիւթը կիմացուի . եւ թէ որ առնցմէ մէկուն առանց միւսին կայ ըլլալը ստոյգ է , առաւել պատշաճ չէ՞ Հոգին է ըսել՝ որ կիմանայ , քանթէ ան որ կ'իմացնալի կամ հոգիին իմացմանը առարկայ է : Բայց առ Նիւթին վրայ Աստուածաբանութեան ինկածին չար լծովին քննութիւն , ապառնի վճռակ մը ըլլալուն վրայ խօսած առնենիս կ'ընենք : Ամենք ըսին թէ մարդը երեք էական մասերէ կը գոյանայ — Հոգին , շունչ , եւ հոգի : Այս կարծիքը նախ եւ առաջ Կաթաղեան եւ Պղատոնեան փիլիսոփայութեան մէջ ծագեցաւ . հին Հայրապետներէն շատերն ալ կ'ընդունէին , եւ հիմայ ալ ամենք կ'ընդունին : Արիստոտելեայ աստուածաբանները եւ փիլիսոփաները՝ որոնք կը հաւատան թէ մարդը իրենք մէկմէկէ տարբեր էական մասերէ կը գոյանայ , երբեմն Յունը Վերոց կը դիմեն իրենց կարծիքին հաստատութեանը համար . եւ սա վկայութիւնները մէջ կը բերեն , (Ղուկ . ա . 46 , 47 ,) "Մեծցուց իմ անձն Տէրը . եւ իմ հոգիս ուրախացաւ" , եւայլն : Յոյս . իղ . 9 , եւ Մանաւանդ ա Թես . ե . 23 , "Ի՛ր ձեր բոլոր հոգին եւ շունչը ու մարմինը անարատ պահուի մինչեւ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի գալուստը :" [1] եւ այլն Ղեւ . դ . 12 : Սուրբ Կիրիլեն բերուած վկայութիւններուն վրայօք կը դանուցանենք , (ա) թէ անոնցմէ շատերուն մէջ πνεῦμα եւ ψυχή նոյնանշան են . ինչպէս Յայտնութ . ը . 4 եւ Դ . Կաստ մէջ եղածները . եւ Ղեւ . դ . 12 ին մէջ եղածն ալ , որոնք կրնայ կամ ներած կամ հոգին հասկըցուիլ , քանզի խօսքը մահի վրայ է , կամ հոգիին կամ կանքին մարմինէ զատուիլը : (բ) Ծնեալ ընկեցուց Թուղթին մէջ նը երկու կերպով կրնայ բացատրուիլ : Որովհետեւ յայտնի է որ Պօղոս շատ սատկաբեմ կը գրէ հոս , վասն որոյ ան բառերը՝ թէպէտ տարբեր նշանակութիւններ չունին , բայց այսու ամենայնիւ շարեր է հոս մէկմէկու քով , որ տրուած խրատը առաւել զօրաւոր ըլլայ : Օգոստինոս ալ ասանկ կը սեպէ [1] : Բայց հաւանականը աս է որ πνεῦμα եւ ψυχή բաւական զատ զատ բան ըսել ուզեց . սակայն ասով ամենեւին ըսել չուզեց թէ մարդը երեք էական մասերէ կը գոյանայ . այլ միայն որոշել թէ πνεῦμα եւ ψυχή միեւնոյն էութեան երկու տարբեր զօրութիւններն են : Աբեկա Աբրայեցիներն ու Յունաստանի Հրէաները շատ անգամ կ'ընդունին : Πνεῦμα եւ բառերով ըսել կ'ուզէին հոգւոյն գերագոյն կարողութիւնները , կամ բանաւորութիւնը . եւ՝ ψυχήս նկատելով , զգայական մասը , կամ ախորհրդը , որն որ անբաններուն ալ ունին մէջ պէս : Փիլոն եւ Ղեւ Կաթոլիկները հնդկական ψυχή եւ ψυχικός բառերը շատ անգամ աս միտքով գործածած են . տես Յոբ . 19 :

[1] Բոլոր հին լեզուներուն մէջ հոգի իմացութեան համար անանկ բառեր գործած է որ սկզբնապէս կը նշանակին հով , օդ , շունչ : Ես աս բանին կրնամ տարմիլ հինգերորդ Հարիի վրայ ինչ գաղափարներ ունենալնին : Սակայն օրէն մտքի եւ անորոշ ալ ըլլան մէկ քանի պարագաներու նայելով , սպառ ամենայնիւ միշտ Հոգին ան անտեսանելի զօրութիւնը կամ էութիւնը կը սեպուէր , որմէ մարմինը կենդանի եւ գործունէութիւն կ'առնի . եւ ասիկայ բաւական կրնայ սեպուիլ գործնական նպատակներու : Մարդը կ'ապրի եւ կը շարժի օրգան ժամանակ որ շնչառութիւն կ'ընէ : Շունչը զգայական աներեւոյթ առաւել յայտնի եղող նշանն է կենդանութեան : Աւստի անանկ բառեր որ ազդապէս շունչ կը նշանակեն , բնականապէս մարդուն հոգին եւ կեանքը ցուցնելու համար գործածուած են : Ասանկ ալ երբայեցերէն բոլոր եւ Նիւսյ բառերը եւ Յունարէն բոլոր եւ բառերը հոգի կը նշանակեն :

[1] De Anima, IV. 21.

Ե . Աստուածոյ պատիւը վասն արդարութեան :

Ասոր հետ կապակցութիւն ունի այս հարցումը թէ՝ ան պատկերը մարդուն Աստուածմէն կորսուեցաւ , կամ թէ անկէ ետքն ալ մնաց : Այս գլխաւոր նիւթին

վրայ շատ տարբեր կարծիքներ կային հայրապետներուն մէջ, եւ հիմնական աստուածաբաններուն մէջն ալ կայ: Այս նիւթին վրայօք մեզի պէտք եղած տեսութիւնը աս հետեւեալն է:

1. Մէկ միտքով մը մարդը Աստուծոյ պատկերը ունի հիմայ: Այսպէս Պօղոս կը հաստատէ, ա Կորնթ. ժա. 7, եւ Յակոբոս իր թուղթին մէջ, գ. 9: Մարդու արիւն թափողին արիւնը թափուելու է, քանզի Աստուծոյ պատկերին դէմ կը մեղանչէ, որ իր մեղուցած մարդուն վրայ կայ: Ծննդ. թ. 6:

2. Մէկ միտքով մըն ալ Աստուծոյ պատկերը՝ որով ի սկզբան անդ մարդն ստեղծուեցաւ, կորսուած է. քանզի Քրիստոսի հետ միանալով Աստուծոյ պատկերին պէս նորոգուելու մը կ'երթայ կոր, կամ ան պատկերը նորէն թեղը ներկայ կը, որ ըսել է թէ առաջ կորսուած էր: Կող. գ. 10: Նազ. Եփես. դ. 23, 24:

Երեմն Աստուծոյ պատկերը կամ նմանութիւնը խօսքը՝ զանազան տեղեր մարդուն վրայ դրուած զանազան գերագոյն յատկութիւնները կը ցուցընէ: Այսը դրուածները բաւական են մեր նպատակին:

1. Հոգեղէն բանաւոր եւ բարոյական բնութիւնը, որոնք մարդը կենդանիներէն կ'որոշէն, եւայլն. որ առանց նայելով մարդը իր Արարչին պէս ստեղծուած է: Հայրապետներէն շատերը բանական հոգիին կամ իմացական բնութեան մէջն է կ'ըսեն պատկերը: Ուրիշները գլխաւորապէս բարոյական կազմութեան կամ բարին ուզելու կարողութեան մէջն է ըսին: Ասոնցմէ շատերը Աստուծոյ պատկերին ու նմանութեանը մէջ ոչնչացմանը մէջ եւ երկրորդը աս կարողութեանց ուղիղ գործածութեանը մէջն է ըսելով: Հայց երկրորդը Աստուծոյ բարոյական պատկերին հաւասար է, որն որ վարդը յիշուած է: Որովհետեւ Աստուծոյ պատկերը աս հոգեղէն եւ իմացական բնութիւնը ունենալուն մէջ կը կայանայ, վասն որոյ հարկաւ չկորսուեցաւ Ինկմամբը:

2. Արդուն բնական անմահութիւնը որ ժամանակի նայելով՝ Աստուծոյ հետ հաւասար պիտի ապրէր: Ասթի առեն Հրեաները, Քրիստոսէն առաջ, ասիկայ Աստուծոյ պատկերին մէկ մասը կը սեպէին: Տես կանոնականներէն դուրս եղած Իմաստութեան Յիսուս Նաւեայ. բ. 23, 24: Անհուան ենթակայ եղած առենը մարդը ասիկայ կորսընցուց:

3. Կենդանեայ վրայ մարդուն տրուած իշխանութիւնը, Աստուծմէ ետքը՝ աս աշխարհիս առերը ընելով անիկայ: Այս խօսքը Աստուծոյ պատկերէն անմիջապէս ետքը յիշուած է, Ծննդ. ա. 26: Ասիկայ թէպէտ նուաղեցաւ, բայց բոլորովին ձեռքէն չելաւ Ինկմամբը: Պօղոս եւ Յակոբոս աս խօսքը մարդուն ընդհանուր բարձրութիւնը, եւ իշխանութիւնը ցուցընելու համար ըսած են. ա Կորնթ. ժա. 7: Յակ. գ. 9:

4. Արդուն՝ մեղանչելէն առաջ ունեցած բարոյական նմանութիւնը առ Աստուած, որ Աւաքեալին խօսքին նայելով՝ "գիտութեան, արդարութեան, եւ ճշմարիտ սրբութեան" մէջ կը կայանայ: Ասիկայ Ինկմամբը կորսընցուց եւ Քրիստոսով նորէն ստացաւ, եւ թէպէտ մեղքին պատճառովը մթնցած եւ տկարացած է, բայց զօրութիւնով կ'աճի եւ կերթալով կը լուսաւորուի, մինչեւ որ կատարեալ օր ըլլայ": Ա Յով. գ. 18:

Ջ. Այրպուռն Նախկին Վ.Ճակին վրայ:

Ասիկայ մեծ կատարելութեան եւ անզուգական երջանկութեան վիճակ մըն էր: Արդուն հասկընցողութիւնը, նախկին վիճակին մէջ, ամէն հարկաւոր եղած գիտութիւնովը լուսաւորուած

էր : Ա՛ս նիւթին վրայ խօսած ատենս , երկու ծայր կայ որոնցմէ զգոյշ ըլլալու ենք : Մանաւանդ առաջին մարդուն գիտութիւնը գրեթէ ոչինչի կը գաղնեն , անոր հակըցողութիւնը տգեղ մը պէս կը ցուցընեն , թէպէտ իր մարմինը կատարեալ մարդու մը մարմին էր , եւ կը հաստատեն թէ ինքնիրեն ձգուած էր որ իր բոլորտիքի առարկաներուն վրայ իր կարողութիւնները գործածելով , եւ փորձառութեան տուած կրթութիւնովը՝ կամաց կամաց իմաստութիւն ստանայ : Հայց ասիկա կարծիքը զանիկայ ստորնագոյն կենդանիներէն առնելն անկատար սեպել է , ուրոնց սեպհական եղած բնական աղդումները կամ բնութիւնները՝ անտարակոյս միանգամայն կատարելութեան հասած տրուեցաւ : Սուրբ Կրոց ալ հակառակ է ասիկայ , որն կը հաստատէ թէ անիկայ Ա՛ստուծոյ պատկերին պէս ստեղծուեցաւ , որ Ա՛դաքեալին ըսածին նայելով , գիտութիւնը ան պատկերին մէկ մասն է , եւ ասկէց ի զատ՝ աս կարծիքով անիկայ այնպիսի վիճակի մը մէջ դրուած կը լլայ , որուն մէջ՝ գոնէ քիչ մը ժամանակ՝ չ'պիտի կրնար իր ստեղծուելուն նպատակը լեցընել , եւ անմերժելի կերպով սխալման ենթակայ պիտի ըլլար : Դառնալ բանաւոր չէ՞ հաւատալ թէ անոր պարագաներուն պէտք եղած ամէն գիտութիւնները մէկէնիմէկ միտքին մէջ դրուեցան : — Մարիշները անոր ունեցած գիտութիւնը շատ կը չափազանցեն , ու հրեշտակներուն գիտութեանը կը հաւասարեն , եւ մեր նախածնողը բոլոր ան արհեստներուն եւ գիտութիւններուն տեղեկացած կ'ընեն , ուրոնք կամաց կամաց իրեն սերունդներուն ձեռք ձգեցին : Հ'շմարիտը ան երկու ծայրերուն մէջ տեղն է : Ադամայինները ան չիններուն ըսածին չափ տգէտ էր , եւ ոչ ալ եւրոպիներուն ըսածին չափ լուսաւորեալ : Ա՛ս բաւական է ըսել թէ իրեն պէտք եղած ամէն գիտութիւնը ունէր իրրեւ իմացական եւ բարոյական էակ : Կրնանք վստահութեամբ ըսել թէ անոր կարողութիւնները իր տղոցը ամենուն կարողութիւններէն առաւել զօրաւոր եւ գործունեայ էին , եւ անոր՝ կենդանիները առջեւէն անցած ատենը անոնց անուններ դնելէն կրնայ մակաբերուիլ թէ՝ բնական առարկաներու վրայ ունեցած տեղեկութիւնը շատ ընդարձակ եւ ճիշդ էր : Հայց ան գիտութիւնը որ գլխաւորաբար երեւելի կ'ընէր անիկայ իր նախկին վիճակին մէջ , եւ որն որ աստուածային պատկերին մէկ մասն էր , Ա՛ստուած եւ անոր կամքը՝ ամէն բանի վրայօք՝ գիտնալն էր , իր ստեղծման վախճանը լեցունելու համար : Ինքզինքը գիտէր , դէպ ի իր Ա՛րարչին ունեցած առնչութիւնները գիտէր , անոր ունեցած պարտաւորութիւնները գիտէր , մեղքէն ի՞նչ բանի համար պիտի վախնար եւ հնազանդութենէն ինչ պիտի յուսար գիտէր : Դէպ անմեղ վիճակին մէջ մնար , առաւել գիտութիւն կրնար ստանալ եւ պիտի ստանար ալ բնական միջոցներով կամ գերբնական յայտնութեամբ . բայց իր ներկայ գիտութիւնը իր ներկայ վիճակին բաւական էր : Ա՛ս է գիտութեան մէջ միմիայն կատարելութիւնը , որուն ընդհանուկ է արարած մը , թէ երկրիս վրայ եւ թէ երկինքին մէջ : Հատարձակապէս կատարեալ գիտութիւնը ամենագիտութիւն է , որ անմահականելի մէկ ստորոգելիքն է Ա՛րարչին :

Հետիր մը եղած է աս բանը թէ՝ արդեօք մեր նախածնողացը մէկէնիմէկ լեզուի գիտութիւն տուեցաւ , կամ թէ իրենք իրենց լեզու մը հնարեցին : Ա՛նոնք որ երկրորդ կարծիքը կը պաշտպանեն , ստիպուած են ընդունիլ թէ հասկըցան անոնք Ա՛ստուծոյ եւ եւրն ալ ձեին խօսած խօսքերը , բայց անանկ կը սեպեն թէ ուրիշ խօսքերը իրենք իրենց հնա-

ընդին : Այս ենթադրութիւնը ընելը, պլանդակ եւ ծաղրալի բան մըն է : Թէ որ Աստուած քանի մը բառեր սորվեցուց անոնց , ի՞նչ բանաւոր պատճառ կայ սեպելու թէ հոն կանկ առաւ , ու սկսած բանը կատարելու- թեան չ'տարաւ : Այսինքն լոկ կարծիք մըն է , եւ այնքան ըստ համճոյից հնարուած կարծիք մը որ , յաւէտ վրան խնդալ արժան է քանթէ լրջու- թեամբ հերքել : Ժամանակ մը մեր նախածնողքը համր կեցած ըլլալու են , միայն Աստուծոյ սորվեցուցած քա- նի մը բառերը արտաբերելով . ժամա- նակ մը կարող եղած ըլլալու չեն իրենց Արարիչը գովաբանելու , եւ մէջերնին հաղորդակցութիւն մը ունենալու , եթէ ոչ նշաններով՝ անբարբառ վայ- րենիներու պէս , որոնք երազայրդ փիլիսոփաներուն ուղղին եւ գրուա- ծոցը մէջ կը գտնուին միայն : Կրնա՞նք հաւատալ թէ մարդը Աստուծոյ գործ- քերուն գլխաւորը , ասանկ անկատար վիճակով մը ան աստիճանին մէջ դրուած ըլլայ : Չէ . մենք կը հաւա- տանք որ ան որ անոր միտքին մէջ գի- տութիւն դրաւ , սորվեցուց անոր յօդ- ուածը ձայներով անիկա արտասանել : Ապահով՝ մարդը կատարեալ հաճ- միտութիւն ունէր իր պարտքերը կա- տարելու կամ իր միտքին մէջ ծագած ըղձին հանձայն գործելու . որովհետեւ բարոյական էակ մըն էր , վասն որոյ ազատ կամք ունէր . եւ ասանկ ըլլալը անկէ յայտնի է որ , իր պարտաւորու- թեան ճամբայէն դուրս ելաւ , եւ ա- նանկ մէկ փորձ մը ըրաւ որ՝ իրեն ալ եւ իր սերունդներուն ալ մահաբեր եղաւ : «Աստուած մարդը ուղիղ ստեղ- ծեց , բայց անոնք շատ հնարքներ փնտռեցին» : Ժող . է . 29 : Ասկայն ազատ կամք ըսելով ըսել չենք ուզեր թէ անոր միտքը անորոշ վիճակի մը մէջ էր , կամ թէ ոչ բարին գիտէր ոչ չարը : Մենք կը հաւատանք որ միտքի սասանկ անորոշ վիճակ մը չ'կրնար ըլլալ , եթէ ոչ երկուքին վրայօք ալ ապէտ ըլլայ . եւ թէ որ կրնայ ըլլալ, տակաւին յանցաւոր է , քանզի ան բանն որ գիտենք թէ ուղիղ եւ բարի է , անմիջապէս որոշելու ենք ան ընել : Անոր միտքը հաճոյակատարելութեան մէջ չէր , թաթերը հաւասար ծանրու- թեամբ կախուած կշռի մը պէս . բա- րին դէմ՝ եւ միայն բարիին հակամիտ- եալ էր . բայց կրնար ատել բարին եւ ընտրել չարը : Արբութեան մէջ հաս- տատուն չէր հրեշտակներուն եւ փա- ռաւորեալ սուրբերուն պէս . փոփո- խական ստեղծուած մըն էր , եւ իր կամեցողութիւնովը կրնար փոխուիլ , եւ ահա ասոր մէջ կը կայանար իր ազատ կամքը : Նախկին վիճակին մէջ ունեցած արդարութեան ժամանակը կամքը ուղիղ էր : Անոր կամքը Աս- տուծոյ կամքին հետ մէկ էր : Ինքիր- մէն փափաքներ կամ հակամիտու- թիւններ չունէր , որոնք ուղէր յա- գեցունել . իր Արարչին հաճելի եւ- զածը կատարելէն կը հանէր իր զուար- ճութիւնը : Կ'երեւնայ թէ աս է ան արդարութիւնը որն որ Պօղոս Վիլքը կը հաստատէ թէ Աստուծոյ պատկե- րին մէկ մասն է , եւ որն որ միանգա- մայն կը տարբերէ գիտութենէն , եւ սքբութենէն , հաւանականաբար երկ- րորդումը մաքուր խորհուրդները կիր- քերը եւ գործքերը նշանակելով , ո- րոնք անկէ յառաջ կու գան : Պար- գուն անմեղութեան մէջի վիճակը իր սերունդներուն վիճակին դէմ բներ- լով աղեկ կը բացատրուի , որոնց հա- կամիտութիւններուն եւ պարտաւորու- թեանցը մէջ հակառակութիւն մը կայ : Առաջին մարդուն հոգիին մէջ ամենակատարեալ կարգը կը թագա- ւորէր : Անոր ունեցած գիտութիւնը տեսական չէր , այլ գործնական : Իր կամքը իր լուսաւորեալ հասկըցողու- թեան բաժներուն կը հնազանդէր : Իր պարտաւորութեան զգացումը կա- տարեալ հնազանդութիւն մը կը կրէր

իր հետը ան իշխանութեանը՝ որով անիկայ դրուած էր իր վրայ: Առաջին Ադամին ինչ ըլլալը Արկղորդին վրայ մտածելով կը սորվինք, որուն բոլոր գործութիւնները Աստուծոյ ծառայութեանը մէջ միաբանեցան, եւ այն որ իր կերակուրը եւ իր խմելիքը սեպեց իր Հօրը կամքը ընելը եւ անոր գործը կատարելը:

Ասանկ կը պնդեն թէ մարդը ի սկզբան անդամ արդարութիւնը չունէր, բայց եղբը տրուեցաւ անոր: Կըսեն թէ անմեղ էր կամ մեղքէ ազատ երբոր ստեղծուեցաւ, բայց տիրապէս սուրբ չէր: Որովհետեւ ան վիճակին մէջ՝ իր բնութեանը սաորին եւ գերագոյն մասին մէջ, ախորժակին եւ բանականութեանը մէջ մէկ հակառակութիւն մը կրնար ծագիլ, վասն որոյ արդարութիւն տրուեցաւ անոր դէմ դնելու եւ անկարգ շարժումները սանձելու համար: Այս կարծիքին մէկ յայտնի հետեւութիւնը ան է թէ, ան արդարութիւնը կորսնցնելը միայն իր առաջին վիճակին մէջ դրաւ ան. եւ թէ Ադամ ինչպէս արարած մըն էր նէ՝ մենք ալ անոր նման աշխարհ կուգանք, անոր չափ ազատ կամք ունենալով բարին ընտրելու եւ չարը առելու, եւ անոր չափ ընդունակ ըլլալով առաքինական ունակութիւններ ստանալու: Ո՛չմարիտ է որ եղբը առաւել երեւելի վիճակի մը մէջ մտաւ երբոր գերբնական պարգեւները առաւ. բայց առնք չառած, մենք ինչ աստիճանի մէջ ենք նէ, ան ալ նոյն աստիճանին մէջ եղած կ՚ըլլայ իր Արարչին ձեռքէն ելած առնը: Յայտնի է թէ առ կարծիքը Սուրբ Գիրքին սորվեցուցած սկզբնական մեղքի վարդապետութիւնը տակնուվրայ կ՚ընէ: Այսր հակառակ կը հաստատենք թէ՝ թէպետեւ կրնանք սեպել մարդը իբրեւ առանց արդարութեան, սակայն ճշմարիտը նայինք նէ՝ Ադամ երբէք զուրկ չէր անկէ. թէ ի սկզբանէ անտի իր բնութեանը մէկ ձիւքն էր. թէ սուրբ էր ան երբոր ապրող հոգի մը եղաւ եւ առ մեր ըսածը Սուրբ Գիրքն է՝ թէ Աստուած ստեղծեց մարդը բուն իր պատկերին պէս: Անիկայ ստեղծելէն ետքը չ՚տպեց իր պատկերը անոր վրան, այլ իր պատկերը օրինակ էր որուն նման շինեց զանիկայ սկիզբէն:

Ուրեմն ճշմարիտ է թէ Աստուած մարդը ուղիղ ստեղծեց, եւ թէ արժանի էր Արարչին ստեղծմանը. անոր գերազանց յատկութեանցը մէկ գեղեցիկ պատկերը, եւ մէկ հայելի մը՝ որմէ աստուածային բնութեան անբաւ սրբութիւնը կ՚անդրադարձէր:

Մարդը իր սուրբ ըլլալովը՝ իր բնութեանը եւ պարագաներուն համեմատ ամենայն բարեբաստութիւնը կը վայելէր: Արմենի մէջ հիանդութեան սերմ չկար, եւ թուլութիւնն ու ցաւը անոր վրայ իշխանութիւն չունէին: Իր շուրջը եղած առարկաները՝ գեռ նոր բնութեան մէջ եկած գեղեցկազարդ եւ զուարճասիրտ իրենց ստեղծչին ձեռամբը, անոր զգայարանքները կը զուարճացունէին: Գործ մը տրուեցաւ անոր, բայց ամենագիւրին գործ եւ միայն իբրեւ հաճելի զբօսանք մըն էր ան: Առաքինութեան մէջ ըլլալով կարօտութիւն չէր քաշեր, ու ապառնիին համար մտմտուք չունէր. քանզի անմեղ ըլլալով՝ վստահութեամբ իր Արարչին բարութեանը ակնունէր: Այս խօսքս ալ կրնանք եւս ըլլցընել թէ արտաքին բաներէ չէր որ իր գլխաւոր երջանկութիւնը կը հանէր, բայց իր Ստեղծչին հետ ունեցած ներքին ընկերութենէն՝ որուն մէջ ինքը ընդունուած էր: Անոր փառքովը կ՚ուրախանար, որն որ իր լուսաւորեալ աչքը երկնից փառաւորութեանը եւ երկրիս գեղեցկասեսիլ երեւոյթին մէջ կը տեսնէր. անոր շնորհքը եւ անոր սէրը զգալով կը զուարճանար. եւ անոր իր հետը ընկերութիւն ունենալուն վրայ

ժողովրդեան, առանց կասկածի վրա տարածած անոր իմաստասիրութիւնը եւ քաղաքակրթութիւնը վրայ : Ամենայնիւ հանդերձ էր ինքնիշխան, եւ ամենայնիւ հանդիպատ էր արտաքուստ : Երջանիկ էր հիմայ, եւ միշտ երջանիկ պիտի ապրի , թէ որ իր վրայ դրուած այն պիւրին ծառայութիւնը կատարել յաջողակէր : Երբ ատոր պիւրին կրնանք ըսել անոր, քանզի իր կամքին ցուցուցածին հետեւիլ մըն էր այն , որ միայն բարիին հակամիտեալ էր , եւ ունեցած սուրբ կարողութիւնները գործածել : Ընազանդութիւնը բնական էր իրեն . եւ այն բանն որ բնութեան համաձայն է , հաճութեամբ կը կատարէ մարդ : Աքսան բերկրալից եղած ըլլալու են իր նեղքին զգացումները , երբոր ինքը զմայլելով կը սիրէր կը գովէր եւ կը կատարէր այն Յակին կարգադրութիւնները՝ որ զինքը նորոգ գոյութեան բերած , եւ վրան անթիւ օրհնութիւններ տեղացած էր : Դրախտին մէջ ունեցած կեանքը հրեշտակներուն կեանքին նման էր :

Սուրբ Գիրքը չէ խնայուցած մեզի թէ մեր նախածնողքը ոչքան ժամանակ իրենց անմեղութիւնը պահեցին , եւ իրենց նախկին վիճակին ուրախութիւնները վայելեցին : Ա՛ան որոյ ամէն մարդ ուզածին պէս կրնայ կարծիք ընել . եւ ինչպէս որ ուրիշ բաներու մէջ , նմանապէս աս բանին մէջ ալ աստուածաբանները ետ չմնացին պարապ մնացած տեղը իրենց խելքին փչածներովը լեցուներու : Սակայն ասոր շիտակը չենք կրնար գիտնալ . միայն պարտք գիտենք թէ՝ ամենց եւ բնակայածին պէս ստեղծուած օրէնքին հնազանդ Ընկերութիւնը : Վասնզի Ստուած վեցերորդ օրը իր ամէն ըրածը տեսաւ եւ ահա բարի էր : Ասոր ասիկայ ի՞նչպէս կրնար ըլլալ , թէ որ մեղքը մտնէ եւ թշուառութիւն խօթած ըլլայ աշխարհիս մէջ . թէ որ մարդն ապրստամբ եղած ըլլայ , եւ անէծք կարգուած ըլլայ անոր վրայ՝ եւ անոր պատճառով երկրիս վրայ : Անշուշտ գրածէն յայտնի է թէ՝ մարդուն փորձութիւնն ու անկումը եօթներորդ օրէն առաջ էր , որ աս օրը Ստուած հանգստացաւ իր ամէն գործքէն որ ինքը ըներ էր :

Ստուած իր ըրած գործքին համար բարի է ըսաւ , քանզի մեղքը մէջը մտած չէր անոր գեղեցկութիւնը ապականելու եւ կարգը խանգարելու : Երկինքը իրեն Յարչին փառքը կը ցուցընէր , եւ երկիրը անոր գովութեամբը լեցուն էր : Պտղատին ծառերը եւ խոտերը անոր իմաստութիւնն ու բարութիւնը կը ցուցընէին . կենդանիները կատարեալ էին իրենց տեսակին մէջ . եւ մարդը՝ անոնց գլուխ կարգուած , լուսաւորեալ էր բանականութեամբ , եւ զարդարեալ ամենայն բարոյական գերազանց յատկութիւններով : Չ'կար երբեք մեր աշխարհին չափ սիրելի տեսարան մը , որ զինքը շինող ձեռքին նորոգ պատկերը ակնառելու ցուցընէր : Իր նախկին վիճակին աւանդութեամբ իջած յիշատակութիւնը , հնութեան բանաստեղծներուն նկարագրութիւնները ընել տուաւ ոսկի դարու , որատեն երկիրը ինքնին պտուղ կու տար , իր բնակիչները սովորութիւնները պարզ եւ առաքինական էին , եւ մարդուս կեանքը անմեղութեամբ եւ խաղաղութեամբ կ'անցնէր : Ամէն արարչութիւնը Ստուծոյ փառքը կը քարոզէր . եւ մարդը՝ իբրեւ բնութեան քահանայ , անոր լուիկ մատուցած յարգութեանը ձայն խառնելով , տիեզերքին Շնողին երկրպագութեան եւ շնորհակալութեան անարատ զոհերը կը մատուցանէր :

ՀԱՏՈՒԱԾ · Գ

Հրեշտակաց վրայ :

ա. Ստուածաշունչը մարդոցմէ գե-

բագոյն ուրիշ իմացական էակներ ըլլալը կը պատմէ : Ընտիր տրուած ընդհանուր անունը հրեշտակ է : Ա ս անունը չէ թէ անոնց բնութիւնը՝ այլ պաշտօնը կը ցուցընէ , իբրեւ Աստուծոյ պաշտօնեաները իրմէն ելլուած անուց պատուիրած պաշտօններուը : Ա ս անունը՝ աս միտքով գործածուած , երբեմն բնական կամ անտեսանելի զօրութեանց տրուած է , (Սաղ · հը · 49 : ճբ · 4 ,) եւ նաեւ մարդոց · ինչպէս եկեղեցիներուն հրեշտակներուն , որոնք հաւանականաբար անոր եպիսկոպոսները կամ հովիւներն էին : Յայտ · ա · 20 , եւայլն : — Հրեշտակները Արդիք Աստուծոյ ալ ըսուած են : Յովբ · ա · 6 : լը · 7 : Աստուծոյ անուններէն մէկը՝ Եղկիմ, որ ճիշդ Օգոստոսները կը ստուգաբանուի , աս հետեւեալ տեղւանքը Հօրմանանից թարգմանութեանը մէջ Հրեշտակներ թարգմանուած է , եւ Պօղոս ալ հաստատութիւն կու տայ ասոր : Սաղ · ը · 6 · ղէ · 7 : Նաղ · Եբր · ա · 6 : բ · 7 :

բ · Սուրբ Գիրքը անանկ խօսքերով եւ այնպան հաստատութեամբ կը սորվեցընէ հրեշտակներ ըլլալը որ ամենեւին տարակոյս չվերցընէր : Քրիստոս եւ Առաքեալները Սադուկեցւոց վարդապետութիւնը մերժեցին իբրեւ թանձր սխալմունք մը , որ կը սեպին թէ հրեշտակ չկայ · եւ զօրաւոր խօսքերով ասոր հակառակ վարդապետութիւնը հաստատեցին : Գործ · իբ · 30 : ը · 28—34 : Դուբ · իգ · 8 , է · 53 . Գաղ · գ · 19 , եւայլն :

գ · Աստուածաշունչը կը սորվեցընէ թէ հրեշտակները Աստուծոյ ստեղծածներն են , (Սաղ · ա · 16 : Յայտ · ե · 11 , 13 ,) բայց անոնց ստեղծմանը ժամանակին կամ կերպին վրայօք ծանօթութիւն մը չտար : Հրեշտակները աս աշխարհիս ստեղծուած առաջին գոյացած էին , (Յովբ · լը , 6 , 7 ,) վասն որոյ անկէ առաջ կան եղեր : Ասկէ անդին բան մը չգիտենք :

Գրուած է թէ հրեշտակաց թիւը յոյժ մեծ է : Դան · է · 10 : Սաղ · կը · 17 : դ Թագ · ը · 16 , 17 : Եբր · ժբ · 22 : Յուդ · 14 : Գործ · իզ · 53 : Յայտ · ե · 11 :

դ · Հրեշտակաց բնութեանը վրայօք Աստուածաշունչին կը սորվինք՝ թէ անոնք խրատը-ընեանց է- խոտորելընեանց հետ հետ շատ կը գերազանցին . Գործ · իբ · 30 , եւայլն : բ Պետ · բ · 11 : Յովհաննէս առաքեալը Յայտնութեան մէջ յիշած կենդանիներուն համար կ'ըսէ թէ՝ ընդդիմակէն ու-գոյն աչերով լեցուն էին . որ ըսել է թէ ամէն կողմանէ խելքով իմաստութիւնով եւ գիտութիւնով լցուած էին . իրենց մտադրութիւնը ամէն կողմ կը դարձուներին . իրենց իմացողութեան տակը ինկած ամէն բաները մէկէն կը տեսնէին . եւ կատարեալ ճանաչմամբ զանոնք միտք կ'առնէին , որն որ ան ամենագէտ Անքին հայեցողական եւ անսահման տեսութեանցը ամենակատարեալ ստեղծուած պատկերն է :

ե · Նաեւ Տէրտ- ընդդիմակէն , որ Յովհաննէս առաքեալ իր տեսածին համար՝ եւ Հրեշտակին իր տեսածներուն համար ունէին կ'ըսէ , ուրիշ մէկ նշան մըն է հրեշտակաց աս բնութիւնը ունենալուն : Հրէից եւ ուրիշ արեւելեան ազգաց մէջ մարդու կերպարանքը յիմացականութեան հաստատուն նշան մըն էր . եւ հոս ալ կը նշանակէ աս ստորագրեալս եւս առաւել գերազոյնը ունենալին : Գործ · իգ · 36 մեր վրկիչը ըսաւ թէ՝ ան օրոնք վայօթ , (Հրեաստանի կործանմանը համար գալու օրուանը վրայօք ,) Հրէաստէրը , ուշ Հրէից հրեշտակները : Այս խօսքը , թէ որ սովորական իմաստով պիտի հասկընանք զօրութիւն եւ պատշաճութիւն կ'ունենան միայն ան տեղը , երբոր սեպնք թէ Աստուծոյ գործքերուն եւ ընթացքին վրայ ինչ որ գիտցած է , անոնցմէ ոչ մէկը ծածկուած է հրեշտակներէն · եւ

վան որոյ կատարեալ ապացոյց մըն է ա՛ն ինքնական բնութեանը եւ կատարելութիւններուն բոլոր ուրիշ ստեղծուած էակներէն բոլորովին գերազանց ըլլալն :

Զ . Թէ պրէօ հրեշտակները մոռնան (Թէպէտ մարդկային մարմինէն առաւել նուրբ) , Աստուածաշունչին մէջ վճռուած չէ : Նէ ան համարները որ կը սեպուի թէ կը լուծեն ա՛ս խնդիրը , Սաղ . ճգ . 4 , եւ ուրիշներն ալ , ասոր ամենեւին վերաբերութիւն չունին : Սակայն Յուդը Դրոց հեղինակները կը հաւատային թէ հրեշտակները անանկ մարմին մը կ'առնեն որով մարդոց տեսանելի կ'ըլլան :

է . Անոնց համար յայտնապէս ըսուած է թէ հոգի են . (πνεῦμα .) Ղուկ . ա . 14 : Նէ հոգիի վերաբերեալ ստորոգելիքները , հասկցողութիւն եւ կամք , շատ տեղեր գրուած է թէ ունին . զոր օրինակ Պ ա ր . ժե . 10 : Յակ . բ . 19 : Կ'ըսեն թէ հրեշտակները հոգի ըլլալով չեն կրնար նիւթեղէն աշխարհիս վրայ գործել առանց մարմին առնելու : Սայց թէ որ Աստուած իրենց հոգի կրնայ գործել նիւթոյ վրայ առանց մարմնոյ , ինչու համար ուրիշ հոգիներ նոյնը չեն կրնար ընել : Ա՛ ան որոյ հիմնական աստուածաբանները ա՛ս խնդիրը մէկդի ձգած են բնդհանրապէս , միայն սա ըսելով թէ , թէ որ հրեշտակները մարմին ունին , անթիւոյ բոլորովին տարբեր ըլլալու է մարդկային : Պղատոնի հետեւող հայրապետները առին հոգիները նուրբ մարմին մը ունին կ'ըսէին Աստուծմէ է գաս , անանկ նուրբ , որ անտեսանելի է մեղի եւ աներմարնելի մեր աչք եւ իւր զգայարանքներովը : Ասպէս Յուստինոս վկայ , Աթենագորաս , Կղեմէս Աղեքսանդրացի , Տերտուղիանոս եւ Օգոստինոս , ասոնք ամէնը հրեշտակաց մարմնոյն վրայ նոյն գաղափարը ունէին , ինչպէս որ Յոյները իրենց չաստուածոցը մարմիններուն վրայ : Յուստինոս վկայ [1] եւ մէկ քանի ուրիշները կը հաւատային թէ անոնք երկնային կերակուրով կը սնանին , ինչպէս որ Յունաց չաստուածները նեկտարով եւ ամբրոսիայով . եւ անոնց նման ուզած տեսնելին կ'երեւնան եւ աներեւոյթ կ'ըլլան մարդկանց , եւայլն : Ա՛ս եղբի կարծիքը շատ հին է , ինչպէս որ կ'երեւնայ Նաղաամի պատմութենէն , (Թո՛ . իբ . 22—34 ,) եւ Հոմերոսի խօսքերէն , (Ոդիս . ժգ . 160 , եւայլն ,) ուր որ Աթենաս Ոդիսեւսին կ'երեւնայ եւ Տելեմաքին չերեւնար : Սակայն մէկ անգամին էշը եւ միւս անգամին շունները տեսան երեւոյթը եւ սարսափեցան : Երկրորդ Անկիւ ժողովին մէջ , 787 ին , Պապական եկեղեցւոյն իրենէ մէկ վարդապետութիւնը հաստատուեցաւ թէ հրեշտակները կրակէ կամ օդէ նուրբ մարմին մը ունին : Սակայն ասկէ ետքը Հռոմպարտացի Պետրոս անուն մէկը եւ շատ ուրիշ գոլոցականներ ասոր հակառակը հաստատեցին , եւ անանկ կ'ընդունէին թէ հրեշտակները յաւուրս մարմին չունին , բայց մարդոց տեսանելի ըլլալու համար կրնային հագնիլ վրանին : Գոլոցականաց ա՛ս կարծիքը իրենց վարժապետին Աքիտատենէ փիլիսոփայութենէն վրայ հաստատուած էր , որն որ իմացականութիւնը բոլորովին անխառն է կ'ըսէր :

ը . Հրեշտակները զարմանալի գործունէութիւն ունին : Սաղ . ճգ . 4 համարին մէջ , որն որ Եբր . ա , 7 համարը անկէ մէջ բերուած է , աս մասին նայելով անոնց բնութիւնը վրայ կատարեալ ստորագրութիւն մը կ'ընէ աս խօսքերով : Որ ինչը իր հրեշտակները հոգիներ ըսաւ , ու իր պաշտօնեաներըն կրակի բոց : Ա՛ս գրուած հոգի բառը սովորաբար հոգի կը նշանակէ : Սակայն որ մտաք ըլլայ նէ , խօսքը զօրաւոր կերպով անոնց սաս-

[1] Dial. cum. Tryph. Jud. C. 27.

տիկ աշխուժութիւնը կը ցուցընէ . ա-նանկ գրուած է որ կը ցուցընէ թէ հովիւերուն կամ հոգիներուն ապագու-թեանը պէս կը շարժին , եւ աքանչելի կերպով կրակի բոցի պէս կը գոյնեն :

Թ · Ա՛ս նոյն վարդապետութիւնը ազգու կերպով հաստատուած է՝ շատ տեղեր Ա՛ռաքելեայ՝ Աւետեայ՝ եւ ու-րիշ կարգ հրեշտակաց համար՝ շատ ըն-ծեր ունին ըսուելով : Ա՛րդեօք գիտէք որ ըկ պաշտօնական զօրացուածք մըն է , եւ պաշտօնութեան միտքը յայտնի է : Ա՛նց Գաբրիէլ մարգարէին գիրքին մէջ գրուած պատմութիւնը աս վար-դապետութիւնը անհակառակելի ը-րութիւնով կը հաստատէ . եւ անկէ ուրիշ բացատրութիւն հարկ չըլլար մէջ բերել : Դ · Թ · 3 , 20—23 : Ա՛ս երեւելի պատմութենէն կը սո-վրինք թէ՝ ան օրը քիչ մը ժամանակ Գաբրիէլ ինքզինքը տուաւ Տէրը փնտռելու ծոմով եւ աղօթքով . թէ՝ իր աղօթքը սկսելէն ետքը , պատուէր տուեցաւ Գաբրիէլին տեսիլքը եւ մարգարէութիւնը բացատրելու : 20 եւ 21 համարներուն մէջ ըսուած է թէ՝ Գաբրիէլ ենկաւ անոր , մինչդեռ ան կը խոսէր . թէ ասիկայ անոր երե-կոյեան աղօթքն էր , եւ թէ՝ մինչդեռ ան աղօթք կ'ընէր , Գաբրիէլը վերին Ա՛րկինքէն աս աշխատքս եկաւ : Ա՛սի-կայ ամենազօրաւոր երեւակայութեան ալ բոլոր ըմբռնումէն վեր արագու-թիւն մըն է . լուսոյ աքանչելի սրընթա-ցութիւնը անհունապէս գերազանցե-լով : Ասոր գիտէք որ աչքի տեսա-նելի եղած հաստատուն աստղերէն քա-նի մը տարուան մէջ մեզի կու գայ : Ա՛նց շատ իրաւացի պատճառ կայ հա-ւատալու թէ երկինքներուն Ա՛րկինքը շատ առաւել հեռի է քան թէ ան աստ-ղերը . անանկ որ՝ շատ հաւանական կերպով՝ անոնց երկինք մըն է ան , ինչպէս որ աստեղալից հաստատու-թիւնը՝ մեզի : Ա՛սկէ աւելի զօրաւոր օրինակ մը չկրնար տրուիլ աս երկնային հակիներուն աշխուժութեանը վրայ :

Ժ . Հրեշտակները անթառամելի եւ անմահական եղէրտատրոնէն ու-նին : Ա՛ս վարդապետութեանը շատ վճռական վկայութիւններ ունինք Սուրբ Գրոց մէջ : Ա՛ռանձնապէս Շաւ (կենդանիներ) անունը շատ գե-ղեցիկ կերպով կը ցուցընէ ասիկայ , որն որ Յովհաննէս Աւետարանիչ կու-տայ անոնց Յայտնութեան մէջ , եւ Ա՛ղեկիէլ ալ իր մարգարէութեան ա-ոաջին գլխուն մէջ եւ ուրիշ մէկ քա-նի տեղեր ալ : Ա՛ս անուններն կը սո-վրինք թէ կեանքը՝ հրեշտակաց յա-տուկ գերագոյն եւ փառաւոր բնու-թիւնն է . կեանքը՝ մնայնաւոր եւ երե-ւելի աստիճանով մը . ամենակատար-եալ նշանը ան կենդանացուցիչ զօրու-թեանը , որն որ Ա՛րիստոս Հօրը կը յատկացունէ , եւ Ա՛ստուածութեան իրրեւ առանձին սեպհական եւ սքան-չելի ստորոգելիքը իրեն ալ կը սեպհա-կանէ :

Ժա . Ա՛յդ վարդապետութիւնը գե-ղեցիկ կերպով բացատրուած է Ա՛րի-ամին երեւցած հրեշտակներուն վրայ , մեր Փրկչին գերեզմանին մէջ : Ա՛ս լուսաւոր անձինքը անաւետը գոնէ չորս հազար տարուան էին . տակայն տակաւին երիտասարդի պէս երեւցան , եւ այնքան երկար ժամանակին մէջ բնաւ մաշած չէին : Ա՛նոնց երիտա-սարդութիւնը , իբրեւ պայծառ եւ գե-ղեցիկ ծաղիկ , տակաւին կը փայլէր իր պայծառութեամբը ու անուշահո-տութեամբը , եւ ուղղակի կը ցուցընէր թէ ժամանակն ու որ եւ իցէ պատա-հարը իր վրայ ներգործութիւն չունի , եւ այլ եւս բազմաթիւ այնպիսի ժա-մանակներ անցնելէն ետքն ալ իր բո-լոր զօրութիւնը պահած պիտի մնայ , ինչպէս որ յարմար՝ անանկ ալ ան-մահութեան ըլլալով անմահութեան : Ա՛ս միտքս անգամ այսքանը հաս-նականաբար անկատար ստորագրութիւն մըն է աս երեւելի նիւթին վրայ :

հրեշտակաց երիտասարդութիւնը իրենց ուրիշ սաղոգելիքներուն պէս կը գեղեցկանայ կը զարգանայ եւ կը պայծառանայ մինչեւ յաւիտեան :

ժբ . Հրեշտակները կը բաժնուին բաւիղ եւ լաւէ իրենց բարոյական վիճակին նայելով : Որոշ յիշատակութիւն մը չկայ Աստուածաշունչին մէջ պատուիրէ հրեշտակներուն վրայ Նահիլների գերութենէն առաջ . թէպէտ ջուլային չ'կեանւիր թէ անոնց վրայ գաղափար չունէին նախնի Հրէայք : Սակայն աս գաղափարը , թէ որ առաջ կու ալ՝ առաւել որոշակի յայտնուեցաւ գերութեան ժամանակը եւ անկէ ետքը [1] :

Քրիստոս Հաստատութիւն տուաւ սոր եւ առաքեալներն ալ , եւ իրենց ժամանակակից Հրէայք ինչպէս կը հաւատային նոյնպէս իրենք ալ կը հաւատային : Զոր կամ գէշ հրեշտակներ անունը Սաղ . հը . 49 էն առնուած է . աս է մի միայն գտնուածը Աստուածաշունչին մէջ . եւ մինչեւ անգամ աս ալ անհնազանդ հրեշտակները բոլոյական նկատմամբ չար չգուցըներ . քանզի աս մտօք երբեմն ուրիշ կոչուած են : Նէթէպէտ աս բառը Սուրբ Գրոց հեղինակներէն եղած չէ , այլ դպրոցականներէն , բայց ընդունելի ըլլալու է . որովհետեւ անոր տուած գաղափարը բոլորովին համաձայն է Աստուածաշունչին վարդապետութեանը : Հրեշտակ բառը Աստուածաշունչին մէջ չար հոգիներուն տրուած է միայն անոնց նախկին վիճակին նայելով , որ տակն անունք գեւ Աստուծոյ ծառաներն էին . տես բ Պետ . բ . 4 : Անոնց ապստամբելէն հետէ ճիշդ խօսելով , չեն կրնար

[1] Տե՛ս Knapp's Theology, pp. 423–428.

անոր հրեշտակները ըսուիլ , այսինքն՝ ծառաները , պատգամաւորները : Ընդհակառակն Սուրբ Գրոց մէջ Սատանային հրեշտակները ըսուած են , Մատթ . իե . 41 : Յայտ . ժբ . 9 : — Ա՛ս խօսքը՝ չէ կամ պէտք հոգիներ (չէ թէ հրեշտակներ) Նոր Կտակարանին մէջ շատ տեղ կը գտնուի , մանաւանդ Յուդասու գրուածներուն մէջ : Պօղոս ալ πνεῦματα τῆς πονηρίας խօսքը կը գործածէ , Եփես . զ . 12 : Ա՛ւր տեղ որ հրեշտակներ բառը կը գտնուի Նոր Կտակարանին մէջ առանց ածականի , Բարի հոգիներ կամ սուրբ հրեշտակներ կը նշանակէ միշտ . ինչպէս Մատթ . դ . 11 , ուր որ սատանային դէմ գրուած է : Հիմայ կը սկսինք առաւել մանրամասնաբար աս երկու դասերը քննել :

Բ

Բարի Հրեշտակներուն վրայ :

ԺԱ . Անոնց Վիճակը :

1 . Հրեշտակները նմոյական գերբնական ունեցող էակներ են , խելք , գիտութիւն , եւ փորձառութիւն : Աստի ինչ բան որ մեծութիւն եւ վսեմութիւն ունի անոնց հետ բաղդատուած է Աստուածաշունչին մէջ : Մեծ խնամատութիւնը հրեշտակաց իմաստութիւն կոչուած է . (բ Թես . ժգ . 20 .) գերազանց կերակուրը՝ հրեշտակաց կերակուր . (Սաղ . հը . 25 .) գեղեցիկ երեւոյթը՝ տեսիլ հրեշտակաց . Յայտ . ժբ . 1 : Նմանապէս ըսուած է թէ Աստուած անոնց խրատ կը հարցընէ , խորհուրդի կը կանչէ անոնք եւ իբր թէ անոր ժողովը կամ տեսանը կը կազմեն : Տես նաեւ Յոբ ա եւ բ : Սիրկայ ըսել չէ թէ Աստուած անոնց խորհուրդին կարօտ է , այլ կ'ուզէ որ կրթէ եւ զարգացունէ անոնք :

Սակայն ամենևին աստուածային խելք եւ իմաստութիւն ունեցածի պէս սեպելու չենք անունք : Սուրբ Գիրքը, քանի որ կ'իմացընէ անունց մեզմէ գերադրոյն ըլլալը, կ'ըսէ ալ թէ անունց գիտութիւնն ալ չափի տակ եւ յոյժ պակասաւոր է Աստուծոյ գիտութեանը հետ բաղդատելով, եւ աճման ընդունակ : Յովէ · գ · 18 ին մէջ ըսուած է թէ Աստուած իր հրեշտակներուն մէջն ալ պակասութիւն կը գտնէ : Սոքէ · ժգ · 32 ին մէջ գրուած է թէ Աստուծոյ հրեշտակները չեն գիտեր Յրուսաղէմի կործանման ժամը : ա Պետ · ա · 12 ին մէջ կ'ըսէ, որ ան բաները հրեշտակները կը ցանկային գիտնալ շուքի մը պէս տեսնելու :

2 · Նաեւ գրուած է թէ մեծ քահանայապետ ունին, որն որ անունց արքունիքը կոչուած է : Այսպէս երբեմն սուրբեր կոչուած են . եւ ընտրեալներ ալ : ա Տիմ · ե · 21 : Աստի անունք իրենց մեծ զօրութիւնը՝ ուղղութիւն եւ առաքինութիւն տեսնելէն եւ յառաջ տանելէն կը հանեն : Գ · Յով · ժե · 10 ին մէջ գրուած է թէ մեղաւորաց ղղջմանը վայ կ'ուրախանան : Այս ճշմարիտ է ընդհանրապէս՝ թէ սրբութեան մէջ մէկը որքան յառաջ գացած ըլլայ, այնքան առաւել հաճութիւն կը զգայ ուրիշնեւրուն ալ անոր մէջ յառաջ երթալէն, այնքան առաւել կը զօրանայ բարեպաշտութեան եւ աստուածապաշտութեան ծաղկելէն, եւ առաւել թշնաւութիւն կ'իմանայ մոլութեան տիրելէն : Այլ թէ որ մարգին ասանկ կ'ըլլայ, որքան եւս առաւել բարձրագոյն կարգէ մը եղող հոգիներուն : Հոս կը տեսնենք թէ ինչու համար փրկութեան կերպը համայն հոգեղէն աշխարհը կ'ուրախացընէ, եւ հրեշտակները զուարճութեամբ եւ զարմացմամբ կը լեցընէ երբոր անոր վայ կը խորհին, ինչպէս որ գրուած է Նոր Կտակարանին մէջ · ա Պետ · ա · 12 : Եփես · գ · 10 : Գրուած է թէ հրեշտակները շատ ժրութեամբ կը գործէին Յիսուսի ծննդեանէն առաջ եւ ծննդեան ատենը · Գաղ · ա : Գովութիւն երգեցին անունք անոր ծնունդեան ժամը եւ անոր գալուստը մարդկանց աւետեցին, Գաղ · բ : Հաւասար ժրութեամբ եւ խանդութեամբ անոր կենացը ատենը անոր ծառայեցին, անոր կատարութիւնները հոգ տարին, անոր չարչարանացը եւ յարութեանը ներկայ էին, եւ անոր վերաբերեալ ամէն բաներու կցորդ : — Հրեշտակաց մէջ այսքան բնական եւ բարոյական գերազանցութեանց միութիւնն է պատճառը անոնց մեծ նախապատիւին ալ տրուելուն :

3 · Երրէն ըսուածներէն ընդհանուր կերպով մը անունց վիճակին ինչ ըլլալը կրնանք որոշել : Շատ տեղեր գրուած է թէ յոյժ երջանիկ վիճակ մըն է անունց վիճակը . քանզի անոնց սրբութիւնը՝ որ բարոյական էակաց երջանկութեանը էական պայմանն է, ընդունակ կ'ընէ զանոնք աս վիճակին : Աստուածաշունչին մէջ ըսուած է թէ սերտ կապակցութիւն ունին անունք Աստուծոյ հետ, եւ շարունակ անոր երեսը կը տեսնեն . Մատթ · ժը · 10 : Սուրբ Գրոց հեղինակները երբոր անօրհնութեանը վրայ գրելու ըլլային, որուն որ մենք պիտի մասնակցինք ասկէ ետքը, այսպէս կ'ըսէին թէ՝ անատեսը Աստուծոյ հրեշտակներուն պէս պիտի ըլլանք · Գաղ · բ · 36 :

Բ · Ինչէ Հրեշտակաց Գործերը :

Աստուածաշունչին մէջ գրուած է թէ աստուածային նախախնամութեան ծառաներն են անունք, եւ անունց գործը մարդոց բարութիւնը յառաջ տանիլն է : Եբր · ա · 14 : Որոշակի կը սորվեցընէ թէ անունք ամէնն ալ հոգի են, Աստուծոյ գործքին մէջ զբաղած, եւ անոր ձեռքովը անունց աղեկութեանը համար կը գործածուին,

որոնք որ ինքը պիտի փրկէ : Մատթ. իզ. 53 ին մէջ կը կարդանք թէ Յաստուած կընար իսկոյն տասներկու գունդ հրեշտակներէ աւելի Քրիստոսի օգնելու համար : Տես նաեւ Մատթ. ժբ. 10. եւ նաեւ Մարկ. լգ. 7, եւ ղա. 11, ուր գրուած է թէ՝ արդարներուն բորբոքիքը կը պատեն, եւ զանոնք իրենց ձեռքերնուն մէջ կը կրեն, որոնց երկրէն ալ առակաւոր զրուցուածք են : Հրեշտակաց գործքերուն վրայօք Յաստուածաշունչին մէջ գտնուած ընդհանուր նկարագրութիւնները ասոնք են, եւ ալ ասոնցմէ անդին անցնել չանալու չէ կրօնքի ուսուցիչը իր հրահանգութիւններուն մէջ : Երկու զգուշութիւններ կան որոնք աս նիւթին հետ յառաջ բերել աղէկ է :

ա. Անտեսանելի նախախնամական պաշտպանութեան կամ ազատութեան մէջ որ կընայ պատահիլ հիմնական ատենը, մենք չենք կրնար որոշել թէ արդեօք հրեշտակաց պաշտօնատարութիւնը կայ, կամ թէ միւնչեւ ուր հասած է անոնց սատարութիւնը : Հաւական է մեզի այսքանը գիտնալ՝ թէ Յաստուած իր նախախնամութեամբը մեր պիտոյքը կը հոգայ եւ մեզ կը պաշտպանէ, եւ թէ իր հրեշտակները մեզի համար կը գործածէ. եւ հարկաւոր բան մը չէ մեզի գիտնալ թէ այս կամ այն մանաւանդ բանին մէջ անոնց ծառայութիւնը կայ թէ չէ : Երբէք կրնանք հաւատալ թէ Յաստուած բը նութեան հաստատուն ընթացքովը հերթաբ միշտ, այլ երբեմն դուրս կ'ելլէ անկէ, եւ մեզի մանաւանդ եւ տարօրինակ օգնութիւն, պաշտպանութիւն, ազատութիւն, եւ կրթութիւն կու տայ իրեն հրեշտակ երուն միջոցովը, ինչպէս Աւրբը Վարդը յայտնապէս կը տեսնենք թէ հաւատալու ենք, ասիկայ անտարակոյս բաւական ըլլալու է մեզ մխիթարելու եւ քաջալերելու կենաց դժուարութեանցը եւ վտանգներուն մէջ, միւնչեւ անգամ թէ որ չգիտնանք ալ թէ երբ եւ ինչպէս աս օգնութիւնները կ'ըլլան :

բ. Ամեն ատեններդ տարօրինակ կերպով հրեշտակներ երեւնալէն եւ օգնութիւններ ընելէն՝ ինչպէս որ Աւրբը Վարդ մէջ պատմուած է, չենք կրնար հետեւցընել թէ հիմայ ալ ըլլալու է : Այս հետեւեալ տեղուանքը գրուած դէպքերը՝ ինչպէս Մատթ. ա. 24 : բ. 13 : Գործ. ա. 11, 26 : բ. 9 : իբ. 43 : Գործ. իէ. 23, պէտք է որ իբրեւ իրական դէպքեր բացատրէ կրօնի ուսուցիչը, բայց միայն օրերուն մասնաւորելով :

Նաեւ Յաստուածաշունչը չ'սորվեցընէր թէ հրեշտակները ամէն ատեն եւ ամէն բանի մէջ մարդոց հետ են, եւ թէ շարունակ մեր գործքերուն մէջ կը խառնուին : Ընդհակառակն՝ հասարակօրէն ըսուած է թէ տարօրինակ պարագաներու եւ անակընկալ դիպուածոց մէջ ներկայ եւ գործունեայ գտնուած են, որ ատանկ բաներու պատահմունքները դիւրաւ չ'բացատրուիր առանց անոնց օգնութիւնը մէջ բերելու. տես Յոյժ. լէ. 36 : Գործ. ժբ. 7 : Այսպէս կը տեսնենք թէ օրինակը պրոնելը, վերջին պատասխանին, եւ ուրիշ աս տեսակ մեծ բաներու ատենը կը գործեն ըսուած է, ինչպէս որ Երկայք անգամ կը կարծէին, տես Մատթ. ժգ. 39, 41 : ժզ. 27 : իե. 31 : Բ Թես. ա. 7 : Շատ տեղեր, մանաւանդ մարգարէական գրքուածքներու մէջ, անոնց վրայօք գրուած շատ բաներ իբրեւ լոկ պլաբանական նկարագրութիւն հասկըցուելու է. զորօրինակ՝ Յոյժ. գ. 1, եւայլն : Դան. ժ. 13 : Զաք. գ. 1 : Գործ. ժզ. 22 : Նայց բոլոր այս պլաբանական եւ նմանութեամբ զրուցուածքներուն հիմանը վրայ կը կայանայ ան ճշմարտութիւնը, ըհ հրեշտակները ծրագրելամբ պատրաստած են մարդոց օգուտին համար : Այս նիւթը չենք կրնար ձգել առանց լրովին քննելու հրեշտակաց երկու մասնաւորելով :

նաւոր պաշտօններուն կամ գործերուն վրայօք մարդոց ունեցած կարծիքները:

1. Ստոնցմէ մէկը Պահապան հրեշտակ ունեցած պաշտօնն է: Ասոնց վրայօք եղած ընդհանուր գաղափարը աս է թէ՝ անոնք սահմանուած են երկրիս մասնաւոր գաւառներու եւ սահմաններու վերատեսուչ, նաեւ անհատներ պաշտպանելու եւ անոնց գործերը տնտեսելու: Պայծառ ապացոյց մը չունինք Հաբակկուկի գերութենէն առաջ Հրէից առ վարդապետութիւնը ընդունելնուն, եւ շատերը կը կարծեն թէ առաջին անգամ Բաբելոնի մէջ ընդունեցին անոնք: Այն ժամանակը աս կարծիքը ծագելը աս բանին կը տրուի թէ՝ հրեշտակները արեւելեան ընդարձակ տէրութեանց սահմաններուն վրայ կառավարող փոխարքաններուն հետ կը բաղդատուէին: Յիրաւի ընդհանուր մտքով մը հրեշտակաց պահապան հոգիներ ըլլալուն վարդապետութիւնը Հին Կտակարանին առաջին գրքերէն եղած կը գտնենք, բայց ոչ թէ պայծառ կերպով աս կարծիքն ալ, թէ ամէն մասնաւոր անձ եւ գաւառ հրեշտակ մը ունէր, իբրեւ սեպհական եւ հաստատուն պահապան: Բայց Դան. ժ. 13, 20 համարներուն մէջ յիշուածները անշուշտ պահապան հրեշտակներ են զանազան գաւառներու եւ ժողովրդեան: Դանիէլ տեսիլքի մը մէջ Միքայէլը՝ Հրէից պահապան հրեշտակը՝ կը տեսնայ, թէ Պարսից տէրութեան պահապան հրեշտակին դէմ կռուած է: Սիրկայ ինչ կերպով որ մեկնենք, աս միտքը կու տայ թէ հրեշտակաց մասնաւոր գաւառներու եւ ժողովրդեան հոգը տրուած էր: Աս գաղափարը այնքան ընտանի էր Յոբեմանասնից եւ երեւելի բան մը իրենց աչքին առջեւը, որ գողունի կերպով իրենց Հոգեմատեանի թարգմանութիւնը մէջ խօթեցին անիկայ, եւ այսպէս ձեռնտու եղան անոր տարածմանը: Օրինակի աղագաւ Բեն Օզի · ԼԲ · 8 համարը՝, "Ստուծոյ հրեշտակներուն թուովը" թարգմանեցին: Ելից · Ի · 2, "որդիք Ստուծոյ", փիլոն եւ Յովսեպոս "հրեշտակք Ստուծոյ" ըսին: Անոնք կը սեպհէին թէ ամէն հոգիներուն վրայ կը տիրեն, մէկ կարծիք մը որուն վրայօք եղբայրս երկարօրէն պիտի խօսինք: Աստբեներուն կը հաւատային թէ ամէն թանասուն ժողովուրդ կայ եւ այնչափ ալ լեզու, որոնց վրայ եօթանասուն հրեշտակներ կը տիրեն: Աս գաղափարը ուրիշ շատ նկարագրութեանց աղբիւրը եղաւ: Ամէն աստղ, տարր, տունկ եւ մանաւանդ ամէն մարդկային հրեշտակ մը ունեցած սեպհական պահապան:

Ասոր կարծիքին, այսինքն՝ ամէն մարդուն պահապան հրեշտակ մը ունենալուն նշանները մինչեւ անգամ՝ որ Կտակարանին մէջն ալ կը գտնենք, Գոթ · ժբ · 15, երբոր Պետրոսին բերալը չէին կրնար հաւատալ, ըսին թէ՝ "անոր հրեշտակն է": Հայց Ղուկաս միայն ուրիշի մը խօսքերը կը գրէ, առանց հաւանութիւն տալու խօսուած կարծիքին: Ոմանք կ'ըսեն թէ Մատ. ժբ · 10 ին մէջ Քրիստոս ինքը աս կարծիքին հաստատութիւն կու տայ ըսելով թէ՝ "Ասոնց հրեշտակները իմ Հօրըս երեսը կը տեսնեն:" Հայց աս խօսքը երբէք չ'վաւերացներ ան կարծիքը թէ ամէն մարդ սեպհական պահապան հրեշտակ ունի: Ասոնց հրեշտակները ըսելով կրնայ ըսել զանոնք պահպանող եւ պաշտպանողները՝ երբոր կամ ուրտեղ որ հարկը պահանջէ, Եբր · ա · 14: Ցոհ · ա · 51 ին պէս: Ի հարկէ ասկէ կը հասկըցուի թէ մէկմէկ մասնաւոր հրեշտակներ սահմանուած են ամէն մէկ մարդու, անիկայ պահպանելու եւ անոր միտտեղ արբանեակը ըլլալու: Բառը, որուն նախկին նշանակութիւնը տղայքն է, կը նշանակէ նաեւ ոգի ան

պատճառով ենթակայ են անարգանքի եւ նախատանաց · տես հմմտ. 1 Տիմ. 4 · 14 · եւ ժա · 11 : Խոլոր պարբերութեան միտքը աս կերպով կրնայ հասկըցուիլ · Ինչպէս որ շատ հոգ կը տանինք երկրաւոր թագաւորներուն առջեւը երթալի սեպուած մարդոց սիրականներուն միտ մը չընել, անանկ ալ առաւել հոգ ունենալու ենք աստուածայնին նախանձամիտեան սիրածներուն բան մը չընել, — ան հիւլ աստուածապաշտներուն, որոնք Աստուծոյ առջեւը եւ բնաւելի եղողներուն մանաւոր խնամքին յանձնուած են (որոնք իր հետը կը տեսնեն :)

Նաեւ Հրեայք կը հաւատային թէ հրեշտակները մարդոց գործքերուն մէջ կը գտնուին Աստուծոյ առջեւը. անոնց աղօթքները եւ բողոքները անոր առջեւը կը տանին, եւայլն : Այս կարծիքներէն շատերը յետոյ Քրիստոնէական եկեղեցւոյն մէջ ալ տիրեցին, եւ նախնի Քրիստոնեայ հայրերուն գրուածոցը մէջ կը գտնուին :

2· Օրէնքին պրոնը— տանը հրեշտակաց օգնութիւնը՝ ինչպէս որ առաջ ակնկիրնք : Այնմէկ աս բանը հաստատող կամ հերքող բան մը չ'ակնկիր : Բայց Ասղ · կը · 17 ին մէջ կը գըտնենք թէ Նաւոյն Աինայի վրայ էր հազարաւոր հրեշտակներով : Կը գըտնենք ալ Նօթանատանից Թարգմանութեանը մէջ Նրէ Օրէ · էգ · 2 , թէ Աստուած օրէնքը տալու առեն եւ բնեւյաւ "բիւրաւոր հրեշտակներով" : Աաքէրոց ժամանակը առ հասարակ աս կարծիքը ընդունուած էր եւ Հրէից մէջ եւ Քրիստոնէից , եւ Նոր Կտակարանին մէջ մէկ քանի տեղ կը գըտնուի : Նէբ · բ · 2 , հրեշտակներուն ձեռքովը պարգեւած խօսքը (այսինքն՝ օրէնքը :) Գործ · է · 53 : Գաղ · գ · 19 , "հրեշտակներուն պաշտօնատարութեամբը" : Եւ՝ որովհետեւ Աստուած հրեշտակները իբրեւ իր ծառաները գործածեց օրէնքը տալու առեն, եւ անիկայ անոնց միջոցովը կատարեց, եւ՝ ինչպէս որ Հրէայք կը կարծէին , աշխարհը՝ եւ մանաւանդ Հրէական եկեղեցին անոնց ձեռքովը կառավարեց · Գօդոս կ'ըսէ՝ (Նէբ · բ · 5 ,) թէ առաջին աշխարհը հրեշտակներուն հպատակ էր , բայց Նոր Կտակարանին համանիները միայն Քրիստոսի : Օրէնքը հրեշտակներուն ձեռքովը տրուելուն վրայ եղած աս նոյն կարծիքը Յովսեպոսին մէջ ալ կայ : (Հնաս · ժե · 5 :) Իսրայէլացիները կ'ըսէ՝ օրէնքը Հաստատ ընդունեցին հրեշտակներու ձեռքով : Այսքի ժամանակաց Հաբրիներու գրուածքներուն մէջ ալ կը գտնուի :

Գ · Հրեշտակաց վրայօք գրուածներէն անանկ կը հասկըցուի թէ , իբրեւ մէկ ընկերութիւն մըն են , անոնք մէկմէկէ տարբեր իշխանութիւն՝ զօրութիւն եւ գերապատուութիւն ունեցող անդամներէ բաղկացեալ , գլխաւորներ եւ կառավարիչներ ունին , եւ Համառօտիւ՝ իշխանութեան եւ աստիճանի ամէն տեսակը կայ մէջերնին , որոնք որ մարդկային ընկերութեան մէջ , եւ երկրաւոր թագաւորներուն պալատականներուն եւ պաշտօնէից մէջ կայ : Դժուարաւ կրնանք ըմբռնել թէ մէկ մեծ ընկերութիւն մը ըլլայ առանց բարձրագոյն կարգի եւ ստորին աստիճանի տէր եղողներու : Այսկէ է գրոց մէջ եղած աս տեսակ նկարագրութիւնները , թէ հրեշտակները զանազան դասերու բաժնուած են , որոնց վրայ գլխաւորներ կարգեալ են , եւ որոնց սեպհական գործքեր տրուած է :

Այս գաղափարը պայծառ կերպով ցուցուած չէ Հաբիլոնի գերութենէն առաջ գրուած գրքերուն մէջ · այլ գերութեան առնը եւ անկէ ետքը գրուած գրքերուն մէջ կը գտնուի , գլխաւորաբար , Դանիէլի եւ Հաբա-

րիայի գրուածքներուն մէջ : Օպ · ա , 11 ին մէջ , բարձրագոյն կարգէ եղող հրեշտակ մը , որ Աստուծոյ առջեւը կը կայնի , ստորին կարգէ եղող հրեշտակներու հետ դիմացէ դիմաց կայնած կ'երեւնայ , որոնք իրենց իր պատգամաւորները եւ գործակալները կը գործածէ , տես նաեւ · գ · 7 : Դան · ժ · 13 , եւ ժբ · 1 , Միքայէլին ասանունները տրուած են՝ որպէս հարցուչ , (իշխաններուն գլխաւորը ,) որպէս հակառակորդ (մեծերուն գլխաւորը :) Յունաստանցի Հրէաները ասանուններուն տեղը հրեշտակապետ բառը կը գործածէին , որ Նոր Կտակարանին մէջ կայ · Յուդ · 9 , եւ ա Թես · գ · 16 , ուր որ կը սորվեցընէ թէ Քրիստոս պիտի գայ աշխարհը դատելու հրեշտակապետին ձայնովը :

Յայտ · ժբ · 7 , մէկ ընդհանուր բառ ժանուամ մը ըրած է հրեշտակաց , գրքերուն եւ հպատակները , Միքայէլը եւ իր հրեշտակները , այսինքն , անոնք որ իր կռիւին կը մէջբերուին , եւ հոգիներ են նկատուած : Նայց եօթը տաւնի Հրէաները ասանուններուն շատ բաժանումներու կը բաժնէին : Հայրապետներն ալ իրենց Պաղտոնեան դասակարգներուն ներգործութեամբը Սուրբ Գրքին սորվեցուցածներէն շատ անդին անցան հրեշտակները դասերու բաժնելու մէջ : Դպրոցականները ինչ դասերու բաժնեցին զանոնք :

Հին Կտակարանին մէջ յիշուած Քերովբէները եւ Սերովբէները ամենք սեպեցին թէ հրեշտակաց դասեր են : Նայց (ա) Քերովբէները՝ ըստ պատշաճի խօսելով՝ հրեշտակ չեն , այլ սկզբնապաշտական ձեւերը կենդանիներու նման , Եգիպտացւոց առասպելաց Հօրէին եւ արծուաձիւծին պէս , եւայլն : Ընդհանուր իրը թէ Աստուած կը կրեն երբեմն երկինքի վրայ կը հեծնայ փայլակներ արձակելու համար , եւ աստի միշտ փոթորիկ ստորագրուած տեղուանքը յիշուած են . Սաղ · ղթ · 1 : Ծննդ · գ · 24 : Հայտնի եղաւ որ աստուածային վերհատուածեան եւ ղօրութեան իրերու նշանները կը գործածուէին անոնք , եւ աս մտօք Սիոնի Տապանակին վրայ դրուած էին , թագաւորական աթոռին քովները՝ իրենց սիւն , եւ տաճարին պատերուն վրայ փորուած էին : Օձանգան ձեւով մարդու եւ գազանի նման շինուած են ասոնք · տես Ելք · ա · 5 : (բ) Սերովբէները միայն մարդաբնական տեսիլքներուն մէջ կ'երեւնան , (Եզեկ · գ · 2, 6 ,) եւ հոն ալ՝ ուրիշ տեղերուն վերաբանութենէն դատելով , կ'երեւնայ թէ Աստուծոյ աթոռը շրջապատող հրեշտակներ ըլլալու են · ընդհանուր կերպով երկինքի ազնուականները ենչնաները :

Գ · Անուանց Անուններըն

Սուրբ Գրքին մէջ անունցմէ մէկ քանիներուն մանաւանդ անունները տրուած է , որոնցմով կրնանք զանոնք մեկմեկէ որոշել : Հին Կտակարանին Եարկլոնի գերութենէն առաջ գրուած գրքերուն մէջ մանաւանդ հրեշտակաց տրուած անուն մը չենք գտներ · ամենէն առաջ գանուածները գերութեան ատեներ եւ անկէ ետքը գրուած գրքերուն մէջ են , Դանիէլի եւ Հրէական ու Քրիստոնէական արտաքոյ կանոնական եղած գրուածոցը մէջ : Ասանուններն են Միքայէլ , Գաբրիէլ , Ռափայէլ , Ուրիէլ , Երեքիէլ , Սալաթիէլ , եւայլն : Միայն առաջին երկուքը՝ Միքայէլ եւ Գաբրիէլ՝ կանոնական գրքերուն մէջ կը գտնուին , տես Դան · ը — ժբ : Ղ — ա · 19, 26 : Յուդ · 9 : Յայտ · ժբ · 7 :

Ե · Հրեշտակաց Հրեշտակապետ

Հրեշտակաց օգնութիւնը եւ միջնորդութիւնը մաղթելու սովորութիւնը՝ զանոնք մարդոց գործքերուն

մանրամասն տեղեկացած՝ եւ իրենց մասուցած աղօթքը լսելի համարելէն յառաջ կու գայ : Այդ աս համարումը անհիմն է , քանզի հրեշտակները ոչ ամենագէտ եւ ոչ ալ ամենուրեք են : Վասն որոյ մեր աղօթքը լսելին գիտնալնէս առաջ զանոնք օգնութեան կանչելը , մէկ ծառայի մը պարտէն շատ հեռի եւ իր տանը մէջ առանձնացած՝ խնդրելքս կ'իմացուի լսելով՝ իշխանին կամ պաշտօնէին օգնութիւնն ու ձեռնտուութիւնը բաւականացնելուն չափ անտեղի բան մըն է : Այս խորհրդածութեանը վրայ սա հետեւեալները ալ կ'աւելցընենք :

1 . Առաջ Կիրքը մեզի օրինակ մը չէ՞ար հեռուն եղող հրեշտակի մը օգնութիւնը կանչելու : Ընդհակառակն միշտ անդամ ներկայ եղող հրեշտակը , (Յոյս . ժթ . 10 : իբ . 9 ,) ամենեւին չհաճեցաւ Յովհաննէսին , որն որ առաջ առջին ինկաւ . քանզի ան ալ իր ծառայակիցն էր . եւ անոր նման Աստուծոյ պաշտօնին մէջ զբաղած : Պարձեալ Պօղոս կը սորվեցընէ , (Եբր . բ . 5 ,) թէ Քրիստոնէական անտեսութիւնը հրեշտակաց իշխանութեանը տակը գրուած չէ : Յիսուսի եւ առաքելոց օրինակէն սորված ենք մեր աղօթքները ուղղակի Աստուծոյ եւ Քրիստոսի մատուցանել , եւ թէ կարօտութիւն չունենք ուրիշ էակաց միջնորդութեանն ու բարեխօսութեանը :

2 . Պարձեալ աս սովորութեան անվայելչութիւնը սա քանէն ալ կ'երեւնայ , որն որ փորձը առատութեամբ ցուցուցած է , թէ ուր որ սրբոց եւ հրեշտակաց աղօթք կ'ըլլայ , հոն մարդկային աղքին մեծ մասը իրենց ուսուցիչներուն բոլոր բաղդերը քանի տեղ չդնելով , անոնց իրօք չէ թէ միայն քաղաքական պատիւ , այլ աստուածային պաշտօն կը մատուցանեն , եւ զանոնք հեթանոսաց իրենց չաստուածներուն տուած յարգութիւնը չափ շատ կը յարգեն : Հինգերորդ եւ վեցերորդ դարերուն մէջ սրբոց եւ պատկերաց երկրպագութիւն մտնելէն հետէ աս բանը կ'երեւնայ :

3 . Հրեշտակաց աղօթք մատուցանելը եւ զանոնք միջնորդ բռնելը տակնուվրայ ընել է Աւետարանին հիմնական վարդապետութիւնը թէ Քրիստոս է մի միայն միջնորդ Աստուծոյ եւ մարդկան :

Հետեւեալ ծանօթութիւնները պիտի ցուցընեն թէ հրեշտակաց երկրպագութեան նկեղեցիին մէջ վաւերանալն ու հաստատուիլը ինչպէս եղաւ : Հին Հրեական կարծիք մըն էր աս՝ թէ հրեշտակները Աստուծոյ եւ մարդոց մէջ տեղը միջնակայ անձինք են . թէ անոնք մեր գործքերը կը տեսանեն Աստուծոյ հետ , եւ մեր փափաքներն ու աղօթքները անոր առջեւը կը տանին : Այս կարծիքը անկասկած գրուածոց մէջ կը գտնուի . (Տոբ . ժբ . 12—15 , նաեւ Հռովէի գրքին մէջն ալ .) եւ հրեւզրական համաձայնութիւն մը ունի Յոյս . բ . 3 , 4 համարներուն : Այսկայն մենք չենք գտներ որ Քրիստոսի ժամանակը եղած Հրեաները եւ առաքեալները երբէք երկրպագութիւն ըրած են հրեշտակաց կամ անոնց օգնութիւնը մաղթած են : Ինչ հաւատք որ Հրեայք իրենց հրեշտակներուն վրայ ունէին , նոյնը Յոյները եւ մանաւանդ Պղատոնեաններն իրենց Տեմոնեցոն [1] վրայ ունէին . այսինքն՝ թէ անոնք մարդոց գործքերը կը տեսնան Աստուծոյ հետ , եւ մեր աղօթքներն ու պատարագները անոր առջեւը կը ներկայացընեն : Այսչէ աս գաղափարը առաւել ընդարձակապէս տիրոց Յունաստանի Հրեից եւ Քրիստոնեայ ուսուցչաց մէջ : Երկրորդ եւ երրորդ դարերու Հայրապետաց գրութեանցը մէջ կը գտնուի . դորօրինակ՝ Ադրիանէսի գրութեանը մէջ , (Ընդդէմ Աղեսոյ , ը . 36) ,

[1] Տե՛ս դանոն Հաւատոյ երես , 233–236 : 327 , 328 :

որն որ նոյն գրքին ծէ գլխուն մէջ կ'ըսէ թէ հրեշտակները մարդոցմէ պատիւ եւ շնորհակալութիւն առնելու արժանի են : Հինները կ'ըսեն թէ Վաղենտինեանոսն եւ ուրիշ Գնոստիկեանները առաւել անգին անցան եւ հրեշտակաց տեսակ մը աստուածային երկիրպագութիւն առին : Բայց աս բանը ուղղափառ Հայրապետները շատ կը դատապարտէին մինչեւ հինգերորդ եւ վեցերորդ դարը , ինչպէս որ կը տեսնենք Ագեմաս Ղեքսանդրացւոյն, Նրանոսին , Որոգինէսին , Նւսեբիոսին , Գնոստինոսին , եւ Թէոդորիտոսին գրուածքներէն , եւ 360 Թուոյն Լաոդիկէի մէջ եղած ժողովին գործքերէն . (կոն . 35 .) Բայց երբոր վերջապէս պատկերաց եւ սրբոց երկրպագութիւնը ընդունուեցաւ հինգերորդ եւ վեցերորդ դարերուն մէջ , կը գտնենք թէ չէ թէ միայն ժողովրդոց մեծ մասը սրբոց եւ հրեշտակաց իբրեւ Աստուածոց կրօնական պատիւ կը մատուցանէին , այլ մինչեւ անգամ շատ Քրիստոնեայ ուսուցիչներ , այնպէս կը ցուցընէին օրպէս թէ կ'արդարացընեն աս սովորութիւնը :

Ը

Ձայ Հրեշտակոց վրայ :

Ա . Նոցա գոյութիւնը :

Ձյսպիսի չար ոգիներուն գոյութիւնը վըայ , որ ցուցուած է Սուրբ Գրոց մէջ , ամէն դարի մէջ եղող փիլիսոփաներէն ոմանք կամ տարակոյս կը ցուցընէին կամ բոլորովին կ'ուրանային : Ձար ոգիներուն գոյութիւնը դէմ յառաջ բերած գլխաւոր առարկութիւններնին հետեւեալներն են :

1 . Ինակայնապէս իմաստուն եւ իմացական , եւ միանգամայն Աստուծոյ հակառակ ոգիի մը գաղափարը անանկ կը կարծէին թէ հակաստութիւն կրպարունակէ իր մէջը : Բայց թէ որ առարկութիւնը հրեշտակաց նայելով վառեր է , ուրեմն մարդոց նայելով ալ ճշմարիտ պիտի ըլլայ . եւ անհնարին պիտի ըլլար մէկ մարդ մը գտնել յոյժ հանճարեղ եւ կրօնավարիտ եւ միանգամայն չար :

2 . Ձար ոգիներուն գոյութիւնը վըայ՝ մինչեւ անգամ Ըրէից մէջ՝ հաւասար ըլլալուն մէկ նշան մը չկայ մինչեւ Բաբիլոնի գերութիւնն առնը : Բայց թէ որ ան ժամանակէն առաջ աս վարդապետութիւնը յայտնուելուն հարկաւորութիւն չկար , եւ անկէ ետքը հարկաւոր եղաւ , յայտնուելէն առաջ առաջ անծանօթ ըլլալը անշուշտ փառաբանութեան դէմ չէ : Այս բանական է թէ ներշնչեալ մարգարէները հինչ եւ իցէ առեն մը սորվեցուցին :

3 . Ձար ոգիներու հաւատալը կ'ըսեն թէ վայրենի եւ անկիրթ մարդոց արուած է : Նէ քանի որ գիտութիւնն ու քաղաքականութիւնը յառաջ երթայ՝ կը վերնայ , եւ ուսոի պէտք էր աս լուսաւորեալ ժամանակներուն մէջ բոլորովին մեռկի ձգուի : Բայց մի՛շտու է թէ լուսաւորեալ դարերու մէջ ուսեալ անձինք երբեմն սխալանքի մէջ կ'իյնան , ինչպէս տգէտ մարդիկ բարբարոսական դարերու մէջ , եւ թէ մէկ կարծիք մը մէկին հաւատալովը ճշմարիտ՝ կամ միւսին չ'հաւատալովը սուտ եղած չըլլար : Քրիստոս Յայտնապէս եւ մանաւանդ աքսոր հաստատութիւն կու տայ իր աշակերտներուն առջեւը՝ չար ոգիներուն գոյութեանը հաւատալու . (Մատթ . ժգ . 39, եւ այլն : Ղուկ . իբ . 31 .) եւ մինչեւ անգամ աս բանն ալ կը յիշէ՝ թէ աս աշխարհս իշխանութիւն պիտի ջնջուի (չէ թէ Սատանայ չ'կայ .) ասիկայ ան բաներէն մէկն է որոնք աս աշխարհիս պիտի հաւատացընէր Սուրբ Հոգին անոնց ձեռքովը : Նիստուսի համբառնալեն

Հոգը առաքեալները նոյն խօսքերը եւ նկարագրութիւնները գործածեցին յար ոգիներուն վրայօք, որոնք որ ինքը գործածեր էր, ինչպէս ա Յովհ. գ. 8, ա Պետ. ե. 8, եւ շատ անգամ Գործք Առաքելոցին մէջ։ Նփետ. բ. 1, եւայլն։ գ. 11, եւայլն։ Հիրաւի ա վարդապետութիւնը Հրեաներէն քիչ մը տարբեր կերպով կը բռնէին առաքեալները, եւ անոնց պլանդակ եւ առաստպեխառն գաղափարներէն շատերը մէկդի ձգեցին. բայց այսու ամենայնիւ, ինչպէս որ արդէն ըսուածներէն կ'երեւնայ, բուն իրենք ալ իրօք կը հաւատային։

Յար Հրեշտակաց վրայ Սուրբ Գրոց պատմածները սոսկ են։

1. Ըստ Եպաղիոնի են։ Ածպէ. իե. 41, «Պատանան եւ իր հրեշտակները։» Ածպէ. ժբ. 26, ուր որ Պատանան իբրեւ գեւերուն գլխաւորը ցուցուած է։ Ածպ. ե. 9, «Ինչու որ մենք շատ ենք». Թեպէտ ասիկայ մէկ սահմանեալ մարդով մը խօսուած է։ Վկայարար ապացոյցը սա բանին մէջ կը կայանայ թէ՝ Սուրբ Գիրքը մարդոց վրայօք՝ ամէն տեղ եւ աշխարհիս ամէն մասերուն մէջ չար ոգիներու փորձութեան տակը եւ անոնցմէ մերժուածի պէս կը խօսի։ Այթէ այս ճշմարիտ է, ոյժ բազմաթիւ ըլլալու են։

2. Ի սկզբան չորս էին, եւայլ Ղեւղէլեան, եւ իրենց առաջին վիճակին նկատ։ Յուդ. 6, «Հրեշտակները՝ որ իրենց առաջին վիճակը չ'պահեցին, (τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν,) հապա իրենց բնակութիւնը որ ձգեցին, (Տէրը) մշտնջենաւոր կապերով խաւարի մէջ պահեց ան մեծ օրուան դատաստանին։» բ Պետ. բ. 4, «Վասն զի եթէ որ Աստուած չխնայեց գործող հրեշտակներուն չխնայեց, հապա խաւար կապերով տարտարոսը ձգեց», եւայլն։ Աստուծոյ ի սկզբան ստեղծած բոլոր բաներուն բարի ըլլալը, նաեւ բուն իր ամբիծ եւ բարեսէր բնութիւնը կը հաստատեն իրենց մեզանչելովը կրնային։ Սուրբ Գիրքը անոնց ապստամբութեանը ժամանակին եւ ինչպէս ըլլալուն վրայ բան մը չըսեր։

3. Անոնց վիճակը երբեմն յոյժ ապերջանիկ վիճակ մը նկարագրուած է։ Սինչեւ անդամ մեղքի հետեւութիւնները, կրից զօրութիւնը եւ իշխանութիւնը, իրենց առաջին երջանիկ վիճակին յիշատակութիւնը, իրենց բաղձանացու գաղափարներուն ընդունայն ելլելը, խղճմտանքի խայթը, եւայլն, բաւական են զանոնք շատ թշուառացընելու։ Սակայն բոլոր քաշածներնին սոսկ չեն, որովհետեւ սահմանեալ պատիժներ դրուած են անոնց վրայ, ինչպէս որ Սուրբ Գիրքը կը սորվեցընէ, եւ պիտի դրուի առաւել մասնաւորաբար դատաստանին եւ հոգը։ Անոնք չենք կրնար Աստուածաշունչին բանաձեւերէն՝ որ բան մեծի մասին պլաբանական են, ճշդիւ որոշել թէ ա պատիժները ինչ են։ Ըստ հիմնական վերաբերեալ գլխաւոր տեղերն են Ածպէ. իե. 41, 46։ բ Պետ. բ. 4, եւ Յուդ. 6։ Տարտարոսը Յունաց դիւցազաբանութեանը մէջ պատժոյ եւ դատապարտութեան տեղն է։ Ըսիկայ ἄδης (անդիի աշխարհ) ին ան մասն է, ուր որ չարները փակուած են, եւ նկատած է իբրեւ մեռելի եւ խարիսխ տեղ մը երկրիս տակը։ Պատժոյ տեղը Հրեայք ընդհանրապէս կը նկարագրեն իբրեւ հինոմ, γεέννα (գեհենն,) եւ յոխեհնոմեան հովիտ։ Հայց որովհետեւ γεέννα ի վրայ իրենց գաղափարը բոլորովին նոյն էր Յունաց պոլպոլոկի վրայ ունեցած գաղափարին հետ, վասն որոյ հոգի բառը իրենց լեզուին մէջ խօսեցին, ինչպէս որ շատ ուրիշ բառեր ալ։ Ասոնք բանասրգեալ են դարապարտեալ մարդիկ եւ հոգիները, եւ ուսոմ հոգիներուն համար ըսուած է թէ այն պիսի պատիժներ եւ սոսկալի չարչարանք պիտի կրեն, որոնք սահմանուած

են չար մարդոց ասկ կեանքէն ետքը : Ըսանկ է աս նկարագրութիւնը Առակ. իե. 41, 46, "Մեհկդի գայեք յաւիտենական կրակին մէջ, որ պատրաստուած է Սատանային եւ իր հրեշտակներուն :" Այս խօսքը՝ σειρᾶις ζόφου παρέδωκε, (կապերով խաւար տարտարոսը ձգեց,) կը ցուցընէ թէ անոնց թշուառութիւնը անպատման եւ անփախչելի է : Նբրայեցիք մեռի բանտի մը մէջ կապուած գերիներու օրինակով մեծ թշուառութիւն մը կընկարագրէին շատ անգամ : Սակայն չար ոգիները հիմակուընէ միշտ Տարտարոսին մէջ կապուած չեն, պայսինքն, թշուառութեան միայն ատեղին մէջ փակուած չեն հիմայ : Նբրեմն աստուածային հրաման իրենց բանտէն դուրս կ'ելլեն, եւ իրենց ազդեցութիւնը մարդոց վրայ կը ներգործեն . տես Յայտնութիւն, եւ Գոփ. ը . 31, եւայլն : Նայց աւելի նեղ տեղ մը եւ պատժոյ բարձր աստիճան մը կը սպասէ անոնց գլխուն վրայ, ինչպէս որ չար մարդոց ալ, եւ պիտի գայ վրանին վերջին օրը . Յուդ . 6 : Առակ . իե . 41 : Գերիներուն ատ խօսքը, (Առակ . ը . 29,) ան սպասող պատիժին կը նայի : Տես բ Պետ . բ . 4 : Աստի չար ոգիները իբրեւ Աստուծմէ վնասող, եւ անոր առջեւը իբրեւ իրենց Դատաւորը դողդղող նկարագրուած են . Յակ . բ . 19 :

4 . Ձայ հրեշտակներուն մէջ մեկը Առքէ Գործ մէջ առաւել որոշաբար ե բռչխացեալ յոյսով է : Հին Կտակարանին մէջ կոչուած է (ա) Սատանայ, հակառակորդ . զոր օրինակ . Յովբ . ա . 6—12 : բ . 1—7 : ա Նախայ . ա . 1 : Օգէ . գ . 1, 2 : Նոր Կտակարանին մէջ, Առակ . ժբ . 26 : Առակ . գ . 15 : Գոփ . իբ . 3 : Գործ . ե . 3 : Հայտ . ժգ . 20, եւ շատ անգամ ուրիշ տեղուանք ալ, մանաւորաբար Յայտնութեան մէջ : (բ) Փոքրիկ . աս անունին համեմատ շատ անգամ իբրեւ մարդիկ փորձող եւ մեղքի մէջ ձգող ցուցուած է . զոր օրինակ՝ Առակ . գ . 1—11 : ժգ . 19 : Պետ . իբ . 3, 53 : Գործ . ե . 3 : ա Կորնթ . է . 5 : ա Թես . գ . 5, բ Կորնթ . ժա . 3 : Յայտ . ժբ . 9, ի . 2, 7, 10 : (գ) Կործանիչ, ἀπολλύων, ապարտուն, Յայտ . թ . 11 : (դ) Դեւ, ὁ διάβολος այսինքն՝ չարախօս, զրպարտիչ : Այս անունը յոյժ շատ կայ, անանկ որ կարօտութիւն չկայ մանաւանդ տեղ մը ցուցնելու : Նորը աս անուններուն չար բնութիւն եւ մարդոց վրայ մահաբեր ներգործութիւն ընդդ կը նշանակեն : Ինչպես անգամ Նոր Կտակարանը գրուելէն առաջ կործանիչ անունը շատ կը գործածուէր Հրէից մէջ իբրեւ Սատանային տրբուած . զոր օրինակ՝ Ցոբ . գ . 8, ուր որ Հանգուցելին տունը չարչարող գերին անունը Կործանիչ է, որուն եբրայեցերէնն է Սատանայ, որ առանց կորսանալ բառէն կ'ելլէ : Սինչեն ընդհանուր գործածուած անունը Ասբքիներուն հին գրուածքներուն մէջ Սատանել է, մանաւանդ հրեշտակ, կորսսիչ՝ որ ἀπολλύων ին հատասար է : Յովէլ . ա . բ, Օգէ . գ, եւ Յայտ . ժբ . 10, ὁ διάβολος, չարաչար անունը յատուկ բերող բնութեան նշանները գլխովին ստորագրուած են :

5 . Հրեշտակին մէջ Սատանային ունեցած հրեշտակութիւնը հետ ցոյց շատ պղտիկ երեւ յոյժ ընդարձակ ցուցուած է : բ Կորնթ . գ . 4 ին մէջ Սատանային աստուածը կոչուած է, ասկից նոր բռնաւոր տիրողութեանը նայելով : Յովհ . ժբ . 31 ին մէջ, ասկից հետ հրեշտակը, նոյնպես ժգ . 30 ին մէջ : Ղուկ . գ . 12 ին մէջ Սատանան եւ իր ընկերները կոչուած են ἀρχὴ ἐξουσίας, κοσμοκράτορας, τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας : Կող . ա . 13 ին մէջ ἐξουσίας τοῦ σκότους : Հաղ, նաեւ Յայտ . ժբ . 17 : ի . 8 : Սա կայն աս ընդարձակ ազդեցութիւնը մարդոց մէջ եղած ապականութեանը

արդիւնքն է յաւէտ, քանզի Սատանային անդիմադրելի զօրութեանը քաղցր յայտնապէս պատուիրուած է մեզ անոր դէմ դնել, եւ ըսուած ալ է թէ՝ թէ որ դէմ դնենք, հեղձ պիտի ֆրենք : Յակ . դ . 7 : ա Պետ . ե . 8, 9 : Եփես . զ . 27 :

6 . Ձաբ ոգւոց փեղք, ընդհանուր պատուհանն առաջ : Օձանագան կերպով խօսուած է ասոր վրայ Նոր Կտակարանին մէջ :

ա . Ընդոծոր , ձեմստոց բառը կը նշանակէ անյարիլ , կամ անչափելի : Ներայեցիք սա գաղափարը ունէին ասոր վրայ թէ երկրիս մէջ մէկ մեծ եւ խորին փոս մը կայ խառնչ մըն է, որն որ կրնայ գոցուիլ , կամ գոցուած է , եւ ուր որ մեռելները միանգամայն ետրապէս կը տիրէ : Նէ ասկէ է Յոբ . 6 , "հրեշտակները . . . պահէց միանգամայն կապերով խաւարի ներքեւ," պսակներ եւ խորին անդունդին մէջ : Նոյնպէս ալ՝ ինչպէս որ վերը յուշուցինք՝ բ Պետ . բ . 4, "խաւար կապերով տարտարոսը ձգած", պսակներ՝ կապուած՝ խորին եւ խաւար տեղ մը ձգած : Ձոր հետ կը համաձայնի անդոնդ բառը, որ Սատանայ բառին հետ մէկ տեղ շատ գործածուած է . զոր օրինակ՝ Պսա . ը . 31 , գերը կ'աղաչէ Յիսուսի՝ որ անդոնդը չհրկէ զինքը . որն որ մէկ յատուկ պատիժ մը պիտի ըլլայ իր յանցանքին : Ա՛ոթե . ը . 29 , "անունէ գործս նկար մեզ տանջելու," պսակներ՝ ան մեծ օրուան դատաստանէն առաջ, որն որ կ'երեւնայ թէ նոյն տեսակ պատիժ կը նայի միտքը վերնին պէս : Յոյ . թ . 11 , Ձզբադոն կամ Ձպողիոն անդոնդին հրեշտակը կոչուած է : Յոյ . թ . 1 , ասանկ դառնդը սովորաբար գոց եւ կղպուած ցուցուած է : Յոյ . ժէ . 8, գաղտնը որ Սատանային գործակիցն է , ցուցուած է թէ անդունդէն վեր կ'ելլէ : Յոյ . ի . 1—3, Սատանային համար ըսուած է թէ անդունդը պիտի ձգուի , պիտի կղպուի ու կնքուի հազար տարի : Ձսիկպ 7 համարին մէջ անոր բանտը կոչուած է : Նայց՝

բ . Սուրբ Գիրքը ուրիշ տեղերու վրայ ալ կը խօսի , որոնց մէջ չար ոգիներուը փակուած են իբրեւ պատիժ : Ձսանք անապատներն են : Նայ . ժգ . 21 կ'ըսէ թէ Նաբիլոն այնպէս անապատ պիտի դառնայ որ , հէնցի անապատներուն պէս բնակարանը պիտի ըլլայ . այսինքն՝ անապատներու մէջ բնակող դեւերու : Նայ . ԼԴ . 14 , Նդիմայի վրայ սպառնալիք եղած է թէ այնքան աւերակ պիտի ըլլայ , որ սայիր եւ լեզլէ պոս ե՛ն եփ անապատներուն պէս՝ (Հասարակութեան հաւատքին նայելով) պիտի բնակին հոն : Ա՛իշդ ասոր համաձայն՝ Յայ , ժը . 2 կը սպառնայ Հգեւոր Նաբիլոնին թէ դեւերու բնակարան պիտի ըլլայ : Նոյնպէս Ա՛ապ . ժբ . 43 , "պիղծ դեւը (երբոր հանուի) ցամաք կամ անապատ տեղեր կը պտըտի , հանգիստ փնտռելով ու չ'գտնելով . " այսինքն ասանկ մէկ դեւ մը երբոր հանուի , ստիպուած է ժամանակ մը մարդկային բնակութիւն եղած տեղերն հալածուած թափառիլ , եւ արդիլուած է իր սովորական ազդեցութիւնը մարդոց վրայ ի գործ դնելէն : Ա՛ատն որոյ երբոր Ձհեսաբանիչը մեր Փրկչին փորձութիւնը անապատին մէջ եղած կը պատմէ , (Ա՛ապ . դ ,) նկատդրութիւնը բոլորովին համաձայն է ասոնց : Նոյնպէս՝ Ա՛ապ . ժբ . 43 ին պէս , Յօբելեան գիրքը (ը . 2) կը ցուցնէ թէ Ձզմոդէոս դեւը երբոր Ձռաիսյել հանեց , փախաւ "Նգիպտոսի անապատները", որ ամայի եւ սոսկալի տեղ ըլլալնէ զատ նոյնպէս Նաբ . դ . 35 , (աւերակ քաղաքը) "դեւերու պիտի բնակին երկար ժամանակ :"

գ . Օէը : Նփես . բ . 2, Սատանան օդային պէտոց իշխանը անուանելէ է : Օդին իշխանութիւնը իշխանը կո-

չուելըն պատճառը օդային բնութիւն մը ունենալն է. երկինքին մէջ չկրնար քնանիլ, քանզի շատ է. ոչ ալ երկրիս վրայ քանզի մարդկէզէն չէ: Նոյնպէս Նէեմ. գ. 12, «Ներ պատերազմը... իշխանութիւններու՝ պետութիւններու՝ աս խաւար աշխարհիս իշխաններուն՝ օդին տակ եղած չար հոգիներուն հետ է»: Նմանապէս Փիլոն Յուդէոս կ'ըսէ, «Պիղծսիրտներուն բնութիւնէ կը չածները Անվախ սովորութիւն ունի հրեշտակներ անուանել, քանզի անոնք օդաչուս հոգիներ են:» Ինչուան անգամ հեթանոսները ասոնց նման գաղափարներ ունէին անմտութին էակներուն պէսէն վրայօք: Պիտոգինէս Լաէրտիոս Պիւթագորասին համար կ'ըսէ թէ՝ հաստատեց «թէ բոլոր օդը լեցուն է հոգիներով, եւ թէ ինքը կը կարծէր որ դեւերը եւ դիւցազուններն են:» Պլուտարքոս կ'ըսէ, թէ «վերին եւ ստորին օդը լեցուն է չաստուածներով եւ դեւերով:»

Երկնից մէջ այսպիսի գաղափարներ տիրելը հնչէին չատ դիւրաւ ընդունար մը չէնուիր: Օդիներ, դիւթօլք, բառը՝ օդ կամ մթնոլորտ բառին հետ մի եւ նոյն նշանակութիւնը ունի. կը սեպուէր թէ հոգին օդին պէս օդային կամ նուրբ եւ անշօշափելի գոյացութենէ մը բաղկացեալ է: Այս ասկէ՝ օդը համարուն տարր մը սեպուած էր: Ասոր ուրիշ մէկ պատճառ մըն ալ կար որ քիչ մը արժէք ունէր: Պատահմէ հոգիները երկինքի մէջ չէին կրնար բնակիլ, չար ըլլալնուն համար. վարը անդունդին կամ անյատակ փոսին մէջ չէին կրնար ըլլալ միշտ, որովհետեւ ան ժամանակն ալ չ'պիտի կրնային մարդկէ մերժուելնել եւ ապականել. երկրիս վրայ չէին կրնար բնակիլ, քանզի ան մարմնոզէն մարդկային էակաց բնակարանն է. եւ վասն որոյ միայն օդային վայրն է ձեռացած տեղը որ անոնց յարմար կ'երեւնար: Հետեւապէս ընդհանուր եւ հասարակաց դիւաբանութիւնը հոս դասեց զանոնք, եւ Յայտնութիւնը գրողը եւ Նոր Կտակարանին ուրիշ հեղինակները հասարակաց գիտցածին պէս գրած են. ճիշդ ինչպէս որ Նասայի ըրած է ժգ եւ լդ գլուխներուն մէջ: Ըս բոլորին մըրքանը հասարակաց գաղափար, եւ մրքանը պարզ իրականութիւն ըլլալը ուրիշ խնդիր է: Ըս խնդրոյն նայելով պէտք է որ մենք յիշենք թէ անտեսանելի աներեւոյթ աշխարհին առարկաները ղեկոյսոնոց առաքեալներուն ունեցած կերպարանքով նկարագրուած են մեզի. Ըստուած իբրեւ մարդկային յատկութիւն եւ կիրքեր ունեցող. երկինքը՝ իբրեւ Հաճելի պատեզ, Հոյակապ քաղաք, եւ անոր վայելչութիւնները իբրեւ խնջոյքներ. գժոխքը՝ իբրեւ կրակի լիճ, կամ անդունդ, բանտ, եւ յիներին աստիճան մութ տեղ մը. արդարը՝ իբրեւ թէ ինքը կ'ելլէ եւ կը մանէ երկինց մէջ ըրած ճամբորդութեանը սկիզբը եւ վախճանը, նոյնպէս լուսինը եւ աստղերը. անձրեւը՝ իբրեւ թէ Թանձր Հաստատութենէն վեր ևղած ահմաններուն մէջ կը դիզուի, եւ անկէ վար կ'իջնէ պատուհաններէ կամ լայն բացուածքներէ. երկիրը՝ իբրեւ թէ տակը եղած ջուրերու մեծ անդունդի մը վրայ կայնած է, եւ իբրեւ թէ ընդարձակ դաշտ մըն է. տեսանելի երկինքը՝ իբրեւ Թանձր կամար մը անոր վրայ, որն որ երկրիս ծայրերը Հաստատուած սիւներու վրայ դրուած է, որոնք ան կամարը կը բռնեն: Նմանապէս Նբրայեցիք չար Հոգիներուն վերայօք խոսին իբրեւ անդունդին մէջ, անապատին մէջ կամ օդին մէջ, աստի երկուքով Հասկընալու ենք թէ չար Հոգիներու ժամանակաւոր Հաստատութիւնը եւ նուաճում մը ըսել կ'ուզեն, (անդունդն ու անապատը Հաւանականապէս պատժոյ եւ նուաճման տարբեր աստիճան մը ցուցընող ըլլալով,) եւ երբոր օդը պիտի Հասկընանք թէ մեզի

Հաւանալու ազատութիւն տուող պատճառներու մէջ ըլլալնին ըսել կ՚ուզեն։

7. Հայ ոգեկոչութեան ասոր-ա-ծայնագրութեան կերպ-գործադրութեան ընդհանրացում, կամ կերպ- պարտք տալ ընդհանրապէս։ Այսպէս Յատանան թղթատուութիւն կ՚ունէր նահապետը հարուածով զարնելու, ինչպէս որ պատմուած է Ելք. ա եւ բ գլուխներուն մէջ։ գ Մոփ. էք. 21—23. Աքսորը կը նշանակէ ըսող ոգին, գուցէ մէկ չար ոգի մըն է։ Աւետարանները մէջ դիւական ազդեցութեամբ յառաջ եկած ախտերու եւ շատ չարիքներու բազմաթիւ օրինակ ամէն տեղ առկայ կ՚ելլէն։ Անոնց համար Փրկիչը մեր ըսած է թէ Յատանային ձեռքով կ՚ըլլան, եւ իր ուզելով ըլլալը յայտնապէս գրուած է, Մարկ. ժբ. 24—28։ Մինչեւ անգամ ոգեշունչ պատիժ մը տալու համար՝ Յատանային ունեցած զօրութիւնը մեծ է. (ա Կորնթ. ե. 5.) Թէպետեւ Յարութեան թագաւորին եւ Աբգարոսներին Յուդայի վայ ելլելուն պէս չուզեր՝ կամ միւնչեւ անգամ չ՚յուսար թէ երկնային նպատակներ պիտի կատարէ։ Այս նոյն խորհուրդը ա Տիմ. ա. 20 ին մէջն ալ կը գտնուի։ Յատանային՝ բարի մարգոց հալածմանը առաջին քայլով աշխատելու մտադիր ըլլալը իր բնութենէն կը յուսացուի, եւ առանց ըլլալը շատ տեղ նկարագրուած է, զոր օրինակ. Յով. բ. 13։ Յով. ժգ. 2, եւայլն, գրուած է թէ Աստուծ իշխանութիւն տուաւ գազանին եւ գրգռեց անիկայ եկեղեցին հալածելու եւ ամէն կերպ չարչարանէ վայ բերելու։ Նոյնպէս ալ Աւետարաններուն մէջ, Յատանան կը գրգռէ Յուդան Փրկիչը մատնելու, եւ «հինայ է խաւարին իշխանութիւնները» ըսաւ Քրիստոս, պահելու ժամանակը, երբոր Հրեաները ու Հռոմայեցիները ոտք կը հանեն՝ զանիկայ սպաննելու։ Յով. ժգ. 27։

թ. Դիւահարութիւն։

Հին Կտակարանին ոչ մէկ մասին մէջ յիշատակութիւն մը կայ ասոր նման, ոչ հին գրքերուն մէջ եւ ոչ ալ Բաբելոնի գերութենէն ետքը գրուածներուն մէջ։ Ինչպէս շատ տեղեր ըսուած է թէ մատաղոր հիւանդութիւններ կամ մահեր կու տար Աստուած, նաեւ իր հրեշտակներուն ձեռքովը, միեւնոյն անգամ չար հրեշտակներուն (չարութեան պատգամաւորներուն) որոնք որ ինքը կը խրկէր։ Նայց Հրէից շատ երկար ժամանակ մը եղբը դիւահարութեան վրայ ունեցած գաղափարնուն ամենեւին չ՚նմանիր ասիկայ։ Սակայն մէկ տեղ մը կայ, ա Մոփ. ժզ. 14—23, ուր որ ըսուած է թէ մէկ չար ոգի մը եկաւ Աւուրին վրայ, որուն որ կը դիմեն աս նիւթին համար։ Նայց հոս յիշուած չար ոգին, Քաղդէացիներուն չար եղող մէկ մը չէր. եւ ուսանողաս բանին նայելով Աւուրները սարքեր էր Նոր Կտակարանին մէջ յիշուած դիւահարութիւններէն։ Հոս յիշուած չար ոգին Յեհովայեն էր, Դաւիթին խրկուած բարի հոգիին հակառակ, (ժզ. 13,) որն որ առաջ Աւուրին վրայ ալ կար։ ա Մոփ. ժ. 10։ Այս բարի հոգին բարձր եւ թագաւորավայել բնութիւն մը կու տար անոր, եւ առաքելութիւն մը մեծ եւ բարի գործքեր ընելու. բայց միւս հոգին չարութեան պատգամաւոր էր անոր, եւ կը նեղէր անիկայ սրտնեղութեամբ եւ սեւամաղձութեամբ, որոնք բոլորովին խնդագարութեան մէջ կը վերջանային։ Ուրիշ արտաքոյ կանոնականաց գրքերուն մէջ դիւահարութեան մէկ յիշատակութիւն մը կայ, որոնք Քրիստոսի գալէն առաջ գրուած էին. համաձայն՝ աս կարծիքին վրայօք մէկ նշան մը չ՚կրնար գտնուիլ Հրէից մէջ Քրիստոսի Թագաւորին առաջ։

Նայց աս բանին համար նշանաւոր է

Քրիստոսի եւ առաքելոց ժամանակը : Ըն ժամանակը Յունդայի եւ Գալիլեացի մէջ շատ հիւանդներ կային , որոնց հիւանդութիւնները չար ոգիներուն ներգործութեանը արդիւնքները կը սեպէր Հրէից մեծ մասը . (գուցէ միայն Ադուկեցիները մէկդի առնելով :) Գիտենալու արժան բան է թէ Քրիստոսէն առաջ ասանկ բան չ'կար , ոչ ալ նոյն աստիճանին մէջ մեզ անկէ եառքը : Նոր Կտակարանէն կը տեսնենք թէ Յիսուս եւ անկէ եառքը առաքեալները աս հիւանդութիւններէն շատերը բժշկեցին . եւ մէկ տեղ մը չենք գտներ թէ Յիսուս ուրիշ պատճառներ տար աս հիւանդութիւններուն , ժամանակակից Հրէից տուած-ներէն տարբեր . առաքեալներն ու աւետարանիչներն ալ աս նիւթին վրայ ինչպէս որ ուրիշ բաներու ալ՝ իրենց վարդապետը անցնելու ձեռք չ'զարկին : Կը տեսնենք նաեւ Նոր Կտակարանէն , թէ փարիսեցիները փոյթ ունէին աս բանին մէջ , եւ կը ջանային աս հիւանդութիւններէն դէթ մէկ քանին բժշկել . քար . Մաթ . ժբ . 27 : — Աս բաներուն ճշմարիտ ըլլալը , այսինքն՝ ան ժամանակը Պաղեստինի եւ անոր մօտ եղած տեղերուն մէջ աստեղակ հիւանդներ ըլլալը , անոնց դիւեթ ընդհանրապէս դիւահար սեպուիլը , եւ շատերուն՝ մանաւանդ փարիսեցիներէն՝ երդմնեցուցիչ ըլլալը , Յովսեպոսին վկայութեամբը հաստատուած է , Հնու . ը . 2 :

Նախկին Քրիստոնեայ ուսուցիչները աս կարծիքին վրայ միաբան էին՝ թէ Նոր Կտակարանին մէջ դիւահար ըսուածները ստուգիւ դեւ ունէին , քանզի Քրիստոս յայտնապէս ըսաւ ասանկ ըլլալը : Նաեւ կը հաստատային թէ կրնար իրենց օրերն ալ գտնուիլ դիւահարներ եւ թէ իրաւ կար ալ , թէպէտեւ բառական ապացոյց չունինք պնդել համոզելու թէ անոնց դիւահար սեպածները իրաւ անանկ էին : Նայելով որովհետեւ ան ժամանակի Քրիստոնեաները աս բանը կը հաստատային , շատով եղբօրմիջնէ երեւան եկան անոնց մէջ , որոնք դեւերը կ'երդմնեցուցանէին Յիսուսի անունովը որ ելլեն , եւ որոնք յետոյ շատ տեղեր եկեղեցիին իրենց կանոնաւոր պաշտօնները հաստատուեցան , եւ եկեղեցականց կարգը դաստուեցան :

Դիւահարութեան ճնալուն հաստատը եւ արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցիներուն մէջ կար միեւնոյն դէպի տասնուհինգերորդ դարին մէջ տեղ : Լուտեր եւ իր վերանորոգիչ ընկերները առանց տարակոյսի կը հաստատային ասոր : Սակայն անկէ եառքը ընդհանուր Բողոքականները եւ քանի մը Հռովմէական ուղղափառները մերժեցին ասիկա , ընդունելով թէ Քրիստոսի եւ առաքելոց ժամանակին եղած ալ երկար ատեն աս բանը տեւած ըլլայ : Կան նաեւ անանկներ ալ , որոնք կ'ըսեն թէ Նոր Կտակարանին մէջ յիշեալ դիւահարութիւնները իրօք դիւահարութիւն չեն , այլ միայն հիւանդութիւն . եւ թէ՝ Քրիստոս եւ աւետարանիչներն ու առաքեալները միայն Հրէից մէջ տիրող գաղափարներուն համաձայն խօսեցան , առանց անիկայ իրրեւ ճշմարիտ հրատարակելու դիտման : Սակայն ասիկայ չ'կրնար ընդունիլ սա հետեւեալ պատճառներուն համար :

1 . Քրիստոս ան հիւանդութիւներուն վրայ իրրեւ չար ոգիներուն ներգործութեամբը յառաջ եկած խօսեցաւ , եւ երբէք ամենաիրաւ առիթ մը անգամ չ'տուաւ կարծելու թէ ինքը կը հաստատայ թէ անոնք ուրիշ բան են , մինչեւ անգամ ոչ իրաւ մտերմաբար աշակերտներուն հետ ըրած խօսակցութիւններուն մէջ , ոչ ալ այնպիսի պարագաներու մէջ , որ ատեն հարկաւոր պիտի սեպէր հասարակաց կարծիքին դէմ կենալ , թէ որ իրենք տարբեր էր : Մաթ . ը . 29—32 :

ԺԷ. 19,21։ Պ ՅԱԿ. Ժ. 17–20։ Ա՛ՄՊԼ. ԺԲ. 28, 29։ Այս թէ որ Վրիստոս այսպէս ըսաւ, տարօրինակ բան մը սեպուելու չէ իր առաքեալներուն եւ ուրիշ աշակերտներուն միշտ նոյն մարդն ըլլալը. եւ աւետարանչաց ասոնց հիւանդները ճշմարտապէս դիւահար սեպելը ինքնայայտ է. բայց. Ա՛ՄՊԼ. ը. 28, եւայլն։ Այն թէ Վրիստոս եւ առաքեալները ասոնց կարծիքը սխալ համարէին, չ'պիտի երեւնէին այսպէս ըլլալը հրատարակելու, մինչեւ անգամ այս բանը ընելնին Հրեաներէն թէ որ վանգ մ'ալ գալու ըլլար։ Սակայն վտանգ չէր գար. քանզի Գադարացիք, որոնց մէջ էին տերութեան կառավարիչներուն եւ մեծամեծ մարդոց շատերը, հոգւոց գոյութիւնը անգամ կ'ուրանային։ Գործ. իգ. 8։

2. Դիւահարները, ախտեղանուտ՝ խելագար կամ լուսնոտ մարդոցմէն տարբեր՝ անսովոր կերպով կը խօսէին. (Ա՛ՄՊԼ. ը. 29։ Ա՛ՐՔ. ա. 24.) բնականէ դուրս ուժ ունէին. (Ա՛ՐՔ. ե. 4.) կ'երդմնցուներին Յիսուսը որ պիտի չ'տանջէ. քանզի որ կերպով պատասխան կու տային իրենց հարցուած հարցումներուն. որոշ կերպով ըսուած է թէ մարդոցմէն ելան եւ խոզերուն երամակը մտան. եւ հետեւապէս բոլոր երամակը՝ որ երկու հազարի չափ կային, աստկեւթեամբ բարձր տեղէն ծովը վազեցին. Ա՛ՄՊԼ. ը. 32։ Ա՛ՐՔ. ե. 13։ Այսմանց հաստատած ասկարծիքը, թէ պէտհոպնէրը խոզերը ծովը նետելէն, պատմութեանը անհամաձայն է, եւ ինքնին ալ բոլորովին անհաւանական. խենդերը միաբանութեամբ չեն գործեր, եւ հաղիւ երբեք յիմնարական տրամաբանութեան միտքնին կը հետեւին։

3. Հոմերին համար (Ա՛ՄՊԼ. թ. 32) կամ կոյր եւ համրին համար (Ա՛ՄՊԼ. ԺԲ. 22) ըսուած չէ թէ մեռաւոր հիւանդութիւններ ունէին։ Այս տեսակ հիւանդութիւնները երբէք կատարեալ հիւանդութիւն յառաջ կը բերե՞ն։

4. Ընդունուած է թէ պատանիին վրայ եղած նշանները՝ որ նկարագրուած է Ա՛ՄՊԼ. ԺԷ. 15. Ա՛ՄՊԼ. Թ. 17. Պ ՅԱԿ. թ. 39, ճշդիւ կը համաձայնին լուսնոտութեան նշաններուն, բայց նոյն տեղը դեւին ներգործութեանը տրուած են։

5. Փիլիպպոսի մէջ եղած ազախտներին համար ըսուած է թէ հոգեյոյզ դեւ ունէր որն որ իր տերերուն շատ վաստակ բերելու միջոցն էր, եւ որն որ հակըցաւ Պօղոսին եւ անոր ընկերներուն աստուածպնդին առաքելութիւնը. (Գործ. ԺԶ. 17։) Ըսկսկայ լուկ մտաց խանգարման կը տուի՞։

6. Դիւահարները իրենց բերնովը կը խոստովանէին դեւ ունենալնին. (Ա՛ՄՊԼ. ե. 9.) նոյնը անոնց ազգականներն ալ կ'ըսէին անոնց վրայօք. Ա՛ՄՊԼ. ԺԶ. 22։ Առաքեալներն ու Աւետարանիչները կը տեսնեն թէ դիւահարներ կը բերէին Յիսուսին, (Ա՛ՄՊԼ. դ. 24. Ա՛ՐՔ. ա. 32,) կամ կը հանդիպէին անոր. (Պ ՅԱԿ. ը. 27։) Յիսուս կը հրամայէր անոնց որ իր Աստիան ըլլալը չ'յայտնեն. (Ա՛ՐՔ. ա. 34.) կը սաստէր անոնք. Ա՛ՄՊԼ. ԺԶ. 18։ Աւետարանիչները կ'ըսեն թէ դեւերը կ'ելլէին մարդոցմէն անոր հրամանովը. (Ա՛ՄՊԼ. ԺԶ. 18. Ա՛ՐՔ. թ. 25, 26. Պ ՅԱԿ. գ. 35. Ժա. 14.) եւ Յիսուս ինքն ալ կը հաստատէ ասոր բանը. Պ ՅԱԿ. Ժգ. 32։

7. Այս կատարանին հեղինակները հիւանդներուն եւ դիւահարներուն մէջ տեղը որոշում կ'ընեն. (Ա՛ՐՔ. ա. 32. Պ ՅԱԿ. ը. 17, 18.) եւ Յիսուս ինքն ալ կ'ընէ ասոր բանը. Ա՛ՄՊԼ. Ժ. 8, եւայլն։

8. Դիւահարները գիտէին Յիսուսի Աստուծոյ Որդին ըլլալը, (Ա՛ՄՊԼ. ը. 29. Ա՛ՐՔ. ա. 24. ե. 7, եւ Վրիստոսն ըլլալը. Պ ՅԱԿ. գ. 41։

9. Յիսուս կը խօսէր դեւերուն

(Ա՛ռաք. ը. 32. Ա՛ռկ. ե. 8. թ. 25. Գ՛ա՛ղ. գ. 35.) Պօղոսն ալ. Գ՛որ. Ժ. 18։ Յիսուս կը սահ-մանէր անոնք որ պատգածին, (Ա՛ռկ. ա. 25,) որ երթան ու մէյմէն ալ ան մար-դուն մէջ չ՛մտնեն. Ա՛ռկ. թ. 24։

10. Գ՛ուկասի տասներորդ գլու-խին մէջ ըսուած է թէ եօթանասուն-ները դարձան Յիսուսի ու ըսին. "Տէր քու անունովդ դեւերն ալ մեզի կը հնազանդին կոր", եւ Յիսուս պատաս-խան տուաւ, (հմմտ. 18,) "Սատանան կայծակի պէս երկինքէն վար ինկած կը տեսնէի"։

11. Նրբոր փարիսեցիները չա-րախօսութիւն կ'ընէին Յիսուսի դէմ թէ Ա՛ստղզեբուղով դեւերուն իշխա-նովը դեւերը կը հանէ, ինքը սա բանը դէմ փաստ բերաւ թէ դեւերուն մէջ հակառակութիւն չ'կրնար ըլլալ. Ա՛նդ. ժբ. 25, եւայլն։

12. Յիսուս մէկ քանի ծանօթա-թիւններ կու տայ դեւերուն վրայ, (Ա՛ռաք. ժբ. 43, 44,) որոնք ա-նոնց բնութեանը մէջ իրօք կան։ Պա-տանիէն հանած դեւին հարմար, որն որ աշակերտները չ'կրցին հանել, ըսաւ թէ՝ (դեւերուն) "սա տեսակը ուրիշ բանով չելլեր, բայց եթէ ծոմով եւ աղօթքով"։ Ա՛ս խօսքերէն դեւերուն բնութեանը վրայ մանաւանդ եւ իրա-կան ճշմարտութիւն մը կը հասկըցուի. Ա՛ռաք. ժէ. 21։

13. Ա՛ն կնկանը համար, որ հիւանդութեան դեւ մը ունէր ու կարկամեալ էր, (Գ՛որ. ժգ. 11, 16) մեր Տէրը ըսաւ թէ Սատանային կապուած է։ Նմմանապէս Պետրոս առաքեալ Ա՛րիստոսի բոլոր բժըշ-կան մարդոցը համար կ'ըսէ թէ Սատա-նային բռնուած էին։ Գ՛որ. ժ. 38։

Ա՛ման ալոյ ընդունելու ենք թէ Ա՛րիստոսի օրերը չար ոգիներուն թագաւորութիւն եղած էր հարկանել եւ նեղել մարդիկ աւետարանիչներուն նկարագրած կերպովը։ Ա՛սոր նպա-տակը անտարակոյս Ա՛րիստոսի պա-տերհութիւն տալ էր "իշխանու-թիւններըն ու պետութիւնները եւ առ խաւար աշխարհիս իշխանները մերկացնելու, եւ յայտ յանդիման խայտառակելով" անոնց յաղթելով։ Կող. բ. 15։ Ա՛յն. զ. 12։ Ա՛ս-յերով էր որ Ա՛րիստոս այսպէս յայտ յանդիման ցուցուներ իր յաղթա-թիւնը խաւարին իշխանութիւններուն վրայ՝ իբրեւ առհասարակ այն փառա-ւոր յաղթութեանը որն որ եռաքը պի-տի ստանար։ Խաւարի ապագայ չ'կայ թէ անկէ հետէ նոյն իշխանու-թիւնը մարդոց վրայ բանեցնելու թող տրուեցան չար ոգիներուն, եւ թագաւորութիւն եղաւ սեպելը հա-ւատակ կու գայ Ա՛րիստոսի մշանջենաւոր յաղթութեանը անոնց վրայ։ Ներկայ ժամանակս դիւահարութիւն կայ ըսել եւ երդմնեցուցչութեամբ դեւ հանող ձեւանալը լոկ պատրանաց եւ խաբե-ութիւն ըլլալուն ամենայն նշանները ունի։ Ա՛նոնք "տուա հրաշից" կար-գին են, որոնք ան նշաններէն մին են, որ մասնաւոր յատկութիւններն են ան "մեծ Ա՛պստամբութեանը", Ան-ընդունելեան Գ՛արգուն", եւ "Գ՛ազա-նին" ու "Գ՛ուտ Գ՛արգարէին", որոնք աս սուտ նշանները կ'ընեն "Գ՛ազանին նշանը առնողները եւ անոր պատկե-րին երկրպագութիւն ընողները խա-բելու"։ Բ Թես. բ. 9։ Յայտ. ժգ. 13, 14։ ժե. 20։

ՅՕԹՈՒԸՕ · Ա

ԸՍՏՈՒՆՕՑ ՆԱԽԱՀԱՆԱՄՈՒԹԵՆՔ, ԿՐՑ

ՀԸՏՈՒԸՕ · Ե

Ա·ռաջին նախահանդուխան վրայ ընդհանուր պատուիրան :

Ե · Ի՞նչ է Ա·ռաջին Նախահանդուխանը :

ա · Ընտունօցն Նախահանդութիւնը ըսելով՝ իր ձեռքի գործքերուն վրայ ունեցած պահպանող եւ խնամող հոգը կ'իմանանք :

բ · Ա·ստուածային նախահանդութեան առաջին ճիւղը արարածներուն վրայ պահպանութիւն ու պաշտպանութիւն ընելն է : Անկայ վայրկեանիս մէջ արարածներ կայ ըլլալին Չկրնար թէ յաջորդ վայրկենի մը մէջ ալ անշուշտ պիտի ըլլայ : Արարածի մը գոյութեան կատարեալ հիմը, բնականապէս Արարչին մէջն է ու չէ թէ իրեն : Ուրեմն ինչպէս որ ի սկզբան չէր կրնար իր գոյութիւնը յառաջ բերել, այնպէս ալ հիմայ նոյնը ինքնին Չկրնար շարունակել : Արարածի մը կայ ըլլալը չէ թէ իր կամքէն՝ այլ Արարչին կամքէն կախում ունի : Անկ գոյութիւն մը ստեղծելու ոյքան զօրութիւն որ պէտք է, ճիշդ նոյնչափ զօրութիւն ալ հարկաւոր է նոյն գոյութիւնը պահպանելու համար : Թէ որ Ա·ստուած ստեղծած ժամանակը "ըսաւ ու եղան", (Սաղ · ՀԹ · 9,) նոյնպէս պահպանած ատենն ալ "իր զօրութեան (նոյն) խօսքովը կը բռնէ" զանոնք : Եբր · ա · 3 : Ընչացունելու համար ամենեւին կործանիչ զօրութիւն մը ի գործ դնել հարկ չէ, քանզի՝ եթէ իր պահպանիչ ձեռքը քաշելու ըլլայ, արարածը իսկոյն կ'ոչնչանայ : Ելեմ · Թ · 6 : Դտ · ԺԸ · 28 : Յովէլ · Հ · 20 : Ժ · 12 : Ժբ · 10 : ՀԳ · 14, 15 : Սաղ · ՀՂ · 6 : ԿՂ · 9 : ՃԳ · 27—30 : Յով · ԺԸ · 5 :

գ · Ա·ստուածային Նախահանդութեան երկրորդ ճիւղն է իր կամքին ալեւ ոյքան ծրագիրը կատարելը՝ ըսել նոր վերջը հասար ի գոյ պրած կարգավորելով կամ շէշտաւորելով :

Ր · Ա·ռաջին Նախահանդութիւնը Ա·ստուծոյ :

Ա·ստուծոյ արարածները այսպէս ա·նոր իշխանութեանը եւ կառավարութեանը տակը ըլլալու են · քանզի ,

1 · Անկէ կախում ունին : Ունին իրենց գոյութիւնը եւ բոլոր զօրութիւններնին որ ունին՝ մի միայն անոր կամքովը է : Անկէ անկախ չեն կրնար ըլլալ : Ա·ռանց անոր չեն կրնար գոյ ծել : Անոնք չեն կրնար մէկ ձեւ մը առնել , հաստատուիլ , եւ արդիւնաւորներ յառաջ բերել , անոր սահմանած ներէն զատ : Արարչէն անոնց տրուած եւ պաշտպանուած մէկ զօրութիւններն կամ կարողութիւններն ի գործ դրած ատեն այնպիսի գործքեր կը կատարեն , որոնց ըստ պատշաճի հեղինակն են իրենք , կամ որոնք բուն իրենցն են · այսու ամենայնիւ ան զօրութիւնը կամ

կարողութիւնը Աստուծոյ եւ կառավարչին հաստատած սահմաններուն մէջ, եւ անոր վրայ դրած օրէնքներով, եւ անոր սահմանած պարագաններուն մէջ կրնան գործել միայն: Անոնք չեն կրնար անոր կանացը խորհուրդը եղծանել, կամ անոր բացարձակ ազատութեան տահմանը անցնիլ: "Անիկա մեզ մարդի վրայ է, եւ ո՛վ կրնայ զանիկա դարձընել. եւ ինչին ուզածը կ'ընէ:" Յոբ. Իգ. 13:

2. Ան վախճանը՝ որուն համար որ ստեղծեց, կը պահանջէ որ Աստուած կառավարէ իր արարածները: Բանականութիւնը կը համաձայնի Աստուծոյ Կրքին հետ, երբոր կը հաստատէ թէ ան վախճանը չ'կատարուիր լոկ գոյութիւն տալովը: Արարածները ստեղծուեցան իրենց լոկ էութենէն առաւել բարձր վախճանի մը իբրեւ միջոց կամ գործիք գործածուելու համար: Ուրեմն թէ որ Աստուած բոլորովին իր ուզածին պէս չ'կառավարէ զանոնք, չեն հաներ ան վախճանին որուն որ տահմանուած են: Ինչ որ ըլլայ ան նպատակը, որուն համար որ Աստուած ստեղծեց զանոնք. թէ որ իրենք կրնային անոր իշխանութիւնը տահմանը անցնիլ, գուցէ այնպիսի կերպով մը պիտի գործէին որ ան վախճանը պիտի կործանէին:

3. Աստուածային էութեան բնութիւնն ու կատարելութիւնները ապացոյց մըն են թէ ինքը կառավարելու է իր արարածները: Տիեզերքին կառավարութիւնը բեռ մը չէ անոր, իր վրայէն նետելու փափաքեցընող. ինչպէս որ ամենք կ'երեւակայեն թէ է, որոնք որ կը սեպեն Աստուած իբրեւ իր անգործ եւ անշուք բարօրութեանը խորութիւններուն մէջ քաշուած, իր գոյութեան բերած արարածները դիպուածին կառավարութեանը ձգելով, կամ կոյր բաղդին իշխանութեանը, կամ ան օրէնքներուն գործողութեանը, որոնք որ ինքը հաստատեր է, եւ որոնք որ՝ ինչպէս ամենք կ'երեւակայեն, իրենք իրենց ընդունակ են առանց անոր այլ եւս խորհելուն, տիեզերքին մեքենան բանեցընելու: Այսպիսի անարժան գաղափար մը Աստուծոյ վրայ՝ իր խօսքովը ըրած յայտնութեանը հետ որքան քիչ որ կը համաձայնի, նոյնչափ քիչ ալ կը համաձայնի իր գործքերուն մէջ իր վրայ ըրած յայտնութեանը հետ: Ո՛վ պիտի բռնէ ան գերագոյն կառավարութեան սանձերը, եթէ ոչ ամենակարող՝ ամենագէտ՝ անհնապէս իմաստուն՝ բարի՝ եւ սուրբ Արարիչը, ամենուն բարձրացեալ եւ այգաբերը: Թէ որ Աստուած չ'ըլլայ կառավարիչը, ան ժամանակը իրերուն ընթացքը կրնայ հակառակ ըլլալ աղկութեան կողմանէ իր մտքին տասութեանը: Այս կրնայ ան՝ որ կարող է կառավարելու, եւ որուն բարեխոհրութիւնը անհուն է, որուն կառավարելու յատկութիւնները կատարեալ են, եւ որ ինքն է մի միայն ան յատկութիւնները ունեցող էակը, կառավարելը մերժելով Թող տալ որ կրնայ ան օգուտը, որն որ կրնայ յառաջ գալ իր կառավարելովը:

4. Աստուծոյ նախախնամութեանը հորիզոնական ապացոյց մը տիեզերքին մէջ եղած կարգին մէջ կ'երեւնայ: Տիեզերքին մէջ եղած կարգը կ'ըսենք, առանց երբեմն պատահած երեւութական անկարգութիւնը մէջ բերելու, որուն վրայ արդէն խօսած ենք, եւ քիչ մը ետքը նորէն պիտի խօսինք: Ամառուան եւ ձմեռուան, սերմի եւ հունձքի ժամանակներուն, ցուրտին եւ ջերմութեան, ցորեկին եւ գիշերին օրէնքով մը սահմանուած ըլլալը յայտնի էր մինչեւ անգամ՝ ան մարդոցը, որոնք Աստուծոյ Աւետեան հետ ըրած ուխտին վրայ բնաւ լսած չէին: Ամանապէս հին Յիշատակները արարչութիւնը մէկ քառասնօրեայ մը կը ցուցընէին որ կը նշանակէ Ֆրէ (Ջ՚ցա:): Այց ուր որ երեւութա-

կան անկարգութիւն մը կը նշմարենք, հոն կարգի վրայօք տեսութիւնիս շատ կը տարբեր։ Երկնային մարմիններուն շարժումները արտակենդրոն եւ իրար հառնած կ'երեւնան, սակայն կատարելապէս կանոնաւոր են անոնք, քանի որ յստակ անկանոն կը թուին։ Ա՛ն որպ հին աստղաբաշխները ներդաշնակութեան մը մէջ պատահած անհամաձայն ձայներու կը նմանցընէին, կամ վայրենաբար ցանկութեանց, որոնք շատ անգամ կատարի մը վայելչութիւնը կը բարձրացընեն։ Աշխարհս աստղաբաշխութիւնը մեզի այնքան հրաշալի համեմատութիւն յայտնեց երկնային երեւոյթներուն մէջ, որ կը ցուցընէ մեզի հիներուն յայտնածէն յստակ առաւել վճռական ապացոյցներ մէկ կատարեալ մը ըլլալուն՝ երկինքէ շրջանին վրայ նստած։ Նաեւ շատերը Նախախնամութեան վրայ պապիսի բաներու մէջ ալ ապացոյց կը գտնեն, ինչպէս երկու սեռերուն մէջ եղած համեմատութիւնը, դեմքերու զանազանութիւնները, նաեւ մարդկային քնութեանը եւ ուրիշ իրաց բնութեանը նոյն մնալը. որովհետեւ պապիսի բաները կը ցուցընեն թէ ամէն բան մէկ անփոփոխելի զօրութեամբ մը կը կառավարուի։

Նախախնամութեան տիեզերաց կառավարութենէն եղած ապացոյցներուն առարկութիւն մը, երեւութական անկարգութիւններէն յառաջ եկած սեպուած է, որոնց դէմ աչքերնիս չենք կրնար գոցել։ Ջանասիրութիւն, բարեշրջութիւն, անկրգութեան՝ հեղեղի եղելութիւն, եւ այլ եւս հաղարաւոր բնական արկածներու վրայ շատ կը խօսուի։ Այդ հոս քիչ մը խորհիլ կ'արժէ, թէ արդեօք եթէ Նախախնամութիւն չըլլար, ասոնք անկանոնութիւնները կանոն չպիտի ըլլային՝ փոխանակ բացատրութեան, թէ արդեօք անոնք աղտոտ կերպով մեզ չեն խրատեր թէ բնութեան ընթացքը գերբնական զօրութիւնով մը բռնուած է, եւ թէ առանց անոր ոչընչէն կը գառնայ. թէ արդեօք անոնք հարկաւոր չե՞ն մեր գիտութեանը սահմանին տակը ինկածէն առաւել կարեւոր վախճաններու համար։

5. Մարդ Կիրքը լեցուն է ասվարդապետութիւնով։ Ասիկայ բոլոր կրօնքին հիմն է։ Քրիստոնէութեան ամէն վարդապետութիւնը եւ պարտքը, ամէն խոստմունքը եւ սպառնալիքը, ամէն հրաւէրը եւ պատուէրը կը ցուցընեն ասիկայ։ Ամէն ձեւերով յայտնապէս խօսուած է, եւ Աստուածաշունչին մեծ մասը լեցուն է ասոր վրայօք բացատրութեամբ եւ հաստատութեամբ։ Տես Ծննդ. ԺԸ. 36։ Ելից. ա. 11։ Յիսու. ա. 17։ Սաղ. ղբ. 1։ Նոյ. խզ. 9, 10։ Ծննդ. թ. 20, 21։ Սաղ. ձդ. ճէ. ճկզ. ճխե. ճխէ. ճխթ։ Ցածր. լը—խա։ Տես վարը Դին տակը, եւ ասՅօդուածին Գ. Հատուածին մէջ։

Գ. Աստուծոյ Հոգածութեանը եւ Իշխանութեանը սահմանը իւր գործքերուն վրայ՝ հաւասար ըլլալու է բուն գործքերուն սահմանին։ Աստի իր Նախախնամութիւնը տիեզերական ըլլալու է։ Տիեզերքին մէջ եղած ամէն արարածին եւ ամէն դիպուածին կը հասնի, — փոքրին եւ աննշանին, ինչպէս որ մեծին եւ երեւելիին։ Աստուածաշունչը ամէն տեղ կը սորվեցընէ թէ Աստուծոյ նպատակը ոչ միայն ամբողջին եւ բոլոր իւր մասանցը կատարեալութեանը կը հասնի, այլ ամէն մասերուն, անոնց վերաբերութեանցը եւ փոխհարաբերութիւններուն։ Նմանապէս իր գիտութեանը տակը կ'ինկան ամենափոքր եւ յետին աննշան պարագաները։ Այս վարդապետութիւնը՝ թէ

Աստուծոյ նախախնամութիւնը մինչեւ անգամ ախնափոչը բռնելու կը հասնի, կ'առաջնորդէ մեզ՝ երբոր պէտք եղածին պէս իր կինը, Աստուծոյ եւ իր ստորագրեացը վրայ յոյժ բարձր գաղափար մը ունենալու. քանզի կը խորհի եւ հոգ կը տանի իր ստեղծած իւրաքանչիւր արարածին վրայ ամէն վայրկեան մէջ, եւ ինչ վիճակի մէջ որ ըլլայ: Այլ քանզի ան կերպը ուրով Աստուծոյ նախախնամութիւնը ամէն անհատից կը հասնի, մարդկային հասկըցողութեան անիմանալի է. եւ քանզի մարդիկ հակամիտ են դէպ Աստուած իրենց հետ բաղդատել, վասն որոյ աս վարդապետութիւնը շատ անգամ կամ բոլորովին սխալ հասկըցուած է, կամ ուղղակի ուրացուած: Որովհետեւ անվայելուչ սեպուած է երկրիս իշխաններուն եւ մեծամեծներուն պատուէրն, իրենց ղրկեալներուն մէջ խօսիլը, վասն որոյ նոյնպէս կը խորհին Աստուծոյ վրայ ալ, եւ կ'երեւակայեն թէ անոր փառքը կը հաստատուի՝ փոքր եւ աննշան բաներու վրայ հոգ տանիլը զանց ընելով: Այնպէս աս վարդապետութիւնը կամ տարակոյսի տակ կը ձգեին կամ կ'ուրանային մինչեւ անգամ Հայն փիլիսոփաներէն շատերը. եւ արդարեւ չէր կրնար ան աստիճան պարզութիւնով անոնց երեւնալ որով մեզի կ'երեւնայ, սա բանը միտք առնելով թէ՝ անոնց գաղափարները նիւթի վրայ եւ աշխարհիս ստեղծմանը վրայ, եւ նիւթին ու աշխարհիս առ Աստուած ունեցած վերաբերութեանցը վրայ յոյժ անկատար էին, եւ բոլորովին անհաս Աստուածաշունչէն մեր սորվածներուն: Բրիստոնէ Հաստատեց թէ Աստուծոյ նախախնամութիւնը երկնային բաներուն վրայ է, բայց չէ թէ երկրիս վրայ եղած բաներուն: Ընդհակառակն Աստիկանները կը հաւատային թէ իւրաքանչիւր բաներու վրայ նախախնամութիւն կայ, թէպէտ մեր դիտցածէն սակաւ ինչ տարբեր մտօք: Ամանց՝ մինչեւ անգամ քրիստոնեայ Հայրապետներն ալ, աս նիւթին վրայ ունեցած գաղափարները յետին աստիճան սխալ էին: Այսպէս են Հերոնիմոսիանները իր Մթագումի Մեկնութեանը մէջ, ուր որ կ'ըսէ, "Աստուածային վերհամաութիւնը չկրնար այնքան վար խոնարհիլ, որ հոգ տանի գիտնալու թէ քանի որդ կը ծնանին մեկ վայրկենին մէջ, եւ քանի կը կորնչին. քանի ճանճեր լուծ եւ մժեղներ կան. ծովը ծրքան ձուկ կը պարունակէ". եւայլն: Ասկայն իր կարծիքներուն դէմ կեցան Կիրիղոս Այեքսանդրացի, (Աբեհոս. ժգ,) Ի Ասկերերան իր "Հայեացս Աստուածամարդութեան" գրքին մէջ. եւ շատ ուրիշ Հայրապետներ աս նիւթին վրայ յոյժ բանաւոր եւ Աստուբ Կիրոց համաձայն կարծիքներ յայտնեցին:— Երկրպագ ժամանակներս Ասկիներները կ'ամբաստանուին թէ փոքր բաներու վրայ նախախնամութիւն ըլլալը կ'ուրանան. աս խօսքը դէթ աս աղանդին գլխաւորներէն ոմանց գրուածոցը մէջ գտնուած կարծեացը համար ըսուած է. բայց անոնց լեզուին դժուարիմացութենէն ամբաստանութեան ճշմարտութիւնը տարակուսելի կը մնայ: Ո՞ր բերը եղան հիմակուան ատենս որ Աստուծոյ նախախնամութիւնը կամ բոլորովին ուրացան, կամ միայն փոքր բաներէ ջոյ ըլլալը չընդունեցին:

Աստուծոյ նախախնամութիւնը փեհէքեալն ըլլալուն, եւ իւրաքանչիւր արարածոց վրայ եղած ըլլալուն վարդապետութիւնը, սա հետեւեալ դիտողութիւններով կը հաստատուի եւ կը բացատրուի:

1. Աստուծոյ արարածները կարգերու եւ տեսակներու բաժնելը ուրիշ բանի համար չէ, այլ միայն մարդկային հասկըցողութեան տկարութեանը օգնելու, որն որ չկրնար մեկէնմեկ բոլոր բաները իրենց ճշմարիտ կարգովը նշմարել: Այսուհետեւ որոշ ստիպուած ենք

մասնաւորներէն սկսիլ եւ անատեղը ընդհանուրին երթալ. դիւրինէն սկսիլ, եւ գժուարին երթալ, ընդհանուրին կապակցութիւնը չափով մը հասկընալի ընելու համար մեր մտացը: Բայց Աստուած գիտէ ամէն բան անմիջապէս եւ մէկէնիմէկ. անոր գիտութեանը մէջ յաջորդութիւն չկայ: Ա՛ն որոյ իւր այս գիտութիւնը ոչ նեղութիւն կու տայ անոր եւ ոչ ալ ժամանակ անցընել կը պահանջէ. որ աս ժամանակ անցընելուն մէջ, ինչպէս որ մեզի կ'ըլլայ, երեւելի գործքեր զանց առնել կամ յապաղել հարկ կ'ըլլայ: Փոքր բաներու վրայ զբաղելը մարդոց դէմ բան մը եկած է, քանզի հակամիտեալ են ոչինչ բաները երեւելի բաներ սեպել (որն որ Աստուծոյ համար բնաւ չինք կրնար ըսել.) եւ քանզի անոնց պատճառովը առաւել յարգի եղած բաները զանց կ'առնեն: Ին վտանգը յոյժ անհաղորդաբար Աստուծոյ վրայ ալ կ'առնեն: Բայց ինչպէս որ այնպէս բան մը չկայ որ մեծ գայ իրեն, նմանապէս այնպէս բան մըն ալ չկայ որ պզտիկ երեւնայ իրեն: Ա՛ն որոյ աշխատութիւնն կրած չըլլար փոքր գործերու զբաղելով:

2. Աստուածային գիտումը անշուշտ մասնաւոր բաներու վրայ ալ ըլլալու է. եթէ ոչ իւր գիտութիւնն ալ մերինին պէս անկատար եւ հատակոտոր եղած կ'ըլլայ: Աստուծոյ ամենագիտութենէն եւ նախասահմանութենէն, որ հաստատուած է Սուրբ Գրոց եւ բանականութեան համաձայն ըլլալը, կ'երեւնայ թէ երբոր Աստուած մարդոց վրայօք կը խորհի, չէ թէ ընդհանրապէս ալ ոմանապուպէսով կը խորհի, այլ բոլոր մարդոց վրայ անհատաբար, եւ ամենայն զանազան պարագաներով եւ վիճակներուն, որոնց մէջ կը գտնուին իւր աքանչելի լոյսէ: Այս կերպով կը խորհի համայն աշխարհի վրայ, եւ բոլոր անոր առանձին մասերուն վրայ՝ ի յաւիտենից. եւ ասոր համաձայն է իւր վճիռը տիեզերքին եւ բոլոր անոր մասերուն վրայ: Ա՛ն որոյ փոփոխութիւն մը չկրնար ըլլալ աշխարհիս ամենափոքր մասին մէջ, որն որ ինքը գիտած եւ պատուհասակած չէ իւր յաւիտենական վճռոյն մէջ:

3. Թէ մարդկային կառավար մը չկրնար նշմարիտ մտադրութիւն տալ իւր տեսչութեանը տակը եղած առարկաներուն, եւ թէ կը տիպարի անունդմէ ամենը մէկդի ձգել իբրեւ միւսներէն նուաստ, եւ անոնց վրայօք քիչ կամ բնաւ հոգ չտանիլ, ասիկայ՝ մարդկային անկատարութեան արդիւնքն է: Իւր մտաց կարողութիւնները որքան մեծ ըլլան, այնքան առաւել կարող պիտի ըլլայ մասնաւոր եւ փոքր բաներու զբաղիլ. եւ որքան որ այսպէս ընէ, այնքան առաւել արդար եւ անաչառ նկատողութիւն պիտի ընծայէ բոլորին. եւ հետեւապէս առաւել իմաստութեամբ եւ յաջողութեամբ կարող պիտի ըլլայ յառաջ տանիլ իւր կառավարութիւնը: Աստի Պղատոն աղեկ ըսաւ, թէ կատարեալ կառավարիչ մը հնարաւոր հոգ ունենալու է բոլոր իւր հպատակներուն եւ տէրութեան բոլոր պաշտօններուն վրայ, եւ անոնցմէ մէկը գիտողութենէ դուրս ձգելու չէ, որ չըլլայ թէ մասին վրայ զանցառութիւն ընելով, բոլորը վնաս կրէ: Այս անդուլ գործունէութիւնն է որ ամէն բանի կը հասնի, մինչեւ անգամ անանկ բաներու որ հասարակ մտաց տէր եղող մարդոց աննշան բաներ պիտի երեւնան, եւ զանոնք իւր օգտին կը դարձընէ. որուն համար համայն տիեզերքը սքանչացած եւ գոված է Կեսարը՝ Նաբոլէոնը եւ ուրիշ երեւելի կառավրիչները հին եւ նոր ժամանակաց: Թէեւ աս ճշմարիտ է մարդկային կառավարչաց նայելով, որքան եւս առաւել Աստուծոյ նայելով՝ իւր կառավարութիւնը յառաջ տանելուն մէջ. քանզի ինքը կարօտ չէ ամենափոքր բանի նախախնամութիւն ընելու հա-

մեր Հարկաւոր եղած դիտութեան եւ զօրութեան եւ կամ կամեցողութեան : Եթէ Աստուած պահպանողական հոգի չ'ստանէր ամէն մէկ մարդու եւ բանեւորու վրայ , ի՞նչպէս կարող պիտի ըլլար բոլորին բարութիւնը ապահով ընելու , այն որ այսքան մասերէ բաղկացեալ է , բոլորը սերտիւ իրար կապկցած : Բոլորը բաղում փոքր մասանց հաւաքումն է միայն . որոնցմէ ամենափոքրը՝ շղթային մէջի օղերուն կամ ժամացոյցին մէջի անիւներուն ուներեցած կապակցութեանը պէս անբաժանելի կերպով կապակցութիւն ունի ամենամեծին հետ : Աշխարհիս մէջ պատահած ամենամեծ յեղափոխութիւնները , պատերազմները , եւայլն , շատ անգամ ամենափոքր պատճառներէ յառաջ եկած են . — փոքր կայծէ մը մեծ հրկիզութիւններ , որ լայնատարած թշուառութիւն եւ կործանում պատճառած է : Այս բաներուն մէջ ինչ որ փոքր է՝ անբաժանելի կերպով կապակցութիւն ունի մեծին հետ : Ա՛ն որոյ Աստուծոյ նախախնամութիւնը կամ ամէն բաներու վրայ է , միւնչեւ անգամ մեր փոքր ըսածներուն , կամ Աստուածային նախախնամութիւն չ'կայ : Ընշուշտ այս երկուքին մէկն է , որմէ փախուստ չ'կայ :

4 . Մ՝արդիկ սովրած են շատ բաներ փոքր՝ անոնցմէ անօգուտ եւ միւնչեւ անգամ վնասակար սեպել . քանզի կարող չեն տեսնել անոնց օգուտն ու Հարկաւորութիւնը իրաց կարգին մէջ : Ա՛ն որոյ ասիկայ ապացոյց մին է մարդկային Հասկըցողութեան տկարութեանը , եւ մարդկային դիտութեան մեծ անկատարութեանը : Ոտայց քանզի Աստուած ստեղծեց բոլոր այս բաները , եւ կը յարատեւէ շարունակութեամբ անոնց գոյութիւնը , ուստի ան Հարկաւոր եւ օգտակար կը սեպէ զանոնք , եւ յարմար իւր դիտաւորութիւններուն յառաջ տանելու , իրենց ընդհանուրին հետ ունեցած կապակցութեամբը : Ուրեմն ինչ անվայելչութիւն կրնայ ըլլալ իւր իշխանութեանը , անոնց վրայ հսկել եւ զանոնք պահպանելը : Եթէ անպատուութիւն մը չէր Աստուծոյ անոնց գոյութիւն տալը , անպատուութիւն չէ ալ անոր զանոնք պահպանելը որոնց գոյութիւնը ինքը տուաւ : Ա՛յ յիրաւի իւր իմաստութիւնը զօրութիւնը եւ բարութիւնը իւր ամենամեծ գործքերուն մէջ օրքան որ յայտնի են , իւր ամենափոքր գործքերուն մէջ ալ գէթ նոյնքան յայտնի են , եւ շատ անգամ աւելի եւս :

Դ . Աստուծոյ Նախախնամութեանը տօղմոյ վրայ :

Երբոր Աստուծոյ նախախնամութեանը վրայ կը խօսինք , առաւել մասնաւորաբար իւր մարդոց վրայ ունեցած հոգը եւ անոնց հետ բռնած ընթացքը կ'ուզենք : Ա՛րդիկ՝ իրրեւ բարոյական էակներ , իւ սկզբան Աստուծոյ պատկերին պէս ստեղծուած եւ աշխարհին մէջ դրուած , յաւիտենական վարձուց վիճակի մը պատրաստուելու , իւր հոգածութեանը ամենէն արժանաւորներն են : Անոնց համար էր որ աշխարհն ալ ստեղծուեցաւ :

Ըն մասնաւոր բաները՝ որոնց նայելով Աստուծոյ նախախնամութիւնը կ'երեւնայ մարդոց վրայ՝ հետեւեալներն են :

Ա . Ա՛ներ կ'ենան ու կը տօղոցուին առանց Աստուծմէ կախում ունին :

Ա . Ա՛ներ կ'ունենան կախում Աստուծմէ՝ ա . իւր անքննադատ ընդունելութեանը նայելով : Ա՛նգի՝ թէպէտեւ մեր ծրագիրները իրրեւ Աստուծոյ գործիքներ մեր աշխարհ գալու միջոցներն են , սակայն Աստուած է ճշմարտապէս մեր ապարիչը եւ մեր գոյութեան հիմնակը : Ա՛ուրբ Կրոց ամէն տեղերէն կը տեսնենք թէ Աստուած ստեղծեց մեզ , եւայլն . Յով. ժ . 8 , 11 , 12 : Կոր . ԺԷ . 25 , 27 : Սաղ . ճԼթ .

13—16. եւ նաեւ՝ թէ ինքը իւր տուած կեանքին շարունակութիւնը կը պահպանէ, անոր բոլոր փոփոխութիւնները կը կարգադրէ, ժամանակը՝ տեղը՝ պատգամները կը սահմանէ, եւ համաձայն, անոր վերաբերեալ բոլոր բաները. Առ. ղ : գա : ճղթ : Կորնթ. ժէ. 28: Առաք. գ. ժ: — Հրեայները ամ ճշմարտութիւնը շատ պարզ եւ գեղեցիկ կերպով մը կը նկարագրէին, համարելով թէ Աստուած ճառագիրէն գէր մը եւ Ենոսայ գէր մը ունի կը պահէ, որոնց մէջ ամէն մարդ գրուած է, եւ իւր բաժինը իրեն սահմանուած. Առ. ճղթ. 16: Եսայի՝ Ենոսայ գիրքին ընթերցումը կը նշանակէ Քահանէ. Հրէ. ղբ. 32: Առ. կհ. 28: Նկարագրութեան միտքը ամ է. Աստուած կը սահմանէ մեր կենաց սկիզբն ու վախճանը. ինքը կատարելապէս գիտէ մեր բոլոր ճակատագիրը. մեր համայն գոյութեանը մէջ եղած ամէն բաները անկէ կախում ունին, եւ անոր իշխանութեանն ու կառավարութեանը տակն են:

բ. Իւր ՀԷՔՕՐՈՒԹԻՒՆՔ նայելով: Ո՛րքան որ պատահական՝ ներքին գոնէական երեւոյթ մեր մտածութեան ժամանակը, տակաւին Աստուծոյ սահմանադրութեանը տակն է. Յովէլ. ժգ. 5, "Տէրն անոր սահման դրիր, ու ամենեկին չկրնար անդին անցնիլ": Առ. ղ. 3, "գուն մարդը փոշի կը դարձընես, ու կ'ըսես՝ ետ դարձէք մարդոց զաւակները:" Առ. լա. 15 : ղբ. 4, 5:

2. Ո՛ՐՔ ԿԱՐՕՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ կախում ունին Աստուծմէ: Այս կարողութիւնները յոյժ զանազան են, բայց երկու ընդհանուր բաժանմանց տակը կը դասուին, հոգեւոր եւ մարմնոյն կարողութիւնները: Երբ՝ ինչպէս որ մարդը չէ տեսած ինքզինքին ամ կարողութիւնները, այնպէս ալ չկրնար պահել զանոնք իւր զօրութեամբը կամ ճարտարութեամբը: Ուստի իրաւամբ Աստուածաշունչին մէջ Աստուծոյ պարգեւները ըսուած են անուն: Անմահ նաեւ ձիրքեր, մտաւոր կարողութիւններ՝ տաղանդներ, քաջ գատողութիւն, յիշողութիւն, հմտութիւն, ասոնք ամէնը Աստուծմէ տրուած են. — եւ մէկ մարդու մը ամ բաներուն մէջ մէկ ուրիշը գերազանցելը, անոր կամացը եւ իմաստուն կառավարութեանը կը տրուի. Ելք. գ. 11: Հակ. ա. 17: ա Կորնթ. գ. 7: Պարապմունքէ ան բարկացող կապակցութիւնները, որոնցմով մենք երբեմն կը կարողանանք դիւրութեամբ այնպիսի գործքեր կատարել, որոնց վրայ մենք եւ ուրիշները պատրաստ պիտի ըլլայինք յուսահատիլ, մի միայն Աստուծոյ տրուելու են, թէպետեւ հակամիտական ենք շատ անգամ լոկ դիպուածին արդիւնքը համարել զանոնք: Որոշ մեր հակըցողութեանը չափը կարողութիւնը, չէ թէ մեր իմաստութեան ու ճարտարութեանը, այլ միայն Աստուծոյ իմաստուն եւ բարեսէր նախախնամութեանը ընծայելու ենք: Անարդող ամ բանը զգացընելը Սուրբ Հոգոյ հնղինականութեան մեծ նպատակն եղած է, որոնք ամէն տեղ ամ աստուածպաշտական եւ խոնարհ զգացումներուն կիրառութիւնը կը գովեն մարդոց, որոնցմով Աստուծոյ վրայ եղած հաւատքին մէջ կը զօրանան, եւ հպարտութենէ եւ անձնասէր կուրութենէ ազատ կը մնան: Ուստի միշտ մարդոց կարողութիւնները եւ զանոնք գործածելու մէջ ունեցած յաջողութիւնները ուղղակի Աստուծոյ կ'ընծայեն իրրեւ առաջին պատճառ. սակայն այնպիսի կերպով մը որ երկրորդական պատճառներն ալ, որոնք նաեւ անկէ կախում ունին, դուրս ձգուած չեն: Ամ արժան է ճիւ Յաղմոսը մէջ բերել, ուրկէ կը տեսնենք թէ մեր ամենազօրաւոր ջանքերը պարապը կ'ելլեն, թէ որ Աստուած մեզի յաջողութիւն չ'տայ:

Գ. Աստուծոյ կորուստ նպատակ վճռա-

ին , և՝ անոնց գործերը եւ նպատակները յայտնելու համար կը գործածէ ։

1 · Ըսիկայ այնքան յայտնապէս եւ ընդհանուր կերպով ճշմարիտ է որ նոյն իսկ հեթանոսները անգամ կը խոստովանին ։ Ըսիկայ մէկ առակ մը եղած է թէ՝ մարդիկ ան են ընդհանրապէս ինչ որ պարագաները ղերենք կ'ընեն ։ Ար՛ա դոց վիճակը՝ զգաղմունքները՝ ախորժակները՝ ուրախութիւնները եւ տրտմութիւնները , կարի մեծ աստիճանաւ , իրենց ծննդեամբը որոշուած են ։ Ան կը կը ծնի Բաբիլոնի ջերմագին երկրին մէջ , եւ ժամանակին կ'ըլլայ վայրենի եւ կողոպտիչ Պէտուին մը անապատին մէջ ։ Առիւծը կը ծնի Վամի հարստահարեալ որդւոցը մէջ , եւ անոր անօգնական ցեղին նուաստութիւնը՝ զրկանքները եւ անպատմելի թշուառութիւնները կ'ըլլան իւր դատակնիքը ։ Անգուն ժառանգութիւնն է հանգստութիւն՝ պատիւ՝ հարստութիւն եւ բարեկեցութիւն ։ միւսինը տգիտութիւն՝ մերկութիւն՝ աշխատութիւն եւ թշուառութիւն ։ Անկը կը ծնի բարեկեցող եւ քրիստոնէական ներդործութիւններու տակ , կ'ըլլայ այնպիսի ծնողաց զաւակ որոնք կը դաստիարակեն զինքը առաքինութեան ճամբանելուն մէջ , եւ կը հանեն ամենաարժէր օգտակարութեան եւ պատուոյ աստիճանի մը վրայ ։ միւսը կրօնքը ատել՝ ամենայն սանձերը մէկդի ձգել՝ յանդգնաբար ամենայն մերկութեան եւ յանցանքի մեղքի մէջ դիմել կը սորվի , եւ թշուառաբար ջարգործի մը մահուամբ կը մեռնի ։ Անգուն ծնողները զինքը վերջապէս գահի վրայ կը դնէ ։ միւսինը՝ մուրացկան կ'ընէ ճամբուն վրայ ։ Արդոց երբեմն իրենց վիճակին գժուարութիւնները յաղթելու մէջ յաջողութիւն գտնելը եւ ստորին ու աղքատ վիճակէ մը հարստութեան եւ մեծութեան ելլելը , մեր հիմայ խօսածնեղուն դէմ չ'գար ։ Թէ եւ այս այսպէս է՝ տակաւին այս ճշմարիտ է թէ մարդիկ ընդհանրապէս իրենց կեանքը ան վիճակին մէջ կ'անցընեն , որուն իրենց ծնունդը սահմանած է զիրենք ։ Այս իրենց առաւել բարեբաղդ ընկերներուն մէջ տեղը զանազանութիւն ընելը ի՞նչ բան է ։ Ընկերակայ մէկ խօսքով բարձր մտաւոր կարողութիւնները՝ զօրաւոր կամք մը եւ յաջող պարագաները է ։ Այդ ձվ կու տայ մեկուն այն բաները որոնք միւսէն ետ պահած են ։ Այն միակ հաւասարութիւնը որ կրնանք հաստատել թէ մարդոց մէջ կայ , էական իրաւանց հաւասարութիւնն է . քանզի աս ստոյգ է որ մարդոց ոչ ֆիզիքական եւ ոչ իմացական կազմութեանը եւ ոչ անոնց պարագաներուն մէջ երբէք եղած կամ պիտի ըլլայ որ եւ իցէ մէկ հաւասարութիւն մը ։ Ստուած ոչ երբէք երկու մարդոց միեւնոյն շնորհքները կու տայ ։ Այս սակայն մարդկային կենաց ընթացքը աս շնորհքներուն նայելով է ։ Այս ճշմարտութիւնն ալ դիտէ թէ՝ գրեթէ ոչ մեկուն կենաց ընթացքը՝ ասպարէզը երբէք իւր երիտասարդութեան ժամանակը անոր վրայ ըրած երեւակայութիւններուն մնահացառ ։ Վէրի շատերը այսպէս չ'մնահացած կը գտնեն ։ Անոնց վրայ ի վերջ եղած պատմութիւնը յոյժ տարբեր է իրենց առաջին տարիներուն մէջ ունեցած նպատակներնէն եւ ըրած երեւակայութիւններնէն ։ Ընակընկալ դէպքեր անոնց բոլոր գաղափարները փոխած են . անոնց վիճակը այնպիսի տեղերու՝ տեսարաններու եւ գործերու մէջ ձգած են , որոնք բնաւ չէին յուսար յառաջմանէ ։ Արդկութեան հասակին հանդուներէն , ջրսեմ ծերութեան , ձվ գոչած չէ շատ անգամ , թէ յիրաւի «մարդուն սիրտը իւր ճամբան կը հնարէ . բայց անոր քայլերը Տէրը կ'ուղղէ» ։ Ինքը մեր ձեռնարկութիւններուն յաջողութիւն կ'ուտայ , կամ կը խափանէ զանոնք ։ Իւր «նախախնամութիւնը մեզ ուղած տեղը

կը տանի : Մէկ ժամը կրնայ փոխել բոլոր մեր հանդամանքները՝ բաղձանքները եւ դիտաւորութիւնները , եւ սահմանել մեզ այնպիսի տեղւոյ մը , ուր որ երբեք խորհած չէինք մեր ոտքերը դարձընել , կամ այնպիսի գործոց՝ որոնց մէջ մտնել երբեք մտքերնիս անցած չէր . կամ եթէ այս ալ չէ , կրնայ այնպիսի փոփոխութիւն մը տալ մեր ամենէն վստահ եղած գաղափարներուն , եւ այնպիսի յանկարծական բաներ մէջ բերել , որոնք բոլորովին մեր կարողութենէն վեր ըլլան փարատելը :

2 . Լաւ ինչ որ անհատից նայելով ճշմարիտ է , նոյնը հաւասարապէս ազգաց եւ ժողովրդոց նայելով ալ ճշմարիտ է : Ազգերը անհատից հաւաքումն են : Ասոնք աստուածոյ անհատից վրայ գերագոյն ինքնիշխանութիւն ունենալնին հարկաւ կը կրկնեւի թէ նոյնը անոնց հաւաքմանը վրայ ալ ունենալու է : Սկզբ ի զատ՝ ազգաց բազդը երբեմն մանաւանդ անհաներէկ կախում ունի : Ղեկքսանդր՝ Կեսար՝ Փրեդերիկոս՝ Նափոլէոն , — Պօղոս՝ Աւհամմէտ՝ Լութեր—ո՞վ կրնայ հաշուել ասոնց ըրած ազդեցութիւնը ազգաց պատմութեանը վրայ : Ո՞վ կը համարձակի ջանք ընել գտնելու թէ հիմայ աշխարհին վիճակը ինչ պիտի ըլլար , եթէ ասոնք կամ ասոնց պէս ուրիշներ երբեք չըլլային իրենց սահմանուած գործը կատարելու : Ո՛րանաւոր կէտի մը մէջ ազգի մը յաջողութիւնը կամ թերուանաւութիւնը շատ դարերու համար , կրնայ մէկ անձի մը ասպարէզին հետ կամ հոն ներկայ ըլլալուն կամ անոր բռնած ընթացքին հետ կապակցութիւն ունենալ : Իմաստութիւն եւ կարողութիւն եւ այն ամենիւ յատկութիւնները որոնք են ազգաց օրհնութեանը ոչ թէ կործանմանը համար , Էհովային են : Նաեւ հաւասարապէս՝ անկէ են այն պատեհութիւններն ու ազդեցութիւնները որ առանց անոնց ոչ մէկ բանի մը մէջ յաջողութիւն կ'ըլլայ : Արդար Տէրը Աբիտոփելին միջոցովը գործ պիտի տեսնէր , անոր խորհուրդը այնպէս կ'ըլլայ "ինչպէս որ մէկը Աստուծոյ խօսքը հարցընէր" . (բ Նահ . ժգ . 23 .) բայց երբոր Աստուած անոր "աղէկ խորհուրդը" ցրելու հրաման կ'ուտայ , անատենը անիկայ մարդոց համարմանը մէջ (բաց ընթերցուն) "Իսրաէլեան կը գառնայ" : բ Նահ . ժե . 31 : ժէ . 14 : Կամ ինչ որ յոյժ ընդհանուր է , ճարտարամտութիւնն ու նախատեսութիւնը եւ դատումը , որ ժամանակ մը գրեթէ աստուածային ազդեցութիւն կը թուի , երբոր տկարութեան եւ սխալմունքի կը փոխուին : Աստ երբեմն մէկ երեւելի օրինակ մը , որուն միտքը անմիջապէս չ'դառնար ան սքանչելի մարդուն վրայ , որուն անունը արդէն մէջ բերինք՝ Նափոլէոն Պոնապարթ : Մինչեւ որ ան գործը կատարեց որուն համար Նախախնամութիւնը սահմաներ էր զինքը , ան կորովամտութիւնն ու իմաստութիւնը որոնցմով պատերազմական ու քաղաքական գործերու մէջ գործեց , կատարելապէս հաւասար էին իւր անհամեմատ զօրութեանը ու համարձակութեանը , եւ գրեթէ ուզղակի գերմարդկային իմաստութեան աւանդորդութեանը տակը համարձակ տուին զինքը . բայց երբոր իւր պաշտօնը կատարեց լինցուց , եւ փոխարէն աւանելու օրը եկաւ , ինչ զարմանալի սխալմունքներ արագութեամբ մէկմէկու եռեւէ պատահեցան , մինչեւ որ մէկ անգամին նեղ րոպէի մը մէջ ինքը գոչեց թէ՝ "երբեք չ'սխալեր ես ինք" : —Կարձեալ Աստուծոյ ազգաց վրայ ունեցած գերագոյն ինքնիշխանութիւնը , անոնց բնական բաներ՝ հարստութիւն եւ զօրութիւն տարբեր աստիճաններով տալուն մէջ կ'երեւնայ , որ իհարկէ մեծապէս կը ներգործէ անոնց բնութեանը եւ վիճակին վրայ : Նաեւ դիպուածոց մէկմէկ կախում եւ իրարու հետ կապակցութիւն ունենալնին

ալ յայտնի է, որոնք շատ անգամ մարդկային խելքէ դուրս են ու իշխանութեանը տակը չեն։ Վիպասածով ատրճանակի մը պարպուիլը — մեկ ստորին պաշտօնատարի մը շիտակութեան եւ երկիւղի մէջ դժբաղդաբար տուած մեկ հրամանը — թագաւորական ընտանիքի մը բաղդը կ'որոշէ եւ թագաւորութիւնը տակնուվրայ կ'ընէ։ Անշուշտ շատ անգամ պատերազմներու վախճանը եւ աղէտ մը կամ շատ աղետու երկար ժամանակի քաղաքական պատմութիւնը միայն այսպիսի մեկ դիպուածով մը, կամ ինքնին շատ ոչինչ սեպուած մեկ պարագայով մը վերջացած ըլլալը՝ ամէն պատմութեան հետամուտ ըլլողը գիտնալու է։ Վիճաբերու եւ նոր հնարքներու պատմութիւնը, եւ անոնց բաներու ալ որոնցմէ ընկերութեան յառաջադիմութիւնը կախում ունի՝ յայտ յանդիման կը ցուցընէ թէ աստուածային ձեռք մը կայ անոնց վրայ, բայց ասոր վրայ չենք կրնար խօսիլ մենք։ Կառավարութեանց գործքերու մէջ, ի՞նչ անհիւ աղէտներ կ'առաջնորդեն ան գործքերուն։ ի՞նչ մանր պարագաներէ — այնպիսի պարագաներէ որոնք երկրային իմաստութիւնը ոչ երբէք կրնայ նախագուշակել — գտնուած է թէ կախում ունեցեր է յաջողութիւնը կամ ձախողութիւնը բազմապատիկ դէպքերու մէջ։ — Սակայն Աստուած աղետներուն վրայ կառավարող ըլլալը առաւել աքանչելի կերպով կ'երեւնայ անդ երեսուն մէջ որոնք որ ինքը յառաջ կը բերէ անոնց վրայ եղած կառավարիչներուն ըրածներէն կամ անոնց ժողովրդոցը մէջ պատահած դիպուածներէն։ Երբեմն շատ անգամ ամենաճարտար եւ լաւ մարդկային տեսութեան իմաստութեամբ հնարուած գաղափարները, որոնց որոշեալ նպատակին ծառայելնուն վրայ վերջին աստիճան վստահութիւն եղած է, բայց սակայն ի վախճանի գտնուած է թէ այնպիսի արդիւնքներ յառաջ բերած են որոնք բոլորովին հակառակ են իրենց տերոջը ակընկալութիւններուն, եւ որոնք գուցէ ոչ երբէք մարդկային ամենասուր խելք մը կը նախագուշակէր։ Երբեմն շատ անգամ ամենաիմաստուն եւ կրօնամիտ քաղաքագէտներ եւ կառավարիչներ ի գերեւս եղած են իրենց կարգագրութիւններուն մէջ։ Իրենք իրենց մեկ նպատակ մը կ'առաջադրեն, յոյժ անհամբեր երկայնամիտ կ'ըլլան անոր հասնելու միջոցներուն, պարագաները կ'օգնեն անոնց, վերջապէս կը յաջողին իրենց դիտաւորութիւնները տեղը կը տանին, կ'ուրախանան իրենց նպատակին հասնելնուն համար։ Այդ շուտով նոր բաներ յառաջ կու գան, աներեւոյթ կապակցութիւններ երեւան կ'ելլեն, անակընկալ դէպքեր կը պատահին, եւ ոչ միայն շէնքը որուն համար այնքան երկար ժամանակ եւ բաղում նեղութեամբ աշխատեցան կանգնել՝ կը փլչի գետնին հետ հաւասար կ'ըլլայ, այլ շատ անգամ նոյն իսկ անոր կառուցմանը համար գործածուած միջոցներէն կը պատճառի անոր կործանումը։ Հասկայն աշխարհի պատմութիւնը Աստուծոյ աղգաց հետ բռնած ընթացքին նկարագրութիւնն է։

3. Աս վարդապետութիւնը թէ Աստուած մարդոց վրայ կը կառավարէ եւ անոնց վրայ կը նախախնամէ, որն որ իր մէջը մարդկային գործողութիւն ալ կը պարունակէ, եւ ամենափոքր բաներու ալ կը վերաբերի, Աւրբ Գրոց մէջ շատ տեղ գրուած եւ բացատրուած է։

ա. Ան համարները կը սորվեցընեն, որոնք յայտնի խօսքով կը ծանուցանեն թէ Աստուած կը թագաւորէ ամենուն վրայ, իւր կամքը յառաջ կը տանի երկրի բնակիչներուն մէջ, եւ զանոնք կը գործածէ իւր ողորմութեան կամ դատապարտութեան նպատակները կատարելու համար իւր ուզածին պէս։

Տես վերոյիշեալ տեղերէն զատ Հեռաւեւաներն ալ · Յոյս · ժԹ · 6 , 16 · Աղ · Հե · 6 , 7 : Ճկ · 6 · Պան · գ : 17 , 35 : Լսայ · խգ · 28 : խե · 1 , 4 , 5 , 7 : իզ · 10 : Լպէ · իե · 14—17 : Լբ · է · 27 : գ Թես · ե : 1 : Ա՛ռջ · գ · 6 : Ա՛տ · ժ զ · 33 : ժԹ · 21 : Լրէմ · ժ · 23 :

բ · Ա՛ստուծոյ ժողովգին եղած խոստմունքները աս վարդապետութիւնը կ՚հաստատեն : Ասոր իբրեւ մէկ օրինակ մը տես մեր Փրկչին իւր աշակերտներուն ըսածը՝ Թէ ինչպէս որ մէկ ձնձղուկ մը գետինը չ՚ինար առանց իւրոց Հօրը , այնպէս ալ անոնց գլուխն բոլոր մազերը համրուած են : Աղաղ · ժ · 29 , 30 : Խոստմունքն այս է Թէ անոր ապաւինողին գլուխն մէկ մազը գետինը չ՚պիտի իյնայ առանց Աստուծոյ գիտցողութեանը եւ սահմանութեան : Ասոր վրանդը՝ որուն դէմ զգոյշ ըլլալու է , շատ անգամ մարդոցմէ կ՚ելլէ : Լեթէ չար մարդիկ աշխատին չարիք հասցընել Քրիստոսի պատիկներին մէկուն գլխուն , ըսուած է Թէ Թող չ՚պիտի տրուի անոնց որ չարչարին , եթէ ոչ Աստուած մէկ բարի նպատակ մը ունենայ ան չարիք երեւցածովը չարաչ տանելու . անոր վրայ իրաք չարիք մը չ՚պիտի գայ : Անարդոց ըրած չար գործքերը կ՚արդիլէ կամ առնից ուզած չարաչ գալիք հետեւանքները տակնուվրայ կ՚ընէ , եւ ան գործքը արուի առ բանը կ՚ընէ , այսինքն՝ որով իւր նպատակը չարաչ տանելու համար կը գործէ , շատ անգամ մարդկային գործողութիւն է : Ուրեմն ամէն տեսակ մարդկային գործքերը աստուածային նախախնամութեան սահմանին տակը կ՚ինան : Տես Հռոմ · ը · 28 , բան մէկտեղ անոնց օգտին համար պիտի գործեն՝ որոնք որ Աստուած կը սիրեն[1] : Լեթէ Աստուած ամէն բան ճը շարիթ քրիստոնէից օգտին համար կը բանեցընէ , ասկէ բան՝ մարդոց գործքերն ու անոնց արդիւնքներն ալ մէկ տեղ՝ անոր իշխանութեանը տակին եղած ըլլալու են : Տես նաեւ ա Կորնթ · գ · 21 , 22 : ա Տիմ · գ · 8 : Աղ · Լբ · 10 : զա : զբ : Հռոմ · ժզ · 7 : գ Թես · ժե · 39 : բ Պետ · ժգ · 11 : Լսայ · խա · 11 , 12 : ծգ · 15 , 17 : Ա՛տ · գ · 25—33 : Գործ · ժբ · 10 : Աղ · Հբ · 4 , 14 : ճիե · 3 : եւայլն , եւայլն : Այսպիսի խոստմունքներով Աւետ Գիրքը լեցուն է :

գ · Աստուածաշունչը կը պարունակէ նաեւ շատ զանազան նախօրօք-չափ-նիշանիւ , որոնցմէ շատերը մարդոց միջոցովը պիտի կատարուէին , եւ որոնց շատերուն կատարմանը՝ յոյժ բազմաթիւ անձանց փափաքները բնականապէս ձեռնտու պիտի ըլլային Թէպէտ անոնց ամէնն ալ ան նախագուշակութիւնները կամ մէկ կառավարող ձեռք մը ըլլալը ոչ երբէք նկատելով պիտի գործէին : Այսպէս են Հրեից վերաբերեալ մարգարէութիւնները . Գ Եսա · իզ · 33—44 : Լրկ Օբդ · գ · 27 : իբ · 25—37 , 45—49 , 63—67 , եւայլն . Հետեւեալ քաղաքներուն կործանմանը վերաբերեալները , այսինքն՝ Նինուէի . (Նաւում · Բոլոր մատեանը .) Խարիսնի . (Լսայ · ժգ · 1—22 : ժգ · 4—23 : եւայլն .) Տիւրոսի . (Լպէ · իզ · 14 , 15 , եւայլն ,) Լրուսաղէմի . (Լրէմ · իզ · 18 : Լպէ · է · 7 , 9 , 15 : Աղ · իգ · 15 —33 , եւայլն .) եւ ասոնց հետեւեալ տէրութեանց անկմանը վերաբերեալները , այսինքն՝ Ասորեստանի , Եգիպտոսի . (Լպէ · Հ · 6—26 : Հբ · 15 : Օբդ · ժ · 11 :) Եգովմի . (Լրէմ · խթ , 7—22 : Լպէ · Հե · 1—4 : Եզեկ— 2 , 3 , 8 , 17 , 18 : Ա՛տ · ա · 3 , 4 :) եւայլ եւս ուրիշ քաղաքներու : Ի՞նչպէս եղաւ որ աս ամէն գեպքերուն մէջ այնքան հակառակ մարդկին բուն իրենց գաղափարները յառաջ տանելով ձեռնտու եղան Ասոր նպատակները կատա-

[1] Բնագիրը այսպէս է :

քելու, որն որ չէին ճանչնար, եւ որն որ իրենց խորհրդին մէջ չունեցան երբեք։

Աստուածաշունչին մէջ գտնուած նախագուշակութիւններուն մէջ մէկ հատ մը կայ, որն որ պէտք է մանաւանդապէս մեզ ուրախացընէ՝ քրիստոնեայ ըլլալնուս համար, այսինքն՝ թէ աշխարհը պիտի լեցուի Աստուծոյ փառքին գիտութիւնովը, եւ ամէն մարդ զանիկայ պիտի ճանչնայ եւ հնազանդի անոր։ Նայ. ժա. 9։ բ. 2—4։ Երէ. ը. 10, 11։ Պաղ. հբ. 6—17։ իբ. 27։ ձգ. 9։ Յայտ. ժա. 15, եւայլն։ Ասիկա մարդկային սատարութեամբ պիտի կատարուի, որն որ Աստուածային ձեռքը վեր պիտի հանէ՝ ի գործ դնէ եւ յաջողէ։ Աստուծոյ՝ Ուսուցանին միջոցով մարդոց սրտերուն վրայ ներգործող զօրութիւնովը յառաջ պիտի երթայ ան։ Հիմայ մէկ մեծ հակառակութիւն մը շարունակ յառաջ կ'երթայ աշխարհին վրայ հոգեւոր բարւոյն եւ չարին զօրութիւններուն մէջ տեղը Աստուծոյ եւ Սատանային մէջ տեղը — որուն բոլորովին վերջացնելը Աստուած մեծ փառք պիտի ընդունի։ Աշխարհը որ այսքան երկար ատեն բռնութիւնով անիրաւութիւնով եւ անօրէնութիւնով լեցուեր է, իր ամէն կողմերովը պիտի ըլլայ խաղաղութեան արդարութեան եւ երջանկութեան բնակարան։ Այրդոց բնաւորութիւնն ու վիճակը անհունապէս պիտի փոխուի։ Մարդկային ընկերութեան բոլոր կերպարանքը պիտի փոխակերպի։ Ասոնք աշխարհին թագաւորութիւնները որ այնքան ժամանակ սատանային թագաւորութիւններն եղած էին, մեր "Տէրոջը եւ Քրիստոսի թագաւորութիւնները" պիտի ըլլան։ Աստուած պիտի ընէ ասիկայ։ բայց մեր այս օրհնեալ վախճանին վրայ ուշնեցած յոյսերը ունայն եղած պիտի ըլլային, եթէ Աստուած իբրեւ գերագոյն կառավարիչ մը կարող չըլլար ըսելու "թէ իմ խորհուրդս պիտի հաստատուի, եւ իմ ամէն կամքս պիտի կատարեմ"։ Նայ։ խլ։ 10։

դ։ Յոյժ բազմաթիւ շահաւէտ նաւոր էսկատոլոգիական կան Սուրբ Գրոց մէջ Աստուծոյ մանաւանդ նախախնամութեանը վրայ։

(1.) Նէ նախ՝ Յովսէփին պատմութեանը վրայ նայէ, որն որ օրինակով կը բացայայտէ աստուածային նախախնամութեանը ընդհանրութիւնն ու մանաւանդութիւնը։ Յովսէփին ծնողքենէն շատ տարիներ առաջ Աբրահամին յայտնի եղած էր թէ իր սերունդը մէկ ծառ երկիր մը պիտի երթայ եւ այն երկրին ժողովրդին չարութեան հարուածը պիտի ծառայէ եւ թէ յետոյ Աստուած պիտի դատէ այն ազգը եւ իր սերունդը շատ ստացուածքով պիտի հանէ։ Ծննդ. ժե. 13, 14։ Աստիճանով հարկ եղաւ որ Յակոբին ընտանիքը Եգիպտոս երթայ բնակի, որ ասիկա ալ վրայ անոնք ոչ խորհուրդ ունէին եւ ոչ կամք։ Պարզապէս՝ Յովսէփին յայտնուեցաւ երկու երազներով թէ իր հայրն ու մեծ եղբայրները իր առջեւը պիտի ծռին իբրեւ իրենց գլխաւորը։ Աստի Աստուած երկու մանաւանդ դիտաւորութիւններ ունէր Յովսէփին վրայով։ Հիմայ տես թէ ինչպէս կատարեց անոնց երկուքն ալ։ Իր եղբայրներուն ձեռքովը՝ որոնք կ'ուզէին սպաննել զանիկայ, ան Իսմայէլացիներուն ծախուեցաւ, որոնք պատահմամբ այն բանպէին հանկէ կ'անցնէին՝ երբոր անոնք կը խորհէին թէ ինչ ընեն անոր։ Իսմայէլացիները զինքը Եգիպտոս կը տանին եւ գերիի մը պէս կը ծախեն։ Իր տէրոջը կնոջը միջոցովը ժամանակ մը եղբը բանտը կը ձգուի։ Հոն փառաւորին երկու պաշտօնեաներուն երազները կը մեկնէ, ու տուած մեկնութիւնը երկուքին ալ ճիշդ կ'ելլէ։ Այս բանը թագաւորին երկու երազները մեկնելու, եւ գրեթէ ան-

տահման իշխանութեամբ առաջին պաշտօնեի աստիճանին բարձրանալու կ'առաջնորդէ զինքը : Աստիկ սով մը կ'ըլլայ , եօթը տարի կը տեւէ , եւ մինչեւ գառաներուն վրայ կը տառըծուի , բայց Յովսէփին իմաստուն կարգադրութիւններովը առատ ցորեն կը շահմարանին Եգիպտոսի մէջ առատութեան եօթը տարիներէն : Սովը Քանանի մէջ Յակոբին ընտանիքին վրայ կը սաստկանայ , եւ անոնք ալ ըսելով թէ ցորեն կայ Եգիպտոսի մէջ , տղաքը՝ Ռուբինը տասնը թոզելով , կ'երթան պաշար առնելու : Այս յոյժ պանծալի դիպուածներուն կարգը առնելի կը բերէ որ ամէնն ալ Յովսէփին առջեւը կը խոնարհին , անոր տեսած երազներուն պէս , եւ բոլոր ընտանիքը նոյն գառաւին մէջ կը բնակին : Ոբան մեկնիչու կարծեցած դիպուածներէ , որոնց ամէնն ալ մարգկային կարճ կամաւ ունեցող բաներ էին , Աստուածային մտաց աս դիտաւորութեանց կատարմանը կը ծառայեն , որոնցմէ մեկը թէ որ կարդէն գուբս եկած ըլլար , մարդկօրէն խօսելով , վախճանը նպատակին չպիտի հասնէր : Թէ Իսմայէլացիները այնպէս պատահեր որ անկէ չանցնէին ճիշդ այն րոպէին , Յովսէփը անոնց չպիտի ծախուէր : Անոնց անիկայ գնելը իրենց եւ Յովսէփին ինքը եղբայրներուն կամքէն կախում ունէր , որոնք աս բանին մէջն էին : Թէ այնպէս պատահէր որ Յովսէփ Պետափրէսէն զատ մէկ ուրիշ տէրոջ մը ձեռքն ինար , կամ թէ որ Պետափրէսին կինը ան բանը ջնջէր , ինքը այն կերպով բանտը չպիտի ձգուէր , կամ թէ որ անոր դէմ եղած չարախօսութիւնը ժամանակ մը եռքը ըլլար , փարաւոնին պաշտօնեները բանտէն ելած պիտի ըլլային , կամ թէ որ մատակարարապետը Յովսէփին վասոյք իր ապերախտ անհոգութեանը մէջ մնար , Յովսէփ փարաւոնին դէմ չպիտի բերուէր . եւ ասկէ ի զատ ուրիշ ինչ անհաւանական բան կայ՝ ինչպէս փարաւոնին մէկ աղքատ Իբրայեցի պատանի մը , գերի մը , բանտէն՝ իր կարողութեանը մէջ եղած ամենաարժէք իշխանութեան հանելը : Սակայն աս ամէնը եղաւ : Բոլոր այս պարագաները այնպէս կարգի դրուած եւ կապակցած էին , եւ բոլոր այս անձինքը (ամենայն ազատութեամբ գործելով ,) այնպէս կամեցան եւ գործեցին որ Աստուած անոնցմով իր նպատակները կատարեց : Ինչպէս որ Յովսէփ ըսաւ իր եղբայրներուն ինքզինքը անոնց յայտնած ժամանակը . "Ես հիմայ իս հոս խրկողը գուք չէք , հապա Աստուած է , որ իս փարաւոնին հայր՝ եւ բոլոր իր տունին տէր՝ ու Եգիպտոսի բոլոր երկրին իշխան դրաւ" : Ծննդ . խե . 8 :

Բ . Դարձեալ՝ ուրիշ դիպուած մը ձեռք առնենք , զոր օրինակ Իսրայէլի թագաւորին Աքաբին մահը : Մինչեւ այս մարգարէն յայտնապէս ըսաւ Աքաբին թէ՝ եթէ չարութեամբ Նաբովթի Դաղաադը երթայ Ասորիները զարնելու , պատերազմին մէջ պիտի խնայ : Աքաբ որոշեց միտքը գրածը ընելու , եւ ուղելով իր կեանքը պաշտպանել եւ գուշակութիւնը սուտ հանել , իր գաշնակցին Յուդայի թագաւորին Յովսափատին ըսաւ որ ճակատամարտին մէջ իր արքայական կերպարանքովը մտնէ , քանի որ ինքը ծպտեալ եւ հասարակ զինուորէ մը անտարբեր պիտի ըլլար : Ասորւոց թագաւորը հրաման ըրաւ որ երբեք մէկու մը չնային այլ միայն Իսրայէլի թագաւորին , որ հետեւապէս Յովսափատ անոր տեղը սեպուելով քիչ մնաց իր կեանքը պիտի կորսնցընէր : Այդ ինչպէս Ասորիները ծպտեալ Աքաբը պիտի գտնէին : Անոնք չգտան անիկայ , բայց Տէրոջը ձեռքը բռնեց անիկայ : "Սարդուն մէկը առանց մէկ դիտաւորութեան մը իր աղեղը քաշեց , ու Իսրայէլի թագաւորը զտահին

օղակներուն մէջէն զարկաւ»· գ Թես· իբ · 3ի : Ըստ ևթէ Ը քաաբ ան րոպէին հոն չըլար ուր որ էր · կամ թէ որ աղեղը քաշող մարդը իւր եղած տեղէն ուրիշ տեղ մը ըլլար · կամ թէ որ ան րոպէին աղեղը քաշել չ'կարհէր · կամ թէ որ իւր աղեղը քիչ մը վեր կամ քիչ մը վար , դէպի աջ կամ դէպի ձախ ուղղէր , Ը քաաբին մահաբեր հարուած տալու մէկ տեղին չ'պիտի կրնար զարնել , եւ ասանկով անիկայ չ'պիտի մեռնէր :

գ · Հարկ չէ որ այլ եւս այսպիսի օրինակներ յառաջ բերենք : Ըստնցմէ կը տեսնենք էէ թէ միայն ինչպէս մարդոց բաղձանքները եւ գործքերը կը գործածուին , այլ թէ ինչպէս Ըստուծոյ նախախնամութեանը կատարուելուն մէջ ամենաիրար դիպուածները մասն ունին : Այլ արժան է մասնաւոր կերպով յիշել ,

5 · Թէ իւր նախախնամութիւնը ի գործ դնելուն մէջ ամբարիշտ մարդոց չար գործերը իբ գործածէ իր նպատակներուն յարմարելու համար :

ա · Յովսէփին դիպուածին մէջ այսպէս ըրաւ : Ընոր եղբայրներուն նախանձն ու անգութ առերեսութիւնը՝ եւ Պետափրէսին կնոջը չար ցանկութիւնները անիկայ Եգիպտոսի մէջ թագաւորին երկրորդը ըլլալու աստիճանին բարձրացնող պատճառներուն՝ ուրիշ պատահած բաներուն չափ՝ հասկան մէկ մասն էին : Եթէ եղբայրները անիկայ չատէին եւ չ'փախաքէին իրենց մէջէն վերցնել անոր գլխուն ապառնը բերելով , չ'պիտի ծախուէր ու Եգիպտոս չ'պիտի երթար · եւ թէ որ Պետափրէսին կինը ան րոպէ բանը չընէր , անիկայ բանտը չ'պիտի ձգուէր ու ասանկով յայնժրդ դիպուածներն ալ չ'պիտի պատահէին :

բ · Ուրիշ ժամանակ մը Ըստուած ուղեց իւր ժողովուրդը ծառայութեան երկրէն բար՛ձ ձեռքով մը հանել , եւ ցածցնել Եգիպտոսի հաստատածները ու սաստիկ պատժել ժողովուրդը իրենց թանձր կռապաշտութեանը համար : Այլ այս բանը կատարուելու համար փարաւոն յամառեալ կենալու էր ժողովրդին երթալը թող չ'տալով : Իւ անոր համար Ըստուած Մովսէսին եւ Ըհարոնին ըսաւ՝ «Իս պիտի խոստացնեմ փարաւոնին սիրտը որ թող չ'տայ ժողովուրդը որ երթան» · այսինքն՝ ինչպէս որ Ասւրը Եգիպտոսի միջոցաւ այս է , Ըստուած (էէ թէ մէկ դրական ուղղակի ներգործութիւն մը պիտի ընէ անոր սիրտը խստացընելու , այլ) պիտի թող տայ որ անոր ապականեալ յօժարութիւնները ուղածնուն պէս գործեն · եւ իւր նախախնամութեան պարագաները այնպէս պիտի կարգադրէ որ՝ անոր այսպէս ընելը իր կամքին յայնժրդութեանը նպաստաւոր ըլլայ ու էէ թէ հակառակ գայ : «Ընոր համար քեզ դըրդեցի , որ քու վրադ իմ զօրութիւնս ցուցընեմ , ու իմ անունս ամէն երկիր զրուցուի» , Հռոմ · թ · 17 :

գ · Ըստուծոյ իրեն չ'հնազանդող ազգերուն դէմ սպառնացած պատիժներուն մէջ , սուրը շատ անգամ միշտած է իբրեւ գլխաւորներէն մէկը՝ Հատիթ ամբարիշտները «Ըստուծոյ սուրը» եւ «անոր ձեռքը»[1] կը կոչէ , Սաղ · ժէ · 13 , 14 : Իրբոր Հրէաները պիտի պատժէր անոնց իրեն դէմ ըրած ապստամբութիւններուն համար , անոնց թշնամիները վրանին բերաւ որ կործանեն եւ աւերեն զանոնք : «Տէրը՝ Յուգան ու Իրուսաղէմը Բաբելոնոսորին ձեռքովը (գերութեան) տարաւ» : ա Պնաց · զ · 15 : «Ձ ասն զի ահա» կ'ըսէ Ըստուած , «Իս պիտի զարթուցանեմ Քաղդէացիները , ան դառն եւ երագ ազգը , որ երկրին լայնութեանը մէջ կը պտըտի իրենը չեղած բնակեալ տեղեացները տիրելու համար» : Իւ կը յայտնաբանէ , «Ո՛վ Տէր , դուն անոնք

[1] Բնագիրը այսպէս է ։

կորգնիր պատժոյ համար , եւ Ա՛վ
Տ.ղոյ Աստուած , դուն անոնք սահմա-
նեցիր ուղղութեան համար» : Ընդ .
ա . 6 , 12 : Տես նաեւ ա Թագ . ժբ .
11 , եւ շատ ուրիշ տեղս նման տեղ-
ուանք : «Ա՛ստ Աստուծոյ թագա-
ւորին» , կը գոչէ Աստուած , «որ իմ
բարկութեանս գաւազանը եղար . որուն
ձեռքի գաւազանը իմ սրամտութիւնս
է : Ծանիկայ կեղծաւոր ազգի մը
վրայ պիտի խրկեմ , ու իմ սրդողած
ազգիս դէմ հրամայեմ պիտի տամ ա-
նոր , որ աւար ժողվէ ու յափշտակու-
թիւն ընէ , ու զանոնք փողոցներուն
տղմին պէս կոխկրտէ» : Նայց այս
բանը ըրած ատենը Աստուծոյ թա-
գաւորին բաղձանքը միայն իւր փառա-
սիրութեան եւ մեծութեան խոր-
հուրդները յաւաղ տանիլ , եւ Երկնից
Աստուածը արհամարհել էր : «Նայց
անիկայ այնպէս չմտածեր , ու սրտովը
այնպէս չխորհիր . հապա իւր միտքը
դրեր է որ կոտորելու է , ու շատ ազ-
գեր բնաջինջ ընէ : Ա՛ստ կ՚ըսէ .
Ինձէ Ասորիայի ու անոր կուռքե-
րուն ըրածիս պէս , Երուսաղէմի ու
անոր կուռքերուն ալ այնպէս պիտի
չընե՞մ» : Ինչպէսեւ ինքը Աստուծոյ
գործքին գործիքն էր , բայց ան նոյն
գործին համար , իւր շարժառիթներու-
ն եւ նպատակներուն պատճառով
պատժոյ արժանի եղաւ : «Ու երբոր
Տէրը՝ Սիոն լեռանը վրայ ու Երուսա-
ղէմի մէջ իւր ամէն գործքը կատարէ ,
Աստուծոյ թագաւորին հպարտացած
սրտին պտուղը՝ ու անոր ամբարտաւան
աչքերուն փառքը պիտի քննեմ :
Ինչպէս անիկայ կ՚ըսէ . Նախ իմ ձեռքիս
ուժովը ու իմ իմաստութեամս ըրի
ասիկայ , որովհետեւ ես խելացի եմ .
եւ ազգերուն սահմանները վերցուցի ,
ու անոնց գանձերը յափշտակեցի , եւ
զօրաւորի պէս՝ բնակիչներուն յաղ-
թեցի : Ու իմ ձեռքս ժողովրդոյ ստաց-
ուածքը՝ բոյնի պէս գտաւ . եւ բոլոր
երկիրը ժողվեցի , ինչպէս որ մէկը կը
ժողվէ ձգուած հաւկիթները . ու թե-
ւերը շարժող , կամ բերան բացող ,
կամ ճիչ հանող մը չեղաւ : Արդեօք
տապարը՝ իրմով կտրող մարդուն դէմ
կը գոռոզանայ . կամ սղոցը՝ զինքը
գործածողին դէմ կը հպարտանայ . ա-
սիկայ այնպէս է որպէս թէ գաւազանը՝
զինքը վերցնողին դէմ շարժէր , ու
ցուպը՝ զինքը բարձրացնողներ թէ փայտ
չէ» : Եսայ . ժ . 5—15 : Մեղ ամբա-
րիշտ մարդիկ հասկընան եւ յիշեն թէ
ինչ դառնաթիւնով կամ կատաղու-
թիւնով որ պատերազմին Աստուծոյ եւ
անոր եկեղեցիին դէմ , իրենք լոկ մէկ
կապին մը՝ սղոց մը՝ գաւազան մըն են՝
Աստուծոյ ձեռքը՝ անոր հրամայածը կա-
տարելու : Ինչպէս գիտաւորութիւնը յա-
ռաջ պիտի երթայ , եւ անոնք իրենց
գործքերուն հատուցումը պիտի քա-
շեն :

Գ . Քրիստոսի մահը իրրեւ չարա-
գործ մը՝ անոր գլխէն ամէն պարա-
գաներովը մեկնող , կատարուելէն հա-
րիւրաւոր տարիներ առաջ նախագու-
շակուած էր : Ընդհակառակ Աստուծոյ մէկ
կամքն էր որ չէր կրնար չկատարուիլ :
«Նայց ի՞նչպէս պիտի կատարուին գրու-
քերը» , թէ որ ես չմտնեմ , «թէ պէտք
է ասանկ ըլլայ» : Ա՛ստղ . իե . 34 :
«Ինչ-որ իրաւցընէ քու սուրբ որդւոյդ
Յիսուսին դէմ» , ըսին աշակերտները
իրենց աղօթքին մէջ , «որ ան դուն օ-
ծեցիր , Հերովդէսը եւ Պոնտոս Պի-
ղատոսը՝ Հեթանոսներով ու Իսրայէլի
ժողովրդովը մէկ տեղ ժողովուեցան ,
ընել ինչ որ քո ձեռքդ եւ խորհուրդդ ա-
ռաջուընէ որոշեցին» : Նոյնպէս
ալ Երկից ըսաւ . «Ընդհակառակ Աս-
տուծոյ խորհրդովը եւ առաջուընէ գի-
տնալովը սահմանուած ըլլալով , անօրէն
ձեռօքն յետոյ մատնուած՝ փայտի
վրայ գամելով սպաննեցիք» : Գործ .
գ . 27 : բ . 23 : Վանի քանի մարդոց
կամքերը կապին Քրիստոսի մահուանը
մէջ : Նոյնիսկ ինչ մեղք բերին իրենց ա-
նիծեալ գլխուն վրայ : Ա՛յսքան աւե-

նայնիւ միայն Աստուծոյ խորհուրդը եւ դիտաւորութիւնը յառաջ կը տանէին. եւ աւելի դիւրին էր որ երկինք ու երկիր անցնէր, քանթէ անոր կատարումը ետ մնար: Տես նաեւ ա Նոյ. ե. 26: Ելից. իէ. 8: Յովէ. ա. 15, 17, 21: Սոփ. ճե. 25: Ելից. ժգ. 9: Օբա. բ. 10: Ելից. ժգ. 8, 17: Երէ Օրէ. բ. 30: Յես. ժա. 20: Ղուտ. է. 22:

6. Ղաեւ յիշելու ենք թէ ինչ որ ամբարիշտ մարդիկ կ'ընեն չարութենէ, ի վնաս Աստուծոյ ծրագրին եւ նպատակին, Աստուած անկիսայ է՝ ծրագրին եւ նպատակին օգտին կը ստիմանէ: "Ոչ եղի գէմ շինուած գործիքը ամենեւին պիտի չ'յաջողի": Նոյ. ծգ. 17: "Իրաւցընէ մարդուն բարկութիւնը քեզ պիտի գովէ, ու մնացած բարկութիւնը գուն պիտի ամնձես": Սոփ. հզ. 10: "Ոչ թէ պէտ դուք ինձի չարութիւն մտմտացիք. բայց Աստուած ան աղէկի դարձընելու մտմտաց": Ծննդ. ծ. 20: Յովսէփ՝ երբոր իր անգութ եղբայրները զինքը օտարներուն ձեռքը ծախեցին, որոնք գերիի մը պէս իր հայրենիքէն եւ իր սիրելի հօրմէն շատ հեռու տեղ մը տարին, եւ երբոր ան նիւթաւ տեղը վրան դրուած պիղծ յանցանքի մը ամօթովը երկու տարի ընդ երկար կեցաւ բանտի մէջ, չէր կարծեր թէ անանկ բաներ յառաջ պիտի գան ինչ որ Տէրը միտքը դրեր էր ան ամենէն յառաջ բերել: Ընտարակոյս անոր հաւատքը շատ անգամ կը փորձուէր, եւ գժուար կու գար իրեն հաւատալ՝ թէ Տէրը իր հետը բարկութեամբ չվարուիր կոր: Ինչ որ իր նեղութեանը առիթը անհասանելի գաղտնիք մըն էր, ի վախճանի անոր յոյժ մեծապէս յարգութեանը եւ անպատմելի գովութեանը առիթ եղաւ: Աստուածատեաց Իսրայէլացիները իրենց աւետաց երկրին մէջ հաստատուելէն ետքը՝ ինչպէս բերկրութենէ սքանչացած եւ դէպ ի ան վախճանը վայ նայած ըլլալու են, որուն յառաջ գալուն իրենց ծառայութեան երկրին քաշած չարչարանքները ձեռնտու եղած էին: Երբոր Աստուծոյ Որդին խաչը հանուեցաւ, ինչ մեծ չարութիւն սանդարամետական փոսէն եղած գործ կը տեսնէր, եւ սակայն ան անցքէն կախում ունէր աշխարհին փրկութիւնը: Երկրին եւ դժոխքին մէջ եղած ազմուկին ընդարձակ ծովին վայ իջնելը Աստուծոյ իրեն յատուկ մէկ իշխանութիւնն է. եւ քանի որ իր արարածները իրենց մէջն եղածը կ'ընեն ազատաբար իրենց թէ վրանին Աստուած չ'կայ, եւ իրենց գատապարտութեան չափը կ'որոշեն՝ որն որ ամբարիշտներուն արժանապէս վարձքն է, անիկայ անոնց բուն չարութեան բոլոր գործածները կը վարէ, եւ զանոնք իր նախախնամութեան ան դրութեանը մէկ ճշմարիտ եւ էական մասը կ'ընէ, որն որ իր ժողովրդին եւ իր թագաւորութեանը գործքերուն մի միայն բարութեանը համար է: "Ինձ բան" — հոս ոչ զանազանութիւն եւ ոչ բացառութիւն կայ — "առնել մեկուղ անոնց օգտին համար կը գործեն՝ որոնք որ Աստուած կը սիրեն". Հռոմ. ը. 28. եւ հետեւապէս ան ամէն բաները որ ամբարիշտ մարդիկ կը խորհին անոնց դէմ: Յիրաւի ճշմարիտ թէ անոնց թշնամիներուն շատ անգամ թագաւորութիւն կ'ըլլայ իրենց վայ յաղթութիւն ընելու եւ շատ ժամանակաւոր վնաս տալու. բայց՝ թէ որ ան բանը ան կեանքին մէջ առաւել բարի բաներու միջոց չըլլայ, ինչպէս Յովսէփին եւ շատ ուրիշներուն եղաւ, հարկաւ կապակցութիւն ունի անհետապէս առաւել արժէք ունեցող բարի բաներու հետ: Խոստմունքը գետինը չինեալ: Չ'կրնար ըլլալ որ անոնց գլուխն մէկ մազը առանց իրենց Հօրը գիտնալուն գետինը ինյայ, եւ որուն

ինքն ալ ողջմտութեամբ սահմանուած չըլլայ : Ան կեանքին մէջ շատ բան կայ որ յոյժ գաղանի է , բայց երբոր միջնեռուն եւ վախճաններուն կապակցութիւնը աղօտ կերպով կը սկսի երեւնալ , տրամաբանութիւնը անպատմելի եւ փառքով լեցուն ուրախութեամբ կը տարուի :

Սակայն չէ թէ միայն Աստուծոյ ժողովուրդին բարութեանը կը ծառայէ միջա , այլ անոր թագաւորութեանը գործակցուն ալ : Ան չէ թէ միայն ոչ մէկ զօրութիւն մը թէ երկրիս վրայ եւ թէ դժոխքին մէջ կրնայ իրաք ձեռս մը հասցընել ան գործքին , այլ անոր թշնամիները իրենց զանոնք կործանելու համար ըրած չանքերովը՝ միայն կ'աճեցընեն եւ յառաջ կը տանին զանոնք : Ուակ մը եղած է սա խօսքը թէ «մարտիրոսներուն արիւնը եկեղեցին սերմն է» : Վստահանք թէ երբեմն այնպէս կ'երեւնայ թէ կը յաղթուին , անանկ որ ճշմարտութեան լոյսը ժամանակ մը եւ մանաւանդ տեղեր երեւութապէս կը շիջանի եւ յետին մթութեան մէջ կ'ինայ : Այսպիսի մէջ եղած սրբաքննութիւնը իւր սոսկալի գործքը կատարեց , եւ վերանորոգութիւնը՝ որ առաջ յաղթող էր նոյն գաւառին մէջ , արիւնով մարեցաւ : Այդ տակաւին վախճանը չէրաւ : Շատ դասեր կը տրուին աշխարհիս պատմութեանը մէջ եղած ան մեռի գլուխը , որուն մէջ հիմնակուռնէ շատ օգտակար բաներ կը տեսնենք , բայց կատարեալ դիտութեան ժամանակը դեռ պիտի գայ : Հաղարաւոր ուրիշ օրինակներու մէջ պայծառ կը տեսնենք թէ երբոր թշնամին միայն չարիք խորհեցաւ , Աստուած անկէկ աղեկի դարձընելու մտմտայ :

Անկեղեցին նախկին հալածութիւնը պատճառ եղան Աւետարանին շատ արագ տարածուելուն : Երբոր Հուսեր եկաւ աշխարհ վրայ իւր մէկ նոր յայտնութեան լոյս մը ձգելու , ամէն հնարք որ իւր թշնամիները հնարեցին , ամէն խարհարդ որուն որ դիմեցին , միայն մէկ նոր աստիճանի մը հանեցին զինքը եւ մէկ նոր մեծ տուին Աղբանորոգութեան : Ընդհակառակ Արեւելեան ըսուած Աւետարանական քրիստոնեութեան հալածուելու , որ ստիպեցին զիրենք նոր աշխարհին ամայի տեղուանքը չուել խղճմտանքի ազատութիւն վայելելու համար , պատճառ եղաւ հզօր տերութեան մը հիմնադրութեանը , որուն մէջ մարդուն ինքզինքը կառավարելու համար ունեցած կարողութեանը մինչեւ հիմայ եղած փորձերէն ամենէն երեւելին հիմայ յառաջ կ'երթայ , եւ այն որ մարդկային աղգին վիճակին վրայ անհուն ներգործութիւն ըրած է ու պիտի ընէ ալ : Աւետարանական Հայրապետութիւնը՝ զանոնք բոլորովին կործանելու եւ աւետարանական վարդապետութիւնները արմատախիլ ընելու դիտաւորութեամբ եղած հալածումները Աստուած այնպէս կառավարեց , որ պատճառ եղան Տաճկաստանի մէջ խղճմտանքի ներաւանց եւ կրօնական ազատութեան հաստատութեանը , եւ Ռուսիոյ մեծ ներուն զատ եկեղեցի եւ որոշ ժողովուրդ ըլլալուն : Մինչ որ ի գործ դրուեցաւ Ռուսիոյ տարածումը եւ հաստատումը արգիլելու համար , նոյնը երկրորդին ալ յառաջ երթալուն արիապէս միջոցը եղաւ : Թող ունայն մարդը՝ որքան որ զօրաւոր ալ ըլլայ , չ'յուսայ թէ Աստուծոյ ճշմարտութեանը եւ Աստուծոյ թագաւորութեանը դէմ կրնայ յաղթող : Որքան որ իւր վստահութիւնը հաստատուն ըլլայ , եւ որքան որ «իր միտքը դնէ որ կորսընցընէ ու բնաջինջ ընէ շատ ազգեր» , թող գիտնայ թէ ինքը միայն մէկ գործիք մըն է Աստուծոյ ձեռքը անոր գործքը կատարելու ու չէ թէ իրենը :

Աատանան իւր սահմանին մէջ ճշմարտիւ այնպէս մէկ գործիք մըն է Աստու-

ծոյ ձեռքը, անոր փառքը եւ անոր ընդհանուր թագաւորութեանը բարեբաստութիւնն ու ցնծութիւնը յառաջ տանելու համար, ինչպէս որ Պօղոսը կամ Վարբրիելը. եւ ասիկայ Յատանային թշուառութեանը առաւելութիւնն է, թէ իր մէջը եղած տկարալի չարութենէն գրգռուած, միշտ նոր բաներու ձեռք կը զարնէ Յրկնից Յագաւորին դէմ, որոնք վերջապէս Նոր փառք եւ իրեն յետին պատուհիւն եւ ահաւոր դատապարտութիւն պիտի ըլլան: Ձար մարդոց ալ այսպէս պիտի ըլլայ: "Նոնոք իրենց ճամբուն պտուղէն պիտի ուտեն, ու իրենց խորհրդներէն պիտի կշտանան": Յոով. ա. 31: Յոյզ կրցածնուն չափ տատիկ աշխատին. չեն կրնար իրական վնաս մը հասցընել Նստուծոյ գործին եւ եկեղեցիին լրութեանը: Կրնան փորձել եւ մէկզմէկ ձգել. բայց երբոր կ'երեւնայ թէ կը յաջողին իրենց խորհուրդներուն մէջ, ամենաւեծ կործանումը իրենց վրայ բերանին է:

Ե. Նախախնամութեան վարդապետութեանը դէմ յառաջ բերուած առարկութիւններուն ասոնք են.

1. Թէ անվայելուչ բան մըն է Նստուծոյ այս կերպով իր արարածներուն ընչին գործքերուն խառնուիլ հոգ տանիլը: Նյս առարկութեան եւ Նստուածային Յակը նուաստացընող այս գաղափարին անտեղութիւնը վերը բաւականին ցուցուցինք, երես 216—219: Յթէ անվայելուչ չէ Նստուծոյ՝ ստեղծելն ու պահպանելը, չկրնար անվայելուչ ալ ըլլալ ստեղծած ու պահպանածին վրայ հոգ տանիլը: Ամենաւեծ ղօրութեամբ յառաջ բերուած առարկութիւններն ասոնք են.

2. Թէ անիկայ մարդոց ազատութեանն ու բարոյական պատասխանատուութեանը դէմ է. եւ

3. Թէ մէկ բան մը կատարելու համար միջոցներ գործածելիս պարապեղած կ'ըլլայ: Որովհետեւ այս առարկութիւնները հաւասարապէս Նստուածային վճռոց կամ նախատեսութեան վարդապետութեանը դէմ են, ուստի կը ձգենք զանոնք քննելը մինչեւ որ ասոնցմէ նիւթին վրայ խօսինք: Տես Նոփ. Ի:

Ը. Նյս վերջաւորութիւնը ցոյց կու տայ.

Նստուծոյ ընդհանուր նախախնամութեանն ու կառավարութեանը վարդապետութիւնը ամենայն կրօնից հիմն է, եւ վասն որոյ միշտ քարոզելու են ասիկայ կրօնքի ուսուցիչները: Որովհետեւ Նստուած անհնարապէս առաքաձեռն Հեղինակն է բարութեան, որ միշտ իւր ողորմութիւնները մեղի եւ բոլոր իւր արարածներուն կու տայ, ուստի անանկ կերպով մը ցուցունելու է որ երախտագիտութիւն յարուցանէ մարդուն ներսիդին: Նյաւ քրիստոնեայ քարոզիչը յորդորելու է քրիստոնեաները որ անդրդուելի վստահութեամբ ապաւինին իրենց երկնաւոր Հօրը որ հոգ կը տանի իրենց վրայ, եւ որն որ խոստացած է միշտ հոգ տանիլ եւ իւր օրհնութիւնները յարաժամ տալ: Նյաւ սորվելու են իրենց պատշաճ ամէն բաներուն մէջ Նստուծոյ ձեռքը նշմարել. Հ թէ միայն երեւելի գործքերու մէջ, այլ նաեւ ոչինչ գործքերու մէջ ալ, ինչպէս սեպուած հանապաղօրեայ նեղութիւններու մէջ, ինչպէս որ կենաց ծառ տառապանաց մէջն ալ. եւ անոնց մէջ Նոր օգնութիւնը խնդրել որ ամենը կը կարգադրէ, եւ Նրկնից պատուիրած ամէն նեղութիւններուն երկայնամտութեամբ հանդուրժելով: Ն'ս փորձերն ու օգուտները որ մարդոց գործիք ըլլալուն միջոցովը կուգան, իբրեւ Նստուծմէ եկած սեպուելու են: Նր-

զոր Աբեմ Դաւիթը կ՚անիծէր անոր ազէտիցը մէջը, ու Ընտսա ուզեց նախատողին գլուխը կտրել, Դաւիթ ազնիկ պատասխան մը տուաւ. "Ծոդ տուէք, որ պատսիս անէնձք տայ, քանզի Տէրը ըսաւ անոր": ք Թագ. ժգ. 10: Նաեւ Ընտսարանի պաշտօնեան ժողովրդը ուղղելու է աշխարհին պատմութեանը մէջ Ընտուծոյ նախախնամութիւնը նշմարել, եւ ամէն էակներուն Վերագոյն կառավարչին իւր նպատակները կատարելու համար բանեցուցած կերպերը դիտել: Ընդհանուր արկածներու մէջ ինկած ատենները, երբոր քրիստոնեան կը խոովի ընկերութեան յուզմունքներէն եւ ճշմարտութեան ու աստուածպաշտութեան յաջողութեանը դէմ եղած արգելքներուն ըստ երեւութի շատնալէն, Թող չ՚մոռնայ թէ անոնց ամենը Տէրոջմէն է, որն որ Թող չ՚տար ոչ կռիւ, ոչ մեծութիւն, ոչ խռովութիւն կամ արկած՝ իւր փառքին հասնալ եւ Թագաւորութեանը ամենամեծ օգտին համար սեպածէն առաւել:

Ընտուածային նախախնամութեան գործքերը մեր ղեկուցութեանն ու կրօնութեանը համար գործածելու ենք: Ամեն դիպուածի իբրեւ Ընտուծմէ եկած նայելու է, եւ Ընտուծոյ անով սորվեցընել ուզած դասը պէտք է որ սորվինք ու սորվինք: Ընտուծոյ մասնաւոր կերպով շնորհած ողորմութիւններն ու ազատութիւնները վտանգներէ կամ նեղութիւններէ տարբեր կերպով նախախնամութեան գործքերը սեպելու չենք: Երէ երկու մարդ նաւակի մը մէջ ըլլան մէկտեղ ու նաւակը ընկերելով մէկն ազատի ու միւսը խեղդուի, մէկին ազատուելուն չափ՝ միւսին խեղդուիլն ալ Ընտուծոյ նախախնամութենէն է: Այս որոշման զանցառութիւնը երբեմն մնանաւոր նախախնամութեան վարդապետութիւնը տարտարոս ծաղրանութեան եւ նախատանաց ենթակայ ըրած է: Օգտակար ըլլալու ենք որ նախախնամութեան պարգեւած առատ բարիքները Ընտուծոյ հաճութեանը ապացոյց մը չ՚սեպենք, եւ ոչ ալ արկածները տհաճութեան: Շատ անգամ ամբարիշտները կը յաջողին եւ արդարները նեղութիւն կը քաշեն. քանի որ ընդհանրապէս մարդութիւնը պատիժ կ՚ընդունի եւ առաքինութիւնը փոխարէն՝ մինչեւ անգամ այս կեանքին մէջ, (Ընտ. ժգ. 15: ղ. 1—29: գ. 1—4, 13—26: ա Տիմ. դ. 8,) այսու ամենայնիւ ներկայ կեանքնիս փորձի ժամանակ մըն է եւ չէ Թէ վարձու: Խմաստուն եւ բարի մարդիկ շատ անգամ շփոթութեան մէջ ինկած են Ընտուծոյ այս կերպով վարուելուն վրայօք: Յոբ. Թ. 1—3: Երեմ. ժբ. 1—3: Յովէլ. իա. 7—15: Սաղ. հգ. 3—14: Երբոր անդին աշխարհին մէջ Ընտուծոյ բռնած ընթացքին բովանդակութիւնը վերահասու ըլլանք, միայն այն ժամանակը կրնանք այս դժուարութիւնը կատարելապէս լուծել: Երբոր Աղմոսերգուն "Ընտուծոյ Արքութեան տեղը մտաւ, ու ամբարիշտներուն վերջը իմացաւ", այս նիւթին վրայ ունեցած բոլոր շփոթութիւններէն ազատեցաւ: Սաղ. հգ. 16—24. դբ. 7: Պօէտ. ղ. 20—26: ժղ. 24, 25: Յով. ե. 1—6: Չենք կրնար մակաբերել Թէ երբոր մէկ մանաւանդ արկած մը կու գայ մարդու մը վրայ, պատճառը ուրիշներէն առաւել մեղաւոր ըլլալն է: Մեր Փրկիչը յայտնապէս կը սորվեցընէ Թէ շատ անգամ ասանկ չէ: Պօէտ. ժգ. 1—5: Արդարները շատ անգամ կը պատժուին իմաստուն եւ բարի պատճառներով. (Երէմ. ժբ. 5—11: ա Թագ. գ. 18: Սաղ. լԹ. 9.) եւ միեւնոյն արկածը արդարին եւ ամբարշտին վրայ գալով՝ կրնայ ըլլալ որ արդարը կորսուի կամ սաստիկ տառապանք քաշէ անկէ՝ քանի որ ամբարիշտը ազատի: Ընտուած պատիժ կը խրկէ երկրիս վրայ, եւ մարդիկ անոնց-

մէ արդարութիւն սորվելու են : Եսայ. իզ · 9 : Օգտակար ընելու ենք որ մէկ մասնաւոր պատուհաս մը մասնաւոր մեղքի մը պատիժը չ'սեպենք , այլ Աստուծոյ խրկած պատուհասէն պէտք է խրատուինք ամէն մեղքէ փախչելու եւ զղջալ ընելու : Դ–կ. ժգ · 3 , 5 : Տես երես 139—141 :

ՀԸՏՈՒԱԾՕ · Ը

Աստուծոյ Հոգեւոր կառավարութիւնը ։

ա · Ինչ ի բնական կառավարութենէն որն որ Աստուած ի գործ կը դնէ բոլոր իր արարածներուն վրայ , Հոգեւոր կառավարութիւն մըն ալ կը գործածէ անոնց վրայ՝ որոնք որ ինքը իմացական բանաւոր եւ պատասխանատու սահմաներ է : Ինական կառավարութեանը դրութիւնը բարոյական կառավարութեանը համար է եւ անոր օգուտին կը ծառայէ : Աշակերտը Աստուած ինքզինքը շքեղաբար կը փառաւորէ · բայց երկրորդելի է որ գերազանց կերպով եւ իսկ մեծ փառք իր անհուն կատարելութիւնները պայծառ կ'երեւցընէ :

բ · Աստուծոյ բարոյական կառավարութիւնը կը նշանակէ ան կառավարութիւնը որն որ ինքը ի գործ կը դնէ բարոյական էակներու վրայ իբրեւ բարոյական օրէնքի հպատակները , վարձատրելով կամ պատժելով անոնք՝ ան օրէնքին պահանջմունքներուն հնազանդ կամ անհնազանդ գտնուելնուն համեմատ :

գ · Աս կառավարութիւնը միայն ան էակներուն վրայ ի գործ կը դրուի , որոնք կարող են բարիին ու չարին մէջ տեղը որոշել , եւ բարին ընելու ու չարէն ետ կենալու պատասխանութիւնն ղգալ : Միայն աս տեսակ էակները ըստ պատշաճի պատուիրանքի կամ բարոյական օրէնքի հպատակները կը սեպուին : Վարը՝ կամ ծառը ոչ հնազանդութիւն կրնան ցուցընել ոչ ալ անհնազանդութիւն · քանզի իմացողութիւն չունին պատուիրանքը հասկընալու , ոչ ալ ընդունակութիւն հնազանդելու : Ընդհակ նիւթը ինչպես որ շարժուս միայն այնպէս կը շարժի , ղգայուն եւ ճանաչողական գոյութիւն չունի , եւ իր ոչ մէկ գործողութիւնը համար կրնայ հատուցիչ կամ չհատուցիչ : Ընդան կենդանիները ունին ղգայուն բնութիւն մը , այսինքն՝ իմացման կարողութիւն այսինչ սահմանի մը մէջ , եւ կամք ալ · բայց անոնք բնական ազդուածներով եւ բնական համակրութիւններով կը կառավարուին , որոնք կը գրդռեն եւ կը կառավարեն անոնց ամէն գործողութիւնները · եւ թէպէտ երբեմն կը թուի թէ անոնցմէ ոմանք գրեթէ կը տրամաբանեն եւ բնոյ մէկ քանի գործողութիւններուն մէջ մարդոյ կը մօտենան , եւ իրենց պատուիրուած հրամաններուն կրնան հնազանդիլ , սակայն՝ որովհետեւ բարոյական բնութենէ զուրկ են , այսինքն՝ բարոյական որոշումները ճանչնալու ընդունակութենէն , եւ բարոյական զգացողութենէ՝ որ բարին բարի ըլլալուն համար ընելու եւ չարը չար ըլլալուն համար չընելու պատասխանատուութեանը ղգացումը յառաջ կը բերէ , վասն որոյ չեն կրնար բարոյական կառավարութեան մը տակ մնալ : Կրնայ ըլլալ որ շունը սորվի երբէք չ'մատնել ան մնին , որուն որ կրնայ հանիլ , թէպէտ անօթի ալ ըլլայ , բայց անոր վախնալով ետ կենալը միմիայն պատժոյ երկիւղէն է , որն որ փորձով սորված է թէ գործքին հետեւութիւնն ան է , եւ չէ թէ գողութեան յանցաւոր ըլլալու ղգացումէ մը , որուն երբէք ընդունակ չէ :

դ · Աստուծոյ պատկերը որով մարդն ստեղծուեցաւ , տեսանք (Էրէս 189) թէ ան հոգեղէն՝ բանաւոր եւ բարոյա-

հղեղէն բանաւոր եւ բարոյական բնաւթեանը մէջ կը կայանայ , որով մարդը արարածոց տէրին կարդերէն կ'օգտուի եւ իր Ստեղծին նմանն կ'ըլլայ : Արդուն անանկ մէկ կարողութիւն մը տուած է որ՝ կը ճանչցընէ իրեն բարիին եւ չարին որոշումը , կը զգացընէ միշտ եւ ամէն բանի մէջ բարին ընելու պարտաւորութիւնը , եւ կը դովէ կամ կը յանդիմանէ զինքը բարին ընելուն կամ չընելուն համեմատ : Արդուն կարողութիւն տուած է դէպի իր Ստեղծին եւ իր տեսակէն եղող արարածներուն ունեցած առնչութիւնները ճանչնալ , եւ գիտնալ թէ ան առնչութիւններէն այսինչ պարտաւորութիւնները կ'ելլեն , որոնք պարտական է կատարել : Նաեւ աս ներքին յաղթահարութիւնն ալ ունի՝ թէ ճշդիւ կը համաձայնի Ստեղծին կամքը բարիին եւ իր զգացած պարտաւորութիւններուն հետ , եւ անիկա մէկ օրէնք մըն է որ անոնց կատարումը կը պահանջէ : Ուրիշ խօսքով , մարդուն ինքզինքը բարոյական օրէնքի մը հպատակը կը գտնէ , որուն իր վրայ պարտաւորիչ ըլլալը բան իր բնութենէն ստիպուած է խոստովանիլ :

Է . Արդար բարոյական կառավարութիւնը ան է՝ որ մէկ արդար բարոյական օրէնքի մը համեմատ ի գործ կը դրուի , կամ անանկ մէկ օրէնքի մը որ բարիին ու չարին իսկական որոշումներուն կը համաձայնի , եւ վարձուց ու պատժոյ չափը կ'որոշէ հնազանդութեան կամ անհնազանդութեան չափուն համեմատ : Կատարեալ բարոյական կառավարութիւնը ան է՝ որ կատարեալապէս եւ անսիսխալի կը կատարէ ասիկայ :

Զ . Ստեղծոյ կառավարութիւնը՝ բովանդակապէս առնելով , ամենայն մասամբ արդար եւ կատարեալ է , միայն աս աշխարհին մէջ եղածին նայելով՝ թէպէտ անիրաւութիւն մը չենք գտներ մէջը , բայց կատարեալ չենք կրնար տեսնել : Ընդհակառակն . քանզի ամէն մարդ չէ թէ միայն իր արժանաւորութեանը չափ փոխարէն կ'առնէ , այլ չափէն ալ շատ եւեթ . բայց անկատար է աս պատճառով որ չարը իր փոխարէնը չառներ հոս , եւ Ստեղծ իր նախախնամութեան շնորհքները մարդոց բնութեանը համեմատ չ'պարգեւեր , այլ ինչպէս որ տեսանք (ՀՍԿ . ա .) շատ անգամ յաջողութիւն կոտոյ չարութեան՝ քանի որ բարի եւ աստուածապաշտ մարդիկ տառապանք եւ տրտմութիւն կը քաշեն : Ստեղծոյ աշխարհիս վրայ ունեցած բարոյական կառավարութեան խնդիրը մարդը շատ կը շփոթէ , երբոր իր խօսքին յայտնութենէն առածին նկատելու ըլլայ , որն որ ներկայ վիճակին որպիսութեանը վրայօք կ'իմացընէ մեզի թէ փորձի վիճակ մըն է ու չէ թէ վարձու , եւ թէ ամէն անհատասրութիւնները եւ երեւութական անկատարութիւնները հանդերձեալին մէջ բոլորովին պիտի շտկուին . բայց երբոր ան յայտնութեան անոր վրայ ձգած լուսովը նայելու ըլլայ , ամէն դժուարութիւնները կը փարատին :

Ը . Ինպիսի եղած է թէ՝ արդեօք Ստուած իրօք բարոյական կառավարութիւն մը ի գործ կը դնէ աշխարհին վրայ : Ա՛ս բանին վրայօք Ստուածաշունչին հատատացողներուն մտացը մէջ տարակոյս մը չ'կրնար ըլլալ . բայց այսպիսի կառավարութեան մը տակը ըլլալնուս ճշմարտութիւնը ճոխաբար կը հաստատուի բանականութենէ , եւ արգարեւ հաստատուելու ալ է գերբնական յայտնութենէ ալ հաստատուիլը ցուցընելու ապացոյց գտնելէս առաջ : Հետեւեալ դիտողութիւնները վճռական են :

1 . Ստուծոյ բարոյական կառավարութիւն մը ի գործ դնելուն ճշմարտութիւնը իր մէջ այսպիսի կառավարութեան մը ընդունակ ստեղծելէն հասկըցուելու է : Ինչո՞ւ մեր Յանդ-

ծիչը՝ մեղի բարոյական բնութիւն մը պիտի տար, եւ կամաւոր հնազանդութիւն ցուցընելու ընդունակ պիտի ըստեղծեր մեզ ու մեր ներսիդին բարոյական պատասխանատուութեան զգացում պիտի դնէր, թէ որ իր դիտաւորութիւնը մեզի հետ իբրեւ բարոյական եւ պատասխանատու արարածներ վարուիլ չըլլար : Ուրիշ տեղը կու տա՛յ մեզի աս ընդունակութիւններն ու կարողութիւնները :

2 . Ձարութենէն յառաջ գալիք հետեւութիւններուն երկիւղները որ մարդուն բարոյական կազմութեանը մէջ կը ծագին բարոյական պատասխանատուութեանը զանցառութենէն, մեզի մէկ անսխալ Ցատաւոր մը կը յայտնէ : Ըսկսիկ առաջ Ըստուծոյ գոյութեանը իբրեւ ապացոյց մը յառաջ բերինք . (Յօ · Ե · Հոփ · Գ ·) Ըսկսիկ կը ցուցընէ նաեւ՝ թէ մէկ արդար Ցատասվարիչ մըն է ան մեր վրայ : Ըն չարութեան երկիւղը մարդէ վախնալէն յառաջ չ'գար . քանզի կրնայ ըլլալ որ մեղքը մարդ չ'դիտնայ գործողէն զատ, այսու ամենայնիւ մեղքը գործողը չկրնար փախչիլ իրեն իր վրայ տուած դատապարտութեան վճռէն , եւ որն որ ինքն ալ աղեկ գիտէ թէ համաձայն է ան վճռին զոր որ մէկ անսխալ Օրէնսդիր մը եւ Ցատաւոր մը կը սպառնայ, որուն դէմ ինքը յանցաւոր գտնուելէ է , եւ որն որ իր օրէնքը հաստատուն պիտի պահէ անոր պատիժը տալով : Մարդս աս կերպով կը վկայէ իրեն թէ մէկ հաստատուն արդար բարոյական կառավարութեան մը հպատակն է :

3 . Մարդկային կառավարութիւնը աստուածային սահմանադրութիւն մը սեպհելու է, այսինքն՝ Ըստուծոյ մէկ կարգադրութիւնը , որն որ մարդը ընկերական ստեղծեց եւ անոր բնական կազմութեամբը ընկերական վիճակի մէջ ըլլալ հարկադրեց , որուն մէկ էական հանգամանքն է կառավարութիւնը : Հայց մարդկային կառավարութիւնները ամէնն ալ բարոյական բնութիւն մը ունին . այսինքն՝ այսինչ գիտցած պարտաւորութեանց կատարումը կը պահանջեն իբրեւ բարի բաներ, եւ ուրիշ բաներ կ'արդիլեն իբրեւ չար, եւ մարդոց՝ իրենց Հոյսերուն ու երկիւղներուն հետ կցուած զանազան շարժառիթներովը գործել կու տան : Կրնայ ըլլալ որ շատ մեծ անիրաւութեամբ ի գործ դրուին , բայց այսու ամենայնիւ բարոյական են : Ըստուած մարդկային ընկերութեան մէջ այսպիսի կառավարութիւն ըլլալը հարկաւոր ընծրով՝ մեզի կ'ապացուցանէ թէ մէկ բարոյական կառավարութիւն մը ի գործ կը դնէ այսպիսի սկզբունքներով եւ անանկ կերպով մը՝ որ բոլորովին համաձայն է իր սուրբ եւ կատարեալ բնութեանը :

4 . Ուրիշ գործքերէն յառաջ եկած հետեւութիւնները այնպիսի հետեւութիւններ են որ կը ցուցընեն թէ Ըստուծոյ բարոյական կառավարութեանը տակն ենք :

(ա .) Ցախ եւ առաջ՝ իբրեւ իրողութիւն մը կը գտնենք աս բանը՝ թէ հաճութիւնն ու մեր բարեբաստութիւնը մէկ տեսակ գործքերէ յառաջ կու գան, եւ ցաւն ու թշուառութիւնը տրիշ տեսակ գործքերէ : Հոհեմութիւնով եւ միշտ բարի գործելով մեր երջանկութիւնը յառաջ կը տանինք . անհոհեմութիւնով ծուլութիւնով եւ չար կիրքերու տեղն տալով մարդիկ ինքզինքնին կատարեալ թշուառ կ'ընեն : Ընութեան աս կազմութիւնը կամ ընթացքը որուն տակն որ աս արդիւնքները յառաջ կու գան , Ըստուծոյ սահմանած է . եւ մեր վարմունքին ընթացքին վրայ անոր ինչ կարը ունենալը կը յայտնէ :

(բ .) Երկրորդ՝ մենք մեր գործքերուն հետեւութիւնները նախագուշակելու ընդունակ ստեղծուած ենք, թէ որ նոյն գործքերը զգոյշ եւ անաչառ կերպով քննելու ըլլանք : Ըմեն մարդ

յառաջմանէ գիտէ թէ զգաստութիւնը առաջնութիւն յառաջ կը բերէ, եւ պինդմտութիւնը կը կրծանէ անիկայ: Ասոնց որոց երբոր մարդ ինքզինքը խմելու կու տայ, անոր իր վրայ հիւանդութիւն եւ մահ բերելիքը գիտնալով կ'ընէ: Այս հետեւութիւնը ան պահմէն էր Աստուած իր օրէնքին կցած է, որն որ զգաստութիւն պահել կը պահանջէ. որմէ մարդոց զգուշութիւն առած է յառաջմանէ. եւ թէ որ օրէնքը կոտրեն, Օրէնսդիրը պատիժը կու տայ իբրեւ Հաստատութիւն իր իշխանութեանը բարոյական կառավարչի պէս:

(գ.) Ասեւ կը գտնենք թէ ան գործքերը որ մարդկային երջանկութիւնը յառաջ կը տանին ամենաարժէր աստիճանաւ, անոնք են որ մեր բարոյական զգացողութիւններու Աստուծոյ խօսքը առաքինական կը ճանչնան զանոնք, քանի որ մարդ գործքերը անոնք են՝ որոնք մարդկային խաղաղութիւնը կը կործանեն ու թշուառութեան մէջ կ'ընկղմեն: Այսկայ այնքան պարզ եւ ընդհանուր է որ շատ մարդ գործքեր, ինչպէս՝ գողութիւն, մարդասպանութիւն, խաբէութիւն եւ այլն, իրենց պատիժը կ'ընդունին եւ ընդունելու են ալ մարդկային կառավարութիւններէ իրեւ ինքնակալ ընկերութեան: Աստուած ինչպէս որ Հարկադրութեան տակ դրեր է մարդիկ որ կերակուր ուտեն իրենց կեանքը պահպանելու համար, նոյնպէս ալ հարկադրութեան տակ դրեր է զանոնք մարդկային ընկերութիւնը պահպանելու եւ այսպիսի մարդութիւնները պատժով տանձելու համար:

(դ.) Շատ անգամ մարդ ընթացքներու անմիջական հետեւութիւնները ժամանակաւոր յաջողութիւն կ'ը լան, քանի որ առաքինական ընթացքի մը յարիլը կրնայ ըլլալ որ աղքատութեան եւ տառապանքի ենթակայ ընէ մեզ: Այսկայ մեր ներկայ վիճակը փոխ վիճակ ը լալէն է: Ներկայ աստուծոյ բարոյական կառավարութեան բոլորը աս ներկայ կեանքին մէջ ը լլար, շատ անկատար պիտի ը լլար ան. մարդութիւնը շատ անգամ կը յաղթէ եւ յաջողութիւն կը գտնէ. առաքինութիւնը շատ անգամ կը յաղթուի եւ նեղութիւն կը քաշէ. ասիկայ հարկաւոր է մեր փորձին եւ ան վիճակին համար պատրաստուելնուս, որն որ փոխարինութեանեւ կատարեալ կառավարութեան վիճակ մըն է. բայց եւ այնպէս աս կեանքին մէջ ալ առաքինութիւնը ամենէն շատ բարիք կ'ընդունի: Ներկան բարիքներ եւ մարդկային բաղձանաց համելի եղած առարկաներէ մարդս մէկ հաճութիւն մը կամ զուարճութիւն մը կը հանէ, եթէ ոչ՝ այսքան փափաքանք չէր վնտռեր զանոնք. բայց հետեւեալ դիտողութիւնները բանը իր բնական վիճակովը յառաջ պիտի բերեն: Առաջին դիտողութիւն աս է թէ հաճութիւնը բանը ձեռք ձգելէն առաջ է ու չէ թէ ատոր ձեռք ձգելէն ետքը: Այն բանն որ շատ փափաքանք կը փնտռուի եւ որն որ ձեռք ձգելու համար գուցէ շատ անօրէնութիւն կը գործուի, ձեռք ձգելէն ետքը կը տեսնուի թէ ուշայն եւ խաբէական իր մէն է եղեր: Փոխանակ մարդի խաղաղութիւն բերելու, հոգ՝ անձկութիւն՝ երկիւղ կորսեան եւ գառն յուսահատութիւն կը բերեն: Ուրիշ դիտողութիւն մէն ալ աս է թէ շատ կիրքերը, բուն իրենց բնութենէն՝ խաղաղութիւն կորսնցնող եւ թշուառութիւն յառաջ բերող են: Ագահութիւն, նախանձ, չարախօսութիւն, անառանձ տենչ, ատոնք՝ մարդուն հոգին կը տանջեն, իւրաքանչիւրն իրենց բնական ծոցը կը խայթեն: Ընդ հակառակն, առաքինական յօժարութիւնները կամ կիրքերը, այսինքն՝ բարեսիրութիւն, բարի կամք, եւայլն, խաղաղութիւն եւ երջանկութիւն կը բերեն զիրենք ունեցողին վրայ:

Հոգւոյն ներդաշնակութիւնը կը կազմեն ասոնք, այսինքն՝ ան կեանքը որուն համար որ ստեղծուած է: Կարծեալ՝ նեղսրտութիւնն ու խայթը, ամբաստանող խղճմտանքի մը տանջանքները, որուն ձայնը չկրնար երբեք բոլորովին զգաստրիլ, եւ որն որ երբեմն Աստուծոյ ձայնին չափ ահաւոր կ'ըլլայ, որուն կարապետն ու արձագանքն է, մեղայ ստոյգ հետեւանքներն են. քանի որ խղճմտանքին առաքինութեան ցուցուցած հաւանութիւնը հոգին ամենաքաղցր խաղաղութեամբ կը լեցընէ: Ո՞վ կը հաւատայ թէ շղթաներով կապուած Պօղոսը կայսերական ծիրանի հագած Ներոնէն անհունապէս առաւել երջանիկ չէր: ա Տիմ. գ. 8: Կարձեալ՝ առաքինութեան բնութիւնն է միայն բարի արդիւնքներ յառաջ բերել, եւ չարութեան բնութիւնը՝ միայն գէշ արդիւնքներ: Առաքինին երբոյն իրենց առաքինի ըլլալուն համար երբեմն նեղսրտութիւն քաշելուն պատճառը ան չէ թէ առաքինութեան բնական հետեւութիւնն ասանկ է, այլ պատճառ ան է թէ չար մարդիկ կը բռնաբարեն բարի մարդիկը, եւ շատ անգամ կ'առնեն ու կը հալածեն զանոնք: Նոյնպէս մէյ մը թէ ինչ պիտի ըլլար աշխարհին վիճակը եթէ ամէն մարդ կատարեալ առաքինի ըլլար: Պատերազմներ, անօրէնութիւն, հարստահարութիւն, գաւաճանութիւն, ստախօսութիւն եւ ամէն մեղութիւն անծանօթ կ'ըլլար. եւ բոլոր մարդիկ յետին արդարութիւն կը պահէին իրենց վարմունքներուն մէջ, եւ մէկզմէկ եղբօր պէս կը սիրէին: Ընկերութեան ասանկ մէկ վիճակը երկրի վրայ երեւակայել կ'ըլլար: Ինչ հակառակն, սեպնել թէ մեղութենէն եւ անօրէնութենէն զատ ուրիշ բան մը չըլլար, առանց սանձի մարդիկ առէին, յափշտակէին, հարստահարէին եւ իրար ըսպաննէին. երկիրը դժոխք կ'ըլլար անառակները: Ասկէ եւս թէ՝ մեղսի մարդիկ անգամ մեղութիւնը բնաւ չենգըվեր ընդհանրապէս, այլ ուրիշ անուանով եւ երեւոյթներով կը գործեն անիկա: Առաքինութիւնը ընդհանրապէս միշտ կը գովուի, եւ մեղութիւնը երբոր իր անծածկելի տգեղութեամբն երեւնայ, իբրեւ մեղութիւն միշտ կը պարսաւուի: Ոչոր ատ դիտողութիւնները վճռաբար կը ցուցընեն թէ մենք մեզ Աստեղծչի մը եւ ընդհանուր մը կառավարութեանը տակ ենք, որն որ առաքինութիւնը կը սիրէ, մեղութիւնը կ'ատէ եւ մարդոց հետ անոնց առաքինի կամ մեղ բնութեանը համեմատ կը վարուի[1]: Այսպէս ճշմարիտ բնութիւնը եւ անոնց դէպի Աստուծոյ օրէնքին ու կառավարութեանը ունեցած առնչութիւնը, եւ Աստուծոյ անոնց հետ իբրեւ միջոցներ վարուելու կերպը, ասկէ ետքը երկարօրէն պիտի ցուցուի:

ը. Աստուծոյ ունեցած իրաւունքը իրեն հնազանդութիւն պահանջելու իբրեւ բարոյական կառավարիչ իր բնաւոր արարածներուն վրայ, կ'ելլէ

1. Իրեն դէպի անոնց ունեցած արդիւնաբերութիւնէն իբրեւ Ստեղծիչ եւ Պահպանիչ: Ինքն ստեղծեց, կ'պրնցընէ. անոնց ամէն կարողութիւնները կու տայ. իրմով կ'պրսին ու կը շարժին, եւ անոնց էութիւնը իրմով է. վասն որոյ բացարձակ եւ կատար նոր իրաւունք ունի անոնց իր ստացուածքը ըլլալուն: Իրաւունք ունի անոնք ուզածին պէս գործածելու, ինչպէս որ գործիք մը շինողը իրաւունք ունի ան գործիքը իր կամքին պէս գործածելու: Ա՛ան որոյ հնարաւոր եղածին չափ ամենամեծ պարտաւորութեամբ պարտական են անոր կամացը հնազանդիլ:

2. Ին վախճանը որուն համար ստեղծեց զանոնք կը պահանջէ որ բարոյական կառավարութիւն մը ի գործ դնէ անոնց

[1] Տե՛ս աս նիւթին վրայ երկարօրէն խօսուած Butler's Analogyին մէջ, Part I. Ch. II եւ III.

վայ։ Ան վախճանը իր փառաւոր բնութեանը լուսափայլութիւնն է անոնց երջանկութիւնն ու բարեբաստիկութիւնը թնամելով։ Ասոր համար վախճանին բնութիւնը կը հարկադրէ որ մէկ բարոյական կառավարութիւն մը ըլլայ իբրեւ միջոց ան վախճանին հասնելու։

3. Բարոյական բնութեանէ ստեղծուած էակները, իբրեւ բարոյական էակներ եւ ան նոյն բնութեանը գործակիցներ, միայն բարոյական կառավարութեան մը տակը կրնան ապրիլ։ Մէկդի առնենք բարոյական կառավարութեան տակէն, եւ միայն ուժին իշխանութեանը հպատակ ըլլալ, անոնց բարոյական բնութիւնն ալ կը խախտի, իբրեւ բարոյական էակներ կը կորսուին։

4. Աստուծոյ բնական եւ բարոյական տարօրինակները կարելի եղած ամենաբարձր աստիճանաւ կը յայտնուին զինքը տիեզերքին բարոյական կառավարութեանը։ Ոչ մէկ ուրիշ էակ մը ունի ան յայտնութիւնները։ Տիեզերքին ապահովութիւնն ու օրհնութիւնն է որ ասանկ վարուելակ էակ մը ունի իրեն կառավարիչ։

Թ. Աստուծոյ բարոյական կառավարութիւնն է որ մեծագոյն անոր փառքը կը յայտնէ. անկէ կախուած է բանաւոր արարածներուն համայն տիեզերքին երջանկութիւնն ու բարեկեցութիւնը։ Ուրեմն ինչ որ ըլլայ ան կառավարութիւնը մեալու է. Թող տրուելու չէ որ մէկ բան մը անոր տրտունջ կամ վնաս բերէ։ Ինչ որ կորնչի, Աստուծոյ ամենուին սիրելները անշարժ մնալու են։ Խոստումնային վախճաններու միայն Քրիստոսեան միջոցներով կը հասնուի. բարոյական կառավարութիւն մը չկրնար հաստատուիլ բնական ուժով, միտելու անգամ թէ որ ան ուժը ամենակարողութիւն ալ ըլլայ։ Ասոր համար՝ մեզքին որ արարածոց մէջ ծագեցաւ նէ, պատճէ հարկաւոր եղաւ. եւ պատժոյն Թագուհիանը համար ալ՝ այնքան ահաւոր միջոց մը, այսինքն է Աստուծոյ Որդիին մարմնաւորութիւնն ու մահը։ Բարոյական կառավարութիւնը արարածին բանաւոր եւ բարոյականընթացութեանը հետ կապակցած շարժառիթներուն միջոցով ի գործ դրուող կառավարութիւն մըն է, եւ չէ թէ լոկ ուժով։

ՀԱՏՈՒԱԾ • Գ

Աստուծոյ Նախատեսութիւնը

Ա. Աստուած՝ իբրեւ խելացական եւ ազատ բարոյական էակ, խորհրդով եւ գիտաւորութիւնով կը գործէ, եւ ոչ թէ սոսկ դիպուածով կամ անդիմադրելի կոյր բաղդի մը կամ իլմէ գուբս զօրութեան մը իշխողութիւնովը։ Պատահմամբ բան մը չըլլար. այլ ամէն բան իր ազատ կամքը կը կատարէ։ Ինչ որ կ'ընէ յառաջմնանէ միտքը կը գնէ ընել։ Աստուծոյ նախատեսութիւնը՝ իր խորհուրդը՝ միտքը եւ դիտաւորութիւնն է ընել ան բանը ինչ որ իրօք կ'ընէ։ Աստի Աստուածային նախատեսութեան առարկաները գիտնալու համար միայն Աստուծոյ իրօք ինչ բաներ ընելը փնտռելու ենք։

Բ. Տեսանք (Հատ. Ա.) թէ Աստուծոյ կառավարութիւնը ամէն արարածներու եւ ամէն դիպուածներու ալ կ'իշխէ։ Ինքը մէկ գերագոյն իշխողութիւն մը կը բանեցընէ բոլոր իր ձեռքի գործքերուն վրայ, անոնց վրայ եւ անոնցմով բոլոր ուզածները կը կատարէ. չէ թէ միայն նիւթական արարածոց, այլ եւ խելացական աշխարհին, այսինքն՝ բանական եւ ազատ բարոյական ներգործուն էակներուն մէջ ալ։ Չկայ այնքան բարձր արարած մը որ իր Արարչին իշխողութենէն դուրս ըլլայ. չկայ այնքան աննշան

իր մէջ որ անոր դիտողութենէն անտես մնայ · չ'կայ այնքան չնչին դիպուած մը որ այլոց կարգին մէջ չ'մնանէ ուա նոր տիեզերական նախախնամութեան մէկ մասը չ'կազմէ : Աստի Աստուծոյ նախասահմանութիւնը վերաբերութիւն մը ունենալու է հարկաւ տիեզերքին մէջ եղած ամէն մէկ արարածին եւ ամէն մէկ դիպուածին :

գ · Ակիայն ասկէ չ'հետեւիր թէ Աստուած ներգործաբար յաւաչ կը բերէ իր բանական արարածներուն գործողութիւնները : (Հռոմ · Ե) : Ի րենց ուզածին պէս ազատաբար գործելու ընդունակ ստեղծեր է զանոնք, այնքան ազատաբար՝ որպէս թէ Աստուծոյ նախասահմանութիւնն ու իշխողութիւնը ոչ մէկ կերպով մը կը վերաբերի իրենց : Ա ան որոյ իր բոլոր նախասահմանութիւնը կամ վճիռները մէկ չեն , այլ երկու դասերու կրնան բաժնուիլ , այսինքն՝ հրամայական եւ նոյնպէսական : Հրամայական վճիռները ան բաներուն կը վերաբերին որոնք ինքը կը կատարէ կամ ներգործաբար յաւաչ կը բերէ · Նոյնպէսականները ան բաներուն որոնք թոյլ կու տայ իր արարածներուն իրենց բարոյական ներգործութեանը ազատ գործողութեամբ բը կատարել , իր կառավարողական եւ իշխողական նախախնամութեանը տակը : Ահա Քաղմոս եւ անոյման ալ կ'ըսուին , չէ թէ աս մտքով թէ պայմաններու եւ միջոցներու վերաբերութիւն չունին , այլ թէ պայմաններէ այնպիսի կախում մը չունին որ անոնց կատարումը վտանգի մէջ ձգէ : Աս մտքով բացարձակ են որ Աստուած ինք իրմէն կը հանէ զանոնք (Հռոմ · ա · 9) եւ անոնց գործադրութիւնը իրմէն միայն կախում ունի : Հթէ պայմաններու հետ կապակցութիւն ունին , պայմանները կատարումը ստոյգ կ'ընեն , անանկ որ Աստուծոյ խորհուրդը երբեք չ'քակտիր : Աստ վայ ուրիշ տեղ երկարօրէն պիտի խօսինք : Հռոմ · Ի :

դ · Նախասահմանութեան վարդապետութիւնը ճշմարտութիւնը կը հաստատուի Աստուծոյ բնութենէն եւ Աստուածաշնչին սորվեցուցածներէն ;

1 · Նոյն ինքն Աստուծոյ բնութիւնը իբրեւ իմացական բարոյական նկատողութեան էակ , իր նախասահմանութիւն ունենալը կը հարկաւորէ : Ամէկի առ իր նախասահմանութիւնը կամ խորհուրդները , մէկդի առած կ'ըլլայ անբաները որ անիկայ Աստուած կ'ընէ Ինոր՝ իբրեւ ստեղծուած տիեզերքին Արարիչը եւ Կառավարիչը , ունեցած առնչութիւնները կը հարկաւորէն ամէն բանի վրայ նախասահմանութիւն կամ վճիռներ ունենալը՝ եւ անոնց բնութեանը բացարձակ ու ստոյգ ըլլալը՝ կատարումներնուն նկատմամբ : Աստ վայ վերը Ա · Հատուածին մէջ ալ բաւական խօսեցանք :

2 · Աս վարդապետութիւնը կը հաստատուի Աստուծոյ ամենագիտութենէն : Աստուած կը ցուցընէ թէ իր կանխագիտութիւնը անբաժանելի կերպով կապակցութիւն ունի իր նախասահմանութեանը հետ , եւ աս երկուքն ալ այսպէս միացած եւ մէկզմէկ պարունակելով , իբրեւ զինքը որոշող յատկութիւնը իրեն կը սեպհականէ : "Աս եմ Աստուած՝ եւ ինծի պէս մէկը չ'կայ որ վերջինը սկիզբէն ու դեռ չեղածը՝ առաջուընէ պատմեցի . ու կըսեմ թէ՝ իմ խորհուրդս պիտի հաստատուի , եւ իմ ամէն կամքս պիտի կատարեմ" : Հսայ · խզ · 9, 10 : Աստուած ինչ որ յաւաչմանէ գիտէ թէ պիտի ըլլայ , պիտի ըլլայ : Իր կանխագիտութեան առարկան ստոյգ է . եթէ ոչ , իր կանխագիտութիւնը կանխագիտութիւն չէր ըլլար , այլ կարծիք՝ որ կրնայ ըլլալ որ ստոյգ ըլլայ կամ չըլլայ : Հթէ Աստուծոյ յաւաչմանէ գիտցած բանը ստոյգ ըլլայ, մէկ պատճառ մը պէտք է ան ստուգութեանը , այսինքն՝ մէկ բան մը որ անիկայ ստոյգ ընէ : Հս ի՞նչ կրնայ

ըլլալ ան, բայց միայն որոշեալ նախաբգեալ եւ պատրաստեալ քան մը Աստուծոյ նախասահմանութիւնովը։ Ինչ որ պիտի ըլլայ յաւաջմանէ գիտէ, քանզի իր ընելիքը գիտէ։ Ասիկայ չէ բուն իր ներգործութեամբ կատարելու առաջադրած բաները նայելով։ Այլ այրկեան մը մտածելով պիտի տեսնենք թէ հաւատացեալ յայտնի է ներընդունակ ըսուած դիպուածներուն կամ բարոյական ներգործուն էակաց ազատ կամքէն կախում ունեցող բաներուն նայելով ալ։ Երբեմն կ'ըսուի թէ Աստուած յաւաջմանէ գիտէ ապաշխնի ներընդունակ դիպուածները իրրեւ ներընդունական եւ չէ թէ իրրեւ ստոյգ։ Այլ պատճիսի գիտութեան մը կանխագիտութիւն ըսել չաւեր։ Ասիկայ լուկ ըսել է թէ Աստուած ստոյգ չգիտեր ներընդունական դիպուածներուն կատարուիլը՝ անոնց կատարուելէն առաջ։ Այլ թէ որ ասոր բանը չգիտեր՝ ամենագէտ չէ, եւ թէ գիտէ յաւաջմանէ այսպիսի դիպուածները իրրեւ ստոյգ, կ'ապացուցուի իր անոնց վրայ կանխասացութիւն ընելէն եւ բանաձներէն թէ անոնք կը կատարուին իր "խորհրդին եւ կանխագիտութեանը" պէս, (Գործ. բ. 23. եւայլն,) որն որ յայտնապէս Քրիստոսի խաչելութիւնը համար ըսուած է, որ ազատ բարոյական ներգործուն էակաց կամեցողութիւններէն կախեալ դիպուած մըն էր. եւ վասն որոյ որ եւ իցէ մէկ ուրիշ ներընդունակ դիպուածէ մը հաւատար ներընդունական էր ասոր ալ։ Երէ ըսուի թէ Աստուած ապաշնի դիպուածները գիտէ բնութեան եւ մարդի օրէնքները՝ եւ բոլոր ազդեցութիւններն ու երկրորդական պատճառները գիտնալով՝ ոչինչ կախում ունին անոնք, կը պատասխանենք հարցընելով թէ, Ինչպէս գիտէ Աստուած ասոր օրէնքները եւ ազդեցութիւններն ու պատճառները, եւ ո՞վ սկզբնաւորեց եւ կը բռնէ զանոնք։ Երէ ներընդունական դիպուածները՝ ինչպէս բանական արարածներուն կամեցողութիւնները որ եւ իցէ մէկ մարդով մը կախում ունին ասոր օրէնքներէն եւ ներգործութիւններէն, ան նոյն մարդով ալ կախում ունին Աստուծոյ կամքէն որմէ կախում ունին ասոնք։ Ուստի եւ թէ որ յաւաջ բերուի թէ Աստուած կրնար յաւաջմանէ գիտնալ առանց առաջուց որոշելու, կը հարցընենք զարձեալ՝ թէ ինչպէս հնարաւոր է անոր առաջուց գիտնալ առանց յաւաջմանէ մէկ որոշում մը ընելու։ Պէտք էր գոնէ որ առաջուց սահմանէր ան բանին գոյութիւնը որ հարկաւոր է դիպուածին գոյութեանը։ Ուախատես ըլլալով պէտք էր որ սահմանէր թոյլ տալ կամ արգիլել. քանզի չենք կրնար այնպիսի դիպուած մը ըմբռնել որն որ՝ թէ որ ուզէր, կարող չըլլար արգիլել։ Այն որոյ կը սահմանէ կամ կը վճռէ որ դիպուածը ըլլայ յաւէտ՝ քան թէ կ'արգիլէ անոր ըլլալը. ուրիշ խօսքով, ճշմարիտ եւ կարեւոր մտքով մը կը սահմանէ յաւէտ անոր գոյութիւնը, քանի անոր չգոյութիւնը։

Այս փաստէն փախուստի ճամբայ չկայ։ Աստուած կամ կանխագէտ չէ, կամ վերը բացատրուած մտքով՝ կը նախասահմանէ ինչ որ պիտի ըլլայ։ Ասիկայ այնքան յայտնի է որ մէկ երեւելի աստուածաբան մը որ նախասահմանութեան վարդապետութիւնը կը մերժէր, ան ձեռնարկութենէն ազատելու ուրիշ ճամբայ չտեսնելով, ան անհնարին անտեղութիւնը հնարեց թէ Աստուծոյ ամենագիտութիւնը իրօք ամէն բան գիտնալ չէ, այլ իր ամէն ուզած բաները գիտնալու զօրութիւնն է, եւ թէ շատ բաներ Աստուած կ'ընտրէ չգիտնալ[1]։ Թէ որ ան ասանկ ըլլայ, ուրեմն Աստուծոյ գիտութիւնը հնարաւոր է. կրնայ ինքը ի դերեւս ելլել

[1] Dr. Adam Clarke, Մեկնութիւն Գործոց Երկրորդ Գլուխին վրայ։

յաւաջմանէ չ՚առնուած գիպուածներ պատահելով . ոչ ևս կրնայ բացարձակ իշխանութեամբ կառավարել եւ իր առաջին ուզածները ընել . այլ կրնայ ըլլալ որ բոլոր իր գաղափարներուն վրայ կործանումն հասնի ու տիեզերքը աւերի եւ ցիրուցան ընէ : Այս անտեղութեան բաւական նշանակութիւն մը պիտի ըլլայ հարցընել թէ ի՞նչպէս կրնայ ան բանը կամեցողութեան առարկայ ըլլալ որուն վրայօք Աստուած գիտութիւն չունի : Կամեցողութիւն կրնամ ընել ան բանին վրայ որ իմ մտքիս տեսութեանը տակը չէ :

3 · Նախասահմանութեան վարդապետութեանը մէկ ուրիշ ապացոյցն ալ Աստուծոյ անփոփոխութիւնն է : Երբ Աստուած իր մտքին մէջ որոշաբար կաղմուած գաղափարով մը չ՚գործէ , իր գործքերը որոշելու է ընելու առնը , ան պէսպէս կարիքներուն եւ շարժառիթներուն համեմատ՝ որոնք յաւաղ կը բերուին զանոնք : Երբ ունի մէկ գաղափար մը՝ եւ բոլոր բաները անոր հաւասձայն չեն , կամ Սուրբ Գիրքը ոճով՝ իր կանքին կամ հաճութեանը հաւասձայն չեն , իր գաղափարին հակառակ ու յաւաղմանէ չ՚ըսուհած գիպուածներըը պատահելով պիտի հարկադրուի որ փոփոխութիւն մը ըլլայ իր գաղափարներուն եւ խորհրդներուն մէջ , որ ասկէ աւելի կշռադատութիւններուն ալ իր անփոփոխութեանը հակառակ են : (Երես 96 ։) Այսինքն այնքան յայտնի է որ հարկ չէ մեղի երկարել : Անփոփոխութիւնն Աստուծոյ՝ իբրեւ իմնցական բարոյական ներգործուն էակ՝ հարկաւորապէս գիտութեան՝ գաղափարներու եւ խորհրդներու անփոփոխութիւն ալ կը պարունակէ : Երբ ինքն անփոփոխ է , իր վճիռներն ալ անանկ ըլլալու են : Աստուած ամէն բան՝ իրական եւ հնարաւոր , ներկայ անցեալ եւ ապառնի միահաղոյն կը տեսնէ : Այսպէս տեսած է անոնք անսկիզբէն յաւիտենական սկիզբէն , յորմէ հետէ իր գոյութիւնն է : Անկարելի է մեզի ըմբռնել , բայց Աստուծոյ վրայ կարելի եղածին չափ ստացած գաղափարներուն համար կը սահպանութիւնը ընդունինք՝ թէ իր մտքին մէջ յաջորդութիւն չկրնար ըլլալ . թէ ժամանակի՝ ինչպէս եւ միջոցի ալ՝ յարաբերութիւնները չեն ներգործեր անոր . եւ թէ հետեւապէս՝ ինչպէս որ Սուրբ Գիրքերը կը սորվեցընեն , իր խորհրդներն ու նախասահմանութիւնը ի յաւիտենից են : Երբ սահպանած ենք այդպարեւ ըմբռնել թէ անոնք ժամանակի յաջորդութեան մէջ գոյացած են , բայց անոր անանկ չէ : Հնութեան կարգ մը կամ զուգակցութիւն մը կայ՝ որ ան կարգով շարուած են : Հնութեան կարգին մէջ Աստուած նախասահմանելէն առաջ կայ ճիշդ ինչպէս որ՝ բնական օրինակ մը առնելով , արեգակը ծագելէն առաջ կայ , եւ սակայն ինչպէս որ գոյութեան սկսածին պէս կը ծագի , այսպէս Աստուծոյ նախասահմանութիւնը կամ վճիռներն ալ ժամանակակից են իր էութեանը : Աստուծոյ վճիռները կամ նախասահմանութիւնը յաւիտենական եւ անփոփոխ են , քանզի իր գոյութիւնը յաւիտենից ներկայ գոյութիւն մըն է , որուն անցեալ եւ ապառնի չ՚կայ ինչպէս որ իր արարածներուն կայ : Աստուածային նախասահմանութեան կամ վճիռներուն վրայօք արժան եղած գաղափարը ունենալու համար՝ պէտք է այսպէս ըմբռնել թէ անոնք Աստուածային մտաց միշտ ներկայ գործքեր են , եւ անոնց վրայօք ասոր ըմբռնումը կ՚օգնէ թեթեւցնելու ան դժուարութիւնները , որոնք մեր մտացը վրայ կը ճնշեն երբոր անոնց վրայ իբրեւ անցեալ յաւիտենականութեան մը հետեւանք գաղափարուն մէջ կազմուած եւ անփոփոխելի կերպով հաստատուած կը նայինք : Երես 99—101 :

4 · Աստուծոյ նախասահմանութիւնը կը հաստատուի իր Բաբէնդրոնէնէն :

Աստուծոյ բարեհիրութիւնը աս ստուգութիւնը կուտայ թէ ինքը գերագոյն բարիքը ոյն է նէ՝ անիկայ յաւաչ առնել պիտի փնտռէ։ Ասոյց ինչպէս կրնայ ամենաւեծ բարիք յաւաչ բերել, առանց խորհրդի եւ գիտաւորութիւն ձեռացընելու՝ բարիք յաւաչ բերելու եւ չարիքը արգիլելու համար։

5. Աստուծոյ նախասահմանութիւնը կը հաստատուի իր Նախագոյնէն։ Ընիկայ ամենալաւ վախճաններու համար ամենալաւ միջոցներ գործածելն ալ կը կայանայ։ (Ար. 115։) Ինչը ամենամեծ բարիք յաւաչ կը տանի միայն ամենիմաստ գաղափարներ ձեռացընելով եւ ի գործ դնելով, որ աս գաղափարները ամէն դիպուած կը պարունակեն, եւ կ՚որոշեն ան բաները, եւ միայն ան բաները, որ պիտի ըլլան կամ կրնան ըլլալ, անոնց որ տիեզերքին մէջ եղած ամէն մէկ կէտին ամէն մէկ գործողութիւնը ան գաղափարներուն մէջ կը պարունակի, ու հոնկէ դուրս չելլելու, ու ան գիտաւորութիւններուն կը ծառայէ, զորոնք ամենուն գերագոյն իշխանը կ՚ընտրէ անոնք կատարել։

6. Աէ Աստուծոյ ինք իր բերնովը իր խօսքին մէջ տուած վկայութեանը գանք։ Ան ինչ է ան վկայութիւնը։

Նախ կը գտնենք շատ մը կանխասացութիւններ եւ խոստումներ զանազան բաներու եւ դիպուածներու վերաբերեալ, որոնցմէ շատերը պիտի կատարուէին մարդոց իրենց գործերը գործելովը առանց նկատողութիւն ունենալու իրենցմէ վեր բարձրագոյն ներգործիչ զօրութեան մը։ Ասոյց Աստուած ինչպէս կրնար յաւաչմանէ ըսել, առանց գիտնալու եւ կարդալու պատճառները։ Ինչպէս կրնայ խոստանալ՝ առանց ունենալու եւ միտքը գրած ըլլալու մէկ իշխանութիւն մը բանեցընել ամէն զօրութիւններու վրայ, թէ պիտի բանեցընէ անանկ իշխանութիւն մը անոնց վրայ։ (Ար. 223։)

Արկրորդ՝ ինքն կ՚ըսէ իրեն համար թէ "իր յաւաչմանէ ըսած եւ խոստացած բանին վրայօք ունեցած խորհուրդը հաստատուն պիտի մնայ եւ պիտի ընէ ամէն իր ուզածները. թէ ամէն բան բուն իր կամքին խորհրդին պէս կը գործէ. թէ Քրիստոսի հաւատացողներուն վերստին ծնանիլն ու սրբութիւնը անոնց աշխարհի ըլլալէն առաչ իմէն ընտրուած ըլլալէն է, ան յաւիտենական խորհրդին պէս՝ որ Քրիստոս Յիսուսով ըրաւ, նախասահմանելով անոնք իր հաճութեանը պէս. թէ իր կամքը կը կատարէ երկինքին զօրացը եւ երկրի բնակիչներուն մէջ։ Ընիկայ մէկ մտքի վրայ է, եւ ով կընայ զանիկայ դարձընել. ու ոտին ուզածը կ՚ընէ։ Տէրոջը խորհուրդը յաւիտեան կը մնայ. իր սրտին դիտաւորութիւնները ազգէ մինչեւ ազգ։ Օրոյ Տէրը երդում ըրաւ ու ըսաւ. ինչ որ մտածեցի, անշուշտ անանկ պիտի ըլլայ, ու ինչ որ նախասահմանեցի, ան պիտի կատարուի։ Ա ան զի զօրքերուն Տէրը նախասահմանեց, եւ ով կրնայ զանիկայ խափանել. ու անոր ձեռքը երկնցած է, եւ ով կրնայ զանիկայ ետ դարձընել"։ (Եսա. ա. 4, 5, 9, 11։ գ. 11։ Ասայ. խզ. 10, 11։ Ժգ. 24, 27։ Ասղ. լգ. 11։ բ Տիմ. ա. 9։ ա Պետ. ա. 1, 2. 20։ բ. 8։ Առաք. ժա. 25, 26։ Գործ. ժգ. 48։ Հռոմ. ը. 28, 29։ Թ. 22, 23։ Եփես. 4. եւ ընդհանրապէս Ս. Հատուածին մէջ յաւաչ ըսուած վկայութիւնները։

Ասոյց հարկ չէ որ պէտ եւս վկայութիւններ մէկ բերենք։ Ա՚մէկ հատիկ ուղղակի եւ որոշ վկայութիւնը հազար հատի չափ ոյժ ունի, եւ պայսպէս է Եսա. ա. 11։ Ա եղուխներածին չափ բացայայտ խօսքերով կը յայտնէ ասիկայ՝ թէ Աստուծոյ խորհուրդները անսահման

են, ինչպէս որ անոնց կատարումն ալ ստոյգ է: Եթէ Աստուած ամէն բան իր կամքին խորհրդովը կը յաջողէ, ուրեմն բան մը չկայ որ ան խորհրդին առարկայ չըլլայ· բան մը չկայ որ՝ մէկ մտքով մը, ան կամքին պէս չըլլայ: Ինչ մտքով որ Աստուած ամէն բան իր կամքին խորհրդովը կը գործէ[1], ան նոյն մտքով կը կամի եւ կը սահմանէ անոնց գոյութիւնը: Ան նոյն մտքով կը նախասահմանէ ինչ որ պիտի ըլլայ· սակայն անանկ՝ որ ասով ոչ Աստուած կ'ըլլայ մեղքին հեղինակը, ոչ ալ արարածներուն կամեցողութեանը տեր կ'ըլլայ, եւ ոչ ալ երկկորդական պատճառներուն աղատութիւնը կամ ներքնդունակութիւնը մէկդի կ'առնուի, այլ յաւէտ կը հաստատուի:

Աստուծոյ նախասահմանութեանը վրայ աւելի բացատրութիւն եւ ասվարդապետութեան պատմութեանը վրայ մէկ քանի ծանօթութիւն պիտի տանք, երբոր Քրիստոսով վերջապէս փրկուողներուն փրկութեան նախասահմանուելնուն կամ ընտրութեանը վրայ քննութիւն ընենք, որն որ ուրիշ տեղ կը ձգենք:

Այս վարդապետութեանը եւ ասոր հետ կապակցած Աստուծոյ բոլոր իր ձեռքի գործքերուն վրայ ունեցած բացարձակ ինքնիշխանութեան վարդապետութեանը դէմ յառաջ բերուած առարկութիւնները համառօտաբար պիտի քննենք հետեւեալ հատուածին մէջ:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Գ

Աստուածային եւ Մարդկային Ներգործակցութեան վրայ, եւ Աստուծոյ ինդնիշխան Աստուածպաշտութենան ու Անհաւատութեան վերաբերեալ Հարցերուն վրայ:

Աստուծոյ ինքնիշխանութիւնը, որն որ իր անհուն մտքին խորհրդները յառաջ տանելու համար կը բանեցնէ, իր բնութիւնը փառքը՝ եւ արարածներուն ապահովութեանն ու բարեկեցութիւնը մի միայն հիմն է: Ասոնց որոյ սքանչելի բան մըն է որ մեկը ուզէ ասիկայ սուտ հանել:

Սակայն ասոնք ինքնիշխանութեան ուղղած ստորոգելիքները զանիկայ մերժողներուն ահաւոր խորհրդի առարկայ մը կ'ընեն, որոնք ուղիղ ըմբռնումի մը չեն հասներ վասն իբրեւ Քրիստոսով մատակարարուած, կամ յօժարութիւն չունին անոր հնազանդելու, նախապատիւ սեպելով իրենց կամքը հաճեցընելը՝ ընդդէմ տիեզերաց տէրը եւ գերագոյն Իշխանին կամացը: Սակայն ասիկայ անիկայ եւ կ'ուզեն սուտ հանել: Այս վարդապետութիւնը միշտ մարդուս հպարտ եւ մեղաւոր սրտին դառն հակառակութեանը դէմ դրեր է ու միշտ այնոր հակառակութիւններուն պիտի հանդիպի ալ, բայց երբոր մեղաւորները կը թիւրեն անիկայ իրենց լրջմիտքը հանգարտեցընելու համար: Դաւեւ բարի մարդիկն ալ կը շփոթեցնէ ասվարդապետութիւնը ասպատճառով որ հոնաւորը չկրնար անհունը հասկընալ: Երբոր միայն ինչքան կայ ան կը փնտռենք, ամենեւին տարակուսելի բան մը չ'ձեար ան ժամանակը, այլ միտքը երջանկութեամբ տեսնելով կատարեալ հանգստութեամբ կը հանգչի: Երբոր մարդկային հասկը ցոդութեան կարողութեան սահմանը պարփակող չափերը անցնինք, եւ չանանք Աստուածային բընութեան գաղտնիքներուն թափանցել, ան ատենը կը մոլորինք եւ կը կորսունք:

Ա· Աստուծոյ տիեզերական բացարձակ ինքնիշխանութեան եւ յաւիտենական անփոփոխ վճիռներուն կամ նախասահմանութեան վարդապետութիւններուն վրայ եղած մեծ

[1] Բնագիրը այսպէս է:

գժտարութիւնը այնպիսի նախանձով մը յառաջ բերած են հակառակորդները իրենց ըրած առարկութեանցը մէջ, որ անոր արթնցնելուն ատեն ներքնաձորընկնելը բարոյական պատասխանատուութենը պահուըտոյ կ՚ընէն: Աստուածութեամբ կ՚ըսեն թէ աս վարդապետութիւնները մարդս լոկ մտքնոյն մը կը դարձընեն: Երբ Աստուած իր ուզածը կատարելու համար կը գործածէ մարդը եւ ի յաւիտենից սահմաներ է բոլոր ըլլալիք բաները, մարդն ինչպէս ազատ կրնայ ըլլալ, ինչպէս իրաւամբ պատասխանատու կրնայ սեպուիլ ան գործքերուն համար, որ կը հաստատեն թէ չէր կրնար չընել:

Ի մեր հաստատած վարդապետութեան հետ Մարբր Կրքին ակնհայտ անհետքին վրայ եղած վարդապետութիւնը միեւնոյն ըլլալով, աս նոյն առարկութիւնը երեսնաբեկ ալ դէմ եղած կ՚ըլլայ: Պօղոս առաքեալ աս նիւթին վրայ խօսած առենը (Հռոմ. թ) կ՚ըսէ. "Ուրեմն պիտի ըսես, թէ ալ ինչու մեղադիր կ՚ըլլայ, որ անոր կամքին միկը հակառակ չէ". ոմն մէկ բան մը ըրած ունի անոր վճռածն ու նախասահմանածը կատարելէն զատ: Ինչ որ է նէ, թէ որ մենք աս վարդապետութեան վրայ ուղիղ տեսութիւն չենք կրցեր ունենալ, աս առարկութիւնը Մարբր Կրքին անոր վրայօք ցուցուցած ճշմարիտ մտքին դէմ գալը սպգէ է: Պօղոս շատ կարճառօտիւ կը խօսի առարկութենանը վրայ, երբ ըսէն նկատումն ընել չարժեցնուն համար; Խնդրոյն վրայ երկար բարակ փաստաբանութեան չմտներ. այլ հանգամանորդը կը հրաւիրէ որ իր Ըրարչին հետ կարգ անիկայ: "Այլ դուն ով ես մարդ՝ որ Աստուծոյ պատասխան կուտաս. ստեղծուածը իր Ստեղծողին կրնայ արդեօք ըսել, թէ ինչու ատանկ չընեցիր": Ետոյ առարկողը չիշէ թէ իր հակառակութիւնը Աստուծոյ հետ է ու չէ թէ մարդու: "Այլեւ ես իշխանութիւն չունիմ իմ բանելուս վրայ՝ ինչ որ ուզեմ նէ ընել": Ա՛տպ. ի. 15: Ըն որ ամէն բանի վրայ ուղիղ դատաստան կը ձեւացընէ, Աստուծոյ ամէն բան իր կամքին պէս ընելուն վարդապետութիւնը իր մտքին առջեւը բերել չնար եղած ամենամեծ միխիթարութիւն եւ ուրախութիւն տուող մէկ հատիկ բանն է անոր: Որհնեալ Յիսուսը աս նիւթին հետ կապակցած ամենամթին խորհրդներէն մէկը տեսնելով ուրախացաւ հոգւով եւ գոչեց. "Հաւնորհակալ եմ քեզմէ ով Հայր, երկինքի ու երկրի Տէրը, որ աս բաները իմաստուններէն եւ գիտուններէն ծածուկ պահեցիր, ու տղայից յայտնեցիր ասոնք. այո՛ Հայր, ինչու որ քու առջեւդ ասանկ աղէկ երեւցաւ". Ղ ու՛կ. ժ. 21: Երբ անոր դժուարութիւնները բանի տեղ չդնելով, Յիսուս ուրախացաւ աս ճշմարտութիւնովը, մենք ուրախանալու չե՞նք:

Ընդհակ ընդունելու ենք թէ մարդ մը չկրնար փեսնել թէ ինչպէս կրնայ ըլլալ որ Աստուած գէրպզոյն իշխանութիւն կը բանեցընէ ու մարդն ազատ է, կամ չկրնար գոհացընել Աստուծոյ նախասահմանութեանը, մարդուն՝ ճշմարիտ եւ յաւտուկ կերպով իրենը եղած պէս իր գործքերուն համար ունեցած պատասխանատուութեանը հետ ունեցած համաձայնութիւնը: Ասոնց աս նիւթին վրայօք հետեւեալ դիտողութիւնները արժանի են մտագրութեան. չէ թէ անոր համար որ գժուարութիւնը կը վերցընեն, այլ անոր համար որ կը ցոյցընեն թէ գժուարութիւնը չվերնար, եւ անանկ գժուարութիւն մըն է՝ որուն վրայ պէտք չէ որ շփոթինք:

1. Ի ճշմարտութիւնները համաձայնեցընելու կերպը չկրնալ փեսնել՝ նշան չէ հետեւիր թէ անոնք հակասական են: Մէկը միւսին հակառակը

չէ՝ աս նախադասութիւնները պէս՝ թէ մարդն ազատ է, եւ թէ Աստուած այնպիսի զօրութիւնով մը կը վարէ աշխարհս՝ որ անոր ազատութիւնը կ'առնէ: Նախասահմանութեան վարդապետութիւնը աս է թէ Աստուած այնպէս կը նախասահմանէ եւ կը կառավարէ մարդոց գործքերը որ բուն իր նպատակներուն կատարման ստուգութիւնը ապահով կ'ընէ, եւ սակայն առանց մարդկային ազատութիւնը եւ պատասխանատուութեանը հիմը վերցընելու: Արդ՝ ոչ մէկը կրնայ ըսել թէ աս նախադասութիւնը աս կերպով ցուցուելով իր մէջը մէկ հակասութիւն մը կը պարունակէ: Նախադասութեան երկու մասերը իրարու հակառակ չեն. ամենէն շատը որ մէկը իրաւունք ունի ըսել աս է թէ՝ Ես չեմ տեսներ թէ ինչպէս ասոնց երկուքն ալ ճշմարիտ կրնան ըլլալ: Հայց չ'կան ասանկ շատ իրողութիւններ եւ ճշմարտութիւններ հաւասարապէս դժուար համաձայնեցընելու՝ որ ընդունելու ենք: Կրնա՞նք Աստուծոյ յաւիտենականութեան՝ ինքնագոյութեան՝ ամենուրեքութեան՝ եւ ստեղծիչ զօրութեանը խորհուրդը հասկընալ: Նոյն իսկ մեր էութեանը՝ արտաքին բնութեան՝ եւ թուոց ու երկրաչափական յարաբերութեանց մէջ չ'կան ասոր չափ հասկցողութեան զօրութենէն վեր գաղտնիքներ, ինչպէս որ ցուցուցինք· (Նէբ· Յօդ· Ը)· Ա նախադասութենէն առնի մարդին շըփոթութիւն տուող եւ մէկէն ի մէկ հակասական երեւցող բան կայ, թէ թուաբանական, գործողութիւն մը յաւիտեանս կրնանք կատարել միշտ ճշմարիտ պատասխանին ու հանածնուած մէջի եղած տարբերութիւնը նուազեցընելով առանց ճշմարիտ պատասխանին հասնելու հնարաւորութեանը· (Նէբ· 46)· Հայց ամէն թուաբանութիւն սորվող աղայ գիտէ ասոր ճշմարիտ ըլլալը: Աստուածային ինքնիշխանութեան մարդկային ազատութեան հետ ունեցած համաձայնութիւնը խորհուրդ մըն է· բայց չէ թէ հակասութիւն· աս երկու ճշմարտութիւնները իրարմէ տարբեր են, բայց չէ թէ իրարու հակառակ· անոնք զուգընթաց կը վազեն, անանկ որ մեր կարողութիւնէն վեր է անոնց հանդիպիլը· բայց անոնք կը միանան Աստուծոյ ծոցը: Ան կրնայ հաստատել թէ Աստուած կարող չէ իր արարածները էքէբ· պէտ գործածել իր կամքին համար, մինչեւ որ անոր գաղտնիքը գիտնայ, եւ Վերնակարողը կատարեալապէս իմանայ· Յոբ· ժա· 7: Աստուածային նախասահմանութեան վարդապետութիւնը միայն Աստուծոյ իր ըրածին կը նայի, մարդուն ազատութեանը չ'դպչիր, այլ Աստուծոյ աթոռին սիւնն է:

2· Արժան է նշանակել թէ՝ եթէ Աստուած ինչ որ իր ձեռքը կ'ընէ հակառակ չէ արարածին ազատութեանը, իր ըրածը ընելու նախասահմանութիւնը կամ գիտութիւնն ալ հակառակ չէ անոր: Նախասահմանելը՝ քանի որ սահմանածը իգործ չ'դրուած սեպենք, Աստուծոյ մտքին մէջ խորհուրդ մը կամ գիտութիւն մըն է միայն, եւ արարածին վրայ ազդեցութիւն չ'կրնար ընել: Ան թէ մէկ բան մը կայ որ մարդկային ազատութեան կը դպչի, անիկայ չէ թէ գիտութիւնն է, այլ ան գիտութեանը գործադրութիւնը: Ուղիղ չէ որ սահմանելը իգործ դնելէն յառաջ մը՝ օր մը՝ կամ տարի մը առաջ կամ ի յաւիտենից ըլլայ: Սահմանութիւնը ի յաւիտենից ըլլալը՝ գործադրութեան րոպէին մէջ ըլլալուն տալիք յատկութենէն տարբեր յատկութիւն մը չ'տար անոր՝ աս բանին նայելով· եթէ ասիկայ մարդոց գործելու ազատութեանը կը դպչի, չէ թէ ի յաւիտենից ըլլալէն է, այլ յաւերժական բանը ստոյգ ընելէն:

3· Աս է առարկութեան կէտը:

կը հարցընեն թէ՝ եթէ Ըստուած ըսպառ ըրած է որ ես այսինչ սահմանեալ կերպով մը գործելու եմ, ինչպէս կարելի է որ այնպէս չգործեմ, եւ ինչպէս ազատ եղած կրնամ ըլլալ այնպէս գործած ժամանակս: Եթէ առարկութիւնը զօրութիւն մը ունի՝ ան սկզբունքին ճշմարիտ ըլլալն է՝ թէ յառաջմանէ ստոյգ եղած գործք մը ազատ չկրնար ըլլալ: Բայց թէ որ գործքերը յառաջմանէ ստոյգ եղած չեն, չեն կրնար յառաջմանէ տեսնուիլ եւ նախագուշակուիլ իբրեւ ստոյգ, ուրեմն Ըստուծոյ կանխագիտութիւնն ու մարգարէութիւնները չեն կրնան: (Լրէս 223): Վասնի որ Ըստուծոյ ամենագիտութիւնը հաստատուն է, անոնց ստուգութիւնն ալ հաստատուն պիտի ըլլայ: Կամ երկրորդը մերժելու ես կամ առջինը ընդունելու ես: Ուրեմն ան սկզբունքով Ըստուծոյ ամենագիտութիւնը կամ կանխագիտութիւնը՝ մարդկային ազատութիւնն ու բարոյական պատասխանատուութիւնը տակնուվրայ կ'ընէ ըսողներուն ամբաստանութեանը տակը կ'ինայ նախասահմանութեան վարդապետութեանը պէս: Բայց ան ըսկզբունքը սխալ է: Մենք գիտենք որ ազատակամ ենք: Ըսիկայ ամէն մարդ իր ներսիդիէն կը զգայ, անանկ մէկ ճշմարտութիւն մըն է որ մեր էութեանը չափ հաստատուն է. քանզի երկուքին համար ալ ճիշտ միեւնոյն ապացոյցը ունինք: Նաեւ ամենազօրաւոր ապացոյց ունինք գիտնալու եւ գործքերու յառաջմանէ ստոյգ ըլլալն: Ա՛ն որպ թէ կրնանք տեսնել եւ թէ չէ, ան ճշմարտութիւններըն իրօք համաձայն ըլլալու են: Գործքի մը ստոյգ յառաջմանէ ստոյգ ըլլալը անոր ազատութիւնը չկործանցներ: Ուրեմն թէ որ Ըստուծոյ նախասահմանութիւնը մարդկային ազատութիւնը տակնուվրայ կ'ընէ, չէ թէ մեր գործքերուն յառաջմանէ որոշեալ ըլլալն է, այլ նախասահմանութեան ազատութեան հակառակ կերպով մը ներգործելն է. բայց ո՞վ կրնայ ըսել թէ անանկ կերպով մը չկրնար ներգործել որ ազատակամութեան համաձայն գայ, ինչպէս որ մեր գիտակցութիւնը եւ մարդոց ընդհանուր դատումը՝ որ յայտնի է լեզուաց կազմութենէն եւ մարդոց դէպի մէկզմէկ ունեցած վարմունքէն, եւ Սուրբ Գիրքերը միաբերան կ'աղաղակեն թէ կըրնայ:

Ե. Կ'առարկեն թէ Ըստուածային նախասահմանութեան վարդապետութիւնը ջնջոց գործածելը իբեբեւ կը հանէ: Եթէ Ըստուած նախասահմաներ է որ մինչեւ այսինչ ժամանակ մը ապրիմ, ուրեմն անշուշտ ինչ որ ընեմ մինչեւ ան կետը պիտի ապրիմ: Եթէ Ըստուած վճռեր է որ ես փրկուիմ, ուրեմն կրցածիս չափ ամէն կերպ մեղքի մէջ ալ ապրիմ՝ տակաւին պիտի փրկուիմ. բայց եթէ վճռեր է որ կորսուիմ, ուրեմն թէ ղջամ կամ իմ փրկութեանս համար ինչ որ ընեմ պիտի կորսուիմ, ուրեմն ի՞նչ աշխատիմ, ալ ի՞նչ տեղ ծեաց միջոց իգործադնելու:

1. Ամենց առ տրամաբանութիւնը վճռական կ'երեւնայ. եւ իրենց բարոյական զգացումներուն վիճակին համեմատ հակառակ եզրակացութիւններ կը հանեն անկէ. անով ոմանք վարդապետութիւնը կ'ուրանան, եւ ոմանք փրկութեան վրայ անհոգ ըլլալնուն՝ եւ մեղք գործելնուն վրայօք ինքզինքնին կ'արդարացընեն, այսպէս վարդապետութիւնը չեղերով, ինչպէս որ Սուրբ Գիրքերն ալ կը թիւրեն իրենց կորըստեանը համար:

2. Ըռարկութեան տրամաբանութիւնը վճռական կ'ըլլայ թէ որ Ըստուծոյ նախասահմանութիւնը վախճաններու վերաբերէր միայն առանց միջոցներու վերաբերելու: Բայց ասանկ չէ: Ինչպէս որ վախճաններու

անանկ ալ միջոցներու կը վերաբերի։ Աստուած ինչ որ միտքը կը դնէ ընել, անիկայ միջոցներով ընելու միտքը կը դնէ, ու չէ թէ առանց անոնց կամ անոնց դէմ։ Հնարաւոր չէ թէ՝ եթէ Աստուած նախասահմաններ է որ ես քան տարի ապրիմ, բան չուտեմ ալ նէ պիտի ապրիմ, այլ ստոյգն աս է թէ պիտի ուտեմ, քանզի Աստուած որքան որ իմ ապրելս սահմաններ է, այնքան ալ ուտելս։ Աստուած սահմաններ էր Պօղոսը մէկ նաւով մը Ռոմին հասնիլ կոչին տանիլ, Հոմով երթալու ճամբուն վրայ, եւ պահպանել անոր եւ բոլոր նաւին մէջ եղողներուն կեանքը նաւաբեկութենէն գալիք մահէն։ Գործ. ԻԷ. 23—25։ Այլ երբոր նաւավարները մակոյկով պիտի փախչէին, Պօղոս բաւ հարիւրապետին ու զինուորներուն, «Թէ որ տունք նաւին մէջ չկենան՝ դուք չէք կրնար ողջ մնալ»։ (Հմմտ. 31)։ Նետնէ զինուորները մակոյկին չուաններն կտրեցին ու դուրս ձգեցին, եւ նաւավարները արգիլեցան փախչելէն։ Ստոյգ էր թէ նաւին մէջ եղողներուն ամենուն կեանքը նաւավարներուն քանքովը պիտի պահուէր, եւ աս չկրնար ըլլալ իր գործ դրուիլը այնքան ստոյգ էր որքան որ անոնցմէ չատաջ գալիքը։ Պօղոս հաւատաց Աստուծոյ հրեշտակին իրեն ըսածին, եւ տարակոյս մը չունեցաւ իր մտքին մէջ ատկոյս ըսածը հասնելու, քանի որ ամէն կողմէն աչքին առջեւն վտանգ կ'երեւնար։ Իր հաւատքը Աստուծոյ նախասահմանութեանը վրայ հաստատուած էր, օրն որ մէկ անսխալ կապակցութիւն մը կը ձեւացընէր իր ապահովութեանը եւ անիկայ գլուխ տանող միջոցին մէջ։ Նէ աս միջոցի ու վախճանի անսխալ կապակցութեան հիմանը վրայ է որ Աստուած բոլոր իր նախասահմանած բաներուն կատարումը իրեն բացարձակապէս ստոյգ կը ցուցընէ։ Արդիկ շատ անգամ՝ աշխատած են տեսնել աստուածային նախասահմանութիւնը, բայց երբէք յաջողած չեն։ Յովսէփին եղբայրները աշխատեցան Աստուծոյ խորհուրդները կործանել, բայց անոնց բոլոր չանքերը միայն անոր կատարմանը նպաստեցին։ Փարաւոն չկրնար Աստուծոյ դիտաւորութիւնները ոտքի տակ առնել, բայց անոնք ի գործ դնող դործիքը եղաւ։ Բաբաւ պարապ տեղը երեւակայեց թէ կրնայ Աստուծոյ նախասահմանած բանը ի դերեւ հանել, բայց վերջը մեղքընելու սահմանուած նետին հանդիպեցաւ։ Արդոյ՝ Աստուծոյ նախասահմանութիւնը տեսնելուն մէկ օրինակ մը չունք կրնար գտնել։ Ցիրաւի կը հրաւիրէ զանոնք որ աս բանը ընեն թէ որ կրնան։ «Օձրայ Տէրը երդուաւ ըսելով. ինչ որ մտածեցի, անշուշտ անանկ պիտի ըլլայ, ու ինչ որ նախասահմանեցի, ան պիտի կատարուի»։ Եսայ. ԺԴ. 24։ Նէ իր անհնազանդ ժողովուրդին վրայօք ըսաւ, որոնք նպիտակաս գացին անոր նախագուշակութիւնը սուտ հանելու դիտաւորութեամբ, անոնք «պիտի գիտնան թէ որմէն խօսքը պիտի հաստատուի, իմ թէ անոնցմէ»։ Եզեկ. Խդ. 28։ Նացարձակապէս ստոյգ է թէ ինչ որ Աստուած նախասահմաներ է անանկ պիտի ըլլայ, թէ առանց մարդկային զօրութեան միջոցի եւ թէ մարդկային զօրութեամբ ան պիտի կատարուի անսխալապէս, քանզի ամէն բանի մէջ իր նախասահմանութիւնը մէկ անբակտելի կապակցութիւն մը հաստատած է միջոցին ու վախճանին մէջ։ Նթէ մարդիկ կամ անոնց գործերէն ոմանք աս սահմանուած միջոցն են, ուրիշ՛ր եւ իցէ սահմանուած միջոցի մը պէս ստուգիւ պիտի օգնեն վախճանին եւ իրօք պիտի կատարեն անիկայ։

3. Այլ սակայն մարդիկ Աստուծոյ խորհուրդները կատարելու ձեռնտեղած կ'ըլլան, չէ թէ աս պատճառա-

որ այնպէս չգործելու կարող չեն։ Որովհետեւ վախճանը առանց սահմանեալ միջոցին չկրնար կատարուիլ, ուրեմն եթէ մարդիկ կրնան միջոցը արգիլել, նոյնպէս վախճանն ալ կրնան արգիլել։ Ուրեմն երբոր նոյն ինքն իրենք են միջոցը, բնական կարողութիւն ունին միջոցը արգիլելու, եւ հետեւապէս վախճանն ալ։ Ինչպէս Աստուած սահմաններ եւ յառաջմանէ բաներ էր թէ Պօղոս կայսրին առջեւը պիտի կայնի, եւ թէ բոլոր անոր հետ նաւարկութեանմէ ճամբորդողները ապահով ցամաքը պիտի հասնին, բայց ան նոյն անձինքը բնական կարողութիւն ունէին աստուածային վճռոյն եւ կանխատեսութեան կատարումը արգիլելու։ Որովհետեւ թէ որ հաւրապետն ու զինուորները թոյլ տային որ նաւավարները նաւը ձգեն երթան, որ ան բանը նաւավարները բընական կարողութիւն ունէին ընելու, բոլոր մնացածներուն վնաս կործանումի պիտի գար։ Կամ թէ որ զինուորները բոլոր կապուածները սպաննէին՝ ինչպէս որ կը խորհէին եւ ինչպէս որ կրնային ընել, Պօղոս կայսրին դէմը չէր կրնար երթալ ինչպէս որ Աստուած նախասահմաներ էր։ Այս թէպէտ նախասահմանուած էր որ նաւն ու բեռը կորսուի փոթորիկով, սակայն կրնար ան վնասը չըլլալ թէ որ նաւապետն ու նաւին տէրը Պօղոսին մտիկ ընէին։ Ընդհակ յայտնապէս ըսաւ անոնց ան բանը որ ատեն ժամանակն անցած էր սխալմունքնին շտկելու։ Ինչպէս Աստուած նախասահմաներ էր որ Նաւը Տապանը շինէ եւ իր ընտանիքը ապրեցնէ, սակայն բնական կարողութիւն ունէր ան բանը չընելու ու աստուածային խորհուրդը սուտ հաներու։ Աստուած թէպէտ նախասահմաներ էր որ Յովսէփ իր հօրը տունը պահէ Եգիպտոսի մէջ սովին ժամանակը, սակայն բնական կարողութիւն եւ պահպանելու ունէր փոխանակ պահելու՝ սպաննել զանոնք եւ այսպէս նահատակմանուած եւ յառաջմանէ բաներ արգիլել։ Աստուած թէպէտ նախասահմաներ էր Յուդային գԵրիստոս մատնելը, սակայն բնական կարողութիւն ունէր Յուդան ետ կենալ ան գործէն՝ որն որ կատարելու համար կաշառք կերաւ Հրէաներէն եւ փորձուեցաւ Սատանայէն, եւ առանկով գէմ դնել Աստուծոյ խորհրդին եւ կանխագիտութեանը։

4. Երեմն յայտնի է՝ թէ մարդոց իբրեւ գործիք գործելը հապէս հարկաւոր է ան վախճանին որ Աստուած կը նախասահմանէ անոնցմով կատարել, եւ թէ անոնք կարող են չգործել իբրեւ Աստուծոյ գործիքները ան կերպով որով կը գործեն։ Դառնալ ճշմարիտ է թէ այսպէս պիտի գործեն, եւ թէ Աստուծոյ խորհրդներէն ոչ մէկը գետինը կ'ինյայ։ Անոնց գործելը պոյտ է, բայց ի հարկէ չէ։ Արդարեւ իրենց բնական կարողութիւնը գործածելով անոր խորհրդները կրծածնել. բայց պոյտ է թէ պիտի չընեն։ Անոնց գործելը անհրաժեշտ չէ. բըռնութեան տակ չեն գործեր. բանին մէջ հարկադրութիւն չկայ, ազատապար կը գործեն, բաւին ամենաարձր մտօքը. եւ սակայն յառաջմանէ ըսուածը մը կայ անոնց այնպէս գործելուն։ Այսպէս պոյտ էր թէ Յուդան պիտի մատնէ զԵրիստոս. քանզի Երիստոս առաջուց ըսեր էր ան բանը, եւ Յուդային վրայօք ասացեալ վճիռը տուեր էր թէ "աղէկ էր ան մարդուն որ ծնած չըլլար"։ Սակայն Յուդա ազատ էր Երիստոսը մատնելուն մէջ, ինչպէս որ Յովհաննէս անոր ետեւէն մինչեւ խաչը երթալուն։ Ընդհանուր սխալմունք մը եղած է աստուածութիւնը հարկադրութեան հետ շփոթելը կամ անոր տեղ առնելը։ Հատերը իբրեւ նոյնանշան կը գործածեն աս բառերը, կամ իբրեւ թէ մէկը միւսին մէջ կը պարունակի.

եւ բոլորովին աս թիւր ըմբռնումնը վըրայ հաստատուած են Աստուծոյ նախախնամութեան վարդապետութեանը գէմ բերուած առարկութիւնները։ Ամէն հարկադրութեան տակ եղած դիպուածները ստյգ են, բայց ամէն ստյգ դիպուածները հարկադրութեամբ չեն։ Անանկ դիպուածներ կան որ ստուգիւ պիտի կատարուին, բայց հնար մը կայ չկատարուելու։ Ստուգութիւնը հարկադրութենէ իզատ ուրիշ հիմեր ալ ունի հաստատութեան։ Մենք զանոնք չենք կրնար սահմանել, վասն զի մեր հաստղութեան տակը չեն իյնար։ Հաւատկան է մեզի գիտնալ թէ կան, եւ թէ ան Անհուն միտքը կատարելապէս կը հասկընայ անոնք։ Մենք համզուած վստահանալու ենք թէ Աստուծոյ խորհըրդներուն կատարումը ստյգ է. եւ թէ մարդիկ անոնք կատարած ժամանակնին ազատաբար կը գործեն եւ ոչ թէ իհարկէ ստիպուած։ Սակէ ուրիշ կամ աւելի բարձր ազատութիւն մը չենք կրնար երեւակայել, որն որ բանեցուցած աւեներին Աստուծոյ խորհրդներուն կատարմանը գործիքներուն ու միջոցներ գործածողները կ'ըլլան. որ անոնց ասանկ գործելը այնքան ստյգ է տակաւին, որքան որ Աստուծոյ թագաւորելը եւ բոլոր իր կամքը կատարը։

Աստուծոյ նախասահմանութեան վարդապետութիւնը մարդուս միջոցներ գործածելու շարժառիթը տկարացընելէն այնքան հեռի է որ մինչեւ անգամ նոյն իսկ ամենազօրաւոր առիթն է զանոնք գործածելու։ Երկու ճշմարտութիւն կը սորվեցընէ մեզի անիկայ ու թէ Աստուածային խորհրդին մէջ՝ եւ ինչ որոշ արդեամբք, վախճանը այնպէս կապակցութիւն մը ունի միջոցին հետ, որ առանց երկրորդին առջինը չկրնար ըլլալ. եւ թէ միջոցներուն կիրառութիւնը անսխալապէս վախճանը յառաջ կը բերէ։ Թէ որ կամ վախճանը ձեռք կարենայինք ձգել առանց միջոցի, կամ թէ որ անստյգ ըլլար միջոցի գործածութեան՝ վախճանը ապահով ընելը, անտեսանելի իրաւի միջոց գործածելու շարժառիթը պիտի վերնար։ Աս դիտողութիւնը, թէ միջոցին յաջողութեանը համար Աստուծոյ ներգործութիւնը հարկաւոր է, միայն հաստատութիւն կուտայ միջոց գործածելու մէջ անխոչընդոտ ըլլալու շարժառիթին. քանզի երբոր Աստուած միջոցներ կը սահմանէ, զանոնք յաջող ընելու համար ներգործելը անհրկեայ է։ Այսպէս Պօղոս՝ երկուքին մէջ տեղը անհամաձայնութիւն մը կենալու վըրայօք առանց զգացում մը ունենալու եւ առանց զանոնք համաձայնեցընելու համար չենք ընդունիր՝ կը յորդորէ մեզ "ահով ու դողով անձերնուս փրկութիւնը գործել" աս նոյն պատճառով որ "Աստուած է որ մեր մէջը կը յաջողէ կամելը ու ընելը իր հաճութեանը համար". (փիլ. բ. 12, 13.) յայտնապէս աս ըսել ուզելով թէ՝ եթէ Աստուած այսպէս մեր մէջը չգործէր, մեր գործելը ընդունայն պիտի ըլլար. բայց հիմի որ գիտենք թէ այսպէս կը գործէ՝ քաջալերութիւն ունինք գործելու՝ որն որ յաջողութեան ստուգութիւնը կուտայ, եւ չենք ընդունիր գրգիռ մը՝ որն որ սա միւս ճշմարտութենէն յառաջ կու գայ թէ՝ եթէ չգործենք Աստուած ալ յաջողութիւն չ'տար։

5. Ուրիշ բան մը չկայ Աստուածային նախասահմանութեան մէջ, թէ որ անսխալ կերպով հասկընանք, որ արգիլէ վերջին աստիճան ազատաբար եւ փութով միջոցներ գործածելը։ Միջոցներն ու վախճանները անքակտելի կերպով կապակցութիւն ունին իրարու հետ։ Ընթանալով աս վարդապետութեան վրայ ունեցած գաղափարը Աստուածաշնչին սորվեցուցածին պէս չէ։ Երբոր կը մերժենք անոնք նախազգուշութիւններ ընել

ժանտախտին դէմ՝ ըսելով թէ նախազգուշութիւն ընելը նախատեստանութիւնն դէմ մարտնչիլ է, անունց մէջ մեռնողներուն թիւը շատ ըլլալը՝ քան թէ պատշաճ նախազգուշութիւնները իգործ դնողներուն մէջ, կը ցուցընէ թէ անոնց հետեւած ընթացքը անանկ մէկ վախճանի մը կ'առաջնորդէ, որ մէկ ուրիշ ընթացքով մը կարելի էր արդիլել անիկայ: Ըսոր համաձայնելու համար պէտք չէ որ երբէք միջոցներ գործածեն հրկիզութիւն մը շիջուցանելու համար. պէտք չէ որ երբէք բժիշկի կամ գեղի դիմեն հիւանդութեան ժամանակ. Աստուծոյ անօրէնութեանը ձգելու են հունձք ձեռք բերելը՝ առանց սերմ սերմանելու կամ անիկայ արգիլնաւոր ընելու համար առանց մէկ բան մը ընելու. եւ բնաւ գործածելու չեն միջոց մը վախճանի մը համար: Ըրդարեւ աս գաղափարով աշխարհս գործքերը պիտի դադարէին եւ մարդկային ազգը պիտի կորնչէր. բայց աս բանը սկզբունքին անտեղութիւնը կը ցուցընէ: Ան նիւթին վրայ եղած բանաւոր եւ Սուրբ Գրոց տարվեցուցած գաղափարը աս է թէ՝ Աստուծոյ գաղտնի խորհրդները իր գործելու կանոնն են չէ թէ մերը. թէ մենք միջոցներ գործածելու ենք որպէս թէ ան միջոցներով մեր նպատակը կամ վախճանը գլուխ առնիլէն զատ ուրիշ խորհուրդ մը չկայ. միանգամայն խոստովանելով եւ զգալով թէ յաջողութիւնը Աստուծոյ օրհնութենէն կախում ունի. եւ կրնայ ըլլալ որ մերինէն տարբեր խորհուրդ մը ունենայ ան: Պատշաճ է ըսել մէկ մանաւանդ գիպուածի մը համար թէ վախճանը տարբեր պիտի ըլլար թէ որ տարբեր միջոցներ գործածուէին: Օրօրոցնակ՝ թէ որ մարդ մը մեռնէ, ուզես, ուզես խօսած կ'ըլլանք թէ որ ըսենք՝ թոյնը չուտեր նէ չպիտի մեռնէր. կամ թէ որ մէկը մեռնի հիւանդութեան մէջ անհոգութիւն կամ գէշ բան մը ընելով, կրնանք ըսել թէ՝ թէ որ պէտք եղած գարմանը ըլլուէր՝ կ'առողջանար: Արդիւնաւէտ ամենեւին չենք կրնար գիտնալ Աստուծոյ գաղտնի խորհրդներուն ինչ ըլլալը, վասն այնորիկ մեր պարտքն է՝ բանը բոլորովին մեր ձեռքն եղածի պէս՝ միջոց գործածել. եւ յիրաւի Աստուծոյ գաղտնի խորհուրդը՝ մեկ կարեւոր մտքով մը եւ մեզ մեր գործքերուն հետեւութեանցը համար բարոյականապէս պատասխանատու ընելու չափ բանը մեր ձեռքը կը ձգէ: Ան ասիկայ Աստուծոյ փառքն է թէ՝ քանի որ ամէն բան իր նախախնամութեանը տակը կ'կենայ եւ վասն որոյ իր նախատեստանութեանն ալ առարկայ է, արարածին կատարեալ ազատութիւնը եւ գործքի պատասխանատուութիւնը եւ միջոց գործածելու համար ունեցած շարժառիթները չէ թէ միայն անվնաս կը ծնան, այլ երեւակայել կարելի եղածին չափ ամենաբարձր մտօք կը հաստատուին:

Գ. Նաեւ Աստուածային նախատեստանութեան վարդապետութիւնը դէմ յառաջ կը բերուի թէ ոչ՞ ընդդէմ շարժառիթը կը վերցնէ: Ան որ ամէն բան սահմանուած է մեկ յաւիտենական եւ անփոփոխ վճիռով մը, կը հարցընեն թէ ինչ վայելչութիւն կրնայ ըլլալ Աստուածային մտքին որոշումները աղօթքով ներգործել աշխատելուն մէջ. եւ կը հաստատեն թէ յայտնապէս մեկ բան մը չենք կրնար ընդունիլ աղօթքով որ հաւատարապէս չպիտի ընդունէինք առանց աղօթքի:

Ան տրամաբանութիւնը թող ըլլայ որ հաւանական ըլլայ եւ օրինաւոր ալ երեւնայ ոմանց, բայց տակաւին ամենայն զգուշութենէ զուրկ է: Աստուծոյ անփոփոխութիւնը ոչքան դէմ կ'երեւնայ նէ աղօթք ընելու պարտաւորութեան եւ արժանութեան, նախատեստանութիւնն ալ անկէ աւելի չէ: (Լբե. 99:) Ինչ որ միջոց գոր-

ծածելու վրայօք ըսինք, նոյնը ճիշդ աս առարկութեանն ալ կը վերաբերի: Աստուծոյ մնատակարարութեան տընտեսութեանը մէջ աղօթքը իր սահմանած միջոցներուն մէկն է հոգեւոր եւ մարմնաւոր օրհնութիւններ ընդունելու համար: Աղօթքը ուրիշ օգնութեան պէս տեղ մը ունի պատճառներու եւ հետեւութեանց շղթային մէջ որն որ մինչեւ վիպուածոց Վերապետն Տնօրէնին ամբողը կը հասնի: Աստուածաշունչը յատնապէս կը սորվեցընէ եւ քրիստոնէական փորձառութիւնն ալ կը հաստատէ թէ՝ ի պատասխան աղօթից օրհնութիւններ կը տրուին, որոնք չ'պիտի տրուէին եթէ աղօթք չ'մատուցուէր: Աստուած աս օրհնութիւնները միայն աղօթքի միջոցով տալ կը նախատեսմանէ: Ունենալ աղօթք չընելը աս տրուած օրհնութիւնները չառնել է: Աղօթքը՝ որուն պատասխան օրհնութիւններ կը տրուին, նոյն իսկ օրհնութիւններուն հետ հաւասարապէս եւ ճշդիւ նոյն ժողովը Աստուածային նախատեսմանութեանը առարկայ է:

Դ. Կարձեալ կ'առարկեն թէ Աստուածային նախատեսմանութեան վրայ աս հիմնական տրուած տեսութիւնը՝ որ կը յուշընէ թէ Աստուած ամէն բան իր կամքին խորհրդին պէս կ'ընէ, պահանջ կ'ընէ նաեւ մեզմէ, եւ մարդ կ'ուզէ գոյացնել նայելով՝ թէ իր շնորհած օրհնութիւնները ոչ թէ մարդոց մէկ բանին նայելով այլ միայն իր բարի կամքին պէս կը բաշխէ մարդոց եւ անոնց յատկութեանց վճակը կ'որոշէ, ոմանք կ'անիծուին. մեծաթարգեալը իրրեւ ապերջանկ մը որ ոմանք կը մրկէ առանց պատճառի, եւ ուրիշները միայն գոհացուցանելու համար կը ստեղծէ:

Այս առարկութիւնը առնելի պատճառ կերպով փրկուողներուն կենաց նախատեսմանութենէն կը վերաբերի, որ սակայն ետքը պիտի քննենք: Առ միայն աս կ'ըսենք՝ թէ ան խօսքերը որոնց համար ասանկ ահաւոր բան մը կը յուշընեն կ'ըսեն, նոյն իսկ Աստուածաշունչին խօսքերն են, չէ թէ միայն քանի մը տեղուանք, այլ ընդհանուր ամէն մատերուն մէջ. թէ անոր պարունակած վարդապետութիւնը քաջ հաստատուած է բանականութենէ եւ Աստուծոյ բնական ու բարոյական կառավարութեան մատակարարութեանը մէջ եղած իրողութիւններէ. եւ թէ ինքնին վարդապետութեանը մէջ ասանկ միտք մը հանելու հաստատութիւն մը չ'կայ: Ակնարկութիւն է թէ Աստուած ամէն բան իր բարի կամքին պէս կ'ընէ, եւ ըսած է թէ "անիկայ բնաւ իր ըրածներուն համար պատասխան չ'տար": Յոբ. ԼԳ. 13: Ակնարկութիւն է թէ "որուն որ կ'ուզէ կ'ողորմի, եւ որը որ կ'ուզէ կը խստացընէ". թէ "անքննելի են իր դատաստանները, ու չ'հասկըցուելու են իր ճամբաները": Հռոմ. ԺԱ. 18: Ժամ. 33: Ասոնց իր դատաստաններն որ իսկին են նէ, մեր գանոնք հասկընալուն նայելով միայն խորհուրդ են, իր աս կերպով գործելուն պատճառները իր մէջն են, կամ իր գաղափարներուն ու խորհրդներուն աղբիւրն կը ըղնեն, քանդի ամէն բաները իրմէ են եւ իրեն համար կը կենան. բայց նոյն իսկ աս պատճառով անհնազանդ բարի եւ իմաստուն են: Ըսինք թէ Աստուած բացարձակ ինքնիշխան էակ մըն է, ամենեւին ընել չ'ենք ուզեր թէ ինքնակամ եւ անձնահաճոյ կառավարիչ մըն է, որ առանց պատճառի կը գործէ կամ միայն մէկ կողմ անպատշաճ անձնահաճոյութենէն մը կը կառավարուի: Աստուծոյ ինքնիշխանութիւնը սուրբ ինքնիշխանութիւն մըն է, իմաստուն՝ բարեսէր ողորմած՝ եւ արդար ինքնիշխանութիւն մըն է: Տիեզերաց Կառավարիչը ամենէն իմաստուն եւ ամենէն բարեսէր

կրնէ տիեզերքին մէջ։ Ամենիմաստ եւ ամենաարի փափաններ կը փնտռէ, եւ ան փափաններուը ամենիմաստ եւ ամենաարի միջոցներով յառաջ բերել կը նպատի. ուրեմն իր ամէն ըրածներուն ամենաաշ եւ ամենիմաստ պատճառներ ունի, թէ եւ մենք կարող չենք անոնք հասկընալ։ Ոչ մէկ հնարաւոր էակ մը կրնայ անոնց ամէնը հասկընալ։ Ամենայ միայն ան յատուկ եւ անհուն Միտքը կրնայ ընել. եւ հնարաւոր ու տարբր մնալութեան մինչեւ յաւիտեան գործն ու զօրաշնորհութիւնը՝ Աստուծոյ գործքերուն ու ճամբաներուը հասկընալու մէջ ամէնը պիտի ըլլայ։ Ինչպէս մեծագոյն մտածողը չի հայհոյէ իր արարիչը, Ինչ՝ իր արարածներուն վրայ գերագոյն իշխանութիւն ունենալուն համար, որն որ միայն անոր կրնայ վերագրուիլ. այլ յաւէտ խոր անոր վրայ նայած աս տեսութիւնը առաջնորդէ մեզ առաքեալին հետ գոչել, «Ո՜վ Աստուծոյ մեծութեան ու իմաստութեան ու գիտութեան խորութիւնը. ի՜նչպէս անքննելի են իր դատաստաններդ, ու չհասկըցուելու են իր ճամբաներդ։ Ա՞ան ով ձեզ գիտցաւ Տէրոջը միտքը, կամ անոր հետ ո՞վ խորհրդակից եղաւ. կամ ո՞վ անոր փոխ տուաւ, ու փոխարէնը անկէ պիտի առնէ։ Ինչուան որ ամէն բաներըը անկէ ու անով եւ անոր համար են. իրեն փառք յաւիտեան. ամէն»։ Հռոմ. ժա. 33—36։

Մէկ դիտողութիւն մըն ալ կ՚աւելցնենք։ Աստուծոյ գալոնի խորհրդներըը՝ թէպէտ իր յայտնակ խորհրդներէն վեր են, բայց կատարեալ համաձայնութիւն մը ունին անոնց հետ։ Ինչ որ ըսաւ՝ պիտի ընէ, եւ ձիշդ ինչպէս որ ըսաւ։ Ինչպէս իր խոստումներըը պիտի կատարէ անոնց որոնք որ կը կատարեն անոնց պայմանները, կամ անոնց որոնք որ նոյն իսկ խոստումներըը ընդունելու պատրաստ չեն։

կութիւնը ունին։ Ամէն սպառնալիք՝ անօրէնութիւն գործողներուն դէմ սպառնացեալ, անշուշտ պիտի կատարուի։ Աստուծոյ խորհրդներուն կարգին անհուներըը անսասան եւ անդիմադրելի կերպով կը դառնան յառաջ կ՚երթան մինչեւ իրենց վերջին դադարման տեղը։ Ա՛ս է մեր միմիայն յոյսը մեզի՝ մեր բարեկամներուն եւ աշխարհին համար։ Ի՞նչ քաջալերութիւն ունինք թէ երկիրը Աստուծոյ փառքին գիտութիւնովը պիտի լեցուի, եթէ ոչ իր այսպէս միտքը դնել ու ըսելը թէ Ա՛ս պիտի ընեմ ատ բանը։ Ոչ երկինքին մէջ մէկ զօրութիւն մը կ՚ուզէ դէմ կենալ անոր եւ ոչ մէկ զօրութիւն մը երկրին վրայ կամ դժոխքին մէջ կրնայ դէմ կենալ կամ ըսել թէ ինչ կ՚ընես։ Մենուն ներկայ եւ ապագայ կեանց վճիռը անոր ձեռքն է։ Անն է ազէկը, ճանչնալ եւ հնազանդիլ ան ինքնիշխանութեանը եւ աստնկով ինքըզինքնիս անոր համաձայնեցընելու եւ անիկայ մեր նեցուկն ու փրկութիւնը ընել յաւիտեան, կամ թէ ունայն տեղը անոր դէմ մարտնչելով ճնշուիլ անոր տակը մէկ թշուառ յաւիտենականութեան մը մէջ։

ԸՆՏՈՒԹԻՒՆ Ե

Աստուծոյ Գործակցութեամբ Մեր Վրայ։

Ա՛ս Յօդուածին նախընթաց Հատուածներուն մէջ Աստուծոյ Կառավարութիւնը եւ Նախասահմանութիւնը վրայ ընդհանուր կերպով խօսեցանք։ Առաջիկայ Հատուածին մէջ պիտի ցուցընենք անոնց մէջ եղած դիտողութիւններուն Աստուծոյ մեղաց հետ ունեցած վերաբերութիւնը ևս դարձեալ ու վերաբերիլ ու յարմարիլը։

Ե

Ըսած-ծոյ Ըսխանամաքին-նը Ունէը Ինչ Անձնաւորութիւնը վրայ։

ա. Գիտենք որ՝ մեղք կայ եւ տա-
րածուած է մեր սեռին վրայ։ Ընոր
հետեւութիւնները կ'երեւնան մահ-
ուան՝ ապականութեան՝ եւ թշուա-
ռութեան մէջ, որոնցմով երկիրը լեց-
ուած է։ Ով ճշտկած չէ անոր
դառն պտուղները։ Ո՞վ չէ ողբա-
ցած անոր ըրած կործանմանը տակը։
Այց անոր չառաջ բերած արդիւնք-
ները աշխարհիս մէջ որ այսքան ահա-
ւոր են, ոչքան եւս առաւել չափա-
սենականութեան մէջ, ուր որ կը
բարձրանան աչքերնուս առջեւը քա-
նի որ կը տեսնենք անոնք որ ուռեցող
եւ խորունկը իջնող մակընթացութիւն
մը կը դառնան։ Ամէ մէկ միտք մը
կրնայ խորհիլ աս նիւթին վրայ՝ ա-
ռանց հոգիին տագնապէն սոխրտելու
գոչել թէ ինչո՞ւ եղաւ աս բանը։
Ո՞նչպէս եղաւ որ աս խաւար ծած-
կոյթը Ըստուծոյ գործքերուն այսքան
մէկ մեծ մասին վրայ ծածկեց այսպէս,
որն որ արարչութեան ժամանակը
բերկրութեամբ նայեցաւ անոնց վրայ
ու բարի են ըսաւ։ Ըստուած սուրբ
է. ուրեմն մեղքը՝ որ սրբութեան հա-
կառակն է, իր բնութեանը դէմ եւ
իր անհուն ատելութեանը առարկայ
եղած պիտի ըլլայ։ Ընհունապէս բա-
րեսէր էակ մըն է. ուրեմն թշուա-
ռութեան անեղը եւ անյաւատակ ովկիա-
նոսը՝ որուն մէջ իր արարածներէն
այսքանը ինկած են, իր գթած սրտին
անհուն վիշտ մը եղած պիտի ըլլայ։
Ամենակարող զօրութեան տէր էակ
մըն է, որուն մէկ բան մը դէմ չկըր-
նար կենալ. ուրեմն կարող է արգիլել
ան բանը որն որ իր բարեսիրութիւնը
կ'առաջնորդէ զինքը բաղձալ որ ըլ-
լայ։ Ա երկապէս ինքնիշխան կառա-
վարիչ մըն է, ամէն բան իր կամքին
խորհրդին պէս գործող, վերը երկին-
քին մէջ եւ վարը երկրիս վրայ իր
հաճութիւնը կատարող, եւ իր արա-
րածներըը իր խորհրդներըը կատարելու
համար գործածող. ուրեմն կուզէ
մեղքին ըլլալը։ Հաճելի՞ է իրեն ա-
նանը։ Ինքը նախասահմանեց իր արա-
րածներուն մեղքն ու թշուառութիւ-
նը։

բ. Հոս ինքզինքնիս մէկ մեծ ան-
դունդի մը մէջ կը գտնենք։ Ով կը-
յուսայ թէ կրնայ չափել անոր խո-
րութիւնները իր մտանաչափ լարովը։
Ամէ մէկ տեղ մը կայ որ մարդ իր
տկարութիւնը զգալու է, ահա հոս
ան տեղը, եւ իր տգէտ ու աչնէչ ըլ-
լալը զգալով, գետինն ինկնալու ու եր-
կրպագութիւն ընելու է։ "Ծածուկ
բաները մեր Տէր Ըստուծոյն կը վե-
րաբերին". (Բրէ Օրէն. իթ. 29.) եւ
ասիկայ խորհրդներուն խորհուրդն է։
Ըսիկայ է Ըստուածաբանութեան մի-
միայն գիտութիւնը։ Ա՝ ան զի
ոչ մէկ ուրիշ գիտութիւն մը պի-
տի գտնուէր թէ որ ասիկայ չըլլար։
Ըստուածային ինքնիշխանութեան եւ
Ամարդուս անկախ չըլլալուն բաղմակըր-
ճիռն խնդիրը՝ հոգւոյն կարողութիւն-
ները վերջին աստիճան կը յոգնեցնէ
միայն աս պատճառով որ մեղքին գո-
յութիւնը մեկնելու է։ Այց ինչո՞ւ
համար բոլորովին շփոթենք մենք մեզ
աս նիւթին վրայ։ Ինչո՞ւ համար չէնք
գիտեր ասիկայ Ընոր՝ որուն որ կը վե-
րաբերի, մէկ ուրիշ օրուան մը յայտ-
նութիւններուն ակնունելով, որ ամէն
բան պարզ պիտի ընէ եւ ամէն տա-
րակոյս պիտի փարատէ։ Ա՛ս է հմայ-
տութիւնը։ Ա երկապէս ասիկայ ընե-
լու ենք, եթէ Հանդարտութիւն ձեռք
բերել կ'ուզենք։ Ըստուածաշունչին
Հեղինակները իրենց օրինակովը կը-
սորվեցընեն մեզի աս բանը ընել։ Ա՛ս
նիւթը՝ վրան իսկական քննութիւն ը-

նելու համար ձեռքերնին չեն առներ. չերեւնար թէ ան բանին վրայօք գրժուարութիւն մը կը զգան: Սակայն թէպէտ իսկապէս չեն որոշեր եւ խոսիր ան խնդրոյն վրայ, բայց բոլորովին ալ չեն լռեր. անոնք կը վճռեն անիկայ, ինչպէս որ մեզի կ'երեւնայ, բոլոր իրենց գրուածքներուն մէջ այնպիսի սկզբունքներու վրայ՝ որ բանը կատարեալ հաստատ կ'ընեն: Ան գըլխաւոր կէտերը՝ որոնց վրայ անոր լուծումը կը գառնայ, փաստերով չեն հաստատեր, այլ իբրեւ ինքնայայտ ճշմարտութիւններ կամ պարզ անուանի իրողութիւններ կը սեպեն. եւ ան ճանչցուած ճշմարտութիւններուն եւ իրողութիւններուն վրայ կը հիմնեն բոլոր իրենց բարոյական դրութիւնը: Ան բանին վրայ ամենէն գժուարութիւն մը չ'զգացին, որովհետեւ պարզ եւ հաստատուն հայեցողութիւններուն նին անոր վրայօք, անիկայ ճիշդ ան դիւքին մէջ դնելով մարդին առջեւը որ անաչառ քննութիւն ընող հոգիին ամէն մէկ խնդրոյն յագեցուցիչ պատասխան կ'ուտայ: Ան խնդրոյն վրայօք անոնց ունեցած մտաւոր հանգըստութեան վճռակին հասնելու համար, անոր վրայ անոնց նայած աչքովը նայելու ենք. անոնց ունեցած հայեցողութիւնները ունենալու ենք. սխալ կամ միակողմեան գաղափարներ ունենալու չենք անոր վրայ. պէտք է որ որոշենք մարդկային գիտութեան սահմանին տակն ինկած բաները՝ ան սահմանէն դուրս եղածներէն, որոնք ձրի գիտնալու ենք Ընդ՝ որուն բան մը ծածկուած չէ:

Գ. Արդարեւ ճշմարտութիւն կայ ան շատ անգամ եւ լաւ ծանօթութեան մէջ՝ թէ անօգուտ բան է գիտնալ մեղքին աշխարհիս մէջ ինչպէս կամ ինչու մտնելը, անկէ փրկուելուն ճամբան գիտնալուն հետ բաղդատելով. եւ շատ անգամ ընտանեբար ըսուած է թէ շատ առաւել ալեկ է ժամանակը աշխարհս մեղքէն ազատելու համար քանք ընելով անցընել, քան թէ անոր սկզբնաւորութեանը կերպին կամ գոյութեանը պատճառին վրայօք ուշադրութիւն ընել: Ան խորհրդածութեան եւ մեղքին ներգործականութեանը մէջ եղած ահաւոր ճշմարտութիւններուն վրայօք անզգայ ըլլալուն վրայ տրուած դատապարտութիւնը արժան տեղն է: Ամէն մի մարութիւն մը կը բաղդատուի ան մարդուն յիմարութեանը հետ որ կը նեղէ ինքզինքը ան տեսակ դժուարութիւններով, քանի որ անհոգ անտարբեր կ'ապրի ան հետեւութիւններուն վրայօք որոնք մեղքը յաւակ կը բերէ իր հոգւոյն մէջ, եւ կը մերժէ հոգեւոր բժշկութիւնը որ կը տրուի թէ ընդունի: Արկածը մեր առաջին՝ վերջին՝ եւ ամենամեծ գործն ըլլալ է. բայց առաջինն ալ ժամանակ եւ տեղ ունի: Ան նիւթին վրայ մեկ առաջութիւն մը չենք կրնար չունենալ: Ամէն մարդ որ բաւական խելք ունի բարոյական խնդիրներու վրայ խորհելու՝ ինքնիրեն մեկ տեսութիւն մը ունի բանին վրայ, եւ թէպէտ գուցէ իսկապէս հանուած կամ որոշ կերպով յայտնի եղած չէ իրեն, սակայն անոր վրայ կը տատանի եւ բոլոր իր կրօնական ճշմարտութիւններուն վրայ ուշադրութեան ընդունած հայեցողութիւնները անոր կը համեմատէ: Ան մեղքին սկզբնաւորութիւնը վրայ եղած խնդիրը չենք կրնար մեկդի ձգել. ամէն տեղ առջեւնիս կ'ելլէ: Ան նիւթին վրայօք իր հայեցողութիւններուն մէջ յանձնապատան ըլլողը, երբոր անիկայ դէմ ելլէ իրեն կրօնական դրութիւնը բոլոր ուրիշ մասերուն հետ ունեցած կապակցութիւններովը մեկտեղ, մեկ մասնաւոր սկզբունքի մը վրայ կը վճռէ անիկայ, անոր վրայ տեսութիւն մը ուշնուալը կը ցուցընէ, կամ ան տեսութիւնը չունենալուն համար անոր վրայով անստոյգ կը մնայ, շփոթած, եւ

շատ հաւանականաբար ինքն իրեն դէմ՝ իր շատ ուրիշ Հայեցողութիւններուն մէջ: Հատերուն ասոր վրայ ունեցած գաղափարին հակառակ, աս նիւթը չէ թէ լոկ տեսական է, այլ գործնական բաներ ալ ունի որքան որ մեր անոր վրայօք առած Հայեցողութիւնին կրօնի գործնական ճշմարտութիւններուն ալ կը ներգործէ ինչպէս որ տեսականներուն: Նաեւ Աստուածային Յայտնութեան հաւատացողներուն շատերը, փոխանակ պարզապէս Աստուածաշունչին անոր վրայօք ինչ խօսիլը Հարցընելու, եւ Աստուածաշունչ Կրօնոց ըսածներուն գոհ ըլլալով կենալու, իրենց խելքը կը պտըտցընեն անոր վրայ, եւ շատերը գժբաղդաբար անանկ եզրակացութիւններու կը տանին ինքզինքնին, որոնք թէ որ Աստուածաշունչին ամենապարզ կերպով Յայտնած էական եւ պատուական վարդապետութիւններուն մէկ քանին մերժել չեն Հարկադրեր ալ նէ, գժուարութեանց մէջ ընկղմած կը կենան: Անանկ մէկ նիւթի մը վրայ ժպիրհ խորհրդածութիւն ընող կամ յանդուգն վարդապետութիւն ընող գարշելի ոգիի մը ոչ մէկ յանդիմանութիւն մը կրնայ Յոյժ գառն ըլլալ: Այն ոգին՝ որով անանկ մէկ խնդիրի մը կը մօտենանք որ ան անհուն Աստուծին Յոյժ նեղբին խորշերուն կը Հանի, ամենամեծ յարգութեան՝ ամենանուաստ խոնարհութեան՝ եւ ինքզինքին չափաւորող ոգի մը ըլլալու է՝ Հանդերձ անդրդուելի վստահութեամբ ան մեծ եւ անխմանալի Յակինն վրայ՝ որուն ճամբաները այնքան բարձր են որ մահկանացու մարդը չկրնար քննել: Այթէ ասանկ ոգւով մը ըլլայ՝ ներելի եւ օգտակար է ձեռք առնել անիկայ եւ քննել անոր յարաբերութիւնները մեր Հաստոցութեան սահմանին տակին իմաստին չափ: Այսպիսի ոգիով մը հետազօտութիւն ընելը՝ ուղիղ սկզբունքներու առաջնորդութեամբ, միանգամայն սխալմունքներէ կ'ազատէ, եւ ան կէսը կը ցուցընէ ուր որ կրնանք կանգ առնել վստահանալով, եւ թէպէտ չենք կրնար վերահասու ըլլալ մարդկային կարողութեան վերջին սահմանը անցնող բաներուն, սակայն մոքերնիս կատարելապէս կը Հանդչի:

Գ. Ներոյական եւ Հետեւապէս բնական չարիքը, գերագոյն՝ սուրբ՝ եւ բարեսէր Աստուածութեան վարդապետութիւնը Հետ Համաձայնեցընելու գժուարութիւնը շատերուն երկէք այսպիսի Յակի մը գոյ ըլլալը ուրանալ կամ տարակուսի տակ ձգել տուաւ: Անաստուածութեան՝ Համայնաստուածութեան՝ եւ Նիւթամոլութեան զանազան կերպերը միշտ անոր կրնթանած են իրրեւ իրենց գլխաւոր հաստատութիւնը: Անոնց փաստը Համառօտ եւ պարզ է: Ա'րսեն թէ չկրնար ըլլալ որ մեղքը արգիլելու կարողութիւն ունեցող Աստուած մը ըլլայ, ինչպէս որ կարողութիւն ունեցած ըլլալու է թէ որ գերագոյն է, իր արարածներուն իր ուզածին պէս բնութիւններուն տուող՝ իր ուզածին պէս պարագաներու մէջ ու ներգործութիւններու տակ դնող՝ եւ իր ուզածին պէս արգիլիքներու յառաջ բերող, եւ ըլլայ սուրբ՝ մեղսասէաց եւ բարեսէր, անանկ որ անկարելի ըլլայ իր արարածներուն Հշտաւոութիւնն ուզելը, եւ տակաւին անոնք մեղքի ու Հշտաւութեան մէջ Հաղու: Ասոնի՝ որովհետեւ անկարելի է որ մեղքը պատիսի Յակի մը կառավարութեան տակ գոյութեան գայ, ուրեմն այսպիսի Յակ չկայ, ու մեղքն ալ ի Հարկէ գոյութեան եկող տիեզերքին մէջ Հարկաւ պատահելու բան մըն էր: Ներկայ սկզբանց կամ Ծագականութեան Հին գրութիւնը, ան փիլիսոփայութեան եւ կրօնի գրութիւնը որ Պարսկաստանի մէջ երեւան եկաւ եւ ընդարձակապէս տարածեցաւ Ասորեստանի մէջ եւ շատ դարեր տեւեց, աս նոյն տրամաբանե-

յու կերպը ընդունելով, բայց աստուածային եակ մը կամ լուսոյ սկզբունք մը խոստովանելով իբրեւ Ընդհանուր բարեգործ, խաւարի յաւիտենական սկզբունք մըն ալ մէջ խօթեց իբրեւ Ընդհանուր կամ աղբիւր չարեաց. անոնք որ՝ թէպէտ բարի սկզբունքին առաւել բարձր տեղ մը յատկացուց քան թէ չարին, բայց երկրորդը առաջինէն անկախ ըրաւ, եւ չարը բարի սկզբունքին հակառակ զօրացած սեպեց: Կոնստիկեան աղանդին տեսութիւններուն առ դրութեանը տուած կերպարանքին նայելով նիւթը չար սկզբունքին արգիւնքը եւ ամենայն չարեաց աղբիւր սեպուեցաւ: Կ'ըսէին թէ մարդը մեղաւոր է նիւթոյ հետ կապակցութիւն ունենալուն համար, եւ քանզի մեղքին աղբիւրը մարմնոյն մէջ է՝ ասոր համար երբոր մարմինէն զատուի ուրիշ կեանքի մը անցնի հոգին՝ պիտի գտնէ որ բոլորովին մաքուր է որպէս թէ մարդ երբէք մեղանչած չէ. եւ միայն՝ որ առաւել տիրած է՝ ասկէ է, թէ որովհետեւ հոգիին մարմնոյն հետ կապակցութիւն ունենալէն յառաջ կ'ուզեր մեղքը, ասոր համար մարմինը նուաճելու է: Սկիզբ եղաւ ներանձնութեան խստութիւններ՝ ճգնաւորութիւնը եւ խաթարանալ ինքզինքը ծեծելու կզակ նախանձայուզութիւնը, որոնք չէ թէ միայն հերետիկոսական հերձուածներ կազմեցին՝ քրիստոնէութիւնը ընդունող, այլ Ընդհանրական փիլիսոփայութեանը հետ միասին եկեղեցւոյն մէջ մտան, եւ շատ ոշխալի աստիճանաւ ու այնքան գարեր Յիսուսի Ընարսը հետեւողը պռոնկին հանգրանեցին: փիլիսոփայութեան ուրիշ դրութիւններուն առնիւթին վրայ ունեցած վարդապետութիւնները վրայ պէտք չէ որ խօսինք: Հաւատան է ծանուցանել թէ Ընտուածային յայտնութեան դրութենէն տարբեր ամէն ուրիշ դրութիւն կամ ուղղակի եւ կամ քիչ շատ եղանակաւորութեամբ ու կապակցութեամբ երկու սկզբանց՝ Ընտուածական՝ կամ Ընդհանրական գաղափար կ'ընդունի:

ե. Ընդհանուր մտածութիւնք քրիստոնէական աչքով: Ընտուածաշունչը իբրեւ կանոն ճշմարտութեան հաւատացողներուն ամէնը կը միաբանեն առ կէտերուն մէջ, թէ մեղք կայ. թէ մարմինն ինչ ման որ ունենայ առնոր սկզբնաւորութեանը մէջ, տակաւին հոգւոյն կը վերաբերի ան ու չէ թէ մարմնոյն. թէ Ընտուած մարդիկն ու հրեշտակները բարոյական էակներ առեղծեր է, օրէնքի հպատակներ եւ իրաւամբ պատասխանատու. թէ անոնց մեղքը բուն իսկ իրենոյն է, անանկ որ իրաւամբ կը դատապարտուին եւ կը պատժուին անոր համար. թէ Ընտուած ամենակարող՝ սուրբ՝ բարեսէր ու անկողջ է մեղքի վրայ ցուցուցած բոլոր տհաճութեանը մէջ, եւ սակայն՝ թէ մարդիկը ստեղծած եւ անոնց բնութեանը օրէնքներն ու ան պարագաները որոնց մէջ անոնց բարոյական գործողութիւնը իգործ պիտի դրուի՝ սահմանած ատենը կանխատես էր թէ անկեալ հրեշտակները եւ մարդիկ պիտի մեղանչեն, եւ այսպէս՝ մէկ մտքով մը, վճռեց որ մեղք՝ կամ գէթ մեղաւորները ըլլան: Այս կէտերուն վրայ չմիաբանելու տեղ չկայ:

զ. Այդ երբոր ասկէ անդին կ'անցնինք եւ կ'ուզենք աւելի ոշխալի կերպով ստուգել Ընտուծոյ կառավարութեանը տակը ինչու մեղք ըլլալը, բանը՝ ինքզինքը զանազան մտաց զանազան երեւոյթներով կը ներկայացընէ: Ընտուծոյ ինքնիշխանութիւնը անպարտ

1 Տես Mosheim's Church History, Vol. I. pp. 59–64. 89–96.

եւ անմեղ հանելու համար ոմանք անանկ մկ դրութիւն մը ձեռք կ'առնեն որ պլոց կը թուի թէ անոր արատներուն ներգործողութիւնը կը խափանէ: Ուրիշներն ալ արարածին ազատ ներգործողութիւնը հաստատուն պահելու նախանձով անիկայ անանկ մկ աստիճանի մը կը բարձրացընեն որ իրենց հետ չ'միաբանողներուն կ'երեւնայ թէ աստուածային ինքնիշխանութիւնը կը խանգարէ: Ինչ համեմատութիւնով որ կամ աստուածային ինքնիշխանութիւնը կամ մարդկային ազատութիւնը բարձրացընենք, ճիշդ ան համեմատութիւնով վտանգի մէջ ենք մկը եղնելով միւսը հաստատելու, եւ առջեւնիս եղած խնդրոյն մեզի ցուցցած կերպարանքին վրայօք նայելով կը տարբերինք: Մ'իայն իրեք տեսութիւն կայ ասոնց նիւթին վրայ հնարաւոր եւ ասոնցմէ ամէն մկը նախանձաւոր փաստաբաններ ունի: Պտնք կարճառօտիւ պիտի քննենք հիմայ:

ե· Պրաւին տեսութիւնը ասէ՝ թէ նոյն իսկ ազատ բարոյական ներգործողութեան բնութեամբը Պստուծոյ կարողութեանը վրայ դրուած կոպարները այնպէս են որ անհնար է անոր բարոյական էակաց տիեզերք մը կազմել եւ մեղքը արտաքսել անկէ: Պս տեսութիւնը արարածներուն ազատ կամութիւնը հաստատելու համար՝ (գէթ հնիմադրաբար) աստուածային ամենակարողութիւնն ու ինքնիշխանութիւնը չափի տակ կը դնէ:

ը· Երկրորդ տեսութիւնն ասէ՝ թէ Պստուծոյ ինքնիշխանութիւնը բարոյական արարածոց բարոյական գործերուն մէջ՝ ուրիշ ոեւէիցէ բաներու մէջ եղածին չափ բացարձակ է· եւ թէ՝ ինչպէս որ Սուրբ Գրոց ըսածներուն նայելով մեղաւորներուն մէջ Պստուած յաւաչ կը բերէ բարի յօժարութիւններ եւ գործողութիւններ մկ ուղղակի դրական ներգործութեամբ մը, առանց անոնց բարոյական ազատութեանը դպչելու՝ կրնայ դրական ներգործութիւն մը ի գործ դնել մարդոց վրայ՝ եւ կը դնէ ալ, մեղանչական գործքեր գործած ատեններին: Պյսպէս ան տեսութիւնն ալ այնչափ կ'ընդարձակէ աստուածային ինքնիշխանութեան գործադրութիւնը, որ զՊստուած այնքան իրապէս (եւ նոյն մոտք) մեղքին Հեղինակը կ'ընէ ոչքան որ սրբութեան:

թ· Երրորդ տեսութիւնը՝ որ առաւել ընդհանուր է Պւեւտարանական քրիստոնէից մէջ, եւ մեր ըմբռնումը ճշմարիտն ու Սուրբ Գրոց սրվեցուցածն է, մկ կողմնակ չընդունելը Պստուծոյ կարողութիւն չունենալը բարոյական էակաց տիեզերք մը կազմելու եւ անոր մէջ մեղք մտնելը արգիլելու, եթէ այսպէս ուզէր· եւ միւս կողմնակ կը մերժէ ան գաղափարը թէ արարածի մը մեղանչելուն մէջ աստուածային ներգործութիւն կայ ինչպէս որ սրբութեան· եւ կը հաստատէ թէ Պստուած կարող ըլլալով մեղքը արտաքսել՝ իր արարչութեանն ու կառավարութեանը ընդհանուր կարգին մէջ շարեց ան ալ, նախատեսմանելով որ թող տայ անիկայ իբրեւ արարածին գործքը, որ անով անոր հետ վարուելու կերպովը եւ անկէ յառաջ բերելիք արդիւնքներովը, կարենայ՝ մէջը մեղք մտնել թող չտրուած բարոյական դրութեան մը յառաջ բերելիք բարութենէն առաւել մեծ բարիք յառաջ բերել:

ժ· Պս տեսութիւններէն որեւիցէ մկուն ոչ մկ անկիւնք փաստաբանը կ'ըսէ թէ իր տեսութիւնը գժտութիւններէ ազատ է: Պս նիւթը տակաւին մարդուս մտքին առջեւը բերնաւ անանկ կերպով մը չ'դրուեցաւ որ մինչեւ անգամ քիչ սրամտութիւն ունեցող մարդ մը չ'տեսնէ պնդիկ կէտեր անոր հետ կապակցած՝ որոնք

Հասկցողութիւնը կը շփոթեն։ Հասնելիք բաներնիս ամէն դժուարութեանց լուծումը չէ. պէտ ճշմարիտը սուտէն որոշել եւ իմանալ թէ ո՛ր բանն է մեզի ձգելիքնիս իրենց անքննին։ Որովհետեւ մեր իրենք անսուխիւնները իզատ քրիստոնեայի մը ուրիշ նեղութիւն չկայ ընելիք, եւ քանդի աստցմէ մէկը հարկաւ ճշմարիտը լսելու է, ուրեմն ան ինդիրը կը մնայ, թէ՝ աստցմէ ո՛րը ամենէն քիչ գժուարութիւններ ունի, եւ մեր բարոյական կազմութեանը օրոշումներուն համձայն կուգայ, ու աստուածային ճշմարտութեան Սուրբ Գրքին ալ հաստատութիւն ունի։

Ե. Ըն հիմունքը որոնց վրայ առաջին յիշուած տեսութիւնը կը հաստատեն՝ ասոնք են. թէ մեղքը շարիք է եւ մի միայն շարիք. թէ Աստուած իր խոսքին մէջ անոր վրայ ունեցած յետին աստիճան ատելութիւնը կը յայտնէ, եւ կը վարուի անոր հետ իբրեւ ան «գարշելի բանը որ իր հոգին կ'ատէ». թէ վասն որոյ ամենևին չկրնար բարի կամ բարւոյն անհրաժեշտ միջոցը սեպել. թէ չարաճոսութիւն ըրած կ'ըլլանք Աստուծոյ անկեղծութեանը՝ սրբութեանը եւ բարեսիրութեանը վրայ, թէ որ՝ մեղքի վրայ ունեցած յետին աստիճան ատելութիւնը ցուցընելու համար՝ եւ իր արարածներըը անկէ ետ պահել համոզելու համար բոլոր ըրածներն ու ըրածները անանձնէս եղբը սեպենք թէ մեղքը պրութենէն նախապատիւ կը համարէ, որն որ կրնար մեղքին տեղը գրաւել բարոյական էակաց տիեզերքին մէջ. եւ թէ վասն այսորիկ բանաւորապէս հետեւցընելու ենք՝ թէ անիկայ չարգիլելուն պատճառը ան է թէ արգիլելով բարոյական դրութիւնը պիտի կործանի. կամ գէթ կրնայ ըլլալ որ իրողութիւնն ան ըլլայ, եւ հակառակը չկրնար ցուցուիլ։

Ըս տեսութեան ինք իր օգտին բերած մեծ բանը ան է որ մեղայ բոլոր պատասխանատուութիւնը մեղաւորին վրայ կը ձգէ, եւ մեծ զօրութիւնով կը ցուցընէ Աստուծոյ ան հանգամանքը որով որ միշտ նկատելու ենք զինքը, թէ մեղքը ատող եւ դատապարտող է։ Ո՛եղի անանկ կ'երեւնայ թէ աս տեսութիւնը կը մարանչի ան միւս հայեցողութեանը դէմ որ բանականութիւնն ու Սուրբ Գիրքերը կուտան Աստուծոյ իրենց տիեզերքայ Վարդապետ Կառավարիչը. եւ նաեւ դէմ է Սուրբ Գրոց զանազան մանաւոր ցուցմունքներուն։

1. Ըս տեսութեանը դէմ յառաջ բերելու առաջին առարկութիւնիս աս է՝ թէ մեղի կը թուի որ Աստուծոյ ահեղակրօն-ընեանը չէմ կարող։

ա. Ո՛տադիւր կ'ընդունինք ամենակարողութեան ստորոգելիքին վրայ եղած ան սահմանաւորութիւնները, որոնք էական եւ անփոփոխ յարաբերութիւններէ եւ Էարչին իրերուն տուած բնութենէն յառաջ կուգան։ Կ'ընդունինք թէ շատ բաներ կան որ թէ Աստուած ընել ուզէ չկրնար ընել՝ աս պատճառով որ ասանկ բաները՝ կարողութեան առարկայ չեն ու չեն կրնար ալ ըլլալ։ (Տես երես 112։) Թէ որ աղատակամութեան բնութիւնը այնպէս է որ աս տեսակ բաներուն կարգը կը մնայ, յայտնի է թէ Աստուած իր արարածներուն աղատակամութեանը վրայ իշխելու կարողութիւն չունի ըսելը անոր ամենակարողութեանը դէմ չէ գար։ Այս ահա ասանկ է աս տեսութեան փաստաբաններուն տարակարծութիւնը։ Ընոնց առջին՝ արարածը որ աղատակամ ստեղծուած է, բուն աղատակամութեան սահմանէն առնելով՝ իր բարոյական գործողութեան հեղինակն ու սահմանողն է. եւ որովհետեւ իրմէն կախում ունի իրեն Աստուծոյ կամ անոր հակառակը եղող մեղքին հնազանդիլը, վասն որոյ միշտ կարելի է որ ինքը այնպէս գործածէ իր բարոյական աղատակամ-

ութիւնը որ մեղանչէ. եւ Աստուած չ'կրնար՝ (կամ ոմանց խօսքի առաւել զգաշ ոճովը կրնայ ըլլալ որ Աստուած չ'կարենար) արգիլել ան արդիւնքը եթէ ոչ այնպիսի ընթացքով մը որ արարածին ազատակամութեանը կը դպչի: Ահա այսպէս է ան ազատակամութեան գաղափարը թէ ազատակամ էակը միշտ կրնայ մեղանչել, եւ թէ որ կըրնայ՝ գուցէ պիտի մեղանչէ:

բ. Աս տրամաբանութիւնը ճշմարտութեան երեւոյթ ունի, բայց ճըշմարտութենէ հեռի է: Ձէ թէ միայն ան բաները որ ինքնայայտաբար ճշմարիտ են՝ այլ քաչայայտ կերպով սուտ եղածներն ալ կ'ընդունի: Ահա ենթադրութիւնները՝ թէ Աստուած ուղէր նէ կրնար մէկ իր մը այնպիսի ձեւի խօթել որ միեւնոյն մասին նայելով եւ կըր եւ քառակուսի ըլլար, կամ այնպէս ընել մէկ բան մը՝ որ միեւնոյն նկատմամբ եւ կայ ըլլար եւ չ'կայ, կամ մէկ դիպուած մը՝ որ միեւնոյն նկատմամբ եւ անցեալ ըլլար եւ ապառնի, կամ մէկ գործք մը՝ որ միեւնոյն յարաբերութիւններովը նըկատելով եւ բարի ըլլար եւ չար, ասոնք յայտնապէս հակասական բաներ են: Սակայն ալ աստուածային ամենակարողութեան սահմանին տակը չենկած ան ամէն բաներուն նայելով որ կրնանք ըմբռնել՝ կամ հակասութիւն մը կը պարունակեն կամ հակառակութիւն մը աստուածային բարոյական կատարելութիւններուն կամ Աստուծոյ հաստատած իրերու բնութեանն ու յարաբերութիւններուն, որ միայն անոնց համաձայն իր կարողութիւնը կը գործէ: Հայց աս ենթադրութիւնը՝ թէ Աստուած կրնայ կարող ըլլալ իր արարածներուն առանց ազատութեանը դպչելու բարոյական գործողութիւններին իր ամենակարողութեանը սահմանին մէջ բերել՝ ասոնցմէ ոչ մէկը կը պարունակէ: Մեր մտքին օրէնքներէն, (որոնց գոյութիւնը ամէն մարդ կ'ընդունի,) եւ ամէն արտաքին ազդեցութիւններէ ու շարժառիթներէ ազատ ըլլալը էապէս հարկաւոր չէ (որ մէկը չ'կրնար ըսել թէ հարկաւոր է) ազատ ընտրողութեան եւ բարոյական ներգործողութեան, հակառակութիւն չ'կայ աս ենթադրութեանը մէջ թէ Աստուած կրնայ ազատ էակ մը ստեղծել եւ անիկայ կառավարել, կամ ստոյգ ընել որ անոր գործքերը հնազանդ եւ բարի գործքեր ըլլան: Ասենթադրութիւնը անտեղի չէ. թէ որ ատ է, ստութիւնը ցուցընելու է, չէ նէ՝ պարտական ենք ընդունիլ անիկայ իրեւ ճշմարիտ: Մոռնալու կէտը աս չէ թէ արդեօք ազատակամ էակ մը կրնա՞յ մեղանչել, այլ ամենակարողութիւնը կրնա՞յ ազատակամ էակաց աշխարհք մը կազմել, որոնցմէ մէկն անգամ չ'մեղանչէ: Հաւական չէ ըսել՝ թէ ազատակամ էակ ըլլալնին իրենցմէ կախում ունի մեղանչելնին կամ չ'մեղանչելնին, եւ թէ կրնայ ըլլալ որ Աստուած չ'կրնայ արգիլել անոնցմէ ոմանց մեղանչելը. այլ ցուցընելու է թէ Աստուած չ'կրնար անոնց բարոյական կազմութիւնը այնպէս կազմել, եւ անոնց այնքան գիտութիւն ու շնորհք տալ, զանոնք այնքան իրենն ընել, որ ան շարժառիթներն որ միշտ իր մտքին վրայ կը ներգործեն զինքը սրբութեան ճամբաներուն մէջ պահելու համար, համեմատաբար անոնց առջեւն ալ ներկայ ըլլան միշտ իրերու մէկ ստոյգ արդիւնք մը հաստատուն ընելու թէ անոնցմէ մէկը մինչեւ անգամ թեթեւ աստիճանով մը չ'պիտի մոլորի բարի հնազանդութեան ճամբաներէն: Մ'վ իշխանութիւն ունի հաստատել թէ Ամենակարողն ու Ամենիմաստը բաւականութիւն չունի աս բանին: Հայց կ'ըսեն թէ որովհետեւ բարոյական էակները միայն շարժառիթներով կրնան կառավարուիլ, վասն այնորիկ կրնայ ըլլալ որ յանցանաց սոսկալի իրացեալ հետ-

անքներուն տեսարանը ան զբաւոր շարժառիթներուն հարկաւոր մէկ մասը ըլլայ, որուն ցմահ միայն բարոյական էակաց մեծ մասը կրնայ մեղքի հրապոյրներուն դէմ դնել՝ զորս բնական բարիքը միշտ հանեաւոր էակաց առջեւը կը դնէ, եւ որուն փորձառութեան տակը կրնայ ըլլալ որ Յաղթիւն, ինչպէս որ ասոր ողբալի վկայութիւնը ունինք անկեալ հրեշտակաց եւ մարդոց վրայէն: Ընտարակոյս մեղքը որ կայ, անմեղ եւ վրկուած հոգիներուն՝ որոնք որ զանիկայ կը տեսանեն՝ սրբութեան մէջ հաստատուելուն նպաստաւոր է: Ասոր ստոյգ է որ մեղքին իրացեալ հետեւանքներուն տարաբերը էապէս հարկաւոր է բարի էակաց ապահովութեանը: Ընդմիռնէ՛ բան մըն է ասիկայ՝ թէ այնպիսի պայծառ եւ ազդու Հայեցողութիւններ ունենան սրբութեան գերազանցութեանը եւ մեղքին բնութեանը վրայ՝ անոր դէպի Ստուած եւ արարածներուն ունեցած առնչութիւններովը մկսեղ, որ ան տեսարանին առանց իրական գոյութեանը իւնց հնազանգութիւնը ստոյգ ըլլայ ան Հայեցողութիւններով: Մէկ բաւական հիմ մը կայ ասոնց ենթադրութեանը թէ Ստուած չէր կրնար շարժառիթի առնանկ ընդունակութիւն մը տալ, եւ շարժառիթը անանկ տրամադրել մըտքին առջեւը, որ ազատակամ էակին՝ շարժառիթին ներգործութեանը տակը ազատաբար գործելով՝ անոր հնազանդութիւն ընել ընտրելը հաւասարի ըլլար: Ստմեր քննութեան առարկայ ըրած տեսութիւններս այսպէս կը հաստատէ թէ գէթ հնարաւոր է որ չկարենայ: Սակայն մեղի այնպէս կ'երեւնայ թէ աս ենթադրութիւնը աստուածային ամենակարողութեանը չափ կը դնէ, քանի որ աս նիւթին բնութեանը մէջ չկայ անանկ բան մը որ հարկադրէ մեզ ասանկ սահմանաւորութիւն մը ընելու:

գ. Հայց դարձեալ յառաջ կը բերեն թէ ընդունելու ենք այսպիսի չափ մը Ստուծոյ բարոյական կատարելութիւնները անբաւսիր պահելու համար: Հնթէ կրնար այնպէս կառավարել իր բարոյական էակները՝ որ եւ ազատ ու պատասխանատու ձգելով զանոնք՝ արգիլէր մեղքը ու չըրար, ուրեմն նահապատիւ սեպեց կ'ըսեն մեղք գոյանալը քան թէ անոր տեղը սրբութիւն, որ ասիկայ պլանդակ եւ աստուածային բնութեան անկեղծութիւնն ու բարոյական գերազանցութիւնը կոծանող կարծիք մըն է: Ընդարեւ թէ որ միայն աս երկու ճամբան կայ հնարաւոր, ուրեմն պարտական ենք քննական ստորագրելիքին սահմանաւորութիւնը ընդունիլ, աստուածութեան բարոյական կատարելութիւններուն չը դպչելու համար. բայց միայն աս երկու ճամբան կայ: Ընդ նք կրնար ուրիշ ենթադրութիւն մըն ալ մէջ բերել որ երկուքին ալ չ'դպչի, այսինքն՝ թէ արգիլելու թէպէտ կարող էր եւ անհուն առնութիւն ունէր մեղքի դէմ, բայց իմաստուն եւ բաւական բանաւոր պատճառներ տեսաւ թոյլատուութիւն ընել անոր գոյութեանը իբրեւ արարածին ազատ գործքը օրուն համար միայն եւ գլխովին արարածը պատասխանատու է: Ընդ պատճառները հասկընալու անկարող ըլլալնիս ամենեւին արգելք չէ անոնց գոյութեանը հաւատալուս:

2. Ընձեռած տեսութիւններս մեզի կը թելադրեն թէ անհամաձայն կու գայ ան հայեցողութեանը, (ինչպէս որ տեսանք աս Յօդուածին Ա. Գ. եւ Դ. Ստուածներուն մէջ,) որն որ եւ բանականութիւնը եւ Սուրբ Գրքերը Ստուծոյ նախատեսութեանն ու անոր իր յետոյ եղած գործերուն վրայ ունեցած ըմբռնումներուն հետ կու տան:

ա. Հնթէ Ստուած բարոյական արարածներուն վրայ իր կամքին խոր-

հուրդը միայն անոնց հաճելովը կընայ կատարել, որ աս հաճելութեանը համար ինքն անոնցմէ կախում ունի եւ անոնք իրմէն անկախ են, չինք տեսներ թէ ինչ վայելչութեամբ բացատրեալ կառավարիչ մը կընայ ըսուիլ բոլոր իր հաճելիները անոնց վրայ եւ անոնցմով կատարող։ Ասոր պատասխան կ'ըսեն թէ Աստուծոյ նախասահմանութիւնը կամ դիտաւորութիւնները հարկաւոր առնչութիւններու եւ իր ներգործելու կարողութեան սահմանին տակն ինկած բաներուն նայելով են. թէ իր արարածներուն գործքերը յառաջմանէ գիտնալով՝ անոնց համեմատ կը նախասահմանէ՝ անոնց գործքերուն հետեւութիւնները կը սահմանէ՝ եւ այսպէս անոնցմով իր դիտաւորութիւնները կը կատարէ։ Ասոր մէջ ճշմարտութիւն կայ, բայց չէ թէ կատարեալ ճշմարտութիւն։ Աս հայեցողութեան նայելով, Աստուած իր իրական որոշումները՝ կատարելու կարող եղած բաներուն համաձայն բոլոր ըլլալուն համար կատարելու կարող եղած կ'ըլլայ։ Մէկ կարող ըլլար ուզած իշխանութիւնը բաներուն, ուրիշ որոշումներ պիտի ընէր։ Աստուածային մեծութիւնը այնքան կը նուաստացընէ ասիկայ՝ հակառակ ան հայեցողութեանը՝ որն որ կը հաստատանք թէ ճշմարիտ է, այսինքն՝ թէ աս որոշումները անհնապէս իմաստուն եւ բարի վճիռներն են այնպիսի կարողութեան մը որ ամենեւին այսպիսի սահմանի տակ չէ։

բ· Հայց Աստուածային նախասահմանութեան հայեցողութիւնը ձգելով, ինքնիշխանութեան հայեցողութիւնը ձեռք առնենք։ Մէկ Աստուած կ'ուզէ այդիկա մեղքը, բայց չկրնար առանց իր արարածներուն ազատ ներգործականութիւնը եղծելու, աս պատճառաւ է որ առանց աս նոյն ազատութիւնը եղծելու անոնց բարոյական գործողութեանը վրայ չկրնայ իշխել։ Աբեմն իրենց մտացը որոշումներուն նայելով Աստուծմէ անկախ են. անոր իշխանութեանը տակ չեն. կամ՝ մէկ որ իրենց մէկ քանի բարոյական գործքերուն նայելով հպատակ են ալ նէ, բոլորովին եւ անոնցմէ կախեալ ներուն նայելով չեն։ Աբեմն ինչ պատշաճութեամբ կընայ ըսուիլ թէ Աստուած իր հաճութեանը պէս կը գործէ անոնց մէջ. եւ անոնց բարոյական վիճակին ու գործքերուն մասնաւոր վերաբերութեամբ, "ան բան իր կամքին խորհրդին պէս կը գործէ"։ Ընդհակառակն Սուրբ Գրոց ընած նկարագրութիւնները՝ թէ նոյման ախտերքին աճումին վրայ կը նստի եւ այնպիսի իշխանութիւնով մը կը կառավարէ որ մէկը չկրնար հակառակիլ եւ ոչ ալ սահման ունի ան, աս խօսքերէն աս ցուցած գաղափարը չենք կրնար հանել՝ թէ ան աճումին վրայ կը նստի իր արարածները իրեն ինչ բան որ ընել տան միայն ան բաները ընելու. թէ իր իշխանութիւնը միայն անոնց գործքերուն արգիլոցը վրայ է եւ չէ թէ նոյն ինքն անոնց գործքերուն վրայ ալ։ Ոչ անոնց կ'ատելներ ան ընդհանուր նկարագրութիւնները որոնք նախընթաց Աստուածներուն մէջ ցուցուցինք եւ որոնք խնդիրը վճռող բաներ են, եւ կ'ըսենք,

3· Եթէ աս տեսութիւնը հերքուած է Սուրբ Գրոց վկայութեամբը՝ որուն ամէն քրիստոնէին փոխառութիւնն ալ կը համաձայնի ու հաստատութիւն կու տայ, թէ Աստուած մարդոց սրտերուն վրայ իշխանութիւն կընայ քանեցնել եւ իւրացնել։

Աս վկայութիւնը երկու կերպով ուսուած է։

ա· Ուղղակի հաստատելով։

"Տէրը՝ որ երկինքը տարածեց ու հաստատեց, եւ երկրիս հիմերը դրաւ" նոյնաբես "մարգուն հոգին անոր (մարդուն) մէջ կը ստեղծէ"։ Ովս ժբ. 1։ "Իր բնակութեան տեղէն աշխարհի

ամէն բնակիչներուն կը նայի: Ինչը առնչեց անոնց սրտերը մեկտեղ": Սաղ. ղգ. 14: Բայց Աստուած մարդուն չէ թէ միայն հոգի ու բարոյական բնութիւն տուեր է, եւ որոնց իբրեւ հինգնականի ու պահպանողը իր իշխանութեանը տակը միայն կրնայ պահել զանոնք, այլ նաեւ ուղղակի կը հաստատէ թէ իրեն է ան իշխանութիւնը: "Ջրադաւարին սիրտը ջուրի վտակներուն պէս է Տէրոջը ձեռքին մէջ. Ո՛անիկայ որ կողմն ուզէ՝ կը դարձնէ": Առակ. իա. 1: Ուշ որ կը պնդէ թէ աս խօսքը միայն թագաւորին սրտին համար ճշմարիտ է: Թէ ճշմարիտ է թագաւորին նայելով՝ որ ուրիշներուն վրայ կ'իշխէ, հարկաւ իշխելու հպատակներուն նայվելով ալ ճշմարիտ ըլլալու է: Այս խօսքը յայտնապէս Աստուծոյ մարդոց սրտերուն վրայ ունեցած անսահման իշխանութեան տուեալութիւն մըն է, անանկ որ՝ զանոնք որ կողմն որ ուզէ կը դարձնէ: Ան կը սահմանէ անոնց մանաւանդ գործերուն վրայով ըրած այդ ուղղութիւնները: Բայց ալ Յովաս կ'ըսէ թէ Տէրը "Ասորեստանի թագաւորին սիրտը Իսրայէլացիներուն դարձուց" եւ "Տէրոջը Երուսաղէմի մէջ եղող տունը փառաւորելու համար՝ աս բանը թագաւորին սրտին մէջ դրաւ": Եզր. զ. 22: է. 27: Ուշ ասանկ ալ ան ամէնուն՝ որ Աստուծոյ Պատգամներուն վրայ իբրեւ բարձրացեալ եւ ընտրեալ գործիքները ցուցուած են՝ անոնց սրտին մէջ դրաւ ընել ան բաները որոնք կ'ուզէր ընել տալ: Ան գործքերուն ամէնն ալ բարոյական բնութիւն մը ունէին, կամ մեղանչական էին կամ սուրբ. թէպէտ անոնք՝ այնքան տիրապէս եւ այնպիսի պատասխանատուութեամբ իրենց գործողութիւն գործքերն էին՝ որ իբր թէ Աստուծոյ Դիտաւորութիւնը ամենեւին մասն չունէր անոնց մէջ, եւ թէպէտ ան գործքերուն բարոյական յատկութիւնը Աստուծմէ չէր, սակայն յայտնի է որ անոնց մեղանչական կամ բարի գործքերը Աստուծոյ իշխողութեան սահմանին տակը կ'իյնային: Ան իր փառքին վերաբերմամբ մը չ'տար ան իշխանութեան ինչ կերպով գործող ցուցուած ըլլալը թէ ուղղակի աստուածպաշտներ գործութիւնով մը եւ թէ միջնակեալ ներգործութիւններով եւ ազդեցութիւններով. վերջին հետեւութիւնը հիմակուան առջեւնիս եղածն է: Այս մէկը չ'կրնար ըսել թէ Աստուծոյ իշխողութիւնը մանաւանդ գործոց միայն կ'իշխէ՝ սրտին բարի կամ չար վիճակին համեմատ, եւ չէ թէ սրտին բարոյական վիճակին կ'իշխէ. քանզի՝ սրտին բարոյական վիճակին նայելով այնքան ուղիղ եւ ազդու կերպով հաստատուած է աս բանը, որքան որ ան նոյն վիճակէն յառաջ եկած մասնաւոր գործքերու: Աշխարհաստեղծութեան խօսքը ընդունելը եւ անոր հետեւելը տրամադրութիւնը աստուածային ուղղակի ներգործութեան մը տրուած է. ինչպէս Յիւդիային համար կ'ըսէ թէ "անոր սիրտը Տէրը բացաւ" Պողոսին ըսածներուն խելքը պատկերու: Գործ. ժզ. 14: Ակիկայ կամ բոլորովին անխոտորդ զուգուածք մըն է, կամ կրնշանակէ թէ սրտին ան վիճակը ոյով Յիդիա Պողոսի քարոզութեանը մտիկ ըրաւ, Աստուծոյ շնորհքն էր: Ակիկայ կ'տաջնորդէ մեզ

բ. Երկրորդ կերպին՝ որով Աստուծոյ իշխանութիւն ունենալը կը տեսնենք, այսինքն՝ սրտին գործողութեան աստուածային կարողութեան ներգործութիւն:

Ան եղաւորաց սրտերուն մէջ սրբութիւն գոյանալը ըսուած է թէ զանոնք նորոգող եւ ան վիճակը յառաջ բերող աստուածային կարողութեան արդիւնքն է: Ըն ամենուն համար՝ ուրոնք սուրբ են, վկայուած է թէ Աստուծոյ ծնեալ եւ անոր՝ վերնին հո-

գեւոր մեհուանէ փրկող հզօր կարողութենէն կենդանացեալ են: Ընդ այնմ՝ նաեւ Համար որոնց հետ ուխտ կ'ընէ Աստուած իրենց համար ասիքանը ընել, կ'ըսէ թէ «Ես պիտի տամ անոնց մէկ նոր սիրտ մը եւ մէկ նոր հոգի մը, եւ անոնց քարացեալ սրտերը մէկդի պիտի առնեմ ու անոնց մարմինէ սիրտ պիտի տամ. եւ իմ Հոգիս անոնց մէջ պիտի դնեմ, եւ անոնք իմ օրէնքներուս մէջ պիտի քալեցընեմ ու իմ դատաստաններս պահել ու ընել տամ»: Յովէ. ա. 13: Երէմ. իդ. 7: լա: 33: Եզեկ. ժա. 19: լզ. 26 27: Եւ նորոգեալ սրտին մանաւանդ գործողութիւններուն, ու անոր բարի յաժարութիւններուն համար ալ ըսուած է թէ անոնց ամէնքն ալ Հոգիին պտուղներն են, (Գաղ. ե. 22, 23, եւայլն,) ան թլփատութենէն յառաջ եկած՝ որով Տէրը կը թլփատէ սիրտը, (Երկ Օրէն. լ. 6,) եւ ան կարողութիւնը արգիլքներն են՝ որով Հաւատացողներուն սրտերուն մէջ հզօր կերպով կը գործէ: Եփես. ա. 19, 20: «Անոնց մէջ գործելով կամիլը ու ընելը իր հաճութեանը համար»: Փիլ. բ. 13: Ուրեմն ալ տարակոյս չկայ թէ Աստուած կրնայ այնպէս ներգործել եւ իշխել մեզաւորներուն սրտերուն, որ անոնք սուրբ ընէ: Ուրեմն ինչքն չկրնար արքութեան մէջ ստեղծուած էակներու վրայ իշխանութիւն մը բանեցընել որ անոնք հնազանդ պահէ: Կ'ընդունին թէ ունայն կ'ընէ՝ բայց չէ թէ ամենուն, առ հման վրայ որ բարոյական էակները շարժառիթներով կը կառավարուին, եւ միեւնոյն շարժառիթով ամէնը միեւնոյն կերպով չեն ներգործուիր. եւ կ'ըսեն թէ կըրնայ ըլլալ որ Աստուած ան ամէնը կրնորոգէ որոնց ազատակամութեանը չդպած կրնայ նորոգել. ու մնացածները չնորոգելուն պատճառն ալ առ է որ՝ անոնք իրենց բարոյական ներգործականութիւնը բանեցուցած ժամանակնին ինքզինքնին անանկ վիճակի մը մէջ կը գտնեն, որ առանց առնոց բարոյական ներգործութեան եղծմանը կարելի չէ անոնք ան վիճակէն հանել: Ես նիւթը առ կերպով աչքի առջեւ ներկայացընելը շատ քիչ նմանութիւն ունի Սուրբ Գրքին ներկայացուցած կերպին, որ մեզ առները իբրեւ կաւ եւ Աստուած իբրեւ բրուտ կը ցուցընէ՝ զանոնք ձիւր ուզածին պէս անօթներ շինող. քանզի նոյն իսկ առ կէտին համար յառաջ բերուած է առ բացատրութիւնը, եւ ըսուած է թէ Աստուած «որուն որ Ո՞վ (չէ թէ որուն որ կըրնայ) կ'ողորմի, եւ որը որ կ'ուզէ կըխստացընէ»: Հռոմ. թ. 18:

Անանկ ալ մեր փրկիչը երբոր Աստուծոյ փրկութեան ճշմարտութիւնները հոգեւոր գիտութիւնը իմաստուններէն ու գիտուններէն ծածկելուն ու տղայոց յայտնելուն պատճառը յառաջ կը բերէ, առջինին համար չըսելո թէ կարողութիւն չունենալով անանկ ըրաւ, այլ թէ իր կամքն ան էր: «Այո՛ հո՛ Հայր, ինչուորո քու առջիդատանկ հաճելի եղաւ»: Մատթ. ժա. 26:

գ. Վարձեալ՝ առ նոյն ճշմարտութիւնը ան համարներուն մէջ ալ կայ որոնք կը սորվեցընեն թէ Աստուած առհման հաստատեաց Ղեւտացոց գործերուն: Յայտնի Աստուած Աւետարանի համար Քրիստոսին ըսաւ թէ «քեզ ինծի դէմ մեղք գործելէն խնայեցի». չէ թէ մեղանչելու պատճառութիւնը առնելով, (քանզի ունէր պատեհութիւն,) այլ անոր մարդին ներգործելով որ ան բանը չընէ: Չէ թէ միայն ըսուած է թէ «մարդուն բարկութիւնը քեզ պիտի գովէ», այլ «անոր մնացորդ բարկութիւնը գոտի պիտի առնես», կամ նուաճման մէջ պահես, այսինքն՝ Թող չ'պիտի տայ որ ելլէ, ինչպէս որ պիտի ելլէր Աստուծոյ չնուաճուէր: Յովնէ բ. 6

Սաղ. կզ. 10։ Ինչ կերպով որ Աստուած մեղքին սահման կը դնէ, այնպէս՝ կ՚արգիլէ մեղքը որ չըլլայ որ եթէ չարգիլէր պիտի ըլլար, ինչէն չկրնար ան նոյն կերպով բոլորովին արգիլել մեղքը։

դ. Վարձեալ՝ Աստուծոյ դէպի մեր մեղաւորներու եւ մեր մեղքերու ունեցած վերաբերութիւնը վրայով Աւրը Վրբին լեզուն կը թուի թէ գոյն ու ոճ չունենալ մեր ականջին համար։ Հապա համարներ կան որ խօսքին ձեւին նայելով կ՚երեւնայ թէ Աստուած մինչեւ անգամ մեղքին հեղինակը կ՚ընեն, ինչպէս ան համարները որոնց մէջ ըսուած է թէ Յամառեալ մեղաւորներուն սրտերը կը կուրացընէ ու կը խստացընէ, անոնց վրայ թմրութեան հոգի մը խրկելով, սուտզրուց հոգի մը խրկելով որ զանոնք խաբէ, եւայլն։ Այս համարներուն ճշմարիտ բացատրութիւնը լուծին պիտի տանք ներկայ հատուածին վերջը։ Պէտք չէ որ սեպենք՝ ինչպէս որ ամէն մէկ կ՚երեւնայ, թէ այնպէս կը սորվեցընեն որ գրական աստուածային ներգործութիւն մը իգործ կը դրուի ան արդիւնքները յառաջ բերելու համար։ Ճշմարիտ է միայն որ Աստուած ընդհանուր տայ, որ գիտէ թէ մեղքի մէջ խստանալու պիտի տանին, եւ սանձող ներգործութիւնները ետ կը պահէ. եւ նախախնամական կարգադրութիւններով պատեհութիւն եւ դիւրութիւն տայ նեղքին ապականութեանը գործելուն, որ ան հետեւութիւնները յառաջ գան. բայց անշուշտ աս նկարագրութիւնները չեն համաձայնիր ան գաղափարին թէ մեղքերը ամենեւին Աստուծոյ իշխանութեանը տակը չեն՝ անանկ որ չ՚կրնար նոր արգիլել զանոնք առանց բարոյական ներգործականութեան ազատութիւնը դպչելու։ Ինչ որ եւ իմաստուն վճռաններու համար Աստուած աս բաներուն մէջ միտքը կը դնէ եւ յառաջ կը բերէ (ոչ թէ գործուած մեղքին մէջ միայն ուենալով երբէք, այլ անոր վրայ իր ունեցած անհուն տեսլութեանը կատարեալ համաձայն կերպով՝ բաները ամենագէս կը կարգադրէ կանխագիտութեամբ եւ վասն որոյ մէկ մտքով մը ան նոյն բանը ընելու դիտաւորութեամբ որ իրօք յառաջ կ՚ուզայ) մեղանչական գործքեր։ Ըս քննած համարներնիս մեր հասկցածներէն պակաս բան մը չեն սորվեցըներ։

ե. Աստուծոյ մարդոց սրտերուն վրայ ունեցած իշխանութիւնը՝ էր նորոգել ծողզլուրդը ուրացողներէն պահպանելուն մէջ ալ կ՚երեւնայ։

Աստուծոյ զանոնք հինալէն ու կորսուելէն այս կերպով պահպանելուն ճշմարտութիւնը թէպէտ ամէն Աւետարանական քրիստոնեաները չեն ընդունիր, բայց այնքան յայտնի եւ Աւրը Վրբոց մէջ այնքան տեղեր զբուցուած է որ անոր վրայով չենք կրնար տարակոյս մը ունենալ։ Մէկ վկայութիւն մը կայ որ միայն ան բաւական կը սեպենք հոս դնել, որ է Աստուծոյ իր ժողովրդին հետ ըրած ուխտին դաշնադրութիւնը. "Ու ա նոնց հետ յաւիտենական ուխտ մը պիտի ընեմ, որ անոնց աղէկութիւն ընելէն՝ անոնցմէ հետ չ՚քաշուիմ, ու իմ վախս անոնց սրտին մէջը պիտի դնեմ, որ ինձմէ հետ չ՚դառնան". Երեմ. լը. 40։ Այսիկայ վճռական է։ Աստուծոյ ժողովուրդը չ՚պիտի զատուին անկէ, քանզի ան իրենց պահպանողն է, եւ իր երկիւղը իրենց սրտին մէջ պիտի դնէ։ Մէն մարդ կ՚ընդունի թէ երկինքին մէջի հրեշտակները եւ փրկեալ հոգիները սրբութեան մէջ հաստատուած են, որոնք հինալու վտանգէն ազատ են։ Այսիկայ վճռաբար կը ցուցընէ թէ Աստուած իր արարածներէն մէկ քանին կրնայ պահել մեղանչելէն առանց անոնց բարոյական

ներգործականութեանը գալէլու։ Ուրեմն ինչէ՞ն չպիտի կրնայ ամէնն ալ պահել։ Ընողք որ կը կենան, Աստուծոյ բռնելովը կը կենան։ Ուրեմն ինչէ՞ն չկրնար պէտք եղած զօրութիւնովը իյնողները բռնել։ Ընշուշտ թէ որ կրնայ մէկ անգամ իյնալէն կանգնեցնել զանոնք ու անկէ ետքը յաւիտեան իյնալէն պահպանել, անոնց առաջին անգամ իյնալն ալ արգիլելու կարող ըլլալու է։

Այ երբ քննած փաստերնիս՝ թէ մեղքին ահաւոր հետեւութիւնները իրացեալ տեսնելէն կամ ղալէն յառաջ եկած շարժառիթներու միջոցով տարբ էակները սրբութեան մէջ կը կենան ու մեղաւորները կը նորոգուին ու կը հաստատուին, ասիկա՝ մէկ օգուտ մը չըներ ան նպատակին որուն համար յառաջ բերուած է։ Ուրեքանչիւր նորոգեալ մեղաւորին նորոգութեանը մէջ՝ փոխհատուցման բնութիւնը կը հարկադրէ՝ թէ սրտին վրայ ուղղակի գործողութիւն մը կատարուելու է, եւ Աստուծ Վիրքերուն ալ շատ յայտնի կերպով կը սորվեցնեն թէ այսպիսի գործողութիւն մը կը կատարուի շարժառիթներու ընդունակ ընելու համար, որն որ եթէ չկատարուի՝ շարժառիթները չեն ներգործեր։ Ուրեմն՝ եթէ Աստուած սիրտը կը փոխէ չէ թէ միայն շարժառիթին զօրութիւն տալով, այլ նաեւ՝ (որ միայն ան է վերատին ծնունդը,) մէկ փոխհատուցիչ մը ընելով նոյն ինքն սրտին ընդունակութիւններուն ու տրամադրութեանը մէջ, որ շարժառիթը իր յատուկ արդիւնքը յառաջ բերէ. ոչ չափ պիտի գնէ ան կարողութեանը որ այսպէս կը գործէ։ Նկերգործականութեան աղխանութիւնը Հաստատուած ըլլալով, աղխանութեան հարցումն ալ լմնցած է անոր հետ։

Ուրեմն նորէն մեզքին մեր աշխարհը մտնելուն հարցմանը կու գանք։ Ուաւական չէ ըսել թէ Ադամ սխալական՝ իյնալու ազատ եւ փորձութեան տակ ինկած ըլլալով բանը կատարելապէս բացատրուած է, թէ իյնալու ազատ ըլլալով, իր կամքին միայն կախում ունէր բանը։ Այս ամէնը ճշմարիտ՝ կարեւոր՝ հիմնական ճշմարտութիւն է։ Կրնար ուրիշ կերպ ընտրել. մեղքը բուն իրն էր. բայց բանին կէտը հոս է թէ Աստուած չէր կրնար՝ առանց անոր ազատ ներգործականութեանը գալէլու՝ իյնալը արգիլել։ Այս քննութեան տակ եղած տեսութեան փաստաբանները կ'ըսեն թէ չէր կրնար, կամ՝ չենք գիտեր թէ կրնար։ Այեր պատասխանն այ է թէ՝ եթէ Աստուած ուզէր՝ անտարակոյս կրնար։ Փորձութեան պատճառաւն էր որ Ադամ ինկաւ։ Չէր կրնար Աստուած իր նախախնամական կարգադրութիւններովը իրերը այնպէս կարգադրել՝ որ ան փորձութիւնը առնոր չպատահէր։ Աստուած շատ անգամ իր ժողովրդէն փորձութիւններ կը չբսպահեր, որոնցմէ պիտի յաղթուէին։ Դարձեալ՝ եթէ ան փորձութիւնը Գաբրիէլ հրեշտակին կամ Յիսուս Քրիստոս մարդուն վրայ գար, անոնք պիտի իյնային անշուշտ։ Ինչո՞ւ չպիտի իյնային։ Իրենց կուրծքերուն մէջ բարոյական ընդդիմակացութեան առաւել զօրաւոր կարողութիւններ ըլլալուն համար։ Չէր կրնար Աստուած իր նպատակները լրումին հասցնել՝ առանց ուրիշներու ալ ազատ կամքերուն մէջ միջամտելու։ Ուրեմն՝ եթէ Աստուած սիրտը կը փոխէ չէ թէ միայն շարժառիթին զօրութիւն տալով, այլ նաեւ՝ (որ միայն ան է վերատին ծնունդը,) մէկ փոխհատուցիչ մը ընելով նոյն ինքն սրտին ընդունակութիւններուն ու տրամադրութեանը մէջ, որ շարժառիթը իր յատուկ արդիւնքը յառաջ բերէ. ոչ չափ պիտի գնէ ան կարողութեանը որ այսպէս կը գործէ։ Նկերգործականութեան աղխանութիւնը Հաստատուած ըլլալով, աղխանութեան հարցումն ալ լմնցած է անոր հետ։

Ուրեմն նորէն մեզքին մեր աշխարհը մտնելուն հարցմանը կու գանք։ Ուաւական չէ ըսել թէ Ադամ սխալական՝ իյնալու ազատ եւ փորձութեան տակ ինկած ըլլալով բանը կատարելապէս բացատրուած է, թէ իյնալու ազատ ըլլալով, իր կամքին միայն կախում ունէր բանը։ Այս ամէնը ճշմարիտ՝ կարեւոր՝ հիմնական ճշմարտութիւն է։ Կրնար ուրիշ կերպ ընտրել. մեղքը բուն իրն էր. բայց բանին կէտը հոս է թէ Աստուած չէր կրնար՝ առանց անոր ազատ ներգործականութեանը գալէլու՝ իյնալը արգիլել։ Այս քննութեան տակ եղած տեսութեան փաստաբանները կ'ըսեն թէ չէր կրնար, կամ՝ չենք գիտեր թէ կրնար։ Այեր պատասխանն այ է թէ՝ եթէ Աստուած ուզէր՝ անտարակոյս կրնար։ Փորձութեան պատճառաւն էր որ Ադամ ինկաւ։ Չէր կրնար Աստուած իր նախախնամական կարգադրութիւններովը իրերը այնպէս կարգադրել՝ որ ան փորձութիւնը առնոր չպատահէր։ Աստուած շատ անգամ իր ժողովրդէն փորձութիւններ կը չբսպահեր, որոնցմէ պիտի յաղթուէին։ Դարձեալ՝ եթէ ան փորձութիւնը Գաբրիէլ հրեշտակին կամ Յիսուս Քրիստոս մարդուն վրայ գար, անոնք պիտի իյնային անշուշտ։ Ինչո՞ւ չպիտի իյնային։ Իրենց կուրծքերուն մէջ բարոյական ընդդիմակացութեան առաւել զօրաւոր կարողութիւններ ըլլալուն համար։ Չէր կրնար Աստուած իր նպատակները լրումին հասցնել՝ առանց ուրիշներու ալ ազատ կամքերուն մէջ միջամտելու։ Ուրեմն՝ եթէ Աստուած սիրտը կը փոխէ չէ թէ միայն շարժառիթին զօրութիւն տալով, այլ նաեւ՝ (որ միայն ան է վերատին ծնունդը,) մէկ փոխհատուցիչ մը ընելով նոյն ինքն սրտին ընդունակութիւններուն ու տրամադրութեանը մէջ, որ շարժառիթը իր յատուկ արդիւնքը յառաջ բերէ. ոչ չափ պիտի գնէ ան կարողութեանը որ այսպէս կը գործէ։ Նկերգործականութեան աղխանութիւնը Հաստատուած ըլլալով, աղխանութեան հարցումն ալ լմնցած է անոր հետ։

թէ փորձութեան մէջ երբեմն աստուածային իրաց հայեցողութիւն մը Աստուծոյ մեծութեանը՝ սրբութեանը՝ եւ սիրոյն, ու անոր գէմ մեղքին ահաւորութեանը զգացում մը այնպիսի յստակ ու ազդու կերպով կուգայ իրենց վրայ որ իսկոյն կը թոթվեն վրայնէն ամենաշօրաւոր փորձութեան գերութիւնը: Ինչէն չէր կրնար Աստուած ան րոպէին երբոր մեր նախաձնողացը վրայ փորձութիւն եկաւ, անոնց մտքին մէջ այնպիսի հայեցողութիւններ ու շարժառիթներ յարուցանել, որոնք մէկէնիմիկ արթնցընէին զանոնք յաջողութեամբ գէմ դնելու: Նմանապէս ալ բարոյական էակաց տիեզերքին մէջ եղած առաջին մեղանչողին ու յաջորդ մեղանչողներուն նայելով՝ չենք կրնար տարակուսիլ Աստուծոյ կարենալուն վրայով: Մեղքին գոյութեան պատճառը ան չէ՝ թէ զանիկայ բարոյական էակաց մէջէն դուրս ընելու համար Աստուած կարողութիւն չունէր:

Ս. Ըրդ՝ յիշեալ երկրորդ տեսութեանը գանք, այսինքն՝ Աստուծոյ ինքնիշխանութիւնը չէ թէ միայն մեղքին սկզբնաւորութեանը վրայ է, այլ Էջմիածնայէս եւ նէբտպոծաբար մասն ունէր անոր մէջ: Ան սկզբունքը որուն վրայ աս տեսութիւնը հաստատուած է՝ աս է թէ աստուածային ներգործութիւնը ընդհանուր է, կամ թէ երկրորդական պատճառները մի միայն ան մեծ Ակզբնապատճառին գործելու կերպը եւ միջոցն են. եւ յառաջ կը բերեն թէ որովհետեւ Աստուծոյ առաջնները միշտ մեծ բացարձակ կամք մը ունին իրմէն՝ իրենց էութեանը օրէնքներուն՝ կարողութիւնները եւ ան պարագաներուն նայելով որոնց մէջ որ կը գործեն, Աստուած ասոնք տուած ու սահմանած ատենը՝ իրապէս ան ամէն գործողութիւնները կը սահմանէ որոնք գիտէ թէ յառաջ պիտի գան: Ու կը պնդեն թէ աթիկայ բարոյական ներգործողութեան կատարեալ ազատութեանը համաձայն կուգայ, քանզի՝ ինչպէս որ շատ անգամ բարոյական էակներուն գործքերը անոնց մէկզմէկու վրայ բանեցուցած ազդեցութիւնով կ'որոշուին, եւ Աստուծոյ Հոգւովը նորոգեալներուն գործքերն ալ իրենց վրայ ի գործ դրուած աստուածային ներգործութիւնով մը կ'որոշուին ու տակաւին ան գործքերը իրենց աղատաբար որոշած ու ի գործ դրած գործքերն են, անանկ ալ մեղանչական գործքեր գործելու համար՝ աստուածային ուղղակի ներգործութիւն մը ի գործ դրուիլը զանոնք իրենց ինքնակամ ու բարոյական բնութենէն չ'զրկեր: Աստուածապաշտ եւ բարի մարդոցմէ ոմանք կ'ընդունին աս տեսութիւնը, որոնք որ վերջին աստիճան զօրաւոր կերպով մեղքին չարութիւնը եւ Աստուծոյ՝ մեղաւորներուն հետ ըրած վարմունքին մէջ ունեցած արդարութիւնը կը ճանչնան, եւ սակայն դժուար կ'երեւնայ անանկ կերպով մը արտայայտել զանիկայ որ այնպէս չ'երեւնայ թէ անհաւատութեան առաջնորդ մեր ձաւորութիւն ունի քան թէ քրիստոնէութեան: Պէտք է յարգութեամբ խոսիլ անոր վրայ անոր փաստաբաններէն շատերուն անբիծ աստուածպաշտութեանը ու բարձր մտաւոր կարողութեանը համար, եւ աս բանին համար ալ որ անիկայ հաստատող փաստը տիրապէս այնպիսի փաստ մըն է, որուն դիմելին չէ անանկ պատասխան մը տալ որ ամենայն պարագայիւք յագեցընէ մէկ խոհուն միտք մը:

Ասոր անոր վրայով նկատենք,

1. Թէ ան ենթադրութիւնը՝ թէ ամէն երկրորդական պատճառները ճշմարտապէս եւ յատուկ կերպով իրենցը եղած ներգործութիւն չունին, կամ թէ անոնք մի միայն ան մեծ Ակզբնապատճառին գործելու կերպն

ու միջոցն են, ասիկայ ինձնայոյս ըսած չը չէ: Ֆիզիքական պատճառներու նայելով բանը ինչպէս ըլլալուն վրայ ինքզինքնիս կնճիռի մէջ ձգելէն հեռու կենալով, ինքնայայտ ճշմարտութիւն մը չէ՞ թէ բարոյական էակաց իրենց քնութեանը եւ անիկայ կատարվարող օրէնքներուն կողմանէ Աստուծմէ կախում ունենալին, ան նոյն բնութեամբ ու ան նոյն օրէնքներուն տակը գործած գործքն ինչուան համար ալ կախում մը կը պարունակէ իր մէջը: Չենք տեսներ թէ՝ ինչուան համար ինչպէս որ Աստուած՝ անանկ ալ ասոնք իրենց չափովը ներգործիչ պատճառներ (այսինքն՝ բուն իրենց գործքերուն ներգործիչ պատճառներ) եղած չեն ըլլար: Անշմարիտ է թէ անոնց ձեռքն է, բայց ասկէ չ'հետեւիր թէ նոյն ինքն գործողութիւնը Ակզբնապատճառին է: Անշմարիտ է թէ ըստ կզբնապատճառէն ունեցած կախումին այնպիսի կախում մն է որ անկէ նախկին ստուգութիւն մը կ'ելլէ երկրորդական պատճառներուն յառաջ բերելիք գործքերուն ինչ ըլլալուն վրայով, բայց անցեալ Աստուածին մէջ ցուցուցածնուս պէս նախկին ստուգութիւնը հարկադրութիւն չէ, եւ չ'ցուցներ թէ գործքերը իրենց գործողներուններն չեն ճշմարտապէս եւ յատկապէս, —չ'ցուցներ թէ բուն անոնց ներգործութիւնը արդիւնքը չեն: Ահա աս տեղը մէկ մութ մը կայ որ ամենեւին մէկ ջահ մը, մինչեւ անգամ ամենապարզ մարդկային սրամտութեանն ալ ըլլայ, չը կրնար ամենասկաւ լոյս տալ անոր: Պէտք է մեղմ մէկդի ձգել անիկայ, ստուգելի իրաց վստահ դիտութեամբը շատանալով:

2. Աս վարդապետութիւնը՝ թէ բարոյական էակները մէկ ներգործողութիւն մը ունին իրենց բուն իրենց, ասիկայ մոլորելուն պատճառ չէ: Բարոյական պատասխանատուութեան բուն հիմը սեպուած է ասիկայ: Ասիկայ մարդոց լեզուներէն եւ անոնց դէպի մէկզմէկ ունեցած վարմունքէն հաստատուած է: Արդար սրտմտութեամբ եւ պատժիւք կը պատահասնն չարագործը, ասոր պատճառ է որ չէ թէ միայն իր ազատ ընտրութեամբը կ'ընէ չարութիւնը, այլ թէ անիկայ բուն իր գործքն է՝ բուրին ամենաճշմարիտ եւ ամենաբարձր նշանակութեամբը, կամ բուն իր ներգործութեանը արդիւնքն է: Ասիկայ գիտենք թէ խղճմտանքին վկայութիւնն է, երբոր իր ահաւոր ձայնովը կ'որոտայ յանցաւորին ականջին:

Դիւրին է շփոթել աս նիւթը մեր տրամաբանութիւններովը: Պէտք է ըլլալ որ գժուար ըլլայ յայտնել տրամաբանութեան մէջն ստութիւնը, որ իր երկաթէ շղթաներուն մէջ կը կապէ եւ կը լծէ թէ ճամբայ չ'ձգեր փախչելու սա եղրակացութենէն՝ թէ երկրորդական պատճառները Ակզբնապատճառէն միայն այնպիսի կախում մը ունենալով կրնան գործել, որ Ակզբնապատճառը միայն որեւիցե մըտքով իրական եւ անկախ Պատճառ եղած կ'ըլլայ, կամ որն որ կ'երեւնայ թէ կ'ապացուցանէ որ մեր յառաջ բերած առարկութիւնները՝ հնձկատակ մերը հաստատելու՝ ան պատճառներուն այնպիսի կախում մը ունենալը կը հաստատէ, որն որ չենք կրնար ջնջելու: Հայց սակայն մարդոց ընդհանուր բարոյական գատողութիւնը աս նիւթին այնպիսի վճիռ մը կու տան, որ անկէ չենք կրնար բողոք մը ունենալ: Ան վճիռը աս է թէ մեղքը գործողը անոր պատասխանատու է: Արդարութիւնն ու մեղք գործելը միեւնոյն սահմանին տակը չեն: Աստուածային սրբացուցիչ ներգործութեանը համար ամէն սուրբ էակները իրենց սրբութեան բոլոր փառքը Ընոր կոչ-

ման որուն պարտական են անոր հա-
մար։ Մինայն բարեաց պարգեւիչ
Հեղինակին առջեւը՝ իրենց բոլոր ար-
ժանաւորութիւնը անոր կ՚ընծայեն,
եւ միաբան սրտագոչ ձայնիւ իրենց
շնորհակալութեան եւ գովաբանու-
թեան երգերը կը բարձրացընեն Ընոր
արուն շնորհքն ու զօրութիւնը փա-
ռաւորեալ է իրենց ունեցած բոլոր
բարութեանը մէջ։ Նոքա սուրբ եկե-
ղեցւոյն բարի գործոցը մէջ աստուա-
ծային ներգործութեան ձեռնտուու-
թեանը համար, անոնց սրբութեան
փառքը անոր տուողը է, ինչպէս
Աստուածաշունչը կը սորվեցընէ եւ
քրիստոնեաները ամէն տեղ ուրախու-
թեամբ կը խոստովանին, եւ եթէ չա-
րերուն մեղանչական գործոցը մէջ ալ
աստուածային ներգործութեան այս-
պիսի գործակցութիւն մը կայ, ինչու
համար՝ աս նոյն տրամաբանութիւնով՝
անոնց մեղքերուն ամբիծ ու յանցան-
քը նոյն կերպով ան աստուածային
ներգործութիւնը չ՚պիտի տրուի։
Ա՚եղանչելու մէջ դրական աստուա-
ծային ներգործութեան գործառնու-
թեան վարդապետութիւնը կարելի չէ
երբէք աչքի առջեւ բերել, անոր՝ ա-
նանց մարդկային սրտին անմոլար բա-
րոյական գատումները բոլորովին հակա-
ռակ գալուն։ Ըս նախադասութիւնը՝
թէ Աստուած ինքան որ սրբութեան
պնդան ալ մեղքին Հեղինակն է,
մարդուս սրտին բոլոր բարեպաշտական ըզ-
գացողութիւնը կը սասկ։

3. Ա՚ոարձակ՝ աս քննութեան տակ
եղած տեսութիւնը կը ցուցընէ թէ
աստուածային ներգործութիւնը չէ
թէ միայն Աստուծոյ իր մեղքի վրայ
ունեցած զգացումներուն վրայօք ը-
ստներուն համաձայն կը գործէ, այլ
նաեւ ուղղակի ան ըստ բուն հակա-
ռակ ալ կ՚երեւի։ Աստուած մեղքը
երբեւ ան գարշելի բանը կը ցուցընէ
որ իր հոգին կ՚ատէ անիկայ։ Անդր-
կեան լեզուին ուժը հատած է անոր
մեղքի վրայ ունեցած ատելութիւնը
ցուցընելու։ Ըն ատելութիւնը մեղա-
ւորաց աս աշխարհիս մէջ կրած պա-
տուհասին մէջ կը տեսնենք, եւ գա-
լու աշխարհին մէջ ալ անիկայ դժոխ-
քին կրակները կը վառէ։ Ա՚եղաւո-
րաց վրայ սպառնայեալ ան սոսկալի
դատապարտութենէն ազատելու հա-
մար Աստուած իր Որդին տուաւ՝ որ
յանձն առաւ աս կեանքին ցաւոտ
թիւններուն մահկանացու մարմին հագ-
նելով եւ Գեթսեմանիի մէջ ու Գա-
դաթան լեռան վրայ տագնապ կրելով։
Ա՚եղաւորները կը խրատէ եւ կը յոր-
դորէ Աստուած որ դառնան մեղքէն
եւ չ՚կորսուին անոր մէջ մնալով ընդ-
դէմ բոլոր իր ըրածներուն զանոնք
անկէ զարձընելու համար։ Նա ինքը
յայտնապէս կ՚ըսէ թէ չուզեր մեղա-
ւորին մեռնիլը, այլ անոր դառնալը իր
ետ ճամբաներէն ու ապրիլը։ Ըս ա-
մենուն հետ համաձայն կուգայ ըն-
դունիլը՝ թէ Աստուած անհունապէս
իմաստուն եւ բարի պատճառներ կ՚ը-
նայ ունեցած ըլլալ մարդոց թոյլ տալ
որ մեղանչեն, եւ չընելու աւելի մէկ
բան մը հիմակուան ըրածէն (որն որ
անհունապէս առաւել է քան թէ մար-
դկէ կրնան պահանջել արդարու-
թեամբ որ ընէ) իրենց փրկութեանը
համար. բայց կարելի՞ է աս գաղափա-
րը իր անկեղծութեանը հետ համա-
ձայնեցընել՝ թէ ան տրամադրու-
թիւնը որ կ՚առաջնորդէ անոնց մեղ-
քըն ու մահը ընտրելու՝ իրմէն է, կամ
թէ ինքը մէկ դրական ներգործու-
թիւն մը կը բանեցընէ անոնց մեղք
գործելուն ու ինքզինքին կործանե-
լուն մէջ։ Ա՚ւելի յայտնապէս կ՚ե-
րեւնայ որ կարելի չէ։

4. Աստուած իր խօսքին մէջ ուղ-
ղակի մեղաւորներուն մեղքերը իրենց
վրայ իջեցէք իբրեւ բուռն իրենց, եւ
կ՚ըսէ անոնց իրեն պրոյէք։ Ա՚յս-
պէս ըսուած է թէ Աստիկայ անցած
դարերուն մէջ թող տուաւ ամէն ազ-

գերուն էրէնց ճամբաները երթալ"։ Կ.օրթ. ժգ. 15։ Լա նաև նոնք էրէնց սրտին կամակորութեանը ետեւցին, որ էրէնց խորհրդներուն պէս քալեն։ Լրատնի թէ իմ ժողովուրդս ինծի լսէր, ու Իսրայէլը իմ ճամբաներուս մէջը երթար"։ Սաղ. ձա. 12, 13։ Աստուած յայտնապէս կ'ըսէ թէ իր Իսրայէլ ժողովուրդը մերժեց իր ճամբաները իրենց ճամբաներուն մէջ քալելու համար. եւ ան նոյն բանը ամէն մեղաւորներուն համար ալ ըսուած է։ Արդ՝ կրնայ հաւատացուիլ թէ Աստուած իր գալստեան կամքովը ապստամբութեան սահմանէ զանոնք իր յայտնած կամքին դէմ։ Հայց հակառակութիւն չէ հաստատելը թէ Աստուծոյ ճշմարիտ փափագն ու նախատատիւ սկսած բանն է որ մեղաւորները իրեն դառնան ու ապրին, եւ սակայն ամէն բան նկատելով առաւել աղէկ կը տեսնէ եւ վան որոյ նախապատիւ կը սեպէ թողուլ զանոնք իրենց ընտրած ճամբուն, քան թէ առաւել զօրաւոր կերպով բանեցընել իր կարողութիւնը զանոնք դարձընելու համար. բայց ատանկ սեպելը՝ թէ անոնց մեղք ընտրելը մէկ գաղտնի ներգործութիւնով մը ինքը յառաջ կը բերէ, իր ծածկեալ կամքը յայտնելուն դէմ հակառակիլ, եւ իր անկեղծութեանը հակառակիլ է։

5. Ընդ բնաբաններըը որ երբեմն յառաջ կը բերեն ի հաստատութիւն ատ տեսութեանը՝ ատոնք են. Իմաստ. գ. 6։ Լատ. Խե. 7. եւ ուրիշ ատանկներ ալ, որոնց մէջ Աստուծոյ համար անանկ ըսուած է թէ Ղեղտուրին պէրթը կը խոպոչընէ՝ ջուրը կը խոթոչընէ՝ եւ այլն։ Այս երկրորդ կարգէն եղածներըը ներկայ Աստուածին վերջը պիտի բացատրենք։ Ընդհանրապէս վրայով բաւական է ըսել թէ դիւրաւ կրնանք հակընդդէմ անոնք որպէս թէ բնական չարութեան վերաբերեալ ու չէ թէ բարոյական, բարոյականին միայն այնքան վերաբերելով ոլքան որ բարոյական չարիքը միայն իբրեւ մէկ մասն կը կենայ աստուածային նախախնամութեան կարգին մէջ։

9. Երեմն ատ եղրակացութեանը կու գանք թէ մեղքը Աստուծոյ նպատակներէն կը կենայ իբրեւ պատճառին գործքը՝ բաւին ամենաարժանի մտաքը, եւ չէ թէ՝ մէկ կողմանէ իբրեւ աստուածային ներգործութեան արդիւնքը չէ, կամ միւս կողմանէ անկայ բարոյական դրութենէն դուրս ընելու Վերագոյն Կառավարչէն կրողութիւն չունենալուն ծագած է։ Կրնանք ըմբռնել թէ Աստուծոյ մըտքին առջեւը երկու գաղափար կամ կերպ կար բարոյական էակաց տիզերը մը կազմելու համար. մէկը ատ թէ բարոյական էակներըը այնպիսի վիճակի եւ պարագաներու մէջ ներգործութիւններու տակ ըլլան, որըբնաւ մեղք չ'մտնէ անոնց մէջ, ու իրեն փառքն այնքան երեւնայ եւ հետեւապէս՝ անոր մէջ այնքան երջանկութիւն ըլլայ, ոլքան որ այնպիսի դրութեան մը մէջ կրնայ ըլլալ. եւ միւսը՝ թէ թող տայ որ մեղք մտնէ անոր մէջ ու այնքան տարածուի ոլքան որ աս ներկայ դրութեանը մէջ տարածուած է եւ պիտի տարածուի ալ, ու իրեն փառքը ան աստիճան երեւնայ եւ հետեւապէս այնքան երջանկութիւն ըլլայ տիեզերքին մէջ, ոլքան որ կարող պիտի ըլլայ այսպիսի դրութեան մը մէջ գտնել։ Այս երկուքն ալ ընելու կարող ըլլալով՝ երկրորդը ընտրեց, քանզի տեսաւ որ երկրորդը բոլանդակապէս առնելով առաւել աղէկ դրութիւնն է։ Մեղքը ինքնին մի միայն եւ անհնազանդ չարիք է, եւ Աստուծոյ ուղղակի տեղութեանը առարկայ է։ Ինքնին բարիի մէջոց չէ, բարիք յառաջ բերող բնութիւն չունի։ Մենեւին իր տեղը ըլլալիք սըր-

բութենէն աղէկ չէ: Ընկկայ բոլորովին՝ եւ մի միայն, Աստուծոյ իր խօսքին մէջ յայտնած արդար բարկութեանը ցուցուցած բանն է: Աստուած ամենեւին չ'հաւնիր անոր, բայց թող կուտայ, որովհետեւ ասանկ ընդունելը իր առջեւը աղէկ կ'երեւնայ: Ուրեմն աղէկ է թող տալը, որովհետեւ Աստուած անկէ բարիք կրնայ յառաջ բերել: Տեսակ մը բարեպաշտութիւն կը բանայ մեղքը, որուն անհրաժեշտ կերպով հարկաւոր է իր գոյութիւնը, եւ որոնք բոլորը իր յառաջ բերած չարիքներէն շատ առաւել են: Ինչքին ան բարիքներուն միջոցը չէ, բայց անոնց մէկ անհրաժեշտ պայմանը կամ կարեւոր հանգամանքն է: Ձէ թէ հարկաւ մնալու է բարոյական դրութեան մը մէջ, բայց անոր մնալը հարկաւոր էր ապագայ բարոյական դրութեանը համար: Ընդունէն առաջ քննուած տեսութեանը փաստաբաններուն ըրած հարցումներուն, այսինքն՝ թէ ներկայ դրութիւնը առաւել աղէկ չէր ըլլար որ անոր մէջ եղած բարիքը առանց չարիքի ըլլար. ասոր կը պատասխանենք թէ եղած բարիքը՝ բուն իսկ իր բնութենէն, չարիքէն կախում ունի. եւ երբոր կը հարցընեն թէ առաւել աղէկ չէր ըլլար եթէ կարելի է առանց մեղքի սրբութեան դրութիւն մը ըլլար, քան թէ մեղքին սոսկալի չարիքներովը. ասոր ալ կը պատասխանենք թէ, մեղքի տկարներուս ու տգէտներուս առանձին կ'երեւնայ. բայց աս իրականութիւնը թէ ներկայ դրութիւնը անհուն իմաստութեան՝ բարեսիրութեան՝ եւ կարողութեան ընտրածն է, մեզի վստահութիւն մըն է թէ ներկայ դրութիւնը բովանդակապէս առնելով եւ ամէն բաները նկատելով աներեւոյթ դրութիւնն է: Աստուծոյ փառքն է, կամ անոր փառաւոր բնութեանը յայտնութիւնը: Այս փառքը իր արարածներուն օրհնութիւնն է: Որքան որ առաւել յայտնուի աս փառքը, այնքան առաւել կ'ըլլայ արարածին օրհնութիւնը: Կրնանք հաւատալ թէ մեղքին գոյութեանը պատճառովը ներկայ դրութեանը մէջ աստուածային կատարելութիւնները առաւել փառաւոր կերպով կ'երեւնան. եւ հետեւապէս թող ըլլայ որ մեղքէն յառաջ եկած ահաւոր թշուառութիւն գոյ եղած ըլլայ, բայց տակաւին՝ առաւել երջանկութիւն կայ տիեզերքին մէջ քան թէ պիտի ըլլար եթէ թող տրուած չըլլար որ մեղքը անոր մէջ մնայ: Եթէ մեղք չըլլար, Աստուծոյ Որդւոյն միջնորդութիւնովը եղած փրկութեան խորհուրդն ալ չէր ըլլար: Քրիստոս միայն մարդոց համար չ'մեռաւ: Ան մեծ եւ ահաւոր եղելութիւնը՝ որուն մեր փոքր աշխարհը սոսկալի բայց պատուաւոր տեսարանը եղաւ, բանաւոր պատճառ ունինք հաւատալու թէ Յովային լայնատարած թագաւորութիւնը կազմող բոլոր աշխարհներուն սուրբ բնակիչները անհամեմատ բարձր աստիճանի մը մէջ դրաւ, որուն չէին կրնար հասնիլ եթէ աստուածայինը Նահակը մեկուրիշ կերպով մը յայտնուէր: Փրկութեան խորհուրդները հրեշտակային զօրաց ամենափափագելի եւ զմայլեցուցիչ մտածութեան առարկայ են: Աստուծոյ բազմապատիկ իմաստութիւնն ու գերազանց սէրը եկեղեցիին միջոցովը յայտնի եղած է երկինքին մէջի իշխանութիւններուն ու պետութիւններուն: Եփես. գ. 10: ա Պետ. ա. 12: Սկսէ եղբը յաւիտենական Հոգւոյն վրայ դարձող աչքը զենեալ Կաւարը կը տեսնէ իր բոցավառ փառքին մէջ: "Ու նայեցայ՝ եւ շատ հրեշտակներու ձայն լսեցի, որոնք ան աթոռին՝ ու էրս կենդանիներուն եւ քահանաներուն բոլորտիքը կեցեր էին. ու անոնց համրանքն էր բիւրք բիւրուց՝ եւ հազարք հազարաց. մեծ ձայնով մը կ'ըսէին, Ա-

մոթեցուած Վասը արժանի է մեծու-
թիւն առնել՝ ու խնամութիւն՝ եւ
զօրութիւն՝ եւ պատիւ եւ փառք ու
օրհնութիւն։ Եւ բոլոր արարածնե-
րը՝ որ երկինքը ու երկիրս վրայ են,
եւ ծովու մէջ, ու ինչ որ անոնց մէջ
կայ՝ լսեցի որ կ՚ըսէին, Ան որ աթոռը
նստած է՝ եւ առնուկը՝ օրհնեալ
բարձրացեալ ու փառաւորեալ ըլլայ
յաւիտեանս յաւիտենից»։ Յայտ. Ե.
11—13։ Փոշիէ որդերը չեն կրնար
Աստուծոյ ճամբաները հասկրնալ, ան
հիանալի գործքին՝ այսինքն Աստուծոյ
Որդւոյն մարդեղութեամբը ու մա-
ռամբը աս աշխարհս փրկելուն պատ-
ճառներն ու արդիւնքները չեն կրնար
քննել ու իմանալ։ Սակայն աս բա-
ւական յայտնուած է թէ ոչ մէկ բան
մը ասոր չափ փառաւոր կերպով Ա-
հովային կատարելութիւնները զար-
մացնել տիեզերքին անթարթափ հա-
յեցմանը կը ներկայացնէ. ոչ մէկ բան
մը ասոր չափ ազդու ջմայլութիւն կու-
տայ երանելեաց անթիւ զօրքին։ Աս-
տիկ մութ եւ ահաւոր ամպ մը կը կենայ
վերջապէս կորստուղիներուն քնակարա-
նին վրայ, բայց աւազի փոշի մը չէ թէ
միայն աս մոլորակին դրութեանը, այլ
այժմեան աստղաբաշխութեան յայտ-
նած արեգականց եւ աստեղաց բոլոր
դրութիւններուն ինչպէս է նէ, անոնց
արբանեակներն ալ մէկ տեղ առնե-
լով, աս կորստուղիներուն թիւն ալ
կրնանք հաւատալ թէ հաստատ կե-
ցողներուն ու փրկուողներուն թուոյն
հետ բաղդատելով այնպէս է։ Աստ-
ուած անոնց անիրաւութիւն չընէր,
եւ անոնց հետ այնպէս կը վարուի ինչ-
պէս որ իրենք կուզեն որ վարուի։
Աստուծոյ անոնց ցուցուցած անկեղծ
ու զօրաւոր սիրոյն ու անոնց բարու-
թեանը փափագելուն դէմ, ազատա-
բար իրենց գլխուն վրայ իրենց կոր-
ծանումը կը գիզեն։ Աստուած անոնց
անիրաւութիւն չընէր. եւ անոնց՝ ին-
քըզինքնին կործանման առնելու թող
տալովը անոնց կործանումէն իրեն փառ-
քը եւ տիեզերքին օրհնութիւնը կը-
շատցընէ, որուն հետ բաղդատելով
անոնց թշուառութիւնը առաւել քիչ
է քանթէ կարելի մը չուրը Ովկիանո-
սին քով։ «Տէրը ամէն բան իրեն հա-
մար ստեղծեց, ու ամբարիշտն ալ՝ ձա-
խորդ օրուան համար»։ Առակ. ԺԶ.
4։ Աստուծոյ ահաւոր եւ սարսափելու-
ցիչ ճշմարտութիւն մըն է աս՝ ամ-
բողջին։ Այո, ամբարիշտը չարեաց
օրուան համար ստեղծուած է. այնպէ-
սի չարեաց՝ որուն մէջ իրեն բարիք
չկայ, որմէ իրեն թեթեւութիւն չկայ.
չ՚սարսուելու չափ սոսկալի, եւ սակայն
պիտի տանի անոր բոլոր յաւիտենա-
կանութեան մէջ առանց յուսոյ նը-
շոյլ մը ունենալու։ Ով կրնայ երե-
ւակայել ան չարիքին ահաւորութիւ-
նը։ Աղաւորը անոր համար ըս-
տեղծուած է. չ՚կրնար փախչիլ անկէ,
քանզի ինքիրմէն կ՚ընտրէ անիկայ։
Ծառ ամբարիշտ մարդը աղէկ միաք
առնէ աս, եւ քանի որ օրը յուսոյ օր
է, թող դառնայ իր ամբարշտութե-
նէն ու ապրի։ Ասոնց թէ որ իր սիրտը
խստացընէ, եւ իր Արարչին դէմ մար-
մնչէի, թէ որ իր վիճակը Աստուծոյ
աթոռին եղեռնագործ թշնամիներուն
հետ դնէ եւ անոնց դատապարտու-
թեանը բաժանորդ ըլլայ, թող գիտ-
նայ որ երկինքի երանելի ղօրքերը ան-
պատում կարեկցութեամբ պիտի նա-
յին իր վրայ անշէջանելի բոցերուն
մէջ, ուր որ ինքը դրած է ինքզինքը
յաւիտեան հոն մնալու, եւ պիտի տես-
նեն իր վրայ Անոր փառքին փայլիլը
որ ստեղծեց զինքը ան ձախորդ յա-
ւիտենական օրուան համար. եւ Ա-
նոր փառքին փայլիլը պիտի ծանրակ ը-
քեցընէ անոնց խորին յարգութեամբ,
որ առեն իրենց թագերը Աթոռին
առջեւը կը ձգեն եւ երկիրպագութիւն
կ՚ընեն Անոր որ անոր վրայ կը նստի,
եւ բարձր ու սրտագոչ եղանակներով
կ՚երգեն, «Արժանի ես մեր սուրբ Տէր

Աստուածը փառք ու պատիւ եւ զօրութիւն առնելու. ինչու որ ամէն բան դուն ստեղծեցիր, ու քու ուզելովդ ստեղծուեցան, եւ հաստատուն կեցեր են»: Յայտ. դ. 11:

Ը

Աղօթեայ ամբողջ Աստուծոյ Մեղջը հետ սահելուած կապակցութեանը վերաբերեալ Սուրբ Գրքին վճռական տեղերուն վրայ:

Մեր փաստին ընթացքը չընդմիջելու համար, վերոյիշեալ քանի մը բնաբանութեանց բացատրութիւնը առ տեղին ձգեցինք:

1. Աստուծոյ համար ըսուած է թէ մարդիկը հալածեցին եւ խեղդեցին: Ելք. է. 3: Ելայ. զ. 9, 10: Ամբ. 10: Մատթ. ժգ. 14: Յովհ. ժբ. 40: Ելք Օրին. բ. 30: Յեր. ժա. 20: Հռով. թ. 18: Այս բանը հաստատելու համար պէտք է որ դիտնանք թէ աս կուրացընելն ու խստացընելը իրեք անձանց տրուած է. նախ՝ Աստուծոյ. (Ելք. է. 3: Ելիկ. ժբ. 2: Օայ. է. 11.) փարաւօնին համար ըսուած է թէ ինքզինքը խստացուց, (Ելք. բ. 15, 19, 32.) երկրորդ՝ Յիսուսոյին. (բ Կորնթ. գ. 3, 4.) եւ երրորդ Աստուծոյ, որ հրաման կընէ մարգարէին ժողովրդին սիրտը կուրացընել, (Ելայ. զ. 9, 10, բաղ. Յովհ. ժբ. 40,) եւ որուն համար ըսուած է թէ փարաւօնը եւ Հրէաները խստացուց:

Այլ աս խստացընելը կամ կուրացընելը շատ տարբեր մեքերով տրուած է Աստուծոյ Սատանային եւ մարդուն: Սատանը կը կուրացընէ եւ կը խստացընէ ինքզինքը երբոր չուզեր քարոզուած խօսքը լսել՝ հասկընալ՝ եւ անոր հնազանդիլ, այլ ինքզինքը բռնովին իր ցանկութիւններուն կուտայ. ասանկ խիստ սիրտ մը կը ծնանի, եւ աս կերպով կ'աճեցընէ նոյն խըստութիւնը: Սատանան իբրեւ գործադիր կը կուրացընէ մարդոց մտքերը, անոնց առջեւը յարմար առարկաներ դնելով՝ որ անոնց կիրքերը զարթուցանեն՝ որոնցմով միտքը կը կուրանայ, եւ կենդանական զգայութիւններին գրգռելով՝ որ մեղքի գաղափարները յարուցանեն, եւ ուրիշ աս տեսակ միջոցներով: Այլ երբոր կ'ըսենք թէ Սատանան կ'ընէ ասիկայ իբրեւ գործադիր, ըսել կ'ուզենք թէ Աստուած թոյլ կուտայ անոր մարդը խստացընելու, եւ այսպէս իբրեւ գործադիր կը գործածէ անիկայ, եւ անոր ձեռքը կուտայ մարդը իբրեւ յանցաւոր. ան նոյն կերպով՝ ինչպէս որ Աստուածաշնչի թագաւորը "Աստուծոյ բարկութեան գաւազանը" կոչուած է. (Եսայ. ժ. 5:) Այլ Աստուծոյ նայելով՝ անիկայ իբրեւ բարկացեալ դատաւոր կը խստացընէ մարդը անոր անցեալ եւ ներկայ մեղքերուն համար. բայց թէ որ մէկը կը հարցընէ թէ ասիկայ ինչպէս կ'ընէ, կը պատասխանենք թէ, ա. Արդուն սիրտը չէ լուսաւորելով կամ չ'կակուզցընելով. բ. Իր շնորհքը անոնցմէ ետ պահելով՝ երբոր կը տեսնէ թէ չարաչար կը գործածեն անիկայ, ճիշդ ինչպէս որ մէկ տէր մը ըլլալ կ'առնէ իր ծառաներէն, երբոր կը տեսնէ թէ չարաչար կերպով զեղխութեան եւ գիւնեմոլութեան կը գործածեն ան. արդ՝ ինչպէս որ մարդ կ'ըլլայ երբոր լոյսը վերցուի, եւ մթութենէն ալ կուրութիւն՝ գթութիւն՝ եւ ջնջալ չառաջ կու գայ. անանկ ալ երբոր բանականութեան լոյսը խաւարի, եւ շնորհաց լոյսը շիջանի, հասկըցողութեան մէջ մթութիւն, կամքի թիւրութիւն, եւ կրից մէջ գէշ շարժումներ չառաջ կու գան. միտքը կը կուրանայ, խղճմտանքը կը քնանայ, մարդն ալ կը խստանայ: գ. Անիկայ Սատանային ձեռքը մնանելով, ոյն որ կը չարձակի անոր վրայ զանազան

կերպերով։ գ. Ընոր կիրքերը չ'սանձելով, այլ կատարեալ ազատութիւն տալով անոնց։ է. Ընոր այնպիսի բաներ՝ պատեհութիւններ՝ եւ միջոցներ տալով՝ որ թէպէտ զինքը Աստուծոյ կը դարձընեն, բայց որոնք չափաւոր կը գործածէ, եւ որոնցմով իր հնշտութիւնները կ'արծարծեն, ճիշդ ինչպէս որ պաղ ջուրը կիրին վրայ թափուելով անոր մէջէն ջերմութիւն դուրս կը հանէ։ ը. Ընոր շատ օրհնութիւններ տալով ժամանակաւոր. քանզի՝ աս աշխարհին երջանկութեանէն դատելով թէ Աստուած կը սիրէ զինքը, եւս առաւել ինքըզինքը աշխարհային կիրքերու կուտայ։ թ. Երկար ժամանակ անոր ամբարշտութիւնը համբերելով, կամ միայն թեթեւ կերպով մը պատժելով։ ը. Ընոր խղճմտանքը՝ խայթ մը զգալով զղջման գալու չ'շարժելով։ Աս բաներէն յայտնի է որ Աստուծոյ համար տիրապէս ըսուած է թէ մարդը կը խրատացընէ իբրեւ գառաւոր. եւ մէկը չ'կրնար ըսել թէ գառաւոր մը ամէն մարդու իր արժան եղածը տալու չէ. քանզի երբոր Աստուած թող կուտայ մարդը, եւ անիկայ անարդ մարքի մը կը մատնէ, երբոր Սատանային ձեռքը կը ձգէ ան, եւ տուած չնորհքը ետ կ'առնէ անկէ, մեղաւորին ուրիշ բան մը տուած չըլլար՝ այլ միայն ինչ որ կ'իյնայ անոր, եւ ինչ որ իրաւամբ արժան է անոր։

Յայսպէս խստացեալ մարդու մը օրինակ է փարաւոն, վասնզի Աստուած խստացուց անիկայ՝ անոր բազմաթիւ օրհնութիւններ տալով՝ որոնք չարաչար գործածեց եւ երբ. մանաւանդ արքունական իշխանութեան բարձրացընելով անիկայ. անոր բնութիւնը չ'կառուդցնելով՝ որ բնականապէս անդութ եւ վասն որոյ բնականապէս հակամիտեալ էր հարստահարել եւ գերի ընել Իսրայէլացիները. Մովսէսը անոր խրկելով, որ իրեն մէկ հպատակը էր, քանզի հրամանը գժուարատար պատգամ մըն էր, ինչպէս որ յայտնի է՝ անձամբ Աստուծմէ մը խրկուած, իր թագաւորութեանը մէկ հպատակին ձեռքովը. առաջ ինքզինքը անոր չ'ճանչցընելով. քանզի հարցուց թէ "ԱՎ է Տէրը". հրաման ընդլով անոր թող տալ ժողովուրդը երթալու, որն որ միասս մը պիտի ըլլար ընչաքաղց իշխանին. նշաններ եւ հրաշքներ ընելով որոնք յաւէտ հիացուցին զինքը քան թէ աղդեցութիւն մը ըրին, կամ որոնց նմանը կրնային ընել մոգերը եւ որոնք վերասակաւ ամբողջ թագաւորութիւնը կործանող՝ եւ հետեւապէս իր սրտմտութիւնը շարժուցանող բաներ էին. հարուածները վերցընելով, որոնք Աստուծոյ շնորհքը կարելի է թէ քիչ մը կանգուցած էին անոր սիրտը. անիկայ իր ցանկութիւններուն մատնելով, եւ այլ եւս ուրիշ եղանակներով, որոնք կրնանք ժող վրդն ըսածներնիս։ Այսքան ատ նիւթը աղէկ հասկընալու համար, նկատեցէք նախ՝ թէ փարաւոն շատ յարեալ էր կռապաշտութեան՝ սնապաշտութեան՝ եւ մոգութեան. վասն որոյ իր նախնիքներուն պաշտած Աստուծմէն զատ ուրիշ մէկ Աստուած մը չէր պաշտեր. ատ պատճառաւ երբոր Մովսէս ու Ահարօն առաջին անգամ անոր իմացուցին ամենակարող Աստուծոյն պատուիրանքները, անապաշտ իշխանը սեպեց թէ ճշմարիտ Աստուածութեան աստուածային աղդեցութիւնէն յառաջ եկած չեն անոնք, այլ մէկ ստորին կարգէ եղողմը, կամ թէ Մովսէսին ու Ահարոնին հնարքներն են. որ աս կարծիքին մէջ հաստատուեցաւ երբոր տեսաւ թէ իր մոգերն ալ Մովսէսին ըրած առաջին հրաշքներուն նմանը ըրին, Ցարձեալ՝ երկրորդ հարուածին պատճառը, երբոր հարուածին ատենը, փարաւոն կակուղցած երեւցաւ քիչ մը ժամանակ, քանզի զգաց որ միայն

Խորհէլացիներուն Աստուածը կրնար ազատել զինքը ան արկածէն. եւ վասն որոյ անիկայ իր աստուածներէն առնել զբաւար էր. բայց վերջին խոստացաւ որովհետեւ գորտերը վերացուեցան: Նաեւս Յովհրդ Հարուածները յաւէժ խոստացուցին զինքը քան թէ կակուղցուցին, որովհետեւ ազատեցաւ անոնցմէ. այսպէս մէկ գետի մը նմանեցաւ ան՝ որ երբոր երկու կողմէն պատնէշ կը կանգնեն, կ'ուռննայ եւ առաւել եւս կը բարձրանայ, ու ան պատնէշներն ալ կոխելով առնել ստակութեամբ յառաջ կ'երթայ. կամ սալի մը նմանեցաւ՝ որ կռանին յաճախ հարուածներովը առնել եւս կը կարծրանայ: Վարձեալ՝ վերջին հարուածէն բոլորովին նաւաձեալ երեւցաւ. բայց Խորայէլացիներուն գացած ճամբան լսելէն ետքը բանին եղբը ցուցուց թէ միշեւ անդամ ան միջոցին ալ չէ կակուղցեր. քանզի յուսաց թէ տակաւին ետ կրնայ բերել զանոնք իրենց առաջին գերութեանը. Աստուած այսպէս թոյլատուութիւն ըրաւ՝ որովհետեւ փառասիրութեան պիտի կորնչցընէր, կարմիր Ովվին ջուրերուն քովը բերելով անկից, որոնց մէջ ան գոռոզ եւ ընչաքաղց թագաւորը թշուառաբար կորսուեցաւ:

2. Վարձեալ՝ Աստուծոյ համար ըսուած է թէ մարդիկը լեռներէն (Օրինաց. իբ. 1: Երկ Օրին. ը. 2.) բայց նկատելու ենք թէ փորձութիւնը երկու տեսակ է, մէկը բարի՝ միտը ջար. առաջինը փորձի համար եւ երկրորդը խաբելու. առաջինը Աստուծոյ ուրուած, է իսկ երկրորդին համար Աստուած անանկ բան չընելը ըսուած է, (Յակ. ա. 13:) Աստուած կը փորձէ ըսուած է՝ երբոր անանկ բաներ կը դնէ մարդոց վրայ, որոնք անոնց հաւատքն ու հաստատութիւնը կը փորձեն, ինչպէս երբոր Աբրահամէն պահանջից որ իր որդին զոհ ընէ: Նաեւս ըսուած է թէ մարգարէներն ու ժողովուրդը կ'ոխերիացնէ ու կ'ոխերիանա- քէ. (Երեմ. ժգ. 9: Երեմ. դ. 10:) Այլ ասով միայն ան խնացունել ուզուած է թէ Աղ կուտայ որ մարդիկ խաբուին, զանոնք խաբելոյն՝ սխալման՝ կամ խաբեբաներուն ձեռքը տալով եւ ամենեւին անոնց մտքերը չլուսաւորելով: Յովէլ. ժբ. 16էն՝ բան մը չենք կրնար հետեւցընել, որ կ'ըսէ թէ՝ "Խաբուողը ու խաբողը անոն են". վասն զի ան խօսքերով երանելին կը ցուցընէ թէ ամէն բան Աստուծմէ կախում ունի, թէ մէկը ուղիղ ճամբայէն դուրս չելլելը, մէկն զմիսը չխաբեր առանց Աստուծոյ թոյլտուութեանը, եւ թէ՝ ան որ կը խաբէ ուան որ կը խաբուի, երկուքն ալ հաւասարապէս Աստուծոյ դիտողութեանը տակն են:

3. Վարձեալ ըսուած է թէ Աստուած "Հրաման ըրաւ Աեմիրին Դաւիթը անիծել". (բ Թագ. ժգ. 10—12:) Այլ ան բառերը նկարագրաբար առնուելու չեն, ոչ ալ Դաւիթ այսպէս ըրաւ: Վասնզի՝ եթէ հաւատացած ըլլար թէ իրաք Աստուած Հրաման ըրաւ Աեմիրին զինքը անիծել, չպիտի հաւատար թէ Աեմէի ասիկայ ընելովը մեղանչեց, ոչ ալ մեռած ժամանակը Սողոմոնին պիտի պատուիրէր զանիկայ պատժել: Ա ան որոյ ան խօսքերը կը նշանակեն թէ Աստուած պատահեցուց Դաւիթը անիծելու մէկ յարմար պատահութիւն մը, որն որ Աեմէի փորձուեցաւ ձեռք առնել ան նպատակին համար, ճիշդ այնպէս՝ որպէս թէ Աստուած ան երկու բառով Դաւէնը ան՝ ձեռք ըսաւ: Աեմէի թերհամի էր Դաւիթին. քանզի Ներամիսի ցեղէն Սաուղին տանը ազգատոհմէն էր, եւ ան պատճառաւ զբաղուարը կուգար թէ նախկին Սաուղին ձեռքն եղած թագաւորութիւնը Դաւիթին ինկեր էր. իր տեղը թիւնը իր մէջը կը զօրացընէր, եւ

պատրաստ էր ան առելութիւնը երեւան հանել՝ երբոր պատեհութիւնը ներկէր: Աստուած իր նախախնամութիւնովը անոր պատեհութիւն մը կուտայ իր ոխակալութիւնը դուրս թափելու, Դաւիթը անոր ճամբուն վրայ բերելով որն որ կ'ատէր, եւ ան ալ այնպիսի պարագաներու տակ որ առանց իրեն վնաս մը հասնելու կրնար անիծել, այսինքն՝ երբոր Դաւիթ մեծութենէն եւ իշխանութենէն զրկուած էր. այսպէս Աստուած չարդիւնց անոր չար բնաւորութիւնը, այլ զանիկայ Դաւիթին պատիժ կարգեց որ խոնարհի: Յագաւորը աս զգալով, Նախախնամութեան ասիկայ իր ուղղութեանը համար կարգելը միտք առաւ, իբր զի Աստուծոյ կողմանէ տրուած հրաման մըն էր անիկայ իրեն պատիժ ըլլալու ի խրատ: Դարձեալ՝ երբոր ըսուած է թէ Աստուած "Ը.քաարը խաբելու համար սուտ ոգի մը խրկեց", (գ Թագ. իբ.) հեռի ըլլայ մեզմէ միտքէ անցընելը թէ Աստուած է աս սուտութեան ոգիին հեղինակը. ասիկայ պարզապէս կը ցուցընէ թէ Աստուած Ը.քաարը պատժելու համար թոյլ տուաւ անիկայ որ շատ սուտ մարգարէներէ խաբուի, եւ այսպէս խաբուելով՝ Յամովդի մէջ Աստրիներուն դէմ ճակատամարտի մտնէ, եւ ասանկով իր մեղացը պատուհասը կրէ:

4. Նաեւ՝ ըսուած է թէ Աստուած "Դաւիթին կնիկները իր որդւոյն Ը.բիսողոմին տուաւ", (բ Թագ. ժբ. 11, 12:) Արդ աս բանին մէջ Դաւիթին կնիկներուն Ը.բիսողոմին տրուիլը՝ Ը.բիսողոմին անոնց հետ պառկիլէն զատելու ենք, առաջինը Աստուծմէն էր, իսկ երկրորդը ամբարիշտ Ը.քիտոփէլին թելադրութեամբն էր: Նաեւ աս նկատելու ենք թէ Աստուած կուզէր Դաւիթը պատժել ըլլած չնորհքներուն համար. աս բանին համար ուզեց թագաւորութեան պատիւները անոր որդւոյն Ը.բիսողոմին տալ ու Դաւիթն անոնցմէ զրկել. ասկէ է որ Աստուած իրեն կը սեպհականէ Ը.բիսողոմին այսպիսի զօրութիւն կամ ազատութիւն տալը՝ որոնք Դաւիթին պատիժ էին, ան նոյն կերպով՝ ինչպէս որ ուրիշ տեղ իր եկեղեցիին դէմ եղած չալածութիւնները Հանելը իրեն կը սեպհականէ, որոնք բուն իսկ Հալածիչներուն յանցանքն են: Դարձեալ՝ երբոր ըսուած է (բ Թագ. ժբ. 10) թէ Աստուած "մարգոց ուժով մարդութիւն մը պիտի խրկէ՝ որ ստութեան Հաւատան", միայն կը նշանակէ թէ ան մարդոց նայելով կ'ընէ՝ որոնք կ'անարգեն եւ կ'ատեն իր ճշմարտութիւնը որ այնքան հրաշքներով Հաստատուած է: Աստուած թող կուտայ որ այսպիսի մարդոց սուտ վարդապետութիւն քարոզուի, որն որ ազատութիւն կուտայ անոնց իրենց մարմնական հեշտութիւնները կատարելու, եւ որն որ "սուտ հրաշքներով" կը Հաստատուի: Աստուած թող կուտայ նաեւ որ ամէն դիէն ժողվուած փաստերը "ստութիւնը" պաշտպանեն, զանոնք աստուածային ճշմարտութենէն բոլորովին մէկդի առնելու Համար, եւ անոնց չնորհք չ'տար. այլ ընդհակառակն իր տուած լուսէն կը զրկէ անոնք, որն որ չարաչար գործածած են, եւ անոնք ցած մտածութեանց կը մատնէ, (Հռոմ. ա. 24,) եւ այսպէս իրենք իրենց ձգտելով ստութեան կը Հաւատան: Սուրբ Գրքին ուրիշ այսպիսի տեղերն ալ դիւրաւ կը բացատրուին արդէն ըսածներովնիս:

ԳԻՐՔ · Ը

ՅՈՎՍԷՓՈՍ ՄԱՐԳՈՑԻ ԵՒՍԵԲԻ· ՄՆԱՑԻՒՄ

ՅՕԳՈՒԱԾՕ · Չ.

ՄԵՂՔԻՆ ԵՒ ԱՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄՃՆԵԼՈՒՆ ՎՐԱՑ·

ՀԱՏՈՒԱԾՕ · Ե.

Ա՛ԵՂԾՈՅ ՀՂՈՅ։

Ե· Ա՛ԵՂԾՈՅ ԻՆՉ ԸՆԼԵԼՈՒՆ ՀՂՈՅ։

ԱՆԴՐԻՐ՝ ընդարձակ նշանակութեամբը առնելով, Աստուածոյ օրէնքէն ինչ-ինչ խոտորումն է· կամ՝ ինչ որ ուղիղ չէ, աստուածային օրէնքին նահոյելով, ինչ որ հակառակ է օրէնքին։ ա Յովհ· գ· 4։ Յիսուսագիտաց լեզուովը՝ օրէնքէն խոտորիլը յանցանք կըկոչուի· աստուածաբանութեան մէջ՝ եւ կրօնական բաներու վրայ ճառած ժամանակնիս, պայմանքն՝ մարդոց առ Աստուած ունեցած վերաբերութեամբը նայած ժամանակիս ծուղ կը կոչուի։ Ա՛ն որոյ մեղքը՝ տիրապէս խօսելով, ապստամբային օրէնքէն խոտորումն է· կամ՝ Աստուծոյ կամքին հակառակ՝ ինչ որ Աստուծոյ կամքին համաձայն չէ։ Այս խօսքը միշտ կը գործածուի Աստուծոյ վերաբերելով՝ իբրեւ Օրէնսդիրը· եւ քանզի Աստուածաշունչն ալ՝ փորձառութեան հետ կատարեալ համաձայնութեամբ՝ մարդիկը իրենց ներկայ վիճակին մէջ իբրեւ ապստամբային օրինաց յանցաւորներ կը սեպէ, ուստի զանոնք նաեւ ծուղաւորներ կը կոչէ։ Հռոմ· գ· 9, 23, 24։

Ինչպէս որ ուզենք սահմանել ան գործքը, որով մարդ մը մեղաւոր կամ պատժապարտ կ'ըլլայ, պիտի ըսենք թէ ծուղը ապստամբային գործ մըն է, ապստամբային օրէնքին հակառակ, կամ անկէ խոտորած։ Հոս պէտք է ծանուցանել,

1· Թէ մէկու մը ըրած գործքը աւնոր յանցանք սեպելու համար, ան գործքը պէտք գործք մը ըլլալու է։ Ուրանքի երբոր մարդ մը բռնադատուելով կը գործէ, եւ իր ձեռքը չէ գործքը կատարելը կամ չկատարելը, անիկայ մեղք չկրնար սեպուիլ անոր։

ա· Ըզատակամութիւնը էական մասն է մեղքին, ինչպէս որ արդարութեան ալ։ Ոեղքի մարդոց առջեւը այսպէս սեպուած է թէ մեքենայի մը գործելը բարոյական բնութիւն չունի, քանզի մեքենան ընտրողութիւն կամ ազատութիւն չունի, այլ բնական հարկադրութենէ բռնադատեալ կը շարժի։

բ· Աստուածաբաններուն մէջ շատ վէճ եղած է ազատակամութեան ճիշդ ինչ բան ըլլալուն վրայ։ Ակային յաւէտ Իմացական Ուխտութեան կը վերաբերի ասիկայ քան թէ Աստուածաբանութեան· եւ հարկաւոր չենք սեպեր մանաւանդ քննութիւն ընել ասոր վրայ։ Աստ վերաբերեալ մեծ իրա-

զօրեթիւններէն Աստուածաշնչին մէջ ամէն մարդոց գիտակցութեանը առարկայ եւ անուրանալի կերպով ճշմարիտ համարուած են: Կրնանք Սուրբ Գրոց ըսածովը գոհ ըլլալով մեկդի ձգել ասիկա: Մեն մարդ համզիչ զգացում մը ունի, որն որ ոչ մեկ արտաքսութիւնով մը հնար է որ ելլէ ներսիդիէն, թէ երբոր իր սրտին ընտրութիւնը չար է, զինքը ան ինքն ծռող ազդեցութիւնները ինչ որ ըլլան՝ որոնք ինքը գիտէ, ինքը՝ եւ միայն ինքը պատասխանատու է անոր համար եւ յանցաւոր: Այսպէս կ'ուսուցանէ Աստուածաշունչը. այսպէս կը վկայէ խղճմտանքը. եւ կրնանք ասոնց գոհ ըլլալով կանգ առնել հոս, առանց ինքզինքնիս շփոթելու ան հետաքրքրական եւ դժուար խնդիրներովը որոնք կրնան յառաջ բերուիլ ընտրութեան սկզբնաւորութեանը կերպին վրայով: Աստուած բաց յանդիման կ'ըսէ՝ եւ խղճմտանքն ալ ըսածին հաստատութիւն կուտայ թէ մենք ենք միայն մեր մեղքերուն հեղինակը, թէ անոնք գործելու առեննիս կրնայինք եւ պարտական էինք չընել, եւ թէ գլխովին մենք պատասխանատու ենք անոնցմէ յառաջ եկած չարեացը համան: Հոգ չէ արտաքին շարժառիթը կամ պատճառը ինչ որ եղած ըլլայ. տակաւին ներսի չար սրտէն յառաջ եկած է, մեկ սիրտ մը որ բուն մերն է եւ որուն համար մենք պատասխանատու ենք որ զօրութիւն ունեցաւ շարժառիթը ըլլալու եւ մեզ մեղքի մէջ ձգելու:

2. Տիրապէս խօսելով՝ օրէնքն է որ մեղքը մեղք կ'ընէ: Ողջ բարոյականութիւնը օրէնքէն յառաջ կուգայ. եւ ուր որ աստուածային օրէնք չկայ, հոն մեղք չկայ: Ասիկա Պօղոս առաքեալ կ'ուսուցանէ, (Հռոմ. գ. 15,) "ուր որ օրէնք չկայ՝ հոն մեղք ալ չկայ": Նոյն օրէնք տրուած ժամանակ, այժմ չեղ անուանական գործքերը՝ (այսինքն՝ ցոփութիւն, գողութիւն, մարդասպանութիւն՝) թեպետ եւ այսու ամենայնիւ չար եւ վնասակար սեպուելու եւ չընդհատ կոչուելու են, ոչ եւս կրնային չեղչ անուանիլ: Այդրենի գազանները շատ անգամ ուրիշ գազաններ եւ մարդկային էակներ կը յարձակին ու կը փարատեն: Ասիկայ չարիք մըն է, եւ վնասակար հետեւութիւններ ունի, մինչեւ անգամ նոյն ինքն գազաններուն. որոգայթ կը լարեն անոնց ու կը հալածեն: Նոյց գազաններուն ըրածը մեղք չէ, քանզի անոնց օրէնք տրուած չէ. եւ ոչ մեկ խոհական մարդ մը անբաններուն մէջ եղած ասը բաները մեղք կըկոչէ, կամ կը պնդէ թէ գազանը մեղանչեց: Նէ ոչ անոնց ըրած բռնութիւններուն վրայ յանցանք բառը կրնանք դնել, քանզի անոնք ազատ են եւ մարդկային եւ աստուածային օրէնքներէ:

Օրէնքը կը նշանակէ կամ ալ պարտէզը հանդերձ պտուղներ, եւ կառավարիչ կ'ըսուի անոր որ իրաւունք ունի ուրիշներուն գործի կանոններ սահմանել եւ ան կանոնները սպառնալեաց հետ կապել: Պատուհասներն ու օրէնքները տարբեր բաներ են: Մեն մեկ օրէնքի մէջ պատուհաս մը կայ. բայց ամէն պատուհաս օրէնք չէ: Պատուհաս մը օրէնք ըլլալու համար պէտք է որ ապրեցնէ ըլլայ, պատուիրողը իշխանութիւն ունենալու է պատուհասներ տալու, եւ որոնց որ կը տրուի անոնք պարտական ըլլալու են հնազանդելու. եւ միայն ատ պայմաններով պատուհաս մը օրէնք կ'ըլլայ: Այս ուրեմն աւազակի մը մեր տուածքը իրեն տալ պահանջելը, հանդերձ ըրած սպառնալիքովը՝ թէ չտանը նէ կը սպաննէ մեզ, ասիկայ՝ օրէնք չէ: Աստուծոյ օրէնքները մեզի ծանուցուած են ըստ մասին բնութեան միջոցովը, եւ ըստ մասին անմիջական Յայտնութեամբ Սուրբ Գրոց միջո-

ցավը: Աղքիններըը անոր համար տըր-
ուեցան որ նորոգէն՝ տպաւորէն՝ հաս-
տատէն՝ բացատրէն՝ եւ ընդարձակէն
կամ կատարեալ ընէն բնութեան օ-
րէնքը: Այսպէս Աստուած՝ եւ բը-
նութեան գործքերովը եւ Սուրբ Գը-
րոց մէջ պարունակուած վարդապե-
տութիւններովը, ծանօթացուց մեզի
իր խորհուրդները, ինչպէս նաեւ մար-
դոց վրայօք իր ունեցած կամքն ալ,
եւ մէկ կանոն մը անոնց համար, որն
որ միշտ պահելու են եւ իրենց ըն-
թացքը անոր համաձայն վարելու են:

3. Ա՛եղանչելու համար օրէնքի
դիտութիւն ըլլալու է: Ա՛եղքը չէ
թէ լոկ օրէնքին հակառակ գործելն
է, այլ անոր հակառակ ըլլալը գիտնա-
լով ընելն է: Աբիկայ Պօղոսի աս
խօսքերուն մէջ կ՛իմացուի, Հռոմ.
դ. 15 եւ ե. 13: Աս նոյն ճշմար-
տութիւնը բ. 14 եւ 15ին մէջ ալ
կ՛ուսուցանէ, հեթանոսաց իրենց մեղ-
քի մէջ ըլլալը կը ցուցընէ, անոր հա-
մար որ թէպէտ աստուածային յայտ-
նութեան գիտութենէն զուրկ են,
բայց իրենց սրտերուն մէջ գրուած
օրէնքի մը դէմ կը մեղանչեն. այ-
սինքն՝ ան պարտուց գիտութեանը
դէմ զոր բանականութեան ու խղճ-
մտանքին լոյսը կը յայտնէ ամէն մար-
դու իբրեւ այնպիսի օրէնք մը՝ որուն
պարտական է հնազանդիլ: —Սակայն
Ա՛ւետարանական անտեսութեան տակը
Աստուած պահանջեց որ պատարագ
մատուցուի ի քաւութիւն տգիտու-
թեամբ գործուած մեղաց, (Ղեւ. ե.
17—19.) քանզի ժողովուրդը պար-
տական էր պէտք եղած գիտութիւնը
ունենալ: Պարտք մըն է մեզի Աստու-
ծոյ իր կամքին վրայով տուած գի-
տութիւնը ձեռք բերելու համար ամէ-
նայն միջոց ի գործ դնել փութալով եւ
ճշմարտութիւնը գիտնալու փափաքով:
Տգիտութեամբ գործուած յանցանք-
ները՝ իրաւացի տեղը մեղի մեղք կը-
համարուին, երբոր նոյն ինքն տգի-
տութիւնը մեր պակասութիւնն է, ո-
րով մեղադրելի կ՛ըլլանք:

4. Աս ալ նկատելու ենք՝ ինչպէս
արդէն ալ իմացուցինք, թէ մեղքը
ոչ մեր գործոցը հետեւութիւններուն՝
եւ ոչ յատկապէս նոյն ինքն արտաքին
գործքերուն մէջ, այլ ան ներքին ըս-
կզբունքին եւ խորհրդին մէջ կը կա-
յանայ, ուրկէ յառաջ կու գան ան
գործքերը: Այսպէս յայտնի է թէ
վարուց ընթացքի մը արտաքին ար-
դիւնքներուն փորձառութեամբը չէ
որ կը սորվինք ան ընթացքին խղճմ-
տանքին առջեւը արդար կամ անիրաւ
ըլլալը: Ա՛եր վարուց հետեւութիւն-
ները շատ բարի որ երեւնան, տես-
կաւին՝ եթէ մենք գէշի մտքով ըրինք,
մեղքով յանցաւոր ըլլալիս չ՛թե-
թեւնար: Նաեւ՝ մեր գործքերուն
եւ խորհրդներուն հետեւութիւննե-
րը թէ բարի ըլլան եւ թէ հակառակը,
երբոր արդեամբ կատարուին՝ մեկէն
մեր իշխողութեանը կարողութենէն
անդին կ՛անցնին: Կրնայ ըլլալ որ բա-
րի կամ պատահակ ըլլան. բայց թէ
որ ան նպատակը մեկզի առնուի՝ որով
գործուեցան, ոչ արդար եւ ոչ անի-
րաւ կը սեպուին ոչ գովութեան եւ
ոչ մեղադրանաց առարկայ կ՛ըլլան:
Այսպէս ալ մարդ մը պատրաստելը, միայն
երբոր յառաջմանէ մտածուած եւ
դիտմամբ եղած սեպհական նէ մարդաս-
պանութիւն կ՛ըլլայ: Դարձեալ՝ մեր
փրկչին իբրեւ պարզ վարդապետու-
թիւնը աս ալ կայ որ՝ թէ որ չարա-
կամ դիտաւորութիւնը ունենանք ներ-
սիդինիս, եւ միայն արտաքին պատե-
հութեան կարօտինք զանիկայ ի գործ
դնելու, արդէն յանցաւոր ենք մար-
դասպանութեան՝ խղճմտանքին առ-
ջեւը եւ Աստուծոյ առջեւը:

Եթէ միայն խորհինք մէկ գործքի
մը վրայ՝ իբրեւ հնարաւոր, մէկ դի-
տաւորութիւն մը սոսկ մտքերնիս դը-
նենք եւ որոշենք այնպէս, թող ըլ-
լայ որ դեռ բնաւ ի գործ դրած չըլ-

լանք, ու արտաքին գործք մը կատարած է՛ըլլանք որ անիկա արդիւնք մը յառաջ բերէ, բայց իսկզբն անոր բարոյական քնութիւնը յայտնի կ՛ըլլայ: Յառաջ եկած հետեւութիւնները թէ անմիջապէս ըլլան եւ թէ ուշ կրնայ ըլլալ որ ցուցընեն կամ չ՛ցուցընեն իմ յառաջմանէ միտքս դրածս, ինչ վայրկեան ինչ հարցուածք ա եւ ինչ է ինչ է իմ փիլոսոփոխնա եւ ինչ շարժառիթ յուսալ եկած: Իմ դիտաւորութիւններուս ա օրէնքին հետ ունեցած համաձայնութիւնն է (որ հրամայական եւ առանց բողոք մը ունենալու կերպով կը պատուիրէ թէ ինչ ըլլալու է իմ դիտաւորութիւնս,) որուն համար ես պատասխանատու եմ: Նաեւս յայտնապէս մեր պարտքն է քննել եւ իմանալ թէ ինչ է մեր դիտաւորութիւններուն քնութիւնը, երբոր ինքզինքնին մեզի կը ներկայացընեն մեր սիրտերուն ծածուկ տեղերը, եւ քանի որ ոչ մէկ մարդկային աչք մը կրնայ անոնց ինչ ըլլալը տեսնել: Մեզ մարդ գիտէ եւ կ՛ընդունի թէ կրնայ ըլլալ որ մէկը շատ գէշ կամ շատ բարի մարդ մը ըլլայ, թէպետ հիւանդութենէ կամ ուրիշ պատճառէ մը կարող չըլլայ ամենաիւրքր գործք մը կատարել՝ բառ մը արտասանել՝ կամ մէկ մատը շարժել իր սրտին խորհուրդները իւրծ դնելու համար: Կրնայ ըլլալ որ մարդասպանութեամբ՝ եղեռնագործութեամբ՝ եւ հայհոյութեամբ լեցուն ըլլայ, եւ ինքզինքնուստ իր խղճմտանքին յանդիմանութիւններովը խայթուի. կամ կրնայ ըլլալ որ միայն ան դիտաւորութիւններուն վրայ իր միտքը ուղղէ, զորս Աստուած եւ իր խղճմտանքը կը հաւնին: Ոչ վարձուց եւ ոչ պատժոյ արժանի ըլլալը կը պակսի, գործելու՝ եւ իրեն ինչ ըլլալը արտաքուստ ցուցընելու կարող չըլլալէն: Այսպէս՝ մարդուն ոչ լեզ իրօք ըրածը կ՛որոշէ իր բարոյական արժանաւորութիւնը, այլ ինչ որ կ՛ուզէ ընել, քանզի՝ կրնայ ըլլալ որ ընելը իրմէն կախում չունենայ: Ոչ թէ իր արտաքին գործքերն է. այլ իր գործելու նեղքին սկզբունքները. ոչ թէ իր ինչ ըլլալն է՝ արտաքին պարագաներու նայելով, այլ ինչ ներքուստ ինչ մարդ ըլլալն է որ իր բարոյական բնութիւնը կը կազմէ Աստուծոյ առջեւը: Աւետ. իգ. 7: ա Կորնթ. ը. 12: Մատթ. ժբ. 43, 44: Մարկ. է. 27, 28: ա Յովհ. գ. 15:

Ը. Մեղաց պանծալի Խոհեմութիւնը:

ա. Հասարակօրէն մեղքերը երկուքի կը բաժնուին, ծանր ու մեծ, եւ թեթեւ ու փոքր. եւ ասոնց երկրորդները առջիններէն սակաւ պատժոյ արժանի կը սեպուին: Այս տարբերութիւնը նոյն ինքն բանին բնութեանը մէջ հիմնուած է: Հանգիստ ով որ կը մեղանչէ, ան պարտաւորութեանը դէմ կը գործէ, որուն տակն է ինքը այսինչ պարտքերը կատարելու. բայց ասոնց պարտաւորութիւնը տարբեր աստիճաններ ունի անոր տակը եղողին կարողութիւններուն տարբերութեանը եւ անոր ունեցած շարժառիթին նայելով: Այսկէ կը հետեւի թէ ան մարդը մեծ մեղք կը գործէ, որ շատ կարողութիւն եւ զօրաւոր շարժառիթներ ունի շիտակը ընելու, քան թէ ան՝ որուն ասոնց կարողութիւններն ու շարժառիթները տկար են: Վարձեալ՝ մեղք գործելու հրապոյրները եւ շարժառիթները ոչքան քիչ ըլլան ու անիկա գործելէն ետ պահող պատճառները ոչքան շատ որ ըլլան, մեղքը այնքան մեծ կ՛ըլլայ, եւ գործողն ալ մեծ պատժոյ արժանի: Մեղքէն ետ պահող շարժառիթներուն իւրաքանչիւր անձնոյ ունեցած

գիտութենէն՝ խորհելու կերպէն՝ պատգաներէն՝ եւ մանաւանդ դիրքէն դատելու ենք. նաեւ ինչ անձի կամ բանի դէմ որ գործած է մեղքը, անոր բնութիւնը նայելով ալ դատելու ենք. (զոր օրինակ Ննոպոյ դէմ եղած մեղքերը, որոնց առաւել պարտաւորութիւններու տակ ենք քան թէ ուրիշներուն.) եւ նաեւ մեղքէն յառաջ եկած հետեւութիւններուն նայելով ալ:

բ. Ըստ սկզբանց կատարեալ համաձայն վճիռ կու տայ Սուրբ Գիրքը՝ մեղքի ղանազան աստիճաններուն, եւ անոնց պատժոյ արժանաւորութեանը վրայով. տես Առակ. ե. 22: Ցակ. ժբ. 11: Պսղ. ժբ. 47, 48: Մատ. ժա. 22—24: ա Տիմ. ա. 15: բ Պետ. բ. 20, 21: Ըստ քանդի մեղքին մէջ եղած աստիճանի տարբերութիւնը՝ այնքան բաներէ կախում ունի, որոնք միշտ յայտնի չեն եւ չենք կրնար պէտք եղածին պէս թուել զանոնք, այսինքն՝ գործողին սրտին մէջ ծածկուած տրամադրութիւններէն եւ դիտաւորութիւններէն, անոր ունեցած գիտութենէն՝ փորձութիւններէն՝ կարողութիւններէն՝ եւ ընդունակութիւններէն. վասն որոյ շատ անգամ անկարելի կ'ըլլայ մեղի, մանաւանդ պարագաներու մէջ ուղիղ դատում մը ձեւացընել: Սկսայն Ըստուած կրնայ ճշմարտապէս եւ վճռաբար դատում ընել մարդուն գործքերուն վրայ՝ որ գիտէ անոր սիրտը, եւ ինչ պարագաներու մէջ գործելը: Վասն որոյ անոր ձգելու ենք աս որոշումը. տես Հռովմ. ժգ. 4, "դուն ով ես որ ուրիշին ծառան կը դատես": Յակ. դ. 12: Առակ. է. 1, եւ այլն: Ըստ պատճառաւ՝ թէպէտ մարդոց ընդհանուր տրամադրութիւնը դէմ է, բայց ինչպէս որ մեր պարտքը՝ անանկ ալ մեր իմաստութիւնն է մեր վրայովը կարելի եղածին չափ ճշդութեամբ դատում ընել, իսկ ուրիշներուն պակասութիւններուն վրայով համբերութեամբ եւ ներողամտութեամբ: Ըստ ալ Քրիստոսի պատուէրն է, Առակ. է. 1—5, Պսղ. ժգ. 2—5:

գ. Հռովմէական եւ Ըրեւելեան Եկեղեցեաց՝ մեղքերը ներելի եւ մահացու մեղաց բաժնելը, ամենայնիւ համաձայն չէ Սուրբ Գրոց ասոնց նիւթին վկայ տուած հայեցողութեանը: Քանզի՝ Սուրբ Գրոց մեծ սեպելով դատապարտած շատ մեղքերը, զոր օրինակ՝ Տէրոջը օրը կտրել՝ կրօնական վախճաններու համար պատկերներ եւ նմանութիւններ գործածել՝ եւ այլն, որոնք կամ շատ թեթեւ սեպուած են կամ բնաւ մեղք սեպուած չեն. մինչդեռ ընդհակառակն՝ ան բաները որ Ըստուածաշունչը չարգիլեր, եւ մինչեւ անգամ քանի մը անանկ բաներ ալ՝ որ կը պատուիրէ, մեծ մեղաց կարգը դասուած են: Սա ալ դիտելու ենք թէ՝ ամէն մեղք ներելի է ասմանքով, որ եթէ ղղջանք անոնց վրայ՝ կը ներուին. եւ ամէն մեղք մահացու է ասոնց նկատմամբ, որ եթէ չ'ղղջանք եւ մէկ դի ձգենք՝ ստուգիւ մեղ մահուան կը տանին:

Դ. Ա՛ՆԼՍՑ ՊԱՆՈՂԱՆ ՏԷՈՒՆԵՒՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ:

Օգնական տեսակ ներգործական մեղքեր կան, որոնք զատ զատ քննելու ենք:

1. Մեղք կայ որ Ոչնցոմնելիմէ կ'ըլլայ, եւ մեղք կայ որ Գործնականէ. առջինը ան է որ հրամայուած բարի բանը չենք կատարեր, իսկ երկրորդը ան է որ արգիլեալ գէշ բանը կը գործենք. քանզի՝ թէպէտ պատուիրեալ բանը զանց առնելը ինքնին իրօք գործք մը չէ, եւ ասոնց պատճառաւ չերեւնար թէ ներգործական մեղք է, բայց միրապէս ասանկ կոչուած է.

մէկ մը ասպաճառաւ, որ զանցառութեամբ գործուած մեղքը՝ մարդին մէկ ներքին գործողութեանը հետ կապակցած է, որով մեղաւորը պատուիրանքին զանցառութիւնը կը կամի. կամ որով մէկ նախընթաց գործք մը կը գործէ, որն որ զանց առնուելու գործքին պատճառը կամ պատեհութիւնն է. եւ մէկ մըն ալ ասպաճառաւ, որ ասպ զանցառութիւնով մարդը օրէնքէն կը մոլորի, եւ անոր անէծքին տակը կ'իյնայ:

Նաեւ ասպ բաժանման տակը կըրնանք դիտել, թէ յոյժ շատ անգամ գործելով եղած մեղք մը զանցառութեամբ եղած մեղքի մը՝ պատճառ կ'ըլլայ. ինչպէս շոյպոլինոը կըրնայ աստուածային երկիրպագութեան պնդապատկութիւնը պատճառ ըլլալ: Նաեւ՝ կրնանք ամէն ներգործական մեղքի մէջ, զանցառութիւն ալ գործագրութիւն ալ գտնել. եւ զանցառութեամբ գործուած մեղքը՝ արժան է դառն պատժոյ: "Ամէն ծառ որ բարի պտուղ չ'բերերը, կը կտրուի եւ կրակը կը ձգուի": Մտթ. գ. 10:

2. Սպին՝ ընդդէմ եւ գործով գործուած մեղք կայ: Սպին մեղքերը "չար խորհուրդները" են: Մտթ. ժե. 19: Ղուկ. զ. 18: Մտթ. ե. 28: Ընդդէմ գործուած մեղքերն են չար խօսքեր, ինչպէս՝ հայհոյութիւնք, սուտերդմնութիւնք, սուտ խօսութիւնք, եւ այլն. եւ մինչեւ անգամ "դատարկ խօսքեր": Մտթ. ժբ. 36: Գործով եղած մեղքերը ան արտաքին գործքերն են, որոնք տեսանելի եւ զգալի կերպով կը գործենք. թէպէտ ասպ ալ դիտնալու ենք, թէ ասպ տեսակ մեղքերը շատ անգամ մէկդմէկու մէջ կը պարունակին. անանկ որ՝ ինչ որ գործքով կը կատարենք, նախ մեր սրտին մէջ յղացած ենք: Նաեւ ասպ բաժանման տակը կ'իյնայ "մարմնին" մեղքերուն, եւ "հոգիին" մեղքերուն մէջ եղած զանազանութիւնը. ոչ թէ մարմինին մեղքը միայն մարմինը կը գործէ. քանզի մարմինն ու հոգին փոխօգնական իրարու կը ներգործեն, եւ առանց հոգւոյն մարմինը չ'կրնար չար գործք մը կատարել. բայց հոգիին մեղքերը կը կոչենք անոնք՝ որ ըստ մեծի մասին մարդուն հոգիին կամ սրտին մէջ յառաջ կու գան. եւ որոնք ի գործ դնելու համար, մարմինին անդամները՝ որ թէպէտ շատ անգամ ցանկական գործքերու պատճառն են, բայց բացարձակապէս հարկաւոր չեն. ինչպէս, փառասիրութեան՝ հպարտութեան՝ ատելութեան՝ եւ նախանձութեան մեղքերը, եւ այլն. որոնք ասպ պատճառաւ "մարմինին գործքերուն" կարգը սեպուած են: Գաղ. ե. 19: Բայց մարմինին մեղքերը անոնք են՝ որոնք միայն մարմինին անդամներովը կը գործենք, եւ առանց անոնց չենք կրնար գործել. ինչպէս մարդասպանութիւն՝ շնութիւն՝ գողութիւն՝ եւ այլն:

3. Գործողականները զանազանութիւն ըրին ննդնէն մեղք եղած բանին, եւ պատահմամբ մեղք եղած բանին մէջ: Ըստջինը օրէնքին բացարձակապէս արգիլած բանն է: Իսկ երկրորդը ան բանն է՝ որ թէպէտ ինքնին բարի է, բայց գէշ կերպով կը գործուի, ինչպէս ողորմութիւն տալ ի ցոյց մարդկան: Մէկ գործք մը՝ թէպէտ ինքնին բարի, բայց երբոր գէշ շարժառիթով մը գործուի, մեղաւական կ'ըլլայ:

4. Ընդդիմաբանութեամբ եւ կամաց գործուած մեղք կայ: Ըստջինը միայն տգիտութենէ յառաջ եկածն է, եւ որուն որ մէկը անոր բնութիւնը դիտնալով չ'գործեր: Ղեւ. դ. 2: Թուղ. ե. 11: Ըս տեսակէն էր Պօղոսին եկեղեցին հալածելովը գործած մեղքը: ա Տիմ. ա. 13: Սակայն պէտք է որ հոս զանազանութիւն մը ընենք

ան բաներուն մէջ՝ որոնք պարտական ենք գիտնալ, եւ ան բաներուն մէջ որոնք այսպէս պարտական չենք գիտնալ: Երկրորդը բոլորովին անհայ եւ անպաշտելի է, երբեր մարդ մը ոգեհետ է ան բանին՝ որուն վրայ չկրնար գիտութիւն ունենալ, քանզի իրեն յայտնուած չէ բանը: Առաջինը կամաւոր եւ յաղթելի է. եւ կամ պնդամիտ է՝ երբոր մարդ մը չուզեր վարժուիլ աստուածային պատուիրանաց մէջ, եւ ան ալ՝ մեղքի մէջ առաւել անհոգ կերպով դիմելու համար, ան անձանց պէս որոնք կ'ըսեն թէ "Աշխուէ մեզմէ, ինչու որ քու ճամբաներդ գիտնալ չենք ուզեր". (Յոբ. իա. 14.) կամ անհոգեւարենէ յառաջ կու գայ, երբոր մարդ ի գործ չդներ ան փոյթը՝ որն որ պարտական է ընել, եւ որն որ կրնայ ընել: Բրդ՝ ան բաներուն վրայ ոգեհետ ըլլալիս՝ որոնք պարտական չենք գիտնալ, որ աս ոգեհետութիւնը անյաղթելի է, ասիկայ՝ մեր վրայէն մեղքի յանցաւորութիւնը կը վերցընէ, թէ որ ոգեհետութիւնը վերնալէն եղած բրածնիս չ'հաւնինք. բայց գիտնամբ եւ յաղթելի ոգեհետութիւնը, կամ անհոգութենէ յառաջ եկածը՝ մեղք է, թէպէտ մէկը միւսէն առաւել մեղադրելի կրնայ ըլլալ: Այս բաժանման տակը կրնանք դասել նաեւ ջնջող- պաշտպող կամ թիւրող եւ ջնջող- չպաշտպող կամ չթիւրող մեղքը. առաջինը ան է որ բաղմահամանակեայ սովորութեամբ զօրութիւն ստացած է, մարդը կատարելապէս գերի ընելու չափ. ասիկայ անոնց վրայ կը գտնուի՝ որոնց հաճար ըսուած է թէ "մեղք կը գործեն": ա Յովհ. գ. 8: Դիւրաջնջող մեղքը ան է որ անմտադրութեամբ կը գործուի, կամ մէկ յանկարծական ներքին չարժումէ մը. եւ որուն կը դիմամարտի մարդս կամ գործած ժամանակը, կամ գործելէն ետքը: Առաջին տեսակէն կը սեպուին անոնք որ "թողդիչ մեղքեր" կոչուած են, ինչպէս անմեղ արիւն թափելը, (Օրինաց. դ. 10,) — զրկողութեամբ մշակներուն վարձքը չըտալը, (Յակ. ե. 4,) — չարչարանք կամ նեղութիւն տալ աղքատաց՝ եւ այլն, (Ել. գ. 7, իբ. 23,) — Սոդոմացւոց մեղքը: (Օրինաց. ժբ. 20:)

5. Տկարութենէ յառաջ եկած մեղք կայ, որ ամէն օր կը գործուի անգիտութեամբ, կամ գաղտնի արգելք եղող մէկ յանկարծական կիրք մը, ինչպէս յանկարծական երկիւղ՝ բարկութիւն՝ հաճութիւն՝ կամ ցաւ. եւ ասիկայ կը կոչուի պարզունեն յառաջ եկած մեղք. քանզի աս պարագային մէջ կը փորձուինք մեղք գործելու, ոչ այնքան կամայ, որքան մեր բնութեանը տկարութենէն, մեր ցանկութիւններէն կամ կիրքերէն յառաջ մղեալ. թէպէտ աս ալ ստոյգ է թէ՝ ոչ մէկ ներգործական մեղքի մը համար կրնայ ըսուիլ թէ բացարձակապէս եւ գլխովին ակամայ է. քանզի կամքը՝ կամ ընելու պարտական եղած բանը ըրած չէ, եւ կամ չընելու պարտական եղած բանը ըրած է: Այսու չպարտաւորեմբ եւ կամաւ գործուած մեղք կայ. որն որ խորհրդով կը գործենք, հաստատուն դիտաւորութեամբ, եւ կատարեալ հաւանութեամբ մտաց: Սաղ. ժթ. 13: Բրդ յայտ իսկ է՝ թէ կամքը կատարեալ հաւանութիւն տուած է գործքին, երբոր յանցաւորը մէկ բուռն կիրքէ մը մղեալ չէ. այլ ժամանակ ունի պէտք եղածին չափ խորհելու եւ ան գործքին չարութիւնը հասկընալու, որն որ միտքը կը գնէ կատարել:

6. Դիւրելի եւ անդիմադրելի մեղք կայ: (Սաղմ. ժբ. 31, 32:) Առաջինն է "մեղք", իսկ երկրորդը "մեղք մահացու": ա Յովհ. ե. 16, 17: Ան

մեղքը ծաննեբնելն եւ "մահացու" կ'ըսուի, որուն Աստուած բնաւ թողութիւն չ'տար. ինչպէս յետին անզղջութիւն, եւ Հոգւոյն Սրբոյ դէմ հայհոյութիւն, որուն վրայ եղբ պիտի խօսինք: Ծննդեան մեղքը ան է՝ որուն կրնայ թողութիւն ըլլալ Յաստուծմէ, թէեւ ան ալ մահուան արժանի է: Կ'անդրադիտենք թէ չ'կայ այնպիսի մեղք՝ որ բնականապէս մահու արժանի ընլլայ. "քանզի մեղայ վարձքը մահ է": Հռոմ. գ. 23: "Ընդհանուր ըլլայ ամէն մարդ՝ որ օրէնքին գիրքը ամէն գրուածներուն մէջ չ'կենար՝ որ զանոնք կատարէ": Գաղ. գ. 10: "Որ որ բոլոր օրէնքը պահէ, ու մէկ բանի մէջ յանցաւոր ընլլայ, անիկայ ամենուն պարտական կ'ընլլայ": Յակ. բ. 10: Կ'անդրադառնանք ամէն մեղք աստուածային փառաց դէմ է. Յաստուծոյ դրած կարգը կը խանգարէ. անոր սիրոյն կը հակառակի. եւ անոր օրէնքը կ'աւրէ, որն որ կը պատուիրէ մեղի զինքը բոլոր մեր սրտովը սիրել: Սակայն պէտք չէ ասկէ հետեւցընել, թէ մենք Աստիկեանններուն պէս ամէն մեղայ հաւասարութիւն կը հաստատենք. իբր թէ կը հաւատանք որ իր դրացիին պարտէզէն խոտ գողցող մարդը, հոգ խունկ մատուցանող՝ կամ ձեռքերը իր ծնողացը արեանը թաթխող մարդուն մեղացը չափ մեծ մեղք կը գործէ: Կ'ընդունինք թէ մեղայ մէջ անհաւասարութիւն կայ, բայց մեր ըսածն ասկէ է թէ՝ ամէնն ալ մահուան արժանի են:

Բայց՝ մեղայ մէջ անհաւասարութիւն ըլլալը մարդ չ'կրնար ուրանալ: Կան մի մեղքեր կան՝ որոնք առաւել խորին կը վիրաւորեն խղճմտանքը, եւ ցաւ կու տան անոր, որոնք արգելացուցիչ հաւատքին գործոցութիւնը կը խափանեն, եւ որոնք երկնից թագաւորութեանը կատարեալապէս անյարմար կ'ընեն մարդը, ինչպէս անոնք որ՝ ա կոչնէ. գ. 10, եւ կոր. գ. 5 ին մէջ յիշուած են: Կան ուրիշներ ալ՝ որոնք հաւատքին գործոցութեանը արգելք չեն ըլլար, ոչ ալ թողութիւն առնելու յոյսը կը վերցընեն, ինչպէս ներքին ցանկութեան շարժումները: Սուրբ Կիրքը մեղայ մէկ քանին գլխաւոր նմանցուցած է, մէկ քանին շնորհ, (Գործ. գ, 41,) մէկ քանին սրտի, եւ մէկ քանին ալ հիւանդ: (Մատթ. իգ. 24:) Ընդհանրութեամբ գործուած մեղքը ներելի է. իսկ գիտութեամբ եւ զՅաստուած արհամարհելով գործուածը ծանր է. Յաստուծոյ դէմ գործուած մեղքը, մարդու դէմ գործուածէն առաւել ծանր է. սակայն՝ ոմանց ուրիշներէն աւելի մեծ, եւ ոմանց փոքր ըլլալէն հետեւցընելու չենք թէ թոյլ տուութիւն ունինք անոնք գործելու. քանզի Յաստուծմէ արգիլեալ ոչ մէկ բան մը թեթեւ կամ փոքր նրւնալու է: Այս մանաւանդ՝ փոքր նրւնացած մեղքը, նրբոր խորհրդով գործուի՝ կը մեծնայ. եւ ինքնին թեթեւ եղած մեղքը, գործելու դիտաւորութիւնը՝ առաւել յանցաւոր կ'ընէ մեղ, քանզի ան ամենածանր մեղքը՝ որ կրնայ բռնութենէն շարժուելով կը գործենք. եւ ասոր համար է որ Յաստուած դառն պատիժ տուած է ան մեղքերուն համար՝ որոնք մեղի փոքր կ'երեւնան: Շաբաթ օրը փայտ ժողվելուն համար, Յաստուծոյ հրամանովը մարդը քարկոծուեցաւ: Թուոց. ժե. 32 — 36: Ոսկեայ անհամբերութեամբ գառաղանովը ժայռին երկու անգամ զարնելուն համար, Մովսէս մնաննելէն արգիլուեցաւ: Թուոց. ի. 11, 12: Ոզա տապանակին գոյնելուն համար, խոյին մահուամբ պատժուեցաւ: բ Թագ. գ. 6 — 9, Ա՝ան որոյ շատ գերազանց են Օգոստինոսին ան խօսքերը. "Ընդհանրը կշռած ժամանակին՝ խոչընդոտներ ձեռք չառնենք, որոնցմով

ինչ որ ուզենք, եւ ինչպէս որ ուզենք՝ մեր հաճութեանը պէս կրնանք կըշռել, ըսելով Ըս (մեղքը) ծանր է ան թնեթև է. բայց աստուածային կշիռը ձեռք առնենք Սուրբ Գրքերէն՝ իրեւ Տէրոջը գանձէն, եւ ա նոնցմով կշռենք մեր մեղքերը. կամ մանաւանդ չկշռենք, այլ խոստովանինք թէ՝ Տէրն ինքը արդէն կշռած է զանոնք"։

Դ. Հոգւոյն Սրբոյ պէտ գործուած հեղինե վրայ։

Ըս մեղքին վրայով խօսուած է Ածէ. ժբ. 31, 32. Ածէլ. գ. 28, 29. եւ Գր. ժբ. 10 ին մէջ։ Կրնայ ըլլալ որ Լբէ. գ. 4—6. ժ. 26. 27. եւ ա Յովհ. ե. 16 ին մէջ յիշուածն ալ ասոնցմէ մեղքը ըլլայ, բայց ասիկայ անստոյգ է։ Ըս մեղքին ինչ ըլլալը որոշելը՝ չափազանց թէ դժուար է։ Հետեւեալներէ

1. Թէ բարոյական օրէնքին պատուէրները կոտրողները, Հոգւոյն Սրբոյ դէմ մեղանչած չեն ըլլար. եթէ ոչ՝ ամէն մարդ ասոնցմէ մեղքին տէրը պիտի ըլլար, եւ մէկը թողութեան յոյս մը պիտի չունենար։

2. Անգիտութեամբ եւ չ'հաւատալով աւետարանական ճշմարտութիւնը մերժողները ասոնցմէ տէրը եղած չեն ըլլար. քանզի՝ թէպետեւ ասոնք շատ մեծ մեղք է, բայց Խոստուած մէկ օրէնք մը դրած չէ թէ այսպիսի յանցաւորները թողութեան յոյս ունենալու չեն. ընդհակառակն՝ շատ անգամ անոնցմէ շատերը ճշմարիտ հաւատքին կը բերէ։

3. Սուտ կրօնքները դաւանողները ասոնցմէ տէրը եղած չեն ըլլար, ինչպէս հեթանոսները. քանզի՝ յայտ յայտնի կ'երեւայ թէ անոնք միայն կրնան մեղանչել Հոգւոյն Սրբոյ դէմ, որոնք աւետարանին անտեսութեանը տակը կ'ապրին։

4. Ոչ ալ անոնք ասոնցմէ մեղքը գործած կ'ըլլան, որոնք այսինչ մեղք մը գործելու ունակութիւն ըրեր են, եւ անով իրենց հաճութիւնը կը կատարեն. քանզի՝ թէպէտ այսպիսի ունակութիւն մը ճշմարիտ վերստին ծննդեան հակառակ կու գայ, բայց Հոգւոյն շնորհքը կրնայ փոխել եւ զսպել ան ունակութիւնը։

5. Նաեւ ոչ ալ անոնք ասոնցմէ մեղքը գործած կ'ըլլան, որոնք մահուանէ կամ մեկ ուրիշ մեծ վտանգէ մը վախնալով Քրիստոսը կ'ուրանան՝ կամ կտոց զոհ կը մատուցանեն եւ Նահատակներուն ծուխը կը կրկնեն. քանզի՝ այսպիսի մարդիկ կրնայ ըլլալ որ Հոգւոյն դառնան, եւ Հոգւոյն ողորմութիւնը իմանալով զղջան ու մեղքերնին ջնջուի։ Հայտնի Պետրոս՝ որ զՔրիստոս ուրացաւ, չենք կրնար ըսել թէ Սուրբ Հոգիին դէմ մեղանչեց. եւ ուստի անմիջապէս զղջացք իր գործած մեղքին վրայ, որն որ յետոյ Քրիստոսի մեկ եթեւելի պատճառ ըլլալուն արգելք մը չեղաւ։

6. Ոչ ալ ան անձինքը անշուշտ մեղանչած կ'ըլլան Սուրբ Հոգիին դէմ, որոնք վաստակի եւ աշխարհային բաներու սիրոյն համար զՔրիստոս կը ձգեն. ինչպէս Դեմասը՝ որ "աշխարհը սիրեց". կամ առ ժամանակ մը ինքզինքնին Քրիստոսի աշակերտ դաւանողները. որոնց մէջ եղած բարի սերմը կը խզգեն ասոնք աշխարհիս ըղձալմտանքները եւ հարստութեան խաբեբայութիւնները. վասն զի անկարելի չէ այսպիսի մեղքի մէջ իյնող մարդոց Քրիստոսի դառնալ եւ իրենց մեղքը ատել, ինչպէս որ փորձառութիւնը երբեմն կը ցուցընէ։

7. Ըս մեղքը յետին անզղջութիւն չէ ինչպէս որ Սուրբն Օգոստինոս կը կարծէր. քանզի ան ամէնը որոնք որ չեն փրկուիր՝ ասոնցմէ անզղջ վիճակին մէջ կը մեռնին, եւ սակայն

անոնց ամենուն համար չենք կրնար ըսել թէ Պօղոս Առաքեալ դէմ մեղք գործած էին։

8. Պատուհասին ինչ է աս մեղքը։ Քրիստոսի վրայով փարիսեցւոց ըսածին նայելով, կը տեսնենք աս մեղքը ինչպէս գործելին։ Յիսուսի վրայ ամբաստանութիւն ըրին թէ Սատանային հետ դաշնակից է, կամ չարախօսութիւն ըրին թէ դեւերուն իշխանութիւնը կը գործէ իր հրաշքները, եւ չէ թէ Աստուծոյ Հոգիովը կամ զօրութիւնովը։ Այսն որոյ ասիկայ ուղղակի նախատինք՝ անիրաւութիւն՝ եւ չարախօսութիւն մըն էր Պօղոս Առաքեալին դէմ. — ան Հոգիին՝ որով Յիսուս հրաշքները կը գործէր։ Քրիստոսի ան ժամանակը ըսածը, աս մեղքը ըլլալը յայտնի է՝ Մարկ. գ. 30 էն. "Վասն զի կ'ըսէին թէ պիղծ ոգի կայ անոր ներսիդին"։ Եմն ուրիշ մեղքերու, փրկչին իրեն դէմ ըսուած ամէն խօսքի կրնայ թողութիւն ըլլալ։ Բայց աս մեղքը յայտնապէս Ն՚ Սուրբին դէմ էր. ասիկայ հաստատել մըն էր թէ՝ Աստուծոյ ողորմութեանը եւ զօրութեանը երեւելի նշանները, Սատանային գործքն են։ Ուստի յոյժ ապականեալ միտք մը ունի ըսել էր աս։ Ուրեմն Քրիստոսի ըսած մեղքը՝ պարզ կերպով ցուցուեցաւ որ չարախօսութիւն ընել է անոր վրայ, թէ Սատանային օգնութիւնովը հրաշք կը գործէ — եւ այսպէս Սուրբ Հոգին անպատիւ ընել է։ Ըստ գրուած Սուրբ Հոգի խօսքովը՝ ոմանք Քրիստոսի աստուածային Հոգին կամ բնութիւնը կ'իմանան. եւ ոչ թէ Սուրբ Երրորդութեան երրորդ անձը։ Հաւարձակապէս հարկաւոր չէ մեզի աս խնդիրը որոշել։ Գրուած է թէ՝ Քրիստոս "յաւիտենական Հոգիին ձեռքովը իր անձը անարատ պատարագ մատուց Աստուծոյ"։ (Եբր. թ. 14.) եւ ան աստուածային զօրութիւնը որով հրաշք գործեց՝ Սուրբ Հոգիին տրուած է։ ա Կոր. ժբ. 7—11։ Վկնատոր կէտը աս է թէ՝ փարիսեցիները հաստատ ապացոյց ունէին, թէ Քրիստոսի հրաշքները Աստուծոյ զօրութիւնովը կը գործուէին։ Չէին կրնար չ'տեսնալ ասիկայ. եւ սակայն Քրիստոսի դէմ թշնամութիւն ունենալնին, Հայհոյութեամբ պիղծ ոգիներուն եւ Խեղդեղբուղին՝ դեւերուն իշխանին տուին ան հրաշքները։ Յայտնապէս ըրին աս բանը, այսինքն՝ խօսքով. եւ գիտէին թէ Աստուծոյ ստորոգելիքը դեւերուն կը յատկացընեն անանկով։ Խաբուած չէին. ան խորհուրդը իրենց սրտերուն մէջ ոչ միայն ունէին, այլ եւ հայհոյեցին ծաղր ընելով եւ նախատելով։ Աս նոյն մեղքը գործելու համար՝ պէտք է որ հիմա մարդ մը մեկ կերպով մը ան նոյն բանը ընէ որ Հրեայք ըրին. այսինքն՝ պէտք է որ՝ ան բանը որ գիտէ եւ ներսուանց ալ կը հաւատայ թէ ճշմարտապէս Աստուծոյ գործքն է, յայտնապէս զրպարտէ եւ նախատէ իբրեւ մար գործ անարդ խաբեբայութիւն մը՝ կամ Սատանային ստութիւնը։ Աս մեղքը գլխաւորաբար ան կը գործէ որ՝ աս կերպով կը զրպարտէ եւ կը չարախօսէ Սուրբ Հոգիին մեղաւորներուն սրտին վրայ կատարած գործքը, երբոր մեղքերնին կ'իմացընէ անոնց, եւ կը նորոգէ։ Աս մեղքին թողութիւն չ'կայ, եւ հետեւապէս մեղաւորը երբէք չ'ղղջար ասոր վրայ. քանզի մեղաւորը որ մեղքին վրայ որ ղղջայ, անմիջապէս թողութիւն կ'ընդունի։ Թէեւ մէկը երկիւղ ունի թէ աս մեղքը գործած է, եւ կը ցանկայ թողութիւն ընդունիլ. ասիկայ ապացոյց է թէ ինքը աս մեղքը գործած չէ։ Աս մեղքին տէր եղողը՝ խստասիրտ եւ անփոյթ կը մնայ. անարգ եւ զգաստուած նախատող, եւ անոր հետ ամենեւին հաշտուիլ չուզող։

ՀԱՏՈՒԱԾՈ · Ր

ՄԵՐ Նախածնողացը փրկութիւնը Աստուած է։

ա · Տեսանք թէ Աստուած մարդը ստորին կենդանեաց տէր ըրաւ երկրի վրայ, բոլոր իր ուրիշ գործերը կատարելէն ետքը։ (Ծննդ · գ · Հատ · ը ։) Վասնի հողէն շինուեցաւ անոր մարմինը, եւ բանաւոր ու բարոյական հոգի առնելով կենդանութիւն ստացաւ։ Անանկանութեան ձիրքէն զատ, որով երկրին ուրիշ բնակիչներէն կը զանազանէր, յայտնապէս տեսանք թէ ի սկզբան անմեղութիւն տրուեցաւ անոր, որն որ տիրապէս Աստուծոյ պատկերն էր, որով պատկեալ էր մարդը, եւ որն որ յարմար ըրաւ զանիկայ իր ստեղծմանը վախճանը լեցընել, իր գոյութեան Հեղինակը փառաւորելով։ Երկրին ամենագեղեցիկ տեղը դրուեցաւ, ուր անոր աչքը՝ ականջը՝ եւ բոլոր զգայարանքները կը զուարճանային. եւ իր Արարչին հետ վսեմ հաղորդակցութիւն կ'ընէր. եւ մինչդեռ հոգւով երկիրպագութիւն եւ գոհաբանութիւն կը մատուցանէր, կ'ուրախանար Անոր իրեն ցուցուցած սիրովը։

բ · Բայց աս երջանիկ վիճակը երկար չ'տեւեց։ Աւելի եւ հարկաւոր բան մը չէ փնտռել թէ որքան ժամանակ ետոց ասս վիճակին մէջ, եւ թէ երբ ինկաւ, քանզի՝ ասոր վրայ տգէտ ըլլալը մեզ չէ։ Յայտնի կը հաստատուն թէ երեսուն երկար տարի ետոց սրբութեան մէջ, այսինքն որքան որ Քրիստոս ապրեցաւ աշխարհիս վրայ։ Ոմանք ալ կ'ընդունին թէ ստեղծուելն քառասուն օր ետքը ինկաւ, եւ ուրիշները ասկէ ալ առաջ կը սեպեն։ Ոմանք եւս յանդգնեցան հաստատել թէ Եդամ կէս օրէն երեք ժամ առաջ ստեղծուեցաւ, կէս օրէն ժամ մը ետքը ինկաւ, եւ կէս օրէն երեք ժամ ետքը Դրախտէն դուրս եղաւ. կամ՝ ինչպէս ուրիշները կը կարծեն, թէ վեցերորդ օրը ինկաւ. բայց ասս բոլորը ընդունայն խորհուրդներ են։ Տես երես 193։

գ · Մարդը ազատակամ ստեղծուած ըլլալով, պատուիրանքի պատշաճ հպատակ էր. եւ ըստ այնմ իր Ստեղծչին օրէնքին տակը դրուեցաւ, որուն գիտութիւնը անմիջապէս մտաքին մէջ ալ ազդուեցաւ։ Աւելի յօրութեամբ նոյն էր ան օրէնքին հետ, որ յետոյ երկու քարեղէն տախտակներու վրայ փորագրեալ տրուեցաւ, եւ ամէն դարու մէջ պարտաւորութեանց կանոն է։ Օրէնքին ամէն պատուէրներուն պարտական էր հնազանդութիւն ցուցընել, եւ ինչպէս որ առաջ տեսանք, բաւական կարողութիւններ տրուած էր անոր՝ իր Արարչին կամքը կատարելու համար։ Բայց սակայն հաճոյ եւ րեւցաւ Աստուծոյ՝ անոր հնազանդութիւնը մէկ կէտի մը մէջ փորձել. առանց միւս պատուէրներուն հարկեցուցիչ բնութիւնը թուլցընելու, անոր մտադրութիւնը միակ դրական պատուէրի մը վրայ հաստատել, որ անոր բարոյական սկզբունքներուն ոյժը եւ հաստատութիւնը փորձուի՝ եւ ստուգուի թէ արդեօք Աստուծոյ իշխանութեանը կատարեալ նկատում ունի՞. Ո՛վսկէս ատանկ կը պատմէ ասս իրողութիւնը. "Եւ Տէր Աստուած պատուիրեց մարդուն՝ ըսելով. Պարտէզին ամէն ծառէն՝ համարձակ կեր. Բայց բարիի ու չարի գիտութեան ծառէն՝ մի ուտեր. քանզի անկէ կերած օրդ անշուշտ պիտի մեռնիս"։ Ծննդ · բ · 16 · 17։

դ · Կ'ըսեն թէ անվայել բան էր Աստուծոյ՝ իր իշխանութիւնը այսպիսի չնչին բանի մը մէջ դնել, եւ թէ անհատատալի բան է որ մեր Նախածնողը պտուղ մը ուտելով՝ ինքզինքը

քը եւ իր սերունդը կործանելու վտանգին մէջ դնէր : Բայց ոչ մէկը պիտի ուրանայ թէ Աստուած իրաւունք ունէր գիտութեան ծառէն ուտելը արգիլել, վասն զի պարտեզին մէջի բոլոր ծառերուն տնկողը ան էր : Յայտ է թէ մարդուն եղած վճռակին մէջ ասկէ աւելի դիւրին պատուէր մը չէր կրնար ըլլալ, որովհետեւ տիրապէս կորուստ մը՝ կամ ցաւալի զրկում մը չէր պարունակեր, այլ պարզապէս ետ կենալ շատ բաներուն մէջէն միայն մէկ հատէն, վասն զի ո՞վ դժուարը գալիք բան մը կը սեպէ ըսուիլը՝ թէ քանի որ ամէն տեսակ անուշահամ եւ պատուական ուտելիքներով լեցուն սեղան մը նրստեր էր, մէկ հատ մը՝ եւ միայն մէկ հատ մը կար, որն որ արգիլեալ էր ճաշակել : Այսու ամենայնիւ ան որ պատճառ մը չենք կրնար տալ թէ ինչո՛ւ Ադամ ուտելու չէր գիտութեան ծառին պտուղէն, բայց միայն աստուածային արգելմանը համար : Ասոր՝ եթէ Աստուած դիտաւորութիւն մը ունէր իր նորոգ ստեղծած հպատակին բնաւորութիւններուն վրայով փորձ մը ընել, ասկէ առաւել յարմար կերպ մը չէր կրնար ընտրել. վասն զի բանեցուցած կերպը՝ խիստ եւ բռնաւորական իշխանութիւն բանեցընել մը չէր ցուցներ, եւ զարմանալի կերպով յարմար էր ստուգելու թէ արդեօք իր ան պարզ պատուէրը՝ հնազանդելու բոլոր ուրիշ պատճառներուն տեղը պիտի բռնէ՞ անոր : Կործքի մը բարոյականութիւնը՝ իր վերացեալ բնութենէն կախում չունի, այլ դէպի Աստուծոյ օրէնքին ունեցած վերաբերութենէն : Արդիւկ կ'երեւնայ թէ շատ անգամ գործքերը անոնց մեծութենէն կը դատուին, ինչպէս որ նիւթական գոյացութիւնները կը դատուին : Ինչ բան որ ինքնին մեծ է, կամ յառաջ բերած հետեւութիւնը մեծ է, կ'ընդունուին թէ մեղք է. բայց ինչ բան որ փոքր կ'երեւնայ, թեեւ պակսութիւն մը կը սեպուին, կամ ամենեւին պակսութիւն չեն սեպուիր : Մինչ Ադամ արտաքոյ բնութեան կարողութիւն ունենար, եւ անաւակութեամբ եւ չարութեամբ, անով դրախտին գեղեցկութիւնը աչքեր, եւ անիկայ աւերակ տեսարան մը դարձընէր, ան ժամանակը՝ ինչպէս որ ըսած են, պիտի ընդունուին եղեր թէ մեծ եւ յանդուգն յանցանք գործեց, որուն համար արդարացի անէծք կարդացուեցաւ անոր վրայ : Այլ՝ այսպիսի ընչին պարագայի մը, ինչպէս փոքր պտուղ մը ուտելու պէս պարագայի մը մէջ մեղք չեն տեսներ : Այս սակայն՝ ասկէ աւելի սուտ տրամաբանութիւն չըլլար : Պղծին էութիւնը օրէնքին զանցառութիւնն է. եւ օրէնքը թէ սպանութիւն ընելը արգիլէ եւ թէ մտադ խաղցընելը, հաւասարապէս օրինազանց եղած կ'ըլլաս եթէ պատուէրը կոպրես : Ընհնազանդութեամբ ըրածդ ինչ որ ըլլայ, օրէնսդիրին դէմ ապստամբութիւն է : Ա՛ն որ՝ գիտութեան ծառէն ետ կենալու համար տուած պատուէրը, մեր Երկնաւոր Հօրը հնազանդութեանը վրայով քաջագէպ փորձ մըն էր. եւ անիկայ կոտրելուն համար արժանի էր իր վրայ սպառնացեալ եւ՝ ի գործ դրուած սոսկալի պատուհասին : Փորձի տակ դրուեցաւ թէ արդեօք Աստուծոյ կամքը սուրբ պիտի երեւնայ իր աչքերուն առջեւը, եւ պատժուեցաւ իր կամքը նախապատիւ բռնելուն համար :

Ե. Գիտութեան ծառին պտուղէն չուտելու պատուէրը՝ պատուհաս մը ունէր հետեւէն, որ եթէ պատուէրը զանց առնէր՝ պատուհասը պիտի դրուէր վրան. "Երկիր կերած օրդ անշուշտ պիտի մեռնիս" : Ծննդ. բ. 17 : Աստ ինչ աստիճան պա-

տուհաս մը ըլլալը ետքը պիտի քրնեն ենք : Եւ հիմա միայն աս կ՚ըսեմք թէ՝ քանի որ յայտնապէս սպառնալիք մը ընդունեց թէ Հոգին մարմինէն զատուելով ներկայ կեանքը պիտի կորնչցընէ , նաեւ աստուածամարդին շնորհքէն ալ զրկուեցաւ , եւ հետեւապէս յաւիտենական թշուառութեան ալ մէջ ինկաւ : Ինչպէտեւ յայտնի խոստմունք մը չ՚կար , բայց սպառնալիքէն կը հասկցուէր՝ որ եթէ յանցանքին պատիժը մահն է , ուրեմն հնազանդութեան փոխարէնն ալ կեանք . ոչ միայն անոր կենդանական կեանքին շարունակութիւնը՝ մինչեւ յաւիտեան , այլ իր Արարչին հետ ունեցած ընկերութեան մէջ վայելած ամենայն երջանկութեանց տեւողութիւնը . որ ասիկայ այնքան պիտի տեւէր՝ որքան որ Արարիչը կամէր իր առաւութենէն պարգեւել , եւ անոր մարքին կարողութիւններուն յառաջադիմութեանը եւ աճմանը համար սեպհականել : Այս գործառնութեանը մէջ , ուխտի մը ամէն բաղկացուցիչ մասերը կան : Ովեհ . գ . 7 : Նրկու կողմ կայ , Աստուած եւ մարդ . առմանեալ պայման մը կար , որն որ մարդը ինչպէս որ պարտական էր , յանձն առաւ կատարել . պատուհաս մը կար , որն որ պիտի կրէր՝ եթէ չ՚կատարէր . եւ Տատուցում մըն ալ կար , որն որ պիտի ընդունէր պայմանները կատարելովը 1 :

Աս միաբանութիւնը Աստուծոյ եւ մարդուն մէջ տեղը , երբ մեզ Կիւսոց Ո–խոսը կը կոչուի , քանզի խոստմունքին առարկան կեանք կամ երջանկութիւն էր . եւ շատ անգամ Դոյծոց Ո–խոսը , որովհետեւ գործք կամ հնազանդութիւն էր անոր պայմանը : Կենաց ծառը որ նաեւ պարտէզին մէջ էր , կրնանք աս ուխտին իրրեւ կնիքը համարիլ : Հաւանականաբար ծառին աս անունը առնելը չէ թէ անկէ է որ՝ անոր պտուղին մէջ մէկ խորհրդաւոր զօրութիւն մը կար մարմինին անմահութիւն տալու , այլ աս բանէն է որ՝ եթէ Ադամ իր Արարչին ձայնին հնազանդէր , թոյլատուութիւն պիտի ունենար անկէ ուտելու , իրրեւ գրաւ կամ առհաւատչեայ յաւիտենական կենաց , որուն ան ժամանակը իրաւունք պիտի ունենար :

Գ . Սակայն , թէպէտ մարդուն տրուած օրէնքը դիւրին էր , բայց շատով կտրեց : Հսկայ Սովսէս պատմած է Ծննդ . գ . 1—6 : Սմանք կը սեպեն թէ՝ աս խօսքերը այլաբանական նկարագրութիւն են , բարոյականն էարեւաց սկզբնաւորութեանը վերայ : Հայց ոմանց ասոնց ինչ բացատրութիւն տալը հարկաւոր չէ փնտռել . քանզի՝ մտացածին խորհուրդներէն է իրենց առաջնորդը . եւ ոմանք մէկ մեկնութիւն մը կու տան , ոմանք ալ ուրիշ : Կանաւոր պատճառ մը չերեւնար նկարագրական նշանակութենէն խոտորելու , (որն որ Սուրբ Գիրքին ուրիշ տեղերէն ալ հաստատութիւն ունի ինչպէս Հռոմ . ե . 12 : ը Կորնթ . ժա . 3 : ա Տիմ . բ . 14 .) պատմութեան մէջ գտնուած քանի մը դժուարութիւններէն զատ՝ դիւրաւոր դժուարութիւնը օձին վը-

1 Ուխտը՝ յատկապէս կը նշանակէ երկու անձանց մէջ եղած միաբանութիւն մը , փոխադարձ հաճութեամբ : Ես մտքէ Իսրայէլացիք Աստուծոյ հետ ուխտի մտան , (Նե . ժե . 5 . 8 : Նրէմ Օրէ . իթ . 1 . 10 — 12 .) եւ քրիստոնեայք ալ աս նոյն բանը կ՚ընեն երբոր ինքզինքնին Աստուծոյ ծառայութեանը կը նուիրեն , եւ Աստուած ալ յանձն կ՚առնէ զանոնք ընդունել եւ օրհնել : Հայց Սուրբ Գրոց մէջ ուխտ բառը գործածուած է նաեւ ան պայմանադրութեանց համար , որոնցմով Աստուած ինքզինքը պարտքի տակ կը դնէ մարդուն խոստմունք բնելով , կամ երբոր մարդուն օրէնք մը կու տայ հետը խոստմունք մը կապելով՝ թէ որ հնազանդութիւն ցուցնէ . առանց մարդուն հաճութեան նը յառաջմանէ մէջ բերելու : Ծննդ . գ . 18 : թ . 9 — 16 : ժէ . 4 — 14 : Նրէ Օրէ . իթ . 15 : Սաղ . ծթ . 28 — 39 : Նրեմ . լգ . 20 — 26 : լբ . 40 : Նրեմ . լգ . 25 : Նբբ . բ . 8 — 11 , ժ . 16 :

բայով ըսուածին մէջ կը կայանայ : Սա բանին մէջ տարակոյս չ'կայ թէ՝ յիշեալ անունով կենդանին մեր նահաձնողացը փորձութեանը մէջ գործիք մըն էր . բայց անհատատալի կը թուի թէ հաղագային ձայներ արտաբերած ըլլայ՝ վասն զի բանականութենէ զուրկ էր, եւ խօսելոյ ձիրքն ալ մարդուն յատուկ ստորոգելիքն է : Դժուարութեան միակ լուծումը ասկէ՝ այսինքն՝ սեպել թէ փորձութեան մէջ աներեւութաբար գործողը, թոյլտուութիւն ունէր օձին գործարաններուն միջոցով՝ կամ անոր բերնին մէջ՝ այնպիսի օդային բաղխումներ հանել, որ ան խօսքերը լսելուց կնոջը : Օձը չէր գիտեր ինչ կը խօսուէր . եւ իր ըսածներուն նշանակութիւնը չէր հասկընար . ան խօսքերը յատկապէս ան էակին խօսքերն էին , որն որ օձը իբրեւ իւր գործիքը գործածեց : Մէկը չ'պիտի ըսէ թէ անկարելի էր ան բանը , միայն թէ երբոր կարենայ հաստատել թէ՝ անկարելի էր ոգեղէն էակի մը , աստուածային թոյլտուութեամբ , այնպէս շարժել՝ օգը՝ որ իր ուղածին պէս ձայներ հաղորդէր ականջին . եւ Նովսէսին հեղինակութիւնովը ամէն դժուարութիւնը կը վերնայ :

Է· Յայտնի է թէ օձը ինքնին չէր կրնար խօսիլ եւ տրաբանել . եւ Սուրբ Գիրքը կը ցուցընէ թէ՝ մեր նահաձնողացը անկմանը պատճառը ոգեղէն էակի մը հրապոյրներն էին : Գիրքը՝ Սատանան առջի օձը կ'անուանէ , (Յայտ· ժբ· 9 ,) ասոր գործառնութեանը ակնարկելով . եւ իր խաբեբայութիւններովը մահը աշխարհս խօթելուն համար ալ կ'ըսէ , "Ինքը սկիզբէն հետէ մարդասպան էր, եւ ճշմարտութեան մէջ չ'կեցաւ'' : Յովհ· ը· 44: Փորձութեան հեղինակը ան ոգին էր, որ ապստամբ հրեշտակներուն առաջնորդը եւ իշխանն է : Վէպէտեւ արարածոց ասկարգին վրայով մեր ունեցած տեղեկութիւնը շատ քիչ է , բայց միայն ասկէ գիտենք՝ թէ անոնցմէ ոմանք ապըստամբեցան Աստուծոյ դէմ . թէ իրենց մեղքին համար դժոխքը ձգուեցան . եւ թէ՝ թէպէտ շղթաներով կապուած ան մեծ աւուր դատաստանին պահուած են , բայց միշտ իրենց բանտին մէջ փակեալ չեն , այլ թոյլտուութիւն ունին աշխարհս գալու : Աբարչութենէն քիչ մը ետքը՝ աստուածութիւնը տրուեցաւ անոնց գլխաւորին , որն որ Աստուծոյ դէմ ունեցած թշնամական դիտաւորութիւնները յառաջ տանելու համար գործածեց ան ազատութիւնը . եւ Աստուծմէ վրէժ առնել ուզեց անոր իր վրայ դրած արդար պատժոյն համար : Վասն որ աս էր անոր գլխաւոր շարժառիթը , կրնանք սեպել թէ մարդուն դէմ ալ նախանձով շարժուած էր , որն որ իր Արարչին շնորհքը կը վայելէր . եւ որուն դրախտին մէջ ունեցած երջանկութիւնը՝ ան երկնային օրհնութեանը մէկ պատկերն էր , որմէ ինքը զրկուած էր : Նէթ յաջողէր անոր հնազանդ ծառայութենէն զանիկայ մոլորցընելու , անիկայ ալ իրեն պէս նոյն թշուառութեան մէջը պիտի թաղէր . մէկ դէպք մը՝ որ իր բնութեանը չարութիւնը պիտի յագեցընէր . եւ միանգամայն , Աստղչին խորհուրդը պիտի քակտէր՝ որն որ կ'ատէր , եւ որուն փառացը մթնցնելը իրեն ամենամեծ յաղթութիւնն էր : Ասպէս իր բնութեանը ամենախաւար եւ ամենադառն սկզբունքներէն շարժուած , անհամբեր էր իր դիտաւորութիւնները կատարելու . եւ երբոր մեր նախաձնողքը նոր սկսեր էին գոյութեան անուշութիւնները ճաշակել , անմիջապէս քանաց՝ շատ մեծ յաջողութեամբ, զանոնք որոգայթի մէջ ձգել :

Ը· Վիճութեան ծառին վրայով եղած արգելքը փորձութեան պատ-

հուրիին մը եղաւ, եւ ծառին անունը իրեն փաստ մը ըրաւ Սատանան՝ փորձութեանը ուժ տալու։ Համարձակութեամբ պնդեց թէ անոր պտուղէն ուտելը, փոխանակ մահուան ենթակայ ընելու՝ ինչպէս որ անոնք աս երկիրը ունէին, զանոնք գերաստիճան իմաստութեան պիտի բարձրացնէ, եւ թէ աստուածներու պէս, կամ բարձրաստիճան էակներ պիտի ըլլան շարն ու բարին գիտցող։ Դիտէ խաբէպային բովանդակ հնարքը։ Եթէ անոնց բնութեանը կենդանական մասին յարմար եկածը խօսեր, եթէ ղեկական հաճութեան հրապոյր դներ անոնց առջեւ, եթէ միայն պղտուղին գեղեցկութիւնը եւ քաղցրահամ ճաշակը ցուցընէր անոնց, իր առաջարկութիւնը անմիջապէս պիտի մերժէին։ Տակաւին մեղքի մէջ ինկած չըլլալնին, ուղիղ ճամբէն չ'պիտի մոլորէին աս ցած եւ անարգ հնշտութիւններովը՝ որոնք եւեթ զբաւոր ազդեցութիւն մը կը բանեցընեն անոնց ապականեալ որդւոցը վրայ։ Սատանան՝ փորձութիւնը անոնց բնութեանը աղնուագոյն մասին յարմարցուց, եւ անոնց՝ քաղցր, բայց խաբէբայ խոստմունք մը ցուցուց թէ՝ իմաստութիւնին այնքան պիտի ելլեայ, որ անոնք իրենց եղածէն աւելի բարձր վիճակի մը պիտի հանէ, եւ արժանաւոր պիտի ընէ զանոնք երկնային սահմաններուն բնակչաց հետ ընկերանալ։

Թ. Ս պատմութենէն կ'երեւնայ թէ՝ մեր նախածնողքը մեղքը ձեռքովնին գործելէն առաջ, անիկայ սրտերնուն մէջ ըլլալուն համար յանցաւոր էին, եւ թէ՝ արգելեալ պտուղը ուտելնին, մտքերնուն ապականեալ վիճակը արտաքին կերպով ցուցընել էր միայն։ Ըպօրինաւոր միջոցով գիտութիւն ստանալու փափաքը՝ որ Թոզ տուին իրենց ներսի դին մտնելու, անոնց բովանդակ բարոյական կազմութիւնը խանգարեց, եւ Աստուծոյ օրէնքը յայտ յանդիման կոտրելէն առաջ, արդէն անոր դէմ ապստամբած էին։ "Յանկութիւնը յղանալով մեղք կը ծնանի. եւ մեղքը որ կատարուի՝ մահ կը ծնանի"։ Յակ. ա. 15։

ժ. Մեղքին տէրը բոլորովին իրենք էին, եւ Աստուծոյ ոչ մէկ մեղքով մը անոնց մեղքին Հեղինակն ըլլալը, հետեւեալ դիտողութիւններէն պիտի երեւնայ։

Նախ. Աստուած մարդը կատարեալ պէս սուրբ ստեղծեց. առանց պակասութեան՝ առանց տկարութեան՝ եւ առանց մեղքի հակամիտութիւն ունենալու։ Իւր վիճակին մէջ հաստատուն կենալու, եւ իրեն սահմանուած պարտքը կատարելու կարողացընելու համար՝ հարկաւոր եղած ամէն կարողութիւն տրուեցաւ անոր։

Երկրորդ. Ընկերկեան հնազանդութիւն ցուցընելու համար, Աստուած անոր առջեւ ամենայարմար շարժառիթներ դրաւ։ Աստուած յաւիտենական երջանկութիւն խոստացաւ իրեւ փոխարէն հնազանդութեան. եւ մահ սպառնացաւ իրեւ պատուհաս մեղաց։ Արգելուած վրայ դրած փորձը խիստ դիւրին էր։ Ընոր վրայ դրած սահմանը՝ հազիւ երեւնալ սահման մը կրնար սեպուիլ, վասն զի՝ ինչպէս որ յայտնի է, դրախտին հաճութիւններովը եւ առատ բերքերովը պատած էր ջրոս դիէն։

Երրորդ. Աստուած ան կարողութիւնը եւ չառաւ մարդէն՝ անոր վրատանգի մէջ ինկած ժամանակը, որն որ տուած էր անոր իր պարտքը կատարելու համար։ Ընոր սրբութիւնը ամբիծ էր. անոր կարողութիւնները իրենց կատարեալ զօրութիւնը ունէին. փորձիչէն զատ միջոց բանեցընող մը չեղաւ, անոր հասկըցողութիւնը մթնցընելու եւ կիրքերը մոլորցընելու համար։ Աստուած դեռ անոր հետ

էր, անոր օգնութիւն տալու՝ թէ որ կարօտէր, եւ ուզելու ըլլար ան։ Աստուած երեսէ չ՚ձգեց անիկայ մինչեւ որ ներգործապէս մեղանչեց։

Ժա. Նթէ աս դիտողութիւննե-րուն մէտ դնենք, պիտի իմանանք թէ մարդուն անկումը կատարելապէս իր-մէ էր։ Ըս յայտնի է թէ Աստուած կրնար այնպէս զօրացրնել ան, որ անյաղթելի ըլլար. բայց՝ որովհետեւ արդէն բաւական զօրութիւն տուած էր անոր, վասն որոյ թեթեւ հիմ անգամ չ՚կայ խորհելու, թէ պար-տական էր եւս առաւել տալ։ Նթէ Ադամ ունեցած կարողութիւնը բա-նեցրնէր, հաստատուն կը կենար։ Աստուած՝ թէ արդարութիւնը եւ թէ բարութիւնը ինչ որ կը պահանջէր որ ընէ անոր, ան ամէնը ըրաւ. եւ ան-կումը բոլորովին մարդուն կողմէն էր։ Ինոր անկումը չէ թէ կարողութիւն չունենալէն էր, այլ պարտական եւ ղածին պէս չ՚գործածելէն էր։

Ժբ. Յակոբոս Առաքեալ կ՚ըսէ թէ՝ ան որ "մէկ բանի մէջ յանցա-ւոր ըլլայ, անիկայ ամենուն պարտա-կան կ՚ըլլայ" (բ. 10։) Իր միտքն աս է թէ՝ չէ թէ ամէն պատուիրան-քին դէմ գործած կ՚ըլլայ, այլ թէ բոլոր օրէնքը տակնուվրայ ըրած կ՚ը-լայ, ան իշխանութեանը դէմ ապըս-տամբելովը՝ որուն վրայ հիմնեալ է օրէնքը։ Ըս խօսքերը յայտնապէս առաջին մեղքին ալ կը յարմարին։ Նիկայ՝ մարդուն Սատղիչէն ապըս-տամբելն էր։ Նացարձակապէս դու-ցընել մէն էր թէ՝ ալ չ՚պիտի հնա-զանդի անոր. թէ՝ բուն իր կամքն է իր օրէնքը, եւ թէ՝ փոխանակ հնա-զանդելու պատուածային առաջնոր-դութեան եւ իշխանութեան, իր աչ-քերուն երեւցածին պէս, եւ իր սըր-տին փափաքներուն պէս պիտի քա-լէ։ Ա ասն որոյ՝ թէ եւ ոչինչ ըլ-լայ գործքը, ինչպէս որ կը թուի ան-խորհուրդ եւ ամբարիշտ մարդոց, ա-մէնայանդունդն ամբաշտութիւն էր բոլորովին. եւ արժանի էր ան աչ-ւոր պատուհասին՝ որ յառաջ եկաւ անկէ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Ա՚ՋԱՆ ՄԵՂՔԻՆ ՀԵՏԵՒՈՂ ԼԻՆՆԵԼԸ։

Ա. Ընկման անմիջական հետեւու-թիւնները՝ մեր նախածնողացը վերա-բերեալ, մանրամասն կերպով պատ-մած է Մովսէս։ Նախ, "Նոցա աչ-քերը բացուեցան, ու մերկ ըլլալնին գիտցան"։ Ծննդ. գ. 7։ Իրենց մարմնոյն անծածկոյթ ըլլալը առաջ ալ գիտէին. եւ անոնց աչքերուն բացուիլը եւ մերկ ըլլալնին գիտնալ-նին, մէկ տարբեր բան մը նշանակե-լու է։ Ընդհակառակ պտուղը ուտել-նուն արդիւնքը՝ գերբնական իմաս-տութիւն ստանալ չէր, ինչպէս որ մոլեգին եռանդով կը յուսային, այլ իմանալ մը թէ՝ անանկով ինքը-զինքնին թշուառ եւ անպատսպար վիճակի մը մէջ դրին, նախկին ար-դարութենէն զրկուած, եւ իրենց Ը-րարչին բարկութեան տակն ինկած։ Ուստի ինքզինքնին թուզի տերեւնե-րով ծածկեցին, եւ պարտէզին ծա-ռերուն մէջ պահուեցան, որ Աստ-ուած չ՚տեսնէ զիրենք։ Առաջին միտքը անձնական մերկութիւն չըլ-լալը Ադամին խօսքերէն յայտնի է, որ չըսեր թէ "մերկ չեմ", այլ "վախ-ցայ. ինչու որ մերկ էի"։ Ներկու-թիւնը՝ որ երկիւղ յառաջ բերաւ, հոգւոյ մերկութիւն եղած ըլլալու է։ Մեր նախածնողքը՝ յանցանք գոր-ծելնին ձանչցան, եւ չուզեցին որ ի-րենց Դատաւորին դէմ ելլեն։ — Ընկերոջդ, Աստուած անունը իր առջին կանչեց, եւ անոնց դատակնիքը տու-

աւ, որով կենաց ամէն թշուառութիւններուն եւ վերջապէս մահուան ենթակայ եղան. "Ո՛ղջ էիր դուն, եւ հողջ պիտի դառնաս" : Ծննդ. գ. 19: — Վերջապէս Դրախտէն զանոնք դուրս վռնտեց Աստուած. այն սուրբ եւ զուարճալի տեղէն, որ յանցաւորի բնակարան չէր կրնար ըլլալ. եւ ընդարձակ աշխարհիս մէջ ձգեց, որ անոնց պատճառով անիծուած էր ալ հիմայ, որուն մէջ տառապանքը եւ նեղութիւնը անոնց կը սպասէին : Ծննդ. գ. 22—24 :

բ. Կը թուի թէ Աստուած անմիջական մահ սպառնացաւ Ադամին իբրեւ պատուհաս մեղաց. "Ընկէ կեցած օրդ անշուշտ պիտի մեռնիս" : Ծննդ. բ. 17 : Որովհետեւ ան օրը չմեռաւ, վասն որոյ հետեւցընելու ենք թէ՝ կամ գործադրութիւնը ուշացուց Աստուած համբերութիւն բանեցընելով, կամ թէ երեւութական նշանակութիւնը չէր վճռոյն բուն իմաստը : Կրնայ ըլլալ որ նշանակէ թէ յանցանք գործածին պէս մահկանացու պիտի ըլլայ. եւ ասմօք անմիջապէս մեռաւ : Օրէնքով մեռաւ, մահկանացութեան սերմերը սերմանուեցան անոր կազմութեանը մէջ : Ընկէ ետեւ ներքին անկարգութեանց եւ արտաքին վնասուց ենթակայ եղաւ. դատապարտութեան տակ ինկաւ՝ զօրութենէ եւ աշխատութենէ կիյնալու, ծերութեան տկարութիւնները զգալու, եւ վերջապէս գերեզմանը իջնելու : Աիանգամայն իր միտքը երկիւղով խռովեցաւ՝ որ մինչեւ հիմայ անծանօթ էր իրեն. եւ իր երկրաւոր ընթացքին վերջանալուն աչառոր տեսիլը՝ աճեցուց անհուն չարիքներն ալ որ ինքը կրեց, եւ դառնացուց իր մեայեակ հաճութիւնները : Երջանկութեան բոլոր յոյսը կորսնցուց, որ իւր հնազանդութեան հատուցումը պիտի ըլլար. եւ որն որ անվախճան կեանք եւ դիւրութիւն վայելելուն մէջ պիտի կայանար : Ըն երջանկութիւնը վրայ ունեցած իրաւունքը՝ օրէնքին հնազանդելէն, կամ ուխտին պայմաններուն կատարելէն կախում ունէր. եւ քանզի չկատարեց զանոնք, վասն որոյ խոստմանը վրայ ունեցած իրաւունքը կորնչուց : Ըն աղետիս վարձքը, որ օրհնութիւն մը պիտի ըլլար անոր եւ անոր սերունդին յաւիտենական դարերուն մէջ, բոլորովին կորսուեցաւ : Ընէջքին տակն ինկաւ. եւ թէպէտ անկարող էր ինքզինքը անոր զօրութենէն ազատել, բայց մանաւանդ չէր կրնար յետին աստիճան չանքերովը նորէն ձեռք բերել ան անսահման վարձքը, որ միանգամ մերժելուն համար՝ ալ չ'պիտի տրուէր անոր : Այսն որոյ դրախտէն դուրս վռնտուեցաւ՝ որ յանգուդն ձեռքովը կենաց ծառին պտուղէն չ'փրցունէ, որն որ անմահութեան նշանը եւ կնիքն էր : Յանցանք գործած օրը հոգեւոր մահուամբ մեռաւ : Գործած մեղքը՝ իր մահաւորի ազդեցութիւնը անոր հոգւոյն վրայ թափեց, եւ իսկոյն հոգւոյն գեղեցկութիւնը ապականութեան դարձուց : Ըհա այսպիսի վիճակի մը մէջ ինկաւ. եւ այս էր իրաց բնութիւնը՝ որ Աստուծոյ պատկերը կամ ամբողջ պահուելու էր, եւ կամ բոլորովին պիտի կորսուէր : Ըն կէտին՝ որ ապստամբութեան խորհուրդը միտքը դրաւ, հնազանդութեան խուհուրդը մէկդի ձգեց. երբոր սկսեց աշխարհային բաներ սիրել, իսկոյն Աստուծոյ սէրը մարեցաւ : Երբոր ան կապը խզեցաւ՝ որ զանիկայ իւր Արարչին հետ կապեր էր, որմէ ան ազդեցութիւնները յառաջ կու գային՝ որոնք բարոյական ազնուութիւն կու տային անոր, եւ հաստատուն կը պահէին. իւր բարի տրամադրութիւնները չորցան եւ մեռան արմատէն խլեալ ծառի մը դալարութեանը պէս : Իւր բնական կա-

բողոքիւնները միայն ՚ի ՚ինացին, եւ ան ալ տկարացած եւ ապականեալ. խաւարեալ հասկցողութիւն մը, կամակոր կամք մը, հեշտական ախորժակները, եւ անկանոն կիրքեր: Փոխոութիւնը թէպէտ յանկարծական՝ բայց կատարեալ էր: Արդկային բնութիւնը թէպէտ էապէս նոյնն էր, բայց իր ամենապայծառ զարդարանքներէն հանուած: Նոր բոլոր փառքը գնաց, եւ եղաւ խեղճ՝ թշուառ՝ եւ զզուելի. մէկ առարկայ մը՝ որմէ Ան որ նորոգ բարի կոչած էր, իւր աչքերը մէկդի դառձուց զզուանօք:

գ. Ես բանը մէկ երեւելի խնդիր մը եղած է, որուն վրայ վէճ կայ, թէ արդեօք Ադամայ վրայ կարդացուած Պատակներին յիշեալ մահը՝ յաւիտենական մահ ալ կը նշանակէ: Սանկ ըլլալը յայտնի է հետեւեալ դիտողութիւններէն:

1. Ըստուած յայտնապէս սպառնացաւ Ադամին՝ թէ անմահ կեանքը պիտի կորնչցնէ:

Ուրիշ ինչ բան ալ որ կար ըսպառնալիքին մէջ, ասիկայ անոր մէկ մասն ըլլալը ընդունելու ենք: Ուստի կը հետեւի թէ՝ կամ Յաւիտենական մահ սպառնացաւ, կամ Ջքութիւն. կամ ժամանակաւոր մահ՝ եւ ետեւէն ալ յաւիտենական երջանկութիւն:

Երրորդն էր չենք կրնար ըսել. երկրորդն ալ՝ այսինքն Ջքութիւն չէր կրնար սպառնալ, քանզի ամենեւին Ըստուծոյ դիտաւորութեանը մէջ չէկար մարդը ստեղծած ժամանակը: Ուստի յայտնի է թէ Ուրբ Գրոց՝ ասոնց մասին ճշմարիտ եւ մի միայն միտքը առաջինն է, քանզի ասոնց համարին վրայով՝ ասոնց երեքէն զատ հնարաւոր բացատրութիւն չըլլար:

2. Տուած դատակնիքին մէջ՝ Քրիստոսով փրկութեան ուղղակի խոստմունք մը ըրաւ, իբրեւ դարմանն անհնքին՝ որուն տակին ինկաւ մարդը:

Սակայն Քրիստոսով ըլլալիք փրկութիւնը՝ դարմանն չէր անհնքին ան մասին որ ժամանակաւոր մահ կը սպառնար, իբրեւ ափսարէն ուրացութեանը: Արդիկ տակաւին կը մեռնին. Ադամ ալ մեռաւ, թէեւ Քրիստոսով փրկութիւն կար: Ասոնց որոց դատակնիքին մէջ յիշեալ դարմանը՝ անոր մէջ եղած մէկ բանին չէր վերաբերեր, եթէ անոր մէջ եղածին ամէնը ժամանակաւոր մահ էր: Ընդհակառակն՝ մէկ բանի մը կը վերաբերէր ան, որուն վրայով Ադամ բան մը չ'լսեց, եւ բան մը չ'հասկցաւ: Այց տակաւին յայտ է թէ՝ եւ ան եւ անոր կինը բառականն հասկցան դարմանին նշանակութիւնը, քանզի Ադամ դատակնիքը կարդացուելէն անմիջապէս եսքը իւր կնոջը անունը Եւայ դրաւ, ինչու որ ամէն կենդանութիւն անդորոնեբուն մայրը անիկայ էր. այսինքն ան ամենուն՝ որոնք յաւիտեան պիտի ապրին կենկանը սերունդին միջոցովը: Որովհետեւ դարմանը ինչ ըլլալը գիտցան, վասն որոյ յայտնի կը սեպենք թէ՝ անհնքը ինչ բան ըլլալն ալ հասկցան. եւ ան ալ՝ նիւթին վրայով հոս մեր դրած հայեցողութեանը համեմատ, յաւիտենական մահէն զատ ուրիշ բան չ'կրնար ըլլալ:

3. Պօղոս Ըսաքեաւ, (Հռոմ. ե. 12—21.) այնպէս կ'երեւնայ թէ՝ աս բանն կէտերնիս կը հաստատէ, Որովհետեւ հիմայ աս համարնեբուն վրայ երկարօրէն մեկնութիւն ընելու տեղը չէ հոս, վասն որոյ միայն մէկ համարը ձեռք առնենք, որն որ աս մասին նայելով գրեթէ բոլորը իր մէջը կը պարունակէ: Ան նշանաներորդ համարին մէջ կ'ըսէ, "Ոչ չէ թէ աս պարգեւը անանկ է ինչպէս մէկէ մը որ մեղանչեց. ին-

չու որ դատաստանը մեկ մեղքէն դատապարտութեան մէջ ձգեց. բայց շնորհքը շատ մեղքերէն արդարութեան տարաւ»: Ուստի յիշեալ դատաստանը՝ աներկբայ ան դատաստանն է, որ ի սկզբան կտրուեցաւ Ադէնի վրայ որ Աղաղնէոյ. այսինքն Ադամին, եւ հետեւաբար ան ամենուն որ իրմէ ետքը մեղանչեցին: Ըս դատաստանին համար ըսուած է թէ դատապարտութեան մէջ ձգեց. մեկ դատապարտութեան մը՝ որմէ յիշեալ արդարութեամբը կ'ազատինք, եւ որն որ հետեւեալ միակ համարին մէջ՝ Լենոց ապրօ-Ընո կոչուած է: Ըս արդարութեամբը յաւիտենական մահէն կ'ազատինք: Հետեւապէս ան է ան մահը, որուն մենք եւ մեզմէ առաջ Ադամ դատապարտուեցանք, հոս յիշեալ դատաստանով:

4. Մահը՝ որ արդեամբ մեղքին հատուցումն է, եւ որն որ Ադամայ մեղքին հատուցումը պիտի ըլլար՝ եւ թէ Քրիստոս Յիսուս, եւ ինքն ալ զղջացող ջրլար, յաւիտենական մահ է:

Սպառնալիքին ճշմարիտ միտքը՝ ըստուգիւ անոր գործադրութենէն կը սորվինք. եւ ասիկայ է պատիժ յաւիտենական մահուան: Ըս հետեւութիւնը յայտնի եւ անդիմադրելի է:

Ցիրաւի չեմք սեպեր թէ՝ մեր նահանջողքը որոշ կերպով հասկըցան դատաւնիչին ճիշտ միտքը: Բայց կը սեպենք թէ՝ միայն ընդհանուր միտքը հասկըցան. եւ սորվեցան թէ՝ եթէ անհնազանդ գտնուին, Ըստուծոյ շնորհքը եւ օրհնութիւնը պիտի կորսընցնեն, եւ անոր բարկութեանը տակը պիտի ինան իրենց ապառնի կեանքին մէջ: Ինչ գաղափարներ որ կրցին առնել ժամանակաւոր մահուան վրայ, ասանկին վրայ ալ անոնց համեմատ հայեցողութիւններ կրնային ունենալ:

Ըստուածաբաններուն մէջ սա խընդիրն ալ կայ թէ՝ արդեօք Ադամ ինալէն ետքն ալ՝ երբոր ապականեալ վիճակի մէջ ինկաւ եւ անկէ յառաջ եկած մեղքին ծառայ եղաւ, առջի պէս նոյն օրէնքին տակն էր: Յայտնի է թէ բարին եւ չարը գիտնալու ծառին վրայով տրուած պատուէրը չէր բոլոր օրէնքը՝ որուն տակը դրուեցաւ Ադամ, այլ անիկայ մասնաւոր պատուէր մըն էր մասնաւոր փորձի մը համար: Ադամին իրեն բարոյական բնութեանը վրայ բերած ոչ մեկ ինասը կրնար զինքը ազատել ըստուած սիրելու եւ անոր հնազանդելու պարտականութենէն: Ըն օրէնքը՝ որ սիրոյ եւ հնազանդութեան հոգի կը պահանջէր անկէ, Ըստուծոյ տիեզերական թագաւորութեանը օրէնքն է, բոլոր իր արարածներուն վրայ պարտաւորիչ, եւ անփոփոխ եւ յաւիտենական: Սա գաղափարը՝ թէ Ադամ ինալէն ետքը ասանկ օրէնքին պարտականութենէն ազատեցաւ եւ ուրիշ առաւել դիւրին պահուելու օրէնքի մը տակ դրուեցաւ, կամ թէ՝ Ըստուած ասանկ օրէնքին կատարեալ հնազանդութենէն զատ ուրիշ որեւիցե բան մըն ալ ըստ պատշաճի կրնար ընդունիլ, Աստը Կրօց բոլոր սորվեցուցածներուն եւ բանականութեան ալ հակառակ գաղափար մըն է:

ՅՕԴՈՒԱԾՕ · Ն

ՄԵՐԴԿԸՑԻՆ ՍԵՌՈՒՆ ԽԸՐՈՅՇՈՒՆՆ Գ ԻՄԸՆԿ

ՆԻ ԸՍ ԳԻՄՔԿԻՆ

ԸՂԸՄՐՑ ԸՆԿՄԸՆՂ ՀՆՑ ՈՒՆՆՑԸՕ ԽԸՊԸԿՑՈՒԹԻՒՆԿ։

ՀԸՑՈՒԸՕ · Ե

Մ Ե Ղ Ա Ն Ը Ն Ա Խ Ա Ն Ձ Ն Ո Ղ Ա Ց Ը Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Մ Ե Ղ Ք Ի Ն Ե Ն Ե Ա Ն Ը Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

կը կոչէ : Հռոմ. ե. 12 : գ. 9—12, 19. 23 : ա Յովհ. ա. 8, 10 : ե. 19 : Յովհ. ժե. 18—23 : Յով. ե. 20 : գ Մատթ. ը. 46 : Հռոմ. ի. 9 : Յակ. գ. 2 : Նէեմ. բ. 2 : Մահ ա վերի խօսքերը եւ ասոնց պէս ուրիշ շատեր ալ՝ նկարագրական եւ ընդարձակ նշանակութեամբ առնուելու են, ասկէ ալ կը հաստատուի որ մեղանչականութիւնը մարդուն եւ մարդոց որդիներուն տրուած է՝ մեր սեռին իրրեւ իսկական բնութիւնը : "Մարդը ինչ է՝ որ մաքուր ըլլայ" : Յոբ, ժե. 14, 16. եւ այլն : Ա նոյն բանը սրտին համար ալ ըսուած է — մարդոց ան միակ ընդհանուր սրտին համար, որ իր որոշիչ բարոյական հանգամանքներուն նայելով՝ ամէն տեղ եւ ամէն պարագայի տակ նոյն է, ինչպէս որ ջուրը երեսը երեսին կը ցուցընէ : Հռոմ. իէ. 19 :

բ. Աւետարանին մէջ եղած՝ մարդոց փրկութեանը վերաբերեալ զանազան վարդապետութիւններուն մէջ ալ կայ ատ ցաւալի ճշմարտութիւնը : Սրբիտոս է միայն մարդոց փրկիչը, ուրիշ ոչ ոք ամէնն ալ մեղանչեցին. եւ ոչ մէկը կրնայ փրկել ինքզինքը, կամ ուրիշ փրկիչ մը գտնել : Շկայ արդարութիւն՝ բայց միայն անոր հաւատալով . քանզի օրէնքին գործքերովը ոչ ոք պիտի արդարանայ : Ոչ մէկը՝ եթէ ոչ նորէն ծնանի, կրնայ Աստուծոյ թագաւորութիւնը մտնել. քանզի իր բնական վիճակին մէջ մարմնաւոր է եւ երկինքին անյարմար : Ոչ ոք հոգեւոր կրնայ ունի՝ բայց միայն Սրբիտոսով . քանզի ամէնն ալ մեռած են իրենց յանցանքներուն եւ մեղքերուն մէջ :

ւ. Ասկէ կ՚երեւի քէսոս խոչընդոտ չէ հայն հպատասոր կը կոչէ, այլ կը պատճառն ալ կը հռչակուի հպանչելութիւնը :

ա. Աս բաժանման մէջ միայն երկու կամ երեք վկայութիւն մէջ պիտի բերենք, իբրեւ օրինակ շատերուն՝ որոնք կրնայինք յառաջ բերել : Աղտման՝ մարդկային բնութեան իրրեւ ընդհանուր հանգամանքը կը ցուցընէ, Աստուծոյ համբերութեանը եւ ողորմութեանը դէմ առաւել եւս ամբարըշտութեան մէջ յառաջ երթալը : "Որովհետեւ գէշ գործքին վրայ վճիռը շուտով չ՚կատարուիր, ասոր պատճառաւ մարդոց որդիներուն սիրտը չարութիւն ընելու փափագով լեցուած է" : "Մարդոց որդիներուն սիրտը չարութեամբ լեցուած է" : Յով. ը. 11 : թ. 3 : Պարձեալ՝ երբոր Աստուած միակ հանրական մարդկային սրտին վիճակը կը նկարագրէ, ինչ կ՚ըսէ անոր վրայով : "Սիրտը ամէն բանէն աւելի խաբեբայ ու խիստ չար է. զանիկայ ո՞վ կրնայ գիտնալ : Ես Տէրս սիրտը կը քննեմ" : Երեմ. ժէ. 9, 10 : Այսինքն մարդուն սրտին չարութիւնն ու խաբեբայութիւնը անանկ է որ՝ Աստենագէտէն զատ մէկը չ՚կրնար հասկընալ զանիկայ :

բ. Սուրբ Գրոց այսպիսի յայտնի եւ զօրաւոր կերպով ըսած բաները՝ իրողութիւններն ալ շատ աղուա կերպով կը հաստատեն : Ամէն մարդ գիտէ իր մեղաւոր ըլլալը . կամ թէ որ չ՚գիտեր, անով միայն իր անհնարին մեղաւոր ըլլալը կը ցուցընէ, բարոյական զգացողութիւնը խանգարեալ եւ խղճմտանքն ալ կարծրացած : Ամէն մարդ ուրիշ ամէն մարդոց վրայ պակսութիւններ եւ մեղքեր կը տեսնէ : Աշխարհիս պատմութիւնը՝ մեղաւորաց պատմութիւն է : Նախկին դարերու յիշատակա-

բաններըՙ որոնք հազարաւոր տարի մարդոց տեսութենէն ծածկուած էին եւ միայն հիմայ երեւան ելած են, զօրաւոր ապացոյցներ են մարդուս վազեմի եւ անհնարին ապականութեանը: Ո՞նչ հիանալի աստիճանաւ մըՙ պատմութիւնը միայն յանցանաց եւ մեղքի պատմութիւն մըն է: Ընոր շարունակ զրուցածը աս էՙ թէՙ երկիրը միշտ լեցուն է անօրէնութիւնով: Մենայն աղգաց օրէնքները ապացոյց են ընդհանուր մեղանչականութեանՙ անոնց գոյութեանը հարկաւորութենէն, անոնց մէ շատերուն բնութենէն, եւ անոնց մատակարարութեանը կերպէն: Ողջոր ժողովրդոց կրօնքներըՙ մարդոց իրենց յանցանքի տէր ըլլալնին գիտնալնուն, եւ ճշմարիտ Աստուծմէ եւ անոր կամքին յայտնութենէն խոտորած ըլլալնուն կը վկայեն: Ողջոր ազգաց գրուածքներըՙ ամէն կերպով աս նոյն ցաւալի իրողութեանը հաստատութիւն կու տան: Ըն բաներըՙ որ միշտ կը տեսնենք թէ անոնց եւ տեւէն բնական են մարդիկ, ան միջոցներըՙ որոնցմով կը փնտռեն զանոնք, անոնց հպարտութիւնը, անոնց փառասիրութիւնը, եւ նախանձութիւնները եւ անձնասիրութիւնը, եւ փոխադարձ վնասներն ու անիրաւութիւնները, անոնց ընտիր զուարճութիւններուն եւ բերկրութիւններուն բնութիւնը, անոնց մանաւանդ Աստուծոյ խօսքին հետ վարուիլը, շատերուն անոր սուրբ անունը գործածելու կերպը, աղօթքի զանցառութիւննին, եւ Տէրոջը Շաբաթները պղծելնին, անոր սահմանադրութիւնները անարգելնին, կամ անոր կամացը տեղի կերպով մը կատարելովՙ զանոնքՙ անիկայ ծաղր ընելնին, եւ ան ոգինՙ որ կը ցուցընեն անոր Որդւոյն Աւետարանին պատուական վարդապետութիւններուն եւ պահանջմունքներուն եւ հրաւէրներուն եւ Աստուծոյ ժողովուրդին, աս ամէնը մեծաբարբառ կ'աղաղակեն թէ «երկրի վրայ ամէն մարմին իր ճամբան ապրած է»՝ եւ անոր չարութիւնը շատ մեծ է: 1

Գ. Հայց նաեւս Սուրբ Գիրքը կը ցուցընէ թէՙ մեր սեռին բարոյական վիճակը, աս հաստատել է քեզնէն պէտի է ճշմարիտ քրիստոնեան:

Սակայն ասոր հաստատութեան ապացոյց բերելէն առաջՙ աղեկ կ'ըլլայ հարցընել, թէ աս խօսքին ճիշտ նշանակութիւնը ի՞նչ է: Եւ ասոր պատասխան, գիտենք թէ մարդիկ բոլորովին բարութենէ զուրկ են կամ ապականեալ են ըսելըՙ չ'նշանակեր:

1. Ի՛ե անհրաժեշտ հոլիպրոքրեմէ կամ քոնտրոպոսիքրեմէ կը մեզանչեն: Ինչպէս որ տեսանք (էջ 277), ազատակամութիւնը էապէս հարկաւոր է որ եւ իցէ տեսակ բարոյականութեան գոյութեանը: Ընհրաժեշտ հարկադրութենէ յառաջ եկած գործըՙ ոչ մեղանչական կըլլայ ըլլալ եւ ոչ բարի: Իւրաքանչիւր մեղաւորՙ այնպիսի կատարեալ բարոյական ներգործուն էակ մըն է, եւ այնքան ազատՙ իր բարոյական ներգործողութիւնը բանեցուցած ժամանակը, եւ ասանկով այնքան կատարեալ ենթակայ է բարոյական պատասխանատուութեան, ինչպէս որ Ադամ անկմանէն առաջ էր, կամ ինչպէս որ երկինքին մէջի հրեշտակներն են: Ընր հաստատութիւնը ճիշտ աս է թէՙ ինչպէս որ հրեշտակները անանկ կը գործածեն իրենց բարոյական ներգործողութիւնըՙ որ կատարելապէս ազատ կը ձեւնմեղքէ, անանկ ալՙ իբրեւ իրողութիւն մը, մարդիկ իրենց բարոյական ներ-

1. Մարդկային սեռին ապականութիւնը վերայ իրողութիւններէ յառաջ բերուած մանրամասն բացատրութեան մը համար, տե՛ս Dwight's Theology, Vol. I, Sermons XXIX, XXX եւ XXXI.

գործողութիւնը անանկ կերպով մը կը բանեցընեն՝ որ բոլորովին զուրկ կ'ըլլան սրբութենէ :

2. Ոչ ալ կը նշանակէ թէ աշխարհիս վրայ բարոյական բարութիւն՝ իբրեւ արդիւնք Աստուծոյ վերանորոգիչ շնորհացը՝ անոնց մէջ, որոնց վրայ ան շնորհքը ներգործած եւ անոնց բարոյական բնութիւնը նորոգած է : Մեր վարդապետութիւնը ան է թէ՝ ան փոփոխութիւնը մէկդի առնելով, կամ անոնց բնական վիճակին նայելով՝ որն որ բան պատշաճի ասանկ կոչուած է, մէկն ալ ճշմարիտ բարոյական բարութիւն չունի :

3. Սխալ ըսել չէ թէ Քնաման սխրածները՝ քաջագործները՝ շարժառիթները՝ եւ կիրքերը նոյնիսկ քրիստոնեայ ըլլալ կ'ելլեն : Վասնզի անոնք մեր կազմութեանը մէկ մասը կը ձեւացընեն, իբրեւ Ստեղծչէն ձեռքէն մեր վրայ դրուած, ասոնք անկմանէն առաջ Եդամայ մէջ եւ Քրիստոսի առանց մեղքի մարմնոյն մէջ կային, ասոնց ներգործութիւնը սկզբնապէս ականայ է, եւ որքան որ ականայ է, ոչ մեղանչական եղած կ'ըլլան եւ ոչ բարի :

4. Ոչ ալ կը նշանակէ թէ մարդոց սրտերուն գործերը քաղցր են : Ընդհակառակն շատերը բարի են, Աստուծոյ ուզածին պէս, եւ առանց մեղանչելու չենք կրնար զանոնք առնել անոնք :

5. Ոչ ալ կը նշանակէ թէ մարդիկ այնպէս մեծ դէպ դէպուռ են որոնց որ կրնային ըլլալ, կամ լիակատարին ալ հասած ըլլալ դէպուռ են : Ընդհակառակն մեծ տարբերութիւն կայ մարդոց մէջ, այնպիսի մեծ տարբերութիւն մը որ՝ իրաւացի կերպով այլեւայլ տեսքով կը ցուցընէ մեզի զանոնք : Աստիկ դէպ չեն, յառաջադիմութիւն եւ ասպարիսներ ունի ապականութիւնը : Ազար ու խարեբայ մարդիկը չարութեան մէջ պիտի յառաջանան, մոլորընելով ու մոլորելով" : բ Տիմ. գ. 13 : Ընդհանրապէս մարդիկը՝ եղածնէն շատ առաւել չար կրնան ըլլալ : Աստուծոյ իրական մեղաւորութիւնը՝ ի հարկէ իրենց մեղսալից գործքերը ածելընելուն համեմատ է, այսինքն՝ չար կիրքերն եւ սկզբունքները թողտալով որ սանձարձակ գործեն, եւ զանոնք տարապայման զօրութեան եւ գործունէութեան հասցընելով, որ ասոնք անսահմանապէս կը զանազանին բնական կարողութեանց բաղդատական զօրութեանը՝ առիթներուն՝ փորձութիւններուն՝ բնական տրամադրութիւններուն՝ ստացեալ ախորժակաց եւ բերմանց՝ եւ դէպ ի հասարակաց համոզմանը վրայ եղած դիտումէ մը յառաջ եկած նուաճումը ներուն նայելով, շահախնդրութեամբ՝ խղճմտանքի յանդիմանութիւններով եւ կրթութեան՝ կրօնական հաւատոյ՝ եւ ընկերութեանը բոլոր այլեւայլ ազդեցութիւններովը, որոնցմով յարաժամ քիչ կամ շատ կ'ազդուինք :

6. Սխալ եւ ոչ կը նշանակէ թէ չնորոգուած մարդիկ չէն կրնար շատ օգտակար՝ հաճելի՝ եւ գովելի յատկութիւններ առնել : Քիչ մարդիկ կը գտնուին որ այնքան գէշ ըլլան՝ որ մէկ քանի այսպիսի յատկութիւն չունեն չունենան : շատերը կան որ ունին ան բաները շատ բարձր աստիճանաւ մը : Այնպիսի անկեղծ՝ ուղիղ բարեսէր՝ սիրելի՝ եւ արդար բնութիւն ունեցողներ կան — իրենց հասարակ կենցաղավարութեանը մէջ ցուցընելով այնպիսի մաքուր համեստութիւն մը, եւ այնպիսի բարձր եւ անձնանուէր հայրենասիրութիւն մը, — այնպիսի օգտակար՝ ընկերութեան մէջ, եւ այնքան բարեկեցիկ իրենց ընտանեկան եւ ընկերական վերաբերութեանցը մէջ, որ իրաւամբ մեր բարձր համարումը եւ ջերմ սէրը կը պահանջեն, եւ մենք ալ ուրախութեամբ նոյնը կը ցուցընենք անոնց :

Այսպիսեաց համար պիտի ըսե՞նք թէ անոնց մէջ բարեմիտութիւն չ՚կայ : Ընդհակ քննութիւն ընելու ենք հոս . կամ մէկ կողմանէ Աստուծոյ խօսքին պարզապէս յայտնեալ եւ հիմնական վարդապետութիւնը ուրանանք պիտի, կամ միւս կողմանէ այնպիսի հակասութեանց մէջ պիտի իյնանք, որոնցմէ ամէն նախատես եւ արդարախոհ հոգի միտք հարկաւ ետ պիտի կայնի : Որոշելու ենք թէ՝ ինչ բան էականապէս ճշմարիտ բարոյական բարութեան , կամ ուրիշ խօսքով՝ սրբութեան բնութեանը կը վերաբերի , եւ ան որ չըլլայ՝ ինչ կրնայ ըլլալ անոր տեղը :

7 . Ա կէտին վրայ յայտնապէս այս բանը միտք առնելու ենք թէ՝ բարոյական բարութիւնը մարդուս մէկ ստորոգելիք մը կ՚ըլլայ, միայն կրնա՞ բարոյական կոչ , հպատակ բարոյական հրամայականին — եւ թէ ոչ մէկ գործք մը բարոյական յատկութիւն ունեցած կ՚ըլլայ, բայց միայն պարտաւորական պատճառներէ մը հոգեյոյժ կամ անհոգեյոյժ ազդակներէն առնելով : Մէկ գործքի մը համար ուղիղ է կ՚ըսենք, որովհետեւ բնդունուած արդարութեան կանոնի մը հետ բաղդատելով կը գտնենք թէ կը համաձայնի անոր : Երբ՝ մեզ աբրահամներուս եղած արդարութեան կանոնին ցուցմունքը՝ որով ամէն բարոյական գործքեր փորձելու ենք , Աստուծոյ յայտնեալ կամքը կամ օրէնքն է , մեր խղճմտանքին վճիռ ներովը եւ իր սուրբ խօսքին յայտնութիւնովը մեզի ծանուցեալ : Այդ զատ ո՛ր եւ իցէ կանո՛ն՝ եթէ գրականապէս սխալ ալ չէ , ստորին եւ անկատար է . այսպիսի կանոնով մը՝ մէկ գործք մը կրնայ շատ արժանաւոր հռչակիլ , որն որ ճշմարիտ եւ կատարեալ կանոնովը գատելով՝ կրնայ յետին աստիճան պակասաւոր ելլել , եւ ճշմարիտ բարոյական գերազանցութեան նոյն իսկ առաջին սկզբունքէն զուրկ ըլլալ : Նաեւ մէկ գործք մը Բարոյականապէս բարի ընելու համար , անոր արտաքին եւ իսկական բնութեանը նայելով՝ չէ թէ միայն արդարութեան կանոնին համաձայն ըլլալու է , այլ նաեւ ան կանոնին համաձայն ըլլալու պնդումովը եւ անոր պարտաւորիչ ըլլալուն վրայ նկատում ունենալով գործուած ըլլալու է ան գործքը : Այսպէս անբան կենդանիի մը գործքը , թէեւ օգտակար՝ հաճելի՝ եւ ինքնին վարձու արժանի ալ ըլլայ, ինչպէս շան մը իր տէրը մահուանէ ազատելը՝ իր կեանքը վտանգի մէջ դնելով , այսպիսի դիտաւորութիւն եւ սահմանակ կանոնի մը հեղինակութենէն ծագած պարտաւորութեան զգացման հնազանդիլ մը չըլլալուն համար , բարոյական յատկութիւն ունեցող չ՚սեպուիր . եւ յիմարներուն ու քունի կամ անզգայ վիճակի , եւ կամ մանաւանդ խանգարման մէջ եղող մարդոց գործքերն ասանկ կը սեպուին : Նաեւ , առաքինութիւնը իր յատուկ կամ բարձր մտօքը առնելով՝ թեթեւ պարտաւորութեան մը զանցումովը գործուած գործքի մը չենք կրնար տալ , քանի որ մէկ բարձր պարտաւորութիւն մը զանց կ՚առնուի, ինչպէս եթէ մարդ մը համակրութենէ շարժեալ դէպ ի թշուառներուն՝ եւ թշուառներուն օգնութեան հասնելու ստիպող պարտաւորութեան զգացումէ՝ ուրիշ բան չընենալով գողցած ստակ գործածէ չիշեալ նպատակին համար , փոխանակ արդարութեան պահանջածին հնազանդելով զանիկայ տէրոջը դարձընելու : Նաեւ դարձեալ՝ Աստուծոյ օրէնքին իրեւ յատիտենական կանոն արդարութեան՝ իր արարածներուն ըրած միակ պահանջմունքը , Անոր հնազանդելը— վ Ինչ որ անկէ որ ամէն գործքի բնութիւնը ան խոնա-

դիրովը կ'որոշուի, թէ արդեօք այսպիսի պէտքը յաւալ եկած է ան։ Ան սկզբունքները պարզ եւ առ հասարակ ընդունուած են։ Սոսկ առջեւնիս եղած բանին առնենք։

ա. Միտք առնենք ուրեմն թէ բոլոր այն կիրքերը՝ ազգումները՝ եւ հակամիտութիւնները, որոնք անհրաժեշտ կերպով հոս հաստատուած են, կրնան մեր մէջը գտնուիլ առանց բարոյական գերազանցութիւն ունենալու։ Այդ գաղին հեզահամբոյր բնութիւնէն, աղանիին անմեղութենէն, մեղուին ժրաջանութենէն, արդիւնքին իր ընկերին վրայ ունեցած հաւատարմութենէն, զանազան սեռ կենդանեաց էգերուն դէպ ի իրենց ձագերուն ունեցած անխոնջ մայրական սէրէն, եւ այն սէրէն եւ երախտագիտութենէն եւ հաւատարմութենէն, որն որ շունը՝ ձին՝ եւ ուրիշ զանազան կենդանիներ մարդոց կը ցուցընեն, ասոնցմէ աւելի ինչ գեղեցիկ բան կայ։ Ասոնց ամէնը հաճելի բաներ են. եւ ասանկ են ընկերական եւ ընտանեկան սէրը, եւ այն ազդումներուն ու արամադրութիւններուն շաւերը, որոնք Ստեղծիչը մարդուս բնութեանը մէկ մասը ըրած է՝ մարդկային ընկերութեան մեծամեծ վախճաններուն ապահովութեանը համար։ Հապա անգամ չենք մտածեր թէ՝ քաղցրութեան եւ աղնուութեան եւ բարերարութեան ու սիրոյ որչափը, եւ մինչեւ անգամ՝ որ բարեսիրութեան եւ անձնուրաց առաքինութեան պատիւը կ'առնէ, որ ընկերութեան վրայ այսպիսի գեղեցկութիւն մը կը թափէ, միայն բնական սկզբանց ինքնաշարժ գործողութիւնն է։ Այդ կը հաղցընեն թէ, այս յատկութիւնները չ'գոյութիւնը ապականութեան ապացոյց մը չէ. եւ ինչու համար անոնց գոյութիւնը բարութեան ապացոյց մը սեպուելու չէ։ Կը պատասխաննենք թէ՝ անոնք բնական բարութեան ապացոյց են, կամ՝ սիրելի են եւ օգտակար, եւ անոնց խանգարումը՝ որովհետեւ միայն երկար եւ անխոնջ ընթացքով մը մեղանչելով կրնայ ըլլալ, բարձրաստիճան բարոյական ապականութիւն մը կը ցուցընէ. բայց որքան որ լուր ընդարձակ են, այնենէրին բարոյական բարութեան ապացոյց չեն, այս յայտնի պատճառովը որ՝ նոյն յատկութիւնները անբան կենդանեաց մէջ ալ կը գըտնուին։ Ընդհակառակ սոսկ քաղցրութեան եւ այսինչ աղնուութեան վրայով ճշմարիտ ըլլալը այնքան սոյգ է, որքան որ ան աղնուութիւնը բնական է գաղին։ Այնքան ցաւալի կամ հակառակ է ոմանց զգայական բնութեանը՝ անգթութիւն ցուցընել կամ կռիւ ու խռովութիւն ընել, որքան որ հակառակ է գաղին՝ բազէին գազանութիւնը ունենալ։ Կենդանեաց մէջ ընկերական զգացմունքներ կան. եւ երբեմն ալ բարձրաստիճան զօրութիւնով մը։ Որքան երջանիկ են իրենց ընկերութիւններուն մէջ։ Ինչ մկկզմկու սէր ցուցընելներ կը տեսնենք անոնց մէջ։ Ինչ բաներ կ'ընեն մկկզմկ երջանիկ ընելու համար։ Տես անոնց մէջ եղած ծնողական սիրոյ ազդման զօրութիւնը։ Լսէ ան մօրը՝ որ իր փոքրիկ մանուկին այսպիսի անպատմելի բերկրութեամբ կը փարի, որուն համար ոչ մկ անձնական զոհ մը բանի տեղ կը սեպէ՝ թէեւ մեծ ըլլայ, եւ որուն համար քաշած աշխատանքներուն ու նեղութիւններուն մէջ՝ իր առողջութիւնը եւ մինչեւ անգամ կեանքը թէ որ հարկ ըլլայ պատրաստ է տալու, ըսէ անոր՝ թէ աս ամենուն մէջ կրնայ ըլլալ որ բարոյական յարգ ունեցող բան մը չ'գտնուի. եւ ան մկկենիմկ գուցէ պիտի զարնուի եւ շփոթի, թէ ասկէ աւելի սուտ բան չ'կրնար ըլլալ։ Սակայն կենդանեաց մէջ ալ շատ անգամ անանկ մայ-

բական սէր մը կը տեսնուի, որ ա-մենէն մեկ մասամբ մը պակաս զգուշաւոր անձնանուէրն է եւ անյաղթելի չէ : Ա՛սն որոյ աս սէրը՝ ոչ թէ հարկաւ բարոյական բնութիւն մը ունի : Ընոր մէջն եղած սոսկ զգուշութիւնը եւ անձնանուիրութիւնը, անոր բարոյականութեանը ապացոյց չեն , բայց թէ որ մէկը խղճմտանքին եւ Աստուծոյ օրէնքին չը հաւնած աստիճանաւ կամ կերպով մը ինքզինքը տայ անոր , աս նկատմամբ մեղանչական կ՛ըլլայ : Կրնայ ըլլալ որ՝ իբրեւ խղճմտանքին վրայ տիրող իշխանութենէ մը դրուած պարտաւորութեան զգացումէ մը յառաջ եկած ըլլայ, զանիկայ զգացընելու՝ պաշտպանելու եւ անոր առաջնորդելու , եւ ան ժամանակը առաքինական կ՛ըլլայ : Այլ սեպենք թէ՝ ինքզինքը բոլորովին իր զաւակին համար տուող մօրը սրտին մէջ Աստուծոյ տեղ չ՛մնայ , եւ սէրը զաւակին ամբողջ՝ զԱստուած մոռնայ եւ պարտքը զանց առնէ եւ ուրիշին վնաս հասնի անոր պատճառաւ , քանի որ՝ ինքզինքը իր զաւակին նուիրելը սրտանց ըլլայ եւ բարի վախճաններ յառաջ բերէ , ան ժամանակը առաքինական պիտի ըսե՞նք աս ըրածին : Կարելի է թէ ան անձնանուէր մայրը՝ այնպիսի գաղանային եւ անզգոյր եւ այլոց իրաւանցը վնասող անհոգ կիրքեր ունի , ինչպէս որ մատակ վագրը՝ երբոր իր ձագերը պաշտպանէ կամ անոնց կերակուրի համար որսի ելլէ անտառին մէջ :

Ա՛հա այսպէս է նաեւ շատ ուրիշ յատկութիւններու նայելով ալ, որոնք իբրեւ բարոյական բարութեան ապացոյց յառաջ կը բերուին . ինչպէս օրինակի համար երախտագիտութիւնը , որ անշուշտ երեւոյթով աւելի մօտ կու գայ բարոյական զգացման բնութեանը՝ քան թէ շատ ուրիշ լոկ ընդառջոյս կարգէ եղողները , եւ որ ասիկայ չունենալը՝ խիստ գարշելի մեղաց կարգէն կը սեպուի : Այլ կենդանեաց մէջ ճշմարիտ երախտագիտութեան գործադրութեանը չափ դուրս հաճելի օրինակներ կրնանք տեսնել : Ընանկ ալ՝ վշտացելոց համակրութիւն ունենալու , եւ անոնց օգնութեան հասնելու համար ի գործ դրուած ջանքերուն նայելով : Ընբանութեան մէջ այսպիսի համակրութեան անհամեմատ փորձեր կը գըտնենք ու այսպիսի ջանքեր կը տեսնենք : Աշխարհիս մէջ շատ բարեսիրութիւն կայ՝ որ սոսկ բնական համակրութենէ յառաջ եկած է , որն որ ուրիշին նեղութիւնը տեսնելով կը շարժի ու չ՛կրնար հանգիստ ըլլալ՝ քանի որ ան աչքին առջեւն է : Այսպիսի բարեսիրութիւն մը կրնայ հաստատութիւն գտնել սխալագատ աշխարհէ մը , բայց եթէ ճշմարիտ վարձու արժանի ըլլայ , ուրիշն բարոյական յարգ տալո՞ւ է չունին՝ փիղին՝ եւ ձիին , որոնք բազմաթիւ օրինակներու մէջ այսպիսի բաներ ըրած են : Թէ աս բնական գութը ճշմարիտ բարեսիրութեան բնութիւն չունի , յայտնի է նաեւ ասկէ՝ որ շատ անգամ զգուշաւոր կերպով կը գործէ՝ առջեւն եղած թշուառութիւնը փեսանելով , քանի որ ան գութը ցուցընողը՝ երբոր աւարկանները աչքին առջեւը չըլլան՝ բոլորովին անհոգ կը կենայ , իր համակրութիւնը եւ բարեսիրութիւնը նոյնչափ՝ կամ մինչեւ անգամ անկէ շատ առաւել կերպով պահանջող բաներուն նըկատմամբ : Չկրնար դիմանալ պատաժ թշուառութեանը , բայց չ՛փնտռեր որ հերեւցած թշուառութիւնը՝ որն որ գիտէ թէ կայ՝ գըտնէ եւ օգնութեան հասնի անոր : Նաեւ չէ թէ առարկային զրկանքներն անկութիւնը կը փնտռէ , այլ միայն կ՛ուզէ որ զգայութիւնները ցաւ ցընող բաները վերցընէ : Ընդարձ

եթէ գիտնար որ իր գումը ցուցուցած մարդը օր մը իրմէն առաւել պիտի փայլի, ասիկայ մէկ վիշտ մը պիտի ըլլար իրեն։ Ըսանկ չէ ճշմարիտ բարեսիրութիւնը կամ սուրբ սէրը։ Ընտարակոյս պիտի զարմանայինք՝ եթէ կարենայինք ինքնին համբուած ու մէկդի դրուած տեսնել, երբոր գտնէինք թէ ընկերական կեանց գեղեցկութիւն տուող եւ մարդոց բարութեան ապացոյցներ են ըսած բաներուն ծրքանը սոսկ ինքնաբերական կամ բնական կրից դասին կը վերաբերին, որոնք առհասարակ ստորին կենդանեաց հետ ունինք։

բ. Վարձեալ՝ ուրիշ վերինին չափ յայտնի խորհրդածութիւն մըն ալ ա է թէ՝ ինչ բան որ մեզ անբան կենդանիներէն կը բարձրացընէ, եսական մեր բնական կողմն է, եւ մեզ զոյնալ նոյն բանը, անիկայ ալ չենք կրնար բարոյական արժէք ունեցող սեպել։ Ըս զորօրինակ գեղեցկութեան եւ այլանութեան աչքը, որուն այնչափ կախում ունին այն վայելչութիւնները՝ այն գեղեցկութիւնները եւ այն նրբութիւնները, որոնք բերկրալի վայելչադիմութիւն մը կը սփռեն լաւ բարեկարգեալ ընկերութեանց վրայ։ Կ՚ընդունինք թէ ասոր պէրոյն բնական ընտանութիւնը առաքինութեան հետ է, եւ թէ ասիկայ օրքան որ դէպ ի բարոյական եղած բանին կը հակի, իր օրինաւոր հակամիտութիւնը դէպ ի ուղիղներուն եւ առաքինիներուն է. բայց տակաւին՝ կրնայ ըլլալ, եւ հաղարաւոր օրինակներու մէջ տեսնուած է՝ որ ասոնք անանկներու վրայ կը գտնուին, որոնք Ըստուծոյ օրէնքին վրայով բոլորովին անփոյթ են, ասոր հնազանդելու ոգիէն բոլորովին զուրկ են, եւ միւնչեւ անգամ սրբութիւնին կեանին աստիճան ամբարշտութեամբ եւ մոլութեամբ լեցուած է։ Սակայն ասոնք սէրը մարդուն մտքին մէջ շատ անգամ ղզուանք մը կը ստեղծէ, որն որ կը զօրանայ կրթութեամբ՝ հասարակաց վարկուածովը՝ խղճմտանքով՝ եւ ուրիշ ազդեցութիւններով, ընդդէմ ղզուելի կերպարանքներով երեւցած մոլութեանց, եւ սակայն ան նոյն մարդուն վրայ կրնայ ըլլալ միանգամայն անյաղթելի վտառսիրութիւն՝ անսահման հպարտութիւն՝ անհնարին անձնասիրութիւն — որ ամենէն լաւագոյն կողմէն առնելով, Ըստուածասիրութիւն եւ ճշմարիտ բարեսիրութիւն չ՚կայ անոնց մէջ։

Մարդուս բնական կիրքերը կրնան անանկ կրթուիլ որ՝ չափազանց սիրելի կերպարանքով մը երեւնան իրենց ներգործած ատենը։ Սակայն բնական կիրքը ոչքան սիրելի ալ որ ըլլայ, սուրբ կիրք չ՚կրնար ըլլալ։ Արբեմն այնպիսի սիրուն բնութիւն ունեցող մարդիկ կը տեսնենք, որ կ՚ըսենք թէ՝ թէ որ ասոնք չ՚մեռնեն երկինքը՝ ալ ո՞վ կրնայ երթալ հոն։ Ա՛ սակայն՝ աւետարանական կրօնքին խոնարհեցուցիչ վարդապետութիւնները լսած ժամանակնին կարելի է այնպիսի դառն զգացում մը ցուցընեն, որ ինչեւիցէ ուրիշ բանի մը նայելով՝ կրնանք սեպել թէ ամենեւին անանկ բան չեն ըներ։

գ. Ըսենք թէ գործք մը բարի կ՚ըլլայ միայն ան ժամանակը, երբոր հաճոյական գործոնէ ապրուելնեան օրէնքին, եւ ան օրէնքին հաճոյական գործուած ըլլայ։ Ըստպիսի դիտաւորութեամբ գործուած գործք մը՝ գործողին նայելով կրնայ ուղիղ ըլլալ, իսկ արտաքին վերաբերութիւններուն նայելով՝ օրէնքին պահանջմունքներովը դատելով՝ կրնայ անիրաւ ըլլալ. բայց եթէ ասոնք երկրորդին մէջ ուղիղ ըլլայ, եւ բանին դիտաւորութիւնը պէտք եղածին պէս ըլլայ, գործքին բոլոր քաղցկեան բը-

նուիրումը հեշտ եղած կ'ըլլայ, ամենեւին բարոյական ուղղութիւն չգանուիր անոր մէջ. քանզի բարոյականութիւնը մարդուն միայն կամքին կամ բարոյական մասին կապուած է, եւ ոչ թէ սոսկ պատահական արտաքին պարագայի մը: Ըրդ՝ անձնասիրութենէն ի զատ ուրիշ բան մը ընդհանուր եւ մտադիր կերպով ընդունուած չէ, թէ բարոյական արժանաւորութեան՝ իբրեւ Աստուծոյ օրէնքին՝ ուղղակի հակառակ է: (Ա՛ռ Ե· իբ· 39: ա Կորնթ· ժ· 24, 33: ժգ· 5: բ Տիմ· գ· 2: Փիլ· բ· 4, 21: գ· 19: եւ այլն:) Ըստ սակայն՝ եթէ երկինքէն մէկ հրեշտակ մը մեզի ցուցընելու ըլլար աշխարհին մէջի ինքնաբերական չեզած եւ արմատը ուղղակի անձնասիրութեան մէջ հաստատուած բոլոր երեւութական բարութիւնը՝ եւ հանէր անիկայ բոլորէն, մնացածին փոքր ինչ բան մը ըլլալը տեսնելով տակնուվրայ պիտի ըլլայինք: Սակայն կ'ընդունինք թէ չ'նորոգուած մարդոց մէջ մնացորդ մը կայ, քանզի անշուշտ անշահախնդրութեան պէս բան մը կայ անոնց մէջ առանց աստուածապաշտութեան, թէպէտեւ յիրաւի աս երեւոյթը վրանին առնող բաներուն շատը կրնայ ըլլալ որ համբաւի՝ փառասիրութեան՝ կամ մէկ ուրիշ կերպ անձնասիրական ըսկզբունքի մը սէրէն յառաջ գան: Այլ սեպենք թէ մէկ մարդ մը անձնանուէր ըլլայ իր հայրենեացը համար զուտ հայրենասիրութենէ, սիկայ անձնասիրութիւն չէ, եւ կ'արժէ որ բոլոր մարդոց հաւանութիւնն ու գովաբանութիւնը ընդունի: Ըսիկայ այնպէս կը սեպենք թէ պատուորութեան զգացումէ մը յառաջ եկած է: Ուրեմն մինչեւ հոս բարի է, բայց դժբաղդաբար ասկէ անդին չանցներ: Մենութեան վերաբերութիւն մը ջունի Խարձրեալ Օրէնսդրին հետ ընելիքներնիս: Ինոր ցուցուցած հայրենասիրութիւնը՝ Աստուածասիրութիւն կամ մարդկային սեռը սիրել է: Ամէնէն մեծ եւ ժամանակաւոր ցոյցը մըն է այն, եւ ոչ թէ հանրական սիրոյ սկզբունքը, որն որ Աստուծոյ օրէնքը կը պահանջէ: Ինոր հետ՝ ուրիշ ազգաց եւ իր ազգէն ալ անհատից դէմ թշնամութիւն եւ զզուելութիւն կրնայ ըլլալ: Կորնթը իր մասնաւոր եւ անմիջական յարաբերութիւններովը քննելով յարդեր եւ վարձու արժանի կ'ըլլայ, բայց ընդարձակ վերաբերութիւններն ալ մէջ առնելով՝ այնպիսի յատկութիւններ կը գտնենք մէջը, որ եթէ ամէն մարդ ունենալու ըլլար, Հռոմէական բարոյական կառավարութիւնը եւ համայն տիեզերաց ծանր օգուտները տակնուվրայ պիտի ըլլային: Աստի արմատէն պակասաւոր է աս սէրը՝ երկու հիմնական նկատումներով, որ է՝ նախ, Խարձրեալ Օրէնսդրին հայեցումն չունենալը, եւ ոչ անոր հնազանդելու ոգին. եւ երկրորդ, որովհետեւ ի գործ դրուած սէրը՝ հապէս տարբեր է աստուածային օրինաց պահանջածէն, որ է հանրական եւ ոչ թէ մասնական ու մասնաւոր սէր, եւ աս էական պակասութիւններուն պատճառը, դառնապէս աստուածային օրինաց դատապարտութեան տակն ինկած է: Ըրդ՝ սեպենք թէ ընտանիքի մը տղաքը բարերար, եւ բարձր աստիճանաւ մը բարի հօր իշխանութեանը դէմ ապստամբին. տունէն դուրս ընեն, ստացուածքը գրաւեն, առանց անոր կամքին նայելուն ուզածնուն պէս գործածեն, բոլոր անոր ցուցուցած սիրոյն փոխարէն յետին աստիճան անիոյթ ըլլան եւ ապերախտութիւն ցուցընեն. եւ սեպենք թէ ըլլան մէկզմէկու բարերար, ոչ մէկ եղբայրական պարտաւորութեան մէջ պակասաւոր, պատրաստ անձնանուէր ըլլալու մէկզմէկու համար, աս բա-

ներուն մէջ հօրերնուն ուշադրին պէս վարուին, եւ ստացուածքն ալ հայրերնին ինչպէս որ պիտի ուզէր այնպէս գործածեն, բայց սա ամենուն մէջ անոր դէպ ի իրենց ունեցած վերաբերութիւններուն եւ իրենց վրայ ունեցած իրաւանցը ամենեւին ձանձնալու չ'կայ. ամենեւին մէկ գործք մը՝ սա անոր կամքին համաձայն է ըսելով չեն գործեր, թէեւ հաճոյ գործք մը ըլլայ անոր. յետին աստիճան զուրկ են ծնողասիրութենէ, որ է անոնց մեծ պարտքը. անոր արդար իշխանութեանը դէմ ըրած ապստամբութիւններնուն մէջ կը կենան միշտ: Ընդ կը հարցընենք, իրրեւ այսպիսի հօր մը որդիք դաւելով, անոր պահանջմանցը եւ օրէնքին համեմատ՝ եղբայրական սիրոյն եւ աղնուութեանը պատճառաւ զանոնք առաքինի եւ իւր հաւանութեանը արժանաւոր սեպելո՞ է: Հայց սա յառաջ բերած օրինակիս, անկատար բացատրութիւն մը կ'ընծայ է մեզի. վասն զի երկրաւոր հօր մը առնչութիւնը՝ Աստուծոյ իրաւունքներէն եւ անոր մեր վրայ ըրած պարտաւորութիւններէն անհունապէս քիչ իրաւունքներ ունի, եւ թէեւ պարտաւորութիւն կը դնէ ենթակայ վրայ, եւ դէպ ի հօր եղած պարտաւորութեացը զանցառութենէն անհունապէս քիչ մեաս յառաջ կու գայ՝ քան թէ դէպ ի Աստուծոյ ունեցած պարտաւորութիւններնուս զանցառութենէն: Տիեզերաց թագաւորութիւնը կարգը եւ երջանկութիւնը քնաջինջ պիտի ըլլար, եթէ ամէն մարդ այսպիսի զանցառութիւն ընէր: Հայց մինչեւ անգամ յառաջ բերած օրինակնուս մէջ, այնպիսի որդուց բարոյական վճռակին վրայով ինչ դատաստան ընելու ենք: Ան դարձեալ, յիշեալ օրինակը շատ թեթեւ է մարդկային սեռին բարոյական վիճակը ընդհանուր կերպով նայելով, եւ լոկ առնչական պարտուց նայելով, անպատմելի կերպով գէշ է: Օրինակիս հաւասարակշիռ ընելու համար, տղաքը ընդհանուրին նայելով՝ իրրեւ մեկզմեկու դէմ թշնամի ենթադրելու էինք, իւրաքանչիւրը իր անձին օգտտը փնտռող՝ իր եղբօրը իրաւանցը վրայով անփոյթ՝ նախանձոտ, տուն կռուոյ աղաղակներովը՝ եւ մեկզմեկու ըրած հարստահարութիւններնուն, բռնութիւններնուն եւ անիրաւութիւններնուն հնծութիւններովը լեցընելով: Հայց մինչեւ անգամ՝ ամէն անառակութիւն, խարդախութիւն, անիրաւութիւն, թշնամութիւն եւ աշխարհակործան կիրքերը երեւակայէ թէ վերնան երկրին վրայէն. թէզ անոնք ամէնն ալ անկեղծութեան՝ մեկզմեկու իրաւանցը վրայ հոգալով՝ եւ մինչեւ անգամ անշահախնդիր բարեսիրութեան փոխանուն. մինչդեռ ընկերութեան այսպիսի վիճակ մը՝ հիմակուան եղածէն անհունապէս առաւել երջանիկ եւ սիրուն պիտի ըլլար, տակաւին՝ եթէ սա ամենուն հետ Յարձրեալ Օրէնսդրին իշխանութեանը եւ անոր պահանջմունքներուն վրայով անհոգութիւն ըլլար, Ինոր՝ որուն մէջ որ կ'ապրինք, եւ որմէ ամէն բոպէ կախում ունինք, եւ որն որ յարաժամ մեզ կ'օրհնէ որ մենք ալ զինքը սիրենք, որ եւ ամենայնիւ արժանի է մեր սիրոյն — եթէ իրրեւ բարոյական էակ մեր վրայ եղած ծանր պարտուցը ճանաչելուն եւ արդարութեան անկանոնին հայեցումն չըլլայ՝ որուն համաձայն գտնուելու դիտաւորութիւնը ճշմարիտ առաքինութեան էութիւնն ու սահմանն է, — եթէ ան օրէնքին հնազանդիլ մը չըլլայ՝ որուն հնազանդիլը արարածոց սրբութեան բուն սկզբունքն է. այլ սա օրէնքին ճիշտ հակառակ մտքի մէկ վիճակ մը ըլլայ՝ անոր միակ եւ ամէնը իր մէջ պարունակող պահանջմանը նայելո վ

եթէ ասոնք այսպէս ըլլայ, ան ատեն եզրակացընելու ենք թէ՝ որչափ որ բոլոր աս ճշմարտապէս սիրուն եւ օգտակար եղած բաները կան, մի միայն ճշմարիտ եւ անփոփոխ կանոնովը գատելով՝ ճշմարիտ բարոյական բարութիւն կամ սրբութիւն չ'կայ։

Հիմայ աս խնդրոյն դանք, թէ Սուրբ Գրքերը կը տարվեցընե՞ն որ չ'նորոգուած մարդոց մէջ իրօք բարոյական բարութիւն չ'կայ։

Ասոր ապացոյց շատ կարճառօտ պիտի ցուցընենք, անոր մէկ քանի դլխաւոր մասերը նշանակելէն ի զատ ուրիշ աւելի բան մը չ'դնելով։

1. Չ'նորոգուած անձանց բնութիւնը Սուրբ Գիրքը մարդկան բառով կը ցուցընէ։ Այս բառը կը դործածուի ան բնութեանը հակառակը ցուցընելու համար՝ որ Աստուծոյ Հոգիին ներդործութիւններովը յառաջ կու գայ, որ անիկայ միայն յարմար է երկինքին։ Այս կերպով չ'նորոգուած անձանց ամէնուն ալ յատկացեալ է աս մարմնաւոր բնութիւնը յայտնապէս, եւ ասիկայ ունենալը նոյն իսկ յատուկ պատճառն է վերստին ծննդեան հարկաւորութեանը։ Յովհ. գ. 3—7։ Հռոմ. է. 14. 24։ ը. 13։ Կող. բ. 18։ ա Կորնթ. ե. 5։ գ. 3, 4։ Ուրդ՝ ինչ ստորին աղէկութիւններ որ ունենայ աս բնութիւնը, սրբութենէ բոլորովին զուրկ ըլլալը՝ վերստին ծննդեան բնութենէն եւ հարկաւորութենէն յայտնի է, որն որ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ սրբութեան սկզբունքին մարդուս Հոգւոյն մէջ հաստատուիլը, ուր որ առաջ սրբութիւն չ'կար։ "Մեռ որ մէկ մարդ մը նորէն չ'ծնանի՝ չ'կրնար Աստուծոյ թագաւորութիւնը տեսնել"։ (Յովհ. գ. 3.) աս պատճառաւ որ "Աստուծոյ սրբութեան մէկը պիտի չ'տեսնէ Տէրը"։ Նէեմ. ժբ. 14։ Անարմինին գործքերը մեղաց գործքեր են, իսկ սրբութեան գործքերը Հոգիին պտուղներն են։ Գաղ. ե. 19—23։ Ըսես թէ առանց այս ինչ տեսի սրբութեան, այլ "առանց սրբութեան մէկը պիտի չ'տեսնէ Տէրը"։ Սրբութիւնը՝ մինչեւ անգամ շատ քիչ աստիճանաւ ալ որ ըլլայ, փրկութեան կը հասցընէ մարդս. եւ վերստին ծնընդեան ապացոյց է։ Նոյն իսկ աս խօսքերը "Վերէն ծնանիլ", "Վերստին ծնունդ", կը նշանակեն թէ յառաջմանէ չեղած մէկ նոր սկզբունք մը կը անկուի մարդուն մէջ։ Այս փոփոխութիւնը չենք կրնար ըսել թէ լոկ աճումն կամ յառաջադիմութիւն մըն է. "Նոր ստեղծուածն" է, բարոյական գոյութեան նոր վիճակ մը։ բ Կորնթ. ե. 17։ Գաղ. զ. 15։ Եփես. բ. 10։ դ. 22—24։ Վերստին ծնունդը՝ ոչ թէ մի եւ նոյն տեսակ բնութեանց աստիճանները կ'ուղղէ, այլ բոլորովին տարբեր տեսակ բնութիւն յառաջ կը բերէ։ Գաղ. ե. 17։ ա Յովհ. գ. 9, 10։

2. Չ'նանկ ալ սքեսուելեան գործերոն նայելով, այսպէսի գործոց ամենուրք տարածուած անձամբ գոյութեան վերստին ծննդեան ապացոյց է ես՝ ըստ սուրբ գրոց հէնց կատարելոն ուն՝ "Չն որ հաւատայ (ինչ եւ իցէ աստիճանաւ) պիտի փրկուի", (Մարկ. ժզ. 16,) քանզի աւետարանական հաւատքը Հոգիին ընդհանրէն մէկն է, եւ չ'նորոգուած մարդոց մէջ առանձին չ'կայ։ ա Յովհ. ե. 1։ Եփես. ա. 19։ Գաղ. ե. 22։ "Ամեն ոմն որ կը սիրէ, Աստուածմէ ծնած է", (ա Յովհ. դ. 7,) քանզի չ'նորոգուած մարդուն մէջ ճշմարիտ Աստուածսիրութիւն չ'կայ. մէկ իրողութիւն մը՝ որ մեղաւորաց վրայով հաստատուած է։ Յովհ. ե. 42։ Նայց ոչ միայն բացասականապէս սէր չ'կայ չ'նորոգուած մարդոց սրտին մէջ, այլ դրականապէս առ Աստուած ատելութիւն մըն ալ կայ։ "Անմիտ խորհուրդ

զը Աստուծոյ դէմ թշնամութիւն է՝, (Հռով. ը. 7, 8,) որ աս թշնամութեան սիրոյ փոխուիլը՝ վերստին ծնունդ է: Անղաւորները ընդհանրապէս "Աստուած ատողներ" կ՚ըսուին: Հռովմ. ա. 30: Կ՚ըսուի նաև թէ "աշխարհը" կամ մարդիկ աւս Հասարակ Աստուած կ՚ատեն: Յովհ. է. 7: ժե. 18—25: Ղաղ. Յակ. գ. 4: "Ս աշխարհիս հոգիին" համար գրուած է թէ՝ ուղղակի թշնամի է "ան հոգիին որ Աստուծմէ է՝՝: ա Կորնթ. բ. 12. 14: Աստուծոյ մարդոց հետ ունեցած վէճն ալ՝ աս մասնաւոր բանին վրայ է: Աստուած մարդէն անոր սիրտը կը պահանջէ, (Առակ. իգ. 26,) մեղաւորը չուզեր տալ. Ընտարանին պաշտօնը, հաշտութեան պաշտօն է, անոր պաշտօնեաները Աստուծոյ դեսպաններն են՝ որոնք խրկուած են մարդոց աղաչելու որ աս վէճը վերջացընեն, եւ հաշտուին անոր հետ՝ սրտերնուն մէջ անոր պահանջմունքներուն գլխանալով: բ Կորնթ. ե. 20: Անղաւորն Աստուծոյ գիտութեանը չ՚բաղձար. (Յովբ. իա. 14.) չ՚սիրեր Աստուծոյ վրայով խորհիլ. (Սաղ. ժ. 4.) փափաք չունի Աստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն ունենալու, անոր ճամբաներովը չ՚երկրիր, ամենեւին աղօթք չունի անոր ծառայելու եւ երկիրպագութիւն ընելու. այլ ընդհակառակն՝ Աստուծոյ հոգեւոր երկրպագութիւն ընելը անոր մեծ զզուանք է: Ընոր, Աստուծոյ խօսքին՝ օրէնքին՝ Ընտարանին եւ Որդւոյն, ժողովրդին եւ սահմանադրութիւններուն հետ վարուելու եղանակը, անաբանալի ապացոյց է թէ անոր սիրտը զԱստուած կ՚ատէ: Կրնայ ըլլալ որ դէպ ի Աստուծոյ ունեցած թշնամութեանը վրայ զգացում չունենայ, բայց աս կայ որ՝ կրնայ ըլլալ թէ Աստուծոյ վրայ սխալ ըմբռնումներ ունենայ. կրնայ ըլլալ որ՝ անոր վրայ միայն խորհի թէ ողորմութեան եւ գթութեան Աստուած է, կամ թէ յանձն առած է զինքը փրկել եւ իր անձնական շահերը յառաջ տանիլ. թող նայի Աստուծոյ իրրեւ Աստուած սրբութեան եւ անմոլար արդարութեան, որուն բարկութիւնը մեղաւորին դէմ կը բորբոքի մինչեւ վարի դժոխքը. թող Աստուած իր արդարութիւնովը գայ մեղաւորին եւ անոր կուռքերը ձեռքէն առնէ. շուտով պիտի տեսնէ որ իր մէջը թշնամութեան զգացումներ յառաջ կու գան, որ այսպիսի զգացումներ ունենալուն վրայ կարելի է թէ յառաջմանէ բոլորովին անգէտ եղած ըլլայ: Երբ՝ օրէնքին մի միայն պատուէրը եւ բովանդակութիւնը սէր ըլլալով, սէր չունենալը՝ ամէն վարկեան բոլոր օրէնքին դէմ ապստամբ գտնուիլ է: Աստուծոյ դէմ թշնամութիւնը՝ ամենայն բարութենէ դէմ թշնամութիւն է. քանզի Աստուծոյ բնութիւնը՝ բարոյական գերազանցութեան բովանդակութիւնն է, եւ Աստուծոյ կամքը կամ օրէնքը՝ անոր բնութիւնը իր արարածներուն իրրեւ կանոն յայտնել է:

3. Յայտնապէս ըսած է Տէրը Տրտնաւոր կամ Քնարական ոտանաւորը վասն Քէ՝ Քաղքին գլխաւորները Քէ՝ Քաղքենին: "Պիտեմ", կ՚ըսէ Պօղոս, "որ իմ ներսիդիս, այսինքն իմ մարմինիս մէջ մէկ բարի բան մը չ՚բնակիր" : Հռովմ. է. 18: Նոյն իսկ Պօղոս բոլոր իր երեւութական առաքինութիւններովն ու աստուածպաշտութիւնովը՝ կրնար ըսել թէ իմ մէջս բարի բան չ՚բնակիր, Սուրբ Հոգւոյն սրբացուցիչ գործողութեամբը իր մէջը անկուածներէն զատ, ալ որո՞ւ համար չենք կրնար ըսել աս բանը: "Բանզի մարմնաւոր խորհուրդը Աստուծոյ դէմ թշնամութիւն է, ինչու որ Աստուծոյ օրէնքին չ՚հնազանդիր, մանաւանդ չ՚կրնար ալ: Ասն զի մարմինով եղողները

չեն կրնար Աստուծոյ հաճոյ ըլլալ" : Հռոմ. ը. 7, 8 : Պօղոս՝ ղինքը մէկ օրինակ մը կու տայ այնպիսի բանի մը, որ ամէն չ'ներդուած անձանց համար ալ ճշմարիտ է. եւ իր վրայ տուած դատակնիքը՝ բոլոր մեղաւորաց վրայ ալ կը կարդայ : Ասոր հետ կը համաձայնին,

4. Սաղմ. Ժդ. 3 : Հռոմ. գ. 10—18 : Ամէն մարդոց համար կ'ըսէ թէ՝ "Ամենքն ալ մոլորեցան, ամենքը խոտորեցան, մէկտեղ անպիտան եղան. աղէկութիւն (ինչեւիցէ աստիճան իրական աղէկութիւն) ընող մը չ'կայ, մէկ մըն ալ չ'կայ" : Հռոմ. գ. 1—3 : Կարելի է ըսուիլ թէ՝ աշխարհիս վրայով Պաւղոսի ժամանակի աս նկարագրութիւնը, թէպէտ ան ժամանակը ճշմարիտ էր՝ բայց ընդհանրապէս առնելով ճշմարիտ չէ : Ասոր յայտնապէս աս պատասխանը կայ, թէ Պօղոս՝ աս ներկայ նկարագրութիւնը յառաջ կը բերէ ոչ միայն իբր թէ իր ժամանակին կը յարմարի, այլ իբրեւ ներշնչեալ ապագոյց մը ամէն ժամանակ մարդուն ինչ ըլլալուն վրայ, եւ ասոր հետ մէկ տեղ մէջ կը բերէ Հին Կտակարանին մէջ գրուած ամբարշտութեան զանազան զարհուրեցուցիչ հանգամանքները, իբրեւ բացատրութիւն մարդուն բնական եւ ընդհանուր բարոյական վիճակին. այսինքն՝ մարդն ինչ ըլլալու որ հակամիտութիւն ունի, կամ ինչ որ անոր բնութիւնն է. եւ բաղմաթիւ օրինակներու մէջ կը ցուցընէ ինչ որ է : Հռոմ. գ. 9—19 : Տես Նայ. ին. 13 Յաղ. Սաղմ. ժե. 7, 8 ին հետ : Եւ Նայ. գ. 9, 10 Յաղ. Սաղմ. ժգ. 15 ին հետ : Ան. այսպէս Պօղոս՝ մարդոց տարբեր տարբեր ժամանակներու մէջ ըրած ամբարշտութեանցը վրայով, Հին Կտակարանին ըրած նկարագրութիւններուն նայելով մէկ սկզբունք մը կու տայ մեզի: Այսպէս Նոյի օրերուն մարդոցը չարութեանը վրայով ինչ որ ըսուած է, կրնանք ամէն ժամանակի եւ ամէն տեղ մարդոց առնել. թէ "անոնց սրտին խորհուրդներուն բոլոր գաղափարները միայն չար են ամէն օր" : Եւ դիտելու արժան բան է որ ջրհեղեղէն ետքը երբոր Աստուած մարդոց հետ իբրեւ մէկ սեռ ուխտ ըրաւ երկիրը մէյ մըն ալ անոնց պատճառաւը չանիծել, որ աս ուխտը յաւիտեան պիտի մնար, աս բանը ըրաւ մարդուն ինչ ըլլալուն վրայ իր վկայութիւնը կրկնելով, ըսելով թէ, "Թէեւ մարդուն սրտին խորհուրդը իր մանկութենէն չար է. ոչ ալ նորէն պիտի ջարդեմ ամէն կենդանի մարմինը ինչպէս որ ըրի" : Ծննդ. գ. 5 : ը. 21 :

5. Ի վերջապէս՝ մարդուն բարոյական վիճակը, իբրեւ գէշ-ընթաց վիճակ նկարագրուած է : Հռոմ. գ. 17 : է. 11. 14—23 : Յովհ. ը. 32—36 : ը Տիմ. բ. 26 : Նաեւ ասոնցմէ ի՛նչպէս յայտնի է թէ Պօղոս՝ նկարագրուած է ասիկայ : "Ամբողջ գլուխը Հիւանդ՝ եւ բոլոր սիրտը մարած է : Ոտքին թաթէն մինչեւ գլուխը՝ բնաւ անոր վրայ ողջ տեղ չ'մնաց. հարուածներ՝ վէրքեր՝ ու շառաչից խոցեր կան" : Նոյ. ա. 5, 6 : Նեհ. ը. 22 : Անանուանդ, բացարձակ եւ բոլորովին հակ է : "Ինչ դուք որ չանցանքներու ու մեղքերու մէջ մեռած էիք, ինքը ձեզ կենդանացուց" կ'ըսէ Պօղոս՝ Կիլիկացի քրիստոնեաներուն : Թէ աս նկարագրութիւնը Կիլիկացւոց տրուած է՝ ոչ թէ անոնց հեթանոս վիճակին

նայելով, այլ չ'նորոգուած եւ մեղսալից վիճակնուն նայելով, յայտնի է առաքեալին ասոնցմէ տեղը՝ ասոնց նկարագրութիւնը իրեն եւ ուրիշ քրիստոնէութեան գարձած ընթերցողներուն ալ առնելէն — "Լրբոր հին յանցանքներու մէջ մեռած էինք"։ Ըս նոյն նկարագրութիւնը կը յարմարի բոլոր աշխարհին. քանզի ասոնց մեղքի մէջ մեռեալ վիճակը, "ասոնց աշխարհիս բունած ճամբուն քալել" է, որուն Աստուածը ոչ թէ երկինքին Աստուածն է, այլ Անոր մեծ հակառակորդն է, "ան հար ոգին՝ որ հիմայ ապստամբութեան որդւոցը ներսի դին կը ներգործէ"։ որ "մարմինին ցանկութիւնովը" կը քալէ, ինչպէս որ ամէն մարդ ալ բնականապէս ասանկ կ'ընէ։ Եփես. բ. 1 — 5։ Ուղղակի եւ բացայայտ խօսքերով ասոնց բանը բացմաթիւ ուրիշ համարներու մէջ՝ եւ Աբրիստոսի փրկագործութիւնովը հաստատուած է։ Տես ա Տիմ. դ. 6։ Մտթէ. բ. 22։ բ Կորնթ. ե. 14։ Յոհաննէս 12։ Յայտ. գ. 1։ Յովհ. ե. 24, 25։ ա Յովհ. դ. 14։ ե. 12։ Կող. բ. 13։ Եփես. լէ. 1 — 10։ Թէ ասիկայ զարդարեալ խօսք մը՝ կամ բանաստեղծական չափազանցութիւն մը չէ, յայտնի է ասոնց բաներն որ՝ զանազան ձեւերով դրուած է ասիկայ, եւ կը գտնուի նաեւ այնպիսի տեղուանք՝ ուր որ շատ խոհական կերպով վարդապետական կրթութիւն ու տրամաբանական փաստ տրուած է։ Օրանոր հաւաստութիւն մը կը շուրընէ։ Չ'նորոգուած մեղաւորին հոգւոյն վիճակին մէջ մէկ բան մը կայ որ՝ մանաւանդ իշխանութեանը տակն եղած մարմնոյն վիճակին նման է։ Ասիկա ամէնքայ հոգւոյն բարոյական շարժութիւններուն եւ գործողութիւններուն միայն կ'առնուի։ Կրնայ ըլլալ որ հոգին բոլորովին կենդանի ըլլայ ուրիշ բաներու վրայով, բայց հոգեւոր զգայութիւններու՝ ըմբռնումը ներու՝ եւ գործողութիւններու նայելով, որոնք հոգեւորապէս կենդանի հոգի մը ունի՝ անգործ եւ մեռեալ է։ Խոլորովին զուրկ է Աստուած սիրելէն, եւ անոր օրէնքին հնազանդելէն։ Ինչպէս որ մեռած մարմինի մը մէջ բնական կեանք չ'կայ, անանկ ալ անոր մէջ հոգեւոր բարութիւն չ'կայ։ Աստուածային կեանքէ օտարացեալ է, (Եփես. դ. 18,) եւ այսպէս օտարացած՝ մեղայ սկզբունքին իշխանութեանը տակն է։ Որովհետեւ Աստուծոյ եւ անոր օրինացը նայելով ունեցած վիճակէն, որմէ ամէն գործքեր յառաջ կու գան, անոր ամենէն անմեղ եւ վարձու արժան գործքերը մեզապղծ են։ "Եմ բարշտաց մշակութիւնը մեղք է"։ Առակ. խա. 4։ Ամէն շունչ որ կը շնչէ, մեղքով կը շնչէ։ Յանթակայ է ամէն ատելի կրից — հպարտութեան՝ նախանձու՝ կամապաշտութեան՝ անձնասիրութեան։ Այս բաները չ'նորոգուած պտուղներն ամենէն աղէկին մէջն ալ կը գտնուին, երբոր ինքնիրեն ձգուած ըլլայ, որն որ եթէ նոյն ազդեցութիւններուն եւ փորձութիւններուն տակն ալ չընկնի՝ ներհադրելի փորձութեանց եւ ներգործութեանց տակը, ան ամէն չարութիւնները պիտի կատարէ՝ որոնք որ ամենաչար մեզաւոր մը կ'ընէ։ Պաթագաններու փոխոխութեամբ շատ անգամ այնպիսի բնութիւններ կը ստանայ մարդ, որ ամենեւին կամ նոյն անձը եւ կամ ուրիշները չեն յուսար։ Լրբոր մարգարէն Աղեքսէնդրոս թաղ թիչ բարբարոսութիւններ պիտի ընէ, Աղեքսէ սոսկումով եւ կեցաւ աս խորհրդէն։ "Ո՛ւ ծառադ ինչ շուն է, որ աս մեծ բանները ընէ"։ դ Թագ. բ. 13։ Նայէ վերջը ըրած բաները։ Լրբոր փորձուեցաւ, ճիշտ այնպիսի մէկը եղաւ՝ որ չէր կրնար հաւատալ թէ կրնայ ըլլալ։ Ընքան արդարասէր անձինք՝ պարա-

գանելուն փոխհատուցեամբը խարդախ կ'ըլլան: Որքան բարեկեցիկ անձինք՝ առաքինութեան եւ մինչեւ անգամ աստուածպաշտութեան կողմանէ, երբոր նոր պարագաներու մէջ կ'ինան, ամենագարշելի բնութեան տէր կ'ըլլան: Ընդհատներուն իրենց մէջն եղած չարութեանը վրայով ընդհանրապէս այսքան կոյր ըլլալուն պատճառը ասկէ է որ՝ այնպիսի կերպերով չեն փորձուիր որ յայտնուի ան չարութիւնը, եւ քանզի սրտերնին խաբեբայ է որ կը ծածկէ իրենցմէն մարդկային սրտին անհնարին չարութիւնը: Սակայն եթէ իրենց սրտին խորհրդները աստուածային օրինաց հետ բաղդատեն, եւ խղճմտանքին ձայնին մտիկ ընեն երբոր աս խորհրդներուն վրայ իր վճիռները կու տայ, ներսիդինին պիտի գտնեն ամենայն չարութեանց գոնէ սերմերը: Ու ասիկայ կը բացատրէ սա բանը, թէ ինչո՞ւ համար քրիստոնեայք՝ սրբութեան մէջ յառաջ գացած ըլլալնուն նկատմամբ ամենէն երեւելիները՝ զիրենք միշտ ամենամեծ մեղաւորաց կարգը կը դասեն. քանզի ան լուսոյն եւ ազդեցութեանցը նայելով՝ որոնց դէմ որ կը մեղանչեն, անոնց կը թուի թէ Աստուծոյ առջեւը իրենց չափ յանցաւոր եւ անարգ մէկը չ'կրնար ըլլալ: Ու որքան որ սրբութեան մէջ յառաջ երթան, այնքան խորին զգացում կ'ունենան մեղքի վրայ. քանզի՝ սրտին մէջ եղած մեղքին, եւ անոր զօրութեանն ու ներգործութեան գարշելութեանը վրայով ճանաչելու յառաջադիմութիւնը, միշտ աւելի շատ է՝ քանթէ անիկայ նուաճելը: Ի մարդոց մտքին ցնորքը՝ որոնք մարդկային բնութեան բարութեանը վրայ կը խօսին, ու կ'ըսեն թէ աշխարհիս մէջ չարիքէն առաւել բարութիւն կայ, ճշմարիտ բարութեան ինչ ըլլալը բոլորովին սխալ հասկընալնուն վրայ հիմնուած է:

Այսպիսի անձինք ուղիղ հայեցողութիւններ չունին Աստուծոյ վրայ, (Յովէ. խը. 5, 6,) կամ անոր օրէնքին վրայ, սրբութեան բնութեանը վրայ, կամ մեղքի տէր ըլլալուն վրայ. ինքզինքնին չեն գիտեր, եւ հետեւապէս բոլորովին սխալ են իրենց եւ այլոց սրտերուն վրայով ունեցած համարումներնուն մէջ: Ինչ որ բանին մէջ ալ, որ վարդապետութեան վրայ ունեցած զգացումներուն եւ բոլոր նիւթին վրայ իրենց ցուցուցած հայեցողութիւններով միայն անոր ճշմարտութիւնը օրինակաւ կը ցուցընեն: "Աչք ունին ու չեն տեսներ". եւ երբոր կրնան տեսնել, յայտնապէս կը ցուցընեն թէ գժկամակութիւն ունին տեսնելու: Ա՛ՀԸ մարտութեան լոյսը երբոր մարդկային սրտին մութ խոռոչները կը ծագէ, կը ցուցընէ թէ լեցուն են ամենայն պիղծ բաներով. եւ անոր համար է որ միշտ թշնամութեան զգացում մը կը յարուցանէ, վասն զի մարդիկ ճշմարտութեանը երեսին գալը չ'սիրելով, "Լուսաւորը լուսէն աւելի կը սիրեն": Յովհ. գ. 19—21:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ր

Ա՛ՐՊԷՍԻՆ ԱՂԱՆԱԼԱՆՈՒԱՆ ԸՊՀԱՅ ԱՂՒՆՈՒԸ ՀԱՒ ՈՒՆԵՑԱԾ ԿՊՈՒԿՈՒՆԸՆԸ, ԵՒ ԱՒԱԶՈՒԱՆ ԱՂՕՂՆԱՅԻՆ ՎՐԱՅ:

Նախընթաց Հատուածին մէջ մեր բոլոր սեռին բարոյական վիճակը ցուցուցինք որ մեղաց գերի է, եւ ճշմարիտ սրբութենէ զուրկ, եւ հետեւապէս եւ Աստուծոյ բարկութեանը տակը կորնչանման մէջ: Հիմայ պիտի քննենք ասկէ խիստ աղբալի իրողութեան պատճառը: Ինչո՞ւ համար ամէն մարդ այսպէս մեղաց իշխանութեանը տակը

եւ անոր ժամանակաւոր եւ յաւիտենական սոսկալի հետեւանքներուն ժամանակ է : Պիտի ըսե՞նք մենք ալ ոմանց պէս, թէ ինչպէս որ սրբութեան վճռակէն կրնաղ հրեշտակաց եւ մեր նախածնողաց օրինակը կը ցուցընէ թէ սուրբ էակները կրնայ ըլլալ որ մեղքի մէջ իյնան, անանկ ալ մարդոց յաջորդ սերունդներուն մեղանչականութիւնը՝ անոնց ազատ բարոյական ներգործողութեան իրաղութեամբը ըստ բաւականին կը մեկնուի : Կ'ըսեն թէ՝ սուրբ եւ բարոյական էակները կրնայ ըլլալ որ մեղանչեն, վասն որոյ կրնայ ըլլալ որ մարդիկ ալ մեղանչեն, եւ աս է ամէն աս նիւթին վրայ մեղի գիտնալ պէտք եղածը կամ գիտնալ կրցածնիս : Հայց խնդիրը սա է թէ՝ ինչի՞ն է աս բարոյական ներգործողութեան ձոյլ գործածութեանը մէջ եղած ամէն անհաւասարութիւնը : Ի՞նչու համար մեր սեռին բիւրաւորներէն ոչ մէկը՝ այսքան գարերու շրջանին մէջ, բնաւ ինք իրմէ բարոյական ներգործողութիւնը այնպէս չ'բանեցըներ ինչպէս որ պարտական է ընել, ինչպէս որ հրեշտակները կը բանեցընեն իրենց բարոյական ներգործողութիւնը, եւ ինչպէս որ Յաւուժոյ Հոգին կ'առաջնորդէ մարդոց որ իրենցը բանեցընեն : Այսր պատճառը անշուշտ սոսկ անոնց բարոյական ներգործողութեանը մէջ չէ :

Այլ եւս երկու ուրիշ ենթադրութիւն կը մնայ թէ՝ մարդոց մեղանչականութիւնը կամ անոնց պատճառ տալու ենք, կամ թէ անոնց ինքնիշխան յառաջ կու գայ : Առաջինը ոմանց կարծիքն է, որն որ մեծ նախանձով կը պաշտպանեն, բայց ուղղափառ կամ աւետարանական քրիստոնէից գաղափարը, միշտ երկրորդին կողմն է, եւ որն որ ամէնայն ալ բանաւորական ըսուած Եկեղեցական դրքերուն պարզ եւ զօրաւոր կերպով ցուցուցած վարդապետութիւնն է :

Ե. Բայց ինչ ըսել է՝ ազնիւ աս ենթադրութիւնը ըլլի՝ մարդ քանի՞ ըլնամբ կը հրաժնէ, կամ ըլի քանիսո՞ն է անոր հրաժնելը :

Ա. Պարզապէս սա ըսել կ'ուզենք թէ իրրեւ իր բնական ծննդեան արդիւնքը, անշուշտ մեղաւոր պիտի ըլլայ՝ երբոր բարոյական գործոց ընդունակ ըլլայ : Այսպէս, մարդուն վրայով կ'ըսենք թէ բնական է անոր տրամաբանել՝ խօսիլ՝ քալել՝ սիրել՝ եւ այլն, ոչ թէ ծնանին պէս աս բաները կ'ընէ, այլ քանի՛ որ կը մեծնայ՝ իրրեւ իր ծննդեան արդիւնքը, աս բաները պիտի ընէ : Ասոր սեռին բնութեանը միակերպ եւ ընդհանուր մէկ հանգամանքն է, պատշաճ պարագաներու մէջ աս բաները ընել : Ընանկ ալ՝ մարդուն բնութեանը նոյնչափ միօրինակ եւ ընդհանուր մէկ հանգամանքն է մեղանչել, քանի որ իրրեւ բարոյական էակ միտքը կը բացուի, եւ ուստի կրնանք ըսել թէ՝ ինչպէս որ խօսքը՝ տրամաբանութիւնը՝ քալելու եւ սիրելու ընդունակութիւնն ու տրամադրութիւնը բնական են մարդուն, անանկ ալ բնական է անոր մեղանչել : Ընչիներն բնական ըլլալուն ինչ ապացոյցներ ու նշաններ որ ունինք, երկրորդին համար ալ նոյն բաները ունինք : Ինչ ամէն մարդիկ կը տրամաբանեն, նոյնպէս ամէնն ալ կը մեղանչեն : Ինչ ամէն մարդիկ կը սկսին տրամաբանել բանական կարողութիւններն զարգանալ սկսածին պէս, նոյնպէս ամէնն ալ՝ երբոր բարոյական գործոց ընդունակ ըլլալ կը սկսին, աս ընդունակութեան զօրութեանը համեմատ, կը սկսին նաեւ մեղանչական տրամադրութիւններ եւ գործողութիւններ երեւան հանել : Հայց ինչպէս որ հիմայ ծանուցինք, երբոր կ'ըսենք թէ բնական է մարդուն մեղանչել, ըսել չէ՝ թէ խօսքը կամ տը-

բամաբանութիւնը՝ որոնք մարդս մարդ ընող ձիւրքեր են, ինչ մտօք որ բնական են, աս ալ ան նոյն մտօք է, կամ՝ ըսել չէ թէ մեղքը էական է մարդուն, անոր տրամաբանութեանն ու բարոյական ներգործողութեանը պէս։ Այս խօսքին միտքն այս է թէ՝ մեղք գործելու հակամիտութիւնը մարդուն մէջ հաստատեալ է, եւ ոչ թէ ստացեալ կամ արտաքուստ եկած է կրթութեամբ կամ լոկ չար օրինակներէ։ Այս մտօք՝ սուղը ենք բնական բառը՝ հասարակաբար բարոյական յատկութիւնք ըսուած բաներուն գործածել. ինչպէս որ երբ մէկու մը համար կ'ըսենք թէ բնական է անոր հպարտ կամ գոռոզ, բարձրամիտ կամ դիւրագրգիռ եւ անհամբեր, կամ անհաւան կամ ագահ ըլլալ. եւ ուրիշի մը համար կ'ըսենք թէ բնական է անոր հեզ կամ համբերող կամ ազնուաբարոյ է, կամ այլեւս ասոնց նման բաներ. միտքերնիս սա ըլլալով թէ՝ այնպիսի տրամադրութիւն մը ի ծնէ ունի, կամ թէ քանի որ իրրեւ բարոյական էակ կը զարգանայ՝ ան տրամադրութիւնն ալ անոր հետ մեկտեղ կ'երթայ։

բ. Ինական ապականութեան վարդապետութիւնը՝ կամ մարդուն բնութեանը մէջ մեղանչելու մէկ հակամիտութիւն մը ըլլալը ուրացողները, ընդհանրապէս մարդուն մեղանչականութիւնը օրինակի ներգործութեանը կու տան՝ որն որ անուրանալի չափազանց զօրութիւն ունի մարդուն բարոյական բնութեանը վրայ։ Այլ նոյն ինքն չար օրինակն ինչ է՝ ան է մեկնելու բանը։ Ինչէ՞ն է որ ամէն սերունդ իրմէ ետքը եկողին առջին այսպիսի չար օրինակներ կը դնէ։ Դարձեալ՝ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ աստուածապաշտ ծնողաց զաւակները, որոնց ծնողքը մեծ փութով չար օրինակներէն ետ կը պահեն, եւ աստուածապաշտութեան ու առաքինութեան մէջ եղած ամէն յանկուցիչ բաները առջեւնին կը դնեն, տակաւին բոլոր ուրիշ տղոց պէս չար կամիտութիւններ եւ տրամադրութիւններ կը ցուցընեն. եւ թէպէտ այսպիսի օրինակներու աղդեցութեամբը կրնայ ըլլալ որ առաքինական եւ աստուածապաշտական բնութիւն ստանան, բայց քաջայայտ ապացոյց կու տան թէ ան բնութիւնը վերստին ծնանող շնորհաց արդիւնք է. եւ թէ՝ անոր հետ մեկտեղ բարոյական անհաստատութիւն եւ մեղաց սկզբունք մը կայ ներսիդինին արմատացեալ։ Կանաւոր պատճառ ունինք սեպելու, թէ մեր նախածնողքը խնայնէն ետքը՝ զղջալով փրկարար օգնմութիւն գտան։ Այս վիճակին մէջ իրենց մեղքին վրայով կենդանի զգացում մը եւ զղջանք մը պահած պիտի ըլլան անշուշտ միաքերնուն մէջ, եւ աղէկ հոգ տարած պիտի ըլլան զաւակներնուն բարոյական կրթութեանը։ Անոնց անդրանիկ զաւակին աչքերուն առջեւը համայն աշխարհին մէջ անոր աղդեցութիւն ընելու օրինակ մը չկար. բայց միայն անոնց աստուածապաշտական օրինակը, որն որ յիրաւի անկատար բայց անկեղծ էր։ Այլ արդիւք ինչ էր։ Ան անդրանիկ զաւակը զոհ եղաւ ամենայն չար կրից, եւ մարդասպան սրտին ձեռքերը եղբօրը արեանը մէջ թաթխեց։ Պատնուած եղբայրը աստուածապաշտութեան պայծառ օրինակ մըն էր, բայց իր մեղաւոր ըլլալը գիտնալը՝ յայտնի է անոր սա գործքէն, որ զգաց թէ հարկաւոր է Աստուծոյ առջեւը երեւնալ քաւութեան արիւնով միայն երկրպագութիւն ընելով՝ եւ հաւատքով՝ որն որ առաքեալը կը գովէ, եւ որն որ գալու վրկիչին կը նայէր, եւ նորոգիչ շնորհաց պատուղն էր։ Աշխարհիս պատմութիւնը առաւել քարի օրինակաւ կը սկսի քան թէ չար, եթէ մարդիկ բնականապէս բարիէն առաւել չարին հակամիտեալ ըլլային

առաւել առաքինի պիտի ըլլային քան թէ մեղաւոր : եւ դեպի առաքինութեան կողմը եղած ծանրութիւնը առաւել եւս պիտի աճէր դարեր անցնելով , մինչեւ որ մեղքը բոլորովին վերնար : Հայց բանը ո՞րքան տարբեր է : Երբոր տասը սերունդներ մեկզմեկու ետեւէ եկան գացին , մարդիկ այնքան մեծապէս եւ ընդհանուր կերպով չար եղան որ՝ անօրէնութեան հեղեղը դադարեցընելուհամար , Աստուած մէկ հատիկ ընտանիքէն զատ բոլորը ջրոց երկրիս երեսէն ջրհեղեղով : Եւ դարձեալ՝ սա՞ բանը ինչպէս պիտի բացատրենք թէ՝ կենդանի եւ հաստատուն աստուածպաշտութեան բոլոր օրինակները ունեցող , որոնցմով Աստուածոյ շնորհքը եկեղեցւոյ պատմութիւնը զարդարեր է , Յիսուս Քրիստոս մարդը մեկզմէ առնելով , մարդկային սեռին մէջէն ոչ մէկ անձ մը կրնանք ցուցընել իբրեւ անմեղ : Ընշուշտ՝ թէ որ մարդուս սրտին մէջ բնածին հակամիտութիւն մը չըլլայ չարին՝ քան թէ բարիին , բանաւոր պիտի ըլլայ ակնկալել թէ գէթ ոմանք բարի օրինակներէ օրինակ պիտի առնեն եւ սուրբ ընթացքի մը մէջ յառաջ պիտի երթան : Ընդհակառակը հասկըցողութեան տէր մարդը չ՚կրնար չխմանալ թէ ուղիղը սխալէն՝ բարին չարէն առաւել ընտրելու ենք , եւ եթէ մարդուս սրտին մէջ հակամիտութիւն չըլլար դէպ ի չարին , անշուշտ բարին պիտի ընտրէինք երբոր տեսնէինք անիկայ : Հայց բանը այսպէս չէ : Ուսուցիչը տղոց վրայ մէկ միտում մը կը տեսնէ դէպ չարին դիւրաւ հակամիտելու , քանթէ բարի օրինակներով բարիին : Շատ օրինակները աւելի կ՚ապականեն , քանթէ բարի օրինակները բարելաւութեան կը տանին : Առաջինները աւելի դիւրին կը ներգործեն տղին : Ընոյնդէմ դնելու եւ հերքիներուն հետեւելու համար քանի պէտք է , որն որ տըղան չ՚բանեցըներ , հերքիներուն վերայ անհոգ ըլլալով ու առաջիններուն հետեւելով : Ուստի առաքինի բնաւորութիւն մը ստանալը՝ արիութեան տաժանելի եւ անդադար աշխատութեան գործ մըն է : Հայց ամենէն աշխատութիւն պէտք չէ տղայ մը գէշ ընելու համար : Թող տուր ինքիրեն , եւ ինքնին գէշ օրինակներու կը հետեւի : Խարի օրինակը մտքին հաւանութիւնը կը պահանջէ , բայց մէկ օրինակը անշուշտ առաւել հաճոյ է սրտին : Դարձեալ՝ աստուածապաշտ ծնողք եւ ուսուցիչք փորձով կը տեսնեն որ , որքան ալ որ սիրելի՝ հըներազանդ եւ բարի ըլլան իրենց զաւակները , երբոր գէպ ի իրենց Բարձրին ունեցած յարաբերութիւններնին ու պարտաւորութիւններնին հասկընալու չափ մեծնան , որքան սէր ալ որ ցուցընեն աս բաներուն մէջ ատեն ատեն , Ընոր բնութեանը եւ իրենց վրայ ուղեցած պահանջումներուն յայտնութիւնը՝ ան սէրն ու երախտագիտութիւնը չ՚քաշեր , որ եթէ առողջ եւ չ՚վնասուած բարոյական վիճակի մէջ ըլլային , ինքնայօժար պիտի նուիրեին աս բաները՝ Ընոր աս հանգամանքները տեսածնուն պէս : Խիստ ցաւալի կերպով յայտնի է աս բանը որ անոնց բարոյական կենաց կենդրոնը իրենց անձն է եւ ոչ թէ Աստուած : Սխալ կայ սա հետեւեալ իրողութեան մէջ ալ կ՚երեւնայ թէ

գ . Որքան կանուխ ալ որ մէկ տըղայ մը նորոգուի եւ սրբուի , որքան որ օրինակ ունենք բացատրելու , միշտ մէկ հակամիտութիւն մը կ՚զգայ նեղսիրտին սրբութեան ճամբաներէն հեռանալու՝ որն որ մեղքի մէջ կը տանի զինքը : Տղոց նեղսիրտին գոնէ պատերազմի պէս մէկ բան մը կայ , որուն փորձը քրիստոնէական կենաց ընթացքի մը մէջ մտնելէն առաջ աւելի երկար ատեն մեղքի մէջ մեծցածները առած են , մէկ պատերազմ մը որ ոչ

միայն փորձութեան եւ զգայարանաց եւ մեղսալից ունակութիւններու դէպ բուն հետ, այլ սկզբնական խորհրդատ հակամիտութիւններու եւ կիրքերու հետ, եւ ան ալ չէ թէ դէպ ի Աստուծոյ կողմը հակելով, այլ բնականապէս մի միայն եւ շահունակ դէպ ի իր անձին։

դ. Արդեօք մէջ մեղանչելու մէկ բնական հակամիտութիւն մը ըլլալը այնքան ընդհանուր կերպով ճանչցուած եւ ամենուն փորձն առած բան է, որ հեթանոս փիլիսոփաները անգամ խոստովանած ու վրան ազդացած են։ Պղատոն Սոկրատայ վրայով կ'ըսէ թէ մարդկային բնութեան ապականութեանը վրայ այնպիսի տպաւորութիւններ ունէր մտքին մէջ, որ կը յուսահատէր անոր ի՛նչութենէ մարդկային գիտութ կամ արուեստիւ վերնալուն վրայ։ Պղատոնի՝ Ըրիստոտելի՝ Կիկերոնի՝ Սենեկայ եւ այլոց գրութիւնները լեցուն են այսպիսի խօսքերով։ Ըրիստոտել աս ապականութեանը վրայ խօսելով "ընդածին" (συγγενές) կը կոչէ. Կիկերոն "բնածին" կը կոչէ, եւ Պղատոն ալ կ'ըսէ թէ "տղաք ի բնէ (φύσει) բարի չեն. վասն զի թէ որ ըլլային", կ'ըսէ հեդնական կերպով մը, "հարկաւոր պիտի ըլլար միայն փակել զանոնք մէկ տեղ մը՝ բարի պահելու համար"։ Խորհրդովին մեծ ժեց աս գաղափարը՝ թէ մարդ միայն կրթութեամբ չար կ'ըլլայ. կամ լոկ չար օրինակներու հետեւելով [1];

ե. Մեկը չ'տարակուսիր աշխարհիս մէջ ծնած ո'րեւիցէ մանուկը տեղու մը համար, որ եթէ բաւական մեծնալու ըլլայ՝ մեղաւոր մը պիտի ըլլայ։ Կրնանք կանխատեսութիւն ընել բացարձակ ստուգութեամբ թէ այսպէս պիտի ըլլայ։ Դարձեալ՝ բարոյական զգացմանց որոշ յայտնութիւններ վրանին տեսածնուս պէս, կը գտնենք որ չար զգացմանց ենթակայ են եղեր. ոչ միայն ան զգացումներուն՝ որոնք կենդանական ախորժակաց զործողութենէն յառաջ կու գան, բայց աւելի եւս մաքուր կերպով հոգեւոր եղածներուն ալ. ինչպէս չարակնութիւն՝ նախանձ՝ բարկութիւն՝ վրէժխնդրութիւն՝ սնափառութիւն՝ կամապաշտութիւն՝ անձնասիրութիւն։ Այս եօթինեներէն մէկ քանին տղոց վրայ որոշ կերպով կրնայ տեսնուիլ մինչեւ անգամ խօսելու կամ քալելու կարող ըլլալնէն բաւական ժամանակ առաջ։ Այնթէ շատ մը տղաք ծնած րոպէէն առանձին պահուին որ երբէք մարդկային էակ մը չ'տեսնեն, այլ միայն մէկզմէկ եւ ամենէն աստուածապաշտ ու աղնիւ սնուցիչը որ երբէք եղած է, ո՞վ կրնայ տարակուսիլ որ անոնք քանի որ մեծնան՝ չար կիրքեր պիտի չծնանին ներսիդինին որ իրենց ընկերութեանը խաղաղութիւնը պիտի խռովեն եւ անոր գեղեցկութիւնը աղտեղեն։ Տղու մը առջեւ ամէն ժամանակ կարելի եղած ամենալաւ օրինակներ դի'ր, եւ թող տուր անիկայ որ ամէն բանի մէջ իր ուղած ճամբան բռնէ՝ առանց սանձահարելու կրթութեան ձեռօք, եւ պիտի տեսնես որ անոր ճամբան անառակ ճամբայ է։ Թող առաքինութեան մէջ ամենէն երեւելի եղած ընտանիք մը որ կրնաս երեւակայել, մեկ մանուկ մը ունենայ՝ որն որ մատաղ մանուկ մը ունենայ՝ որն որ շատ զգուշութեամբ հոն պահուի, թող տեսնայ առաքինական զգացման ամենայն քաղցրութիւնը եւ անոր իգործ դրուիլը, եւ սակ ի զատ օրինակ չ'տեսնէ. բայց թող կատարելութիւն չ'բանեցընէն տղուն վրայ, թող թոյլ տան որ ամէն բաղձանքները կատարէ, թող ամէն բանի մէջ ուզած ճամբան բռնէ. ո՞վ կը տարակուսի թէ ան տղան իր կամքը կա-

[1] Տես Knapp's Theology, Vol. II, pp. 15—17։

տարելու համար մէկ հաստատուն կա-
մակորութիւն մը պիտի չ'ստանայ ,
ոչ միայն իր մասնաւոր բաղձացած բա-
նը ձեռք ձգելու համար , այլ շատ
անգամ լոկ իր կամքը յագեցընելու
համար , եւ տանը մէջ ամենուն վրայ
բռնաւոր մը պիտի ըլլայ : Ոչ մէկ
կամքը յագեցընելը հրեշտակները եր-
կինքէն՝ եւ Եդեմն ու Եւան ալ
Դրախտէն դուրս ձգեց : Անդքին
սկզբնական եւ էական սկզբունքը կըր-
նանք սեպել անիկայ : Մէկ բոյս մըն
է որ մարդկային սրտին վրայ ինքնին
կը բուսնի : Ուրիշ կրթութեամբ եւ
ուսուցոյ շնորհօքը չ'նուաճի , յա-
փեան յաւուրց կ'երթայ նոր ոյժ եւ
զօրութիւն ստանալով :

Զ . Այրեալ փոքր մանկանց բնա-
կան յատկութիւնները քաղցր են մեր
աչքերուն : Շ իտակ է մեր ըսածը
անոնց անմեղութեանը վրայով՝ բաղ-
դատելով մեծ տարիքի մէջ գործուած
մեղքերուն հետ : Անոնց դիւրամար-
զութիւնը՝ հեզահամբոյր բնութիւնը՝
պարզմտութիւնը՝ այլոց վրայ ունեցած
վստահ ապաւինութիւնին , զանոնք
յարմար առարկայ մը կ'ընեն ան բաղ-
դատութեանը որ մեր Փրկիչը ըրաւ ,
երբոր աս յայտնութիւններուն ակ-
նարկելով ըսաւ , "Թէ որ դարձի չը-
գաք եւ տղոց պէս չըլլաք , երկինից
թագաւորութիւնը բնաւ պիտի չ'մըտ-
նէք" : Մտթ . ԺԸ . 3 : Սակայն ա-
սիկայ անոնց սրբութիւնը չ'ցուցըներ :
Մրիկայ կատարելապէս համաձայն
կու գայ մեղաց յառաջմանէ հակամի-
տութիւն մը ունենալու իրաւունքը ,
այսինքն՝ անկեալ ապականեալ բնու-
թիւն մը ունենալուն , Աստուածային
կեանքէ օտարացած , եւ իր յաժառա-
թիւնները անկէ հեռացած :

է . Վասն որոյ առանց Սուրբ Կըր-
քին վկայութիւնը նայելու , իրաւու-
թիւններէն ստիպուած ենք հաս-
տատել՝ որ չէ թէ ան պարագանե-
րուն մէջ որոնց մէջ որ մարդիկ գըր-
ուած են , այլ անոնց բարոյական
բնութեանը մէջ պատճառ մը կայ ա-
նոնց առհասարակ մեղանչական ըլլալ-
նուն՝ բարոյական ներգործականու-
թիւններնուն սկիզբէն : Հիմա հա-
մառօտ կերպով մը Սուրբ Կրոց աս
նիւթին վրայով ըսածները պիտի
նայինք :

1 . Դիտելու առաջին բանը աս է
թէ Պօղոս առաքեալը յայտնապէս կ'ը-
սէ որ մարդկի "է քնէ" ձեղա-որ են :
Եփես . բ . 3 : Ան գաղափարին հա-
կառակ եղողները կը վիճին թէ՝ հոն
գործածուած փնջեւ բառը , երկրոր-
դական նշանակութեամբ գործածուած
է , ու բնութիւն եղած սովորութիւն
կը ցուցընէ : Մայց ասոր պատասխան
կրնանք սա յառաջ բերել թէ ան բա-
ռը շատ տեղ բնութեան նշանակու-
թիւնով գործածած են հեղինակ սե-
պուած գրիչները , որոնց տիրապէս աս
անունը տրուած է . եւ եթէ առաք-
եալը ան գաղափարը տալ կ'ուզէր՝
միայն աս բառը կայ նոյն միտքը
առնող : Տես նաեւ բնագրին մէջ
ա Կորնթ . բ . 14 : եւ ժե . 46 :

2 . Ադարձուն իբրեւ մարդ մեղաւոր
սեպուելէն աս գաղափարը կ'իմաց-
ուի՝ թէ իր բարոյական գործադրելու
ընդունակութիւնը կ'ոչնչանայ : "Ադարձուն սրտին խորհուրդը իր մանկութենէն" — բա-
րոյական յատկութիւն ունեցող խոր-
հուրդ ունենալ սկսած ժամանակէն
— "չար է" :

3 . Ադպտու վերջապէս ձնանելէն
առաջ անհնացած քնութիւնը , "հինն մարդ"
կ'ըսուի . կամ ան բնութիւնը կը կոչ-
ուի՝ որ սկզբնապէս եւ առհասարակ
մարդուն կը վերաբերի՝ մինչեւ որ Ա-
ստուծոյ Հոգիովը փոխուի : Առաջին կամ
բնական ծննդեան մարդը մէկդի հան-
ելու է . եւ "նոր մարդ" մը հագ-
նելու է մէկ կամ երկրորդ նոր ծնունդ-
ով մը , սրբութեան հասնելու հա-
մար : Եփես . դ . 22—24 :

4 . Ան՝ որ փրկիչը վերստին ծնընդեան հարկաւորութիւնը ցուցուցած ժամանակը ուղղակի սա հիմանը վրայ հաստատեց թէ Ն՛ի քաղաքական քնութիւնն մը կայ կերպ- տարբերութեան մէջ, որն որ անյարմար է երկնքին : "Արմինէն ծնածը մարմին է , ու Հոգիէն ծնածը հոգի" : 1 Արմինը հոս Աւրբ Հոգիին ստեղծած բնութեանը իրրեւ ուղղակի հակառակը գրուած է : Մինչ Հոգիէն նորէն ծնանելով կըրնանք սուրբ ըլլալ , վասն զի մարմինէն ծնանելով մարմին կ'ըլլանք , կամ թէ մեղանչական սերունդէ մը ծնանելով անսուրբ կ'ըլլանք : Մէկ մարգու մը մէջ սրբութիւն կամ ճշմարիտ բարոյական բարութիւն չ'կայ , մինչեւ որ նորոգուի :

5 . Սոքրէ Վարչին շատ սիրէր պեղծութիւնն ու սոսկ կը համեմատէին : Յովը կը հարցընէ թէ "Ընդմանուրէն ո՞վ կրնայ մաքուր հանել : Արդը ի՞նչ է՝ որ մաքուր ըլլայ , ու կնիկէ ծնածը՝ որ արդարանայ : Կնիկէ ծնածը ի՞նչպէս կրնայ մաքուր ըլլալ" : Յովբ . ԺԵ . 4 : ԺԵ . 14 : ԻԵ . 4 : Նե Վաւիթ կը գոչէ , "Ես ահ անօրէնութիւնով ծնայ , ու իմ մայրս մեղքով յղացաւ զիս" : Սաղ . ԾԱ . 5 : Վաւիթ խոնարհ խոստովանութիւն մը կ'ընէր հոս իր ծանր յանցանքներուն վրայ : Խղճմտանքին անտեղի բան մը պիտի ըլլար թէ իր մօրը մէկ գեշութիւնը ակնարկէր՝ թէ որ անանկ բան մը կար , ինչպէս որ ոմանք կ'ըսեն թէ ան ըսել կ'ուզէ հոս . որուն վրայով ամենաթեթեւ ապացոյց մը չունինք , եւ որն որ գլխովին անհաւանական է : Ոչ , հոս բուն իր մեղանչականութեանը վրայ կ'ողբայ , եւ իր ապաշնչական խոստովանութեանը մէջ նոյն իսկ իր բարոյական գոյութեանը սկիզբը մէկ կը բերէ , իրրեւ ան կ'ըսէ՝ որմէ ըսկսեց մեղանչել : Տես նաեւ Սաղ . ԾԱ . 3 : Լամայ . խղ . 8 : Լրէմ . լԱ . 30 : Լրեղէ . ԺԶ . 4 , 5 : Ըսայ . իԲ . 15 :

1 . Ո՞վ կրնայ գտնել ան մարդկայնին քնութեան ապականութիւնը կամ մարդոց մէջ մեղք գործելը- հակառակութիւնն մը ըլլալուն Աիկընութեանը նկատմամբ :

ա . Սիրկայ Ստուածաշնչին մէջ յայտնապէս եւ լիովին որոշուած է : Պօղոս Առաքեալ Հռոմ . ե . 12— 19 կ'ըսէ թէ ամէնայ Ադամայ մեղքը Ադամին աշխարհ մտաւ , եւ իրր անոր արդիւնքը բոլոր իր սերունդները մեղքի մէջ ինկան եւ մահուան ենթակայ եղան : Առաքեալը մէկ բաղդատութիւն մը կը դնէ Ադամայ եւ Քրիստոսի՝ եւ մեկնի յանցանացը ու միւսին հնազանդութեանը հետեւութիւններուն մէջ տեղը : Առաջինը իրրեւ քաջածանօթ եւ ընդունուած իրողութիւն կը սեպէ , եւ մէջ կը բերէ երկրորդը բացատրելու համար : "Մէկ մարդուն անհնազանդութիւնովը շատերը մեռաւ եղան" : "Մէկուն յանցանքովը (կամ յաւէտ մէկ յանցանքով) բոլոր մարդոց դատապարտութեան վճիռ եղաւ" : (Նե . 18 , 19 :) Ադամ մարդկային կենաց աղբիւրն էր : Նոր ստեղծուած ժամանակը մարդկային բնութիւնը գոյ եղաւ միայն անոր մէջ : Աստուածային սահմանադրութեամբ որոշուեցաւ որ մարդկային սեռը կայ ըլլայ ոչ իրեւ հատաքուռն մկկզմկկու չ'կապակցած շամանդաղներու , այլ իրրեւ մէկ մարմինի անդամներ , մէկ հատասակ բնութիւն եւ կեանք ունեցող : Ադամ ինչպէս որ էր , իր սերունդն

1 Տես σάρξ բառը Robinson's Lexicon ին մէջ . նաեւ ψυχὴ եւ ψυχικὸς բառերն ալ . եւ Knapp's Theology, Vol. II Note, pp. 57 — 62 : Նաեւ ասոր դէմ տես հոս 188 :

ալ այնպէս պիտի ըլլար : Երբոր ան փորձին մէջ գրուեցաւ , ոչ միայն իր ապառնի վիճակը անոր ելքէն կախում ունէր , այլ իր սերունդը ինչ վիճակի մէջ որ աշխարհ պիտի մտնէր՝ ան ալ անկէ կախում ունէր : Երբոր ինքն ինկաւ , հոգին ալ մեղաց գերի եղաւ : Պատմութեան սկզբունքը՝ մինչեւ հիմա անոր մէջ թագաւորող հնազանդութեան սկզբունքին տեղը բռնեց : Անոր հոգւոյն կեդրոնը այլ եւս Աստուած չէր՝ այլ անոր անձը : Անոր հակամիտութիւնը այլ եւս դէպ ի երկինք չէր՝ այլ դէպ ի երկիր : Անէպատ չ'կրնար ընդուն ան կարողութիւնները որոնք էական էին անոր իրրեւ մարդ՝ եւ որոնք անհրաժեշտ բարոյական պատասխանատու էակ կ'ընէին , բայց երբոր ան կապը խզեցաւ՝ որ զանիկայ իր Արարչին հետ բարոյական միութեան մէջ կապած էր , եւ կամաւ մեղքն ընտրեցաւ համար Աստուծոյ բնակարանը ըլլալէն զրկուեցաւ՝ որովհետեւ իր բարոյական ազնուութեանը հաստատութիւնը կախում ունէր , իր կարողութիւններուն գործողութիւնը խանգարուեցաւ եւ տգէտնուաղեղ : Նախկին արգասաւորութիւնը կորսնցնելովը իր բնութեանը մէկ հանգամանքը եղաւ մեղանչելու հակամիտութիւնը , որն որ Սուրբ Գրքին ոճովը գերութիւն կրնանք կոչել : Աստուածային սահմանադրութեամբ մը Ադամ իր փորձի վիճակին մէջ ոչ միայն իրեն համար՝ այլ իր սերունդներուն համար ալ գործել սահմանեալ էր , անանկ որ անոր արդարութեան մէջ հաստատուն կենալովը կամ մեղքի մէջ կ'ինալովը պիտի որոշուէր , թէ արդեօք անոնք իրենց գոյութիւնը նոյն բարոյական վիճակին եւ յաջող պարագաներուն մէջ պիտի սկսի՞ն՝ որոնց մէջ որ ան սկսեց , կամ թէ անոր մէջ եղած մարդկային բնութեանը վրայ յանցանք գործելովը՝ գայթք պակասութիւնովը եւ հակամիտութիւնովը պիտի սկսին , հանդերձ տառապանաց ենթակայ ըլլալով՝ որն որ մեղաւորաց արդար հատուցումն է : Ադամ ինկաւ , եւ ինկալովը "մահը եւ բոլոր մեր թշուառութիւնները աշխարհ բերաւ" : Իր սերունդը , ինչպէս որ Աովսէս մանաւանդ կերպով կը յիշէ , "ըստ նմանութեամբը ըստ պատկերին պէս" ծնաւ , (Ծննդ . ե . 3 ,) ան նմանութեանը կամ պատկերին պէս , որ բուն իրն էր , այսինքն բուն իրեն ձեռք ձգածին եւ ոչ թէ Աստուծոյ պատկերին կամ նմանութեանը պէս՝ որով ինքն ստեղծուեցաւ : Ահ ասկէ խօսքին ճշմարիտ նշանակութիւնը եւ ոչ թէ ինչպէս որ ոմանք կը պնդեն թէ Ադամ այնպիսի զաւակներ ծնաւ , որոնք իրեն նման մարդկային էակներ էին ըսել կ'ուզէ՝ այնքան յայտնի է որ փաստ յառաջ բերել հարկ չէ : Ինչ շարժառիթ կրնար ունենալ Աովսէս այնքան աղտու կերպով սուտ սա իրողութիւնը հաստատելու թէ Աբէթ մարդ էր եւ ոչ թէ կենդանեացց մէկ ուրիշ տեսակէն :

Բ . Ահ Ադամ փորձի մէջ գըտուեցաւ ոչ միայն անհատաբար իրեն համար , այլ իբր հասարակաց տեղն ալ , այսինքն՝ իր մէջ եղած սեռին իբր գլուխն ալ . այս պատճառաւ ըլլալը կ'երեւայ նաեւ անոր վրայ եղած պատուիրէն , որն որ գէթ քանի մը բաներու մէջ վերաբերութիւն ունէր անոր սերունդին ալ : Ապայի վրայ կատարած մանաւանդ դատաստանը յանցանքին մէջ իր ունեցած բաժինին համար , անուրանալի կերպով ինչպէս որ իրեն՝ անանկ ալ բոլոր իր աղէկներուն կը վերաբերի : Ադամին ըսուեցաւ՝ "Երկիրը քու պատճառովդ անիծեալ ըլլայ . կենացդ բոլոր օրերուն մէջ նեղութիւնով ուտես անկէ : Նաեւ փուշ ու տատասկ բուսցունէ քեզի , . . . : Երեսիդ քրտինքովը ուտես հացդ , մինչեւ հող դառնաս ,

քանզի անկէ առնուեցար . ինչու որ հող էիր դուն , եւ հող պիտի դառնաս" : Յովհ . գ . 17 — 19 : ա Տիմ . բ . 11 — 15 : Երկիրը անիծուեցաւ , եւ Ադամայ սերունդին բաժինն եղաւ տառապանք՝ արտմուելիւն՝ եւ մահկանացուելիւն , ա նոնց գոյութեան գալէն առաջ : Ադամայ որդւոյը իւրաքանչիւրը՝ իր նախահօրը ունեցած յարաբերութեանը համար , աշխարհ կու գայ ցաւ եւ կենաց ամենայն բնական հիւանդութիւնները ժառանգելու եւ մահուան ենթակայ ըլլալու : Ասիկայ ոչ միայն ներգործական յանցանք գործողին բաժինն է , այլ մատաղ մանուկին ալ՝ առաջին շունչը առնել սկսածնին պէս , եւ չար կամ բարի բան մը ընելէն առաջ : Այրածին մանուկը ենթակայ է ցաւի եւ մահուան խիստ աղետալի կերպով՝ որ երբէք մարդոց պատահած է : Ըս անուրանալի իրողութեանը համար մեկ պատճառ մը ըլլալու է , եւ ա ս պատճառը՝ Պօղոս առաքեալ համաձայն Մովսէսի՝ Ադամայ մեղքը կը դնէ :

Գ . Կ՚ըսեն թէ առաջին դատակնիքին մէջ պարունակեալ ժամանակաւոր չարիքները միմիայն իբրեւ օրհնութիւն մարգկային սեռին վրայ դրուեցան : Հապց ի՞նչպէս օրհնութիւն կրնան սեպուիլ անոնք , թէ որ համայն սեռը խորսի խորտակելիք չ՚սեպուի : Կատարեալ սուրբ էակներու վրայ նեղութիւն չ՚երեւիր իբրեւ օրհնութիւն : Հապց Ադամայ վրայ կարդացուած դատակնիքին եւ Յովհ . ե ին մէջի մանուկներու հետ եղած չարիքները ոչ իբրեւ ողջմտութիւն՝ այլ իբրեւ դատապարտութեան վճռոյ մը պատիժը ցուցուած են :

Գ . Թէ Ադամ իր փորձութեանն ու անկմանը մէջ ոչ միայն անհատաբար գործեց՝ այլ իբրեւ սեռի մը գլուխը իր սեռին համար ալ , յայտնի է նաեւ առաքելոյն Յովհ . ե . եւ ա Կորնթ . ժե . 21 , 22 . 45 — 49 ին մէջ Ադամայ եւ Քրիստոսի վրայ ընելիք բաղդատութիւնէն : Ադամը Քրիստոսի օրինակը կամ կազապարը կը կոչէ առ նախատմամբ : Յովհ . ե . 14 : Ինչպէս որ Քրիստոսով արդարութիւն եւ սրբութիւն եղաւ , անանկ ալ Ադամով մեղք եւ դատապարտութիւն եղաւ . ինչպէս Քրիստոսով յարութիւն անանկ ալ Ադամով մահ եղաւ : Քրիստոսի գործած արդարութիւնը իրեն համար չէր , այլ անոնց համար էր՝ որոնց համար որ գործեց եւ չարչարանք քաշեց : Ընանկ ալ Ադամայ մեղքը միայն իրը չէր , այլ իր սերունդին ալ յարաբերութիւն ունէր : Հարկաւոր չէ հասկընալ Թէ առաքեալը հաւասարութիւնը կը տանի մինչեւ ան կերպին վրայ ալ՝ որով արդիւնքները յառաջ կու գան . հաւասարութիւնը յայտնապէս արդեանցը նայելով է , բայց սա կէտը կը հաստատէ որ Ադամով ամենուն վրայ մեղք եւ դատապարտութիւն եկաւ : Ադամ եւ Քրիստոս համեմատաբար իբրեւ առաջին եւ վերջին մարդը դրուած են , մէկով բոլորը սեռը ինկաւ , միսով կանգնեցաւ : "Առջի մարդը երկիրէն էր՝ հողեղէն" , եւ վասն որոյ ամէնն ալ հողեղէն են իրենք . "ինչպէս հողեղէնը էր , անանկ ալ մենք հողեղէնք" : "Երկրորդ մարդը Տէրն է երկինքէն" , եւ վասն որոյ մենք ալ կապուած ենք անոր երկնաւորապէս : "Ու ինչպէս հողեղէնին կերպարանքը որ հագեր ենք , առաջին (Ադամին հետ կապակցութիւն ունենալնուս համար ,) մենք (որ կենդանացանք երկրորդ Ադամին ձեռքը) երկնաւորին կերպարանքն ալ պիտի հագնինք" :

Ե . Աղբի ընդարձակ եւ ժառանգական հակամիտութիւն մը ունենալու , եւ Ադամայ անկմանը պատճառը նեղութեանց ենթակայ ըլլալու

այսպէս բացատրեալ իրողութիւնը, Աստուածաբանութեան մէջ սովորաբար Անբնական Ծագ բառով կը ցուցուի — այնպիսի բառ մը՝ որ թերեւս շատ բարեբաղդաբար ընտրեալ չէ, բայց դիւրաւ կրնանք գործածել՝ եթէ բաւմնհոգութեամբ աչքերնուս առջեւը պահենք անոր տուած նշանակութիւնը։ Ամենք աս բառին մեր վերը ըսածէն աւելի միտքմը կ'ուզեն տալ՝ իբր Եկանապէս վարդապետութեանը վերաբերեալ. բայց կրնանք հարցընել թէ ան մէջ բերուած յաւելուածոյ կէտերը յաւէտ ան փիլիսոփայութեանը չե՞ն վերաբերիր՝ քան թէ վարդապետութեանը, որոնցմով վարդապետութիւնը կը բացատրենք, եւ որոնց լուսովը անոր վրայ կը նայինք։

Ը. Ասորը Վրքին օրեւիցէ մէկ ուրիշ վարդապետական մասին վրայ եղածներէն շատ աւելի տարբեր տարբեր մեկնութիւններ եղած է Հռոմ. ե. 12 — 21ին վրայ. ոչ թէ անոր համար որ դժուարութիւն կայ առաքելոյն հաստատած գլխաւոր նիւթոց վրայ համաձայնելու, (քանզի ասոնք յայտնի են,) այլ քանզի տարբերութիւն կայ մեկնիչներուն մէջ ան նշանակին վրայով՝ որով աս իրողութեանց վրայ նայելու ենք։ Այսպէս՝ տարակոյս չկրնար ըլլալ ասոր վրայ որ առաքեալը կը ցուցընէ, թէ Ադամայ մեղքը անոր սերունդին բարոյական վիճակին հետ սերտ կապակցութիւն ունի։

Է. Այլ աս իրողութիւնը ինչպէս եւ պատահելոյ է. Ադամայ եւ անոր սերունդին մէջ իրական անձնական նոյնութեան մը սկզբունքին վրայ՝ որպէս թէ անոր գործքը ճշմարտապէս եւ յատկապէս անոնց գործքն ալ ըլլայ, ինչպէս որ ոմանք կը սեպեն. կամ թէ անոր եւ անոնց մէջ տեղը հաստատուած բուն օրինի մը սկզբունքին վրայ՝ որպէս թէ անոր մէջ առանց անձնական մասնակցութիւն ունենալու՝ բուն օրինի կապուած ըլլան անոր հետ, ինչպէս որ ուրիշները կ'ըսեն. կամ թէ սա ընդհանուր սկզբունքին վրայ՝ թէ նմանն ընդ նմանն յառաջ բերէ, ինչպէս որ ուրիշները կը պնդեն. կամ թէ սա հիմանը վրայ՝ թէ բոլոր սերը մէկ կենդանի կազմած մը՝ ծառ մըն է, եւ Ադամ իբրեւ անոր արմատը ճիւղերուն բարոյական կեանք տուաւ, որն որ անոնց ինչ ըլլալն ու բնութիւնը կ'որոշէ, ինչպէս ուրիշներն ալ աս բացատրութիւնը նախապատիւ կը սեպեն. ասոնք այնպիսի խնդիրներ են՝ որոնց վրայով մեկնիչները մկկմկկ կը տարբերին, եւ աս իրենց տարբերութիւնը Պօղոսի խօսքերուն մեկնութեանը վրայ կը հասցընեն։ Այլ ստուգիւ աս կէտերուն վրայով Պօղոս ուղղակի բան մը չ'խօսիր, եւ ոչ ալ Աստուածաշնչին մէջ մէկ տեղ մը իսկապէս հաստատեալ բան մը կը գտնենք անոնց վրայով։ Ասոնք եւ ասոնց նման ուրիշ կէտերը կրնանք սեպել թէ վարդապետութեան տեսութեանը կամ եղանակին եւ ոչ թէ էութեանը կը վերաբերին։

Ը. Վարդապետութեան Էական մասը սա է թէ մարդկային բնութիւնը ապականեալ է, այսինքն՝ թէ մարդը փոխանակ ուղիղ ըլլալու՝ ինչպէս որ էր երբոր Արարչին ձեռքէն ելաւ, (Ժող. է. 29,) հիմայ ան բանը ունի իր բնութեանը վերաբերեալ, որ իրեւ արդիւնք ստոյգ կ'ընէ թէ իր բարոյական գոյութեան սկսելէն պիտի մեղանչէ եւ հետեւապէս Աստուծոյ սուրբ օրէնքին անէծքին տակը ինայ. եւ թէ աս իրողութեան պատճառը մեր եւ Ադամայ մէջ տեղը եղած կապակցութիւնն է։ Ահիդ աս է ինչ որ առաքեալը կը հաստատէ, եւ չենք հասկընար թէ անոր փաստը հարկաւ ասկէ առաւել բան կը պահանջէ։ Անդր կ'ըսէ թէ "մէկ մարդուն անհնազանդութիւնովը շատերը

(բոլոր սեռը) մեղաւոր եղան", բայց իբրեւ անոր մեղքին հետեւութիւնը մեղաւոր ըլլալու մտօք մեղաւոր եղան, կամ թէ անոր մեղացը տէր ըլլալու մտօք, կամ անոր մեղքին պատճառ ռնալվը իբրեւ մեղաւորներ սեպուելու եւ վարուելու մտօք՝ առանց անձնական ապականութեանը նայելու, կամ թէ ներգործական մեղք ունենալէն առաջ անձնական ապականութիւն ունենալուն համար իբրեւ մեղաւոր սեպուելու եւ վարուելու մտօք եղան, առաքեալը չ'սահմաներ, եւ մենք որոշելու ենք Աստուծոյ խօսքին ուրիշ մասերուն տրուածին եւ Աստուծոյ իր արարածներուն վրայ բանեցուցած կառավարութեանը սկզբունքներուն վրայով գիտցածներնուս նայելով։ Կը հաստատէ նաեւս թէ "մէկ մարդուն յանցանքովը բոլոր մարդոց դատապարտութեան վճիռ եղաւ", բայց արդեօք ասով պարզապէս ըսել կ'ուզէ թէ Ադամ ամէն մարդ դատապարտութեան տակ ձգեց անոնց մեղքի մէջ ինկնալուն պատճառ ըլլալով, եւ ասանկով դատապարտութեան տակ ինկնուն, կամ թէ մարդիկ անոր մեղացը համար դատապարտուեցան, առաքեալը չ'յայտներ։ Ընսեր թէ Ադամէ մեղքին համար դատապարտեալ ենք, այլ կ'ըսէ թէ Ադամով՝ այսինքն Ադամին միջոցովը մարդիկ դատապարտութեան տակ ինկան, ինչպէս որ անով կամ անոր միջոցովը մեղաւոր եղան։ Անհուան ընդհանրութիւնը իբրեւ անժխտելի փաստ մը յառաջ կը բերէ առաքեալը թէ ամէն բարոյական հանգամանքներ ունեցողները մեղաւոր են։ Բայց արդեօք ան մահը՝ որուն երախայք ենթակայ են բարոյական ներգործողութեան սկսելնէն ալ առաջ, ճիշտ եւ յատուկ մտօքը պատիժ սեպուելո՞ւ է անոնց, կամ թէ միայն հասարակ եւ երկրորդական մտօք, (ինչպէս երբոր տղայ մը մանկակից կ'ըլլայ մէկ յանցանքի մը հետեւութեանցը, որոնք ճշդիւ պատիժ են հօրը որ յանցանքը գործողն է՝ բայց ոչ թէ տղին, թէպէտ սովորաբար անոր ալ պատիժ կ'ըսուի,) ասիկայ մէկ խնդիր մըն է որուն վրայով ամէն մարդ կրնայ տարբեր տարբեր կարծիք ունենալ առանց սկզբնական մեղաց վարդապետութեանը էական մասին դպչելու։ Մեղքին պատճառաւն է որ երախայք կը մեռնին։ Թէ անոնք կապակցութիւն չունենային մեղանչական սեռի մը հետ եւ ապականեալ բնութիւն չունենային, մահուան ենթակայ չ'պիտի ըլլային։ Ամէնք ալ վճռեցին մանկանց ներողութիւններու եւ մահուան ենթակայ ըլլալուն վրայով սա ենթադրութիւնը ընելով թէ հեւելօք հատուցում պիտի առնեն անոնք հանդերձեալ աշխարհին մէջ։ Բայց կրնանք հարցընել թէ՝ ինչո՞ւ համար կարծեցեալ հատուցմանը համար ներողութիւն պիտի կրնին։ Հատուցումը ինչո՞ւ համար առանց ներողութեան չ'պիտի տրուի։ Արդիւնքին մէջ վերակրութիւն պիտի ըլլայ հատուցում առնելու համար։ Ընդ. մանկանց ներողութիւն քաշելն ու մահը, Աստուծոյ՝ մեղաց վրայ ունեցած սրտհաճութեանը խորհրդաւոր եւ ազդու արտայայտութիւնն է։ Անոնց մէկ կերպով մը դէպ ի մեղքին ունեցած յարաբերութեանը համար է որ այսպիսի բաներու ենթակայ են։ Բայց այսու ամենայնիւ չենք կրնար հաւատալ թէ անոնց այսպիսի բաներու ենթակայ ըլլալուն պատճառը Ադամյ մեղքին անձամբ պատասխանատու ըլլալնին է։ Այս գաղափարը մէկ փիլիսոփայութեան մը վրայ հաստատած էր որ ամէն որոշ գաղափարները կը շփոթէր, ոչ միայն անձնական ներողութեան նիւթին վրայ եղածները, այլ նաեւ իրաւունքի արդարութեան եւ բարոյական պատասխանատուութեան նիւթին վրայ եղածներն ալ

եւ կրնանք սեպել թէ առհասարակ Ղողբակեան եկեղեցիներէն ձգուած է։ Մէկ փիլիսոփայութիւն մը կրնայ հաղորդել մեզ, թէ Աստուած մէջ մենք այնպէս գործեցինք՝ գոյութիւն ուենալէս հազարաւոր տարի առաջ, որ անոր գործը ճշմարտապէս մերն ալ է։ Աստուած ասանկ չ'սեպեր։ Մէ ալ կրնայ ըլլալ որ անձնական գործքերը եւ ան գործքերուն հատուցումը մէկէն միւսին անցնին։ Կրնայ ըլլալ որ մէկը իր վրայ առնէ, ինչպէս որ Քրիստոս իր վրայ առաւ մեղաւորներուն յանցանքը, որ ատոնց այս կերպով վրան առնողին հետ իրաւացի տեղը այնպիսի կերպով կը վարուի, որպէս թէ բուն իրն են առնած։ բայց գործքերը եւ անոնց բարոյական յատկութիւնն ու արժանաւորութիւնը իրօք ամենեւին ուրիշին չ'կրնար անցնիլ։ Հրեաին կ'ըսեն թէ իրաքանչիւր մեղաւոր՝ իր մեղքովը ու սրտին վճակովը Աստուծոյ մեղքին հատուցութիւն կու տայ, եւ ասանկով առնոր մեղքն իրը կ'ընէ։ Այսկայ մանկանց վրայով չ'կրնար բսուիլըն զատ՝ որոնք երբէք մեղանչական շարժութիւն մը բանեցուցած չեն, սա պատասխանն ալ կրնայ տրուիլ թէ Աստուած բաները ճիշտ ինչպէս որ են այնպէս կը տեսնէ։ Արդասպանի մը համար կրնայ բսուիլ թէ Կայենին իր եղբայրը սպաննելը կը հաւնի, անիկայ հաւնելուն եւ իր մարդասպանութեան գործքին համար Աստուած իրաւամբ պատասխանատու կը սեպէ անիկայ, բայց իրրեւ Կայենին մարդասպանութեանը յանցանքին տերը չ'վարուիր անոր հետ։ Ան ոք երբէք կը զգայ թէ պարտական է Աստուծոյ գործած մեղքին համար զղջալ, կամ կրնայ զղջալ։ Ան մէկ քրիստոնեայ մը ան գործքը իր անձնական մեղքերուն մէջ գնելով խոստովանիլ միտքէն կ'անցընէ։ Մէն մարդ կ'ողբայ անոր վրայ, բայց ոչ ոք կը զգայ կամ խայթ մը կը զգայ անոր վրայով։ Մեր խիղճը կը յանգիմանէ մեզ միայն մեր ալ անոր նման յանցանք գործելուն համար։ Անք ամէն մէկս յայտնապէս մեր մեղքերուն ցուցուցած ենք որ մեր առջեւը՝ հնազանդութենէն ազէկ է յանցաւոր գտնուիլը, եւ թէ՝ եթէ մենք Աստուծոյ տեղն ըլլայինք, անոր պէս մենք ալ յանցաւոր պիտի գտնուէինք։ Ս բանին համար իրաւամբ կը գատապարտուինք, բայց չենք կրնար մէկ քանիներուն պէս ընդունիլ թէ Աստուծոյ սերունդը անոր մեղացը յանցանքին տէր կը սեպուին ան պատճառաւ որ՝ եթէ անոնք անոր տեղն ըլլային նոյն բանը պիտի ընէին. վասն զի՝ ո՞րքան մեղքերէ մենք ամէնքս ալ ազատ կը մնանք միմիայն Աստուծոյ նախախնամութիւնովը, որ մեր պատեհութիւններն ու փորձութիւնները կը կարգադրէ։ Այց Աստուծոյ մեղաւորները գատելու կանո՞ն է անոնց հետ իրենց իրօք այնպիսի մեղաց տէր վարուիլ, զորս ոչ երբէք գործած են՝ ան պատճառաւ որ եթէ ուրիշ պարագաներու մէջ ըլլային պիտի գործէին։ Պօղոս կը ծանուցանէ մեզի թէ՝ "Աստուած պիտի առնէ իր ըստ բաներուն համեմատ", (այսինքն՝ թէ գործքով եւ թէ դիտաւորութեամբ,) (Կորնթ. ե. 10,) եւ չէ թէ ան բաներուն համեմատ որ եթէ Աստուած անոր հետ ուրիշ կերպով վարուէր՝ պիտի գործէր զանոնք։ Ուրեմն մենք Աստուծոյ մեղացը համար արդեամբ պատասխանատու չենք, եւ Աստուած՝ որ ամէն բանի վրայ իր եզրածին պէս կը նայի, պատասխանատու չ'սեպեր մեզ կամ իրր այնպէս չը-վարուիր մեր հետը, այլ մենք պատասխանատու ենք մենք ալ անանկ ընելնուս եւ անոր հաւնելնուս համար, եւ ան մեղքին հետեւութիւնները մեր վրայ եկած են։

Թ. Ա առջեւնիս եղած նիւթը

աներկբայ Աստուծոյ ամենախորին բա-
ներէն մէկն է : Ո՛չ ատերը զանիկայ
Աստուծոյ արդարութեանն ու բարու-
թեանը հետ չեն կրցած համաձայ-
նեցընել , եւ ոմանք ալ համարձա-
կապէս կ՛ըսեն թէ չ՛համաձայնիր :
Սա հետեւեալ դիտողութիւնները
առջիններուն կ՛օգնեն եւ հետքինե-
րուն ալ կը պատասխանեն :

1 . Աստուածային բարութեան եւ
արդարութեան հետ ինչ բան հա-
մաձայն գալուն վրայով շատ անգամ
Ձէզ դատումը բոլորովին տարբեր է
Աստուծոյ դատումէն՝ ինչպէս որ ի-
րողութիւններով հաստատուած է :
Այս մէկ խնդամիտ երջանիկ տղու
մը : Ո՛վ կրնայ չափել մօրը անոր
վրայ ունեցած սիրոյն խորութիւնն ու
զօրութիւնը : Սակայն Հարչէն ա-
նոր վրայ ունեցած սէրը՝ անհունա-
պէս առաւել խորին ու զօրաւոր եւ
աւելի քաղցր է քան թէ անոր մօ-
րը ունեցածը : Հայց կրնա՞յ անոր
մայրը տանիլ որ հիւանդութիւն ու
կորուստ բերէ ան սիրուն պատկերին
վրայ , անոր աչքին լոյսը մարէ ,
անտանելի ցաւօք անոր փոքր մարմի-
նը լեցընէ , եւ ցուրտ գերեզմանին
մէջ դնէ զանիկայ որ Հալի եւ ապա-
կանութեան դառնայ : Հայց Աստ-
ուած կ՛ընէ : Արդկային բարեսիրու-
թիւնը հրաման կու տա՞յ սոսկալի գետ-
նաշարժին որ երկրին հաստատուն հի-
մունքը վեր տապալէ , եւ գրգռէ հրա-
բուղխին կրակները՝ որ ելլեն եւ բո-
վանդակ մեծ քաղաքի մը վրայ թա-
փին , եւ անոր բոլոր բնակիչները՝
բարին ու չարը՝ ծերը՝ զառամեալը՝
դեռահաս պատանին՝ եւ մատաղ մա-
նուկը առհասարակ կործանման մէջ
ընկղմեն : Սակայն Աստուածային
բարեսիրութիւնը ասոնց ալ ըրած է :
Այն անկումէն առաջ Վրաստանին
վրայ նայած ըլլայիք , եւ մեզի հար-
ցընէին թէ՝ Ինչո՞ւ զօրութեան եւ
բարեսիրութեան տէր Աստուած մը
կրնա՞յ թոյլ տալ որ ասոնք անմեղու-
թեան եւ օրհնութեան տեղը , յան-
ցանաց՝ աւերման՝ եւ թշուառու-
թեան տեղ մը ըլլայ , չ՛պիտի՞ պա-
տասխանէինք թէ Ձէ՛ անկարելի է :
Սակայն եղաւ այնպէս : Ի՞նչէ մը
հասկցողութիւնը՝ որ ջանք ընել
կ՛ուզենք իրերուն յարաբերութիւն-
ներն ու ելքը ըմբռնել եւ որոշել ,
ինչ որ Աստուծոյ բարեսիրութեանը
հետ համաձայն չէ , եւ ինչ որ համա-
ձայն է : Հազարաւոր անբացատրելի
իրողութիւններ կը յանդիմանեն ա-
մբարշտութիւնը : Ամէն երկրին
հողէն ստեղծուած որդը իր Արարչին
վրայ դատաստան ընելու չ՛նստի :
Առջեւնիս եղած խնդիրը պարզապէս
ասկէ է թէ՝ Աստուած ինչ ըրեր է :
Այսիկայ մէկ իրողութեան մը վրայ ե-
ղած խնդիր մըն է , որն որ ամէն ու-
րիշ իրողութիւններուն պէս յայտ-
նի ապացոյցով որոշելու է , եւ ոչ
թէ մեր կարճատես նախապաշարում-
տրամաբանութիւններով : Ամբան շատ
են մէկ իմաստուն հօր մը գործքերը ,
որոնք գլխովին վեր են փոքր մանկա-
նը հասկըցողութենէն եւ անոր տրա-
մաբանութիւնը կը շփոթեն : Տղան
ուրանալո՞ւ է առջեւը եղած եւ փորձն
առած բաները՝ անոնց պատճառը
չ՛հասկընալուն համար . կամ թէ ա-
նոնց իրողութիւնը՝ իր բարի եւ իմաս-
տուն հօրը գործքերը ըլլալուն հա-
մար սակաբերելու է թէ բարի եւ ի-
մաստուն պատճառներով եղած են
անոնք՝ թէ՛ եւ ինքը չ՛կրնար հասկը-
նալ զանոնք : Ամէն ասոնց հիմայ մեր
քննած նիւթին վրայով մենք այսպէս
ընելու ենք , յայտնի է ասոնց բանէն որ

2 . Ինչպէս որ տեսանք՝ ասոնց իրողութիւնը տրամաբանութեան տակ ձգելու խնդիր մը չէ : Արդոց ապա-
կանալ բնութեան մը , կամ մեզ գործելու բնական հակամիտութեան եւ Աստուծմէ ու ճշմարիտ հոգեւոր բարութենէ օտարութեան ժառանգ-

ներ ըլլալու համար աշխարհ գալը, Աստուածաշունչին՝ մարդոց փորձառութեանը՝ եւ անոնց դիտողութեանը ծորվեցուցած անուրանալի վարդապետութիւնն է, եւ բուն իրենց փորձառութիւնովը ու դիտողութիւնովը այնքան զօրաւոր կերպով հաստատուած է որ՝ հեթանոսները անգամ կը խոստովանին։ Ասիկա մեր նախահօրը՝ մեր սեւին գլուխին ձեռքը վը մեր վրայ եկած տրամաբանելը՝ այնքան համաձայն է, որքան որ Աստուծոյ խօսքը յայտնապէս կը զրուցէ։ Նրանալք մարդկութեան ժառանգներ ըլլալու ժամանակին, իբր յայտնի անուրանալի իրողութիւն մը, աս բանին ժառանգներ ըլլալէն զատ, յաւիտենական եւ մահուան ալ ժառանգներ կ'ըլլան։ Ասիկա թէ կարենանք բացատրել եւ թէ ոչ, աս իրողութենէն չենք կրնար ազատիլ։

3. Վարձեալ՝ արդարութեան հետ թէ՝ համաձայնի եւ թէ ոչ, բարի եւ չար գործոց բարի եւ չար հետեւութիւնները՝ գործքերը գործողներէն զատ ուրիշներուն վրայ ալ բերելուն սկզբունքը, աս աշխարհիս կառավարութեանը մէջ բանեցուցած աստուածային անտեսութեանը եղանակին սկզբունքն ըլլալը ամենուն ընդունած բան է։ Ընտանիք՝ ընկերութիւն՝ ազգ՝ ասոնք այնպիսի մտօք միաւոր են որ անոնց գլխաւորներուն գործքերը, շատ պարագաներու մէջ բոլորէն գործուածի պէս արդիւնքներ ժառաջ կը բերեն։ Ընտանիքի մը գլուխը՝ իբրեւ իր անձին մանկանցը փոխանորդը կրնայ զանազան պարտաւորութեանց տակ դնել, եւ կարեւոր բաներու մէջ կրնայ անոնց գործքերը կարգադրել, այնպէս որպէս թէ անոնք կենդանի են եւ աս բաներուն մէջ իրենք իրենց համար կը գործեն։ Ազգի մը կառավարիչը կրնայ յաջողութիւն եւ ուրախութիւն խրկել միլիոնաւոր մարդկային բնակարան-

ներուն, կամ լեցընել զանոնք կարօտութեամբ՝ աւերմամբ՝ եւ ողբումով։ Ասանկ է իրերուն կազմութիւնը որ՝ մարդոց մտաւոր եւ բարոյական բնութիւնն ու արտաքին վիճակը, մէկ մեծ չափով մը ընկերութեան կամ մարդոց մարդուս վրայ ըրած ազդեցութիւններովը կ'որոշուի։ Մէկը չ'կրնար ազատ ըլլալ աս ազդեցութիւններէն։ Օարմանալի աստիճանաւ մը մեր խաղաղութիւնն ու միխիթարութիւնը, ներքին բնութիւնիս եւ արտաքին վիճակիս, մեր ընկերներուն ձեռքն է, եւ մենք չենք կրնար ուրիշ կերպ ընել։ Մեկուն ծնանելէն առաջ անոր բաղդը կը սահմանուի գիտութեան՝ հարստութեան՝ լաւութեան՝ առաքինութեան՝ պատուոյ՝ եւ օգտակարութեան. միւսինը տգիտութեան՝ աղքատութեան՝ նուաստութեան՝ յանցաւորութեան՝ եւ թշուառութեան։ Այնեկալի եղերքը Ափրիկէացիի մը խրոճիին մէջ ծնած տղու մը բաղդը՝ որքան տարբեր է քրիստոնէական քաղաքավարութեան ամենայն օրհնութիւններով շրջապատած քրիստոնեայ ընտանիքի մը ծոցը աստուածապաշտութեան եւ կրթութեան օրհնակ ազդեցութիւններուն տակը ծնելուին բաղդէն։ Իրրեւ իրողութիւն մը՝ ծնողք մը ան ազդեցութիւններով որոշելով որոնց տակը իր զաւակին բնաւորութիւնը պիտի կազմուի, մէկ մեծ աստիճանաւ մը անոր բնաւորութիւնը որոշած կ'ըլլայ։ Ամէն կերպով կրնայ իր զաւակին վիճակին մեծապէս նպաստել, ինչպէս որ բարիին՝ անանկ ալ չարին նպաստելով։ Կրնեմոլը եւ անառակը իրենց սերունդին ժառանգութիւն կը ձգեն ամօթ՝ աղքատութիւն՝ խեղճութիւն՝ նուաստութիւն՝ եւ յաջողութիւններէ զրկումն, որ ան յաջողութիւնները կարելի էր անոնց վայելել տալ. եւ վատառողջ կազմուածքն մըն ալ՝ որն որ անոնց բոլոր կեանքը կը դառնա-

ցընէ եւ կանուխ գերեզմանը կ'իջեցընէ : Անանուանդ՝ շատ անգամ ծըռողք բնական սերման օրէնքովը, բուռն կիրքերնին եւ մանաւանդ տրամադրութիւնեքնին իրենց տղոցը կ'անցընեն, եւ իրենց ձեռքն եղած բարոյական ազդեցութիւնները ուզածնուն պէս կարգադրելնիին՝ շատ անգամ իրօք անոնց հոգեւոր եւ յաւիտենական վիճակին որոշողը կ'ըլլան : Ուրեմն՝ մեր նախահօրմէն ժառանգութիւն առնելնուս իրողութիւնը՝ միմիայն մարդկային գոյութեանը ընդհանուր օրէնքին միակ բացատրութիւնն է, այսինքն ան սկզբունքին՝ որն որ մարդկային ընկերութեան կազմութեան հիմն է : Չէ ոՀ կ'ըսէ թէ ասկարգադրութիւնը՝ բարեսիրական կարգադրութիւն մը չէ : Այսիկայ ընկերութեան գոյութեանը եւ մարդկային յառաջադիմութեան անհրաժեշտ պայմանն է : Ծողմարդկային սեռը սոսկ պատեալ միաւորներու հաւաքումն ըլլայ, մկզմէկու բարոյական վիճակին վրայ զօրութիւն չունեցող, կամ զատ ատմէն սերունդ իր նախորդէն, եւ ինչ յոյս կ'ունենայինք ան լաւագոյն ժամանակին գալստեանը, որուն որ կ'սպասենք : Մթէ Ադամ ինկած չըլլար, ան դրութիւնը իմաստուն եւ բարեսիրական պիտի սեպէր ամէն մարդ : Ինչուես որ ամէն բանի սահմանը չափինք՝ անոնց եզքն ալ մեկտեղ, որոնք յաւիտենական դարձրու կը հանին, ինչպես Մենագետին աչքը կը չափէ զանիկայ, թողանկման եւ անոր հետեւանքներուն պատճառովը ան դրութեան բարեփրութիւնը վրայ տարակուսելով մը բարշաութեան եւ յանդգնութեան յանցանքի տէր չըլլանք :

4. Ականյն մարքերնուս վրայ ձիշդ դժուարութիւնը սա է : Ստուած ինչպես ան դրութեան հեղինակը կ'ըլլայ ու մեր մեղքին հեղինակը չըլլար : Ան դժուարութիւնը չենք կրնար փարատել, սա պարզ եւ բանական պատճառովը որ՝ մեր վերլուծութիւնն ու խորհուրդը ոչքան ալ որ յառաջ տանինք, տակաւին անանկ խորհուրդներ կան՝ որոնց մեր ոյժը ամենեւին չ'բաւեր հասնիլ : Ինչպես կ'ըլլայ որ անփոփոխ կրպով մարդոց առաջին բարոյական գործքը մեղանչական կ'ըլլայ առանց Ստուծոյ անոր մէջ հեղինակութիւն ունենալուն, ասիկա խնդիրը բացատրելու համար բոլոր տեսած քանքերնիս ոչ մեկը էականապէս լուսաւորած է մտքերնուս վրայ եղած դժուարութիւնը : Կեանքը միջոցովը եղած մարդկային մեղանչականութեան բնկերակցութիւնը՝ մարմնական ախորժակներուն խանգարումնէն առնկարգութիւնովը աճեցող զգայութեան օրէնքներնը տալը բաւական չէ, եւ մեծ մեծ առարկութիւններու ալ ենթակայ է : Մեր խանգարում մտած ի մարմնական ախորժակներուն մէջ, եւ թէ ան մտնալը շատ մեղանչական գործքերու առիթ կ'ըլլայ՝ յիրաւի ճշմարիտ է, եւ մարդոց մեղանչական բնական յատկութիւնը ցուցընելու համար նպատակ բաւը գործածելու հիմն է : Բայց մեր անգամներուն մէջ եղած մարմնոյ օրէնքը՝ որ կը պատերազմի կենաց Հոգիին օրէնքին դէմ եւ մեզ մեղաց գերի կ'ընէ, (Հռոմ. է. 23,) ոչ միայն ինքզինքնիս մարմնական ախորժակներուտալերնուս մէջ կը յայտնէ ինքզինքը, այլ Հպարտութեան՝ նախանձոտ կասպաշտութեան՝ հերձուածողութեանց՝ եւ ուրիշ ասոնց նման բաներու մէջ ալ, որ ասոնք ալ մարմնին գործքերը ըսուած են : Կող. է. 19—22 : Ինկէ ի զատ՝ մարմնական ախորժակները ոչքան որ զօրաւոր ալ ըլլան, իրրեւ այսպիսիք բարոյական յատկութիւն չունին, զանոնք անպատշաճ կերպով բաներ

նեն է միայն որ մեղանչական է : Ընդհանք մեղք չեն , այլ փորձութիւն են մեղք գործելու : Այնդիրը սա է թէ Ինչո՞ւ համար անոնց դէմ չենք կենար եւ փորձութիւններուն չյաղթեր , ինչպէս որ խղճմտանքն ու Աստուած կը վկայեն թէ այնպէս ըլլալու է : Պատճառը մարմինին մէջ փնտռելու չենք , կամ ո՛րեւիցէ մեր ընդդէմ հակամիտութիւններէն մէկուն մէջ , որոնք սոսկ հոգեւոր բնութեանը բարոյական գործքերուն առիթ կուտան . այլ հոգեւոր բնութեան կամ նոյն ինքն հոգիին մէջ փնտռելու ենք : Մեր ֆիզիքական բնութեանը մէջ ըլլալ , ան առնը գարմանը յարմար եւ զօրաւոր ըլլալու համար՝ մարդուս փոխանակ բարոյականին , ֆիզիքական բնութեանը վրայ ի գործ դրուելու էր : Մարդուս իր բարոյական կենացը սկզբնատրութեանէն չարիքներուն ենթակայ ըլլալուն պատճառին ճիշտ նշանակը բացատրելու համար եղած ամէն ուրիշ ջանքերը՝ եթէ սխալմունք չեն պարունակեր իրենց մէջը , որքան որ անոնց վրայով տեղեկութիւն ունինք՝ բանին էութե՛նէն վրայով միայն ուրիշ բառերով եւ խօսքերով հաստատութիւններ կ՛երեւնան մեզի՝ առանց իրողութեանը ներթափանցելու կամ ինչ- բան ըլլալուն վրայ մէկ իրական լոյս մը արձակելու : Սակայն կրնանք անոր ինչ բան չըլլալը զգուշել , վասն զի ինչուան ատ կէտը արեւուն կէս օրուան լուսոյն պէս պայծառ լոյս ունինք երթալու ճամբանիս տեսնելու : Պատկանութեան տարածութիւնը իրրեւ գրական սկզբունք մը չէ , այլ մեծաւ մեզի՝ իրրեւ բարոյական պատասխանատու էակներու էականապէս վերաբերեալ բան մը չէ , ամենեւին ո՛րեւիցէ մտօք մեր Արարչին ձեռքին տակ ստեղծած բանը չէ : Ա՛ն զի պարտական է ամէն մարդ ընդունիլ իրրեւ առաջին սկզբունք կամ սկզբնական ճշմարտութիւն թէ Աստուած ոչ երբէք մեղքին հեղինակն է , թէպետեւ անուրանալի է որ մեղքը անոր նախախնամական կառավարութեանը գաղափարին մէջ կայ եւ անոր կառավարութեանը տակն է : Մեղքին գոյութիւնը բոլոր հանդիպած գժուարութիւններուս յատակն է , բայց ասիկայ իրողութիւն մըն է թէ կայ . կայ՝ Լոյլոտ-Լեամբ միայն . վասն զի Աւուրբ Վիրքը՝ բանականութիւնը՝ եւ խղճմտանքը չեն ներեր որ վ Աստուած անոր սկզբնաւորիչը ըլլալ հնար սեպենք : Մենեւին պատասխանատու չէ ան մեղքին համար : Մենէն առաջ բանեցուցած մեղանչական զգացումներնիս , ո՛րեւիցէ յետագային մը չափ խղճմտանքէն կը դատապարտուի , եւ մենք չենք կրնար չ՛զգալ թէ մերն է ան՝ որն որ կրնայինք եւ պարտական էինք չ՛բանեցրնել , եւ որուն մենք ենք միմիայն հեղինակը եւ պատասխանատուն : Աստուած՝ մեր կատարեալ պատասխանատու ըլլալուն հիմ դնելու համար հարկաւոր եղած ամէն կարողութիւնն ու զօրութիւնը տուեր է մեզի . մէկ բան մը ըրած չէ որով կարող ըլլանք ինչեւիցէ աստիճանաւ մը մեր մեղանչականութիւնը անոր վրայ ձգել : Անոր բնութեան ապականութիւնը՝ որ ներգործական մեղք գործուելէն առաջ կայ , ոչ թէ դրբական այլ պակասական բան մըն է , հոգիին մէջ դրուած բանի մը՝ կամ անիկայ ապականելու համար անոր վրայ կատարուած գործքի մը մէջ չըկայանար ան ապականութիւնը , այլ սոսկ մէկ բանի մը հեռացումն է , այնպիսի բանի մը որ ամենակատարեալ բարոյական ներգործողութեան էական բան մը չէ , եւ որուն տրուիլը շնորհք մըն է , բայց որուն չ՛տրուիլն ալ անիրաւութիւն մը չէ : Աստուած արդարութեան պարտքի տակ չէ , եւ անոր գիանալու բանն է թէ

արդեօք՝ բարեսիրութեամբ պարտաւոր է ան աստուածային բարձրագոյն կեանքը պարգեւել օրն որ Հաստատուն կը պահէ ինքը սուրբ էակներուն մէջ, որ զանիկայ չ'պարգեւելովը՝ շատ աստուածաբաններուն բացատրածին պէս, Հոգին կամովին եւ յանցաւորաբար բնական սկզբանց իշխանութեանը տակը կ'ինկայ, որոնք անոր ծառաներն ու գործիքները ըլլալ սահմանուած են, եւ կը կորսընդհէ զՍատուած որ իր ներգործութիւններուն կենդրոնն է, եւ ինքը իրեն կենդրոն կ'ըլլայ։ Սակայն մենք կը գողանք այսպիսի յոյժ խորհրդաւոր նիւթի մը վրայ տեսութիւն մը յառաջ բերելէն։ Հոս լռենք, եւ միտքներուս մէջ դնենք թէ ի՛նչ դժուարութիւն որ կայ, միմիայն մեր հասկըցողութեան հունաւորութեանը եւ տկարութեանը պատճառաւը դժուարութիւն է։ Խոլորը Աստուծոյ պայծառ է։ Լրեմէ Հոգեւոր լուսոյ եւ կենաց ան մեծ Աղբիւրին հետ հաղորդակցութիւն ընենք, օր մը պիտի գայ որ մեզի ալ թէ որ բոլորովին պայծառ ալ չըլլայ՝ հիմակուանէն շատ աւելի պայծառ պիտի ըլլայ։ Ըն ժամանակը պիտի տեսնենք, ինչպէս որ հիմայ ալ ստիպուած ենք հաւատալու եւ կրնանք ալ գիտնալ, թէ մեղքերնիս մերն է եւ թէ Աստուած իմաստուն՝ արդար՝ եւ բարի է աս դրութիւնը հաստատելուն մէջ, որուն տակը մեղքն ու թշուառութիւնը սկիզբն առած է որ հիմայ կայ։ Անդի բաւական է հիմայ մեր կործանումը՝ յանցանքը՝ եւ գարմանը գիտնալ։ Գարման մը կայ ամենուն համար բաւական եւ ձրի. եւ առաքեալը կը վստահացընէ մեզ թէ Քրիստոսի գործած փրկութիւնը արդիւնքները՝ Աստուծոյ ձեռքը աշխարհս մնած չարիքներէն շատ առաւել են։ "Հայց չէ թէ ինչպէս յանցանքը՝ անանկ ալ շնորհքն է. ինչու որ եթէ մեկուն յանցանքովը շատերը մեռան, ալ ո՛րչափ ա՜ւելի Աստուծոյ շնորհքը եւ ան պարգեւը՝ որ Յիսուս Քրիստոս մէկ մարդուն շնորհքովն է՝ շատերուն վրայ ա՜ւելցաւ՝" ։ Հռոմ. ե. 15. 20։ Սկսէ երկու բան կրնանք հանել։ Նրեմէ մեկուն յանցանքովը չարիք կոչ գայ բարոյական բնութեանը վրայ՝ անանկ որ բարոյական ներգործողութիւնը բանեցընել չ'սկսած մեռնող մանուկը Հոգւոյն Սրբոյ սրբացուցիչ շնորհացը կարօտ է եւ վասնորոյ ան շնորհքը մեր սեռին համար ծախու առնող քաւիչ արեան, որ անով սրբութիւն ստանայ եւ երջանիկ ըլլայ հանդերձեալ աշխարհին մէջ՝ ինչպէս որ չենք կրնար տարակուսիլ բանը ասանկ ըլլալուն վրայ, ահա մեկ գարման մը կայ որ ամէն բան ապահով կ'ընէ։ Գարձեալ՝

1 Սկզբնական մեղաց վարդապետութեանը վրայ վերը խօսածներնիս հոգը փառս հարկաւոր չէ ան գաղափարին ստութիւնը ցուցընելու թէ մկրտութիւնը զօրութիւն ունի անիկայ վերցընելու։ Սկրտեալ տղայք՝ այլոց պէս ապականեալ բնութիւն մը եւ Աստուծոյ մեղացը բոլոր հետեւութիւնները ժառանգելին կը յայտնեն։ Սկրտութեան դիտաւորութիւնը ինչպէս որ իր յառաջ ակը պիտի խօսինք վրան, ու թէ Սկզբնական մեղքէ ազատութիւն է այլ անոր կայ ըլլալը եւ վերսին ծնանող ու սրբացուցիչ շնորհաց հարկաւորութիւնը կը ցուցընէ, եւ նոյնիսկ հօրը կողմանէ եղած հաւատքին ու աղօթքին պատասխան ան շնորհքը տրուելուն մէջ գրաւն է։ Աստուծոյ խօսքը այսպիսի վարդապետութիւն մը չ'սորվեցըներ թէ մկրտութիւնը մարդս կը փոխէ կամ էապէս հարկաւոր է փրկութեան, անանկ որ առանց անոր մարդս բնաւ չ'փրկուիր։ Խարոյական ներգործողութիւններ բանեցընել սկսելէն եւ անձամբ յանցաւոր գտնուելէն առաջ մեռնող տղոց փրկութեանը նայելով՝ եթէ անհատական տղոցը համար տարակոյս ունենանք, քրիստոնէից տղոցը համար չենք կրնար ունենալ՝ որոնք Աստուծոյ իր ժողովրդին հետ ըրած ուխտին եւ անոր անոնց ըրած խոստմունքներուն մէջ մանուկներուն ուրնին։ Ծնն. ժ. 7. եւ այլն։ Սակայն տարակոյս չենք կրնար ունենալ թէ անհատական մեռնող մատաղ մանուկներն ալ կը փրկուին Լրեմէ երախայք Աստուծոյ մեղքին մէջ առանց անձնական մասնակցութիւն ունենալու անոր պատճառովը ժահրանի ենթակայ եղած են, ու՛րչափ ա՜ւելի առաքելոյն վերոյդրեալ փաս-

եթէ ապականեալ բնութիւն ժառանգելովին ինքզինքնիս ամբարշտութեամբ տուած ենք մեղքի եւ յանցանաց եւ յեսուին կործանման մէջ ինկած ենք, — "ո՛չըպէ ո՞ւրէ է շնորհքը" "արդարութեան շնորհքը, որ շատ մեզքերէն արդարութեան" եւ հոգեւոր ու յաւիտենական կենաց կը տանի: Քրիստոս՝ անկումը կործանումը նորոգելէն պարտ, ո՞րչէ շատ ո՞ւրէ էն ըստ: Ըստայ յանդունդովը խորհրդոյն նշանակէ շատ ատ՞ւրէ կը վատնէ Աստուծոյն շնորհովը: Եթէ մարդկային սեռը Ադամայ միջոցովը անկեալ չըլլար, Քրիստոսով նորոգութիւն չ'պիտի ըլլար: Յատուածաշունչը մէկ տեղ մը չ'ծանուցաներ մեզի՝ ինչպէս որ ունինք կ'ըսեն, թէ եթէ Ադամ արգիլեալ պտուղէն չուտեր, եւ ինք եւ իր սերունդը յաւիտեանս պիտի պաշտպանուէին մեղքի մէջ ինկնալէն: Կրնանք սեպել թէ անոր սերունդէն շատերը կարելի է որ իյնային, եւ ինչպէս որ անկեալ հրեշտակաց՝ նոյնպէս անոնց համար ալ փրկիչ չ'պիտի ըլլար: Եթէ Ադամ ինկաւ, ի՞նչ պատճառ ունինք հաւատալու թէ մենք չ'պիտի ինկնայինք:

կրնանք հաւատալ որ մեր վիճակը հիմայ շատ բարեբաղդ է, քանթէ եթէ Ադամ մեղանչած չըլլար. վասն զի հիմայ Քրիստոսի մէջ հոգեւոր կենաց անհուն գանձ մը ունինք ձրի եւ առանց գնոյ մեզի պարգեւեալ. անիկայ ընդունելէնետքը՝ մեր յաւիտենական վիճակին ապահովութիւնը մեզմէ կախուած չէ, ինչպէս որ պիտի ըլլար միւս դրութեան մէջ. այլ անհուն զօրութիւն՝ ճշմարտութիւն՝ եւ շնորհք գրաւ տրուած են մեզ նորէն անգամ ինկնալէն պահպանելու համար: Որքան փառաւորեալ է փրկութեան կերպը եւ անոր արդիւնքները, (որոնք առաքեալին՝ շնորհքը մեղքէն ատ՞ւրէ ըսելէն, կրնանք մակաբերել թէ շատ աւելի են անոնցմէ՝ որ եթէ Ադամ ինկած չըլլար՝ յառաջ պիտի գային,) քանի որ զմայլեալ տիեզերքի մը աչքերուն առջեւը երեւան կ'ելլեն եւ պիտի ելլեն ալ յաւիտենականութեան մէջ: Յատուածաշունչը կը յայտնէ թէ աս է Յատուծոյ բոլոր ճամբաներէն գլխաւորը, — Նովային տերութեանը մէջ եղած խմաստուն էակաց ամենաբարձր կարգերուն,

սին նայելով, պիտի փրկուին անոնք Քրիստոսով՝ երբոր աս աշխարհէս կ'ելլեն առանց անձնական յանցանքի եւ առանց Քրիստոսի արդարութիւնը անձամբ ձեռք ձգելու պատեհութեան: Քրիստոս մէկ մանաւանդ եւ քաղցր Հաճութիւն մը ցուցուց տղոց վրայ, ոչ միայն աստուածապաշտ ծնողաց զաւակներուն՝ այլ ուրիշներուն ալ, վասն զի բանաւոր պատճառով կրնանք տալուխիլ տղաքներին օրհնութիւնը համար բերողներուն ամենուն ալ ճշմարտապես նորոգեալ անձինք ըլլալուն վրայ. (Մարկ. ժ. 13 — 16.) եւ Քրիստոսի աս խօսքերը՝ "Թողուեցաւ աս մանր տղոցը . . . ինչու որ Աստուծոյ թագաւորութիւնը առանց նոցա է . . . Ամէն որ Աստուծոյ թագաւորութիւնը պըզտիկ տղի մը պէս չընդունի" — ասոնք կը նշանակեն թէ ո՛չ թէ մանաւանդ կերպով իբրեւ հաւատացեալց զաւակներ՝ այլ ընդհանուր կերպով իբրեւ տղաք կը խօսի անոնց վրայ. եւ թէ իբրեւ այսպիսիք յատաբերութիւն ունին իր թագաւորութիւնը. այնպիսի յատաբերութիւն մը իր հոգեւոր երկնային թագաւորութիւնը,

որ պատրաստ կ'ընէ անոնց հաւատոյ բազուկները՝ երբոր ատ ժամանակը, զանոնք իր երկրիս վրայի թագաւորութիւնը կամ եկեղեցիին մէջ ընդունիլ: Եթէ որ երկրէն ելլէն, անատնները էրպիտի Յատուծոյ թագաւորութիւնէն ըլլան: Ինծի, ժը. 10. 14 ին չենք կրնար ապահովել իբրեւ ատ կէտին ապացոյցներ, վասն զի հոն յիշեալ "պզտիկները" վերաբերի համարին մէջ Քրիստոսի հաւատացող ըսուած են: Յատուածաշունչը բաւական տեղեկութիւն կու տայ ատ նիւթին վրայ ան դժուարութիւնը փարատելու համար, որն որ բնականապէս կը ծագի մեր մէջը. բայց որովհետեւ գործնական պարտաւորութիւն չ'պարունակեր, միայն համառօտ եւ հարեւանցի տեղեկութիւններ կու տայ. բայց այսու ամենայնիւ Հռոմ. ե. 15 — 17 վքճռական կ'երեւնայ: Լիմպոսի կամ դժոխքին վրայ եղած տեղը՝ ուր որ անկունը տղոց հոգիները կ'երթան, որն որ պզտոցական աստուածաբանները հնարեցին, սոսկ երեւակայական կեղծիք մըն է՝ առանց ամենաթեթեւ հաստատութիւն ունենալու Սուրբ Գրքերէն:

երկիրպագանողական՝ եւ յափշտակիչ հայեցմանը առարկան : Ամէն իրրեւ անկեալ կործանեալ մեղաւորացս վիճակին վրայով եղած դժուարութիւններովը միտքերնիս շփոթելու տեղը՝ մեզի կը վայլէ որ անոր ահաւոր ճշմարտութիւնը եւ մեր անձնական յատիտենական բաներուն վրայ ունեցած ծանրութիւնները զգանք : Ընտարանը քարոզողը փոխանակ անոր դժուարութիւններուն վրայ հայեցողութիւններ ընելու՝ Յուրը Կրոց ցուցուցածին պէս ներկայացնելու է բանը , իրրեւ ահաւոր իրողութիւն մը՝ որուն դէմ հերքում չըլլուիր , եւ որուն իբր դարման Ընտարանը տրուած է . եւ շարունակ Աբրիտոս ցուցընելու եւ ստիպելու է իր ունկընդիրները որ ընդունին անիկայ անձերնուն փրկութեանը համար 1 :

1 Արդուս ապականութեանը բովանդակ նիւթոյն վրայ առաւել կատարեալ բացատրութեան մը համար , տես աս հետեւեալ գրքերը *Calvin's Institutes , Book II, Knapp's Theology, Vol. II. pp. 42—92. Dwight's Theology, Vol. I. Sermons, XXXI—XXXIII Edward's on Original Sin. Griffin's Park Street Lectures. Wood's Essay on Native Depravity. Richard's Lectures.* Ն· Ա—ի է . 12 — 21 համարներուն վրայ եղած մեկնութիւնները, մանաւանդ պէս *Hodge's, Barnes, Clarkes,* Ն· *Stuart's,* Հանդերձ *Stuart*ին մեկ *Excursus*ովք *III—VI.*

ԳԻՐՔ Գ

ՅԱՂԸՑԻՍ ՓՐԿՈՒԹՒՆՆ ՄԵՐՈՑ

ՈՐ Ի ՀԻՈՒՍ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

ՅՕԴՈՒԱԾՕ · Ը

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԸՆԶԻՆ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՐԴՈՑ ։

ՀԱՏՈՒԱԾՆ · Ե

Ի՛նչ պատճառս է փրկիչ, եւ ինչ-
պէս փրկիչ՝ Աստուածոյ ։

Նախընթաց յօդուածին մէջ տե-
սանք թէ մարդիկ իրրեւ մեղաւոր ին-
ծոր մեղսալից եւ թշուառ վիճակի մէջ
են ։ Հիմայ սկսինք անոնց համար
Քրիստոս Յիսուսի ձեռքը եղած
փրկութեանը վրայ խօսիլ ։

Աստուածաշնչին վարդապետութիւն-
է աս , ինչպէս որ արդէն ակնար-
կած ենք , եւ ասկէ ետքն ալ լիովին
պիտի բացատրենք , թէ մեղանչական
մարդիկ իրենք իրենցմէ կամ Աստու-
ծոյ յայտնածէն ի զատ ուրիշ ո՛ր-
եւիցէ կերպով մը չեն կրնար մեղքէն
եւ անոր հետեւութիւններէն փրկու-
թիւն գտնել՝ աս կեանքին մէջ կամ
հանդերձեալ աշխարհին մէջ վայե-
լելու համար ։ Այս ասիկայ լիովին հաս-
տատուած է իրողութիւններով .
մարդկային սեռին տիեզերական պատ-
մութիւնովն ու փորձառութիւններով .
վասն զի մէկդի առնելով Քրիստո-
սով եղած ազատութիւնը՝ համայն
աշխարհ մեղաց գերութեան տակը մը-
նացած կը տեսնենք , կրելով ան
չարիքները՝ որոնք մեղքին հետեւու-
թիւններն են , եւ անհունապէս սուրբ
ու արդար Աստուծոյ մեղքի վրայ ու-
նեցած սաստիկ ատելութիւնը կը ցու-
ցընեն ։ Սակայն անհուն ողորմու-
թեամբ Աստուած փրկիչ մը պատ-
րաստեց , զուն իր Որդին Յիսուս Քրի-
ստոսը , եւ անով ձրի փրկութիւն
կը պարգեւէ ան ամենուն՝ որոնք որ
անարժան ըլլալնին գիտնալով իրրեւ
պարգեւ կ՚ընդունին անիկայ , եւ ո-
րուն համար որ հատուցում չեն կըր-
նար ընել՝ բայց միայն անիկայ ըն-
դունելով եւ անով սէր եւ հնազան-
դութիւն ձեռք բերելով ։ Աստուած
արդարութեամբ պարտական չէր ա-
նանք ընելու , այլ իրրեւ աշխարհիս
բարոյական կառավարիչը կրնար ի-
րաւամբ իր օրէնքին զօրութիւնը պա-
հել՝ անհնազանդներուն վրայ անոր
պատուհասը ի գործ դնելով ։ Ան-
քըզինքը փառաւորեց ապստամբ հը-
նչտակներուն այսպէս ընելով ։ Այլ
մարդոց վրայ իր ողորմութիւնը բաձ-
րացուց , եւ իր փառաւորեալ բնու-
թեանը վրայով նոր յայտնութիւն մը
տուաւ , իր սուրբ՝ իմաստուն եւ բա-
րեսէր բարոյական կառավարութեա-
նը բոլոր հպատակներուն , մարդոց

հետ ըրած բարերար վարմունքներուը : Ձեռ փրկութիւնը միայն Քրիստոսով կը տրուի , եւ բացարձակապէս անոր արժանաւորութեանը համար , յայտնի է աս հետեւեալներուն նման տեղերէն . Պօղ . ա . 21 : բ Տիմ . ա . 9 : Տիտ . ա . 3 — 5 : բ . 7 : Յովհ . ա . 12 : գ . 14 — 18 : ե . 40 : զ . 33 — 58 : Գործ . գ . 12 : ե . 31 : Հռոմ . գ . 20 — 28 : ե . 15 — 21 : զ . 23 : ա Թես . ե . 9 , 10 : եւ այլն , եւ այլն[1] :

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ր

Փրկագործութեան վրայ :

Փրկագործութեան վրայ խօսած ժամանակնիս պէտք է անոր աղբիւրին երթանք , եւ սկսինք Աստուածութեան Անձերուն մէջ եղած ան յաւիտենական ուխտէն , որուն վրայ հիմնեալ է ողորմութեան մարդկային սեռին մատակարարութիւը :

Հայսիսի ուխտ մը ըլլալը կ'իմացուի Պօղոս ան համարներէն , որ Քրիստոսի հաւատացողներուն վրայ կը խօսին իբրեւ Հօրմէն Աղդիին տըր ուած եւ անով սրբուելու ու փրկուելու ընտրուած : Յովհ . ժէ . 2 . 6 . 9 . 11 , 12 . 24 : Եփես . ա . 4 , 5 . 9 . 11 : ա Պետ . ա . 2 : Աս պարգեւն ու ընտրութիւնը ժամանակի մը մէջ կամ մարմնաւորութենէն եղած չեղաւ , այլ "աշխարհը ըլլալէն առաջ" , "յաւիտենական խորհրդի" մը պէս : Եփես . ա . 4 : գ . 11 : Հայրը տուաւ Աղդին եւ խրկեց անիկայ . չեկաւ իր կամքը ընելու , այլ Անոր կամքը որ զինքը խրկեց : Յովհ . գ . 16 , 17 : գ . 34 : ե . 23 , 24 . 30 . 36 , 37 : զ . 29 , Պաղ . ե . 7 , 8 : Եբր . ժ . 5 — 9 : Աս խօսքերուն նշանակութիւնն ասէ թէ Աղդին փրկագործութեան մէջ Հօրը հնազանդելով գործեց , հատուցման խոստմունք ունենալով , համաձայն անոր նախկին ցուցած կամքին : Աս դաշնագրութիւնը կը գտնենք Եսայ . ծգ . 10 , 11ին մէջ : "Անոր անձը մեղաց համար զոհ ըլլալէնետը" , "անիկայ սերունդ պիտի տեսնէ , իր օրերը պիտի երկնցընէ , ու Տէրոջը կամքը անոր ձեռքովը պիտի յաջողի" . ահա հոս պայման մը եւ ուխտ մը կայ : Հիրաւի փրկութեան համայն եղանակը մէկ ուխտ մըն է . Աստուածային մէկ անձը՝ այսինչ պաշտօնները կը յանձնէ միւսին . ան ալ կը կատարէ զանոնք . եւ հետեւաբիւնը՝ ոչ միայն իր անձնական բարձրութիւնը՝ այլ միլեոնաւորներու ալ յաւիտենական երջանկութիւնը կ'ըլլայ , որոնց դատը ինք վրան առեր էր : Ձեռ աս դաշնագրութիւնը ի յաւիտենից էր , յայտնի է առաքելոյն ըսածէն թէ "յաւիտենական կեանք խոստացաւ յաւիտենական դարերէն առաջ" . (Տիտ . ա . 2 : բ Տիմ . ա . 9 .) վասն զի՝ ինչպէս որ խոստմունքը միշտ մէկ անձ մը կ'իմացընէ որուն որ խոստմունքը կ'ըլլայ , եւ որովհետեւ մարդկային սեռը չէկար ան ժամանակը , վասն որոյ Քրիստոսը եղած ըլլալու է անիկայ՝ իրեւ իր ժողովրդին փոխանորդը : Ա հետեւեալ խօսքերն ալ կրնանք ասոր բանին կցել : "Աս յաւաջմանէ՝ երկրիս սկիզբէն առաջ հաստատուեցայ : Այն առենը անոր քովն էի , եւ ամէն օր անոր զուարճութիւնն էի , ու միշտ անոր առջեւը կ'ուրախանայի : Աս աշխարհիս մէջը , ու անոր երկրին վրայ կ'ուրախանայի , ու իմ զուարճութիւնս մարդոց որդիներուն հետ էր" : Առակ . Ը .

1 Տես Storr եւ Flatt's Theology, pp. 383—391 :

23 . 30 , 31 : Հ՚ատերուն կարծեցը նայելով աս ուխտը յայտնապէս յիշուած է ուխտաւորներորդ սաղմոսին 3 , 4ին մէջ . "Աս իմ ընտրեալս հետ ուխտ ըրի , իմ Դաւիթ ծառայիս երդում ըրի , ըսելով . Քու սերունդդ յաւիտեան պիտի հաստատեմ , եւ ազգ ազգ պիտի շինեմ քու աթոռդ" : Տարակոյս չ՚կայ որ խօսքին նախնական յարաբերութիւնը թագաւորութեանը ուխտին է , որով թագաւորութիւն խոստացաւ Դաւիթին եւ անոր սերունդին . բայց տարակոյս ալ չ՚կայ որ Դաւիթէն մեծ մէկը կայ հոս , այսինքն անոր փառաւորեալ Որդին , որ երբեմն ա-նոր անունովը կը կանչուի , եւ որով խոստմունքը կատարուեցաւ . վասն զի Ծառաւած տուաւ անոր՝ մօրը երեցած հրեշտակին խօսքերուն պէս , "իր հօրը Դաւիթին աթոռը . եւ անոր թագաւորութիւնը վերջ պիտի չունենայ" : Ղուկ . ա . 32 , 33 : Ու Սաղմոսը կարդալով ամէն մարդ պիտի համոզուի թէ լեզուն շատ վսեմ է , եւ կանխասացեալ իրերը շատ մեծ են . անանկ որ՝ չ՚կրնար ըլլալ որ երկրաւոր թագաւորի մը կամ թագաւորական ցեղի մը տրուի , թէ եւ անոր տէրութիւնը շատ ընդարձակ՝ եւ կատարած գործքերը շատ երեւելի ըլլան : Դաւիթին նախատիպն է ան , Ծառաւոյ ընտրեալը , (Եսայ . խը . 1 ,) անոր մասնաւոր ընտրութեանը եւ ամենաքաղցր սիրոյն առարկան՝ որուն հետ աս ուխտը բաւ , որով "ողորմութիւնը յաւիտեան կը շինուի . եւ առտուածային հաստատարմութիւնը երկինքին մէջ կը հաստատուի" :

Ու ուխտին վրայ խօսած ժամանակնիս չենք կրնար այնպիսի խօսքեր չ՚բանեցընել , որոնք միայն մարդոց մէջ եղած գործառնութեանց սեպհական են : Հապա այսու ամենայնիւ երբեք մոռնալու չենք որ Սուրբ Երրորդութեան Ընձերուն մէջ մտածութիւն՝ խորհրդակցութիւն՝ կամ առաջ առաջարկութիւն ընել ու եզրը հաճութիւն տալ , այսպիսի բաներ չ՚կրնար ըլլալ . վասն զի առանք հունաւոր մտաց յատկացեալ գործողութիւններ են : Խորհրդներուս չ՚ունինք կրնար տալ Ընտուածային Անձին , (Եբէս . 100 ,) եւ մարդուն փրկագործութեանը վրայով Սուրբ Կրոց մէջ նկարագրեալ Երրորդութեան Ընձերուն մէջի գաշնագրութիւնը , միասնական՝ անփոփոխ՝ եւ յաւիտենական գործք մըն էր , ինչպէս որ Եփես . գ . 11 եւ Տիտ . ա . 2ին մէջ ըսուած է : Սուրբ Կրքին աս բանին վրայով բանեցուցած լեզուն՝ Ընտուծոյ գործքերուն վրայով շատ ուրիշ բանեցուցած խօսքերուն պէս հասկընալու է , որոնք մարգկանց խորհրդոյ եղանակներուն համաձայն գրուած են : Որովհետեւ աս ուխտին նպատակը երկու հակառակ կողմեր՝ երկինքն ու երկիրը միաբանել էր , երկու կողմն ալ մէկմէկ անձն կար . Հայրը Ընտուածութեան պատուոյն համար կը գործէր , եւ Որդին մարդոց փրկութեանը համար :

Սեպելու չենք թէ Հայրը պարզապէս իր անձնական բնութեամբը կը գործէ . այլ ինչպէս որ Որդին դաշնաւորութեան գլուխն էր իր ժողովուրդին որն որ յանձն առաւ փրկել , անանկ ալ Հայրը Երրորդութեան բոլոր անձերուն տեղն առնելու ենք : Նմիկայ նրբացեալ հայեցողութիւն մը կամ սոսկ նրբութիւն մը չէ , այլ ճշմարտութիւն մըն է՝ որն որ պէտք է գիտնալ , որ բանին վրայ ունեցած գաղափարներնիս ուղիղ ըլլան : Թէ՛ մեզաց հատուցում պահանջող սեպհեալ եւ թէ յաւիտենական երջանկութիւն խոստացող , սակաւ ինչ մտագրութիւնը կը ցուցընէ մեզի որ փոխանորդապէս կը գործէ : Անգքը այնքան յանցանք եւ ատելի էր միւս

Ընձերուն դէմ որքան որ իրեն, եւ անոնց պատիւն ալ հաւասարապէս անոր դէմ պատիժ կը պահանջէր. անանկ որ պատուհասը յանցաւորներէն ետ պահելու համար, որ եւ իցէ հնարք մը ի գործ դնելու անհրաժեշտ կերպով անոնց միաբանութիւնն ալ հարկաւոր էր: Մեկ ընձը՝ եթէ այսպէս կրնանք ըսել, առանց միւս ներուն հաճութեանը աս բանը վրան չէր կրնար առնել: Յաւիտենական կենաց խոստմունքը, թէպէտեւ Հայրը ըրաւ, բայց բացարձակապէս անորը չէ, այլ Համայն Սուրբ Երրորդութեան բարութիւնը կը ցուցընէ. վասն զի ան կեանքը Սուրբ Երրորդութեան բոլոր ընձերուն շնորհքին ու սիրոյն անմիջական եւ մշտնջենաւոր վայելմանը մէջ պիտի կայանայ: Ըսկզբ է որ Յովհաննէս Առաքեալ Աւետիսի եկեղեցիներուն համար շնորհք եւ խաղաղութիւն կը խնդրէ չէ թէ միայն անկէ "Ան է եւ որ էր եւ որ պիտի գայ", կամ Հօրմէն. այլ Սուրբ Հոգիէն, որ շնորհաց առատութեանը եւ լրութեանը համար կոչուած է "Հոգիները որ անոր աթոռին առջեւն են". "Ու Յիսուս Քրիստոս հաւատարիմ վկայէն, որ մեռելներուն անդրանիկն է, ու երկրի թագաւորներուն Իշխանն է": Յայտ. ա. 4, 5: Ուրեմն նպատակն է ոչ միայն Հօրը իրաւունքը տեղը տանիլ եւ անոր փառքը յայտնել, այլ ան բնութեանը՝ որ ընդհանուր է Սրբոյ, եւ Որդւոյն, եւ Հոգւոյն: Յիրաւի Հայրը առաջարկեց պայմանները, եւ խոստմունքները ըրաւ. բայց պայմանները Երրորդութեան միաբան խորհրդներուն արդիւնքն էին, եւ անոնց միաբան սէրն էր ան աղբիւրը՝ ուրկէ ամէն օրհնութիւնները կը բղխին: Սուրբ Կոյրց ան համարները որ մեր փրկութիւնը Հօրը սիրոյն կ'ընծայեն, զգոյշ ըլլալու ենք որ չ'հասկընանք թէ մեր փրկութեանը համար՝ միայն Սրոր պարտական ենք, վասն զի ան համարներուն մի միայն նպատակը աս աքանչելի տնտեսութեանը մէջ անոր բռնած կողմը ցուցընել է: Փրկութիւնը Աստուածութեան սիրովը սկզբնաւորեցաւ, բայց փրկիչը սահմանելուն պաշտօնը եւ անոր կատարելիք գործքերը պատուիրելը Հօրը ինկաւ, իբր ենթակայութեան կարգին մէջ առաջինը եղող:

Հնորհաց ուխտին մէջ միւս կողմէն Որդին էր, որն որ իր ժողովրդին փոխանորդն էր: Երկրորդ ուխտը չէր կրնար ըլլալ որ մարդոց հետ ըլլուր, քանզի առաջինը եղծելուն համար դատապարտութեան վճռոյ տակ էին: Ամէն ուրիշ արարած մը՝ որքան ալ որ բարձրացեալ ըլլար եւ անբաւ բարոյական վսեմութիւններ ունեցած ըլլար, յարմար չէր յանցաւորներուն կողմանէ Աստուծոյ հետ գաշնադրութեան մտնել. քանզի պայմանները շատ բարձր էին, անանկ որ մինչեւ անգամ հրեշտակապետի մը կարողութիւնը չէր կրնար կատարել զանոնք: Ըն ժամանակը տիեզերք չ'կար. բայց ան Էքը՝ որ ինչպէս նէրկան այնպէս ալ ապառնին կը տեսնէ, տիեզերքին սահմաններուն մէջ չ'տեսաւ մէկ հատիկ էակ մը, որ արժանի ըլլար մեր անկեալ սեռին համար իբրեւ միջնորդ եւ բեւնալ. եւ եթէ Աստուածային Ընձ մը յառաջ չ'գար աս ծանր պաշտօնը վրան առնելու, մեր վիճակը ապրատամբ հրեշտակաց վիճակին չափ անյոյս կ'ըլլար, որոնց համար փրկութիւն պատրաստելու խորհուրդ մը եղած չէ: Հայր Աստուածն իր Որդին սահմանեց, իբրեւ այնպիսի մէկը՝ որ եւ կարող էր եւ կամեցող մեղմ մարդասիրութիւն ընելու, եւ իրեն սրբուած պաշտօնը մեծ յօժարութեամբ ընդունեց: "Ահա կու գամ ես, գիրքի տոմսի մէջ ինձի համար գրուած է. Ով իմ Աստուածս՝ քու

կամքդ կատարելու փափաքեցայ, ու քու օրէնքդ իմ ներսիդիս է" : Սղ. խ. 7, 8 : Ա՛ս խօսքերը՝ ուխտին պայմանները զուարթալից հաճութեամբ ընդունիլը կը ցուցընեն, եւ գրուած են անոնք Աստուծոյ մարդոց փրկութեանը վրայով ըրած վճռոյ գրքին կամ Սուրբ Կրքերուն մէջ, որոնք հաւատարիմ արձանագրութիւն են անոր վրայով : Իր Հօրը փառքին համար նախանձով վառեալ, եւ կրնսեալ մեղաւորներուն վրայ անպատում սիրով լցեալ, "աշխարհիս մէջ զուարճացաւ" . այսինքն՝ իր բարեսէր սրտին մեծ հաճութիւն եղաւ մեր փրկիչն ըլլալը, թէպէտեւ քաղ ծանօթ էր ան խոնարհութեանը եւ նեղութիւններուն՝ որոնց հարկ էր զինքեան իր նպատակը կատարելու համար :

Եբր. է. 22 ին մէջ Քրիստոս "ուխտին երաշխաւորը" կոչուած է : Բայց հոն գրուած ուխտը՝ Հօր եւ Որդւոյ մէջ եղած ուխտը չէ, (վասն զի Քրիստոս՝ կողմերէն մէկը ըլլալով, մեր վրայով երաշխաւոր չէր կրնար ըլլալ :) այլ ասիկա ան ուխտը կը ցուցընէ՝ որ Աստուած իր սիրելի ժողովրդին հետ ըրաւ, կամ ան տնտեսութիւնը՝ որով մարդիկ կը փրկուին : Եբրայեցերէն պէյէ եւ յունարէն ծիաθήκη (պէյէնիկի) բառերը շատ անգամ Աստուծոյ խոստմունքը եւ յանձնառութիւնը կը ցուցընեն, կարգադրութիւն մը՝ տնտեսութիւն մը կամ կտակ մը : (Տես ծան 289 երեսին վրայ :) Շատ անգամ օրէնք՝ պարտաւորութիւն կը նշանակէ . մինչեւ անգամ մանաւանդ պատուէր, ինչպէս Կորնթ. է. 8 ին մէջի թլփատութեան պատուէրը . Հռոմ. թ. 4 ին մէջի αἱ διαθῆκαι օրէնքին պարտականութիւնը, այսինքն տասն պատուիրանքը, Ես. 9, 11 : Նայնպէս Եբր. թ. 4, պարապոնքը որուն մէջն էր պէյէնիկին, այսինքն տասն պատուիրանքին երկու տախտակները, (Ելս. ժ. 33,) եւ յետոյ նոյն համարին մէջ՝ ուխտին տախտակները, այսինքն պատուհասնիկին (քարէ) պէյէնիկները : Օրէնք՝ պարտաւորութիւն՝ ահմոնադրութիւնը ընդհանուր գաղափարը, հասարակաբար Եբրայեցերէն պէյէ գաղափարին կապուած է, ուր որ Հօրմանասնից թարգմանութիւնը պէյէնիկ կը դնէ . ղեւտ. ժթ. 5, եւ այլն : Ա՛ս հին հեղինակներուն գրութեանցը մէջ եւ Նոր Կտակարանին մէջ ալ նոյն կը նշանակէ . ղեւտ. թ. 16, 17 : Յիսուս շատ անգամ Հին Կտակարանին մէջ պըրկիլ, եւ Նորին մէջ պէյէնիկ գործածուած է խոսփոնա՝ պաշինա՝ ֆութպոլ ցուցընելու համար Աստուծոյ կողմանէ իր ժողովրդին հետ, թէ այս ինչ եւ այնինչ բանը ընելովնին՝ այսպիսի եւ այնպիսի օրհնութիւն պիտի տայ անոնց : Ա՛ս կերպով սովորաբար նշանակած կ'ըլլայ հասկնալ Հրէական պէյէնիկը, (ինչպէս որ կ'անուանենք զանիկայ,) հանդերձ պայմաններովնին ու խոստմունքներովը . եւ Նոր Կտակարանը գրողները նոյն կերպով բանեցուցած են ան բառը Քրիստոսի պէյէնիկը կամ խոպէլութիւնը ցուցընելու հասար, հանդերձ ամենայն պայմաններովնին ու խոստացեալ օրհնութիւններովը : Եբր. է. 22 ին մէջ գրուած ուխտը քրիստոնէական տնտեսութիւնն է, որն որ Աբրահամի ձեռօքը Իսրայէլացւոց հետ եղած ուխտին հետ բաղդատելով "Աւետեաց աղէկ" ըսուած է . եւ ուրիշ տեղեր ալ նոր եւ երկրորդ ուխտ կոչուած է . (Երեմ. լա. 31—34 : Եբր. ը. 6—10 : ժ. 16.) Թէպէտեւ իրօք Աբրահամին հետ եղածին հետ նոյն էր, որքան որ հոգեւոր էր անիկայ եւ ոչ թէ ժամանակաւոր : Ծննդ. ժէ. 7 : ժբ. 2 :

ժը. 18։ իբ. 18։ Դործ. գ. 25, 26։ Գաղ. գ. 8, 9. 14—18. 22. 29։ Ըս ուխտին կամ անտեսութեանը երաշխաւոր եղաւ Աբրիստոս հաւատացելոց ընդունելութեանը համար հարկաւոր եղած պայմանները լեցընելով, եւ այսպէս ըլլալով՝ ուխտին կատարումը ապահով է ամէն անոր մասնակից եղողներուն։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Յիսուս ե Աբրիստոս Նահանգուած՝ ե Յիսուսի վրայ կերպ հրեից ապաստած Մեսիան։

Յիսուս Աբրիստոս անունները, Սիմոն Պետրոս՝ Յովհաննէս Մարկոս՝ Յովսէս Բառնաբասի պէս չէ, որոնք անունէ եւ մականունէ բաղկացեալ են. այլ Յովհաննէս Մկըրտիչ՝ Սիմոն Մոգի պէս է, որոնք յատուկ անունէ եւ պաշտօնական տիտղոսէ բաղկացեալ են։ Յիսուս անունը մեր Տէրոջը յատուկ անունն էր, ճիշտ Պետրոս՝ Յակոբոս՝ եւ Յովհաննէս անոր երեք աշակերտացը յատուկ անուններուն պէս։ Ըս անունը չերեւար թէ անսովոր էր հրեից մէջ։ Ընտրեալ կանոնակատարաց Նկղեսիաստիկեայ գիրքը Միրաքայ որդւոյն Յիսուսինն է ըսուած է։ Ու Նոր Կտակարանին մէջ Նլիմաս մոգին հայրը կայ Յիսուս, (Գործ. ժգ. 6,) նաեւ "Յիսուսը՝ որ Յուստոս ըսուած է", (Կող. դ. 11,) որն որ Պօղոսի "Աստուծոյ թագաւորութեանը մէջ գործակից եղողներէն" մէկն է, "որն որ մխիթարանք ալ եղած էր անոր"։ Մեր Տէրը՝ ուրիշ ասանունը ունեցողներէն որոշելու համար Նազովրեցի Յիսուս կ'ըսուէր, (Յովհ. ժը. 7, եւ այլն,) եւ Յիսուս Յովսէփին որդին։ (Յովհ. զ. 42, եւ այլն։)

Ընտարակոյս Յիսուս անունը հրեայեցերէն բառին Յունարէնի տառադարձութիւնն է, որ աս անունով երկու երեւելի անձինք կային Հրեական պատմութեան նախկին դարերուն մէջ, — մէկը Մովսէսի յաջորդը եւ Նաւայէլը աւետեաց երկիրը խօթողը, (Նե. իդ. 13,) եւ միւսալ ան քահանայապետը որ Օրաբաբելին օրովը, (Ագ. գ. 1,) Հրեից Բաբիլոնի գերութենէն ետ դարձած ժամանակը քաղաքական եւ կրօնական քաղաքավարութեան վերահաստատութեանը համար սաստիկ աշխատեցաւ։ Նախկին եւ կատարեալ ձեւը Յեհօսու (Նեհոշուա) է, (Թուա. ժգ. 16.) կրճատմամբ Յեսու (Նեշուա, Նոշուա) եղեր է, եւ երբոր Յունարէնի տառադարձութեամբ Նօթանասնից թարգմանութեանը մէջ միօրինակ Յիսուս գրուած են, եւ անոնցմէ առջինը Նոր Կտակարանին մէջ երկու տեղ (Գործ. է. 45։ Նբր. դ. 8) աս անունովը յիշուած է։

Ըս անունը մեր Տէրոջը վրայ դէպուխլը պատահական բան մը չէր, ոչալ իրերուն սովորական կարգը անանկ բերած էր, քանզի երկու աղգաբանութիւններէն որքան հոր կողնանը իմանալ՝ իր ազգականներուն մէջ մեկը չ'կար որ ան անունովը կանչուէր։ Նրկպատիկ հրաշալի ձեռնտուութեամբ եղաւ անիկայ։ Հրեաստանէ եղաւ անոր կոյս մօրը տակը՝ որ աւետեց անոր կոյս մօրը թէ "կնիկներուն մէջ օրհնեալ" պիտի ըլլայ, Աստուծոյ Որդին եւ մարդոց փրկիչը ծնանիլը ըսելէն ետքը՝ իմացուց ալ անոր ան անունը՝ որով աուրբ մանուկը կանչուելու էր. "Նոր անունը Յիսուս պիտի դնես"։ Դուկ. ա. 31։ Նւ հաւանականաբար նոյն երկնային դեսպանն էր որ Յովսեփին ե-

բեւեցաւ, եւ անոր կասկածները վերջընելու եւ երկիւղները փարատելու համար ըսաւ թէ "Վասն Մարիամ կնոջդ ներսիդին ծնածը՝ Հոգին Սուրբէն է։ Որդի պիտի ծնանի, ու անոր անունը Յիսուս դնես"։ Մատթ. ա. 20, 21։ Գործ. բ. 21։

Յիսուս անունը՝ շատ ուրիշ Հրեական յատուկ անուններու նման, նշանակութիւն ունի, եւ ինչպէս որ իրաւամբ կրնանք ակնկալել, երբոր դիտենք թէ ոչ դրաւ անիկայ, անոր նշանակութեանը ծանր եւ պատշաճ ըլլալը կը տեսնանք։ Ծարգմանչաց մէջ սա բառին ճիշդ նշանակութեանը վրայ տարակոյս եւ վէճ կայ։ Ընդհանրապէս նշանակութեանը վրայով ամէնը միաբան են։ Բայց միտքը սա էր որ, սա անունը ունեցողը Ազատիչ կամ Փրկիչ պիտի ըլլայ։ Բսիկայ, թէ եւ ասկէ ի զատ ուրիշ բաներ ալ ըլլայ, նախնական բառին մէջ ցուցուած է, եւ Կոյսին որդւոյն վրայ սա անունը դրուելուն համար հրեշտակին տուած պատճառը սա էր, "ինչու որ անիկայ իր ժողովուրդը իրենց մեղքերէն պիտի խալսէ"։ Մատթ. ա. 21։ Նայց քանի որ քանի մը թարգմանիչներ կը սեպեն թէ փրկել նշանակող բային ճիշդ մէկ մասն է, սակաւ ինչ եղանակաւորեալ, եւ թէ "պիտի փրկէ" կը նշանակէ, ուրիշները կը սեպեն թէ անիկայ փրկել բային վրայ աստուածաշնչեան յատուկ եղած Հեբրայեցի անունին երկու գիր էվէլցընելով շինուած բառն է եւ կը նշանակէ "փրկութիւն Տեառն" կամ "Տէրն փրկիչ"։ Սակայն շատ ծանրակշիռ բան մը չէ սակայն։ Սա հետեւեալ պարագաները կ'երեւնայ թէ երկրորդ կարծիքին հաւանականութիւն կու տան։ Նախնական էրեւնար որ Յովսէս իր սահմանեալ յաջորդին Յեսու անունը՝ որ "փրկիչ" կը նշանակէ, Յեսուի փոխէ (Թուոց. ժգ. 16) եթէ միայն "պիտի փրկէ" կը նշանակէ. ուր ընդհակառակն՝ եթէ բառը բարդեալ բառ մը ըլլայ Յհովայ անունը մէջը պարունակող, ան ժամանակը բանաւոր պատճառ կը տեսնենք փոփոխութեանը համար Մատթ. ա. 22, 23 ին մէջի խօսքերուն ամենէն բնական մեկնութենէն՝ (թէպէտ ուրիշ բացատրութիւն ալ կը յարմարի անոնց՝) կ'երեւնայ որ կը հասկցուի թէ Նայեայ նախագուշակութիւնը՝ թէ Կոյսին որդին Էմմանուէլ պիտի կոչուի, Մարիամին Որդւոյն Յիսուս անունը դրուելով կատարուեցան։ Բսիկայ ուղիղ կ'ըլլայ միայն սա ենթադրութեամբ թէ Էմմանուէլ եւ Յիսուս նոյնանշան բառեր են, այնպիսի ենթադրութիւն մը՝ որ չ'կրնար հաստատուն ըլլալ, եթէ ոչ Եհովան՝ "Յհովան պիտի փրկէ", կամ "Յհովան փրկիչ" Ծարգմանուի։ Ի պարագային մէջ Յիսուս եւ Էմմանուէլ — Աստուած մեզի հետ, այսինքն մեր կողմը — միեւնոյն գաղափարը կը ցուցընեն։

Սակայն պէտք է գիտնալ որ լոկ Էմմանուէլ կամ Յիսուս անունը ունենալը՝ թէ եւ աստուածային սահմանադրութեամբ ըլլայ, ինքնին ապացոյց մը չէ անունը ունեցողին աստուածութեանը։ Հրայեցիք սովոր էին այնպիսի անուններ տալ եւ անձնց եւ տեղերու, որոնց նպատակն էր ոչ թէ անոնց որոշ յայտնութիւնները ցուցընել, այլ երեւելի ընդհանուր ճշմարտութիւն մը յայտնել։ Յակոբ իր շինած մէկ սեղանին անունը դրաւ Էլ-Էլոհէ Իսրայէլ՝ "Աստուած Իսրայէլին Աստուածը", այսինքն Աստուած Իսրայէլին Աստուածն է։ Ծննդ. լգ. 20։ Մովսէս իր շինած մէկ սեղանին անունը դրաւ Յհովայ Նիսի՝ "Յհովան իմ դրօշակս" այսինքն Յհովան իմ դրօշակս է. Հր. ժէ. 15։ Յեսու՝ Յեհոշուա անունը՝ Տէրոջը ժողովուր-

դը Հեթանոսաց ժառանգութեանը մէջ տանողին նայելով միայն աս կը նշանակէ թէ Յեհովան անով աս ժողովուրդը պիտի փրկէ : Յշ կամ Յեհովայ բառերը Հին Կտակարանին մէջի շատ յատուկ անուններուն մէկ մասը կը կազմեն : Հայոց ամենայնիւ աս առջեւնիս եղած բանին պէս երրոր բացարձակ աստուածաշունչ սահմանադրութեամբ աս անունը վրան առնողը շատ անսխալ փաստերով կը ցուցուի թէ Ճշմարիտ աստուածութեան մարմնաւորիչն է, չենք կրնար չ'տեսնել թէ մէկ մասնաւոր պատշաճութիւն մը կայ աս աստուածային սահմանադրութեանը մէջ, եւ թէ որ նոր փաստ մըն ալ չենք տեսներ՝ անոր մէջ, մէկ հաստատութիւն մը կը գտնենք ան անթիւ փաստերուն, որոնք մեզ սա եզրակացութեանը կ'առաջնորդեն՝ թէ Ան որ "մարմնոյ կոզմանէ" Դաւիթի Որդին էր, նաեւ "Մարդ Հոգիին կողմանէ Աստուծոյ Որդին" էր, "որ է ամենուն վրայ Աստուած օրհնեալ յաւիտեանս" : Հռոմ . ա . 3, 4 : Թ . 5 :

Քրիստոս անունը՝ ճշդիւ խօսելով յատուկ անուն չէ, այլ պաշտօնական տիտղոս մըն է : Երբոր աս բաները միտք չ'դնենք, Մարդ Աստուծոյ Որդին շատ տեղերուն զօրութիւնը եւ մինչեւ անգամ նշանակութիւնը սխալ կը հասկընանք : Երբոր կը կարդանք որ Պօղոս հաստատեց թէ "Աս Յիսուսը որ ես ձեզի կը քարոզեմ՝ Քրիստոսն է" , (Գործ . ժէ . 3 ,) եւ "վկայեց Հրեաներուն թէ Յիսուսը Քրիստոսն է" , (Գործ . ժը . 5 ,) նշանակութիւնը սա է որ՝ ցուցուց եւ հաստատեց թէ Յիսուսը Քրիստոսն է, կամ Մեսիան, ան բարձր պաշտօնական աստիճանը ցուցնող տիտղոսին իրաւացի տէրը՝ որն որ յառաջմանէ նախագուշակուած էր : Երբոր Յիսուս կ'ըսէ թէ "յաւիտենական կեանք է ճանչնալ միմիայն Ճշմարիտ Աստուածը, եւ Յիսուս Քրիստոսը որն որ ինքը աշխարհ խրկեց" , (Յհ. ժէ . 3 ,) ըսել կուզէ թէ իր վրայով իրեւ Քրիստոսը եւ Մեսիան գիտութիւն ունենալը՝ անշուշտ հարկաւոր եւ բաւական է մարդիկ ճշմարտապէս եւ հաստատապէս երջանիկ ընելու : Երբոր կրսէ թէ "Ո՞նչ կը խորհիք դուք Քրիստոսին վրայով" , "որո՞ն որդին է ան" , (Մատ . իբ . 42 ,) ըսել չուզեր թէ Ո՞նչ կը խորհիք դուք Ն' վրայով , կամ ազգատոհմիս վրայով . այլ , Ո՞նչ կը խորհիք դուք Քրիստոսի Մեսիային վրայով , եւ մանաւանդ անոր որո՞ն որդին ըլլալուն վրայով : Տարակոյս չ'կրնար ըլլալ որ աս բառը՝ որ յառաջ հասարակ անուն մըն էր, եւ նպատակն էր ան անունը ունեցողին պաշտօնական բնութիւն մը ունենալը յիշեցընել՝ վերջապէս անանկ եղաւ որ նոյն տեսակ շատ ուրիշ բառերու նման, սկսեցին շատ անգամ յատուկ անուան պէս բանեցընել, անով մեր Տէրը ուրիշ Յիսուս անունը ունեցողներէն զանազանելու համար : Սակայն շատ քիչ անգամ գործածուած է աս կերպով Նոր Կտակարանին մէջ :

Ուրեմն աս սկզբունքին վրայ յառաջ երթալով թէ Քրիստոս անունը պաշտօնական անուն մըն է, քննենք անոր ծագումը եւ նշանակութիւնը իբր մեր Տէրոջը յատկացեալ : Քրիստոս բառը Հայերէն ձեւն է Յունարէն (Χριστὸς) Խրիստօս բառին , որ նշանակութեամբ նոյն է Հրեայեցերէն Մեսիա եւ Հայերէն Օծեալ բառին հետ : Քրիստոս ըսելը՝ ճիշդ Օծեալ ըսել է : Աստի Դ . Յ . 3 . 5 . 16 ին մէջ գրուած "օծեալ քահանան" Հրեայեցերէնի մէջ "Մեսիա քահանան" է, եւ Հօթանասնից Թարգմանութեանը մէջ "Քրիստոս քահանան" :

Ուրեմն սա կարեւոր խնդիրը կ'ելնէ թէ Ո՞ւր է փրկչին մերոյ Աստիան՝ Քրիստոսը՝ կամ Օծեալը ըսուելուն միտքը :

Օծումը կ'երեւնայ թէ շատ հին Թուականէ սկսելով՝ պաշտօնի սահմանելու նշան եղած էր , կամ մասնաւոր եւ մանաւանդ կրօնական նպատակի համար որոշել եղած էր : Այսպէս Յակոբին համար ըսուած է թէ քարեղէն սիւն մը օծեց , որ ինքը կանգնեց եւ սահմանեց իբրեւ յիշատակարան իր Ռնթէլի մէջ տեսած դերբնական երազին : (Ծննդ . իը . 18 : լա . 13 : լե . 14 : Հին Կտակարանին տնտեսութեանը տակը քահանայապետները եւ թագաւորները կանոնաւոր կերպով իրենց պաշտօնին կը սահմանուէին օծման արարողութիւնով. որոնք երկուքն ալ՝ ճիշդը խօսելով՝ սուրբ պաշտօններ էին , եւ մարգարէից վրայ ալ երբեմն ասնոյն ձէթը կը կաթարուէր : Այս ձէթին նպատակը կ'երեւնայ թէ պաշտօնին աստուածային սահմանադրութեամբ սահմանուիլը ծանուցանել մըն էր հրապարակաւ : Այսպէս Սաւուղ "Տէրոջը օծեալը" ըսուած է . (ա Թագ . իգ . 6 .) Դաւիթ "Իսրայէլի Աստուծոյն օծեալը" . (բ . Թագ . իգ . 1 .) եւ Ագեկիա՝ "Տ'երոջը օծեալը" . (Ողբ . դ . 20 .) քահանայապետը "օծեալ քահանայ" կ'ըսուի : (Ղեւ . դ . 3 :)

Այս ձէթին ծագումէն եւ դիտաւորութենէն դատելով՝ զարմանալի բան չերեւնար որ աս բառը երկրորդական եւ վերաբանական մտօք Աստուծոյ կարեւոր դիտաւորութիւններու համար ընտրած մարդոցը տրուի , թէ եւ իրօք օծեալ չըլլան : Այսպէս Կիւրոս Պարսկաստանի Թագաւորը , "Տէրոջը օծեալը" ըսուած է . (Եսայ . խե . 1 .) Երկից նահապետները երբոր Քանանացւոց մէջ կը բնակէին , "Աստուծոյ օծեալները" ըսուած են . (Սաղ . ճե . 15 .) եւ Աբրահամ մարգարէն (գ . 15) Իսրայէլացի ժողովուրդին նոյն անունը կուտայ : Հանականաբար աս կերպ գործածութեանը նայելով է որ Իսրայելացոց Թուղթը գրողը՝ Մովսէսին համար կ'ըսէ թէ "Էվէլի մեծ սպեց Քրիստոսի (ժողովրդին) նախատինքները" , (Իբր . ժա . 26 .) ան նոյն անձանց՝ որոնք նախընթաց համարին մէջ "Աստուծոյ ժողովուրդը" ըսուած են , "քան թէ Եգիպտացոց գանձերուն մեծութիւնը" :

Մարգարէական գրուածքներուն մէջ աս անունը երեւելի անձի մը տրուած է , որ զանազան կերպերով շատ անգամ այնպէս խօսուած է վրան թէ՝ մէկ հեռաւոր դարի մը մէջ իբրեւ մեծ ազատիչ մը երեւնալ սահմանուած է : Ամէնէն մօրը Ընտրեալ աստուածային երգին վերջի խօսքերը շատ երեւելի են .(ա Թագ . բ . 10 .) "Տէրոջը դէմ հակառակողները պիտի կոտրուին , երկինքէն անոնց վրայ պիտի օրոտայ Ին . Տէրը երկրիս ծայրերը պիտի դատէ , եւ իր Թագաւորին ոյժ պիտի տայ , ու իր Օծեալին կամ Ընտրեալին եղջիւրը պիտի բարձրացնէ" : Իսրայելիք որովհետեւ դեռ Թագաւոր չունէին ան ժամանակը , վասն որոյ աս համարը խոստացեալ ազատչին վրայով նշանաւոր մարգարէութիւն մը կրնայ սեպուիլ :

Գ : Դաւիթ Մարգարէն այնպէս կը նկարագրէ թէ՝ հեթանոսները խառնուած են , եւ ժողովուրդը (Հրեայ ժողովուրդը) ունայնութիւն կը խորհին "Տիրոջային դէմ եւ անոր օծեալին դէմ" : Սաղ . բ . 2 : Կըսէ թէ, "Հիմայ գիտցայ որ Տէրը կը պահէ իր Օծեալը" : Սաղ . ի . 6 : "Երդարութիւնը կը սիրես ու անօրէնութիւնը կ'ատես" կ'ըսէ "Ինոր որ պիտի գար" . "անոր համար ոմ Աստուած՝ քու Աստուածդ ուրախութեան

իւղով քեզ օծէց քու ընկերներէդ աւելի" : Սաղ . խե . 7 : Ըն ամէն տեղերը ուր որ Դաւիթ մեծ ազատչին վրայ իբրեւ "օծեալ" կը խօսի , Թագաւորի պէս սեպուած է յայտնապէս :

Նոյն մարգարէն ալ "օծեալ" անունը կը գործածէ խոստացեալ ազատչին , բայց երբոր այսպէս կ'ընէ՝ անոր վրայով իրը մարգարէ կամ մեծ ուսուցիչ կը խօսի : Բսանիկ խօսիլ կուտայ անոր . "Տէր Նհովային Հոգին իմ վրաս է . վասն զի Տէրը զիս օծէց , ու զիս խրկեց աղքատներուն աւետիս տալու . եւ այլն" : Նոյ . կա . 1 . եւ այլն :

Ուրիշ մեծագոյն Դանիէլ մարգարէն կուտայ աս "օծեալ" անունը մեծ ազատչին , եւ յայտնապէս ոչ միայն իբրեւ իշխան կը նկարագրէ , այլ նաեւ իբրեւ քահանայապետ՝ քաւիչ յանցանաց : Դան . թ . 24 — 26 :

Մարգարէական ժամանակներուն վախճանին մինչեւ Յիսուսի ծնունդը՝ ակնկալեալ ազատչին վրայով Մեսիա կամ Օծեալ անունէն զատ ուրիշ անուն մը գրեթէ գիտցուած չէր , եւ մինչեւ հիմայ աս անունը կը բանեցընեն անհաւատ Հրեայք երբոր խօսին անոր վրայով՝ որուն տակաւին կը սպասեն թէ պիտի գայ եւ վրէժ առնէ իրենց եղած անիրաւութեանը համար , եւ առաջինէն առաւել պատուոյ հասցընէ զանոնք :

Ը· Աղաւորեցի Յիսուսին տրուած անունին նշանակութիւնը հիմայ դիտեսանք կրնանք հասկընալ :

1՝ . Մրիստոսը ըսուած տեղը յայտնի ցուցուած է թէ՝ աս անունով եւ Հին Կտակարանին մէջի շատ ուրիշ անուններով խոստացեալ ազատիչն է Ին , եւ աս ազատչին վրայով աս անունով եւ ուրիշ ինչեւիցէ անունով ինչ որ ըսուած է՝ բոլորը ճշմարիտ է Նոր վրայով : Կատարելապէս յայտնի է թէ Ա՛նսխան "կնկանը սերունդը" եղող Նոյն իսկ ան անձն է , որն որ "օձին գլուխը պիտի ջախջախէր" . (Ծննդ . գ . 15 .) "Բրահամին սերունդը , որով երկրի բոլոր ազգերը պիտի օրհնուէին" . (Ծննդ . իբ . 18 .) ան մեծ "մարգարէն որ Մովսէսին նման պիտի ելլէր" . որուն ամէնն ալ պարտական էին մինչ ընել եւ հնազանդիլ . (Ընդ Օրէ . ժը . 15 .) "Մելքիսեդեկի կարգին պէս քահանան" , "Յեսսէի բունէն եղած շառաւիղը . որ պիտի կայնէր ժողովուրդին դրօշակ ըլլալու համար , որ Հեթանոսները պիտի փնտռէին" . (Նոյ . ժա . 1 . 10 .) կոյսին որդին , որուն անունը Իմմանուէլ պիտի ըլլար . (Նոյ . է . 14 .) "Նհովային ճիւղը" . (Նոյ . գ . 2 .) "Լեսսէի Հրեշտակը" . (Մաղ . գ . 1 .) "Տաճարին Տէրը" . եւ այլն , եւ այլն : Ուրեմն երբոր կ'ըսենք թէ Յիսուսը Մրիստոսն է , արդեամբ ըսած կ'ըլլանք թէ "Ը Ին է , որուն վրայով Մովսէս օրէնքին մէջ եւ մարգարէները գրեցին" . Յովհ . ա . 45 . եւ Նոր վրայով բոլոր ըսուածները ճշմարիտ է Յիսուսի վրայով :

2 . Դանի որ "Յիսուսը Մրիստոսն է" խօսքը , իրօք կը նշանակէ թէ "բոլոր ան բաները որ գրուած են Մեծ Ազատչին վրայով Հին Կտակարանին մէջ՝ ճշմարիտ են Նոր վրայով" , առաւել ուղղակի կերպով մեր մտքին առջեւը կը բերէ անոր վրայով եղած ճշմարտութիւնները՝ զորս "Օծեալ" անունը բնականապէս կը յայտնէ : Նիկայ մարգարէ՝ քահանայ՝ եւ թագաւոր է : Ըստուածային ճշմարտութեան մեծ յայտնիչն է . մարդոց յանցանաց միմիայն քաւիչը , եւ զԸստուած մարդուն հետ հաշտեցընողը . մարդոց հասկըցողութեանը՝ խղճմտանքին՝ եւ կիրքերուն վրայ գերագոյն եւ միակ օրինաւոր իշխանը : Ա՛յժմ տեր եղած

"ամէն զօրութեան երկինքի եւ երկրի մէջ", "ամէն իշխանութեան բոլոր մարմինի վրայ", "Մենուն Տէրն եղած է Նա" : Ամէն արտաքին դէպքերը եւ ամէն հոգեւոր ազդեցութիւնները՝ հաւատարապէս անոր իշխողութեանը տակն են, եւ իրրեւ Թագաւոր իր իշխանութիւնը կը բանեցընէ ան նպատակները կատարելապէս գլուխ տանելու համար, զորս իրրեւ մարգարէ ըրած յայտնութիւնները եւ իր իրրեւ քահանայապետ ըրած մեծ քաւիչ պատարագը՝ սահմանեալ էին կատարել : (Տես Նյութ 152 :)

3. Նայելով Քրիստոս անունին կատարեալ նշանակութիւնը տակաւին ի յայտ չեկաւ : Սիրկ կը ցուցընէ թէ Նա՝ որուն որ կը վերաբերի, օծեալ մարգարէն՝ քահանան եւ թագաւորն է, ոչ թէ ինքը նիւթական իւղով օծուեցաւ, այլ թէ յաստուածուստ սահմանեալ՝ պատկեալ՝ աստիճանեալ՝ եւ վայելել էր մարգոյ փրկիչը ըլլալ : Ահա աս գաղափարներն են որ կ'երեւնայ թէ "օծեալ" բառը գլխաւորաբար կը ցուցընէ : Յիսուս Աստուածային կողմանէ սահմանեալ էր ան պաշտօններուն որոնք կատարեց : Իր կամքովը յանձնառու չեղաւ անոնց . Աստուած կանչեր էր անիկայ Ահարոնին պէս : Նէե . ե . 4 : Նոյ . խբ . 1 : Աստուծոյ կողմանէ պատկեալ . "Ոեւոր չափով չ'տուաւ Աստուած Հոգին" . Յովհ . գ . 34 : Նոյ . ժա . 2—4 : Աստուծոյ կողմանէ յիշուած էր . "Հայրը խրկեց անիկայ" . Նոյնպէս ըսաւ անոր, "Դուն իմ Ծառաս ես, քեզմով պիտի փառաւորուիմ" . եւ այլն : Նոյ . խե . 6 : ծե . 4 : Աստուծոյ կողմանէ պատկեալ էր . "Յիսուս Նազովրեցին" կ'ըսէ Պետրոս Հռաքեալ, "Աստուծմէ ձեզի ցուցուած մարդ մը զօրութիւնով ու նշաններով եւ հրաշքներով, որ Աստուած անոր ձեռօքը ըրաւ ձեր մէջը" : Գործ . բ . 22 : "Հայրը որ զիս խրկեց" կ'ըսէ Յիսուս ինքը, "ինծի համար վկայեց" : Յովհ . ե . 37 : Հայրը աս բանը ըրաւ երկինքէն կրկին եւ կրկին ձայն արձակելով, ինչպէս որ Հրաշքներով ալ՝ զորս ինքը գործեց ան աստուածային զօրութեամբը, որ հաւատարապէս եւ իրն էր եւ իր Հօրը : Ահա այս է Քրիստոս անուան իմաստը :

Մեզ աս դիտողութիւնները պարզ կերպով հասկցուին, քիչ դժուարութիւն պիտի ըլլայ անոնց պատասխան տալու, որ երբեմն կ'ընեն թէ՝ Յիսուս ե՞րբ Քրիստոս եղաւ, այսինքն ե՞րբ օծուեցաւ Աստուծմէ : Տեսանք թէ աս անունը պլաբանական կամ վերաբանական է, եւ վասն որոյ պէտք չէ զարմանալ թէ զանազան վերաբերութիւններ ունի : Փրկիչին սահմանուելը, ամէն ուրիշ աստուածային խորհուրդներուն նման՝ ի հարկէ ի յաւիտենից էր : "Ի յաւիտենից հաստատուած էր" . Նոյ . ը . 23 . "աշխարհիս սկիզբէն առաջ սահմանուած էր" : ա Պետ . ա . 20 : Ընոր յատկութիւնները՝ անոնք որ ետքէն վրան գրուեցան, իր մարմնառութեան ժամանակը տրուեցան, երբոր "Աստուած անիկայ օծեց սուրբ Հոգւով եւ զօրութեամբ" : Գործ . ժ . 38 : Իր առաքելութիւնը կրնանք սպելոր տրուեցաւ անոր, երբոր իր պաշտօնը կատարել սկսեց : Նազարէթի ժողովարանին մէջ իր պաշտօնէութեանը սկսած ժամանակը Նոյեայ մարգարէութիւններէն ան համարը կարդալէն ետքը՝ ուր որ իր մարգարէական պաշտօնին օծուիլը նախագուշակուած է, ըսաւ թէ "Այսօր աս գիրքը ձեր ականջը լեցուեցաւ" : Գղ . գ . 21 : Ի իր յարութեանն ու համբարձման ժամանակը, Աստուած իբրեւ հատուցում անոր

արդարութիւնը սիրելուն եւ անօրէնութիւնը ատելուն համար, "ուրախութեան իւղով անիկայ օծեց իր ընկերները աւելի". Սաղ. խե. 7. այսինքն՝ անոր թագաւորական իշխանութիւն տուաւ, օրհնութիւններով լեցուն եւ անոր եւ ուրիշներուն, շատ աւելի ան իշխանութենէն՝ որ օրեւիցէ թագաւոր մը երբէք ստացած է. զանիկայ՝ ինչպէս որ Դաւիթը կ'ըսէ, "Տէր ու օծեալ" ըսելով։ Գործ բ. 36։ Ինոր հաստատելով ըլլալուն վրայով, իրեն ամէն ըրած, կամ իրեն համար բոլոր եղած հրաշալի դէպքերը՝ կրնանք սեպել թէ ասոնք օծումն էին. մանաւանդ ասոր մկրտուած ժամանակ Հոգւոյն տեսանելի կերպով անոր վրայ իջնելը։

"Քրիստոսը" անունին իմաստին վրայով ասոր ըրած բացատրութիւնները հիմա կը ցուցընեն մեզի թէ ինչպէս հասկընալու ենք Յովհաննէս Ընդառաքեալին ասոր խօսքը. "Ով որ կը հաւատայ թէ Յիսուսը Քրիստոսն է, Աստուծմէ ծնեալ է". (Յովհ. ե. 1.) այսինքն "Աստուծոյ զաւակն" է, "Միրէն ծնած" է. "Նոր արարած մըն" է. եւ Պօղոս Առաքեալին ասոր նման ըսած սա խօսքը. "Ո՛եկը չկրնար ըսել թէ Յիսուսը Տէրն է". այսինքն՝ Քրիստոսը Ո՛եսիան. "Հայց միայն Սուրբ Հոգիով"։ ա Կորնթ. ժբ. 3։ Յայտնի է թէ "Յիսուսը Քրիստոսն է" նախադասութիւնը՝ երբոր ընդարձակ մտօքը հասկընանք որն որ ցուցընենք թէ կը վերաբերի անոր, փրկութեան աստուածային եղանակին վերաբերեալ ճշմարտութեան կատարեալ բովանդակութիւնը կը պարունակէ։ Ըս սկզբունքին ուղիղ կերպով հասկընալով հաւատալը՝ Աւետարանին փրկարար ճշմարտութեան հաւատալ է, որուն հաւատալով մարդ Աստուծոյ զաւակ կ'ըլլայ, կամ Աստուծոյ զաւկի բնութիւն կ'ստանայ, եւ միմիայն անոր հաւատալով կրնայ ըլլալ ասիկայ։ Ա՛ն Թէպէտ առանց աստուածային ազդեցութեան մարդ մը կրնայ գիտնալ թէ "Յիսուսը Տէրն է", "Ո՛եսիան Իշխանն է", եւ մինչեւ անգամ հաստատուն հաւատալ թէ ասոնք խօսքերը ճշմարտութիւն կը պարունակեն, այսու ամենայնիւ մէկ մարդ մը չ'կրնար արդեամբք հաւատալ եւ սրտի մտօք խոստովանիլ ասոնք խօսքերուն մէջ եղած ճշմարտութիւնը, առանց աստուածային մանաւանդ ազդեցութեան, ինչպէս որ մենք չկանգնինք բացատրել զանիկայ։ Հայց որովհետեւ Հրէայք չեն խոստովաներ թէ Յիսուս կամ իր առաքեալները իրաւունք ունէին Ո՛եսիային վրայ բերեալ մարգարէական գրուածքները իրեն յատկացընելու, մեզի կը մնայ հիմայ ցուցընել

Ա՛նա. Թէ խոստացեալ Ո՛եսիան ծրջեն եկած է։

Երկրորդ. Թէ Նազովրեցի Յիսուսը անոնցմէ ան է։

Ը. Ո՛եր առաջին հաստատութիւնը ապացուցանելու համար, միայն երեք մարգարէութիւններ ձեռք պիտի առնենք։ Առաջինն է Ծննդ. խե. 8. 10, ուր որ Յակոբ իր վերջին օրհնութիւնը կու տայ իր որդուցը։ Երբոր կարգը Յուդային կու գայ՝ կ'ըսէ, "Իշխողութիւնը Յուդայէն պիտի չ'պակսի, ոչ ալ անոր ոտքերուն մէջեղէն օրէնսդիրը, մինչեւ որ Սիլովը գայ ու ժողովուրդները անոր պիտի հնազանդին"։ Յայտնի է որ հոս Յուդան՝ ամբէ չ'նշանակեր, այլ ցեղը. քանզի Յուդայ մեռաւ Եգիպտոսի մէջ առանց իշխանութեան։ Իշխողութիւն ու օրէնսդիրը յայտնապէս կը նշանակեն օրինադրական եւ կառավարող զօրութիւնը, որն որ ժամանակէ մը ետքը Դաւիթէն սկսելով դարերով իր սե-

րունդին մէջ ՚ին ։ Կառավարութեան եղանակը ինչ փոփոխութեանց մէջ որ մտած ըլլայ, թէ միապետական է եղեր եւ թէ ազնուապետական, օրէնքն ու քաղաքականութիւնը պահ֊ին նոյնն էր ։ Ա֊ս նախատացութիւնը ամենայն նախնի ՚րէայք Ա֊ւսիային կու տային ։ Կենդանի այսպէս կը գրէ անիկայ. "Ա֊ինչեւ այն ժամանակը՝ երբոր Ա֊եսիա թագաւորը գայ" ։ Ընդհատ՝ Թարկում անուն մեկնութեան գրքին մէջ նոյն բանը կ'ըսէ. եւ Յուսաղեմի Թարկում ըսուած գրքին մէջ այսպէս կը պարզաբանէ. "Թագաւորները չ'պիտի պակսին Յուդայի տունէն, ոչ ալ օրէնսուցոյց ուսուցիչները անոր որդիներէն, մինչեւ որ Ա֊եսիա Թագաւորը գայ, որ անոնն է թագաւորութիւնը. եւ երկրի բոլոր ազգերը անոր պիտի հնազանդին" ։ Ընդ՝ թէ իշխողութիւնը Յուդայէն վերցած է, եւ թէ հետեւապէս Ա֊եսիան եկած է, սա ձեռնարկութեամբը կը ցուցընենք թէ նոյն ինքն խիստ գիտնական ՚րէաներէն մէկ քանին խոստովանած են ։ Ա֊իմի Ա֊վետայ վրայ այսպէս կը մեկնէ. "Ըսոնք են մեր գերութեան օրերը, որոնց մէջ ոչ թագաւոր ունինք ոչ իշխան Իսրայէլի մէջ. այլ ՚նեմանոսց իշխանութեանը եւ անոնց թագաւորներուն ու իշխաններուն տակն ենք" ։ Դարձեալ՝ Ընթրանել Ա֊սայեայ ծգ ին վրայ մեկնած տանը կ'ըսէ թէ՝ իրենց գերութեան մէջ կրած թշուառութեան մեծ մասը ան է որ ոչ թագաւորութիւն ունին ոչ կառավարութիւն, եւ ոչ ալ իշխող մը ։ Յուդայէն բոլոր իշխանութիւնը վերցած ճիշդ ժամանակը վեցի տակ է ։ Ա֊նոնք ան ժամանակէն սկսաւ կ'ըսեն, երբոր ՚երովդէս Ընդվմայեցին՝ Ա֊ակաբայեցիներն ու Անեդրիոն ըսուած մեծ ժողովը խափանից ։ Որուն համար կ'ըսեն թէ ՚րէայք գլուխնին ածիլեցին, քունքնին մինչեւ հագան, եւ ազաղակեցին, "վա՜յ մեզի, ինչու որ իշխողութիւնը Յուդայէն վերցաւ, եւ օրէնսդիրը անոր ոտքերուն մէջ տեղէն" ։ Ա֊ւրիշներն ալ կը սեպեն թէ Ա֊եսպասիանոսին եւ Տիտոսին Յուսաղեմ ու Տաճարը կործանած ժամանակն էր, որ ՚րէայք իշխանութեան յետին ճոցորդը կորսընցուցին ։ Ա֊ստի՝ եթէ իշխողութիւնը վերցած է Յուդայէն, — (եւ ով կրնայ տարակուսիլ երբոր նայի ան ցեղին այսքան ժամանակի կործանեալ՝ ցրուեալ՝ եւ կորուսեալ վիճակը.) հետեւութիւնը յայտնապէս անընդդիմանալի է թէ Ա֊եսիան եկեր ՚ամանակէ հեռ եկած ըլլալու է ։ Ա֊ս եզրակացութեան ոյժը մերժելու համար, ՚րէայք հիմայ կ'ըսեն թէ՝ շիլոէ բառը, որ մենք խնդրո֊ի֊ն կ'ըսենք՝ Գա֊ալան կը թարգմանուի, եւ վերոյիշեալ համարին մէջ փոխարերաբար կը նշանակէ նեղո֊ի֊ն ։ Ա֊հ ասբառը չ'կրնար ասնշանակութիւնը ունենալ հոս՝ յայտնի է, վասն զի մարգարէութենէն շատ ժամանակ ետքը, մասնաւորապէս Դաւիթին ու Սողոմոնին թագաւորութեանը ժամանակը, Յուդայի ցեղը շատ բարեբաղդ վիճակի մէջ էր ։ [1]

Ա֊եսիային շատ ժամանակէ հետէ եկած ըլլալուն հետեւեալ ապացոյցը Դան. թ. 25, 26, 27 են յառաջ կը բերենք ։ Յայտնի է որ ճշմարիտ Ա֊եսիային վրայ կը խօսի հոս ։ Երկու անգամ նոյն անունովը յիշուած է ։ Ա֊ն եթէ դիտելու ըլլանք թէ ի՛նչ գործք է ան՝ որ պիտի կատարէ ըսուած է, կատարեալ հաստատութիւն մը կ'ստանանք ասոր վրայով ։ Ա֊նկէ ի զատ ով կրնար կատարել ան բանները՝ եւ յանցանքը վերցընել՝ ա֊նօրէնութեան համար քաւութիւն ընել՝ յաւիտենական արդարութիւն գործել՝ տեսիլն ու մարգարէութիւնը

1 Տես Kitto's Cyclopedia. Art. Shiloh.

կնքել՝ շատերուն հետ եղած ուխտը հաստատել՝ եւ պատարագն ու ողջակէզը գադրեցընել։ Յիրաւի մէկ խօսք մը կայ որ Յովհաննէսին մէջ շատ զօրացած է իբրեւ աւանդութիւն նախնի ժամանակաց. "Դանիէլի գրքին մէջ Աստիային ժամանակը տըրուած է մեզի"· այսինքն ան ժամանակը՝ երբոր ան պիտի գայ, ինչպէս որ Յարեխ կը բացատրէ։ Որեմն եթէ ճշմարիտ Մեսիան է վերոյիշեալ մարգարէութեանը մէջ յիշուածը, կը մնայ մեզի տեսնել թէ նախագուշակուած անոր գալու ժամանակը՝ ինչպէս այնքան ատեն անցաւ։ Ոմոր հասմար յայտնապէս ըսուած է թէ եօթանասուն եօթնեակ պիտի ըլլայ Երուսաղէմը նորոգելու համար հրաման եղած ժամանակէն հաշրելով։ Ահ եօթանասուն եօթնեակը կը նշանակէ եօթանասուն անգամ եօթը տարի, Ռէհմի՝ Յարեխ Ոսաբի՝ Սաղադիաս՝ եւ ուրիշ ուսումնական Հրեայք կ'ընդունին, ինչպէս որ քրիստոնեայ մեկնիչներն ալ։ Յայտնի է որ ասեօթանասուն եօթնեակները չ'կրնար ըլլալ որ օրերու եօթնեակներ ըլլան, վասն զի ամէնը միասին կ'ընէ միայն տարի մը չորս ամիս եւ քանի մը օր —մէկ ժամանակ մը՝ որ շատ կարճ է, անանկ որ յիշեալ զանազան գիպուածները չեն կրնար տեղի անոր մէջ. ոչ ալ այսպիսի ժամանակ մը կրնանք յատկացընել երկու գերութեանց մէջ տեղը, որ ատեն այսպիսի գիպուածներ պատահեցան։ Ուրեմն ասոր ժամանակի շրջանը շատ ատենէ հետէ սկսած ըլլալու է, թէ կիւրոսի առաջին վճիռէն (Եզր. ա. 1, 2) եւ Դարեհ վերատպանին երկրորդէն (զ. 15) համրենք, եւ թէ Արտաշէսին վճիռէն։ (է. 11։)

Մէկ երեւելի կանխատեսութիւն մըն ալ յառաջ բերենք, որ է Դան. բ. 7—9. "Ամէն ազգերը պիտի շարժեմ, ու ամէն ազգերուն ցանկալի բաները պիտի գան. եւ ասոնը փառքով պիտի լեցընեմ, կ'ըսէ զօրաց Տէրը։ Արծաթը իմս է, եւ ոսկին իմս է, կ'ըսէ զօրաց Տէրը։ Այս վերջի տանը փառքը առջինէն մեծ պիտի ըլլայ, կ'ըսէ զօրաց Տէրը"։ Հոս յիշուած փառքը՝ Մեսիային նայելով, կամ մէկ ուրիշ պատճառով մը ըլլալու է։ Զենք կրնար ըսել թէ երկրորդ Տաճարին փառքը առջինէն մեծ էր. քանզի շատ պարագաներու նայելով, նոյն ինքն Հրէից խոստովանածին համեմատ, եւ չէնքին կողմանէ շատ վար էր. (Եզր. գ. 3. 12.) եւ Ըստուծոյ մասնաւոր հաւանութեանը նշաններ չ'տեսնուելուն համար։ Ասոր որոյ խոստացեալ փառքը վերաբերելու է անոր գալուն եւ ներկայութեանը՝ որն որ խոստացուած էր աշխարհին՝ Հրէից ազգը կայ ըլլալէն առաջ. եւ որն որ յարմար կերպով "ամէն ազգերուն ցանկալի բաները" կոչուած է։ Մաղաքիա մարգարէն (գ. 1) առատապէս կը հաստատէ ասոր միտքը։ Ուրեմն՝ որովհետեւ ան Տաճարը, որուն մէջ որ փրկիչը պիտի մտներ՝ այնքան դարերէ հետէ կործանեալ է, Հնոյ Ներկայ ըլլալու է։ Մեր Տէրոջը ծննդեան ժամանակը, եւ Հրէից եւ Հեթանոսաց մէջ Մեսիային գալստեանը վրայով մեծ ակնկալութիւն մը ըլլալը՝ Տակիտոս Սուետոնիոս եւ Յովսեպոս հռչակաւոր պատմագիրներէն կը տեսնենք, ինչպէս որ Սուրբ Վրքերէն ալ։ Յովսեպոս չ'կրնալով մէկ բան մը գտնել որով կարենայ պաշտպանել Մեսիային գալստեանը ընդհանուր ակնկալութիւնը, պատճառը հետեւեալ խօսքերով կ'հասկնայ պատասխանին կու տայ. (Պատերազմ Հրէից. է. 31.) "Ինչ որ մարգարէները Հրէից ազգին վերաբերելով գրգռեց՝ բանը որ գլխաւորաբար գրգռեց Հրէից ազգը կայ ըլլալէն առաջ, երկրի վրայ տիրապետելու, երկրի բնակիչները պատերազմ ընելու՝ երկրի մարգարէութիւն մըն էր, որն որ Սուրբ Գրքերուն մէջ ալ կը գտնուի։

թէ ան ժամանակը իրենց մէջէն մէկը պիտի ելլէ, որ բոլոր աշխարհին թագաւորութիւնը ձեռք պիտի ձգէ" : Դարձեալ Առետոնիոս Օգոստոսի ծննդեանը համար կ'ըսէ թէ (Հոռաւ. 94) առհասարակ կը սեպէին թէ Լանուինացիք ցաւ կը քաշէր ան ժամանակը մեկ թագաւոր մը ծնանելու՝ որ Հռովմայեցիները պիտի կառավարէր : Այս բանն ալ կը վայելէ ըսել թէ ինչպէս որ ընդհանուր ակնկալութիւն մը կար ան ժամանակը թէ Արեւելքի պիտի գայ, անանկ ալ շատ խարէբաններ կային՝ որոնք իրենց եւ անոնք շատ հետեւողներ քաշեցին : (Յովհ. Հնուվ. ի. 2. 6 : Յով. Պաւ. Հրէ. ծէ. 31 :) Պրիտոս այսպիսի անձանց գալուն համար մարգարէութիւն ըրաւ : Մատթ. իդ. 24. 29 :

Ե. Թէ Կաղովկեցի Յիսուսը եւ ոչ թէ մեկ ուրիշն է Աստուած որ պիտի գար՝ ապացուցուած է Աստուածային վկայով եղած բոլոր մարգարէութիւններուն, անոր վրայ՝ եւ միմիայն անոր վրայ կատարուելովը : Տեղը չենթերթ որ մանրամասն կերպով ասոնց ամէն մարգարէութիւնները մէկիմէկ հոս դնենք, բայց անոնցմէ դէպատուները հոս կը դնենք որ կարդացողը յագեցնէ ինքզինքը ասոնց նախատեսութեան ճշմարտութեանը վրայով :

1. Աստուածաշունչ. — Առաջին կը նիկէն. Ծննդ. գ. 15 :

Աբրահամէն եւ անոր սերունդէն. (Ծննդ. ժբ. 3 : ժբ. 18.) այսինքն Իսահակէն. (իզ. 4.) Յակոբէն. (իբ. 14.) Յուդայէն. (խթ. 10.) Յեսսեէն. (Եսայ. ժա. 1.) Դաւիթէն. (Սաղ. ճկբ. 11 : ձթ. 4. 27 : Եսայ. իե. 7 : Երեմ. իգ. 5 : Լգ. 15 :)

Կոտոմա. — Սաղ. գ. 4 : Գործ. գ. 25 : Մատթ. ա. 1 : Աբր. է. 14 : Հռով. ժե. 12 : Յովհ. է. 42 : Տես նաեւ Գործ, բ. 30 : ժգ. 23 : Գ-ղ. ա. 32 : Աստուածոսի եւ Գուկասեայ գրած ազգաբանութիւնները կը ցուցընեն անոր Դաւիթէն սերիլը : Օրինական հաշիւով Աբրահամին երկարը Յովսեփին որդին էր : Ասոր որոյ Յովսէփին Դաւիթէն սերիլը հարկաւոր էր ցուցնել, եւ Աստուածոս ցուցուցած է : Գուկաս Աբրահամին ազգաբանութիւնը կու տայ՝ որուն Հայրը Հելին է. բայց Յովսեփ Հելիին փեսան ; օրէնքին նայելով անոր որդին սեպուելուն համար՝ Աբրահամին տեղը իր անունը յիշուած է : Գ-ղ. գ. 23, Յունարէնին մէջ :

2. Աստուածաշունչ պիտի ծնանիլը :

Մատ. — Եսայ. է. 14, Երեմ. լա. 22 : "Տէրը երկրի վրայ նոր բան ստեղծեց. կինկ մարդը պիտի շրջապատէ երիկ մարդը" : Եսայիի Հրեպալը աս մարգարէութիւնը Աստուածային կու տայրն, որէ ին Հնարէն թէ այժմեան հակառակ մեկնութիւնները մի հիւան աս ճշմարտութիւնը խափանելու համար է՝ թէ Յիսուսը Կոյսէ մը ծնաւ, եւ վասն որոյ Կրէնտոսը կամ Աստուածոս է :

Կոտ. — Մատթ. ա. 24, 25 : Հռոմ. գ-ղ. ա. 26 — 35 հետ : Մատթ. ա. 22, 23 :

3. Աստուածաշունչ ո՛ր պիտի ծնանիլը :

Մատ. — Մատ. ե. 2 :

Կոտ. — գ-ղ. բ. 4 — 6 : Հռոմ. նաեւ գ-ղ. բ. 10, 11. 16 : եւ Մատթ. բ. 1. 4 — 6. 8. 11 : Յովհ. է. 42 :

4. Աստուածային Հաղորդիչ ո՞ր ըզօրութեանովը մարգարէ էր Աստուածային ուրիշներուն ալեսէ երբեմն եւ ոմանց ճանչցուած պատահարը :

1 Տես *Art. Genealogy, Kitto's Cyclopedia, Vol. I*, եւ Մատթ. ա. ու. Գուկ. գ. գլուխ. Նոյն վրայ եղած Մեկնութիւնները :

Մ՝ած · — Մ՝ած · գ · 1, եւ գ · 5 : Նոյ · խ · 3 : Գ՝ոհ · ա · 17 :

Կոր · — Մ՝արք · գ՝ · 1 : ժա · 14 : Գ՝ոհ · է · 27 , 28 :

5 · Մ՝եղեան Ա՝ստուած է՝ մարդ պէտք ըլլալ :

Մ՝ած · — Մ՝ած · բ · 7 : ճժ · 1 : Նոյ · թ · 6 : Մ՝էկ · է · 2 :

Կոր · — (Տես Յօգ · Գ · Հատ · Գ , եւ Յօգ · Ը · Հատ · Ն :)

6 · Մ՝եղեան երկրորդ Տաճարին հիմ պէտ երեք-հատ :

Մ՝ած · — Ընգ · բ · 7 . 9 :

Կոր · — Գ՝ոհ · բ · 46 : Յովհ · ժը · 20 · եւ այլն :

7 · Մ՝եղեան մարգարէ է՝ ուսուցիչ պէտ ըլլալ Մ՝ովսէսի պէս՝ քսայց անկէ չէր :

Մ՝ած · — Նէի Օրէ · ժը · 18 , 19 : (Տես Գ՝որ · գ · 22 , եւ է · 37 :) Նոյ · թ · 2 : կա · 1 : Մ՝ած · Հր · 2 :

Կոր · — Մ՝արի · ա · 14 . 38 , 39 : ղ · 6 : Մ՝արք · գ · 23 : է , 28 , 29 : թ · 35 : ժա · 5 : ժգ · 34 , 35 : Մ՝արի · գ · 33 : Յովհ · ղ 14 : է · 40 : թ · 17 : Գ՝ոհ · է · 16 : խգ · 19 : Նէէ · ա · 1 , 2 : գ · 5 , 6 : Ուրիշ մարգարէները եւ-պաշներով եւ տեսիլներով յայտնուեցան ի՝ ընդունելին , քայց Մ՝ովսէս դէմ առ դէմ խօսեցաւ : Ա՝րիստոս ալ ան քանը խօսեցաւ որն որ Ա՝ստուած քով տեսեր էր : Յովհ · ա · 18 . 4 — 9 : ը · 12 : ժը · 46 : Գ՝ոհ · բ · 32 : Գ՝ործ · իզ · 18 : Նէէ · է · 8 :

8 · Մ՝եղեան էր Ա՝ետուրեանը պէտ յատկեր Գ՝ալիլեայի հոգ :

Մ՝ած · — Նոյ · թ · 1 , 2 :

Կոր · — Մ՝արք · գ · 12 — 17 . 23 . 25 :

9 · Մ՝եղեան էր վերջաւորութիւնը հոգ հրաշէնութի պէտ հատորնէր :

Մ՝ած · — Նոյ · լե · 5 , 6 : խբ · 7 : լբ · 3 : խթ · 18 :

Կոր · — Մ՝արք · ժա · 4 , 5 : Գ՝ոհ · ը · 21 : Մ՝արք · գ · 23 , 24 : ժե · 30 , 31 : Գ՝ործ · բ · 22 :

10 · Մ՝եղեան Վ՝հահանոյ պէտ ըլլալ , Յ՝ուդայի ցեղէն է՝ ոչ ինչ Գ՝էնէի , է՝ Մ՝երմէոեղէի հոգին պէս ոչ ինչ Ա՝հաւօնի :

Մ՝ած · — Մ՝ած · ճժ · 4 : "Գ՝ուն յաւիտեան Մ՝ելքիսեդեկի կարգին պէս քահանայ ես" : Օ՝շ · ը · 13 : "Ա՝նիկայ քահանայ պիտի ըլլայ իր ա-թոռին վրայ" :

Կոր · — Նէէ · գ · 14 : "Ա՝նճ քահանայապետ մը ունինք մեզ երկինքը անցած , Յիսուսը Ա՝ստուծոյ Որդին" : Տես նաեւ՝ ը · 1 : է · 6 : է · 21 : գ · 1 : ժ · 21 : թ · 17 : է · 24 :

11 · Մ՝եղեան ինձ ընդհանրը հեղի հոգ պատարագ հատուցանելով , հեղ չի վախճան պիտի տար՝ ասօրհնուելեան համար քահանայ պիտի ըլլար՝ մարդի ասուբ պիտի ըլլար՝ ե՝ ապրանայն ին-քեանը-նէը պիտի խրճանէր :

Մ՝ած · — Նոյ · ծգ · 6 . 10 , 11 , 12 : Գ՝ան · թ · 24 : Ծ՝ննդ · գ · 15 :

Կոր · — Նէէ · է · 2 : Տես նաեւ՝ բ Կորնթ · է · 18 . 21 . Հռոմ · ը · 3 : ա Յովհ · բ · 2 : Նէէ · թ · 14 : ա Պետ · ա · 19 : գ · 18 : Նէէ · ժ · 12 : թ · 12 . 25 . 26 : է · 27 : Յովհ · ա · 29 : Գ՝ործ · է · 31 : ա Կորնթ · ժե · 3 : ա Յովհ · ա · 7 : Հռոմ · է · 10 : Կող · ա · 20 · ա Պետ · բ · 24 : Տիտ · բ · 14 :

12 · Վ՝անկ Ա՝եղեան պարտական պէտ ըլլալ ճեղ-ուրոյ հոգով , նախագո-շակո-ած էր ին ազգաս ե՝ անարգ պէտ ըլլալ :

Մ՝ած · — Նոյ · ծգ · 3 : Մ՝ած · խա · 9 : ծե · 12 — 14 : Օ՝շ · ժա · 12 , 13 :

Կոր · — Գ՝ոհ · թ · 58 : բ Կորնթ · ը · 9 : Յովհ · ժա · 35 : Գ՝ոհ · 14 : իբ · 3 , 4 : Մ՝արք · իգ · իէ · 3 — 8 :

13. Մեխոան Էլեսուիէ ծեր-ընտիր համար պիտի չորչորա՞ր ու մահ ճաշա-կէր։

Մտ. — Սաղ. իբ. 16, 17։ "Ա՛ման զի շուներըը (այսինքն Հե-թանոսները՝ զորս Հրեայք շուն կը կո-չէին,) չորս կողմն առին. եւ այլն"։ Նայ. ծ. 6։ ծգ. 5. 8. 12։

Կոր. — Յովհ. ժթ. 1, 2։ Մտթ. իե. 30։ Մրկ. ժե. 19. 25։ ա Պետ. բ. 23, 24։

14. Մեխոան չորչոր ծոզը պիտի ըլլա՞ր եւ նախապո՞ր։

Մտ. — Սաղ. իբ. 12, 13. 7, 8։ "Հ՛ատ զուարակներ չորս կողմն ա-ռին. Խասանի զօրաւոր ցուլերը — (այսինքն՝ ամբարիշտ եւ կատաղի Հրեաները, որոնք Խասանի պտղա-տու դաշտերուն վրայ գիրացեալ գազաններուն նման 'գիրնալով ա-քացեցին' . — Հպարտ եւ ապրս-տամբ եղան,) — զիս պաշարեցին", եւ այլն։

Կոր. — Մտթ. իե. 39. 41, 42։ Մրկ. ժե. 31, 32։ Ղ՚ու. իգ. 35, 36։

15. Վրացոյն ե՞ր լեղի պիտի պոյին Մեխոյին խոյլեն վրայ. ե՞ր ոնոր հան-ըէյներըը պիտի բաժնէին. ու չիճակ չգէնն ոնոր պատահճաներն վրայ։

Մտ. — Սաղ. կթ. 21։ իբ. 18։ Կոր. — Յովհ. ժթ. 29։ Մտթ. իե. 48։ Մրկ. ժե. 36։ Յովհ. ժթ. 23, 24։

16. Մեխոյին ոսկրը չ՚պիտի փըշ-րէր. այլ ոնոր նոզը պիտի ծակէր։

Մտ. — Սաղ. լդ. 20։ Օշ. ժբ. 10։

Կոր. — Յովհ. ժթ. 32 — 34։

17. Մեխոան չորեքօրեաներու հետ պիտի գեռներ, բայց գեռօշ պիտի ըլլա՞ր ոչ։

Մտ. — Նայ. ծգ. 9։

Կոր. — Մտթ. իե. 38. 57 — 60։

18. Մեխոան գեռնըէնէն յարութիւն պիտի ուներ ե՞ր երկինքը համբառնար։

Մտ. — Սաղ. ժգ. 9 ; 10։ "Ու մարմինս ալ յուսով պիտի հան-գըստանայ. վասն զի իմ անձս չէյլեն (այսինքն անդիի աշխարհին) մէջը պիտի չ՚թողուս. ու քու սուրբիդ ալ ապականութիւն տեսնալ պիտի չը-տաս"։ Նայ. ծգ. 10։ Սաղ. կը. 18։

Կոր. — Գործ. բ. 31։ ժգ. 35։ Մտթ. իը. 5, 6։ Ղ՚ու. իգ. 5, 6։ ա Կորնթ. ժե. 4։ Գործ. ա. 3։ Մրկ. ժզ. 19։ Ղ՚ու. իգ. 51։ Գործ. ա. 9։ Հաղ-ատե նաեւ ա Պետ. գ. 22։ ա Տիմ. գ. 16։ Հբր. զ. 20։

19. Մեխոան Մկընոյ պիտի ըլ-լա՞ր։

Մտ. — Նայ. ծգ. 12։

Կոր. — Ղ՚ու. իգ. 34։ Հբր. թ. 24։ ա Յովհ. բ. 1։ Հռով. ը. 34։ Հբր. է. 25։

20. Մեխոան լուգասոր պիտի ըլ-լա՞ր քովը ո՞րնէնէքէն վեր, եւեվեցիին գլուխն ու կոռովիքը։ Ե՞ր իր չոբչո-բոնդնէքէն ու յորովէնէն երթը ա-ռա՞ր հանուսոքմբ պիտի բաբյքա-նար ներքե՞ր լուգասոր։

(ա) Մեխոան լուգասոր պիտի ըլ-լա՞ր։

Մտ. — Սաղ. բ. 6։ ճղբ. 11։ Նայ. թ. 6։ ծե. 4։ Օշ. զ. 13։ Նրեմ. իգ. 5, 6։ Նայ. լբ. 1։ Նվեղ. լէ. 24, 25։ լբ. 23, 24։ Նրեմ. ը. 9։ Ովս. գ. 5։ Օշ. թ. 9։ (Նոր Կտակարանին մէջ ալ յիշուած է իբրեւ կատար-ուած. Մտթ. իա. 5։ Յովհ. ժբ. 15։ Ղ՚ու. ժթ. 38։)

Կոր. — Մտթ. բ. 5, 6։ (Մէ. ե. 2։) — Ղ՚ու. ա. 32, 33։ Յովհ. ա. 49։ ժբ. 33. 36, 37։ (Տես նաեւ Մտթ. իէ. 11։) — Գործ. ե. 31։

(բ) Մեխոան լուգասոր պիտի ըլլա՞ր քովը ո՞րնէնէքէն վեր, եւեվեցիին գլուխն ու կոռովիքը։

Մաթ. — Մաղ. ձթ. 27. 36։ Դան. է. 13, 14. 27։ բ. 44։

Կապ. — Յայտ. ա. 3։ ա Տիմ. գ. 15։ (Տես նաեւ Յայտ. ժէ. 14։ ժթ. 16։) — Լուկ. ա. 21—23։ Փիլ. բ. 9։ Կող. ա. 18։ (Տես նաեւ Լուկ. է. 23։) — Լուկ. գ. 15, 16։ ա Կորնթ. ժբ. 27։

(գ) Մեսիան Եհովայի Օծեալն էր եւ Յիսուս Նազովրեցին է ան, առհասարակ այնքան առաւ եւ ծաղրական են որ չարժէր հոս յառաջ բերել։ Հին Կտակարանը բազմահոգ եւ անհաշտ քննողին առաւել պարզ բան մը չ'կրնար ըլլալ քանթէ 'ասՙ թէ Մարգարէներուն հոգին անոր հոգին էր՝ որն որ մենք Քրիստոս կ'անուանենք, եւ թէ անոնք անոր վրայով խօսեցան։[1] ա Պետ. ա. 11, 12։

Կ. Կոր Կտակարանին շարունակ զրուցածներուն համեմատ, Աստուած հաստատեց աս ճշմարտութիւնը՝ թէ Յիսուս Մեսիան է։ Ըս բանը ըրաւ Յովհաննէս մկրտիչին ձեռքը։ Յովհ. ա. 19 — 47. Քրիստոսի մկրտուած ատենը եւ ուրիշ ժամանակներ ալ երկինքէն ձայն խրկելով, հրեշտակներով։ Գործ. ա. 30 — 38. Նոյն ինքն Յիսուսի ձեռքը, որն որ իր աստուածներուն ճշմարտութիւնը հաստատեց հրաշքներով։ Յովհ. գ. 25, 26։ Մաթ. իզ. 62, 63. եւ իր պատգամաւորները ըլլալ սահմանուած առաքեալներուն ձեռքը։ Գործ. բ. 22 — 38։ ա Յովհ. ա. եւ՝ բ. 1. եւ այլն։

'Աստուած հաստատեց զանիկա աստուածելոց եւ նախնի քրիստոնէից քարոզութեանը գտած աքանչելի յաջողութեամբը, որունք առանց ուսման՝ ըսբ.ըսրանքները կը նկարագրեն, եւ անոնք որ անոր յաղթութիւններն ու փառքերը կը պատմեն՝ կրնան վերաբերիլ միեւնոյն անձին, երկու Մեսիա երեւակայելուն — մէկը չարչարանք քաշող, եւ միւսը յաղթական եւ փառաւորեալ։ Ըն մեկնութիւնները՝ որոնցմով Հրեայք կ'ուզեն փախչիլ ասոնց եզրակացութենէն թէ իրենց Մեսիան եկած է, եւ թէ Յիսուս Նազովրեցին է ան, առհասարակ այնքան առաւ եւ ծաղրական են որ չարժեր հոս յառաջ բերել։ Հին Կտակարանը բազմահոգ եւ անհաշտ քննողին առաւել պարզ բան մը չ'կրնար ըլլալ քանթէ 'ասՙ թէ Մարգարէներուն հոգին անոր հոգին էր՝ որն որ մենք Քրիստոս կ'անուանենք, եւ թէ անոնք անոր վրայով խօսեցան։[1] ա Պետ. ա. 11, 12։

Կ. Կոր Կտակարանին շարունակ զրուցածներուն համեմատ, Աստուած հաստատեց աս ճշմարտութիւնը՝ թէ Յիսուս Մեսիան է։ Ըս բանը ըրաւ Յովհաննէս մկրտիչին ձեռքը։ Յովհ. ա. 19 — 47. Քրիստոսի մկրտուած ատենը եւ ուրիշ ժամանակներ ալ երկինքէն ձայն խրկելով, հրեշտակներով։ Գործ. ա. 30 — 38. Նոյն ինքն Յիսուսի ձեռքը, որն որ իր աստուածներուն ճշմարտութիւնը հաստատեց հրաշքներով։ Յովհ. գ. 25, 26։ Մաթ. իզ. 62, 63. եւ իր պատգամաւորները ըլլալ սահմանուած առաքեալներուն ձեռքը։ Գործ. բ. 22 — 38։ ա Յովհ. ա. եւ՝ բ. 1. եւ այլն։

'Աստուած հաստատեց զանիկա աստուածելոց եւ նախնի քրիստոնէից քարոզութեանը գտած աքանչելի յաջողութեամբը, որունք առանց ուսման՝

Մաթ. — Մաղ. ձթ. 27. 36։ Գործ. է. 13, 14. 27։ բ. 44։

Կապ. — Յայտ. ա. 3։ ա Տիմ. գ. 15։ (Տես նաեւ Յայտ. ժէ. 14։ ժթ. 16։) — Լուկ. ա. 21—23։ Փիլ. բ. 9։ Կող. ա. 18։ (Տես նաեւ Լուկ. է. 23։) — Լուկ. գ. 15, 16։ ա Կորնթ. ժբ. 27։

(գ) Մեսիան Եհովայի Օծեալն էր եւ

հարստութեան՝ եւ զօրութեան օգնականութիւնը ունենալու, եւ ժողովրդեան ամենագոյն նախապաշարումներուն ու կեանքին տարիճան անզօրմ հալածութիւններուն հակառակ՝ այնպիսի վարդապետութիւն մը քարոզեցին, որ միշտ անհաճոյ է մարդոց բնական սրտին, եւ որն որ ընդունիլը ոչ միայն ամէն տեսակ նախատանաց եւ չարչարանքի ենթակայ կ'ընէր, այլ կը պահանջէր ալ որ ամէն մահութիւն ձգուի եւ ամէն պարտաւորութիւն կատարուի. ու տակաւին յաջողութիւն գտնելով հաստատեցին իրենց վարդապետութիւնը գրեթէ ան ժամանակը գիտցուած աշխարհին ամէն մասին մէջ։ Ու ան արդիւնքը՝ որ հիմայ կը տեսնենք թէ յաւէտ եկաւ "խաչեալ Քրիստոսին" վարդապետութեանը պաղատու քարոզութեամբը սրտերը նորոգելով եւ մարդոց կեանքը կենդանագործելով, կը ցուցնէ թէ "Աստուծոյ իմաստութիւնը եւ Աստուծոյ զօրութիւնն" է ան, եւ թէ Յիսուս Ճշմարիտ Աստիան է, Աստուծոյ Որդին։ ա Կորնթ. ա. 23, 24։

ՀԱՏՈՒԱԾՈ. Դ.

Քրիստոսի Աշխարհին մէջ երեւնալու Ժամանակը։

Պօղոս առաքեալ Գաղ. գ. 4 ին մէջ կ'ըսէ թէ՝ Աստուծոյ իր Որդին խրկելը ան տեղն էր, "երբոր ժամանակը լեցուեցաւ"։ Այսով հասկընանք ենք Հօրը սահմանած կատարեալ ժամանակը՝ որ մարդարէից ձեռքը յառաջմանէ ըրուցուած էր, եւ՝ երբոր ամէն բան պատրաստ էր անոր գալստեանը համար։ Երբեմն կը հարցընեն թէ ինչու համար առաջել կանուխ չեկաւ, եւ ինչու համար մարդկային սերը անկումէն անմիջապէս ետքը անոր մարդեղութեանն ու քաւութեանը օգուտը չ'վայելեց։ Ինչու համար թոյլ տուեցաւ որ չորս հազար խաւար եւ թշուառ տարիներ անցնին երթան. եւ ինչու համար թող տուեցաւ որ աշխարհը ապիրատութեան եւ մեղաց մէջ եւս առաւել ընկղմի։ Այս խնդիրներուն թերեւս կատարելապէս յագեցուցիչ պատասխան չ'կրնար տրուիլ։ Աստուած անտարակոյս բանաւոր պատճառներ տեսաւ, որոնք ընդունելու ենք՝ թէ եւ մեզմէ ծածկուած ալ են։ Սակայն կրնանք ըսել թէ՝ փրկութեան ա յապաղումը կատարելապէս համաձայն էր աստուածային կարգադրութեանց համայն դրութեանը, եւ մարդոց օգտին համար եղած բոլոր աստուածային ձեռնարկութիւններուն հետ։ Աստուած ձեռնտուութիւն ընդլէն առաջ թող կու տայ որ մարդիկ երկար ժամանակ կարօտութեան մէջ տառապին, հիւանդութիւններէ չարչարուին, տգիտութեան չարիքներուն հանդիպին։ Արդկային հանդստութեանը եւ բարեկեցութեանը համար եղած ամէն նիւթերուն վերայ, փրկութեան նիւթին պէս նոյն խնդիրը կրնայ ըլլալ։ Ինչու համար տպագրութեան արուեստին հնարքը այնքան ժամանակ ուշացաւ, եւ մարդիկ տգիտութեան մէջ մնացին։ Ինչու համար պատուաստի գիւտը այնքան ժամանակ ուշացաւ, եւ միլիոնաւոր անձինք մեռան գացին՝ որոնք կրնային ապրիլ։ Այնմանապէս գիտերէն շատերը, եւ արուեստներէն ու հնարքներէն՝ որոնք ախտերը կը բուժեն, եւ մարդուս խելքը՝ հանգստութիւնը՝ եւ փրկութիւնը առաջ կը տանին։ Այս ամենուն վրայով Ճշմարիտ կրնայ ըլլալ թէ ամենալաւ ժամանակին մէջ ի յայտ եկան, ան ժամանակին՝ որ մարդկային սեռին բարեկեցութիւնը ամենայն նկատմամբ յառաջ պիտի

տանի մեծապէս ։ Նոյնպէս ալ փրկչին մարդեւթիւնն ու գործքը ։ Աստուած ան սեպեց ամենալա- ժամանակը, ան ժամանակը՝ երբոր ամենայն նկատմամբ մարդկային սեռը մեծապէս օգուտ պիտի տեսնէր անոր գալէն ։ Ո՛ինչեւ անգամ մեր կարճ եւ անկատար տեսութեամբը ։ կրնանք փնտռել աս հետեւեալ բանները անոր ամենայարմար եւ վայելուչ ժամանակը ըլլալուն վրայով ։

1 · Ըն տանը ճիշդ ան ժամանակն էր՝ երբոր բոլոր մարգարէութիւնները իբրեւ ի մի կէտ անոր վրայ համաձայնեցան, եւ՝ որ ատեն անոնց կատարմանը վրայով տարակոյս չէր կրնար ըլլալ ։ Հարկ էր որ այսպիսի բանի մը վրայով կանխասացութիւն ըլլար, որ կատարեալ ապացոյց ըլլայ անոր երկինքէն գալուն ։ եւ սակայն մարգարէութիւնը Աստուծմէ ըլլալը երեւնալու համար, դէպքէն աւելի առաջ ըլլալու էր որ՝ անկարելի ըլլայ սոսկ մարդկային մտաց արդիւնք երեւնալը ։

2 · Վայելուչ էր որ աշխարհ տեսնէր իր փրկչին մը կարօտութիւն ունենալը, եւ յարմար ու հաճելացուցիչ պատեհութիւն մը տրուէր մարդոց՝ որ փրկուելու համար ամեն ուրիշ ճամբաները փորձեն, որ պատրաստ եղած ըլլան ասիկայ ընդունելու ։ Ասիկայ այսպէս եղաւ ։ Հազար տարի բաւական էր մարդուն իր զօրութիւնը իրեն ցուցուցնելու, եւ պատեհութիւն տալու որ փրկութեան գաղափար մը ձեւացընէ ։ Պատեհութիւնը՝ բարեյաջող սեպուելու ամեն պարագաներով տրուեցաւ ։ Աշխարհիս ամենէն խորին եւ երեւելի տաղանդները հոգնեցան անոր վրայ, մանաւանդ Յունաստանի եւ Հռովմայ մէջ ։ եւ առատ պատեհութիւն տրուեցաւ ազգային երջանկութեան եւ անհատից բարելաւութեանը համար հնարուած կրօնքի ամեն տեսակ դրութիւններն ալ աղէկ մը փորձելու ։ անոնց ունեցած զօրութիւնը՝ չարեաց առջեւն առնելու եւ արգիլելու, սրտերը մաքրելու, հասարակաց բարքը շինելու, եւ մարդն իր փորձութիւններուն մէջ հաստատուն պահելու ։ անոնց ունեցած կարողութիւնը՝ մարդն Աստուծոյ առաջնորդելու, ա- նոր անմահութեան հաստատին յոյս մը տալու, ասոնք ամենը պարապ եւ ջեր էին ։ եւ ան տեսնը յարմար ժամանակ մըն էր Աստուծոյ Որդւոյն գալու եւ լաւագոյն դրութիւն մը յայտնելու ։

3 · Ո՛ւկ ժամանակ մըն էր ան՝ որ տեսն աշխարհը խաղաղութեան մէջ էր ։ Յանուսի տաճարը՝ որ միայն խաղաղութեան տեսնները կը գոցուէր, ան ժամանակը գոց էր ։ Թէպէտեւ անկէ առաջ բոլոր Հռովմէական պատմութեան տեսնը, միայն մէկ անգամ գոցուած էր ։ Ինչ յարմար ժամանակ մըն էր ասիկայ "Խաղաղութեան Իշխանին" գալստեանը համար ։ Աշխարհը մեծ աստիճանաւ մը Հռովմայ իշխողութեանը տակն էր ։ Աշխարհիս զանազան մասերը մէկզմէկու հետ աւելի արագ եւ ապահով կերպով հաղորդակցութիւն կ'ընէին՝ քան որչափ որ անկէ առաջ ինչեւիցէ տեսն մը եղած էր, եւ աւետարանը խոստիւրաւ կրնար տարածուիլ ։ Սաւուղ Հրէայք ցրուեալ էին գրեթէ ամեն երկրի մէջ, որոնք խոստմունքները գիտէին ու Սեսիային կը սպասէին, եւ առաքելոց՝ իրենց հայրենակիցներուն մեծ գիւրութիւն կու տային աւետարանը քարոզելու բազմաթիւ ժողովրանութեանց մէջ, եւ եթէ Սեսիան ընդունէին՝ յարմար էին խիստ նախանձաւոր եւ անձնանուէր քարոզող ըլլալ բանին ։ Վարձեալ՝ Սեսիային Հռոմէական ժամանակէն ետքը՝ Յունական աշխարհիս մեծ մասին նարէն լսուն աշխարհիս մեծ մասին ընդհանուր լեզուն էր ։ կամ գէթ երկրին շատ ազգերը կը խօսէին եւ

կը հասկընային անիկայ ։ Ընկէ ա-ռաջ աս լեզուն ոչ մէկ ատեն մը այնքան ընդարձակ կը գործածուէր ։

4 . Յարմար ժամանակ մըն էր նոր դրութիւնը ճանչցընելու ։ Ըստուած իր զանազան տնտեսութիւննե-րով՝ որ առաջ նախաջրհեղեղեանները-րուն ու ետքը նահապետաց եւ Հրեից ըրաւ , աշխարհը պատրաստեց իր Որդւոյն ձեռքը հաստատելիք նոր դրութեանը համար ։ Ըստուծոյ բա-րեսիրութիւնը ուզեց ուշացընել , մին-չեւ որ աշխարհը յարմար վիճակի մը մէջ ըլլայ փրկիչը ընդունելու ։ Ա-պրն որոյ երբոր ան ժամանակը եկաւ , Ըստուած չուշացուց , այլ խրկեց իր Որդին փրկութեան մեծ գործին ։

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ն

Քրիստոսի Աստուածութիւնը ցոյց ։

Երրորդ Յօդուածին Ա եւ Գ Հատուածներուն մէջ՝ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ճշմարիտ եւ տի-րապես Ըստուածութիւնը ցուցուցինք իբրեւ Սուրբ Գրքին ամենատոյգ վար-դապետութիւնը ։ Հիմայ պիտի ցու-ցունենք Սուրբ Գրքերէն՝ մեր Տէրոջը ճշմարիտ եւ տիրապես Աստուա-նալ բնութեան հակառակ ճշմար-տութիւնը ։ Քրիստոսի Ընձին վար-դապետութիւնը , իբրեւ Ըստուած եւ մարդ , հետեւեալ հատուածին մէջ պիտի քննենք ։

Ա . Ըսելին խնդիրնիս աս է թէ՝ Ին՞չ է Աստուծոյ Որդւոյն Աստուա-ծութիւնը , կամ Աստուծոյ Աստուած ըլլալուն վարդապետութիւնը ։

Պիտելու է որ աս վարդապետու-թիւնը՝ Սուրբ Երրորդութեանը մի-այն երկրորդ Ընձին կը վերաբերի ։ Ա՛ն կ՚ըսէ Որդւոյն , եւ միւս կողմանէ Հօր եւ Սուրբ Հոգւոյն մէջ եղած անձնական որոշմանը դնանազա-նութեանը նայելով , Որդին միայն մարմին առաւ ։ Հայրը խրկեց Որ-դին . Որդին յերկիր իջաւ եւ մեր բնութիւնը վրան առաւ , եւ ան բը-նութեանը մէջ էր Ըստուած — մար-դըն Յիսուս Քրիստոս . Ըստուծոյ՝ արդար Ինքնակալին , եւ մարդոց՝ ա-նոր ապստամբ կործանեալ հպատակ-ներուն մէջ տեղի Միջնորդը ։

Ըստուծոյ Որդւոյն մարդութիւնը կը նշանակէ ։

1 . Նախ՝ թէ անիկայ ճշմարիտ մարդկային մարմին առաւ ։ Նախկին հերետիկոսներէն ոմանք՝ Փրկչին մի-այն երեւութական մարմին կը յատ-կացընէին ։ Հետեւապէս անոնց աս մտացածին խորհուրդը՝ անոր մարդ-ութիւնը ամենեւին չէր ընդունէր , եւ Աւետարանին ամէն ճշմարտութիւն-ները՝ վարդապետութիւնները եւ քա-ջալերութիւնները տակնուվրայ կ՚ը-նէր ։

2 . Երկրորդ եւ գլխաւորաբար կը նշանակէ թէ ճշմարիտ մարդկային հոգի առաւ ։ Մարմինը թէպէտ աս կեանքին մէջ մեր մարդկային բը-նութեան մէկ մասն է ու անոր ընթացակից , բայց այնքան էական չէ անոր , այլ առանց անոր կրնանք ապրիլ գալու կեանքին մէջ ։ Նայց մէկդի առ մարդէ մը անոր մարդկա-յին հոգին , մարդ-ն մէկ բանը չըմնար ։ Մարմինը լոկ կտոր մը կաւ է , եւ նորէն իր նախկին վիճակին կը դառնայ . կամ թէ որ սեպենք թէ՝ մարմնոյն կենդանութիւնը մնայ եւ մեր կազմութեանը մէկ մասը կազմող ըզ-գայական կամ կենդանական բնութիւ-նը տեւէ անոր հետ , ան ատենը լոկ մարդկային ձեւով կենդանի մը պիտի ըլլայ , չունենալով աւելի մարդկու-թիւն մը քանթէ շունը կամ ձին պի-տի ունենային՝ թէ որ ամէն ուրիշ բաներու մէջ ինչպէս որ են այնպէս

մեալով, մարմիններին (Հանդերձ ընդունակութեանց եւ ունակութեանց Հարկաւոր եւ պատշաճ փոփոխութեամբը,) մարդկային մարմնոյ ձեւի փոխուէր : Մարդկային բնութիւնը կամ մարդութիւնը ան է՝ որ մեզ մարդ կ՚ընէ , մեզմէ վար եղող կենդանիներէն եւ մեզմէ վեր եղող Հոգեւոր էակներէն որոշելով : Մեծ հրեշտակ մը մարդկային կերպարանօք մարդոց մէջ բնակելու ըլլար , նոյնպէս եղած չէր ըլլար ան : Նոր խորհուրդները՝ կիրքերը՝ Համակրութիւնները՝ եւ զօրութիւնները, հրեշտակի խորհուրդներ՝ կիրքեր՝ Համակրութիւններ եւ զօրութիւններ պիտի ըլլային , եւ ոչ թէ մարդու . մարդկային ընկերութեանը մէջ ոչ թէ իբրեւ մարդ՝ այլ մարդոց Հետ ընկերակցող հրեշտակի պէս պիտի մնար . մարդիկ պիտի իմանային թէ իրենցմէ տարբեր կարգէ էակ մըն է . Աստուծոյ պատկերին ստորոգելիքները՝ որոնցմով մարդը հրեշտակներուն պէս զարդարեալ է , մարդոց Հետ մէկտեղ պիտի ունենար ան ալ , բայց ան ստորոգելեաց գործքերը եւ ցոյցերը այնպիսի կերպերով պիտի ըլլար եւ այնպիսի որոշ յատկութիւններու Հետ կապակցած՝ որ պիտի յայտնի ցուցնէր թէ հրեշտակային բնութիւնը մարդկային բնութիւն չէ : Յայսկ Յրիանոսեանց Քրիստոսի վրայ ունեցած գաղափարը՝ թէ հրեշտակային Հոգի մը, կամ գեր ի վերոյ քան զհրեշտակային Հոգի մըն էր՝ մարդկային մարմինի մէջ բնակող , անոր մարդութիւնը սուտ կը Հանէ : Նմանապէս ոմանց գաղափարը՝ եւ՛ Հին եւ նոր տեսութիւն մէջ , որոնք Քրիստոս սոսկ Աստուած կը սեպեն մարմինի մէջ բնակեալ , կամ թէ անոր Հոգին մարդկային մարմինի մէջ բնակած եւ ինքզինքը մարդու կերպարանքով եւ երեւոյթով ցուցուցած կը Համարին : Ետ այսմ Հայեցողութեան՝ Քրիստոս երբէք մարդկային էակ չէ եղած : Անիկա Աստուած էր՝ ինքզինքը մարդու կերպարանքով եւ ձեւով յայտնեց . ոչ թէ աստուածային եւ մարդկային անձ մըն էր . վասն զի մարդութեան էական եւ որոշիչ զինչութիւնը , կամ մարդս մարդ ընող բանը չունէր : Օգայական բնութիւնը օրն որ մեր մարմնոյն Հետ կապակցութիւն ունենալէն ունինք , թէպետ եւ մեր անձին մէկ բաղկացուցիչ մասն է , բայց անոր էականապէս Հարկաւոր չէ : Մարմինը՝ կամ մարդուն արտաքին մասը , տեսանելի աշխարհին մէջ ունեցած գոյութեանը Հետ կապակցած բնական ընդունակութիւնները՝ զօրութիւնները՝ եւ կիրքերը մէկտեղ առնելով , անիկա մարդ ընող բանը չէ . ան չէ մարդութիւնը : Մարդուն բանական Հոգին է սոսկ մարդը : Նրութի մը մարմինը մարդկային կերպարանքի փոխե , եւ մարդկային մարմնոյ ամէն ընդունակութիւնները եւ զօրութիւնները տար անոր . եւ առիւծը անով մարդ ըլլար . մարդութեան աներեւոյթ մէկ մասը չունենար : Նմանապէս՝ եթէ էական տարբերութիւն մը կայ աստուածային եւ մարդկային բնութեանը մէջ — եթէ մարդն Աստուած չէ — Աստուած մարդութեան էական չեղած բանը վրան առնելով , ամենեւին մարդ եղած չըլլար : Քրիստոսի մարդութիւնը՝ թէ որ մարդութիւն ունէր , ՏԷ մարդութիւնն էր — այսինքն՝ ճշմարիտ բանաւոր մարդկային Հոգի, մարդկային իրական մարմնոյ Հետ միացեալ :

Ը . Հարցումն Քրիստոսի Աստուածութեան :

1 . Առաջին ապացոյցը որն որ յառաջ կը բերենք թէ Քրիստոս ճշմարտապէս մարդ էր , Պօղոսի սո

խօսքն է թէ "կնիկէ մը եղաւ" ան : Տես . գ . 4 : Աբիկայ՝ կը հասկընանք որ անոր աշխարհ մտնելը միմիայն կնկան մը ծնանելովն էր . եւ թէ՝ անկէ ինքը մարդկային մարմին առաւ ըսելէն աւելի բան կ'իմացընէ : Կը նշանակէ՝ թէ մէկ կարեւոր միտքով մը անոր ճշմարիտ ծնունդն էր ան , տղու մը իր մօրը ունեցած առնչութեանը պէս մեծ եւ սերտ առնչութիւն ունեցնելով իր մօրը : Իրրեւ "Կնկանը սերունդը", (որ խոստացաւ Աստուած Դրախտին մէջ թէ օձին գլուխը պիտի ջախջախէ , Ծննդ . գ . 15 ,) անկէ իրական մարդկութիւն առնելու էր՝ իր գոյութեանը համար երկրաւոր հօր մը կապակցութիւն չունենալով . եւ ասանկով ծնաւ ան օրէնքին ներգործութենէն ազատ՝ որով Ադամայ սերունդը՝ անկէ սերելով օրինաւոր ծննդեամբ , մասնակից եղաւ անոր սպականութեանը : 1 Յիսուս ինչպէս որ Աստուծոյ Որդին էր, անանկ ալ Մարիամի որդին էր : Իրրեւ Որդին Աստուծոյ՝ բաժանորդ էր աստուածային բնութեանը եւ անոր ամէն փառաւոր կատարելութիւններուն . եւ իրրեւ Մարիամի որդին՝ մասնակից էր մարդկային բնութեան , անոր ամէն յատկութիւններովը՝ ընդունակութիւններովը՝ եւ տկարութիւններովը , մեղք պարունակող անկատարութիւններէն ի զատ :

2 . Վրկչապահ Լոյսով ներբե- Ընդհանուր կամ Եկեղեցւոյ Հայրերը՝ կրկին եւ կրկին ըսուած է թէ "մարմին եղաւ" , "մարմնով եկաւ" , եւ գործեց ու առնչութիւններ ունեցաւ "ըստ մարմնոյ" : Յովհ . ա . 14 : Հռոմ . ա . 3 : ա Տիմ . գ . 16 : ա Յովհ . ա . 2 : ա Պետ . դ . 1 : Մարդին բառը աս համարներուն մէջ չենք կրնար բառացական մտօքը հասկընալ իրրեւ մարմինին մեղանչական բնութիւնը ցուցնող՝ որն որ մարդիկ ունին : Վասն որոյ միայն սեպելու ենք որ՝ կամ պար-

1 Մեր Տէրոջ մօրը Մարիամին մինչեւ զանիկայ ծնած ժամանակը կոչս ըլլալը , Իրիսաոնէութեան մէկ հիմնական վարդապետութիւնն է . նաեւ Աստիսյին մարգարեական որոշ նշանաբերութիւն իրրեւ էական . (Ծննդ . գ . 15 . Ես . ա . 14 . Մատթ . ա . 23 .) եւ երկրորդ՝ որ ան յարմար ըլլայ փրկութեան գործին : Իսկ Ադամայ որդւոյը թիւէն ըլլալը մարգու օրինաւոր ծնունդեամբը , Ադամայ բոլոր ուրիշ սերունդներուն պէս նոյն կերպով անոր անկման ներգործութենանը տակը պիտի ըլլար . Իրիսաոս իրրեւ "երկրորդ Ադամ", չէր կրնար առաջին Ադամին որդին ըլլալ , այլ Աստուած ըլլալը էր իր Հայրը : Մարիամին գԻրիսաոս յղացած ժամանակը կոչս ըլլալը յայտնի գրուցուած է . (Մատթ . ա : 18 — 25 : Ղուկ . ա . 34 , 35 .) բայց զանիկայ ծնանելէն եաքն ալ կոչս մնալը Սուրբ Կրոց մէջ մէկ տեղ մը գրուցուած չէ : Ըստ ան գաղափարը՝ որ Մարիամի մշտնջենաւոր կուսութեան վարդապետութեանը հիմն է , անմասնութեան առաւել յարգի տեսութիւն է , որն որ Սուրբ Կրքէն բոլորովին դուրս է . Սա գաղափարը՝ թէ Մարիամ Հովսէփին կին ըլլալով , եւ իրրեւ ընտանեքի մը մայր Աստուծոյ ծառայելով , կուսութեան մէջ մնալէն պակաս արգութիւն պիտի ունենար , Սուրբ Կրքերէն հաստատութիւն չունի : Աստուածաշունչ ամէն տեղ իրրեւ աստուածային տահմանադրութիւն կը ցուցընէ ամուսնութիւնը , նախկին Դրախտին օրհնութիւններէն մէկը , եւ մեր վիճակին մէջ իրրեւ գլխովին "աղէկ բան մը" : Ծննդ . ա . 28 : բ . 24 : ա Կորնթ . է . 2 : Եբր . ժգ . 4 : ա Տիմ . գ . 2 : Ինչ որ ա Կորնթ . է գլուխէն կ'երեւայ թէ ձախորդ է ամուսնութիւն՝ առաքեալը յայտնապէս կը ցուցընէ թէ "հիմակուան եղած վտանգին համար" է , (Կոր 26 ,) կամ ան հալածութիւններուն եւ փորձանքներուն համար , որոնց մէջ անոնք՝ որոնց որ գրեց , թաղուած էին ան ժամանակը : Արդարեւ ըլլալ որ ան առնչութիւնը անմաքուր սեպուի , որն որ Իրիսաոսի եւ իր եկեղեցւոյն մէջ եղած առնչութիւնը ցուցընելու համար կը գործածուի : Եփես . է . 25 — 33 : "Ըմուսնանալէն արգիլելը" , ուն մեծ ապստամբութեան նշաններէն մէկն է որ Եբր օրերը պիտի ելլէր . (ա Տիմ . գ . 3 .) եւ կուսութեան վիճակը , ամուսնութեան վիճակէն առաւել սուրբ սեպելը՝ ան ապստամբութենէն կը վերաբերի , ոչ թէ Սուրբ Կրոց մէջ պարունակեալ ճշմարտութեան դրութեանը : Արդարեւ ընդունիլ թէ Աբրիամ գոաջե կոչս ձայց , եթէ ասանկ ընդունուա Սուրբ Կրոց հակառակ գաղափարը ընդունելէն ազատ կրնանք ըլլալ . բայց Սուրբ Կրքին մէջ մնացք առած վկայութիւնը՝ անոր մշտնջենաւոր կոչս ձայնուն հակառակն է :

զապէս սոսկ մարդկային մարմին կը նշանակէ , կամ թէ՝ կը նշանակէ թէ Քրիստոս ճշմարտապէս եւ տիրապէս մարդ եղաւ : Ըսանկ մարդու նշանակութեամբ , մարմին բառը շատ տեղ գործածուած է Աւրբր Խրոց մէջ : Ծննդ . գ . 12 , 13 : Թուա . ժգ . 22 : Նէհ . Օբդիա . ե . 26 : Սաղ . կե . 2 : Ճխե . 21 : Պահ . գ . 6 : Ա երբցնենք Քրիստոսի կամ ճշմարիտ աստուածութիւնը եւ կամ իրական մարդութիւնը , եւ ան առնը ի՞նչպէս պիտի լուծենք անոր ըստ երեւութի մեկզմեկու հակառակ բնութեանը վրայով եղած դժուրութիւնը՝ որով իր ատենի Հրէից վարդապետները պապանձեցուց : "Թէ որ Դաւիթ զանիկայ (Քրիստոսը) Տէր կը կոչէ , ի՞նչպէս անոր որդին կ'ըլլայ" : Մաթ . իբ . 45 : Նթէ մարդ չէր , բառին ամենաբարձր եւ որոշ մտօքը , մինչեւ անգամ Դաւիթի սեռին էր վերաբերեր : Դաւիթին ունեցած յարաբերութիւնը իբրեւ անոր որդին , յայտնապէս կը նշանակէ թէ Դաւիթին բնութեանը մասնակից եղաւ իբրեւ անոր մարդկային ծնունդը : Նաեւ ուրիշ ի՞նչ ըսել կրնայ ուզել առաքեալը Հռոմ . ը . 3 ին մէջ , երբոր կ'ըսէ թէ "Ըստուած իր Որդին խրկեց մեղանչական մարմինի նմանութեամբ , եւ դատապարտեց մեղքը ան մարմինին մէջ" : Նոր գործական մեղսալից մարմնով էհկաւ , այլ անոր նմանութեամբը , կամ թէ մեղանչականութենէն ի զատ ամենայն նկատմամբ նոյն մարմնով եկաւ : Նոյնպէս գարձեալ Փիլ . բ . 6 — 8 ին մէջ , առաքեալը կ'ըսէ թէ Քրիստոս "Ըստուծոյ կերպարանքը ունէնալով . . . ծառայի կերպարանք առաւ՝ մարդոց նման եղաւ" . որուն միտքը սա է թէ Քրիստոս իրօք Ըստուած ըլլալով , խոնարհեցաւ մարդու եւ ծառայի վիճակին , վրան առնելով մեր բնութիւնը բոլոր ստորոգելիքները եւ անմեղ տկարութիւնները , ենթակայ եղաւ նեղութեան՝ փորձանաց եւ մահուան՝ մարդու պէս : 1 Թէ ան Համարները կ'ուսուցանեն որ Քրիստոս մարդ էր ճիշդ բացարձակ մտօք , յայտնի է 3 . Խազմաթիւ տեղուանք Աւրբ կոչուելէն , եւ իբրեւ իրեն մէկ որոշիչ անունը Աբդի Խրբոյ անուանակոչութիւնը վրան առնելէն : Ըս նաքի անունը ուրիշ տեղէն աւելի կը գտնուի , եւ շատ հեղուն ինքն իրեն տուած է . մէկ անգամ Դանիէլ կը բանեցընէ , մէկ անգամ Յեսիանոս , եւ երկու անգամ ալ Յոհաննէս՝ Յայտնութեան մէջ : Դան . է . 13 : Գործ . է . 56 : Յայտ . ա . 13 : ԺԴ . 14 : Հզէկ . գ . 13 , 14 : Մաթ . ԺԶ . 13 . եւ այլն , եւ այլն : Ըս անունը իբրեւ այսպէս գործածուած կը նշանակէ ոչ միայն նզովիչելին պէս՝ որուն որ Աբդի Աստուծոյ անունը տրուած է , (Նէհ . բ . 1 , եւ այլն ,) թէ Քրիստոս մարդոց Աբդիներէն է , այլ կը նշանակէ յատուկ եւ մասնաւոր մտքով մը՝ այսինքն ոչ թէ իբրեւ Աբդի Տ , այլ իբրեւ Աբդին Աստուծոյ է , կամ վեհմտքաբար ըսելով՝ Մեսիան է : Ըսիկայ կը հաստատուի Ընաքելոյն ըրած բաղդատութենէն Ընդամայ եւ Քրիստոսի մէջ տեղը , առաջինը իբրեւ առաջին գլուխ՝ եւ երկրորդը իբրեւ երկրորդ գլուխ սեպելով մարդկային սեռին . (Հռոմ . ե . 15 : ա Կորնթ . ԺԵ . 45 . 47 .) որ ան բաղդատութեանը մէջ Քրիստոս "վերջին Ընդամը" եւ "երկրորդ մարդը" կը կոչէ . ու կ'ուսուցանէ թէ ինչպէս առաջին Ընդամին հետ կապակ-

1 "Ըստուծոյ կերպարանքը" (ἐν μορφῇ Θεοῦ) խօսքը Քրիստոսի աստուածութիւնը կը հաստատէ : Նոյնպէս "ծառայի կերպարանք" խօսքն ալ անոր մարդութիւնը կը հաստատէ : Տես ասոնց վրայ Barne's Notes եւ Stuart's Miscellanies, pp. 112—116:

յուԹիւն ունենալովհետև ժառանգորդ եղանք մարդկային անկեալ բնութեան, նոյնպես երկրորդ Ադամին միջոցովն ալ ճշմարիտ սկզբնական մարդութիւնը նորէն ստացանք, որն որ "ստեղծուած էր արդարութիւնով ու ճշմարիտ սրբութիւնով" : Եփես. դ. 24 : Ըստ անգամ ազդուութիւն մը կայ մարդ անունը Քրիստոսի տրուելուն մէջ, ինչպէս երբոր Նոյեան մարգարէական կանխաբանութեամբ կ'ըսէ. "Աստուած Յաֆեթի գեմ դնող պատսպարանի պէս, ու փոթորկի գեմ դնող ծածկոցի պէս պիտի ըլլայ. (Ծագ. ը. 3.) եւ Պօղոս՝ երբոր Ընտարանին հիմնական վարդապետութիւնը կը յայտնէ, կ'ըսէ թէ "մեկ Միջնորդ մը կայ Աստուծոյ ու մարդոց մէջը՝ Յիսուս Քրիստոս մարդը" : ա Տիմ. բ. 5 :

4. Քրիստոս այնպէս նկարագրուած է թէ հոգիս մը ամէն հանգամանքները ունէր, բացի սեռական կամ մեղքի հաղորդ եղողներէն : Մեր մարմինին պէս մարմին ունէր, որ կարօտ էր կերակրոյ՝ քնոյ՝ եւ հանգստութեան, ինչպէս որ մերինը կարօտ է : Տղայութենէ մեծնալով մարդ եղաւ : Միր մարմնական բնութեանը վերաբերեալ ընդհանրութիւններուն ինքն ալ ենթակայ էր : Կ'անօթենար, կը ծարաւնար : Աղբոր չափէն աւելի աշխատեր ու ճամբայ քալէր, իր զօրութենէն կը լքանէր, ու հոգնած կ'իյնար. հոգնելու եւ ցաւի ենթակայ էր մեղի պէս : Կը հանգստանար քնանալով՝ հոգնութիւն առնելով եւ կերթար ուտելով. կը խօսէր եւ կը գործէր. կ'աշխատէր եւ կը նեղուէր. մեռաւ եւ թաղուեցաւ ուրիշ մարդոց պէս : Նաեւ մեր ղգայական եւ հոգեւոր բնութեանը վերաբերեալ ամէն ընդհանուր անօրժակները՝ փափաքները՝ եւ կիրքերը ունէր : Ծուռ արձերներուն հետ կը զուարճանար. լացողներուն հետ կուլար : Կը զգար ան զուարճութիւնը՝ որն որ մեր սիրած մարդոցը մտերմութենէն՝ հաւատարմութենէն՝ եւ սէրէն կ'ելլէ. կը նեղուէր ինքզինքին բարեկամ եւ իրեն հետեւող կոչողներուն ցրտութեանը՝ նախանձոտութեանը՝ խստամբակութեանը՝ երախտամոռացութեանը՝ եւ զինքը ձգելնուն համար. իր թշնամիներուն իրեն դէմ ըրած մարդութիւնը՝ նախատինքը՝ եւ չարախօսութիւնը կը զգար : Փորձուեցաւ, ճշմարտապէս եւ իրօք, անանկ որ իրեն իրապէս դառն փորձութիւն մըն էր ան, որ ջանք եւ ընդդիմութիւն կը պահանջէր զանիկայ մերժելու համար. փորձութեանց զիջանելով "առնէն կերթալով փորձը առաւ հեռն նմանո. բայց առանց մեղքի" : Եբր. դ : 15 : Բայց ինչպէս կրնար ըլլալ այսիկայ, եթէ ոչ մեր բնութիւնը ունենալով եւ մեզի պէս մարդ ըլլալով, բաց ի մեղանչականութենէ :

Դարձեալ՝ Քրիստոսի վրայով ըսուած է թէ՝ երբոր տղայ էր, "հոգիով կը զօրանար" ինչպէս որ հասակով ալ "կը մեծնար" Ղուկ. բ. 40, 52 : Ըսուած չէ թէ ունեցած իմաստութիւնը ցուցընելուն կամ ճանչնալուն մէջ կ'աճէր. այլ խօսքը աս է թէ իրօք իմաստութիւն ստանալու մէջ կ'աճէր : Եւ Քրիստոս ինքը գաւառացիներուն օրուանը վրայով վկայեց թէ անոր գալուն ժամանակը Հրեայն անծանօթ եւ միայն Հօրը ծանօթ է : Մատ. ժգ. 32 : Ուսաւ Ընտարանիչը եւ Յիսուս ինքն ալ հաստատեց թէ՝ իր իմացական կարողութիւնները եւ դիտութիւնը սահման եւ չառաջ երթալու ընդունակութիւն ունին : Բայց ասիկայ ինչպէս համաձայն կրնայ ըլլալ անոնց գաղափարին, որն որ վերը ըսինք՝ թէ Յիսուսին հոգին բոլորովին աստուածային էր, կամ թէ Աստուած մարդկային միտքին մէջ կը բնակէր : Ա՛ս գաղափարին նայելով՝ Յիսուսի գիտակ-

ցուելեան ուէր բանական միտքը, նոյն ինքն անհուն Հայրն էր մարմինի մէջ բնակեալ : Ուրեմն՝ միշտ եւ ամենայն նկատմամբ ամենագէտ էր : Եթէ կը զարգանար իմաստութիւնով՝ ինչպէս որ Ղուկաս կը հաստատէ , եւ եթէ իր գոյութիւնը եղանակ մը կամ կերպ մը ունէր՝ որուն մէջ իր գիտութիւնը սահմանի տակ ինկած էր , ինչպէս ինքը կը հաստատէ իրեն համար, ուրեմն անհրաժեշտ հարկիւ կը հետեւի թէ ինչպէս որ անհուն աստուածային բնութիւն՝ անանկ ալ հունաւոր իմացական բնութիւն ունէր , կամ ուրիշ խօսքով՝ մարդկային Հոգի ունէր , որն որ իր բնութեանը օրէնքներուն պէս կը գործէր եւ Յիսուսի անձնաւորութեանը մէկ էական մասը կը կազմէր իրրեւ Աստուածամարդ կամ մարմնացեալ Որդի : Յիսուսի հունաւոր Հոգի ունենալը՝ վճռաբար կը հաստատուի նաեւ սա խորհրդածութիւնովը

5 . Թէ՝ ՝ԷԲԼԵ ապօրէն՝ Հօր Աստուածէ կախած ուներ զինքը եւ մը ալ ըլլար ան : Ահ աղօթք ըրաւ : Արժիները — զգայական՝ն բնութիւնը : Նետեղի է աս : Ահ աղաղակեց Գեթսեմանիի խորին ահաւոր տագնապին մէջ՝ ''Իմ անձս մեռնելու չափ տրտում է : Ով Հայր իմ՝ թէ որ կարելի է , թող աս գաւաթը ինձմէ անցնի . բայց ես թէ ինչպէս որ Դուն կ'ուզես , հապա՝ ինչպէս որ դուն կ'ուզես'' : (Մտթ . իզ . 38 , 39 :) Նոյն խօսքին վրայ՝ ''Աստուած իմ Աստուած իմ , ինչու ինծ թողուցիր'' : (Մտթ . իը . 46 :) Կը հովանի եր ան որ իրեն աղօթք կ'ընէր : Մեծավհնեալ Հայրն էր ան Յիսուսի մէջ բնակած՝ որ այնպէս տագնապեալ՝ երեսէ ինկած եւ պատիժի ենթակայ էր . որ այնպիսի երկիւղներով լցուեր էր , եւ իր անձկութեան վերջին ծայրը՝ այնպիսի պաղատիւ աղաղակ մը վերցուց օգնութեան համար : Ըսկսկայ չենք կրնար ընդունիլ : Հոս իրական եւ զգացեալ կարօտութիւն մը կայ օգնութեան , եւ ճշմարիտ եռանդով տիրապէս պաղատիլ մը : Կրկ Աստուած չէր կրնար ըլլալ . իրրեւ մարդկային հանգամանքներով եւ սահմաններով գործող ; Յիսուսի մէջ գիտակցութեան հանգամանքը ունեցող բանական միտք մը կամ հոգի մը ըլլալու է ան՝ որ այսպէս ներգործուիլ եւ աղօթք ընել տուաւ անոր :

Քրիստոսի անձին մէջ աստուածութեան եւ մարդութեան միաւորութեանը վարդապետութիւնն է միմիայն , որ կը համաձայնեցընէ ան հակառակ բաները , որոնք մեզի կը ներկայացընէ Սուրբ Գիրքը : Իրրեւ աստուածային էակ՝ երկրպագելի է ան երկինքի մէջ եւ երկրի վրայ , եւ սակայն իրրեւ արարած՝ խորին տառապանացը համար աղօթք կը մատուցանէ իր Հօրը : Ծնեալ Բեթլհեմի մէջ , եւ տղու մը պէս ապրեցաւ Նազարէթի մէջ . եւ սակայն Երրահամէն առաջ էր ան , եւ իր Հօրը հետ փառքի մէջ էր աշխարհը ըլլալէն առաջ : Աեռեալները յարոյց , եւ սակայն ինքը մեռաւ Վագաթան լեռանը վրայ : Երկինքի մէջ էր , ու միանգամայն երկրի վրայ կը բնակէր : Յհ . գ . 13 : Ըմենագէտ էր , եւ սակայն բան կար որ չէր գիտեր : Հօրը Հպատակը էր , որուն համար ըսաւ թէ ինծմէ մեծ է ան . անոր կամքը կատարեց . եւ անոր փառքը կը փնտռէր ու չէ թէ իրենը . եւ սակայն Հօրը հետ հաւասար եմ կ'ըսէր . աստուածային իշխանութիւն կը բանեցընէր եւ աստուածային պատիւ ու հնազանդութիւն կը պահանջէր մարդոցմէ իրրեւ գերագոյն Աստղջէր մարգոցմէ իրրեւ գերագոյն Աստղծիչ Պահպանիչ եւ Իշխան Տիեզերաց : Ընդ վրայ խօսուած տեղերուն մէկ կարգը՝ Տէր Յիսուս Քրիստոսի Աստուածային գերագոյն Աստուածա-

թիւնը կը հաստատէ, որն որ անկարելի է կէտ մը պակաս հաւկընալ։ Ուրիշ մէկ կարգն ալ՝ յայտ յանդիման կ'ըսէ թէ Յիսուս իրօք Աստուածմէ վար էր։ եւ ասոնք ուրիշ կերպով կարելի չէ առջիներուն հակառակ ընել, բայց միայն սա ընդունելով՝ թէ աչքը զուգուած են անոր վրայով, իբրեւ մարդ ունեցած բնութեանը եւ իբրեւ միջնորդ ունեցած պաշտօնին նայելով։ Ասիկայ ընդունելով՝ կատարեալ համաձայնութիւն կ'ելլէ անոնց մէջ։

Գ. Յիսուս խոստացաւ զրկել զՅոհաննէս յորմէ ըլլալուն համար՝ իր անձին մէջ եղած Աստուածութեան եւ մարդութեան միաւորութեանը հոգիացնելը, յայտնապէս զուգուած է Սուրբ Գրոց շատ տեղերը։ Գաղ. դ. 4ը կը սորվեցընէ թէ հարկաւոր էր որ "Աստուած խրկէր իր Որդին", եւ "Որդին կնիկէ մը ըլլար", եւ այսպէս "օրէնքի տակը" մտնար, որ կարենայ "օրէնքի տակ եղողները փրկել"։ Նէ առաւել եւս լեռնային Գրոց եղեռնագործ Թագաւորին մէջ գրուած է, որուն առաջին գլուխին մէջ առաքեալն իր փաստը կը սկսի Որդւոյն գեղագոյն Աստուածութիւնը հաստատելով, եւ ապա անմիջապէս եօթը երկրորդ գլուխին մէջ, Որդւոյն մարդեղութիւնը կը հաստատէ իբրեւ հարկաւոր հանգամանք ան վախճանին՝ որուն համար խրկուած էր Հօրմէն։ Լեռներորդ Սաղմոսին մէջ Դաւիթին մարգարէական ոգիով ըսածը վկայութիւն կը բերէ, եւ Քրիստոսի վրայ կ'առնէ առնելոյ։ Եւ կ'ըսէ թէ Յիսուս հրեշտակներէն քիչ մը (կամ քիչ մը ժամանակ, ինչպէս որ ոմանք կը թարգմանեն,) փոքր եղաւ, մահ ճաշակելուն համար, — որ կարենար մահ ճաշակել ամէն մարդոց համար։ Յետոյ կը յայտնէ թէ կը վայլէր որ իր Ժողովուրդին փրկութեանը Հեղինակը նորոգը կատարեալ ըլլար, կամ յարմար ըլլար փրկիչ ըլլալու՝ չարչարանքներով. եւ ուստի անոնց հետ մէկ եղաւ, անոնց հետ մարմնի ու արիւնի հաղորդ ըլլալով, եւ այսպէս անոնց եղբայր եղաւ, եւ մէնչ ետքն ալ նոյնպէս նոյն եղբայրն անոնց համար կը բարեխօսէ։ Հռոմ. գ. 15, 16։ Ա՛. եւ. 7—9։ Այս հարկաւորութիւնը իբրեւ կրկնապատիկ կը ցուցընէ առաքեալը. նախ՝ Յովհաննէսի վերաբերեալ բաներուն մէջ իբրեւ քահանայապետ մեկդի առնելով ան արգելքը, որ Աստուծոյ օրէնքին ու կառավարութեանը ունեցած չարաբերութեամբը կը խափանէր մեղաւորաց Թողութեանը եւ բժշկութեանը համար անոր շնորհք պարգեւելը, անոնց մեղացը քաւութիւն ընելու համար։ Աստուծոյ յաւիտենական օրէնքին հաստատութիւնը, անոր բնութեանը սրբութիւնը, անոր արդարութիւը, եւ անոր՝ իբրեւ տիեզերաց Իշխան ունեցած իշխանութիւնն ու իրաւունքները անսասան պահելը, կատարելապէս չայտնի պէտք էր երեւնալ մեղաւորաց Թողութիւն տալուն մէջ։ Այս վախճանը փառաւոր կերպով կատարեցաւ Աստուածամարդուն խաչին վրայ քաշած չարչարանքներուն աքանչելի խորհրդովը։ Նաեւ աս ձեռնարկութիւնը անհրաժեշտ կերպով հարկաւոր էր մեղաւորաց սիրոյն եւ հնազանդութեանը համար, եւ զանոնք Աստուածեղաց գերութենէն եւ անկէ հետեւած չարիքներէն ազատելու համար։ "Մինչ որ Որդւոյ մարդոյ մարմինը չուտէք, եւ անոր արիւնը չխմէք", ըսաւ Քրիստոս Հրեաներուն, "ձեր անձերուն մէջը կեանք չէք ունենար"։ Յովհ. զ. 54։ "Այս ալ", ըսաւ դարձեալ, "երբոր երկրէն բարձրանամ, ամէնն ալ ինձի պիտի քաշեմ"։ Յովհ. ժբ. 32։ Ըն որ Որդին կու գայ, նաեւ Հօրը կու գայ, վասն զի Հայրը Որդին մի-

ջողովը յայտնի եղած է : Ամէն գործու մէջ եղած ամենայն փիլիսոփայից բոլոր իմաստութիւնը՝ մեղանչական մարդուն հոգիին կիրքերը բնաւ չէր կրնար սուրբ եւ օրհնեալ Աստուծոյ բարձրացընել : Ընձեռներ հպարտութիւնը կործանել , եւ հեզութիւն յառաջ բերելը — հոգւոյն չար կիրքերը արմատէն խլել եւ անոնց տեղը ընդհանուր բարեաց բաղձանք եւ առ ընդհանրական Էակն Աստուած սէր յառաջ բերելը՝ երկրաւոր իմաստութեան եւ զօրութեան կարողութենէն վեր բան էր : Երկրաւոր իմաստութիւնը չ'ճանչցաւ զԱստուած : ա Կորնթ . ա . 21 : Այ՝ իածին Որդին որ Էօրը ծոցն էր՝ աշխարհ գալու էր Էակը յայտնելու համար — Աստուծոյ ինչ ըլլալը մարդոց ցուցնելու համար . եւ անիկա ոչ միայն կրթութեամբ , այլ զԱստուած ցուցընելով — անոր ճշմարտութիւնը՝ սրբութիւնը՝ արդարութիւնը , բայց մանաւանդ անոր ողորմութիւնն ու բարերարութիւնը ցուցընելով : Արդկային իմաստութիւնը՝ որ մարդոց հոգիին ճշմարտութիւն ու երջանկութիւն տալ կը ջանար , Աստուծոյ քով յիմարութիւն էր . եւ Աստուծոյ իմաստութիւնը — խաչեալ Քրիստոսը — փիլիսոփաներուն քով յիմարութիւն էր՝ նոյն վախճանին նկատմամբ . սակայն Աստուածային փիլիսոփայութիւն էր ան . մէկ յարմար միջոց մը , եւ միայն բաւական միջոց՝ հարկաւոր եղած վախճանը կատարելու համար : "Էբէաները" ըսաւ Պօղոս, "նշան կ'ուզեն , եւ Յոյները իմաստութիւն կը փնտռեն . իսկ մենք կը քարոզենք խաչեալ Քրիստոսը , Էբէաներուն գայթակղութիւն , ու Յոյներուն յիմարութիւն . բայց անոնց՝ որ կանչուած են , թէ՛ Էբէաներուն եւ թէ Յոյներուն , Քրիստոսը՝ Աստուծոյ զօրութիւնը , եւ Աստուծոյ իմաստութիւնը" : ա Կորնթ . ա . 23 , 24 : Էբէայք մինչդեռ նշան կը խնդրէին , չէին խմնար թէ իրենց մէջ գործուած հրաշքները յարմար չէին հրկիզելով եւ ծուխիներով լեցուն սրտի մը մէջ սէր յառաջ բերել : Հայց առաքեալը խաչեալ Քրիստոս կը քարոզէր, մարդոց համար կրուած անձնուրացութեան՝ չարչարանաց՝ եւ անձնանուէր սիրոյ ու գթութեան օրինակ մը . որն որ եթէ հաւատքով ընդունուէր , Աստուծոյ զօրութիւնը եւ Աստուծոյ իմաստութիւնն էր՝ մարդկային հոգւոյն մէջ սէր ու հնազանդութիւն յառաջ բերելու : Այս դուն հետ իրրեւ բարոյական էակ վարուելով՝ Աստուծոյ մեղի տուած արամադրութեանը համեմատ , ի՞նչպէս կարելի էր անոր խաւարեալ միտքը ուղղել՝ որ հասկընայ ճշմարիտ Աստուծոյ բնութիւնը , եւ անոր խղճատանջել ու անձնասէր սիրտը դարձընել , որ զայն ան բնութեանը ազդեցութիւնը , եթէ ոչ ան բնութեան յայտնութեանը միջոցով՝ սիրոյ եւ ողորմութեան գործքերով եղած , զանիկայ անոր հասկըցողութեանը ընդունակ ընելու չափ վար իջեցընելով եւ անոր զգայութիւններուն ամենէն եւեղ տպաւորութիւն ընող բանն առջին դնելով : Խարերարութիւնն ու կարեկցութիւնն է միայն որ կրնայ խղճատանջել սիրտը կակուղցընել : Հայց այնպիսի բարերարութիւն մը՝ որ անձնուրացութիւն կամ անձնանուէրութիւն չ'պարունակեր — որ ընողը բան մը չ'զոհեր — անզօր է այսպիսի սիրտ մը շարժելու : Աստուած՝ իր ապստամբ արարածներուն սէրն ու հնազանդութիւնը նորոգելու համար , պէտք էր ինքն անոնց գայ ողորմութիւնով , եւ խոնարհեցընէ ու կակղէ անոնց խստացեալ սիրտերը իր սիրոյն ամենատառ յայտնութեամբը : Եւ այսպիսի յայտնութիւն մը միայն անանկ միջոցներով կրնայ ըլլալ՝ որ տեսնան թէ անձնուրացութիւն . եւ ցաւալի

անձնանուիրումն կայ Աստուծոյ կողմանէ, որ կ'ընէ իրենց այն բարերարութիւնը. վասն զի միայն այս կերպով յայտնեալ քաւութեան եւ սիրոյն վրայ աս հանգամանքները կը տեսնուին, եւ խիստ մեծ ու հարկաւոր եղած գործութիւնը ունին սիրտը շարժելու: Այլ Աստուած ի՞նչպէս կրնար անձնուրացութիւն ընել մարդոց համար անոնց հակընդդէմ կերպով մը, եւ որ անոնք զգան զանիկայ, եթէ ոչ իր Աստուածութեանը մարդկային բնութիւն հագցընելով, եւ զանոնք ան բնութեանը մէջ գործելով: Պէտք էր Աստուծոյ մարդոց մէջը գալ, եւ չարչարանքներով ու բոլոր ուրիշներէն վեր պատարագով մը՝ որ մարդ կրնայ հասկընալ եւ գին դնել, մարդոց սրտին վրայ բարեսիրութեան եւ սիրոյ ազդեցութիւն ընել, եւ փոխադարձ սէր ու զգուշութ յարուցանել: Ասկէ է խաչին ունեցած այն հզօր ազդեցութիւնը: Քրիստոս միայն իրեւ Աստուածամարդ՝ ստացաւ ան բարոյական զօրութիւնը, որով կրնայ ըսել, "Ես ալ երբոր երկրէն բարձրանամ, ամէնն ալ ինձի պիտի քաշեմ": 1 Յով. ժբ. 32:

Դարձեալ՝ մարդս այնպէս տրամադրեալ է որ՝ բարի օրինակին ըրած ներգործութեանը պէս, ամենեւին ուրիշ բարոյական ազդեցութիւն մը չըկրնար ի բարին ներգործել զանիկայ. բայց ան օրինակը այնպիսի օրինակ մը ըլլալու է՝ որ ինքը ընդունի թէ իրեն օրինակ մըն է ան: Անիկայ պէտք է այնպիսի պարագաներու մէջ եւ այնպիսի գժուարութիւններու տակ ըլլայ, որոնցմով որ անոր նմանելու կոչումը պաշարուած է: Եթէ հրեշտակ մը գալու ըլլար երկինքէն, եւ մարդու կերպարանք առնելով՝ մարդոց ամէն չարաբերութիւններուն ու վիճակներուն մէջ գործելու եւ ըզգալու կերպին կատարեալ օրինակ մը դնէր առջեւնին, հաւանական է՝ որ ամենեւին օգուտ պիտի չընէր մարդկային ազգին: Որքան ազդու ալ որ ըլլար, մարդիկ պիտի սեպէին թէ իրենց կարողութենէն վեր է ան, եւ ջանք պիտի չընէին անոր հասնելու: Մարդն իբրեւ մարդ՝ բուն իր բնութեանը մէջ իր պարտքերուն օրինակը տեսնելու է: Մարդկային բնութեանը նուաստութիւնը կատարելապէս չկրնայ ըլլալ մեղսոյ մարդկային բնութեան կատարեալ օրինակ հասկնալով: Եւ՝ Յիսուս Քրիստոս է ան օրինակը: Անոր մէջ կը տեսնենք կատարեալ մարդը, մարդկային բնութեան կատարեալ օրինակը, որն որ մեր անկատար եւ մեղանչող բնութիւնը կատարելութեան քաշելու համար հարկաւոր է: Անկ նաւասա աստիճանի մը խոնարհելով, եւ զրկողութեանց՝ անիրաւ նախատանաց՝ զրպարտութեանց՝ անգութ չարչարանաց հնազանդելով, ինչպէս նաեւ մարդոց չնորհքը եւ ժամանակաւոր յաջողութիւն վայելելուն մէջ ալ ան ամէն առաքինութիւնները օրինակով ցուցուց, որոնք մարդիկ իրենց կենացը ամէն պարագաներուն մէջ կատարելու են. եւ մէկ օրինակ մը դրաւ անոնց առջեւը, որ ամէնն ալ կ'ընդունին թէ կատարելապէս յարմար է իրենց: Այս Տէրպէյնի ազնուութեան օրինակ մըն է ան: Իրեւ մարդ՝ Յիսուս ճիշդ այնպիսի մարդ մըն էր, ինչպէս որ նոյնչափ բարոյական կատարելութիւն ունեցող մէկը է: Մարդու մը պէս փորձուեցաւ. իրեւ մարդ ընդիմութիւն եւ հակառակութիւն կրեց ան ամէն բաներէն, որոնք մարդկային բնութեանը ընդառաջ զգայութիւններուն կ'երեւնան թէ փորձութիւն են ի չար: Այն փորձութիւնները՝ որոնց ենթակայ եղաւ, իրական էին եւ բարոյական ընդդիմութիւն կը պահանջէին ճիշդ

[1] See *Philosophy of the Plan of Salvation*, pp. 153—156

մեզի եղած փորձութիւններուն պէս : Իրրեւ մարդ չաղթեց անոնց , վասն զի՝ թէպէտ Աստուածութիւնն ու մարդութիւնը անոր անձին մէջ միացած էին՝ բայց անշփոթ էին , վասն որոյ մեկին առորոգելիքները միսին չէր անցներ : Մարգութիւնը ամենեւին ամենակարողութիւն չ'ստացաւ , ինչպէս որ Աստուածութիւնն ալ միմիայն մարդկային ընդունակութեանց աստիճանին խոնարհեցաւ : Յիսուսի անձին մէջ եղած Աստուածութիւնը՝ ամենեւին ի գործ չ'դրուեցաւ անոր իրրեւ մարդ գործած գործքերուն մէջ օգնելու համար : Իրրեւ Աստուած՝ հրաշիւք հաց առաւ նուաղեալ բազմութեանը , բայց իր Աստուածութիւնը օգնութեան չեկաւ անոր՝ երբոր ինքն անօթի էր : Ընապատին մէջ Սատանային չարձակումէ ներուն , ու Գեթսեմանիի մէջ խորին տագնապին տակը՝ որ ատեն թէպէտ չաղթող էր , բայց մարդութիւնը այնպիսի խորին վերքեր կրեց եւ այնպիսի սոսկալի ընդդիմութեան մը գէմ դրաւ՝ որ հրեշտակներ եկան անոր ծառայութիւն ընելու , ինչպէս որ ծառայութիւն կ'ընեն անոնց ալ՝ որոնք որ անոր կը հետեւին : Մատթ· դ· 11 : Ղուկ· իբ· 43 · Եբր· ա· 13 : Յայտնի է որ կրած ընդդիմութիւնը չարին զօրութիւններուն ճըշմարտապէս մարդութեանը հետ ըրած ընդդիմութիւն մըն էր , եւ չաղթութիւնը՝ աստուածային շնորհաց օգնութիւններովը՝ որոնք բոլոր ուղիղ կերպով խնդրողներուն ու ի գործ դնողներուն ալ օգտակար են , այնքան ճշմարտապէս եւ յատկապէս մարդկային չաղթութիւն մըն էր՝ որպէս թէ Յիսուս միայն մարդ եղած ըլլայ : Յիսուսի մէջ եղած աստուածային բնութեանը ոչ մէկ ատորոգելիքը կամ յատկութիւնը՝ անոր իրրեւ մարդ գործած գործքերուն մէջ ի գործ դրուեցաւ , ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս որ աստուածութեան սահմանին մէջ եղած գործքերուն մէջ միայն աստուածութիւնը կ'երեւնայ , անխառն հնութեան բնութեան անկատարութիւններուն հետ : Բայց Յիսուսի անձին մէջ եղած աստուածութեան եւ մարդութեան աղերսութիւնը՝ քննութիւնը՝ հետեւնալ հատուածին նիւթը պիտի ըլլայ , որուն հիմայ կը սկսինք :

ՀԸՏՈՒԱԾ· Ջ

Վրիատոսի Ընդհանուր ըսյ՝ երբեմն Աստուած է մարդ :

Ը· Ու նկատելին վրայ եղած պնոպան գողափարները :

Վրիատոսի անձին վրայով եղած սա հետեւեալ կարծիքները յիշատակի արժան են .

1 · Գնոստիկները , (սա ան անունն է , որով կը կոչուին Գնոստիկեանց զանազան հերձուածող աղանդները՝ իրենց սա կէտին մէջ միաբանելնուն համար ,) թէ Վրիստոս որ էն կամ հոգի մըն էր , ծնեալ Կուրագոյն Աստուծմէ եւ աշխարհ խըրկուած , միայն երեւոյթով մարմին ունէր : Ըս բանին՝ իրենց սա վարդապետութեամբը առաջնորդուեցան , թէ նիւթը էականապէս ապականեալ է , եւ եթէ Վրիստոս վրան առներ , անոր չարեացը հաղորդ պիտի ըլ լար :

2 · Կուստինոս Ա կայսրը երկրորդ դարուն մէջ , որն որ Ընդհանարիս առաւել կատարեալ դրութեան մը մէջ խօսեցաւ չորրորդ դարին մէջ : Անդրադառնալով վրայով երբեմն բաժանուելնուն , ու մը ընդունելով , Տոքին՝ անձն՝ եւ հոգին , որն որ շատ ընդհանուր էր Պղատոնեան Հայրապետաց մէջ , սեպեց թէ Վրիստոս ալ ունէր

մարդոց պէս երկք մասերէ կը գոյանար, բացի մարգկային սեռականքառնականութենէն, (Յունարէն πνεῦμα իբրեւ հակադրեալ ψυχῆ,) որ աստուածային Հոգին միայն մէկ ճառայգային է, ինքը՝ բուն աս Հոգին ունէր, իբրեւ իր էութեան բարձրագոյն իշխող սկզբունքը։ Ըստ այսմ Հայեցողութեան՝ Քրիստոս իր վրայ առաւ ճշմարիտ մարմին մը, եւ ան տարին բնութիւնը որ կենդանիներն ալ ունին մարդոց նման, բայց բարձրագոյն իմացական բնութեան տեղ՝ որ տիրապէս Հոգին է, Հոգին կամ Աստուածային բնութեանը բնակութեամբը լեցուած էր։

3. Քրիստեան գաղափարը՝ որ Հոգը Հօրմէն վար կը սեպէր — ստեղծուած Հոգի մը՝ աստիճանաւ բոլոր Հոգիներէն վեր, բայց ոչ Աստուած՝ յատուկ նշանակութեամբը առնելով — թէ բնակեցաւ ճշմարիտ մարմնի մէջ, եւ ոչ իւիք մարդ էր։

4. Հայրաբերչարեանց գաղափարը, որոնք այսպէս կը կոչուէին Աթենեոսին հետ հաւատալնուն համար թէ Հայր Որդի եւ Սուրբ Հոգի անուանները՝ կը ցուցընեն Աստուծոյ տարբեր յայտնութիւնները, կամ միայն Աստուածային գործոց յարաբերութիւնները եւ եղանակները, եւ ոչ թէ Աստուածային անձանց մէջ Երրորդութիւն մը, եւ հետեւապէս Քրիստոսի Աստուածութիւնը ընդունելով, սեպեցին թէ Հայրը չարչարեցաւ անոր մէջ։

5. Ալէք՝ ինչպէս Արկեղոս, Աթենեոսութեան ծռելով, եւ Քրիստոսի մարդկութիւնը ընդունելով, սեպեցին թէ Հոգը միայն արտաքին եւ ժամանակաւոր գործողութիւն մը ըրաւ Քրիստոս մարդուն վրայ, թէպետ այնպիսի կերպով մը՝ որ իր տեղողութեանը ժամանակը զԱստուած բնակեցուց անոր մէջ։

6. Ուրիշներն ալ՝ ինչպէս Փոտինոս, չափազանց գերագատութիւն տուին Քրիստոսի մէջ եղած մարդկային բնութեանը, եւ չէին սեպեր թէ աստուածային բնութիւն կայ անոր մէջ, այլ ընդհանուր լուսաւորող ազդեցութիւն մը, որն որ Աստուծոյ մարգարէներուն՝ եւ անոր ուրիշ դեսպաններուն պէս վայելեց, թէպետ բարձրագոյն աստիճանաւ մը։

Լպիոնեանց աղանդն ալ էականապէս աս նոյն գաղափարը կ'ընդունէր, ինչպէս որ այժմեան Միաբանները կ'ընդունին։

7. Նեստորի հետեւողներուն գաղափարը, որն որ հինգերորդ դարուն մէջ Ուղղափառներուն բանեցուցած խօսքերէն ոմանց հակառակելուն համար՝ հասկըցուեցաւ թէ Քրիստոսի մէջ ոչ միայն երկու բնութեանց զանազանութիւն կը սորվեցընէ, այլ նաեւ՝ անձնաւորութեանց որոշումն։ Հատ աղէկ պատճառ կայ աս խնդիրը ընելու թէ՝ նայինք արգեօք Նեստոր առհասարակ ընդունուած վարդապետութիւնէն տարբեր վարդապետութիւն մը հաստատե՞ց, բայց իրմէ հետը իր հետեւողները ինչպէս որ երկու բնութիւն՝ անանկ ալ երկու անձն կ'ընդունէին։

8. Նեսթէրեանը, որն որ Նեստորի հակառակելով միւս ծայրն անցաւ, եւ երկու բնութեանց կատարեալ նոյնութիւն կամ միաւորութիւն հաստատեց, անանկ որ միաւորութենէն ետքը Քրիստոս միայն մէկ բնութիւն ունեցած սեպուեցաւ։ Ըստ վարդապետութիւնը՝ զանազան ձեւերու տակ ներկայելով, զանազան անուններ առաւ, զանիկայ ընդունողները վերջապէս Միաբնակք ըսուեցան։

9. Միակամեայց գաղափարը։ Ըստ աղանդը հօթներորդ դարին մէջ եղաւ, Նեստորականներն ու Միաբնակները Ուղղափառ եկեղեցւոյն հետ միացընելու համար ոմանց ըրած ջանքէն, որոնք յաւէտ Միաբնակաց

կողմը ծռած էին : Նոյնք համոզեցին Նրակլիոս կայսրը՝ որ վճռէ թէ Քրիստոս իր երկու բնութեանց միութենէն ետքը, մէկ կամ ունէր եւ մէ գործողութիւն կամաց : Ծորհեցան թէ՝ ասոր ամէնն ալ կը միաբանին, եւ ասանկով մէկ կ'ըլլան : Ի սկզբան՝ շատերը հակամիտեցան ասոր կարծիքը ընդունելու, եւ մէկ քանիներէն 'ի զատ՝ Կոստանդնուպօլսոյ եւ Հռոմայի Հայրապետներն ալ : Սակայն քանի մը ժողովներ եղան ասոր բանին վրայ, եւ Պապականները վերջապէս սա վճիռը տուին թէ՝ ասոր կարծիքը Նեստիքեսի վարդապետութեանը միայն մէկ ուրիշ ձեւն է : Ոյսն որոյ հաստատեցին թէ Երկու կամք կայ Քրիստոսի մէջ, մէկը աստուածային եւ միւսը մարդկային . բայց միանգամայն՝ թէ ասոնք ոչ երբէք իրարու հակառակ են՝ այլ միշտ միաբան : Ոյս կողմը կը պնդէր թէ միայն Ի կամք մը կար . որովհետեւ Քրիստոսի մարդկային կամքը զատ չէր գործեր, այլ հպատակ էր աստուածային կամքին, ու անկէ կը կառավարուէր : Նրկու կողմին կարծիքն ալ շիտակ էր, եւ միայն մէկզմէկ սխալ կը հասկընային : Սակայն եռքինները յաղթուեցան, եւ 680 թուին Կոստանդնուպօլսոյ մէջ եղած երրորդ ժողովին մէջ դատապարտեցան Իրրեւ հերետիկոս . եւ ասանկով Ընդհանուր մէջ Սիակամեայց աղանդը ելաւ :

10 · Նախնի Հայրապետները քանի որ հակառակ էին Պաղեստայի, Քրիստոսի մարդկային Տրմոյն իրականութեանը համար մեծ նախանձով կը վիճէին . երկրորդ դարին վերջէն առաջ՝ ասոնք երկու վիճաբանող կողմերէն ոչ մէկը հարկաւոր սեպեց մասնաւոր կերպով ապացուցանել թէ ճշմարիտ Տրքին Տրպէյն հոգի ալ ունէր Քրիստոս : Ցիրաւի ասոր բանը ուղղակի ուրացող չ'կար, (Ցուստինոսէն ի զատ՝ որն որ առաջ յիշեցինք,) բայց սակայն ան ժամանակը ասոր բանը հաստատելու հարկաւորութիւնը զգացող չեղաւ . . ոչ ալ ան ժամանակը հոգւոյն ու մարմնոյն բնութեանը մէջ տեղը ամենայնիւ քաջայայտ եղած էական զանազանութիւնը կար . անտարակոյս ասոր բանը ընդհանուր եղած չէր ան տեսնը՝ որն որ անկէ հետէ եղած է :

Ներտուղիանոս առաջինն էր որ որոշ կերպով Քրիստոսի մէջ յաւուկ մարդկային հոգի կենալուն վարդապետութիւնը սորվեցուց : Ընկէ ետքը Որոգինէս գերապատուութիւն տուաւ վարդապետութեանը, բայց իր հաստատելու եւ փաստաբանելու կերպէն ամբաստանութեան տակ ինկաւ՝ թէ Քրիստոսը Աստուածային բնութեանը միայն ան մտաք հաղորդ կը սեպէ, ինչպէս որ բոլոր քրիստոնեայք Աստուածային ազդեցութիւններ ընդունելով հաղորդ կ'ըլլան . միայն թէ անիկայ բարձրագոյն աստիճանաւ մը՝ (բ Պետ . ա . 4 :) Ցետ այնորիկ քանի որ աս գաղափարը յաւաչ գլնաց եւ նոր տեսութիւններ երեան ելան, Ուղղափառ Հայրապետները ջանք ըրին աւելի ճշդիւ զանազանել եւ խոստովանիլ Քրիստոսի մէջ երկու բնութեանց անձեական միաւորութիւնը՝ աստուածային եւ մարդկային զատ զատ բնութեանց կատարելութեամբը : Տեղը չ'ներեր Քրիստոսի անձին վարդապետութեանը ծագումը քննել, կամ մինչեւ անգամ նշանակել ան գրեթէ անթիւ վիճաբանութիւնները՝ որոնք ծագեցան եւելքը մեծակշիռ վէճերուն հետ մէկտեղ, զորոնք յիշեցինք, կամ որոնք անկէ հետէ կը ծագին եկեղեցիին մէջ : Ցս վէճերը ծագեցան մարդոց այնպիսի խորհուրդներու թափանցելու համար ըրած ջանքերէն, որոնք յայտնուած չեն, ու մարդուս մտքին հասանելու կարող եղածէն շատ աւելի խորունկ են : Նոյնք յաւաչ եկան զանազան

փիլիսոփայութիւններէ՝ որ ան ատենը կային, եւ մարդուն բնութեանը ուսանող Աստուածայինին հետ ունեցած յարաբերութեանը վրայ եղած հայեցողութիւններուն ձեւ մը տուին. վիճաբանութիւններուն մէջ բառերը անորոշ կերպով գործածելնին, եւ իւրաքանչիւր կողմերուն ան բառերուն վրայ դրած տարբեր նշանակութիւնները, շատ անգամ կ'արգիլէին վիճաբանողները միմեանց միտք ուղիղ հասկնալէն. եւ իրարու հակառակ կողմերուն գերապատուութեան համար ըրած ջանքերը՝ եւ մարդկային կիրքն ու հպարտութիւնը՝ կը սաստկացընէին ու կ'երկընցընէին վէճերը, որոնց ուրիշ կերպով կարելի էր դիւրաւ վախճան տալ: Օրօրոցնակ. Անաբնակաց վիճաբանութիւնը՝ կ'երեւնայ թէ յաւէտ խօսքով կը տարբերի քանթէ կարծիքով: Ա՛ն Յունարէն բառերը οὐσία (ուսիա) πρόσωπον (փրոսոփոն) ὑπόστασις (հիփոսթասիս) φύσις (ֆիսիս) յայտնապէս տարբեր կողմերը տարբեր նշանակութեամբ կը գործածէին. եւ Անաբնակները մի ֆինչոկ համար վիճած ատենին, իրօք այնպէս կ'երեւնայ թէ միայն մի Քրիստոս կամ մի անհատական անձն ըսել կ'ուզեն, որն որ յիշեալ միւս բառերով Աղղափառաց ց ւցուցած նոյն բանն է: Երէ Ուղղափառները եւ Անաբնակները խնամով իրենց ամէն մէկ բառին սահման տային, եւ երկայնմտութեամբ ջանային մէկզմէկու միտք ճշդիւ հասկնալ, հաւանական նաբար պիտի միաբանէին առանց մեծ դժուարութեան. վասն զի երկու կողմերն ալ կ'ընդունէին Նիկիական Հանգանակը, որուն մէջ Քրիստոսի անձին վարդապետութիւնը թէպէտ համառօտակի բացատրուած է, բայց նոյն է ան վարդապետութեանը հետ՝ որ յետոյ բացատրեցաւ Քաղկեդոնական ընդունած հաւատակին մէջ: Ա-

ծագած վէճերուն յառաջ բերած օգուտը սա եղաւ որ, Քրիստոսի անձին վրայ՝ իրրեւ աստուածութիւն եւ մարդկութիւն պարունակող, եւ մարդկային փրկութեանը գործին յարմար ըլլալուն համար անոր՝ ե՛ւ Աստուած եւ մարդ ըլլալուն հարկաւորութեանը վրայ եղած գաղափարները մաքրուեցան: 1

Ը. Քրիստոսի Անձին վրայով Սովքինոց սովելցո-յոձնէրը:

1. Սուրբ Գիրքերը Քրիստոսի վրայով միշտ իրրեւ մի անձն կամ էակ կը խօսին. բայց մէկ կողմանէ Աստուծոյ անունը եւ տիտղոսները կուտան անոր, ու աստուածային բնութիւն կ'ընծայեն բոլոր մասնաւոր կատարելութիւններուն մէկտեղ. եւ միւս կողմանէ զանիկայ մարդ կը կոչեն, ու մարդութեան մասնաւոր յատկութիւններն ու որոշիչ հանգամանքները կ'ընծայեն անոր: Մէկ Քրիստոս է, եւ սակայն եւ Աստուած եւ մարդ է, ասոնք բառերուն ամենէն ճիշդ եւ յատուկ նշանակութեամբը:

2. Իւ քանզի ճշմարտապէս մարդ եւ ճշմարտապէս Աստուած է, անհրաժեշտ հետեւութիւն մըն է թէ Քրիստոսի անձին մէջ բնակեալ աստուածային եւ մարդկային բնութիւնները միացեալ են՝ բայց ոչ թէ շրջափոխեալ եւ կամ նոյնացած. այսինքն՝ թէ քանի որ մի անձնաւորութեան մէջ են՝ մէկին յատկութիւնները միւսին չեն անցներ: Մարդկային բնութիւնը, ամենագիտութիւն՝ կամ աստուածային բնութեան անհաղորդելի յատկութիւններէն զրկեցեալ մէկ ուրիշ յատկութիւնը չըստացաւ. վասն զի՝ եթէ կարելի ըլլար այս կերպով ստանալ ան յատ-

1 Քրիստոսի անձին վարդապետութեան պատմութեանը վրայով աւելի ճոխ տեսութիւն մը ունենալու համար, տես *Knapp's Theology, Vol. I, pp, 204 — 323. Vol. II, pp. 238 — 254. Mosheim's Church History, Vol. I.*

կութիւնները , մարդութիւնը պիտի կորանցընէր , իր իրրեւ հունաւոր բնութիւն՝ ունեցած էական հանգամանքները եւ մասնաւոր յատկութիւնները , եւ Աստուածութեան պիտի փոխուէր . անանկ որ Քրիստոս միայն Աստուած պիտի ըլլար , եւ ոչ մէկ միտքով մը մարդ : Աստուածային կատարելութիւնները մարդութեան տալը՝ զանիկայ աստուածացուցանել է , որ ոչ եւս մարդութիւն այլ Աստուածութիւն կ'ըլլայ : Յայտնի է նաեւ թէ Աստուածային բնութիւնը ընդունակ չէ հունաւոր բնութեան տկարութիւններուն ենթակայ ըլլալու նաւաստութեանը : Այլ

3 . Որովհետեւ ասոնք բնութիւնները մի անձն Քրիստոսի մէջ եղած անձնական միութեանը մէջ են , վասն որոյ ասոնք բնութիւններէն երկուքին վրայ ինչ որ կրնայ ստորոգուիլ , Քրիստոսի վրայ իրրեւ մի անձն կրնայ ստորոգուիլ : Այսպէս մարդուն համար կ'ըսենք թէ մահկանացու է ան , կ'ուտէ կ'անօթենայ կը քնանայ եւ այլն , որոնք կը հաստատենք անոր վրայով՝ միայն իրրեւ մարմնական բնութիւն ունեցող . եւ կը խոհի կը տրամաբանէ կ'ուրախանայ կը տրտմի եւ այլն , որոնք ճշմարիտ են միայն անոր հոգեղէն բնութեանը նայելով : Այսպէս Սուրբ Գիրքերը Քրիստոսի համար կ'ըսեն թէ ամէն բան գիտէ , ամենակարող ըլլալու ունի , տիեզերքին Ստեղծիչն է եւ այլն . եւ թէ տրտմութեանց մէջ ընկղմած մարդ մըն է , գիտութիւնը սահմանի տակ է , դաշտին գազաններէն կամ երկինքին թռչուններէն աւելի խեղճ է , նեղութիւն քաշեց եւ մեռաւ : Այ քանզի Քրիստոս իրրեւ Աստուած եւ մարդ մէկ անձ մըն է , վասն որոյ անոր անձին վրայ ինչ որ կրնայ ստորոգուիլ , անոր անձը ցուցընելու համար ինչ անուն որ կը գործածուի՝ ան անունովը կրնայ ստորոգուիլ . թէեւ անունը մէկ բնութենէն ելած ըլլայ , եւ ստորոգեալ բանը ճշմարիտ ըլլայ անոր վրայով՝ միայն իրրեւ միւս բնութիւնը ունեցող : Այսպէս մէկ կողմանէ ըսուած է թէ "Երկրորդ մարդը՝ Տէր է երկինքէն" . (ա Կորնթ . ժե . 47 .) "փառաց Տէրը խաչը չէին հաներ" . (բ . 8 .) "Ան որ հարուստ էր՝ մեզի համար աղքատ եղաւ" . (բ Կորնթ . ը . 9 .) եւ այլն . եւ միւս կողմանէ , "Որդին Մարդոյ պիտի ելլէ ուր որ առաջ էր" . "Որդին Մարդոյ որ երկինքն է" , միանգամայն երկրիս վրայ է ան . (Յովհ . գ . 62 : գ . 13 .) Յիսուս "մարդը" պիտի դատէ աշխարհը , թէպէտեւ աստուածային արտօնութիւններ հարկաւոր են գործքին . (Կորնթ . ժե . 31 .) եւ այլն : Ս վերջին օրինակներուն մէջ , "Որդի Մարդոյ" անունը յայտնապէս Քրիստոս անձը կը ցուցընէ . վասն զի ճշմարիտ պիտի չըլլար անոր մարդութիւնը , երկինքին մէջն էր՝ երկրին վրայ ըլլալէն առաջ ըսելը : Ինչ որ Քրիստոս՝ այսինքն Աստուածամարդը կ'ընէ , իրրեւ մի անձն կ'ընէ , որուն անձնաւորութեանը մէջ անբաժանելի կերպով միացած է անոր ունեցած մարդութիւնը : Վասն որոյ Ն՝ այսինքն Որդին Մարդոյ՝ տիեզերքին կառավարութիւնը կը վարէ , եւ աս աշխարհս դուռ խորհուրդն ալ ճշմարիտ է թէ՝ համայն աշխարհաց կառավարութեանը , եւ Վերագոյնը պաշնող հայր փառացը մէջ՝ մեր բնութիւնը միացեալ է Աստուածայինին հետ : Վաղաթան լեռանը վրայ ղենեալ Վառը՝ Հօրը աթոռին մէջ տեղը կ'երեւնայ . Աստուծոյ Բանը — ան Բանն որ մարմին եղաւ — եւ մարմին է — իր կողին եւ իր վերարկուին վրայ անուն մը ունի գրուած , թագաւորներուն Թագաւորը ու տէրերուն Տէրը : Յայտ . ե . 6 — 13 : ժե . 13 — 16 : Մեքան զարմանալի է մեր

բնութեանը վրայ դրուած պատիւը : Մեր քան մանաւանդ եւ սիրելի է ան անձնուիրութիւնը՝ որ մարդոց մէջէն փրկուած մեղաւորները բոլոր յաւիտեան նկանութեան մէջ Աստուածութեան հետ պիտի ունենան : Յիշեցնենք առաքեալ այնպէս կը ցուցընէ թէ՝ չորս կենդանիներն ու երեցները, որ եկեղեցին կը նշանակեն՝ աթոռին առջեւ կեցած են, քանի որ հրեշտակները կը պատեն զանիկայ հեռուէն : Յով. գ. 4 : ե. 11 :

Հրեաներ կը հարցընեն թէ Քրիստոսի մարդութիւնը երկրպագելի է : Որ կը պատասխանենք թէ՝ լոկ մարդու երկիր պագանելը յայտնապէս կռապաշտութիւն է. եւ եթէ Քրիստոսի մէջ երկու զատ անձինք ըլլային, մարդուն երկիր պագանելը կռապաշտութիւն կ'ըլլար. բայց որովհետեւ Քրիստոս մէկ անձն է՝ ինչպէս որ մարդկային այնպէս ալ Աստուածային, վասն որոյ իրեւ այսպէս երկրպագելի է :

Յիսուսի մայրը "Աստուածամայր" կոչելուն վայելչութեանը վրայով կ'ըսենք թէ՝ ասանունը կրնայ այնպիսի միտքով մը հասկցուիլ որ դէմ չ'կեցուիր, եւ թերեւս սա հետեւեալ խօսքերն ալ կ'արդարացընեն զանիկայ. ինչպէս ա Կորնթ. բ. 8 ին մէջ գրուած է. եւ այլն : Բայց անիկայ գործածուած չէ Սուրբ Կոյսին մէջ, եւ մեր անոր դէմ մեծ ամարկութիւնը սա է թէ՝ անիկայ գործածելուն նպատակը կոյս Մարիամին տեսակ մը պատիւ տալ է, որն որ Սուրբ Գրոց հակառակ եւ իրօք կռապաշտական է : Աբրահամը կամ Դաւիթը Աստուծոյ նախնիքը կոչելը ո՛րքան որ անվայելուչ է, Մարիամը Աստուածամայր կոչելն ալ այնքան անվայելուչ է : Մի անունը չ'գործածելով ամենեւին չենք ուրանար, թէ ան որ ծնաւ անկէ, իր բարձրագոյն բնութեանը նայելով՝ (որ թեպետ անկէ չառաւ ան եւ ան մասին նայելով անոր մայրը չէր ան,) ճշմարտապէս Աստուած էր :

4. Եւ քանզի Քրիստոս ճշմարտապէս մարդ էր, հարկաւ Աստուծոյ օրէնքին հպատակ էր ան. "օրէնքի տակ մտաւ" ան՝ "կնիկէ մը ըլլալով" : Գաղ. դ. 4 : Օրէնքին տակը մտնալը կամաւ էր, քանզի մարդ ըլլալը կամաւ էր. բայց ըստ որում մարդ էր՝ օրէնքը իր կատարումը կը պահանջէր անկէ, ինչպէս որ բոլոր ուրիշ մարդոցմէ : Ու պահանջումները ամբողջ կատարեց, օրէնքին կատարելապէս հնազանդելով :

5. Քրիստոս ճշմարտապէս մարդ ըլլալով՝ ինչպէս որ նախընթաց հատուածին մէջ ցուցուցինք, մարդու մը բոլոր զգացումները ունէր — ընդարձոյ ընդունակութիւններ՝ բաղձանքներ՝ երկիւղներ՝ ուրախութիւններ՝ տրտմութիւններ, որոնք ունինք մենք — միայն անոնք չունէր՝ որոնք մեղքի հետ կապուած են : Մարդկային համակրութիւններ ունէր ու հիմայ ալ ունի, եւ մեր բոլոր տկարութիւններուն զգացակից էր ու հիմայ ալ է : Ունոր փորձութիւնները ճշմարիտ փորձութիւններ էին : "Ամէն կերպով փորձք առաւ մեզի նման" : Եբր. դ. 15 :

Իր հոգեւոր պատերազմներուն մէջ դիմացաւ իրրեւ մարդ, եւ յաղթեց իրրեւ մարդ : Քրիստոսի վրայով աս գաղափարը ամենահարկաւոր է միշտ մտքի մէջ պահել : Քրիստոսի վրայ եղած աս գաղափարին վրայով անփոյթ ըլլալով, եւ զանիկայ իրրեւ միայն Աստուած հեռացընելով է որ այնքան մարդիկ կոյս Մարիամին ու Սուրբերուն կը դիմեն, իբր թէ անոնք Յիսուսէն առաւել մօտ ըլլային մեզի՝ աւելի դիւրաւ համակիր ըլլալու մեզի հետ : Սակայն ասիկայ մեծ սխալմունք մըն է : Յիսուս սիրտ եւ քաղցր կապե-

բով մեզի կապուած եղբայր մըն է , եւ աւելի կարեկից ու պատրաստ օգնելու , քան թէ ուրիշ ոք եւ իցէ մեզի կրնայ ըլլալ · քանի որ անոր ծոցը Աստուծոյ կարեկցութեանը մի կիանոսը կայ : Աստ վրայ դարձեալ առիթ պիտի ունենանք խօսելու , Սրբոց բարեխօսութիւնը մաղթելու մեղրաւորութեանը վրայ խօսած առենիս :

Վ · Ո՞վ Քրիստոսի Աստուածութեանը դէմ յառաջ բերուած առարկութիւնները՝ այնպիսի տեղեր է՝ ուր որ Հօրմէն վար , անոր կամքը կատարող , անոր աղօթք մատուցանող եւ ուրիշ սոնց նման վիճաբանութեանց մէջ ցուցուած է , բոլորը կը հերքուին սա բանով՝ որ այնպիսի տեղերը Քրիստոսի կը վերաբերին իր մարդկային բնութեանը կամ Անձնորդի պաշտօն ունենալուն նայելով . ինչպէս որ նախընթաց հատուածին մէջ ցուցուցինք , եւ պիտի յիշատակենք ալ երբոր խօսինք անոնց պաշտօններուն վրայ , որոնք Քրիստոս ունէր իբրեւ Անձնորդութեան ընդհանուր պաշտօնին մասերը :

Կարձեալ կ՚առարկեն թէ՝ Քրիստոսի վրայ սա հայեցողութիւնը ունենալը հակառակ կու գայ այն միմիայն գաղափարին , որ կրնանք ձեւացընել անձնաւորութեան վրայ , թէ Քրիստոս մի անձն կոչել , ու տակաւին երկու անհունապէս տարբեր — մէկը Աստուածային եւ միւսը մարդկային , մէկը տկար ու միւսը ամենակարող , մէկը տգէտ ու միւսը ամենագէտ — մտքի տէր ընելը՝ հակասական ըլլալու է . վասն զի սա երկու մտքերէն իւրաքանչիւրը , իր որոշ գիտակցութիւնը՝ կամքը՝ եւ ճանաչողութիւնը ունի , եւ անոր համար անոնք իրօք այնքան որոշ են մէկզմէկէ որքան որ երեւիցէ երկու տարբեր էակներ տիեզերքին մէջ :

Ա՛ս առարկութեանը պատասխան տալու համար , եապէս հարկաւոր է նախ որոշել թէ՝ անձն ինչ ըսել է : Երբէք անձի մը սա սահմանը տուինք , թէ բանաւոր անհատ մը՝ իմացական էակ մը՝ ինքնութիւն մըն է — որուն նայելով մէկ անձ մը Ես ըսելով կը խօսի — որուն մէկ ուրիշը պոռնկ՚ըսէ , եւ երրորդ մը անոր վրայ խօսելով ան կ՚ըսէ : Արդ թէ կը հարցուի թէ՝ ինչ բան է ան որ այսպիսի էակ մը կ՚ընէ , դիւրին չէ պատասխան տալը : Ծանիկայ բանաւոր ընդոր գիտենք , — բանականութիւնն է ան : Հայց ինչ բան է զանիկայ անհատ մը ինքնութիւն մը ընդոր՝ սա ենթադրեալ մտքովը : Կա՞մքն է , կիրքե՞րն են , հասկըցողութի՞ւնն է , յիշողութի՞ւնն է : Ա՛ս ամենուն մէկ կազմութեան մը մէջ հաւաքի՞ր է : Այնպէս կը կարծենք թէ չէ : Ըսենք ամէնը կրնան անոնք թարթռացեալ բաներն տակը պարունակիլ , իբրեւ անոր անձնաւորութեան յարակից հետեւորդները եւ անկէ անբաժանելի : Հայց անոնք չեն զանիկայ կազմողը : Անձնաւորութեան գաղափարը՝ կատարելապէս պարզ գաղափարը մըն է : Ընենք կրնար վերլուծել զանիկայ , եւ անոր համար չենք կրնար դիւրաւ սահման տալ անոր · բայց տակաւին կատարելապէս դիւրիմաց է : Ո՛ր տգէտ ստիպուի զգացած չէ խորհիլ սա խորհրդաւոր ճշմարտութեանը վրայ , թէ ես՝ ես եմ , եւ չեմ կրնար ուրիշն ըլլալ : Ո՛վ խնդացած չէ անտղայական առասպելին վրայ , սա ենթադրութեան անտեղութեանը վրայ՝ թէ կարելի է որ ես՝ ես չեմ , այլ մէկ ուրիշն է : Ո՞վ՝ որուն ես կ՚ըսեն մէկ էակ մը , որուն պոռնկ՚ըսեն իրեն դիմացինները , եւ որուն ան կ՚ըսեն իր վրայ խօսողները — ան՝ ան-

ձըն մըն է : Ուրեմն այսպէս ընդդէմ անձնաւորութիւնն է : Ըսկզբ անդին չենք կրնար երթալ : Անձնաւորութիւնը ան անհատացուցիչ տարրն է , որ միութիւն եւ անհաղորդութիւն կու տայ մեր բնութեանը բաղադրեալ զօրութիւններուն՝ կարողութիւններուն եւ ընդունակութիւններուն , զանոնք մէկ ինքնութիւն մը կազմելով :

Ըս սահմանը Էրրորդութեան եւ Մարդեղութեան առնենք : Էկեղեցին միշտ աս հաստատած է թէ՝ Աստուածութեան անբաժանելի էութիւնը երեք անձերէ կը գոյանայ , — որ ըսել է՝ երեք անձերէ , որոնց ես՝ դու՝ նա՝ էական գերանունները կրնայ գործածուիլ , եւ ան ալ ո՛չ թէ այլաբանօրէն՝ իբրեւ դիմանունութեամբ , այլ խօսից ճիշդ իմաստով : Ընդդէմ ալ Տէր Յիսուս Քրիստոսի նայելով՝ մէկ անձի մէջ երկու որոշ բնութիւն հաստատած ժամանակնիս , կը հաստատենք թէ կատարեալ Աստուածութիւն եւ կատարեալ մարդութիւն անշփոթ եւ անխառն մէկտեղ կը գոյանան մէկի մը մէջ , որն որ ճիշդ պատշաճութեամբ կրնայ խօսիլ իր վրայովը իբրեւ մի եւ նոյն Եսը , եւ որուն կրնան խօսիլ իբրեւ մի եւ նոյն Աստուած կամ Մարդ : Մարդկային մարմինն ու հոգին , երկուքին ալ բոլոր յատկութիւններովը մէկտեղ , մէկ մարդ մըն են : Ընդդէմ ալ Քրիստոսի Աստուածային ու մարդկային բնութիւնները , բոլոր իրենց որոշ յատկութիւններովը մէկտեղ , մէկ Քրիստոս մըն են :

Հիմայ սա խնդիրը կ՚ելլայ թէ՝ անձի վրայով աս գաղափարը , Քրիստոսի մէջ եղած երկու կատարեալ բնութեանց վերյիշեալ զանազանութիւնը հետ կը համաձայնի՞ : Ուրիշ խօսքով՝ Կարելի՞ է որ այսպիսի երկու բնութիւններ ըլլան այսպիսի մէկ անհատի մը մէջ :

Մէն անձանց մէջ՝ ես ենթական կամ ինքնութիւնը , անհակառակելի կերպով անբաժանելի միաւոր մըն է : Այլ աս միաւորութիւնը չեղծանիր զօրութեանց՝ կարողութեանց՝ եւ գործողութեանց յօդուածոյութիւնով մը : Մէն անձն ունի այսպիսի յօդուածոյութիւն : Պետրոս եւ Պօղոս անձինք են , գիտակցութիւն եւ բանական ութեան տէր անհատներ , իրաքանչիւրը իր անհաղորդելի նոյնութիւնը ունենալով , անբաժանելի՝ բայց եթէ միայն իրենց անձնաւորութեանը եղծմամբը : Սակայն՝ Պետրոսին ու Պօղոսին մէջ որոշեալ զանազան յատկութիւններ կան , մէկ քանին իրենց մասնաւոր , մէկ քանին ընդհանուր եւ իրենց եւ այլոց : Մէն մարդկային անձն ե՛ւ մարմին ե՛ւ հոգի ունի , այսինքն երկու բնութիւն , մէկը փիզիքական եւ միւսը իմացական : Այսեւս՝ միութիւնը չեղծանիր տարբեր տարբեր ժամանակներու մէջ միեւնոյն կարողութեանց կամ զօրութեանց բնութեանը մէջ պատահած տարբերութիւններէն : Պետրոս իր ծերութեանը մէջ՝ իր տղայութեան առնը եղած միեւնոյն Պետրոսն է . սակայն անոր ունեցած ամէն կարողութիւնը , անոր բնութեանը ամէն մասը , իմացականութիւնը՝ յիշողութիւնը՝ կիրքերը՝ կամքը՝ անոր մարմնական կազմութեանը չափ շատ փոփոխութիւններու տակ ինկած է : Տղայ Պետրոսը եւ ծերացեալ Պետրոսը մէկ հատիկ ստորոգելիքի կամ զօրութեան բացարձակ նոյնութիւնովը չեն միանար , բայց տակաւին երկուքին մէջ ալ նոյն անձը կը տեսնենք : Աստուան Պետրոսը՝ երկուան Պետրոսին վրայ դրուած վերքերուն համար տոյժ կը պահանջէ , թէպէտեւ անոնցմէ մէկն ալ չ՚զգար , եւ գուցէ ան զգացողութիւններուն բոլոր յիշատակութիւնը կորսնցուցած է : Հոս տեղի Պետրոսը՝ նոյն իսկ երանելեաց աշ-

խարհին մէջ եղող Պետրոսն է : Այլ սակայն ո՛րքան տարբեր է մեղանչական մարդու մը բնութիւնը , եւ հրեշտակաց հաւասար եղողն մը բնութիւնը , որ տարբեր ժամանակներու մէջ միեւնոյն ինքնութեանը կը վերաբերի :

Այլ եթէ կարողութեանց եւ ըստորագրելեաց յօդուածոյութիւնը՝ ինքնին հարկաւ չեղծաներ անձին միութիւնը , ո՞վ պիտի որոշէ թէ ո՛ր յօդուածոյութիւնը եւ ո՛րչափը կ՚աւերէ զանիկայ : Այլ եթէ շատ տարբեր բնութիւն մը՝ այնպիսի տարբերութիւն մը՝ ինչպէս որ կայ փառքի մէջ եղող սուրբի մը , եւ տակաւին երկրիս վրայ մարմինի մէջ բնակող տղու մը մէջ տեղը կայ , թէ որ այնպիսի տարբերութիւն մը կրնայ ըլլալ միեւնոյն անձին վրայ տարբեր ժամանակներու ՝ առանց անոր միութեանը դպչելու , ո՞վ պիտի որոշէ թէ նոյնպէս մէկ բնութեան տարբերութիւն մը կամ մինչեւ անգամ անկէ աւելի մեծ տարբերութիւն մը չ՚կրնար ըլլալ միեւնոյն ժամանակին մէջ , ու տակաւին միութիւնը անխախտ մնայ :

Օրօրբինակ . Արդ մը ըմբռնենք իմացման երկու որոշ զօրութիւններ կամ կարողութիւններ ունեցող , մէկը զգայարանաց սովորական ճամբաներովը , եւ միսը առանց անոնց գործելով : Ըմբռնենք Յիշողութեան երկու կարողութիւններ, որոնցմէ մէկը կը գործէ թեւլագրութեամբ՝ գաղափարաց զուգորդութեամբ , եւ միսը առանց անոր . երկու իմացական կարողութիւններ , մէկը մակաբերութեանց շարքով մը գիտութիւն ստացող , եւ միսը ճշմարտութեան վրայ ուղղակի նայող , ինչպէս որ գոյները աչքովնիս կը տեսնանք . երկու տեսակ կիրքեր , մէկը մարդկային կրից օրինացը հետեւող , եւ միսը մէկ տարբեր օրէնքի մը՝ զօրօրինակ հրեշտակային բնութեան օրէնքին՝ ինչ որ ըլլայ , երկու կամք , մէկը միայն մէկ արտաքին շարժառիթի մը տեսնալով շարժող , եւ միսը ինքնիրէն շարժառիթի յարուցանող , եւ արտաքին աշխարհէն անկախ կերպով գործող : Այսպիսի յօդուածոյութիւն մը, մէկ անձը հարկաւ երկու ա՞նձն պիտի ընէր : Մինչեւ անգամ թէ որ ասկէ մեծ ալ ըլլար , պիտի ընէ՞ր ասանկ բան մը : Ո՞վ կրնայ հաստատել թէ անհուն տարբերութիւններէ բաղկացեալ բաղադրութեան մը միեւնոյն ինքնութեան մէջ գտնուիլը՝ յայտնի հակասութիւն մըն է եւ ոչ թէ խորհուրդ մը , զոր Աստուած միայն կրնայ լուծել : Վանք մեր խօսքին : Հակասականութիւնն ո՞ւր տեղն է սա ենթադրութեանը՝ թէ միեւնոյն աստուածային ինքնութեան մէջ միացեալ է աստուածային եւ մարգկային իմացականութիւն , — մէկը իր օրէնքներուն համեմատ ամէն բան գիտցող . եւ միսը հունաւոր բնութեանց օրէնքներուն համեմատ կամաց կամաց գիտութիւն ստացող , եւ ա՛ն ալ միայն անկատար աստիճանաւ մը : Կամ գարձեալ՝ հակասականութիւնն ո՞ւր տեղն է սա ենթադրութեանը՝ թէ միեւնոյն աստուածային ինքնութեան մէջ միացեալ է աստուածային եւ մարգկային կամք մը , մէկը հրամայող՝ եւ միսը իշխանութեան հնազանդող , մէկը չ՚շարժուող՝ եւ միսը շարժուող , մէկը անհուն՝ եւ միսը հունաւոր : Եթէ անյշտ բառը՝ վերը ինչ որ բացատրինք ան կը նշանակէ , չենք տեսներ թէ ասոր հակասութիւնն ո՛ւր տեղ է :

Ա՛նք մեր մէջը՝ բոլորովին մկմկու աննման բնութեանց եւ ըստ եութեան մկմկու հակառակ յատկութեանց , միակ անձնաւորութեան մէջ միանալուն օրինակը ունինք : Ո՞չ բան կ՚արգիլէ մեզ Յիսուսի վրայ խորհելէն՝ թէ մէկ գիտակցութիւն

ունեցող անհատ անձ մըն է ան, աստուածային բնութիւն ունեցող, այսինքն աստուածային բնութեան կարողութիւնները՝ յատկութիւնները եւ բոլոր զանիկայ որոշող բաները. քանի որ ունի նաեւ մարդկային բնութիւն, այսինքն մարդկային բնութեան յատկութիւնները՝ կարողութիւնները՝ եւ ինչ որ էականապէս ան բնութեանը որոշիչ մասունք են։ Ընդ այսպէս կազմեալ անձնաւորութիւնը քանի որ աստուածային է, միանգամայն մարդկային ալ է, այնքան իրապէս՝ որքան որ մեր անձնաւորութիւնը օր հոգեւոր է, միանգամայն զգայական եւ նիւթական ալ է։ Ըն նոյն մի գիտակցութիւն ունեցող անձնաւորութիւնը, աստուածայնութեան սահմանին մէջ գործելով՝ իբրեւ Աստուած կը գործէ. եւ մարդկայնութեան սահմանին մէջ՝ իբրեւ մարդ. ճիշդ ինչպէս որ ես՝ մի գիտակցութիւն ունեցող անձնաւորութիւն, իբրեւ հոգեւոր էակ՝ կը խորհիմ, կը տրամաբանեմ, ներքին շարժումներ կ'ունենամ, եւ իմ զգայականն ընութեամբս՝ ենթակայ եմ փիզիքական զգացողութեանց, որոնք ինծի գիտութեան աղբիւր մը կ'ըլլան, եւ մեծապէս կը ներգործեն ինծի իբրեւ հոգեւոր էակ մը։

Պէտք չէ որ ջանք ընենք հասկընալու համար մեր կարողութեանցը սահմանին մէջ չինկած բանը։ Յիրաւի "մեծ է աստուածպաշտութեան խորհուրդը. թէ Աստուած մարմնով յայտնուեցաւ". (ա Տիմ. գ. 16.) անիկայ իբրեւ խորհուրդ մը յայտնուած է՝ ոչ թէ վրան հայեցողութիւններ ընելու համար, այլ որ ընդունինք իբրեւ Աղբիւր Յաւիտենական կենաց։ Սակայն բանին վրայ բաւական ծանօթութիւն կրնանք ունենալ, որ պայծառ կերպով իմանանք թէ հիմն չունեցող՝ այլ միայն այսպիսի միջոցներ մը անկարելի է ըսուած առարկութիւնը, մինչեւ անգամ ամենաթեթեւ փետուրի ծանրութիւն չունի։ Այս նիւթին մէջ խորհուրդ կայ, խորին խորհուրդ։ Հայց ինչ բանի մէջ չ'կայ։ Փիլիսոփային մէկը ըսեր է թէ՝ "աւազի հատը անդունդ մըն է"։ Լուտին մէկ ծիղը անիմանալի է։ Մեր էութեանը մէջ անգամ՝ որուն ընտանի եղած ենք, մեր առջեւն եղած նիւթին խորհուրդներուն չափ անհասանելի խորհուրդներ կան։ Աստուածպաշտութեան առ մեծ խորհուրդը տեսնալով՝ գոչելու ենք, Ով մեծութիւններուն խորութիւնը։ Այս միութիւնը ինչպէս կրնայ ըլլալ՝ միայն Աստուած գիտէ։ Ընդ մէջ ճիշդ ինչ հետեւութիւններ ըլլալը՝ միայն ըստ մասին կրնանք գտնել մենք։ Հաւական է մեզի որ իբրեւ ճշմարտութիւն ունինք անիկայ, որն որ մեր հաւատքին անկեան վէմը կրնանք ընել։ Այո, ամէն Քրիստոնեայ կրնայ գոչել. Իմ Փրկիչս Աստեղապող է եւ իմ եղբայրս է։ Ով ուրիշ Փրկիչի վրայով խօսք մի՛ ընէք ինծի։ Այս հոս ես իմ կարօտած բանս ունիմ։ Ընդ պիտի յարիմ ես, որ է Տէր փառաց, Այր տառապանաց, եւ իմ Եղբայրս։

ՀԱՏՈՒԱԾ. Ե

Քրիստոսի Կեանքը Պաղեստինէն։

ա. Քրիստոսի կեանքի Արիամէն ծնանելուն վրայ արդէն խօսեցանք (երես 253)։ Աւետարանները անոր տղայութեան ժամանակի դիպուածներուն վրայով շատ քիչ տեղեկութիւն կու տան. բայց մանկութեան Աւետարանները որոնք անհարազատ են՝ լեցուն են ծաղրանքից առաջացնե-

թով ։ [1] Յայտնի է Յովհ · բ · 11 էն թէ Քրիստոս իր պաշտօնը սկսելէն առաջ Հրաշք ջրաւ ։ Ցիսուսի Նրուսաղէմ երթալէն զատ՝ որ Ղուկ · գ · 42—52 ին մէջ պատմուած է , անոր տղայութեանը ուրիշ մէկ բանը պատմուած չէ · բայց միայն սա ըսուած է թէ "Հնազանդ էր իր ծնողացը" , եւ քանի որ իր մտքին եւ հոգիին յատկութիւնները երեւան կը հանէր , "կը զարգանար շնորհքով Աստուածմէ եւ մարդոցմէ" ։ Ընտարակոյս իր կողմանէ դէպ ի իր ծնողացը՝ եղբայրներուն՝ քոյրերուն՝ եւ բոլոր մարդոց ամէն սիրելի եղած բաներուն օրինակ մըն էր ։ Բոլոր հին պատմութիւնները միաբան են թէ իր հայրը սեպուհին գործին հետեւեցաւ , եւ Առակ · ը · 3 (Յունարէն բնագրին մէջ) "Հիւան" կոչուած է ։ Հաւանականաբար աս գործին մէջ զբաղեցաւ մինչեւ որ իր պաշտօնը հրապարակաւ սկսաց , որն որ գրեթէ երեսուն տարեկան եղած ժամանակին էր ։ Ղուկ · գ · 23 ։ Օգտակար արհեստը միշտ գովելի է , թէեւ նուաստ ալ ըլլայ ։ Աշխատութիւնը ծնող է թշուառութեան , եւ փրկչին տուած օրինակը ակներեւ կը դատապարտէ զանիկայ ։

բ · Ցիսուս վարժուած էր Հրէական օրինաց եւ գրականութեան մէջ ։ Ղուկ · բ · 46 , 47 ։ Յովհ · է · 15 ։ Առակ · ժգ · 54 ։ Ընտարակոյս ժիր էր ուսման մէջ , եւ յառաջադիմութեան բնական միջոցները որոնցմով զարդարեալ էր՝ աղեկ ի գործ կը դնէր ։ Առիւծ Յովհաննէս Կրտչին աստուածապաշտ մորը Հղիստաբեթին մէկ ազգականն էր , եւ անոր տունը Հիւր էր ։ Ղուկ · ա · 36 · 40 ։ Ուրեմն կրնանք մակաբերել թէ Ցիսուս լաւ կրթութիւն առաւ իր տղայութեան տեղը աստուածապաշտ քահանայական ընտանիքին մէկ անդամն է ։ Ղուկասու առաջին գլուխներէն կը տեսնենք թէ Յովսէփ եւ Առիամ թէ այր եւ թէ կին աստուածապաշտ շատ բարեկամ ունէին , որոնց օգտակար ընկերութեանը մէջ անցուց Ցիսուս իր տղայութեան ժամանակը , եւ որոնք մեծապէս ձեռնտու եղան անոր կրթութեանը ։

գ · Աստուծոյ Արդուին վիճակը՝ երբոր աշխարհ եկաւ , աղքատ եւ անշուք վիճակ մըն էր ։ Հասուի մը մէջ ծնաւ , իր նախկին կեանքը նուաստ գործաւորի մը կեանք էր , իր հրապարակական պաշտօնին տեղը "տեղ մը չունէր ուր որ իր գլուխը դնէր" , եւ իր օրական պիտոյից համար բարեկամաց բարերարութեանը կը կարօտէր ։ Այսպէս սորբ ըրաւ աղքատութիւնը եւ նուաստ գործքերը , եւ օրինակ եղաւ հպարտութիւնը՝ անձնասիրութիւնը՝ եւ աշխարհային մեծութեան ու հարստութեան ցանկալը անարգելու եւ ոտքի տակ առնելու , որոնք մարդուս բնական սրտին ընդհանուր յատկութիւնը եւ անոր գրեթէ բոլոր ապերջանկութեանը աղբիւրն են , Թէ Աեսիան Հրէից սպասած վիճակովը երեւնար՝ աշխարհային հզոր իշխանի մը շքեղութեամբն ու պերճութիւնովը շրջապատած , Դաւթի ազգատոհմին՝ հին թագաւորներուն եղկրաւոր իշխանութիւնը ու փառքը առնելով , կատարելապէս յայտնի է մարդկային բնութեանը որպիսութենէն՝ թէ անոր երկրային պարագաները ժողովրդեան մէջ իրրեւ ազգ եւ իրրեւ անհատք հպարտութեան եւ փառասիրութեան չար սկզբունքները աճեցընելու հակամիտութիւն պիտի ունենար ։ Աշխարհային փառքն ու շքեղութիւնը իրենց Աեսիան մեծապէս վաւերացուցած պիտի ըլլար , եւ ասիկայ իղձ մը պիտի յարուցանէր

[1] Տես Horne's Introduction, Vol, I.

ամենուն սրտին մէջ անոր աշխատասիրական վիճակին կարելի եղածին չափ մեծնալու : Արդկային սրտին հըպարտութիւնը գլուխ պիտի վերցընէր, եւ ոչ թէ խոնարհէր : Կենաց միջին ընթացքէն գոհ եւ շնորհակալ ըլլալ տալու տեղը, անոնց մէջ աւագութեան ցանկութիւն մը պիտի յարուցանէր : Այս արդէն բարձրացեալները արժանաւոր աղքատներուն ցաւակից եւ օգտակար ըլլալու առաջնորդելու տեղը, մարդկային ազգին նուաստ վիճակի մէջ եղողներէն ոչ մէկուն հասկրութիւն ունեցող պիտի ըլլային. անոնց վիճակը ան մեծ առաջնորդին վիճակին ճիշդ հակառակը ըլլալուն համար՝ որն որ իրենք կը սիրեն եւ վրան կը զմայլին : Այս աղքատները իրենց վիճակին մէջ եւեղք գոհութիւն ունենալու եւ չ'դժկամակելու առաջնորդելու տեղը, Յիսուսին պարագաները առաւել պիտի ծանրացընէին անոնց վհատութիւնը, եւ զանոնք աւելի ապիրջանիկ պիտի ընէին իրենց նուաստ վիճակին մէջ. քանզի անոնց վիճակը պիտի արգելուր զիրենք Երկնաւոր Ուսուցչին մտերնալէն կամ անոր հետ հաղորդութիւն ունենալէն : Այսն որոյ երկինքէն սպասած ուսուցիչ մը՝ թէ որ աշխարհիս մէջ բարձր վիճակ մը ունենար նէ, մարդոց սրտին մէջ հեզութեան եւ դէպի մեկզմեկու համակիր ըլլալու ոգի մը արծարծելով՝ անոնց հոգեւոր օրհնութիւն ըլլալու տեղը, հարուստներուն սրտին մէջ անգթութիւն եւ խստութիւն՝ հասարակ մարդոց մէջ փառասիրութիւն՝ եւ աղքատաց մէջ անյոյս վհատութիւն պատճառելով, հոգեւոր անէծք կ'ըլլար մարդկային ազգին լրութեանը :

Դ. Դարձեալ ըսենք թէ Յիսուսն Յունաց զմայլած վիճակովը գար, այսինքն թէ՝ փիլիսոփայից աշխոյը նստած՝ ուսումնականները սարսուցանէր անոնց նոր եւ վսեմ ճշմարտութիւնները յայտնելով : Ըսենք թէ իր ամենատուր խելքովը Ակադեմականաց եւ Ակադեմականաց միտքը շփոթող ամէն խնդիրներուն պատասխան տար եւ ամէն դժուարութիւնները լուծէր : Ըսպիսի պարագայի մը մէջ իր կրթութիւնները ձիրքի տէր եղող քանի մը մարդոց միտքը յագեցընելու չարմար կ'ըլլար, իսկ շատերուն մտացը օգուտ մը չէր ընծայեր, ոչ ալ մարդկային սեռին մէկ անհատին սրտին օգտակար կ'ըլլար : Յիսուսին ընութիւնը չարմար եղած կ'ըլլար արդէն իրենց իմաստութեանը վրայ սնապարծ փիլիսոփաները առաւել եւս սնապարծ ընելու. եւ անոնց հպարտութիւնը գիջուցանելով ու դէպի իրենց ընկերներուն համակրութիւն ունենալ տալով անոնց օրհնութիւն մը ըլլալու տեղը, զանոնք եւ անոնց հաւատղները մտաւոր բարձրագոյն կարողութեանց տէր չեղողներուն վրայ իբրեւ ցածազգի մարդոց նայել պիտի տար :

Ե. Այսպէս Յիսուս ինքզինքը անանկ վիճակի մը մէջ դրաւ, որ կը ցուցուներ թէ բացարձակապէս հեզութիւն հարկաւոր է անոր հետ համակրութիւն ունենալու համար. այսինքն անանկ մէկ վիճակի մը մէջ դրաւ որ ուզղակի հակառակ է սրտին ամբարտաւանութեանը, որն որ մարդուս երջանկութեանը եւ օգտակարութեանը ամենադառն թշնամիներէն մէկն է : Այ որովհետեւ սա բանն ալ ամենուն գիտցած եւ փորձ առած բանն է՝ թէ հոգին միայն հեզութեան մէջ հանգիստ կը գտնայ եւ ոչ երբէք անձնասիրութեան եւ մտաց ամբարտաւանութեանը մէջ, վասն որոյ ապացոյցը կատարեալ է թէ Քրիստոս ան միջոցն վիճակը առաւ վրան, որն որ իրեն համար կարելի էր առնել եւ անով հպարտութիւնն ու թշուառութիւնը կործանել, եւ հեզութիւն ու խաղաղութիւն հաստատել մարդոց սրտին մէջ :

Ը · Քրիստոսի կեանքը ան ասի-ճան նեղութիւնով ու տառապանքով լեցուն կեանք մըն էր, որ Նոյն մարգարէն "վշտաց տէր ու ցաւոց տեղեակ" կը կոչէ զանիկայ: (Ծգ · 3:) Այլ այսու ամենայնիւ ան գաղափարը չափազանցելէն զգոյշ ըլլալու ենք, եւ հաստատելու չենք թէ անոր ամ աշխարհիս վրայ անցուցած բոլոր կեանքը լոկ անընդհատ տառապանք քաշելով էր: Յիսուսի կենացը մէջ այնպիսի դէպքեր կը գտնենք, որոնք երջանիկ եւ ուրախալից շատ ժամեր պատճառեցին անոր: Գ֊ած · ժ · 21: Պօղ · ժէ · 1, եւ այլն: Ուստի եւ ցաւը եւ զուարճութիւնը՝ երկուքն ալ զօրաւոր եւ խորին տպաւորութիւն մը կ'ընէին անոր սրտին վրայ: Նեւտառանները երբեմն խորին նեղութեան եւ երբեմն մեծ ուրախութեան մէջ կը ցուցընեն զանիկայ:

Է · Նոյնը արտաքին փորձութիւնները եւ դժուարութիւնները էին գըլխաւորաբար իր աղքատութիւնն ու չքաւորութիւնը. (Պօղ · ը · 20: Գ֊ած · թ · 58: բ Կորնթ · ը · 9 ·) իր ուսուցչութեան պաշտօնը կատարելու ճամբուն մէջ պատահած բազմաթիւ դժուարութիւններն ու արգելքները, անարդութիւն՝ հալածում՝ վտանգ · եւ իր ժամանակակիցներուն անհնազանդութեանը եւ դիմադարձութեանը տուած նեղութիւնը: Իր կենացը վերջերը՝ քաշած նեղութիւնները հետեւեալ հատուածին մէջ պիտի քննենք: Յիսուսի քաշած նեղութիւններուն ու հակառակութիւններուն վրայ եղած վարդապետութիւնը աւելի աղէկ հասկընալու կ'օգնեն սա հետեւեալ ծանօթութիւնները:

1 · Արդոց տկարութիւնները եւ արկածները երկու տեսակ են · այսինքն, նախ՝ Նոյնոյն · որոնք մարդկային բնութեանը օրէնքներուն ու կազմութեանը մէջ հիմնեալ են · եւ անոր համար ամէն մարդոց ընդհանուր են: Յիսուս ալ ենթակայ էր ասոնց, սակայն բոլոր ուրիշներուն հետ մէկ էր ասոնց մասին: Երկրորդ՝ Նէքրընոյ֊նոյնոյն · որոնք ամենուն չեն պատահիր, այլ միայն քիչերուն: Նման է նուաստութիւնը, աղքատութիւնը, անարգութիւնը, եւ այլն. Յիսուս իբրեւ մարդ հարկադրեալ չէր ասոնք քաշելու · եւ այնպէս ակնկալութիւն ունէին թէ ասոնց հակառակը պիտի երեւնայ Նոսիային վրայ, ինչպէս որ վերը ցուցուցինք: Արդոց օգտին համար եղած աստուածային դիտաւորութիւնը ասոնք պահանջելուն համար էր որ հնազանդեցաւ անոնց: Երբ · ժբ · 2: Փիլ · բ · 6, 7:

2 · Շատ բաներ որոնք առհասարակ դժուարութիւն ու փորձութիւն սպասած են, այնպէս չեն ճշմարիտ խնամատուին աչքերուն առջեւը, որ ազատ է հասարակութեան նախապաշարումներէն: Ու ընդ հակառակն՝ շատ բաներ, որոնց առհասարակ կը հաւնին իբրեւ ամենալաւ բարեբաղդ բաներ, անոր ոչ բարեբաղդութիւն եւ ոչ իրական հարստութիւն կ'երեւնան: Այսան որոյ զգոյշ ըլլալու ենք որ Յիսուսի նեղութիւններուն ու տառապանացը կարգը չ'սեպենք այնպիսի բաներն ալ՝ որոնք միայն հիշատաչէրներն ու մարմնապաշտները այնպէս կը սեպեն, եւ ոչ թէ խմաստուն մարդիկ:

Կրօնքի ուսուցիչները մեծ զգուշութիւն բանեցընելու են ասոնց նիւթին վրայ, որ մարդիկ յաջողութեան՝ ամբիծանի՝ աղնուապարմանութեան՝ եւ մեծութեան բարիքներն ու ուրիշ արտաքին շահերը մեծագին բաներ սեպելու սխալմունքին մէջ չ'հատատուին · եւ որ մեղկութեան ու սուտ զգայական հաճութիւնը աղէկ բան չ'սեպեն: Յիսուսի իր հնազանդութեամբը տուած օրինակը պէտք է յառաջ բերել, ցուցընելու համար թէ ճշմարիտ

աստուածպաշտութեան եւ վերհանձնութեան տէր մարդ մը՝ աս արտաքին շահերէն մեկուն կարօտ չէ, որովհետեւ առհասարակ շատ յարգի սեպուած են երջանիկ ու գոհ ըլլալու համար։ Թէ մարդ մինչեւ անգամ աղքատութեան ու հեզութեան մէջ կրնայ շատ օգտակար ըլլալ ալոց։ եւ այլն։ Յիսուսի տառապանքները՝ աս աչքով նայելով, շատ քաջալերութիւն եւ ուրախութիւն կու տան անոնց, որոնք անիրաւ տեղը կ'անարգուին։ Նէ Նոր Կտակարանը՝ Յիսուսի տագապանքներուն ու հեզութեան վարդապետութիւնը, ճիշդ աս կերպով կը դործածէ։ Օգրօրինակ Նէե. ժբ. 3, "ամօթը արհամարեց"։ այսինքն՝ հոգիի զօրութիւնով ու մեծութիւնով իր թշնամիներէն այնքան վեր էր որ՝ անոնց նախատինքը եւ իր վրայ բրած չիմար դաւաւմներնին բանի տեղ չ'սեպեց։

Յիսուսի տառապանքները մեծ զօրութիւն ունին մեր մտացը վրայ տպաւորելու, անոր դէպ ի մարդոց ունեցած մեծ սիրոյն պատկերը։ Ընդհակայ մեզի համար աղքատ եղաւ որ մենք հարստանանք։ Աս տեսութիւնը յաւուրց արդիւնքը մեզի առաջնորդելու է երանատպիտութեան եւ զուարթամիտ հնազանդութեան։

3. Ամենք սովոր են մանաւանդ այն մեղքերը՝ որոնց համար Յիսուս քաւութիւն ըրաւ մանաւանդ նեղութիւններով ու տառապանքներով. եւ նաեւ այն առաքինութիւնները՝ որոնք գործելու համար այդպիսի ժամանակներու մէջ մեզի զօրութիւն հայթայթեց։ Այլ մենք պէտք չէ որ Նոր Կտակարանին սորվեցուցածները անդին անցնինք, եւ ուզածնուս պէս զանազանութիւններ ընենք, որոնք Սուրբ Գիրքին հաստատութիւն չունին։ Աստուածաշունչը չըսեր թէ Քրիստոս կարելի եղած ամենաբարձր աստիճանաւ մտքի եւ մարմինի այնպիսի տագնապ քաշեց՝ զոր հնար է երեւակայել։ Քրիստոսի չարչարանքները իրենց ամբողջ յատուկ գիծը ունին, մինչեւ անգամ եթէ չ'քաշէր ալ՝ երեւակայել հնար եղած ամէն աղէտները։

Քրիստոս բոլոր իր կենացը մէջ անխոնջ բարեսիրութիւն գործեց։ Ամենեւին հրաշք մը չ'գործեց իր կարօտութիւնները լեցընելու կամ իր հանգստութիւնը յաւալ տանելու համար, բայց ուրիշներուն օգնութեանը համար առատապէս գործեց։ Ինքզինքը չ'խնայեց ուրիշներուն հոգեւոր կրթութեանը համար պէտք եղած աշխատութիւններէն, ինչպէս աբանչելի կերպով զրուցուած է Յովհ. գ. 6 ին մէջ, եւ իր կենացը վրայ եղած բոլոր պատմութեանը մէջ՝ ինչպէս որ Աւետարանիչները գրած են։ Նէ ամէն բանի մէջ ամենամեծ բարեսիրութեամբ եւ իր Հօրը փառքին եւ ոչ թէ իրենին համար՝ ամենաճշմարիտ նախանձով շարժուած կը գործէր։ Հնչ մեկ օրինակ մըն է մեզի աս բանին համար, ինչպէս որ աղօթքի հոգի ունենալու եւ Աստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն ընելու համար ալ։ Մարկ. ա. 35։ Ղուկ. ե. 16։ զ. 12։ ժա. 1։ ժբ. 1։

ՀԱՏՈՒԱԾ. Ը.

Քրիստոսի Աթլաքանութիւնը, Ստեղեւութիւնը, Մեղքը, Մահը, եւ Յարութիւնը Քրիստոսի Էութեան Հետ Միանալը, ուստի Յարութիւնը, եւ Երկինքը Համբառնալը։

Ը. Քրիստոսի Աթլաքանութիւնը, Մահը, եւ Յարութիւնը։

ա. Քրիստոսի չարչարանքները երկու տեսակ էին, ֆիզիքական եւ

մեռաւոր : Յաչելութեամբ մեռնիլը յետին աստիճան մարմինի տանջանք մը , մեռցընելու ամենադառն ցաւ տուող կերպ մըն է . բայց տակաւին սեպելու չենք թէ Քրիստոսի քաշած սոսկ փիզիքական ցաւը նոյն մահուամբ մեռնող ուրիշ հազարաւորներէն աւելի , կամ մինչեւ անգամ իր հետը խաչուող երկու չարագործներուն չափ էր , որոնք իրմէն ուշ մեռան : Յովհ . ԺԹ . 32 , 33 : Ընոր մարմինին քաշած չարչարանքները , բռնուած ու դատաստանի տարուած ժամանակը քաշած վիշտերուն հետ մկտեղ , անոր անողորմաբար ծեծուիլը , փշէ պսակը , իր խաչն ինք տանիլը , մինչեւ որ Golգոթա նուաղեցաւ՝ ասոնք դառն էին , բայց անտարակոյս շատ ուրիշները եւս կրեցին ասոնք բոլորը :

բ . Հռովմայեցւոց մէջ մահապարտութեան պատժոյ բոլոր կերպերէն ամենէն նախատալիցն էր ասիկայ , որով միայն գերիները՝ ապստամբները՝ եւ ամենանուաստ չարագործները կը պատուհասէին : Հայց մենք չենք կրնար սեպել թէ այս կերպ մահուան ամթէը , կամ իր վրայ դիզուց նախատինքներն , կամ ղինքը հալածողներուն ապերախտութիւնն ու չարութիւնը խորունկ կերպով զգալն էր որ սաստկութիւն տուաւ Քրիստոսի ստուգիւ անձամբ կրած անձկութեանը : Ընոր չարչարանացը մանաւորութիւնը սա բանին մէջ կը կայանայ որ՝ անոնք Աստուծոյ ձեռքէն եկած չարչարանքներ էին , երբոր մեղաւորներուն տեղը կենալով "անոնց մեղքերը իր մարմինովը խաչափայտին վրայ վերցուց" , "անէծք" եղաւ՝ զանոնք "ծախու առնելու օրէնքին անէծքէն" , եւ "Տէրը մեր ամենուն անօրէնութիւնը անոր վրայ դրաւ" : ա Պետ . բ . 24 : Գաղ . գ . 13 : Եսայ . ծգ . 6 :

գ . Ըն մեռաւոր անձկութիւնը որ փրկչին չարչարանացը մանաւորութիւնն էր , կ'երեւնայ ճէ իր մատնութեան գիշերը սկսեց կրել՝ երբոր իր աշակերտներուն հետ մկտեղ Գեթսեմանիի պարտեզը գնաց : Ընոնցմէ երեքն իր հետն առնելով մկալներէն հեռացաւ . անոնց ըսաւ թէ "Դո՛ անձս մեռնելու չափ տրտում է" . եւ աղաչեց անոնց որ արթուն կենան ու աղօթք ընեն իր հետը : Քիչ մը առաջ երթալով երեսին վրայ ինկաւ ու աղօթք ըրաւ . երեք անգամ կրկնելով նոյն խօսքերը : "Ով Հայր իմ՝ թէ որ կարելի է , թող ասգաւաթը ինծմէ անցնի . բայց ոչ ինչպէս ես կ'ուզեմ , հապա՝ ինչպէս որ դուն" : Մատթ . իզ . 39 : Ղուկաս կը պատմէ թէ այնքան տարապայման մեծ էր անոր անձկութիւնը որ "Քրմէ վազած քրտինքը արիւնի պուտերու պէս կլոր կլոր գետինը կը թափէր" . եւ ասոնք նեղութեան տակը նուաղելէն պահելու համար "երկինքէն հրեշտակ մը երեւցաւ անոր , եւ կը զօրացնէր անիկայ" : Ղուկ . իբ . 43 , 44 : Ըս նեղութիւնը միայն խաչին չարչարանացը երկիւղէն պատճառեցաւ , որն որ կը տեսնէր թէ ալ մօտեցած է : Հայց ասոնք չարչարանքները միշտ իր առջեւ ունէր իր պաշտօնը սկսած ժամանակէն , թէ որ իր կեանքին ընկիզբէն ալ չէ . եւ համբերեց անոնց ամենուն զուարթ եւ հաստատուն խոնարհութեամբ : Երբ ատ անգամ խօսեր էր անոնց վրայ կատարեալ հանդարտութեամբ . եւ դեռ քիչ մը առաջ կրկին յիշեր էր ընթրիքին սահմանադրութիւնը հաստատած ժամանակը՝ ի յիշատակ իւր մահուանը : Մատթ . ԺԶ . 9 : Իզ . 18 — 24 : եւ այլն : Իրեն հետեւողներէն հազարաւորները՝ որոնք անկէ շատ վար են համբերութեան եւ հաստատութեան մէջ , աստուածային ընորհաց միջոցովը՝ կարող եղած են առանց նեղութեան ազաղակ մը հանելու , եւ ուրախութեամբ՝ տանջանաց դիմանալ

լու, ինչպէս որ յառաջմանէ կ՚ակընկալէին . այնպիսի տանջանաց՝ որունք ոչքան որ կրնանք դատել՝ Քրիստոսի ենթակայ եղած մարմնական չարչարանքներէն շատ առաւել դառն եղած են : Յայտնի է թէ իր չարչարանքները տեսակաւ տարբեր էին անոնց քաշածներէն : Ընկերակցութիւն այնպիսի քաջալերութիւններէ եւ մխիթարութիւններէ՝ որն որ անոնք կը վայելէին , եւ տեսակ մը նեղութիւն քաշել՝ որմէ անոնք ազատ էին : Ըն նեղութիւնը երկու աղբիւրներէ յառաջ եկած կրնանք սեպել . 1 . Ղար ոգիներուն հետ ունեցած պատերազմէն , որ ան ատենը Թողութիւն եղած էր անոնց անոր վրայ յարձակելու իրենց կարողութեանը մէջն եղած բոլոր զօրութիւնովը եւ չարութիւնովը : Քրիստոս ատ ժամանակը "խաւարին իշխանութեան" ժամանակը կոչեց : Ղուկ . իբ . 53 : Ըսկիզբ օձին գլխուն կնկանը սերունդին միջոցովը ջախջախուելուն վերաբերեալ կանխասացութեան մէկ մասն էր , թէ օձը "անոր գարշապարը խայթէ" պիտի : Ծննդ . գ . 15 : Ու անապատին մէջ քաշած փորձութենէն ետքը գրուած է թէ Սատանան "ատեն մը ետ կեցաւ անկէ" . (Ղուկ . գ . 13 .) անանկ որ կրնանք մակաբերել թէ Սատանային Թողութիւն եղաւ դառնալ եւ "խաւարին իշխանութեան" ան "ժամուն" մէջ իր կարողութեան չափին ճիգովը վրկիչը չարչարել : Երկրորդ Սատանան ան պատերազմին մէջ յաջողութեան յոյս ունէր թէ չէ՝ չենք կրնար որոշել , բայց կրնայ ըլլալ որ խորհեցաւ թէ կարելի է որ յաջողութիւն ստանայ , եւ ան պատճառաւ յարձակեցաւ Քրիստոսի վրայ եւ ըլլալ կատղած՝ որ կարենայ յաղթել : Ըյս կերպով ան սոսկալի խորհուրդներուն ու փորձութիւններուն դէմ պատերազմիլը՝ որոնցմով անոր վրայ յարձակեցաւ Սատանան , ամենադառն անձկութիւն պատճառած ըլլալու է իրեն : 2 . Ուղղակի Աստուծմէ : Ոչ թէ Աստուած իր սիրելի Որդին սիրելը ձըգեց , կամ թէ իրօք բարկացած էր անոր . քանզի Աստուած հոչ նաեւ էր անոր : Ա՛ովմ . գ . 17 : Հայրը ան բոպէին իրօք ան ամէն սիրովը եւ շնորհքովը կը նայէր Որդւոյն , որն որ երբէք ունեցած էր դէպ ի անոր . բայց որովհետեւ Որդին յանձն առած էր չարչարիլ մեղաւորներուն տեղը եւ "անունց անօրէնութիւններուն համար ծեծուիլ" , "Տէրը հաճեցաւ որ զանիկայ ծեծելով ցաւերու մատնէ" , որ "անոր անձը մեղաց համար զոհ ըլլայ" : Եսայ . ծգ . 5 . 10 : Մենք չենք կրնար ան խորհրդաւոր հարուածը գիտնալ որն որ Հայրը Որդին վրայ դրաւ , երբոր Որդին մեր յանցանքին բեռը իր վրան առաւ : Միայն սա կրնանք լսել թէ արդարութեան պահանջմունքներուն եւ Աստուծոյ մեղքի դէմ ունեցած արդար բարկութեանը մէկ կատարեալ արտայայտութիւնը անոր վրայ ցուցուեցաւ : Ըս ժամանակ մի Քրիստոսէն գնաց աստուածային շնորհաց ներքին զգացումը եւ անոր տեղը Աստուծոյ մեղաց վրայ ունեցած տհաճութեանը մէկ սուր զգացումը եկաւ , որն որ անոր ներսիդին անմխիթարելի երկիւղ եւ անձկութիւն յառաջ բերաւ , եւ սա ցաւագին աղաղակը հանել տուաւ թէ՝ "Աստուած իմ Աստուած իմ , ալս ինչո՞ւ թողուցիր" : Մատթ . իէ . 46 : Ասոր մէկ նախկին ճաշակը էր որ Գեթսեմանիի մէջ եւ անկէ առաջ ուրիշ անգամ մըն ալ (Եսայ . ԺԲ . 27) այնպիսի տրտմութեամբ լեցուց իր հոգին : Յիսուս երբէք այնպիսի կրօնամոլութիւն մը չ՚ցուցուց , որն որ մարտիրոսները երբեմն կը ցուցընէին , եւ որն որ փոխանակ գովու-

թեան՝ միայն պարսաւանաց արժանի է, եւ ոչ ալ քաջութեան պակասութիւն ունէր. այլ հանդարտութեամբ եւ անյողդողդ հաստատութեամբ յառաջ գնաց իր գաւաթին դառնութիւնը գիտնալով՝ որուն նմանը երբէք եւ չէ։ Ահա բնականապէս ետ փախաւ անկէ, եւ թէ երբեմն վախցաւ ալ որ չըլլայ թէ յաղթուի ու դժոխքն ահաւոր յաղթութիւն ստանայ, ասիկայ կ'երեւնայ Ն֊ԷՒ. և. 7 էն, ուր որ Ն֊ռաքեալը մեզի կը ծանուցանէ թէ աղօթք կը մատուցանէր ան՝ սաստիկ գոչումներով ու արցունքով իր վախցած բանին համար, ու լսուեցաւ կամ ընդունուեցաւ. բայց որովհետեւ իր չարչարանաց գաւաթը խմելէն ետ չ'քաշուեցաւ, վասն որոյ Ն֊ռաքեալը ըսել կ'ուզէ թէ՝ իր երկիւղը սա էր որ չըլլայ թէ ընկզմի առնոր տակը, եւ ան բանին մէջ իր աղօթքը ընդունուեցաւ։

դ· Հրեաին կը հարցընեն թէ՝ արդեօք Քրիստոսի չարչարանքները միայն իր մարդկային բնութեանը կը վերաբերէին։ Ասոր պատասխան սա կ'ըսենք թէ Քրիստոս չարչարեցաւ իբրեւ անձ մը՝ որ եւ մարդկային եւ աստուածային է։ Եթէ մարդկային բնութիւն հագած չըլլար, Աստուծոյ Որդին չարմարութիւն չէր ունենար ան չարչարանքներուն՝ որոնք Քրիստոս քաշեց։ Ընանկ ալ կրնանք ըսել թէ՝ եթէ մեր անձնաւորութեանը մէջ, մարդին մարմնոյն հետ ունեցած միութիւնը չըլլար, մենք ալ մարմնի ցաւ քաշելու ընդունակ չէինք ըլլար. բայց երբոր մարմնի ցաւ կը քաշենք, միայն մարմինն է որ ցաւ կը քաշէ, կամ չենք ըսեր որ ցաւ կը քաշենք մարմինին մէջ կամ մարմնոյն հետ ունցած կապակցութիւններուն միջոցով։ Ընանկ ալ ելէ Քրիստոսն էր—նոյն անհատ էակը—որ ունէր Աստուածութեան բոլոր գործութիւնները, եւ տակաւին տագնապեցաւ Գեթսեմանի լեռանը վրայ։ Ընոր մէջ եղած երկու բնութեանց միութիւնը, անոր անձնաւորութեանը կատարեալ միութիւնը չէր խափաներ, այլ անոր փորձառութիւններուն սահմանը կ'ընդարձակէր։ "Ընոյնը խաչը հանեցին փառաց Տէրը"։

ե· Քրիստոսի մահուանը պատուղներն ու արդիւնքներն են Աստուծոյ արդարութեանը կատարումը, մեզի թողութիւն, Աստուծոյ հետ հաշտութիւն, կատարեալ փրկութիւն, սատանային՝ աշխարհին եւ մեղքին վրայ կատարեալ յաղթութիւն, հանգերձ երկնային ժառանգութիւն ընդունելով։ Քրիստոսի մահը մեզի կը ցուցընէ նաեւ մարդկային ազգին խորին թշուառութիւնը, մեր մեղացը արժան պատուհասը, Քրիստոսի անճառելի սէրը, եւ աստուածային արդարութեան խստութիւնը։ Ասոնք միխիթարութեան հարուստ աղբիւր մըն է, եւ ամենաղօրաւոր շարժառիթ մը քրիստոնէական առաքինութեանց։

զ· Քրիստոս մեռնելէն ետքը թաղուեցաւ։ Ասիկայ յառաջմանէ զգուշացած էր Ն֊ԵՍՈՒ. ծգ. 9 ին մէջ, նաեւ Ա֊ՊՂ. ԺԶ. 10 ին մէջ։ Քրիստոս թաղուեցաւ որ ինչեւիցէ տարակոյս մը չունենանք իր մեռնելուն վրայ. վասն այնորիկ Ն֊ԱՐԿՈՍ Ն֊ԱՒԱՐԱՆԻՉԸ՝ աղէկ պատճառով կ'ըսէ թէ Պիղատոս չ'տուաւ մարմինը թաղուելու, մինչեւ որ կատարելապէս ըստուգեց Քրիստոսի մեռնիլը։ Այիրաւի կրնանք սեպել թէ նախախնամութեամբ իմաստուն կերպով կարգադրուած էր որ Քրիստոս ոչ թէ թշնամիներու ձեռօք թաղուի, որոնք զանիկայ կիսամեռ գերեզմանը տանիլը խիղճ պիտի չընէին, այլ բարեկամներու ձեռօք՝ որոնք ընաւ չ'պիտի թաղէին անիկայ, քանի որ գիւռ շունչը վրան էր։ Նաեւ թաղուեցաւ որ աւելի փառաւոր յաղթութիւն ստանայ իր մարմինը ապականութենէ ազատելով,

բուն գերեզմանին մէջ՝ որ մահուան ընակարանն է, եւ նաեւ՝ որ սուրբ ընէ մեր գերեզմանները, որ այլ եւս մահէն կամ իր կենսատու մահուանը հոտովը խնկեալ գերեզմանէն չ'վախնանք։

է. Քրիստոսի թաղումնը մէկ եւ բեւեռի օրինակն է Յովնան, որն որ Քրիստոս ինքը կը յիշէ, (Մ՝ատ. ժբ. 40,) որ երեք օր երեք գիշեր կետին փորն էր։ Քրիստոսի գերեզմանին մէջ մնալը՝ ամբողջ երեք օր չէր. Ուրբաթ օրը կէսօրէն դէպի իրեք ժամ եւթը մեռաւ, արեւին մարը մնալուն իրեք ժամ ճնացած. որ աս իրեք ժամը առաջին օրը սեպուեցաւ. յետոյ ամբողջ շաբաթը անցաւ իրիկուընէ մինչեւ իրիկուն, որն որ երկրորդ օրն էր. յետոյ գիշեր եկաւ, որ ան գիշերուան առտուան արշալոյսին Քրիստոս յարեաւ։

ը. Մ՝էկ ուրիշին գերեզմանին մէջ դրուած էր. այնքան մեծ էր իր աղքատութիւնը՝ որ մինչեւ ողջ էր, տեղ մը չունէր իր գլուխը գնելու. եւ երբոր մեռաւ՝ մէկ ուրիշին բարերարութեանը կարօտ էր, որ գերեզմանի մը մէջ գնե զինքը։ Յովսէփ Արիմաթացին թաղեց զինքը, որ իրեն ծածուկ աշակերտ եղած էր։ Յովսէփին հետ Նիկոդեմոս ալ եկաւ, որ "բերաւ հարիւր լիտրի չափ զմուռս հալուէի հետ խառնած"։ Յովհ. ժԹ. 39։ Ասոնք ղէ Հրեից սովորութիւնն էր մարմինները զմուռսել, որ աս սովորութիւնը Եգիպտացիներէն առին, միայն սա տարբերութեամբը՝ որ Եգիպտացիք փորոտիքը դուրս հանելով մարմնոյն ներսի կողմը կ'օծէին, իսկ Հրեայք միայն դուրսի կողմը։ Հրեից գերեզմաններուն ձեւը շատ տարբեր էր մերիններէն. եւեթ քարուստ եղողները սովոր էին վէմի մը մէջ խոռոչ փորել՝ որ նախ բաց տեղ մը ունէր մուտքին առջեւը. եւ յետոյ երկու քովերը գոգաւոր մասը կամ խոռոչը, բաց տեղէն չորս կանգուն ցած՝ որ աս գոգաւոր մասը ունէր դարձեալ խոռոչներ կամ խորշեր, որոնց մէջ մարմինները կը դրուէին։ Քրիստոսինը նոր գերեզման մըն էր՝ որ մէկը չ'կարենայ ըսել թէ անոր տեղը մէկ ուրիշը թաղուեցաւ, կամ թէ իրմէ առաջ հոն թաղուող մէկ ուրիշին զօրութեամբը յարութիւն առաւ։

թ. Մ՝էկ մեծ քար մը գլորեցին գերեզմանին դրանը դէմ, եւ մուտքը կնքեցին՝ քահանայապետներուն ու փարիսեցիներուն թախանձելուն համար Պիղատոսին հրաման տալովը, եւ գունդ մը զինուոր դրին ապահովութեան համար՝ որ իր աշակերտները չ'գողնան մարմինը, ու ըսեն թէ յարութիւն առաւ մեռելներէն՝ ինչպէս որ ինքը առաջուց ըսեր էր։ Մ՝ատ. իէ. 63 — 66։ Երբոր յարութիւն առաւ, աս նախագուշակութիւններուն պատճառաւը իր յարութիւն առնելը ամենայն տարակոյսէ ազատ էր։

Ժ. Քրիստոսի Հոգիին Վերնոյն ու Յովհաննու ու նր Յարութեանը մէջ։

ա. Երբոր Քրիստոս մեռաւ՝ ան նոյն փոփոխութիւնը անցաւ անոր մարգկային հոգիին վրայէն, որ կ'անցնի ամէն մեռնող մարդոց հոգիին վրայէն, այսինքն՝ աներեւոյթ աշխարհին մէջ գոյութեան մէկ նոր վիճակի մը մէջ մտաւ մարմինէն առանձին։ Նախնիք առհասարակ կը հաւատային թէ մէկ տեղ մը կայ ան ներերեւոյթ աշխարհին մէջ, որ կը սեպէին թէ խորունկ ու գետնին տակըն է, որ թէ՛ բարի եւ թէ չար մարդոց հոգին՝ անմիջապէս հոն կ'երթայ մեռնելէն ետքը։ Ըս տեղին անունն էր (Հեբր. Ձիծոչ հաթես,) Ընդելի աշխարհը, Հադէսնէթոս Լոգոսոսնէնոը։ Ըս բառը բնաւ չը նշանակեր պոպոպոպոթեցոց պեռը, ոչ Սուրբ Գրոց մէջ եւ ոչ առաջին ե-

րեք դարերուն Հայրապետաց գրութիւններուն մէջ։ Նմանապէս պ֊ոխ֊ը նշա֊ խօսքը՝ Աստուածաշունչին մէջ միշտ հոգւոյն տալինէն պատուիրը, եւ հոգւոյն եւ տալինէն պատուաճ հոգեւին վիճակը կը ցուցընէ. (Թուա. ԺԷ. 30. 33։ Յովէ. է. 9։ Սաղ. ծե. 16. Նոյ. ԺԴ. 15.) որ ասոնք բնագրին մէջ շէյօլ կամ հոպես գրուած են, եւ շատ անգամ ալ Հին Կտակարանին անկանոն գրքերուն մէջ։ Հոմերոսին սպանեալ դիւցազուններուն հոգիներուն համար ըսուած է թէ հոպեսը կ'երթան։ Նաեւ ալ Քրիստոս երբոր մեռաւ հոպեսը գնաց, եւ հոն կեցաւ իր հոգին՝ որքան ատեն որ մարմինը գերեզմանին մէջ մնաց։ Պետրոս իր հրաւարակաւ խօսած ժամանակը, (Գործ. բ. 27. 31.) Սաղ. ԺԶ. 10ը մէջ կը բերէ իբրեւ Քրիստոսի վերաբերեալ, որուն մէջ ուրիշ մեռեալներուն նման՝ անոր ալ հոպեսին մէջն ըլլալը կայ։

բ. Քրիստոսի հոպեսը իջնալը՝ որ հին հանգանակներուն մէջ հաստատուած է, ասիմօք հասկընալով, յայտնի՝ Աւրբ Պրոց համաձայն ճըշմարտութիւն մըն է։ Բայց երբոր կը հաստատեն ալ թէ՝ Քրիստոս դժոխք գնաց, կամ պատժոյ տեղը գերնաց դատապարտեալներուն փրկութիւն քարոզելու. կամ թէ Հին Կտակարանին անտեսութեանը տակը եղող Աւրբերը մեռի եւ զրկեալ վիճակի մը կամ քաւարանի մը մէջ էին, մինչեւ որ Քրիստոս մեռնելէն ետքը անոնց բնակած տեղը գնաց եւ ազատեց, կամ աւելի բարձր աստիճանի մը հանեց անոնք. երբոր ասիկը կը հաստատեն կ'ըսենք՝ մենք կը տեսնունք տարակուսիլ ասոր վրայ իբրեւ այնպիսի բան մը՝ որ Աւրբ Պիրքերը մէկ տեղ մը սորվեցուցած չեն։

գ. Նէպ. ժա. 40 համարը՝ որ երբեմն յառաջ կը բերուի ի հաստատութիւն ասոնց ետքի կարծիքին, ամենեւին այսպիսի իմաստ մը չկրնար ունենալ. այլ կը նշանակէ թէ "Աստուած աւելի աղէկ բան մը պատրաստեց մեզի համար", (այսինքն Նոր Կտակարանին սուրբերուն համար,) քանզի հին անտեսութեան տակին եղողներուն համար, երբոր տեսնալ տուաւ մեզի ան բաներուն կատարուիլը՝ որոնք միայն խոստմունքով տրուած էին անոնց։ Յայտնութեան բոլոր դրութիւնը միանգամայն՝ կամ մէկ սերունդին տեսած ժամանակը կատարեալ չեղաւ։ Դրութիւնը կատարեալ ընելու համար դարեր հարկաւոր էր, որ կարենար ըսուիլ թէ լման կամ կատարեալ եղաւ։ Այսու որոյ մեր գոյութիւնը եւ մեր ժամանակներուն մէջ եղած յառաջադիմութիւնները այնքան հարկաւոր էին դրութեան կատարելութեանը՝ որքան որ նահապետաց եղած խոստմունքը։ Եւ ինչպէս որ դրութիւնը կատարեալ եղած պիտի չըլլար, եթէ միայն օրհնութիւնները մեզի տրուէին՝ առանց նախկին կարգադրութիւններու եւ երկար ներածական գործողութիւններու. անանկ ալ կատարեալ չ'պիտի ըլլար, եթէ լոկ խոստմունքները տրուէին անոնց՝ առանց անոնց կատարումը մեր առեները ըլլալու։ Ուրեմն ասոնց համարին մէջ յիշուած "աղէկ բաները" թէ քրիստոնեայք ունին՝ ան խոստմունքներուն Աեսին վրայ կատարուիլը տեսնալուն արտօնութիւնը, քաւութենէն յառաջ եկած օրհնութիւնները, աւետարանին տակն ունեցած աւելի ընդարձակ տեսութիւններն, արքայութեան աւելի պայծառ յայտերն ու աւետեան աւելի նոր բնչ ըլլալիքին աւելի յայտնի գիտութիւնն են, որոնք վայելելու արտօնութիւն տրուած է անոնց։ Նմանապէս կատարելապէս կը համաձայնի սիկայ առաքելոյն յառաջ բերած փաստին — որ է ցուցընել, թէ քրիստոնեայք

բանց կը գրէր ինքը , իրենց կրօնքէն պէտք չէ որ ապստամբին : Փաստը սա է , թէ բազմաթիւ օրինակներու մէջ՝ ինչպէս որ կը յիշէ ալ , հին տեսիլներու սուրբերը մինչեւ անգամ սաստիկ փորձութիւններու տակ՝ Աստուծոյ վրայ հաւատք ունենալովնին հաստատուն մնացին , եւ ան ալ երբոր տեսած չէին խոստմունքներուն կատարումը , եւ երբոր շատ մութ գաղափարներ ունէին , որ մենք արժանի եղած ենք անոնցմէ առաւել պայծառները վայելել : Եթէ անոնք ապառնի օրհնութեանց լոկ խոստմունքին աղեցութեամբը կարող եղան այնպէս դիմանալու , որքան եւս առաւել պատճառ կայ որ մենք դիմանանք , որ Աստիային գաստեամբը մեզի տրուած է դրութեան կատարումը տեսնել :

Գ . Հին Կտակարանին սուրբերէն մէկ քանիներուն համար՝ գրական ապացոյց ունինք հաւատալու թէ երանութեան հասան անոնք , Աստոր ձեռքը՝ որուն իրենք խոստացեալ փրկիչ հաւատացին եւ փրկուեցան : Ենովք եւ Եղիա առանց մահ ճաշակելու երկինք փոխուեցան : Աբելի կերպութեան Եւաանը վրայ երկնային փառք երեւցաւ Մովսէս Եղիայի հետ : Պաղաբոսին համար ըսուած է թէ՝ մեռածին պէս "Աբրահամու գոգը" երջանկութեան վիճակի մը մէջ գնաց , այսինքն "հաւատացելոց հօրը" Աբրահամին քովը բազմելու բարձր պատուոյն արժանացաւ՝ ան հայկերոյթին մէջ , (Տես Մատ . ժգ . 25 .) որն որ երկնային երանութեան վիճակին իրենց նմանութիւնը ցուցուած է : Գործ . ժգ . 22 , 23 :

Ե . Սա կարծիքը թէ Աբրահամ իր մահուանն ու յարութեան մէջ տեղի միջոցին մէջ գնաց եւ քարոզեց դատապարտելոց , ա Պետ . գ . 19 , 20 ին վրայ հաստատուած է : Ես համարեւուն վրայ կ'ըսենք

1 . Թէ՝ եթէ Պետրոս հոս ըսել կ'ուզէ թէ Քրիստոս մեռելոց դժոխքին մէջ եղող մեռեալներուն հոգիներուն անձամբ գնաց քարոզեց , բոլոր դատապարտեալներուն չքարոզեց , այլ անոնց այսինչ տեսակին միայն՝ ինչպէս որ առաքեալը կը մանաւանդ , այսինքն Աստուած որ Նոյին օրերը ջրհեղեղով կորսուեցան :

2 . Թէ՝ Քրիստոսի քարոզութեան սոսկ իրողութիւնը , եւ ոչ թէ անոր նպատակը՝ քարոզած նիւթը՝ կամ արդիւնքը կը հաստատէ առաքեալը : Ծանուցուած չէ թէ Քրիստոս անոնց փրկութիւն առաջարկեց , կամ թէ անոնցմէ մէկը փրկուեցաւ անոր քարոզութեամբը , մինչդեռ Աստուածաշունչին միօրինակ վարդապետութիւնն է թէ՝ հաւատացեալները իրենց վիճակին մէջ հաստատեալ են , եւ պահուած են դատաստանին օրուանն ու յաւիտենական կործանման : Գործ . ժգ . 26 : Յով . թ . 10 : Աստ . ժգ . 32 : բ Թես . ա . 7 — 10 : Յայտ . ի . 11 — 13 : իբ . 11 : Ուրեմն եթէ Քրիստոս հոգիներուն քարոզեց , իր քարոզութիւնը նպատակը մեղի անծանօթ բան մըն է . անշուշտ ան հոգիներուն փրկութեանը համար եղած չ'կրնար ըլլալ : Ուրեմն կը հետեւի

3 . Թէ՝ եթէ ընդունինք որ Քրիստոս քարոզեց դժոխքին մէջի դատապարտեալներուն , ասոր համարը ամենաթեթեւ հաստատութիւն չ'տար քաւարանի կամ անգլեղ ու մեղքի մէջ մեռնողին փրկուելու կարելութեան վարդապետութեանը :

Հիրաւի սա համարը Աստուածաշունչին մէջ եղած շատ գժուար մէկ նուիրու տեղերէն մէկն է : Ասիկա ատնանկ երեւոյթ մը ունի՝ որ կարծես թէ Քրիստոս մէկ ժամանակ մը , (ըսուած չէ երբ ըլլալը ,) աներեւոյթ աշխարհ

հին ան մասը գնաց՝ ուր որ դատապարտեալները արգիլեալ են իրենց բանտի մը մէջ, եւ քարոզեց անոնց՝ միայն մէկ կարգին՝ Նոյի ժամանակակիցներուն, որոնք իրենց անհնարին չարութեանը համար ջրհեղեղով գետնին երեսէն ջնջուեցան: Ո՞ստ մեկնիչներ՝ թէ Յողբական եւ թէ ուրիշները, ասիկայ կ'ընդունին իրենց ճշմարիտ միտքը ասոնց համարին: Բայց սա բանին դժուարութիւնը՝ թէ ինչո՞ւ համար առաքեալը ասիկայ մէջ պիտի բերէր թէ որ լոկ իրողութիւն մըն է, եւ գործնական օգուտ մը չունի մեզի համար. թէ ամենուին մէկ կերպով մը՝ որքան որ կրնանք տեսնել, աս իրողութեանը գիտութիւնը օգուտ չունի մեզի. եւ ասիկայ խնամալուն դժուարութիւնն ալ՝ թէ արդեօք աս բանիս մէջ բերուիլը առաքելոյն խօսած փաստին ինչ վերաբերութիւն կրնայ ունենալ, պատճառ տուին որ շատերը ուրիշ մեկնութիւններ փնտռելու ետեւէ ըլլան: Նոյը իմաստը մեկնելու կերպերուն մէջ ուրիշ երկու հատ կայ միայն՝ որ հարկաւոր է նշանակել հոս: Այս տեսութիւններէն առջինին նայելով՝ յիշեալ "մեռեալները", հոգեւորապէս մեռեալները կամ մեղաւորներն են, (Եփես. բ. 1. 5 : եւ այլն,) մեղաց "բանտին մէջ" եւ Սատանային գերութեան տակը. որոնց Նոյին ժամանակակիցները երեւելի օրինակ են: Քրիստոս "Հոգիով կենդանացաւ", կամ իր մահուանը միջոցովը հոգեւոր կեանք տուաւ, Նոյի ատենը եղողներուն պէս մեռեալ մեղաւորներուն տալու՝ իր մահուանէն առաջ անձամբ, եւ իր մահէն ետքն ալ առաքելոց մէջն եղած իր Հոգիովը, քարոզեց սաանկներուն: Երկրորդ տեսութիւնը բանին սա կերպարանքը կու տայ: Քրիստոս մարմինով մեռաւ, բայց կենդանացաւ հոգիովն յարութիւն առաւ "(Յուրբ) Հոգիով", (Հռոմ. ա. 4: Երէ. Թ. 14,) որ ան Հոգիով Նոյի մէջ բնակելով, (բ Պետ. բ. 5,) քարոզեց ան մարդոցը որ առաքելոյն գրած ատենը մեռեալ ու բանտի մէջ էին, բայց անանկ էին երբոր անոնց քարոզեց Հոգիովը Նոյին մէջ բնակած: Այս մեկնութիւններէն իւրաքանչիւրին դէմ ալ զօրաւոր առարկութիւններ կրնան յառաջ բերուիլ: Ո՛նենք հոս անոնց վրայ քննութիւն չենք ըներ, ոչ ալ կը կանանք որոշել թէ ասոնցմէ ո՛րն է ընդունելու իրաւունք ունեցողը: Այս առջեւնիս եղած խնդրոյն նայելով, յայտնի է որ եթէ Քրիստոս քարոզեց հոգիովն մէջ եղած դատապարտեալներուն՝ մեզի չ'յայտնուած դիտաւորութեան մը համար էր ան: Ընոր մահուանն ու յարութեան մէջ տեղի բոլոր ժամանակը աս բանտին մէջ չանցնիլը՝ յայտնի է խաչին վրայ աւազակին ըրած խոստմունքէն, թէ "Այսօր ինծի հետ պիտի ըլլաս Դրախտին մէջ". (Ղուկ. իգ. 43.) որուն մէջ Դրախտ բառը յայտնապէս իրենց երջանկութեան տեղ ցուցնող գործածուած է: Պատճառ չ'կայ տարակուսելու, թէ ասիկայ աներեւոյթ աշխարհին ան մասը կը ցուցընէ՝ ուր որ բոլոր փրկուածները ժողվուած են Յարութեանը եւ Դատաստանին սպասելու — ուր որ Աստուած կը յայտնէ զինքը փառքով, եւ Քիսուս ու հրեշտակները անոնց ընկերներն են: "Իմ Հօրս տունը" կամ երկինքը "շատ բնակարաններ կան": Յովհ. ժգ. 2: Երկինքին մէջ եղած աս "բնակարաններէն" կամ "տեղերէն" որը կը ցուցընէ Դրախտ բառը Ղուկ. իգ. 43 ին մէջ, եւ ի՛նչ բաներու նայելով աս "բնակարանը" հոն եղած միւս բնակարաններէն կը տարբերի, մենք չենք կրնար գիտնալ մինչեւ որ անձամբ երթանք անդիի աշխարհը:

Գ. Քրիստոսի Յովհաննէսը վրայ։

ա. Քրիստոս յայտնապէս առաջուց ըսեր էր թէ մեռնելէն իրեք օր ետքը նորէն յարութիւն պիտի առնէ։ Պօղ. ժը. 33։ Յովհ. ժ. 17։ Սակայն աշակերտները այնքան հաստատ էին իրենց ակնկալութեանը մէջ թէ անիկայ աշխարհային թագաւորութիւն մը պիտի հաստատէ, եւ այնքան դժուար էր անոնց Քրիստոսի թագաւորութեանը եւ երկրիս վրայ ունեցած գործին հոգեւոր բնութեանը թափանցել, որ երբոր մեռաւ՝ չ'հաւատացին թէ նորէն յարութիւն պիտի առնէ։ Յովհ. ի. 9. Ղաղ. 24, 25 ին հետ։ Այնպէս այնքան դժուարահաւան էին աս բանին վրայ՝ որ անոր յարութիւն առնելուն վրայ առած առաջին լուրերնին առասպելական եւ հաւատք ընծայելու անարժան բան սեպեցին։ Պօղ. իդ. 11, Ղաղ. 22—24 ին հետ։ Մ'ևծն Կրիգորիոս ճշմարիտ եւ վայելչապէս կ'ըսէ. "ուրիշները տարակուսեցան որ մենք չ'տարակուսինք"։

բ. Ս. բանէն ետքը Յիսուս շատ անգամ երեւցաւ առաքեալներուն եւ իր ուրիշ աշակերտներուն։ Ս. առեններդը իր աշակերտներուն հետ կը խօսէր, եւ իր յարութեանը վրայով այնպիսի յայտնի ապացոյցներ կու տար, որ անոնց ոչ մէկը կրնար այլ եւս տարակուսիլ անոր ճշմարտութեանը վրայ. տես աւետարանչներուն վերջին գլուխները, եւ մասնաւորապէս Յովհ. ի. 21. եւ Գործ. ա. 2, 3։ ժ. 41։ Ամենէն իւ սկզբան անոր երեւոյթը մեռած մարդու մը երեւոյթ սեպեցին Եղեսացիներ նոթինով մը, ինչպէս որ կը հաւատային Հրեայք, Յոյնք, եւ Հռովմայեցիք։ Նաեւ ալ Թովմաս, Յովհ. ի. 25 ին մէջ, եւայլն։ Ս. բանին համար Յիսուս կերաւ անոնց հետ, եւ խօսաւ անոնց որ վինքը շօշափեն։ Յովհ. իա։

գ. Ընկէ ետքը անոր յարութեանը ճշմարտութեանը վրայով այնքան համոզուեցան՝ որ այլ եւս ոչ երբէք հակամտեցան, կամ ոչ երբէք կրնային հակամիտիլ տարակուսելու անոր վրայով։ Խօսեցան անոր վրայով՝ Քրիստոսի երկրիս վրայէն բոլորովին հեռանալէն ետքը, իբրեւ հաստատեալ իրողութիւն մը, որն որ առհասարակ ընդունուեցաւ։ Երուսաղէմի մէջ հրապարակաւ խօսեցան, ուր որ Յիսուս Աւետարանին եւ ուրիշ ցեղապետներուն առջին դատապարտուեր էր. ոչ ալ մէկը կրնար հակառակը հաւատացընել անոնց։ Գործ. բ. 24. 32։ դ. 8—13։ գ։ ժ։ ժգ։ ա Կորնթ. ժե. 5, եւ այլն։ ա Պետ. ա. 21։

դ. Ես ալ մենք ինչեւիցէ պատճառ մը ունինք առաքելոց վկայութեանը վրայ տարակուսելու. ոչ ոք կը հաւատայ թէ անոնք խաբուած էին, որովհետեւ վկայութիւն կու տան այն բանին՝ որն որ աչօք տեսեր են ու ձեռօք շօշափեր են, ոչ մէկ անգամ, այլ շատ անգամ. բայց մանաւանդ չ'պիտի հաւատացուի ալ թէ միտքերնին գրին խաբել, որովհետեւ վկայելնին շատ չարիքներ բերին վրանին. տանջանք, բանտարգելութիւն, ծեծ, եւ մահ,—երբոր նոյն տանները գլխաւորապէս ճիշդ հակառակը պիտի վկայէին, եթէ Քրիստոս իրօք յարութիւն առած չէր։ Ի'ին կտակարանին շատ տեղերը զրուցուած է աս յարութիւնը։ Սաղ. ժգ. 10։ Նոյ. ծգ. 10, եւայլն։ Ս. պատճառաւ Քրիստոս գիրքերէն հաստատեց իր յարութիւնը։ Պօղ. իդ։ 45, 46։ Նաեւ Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ թէ՝ "նորէն յարութիւն առաւ գիրքերուն ըսածին պէս"։ ա Կորնթ. ժե. 4։ Քրիստոնէութեան թշնամիներուն շատ անգամ ըսուած է որ՝ պատմութենէ մէկ հատիկ օրինակ մը

յառաջ բերին Յիսուսի յարուԹեան նը չափ աղէկ վկայուած , եւ նաեւ անոր պէս կարեւոր հետեւուԹիւններ ունեցող եւ քաղաքավարեալ եւ անկիրԹ աղգաց մէջ՝ որ վերջապէս սուտ եւ կեղծեալ եղած ելլայ : Սակայն երբէք կարող եղած չեն այսպիսի օրինակ մը յառաջ բերել : Վկուելու արժան է ԹԷ՝ առաքելոց բոլոր պատմուԹեանը մէջ չենք գտներ , որ ՔրիստոնէուԹեան ամենէն լուսաւորեալ Թշնամիներէն մէկը՝ մինչեւ անգամ Նրուսաղէմայ մէջի Սինեդրիոնը հակառակեցաւ ըսել ԹԷ Քրիստոս յարուԹիւն չառաւ . ԹեպէԹեւ անոնք այնքան կ՚ատէին առաքեալները , որ կը տանջէին ու կը դատապարտէին զանոնք : Ընդհակառակը մեկը չ՚համարձակեցաւ իրաւք կասկածիլ աս իրողուԹեանը վրայ : Վերեզմանը կը հրսկէին , ահաբեկ եղած պահապաններըը եղած բանին լուրը բերին Սինեդրիոնին , եւ կաշառակուրծ եղան որ ըսեն ԹԷ Յիսուսի աշակերտները եկան ու անոր մարմինը գողցան : Մ՚տպ . իր 11 — 13 : Բայց աս բանը շատ անհաւատալի էր : Հռովմայեցւոց մէջ պահապաններուն պատիժը՝ իրենց սպասած տեղը քընանալուն համար , մահ էր : Ուստի ան նպատակին համար հօն դրուած էին , որ արգիլեն աշակերտները գալէն ու անոր մարմինը գողնալէն : Ա՛ր շրջմահկներուն ծալլուած ու մէկդի դրուած ըլլալը հանդարտուԹեամբ ընելու նշան է , եւ ոչ ԹԷ գողուԹեան շտապի . եւ եԹէ մարմինը գողցած էին , ինչո՞ւ համար լաԹերը մկկտեղ չէին առեր :

Մանք ջանք ըրած են աս պատմուԹիւնը սուտ հանել սա բանէն որ՝ Յիսուս իր յարուԹենէն ետքը հրապարակ չ՚ցուցուց զինքը , եւ իր Թշնամիներուն չերեւցաւ : Պետրոս յայտնապէս կ՚ըսէ ԹԷ երեւցաւ անիկայ “չէ ԹԷ բոլոր ժողովուրդին , այլ մեզի” այսինքն աշակերտներուն : Գործ . ժ . 40 , 41 : Իրդ՝ ի՞նչ բան պիտի յառաջ գար հրապարակաւ երեւնալէն : Ինչը որ առաջ ընդունած չէին գինքը իբրեւ Աստուած , նորէն պիտի մերժէին . եւ մինչեւ անգամ ԹեպէԹ բան մը չ՚պիտի կրնային ընել անոնցմով , բայց տակաւին բոլորը խաբէուԹիւն պիտի հրատարակէին : Ու սեպենք ԹԷ բոլոր ժողովուրդը հաւատար . դուրս վտանգաւոր նորուԹիւններ հնարէին եւ կարգադրուԹիւններ ընէին Քրիստոսը երկրաւոր Թագաւոր հաստատելու : Տես Յհ . գ . 15 : Ընենք որ Քրիստոսի հոգեւոր ԹագաւորուԹեանը ճակատ կամ ընդունակուԹիւն չունէին , եԹէ մեռելներէն յարուԹիւն առնէլէն ետքը անոնց երեւնար եւ քարոզէր անոնց՝ ոչ եւս պիտի հաւատային կամ հաստատ ու հաւատարիմ կերպով յարէին անոր , ինչպէս որ առաջ չ՚հաւատացին՝ երբոր անձամբ քարոզեց անոնց , եւ անոնց առջեւը ամենամեծ հրաշքներ գործեց . անանկ որ ինքը պիտի տեսնէր Պօղ . ժզ , 31 ին մէջ ըսուածին ճշմարտուԹիւնը :

և . Քրիստոսի յարուԹիւնը Ա՛ւետարանին հիմնական մասն է : Պօղոս կ՚ըսէ ԹԷ եԹէ Քրիստոս յարուԹիւն առած չէ , մենք յարուԹեան յոյս չենք կրնար ունենալ , եւ մեր բոլոր հաւատքը անհիմն է : ա Կորնթ . ժե . 14 . 17 : Բաղ . 5 — 7 ին հետ : Ա՛ն ալ Քրիստոսի սորվեցուցածները կը վկայուին ու կը հաստատուին իբրեւ ստոյգ եւ աստուածային՝ անոր յարուԹեամբը միայն : Տես ա Պետ . ա . 3 .

Բոլոր առաքեալները միաբան են՝ ԹԷ Քրիստոս իր յարուԹեամբը ընդունեց Աստուծոյ կենքը եւ հաստատուԹիւնը իր վրայ , իբրեւ մեծ մարգարէն եւ փրկիչը՝ անկէ սահմանուած : Ինքը ըսած էր ԹԷ Աստուած

ինքն է · բայց անանկ երեւցաւ թէ իր մահն ամէն յոյս ի դերեւ հանեց : Տես Ղ՚ուկ . իգ . 20 , 21 : Սակայն իր յարութիւնը առաւել վստահ եւ անյողդողդ ըրաւ աս հաւատքը : Իր աշակերտներն հիմայ տեսան թէ աս ան անձն է , որն որ ինք կ՚ըսեր թէ եմ : Սոխպուեցան հաւատալու թէ Յառուած այսպիսի երեւելի հրաշքով մը չ՚պիտի վաւերացընէր եւ հաստատուելիւն տար խաբեբայի մը , որ լոկ կը կեղծէր թէ աստուածային դեսպան մըն է : Յս կէտին վերաբերեալ ամենագլխաւոր վկայութիւնները սա հետեւեալներն են . այսինքն՝ Հռոմ . ա . 4 : Գործ . ժէ . 31 : ա Տիմ . գ . 16 : — Պաղ . բ . 7բ , "Ոուն իմ Որդիս ես , ես քեզ այսօր ծնայ" , Սոր Կտակարանին մէջ շատ տեղ ուղղակի յարութեանը առնուած է : "Ես քեզ այսօր (յարութեան օրը) Սնեսան ըրի (քեզ կենաց յարուցանելով" :) Գործ . ժգ . 33 , 34 :

Զ · Մարբ Կրոց մէջ շատ տեղ ըսուած է թէ՝ Յիսուսը Հայր Յառուած յարոյց : Գործ . բ . 24 . 32 : գ . 15 : Սակայն Յիսուս շատ տեղ իրեն կ՚ընծայէ զանիկայ իբրեւ Որդին Յառուծոյ . (Յովհ . ժ . 18 , բաղ . բ . 19 ին հետ .) "Իշխանութիւն ունիմ իմ կեանքս նորէն առնելու" : Ունէր աս իշխանութիւնը , որովհետեւ Հօրը հետ մէկտեղ կը գործէր , եւ իբրեւ Սնեսիա իշխանութիւն ընդունած էր Հօրմէն աս բանին բաւական :

Է · Իւրաքանչիւր աւետարանիչ յարութեանը վրայ ըրած պատմութիւններուն մէջ , տարբեր պարագաներ կը պատմեն եւ տարբեր կարգաւ : Սակայն մէկուն մէկ բան մը զանց ընելը չ՚ցուցըներ թէ միւսին ան բանը պատմելը սուտ է , ինչու որ իւրաքանչիւր Յետեւորդներուն բուն նպատակն էր՝ անկախ վկաներուն վկայութիւնը տալ , Յիսուսի կենացն ու մահուանը մեծ իրողութիւններուն : Ոչ ալ իրողութիւնները մէկը միւսէն տարբեր կ՚ապացուցանէ թէ հակասութիւն կայ . ինչու որ անոնցմէ ոչ մէկը կ՚ըսէ թէ իրողութիւնները ան ձեւը կ՚ապովէր պատմած է ինքը՝ որով որ պատահեցան : Ղպատակն էր ընդհանրապէս պատմել եր միայն : Յարութեան մըշմարիտ պատմութիւնը՝ Քրիստոս Յետեւորդներուն գրածն է , երբոր անոնց տարբեր հաստատութիւնները մէկտեղ բերուին ու համձայն ըլլուին :

1 . Յիսուս գերեզմանին մէջ դրուեցաւ Ուրբաթ իրիկուն՝ կատարի մէջ փաթթած զմուռսով ու հալուէով , մի՛ շատպատ : Յովհ . ժթ . 39 , 40 : Կնիկներէն աս բանին տեղեակ չըլլալով , կամ ցանկանալով իրենց յարգութիւնը վրայ ասոնել վկայութիւն տալ , Նոյն իրիկունը խունկեր պատրաստեցին անիկայ զմուռսելու : Ղ՚ուկ . իգ . 56 : Ըն իրիկունը ուշ ըլլալուն համար ժամանակ չունէին պատրաստութիւնը լմնցընելու , վասն որոյ շաբթուան առջի օրուանը ձգեցին , շաբաթ օրը հանգստանալով : Ղ՚ուկ . իգ . 56 :

2 . Շաբթուան առաջին օրը կանուխ կնիկները իրենց պատրաստութիւնը լմնցուցին , ասելի խունկեր գընեցին եւ ըստ պատշաճի իրար նման նեցին անոնք օծանելիք մը ընելու համար՝ որ անուշ լսթերը օծեն , որոնց մէջ որ մարմինը փաթթուած էր : Սուկ . ժգ . 1 : Կամ կրնայ ըլլալ որ Ղազարոսի յիշած խունկ գնելնուն կը վերաբերի աս ալ : Կնիներ նոյն զանոնք — այսինքն Ուրբաթ իրիկուն :

3 . Ընդհ գերեզմանը եկան առտուանց ճիշդ լուսնակ սկսածին պէս , կամ ճիշդ լոյսն արեւելքը երեւցածին պէս , բայց տակաւին այնքան մռայլ՝ որ բաները անորոշ կ՚երեւնային : Ընդհայ "շաբաթ իրիկուն" էր , Որ

մեկշաբթի կը լուանար» : Մտթ. իը. 1 , «Ըստուանց կանուխ» : Գ–ւկ. իդ. 1 : «Ըստուանց մութ–նուշուսին» : Յովհ. ի. 1 : Մրկ. ժզ. 2 ին մէջ գրուածը որ սովորաբար աքլոռն ծագած ատենը կը թարգմանուի , (ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου) Լօթանասնից թարգմանութեանը մէջ ասկէ հետեւեալ տեղւանքը գործածուած է՝ (Դատ. թ. 33 : Սաղ. ճդ. 22 : գ Թագ. գ. 22 : բ Թագ. իգ. 4 ,) իբրեւ օրոռնը ծագելը կամ արշալոյս նշանակող . եւ ասոր մտօք միւս աւետարանիչներուն ըսածին հետ ճիշդ նոյնն է , եւ բուն Մարկոսին «կանուխ» ըսելուն ալ՝ նոյն համարին մէջ :

4 . Լկողներն էին Մարիամ Մագդաղենացին . (Մտթ. իը. 1 : Յովհ. ի. 1 .) Մարիամ Յակոբոսին ու Յովսէսին մայրը . (Մտթ. իը. 1 : Գ–ւկ. իդ. 10 : Մրկ. ժե. 40 .) Սողոմէն՝ Զեբեդոսին կինը , եւ Յակոբոսին ու Յովհաննէսին մայրը . (բաղ Մտթ. իե. 56 : Մրկ , ժե. 40 .) Յովաննան՝ Հերովդէսին տունտեսին Խուզային կինը . (Գ–ւկ. իդ. 10 , բաղ. ը. 3 ին հետ .) եւ քանի մը ուրիշներ որոնք յիշուած չեն : (Գ–ւկ. իդ. 1 . 10 :)

5 . Լնոնց գալուն նպատակն էր նախ՝ գերեզմանը տեսնել . (Մտթ. իը. 1 .) երկրորդ՝ զանիկայ զմուռսել , կամ զմուռսը կատարել : Մրկ . ժզ . 1 : Գ–ւկ . իդ . 1 :

6 . Վասնի որ ճամբուն վրայ էին , մեկմեկու կը հարցընէին թէ՝ ով պիտի գլորէ քարը իրենց համար , որ Յիսուսի մարմնոյն մտնենան : Մրկ . ժզ . 3 :

7 . Լրբոր հասան , գտան որ շարժ մը եղեր է , կամ գերեզմանը շարժեր է , անանկ որ քարը մեկդի գլորած է : Մտթ . իը . 2 : Մրկ . ժզ . 4 :

8 . Հրեշտակը որ քարը մեկդի գլորած էր , անոր վրայ նստեր էր , եւ պահապաններուն երեւցեր ու անոնք սարսափեցուցեր էր . թէպէտ եւ ասոնք իրենց չերեւցան , այլ միայն պահապաններուն : Մտթ. իը. 2 — 4 : Հաւանականաբար ան ատենը մեր փրկիչը յարութիւն առեր էր . կանանց հոն գալէն ո՛րքան ատեն առաջ՝ գիտցուած չէ եւ չ՛կրնար ստուգուիլ :

9 . Լրբոր հոն եկան , Մտթ. Մագդաղենացին մեծապէս ապշած այն տեսածէն՝ խռովեցաւ . եւ հաւանականաբար սեպելով թէ մարմինը գողցած են , աշակերտներուն իմացընելու համար Թողուց մեկալ կիներները ու վազեց քաղաքը գնաց՝ որ կէս մղոն հեռի էր : Յովհ . ի . 2 :

10 . Մ՛ինչդեռ Մարիամ գացեր էր , հաւանականաբար միւսները պարտէզին մէջ ասդին անդին մարմինը փնտռեցին , ու ետքը եկան ու գերեզմանը քննեցին , տեսնելու թէ մարմինը հոն չէ՞ : Գերեզմանը մեծ էր ու նեղը մտան : Հոն «հրեշտակը խօսեցաւ անոնց» : Մտթ . իը . 5 : «Լրիտասարդ մը տեսան» — այսինքն երիտասարդի կերպարանօք հրեշտակ մը — «որ աջ կողմը նստեր էր» : Մրկ . ժզ . 5 : Նկատ նախ ատենները նոպած էր , երբոր մտան՝ ելլայնեցաւ : Գ–ւկ . իդ . 4 : Գ–ւկաս կը յաւելու թէ անոր հետ մեկ ուրիշ մըն ալ կար . (իդ . 4 .) ասիկա չերեւցաւ երբոր անոնք գերեզմանը մտան Մրկոսին յիշած ատենը . բայց երեւցաւ երբոր աղէկ մը ներս մտան , ինչպէս որ Գ–ւկաս կը յիշէ :

11 . Հրեշտակը պատուիրեց անոնց որ երթան եւ աշակերտներուն ու Պետրոսին ըսեն , (Մտթ . իը . 7 . Մրկ . ժզ . 7 ,) եւ վստահացընէ զանոնք թէ պիտի տեսնէ զիրենք Գալիլեայի մէջ : Հրեշտակը միտքերնին ձգեց նաեւ Յիսուսի ըսածները, երբոր անոնք Գալիլեա-

յի մէջ էին : Գ. Թագ. իդ. 6, 7 :

12. Ընդհակառակ դէպ ի քաղաքը գացին անունք, սակայն Աբրահամին գացած ճամբէն ուրիշ ճամբով մը՝ կամ այնպիսի ճամբով մը գացին, որ անոր չ'հանդիպեցան երբոր ան կը դառնար քաղաքէն Պետրոսին ու Յովհաննէսին հետ մեկտեղ : Գործ. իը. 8 : Մրկ. ժգ. 8 : "Ապրիլ բան չըսին" : Գ. Թագ. իդ. 9, 10 : Գ. Թագ. իդ. 10 ին մէջ ըսուած է թէ Աբրահամ Աղգաղենացին՝ Յովաննան՝ ու Յակոբոսին մայրը Աբրահամն էին որ ասոնք բաները պատմեցին աշակերտներուն : Ըստ թէ Ղուկաս կը հաստատէ որ անոնք Հէրոդէս էին երբոր անոնց ըսին, այլ թէ պատմեցին առանց անոնց՝ թէպէտ գուցէ տարբեր ժամանակներ :

13. Վասն որ կնիկները զարմանքով եւ ուրախութեամբ լեցուած գերեզմանէն վազելով կ'երթային տեսածնին ու լսածնին աշակերտներուն պատմելու՝ Յիսուս երեւցաւ անոնց ճամբուն վրայ, եւ անոնց հետ՝ գինքը Գալիլեայի մէջ տեսնելու լուրը խրկեց : Գործ. իը. 8—10 :

14. Այդ ժամանակը պահապաններէն ոմանք քաղաքը գացին եղած բաները քահանայապետներուն պատմելու : Գործ. իը. 11 :

15. Վասն որ միւս կնիկները գացած էին, Աբրահամ Աղգաղենացին գերեզմանը գարձաւ Պետրոսին ու Յովհաննէսին եւեւէն՝ որոնք վազելով կու գային : Յովհ. ի. 2—9 : Գերեզմանը քննեցին եւ տեսան որ մարմինը իրօք չ'կար. բայց տակաւին պատճառը չէին գիտեր միւս կնիկները տեսած չըլլալովնին՝ որոնց հրեշտակը ըսեր էր պատճառը, եւ Աբրահամ Աղգաղենացին ալ կնիկները ձգեր գացեր էր՝ հրեշտակին առնոնց հետ խօսելէն առաջ : Վասն որոյ Աղբիամ դեռ չէր գիտեր Յիսուսի վերնալուն պատճառը :

16. Ըն ատենը Պետրոս եւ Յովհաննէս Թաղուցին գերեզմանը տուն դարձան, ու Աբրահամ մինակ ձգեցին : Յովհ. ի. 10 :

17. Վասն որ Աբրահամ հոն մինակ կեցեր էր, դէպ ի ներս գերեզմանը նայեցաւ եւ տեսաւ երկու հրեշտակներ, հաւանականաբար միւս կնիկներուն երեւցածները : Յովհ. ի. 11—13 :

18. Աբրահամ ետին կը դառնայ եւ մէկը կը տեսնայ մօտը կայնած, որուն հոն ըլլալէն կը կարծէ թէ պարտիզպանն է : Ըն ալ կը հարցընէ թէ ինչո՞ւ կու լայս : Ինքն ալ առաջ հրեշտակներուն ինչ պատասխան որ տուաւ՝ նոյն պատասխանը կու տայ. միայն թէ բնականապէս կը կարծէ թէ ան վերուցած է մարմինը, որն որ կ'ուզէ գտնալ : Ըն ալ պատասխան՝ մինակ Աբրահամ անունը կ'արտասանէ յստակ ձայնով. եւ բոլոր ճշմարտութիւնը կը թափի առնոր հոգիին վրայ. տարակոյսը կը փարատի եւ հաւատքը կը յաղթէ : "Րաբբունի" կ'ըսէ ինքն ալ, "իմ ամենասիրելի Տէ՛ր" ըսելու պէս. եւ յայտնապէս՝ միւս կնիկներուն նման (Գործ. իը. 9) անոր ոտքը կ'իյնայ գրկելու եւ անոր երկրպագութիւն ընելու համար : Յիսուս Թաղ չ'տար անոր ասոր բանը ընել՝ սա երեւելի խօսքերովը. "Մնձի մի՛ դըպչիր. ինչու որ դեռ Հօրս քովը եւլած չեմ. հապա գնա՛ եղբայրներուս, եւ ըսէ անոնց. Ես կ'ելլեմ իմ Հօրս քովը ու ձեր Հօրը քովը, եւ իմ Աստուծոյս քովը ու ձեր Աստուծոյն քովը" : Յովհ. ի. 17 :

Աբրահամ դժուար է տեսնել թէ ինչո՛ւ համար մեր Տէրը պիտի արգիլէր հոս Աբրահամ Աղգաղենացին իրեն դպչելէն, երբոր քիչ մը առաջ Թաղ տուեր էր միւս կնիկներուն որ իր ոտքերը բռնեն. եւ երբոր նաեւ նոյն իրիկունը իր աշա-

կերտներուն կ'ըսէ որ "չօշափեն եւ տեսնեն" իրենց համար, նոյն ատենը ցուցընելով անոնց իր ձեռքերն ու ոտքերը : Ասոր ճշմարիտ նշանակութիւնը սա կը սեպենք · Մարիամ՝ մեր Տէրոջը, եւ անոր պաշտօնէութեան բոլոր ժամանակը սորվեցուցածներուն՝ ինքզինքը տուած ըլլալուն համար երեւելի եղած էր · անոր խաչին քովը կայներ էր անոր մօրը եւ սիրելի աշակերտին հետ մեկտեղ, (Յովհ· ԺԹ· 25—27,) որուն շրթունքներէն անտարակոյս իմացած էր ան վերջին՝ քաղցրութեամբ եւ կարեկցութեամբ լեցուն խօսքերուն վրայով, որոնք տասներկուքին խօսեր էր իր մասնաւոր դիշերը · հիմայ ալ գերեզմանը եկողներուն մէջ առջիններէն էր եւ դառնապէս կու լար՝ թէ մարմինը այլեւս չ'պիտի գտնուի : Ուստի՝ երբոր Յիսուս այսպէս կը խօսի անոր, եւ ան ալ կ'ընդունի զանիկայ իբրեւ իր Տէրը եւ վարդապետը՝ հիմայ մեռելներէն յարութիւն առած, ուրախալից զարմանքով եւ յաղթական հաւատքով միտքը կը բերէ անոր վերջին խօսքերուն մէջ եղած դառնալու խոստմունքները, (Յովհ· ԺԳ· 18, 28, 29 : ԺԶ· 16, 19, 20, 22, 28,) եւ անոր կը նայի իբրեւ համբարձեալ փրկիչը՝ արդէն փառաւորեալ Աստիչը՝ որ այսպէս գարձած է երկինքէն իր աշակերտներուն ըրած խոստմունքը կատարելու : Ա գաղափարին Յիսուս ուղղակի կը հակառակի · "Մնծի մի' դպչիր" · զիս այսպիսի սխալ գաղափարով մի' ընդունիր · "Ինչու որ դեռ Հօրս քովը չեմ" ըսելով : Իր նոյն վերջին խօսքերուն հոգիովը՝ աշակերտներուն վրայով իբրեւ իր եղբայրները կը խօսի, եւ Աստուած իր Հայրն ու անոնց Հայրը կը կոչէ : Յովհ· ԺԶ· 12—16 :

19· Կը մնայ սա պարագան քննել թէ Մարկոս՝ ԺԶ· 9 ին մէջ այնպէս կ'երեւնայ որ կը ցուցընէ թէ Յիսուսի Մարիամ Մագդաղենացիին առաջ երեւնալը գերեզմանին մէջն էր, իբրեւ առաջին անգամ երեւնալը · "Մեկշաբթի առտուանց, յարութիւն առած առաջ (πρῶτον) Մարիամ Մագդաղենացիին երեւցաւ" : Մարկոս՝ մեր Տէրոջը միայն երեք անգամ երեւնալը կը պատմէ · որոնցմէ Մարիամ Մագդաղենացիին երեւնալը (πρῶτον) առաջինն է, եւ նոյն իրիկունը մեկտեղ ժողվուած աշակերտներուն երեւնալը (ὕστερον) վերջինն է (Ղուկ· 14 :) Արդ՝ գիպուածոց ինչեւիցէ կարգի մը կամ յաջորդութեան մը մէջ՝ ուր որ (πρῶτον) առաջինն եւ (ὕστερον) վերջինն կան, միշտ նկատել եղերուն թիւը ինչ որ ըլլայ, (πρῶτον) առաջինը՝ կարգին առաջինը կը ցուցընէ, եւ (ὕστερον) վերջինը՝ նոյն կարգին եւ ոչ ուրիշի մը վերջինը կը ցուցընէ : Նմանակ ալ հոս Մարկոսին մէջ, (ὕστερον) վերջինը՝ պատմուած երրորդ երեւոյթին համար դրուած է · Իսկ եթէ չորս հատ յիշուած ըլլար, (ὕστερον) վերջինը՝ երրորդին համար չէր կրնար դրուիլ՝ այլ չորրորդին կամ վերջինին համար գործածուելու էր · եւ այսպէս ամէն բանի մէջ 1 : Ուստի՝ որովհետեւ (ὕστερον) վերջինը հոս յաջորդութեամբ դրուած է, եւ վասն որոյ մեր Տէրոջը յաջորդապէս Յովհաննէսին եւ Գալիլեայի մէջ երեւնալները սուտ չ'հաներ · անանկ ալ (πρῶτον) առաջինը՝ յարութեան դրուած է, եւ առաջ միւս կիներուն երեւնալը սուտ չ'հաներ : Ասոր նման օրինակ մը կայ ա Կորնթ· ԺԵ· 5—8 ին մէջ, ուր Պօղոս կը համրէ

1· Տես (ὕστερον) վերջինն ատ գործածութիւնը համար Պօղ· բա· 37 : բբ· 27 : իԶ· 60 :

զանոնք որոնց որ Տէրը երեւցաւ իր յարութիւն առնելէն ետքը, այսինքն՝ Պետրոսին, տասներկուքներուն, հինգ հարիւր եղբայրներուն, Յակոբոսին, բոլոր առաքեալներուն, եւ ամենէն ետքը (ἔσχατον πάντων) Պօղոսին ալ։ Ըրդ՝ եթէ Պօղոս հոս գրած ըլլար թէ "առաջ երեւցաւ Կեփասին", (ὅφθη πρῶτον Κηφᾷ) ինչպէս ճիշդ վայելչութեամբ կրնար գրել. անշուշտ մէկը բնաւ չ'պիտի հասկընար որ ըսել կ'ուզէ թէ Պետրոսին երեւնալը բացարձակապէս առաջինն էր. այսինքն՝ թէ Յիսուս՝ Մարիամ Մագդաղենացիին ու միւս կիներուն երեւնալէն առաջ Պետրոսին երեւցաւ։ Նմանապէս երբոր Յովհաննէս կ'ըսէ թէ՝ Յիսուս մեռելներէն յարութիւն առնելէն ետքը իր աշակերտներուն երեւցաւ Գալիլեայի ծովեզերքը եղբօրէ անգամ, (իա. 14.) մէկտեղ ժողվուած առաքեալներուն առաջ երկու անգամ երեւնալուն յաղաբերելով կ'ըսէ. եւ ասիկայ ամենեւին սուտ չ'հաներ այլ եւս նախկին չորս անգամ երեւնալը, այսինքն՝ Պետրոսին, Լմմաուսի մէջ երկուքին, Մարիամ Մագդաղենացիին, եւ միւս կիներուն, — որոնցմէ մէկը Յովհաննէս լուսիին կը պատմէ։

Ըս կերպով՝ առջեւնիս եղած պատրագային մէջ դանուած բոլոր դժուարութիւնը անհետացած կ'ըլլայ։

20. Մարիամ Մագդաղենացին Յիսուսի հետ տեսնուելէն ետքը քաղաքը կը դառնայ, եւ կը պատմէ աշակերտներուն թէ ինքը Տէրը տեսաւ եւ անիկայ ան բաները խօսեցաւ իրեն։ Մարկոսին ըսածին նայելով, (ժզ. 10, 11.) աշակերտները "կուլային ու սուգ կ'ընէին". եւ երբոր լսեցին թէ Յիսուս կենդանի է եւ տեսնուեր է անոր, չ'հաւատացին։

21. Ըսկէ ետքը Յիսուս երկու աշակերտներու երեւցաւ Լմմաուսի ճամբուն վրայ։ Ղուկ. իդ. 13—35։ Մարկ. ժզ. 12, 13։

22. Կրնթէ նոյն ժամանակը Պետրոսին երեւցաւ։ Ղուկ. իդ. 34։ ա Կորնթ. ժե. 5։

23. Նոյն օրը՝ երեկոյին առաքեալներուն երեւցաւ Թովմասը հոն չըլլալով։ ա Կորնթ. ժե. 5։ Մարկ. ժզ. 14։ Ղուկ. իդ. 36։ Յովհ. ի. 19. 24։

24. Կրկին առաքեալներուն երեւցաւ՝ երբոր Թովմասն ալ ներկայ էր։ Յովհ. ի. 24—29։

25. Գալիլեայի մէջ Տիբերիայի ծովին եղերքը Պետրոսին՝ Թովմասին՝ Նաթանայելին՝ Յակոբոսին եւ Յովհաննէսին ու երկու ուրիշներու ալ երեւցաւ։ Յովհ. իա. 1—14։

26. Գալիլեայի մէջ մեկ լեռան մը վրայ աշակերտներուն։ Մատթ. իը. 16։

27. Հինգ հարիւրէն աւելի եղբայրներուն մէկտեղ։ ա Կորնթ. ժե. 6։ Ըս երկուքը կրնայ ըլլալ որ միեւնոյն ատենը եղած ըլլայ։

28. Յակոբոսին՝ որ է առաքեալներէն մեկը։ ա Կորնթ. ժե. 7։

29. Բոլոր առաքեալներուն՝ մէկտեղ ժողվուած ատենին։ ա Կորնթ. ժե. 7։ Իր յարութիւն առնելէն ետքը՝ քառասուն օր երեւցաւ անոնց — հաւանականապէս խօսակցելով անոնց հետ ընտաներար։

30. Առաքեալներուն՝ իր համբառնալու ատենը։ Ղուկ. իդ. 50, 51։ Գործ. ա. 9, 10։

31. Պօղոսին։ ա Կորնթ. ժե. 8։ Գործ. թ. 3, 4, 5։ իբ. 8։ 1

Ա. Ջրկիսդոսի Համբարձումը

Ջլոյ։

ա. Յիսուս յարութիւն առնելէն ետքը քառասուն օր կեցաւ երկրիս վրայ՝ իր աշակերտները եւէջօք վըստահ ընելու համար իր յարութեանը վրայ, անոնց շատ հարկաւոր բաներ սորվեցընելու, եւ զանոնք պատ-

1. Ըս նիւթին վրայ տե՛ս Bibliotheca Sacra, Vol. II. pp. 162—189

բաստելու իրենց հրապարակական պաշտօնին սկսելու համար. տես Ա-ւետարաններուն վերջին գլուխները եւ Գործ. ա: Ընկէ ետքը երանելեաց օթեվանը գնաց: Այս օթեվանները մարդոց անտեսանելի սահմաններու մէջ հաստատուած են, երկրէս հեռու, եւ քանի որ մենք հոս ենք, մեզի անմատչելի է ան տեղերը: Այլեւս բառէն 'ի զատ ուրիշ բանով մը չ'կրնար նկարագրուիլ, որն որ գրեթէ ամէն ժողովուրդ եւ լեզու ունին, եւ որն որ սրբազան պատմագիրներ շատ անգամ գործածած են: Անոնց գործածածին նայելով կը նշանակէ Աստուծոյ ամենաբարձր սրբութեան տեղը, այսինքն՝ ան տեղը, ուր որ Ամենուրեք Այակը կը յայտնէ զինքը մասնաւոր փառքով. տես Յովհ. ժդ. 2, 3:

բ. Յիսուս վեր առնուեցաւ երկրէն իր առաքեալներուն առջեւը, եւ ամպ մը բռնեց անոնց աչքերէն: Գործ. ա. 9—11: ա Պետ. գ. 22: Ածէ. թ. 10, 11. 24: Ռեթանիայի Զիթենեաց Լեռանը վրայէն Համբարձաւ: Գոհ: իդ. 51: Հրաշքանէ զրուցեց աշակերտներուն իր Համբառնալը: Յովհ. զ. 62: ժդ. 2, 3: Այս վարդապետութիւնը՝ յարութեան վարդապետութեանը պէս, Քրիստոնէութեան հիմնական ճշմարտութիւններուն կարգը կը սեպուի: ա Տես. գ. 16: ա Պետ. գ. 22: Իր աշակերտներուն սորվեցուց, որ բոլոր աս գիպուածներն՝ իր բանիներուն հաստատութիւն, եւ ուրախութիւն ու մխիթարութիւն Հանեն: Որովհետեւ ինքը յարութիւն առաւ՝ մեռելներէն յարութիւն առնողներուն առջինեկը, եւ երկինքը փոխադրեցաւ՝ անանկ ալ անոնք մէկ օր մը յարութիւն պիտի առնեն ու փառաւորուին, եթէ անոր վրայ հաւատք ու վստահութիւն ունենան: Անոնք անոր հետ պիտի ըլլային ուր որ ան էր, իր Հօրը տանը մէջ. եւ այլն:

գ. Որ Կատակարանին պարզ խօսքերուն նայելով՝ Քրիստոս երանելեաց օթեվանին մէջ իբրեւ ճշմարիտ մարդ կը կենայ: Գործ. ա. 11: ժէ. 31: Ածէ. թ. 10, եւ այլն: Այդ երկինքին մէջի սուրբերը, թանձր՝ տկար՝ կորստական մարմին պիտի չունենան, մեր երկրի վրայ ունեցած մարդկային մարմնոյն նման. այլ անոնցը աւելի կատարեալ՝ անեղծանելի՝ փառաւորեալ մարմին է: ա Կորնթ. ժե: Այդ՝ Յիսուս ալ այսպիսի մարմին մը ունի երկինքին մէջ, ինչպէս որ մենք ալ պիտի առնենք մէկ օր մը: Փիլ. գ. 21: ա Կորնթ. ժե. 42—53: Արդեօք՝ իբրեւ երկրիս բնակիչները, Դամայ նման մահկանացու մարմին ունին. իբրեւ երկինքին բնակիչները՝ նորը եւ անմահ մարմին պիտի ունենան, Քրիստոսի Երկրորդ Ադամին նման: Սակայն Քրիստոս յարութիւն առնելուն պէս՝ անմիջապէս չ'հագաւ աս մարմինը, այլ երբոր երկինք համբարձաւ: Իր յարութենէն ետքի քառասուն օրուանը մէջ՝ կերաւ ու խմեց իր աշակերտներուն հետ. ասոնք այնպիսի գործքեր են, որ երկնային մարմնոյն ներու չ'կրնար ընծայուիլ: Նաեւ իր մարմնոյն վրայ խաչելութեան վէրքերն ու նշանները ունէր: Այդ քանիները կարծիք ըրած են թէ՝ ան ժամանակը հոգեղէն մարմին մը հագաւ, պատճառը՝ որ բառերը՝ սխալ հասկընալով: Յովհ. ի. 19. 26: Երբայեցւոց թուղթին մէջի աս խօսքերը՝ թէ իբրեւ Քահանայապետ՝ սրբութեանց սրբութեանը մէջ իր արիւնը Աստուծոյ կը մատուցանէ, կը ցուցընէ թէ նոյն Յիսուսը՝ որ աստուածային սահմանադրութեան պէս մեռաւ երկրիս վրայ մեր ազատութեանը համար, հիմա երկինքին մէջ կենդանի է. որ մենք միշտ ուրախա-

նանք անոր մատուցած պատարագին բարեբաղդ արդիւնքներովը : Նէեմ . Թ . 14 . 24 , եւ այլն :

դ . Սա խնդրոյն վրայ միշտ տարբեր տարբեր կարծիքներ եղած է թէ՝ Քրիստոս ոճրանատեն իբրեւ մարդ պիտի կենայ երկինքը . եւ երբ՝ իր խոստմունքին պէս պիտի գայ ու նորեն երեւնայ երկրիս վրայ : Քրիստոս խոստացած չէ թէ ուրիշ անգամ պէտանելէ կերպով պիտի գայ . բայց միայն աշխարհիս վերջը՝ իբրեւ Դատաւոր մարդկան : Ինչու որ՝ իր գալուստը Երուսաղէմը կործանելու եւ իր թշնամիները պատժելու համար , այլաբանական ձեւ մըն է խօսքի՝ Տէրոջ գալստեան նման , որ շատ անգամ բանեցուցած են մարգարէները : Հայց աշխարհային քրիստոնեաները շատերը՝ որ Հրեութեան հակամիտեալ էին , եւ երկրաւոր թագաւորութիւն մը կ'ակնկալէին , շատ բնաբաններ այսպիսի կարծիքի մը համաձայն կը բացատրէին , թէպետեւ առաքելոց բոլոր գրութեանը մէջ մէկ տեղ մը չ'կայ որոշակի ասանկ բան մը հաստատող : Ուսուցեալները միշտ կը սեպէին թէ՝ Քրիստոս երկինքին մէջ պիտի կենայ մինչեւ աշխարհիս վերջը , (Ինչ կատակարանին տնտեսութեանը բոլոր ժամանակը ,) եւ ան ժամանակէն առաջ տեսանելի կերպով չ'պիտի դառնայ . թէպետեւ անոնք ձեռք չ'զարկին որոշել թէ ոճրան ատեն պիտի տեւէ աս ժամանակը . տես Դործ . ա 11 : գ . 20 , 21 : ա Թես . ա . 10 , բաղ . բ Թես . բ . եւ այլն :

ե . Քրիստոսի Հօր Աստուծոյ աջ կողմը նստելը՝ որ յայտնապէս սիրուած է Սուրբ Դրքին մէջ , (Սաղ . ճժ . 1 : Մատթ . իբ . 43 , 44 : Նէեմ . ա . 20 : Հովհ . ը . 34 ,) նկարագրապէս հասկըցուելու չէ . ոբովհետեւ Աստուած ո՛չ աջ կողմ ունի եւ ոչ ձախ . այլ այլաբանօրէն հասկցուելու է . Քրիստոսի գերագոյն իշխանութիւնն ու տէրութիւնը ցուցընող . օրինակը թագաւորներուն ու մեծ մարդոց սովորութենէն առնուած է , որոնք իրենց աջ կողմը կը նստեցընէին ան անձինքը՝ որոնց ևրեւելի պատիւ ցուցընել կ'ուզէին : Ինչպէս Սողոմոնին մայրը՝ անոր աջ կողմը կը նստէր , (գ Թագ . բ . 10 ,) եւ Ովբեդոսի որդւոյը մայրը խնդրեց որ՝ իր որդիքը մէկը աջ կողմը ու միւսը ձախ կողմը նստին Քրիստոսի իր թագաւորութեանը մէջ : Ինչպէս ալ Աւետոնիոս կը պատմէ թէ՝ Ներոն կայսրը իր աջ կողմը նստեցուց Հայաստանի Տրդատ թագաւորը , եւ Հինեդրիոնին մէջ պատասխանելնուն հայրը՝ Ժողովին նախագահին աջ կողմը կը նստէր , որ ամէն բան անոր կը հաղորդէր : Ասոնցմով ասնոնց՝ Քրիստոսի գերագոյն մեծութիւնն ու փառքը կը ցուցընէ . որն որ եկեղեցիին Թագաւորը եւ Վերխը ընտրուած է եւ ''ամէն անուններէն վեր անուն մը'' ընդունած է . (Փիլ . բ . 9 , 10 : Հբեր . ա . 20 : Հբեր . ա . 3 .) եւ նաեւ կը ցուցընէ ան գերագոյն տէրութիւնը՝ որ բոլոր արարածներուն վրայ կը բանեցընէ . ինչպէս որ Պօղոս կը բացատրէ ա Կորնթ . ժե . 25 ին մէջ , ուր որ աջ կողմը նստիլ խօսքը՝ ''ան պիտի թագաւորէ'' խօսքովը բացատրած է . այս կերպով կը ցուցընէ Քրիստոս արքայական եւ դատաւորական իշխանութիւնը , ինչպէս որ Թագաւորները սովոր են նստիլ՝ երբոր իշխանութիւններն ի գործ կը դնեն : Կրնայ նշանակել նաեւ անոր տաժանելի գործքը լմնցնալէն ետքը Հանգստանալը — ''Նստէ իմ աջ կողմս , մինչեւ որ քու թշնամիներդ քու ոտքերուդ պատուանդան ընեմ'' կ'ըսէ Հայրը , անով իբր թէ իր վրան առնելով մըննացած գործքը , այսինքն անոր թշնամիները նաւաճելը : Սաղ . ճժ . 1 .

ՅՕԴՈՒԱԾՕ · Թ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՓՐԿԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԷՆ ՄԻՋՈՑ ՈՒՆԵՑԱԾՕ ՊԱՇՏՕՆՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՑ։

ՀԱՏՈՒԱԾՕ · Ե

Ա՛ղեքսիոս Ա՛ղեքսոպէլոն Պաշտօնէին վրայ։

ա · Ա՛ռաջին ուխտին մէջ Ա՛ինջնորդ չ՚կար · քանզի մարդն անմեղութեան վիճակի մը մէջ ըլլալով՝ ընդունելի էր իր Ստեղծչին, եւ մաքուր խղճմտանք մը ունենալով՝ չէր խռովեր ան երկիւղներուվը, որոնք իր յանցաւոր սերունդները միշտ կը սարսափեցընեն ու ետ կը պահեն ան Աւրբին ու Ա՛րդարին հետ հաղորդակցութիւն ընելէն · բայց սակայն Ա՛ստուած իր կողմանէ զինջանալով՝ դաշնադրական գործքի մը մտաւ իր արարածին հետ՝ որուն բան մը պարտական չէր, եւ որուն հնազանդութիւնը կրնար պահանջել՝ առանց փոխարէն մը խոստանալու · եւ անոր հետ ուխտ մը ընելով՝ որպէս թէ մէջերնին եղած հեռաւորութիւնը կարճցուց, եւ իր փառքին վրայ քող մը դրաւ, որուն կատարեալ շքեղութեանը՝ մինչեւ անգամ ամբիծ էակ մը կարող չէր կրնար ըլլալ դիմանալ ։

բ · Ա՛նդրին սկզբնաւորութենէն հետէ՝ Ա՛ինջնորդի մը հարկաւորութիւնը առհասարակ զգացուած եւ ճանչցուած է ։ Ա՛ենանոսց իրենց նուաստութիւնը եւ երկնի ու երկրի Տէրոջը՝ Վերագոյն Յակին մօտենալու անարժանութիւնները զգալն էր, որ նախ կռապաշտութեան ծագմանը պատճառ եղաւ ։ Երկնային մարմինները կենդանի էակներ երեւակայելով՝ անոնց շքեղութենէն յափշտակուած, եւ հաւատալով թէ անոնք տիեզերքին աս ստորին սահմանին բնակիչներէն առաւել մերձաւորութիւն ունին Ա՛ստուծոյ եւ աւելի մեծ արգելութիւն ունին անոր հետ, ասանկ հաւատալով՝ կրօնական պատիւ տուին անոնց աս յուսով, թէ անոնց ձեռնտուութեամբը ամենուն Ա՛այրը ընդհաց աչքով պիտի նայի իրենց ։ Յամանակ մը ետքը՝ աներեւոյթ էակաց կարգ մը երեւակայեցին, որոնց իբր թէ սահմանուած ըլլար մարդոց աղօթքները աստուածներուն տանելու, եւ աստուածներէն մարդոց պատուէրներ ու օրհնութիւններ բերելու պաշտօնը ։ Պղատոն կ՚ըսէ թէ՝ "Ա՛ստուած մարկանացուաց հետ ընտանեկան հաղորդութիւն չընէր, այլ անոր հետ բոլոր հաղորդակցութիւնն ու խօսակցութիւնը միջոցով կը

կատարուի՝՝ . որ աս անունով կը կոչուէին աս մտացածին էակները : Ըսոնց կարգը դասեցին նաեւ ան անձինքն ալ՝ որոնք երեւելի եղած էին երկրիս վրայ իրենց առաքինութիւններովն ու քաջութիւններովը, եւ իրենց մեռնելէն ետքը կիսատուածոց աստիճանը բարձրացած էին : 1

գ . Մ՚ովսէս էր ան ուխտին միջնորդը՝ որ Ըստուած Իսրայէլացւոց հետ ըրաւ Սինա լեռանը վրայ , եւ ասկէ է որ ըսուած է թէ՝ օրէնքը ՝՝միջնորդի մը ձեռքով՝՝ տրուեցաւ : Կաղ . գ . 19 : Հռուտով սեսնուեցաւ որ ժողովուրդին ու Օրէնսդիրին մէջ երբորդ անձ մը մտնելը հարկաւոր է : Նոեմային՝ մեգին եւ խաւարին ու մրրկին (Ելք . ժբ . 18) մէջէն երեւնալը , ամբողջ բանակը ահով լեցուց . եւ սպառիչ հուրին մէջէն եղող իր ձայնը այնպէս սարսափեցուց զանոնք , որ Մ՚ովսէսին ըսին թէ՝՝Դուն խօսք մեզի հետ , ու մենք կ՚ընենք , բայց Ըստուած թող չխօսի մեզի հետ որ չմեռնինք՝՝ : Ելք . ի . 19 : Ինչպէս կրնային հոգալ անոնք՝ որոնց ականջներուն անոր սուրբ օրէնքը կը խօսուէր , եւ որոնց խղճմտանքը կ՚ըսէր անոնց թէ շատ անգամ անոր դէմ յանցաւոր գտնուած են : Մ՚ովսէսի միջնորդութիւնը կը կայանար , անոր իրրեւ միջնակեաց գործիք կամ իրրեւ դեսպան գործելուն մէջ՝ Ըստուծոյ ու Իսրայէլացւոց մէջ տեղը : Ըստուած այլ եւս լսելու ձայնով չխօսեցաւ անոնց , այլ Մ՚ովսէս կը տանէր անոնց անոր պատուէրները . եւ ինչպէս որ Ըստուծոյ կողմանէ ժողովուրդին կը խօսէր , անանկ ալ ժողովուրդին կողմանէ Ըստուծոյ կը խօսէր , ներկայացնելով անոր անունց խոստումնաքներն ու ուխտերը եւ խնդիրքներնին :

դ . Յիսուս Քրիստոս լաւագոյն ուխտի մը Միջնորդն է , (Եբր . ը՝ 6 ,) եւ անոր ունեցած պաշտօնը՝ բարձրագոյն եւ աւելի կատարեալ մտօք հասկըցուելու է : Ամէ միայն մարգարէ է ան՝ որ մեզի խօսեցաւ Ըստուծոյ անունովը , եւ միջնորդ՝ որ մեր աղաչանքները անոր կը տանի , այլ ինքըզինքը պատարագ մատուցանելով վերցուց ան արդելքները՝ որոնք արգելք եղած էին մեր բարեկամական հաղորդակցութեանը . եւ քանի որ իր մահուամբը հաշտեցուց զԸստուած յանցաւորներուն հետ , իր ընորհաց աղբեցութիւնը անոնց սրտին վրայ թափելով՝ յանցաւորներն ալ Ըստուծոյ հետ կը հաշտեցընէ :

ե . Միջնորդն ան է որ՝ երկու հակառակ կողմանց մէջ կը մտնէ եւ խաղաղութիւն կ՚ընէ : Միւդաւանները լոկ դեսպան մը կը հասկընան անով , Ըստուծմէ խրկուած անձ մը՝ անոր կամքն ու անոր խոստմունքները իմացընելու համար : Նայց՝ թէպէտ Մ՚ովսէսի նայելով աւելի բարձր միտք մը չառնէր , սակայն երբոր Քրիստոսի համար կ՚ըսուի՝ շատ աւելի բան կը ցուցընէ , ինչպէս որ պիտի երեւնայ ասկ հատուածին մէջ ըսելիքներնէս , եւ անոր քահանայական պաշտօնին վրայ խօսելիքներնէս : Հին կտակարանին մէջ չկայ Միջնորդ բառը , բայց միայն Հօթանասնից թարգմանութեանը մէջ . որոնք Ցոբ . թ . 33ը հետեւեալ կերպով թարգմանած են . ՝՝Մ՚որ էր որ միջնորդ մը ունենայինք ուշադրութեամբ մտիկ ընող եւ երկուքիս մէջ տեղը դատաստան կտրող՝՝ : Հրրայեցերէն տեքստին բառը՝ պոռնոր կամ հրոռոր է , վէճի մը վախճան տուող , եւ խնդրոյն ուղիղ կողմը որոշող : Այս համարը յաւէտ միջնորդ դատաւորի մը կը նայի , քանթէ միջնորդի :

զ . Քրիստոսի միջնորդութեանը հարկաւորութիւնը՝ մեզքին կայութենէն կ՚ելլէ . որ Ըստուծոյ բնութեանը

1 . Տես կանոն Հաւատոյ :

եւ կամքին հակառակ ըլլալով՝ զանիկայ գործողները Աստուծոյ բարկութեան ենթակայ կ՚ընէ։ Որովհետեւ միջոց չունէին անոնք անոր բարկութիւնը զիջուցանելու, ուրիշ անձի մը միջնորդութիւնը պէտք էր իրենց յանցանքին քաւութիւն ընելու եւ հաշտութեան հիմն դնելու համար։ Ասիկա պաշտօնին մեծ նպատակը. բայց պաշտօնը՝ բոլոր անոր գործքերն ալ մէջը կը պարունակէ, որոնցմով մեղաւորները արդեամբ հաշտութեան վիճակի մէջ կու գան, Աստուծոյ հետ հաղորդութիւն ընելու յարմար կ՚ըլլան, եւ կատարելութեան ու անփոփոխելի երանութեան կը հասնին գալու աշխարհին մէջ։ Կը պարունակէ ան մասնաւոր պաշտօնները՝ որոնք մեր Փրկիչը ունի, մարգարէական՝ քահանայական՝ եւ թագաւորական. եւ ասոնք իւրաքանչիւրով է որ՝ Միջնորդի մը պարտաւորութիւնները կատարելապէս կը կատարէ, եւ Միջնորդութեան բնութիւնը իրօք կը ցուցընէ։ "Մէկ Աստուած մը կայ, ու մէկ Միջնորդ մը Աստուծոյ ու մարդոց մէջը՝ Յիսուս Քրիստոս մարդը" ա Տիմ. բ. 5։ Աս մասնաւոր պաշտօնները՝ յետոյ իրենց կարգաւը պիտի քննենք։ Ներկայ հատուածին մէջ՝ մէկ քանի ընդհանուր դիտողութիւններ պիտի ընենք։ Նախ նպատակն է քննել թէ՝ Աստուծոյ եւ մարդուն մէջ տեղը միջնորդ եղողին մը հարկաւոր յատկութիւնները ի՞նչ են, եւ ցուցընել թէ՝ անոնք ամէնը կը գտնուին Նոր վթայ, որուն աս բնութիւնը բացարձակապէս կը վերաբերի։

1. Միջնորդը՝ հարկաւ պարբերէ անձ մը պիտի ըլլայ ան երկու կողմերն ալ հաշտեցնելու. որովհետեւ միայն մէկ կողմը կրնայ ըլլալ ան եւ ոչ բարկացնող։ Ուրիշ անձ մը մէջ մտնելու է անմիաբանութիւնը վերցընելու՝ այնպիսի պայմաններ առաջարկելով, որոնց երկու կողմն ալ կը հաճին։

Պիտի ըսուի թէ՝ Յիսուս Քրիստոս ինչպէս Միջնորդ կրնայ ըլլալ, որովհետեւ ստոյգ է թէ չէզոքական վիճակի մէջ չէր, այլ բարկացեալ կողմն էր՝ Հօրը եւ Հոգիին հետ մէկ ըլլալով. քանզի թէ որ Ուրուրդութեան վարդապետութիւնը կ՚ընդունինք, որ կը սորվեցընէ թէ բոլոր Աստուածային անձերը մի անբաժանելի էութիւն մը ունին, հաւատալու ենք՝ թէ ամէնն ալ բարկացան մարդուն մեղացը վրայ, եւ թէ անոր դէմ սպառնացեալ պատուհասը անոնց ընդհանուր իշխանութեանը վճիռովն եղաւ։ Ամէն մարդ կը խոստովանի թէ՝ աս հայեցողութեանը նայելով, ան որ Միջնորդ կը կոչենք՝ իրրեւ Օրէնսդիր եւ Դատաւոր ներկայանալու է. եւ թէ՝ փոխանակ իշնորհս մեր մէջ մտած սեպելու, շատ պատճառ ունինք վախնալու թէ՝ մեզի վրէժխնդիր պիտի ըլլայ։ Պատճառ չունինք հաւատալու թէ՝ ան էր որ դրախտին մէջ երեւցաւ անկումէն ետքը, եւ բոլոր մարդկային սեռին դատապարտութեան վճիռը կարդաց մեր յանցաւոր նախածնողացը վրայ։ Բայց յիշենք որ՝ Սուրբ Գիրքերը Աստուածութեան անձերուն մէջ եղած տեսակ մը կամ կարգադրութիւն մը կը սորվեցընեն մեզի, որով իւրաքանչիւրին տարբեր որպիսութիւններ եւ պաշտօններ տրուած են, եւ նոր առնչութիւններ ստացած են իրարու եւ դէպ ի մեզի։ Օրէնքը՝ որ կոտրելնուս համար դատապարտուած ենք, Հօրը օրէնքն է։ Հայրը երկնի եւ երկրի Վերագոյն կառավարչի որպիսութիւնով կ՚երեւնայ։ Նոր դէմ է որ յանցանքը գործուած է. անոր արդարութիւնն է՝ որ յանցաւորին պատիժը կը պահանջէ. եւ անոր քովն է զօրութիւնը անոնց գթութիւն ընել, եւ գթութիւնը ընե-

լու պայմաններ սահմանել ։ Որդին ասոնց արտօնութիւնները ՚ՕՐԸ ձգելով՝ եթէ կրնանք այսպէս ըսել , տալով որպիսութիւն մը առաւ . (միայն ասոնց մանաւանդ Նպատակին համար ձգից զանոնք ըսել կ՚ուզենք ։) Ընդարձակութեան՝ մեղաւորաց դէմ ըրած պահանջմունքները չ՚փնտռեր , այլ իրեւ անոնց բարկամը կեցած է , զանոնք իրենց վտանգաւոր վիճակէն ազատելու , եւ անոնց բարկացեալ Հայրասիրին պահանջածին պէս հատուցում ընելու համար ։ Այսպէս ասոնց անտեսութեանը մէջ ՚ՕրմէՆ որոշուած է , եւ մեղի այնքան մօտ կապակցութիւն ունի , որքան որ երաշխաւոր մարդը ունի ան անձին՝ որուն համար որ պատասխանատու եղած է ։ Այլ՝ Թէպէտեւ անոր ու մարդոց մէջ տեղը մեկ մտերիմ կապակցութիւն մը կայ , սակայն անոնցմէ մեկը չէ ան , իբրեւ յանցաւոր նայելով անոնց . եթէ այսպիսի միութիւն մը ունենար՝ գլխովին անյարմար կ՚ըլլար իր պաշտօնին ։ Թէպէտ անոնց բնութեանը եւ մինչեւ անգամ անոնց տկարութիւններուն հաղորդ էր , բայց կատարելապէս ազատ էր ան ապականութենէն՝ որով բոլոր ուրիշ մարդոց բնութիւնը խանգարած է ։ "Անիկայ սուրբ՝ անմեղ՝ անարատ եւ մեղաւորներէն զատուած էր" . անանկ զատուած՝ որ կրնար Աստուծոյ մօտենալ անոնց անունովը , եւ սուրբերուն Սուրբը անոր վրայ կատարեալ հաւանութեամբ կը նայէր ։

2 . Ա՚ինքնորդը ՃԱԽԱՔ Է- ՆՒՒՐԵՆ ՊԷՏ ԸԼԼԱԼ- Է ։ Իր պաշտօնին պարտաւորութիւններուն համար կատարեալ կարողութիւն ունենալու է , եւ կատարեալ իրաւունք ան կարողութիւնը բանեցընելու՝ ինչ կերպով որ պաշտօնին Նպատակը պահանջէ ։ Եթէ հաշտութիւն ընելու համար Հարկաւոր ըլլայ որ չարչարանքներով ու մահուամբ հատուցումն ընէ , յայտնի է թէ բացարձակ իշխանութիւն ունենալու է իր վրայ . քանզի անոնք որ ուրիշի մը իշխանութեանը հպատակ են , ինքզինքնին եւ իրենց պաշտօնին չեն կրնար ուզածնուն պէս վարել առանց անոր հաճութեանը ։ Աւետ ասկէ ներկայ պարագային մէջ կը տեսնենք թէ՝ սոսկ արարած մը չէր կրնար միջնորդ ըլլալ , քանզի մեկ բան մը կը պահանջուէր՝ որն որ արարածը ազատութիւն չունէր տալ իր ազատ կամքին պէս ։ Ընդհատակներն ու մարդիկ Բարձին ստացուածքն են ։ Անոնք անոր հրամանին սպասելու են՝ իրենց բնութեանը սկզբնական օրէնքին մէջ չեղած ինչեւիցէ գործքի մը ձեռք զարնելու համարձակելէն առաջ ։ Ա՚նեւանդ՝ դիտելու է թէ մարդուն կեանքը իրեն շնորհք մըն է , եւ ոեկդի ձգել կամ տալ չըլլար անիկայ առանց Շնորհողին հրամանին , ինչեւիցէ բարիք ալ որ նախայատացուի անիկայ զոհելէն ։ Այս հոս կրնանք ըսել թէ՝ մեկուն իր կեանքը ուրիշի մը տեղը փոխանակելը իրաւամբ ընդունելի չ՚կրնար ըլլալ մարդկային կառավարութեան մը , սա յայտնի պատճառաւը որ՝ ինչ բան որ փոխանակողը իրաւունք չունի տալ , իր մեծերն ալ իրաւունք չունին ընդունիլ ։ Աստուծոյ ու մարդուն մէջը Ա՚ինքնորդ ըլլալու պաշտօնին՝ որ Հանգստութիւնն ու կեանքն անգամ ղոհել կը պահանջէր , սոսկ արարած մը՝ թէ եւ ուրիշ յատկութիւններ ստացած ըլլար , (որ աս ալ անկարելի է ,) չէր կրնար մըխել առանց յանդգնութեան ։ Պէտք եղած իշխանութիւնը չունի ան , այսինքն իր կեանքը դնելու՝ եւ անիկայ նորէն առնելու իշխանութիւնը ։ Այլ աս իշխանութիւնը Յիսուս Քրիստոսը ունի , որ արդարեւ ոսկր է մեր ոսկրէն եւ մարմին մեր մարմինէն , եւ եթէ առաւել բարձր բնութիւն մըն ալ չունենար , յարմար անձ մը չէր ըլլար երկինքին ու երկրին մէջ տեղը

միջնորդ ըլլալու · սակայն՝ քանի որ որ Սուրբ Կոյրքը անոր մարդկային ազգաբանութիւնը կը ցուցընէ , եւ Կասիլիին որդին կը կոչէ , մեծ փութով կը ձանուցանէ մեզի թէ Աստուծոյ Որդին ալ է ան : Իրրեւ Աստուածային անձ մը՝ բարձրագոյն զօրութեան իշխանութեանը տակը չէր · ոչ մէկ օրէնքի մը հպատակ էր՝ որով իր գործողութիւնը մասնաւոր սահմանի մը տակ ենթած ըլլայ · կրնար երթալ ուր որ իր խնամատարութիւնն ու բարեսիրութիւնը ճամբայ ցուցընէր : Կրնար իր իշխանութենէն խոնարհիլ , եւ իր փառքին վրայ քող մը քաշել : Մեր բնութիւնը հագնելով՝ Աստուածային կառավարութեան խորհուրդները եւ մարդկային ազգին շահուն վերաբերեալ գործքերը յառաջ տանող ինչեւիցէ ծառայութիւն ընդլու իրրեւ գործիք կրնար բանեցընել անիկայ : Կրնար ընծայել զանիկայ իրրեւ մաքուր պատարագ Հօրը , եւ իր արիւնը թափել մեր հոգիներուն փրկութեանը համար :

3 · Միջնորդը երկու կողմերուն վրայ ձեռք տղբեցուցնող անձ մը ըլլալ է · անոնց փոխադարձ ատելութիւնը վերջացընելու՝ եւ զանոնք խաղաղութեան կապերով միացընելու միջոց եւ կարողութիւն ունենալու է : Ընձի մը մէջ մտնելը չէ որ հաշտութիւն պիտի գործէ · ան անձը պէտք է անանկ մէկին ըլլայ , որ կրնայ անմիաբանութիւնը վերցընել երկու կողմին հաճելի կերպով : Իս պարագան մը տածելով , յայտնութեամբ հաշտութիւն կրնար ըլլալ միայն անանկ մէկու մը ձեռքով՝ որուն երկուքն ալ կրնային վստահանալ , եւ որն որ անանկ կապակցութիւն մը ունեցած ըլլար երկուքին հետ , որ՝ (այսպիսի պարագաներու մէջ մարդոց բանեցուցած լեզուն գործածելով՝) համոզուէին անոր առաջարկութիւնները ընդունելու : Միջնորդութեան նպատակն էր բարեկամական պայմաններով Աստուածն ու մարդը մէկտեղ բերել , որոնց մէջ ձեղքը փոխադարձ օտարութիւն մը պատճառած էր · մէկ կողմանէ բարկութիւնը եւ միս կողմանէ ատելութիւն վերցընել , եւ նորէն սիրոյ վրայ հիմնեալ հաղորդակցութիւնը մը հաստատել : Հարկաւոր եղած որ պիտի ըլլար Յիսուս Քրիստոս , "Հայրը միշտ կը լսէ Ընոր" անոր խնդիրքներուն բնաւ քաղցրալուր առանց չ'կախելիք չընար : Ինչ բան չ'տար մէկ Որդին մը , որ իր փառքին պայծառութիւնն է , եւ որն որ միշտ կը սիրէ · մէկ Որդիի մը՝ որ իր աշխոյին ուրը արիւն թափից պատուականագոյն՝ ոչ միայն ցուցերուն ու նոխազներուն արիւնէն , այլ մարդկային սեռին ամենէն ազնիւ եւ ամենասուրբ արիւնէն : Որդի մը՝ որ հաւատարմութեամբ եւ պատուով կատարեց իրեն սահմանուած գործը , յոյժ զարհուրելի դժուարութիւնները անգամ բանի տեղ չ'դնելով · Որդի մը՝ որ խոնարհութեան՝ հրամութեան՝ եւ մահուան յանձնառու եղաւ , որ իր Հօրը պատիւը բարձրացընէ եւ անոր փառքին ամենաարժէր յայտնութիւնը տայ արիւզերքին : Երկինքին մէջ կամ երկրի վրայ ուրիշ մէկը չ'կար որ լսելի ըլլալու այսպիսի իրաւունքներ ունենար , երբոր յառաջ գար յանցաւորներուն համար միջնորդութիւն ընելու : Ս պատճառներով՝ բարկացեալ Աստուծոյ հետ իրեն ունեցած կապակցութեանը բարձրութիւնը անչափելի է : Ընդունակ ընդունելի ըլլալով անոր , եւ իրրեւ իր Որդին եւ իրրեւ մեր փաստաբանը՝ կրնայ խնդրել անկէ ինչ որ ուզէ , եւ անոր կը արուի անիկայ : Աստուած իր բարկութիւնը չ'պահեր անոնց դէմ , զորս՝ իրեն այնքան սիրելի եւ պատուաւոր մէկը իր պաշտպանութեան տակն առած է , եւ անոր ընդունելութեանը կ'ընծայէ : Ե-

նոր միւս կողմին վրայ ունեցած աղեցութիւնը՝ որոնց հաճութիւնը հարկաւոր է հաշտութեան կատարմանը համար, հաւատարապէս մեծ է։ Ինչ զօրութիւն բանեցընել կարող չէ անոնց վրայ իր խօսքին միջոցովը՝ որ բարձր խորհուրդները ու ամբարտաւան մտածմունքները յիրուցան կ'ընէ, ու ինքնահաւան միտքը գերի կը վաթէ։ Ինչ բան չտալիք կրնան ընել մեզաւորը այնպիսի պատուոյ տէր մարդու մը, որ կը զիջանի անոնց կարեկից ըլլալու։ Որքան անընդդիմանալի են անոր արեանը պահանջմունքները։ Որքան աղքատ է իր շնորհացը արտայայտութիւնը։ Երէ ան շարժառիթները անզօր ելլեն անոնց նախապաշարումները փարատելու, եւ անոնց ատելութիւնը յաղթելու, սիրտը շարժելու ազդիւրները ունի ան։ Կրնայ Աւրբ Հոգին խրկել որ գայ եւ համոզէ, հեզ՝ բայց անընդդիմանալի զօրութեամբ, որ բարկութիւն եւ ողորմութիւն ցուցընելով՝ Աստուածպողին հետ հակառակութիւն ընելուն անյուսութիւնը, եւ անոր շնորհքէն հոսած երջանկութիւնը ցուցընելով՝ խոնարհութեամբ խաղաղութիւն խնդրել, եւ առջեւնին դրուած հաշտութիւնը երախտագիտութեամբ եւ ուրախութեամբ ընդունիլ տայ անոնց։

4. Աստուծոյ եւ մարդուն մէջ տեղը միջնորդ ըլլալը՝ յաջյաւելեալ խոչընդոտ ըլլալ է։ Երէ մարդուն փրկութիւնը լրկ ուժով լինելու գործ մը եղած ըլլար՝ Իսրայէլացւոց Աթիպատական գերութենէն ազատուելուն պէս, Աստուծոյ Որդին կրնար կատարել անիկայ առանց մեր բնութիւնը առնելու եւ խոնարհ վիճակի իջնալու։ Հայց բարոյական գործ մըն էր անիկայ, որն որ Աստուածային կառավարութեանը սկզբունքներուն համաձայն է գործ դրուելու էր, եւ իր ուղղութեանն ու մաքրութեան կատարեալ արտայայտութիւնը վերջանալու էր։ Պէտք չէ հոս քննել սա խնդիրը, Թէ արդեօք Աստուած կրնար մեզաց թողութիւն տալ առանց քաւութեան։ Անպէտեւ մենք համարձակելու ենք պնդել Թէ կրնար, (եւ յիրաւի մէկ համարձակութիւն մըն է՝ որ սահմանի տակ ինկած տեսութիւն ունեցող էակներու դժպատեհ բան մը կ'երեւնայ.) սակայն բաւական է գիտնալ Թէ պիտի չընէր առանկ բան մը՝ ինչպէս որ կ'երեւնայ եղածէն, վասն զի կատարած գործքէն կը հետեւի Թէ՝ աս մեր հիմակուան քննած հանգամանքներիս անհրաժեշտ կերպով հարկաւոր էր Անոր նորդին։ Աւրբ Վկրքերը՝ իրրեւ էապէս հարկաւոր կը ցուցընեն Քրիստոսի մահը մեր փրկութեանը, եւ մեր հաշտութիւնը անոր կ'ընծայեն։ Հռոմ. ե. 10։ Անկնորդը մարդ ըլլալու է. քանզի՝ երկու կողմանց մէջ տեղը գործող երրորդ անձ մը ըլլալով՝ անոնք հաշտեցընելու դիտաւորութեամբ, աս ձեռնարկութեանը յարմար եղած չէր ըլլար՝ եթէ երկուքին ալ բնութիւնը չունենար։ Անեզաց քաւութիւնը՝ մեզանչական բնութեամբը ըլլալու էր։ Արդարութեան վախճանները լեցուելու համար, անհրաժեշտ կ'երեւնայ միջնորդին ըլլալը՝ հաշտուելիներուն բնութեանը հետ նոյն ըլլալը։ Երէ մարդ մը մարդոց համար մեռնի, արդար փոխարինութիւն մը կը տեսնենք. բայց ամենեւին այսպիսի բան մը չէր տեսնուեր՝ եթէ մարդոց յանցանքին բերը հրեշտակի մը վրայ դրուէր։ Այս վարդապետութիւնը կը սորվինք սա հետեւեալ խօսքերէն. "Աստի որովհետեւ զաւակները մարմնին ու արիւնին հաղորդ եղան, ինքն ալ նմանապէս անոնց բաժանորդ եղաւ. որ իր մահովը փճացընէ անիկայ՝ որ մահուան իշխանութիւնը ունէր, այսինքն է՝ Սատանան. եւ ազատէ ա-

նոնք որ մահուան վախովը միշտ ծառայութեան մէջ կ'ապրէին"։ Էբր. 14, 15։ Արդեղութեան պատճառը՝ հետեւեալ համարին մէջ գրուած է. "Քանզի բնաւ հրեշտակներուն ձեռք չ'բռներ, հապա Աբրահամի սերունդին ձեռք կը բռնէ"։ (Ընդ. 16.) եւ ասիկա պատճառ կ'ցոյց եղաւ մեր մարմնոյն եւ արեանը, եւ ոչ թէ հրեշտակաց հոգեղէն բնութեանը։

5. Մինչդորդը՝ որուն պաշտօնին նպատակն է զՅաւուած յանցաւորութեան հետ հաշտեցընել, ալա ըստ էության է Ձեղէ։ Այստեղ՝ եւ իր ներկայութիւնը իր իշխանին սրտմտութիւնը զարթուցանող մարդ մը՝ յարմար անձ մը կ'ըլլար իր յանցանքին մէջ եղող եղբայրներուն թողութիւն խնդրելու համար գործակատար։ Դարձեալ՝ Մինչդորդին մաքրութիւնը հարկաւոր էր իր պաշտօնին ան մասին լսմանը համար, որ էր անոր մեզի օրինակ ըլլալը, որ Հաշտութեան վիճակին արժանաւոր կերպով քալենք. եւ՝ ասօրինակը իր նպատակին հասնելու համար, բացարձակապէս կատարեալ ըլլալու է։ Ինանկ օրինակ մը ըլլալու է՝ որ բացարձակապէս հետեւինք անոր, առանց տարակուսի եւ առանց խոտորելու վտանգի։ Դարձեալ՝ Յաւուածոյ եւ մարդուն մէջ տեղի Մինչդորդը սրբութեան աղբիւր մըն է, Ըստ բանիչին ըսածին պէս. "Ինոր լեցուեւթենէն մենք ամենքս շնորհք առինք՝ շնորհքի տեղ"։ Յովհ. ա. 16։ Ասոյց ի՞նչպէս կրնայինք առնել անկէ ասշնորհքը՝ եթէ ինքը կատարեալ սուրբ չըլլար։ Ի՞նչպէս կրնայինք լուսաւորիլ անկէ, եթէ ինքը լոյս չըլլար։ Ճիրաւի իրրեւ մեղապարտ մեռաւ, բայց իրենը չեղած մեղաց համար մեռաւ. անիկայ "չարչարուեցաւ, Ըզդարը անարդարներուն վրայ, որ մեզ Յաւուածոյ մօտեցընէ"։ ա Պետ. գ. 18։ Ըստ Մինչնորդն իր պաշտօնին նպատակները կատարած է։ Իր ամբիծ պատարագովը՝ ուխտը հաստատուած է. անոր իր հոգւոյն սերունդին ըրած խոստմունքները ստոյգ են. եւ գատապարտութիւն չ'կայ անոնց՝ որ անոր կը հաւատան։

6. Մինչնորդն այնպիսի անձ մը ըլլալու է, որուն խոչընդոտ ոչինչ եւ ոչինչ ոչնչացնէ եւ ունայնութենէն ալ վար են, բայց սակայն միւսովը մեզի մօտ ազգական է, մեր արենակիցն ու մեր եղբայրն է։ Արդկային ձայն մըն է, որ քաղցրաբար կ'ըսէ թէ "Ի վախնար. ես ան եմ որ մեռայ ու ահա կենդանի եմ"։ Յայտ. ա. 17, 18։ Երկրորդ՝ մեր տկարութիւններուն փորձառու եղած է, եւ մեզի նման նեղութիւն քաշած է. եւ չե՞նք կրնար առաւել

փափուկ եւ առաւել զօրաւոր համակրութիւն յուսալ անկէ, քանզի՝ թէ որ միմիայն Հայեցողական գիտութիւն մը ունենար մեր Թշուառութիւններուն վրայ։ Յովհաննէս՝ առաջին խորհրդածութեանը կ՚ակնարկէ, երբոր կ՚ըսէ թէ "Լանը մարմին եղաւ, ու մեր մէջը բնակեցաւ"։ (Յովհ. ա. 14.) եւ Պօղոս՝ երկրորդը կը ցուցընէ իբրեւ աղբիւր մխիթարութեան՝ սա խօսքերովը. "Լանչի ինչ բանով որ ինք չարչարուեցաւ՝ փորձութիւն կրելով, կրնայ փորձանաւորներուն ալ օգնական ըլլալ"։ (Եբր. բ. 18։ Երրորդ՝ յայտնի ապահովութիւններ ունինք թէ խիստ փափուկ սէր մը ունի ան մեր վրայ։ Ընչինչ պիտի ըլլար մեզի պէս մարդ ըլլալը, ոչինչ պիտի ըլլար մեր տրտմութիւններուն փորձառու ըլլալը, թէ որ դըրական ապացոյց չունենայինք թէ անոր մեր վրայ ունեցած սէրը՝ իրական, հաստատ, եւ անհուն է. վասն զի մարդիկ շատ անգամ խստասիրտ են իրենց եղբարցը. եւ երբեմն անոնք՝ որ ձախորդութեան չարիքներուն համին առած են, չերեւնար թէ աւելի կարեկից են այլոց՝ այլ կ՚երեւնայ թէ զգացումներնին բթացուցեր ու կորնցուցեր են։ Լայց Յիսուս Քրիստոսի մէջ կը գտնենք մէկ սիրտ մը՝ որ ամէն տառապանաց աղաղակի պատասխան կու տայ, մէկ լեզու մը՝ որ ժամանակին խօսք մը կը բարբառի հոգնածին։ Ընոր կեանքին եւ անոր մահուանը մէջ առջեւնիս դրուած՝ եւ անոր բարձրացեալ վիճակին մէջ անփոփոխ մնացած սէրը՝ կը հրաւիրէ մեզաւորները որ մերձենան, եւ կը վստահացընէ զանոնք թէ ի սրտէ պիտի ընդունի. "Ունկէք ինծի բոլոր հոգնած ու բեռնաւորածներ, եւ ես ձեզ պիտի հանգչեցընեմ"։ "Տէր՝ որու պիտի երթանք, դուն յաւիտենական կենաց խօսքեր ունիս"։ Մատթ. ժա. 28։ Յովհ. զ. 69։

7. Ընոր պաշտօնին պարտաւորութիւնները շատ անգամ ծանուցինք՝ երբոր անոր որպիսութեանցը վրայ կը խօսէինք։ Մասնաւոր կերպով պիտի քննենք զանոնք՝ երբոր ան զանազան պաշտօններուն վրայ խօսինք, որոնք Միջնորդութեան ընդհանուր պաշտօնին մէջ կը բովանդակին։

ա. Իբրեւ Միջնորդ՝ Աստուծոյ փոխանորդն է ան մեզի, աներեւոյթ Աստուծոյ պատկերը. ան անձը՝ որուն մէջ Ընիկայ կ՚երեւնայ, եւ Աստուծոյ փառքին լոյսը անոր երեսին վրայ կը փայլի։ Որուն երեսին վրայ Հայրը կը տեսնենք, եւ բոլոր դէմքը քաղցրութիւն կ՚արտայայտէ։ Ընոր վեհափառութեան արհաւիրքը մեկդի գացած են, եւ կարելի կը սեպենք թէ հողեղէն որդիքս՝ երկնի եւ երկրի Տէրոջը հետ հաղորդութիւն ունենանք։ Իրեգակին ճառագայթները ամպի մը մէջէն կու գան մեզի, որն որ անոր խտղտիչ լուսապայծառութիւնը կը նուազեցընէ, եւ զանոնք մարդկային աչքին կը յարմարէ։ Աղօտմանին սա խնդրոյն՝ "Լայց միթէ Աստուած իրաւցընէ երկրիս վրայ մարդոց հետ պիտի բնակի՞"։ (բ Մն. զ. 18.) կը պատասխանենք թէ պիտի բնակի անոնց հետ. անիկայ իր սիրելի Որդին խրկեց, զանոնք յաւիտենական բարեկամութեան կապերով իրեն հետ միացընելու համար։

բ. Խօսքին կարգը կը բերէ որ ասբանը նշանակենք՝ թէ Միջնորդը Աստուծոյ ու մարդոց մէջ տեղը ան խաղաղութիւնը հաստատեց, որն որ իր պաշտօնին նպատակն էր ընել։ Աստուած մեզի հետ հաշտեցընելը, մեզի համար թողութիւն եւ ընդունելութիւն ձեռք բերելը, անոր պատրաստովը հաստատուեցաւ՝ որն որ իր բուն արժէքովը, եւ ան կամաւորութեամբը որով զանիկայ մատուց՝ կատարելապէս յագեցուց արդարութեան

պահանջումները : Ա՛ղաւօրներուն՝ Աստուծոյ հետ հաշտուիլը , որ անոնց անար գէմ ունեցած բնական թշնամութիւնին վերցնելով եւ զանոնք սիրով ու վստահութեամբ լեցնելով կ՚ըլլայ , անոր շնորհաց զօրութիւնովը կատարուեցաւ : Այս ամ բանիս հետեւութիւնը ամ է որ՝ Աստուած անոնց մէջ կը բնակի , եւ անոնք Աստուծոյ մէջ կը բնակին : Երկրի վրայ խաղաղութիւն , եւ մարդիկներուն հաճութիւն են անոր միջնորդութեան պտուղները : Գ՚ոհ . բ . 14 : Եբր . ը . 10—12 :

գ . Աս ըսուածներէն կ՚երեւնայ թէ անիկայ ան միջոցն է՝ որով հաղորդակցութիւն կ՚ըլլայ միշտ երկինքի ու երկրի մէջ տեղը : Աստուծոյ սէրը անոր միջոցովը կ՚իջնայ մեր վրայ , եւ մեր աղօթքներն ու շնորհակալութիւնը եւ ամէն սուրբ պաշտօններնիս՝ անոր միջոցովը կ՚ելլեն Աստուծոյ : Ընիկայ մեզի համար ամէն հոգեւոր օրհնութիւնները կ՚առնէ : Ընոնք՝ անոր արժանաւորութեանը նայելով , եւ ի պատասխան անոր խնդրոյն կը պարգեւեն մեզի . եւ անմիջապէս Հայրը չ՚մատակարարեր , այլ անոր Որդւոյն ձեռքերէն կ՚անցնին կու գան մեզի : Ընով՝ Աստուածային սիրոյն աղբիւրը ճամբայ մը գտաւ , որուն միջէն կը վազէ յանցաւորներուն ու անարժաններուն հոգիները զովացնելու եւ զուարթացնելու համար : Երկինքը բացուեցաւ , եւ խաղաղութիւն՝ եւ արդարութիւն՝ եւ փրկութիւն եկան մահկանացուց բնակութիւնները : "Ա՛յս Աստուծոյ խոսքը մարդոց մէջն է , ու անիկայ անոնց հետ պիտի բնակի" : Յայտ . իա . 3 : Փոխարէն , անոր պահանջած երախտագիտութեան՝ գովաբանութեան՝ եւ հնազանդութեան զոհերը կը մատուցանենք անոր , Հանդերձ խնդարհ մտքիանօք , կը բարութիւնը Նորէնոր մեզի տալու համար : Անոր պաշտօնները անկատար ու մեղսախառն ըլլալուն համար՝ կրնար ըլլալ որ մերժուէին , բայց մեր սուրբ բանեռուն անօրէնութիւնները՝ մեր ողջմած Քահանայապետը քաւեց , եւ մեր պատարագները որ անիկայ կը մատուցանէ՝ մեծ ընդունելութեան արժանի կ՚ըլլան , որուն արժանի չէն իրենց արդիւնաւորութեամբը : Ընդունելի կրօնքին հիմն է անոր միջնորդութիւնը . անիկայ մեզի համարձակութիւն կու տայ ամենասուրբ տեղը մտնելու : "Այս մեր հաղորդութիւնը Հօրը հետ է , ու իր Որդւոյն Յիսուս Քրիստոսի հետ" : ա Յով . ա . 3 :

գ . Սուրբ Հոգին՝ Յիսուս Քրիստոսը , Աստուծոյ ու մարդոց մէջ տեղի Միջնորդը կը կոչէ :

Ա՛հա խնդիր մը կայ՝ որ Միջնորդական պաշտօնին սկզբնաւորութեանը կը վերաբերի : Երէ Քրիստոսի միջնորդութեամբը , անոր հնազանդութեան՝ հնազանդութեան՝ եւ չարչարանաց գործքերը ըսել կ՚ուզենք , պէտք է ըսենք թէ մարմին առած ժամանակը Միջնորդ եղաւ . քանզի միմիայն մարդկային բնութեամբ էր որ աս գործքերը կրնար կատարել : Հայց թէ որ անոր միջնորդութեամբը՝ մեղաւորաց համար ըրած բոլոր բաները ըսել կ՚ուզենք , հոս երթալու ենք մինչեւ Դատաստանի ժամանակը՝ եւ մինչեւ անդամ յաւիտենականութեան՝ որ առեն ուխտը հաստատուեցաւ Հօրը եւ Որդւոյն մէջ : Միջնորդական պաշտօնովն էր որ իր մարդեղութենէն առաջ , իբրեւ մարգարէ՝ Աստուծոյ կամքը յայտնեց , եւ իբրեւ Նահապետ՝ հրեշտակ (Ելք . 37) մարդոց հետ խօսեցաւ , իր ժողովուրդին վրայ իշխանութիւն բանեցուց , (Կրկն . է . 38 : ա Կորնթ . ժ . 4 .) իր եկեղեցիին հետն էր անապատին մէջ , եւ անոնց շնորհք կը բաշխէր : Ինչեւ որ յերկիր իջաւ , ան անձնական տրամագրութիւնը՝ որ պաշտօնը կը

պահանջէր , չունէր . եւ անոր ամենամեծ պարտաւորութիւններէն մէկ քանին չէր կրնար կատարել : Այլ հետեւցընելը թէ՝ ուստի անոնցմէ մէկը չ'կատարեց , արամաբանութեան դէմ կ'ըլլայ , եւ Սուրբ Կրոց ապացոյցին հակառակ : Արդար ան մարմինը հագաւ , որ Աստուած պատրաստեր էր անոր համար՝ որովհետեւ Աստուծոյ կամքը ընելու եկաւ , վասն այնորիկ զանիկայ ամենայն մատամբ կատարելու վիճակի մը մէջ եկաւ , հնազանդելու՝ չարչարուելու՝ եւ մեռնելու : Իր Մկրտութեան ժամանակը , խկապէս առաւ իր պաշտօնը . կամ առաւել ճիշդ խօսելով , հրապարակաւ Ա՛նսխա ճանչցուեցաւ . եւ ինքզինքը իր Հօրը ծառայութեան տուաւ , մեր փրկութեան գործքին մէջ : Հոգւոյն տեսանելի կերպով անոր վրայ իջնելը , նշան մըն էր ան ամբաւ որպիսութիւններուն՝ որոնցմով իր մարդկային բնութիւնը լեցուած էր , եւ երկինքէն եկող ձայն մը՝ վկայեց Աստուածային ընդունելութիւնը , "Ասիկայ է իմ սիրելի Որդիս , որուն հաւներ եմ" ըսելով : Ա՛ռաք . գ . 17 :

Քրիստոսի միջնորդութեանը մէջ երեւցած իմաստութիւնը՝ ամենամեծ զարմանքի արժանի է : Ա՛րդկային իմաստութիւնը պիտի չիսթէր սա խնդրոյն վրայ՝ թէ Ովկ պիտի նորոգե երկինքի ու երկրի մէջ տեղի ճամբան : Ովկ պիտի պատրաստէ իր սիրտը Աստուծոյ մօտենալու յանցաւորներուն անունովը : Լսարած մը՝ շատ նուաստ եւ շատ տկար էր սա ծանր ձեռնարկութեանը համար , եւ Աստուածային Ընձ մըն ալ՝ շատ մեծ էր եւ շատ հեռու էր մեզմէ , մեր կողմէն ըլլալու համար : Մինչ նորդութիւնը Անոր գործքն է , որուն խորհուրդը սքանչելի է , եւ որն որ ամենէն ամլիւ վախճաններուն ու ամենայարմար միջոցները կ'առաջադրէ :

Ինչ փառք կ'անդրադարձէ միջնորդութիւնը մեր Փրկչին վրայ : Երկինքի ու երկրի մէջ տեղը կենալով , հաշտութիւն մը կը հաստատէ՝ որուն կախում ունի երկու կողմանց շահը : Ըն մինակ կը կենայ . անոր բազմութիւնը փրկութիւն կը բերէ , եւ ժողովուրդէն մէկը չ'կայ անոր հետ : Անոր կատարած գործքը՝ իր բնութեամբն ու արդիւնքներովը՝ բոլոր ուրիշ գործքերը կը գերազանցէ : Անոր յանձնուած է Աստուածային պատուոյն եւ մարդկային ազգին երջանկութեան հոգը , եւ անով ամէն բան նոր եղաւ , մարդկային բնութիւնը անկման կործանութիւններէն վերստին հաստատուեցաւ . դրախտը կրկին վաստկուեցաւ , եւ մըղրութեան ու մեղաց վրայ՝ արդարութեան ու ճշմարտութեան ըրած յաւիտենական յաղթութիւնը ապահով եղաւ : 1

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ե

Քրիստոս՝ Ապգիպէ :

Ա՛նր փրկչին ունեցած ընդհանուր պաշտօնը՝ Աստուծոյ եւ մարդոց մէջ տեղը ունեցած միջնորդութիւնն է : Այս պաշտօնին ինչ բան ըլլալը բացատրեցինք , եւ անոր ան պաշտօնին համար ունեցած որպիսութիւնները ցուցուցինք : Անոր մէջ պարունակուած քանի մը մասնաւոր պաշտօններ կան ,

1 . Քրիստոսի միջնորդութեանը վրայ զանազան պիտանի խնդիրներ զանց ըրինք , կամ շատ համառօտ խօսեցանք նախընթաց ծանօթութիւններուն մէջ . քանզի կա՛մ պիտի քննենք զանոնք հետեւեալ հատուածներուն մէջ ան պաշտօններուն վրայ խօսած առենին՝ որոնցմէ միջնորդութեան ընդհանուր պաշտօնը կը բաղկանայ , եւ կա՛մ որովհետեւ անոնց վրայ երկարօրէն խօսուած է Աստուաբանական Ճառոցներէն Քրիստոսի Միջնորդութեանը վրայ եղած Քարոզին մէջ , (Քարոզ . երես 165 ,) որն որ կարդացողը պէտք է որ աղէկ տեսնէ :

որոնք հիմայ պիտի քննենք կարգաւ։

Հարկաւոր էր որ ան ըլլար մարգարէ՝ քահանայ եւ թագաւոր. քանզի իր ժողովուրդը ինչ պարագաներու մէջ որ էր՝ ան պարագաներէն կատարեալապէս ազատելու համար բոլոր աս պաշտօններուն պարտաւորութիւնները հարկաւոր էր։ Տգիտութեան՝ պատժապարտութեան եւ ապականութեան մէջ ընկղմեալ էին անոնք։ Անոնց տգիտութիւնը վերցաւ՝ անոր մարգարէական պաշտօնովը, պատժապարտութիւններին՝ անոր քահանայական պաշտօնովը, եւ ապականութիւններուն՝ թագաւորական պաշտօնովը։ Իրրեւ մարգարէ՝ ղՅ.ստուած կը յայտնէ մեզի. իրրեւ քահանայ՝ մեզ Յ.ստուծոյ կը մօտեցընէ, իրրեւ թագաւոր՝ մեզ Յ.ստուծոյ պատկերին պէս կը նորոգէ։ Արդարեւ աս պաշտօնները եւ Յ.ստուծոյ եւ մարդուն կը վերաբերին, Յ.ստուած՝ քահանայական պաշտօնին անմիջական առարկան ըլլալով, եւ մարդը՝ մարգարէական եւ թագաւորական, վասն այնորիկ մեր Տէրը աս պաշտօններուն պարտաւորութիւնները կատարելովը՝ միջնորդի որպիսութիւն ունենալը իրօք կը ցուցընէ. վասն զի խաղաղութիւն կը հաստատէ երկինքին ու երկրին մէջ տեղը, եւ զանոնք իրար կը կապէ մտերիմ եւ անքակտելի բարեկամութեամբ։

Այս պաշտօններուն մէկզմէկու ունեցած առնչութեանը նայելով, քահանայականը՝ միւս երկուքին հիմը սեպելու ենք։ Արդ Քրիստոս քահանայ չըլլար՝ մարգարէ եւ թագաւոր չէր կրնար ըլլալ. վասն զի յայտնի է որ՝ եթէ մեզի համար փրկութիւն ձեռնտու չառնէր, չէր կրնար զանիկայ յայտնել եւ տալ։ Անոր դէպ ի մեզ ունեցած պաշտօններուն գործադրութեան կարգը տարբեր է։ Հոգւոյ փրկութիւնը՝ ինչպէս որ մեր աշխարհն ըստեղծելն ալ, լոյս սփռելով կը սկսի։ Ինքզինքնիս եւ Քրիստոս ճանչնալ հարկաւոր է հաւատք ունենալու համար, որով անոր արդարութիւնը կ'ընդունուի իբրեւ միմիայն հիմն մեր Յ.ստուծմէ ընդունելութեան։ Արդարութիւն է «կոյր աչքերուն բացուիլը, եւ հոգւոյն խաւարէն լոյսի դառնալը»։ Եւ ասիկայ անոր մարգարէական պաշտօնին գործն է։ Արդար մեր Աարգարէն ինքզինքը իր միջնորդական բնութեամբը մեզի կը յայտնէ իր խօսքովն ու հոգիովը, մինչ անոր կու գանք իբրեւ քահանայ՝ որուն պատարագը մեր յանցանքները քաւեց, եւ կը հնազանդինք անոր իբրեւ թագաւոր՝ որուն ծառայելը կատարեալ ազատութիւն է, եւ որուն կարողութիւնը պիտի պաշտպանէ մեզ ամէն չարէն։

Ը. Աարգարէ բառը առհասարակ այնպէս կը հասկըցուի թէ կը նշանակէ մէկ անձ մը՝ որ ապառնի դիպուածներ առաջուց կ'ըսէ, եւ շատ տեղ աս մտօք գործածուած կը գտնենք։ Հայց կը նշանակէ նաեւ մէկ անձ մը՝ որ աստուածային ներշնչութեամբ կը խօսի. խօսածը թէ ապառնիին վերաբերի թէ անցելոյն եւ թէ ներկային. մէկ անձ մը՝ որ բարձր եւ տարօրինակ կերպով կը խօսի. եւ մինչեւ անգամ մէկ անձ մը՝ որ ուրիշ իրեն նման մէկուն անունովը կը խօսի։ Հիրաւի յունարէն προφήτης եւ Հրեայեցերէն նաւի բառը՝ շատ զանազան նշանակութիւններով գոր-

ծածուած են : Հրէաներէն ոմանք՝ աս բառը ապէնաբէան կը թարգմանեն կամ ճաթուտան յաթպէչէ , եւ ուրիշներն ալ անով կ'իմանան հին հոգի՝ որուն Աստուծոյ Երկարմին վրայով Մովսէսին ըսած սա խօսքերուն մէջ, պարզապէս կը նշանակէ անանկ մէկը՝ որ ուրիշի մը անունովը կը խօսի. "Հոս խօսէ անոր, ու անոր բերանը խօսքեր դիր. եւ ես քու բերնիդ ու անոր բերնին հետ պիտի ըլլամ, ու ձեզի պիտի սորվեցընեմ ինչ որ պիտի ընէք: Հոս քու տեղդ անիկայ ժողովուրդին. եւ անիկայ քեզի բերնի տեղ ըլլայ, ու դուն անոր Աստուծոյ տեղ ըլլաս" : Ելք. դ. 15, 16 : Աստիկայ ասկէ նպատակը զրուցուածին հետ մէկտեղ առնելու է. "Այո՛, քեզ փարաւոնին Աստուած ըրի, ու քու եղբայրդ Ահարոնը քու մարգարէդ ըլլայ" : է. 1 :

Խառին սովորական սահմանովը չէ որ Յիսուս Քրիստոսը մարգարէ կը կոչենք : Ա երջին աստիճան ընդարձակ իմաստովը կը բանեցընենք անիկայ՝ ցուցընելու թէ Աստուծոյ մեծ գեսպանն է ան, անոր խորհուրդներն ու կամքը յայտնողը. որ ոչ միայն ապառնի դիպուածները առաջուց ըսաւ՝ այլ մեզի Աստուածային ճշմարտութիւններ յայտնեց որ հաւատանք, խոստմունքներ՝ որ ընդունինք, սահմանադրութիւններ՝ որ պահենք, եւ օրէնքներ՝ որ անոնց հնազանդինք :

Նրբոր Յիսուս Քրիստոսի պարզապէս իբրեւ Աստուածային անձ նայինք, զանիկայ ամենայն իմացութեան եւ իմաստութեան անստեղծ աղբիւրը սեպելու ենք. Անիկայ է "Ճշմարիտ Լոյսը, որ աշխարհ գալով բոլոր մարդիկը կը լուսաւորէ" : Յովհ. ա. 9: Սակայն իր միջնորդական բնութեամբը՝ յատկապէս իր անունովը չըխօսիր, այլ զինքը խրկողին անունովը, եւ իր Հօրը պատգամը կը բերէ մեզի : Պակէ է որ կ'ըսենք թէ մարգարէական պաշտօն առած է անիկայ. պաշտօն բառը սա միտքը ունենալով թէ մէկ ստորին մաս մը գործեց անիկայ, այսինքն մէկ ուրիշի մը իշխանութեամբը : Իր մեր հիմնական ըսածները համաձայն են իր խօսքերուն, ոչ թէ հետեւեալները օրինակ մըն են : "Իմ վարդապետութիւնս իմս չէ, հապա զիս խրկողինն է : Եթէ որեւէ կ'ուզէ անոր կամքը ընել, պիտի գիտնայ աս վարդապետութեանս համար՝ թէ արդեօք Աստուծմէ՞ է, թէ ես ինքիրմէս կը խօսիմ" : Յովհ. է. 16, 17 : "Ես ինքիրմէս չխօսեցայ, հապա Հայրը՝ որ զիս խրկեց, ինքը ինծի պատուիրեց ինչ որ պիտի ըսեմ՝ եւ ինչ որ պիտի խօսիմ" : Բ. 49 : Յովհաննու Աւետարանին առաջին գլուխն առաջին տանը մէջ՝ եկեղեցիին գիտութիւն հաղորդելուն մէջ ունեցած միջնորդական ներգործողութիւնը յայտնապէս զրուցուած է. "Յիսուս Քրիստոսի յայտնութիւնը, որ Աստուած անոր տուաւ իր ծառաներուն ցուցընելու ինչ որ շուտով պէտք է ըլլալ. եւ իր հրեշտակին ձեռքովը խրկելով իր Յովհաննէս ծառային իմացուց" :

Ես նախագիտելիք ծանօթութիւնները ընելով, հիմայ սկսինք ուղղակի անոր մարգարէական պաշտօնին վրայ խօսիլ : Ես պաշտօնն ի գործ դնելը՝ իրեք որոշ ժամանակներու մէջ եղած կրնայ սեպուիլ : Առաջինը՝ անկումէն մինչեւ իր մարդեղութիւնը կը հասնի. երկրորդը՝ մարդեղութենէն կամ Աստուածութենէն մինչեւ մեր. եւ երրորդը՝ յարութենէն եւ մասնաւորապէս Պենտեկոստէին օրէն մինչեւ աշխարհին վերջը :

Առաջին միջոցը անկումէն մինչեւ ծնունդը կը հասնի. վասն զի՝ թէպետեւ մարմնացեալ չէր, բայց իր ժողովուրդին սահմանեալ Փրկիչն էր. եւ իր ան ատենի վիճակը՝ որ-

քան որ կը վերցընէր, միջնորդութեան պաշտօնը կը կատարէր։ Ա՛ր բնութիւնն առնելը՝ հապաղ հարկաւոր չէր մարդկային սեռին կրթութիւն տալու համար, թէպետեւ աշխարհիս հաղորդած ամէն բարի բան աս դէպքին նայելով էր՝ իբրեւ եղբէն կատարուելիք։ Հա՛ստ անգամ մարդկային կերպարանօք անձ մը կ՚երեւնար, որ պատուէրներ եւ խոստմունքներ կուտար նահապետներուն. եւ խելքի մօտ կու գայ հետեւցընելը՝ թէ անիկայ ան անձն էր, որ առաջադրած էր արդեամբ մեր բնութիւնը առնել ապագայ դարի մը մէջ։ Հա՛ստ հաւանական է թէ՝ ինքն էր որ օրինաց դրութիւնը հրատարակեց Սինա լեռնէն, որն որ այնքան դարեր կրնի հիմն եղաւ. եւ յիրաւի բնականապէս որմէ՞ հաստատուած կրնանք սեպել զՀերը, եւ ծանուցուած՝ ապառնի դիպուածոց գիտութիւնը, եթէ ոչ անկէ, որուն անձին՝ յայտնութեանը՝ կեանքին՝ մահուանը՝ յարութեանը՝ եւ հետագայ փառքին մէջ, օրինակներն ու կանխասացութիւնները պիտի կատարուէին։ Բայց հարկ չ՚կայ կարծիքներու եւ հաւանականութիւններու դիմել, երբոր բացարձակ եւ վաւերական տեղեկութիւն ունինք։ Պետրոսի սա յետագայ խօսքերը արժանի են մասնաւոր մտադրութեան. "Որ ան փրկութեանը համար փնտռեցին ու քննեցին մարգարէները. որոնք մարգարէացան ձեզի ըլլալու շնորհքին համար, ու կը քննէին թէ երբ կամ ինտր ատեն կ՚իմացընէր իրենց մէջն եղած Քրիստոսի Հոգին՝ որ առաջ կը վկայէր Քրիստոսի չարչարութիւնը, ու անկէ ետեւ փառաւորութիւնը"։ ա Պետ. ա. 10, 11։ Ա՛ս համարին մէջի եբրեւէլի խօսքն է՝ "Քրիստոսի (կամ Ա՛ստիային) Հոգին". որկէ յայտնապէս աս կը հասկըցուի թէ՝ այն Հոգին ոչ միայն կը նախագուշակէր Ա՛նհան, այլ թէ անկէ խրկուած ալ էր. եւ հետեւապէս՝ կ՚ուսուցանէ մեզի թէ մարգարէներն անոր պաշտօնեաներն էին, անկէ խրկուած եւ յարմար եղած եկեղեցիին ան դարին յարմար կրթութիւններ տալու։ Ա՛նկէ կ՚երեւնայ՝ թէ մարմինով գալէն առաջ իր մարգարէական պաշտօնը կը գործէր, եւ թէ՝ Հին Կտակարանին գիրքերը Քրիստոսի Հայտնութիւնը կը պարունակեն, ինչպէս որ Նոր Կտակարաններն ալ։ Ա՛ս հաստատութեանը դէմ առարկութիւն մը չէ աս խօսքը՝ որ Աստուծոյ համար ըսուած է, թէ նահապետաց մարգարէներով խօսեցաւ, եւ աս ետքի օրերը իր Որդիովը մեզի խօսեցաւ. (Հբր. ա. 1, 2.) եւ ոչ իսկ այնպիսի խօսքեր՝ որ կ՚երեւնայ թէ կը նշանակեն որ Որդւոյն պաշտօնէութիւնը չ՚սկսուեցաւ մինչեւ ետքի օրերը։ Ա՛ս խօսքերուն նպատակն է երկու տեսութիւններուն տակն եղած արտաքին եւ տեսանելի ներգործողութեանը մէջն եղած տարբերութիւնը ցուցընել միայն։ Ըն նոյն անձը՝ որ երբոր ժամանակը լրացաւ, անձամբ Աստուծոյ կամքը քարոզեց՝ նոյնը մարմին առնելէն առաջ մարգկային դէսպաններու ձեռօք յայտնեց, ինչպէս որ իր Համբառնալէն ետքն ալ շարունակեց անանկ։ Ա՛ռաջինին ու հիմակուան տնտեսութեանը մէջ եղած տարբերութիւնը՝ գլխաւորաբար սա բանին մէջ կը կայանայ որ, հիմակուանը Աստիային անձամբ պաշտօնէութեամբը սկսեց. եւ ասկէ է որ Առետարանը կը կոչուի ան խօսքը՝ "որ խօսելուն սկիզբը Տէրոջմէն առաւ"։ Հբր. բ. 3։

Երկրորդ միջոցը Քրիստոսի ծնունդեն կամ աւելի պատշաճ կերպով՝ անոր մկրտութենէն, որ առեն իր հրապարակական պաշտօնէութիւնը սկսեց՝ մինչեւ իր մահը կը հասնի։ Ըոլոր աս ժամանակը, միածին Որդին՝ որ Հօրը ծոցն է, զանիկայ մարդոց

քարոզեց իր շրջունքներովը : Ըն արտօնութիւնը՝ որ անոր ժամանակակիցները վայելեցին, որոնք անոր այնքան իմաստութիւնով եւ չնորհքով լեցուն քարոզները մօիկ ըրին, անդին էր . Թէպետեւ անոնցմէ քիչերը հակըցան եւ օգուտ քաղեցին անկէ : "Լրանի է" ըսաւ իր աշակերտացը , "ձեր աչքերուն՝ որ կը տեսնեն , ու ձեր ականջներուն՝ որ կը լսեն : Ա՛շմարիտ կ՛ըսեմ ձեզի , որ շատ մարգարէներ եւ արդարներ փափագեցան ձեր տեսածը տեսնելու՝ ու չ՛տեսան , եւ ձեր լսածը լսելու՝ ու չ՛լսեցին" : Մատթ . ԺԳ . 16, 17 : Ի՛թէ անոր իր աշակերտներուն եւ ուրիշներուն սորվեցուցած բաները պատմելու ըլլայինք , հարկ պիտի ըլլար Աւետարաններուն մէկ համառօտութիւնը ներկայացընել հոս : Ընդհանրապէս կը տեսնենք որ մինչդեռ կրօնքի սուտ գաղափարները եւ Մովսէսին օրէնքին վրայ ըրած ծուռ մեկնութիւնները շիտակեց՝ որ ան ատենը կային Հրէից մէջ , միանգամայն Հատուածոյ բնութիւնը բոլոր իր կատարելութեամբը յայտնեց , մարդոց մտադրութիւնը աստուածպաշտութիւն եւ սրբութիւն ստանալու դարձուց , իբրեւ միմիայն առարկայ Հատուածային ընդունելութեան . ցուցուց ինքզինքը իբրեւ Մեսիան՝ որուն ակն ունէին, եւ տեղեկութիւն տուաւ անոնց իր աշխարհ գալուն նպատակին վրայով , եւ փրկութեան բնութեանը վրայով , որ անիկայ կատարելու համար եկեր էր :

Յորդոր միջոցը Քրիստոսի համբարձումէն կամ յաւէտ Պենտեկոստէին օրէն՝ որ ատեն Սուրբ Հոգին իր աշակերտներուն վրայ թափեց , մինչեւ աշխարհիս վերջը կը Տանի : Սակայն ասիկա միջոցը երկու մասի կրնայ բաժնուիլ , մտտակարարութեան եւ նանակին մէջ եղած տարբերութիւնը Համեմատ : Հաջնոյն ատենը արտաքոյ կարգի միջոցներով կրթեց Եկեղեցին : Հաբեալները ներշնչեալ մարդիկ էին . եւ աշխարհին հաղորդեցին ան յայտնութիւնները , որոնք Հոգիին ձեռքովը եղան անոնց : Ըստ որով հետեւ Քրիստոսի Հոգին էր ան որ լեցուց անոնք գիտութիւնով եւ իմաստութիւնով , վասն որոյ մեր Փրկիչը շարունակեց իր մարգարէական պաշտօնը յառաջ տանիլ անոնց պաշտօնէութեամբը՝ իր թագաւորութեան խորհուրդները իրեն անմիջական հետեւողներուն իր շրջունքներովը քարոզած ատենին պէս : Սիկայ յայտնի է նաեւ իր մատնութեան իրիկուընը անոնց ըսած խօսքերէն . "Ընդ տակաւին շատ բաներ ունիմ ըսելու՝ բայց չէք կրնար հիմայ տանիլ : Սակայն երբոր ինքը ճշմարտութեան Հոգին գայ՝ ամէնը ճշմարտութեամբ կ՛առաջնորդէ ձեզի . ինչու որ չէ թէ ինքիմքին բան մը պիտի խօսի , այլ ինչ որ լսէ՝ զանիկայ պիտի խօսի , ու գալիքները պիտի պատմէ : Ընիկայ զիս պիտի փառաւորէ . ինչու որ ինքը իմինէս պիտի առնէ՝ եւ ձեզի պատմէ : Ըն ամէն բաները՝ որ Հայրը ունի , իմս է . անոր համար ձեզի ըսի՝ թէ իմինէս պիտի առնէ , եւ ձեզի պատմէ" : Յովհ . ԺԶ . 12—15 : Հեղինակութեան կողմանէ տարբերութիւն չ'կայ առաքելոց եւ իրեն սորվեցուցած վարդապետութիւններուն մէջ տեղը : Ընոնք հաւասարապէս իր վարդապետութիւններն են , եւ արժանի են ընդունելութեան նոյնպիսի հնազանդմօք , եւ նոյնպիսի աներկեւան վստահութեամբ : Սակայ կ'իմանանք թէ որքան անհիմն է ան զանազանութիւնը՝ որ ոմանք կ'ընեն Աւետարաններուն ու Թուղթերուն մէջ տեղը , իբր թէ առջինները առաւել ատյգ կանոն են հաւատոյ քանթէ եարինները : Թուղթերն ալ՝ Աւետարաններուն պէս Քրիստոսի խօսքն են . վասն զի գրողներուն՝ զանոնք գրած ժամանակնին Ընոր Հոգին օգնութիւն կ'ընէր :

Նբբոր զանոնք Ընետարաններուն քովը դնենք , կը լսացընեն կամ կատարեալ կ'ընեն Քրիստոնէական յայտնութիւն կոչածնիս . վասն զի զանիկայ Քրիստոս ինքը եւ իր հաւատարիմ աշակերտները աշխարհիս հաղորդեցին :

Քրիստոսի մարգարէական պաշտօնին վերջին շրջանին երկրորդ մասը՝ յայտնութեան վախճանէն մինչեւ աշխարհիս վերջը կը հասնի : Ոոլոր աս միջոցին մէջ , իր պաշտօնը սովորական միջոցներով յառաջ կը տանի . այսինքն՝ Սուրբ Քրիքերովը , որն որ իր կամքն է Թէ մարդիկ կարդան եւ հասկընան . իր պաշտօնեաներովը , որոնք սահմանուած են քարոզութիւնը եւ մարդոց մատուցանել զանոնք . եւ իր Սուրբ Հոգւովը , որուն մարգկային մտաց լուսաւորութեանը մէջ ուղղած ներգործութեանը վրայ ետքը պիտի խօսինք : Յիսուս Քրիստոս՝ իր բարձր վիճակին մէջ , միշտ ուսուցիչ է ոգիներուն եւ մըրրեալներուն . եւ անոր գործը չ'պիտի դադարի , մինչեւ ան ատենը՝ որոնք պիտի փրկուին , ճշմարտութեան գիտութեանը գան : Ակնհ է որ այնպէս նկարագրուած է Թէ՝ տակաւին կը խօսի մեզի հետ իր գրուած եւ քարոզուած խօսքովը : Նբբ . ԺԲ . 25 : Սահմանադրութեանց՝ պաշտօնեից՝ եւ օրինաց գրութիւնը , որ մարդոց դարձին եւ փրկութեանը համար ! Հաստատուեցաւ՝ անոր հեղինակութենէն բղխած է , եւ հաստատուն պիտի մնայ իրեն նախանամութեամբը՝ մինչեւ որ գրութեան նպատակը կատարուի , Յիկեղեցւոյն ամէն անդամին կատարեալ ըլլալովը : Եփես . գ . 11—15 : Ընտուծոյ եւ անոր կամքին , շնորհաց նպատակներուն , եւ գալու աշխարհին մէջ եղած բաներուն վրայով մարդոց մէջ ինչ գիտութիւն որ կայ՝ անիկայ Քրիստոսի սորվեցուցածներէն յառաջ եկած է , եւ իր խօսքը միշտ իմաստութիւն պիտի տայ իր աշակերտացը , մինչեւ որ անոնք վերին աշխարհը մտնեն՝ ուր անոնց կարողութիւնները մեծապէս պիտի զօրանան , եւ հաւատքին տեղը՝ յայտնի տեսնելը պիտի յաջորդէ : Ընիկայ հոգեղէն աշխարհին արեգակն է , որուն ճառագայթները մեր խաւարեալ հոգիներուն մէջ թափանցելով՝ աստուածային լոյս կը սփռեն , եւ զանոնք անդրադարձեալ լուսափայլութեամբ կը ծագեցընեն : Ինչպէս որ մէկ արեգակ մը կայ երկինքը , որմէ լոյս կը բղխի երկրիս ամէն կողմը լուսաւորելու համար՝ մարգկային սեռին ամէն յաջորդական սերունդներուն եկած գացած ատենը , անանկ ալ մեր փրկիչն է մէկ հատիկ աղբիւր ամենայն հոգեւոր իմաստութեան՝ որ լուսաւորած է զանոնք աշխարհին սկիզբէն հետէ , ինչուիցէ կերպով որ ան լոյսը հաղորդած է՝ Թէ իբրեւ անցեալ ժամանակի պատմութիւն , եւ Թէ ապառնոյն կանխասացութիւն— խորհրդոց յայտնութիւն մը՝ որոնք բանականութիւնը չէր կրնար գտնել , կամ մէկ հեղինակական հրատարակութիւն մը՝ ծայրագոյն լսակին կամքին վրայ : Լսե ասկէ կը ծագի յայտնութեան միութիւնը . ան ներդաշնակութիւնը՝ որ իրար կը կապէ Հրեական եւ Քրիստոնէական Գիրքերը . ասկէ է նախաջրհեղեղեանց եւ ներկայ դարու մարգկան կրօնքին էութեան մէջ եղած նոյնութիւնը . վասն զի տարբերութիւնը՝ որ հարեւանցի հայեցուածով մը մեծ կ'երեւնայ , սա մանաւանդ կէտին վրայ կայացած է Թէ՝ նախկին ծանօթութիւններուն մէջ եղած բաղդրոջը , հիմայ ինքզինքը դուրս տուած է եւ առատ պտուղ կը բերէ :

Ե . Քրիստոսի իբրեւ մարգարէ սորվեցուցածներուն նայելով ընդհանուր կերպով կ'ըսենք :

1 . Թէ անիկայ այսինչ ճշմարտութիւններ բացատրեց , որոնք բա-

նականութիւնը սորվեցուցած է մեզի, ինչպէս Աստուծոյ գոյութիւնը, անոր նախախնամութիւնն ու բարոյական կառավարութիւնը, եւ այն օրէնքը՝ որն որ տուած է մեզի մեր վարուցը կանոն ըլլալու համար։ Աշխարհս վրայով այսպէսութեան պարգեւը չառած ազգերն ալ քիչ մը գաղափար ունէին, բայց անոնց ունեցած գաղափարները անկատար՝ եւ մոլորութեան հետ խառն էին։ Անոր՝ մարգարէից ձեռօք սորվեցընելովն էր որ՝ Հրէից հաւատքը այնքան երեւելի էր, եւ կրօնական իրերու նայելով՝ հին ազգաց ամենէն իմաստունները տղաքներու եւ յիմարներու պէս էին անոնց քովը։ Մէկ փիլիսոփայ մը չկար, որ համարձակէր անյողդողդ վստահութեամբ Հրանտանի ամէն գիւղականին բերանն եղած աս նախադասութիւնը բերանն առնել՝ թէ Աստուած մէկ է։ Անոր Հռաքելոց ձեռօք քարոզելովն էր, որ բազմաստուածութիւնը՝ կռապաշտութիւնը՝ թանձր մնապաշտութիւնը՝ Յունաստանի եւ Հռովմայ պիղծ առածներն ու բարբարոսական սովորութիւնները, եւ ուրիշ քիչ քաղաքավարեալ ազգաց մոլորութիւնները՝ երեւան եկան ան մաքուր եւ պարզ Հանգանակաւը, որ ընդունուած է Քրիստոնեայ երկիրներու մէջ, կամ գոնէ՝ միմիայն Սուրբ Գիրքը կանոն հաւատոյ ընդունուած երկիրներուն մէջ։ Ան ճշմարտութիւնները՝ որ երբեմն աղօտ կերպով կը տեսնուէին, հիմայ ցորեկուան լուսովը կը փայլին։ Օձանոնք սորվիլը շատ դիւրին եղած է, եւ հասարակ ընդունակութեան տէր եղողը կրնայ սորվիլ զանոնք՝ քանզի բազմաշխատ հետազօտութիւն պէտք չէ զանոնք գտնելու համար, այլ հեղինակութիւնին տեսնելով կ՚ընդունուին։ Յիսուս Քրիստոսի ձայնը՝ ամէն վէճերը վճռեց, եւ անոնց վրայ եղած ամէն տարակոյսները լմնցուց։ "Մէկը բնաւ չ՚տեսաւ զԱստուած, բայց միածին Որդին որ Հօրը ծոցն է, անիկայ պատմեց" ։ Յհ. ա. 18։

2. Անիկայ՝ մէկ քանի կարծիքի կամ տարակուսական դատման տակ ինկած բաներ՝ իրրեւ ստոյգ հաստատեց։ Մասնաւորապէս հոգւոյն անմահութիւնը եւ հատուցման ու պատժոյ հանդերձեալ վիճակ մը։ Այս նիւթերուն վրայ շատ բան կար խօսուած ու գրուած, եւ թերեւս անոնց վրայ տրամաբանութիւն չընող՝ այլ աւանդութեան հաւատացող հասարակ ժողովուրդը, անոնց ճշմարտութիւնը չէր փնտռեր։ Մինչեւ անգամ հեթանոսաց մէջ ամենէն իմաստուն եւ ղողներուն հաւատքը՝ հաստատուն հիման վրայ դրուած չըլլալը յայտնի է սա իրողութենէն, թէ երբոր փաստեր մէջ բերել կը սկսին՝ յառաջ բերած փաստերնէն շատերը անորոշ եւ մտացածին են, եւ քիչ մը արժէք ունեցողներն ալ յաղթութիւն չեն վաստկըներ, ինչպէս որ կը տեսնենք շատ երեւելի փիլիսոփայից ցուցուցած տարակոյսներէն։ [1] Թէ որ մէկ անգամին ստուգութեան համած երեւնային, միւս անգամին կը տարակուսէին եւ կը շփոթէին, եւ կը ձգէին որ բանը ինքնիրեն որոշուի։ "Հայց Յիսուս Քրիստոս մահը խափանեց, եւ կեանքն ու անմահութիւնը լոյսի բերաւ Աւետարանով" ։ Անոնց ներքնյայ աշխարհէն գալով, անոր գաղտնիքները՝ հոգին մարմնոյն մեռնելէն ետքը ապրելուն, եւ անոր՝ Դատաւորին վճիռովը օրհնութիւն կամ վայ քաշելուն վրայ, վստահացընելու չափ յայտնեց մեզի։ Անպէտեւ կրնայ ըլլալ որ ասիկայ քիչ գործնական արդիւնք ունենայ անոր հետեւողներէն շատերուն վրայ, բայց անոնք ամենեւին չեն տարակուսիր անոր վրայ. այլ միայն անոնք կը տա-

1 Տես *Horne's Introduction, Vol. I. Chap. I.*

բակուսին ու չեն հաւատար՝ որոնք զանիկայ իրենց փրկիչն անուանէն եւ զբ , չար կրից կուրացուցիչ ազդեցութեանը տակը ինքզինքնին իրենց սխալական տրամաբանութեանն առաջնորդութեանը կը յանձնեն :

3 . Անիկայ այնպիսի ճշմարտութիւններ ալ յայտնեց՝ որոնց վրայ մարդիկ բոլորովին տգէտ էին : Ասել կ՚ուզենք փրկութեան խորհուրդը՝ բոլոր մասերովը միասին , որն որ իր սկիզբը Աստուծոյ ծայրագոյն կամքէն առնելով՝ բոլորովին յայտնութեամբ գիտցուած նիւթ մըն է : Հեթանոս ազգերը՝ սակաւ ինչ գաղափար ունէին աստուածային բնութեան հաշտելութեանը վրայ . եւ զոհեր կը մատուցանէին չաստուածներուն բարկութիւնն իջնցնելու եւ անոնց շնորհքն ստանալու համար : Այլ իրենց աս կարծիքին կամ գործերնուն յագեցուցիչ պատճառ մը չէին կրնար տալ : Անոնց հարքը հաւատացեր եւ այս կերպով գործեր էին իրենցմէ առաջ , եւ իրենք ալ անոնց կը հետեւէին՝ առանց կարող ըլլալու իրենց յոյսին հաստատուն հիմն ուներնալը ցուցընելու : Ճշմարիտն աս է թէ , իրենց տրամաբանութենէն չէր՝ որ Վերագոյն Էակին ողորմութեանը եւ զոհերուն զօրութեանը վրայ ունեցած գաղափարներնին հանեցին , այլ յայտնութենէ , որուն մէկ քանի կտորները՝ անապաշտութեան հետ շաղախեալ աւանդութեան միջոցովը անոնց իյած էր : Ան հեթանոսութեան մութիւնը մէջ չողշողացող տկար ճառագայթները՝ Աստուածութեան Էութիւնէն յառաջ եկած , բայց իրենց պայծառութենէն եւ զօրութենէն հնկած , ան մթնոլորտին թանձրութեանը պատճառաւ՝ որմէ անոնք անցան : Աստուծոյ՝ մեր բարութեանը համար ունեցած խորհուրդներուն վրայով մեր ունեցած բոլոր գիտութիւնը , աս աղբիւրէն բղխած կը գտնենք . ալ ասոնց զի՞նչ գիտցաւ Տէրոջը միտքը . կամ անոր հետ ո՞վ խորհրդակից եղաւ՚՚ : Հռոմ . ժա . 34 : Արդիէն ի զատ մէկը անոր քով ներկայ չէր , երբոր մեր պատժապարտ սեռին փրկութեանը կերպը կը կարգադրէր : Իր արտաքին գործքերուն մէջ՝ անոր վրայով գաղափար մը յարուցանելու բան մը չ՚կայ . տեսանելի առարկաներուն վրայ՝ երկնային խորհրդոց տպաւորութիւն մը չ՚կայ : ա Կորնթ . բ . 9 — 11 : Յիսուս Քրիստոսի մարգարէական պաշտօնին փառքն է որ՝ ոչ միայն մարդոց յառաջմանէ սակաւ ինչ գիտութիւն ունեցած բաներուն վրայ նոր լոյս արձակեց , այլ վեհմութեամբ եւ օգտիւք լեցուն տեսարան մը բացաւ , որ արարչութեան հրաշալիքը կը գերազանցէ : Վայելուչ արաբար աս բանին համար էր որ՝ հարկաւոր եղաւ անոր մարգարէական պաշտօն ունենալ : Վայելուչ արաբար աս բանին համար է որ՝ աշխարհին Լոյսն է ան : Ան յիրաւի մարդկային սեռին հաղորդած բոլոր ուրիշ գիտութիւնը անօգուտ պիտի ըլլար՝ եթէ իր Հայրը յայտնած չըլլար մեզի իբրեւ Աստուած սիրոյ , եւ ինքզինքնիր իրրեւ Փրկիչ : Սխալ գիտնալու կարօտ եղած բանը ոչ միայն մէկ Աստուած մը ըլլալն էր , այլ պէտք էր գիտնալ նաեւ թէ անիկայ ողորմած է իր անկեալ արարածներուն , ոչ միայն գիտնալ թէ անոր երկրպագութիւն ընելու ենք , այլ նաեւ թէ մեր պաշտամունքը ընդունելի պիտի ըլլայ անոր . ոչ միայն գիտնալ թէ գերեզմանէն անդին հանդերձեալ վիճակ մը կայ , այլ նաեւ թէ ինչ միջոցներով մենք անոր երջանկութիւնը ձեռք կրնանք ձգել : Անիկայ աս կարեւոր նիւթերուն վրայ կատարեալապէս յագեցուց մեզ : Ինչ մեծ մարդասիրութիւն մը ըլլալու է մեզի մէկ ուսուցչի մը գալուստը՝ որ ճշմարտութեան եւ շնոր-

հաց խօսքեր կը խօսի, եւ որն որ իր պաշտօնին գործադրութեամբ՝ Ա-ապ. կա. 1—3 ին մէջ եղած գեղեցիկ նկարագրութիւնը ճշգրտեց։

Յիսուս Քրիստոս բան մը չըսաւ այնպիսի նիւթերու վրայով՝ որոնց մարդիկ խիստ եռանդուն ուշադրութեամբ կը նային, եւ որոնք սաստիկ կապակցութիւն ունին անոնց աշխարհային շահախնդրութեանցը հետ. ինչպէս գիտութիւն՝ քաղաքականութիւն՝ եւ ան զանազան արհեստները, որոնցմէ կեանքը կախում ունի։ Անոնց վրայ ամենեւին աչք չդարձուց. ոչ թէ աս պատճառաւ որ անոնք անօգուտ բաներ են, վասն զի իրենց սահմանին մէջ շատ մեծ օգուտ ունին անոնք. այլ անոր համար որ իր աշխարհ գալուն նպատակին վերաբերութիւն չունին անոնք։ Ներկայ կեանքին գործքերուն համար՝ բանականութիւնն ու փորձը բաւական են առաջնորդութիւն ընելու։ Բնական գիտութեան մէջ մեզի օգնութիւն ըլլալու համար յայտնութեան կարօտ չէինք, ոչ ալ երկրագործութեան եւ վաճառականութեան գործքերուն, քաղաքական կառավարութեան սահմանադրութեանը եւ մեր անձանց ու ստացուածոց ապահովութեանը համար օրէնքներ հաստատելու մէջ։ Գործածութեան համար աս բաներուն վրայ պէտք եղած գիտութիւնը՝ մեր փրկչին մեզի պարգեւած կարողութիւնները բանեցընելով կրնանք ձեռք ձգել։ Ասոնց որոյ պատճառ չկար որ Յիսուս իր կարեւորագոյն աշխատութիւնները ձգեր, եւ աս տորին բաներուն վրայ մանրամասն տեղեկութիւններ տալու ձեռք զարնէր։ Փիլիսոփայէ կամ աշխարհավարէ վեր էր ան. վասն զի խորհրդոց ուսուցիչ մը՝ որոնք երբեք մարդս միտքէ չէր անցուցած երեւակայել։

Պատուի վճռակին վրայով լեցուն եւ մանաւանդ տեղեկութիւն մը չ'տուաւ մեզի՝ ինչպէս որ ունինք կը փափաքին, եւ ան պատճառաւ՝ ասանկ տեղեկութիւն մը չունենալնին թերութիւն մը կը սեպեն։ Մ'եր Մ'արգարէն՝ որ ինքը միայն կրնար հաւատարիմ նկարագրութիւն մը ընել աներեւոյթ վիճակին վրայով, ետ կեցաւ ընելէն։ Հաւական համարեցաւ մեզի իմացընել թէ՝ իրեն հետեւողներուն համար հանգստեան տեղի մը կայ աս տեսանելի օրական շրջանին սահմաններէն անդին, եւ մէկ ընդհանուր ծանօթութիւն մը տալ՝ հոն ընդունուողներուն գործքերուն եւ զբաղմունքներուն վրայով։ Երեւակայութիւնը յագեցընող բան մը չ'կայ, բայց հաւատք յառաջ բերելու՝ յոյս կենդանացընելու՝ եւ կենաց չարիքներուն մէջ մխիթարութիւն մատակարարելու բաւական բան կայ. եւ եթէ աս նպատակները կատարուին, անիկայ իր վախճանին կը հասնի։ Եթէ մարդիկ աստուածպաշտական եւ սուրբ վարք մը անցընելու չ'պիտի շարժուէին, սա գիտնալով՝ թէ հանդերձեալ աշխարհ մը կայ, որուն մէջ մշտնջենաւոր եւ անհամեմատ գին ունեցող վարձ պիտի առնեն Քրիստոսի հետեւողները. նոյնպէս՝ անզգայաբար պիտի շարունակէին իրենց կեանքը, եւ նոյնչափ պիտի յարէին աշխարհային ունայնութեանց՝ թէեւ մանրամասն ստորագրութեամբ քօղը մեկդի վերցած ըլլար, եւ իրր թէ աչքի առջեւ յայտ յանդիման կեներ։

Քրիստոսի սորվեցուցած բաներուն վրայով ընդհանուր տեսութիւն մը տուած ըլլալով, հիմայ յառաջ կ'երթանք մեկ քանի հանգամանքներ կամ յատկութիւններ յառաջ բերել՝ որոնցմով երեւելի եղած են անոնք, եւ որոնք կը ցուցընեն թէ ասիկայ բոլոր ուրիշ ուսուցիչներէն վեր է։

Առաջին մասնաւորութիւնն է ա-

նոց լիութիւնն ու կատարելութիւնը . վասն զի՝ թէպէտեւ կան քանի մը կէտեր որոնց վրայէն լռութեամբ անցաւ , բայց իր սովրեցուցած բաներուն մէջ իբրեւ կրօնական ճշմարտութեան դրութիւն՝ պակաս բան մը չ'կայ : Ս. բանին վրայ աղեկ համոզուելու համար, դիտելու ենք Հին եւ Նոր Կտակարանին Ս. իրքերը՝ իրբեւ ամբողջ մը բաղկացընող . վասն զի ամբողջ են անոնք , միեւնոյն Հոգիէն տրուած եւ մէկ նպատակ մը յառաջ տանելու ըլլալնուն համար : Երբոր երկու յայտնութիւն կոչենք զանոնք , սխալ ըսած կ'ըլլանք թէ որ խօսած նիւթերնին տարբեր է ըսել կ'ուզենք . վասն զի Աստուածաշունչին սկիզբէն մինչեւ վերջը սովրեցուցածը մէկ կրօնք մըն է , միայն արտաքին ձեւովը տարբեր : Երէ Հին Կտակարանն ու Նորը մէկզմէկէ զատելու ըլլանք , եւ անոնց իրբեւ տարբեր եւ անկախ յայտնութիւններ նայինք , կրնանք առաջինին մէջ թերութիւններ գտնել . բայց ինչ բան որ մէկին մէջ պակաս է , միւսին մէջ լցացեալ է , եւ երկուքը մէկտեղ Քրիստոսի խօսքը կը բաղկացընեն : Աստուծոյ կամքին վրայով կատարեալ յայտնութիւն մը ըրաւ . Հապծէլով բառը բաղդատական մտօք բանեցընելով , նշանակելով թէ Նը. պատակին կատարեալ յարմար էր ան : Արդուս մտքին վրայ՝ իր ներկայ ընդունակութեանը եւ պարագաներուն համեմատ լոյս արձակեց : Մեզի գիտնալ հարկ եղած բոլոր ճշմարտութիւնները, եւ մեր կատարելու պարտական եղած բոլոր պարտաւորութիւնները կը սովրինք Աստը Ս. իրքերէն . երկինքին ճամբան կրնանք գտնել , եւ մեր դէպի Հոն ճամբորդութիւններնուս մէջ կատաղի եղած բոլոր օգնութիւնը եւ առաջնորդութիւնը կրնանք ընդունիլ : Վասն որ ունայն հետաքրքրութիւնը կը սանձահարի, խոնարհ հարցաքննութիւնները կը քաջալերին , եւ վնասնք յագեցընելու միջոցները պատրաստուած են : Ա՛վ որ Քրիստոսի ոտքերուն քովը կը նստի եւ անոր օրէնքը կ'ընդունի , իմաստուն պիտի ըլլայ փրկուելու :

Երկրորդ մասնաւորութիւնը՝ անոր սովրեցուցած բաներուն պայծառութիւնն է : Ս. յատկութիւնը անոնց ընծայած առաւելիս՝ անոնց իւրաքանչիւր մասին չենք վերաբերեր , այլ բոլոր Ս. իրքերուն իրբեւ ամբողջ նկատելով : Ցիսուս Քրիստոսի յայտնութիւնը բովանդակապէս առնելով պայծառ է . այսինքն՝ որոշ եւ յագեցուցիչ տեղեկութիւն կու տայ մեզի բոլոր ան բաներուն վրայով՝ որոնք օգտակար է մեզի գիտնալ : Ընոր մէկ քանի մասերը երբոր առանձնակի նայելու ըլլանք՝ տարբեր աստիճանաւ մութ են : Ասանկ է ընդհանրապէս Հին Կտակարանին ընութիւնը՝ ապառնի բաներու վրայ խօսած տեղուանքը , թէ Քրիստոսի եւ իրեն գործքին վերաբերին , եւ թէ մինչեւ աշխարհիս վերջը եկեղեցիին պատահելիք պատահարներուն : Կրնանք ըսել թէ աս մթութիւնը դիտմամբ եղած է . քանզի Աստուծոյ կամքն էր՝ մարդկային սեռին պարագաներուն յարմար եղածէն աւելի լոյս չ'տալ : Ընոր իմաստութիւնը՝ գանազան պատճառներու համար ուզեց որ ապառնի իրերուն վրայ պայծառ եւ մանրամասն ծանօթութիւն չ'տայ . եւ մասնաւորապէս աս բանին համար, որ մարդոց ազատ ներգործողութեանը դպչող բան մը չ'կենայ՝ որ անոր կամքը կատարելու գործիքներ պիտի ըլլային , եւ շատ անգամ ալ անգէտ գործիքներ : Այս աս մթութիւնները , եւ մասնաւորապէս անոնք որ Աստիային կը վերաբերին , յայտնութեան ուրիշ մասերուն մէջ պարզուած են . վասն զի ինչ բան որ ա-

ռաջ կանխատեսութիւնն առարկայ էր ; հիմայ պատմութիւնն առարկայ է : Ընդ բնութիւնը մէջ երեւցած անմիաբանութիւնները՝ քանի որ մէկ անգամին ցաւոց եւ տրամութեանց տէր եւ ուրիշ անգամ զօրաւոր յաղթող մը նկարագրուած է , մէկ անգամին մահկանացու եւ միւսին անմահ կեանք ժառանգող , ասոնք առտառաններուն մէջ բացատրուած են , եւ Ղազարեցի Յիսուսին անձին մէջ համաձայնած կը տեսնենք : "Ասոնք են ան խօսքերը որ ձեզի խօսեցայ՝ երբոր դեռ ձեր հետն էի , թէ պէտք է որ կատարուի ան ամէնը՝ որ Մովսէսին օրէնքին մէջ՝ ու մարգարէներուն մէջ՝ եւ սաղմոսներուն մէջ ինձի համար գրուած են" : Ղ—ա : իդ . 44 : Ա՛լ հարցութիւններ ալ կան՝ որ նիւթին բնութենէն կ՛ելլեն : Երրորդութեան , Քրիստոսի մէջ երկու անձանց միաւորութիւնը , եւ Հոգւոյն Սրբոյ մարդուս հոգիին վրայ ըրած գործողութիւններուն վարդապետութիւնը չենք հասկընար . նախասահմանութեան՝ նախախնամութեան ներգործողութեանը , եւ չարութեան սկզբանը վրայ եղած զանազան խնդիրներու պատասխան չենք կրնար տալ : Բայց մեր տգիտութիւնը՝ յայտնութեան կատարելութեանը դէմ առարկութիւն մը ընելէս առաջ , ստոյգ ըլլալու ենք թէ անիկայ ծանօթութիւն տրուած չըլլալէն յառաջ եկած է՝ որն որ կրնար տրուիլ , եւ ոչ թէ մեր ընդունակութիւն չունենալէն : Բայց ասիկայ ստոյգ չենք գիտեր , կամ յաւէտ պատճառ ունինք հաւատալու թէ՝ ան նիւթերէն ոմանք որ եւ իցէ տեղեկութիւն մը ըմբռնումէն վեր բան են , եւ թէ անոնցմէ ոչ մէկը իմանալի կրնայ ըլլալ մեզի՝ քանի որ մեր կարողութեանց աս ներկայ վիճակին մէջն ենք : Ուստի անոնց վրայ եղած մեր

նը անարդանք մը չէ մեր Ուսուցչին , որ իր դասերը իր աշակերտներուն ընդունակութեանը յարմարցուցեր է : Կրնար անթերի բացատրութիւն մը տալ անոնց վրայով , քանզի անոնք անոր գաղտնիք չեն , բայց օրն ալ խօսած պիտի ըլլար : Ընշուշտ մեզի չէ , որ մեքենուս մէջ անոր խօսքերը դասական չ՛պիտի յարուցանէին , եւ ճիշդ Դանիէլ մարգարէին եղած վիճակին մէջ պիտի ըլլայինք , որն որ երբ իր հարցմանը պատասխան կտաւեղէն հագած մարդը հրաշալեաց վախճանին ժամանակը զրուցեց իրեն՝ կ՛ըսէ թէ "լսեցի բայց չ՛հասկըցայ" : Դան . ժբ . 8 :

Ըրժանի է ուշադրութեան՝ որ թէպէտ այսպիսի պարագաներու մէջ մարդապետութեանց նեբրին մասը մթութեան մէջ ծածկուած է , որն որ մէկ աչք մը չ՛կրնար տեսնել . բայց նոյն ինքն վարդապետութիւնները պարզ կերպով յայտնուած են : Թէ միայն ճշմարիտ ըլլայ թէ իրողութիւնները գործնական օգուտ ունին , եւ թէ անոնց վրայ աւելի ծանօթ տեղեկութիւն ունենալնիս անոնց ըզրութեանը տպդուութիւն մը չ՛պիտի տար , ուրեմն մեր Տէրը ըստ բաւականին պարզ խօսած է :

Յայտնութիւնը՝ բովանդակապէս առնելով , եւ մեզ կրօնքի մէջ կրթելու համար տրուած նկատելով , պայծառ չէ ըսելով մէկը չ՛կրնար բանաւորապէս գանգատիլ վրան : Ասկէ աւելի ի՞նչ պարզ բան կ՛ըլլայ , թէ մէկ Աստուած մը կայ , ամենայն բնական եւ բարոյական կատարելութեան տէր . — թէ ան է մարդկային սեռին Ստեղծիչը՝ Կառավարողը՝ եւ Դատաւորը . — թէ մենք մեղաւոր ենք , եւ անոր Որդին մեր Փրկիչն է . — թէ Յիսուս Քրիստոս մեռաւ մեր մեղացը համար , եւ հիմայ բարեխօսութիւն կ՛ընէ մեզի համար երկին-

քին մէջ։ — Թէ մենք կ'արդարանանք անոր արիւնին հաւատալով, եւ կը սրբուինք անոր Հոգիովը։ — Թէ պարտական ենք հնազանդ ըլլալ անոր օրէնքին։ — Թէ ան պիտի յարուցանէ մեռեալները, եւ արդարոց եւ ամբարշտաց վճիռը պիտի կարդայ, եւ հաւատարմութեամբ իրեն հետեւողները իր յաւիտենական թագաւորութեանը մէջ ընդունի։ Այսոնք եւ ասոնց նման գլխաւոր նիւթեր՝ որ հաւատոյ էութիւնը կը կազմեն, ամենապարզ կերպով յայտնուած են, որոնք ամենէն տկար ընդունակութիւն ունեցողն ալ կրնայ հասկընալ։ Տըգէտները կրնան իմանալ զանոնք, եւ մինչեւ անգամ տղաքները կրնան այնքան գիտութիւն ստանալ, որ Աստուածպաշտութեան զգացումներ եւ առնոց համեմատ գործքեր ունենան։ Այնկը չ'կրնար առանց բարձրագոյն տաղանդներու՝ առանց տարիներով կարդալու՝ դիտելու՝ եւ առանց խորհրդածելու գիտնական կամ փիլիսոփայ ըլլալ։ բայց Քրիստոսի աշակերտ եղողին ուրիշ բան հարկաւոր չէ՝ բայց միայն ուշադրութիւն՝ խոնարհամտութիւն եւ աղօթք։

Քրիստոսի սորվեցուցած բաներուն մէկ երրորդ յատկութիւնն է ան իշխանութիւնը՝ որովցմով անոնք տըրուեցան։ Ինոր բռնած ընթացքը, հասարակ ուսուցչի մը կերպը չէ՝ որն որ կ'զգայ թէ պարտական է իր քաջածները ապացուցանել, այլ օրէնդրիի մը ընթացքն է անորը՝ որ կը հրամայէ։ Աստուածաշունչին առաջին գլուխը օրինակ մըն է, (վասն զի յիշելու ենք թէ բոլոր Սուրբ Գիրքը Քրիստոսի յայտնութիւնն է։) Այնկ դէպք մը պատմուած է հոն, որուն մարդկային վկայ մը չ'կրնար գտնուիլ, եւ վասն այնորիկ անոր վրայով մարդիկ իրենց մտօքը բիւրաւոր տեսութիւններ հնարած են։ Մովսէս՝ արարչութեան պատմութիւնը ուսումնականաց դատումանը տակը չ'ձգեր, այլ յառաջ կը բերէ իբրեւ անտարակուսելի ճշմարիտ։ պատմածը հաստատելու համար մէկ հատիկ փաստ մը յառաջ չ'բերեր, այլ Արարիչէն բղխելով՝ որ յայտնեց զանիկայ իր ծառային, ան ամենուն հաւանութիւնը կը պահանջէ՝ որոնց որ պատմուած է։ "Ակիզբէն Աստուած երկինքն ու երկիրը ստեղծեց"։ Ոտըր Սուրբ Գրքին մէջ աս նոյն իշխանական կերպը կը տեսնենք։ Յաջորդ մարգարէից պաշտօնեութեանը մէջն ալ այսպէս կը տեսնենք։ Հրէից տարակուսեր՝ թէ ապառնի դիպուածներ կանխագուշակէին, թէ յանդիմանութիւններ տային, թէ սպառնալիքներ կարդային, եւ թէ պարտաւորութիւններ ծանուցանէին։ Անիրաւի անոնց անձնական իշխանութիւնը ոչինչ էր, բայց Աստուծոյ անուամբը կը խօսէին. անոր պատուէրը բերած ըլլալով՝ բացարձակ հնազանդութիւն կը պահանջէին. եւ եթէ երբէք տրամաբանելու զիջանէին, ա միայն իրենց տուած խրատներուն եւ ըրած աղաչանքներուն առաւել մեծ ազդուութիւն տալու համար էր։

Սակայն մեր Տէրոջը անձամբ ըրած քարոզութիւններուն մէջը, աւելի կատարեալ կերպով կը տեսնենք իշխանական կերպը։ Ասոր արեւից քով ա բանին կողմանէ հարկաւ մեկ նուազութիւն մը կար, որոնք միմիայն անոր դէպաններն ըլլալով իրենց պատգամաւորութեանը բողոքելու հարկադրութեանը տակն էին. բայց ա նիկայ՝ իշխանութիւնը իր ամենաբարձր յատկութեամբը հագած էր։ Քանի որ անոնք Աստուծոյ անուամբը խօսեցան, անիկայ բուն իր անուամբը խօսեցաւ։ Ճշմարիտ է թէ ինքն ալ Հօրոջ Տէրոջը պատգամաւորն էր։ Անիկայ իրմէ առաջ եղող

ներուն բոլորէն ալ տարբեր առաքելութեան մըն էր։ Ընկերակից Հովհաննէս Որդին էր, ինչպէս որ ծառան ալ. եւ ան պատճառաւ իրաւունք ունէր մարդկային սեռին այնպիսի ոճով մը խօսիլ, որն որ անվայելուչ եւ յանդգնութիւն բան մը պիտի ըլլար սոսկ մահկանացուի մը նայելով. եւ նմանապէս՝ եթէ երբեմն իր պատգամաւորութիւնը հրաշիւք հաստատուած ցուցուց, երբեմն ալ իբրեւ ճշմարտութեան պատգամախօս խօսեցաւ։ Աղօթքաբար իր վարդապետութիւններուն համար յառաջ բերած միմիայն փաստը, իր ունկնդիրներուն հաւանութիւնն ու հնազանդութիւնը պահանջելուն համար յառաջ բերած միմիայն ապացոյցը սա էր. "Հշմարիտ ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի"։ Կրնաւ է թէ "Ժողովուրդները կը զարմանային անոր վարդապետութեանը վրայ. ինչու որ իշխանութիւն ունեցողի մը պէս կը սորվեցնէր անոնց ու չէ թէ դպիրներուն պէս"։ Մտթ. է. 28, 29։ Այս խօսքը լեռանը վրայ տուած քարոզը լմնցնելէն ետքը գրուած է, որ բոլոր ան քարոզին մէջ այնպիսի ընթացքով մը խօսած էր՝ որ իր ունկնդիրները կրնար աղեկ մը զարմացնել. քանզի անոնց սովորածներուն բոլորէն ալ տարբեր էր անիկայ։ Ահարձագոյն իմաստութիւն ուսնեցող անձինք սեպուած էին դպիրները. եւ ժողովուրդը յարգութեամբ մոխիկ կ'ընէր աս օրինաց մեկնիչներուն։ Ընկերակից՝ անոնց վրայով իբրեւ իրմէն ստորին խօսեցաւ, եւ անոնց առածները մէկդի նետեց, իբրեւ սուտ եւ յանդգնական։ Անոնց սորվեցուցած բաներուն՝ որ ծերերուն աւանդութիւններովը կը հաստատէին, ուրոնց համար կը կեղծէին թէ գրեալ բանին հետ հաւասար ծանրութիւն ունին. անոնց սորվեցուցած բաներուն՝ որոնց վրայ մինչեւ ան ժամանակը մէկը չէր համարձակած վիճիլ, ինքը դէմ կեցաւ աս պարզ խօսքովը, "ըսուած է Թէ", կամ՝ "լսեր էք որ ըսուեցաւ առջիններուն", բայց 'ես ձեզի կ'ըսեմ' հակառակը։

Աղբիատոս՝ իր սորվեցուցած բաները ինչ իշխանութիւնով որ սորվեցուց, ան իշխանութեան պատճառաւն է որ հաւատքը իբրեւ պարտք դրուած է մեր վրայ։ Այսքողութեան յառաջ եկած նիւթերու պէս դրուած չեն անոնք մեր առջին, որոնց ուզածնուս պէս կրնանք հաւանութիւն տալ կամ չտալ։ Պարտաւոր ենք հաւատալ եւ անոնց համեմատ գործել, թէ անոր յարգութիւն ըրած ըլլալու համար, եւ թէ մեր օգտին համար։ Աստուածարանը՝ օրէնք կը կոչուի, Նարձրագոյն էակի մը կամքն ըլլալուն համար, եւ հաւատքն ալ՝ հաւատքին հնազանդութիւնը։ Ընհաւատները՝ ոչ միայն առջինին դրուած շնորհքը չընդունելնուն համար յանցաւոր են, այլ անոր իշխանութիւնը անարգելնուն համար ալ։ Աստ՝ անոր իր առաքեալներուն տուած պատգամաւորութիւնը, որ բանին քարոզութիւնը կը վաւերացընէ մինչեւ աշխարհիս վերջը, սա ահաւոր վճիռով ամրագրութիւն առաւ. "Ան որ հաւատայ ու մկրտուի՝ պիտի փրկուի, եւ ան որ չ'հաւատայ՝ պիտի դատապարտուի"։ Մրկ. ԺԶ. 16։

Ա՛ եր յիշելիք վերջին մասնաւորութիւնն է անոր սորվեցուցածներուն ազդուութիւնը։ Օրութիւն մը կայ անոնց վրայ՝ որ մարդկային ճարտարախօսութիւնը բնաւ չ'բանեցուց։ "Ա՛թէ իմ խօսքս կրակի պէս չէ, կ'ըսէ Տէրը. եւ ապառաժը կոտրտող մուրճի պէս"։ Երեմ. իգ. 29։ Հրեից Անտիոքոսին ծառաներուն վրայ յառաջ եկած արդիւնքը երեւելի օրինակ մըն է, որոնք մեր Փրկիչը բռնելու համար խրկուած էին։ Ընտարակոյս ա-

Նոնք իրենց անոր դէմ խրկողներուն նախապաշարումներովը շաղխուած էին, եւ անշուշտ իրենց յանձնուած գործը պիտի կատարէին անոնց հաճելի ըլլալու համար։ Երբոր անոր եղած տեղը եկան, Յիսուս ժողովուրդին կը խօսէր։ Նայց անոնց մտադրութիւնը անոր ձայնէն յափշտակուեցաւ, քանի որ մարկ կ'ընէին՝ զարմանքնին կ'աւելնար, եւ իրենց գալուն նպատակը մոռնալով՝ ետ դարձան ու աղաղակեցին "ընաւ մէկ մարդ մը անանկ խօսած չէ, ինչպէս ան մարդը"։ որն որ քիչ մը քիչ դառնութիւն չպատճառեց կառավարիչներուն։ Յով. է. 46։ Նոր սորվեցուցածներուն ազդեցութիւնը նախկին դարերուն մէջ անոր աւետարանին քարոզութեանը գտած յաջողութենէն կ'երեւնայ։ Դէմն ելած արգելքները բանի տեղ չ'դնելով՝ առաքելոց կենդանութեանը ժամանակը այնպիսի արագութեամբ տարածեցաւ, որ Հռովմայ կայսերութեան գրեթէ ամէն կողմն եւ մինչեւ անգամ անոր սահմաններէն դուրս եղած ազգերու ալ հասաւ։ Եւ անոնց մեռնելէն ետքը յառաջ գնաց իր յաջողութենը մէջ՝ մինչեւ որ բոլոր քաղաքավարեալ աշխարհը հնազանդեցաւ անոր իշխողութեանը, թէպէտ գացած ճամբան արիւնով կը նշերկուէր։ Նոր գտած յաջողութիւնը սա մարգարէութեանը կատարում մըն է. "Տէրը քու զօրութենդ գաւազանը Սիոնէն պիտի խրկէ. քու թշնամիներուդ մէջը տիրէ։ Ժողովուրդդ քու զօրութեանդ օրը յօժարակամ պիտի ըլլայ"։ Սաղ. ճժ. 2, 3։

Արդեօք ըլլալ որ մարգկային ճարտարախօսութիւնը՝ մարդոց կիրքերը շարժելով նոր որոշումներ ընդունիլ տայ անոնց, եւ յանկարծական բուռն ջանքեր ի գործ դնելու զօրութեանէ զանոնք. կրնայ ըլլալ որ հատուն արդիւնքներ յառաջ բերէ քաղաքականութեան՝ կրօնական դաստիարակութեան՝ եւ բարոյական վարուց մէջ, թէպէտ ատ ետքինին նայելով ամէն մարդ խոստովանելու է թէ՝ քիչ յաղթութիւններ ունի պարծենալու։ Նին ժամանակաց պատմութիւնը միայն մէկ կամ երկու օրինակ կ'ընծայէ մեզի, որոնք թէ որ յատուկ կանոնով մը քննելու ըլլանք՝ կը տեսնենք թէ ամենեւին արժէք չունին։ Նոյնը մեր Նստուածային Ուսուցչին ճարտարախօսութեանը վաստկած անթիւ յաղթանակներուն հետ բաղդատե՞նք — ան հալարաւոր անձանց հետ, որոնք անոր հրամանին հնազանդելով, նախապաշարումներնին՝ ղուարճութիւններնին՝ վաստակնին՝ եւ իրենց պատիւնին ուրանալով, անձնուրաց եւ տատապալից կեանքի մը յանձնառու եղան։ Ընչենք թէ Քրիստոսի խօսքը մարդիկ համոզած է ոչ միայն գաղտիարաց նոր դրութիւն մը ընդունելու, այլ կենցաղավարութեան նոր ընթացք մըն ալ բռնելու. թէ անիկայ սրբած է ցանկը իրենց մեղքերէն, եւ անանկ մեղքերէն՝ որոնք երբեմն իրենց երջանկութեանը էապէս հարկաւոր սեպուած էին. թէ անիկայ այնպիսի յեղափոխութիւն մը յառաջ բերած է անոնց սրտերուն մէջ, որ իրենց սիրելի եւ ատելի եղած բաները փոխուած են, եւ նոր ախորժակներ՝ բնաւորութիւններ՝ եւ զգացումներ երեւան եկած են, որպէս թէ նորէն ստեղծուած ըլլային։ Ինչպէս որ իր կենդանութեանը ատենը՝ երբոր մարդուն մէկուն "Այր եսուէս եկաւ" ըսաւ, ամէն բան թողուց ու անոր աշակերտ եղաւ, անանկ է հիմայ ալ. ամենայհպարտները՝ հեզութեամբ անոր հրամանին կը խոնարհին. աշխարհիս ամենէն անարգ գերին՝ իր ոտնակապերը խորտակելով անոր ծառայու-

թեանը մէջ կը մտնէ . մինչեւ ան-գամ մեռեալները մտիկ կ'ընեն անոր ու կ'ապրին . վասն զի Եկեղեցւոյ ամէն դարուն մէջ աս խօսքերը ճըշ-մարիտ եղած են . "Ժամանակ պիտի գայ , եւ ալ հիմայ է , որ ան ատենը մեռելները պիտի լսեն Աստուծոյ Որդւոյն ձայնը . եւ անոնք որ կը լը-սեն , պիտի ապրին : Վասն զի ինչ-պէս որ Հօրը իր անձին մէջը կեանք ունի , անանկ ալ Որդիին տուաւ՝ որ իր անձին մէջը կեանք ունենայ" : Յովհ . ե . 25 , 26 :

Քրիստոսի սորվեցուցածներուն աղբիւրը՝ Հնորհաց գործքերուն հետ կապակցած է . եւ ասիկայ բնա-կանապէս սա բանը զրուցել կու տայ թէ՝ ինչպէս որ մարդոց իր խօսքե-րովը կը սորվեցընէ , անանկ ալ Սուրբ Հոգւոյն անոնց մտացը վրայ ունեցած ներգործութիւնովը՝ իր մարգարէա-կան պաշտօնը յառաջ կը տանի : Աստուծոյ մեր փրկութիւն ուզելը կը յայտնէ մեզի իր խօսքովն ու Հոգի-ովը : Հին Կտակարանին մէջ երե-ւելի խոստմունք մը կայ աս կրկին ընթացքին վրայով . "Ես անոնց հետ ընելու ուխտս ասիկայ է՝ կ'ըսէ Տէրը . Իմ Հոգիս որ քու վրադ է , ու իմ խօսքերս որ քու բերանդ դրած եմ , քու բերնէդ , ու քու զաւակներուդ բերնէն , եւ քու զաւակացդ զաւակ-ներուն բերնէն՝ հիմակուընէ մինչեւ յաւիտեան պիտի չպակսին , կ'ըսէ Տէրը" : Եսայ . ծթ . 21 : Որ Տէրոջը իր աշակերտացը Հոգին Սուրբ խոստանալը նախնապէս ա-նոնց կը վերաբերի . բայց Եկեղեց-ւոյ ամէն դարուն մէջ՝ անոր ներկայու-թեանն ու փառաւոր գործողութեա-նը ակնկալութիւնը կը վերաբերի : Պակէ է որ Քրիստոսը ճանչցընելու համար գործող իմաստութեան եւ յայտնութեան Հոգին կոչուած է անիկայ . Եփեսացւոց թուղթին մէջ գրուած՝ Պօղոս առաքեալին օրինակը կը քաջալերէ ուրիշները որ անոր լուսաւորող աղեցութիւններուն հա-մար աղօթք ընեն : ա . 16 , 17 :

Հոգւոյն՝ մարդոց մտացը լուսաւո-րութեանը համար ըրած գործողու-թեանը վրայով , Ս Երտին ծննդեան վարդապետութեանը հետ պիտի խօ-սինք . եւ ան պատճառաւ հոս զանց կ'ընենք անոր վրայ ալ եւս խօսիլ :

ՀԱՏՈՒԾ Ժ .

Քրիստոսի Քահանայական Աղօթքը վրայ :

Քրիստոսի քահանայական պաշ-տօն ունենալը՝ Սուրբ Գրոց մէջ ան-թիւ տեղուանք յայտնապէս զրուց-ուած է , մասնաւորապէս Հբրայեց-ւոց թուղթին մէջ , որուն նպատակն է Քրիստոսի քահանայութիւն ու-նենալը հաստատել , եւ անոր նշա-նակութիւնն ու նպատակը բացատ-րել :

Ի նիւթին վրայ խօսած ժամա-նակնիս մտադրութիւնիս ուղղենք Ս . Քահանայապետական Պաշտօնին մաս-նոյ մէջ է գործ գրօնելոն Սիղեոն-սորելեանը :

Քահանայական պաշտօնը անտա-րակոյս աշխարհիս առաջին գարե-րուն մէջ սկզբնաւորեցաւ : Ի նիւ-թին վրայ ամենէն առաջ եղած յի-շատակութիւնը Ննանդ . ԺԴ . 18 ին մէջ կը գտնենք . "Ու Սաղեմի թա-գաւորը Մելքիսեդեկ հաց ու գինի հանեց , ու անիկայ Բարձրեալ Աս-տուծոյ քահանան էր" : Սակայն աս պաշտօնը ասկէ շատ ատեն առաջ ալ կար : Կայէն եւ Աբել աս պաշ-

տօնին պարտաւորութիւնները կատարնցին իրենց համար . եւ ամենեւին պատճառ չ'կայ տարակուսելու՝ անոր բոլոր յաջորդ դարերուն մէջ միւնչեւ Քրիստոսի գալուստը կանոնաւորապար շարունակելուն վրայ :

Շատ հաւանական կ'երեւնայ որ՝ մարդկային սեռը ընտանիքներու բաժնուիլ սկսածին պէս , ընտանիքին Ա՝նուծը իր անձին եւ բոլոր իր գերդաստանին համար սա պաշտօնը կը կատարէր : Ասոր պէս զանազան օրինակներ պատմուած է . Նոյ՝ շատ յայտնի է թէ իր ընտանիքին Քահանան էր , եւ Աբրահամ՝ Իսահակ՝ Յակոբ՝ ու Յոբ , իրենց ընտանիքին : Հաւանական է թէ՝ առհասարակ ընտանեաց գլուխները նոյնպէս սա պաշտօնը կը վարէին :

Երբոր մարդկային սեռը ցեղերու եւ ազգերու բաժնուեցաւ , իշխանը կամ գլխաւոր կառավարիչը եւ երբեմն ալ մէկ ուրիշ երեւելի կառավարիչ մը ազգին քահանան կ'ըլլար : Մելքիսեդեկ Սաղեմի ժողովուրդին թագաւորը , եւ միանգամայն Քահանան էր . եւ նոյնպէս ալ շատ ուրիշ իշխաններ սա նոյն պաշտօնը կը վարէին ան ժողովուրդին համար , որոնց վրայ որ կ'իշխէին՝ ինչպէս որ գիտենք արտաքին պատմութենէ :

Մովսիսական տնտեսութեանը տակը՝ սա պաշտօնը աստուածային սահմանադրութեամբ հաստատուած էր , միայն կարգ մը մարդոց յատկացեալ : Ա՝ՀԿԷՆ ի զատ ասոնց ամենը առաջ Հասարակ քահանայ էին . եւ ան մէկը անոնց վրայ իբրեւ Քահանայապետ կ'իշխէր : Ասոնց պաշտօնեան մասնաւոր պարտաւորութիւններ ու արտօնութիւններ ունէր : Ասոր համբուրմն ու աղաչողութիւնը գրեթէ անփոփոխ կերպով՝ միայն թագաւորէն ի զատ ամենէն վեր էր , եւ շատ անգամ անկէ ալ վեր : Ասպիսի սահմանադրութիւններ շուտով Հեթանոսաց մէջ ալ եղաւ : Կը տեսնենք որ Յունաստանին առեներ Ապիտոսի մէջ Հռոմերը մեկ զատ կարգ մըն էին : Յապէս ասանկ սահմանադրութիւն մըն ալ կ'երեւնայ թէ շատ ուրիշ ազգերու մէջ ալ կար խիստ հին առեներեր . եւ այս կերպ կամ այն կերպ Հահանայապետին մը՝ աշխարհիս ամէն դարուն մէջ գրեթէ ամէն ազգերու մէջ կը գտնուէր : Ասոր բանը անժխտելի կերպով կը ցուցընէ թէ՝ քահանայապետին կամ Աստուածային սահմանադրութեամբ սկզբնաւորեցաւ ու ընդհանուր աւանդութեամբ ցեղէ ցեղ շարունակեց . եւ կամ մարդոց միտքը անոր օգուտն ու հարկաւորութիւնը այնպէս զգաց , որ սա բանին համար բոլոր ազգերը համոզեց ոչ միայն սահմանադրել , այլ նաեւ հաստատուն պահել զանիկայ մեծ ծախքով եւ անձնուրացութեամբ : Ասոր փաստը մեծ զօրութիւն կ'առնէ սա խորհրդածութենէն , թէ սա պաշտօնը՝ թէեւ տեւու խանգարեալ եւ փոխուած է , բայց էութեամբ ամէն տեղ նոյնն էր , եւ յայտնապէս միեւնոյն դիտաւորութեան համար ի գործ կը դրուէր :

Ա . Ը Պաշտօնին Ապտակը ու Աշխատութիւնը :

Սա պաշտօնը Աստուծոյ ու մարդոց մէջը միջնորդութիւն ընել մըն էր :

1 . Քահանան ուրիշներուն անունովը պաշտօն կատարող անձ մըն է , որ Աստուծոյ կը մատենայ պատարագով անոնց համար քաւութիւն ընելու : Ա՝ԲԵ . ե . 1 : Ասոր պաշտամանը նպատակն է երկրպագութեան առարկան հաշտ ընել , անոր բարկութիւնը մարդոց վրայէն դարձնել , եւ անոր հաճութիւնը վաստակիլ անոնց վրայ : Ա՝արդարեւ պաշտօնէն կը տարբերի ասիկայ , որ Աս-

տուծոյ անունովը մարդոյ խօսիլ է՝ ծանուցանելով անոնց անոր խորհուրդներն ու պատուէրները. քանի որ քահանան՝ մարդոց անունովը Աստուծոյ կը խօսի, որ զանոնք ընդունիլ տայ անոր։ Այս մասը էր Ահարոնին ու անոր յաջորդներուն քահանայութիւնը։ Անոնց յատուկ պաշտօնը ժողովուրդին սորվեցընել էր, այլ սեղանին ծառայել, եւ օրէնքին ի քաւութիւն մեղաց պահանջած պատարագները անոր վրայ մատուցանել։ Քահանայական տիտղոսը՝ երբեմն այլաբանական մտօք տրուած է մարդոց եւ ոչ թէ նկարագրական։ Այսպէս քրիստոնեայք "թագաւորական քահանայութիւն" կոչուած են, եւ գրուած է թէ "Աստուծոյ քահանաներ" եղած են, ինչպէս որ "թագաւորներ" ալ։ ա Պետ. բ. 9։ Յայտ. ա. 6։ Սակայն յայտնի է թէ ասիկա միայն պատշաճութիւնով մը զրուցուած է ասոնց անունը, քանզի կրօնական պարտաւորութիւններուն մէջ երկրպագութեան պաշտօն կը մատուցանեն Աստուծոյ, եւ աղօթքի ու գովաբանութեան հոգեւոր պատարագները կ'ընծայեն անոր, որոնք խոչերուն ու նոխազներուն՝ եւ սրբութեանը ծխուած խունկին ծուխին պէս անոր աթոռին կը բարձրանան ընդունելութեամբ։ Ասոնց քահանայական պատարագ կը մատուցանէ յանցանքի քաւութեան համար։

Պատարագի սահմանադրութիւնը հին ժամանակներէն սկսելով՝ բոլոր աղգաց մէջ կայ։ Անոնց նպատակը ամէն տեղ նոյն է, այսինքն՝ իրենց պաշտած էաստուածներուն բարկութիւնը վերցընել եւ անոնցմէ շնորհք գտնել։ Մէկ մարդով մը այնպէս կը սեպէին թէ՝ մեղքը կը քաւեն անոնք, թէպէտ հեթանոսներէն մէկը չէր կրնար բացատրել ինչ մարդով ըլլալը։ Սակայն քանականութեան աչքին ամենաին կապակցութիւն մը չերեւնար պատարագներուն ու յանցանաց քաւութեանը մէջ։ Ընդ հակառակն՝ քանականութեան առ բանին վրայ տուած ճշմարիտ պատճառն է թէ, կենդանիի մը կեանքը առանց պատճառի վերցընելը ինքնին դէշ բան մը ըլլալու է, անգթութեան գործ։ Աստուծոյ բարկութիւն. աղօթողին միայն յանցանաց ցանկը աւելցընող։ Վասն որոյ սեղանի մը վրայ այրուած կենդանիի մը մահուամբը Աստուած կը գիջանի ու կը հաշտուի սեպելը՝ յայտնի եւ այլանդակ տեսակութիւն մըն է։ Հանականութեան բնական հարցումը առ է թէ՝ Արդեօք "Տէրը հազարաւոր խոյերու, կամ բիւրաւոր եղէն գետերու պիտի հանի՞. արդեօք իմ յանցանքիս համար՝ իմ անդրանիկս, ու հոգւոյս մեղքին համար՝ որովայնիս պտուղը տամ՞"։ Միք. զ. 7։ Աստուծոյ մի միայն պատարագ, այսինքն՝ Աստուծոյ միմիայն ընդունելի պատարագ, թէ որ ունին մարդիկ ընդունելի պատարագ մը, "կոտրած հոգի ու խոնարհ սիրտն" է. արդարութեամբ գործելու, ողորմութիւն սիրելու, եւ Աստուծոյ առջեւը խոնարհութեամբ քալելու տրամադրութիւնը։ Միք. զ. 8։ Այս դիտողութիւններէն՝ իրենց կապակցութեամբը առնելով, քանի յայտնի է թէ պատարագը մարդիկ չէ՛նարեցին ու չէին կրնար ալ հնարել։

Սուրբ Գիրքը ասանկ կը սորվեցընէ։ Երբ պատարագ մատուց Աստուծոյ՝ եւ ընդունելի եղաւ։ Ծննդ. ը. 4։ Այս պատարագը հաւատքով մատուց։ Հբր. ժա. 4։ Իբրեւ արդիւնք հաւատոյ, հնազանդութիւն եւ աստուածային խոստումնաքի եղած վստահութեան գործք մըն էր։ Ըն խոստումնաքը ուրիշ բան չէր կրնար ըլլալ, բայց միայն կնկանը սերուն-

դին օձին գլուխը ջախջախելը , որով առատ փրկութիւն պիտի ըլլար իր անձը պատարագ մատուցանելովը՝ որուն մէկ նախագաղափարն էր Աբելին մատուցած պատարագը : Կենդանեաց մաքուր ու անմաքուր դասերու որոշումը՝ որ ջրհեղեղէն առաջ կար , Ծննդ . է . 2 . 8 , յարարերութիւն մը չունէր անոնց ուտուելուն նայելով , այն որ ան ժամանակը ներթալ չէր . այլ անոնց պատարագի համար ընդունելի կամ անընդունելի ըլլալուն կը նայէր . որ ասզանազանութիւնը բանականութեան մէջ հիմն չունի , այլ աստուածային սահմանադրութենէ ծագած ըլլալու է :

2 . Քահանայական պաշտօնի մէկ ուրիշ էական մասն էր քաւութեան ընել : Հեթանոսաց մէջ եղած քահանայական պաշտօնին մէկ մասն էր ժողովուրդին համար աղօթք մատուցանելը : Ընտրութեան ու անոր որգուոցը պատուիրուեցաւ որ Իսրայէլացիները օրհնեն , Թուոց . զ . 24—26 ին մէջ եղած աղօթքը անոնց համար մատուցանելով : Այդ կերպով՝ Յովել մարգարէին օրերը եղած քահանաներուն՝ Տէրոջը պաշտօնեաներուն պատուիրեցաւ որ սրահին ու սեղանին մէջ տեղը լան ու բարեխօսութիւն ընեն Աստուծոյ , որ իր ապրստամբ ժողովուրդին խնայէ : Յովէլ . բ . 17 : Հետզհետէ զգուցուած չէ՝ թէ կամ Քահանայապետը եւ կամ քահանաները ժողովուրդին համար աղօթք կը մատուցանէին Տաճարին մէջ . բայց այսու ամենայնիւ Քահանայապետին ներքին սրբարանին մէջ Աստուծոյ առջեւը երեւնալուն կերպը , (Ղեւ . ժզ . 12—14 եւ այլն ,) եւ Պօղոս առաքեալին Քրիստոսի քահանայական պաշտօնին բարեխօսական յայտնութեանը վրայ տուած բացատրութիւնը , (Հբր . թ . 24 . Հռոմ . ը . 34 ,) կրնայ մեզ տարակուսէ ազատ պահել թէ՝ բարեխօսութիւնը առ պաշտօնին մէկ էական մասն էր , որ հին օրինաց Քահանայապետը կը բանեցընէր :

3 . Անմահական տեսութեանը տակը՝ քահանայական պաշտօնին հետ կապակցած էր Աստուծոյ պատգամները կամ պատասխանները ժողովուրդին զրուցելը : Ասիկայ ըստ մասին Ուրիմով եւ Թումիմով կ'ըլլար՝ որն որ հիմայ անիմանալի է , (Եզր . իբ . 30 ,) եւ ըստ մասին ուրիշ կերպ յայտնութիւններով : Անանկ ալ հեթանոսաց քուրմերը Աստուծոյ սահմանադրած քահանայութեանը նմանելով , իրենց պատգամատու էաստուածներուն կեղծեալ պատասխաններ կու տային իրենց հարցընելու եկողներուն :

4 . Քահանայականն պաշտօնին մէկ ուրիշ մասն ալ՝ անհատից դատաստանական վէճերը վճռել , կամ մարդոց մէջ տեղը դատաստան կտրել էր : Ըստ պարտաւորութեան քահանայից սահմանուելը՝ Երկ . Օրէն . ԺԷ . 9 , 10 ին մէջ կը գտնենք : Ըստ այնմ այլ եւ այլ քահանաներ յիշուած են յաջորդ դարերուն մէջ՝ իբրեւ դատաւորք ժողովրդեան :

5 . Քահանայական պաշտօնին մէկ ուրիշ մասն էր Աստուածային Օրինաց գիտութեանը մէջ կրթել ժողովրդը : "Քահանային շրթունքները" , կ'ըսէ Մաղաքիա , "գիտութիւն պիտի պահեն . եւ մարդիկ անոր բերնէն պիտի փնտռեն Օրէնքը . վասն զի Օգոստոս Տէրոջը պատգամաւորն է ան" :

Սակայն մէկ սխալմունք մըն է կարծել թէ՝ Հրեական քահանաները Քրիստոնէական պաշտօնէից պէս էին . մէկ կարգ մը մարդիկ՝ իբրեւ ժողովրդին բարոյական եւ կրօնական ուսուցիչները սահմանուած : Քահանայք եւ Ղեւտացիք՝ եվելօք աղբին յա-

տուկ իրաւագէտներն էին : Նոյնք չէին պտըտեր ու քարոզէր եւ սորվեցընէր հրապարակի մէջ , այլ ատոնց պաշտօնն էր մարդոց մէջ տեղը եղած բոլոր վէճերը կարել ու արդարութեամբ որոշել . ամէն որ եւ իցէ տեսակ յանցանք մը կամ՝ վնաս մը եղած ատեն օրէնքը իմացընել . խրատմունքներ՝ ծէսերու եւ արարողութիւններու վրայով ունեցած տարակուսական խնդիրները որոշել . պարտաւորութեան վերաբերեալ ինչ-ևիցէ բան մը վրայով բան հարցուած ժամանակը խորհուրդ տալ . եւ մէկ խօսքով՝ դատաւորաց եւ կրօնական եւ քաղաքական պաշտօնէից պաշտօնը կատարել : Նկղեկիել այսպէս կը ցուցունէ բանը , Խոհ . 23 , եւ այլն : Նոյնպէս ալ Մաղաքիա . բ . 7 : Այսպէս Յովսափատ Համարում ունէր անոնց պաշտօնին վրայ , գլխաւորաբար քահանայական պաշտօնին : Բ Մնաց . ԺԹ . 8 եւ այլն : Նոյնպէս նաեւ կը ցուցընէ Մովսէս բոլոր նիւթը՝ Ելք Օրէն . ԺԸ . 8 — 10 : Խոհ . 9 : Գ Եզր . Ժ . 10 , 11 : Ամենէն քիչը ըսելով , կանոնաւոր՝ եւ անպատճառ իրենց սահմանուած քաղաքներուն մէջ բնակելու էին Գ եւ տացիք ճիշդ կանոնին համեմատ , եւ ոչ ուրիշ տեղ մը կրնային երթալ բնակելու համար . եւ բոլոր քահանաներն ալ Տաճարին ծառայութեանը մէջ դրուած էին : Եւ եթէ այս այսպէս է , Պաղեստինու բոլոր գիւղերուն մէջ ինչպէս կրնային կրօնական ուսուցիչ ըլլալ ժողովարաններուն մէջ , (մէկ որ կային :) Քահանայից պարտաւորութիւնները գրլ խաւորաբար Ենսկիան պաշտամունքի հետ կապակցած էին : Արգարէներն էին ուղղել պատշաճ կերպով ժողովուրդին կրօնական ուսուցիչները , եւ քրիստոնէական պաշտօնէից պաշտօնը ուղղել մօտ կու գայ մկրտչին քանթէ քահանայինին :

Նատարակոյս՝ Քահանայական պաշտօնին ամէն մասերէն առաւել երեւելին ու կարեւորը , պատարագները եւ ուրիշ զոհեր մատուցանելն է : Նախ եւ առաջ Նշարօնին ու անոր օրգանը ատոնք ծառայական հեղինակութեամբ քահանայութեան որոշուած ժամանակը սահմանուեցաւ ասիկայ : Մովսէսի Օրինացը՝ եւ Հրեական անտուսութեան բոլոր պատմութեանը մէջ , ամէն տեղ եվէլօք զրուցուած է ատ բանին վրայ իբրեւ քահանայից դըլխաւոր գործը : Նաեւ Պօղոս առաքեալն ալ առանձին կը յիշէ ասիկայ , իբրեւ Քահանայապետին պարտաւորութիւնը բովանդակութիւնը : "Ամէն քահանայապետ . . . սահմանուած է . . . որ պատարագներ ու զոհեր մատուցանէ Մեզաց համար" : Հբր . ե . 1 : Ուրեմն այս է Քահանայութեան մասնաւոր Պաշտօնը կամ՝ պարտաւորութիւնը , քանի որ միւսները լոկ յաւելուած են :

Գ . Քրիստոսի ատենեցած քահանայական պաշտօնին ընդ :

Քրիստոսի Ճշմարիտ պատարագ մը մատուցանելով քահանայական պաշտօն կատարելը , եւ հիմայ Ճշմարիտ բարեխօսութիւն ընելով նոյնը յաւաղ տանելը , լմնցին պիտի հաստատունք ու բացատրենք հետագայ հատուածին մէջ : Նկրկայ հատուածին ատ մասին մէջ՝ Քրիստոսի վարած ատ պաշտօնին վրայով ընդհանուր տեսութիւն մը պիտի տանք , հանդերձ անոր ատ պաշտօնին համար ունեցած յատկութիւններովը , եւ անկէ յաւաղ եկած արդիւնքներովը :

1 . Քրիստոս ատ պաշտօնը աստուածային սահմանադրութեամբ ընդունեց : "Ոչ ոք" , կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ , "ինքիրմէն ատ պատիւը վերան կ'առնէ . հապա ան՝ որ Աստուծմէ կը կանչուի , ինչպէս որ Ահարօ-

նը'' : Ա՛ԲԷ · ե՛ · 4 : Աստուածային կոչման հարկաւորութիւնը յայտնի է քանին բնութենէն : Քահանան պաշտօն կը կատարէ Աստուծոյ առջեւը մարդոց անունովը , անոնց մէջ տեղը հաշտութիւն գործելու համար : Երկու պատճառաւ անոնք իշխանութիւն չունին քահանան իրենք սահմանել · նախ՝ որովհետեւ միմիայն Աստուծոյ կամքէն կախում ունի քահանային երբեք ընդունելի րլլալը կամ չըլլալը · եւ երկրորդ՝ որովհետեւ անոր իշխանութեանը կը վերաբերի , ով իրեն ընդունելի՝ եւ այսպիսի մեծ գործ մը վրան առնելու ով յարմար ըլլալը զբուցել : ''Ինանկ ալ'' , կը յաւելու առաքեալը , ''Քրիստոս չէ թէ իր անձը մեծարեց քահանայապետ ըլլալու , հապա ան որ իրեն ըզուցեց թէ Դուն իմ Որդիս ես , ես քեզ այսօր ծնայ'' : Ընդ · 5 : 1

Քրիստոսի կոչումն ու անոր աս պաշտօնին օծումը մանաւոր կերպով մըն էր , անանկ որ կ'ապացուցանէին անոր բոլոր ուրիշ քահանաներէն բարձր ըլլալը : Ինոր կոչումը երկինքէն եկած ձայնով մը վկայուեցաւ : Ինիկայ ոչ թէ նիւթական իւղով օծուեցաւ՝ այլ Հոգիով , որուն նշանակն էր իւղը · եւ անիկայ իշաւ անոր վրայ տեսանելի երեւոյթով : Մարկ · գ · 16 , 17 : Յովհ · գ · 34 : Ինոր օծումը Հովիսին աւետաւոր երդումովը եղաւ · ''որով Եհովան երդում ուխտ մը երաշխաւոր եղաւ Յիսուս'' : Ա՛ԲԷ · է · 20 — 22 . 28 : Աստուած թեթեւ բաներու համար երդում չընէր , եւ եթէ երդում ընրաւ երրոր Հարօն ու անոր որդիքը սեղանին ծառայութեանը որոշուեցան , այլ աս անսուղար աւետարութիւնը իր Որդւոյն օծմանը առնը կատարեց , կրնանք եղրակացընել թէ անոր պաշտօնէութենէն շատ առաւել կարեւոր օգուտներ կախում ունէր : Հարօնին քահանայութեանը նպատակը՝ Աստուծոյ Իսրայէլացւոց հետ ըրած ուխտին քակտումը արգիլելու համար էր : Քրիստոսի քահանայութեան նպատակը՝ լաւագոյն ուխտի մը հաստատութիւնն էր , որով Աստուած պիտի փառաւորուէր ու մեր կորուսեալ աշխարհը փրկուէր : Երդումին նպատակն էր մեզ վստահացընել թէ Աստուած ինքը տուաւ անոր աս պաշտօնը , ու շատ կը հաւնի անոր քահանայութեանը · եւ բնաւ պիտի չառնէ անկէ քահանայութիւնը , ոչ ալ անոր իր արիւնը թափելով ըրած քաւութեանը հաճելէն պիտի դադարի : ''Տէրը երդում ըրաւ , ու պիտի չ'զղջայ'' :

2 · Քրիստոսի մատուցած պատարագը կենդանեաց զնումը չէր , այլ ինքզինքը : Ինք քահանան եւ միանգամայն պատարագն էր : Ա՛ԲԷ · ը · 3 : Թ · 11 — 15 . 26 — 28 : Ա՛ՆԵ · ե · 2 : ա Պէտ · ա · 19 : ա · 24 : Գոլ · գ · 13 : Ա՛ովս · ծգ · 10 :

Կարելի է հարցուի թէ՝ Ինչպէս կրնայ ըսուիլ որ Քրիստոս ինքզինքը զոհեց , քանի որ ուրիշները բրնացին՝ գտատպարտեցին՝ ու խաչը հանեցին : Ըս գժուարութիւնը գիւրաւ կը փարատի , եթէ սա հետեւեալ բաները յիշենք :

ա · Քրիստոս առանց անձնասպանութեան յանցանքի տէր ըլլալը չէր կրնար ինքզինքը մեռցընել : Ան վասն այնորիկ իր կողմանէ չէր կրնար անմեղութեամբ մատուցած ըլլալ , եթէ ուրիշները չ'մեռցընէին զինքը :

բ · Ինիկայ կամաւ աշխարհ եկաւ մեզ ազատելու համար մեռնելու :

գ · Ինքը նախագուշակեց իր մահը , եւ վասն այնորիկ ատոր գիտեր առաջուց : Ան

1 · Տես փրկութեան ուխտին վրայ , երես 332

գ. Կրնար կատարեալ դիւրութեամբ դէմ դնել ու յաղթել իր թշնամիները. ինչպէս որ անժխտելի կերպով ցուցուց իր հրաշքներովը, եւ մասնաւորապէս իր ներկայութեանը ահովը ան նոյն թշնամիները ետ ետ երթալով գետինը ջարդուիլ տալովը՝ երբոր առաջին անգամ մնտեցան առնոր բռնելու: Ս. բառերէն անդիմադրելի կերպով յայտնի է թէ՝ ինքը "իր անձը մեզաց համար զոհ ըրաւ", եւ ինքիմքն "դրաւ իր կեանքը, եւ նորէն առաւ անիկայ. եւ մեկը չէր կրնար հանել անիկայ անոր ձեռքէն": 3. Քրիստոս՝ միայն ուրիշներուն համար պատարագ մատուց, ոչ թէ իրեն համար ալ: Հրեից քահանայապետը՝ ուրիշներուն հետ հաւասարապէս "տկարութիւնով պաշարուած" էր: "Նոր համար հարկ էր ինչպէս որ ժողովուրդին համար՝ անանկ ալ իր անձին համար պատարագ մատուցանել մեզաց համար": Եբր. է. 2, 3: Սակայն Քրիստոս ինքը մեզ ջունենալով՝ կրնար միայն ուրիշներուն համար մատուցանել, ինչպէս որ առաքեալը զանազան տեղեր կը հաստատէ. Եբր. է. 26, 27: Թ. 7:

Քրիստոս վրան առած պաշտօնին յարմար ըլլալու համար իրեւ որակութիւն մը՝ կատարեալ սրբութիւն ունենալ հարկ էր: Օրէնքին ատենը վրան անձնական թերութիւն մը եղող մէկը՝ չէր կրնար ծառայել սեղանին առջեւը: Ոգ չէր ինչ տեսակ թերութիւն կամ ձրքան թեթեւ որ ըլլար, միայն թէ ունեցողը բոլորովին անյարմար կ'ըլլար աս պաշտօնին: Քահանան կատարելապէս առնարատ մարդ մը ըլլալու էր: (Ղեւ. իա. 17—23:) Պատարագի համար բերուած զոհն ալ բոլորովին ազատ ըլլալու էր արատէ, եւ Հօտին ազնիւներէն: Ելք. ժ. 5: Ղեւ. իբ. 19—24: Երբոր քահանան իր պաշտօնին պարտաւորութիւնները կատարելու ըլլայ՝ պարտական էր ինքզինքը ջրով լուանալ, եւ մաքուր հանդերձներ հագնիլ, եւ աղատ ըլլալ ամէն տեսակ արարողական պղծութենէ: Ղեւ. ժգ. 23, 24: Ս. ամենուն նպատակն էր Աստուծոյ հաճելի ըլլալու համար հոգեւորապէս առնարատ ըլլալու հարկաւորութիւնը սորվեցընել, եւ օրինակաւ ցուցընել անոր կատարեալ սրբութիւնը՝ որն որ ճշմարիտ քաւութիւն մը ընելու համար ինքզինքը պատարագ պիտի մատուցանէր իրեւ "Գառն անբիծ ու անարատ": Յայտնապէս անկախելի է մեկ եակի մը մեկ ուրիշին օրինաւանութեանը համար հատուցում ընել, եթէ ինքն ալ իր յանցանքին համար նոյն օրէնքին դատապարտութեանը տակն է: Ինչ պատճառ համար որ մեկ միջնորդ մը հարկաւոր պիտի ըլլար մեզի համար, ան նոյն պատճառներուն համար մեկ հատ մըն ալ անոր հարկաւոր պիտի ըլլար: Մեկ յանցաւորը ուրիշ յանցաւորի մը համար միջնորդութիւն չկրնար ընել: Միջնորդութիւն ընող քահանայապետը առանց յանցանաց ըլլալու է: Քրիստոս է այսպիսի քահանայ — ճիշդ մեզի վայլածին պէս. "սուրբ՝ անմեղ՝ անարատ՝ եւ մեղաւորներէն զատուած": Եբր. է. 26: Քրիստոսի վրայ հոս ըսուած յատկութիւնը՝ բացարձակ բարոյական կատարելութիւն է: Ան ասկից իբրեւ քահանայ զրուցուած է անոր վրայով. վասն զի այսպիսի յատկութիւն մը հապէս հարկաւոր էր աս պաշտօնը կատարելուն: Օրինաց առնելի քահանանները՝ միայն արարողութեամբ եւ արտաքին կերպով մաքուր էին: Նոքա "տկարութիւնով պաշարուած" էին, եւ վասն այնորիկ հարկ էր "ամէն իժէր

առաջ իրենց մեղքին համար պատրաստ մատուցանել , ու նաքը ժողովուրդին համար" : Սակայն մեր քահանայապետին ամենեւին այսպիսի հարկաւորութիւն մը չ'կար : "Ընոր մէջ մեղք չ'կար" : ա Յովհ · գ · 5 : Քրիստոս ընութեան ապականութիւն չունէր , որով Սատանան կարենար յաղթութիւն ստանալ անոր վրայ : Յովհ · ժգ · 30 : Դեւերը ստիպուեցան խոստովանիլ ու ըսին · "Մի տենք քեզ՝ ով ես · Աստուծոյ Սուրբը" · (Մարկ · ա · 24 ·) եւ Ան որ սրտին ներքին խորշերը կը քննէ , վկայեց անոր համար ու ըսաւ թէ՝ "Սիկայ է իմ սիրելի Որդիս , որուն հաւներ եմ" : Մատթ · գ · 17 :

4 · Քրիստոսի մատուցած պատարագը՝ միայն մէկ ազգի մը կամ քիչերու համար չէր , այլ համայն աշխարհին համար : Հովսիանան օրինաց զոհերը՝ Իսրայէլացւոց համար սահմանուած էին · տարեկան քաւութիւնը ուրիշ ոչ մէկու մը՝ այլ տասներկու ցեղերուն համար կ'ըլլար , եւ միայն անոնց անունները փորագրեալ էին լանջապանակին վրայ՝ որն որ Քահանայապետը կը հագնէր երբոր սրբութիւն սրբութեանցը մտնէր : Ղե · իբ · 29 : Յիսուս Քրիստոս բոլոր մարդկային սեռին Քահանայապետն է , եւ անոր արիւնը ինչպէս որ Հրէից՝ անանկ ալ Հեթանոսաց համար թափուեցաւ : "Ընդհանուր քաւութիւն է բոլոր աշխարհի մեղքերուն" : ա Յովհ · բ · 2 : Ոչ ոեան որոյ ուշ թէ տաճարին մէջ չարչարուեցաւ՝ որ Հրէից սրբարանն էր , ուշ ալ Երուսաղեմի սահմաններուն մէջ՝ որ իրենց երկրին մայրաքաղաքն էր , որ չ'սեպուի թէ միայն անոնք պիտի փրկուէին · այլ քաղաքին դուներէն դուրս՝ ցուցընելու համար թէ անիկայ մարդկային ազգին փրկիչն է , եւ թէ անոր խաչովը փրկութիւն կ'ըլլայ ան ամենուն՝ որոնք իրենց աչքերը անոր կը դարձընեն աշխարհիս ծայրերէն : Եբր · բ · 9 : Յովհ · գ · 16 : բ Պետ · բ · 1 :

5 · Քրիստոսի պատարագը զօրաւոր էր մեղքը մեկնի առնելու · Հրէական զոհերը այսպիսի զօրութիւն չունէին : Քանակաութիւնը միայն հաւանութիւն կու տայ առաքելոյն ըսածին , թէ "Ցուլերուն ու նոխազներուն արիւնը չէր կրնար մեղքերը վերցընել" : Եբր · ժ · 4 : Ընոնց միտքն արդիւնքը՝ մատուցանողը ազատել էր ժամանակաւոր պատիժէ · որն որ կրնայ գալ թէ քաղաքական իշխանէն , եւ թէ Աստուծոյ ձեռքէն : Ծոյլութիւն կ'ըլլար անոր ապրիլ՝ եւ իր ամէն արտօնութիւնները վայելել , թէպետեւ արժանի էր իր ժողովուրդին մէջէն կտրուիլ իր յանցանքին համար : Հայց ապահովութիւն չունէր յաւիտենական դատապարտութեան դէմ · եւ մեռած ատենը կ'իմնար ան դատապարտութեանը տակը՝ թէ որ հաւատքով մասնակցութիւն չունենար ան լաւագոյն պատարագին , որուն միտքն շուքն էին իր մատուցածները : Եբր · է · 18 , 19 : թ · 8 — 10 : ժ · 1 — 4 : Հրէական զոհերուն նպատակը մեղքը վերցընել չէր , այլ մարդուն իր մեղքերուն վրայ ճանաչում տալ՝ եւ զանիկայ յիշեցընել : Եբր · ժ · 3 : Հրեայ Հրէան իր զոհը կը բերէր քահանային՝ իր ձեռքը կենդանիին գլխուն վրայ կը դնէր , եւ իր մեղքերը անոր վրայ կը խոստովանէր , ճանչնալով թէ անոնց պատճառաւը արժանի է ինքը մեռնիլ՝ ինչպէս որ ան զոհը իր տեղը պիտի մեռնի · բայց երբոր աս բանը ղղջմամբ եւ գալու կատարեալ պատարագին հաւատալով ընէր , որուն միտքն նշանակն էր իրենը , միայն ան ատենը իր պատարագը ընդունելի կ'ըլլար եւ իր մեղ-

քերը իբրեւ քաղցեալ կը ներուէր : Հատ պայծառ կերպով ըսուցած է թէ՝ միմիայն 'Նոր Կտակարանին Աղջնորդին մահուանը միջոցովը կրնար փրկութիւն ըլլալ Հին Կտակարանին տակը գործուած յանցանքներուն : Հբր. Թ. 15 : Հրեայք Հրէայք իրենց պատարագներուն կ'ապաւինէին՝ իբրեւ իրենց արդարութեանը զօրաւոր միջոցներ , անոնց պատարագները Հհովային աչքերուն առջեւը դարշելի կ'ըլլար : Հսա. ա. 11—13 : Սաղ. ծ. 7—13 : Հբր. ժ. 5—9 : Սաղ. խ. 6—8 : Հրաչին ուխտը ոչինչ էր առանց երկրորդին : Հայց "թէ որ" առաջին ուխտին առներ՝ երկրորդին յարաբերութիւն ունենալուն համար , "Հուլերուն ուներ՝ եւ երինջներուն մոխիրը սրսկուելով պղծեալները կը սրբէր մարմնի մաքրութեան կողմանէ . ալ որչափ աւելի Քրիստոսի արիւնը՝ որ յաւիտենական Հոգիին ձեռօքը իր անձը անարատ պատարագ մատուց Աստուծոյ , կը սրբէ ձեր խղճմտանքը մեռած գործքերէն՝ կենդանի Աստուածը պաշտելու" : Հբր. Թ. 13 , 14 : Քրիստոսի մատուցած պատարագը արդարութեան ամէն պահանջմունքը լեցուց , եւ բարոյական օրէնքին՝ բոլոր իր պատուէրները կատարողներուն վրայ կարդացած դատակնիքը ջնջեց . "Անիկայ յանցանքը վերջացուց , եւ մեղքը հատցուց , եւ անօրէնութիւնը քաւեց , եւ յաւիտենական արդարութիւնը բերաւ" : Դան. Թ. 24 : Աստր համար թողութիւնը անոր անունովը կը քարոզուի . եւ անոնք որ կը հաւատան՝ կ'արդարանան "ան ամէն բաներէն , որ Մովսէսին օրէնքովը չէին կրնար արդարանալ" : Գործ. ժգ. 39 : Կատարեալ թողութիւն ստանալու համար ուրիշ բան հարկաւոր չէ , բայց միայն հաւատք ան մեծ քաւութեանը վրայ . ոչ յաւելուածոյ ապաշխարանքներ մեր կողմէն , եւ ոչ փոխարինական գործքեր : Այսպէս մէկ հիմ մը ձգուած է մեր քին կատարեալ խաղաղութեանը համար . եւ հաւատացեալը զանիկայ միշտ չ'վայելելուն միմիայն պատճառը՝ անոնց հաւատքին տկարութիւնն ու անհաստատութիւնն է : Աստուծոյ մտացը մէջ բնաւ վրէժխնդրութեան խորհուրդ մը չ'ծագիր , թէեւ շատ են անոնց ըրած զայրացուցիչ բաները : Անոնց վրայ խստութեամբ կը նայի . բայց մէկ հոր մը խստութիւնն է անիկայ , որ իր որդին դուրս չ'ձգեր՝ թէեւ առէ անոր վարքը . անիկայ կը պատժէ , բայց սիրոյ ձեռքն է անիկայ որ գաւազանը կը վերցնէ , եւ ամէն հարուածին նպատակն է ճնճուղին օգուտը :

6 . Քրիստոսի պատարագը այսպէս մեծագին եւ զօրաւոր ըլլալով՝ մէկ անգամ մատուցուեցաւ ամենուն համար , եւ յաւիտեան գերազանցեց բոլոր միւս պատարագները : Ան որ Երուսաղէմին դռներէն դուրս խաչեցաւ՝ փառաց Տէրն էր անիկայ , թէպէտեւ աս աշխարհիս իշխանները չ'ճանչցան անիկայ այնպիսի խորին խոնարհութեանը մէջ . ան արիւնը որով եկեղեցին փրկուեցաւ՝ Աստուծոյ արիւնն էր անիկայ , (Գործ . ի . 28 ,) թէպէտեւ Հրէից քահանաները ու կառավարիչները՝ որոնք տեսան անիկայ որ կը հոսէր անոր վերքերէն , անարգեցին անիկայ իբրեւ ամբարիշտ չարագործի մը արիւնը Երուսաղէմի տաճարին մէջ պնդիսին մեծ հանդեսով մատուցուած զոհերը՝ աս պատարագին հետ բաղդատելով ոչինչ ու տղայական բաներ էին , եւ բոլորովին դիտողութեան անարժան պիտի ըլլային՝ եթէ Աստուած ինքը սահմանած չըլլար անոնք , եւ իրենց՝ Քրիստոսի պատարագին նա-

թադաղափարական յարաբերութիւն ունենալէն մին առած հարկաւորութիւնն մը չունենալին, ան մի միայն պատարագին՝ որ Աստուած միշտ ընդունեց բուն իր արժանաւորութեանը համար, եւ անիկայ իր արդարութեանը պահանջմունքները լեցուց։ Նմանապէս՝ սրբերուն պատարագներուն համար ըսուած է թէ անոր են, եւ մեզի ձգուած են, քանի որ Քրիստոսի պատարագը դրուած է անոնց տեղը։ "Անոր համար իր աշխարհ մտնելու ատենը՝ կ'ըսէ, Զոհ ու ընծայ չուզեցիր դուն. հապա ինծի մարմին մը պատրաստեցիր. ողջակէզներու եւ մեղքի պատարագներու չհաւնեցար։ Ըն ատենը ըսի. Ահա կուգամ ես, (դիրքի տոմսի մէջ ինծի համար գրուած է) քու կամքդ ընելու ով Աստուած։ Ուր ջինը կը հերքէ", կ'ըսէ առաքեալը, "որ երկրորդը հաստատէ"։ Նէբ. ժ. 5—9։

Պատարագը կրկնելը, կամ անոր տեղը մեկ ուրիշ մը զոհելը, յայտնապէս կը ցուցընէ թէ առջի մատուցուածը անբաւական էր։ Համարել թէ Աստուծոյ Որդւոյն պատարագը ինչեւիցե կերպով կրնայ կրկնուիլ, յայտնապէս անոր կատարել առաջագրած վախճանին անբաւական սեպել է անոր առաջին մատուցումը։ Ըսիկայ առաքեալին առջեւը շատ մեծ մեկ կէտ մըն էր, եւ կրկին կրկին ասոր կը դիմէ։ Քրիստոսի արեանը պատարագին կատարեալ բաւականութիւնն ու միանգամ մատուցուիլը՝ մեկտեղ կը կանգնին, կամ կ'ինան։ Ասանօրոյ առաքեալը կրկին եւ կրկին կը յիշէ, թէ աս պատարագը մեկ անգամ եղաւ ամենուն համար։ "Որ անոր ամէն ատեն հարկ չէ ինչպէս ուրիշ քահանայապետներուն՝ առաջ իր մեղքերուն համար պատարագ մատուցանել, ու ետքը ժողովուրդին մեղքերուն համար. վասն զի ինքը մեկ անգամ մը ըրաւ ասիկայ՝ իր անձը պատարագ մատուցանելով"։ Նէբ. է. 27։ "Զի թէ որ շատ անգամ իր անձը պատարագ մատուցանէ, ինչպէս քահանայապետը որ ամէն տարի սրբարանը կը մտնէ իրը չեղած արիւնով. ապա թէ ոչ պէտք էր իրեն աշխարհի սկիզբէն հետէ շատ անգամ չարչարուիլ. բայց հիմայ մեկ անգամ մը դարուն վերջը իր անձին պատարագովը յայտնուեցաւ՝ մեղքը մեկդի ձգելու համար։ Ու ինչպէս որ մարդոց սահմանուած է մեկ անգամ մը մեռնիլ, ու անկէ ետքը դատաստան, անանկ ալ Քրիստոս մեկ անգամ մը պատարագ մատուցուեցաւ՝ շատերուն մեղքերը վերցընելու համար. բայց երկրորդ անգամին առանց մեղքի պիտի յայտնուի" (չէ թէ մեղքի համար պատարագ մատուցելու, այլ) "փրկութեան համար՝ անոնց որոնք անոր կ'սպասեն" (միմիայն աս մեկ հատիկ միանգամ մատուցուած պատարագին ապաւինելով)։ Նէբ. թ. 25—28։ ժ. 10—14։ Ըրանի անոնց՝ որոնց որ այսպէս պիտի յայտնուի, —որոնք "փրկութիւն ունին անոր արեանը միջոցով, մեղայ Թողութիւն՝ անոր շնորհքին ճոխութեանը չափովը"։ Եփես. ա. 7։

7. Քրիստոսի քահանայութիւնը հշանջնաւոր եւ անփոխոխ է։ Ընիկայ Մելքիսեդեկի կարգին պէս քահանայ եղաւ։ Սաղ. ճժ. 4։ Նէբ. է. 6։ Ըստ որում ան կարգին պէս՝ առաքեալը անոր վրայով կ'ըսէ թէ անիկայ "Ուռանց հօր՝ առանց մօր՝ ազգահամար չունեցող" էր, եւ թէ "Ոչ անոր օրերուն սկիզբը կայ՝ ոչ ալ կեանքին վերջը. . . . կը կենայ ու կը մնայ միշտ քահանայ"։ Նէբ. է. 3։ Ատոր համար է թէ մարդ ըլլալով ուրիշ մարդոց նման ծնաւ եւ մեռաւ, եւ աղգաբանութիւն ունէր որ իր ժա-

մանակակիցները գիտէին . բայց Պօղոսի խօսքը անոր պատմութեանը կը նայի՝ որն որ աս բաներուն վրայ խորին լռութիւն կը պահէ , եւ միայն անոր ընդհանուր հանգամանացը եւ անոր պաշտօնին նայելով կը խօսի : Ընիկայ զատեալ անհատ մըն է , ամպիրէն ինջած մարդու նման՝ որ երկրաւոր կապակցութիւններ չունէր , միայն թէ՝ որովհետեւ քահանայ եւ թագաւոր էր , վասն որոյ մարդիկ կենալու էին որ անոնց համար պաշտօն կատարէր եւ անոնց վրայ թագաւորէր : Ա՛ր փրկչին ու Ա՛ելքիսեդեկին մէջ տեղը եղած նմանութիւնը՝ սա երկու մանաւորութիւններէն կը տեսնուի :

Ա.ա՝ պաշտօնին մէջ նախորդ չունէր : Ցիրաւի Ա՛ելքիսեդեկի կարգին պէս քահանայ եղաւ , բայց ոչ թէ նոյն կարգէն . վասն զի աս ենթադրութեամբ անոնց մէջ տեղը եղած նմանութիւնը մեկ էական մանաւորութեան մը նայելով պիտի եղծանի : Ք.րիստոս Ա՛ելքիսեդեկին է՛յաջորդեց , այլ անոր նման էր . եւ աս բանին նայելով անոր նման էր՝ որ իրմէ առաջ մէկը չ՛կար : Ընտրօնն ու անոր որդիքը իր նախորդները չէին . վասն զի չէր կրնար յաջորդել անոնց՝ թէ որ ինքը ան ընտանիքէն չըլլար , որուն օրէնքին քահանայութիւնը սահմանուեցաւ Աստուծոյ բացարձակ հրամանովը : "Յայտնի է թէ" կ'ըսէ Պօղոս , "Յուդայի ցեղէն յառաջ եկաւ մեր Տէրը . որ ան ցեղին վրայով Ա՛ոսկէս բան մը չ'ղուցեց քահանայութեան համար" : Ա՛ԵՒ . է . 14 : Ցիրաւի յաջորդեց անոնց՝ ինչպէս որ նախատիպը օրինակին կը յաջորդէ . բայց իր քահանայութիւնը տարբեր տեսակ էր : Ընտնցը շուք էր , բայց իրենը ճշմարտութիւնն է . անոնցը սեղանին վրայ կենդանին եր զոհել էր , իսկ իրենը ինքզինքը զոհել էր . անոնցը ժամանակաւոր պատիժները եւս կը պահէր Իսրայէլացիներէն , իսկ իրենը բոլոր մարդկային սեռը մեղաց յանցանքէն եւ յաւիտենական կորուստէն ազատեց :

Երկրորդ՝ Յիսուս Ք.րիստոս քահանայութեան մէջ յաջորդ չունի : Իր պաշտօնին մշանջենաւորութեանը մէջն է որ անոր ու Ա՛ելքիսեդեկին մէջ տեղը եղած նմանութիւնը կը կայանայ : Երբոր Ընտրօն մեռաւ , իր որդին Եղիազարը իր տեղը անցաւ . եւ ան ընտանիքին բոլոր քահանայապետներուն՝ իրենց որդիքն ու ազգականները կը յաջորդէին , մինչեւ որ երկրորդ տաճարը կործանեցաւ . բայց մեկը պիտի չյաջորդէ մեր փրկչին . եւ անոր ու օրինաց քահանայներուն մէջ տեղը եղած աս տարբերութիւնը՝ երկու կարեւոր պարագաներու վրայ հիմնուած էր :

ա . Ցիրաւի "շատ քահանաներ եղած են" , ինչպէս որ Պօղոս կ'ըսէ , "իրենց միշտ մեռնուն մահը արգելք ըլլալուն համար" : Եբ . է . 23 : Մեպէտ անոնց պաշտօնին իշխանութիւնը մեծ էր , եւ մեծ հանդիսաւորութիւններով անոր մէջ դրուեցան , բայց սոսկ մարդ էին՝ տկարութեան եւ ապականեալ բնութեան ենթակայ , ան մարդոցը նման՝ որոնց համար պաշտօն կը մատուցանէին : "Ոյայ ասիկայ յաւիտեան կենալուն համար , անանցանելի ունի քահանայութիւնը" : Եբ . է . 24 : Ես ալ մեռաւ . բայց պարագաները բոլորովին աննման էին : Օրէնքին քահանաները պաշտօնէն դուրս մեռան , (եթէ այսպէս կրնանք ըսել .) բայց ասիկայ անոր մէջ մեռաւ : Ընտնեւին անոնց գործքին մեկ մասը չէր մահը , քանի որ ասոր՝ իր վրայ հարկադրեալ գլխաւոր պարտքն էր մեռնիլը : Երբոր անոնք մահուան

իշխանութեանը տակն իյնային՝ ին. քզինքնին անկէ չէին կրնար ազատել, ու կենաց եւ սրբարանին ծառայութեանը դառնալ. բայց ասիկայ իշխանութիւն ունէր իր կեանքը դնելու եւ անիկայ նորէն առնելու: Ահը այնքան հեռու էր ասոր քահանայութեանը վախճան տալէն որ, մինչեւ անգամ՝ չընդմիջեց զանիկայ ի գործ դնելը:

բ· Օրէնքին քահանաներուն յաջորդութիւն հարկաւոր էր, անոնց մատուցած պատարագներուն մեղքը չ'կրնալ քաւելուն համար: Ընոնց մահկանացուներն մեկզի դնելով, եթէ անոնցմէ մեկը իր մատուցած նուէրներովը կարենար աստուածային արդարութիւնը յագեցընել, իր տեղը մեկ ուրիշը ելլելու հարկաւորութիւն պիտի չըլլար: Հայց օրէնքին զոհերը՝ անցեալ մեղաց քաւութիւն չէին կրնար ընել, եւ մանաւանդ ապառնիին համար ալ չէին կրնար. անքան կենդանիին արիւնը՝ հաւասար չէր յանցաւորին արեանն ու կենացը: Ահ Տէր Յիսուս Քրիստոսը՝ "մեկ պատարագով մը միշտ կատարեց սրբուածները": Եբր· ժ· 14: Ընոր պատարագը՝ մեկ անգամ մեջ իր ժողովուրդին մեղքերը սրբեց. անիկայ Աստուծոյ եւ անոր յանցաւոր արարածներուն մէջ տեղը հաշտութիւն հաստատեց հաստատուն հիման վրայ. թողութեան եւ ողորմութեան յաւիտենական բաշխման հիմն է անիկայ: Սկսէ կ'երեւնայ՝ թէ պատճառ չ'կար որ ուրիշ քահանայ մը անոր յաջորդէր, եւ թէ տեղ չ'ձգուեցաւ մեկ ուրիշն մը պաշտօնատարութեանը, որ եթէ ըլլար՝ արժէք ունեցող նպատակի մը պիտի չ'ծառայէր, պաշտօնին մեծ նպատակը արդէն կատարուած ըլլալուն, որ է՝ մեղաց քաւութիւն:

Քրիստոսի մահը՝ պատարագ էր ոչ միայն մեկ սերունդի մը, այլ ամեն դարու մարդոց համար: Ընիկայ միշտ կենդանի է բարեխօսութիւն ընելու երկնային սրբարանին մէջ. եւ ասոր համար ըսուած է թէ՝ "բոլորովին կարող ալ է ապրեցունելու անոնք որ իրմով Աստուծոյ կու գան": Եբր· է· 25: Ամէն որոյ ուրիշ քահանայ մը չ'կրնար ելլել: Ընոր բան չ'կայ ընելու: Քրիստոս պատարագն ու զոհը դադարեցուց, եւ երկինքը գնաց մեզի համար Աստուծոյ առջեւը երեւնալու:

Քրիստոսի պատուոյն նախատինք է, ու Աւրբ Գրոց անոր քահանայութեանը վրայով տրվեցուցած վարդապետութիւնը տակնուվրայ կ'ընէ, հիմայ քահանայական պաշտօն ունեցող մարդ կայ՝ եւ ան պաշտօնին սեպհական գործքը կը կատարէ ըսելը: Ամէն ղէ ասկէ կ'ելլէ թէ՝ Քրիստոս իր պաշտօնին նպատակը կատարելապէս չ'ըլեցուց. եւ ասանկով անոր ու Մելքիսեդեկի մէջ տեղը եղած նմանութիւնը կ'աւրուի: Ընտարանին պաշտօնեաները քահանայ չեն. Աւրբ Գրոց մէջ քահանայ ըսուած չէ անոնց: Նազմաթիւ անուններ տրուած է անոնց՝ որոնք անոնց պաշտօնը կը ցուցընեն, բայց քահանայ անունը տրուած չէ: Միայն Քրիստոս է նոր ուխտին քահանան: Ընոր պաշտօնեաները զանիկայ չեն պատարագներ նորէն, այլ "մեկ անգամ ամենուն համար պատարագեալ" կը քարոզեն: Ընթրիքին խորհուրդը պատարագ չէ, այլ պատարագի յիշատակութիւն: Ընոնք որ քահանայ ենք կ'ըսեն, Քրիստոսի առանձնաշնորհութիւնը կը յափշտակեն, եւ զանիկայ ոչ թէ Մելքիսեդեկի՝ այլ Ահարոնի կարգին պէս սեպած կ'ըլլան, որն որ յաջորդութիւն ունէր:

ՀԱՑՈՒԱԾՔ · Բ

ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆ :

Քրիստոսի քահանայական պաշտօնին մէկ էական մասն է՝ քաւութիւն ընել մարդոց մեղացը համար : Քաւութեան վարդապետութիւնը միայն Հայտնութենէ կը սովրինք : Բանականութիւնը զմեզ երբէք չ'կրնար ապահովցընել թէ քաւութիւն կրնայ ըլլալ , եւ ոչ ալ կրնայ բացատրել թէ ինչպէս կրնայ ըլլալ : Հայց սակայն Աստուածային Մատեանը պարզապէս կը սովրեցընէ թէ այսպիսի գործք մը կատարուած է :

Նէ ասիկայ նախատիպ օրինակաւ ցուցուած էր . — Տարւոյն մէջ օր մը սահմանուած էր , որ այն օրը քահանայապետին ձեռօքը հրապարակական եւ վսեմական քաւութիւն մը կը կատարուէր Ժողովրդեան մեղացը համար : Ղ Ե . իգ . 27 — 32 : Մարգարէից բերնովն ալ նախագուշակեալ էր : Յոյ . ծգ . 5 երորդ տան մէջ Մեսիան նկարագրեալ է իբրեւ "մեր մեղացը համար վիրաւորեալ , եւ մեր անօրէնութեան համար ծեծուած", եւ այլն : Նէ Դանիէլ . թ . 26 երորդ տան մէջ ալ իբրեւ "կտրուած, բայց ոչ թէ իրեն համար" :

Ասյս գուշակութիւնները կատարուեցան Յիսուս Քրիստոսի տանջանաց եւ մահուան վրայ : Նչակ մը՝ որ էր "Սուրբ, անմեղ, անարատ". Կառն մը՝ "ամբիծ եւ անարատ" . եւ իր թշնամիները վրան յանցանք մը չէին կրնար գտնել . որուն համար Հայրն ալ վկայութիւն տուաւ ու ըսաւ. "Ասիկայ է իմ սիրելի Որդիս , որուն հաւնած եմ" : Նյնա այսպիսի էակ մը նեղութիւն կը կրէ ու կը մեռնի . եւ ան ալ Հօր Աստուծոյ սահմանադրութեան ու հաստատուն խորհրդոյն համեմատ : "Տէրը հաճեցաւ որ զանիկայ ծեծելով ցաւերու մատնէ" : Հերովդէս եւ Պիղատոս՝ Հեթանոսաց եւ Իսրայէլացւոց հետ միաբանութեամբ՝ ըրին ինչ որ Իր ձեռքը եւ խորհուրդը սահմանեց առաջուց՝ որ ըլլայ" :

Ընժան էր որ հրեշտակները փափաքէին այսպիսի գաղտնիքի մը կամ ճածկութեան մը ակնկառոյց հայեցուածք :

Հայց Սուրբ Գիրքը կը բացատրէ զանիկայ : Ասյս երեւելի նիւթին վրաբերեալ այլ եւ այլ կարգ խօսքերը աչքէ անցընենք ըստ կարգի :

1 . Որոնք որ Քրիստոսի՝ Հղացման Համար մեռնիլը կը ցուցընեն : Ինչպէս՝ "Մեր յանցանացը համար մատնուեցաւ" : Հռոմ . դ . 25 : "Մեր մեղացը համար մեռաւ" : ա Կորնթ . ժե . 3 : "Ինքզինք մեր մեղացը համար տուաւ" : Գաղ . ա . 4 : Մեղաց համար մէկ անգամ չարչարուեցաւ . Ընդարը անարդարներուն վրայ : ա Պետ . գ . 18 :

2 . Որոնք որ Քրիստոսի՝ Հղացման Համար մեռնիլը կը ցուցընեն : "Յաւիտեան ժամանակին Քրիստոս ամբարիշտներուն համար մեռաւ" : Հռոմ . ե . 6 : "Նրբ դեռ մեղաւոր էինք , Քրիստոս մեզի համար մեռաւ" : Տես 8 :

"Ասյս իմ կեանքս ոչխարներուս համար կը դնեմ" : Յովհ . ժ . 15 : "Ընդարը անարդարներուն համար" . ա Պետ . գ . 18 : Ասյս կարգ բնաբանները նախընթացին իմաստին վրայ՝ փոխանակութեան գաղափար մըն ալ կը պարունակեն : Մեղաց վարձքը մահ է . բայց մեղաւորը մեռնելու փոխանակ՝ Քրիստոս կը մեռնի :

3 . Որոնք որ կը խօսին Քրիստոսի մեր փրկանքն ընդունելուն վրայ : "Որդին մարդոյ չեկաւ սպասաւորութիւն ընդունելու , այլ սպասաւորութիւն ը-

նելու, եւ իր կեանքը շատերուն հա-մար փրկանք մը տալու»: Մտթ. ի. 28: Մրկ. ժ. 45: «Որ ինք զինք փրկանք տուաւ ամենուն տեղը» ա Տիմ. բ. 6: Փրկանք՝ կ'ըսուի գերիի մը ազատելէ փոխարէնը:

Քրիստոս իր մահուամբը կը հայ-թայթէ ազատելէ՝ իր ժողովրդեան, ի մեղաց եւ անոր հետեւութենէ՝ այս-ինքն յաւիտենական թշուառութենէ ազատութեան: Այդ գաղափարը կու տայ. Ղուկ. գ. 13, որ կ'ըսէ, «Քրիստոս զմեզ մեղաց անէծքէն ա-զատեց՝ ինք մեզի համար անէծք ըլ-լալով»:

4. Ընդունք որ կը սովրեցընեն, թէ Քրիստոս հեղեալ էր ջուայնէն կը վերց-ընէ, ե՛ւ իր վրայ կ'առնէ: «Ընդունայ (Աստուած) անոր վրայ դրաւ մեր ա-մենուս անօրէնութիւնը»: «Ինք շա-տերուն մեղքերը վերցուց»: Եսայ. ծգ. 6. 12: «Քրիստոս անգամ մը պա-տարագուեցաւ շատերուն մեղքերը վերցնելու»: Եբր. թ. 28: «Որ մեր մեղքերը իր մարմինովը խաչափայտին վրայ վերցուց»: ա Պետ. բ. 24: «Ընդհանուր Գառն Աստուծոյ՝ որ աշխար-հի մեղքերը կը վերցընէ»: Յովհ. ա. 29: «Ընդունայ անոր համար յայտ-նուեցաւ՝ որ մեր մեղքերը վերցընէ»: ա Յովհ. գ. 5:

5. Այն վկայութիւնները, որոնք կ'իմացուցնեն թէ Քրիստոս հեղած է՝ կամ հեղաց հմար պատարագ: Եսայ. ծգ. 10: բ Կորնթ. ե. 21: Եփես. ե. 2:

6. Ընդունք որ զՔրիստոս չառնեն մեղաց կը կոչեն. Հռոմ. գ. 25: ա Յովհ. բ. 2: գ. 10. որոնց մերձ միաբանութիւն մը ունին անոնք:

7. Որ կը ցուցընեն թէ Քրիս-տոս հաշտարար է ընդ Աստուծոյ. ինչպէս՝ Եփես. բ. 16: բ. Կորնթ. ե. 19: Հռոմ. ե. 11:

Այս ամէն վկայութիւնները ճոխա-բար կը ցուցընեն թէ Քրիստոս իր մահուամբը՝ մարդոց մեղացը համար քաւութիւն ըրաւ. եւ անանկով Աս-տուծոյ համար կարելի ըրաւ՝ առանց իր արդարութեան սկզբանցը դէմ գալու, արդարացընել ամէն ոք որ Յիսուսի կը հաւատայ: Հռոմ. գ. 25, 26:

Ընդդիմաբանք այս վարդապե-տութեան՝ երբեմն չանցին զանիկայ իրէ շնորհաց ներհակ երեւցունել: Հայց պէտք է յիշել որ՝ Մուրբ Կրոց մէջ ցուցուած է թէ մեր փրկութիւնը այլեւայլ բաներու հետ կապակ-ցած է. ինչպէս զոր օրինակ. Աստու-ծոյ ձրի շնորհաց հետ. ապաշխա-րութեան հետ. հաւատոյ հետ. եւ Քրիստոսի քաւչական պատարագին հետ: Արդարեւ այս ամենուն հետ ճշմարտապէս եւ հարկաւորապէս կա-պակցած է, բայց այլ եւս այլ ձամ-բով: Փրկութիւնը ձրի շնորհք է, քանզի Աստուծոյ անսահման ողոր-մութենէն ու սիրէն բղխեալ է: Հաւատքէ՛ է, որովհետեւ հաւատքն է զանիկայ ընդունելու գործքը, ա-ռանց որոյ ոչ ոք կրնայ փրկութեան հասնիլ՝ ինչպէս որ Աստուածային սահմանադրութիւնն է: Պաշխա-րութիւնն ալ էական պայման մըն է՝ ոչ թէ ինքնին փրկութեան արժա-նաւորութիւն մը ունի, այլ որովհե-տեւ սկիզբն է այն նոր կեանքին՝ որուն մէջ հաւատացեալը պիտի մտնէ: Մկաւութիւն է այն միջոցը՝ որն որ Աստուծոյ իմաստութիւնը պատշաճ դատեց բաներցընել՝ մեզաց դէմ ունե-ցած ատելութիւնը յայտնելու, եւ իր օրէնքը պատուելու համար. այնպէս զի սոսկ ապաշխարութեան եւ հաւա-տոյ համար՝ պատուիրանազանցու-թեան ներող ըլլալով՝ իր կառավա-րութեան ոյժն ու իշխանութիւնը չը-տկարանայ:

Ա երոյիշեալ առարկութեան մէկ կերպարանքն ալ այս է որ՝ քաւու-թիւնը՝ Հօր Աստուծոյ բարեխո-րութեան անհամաձայն կու գայ կ'ը-

սեն. իբր թէ Հայրը թողութիւն տալ չուզէր՝ մինչեւ որ Որդւոյն պատարագը զինքը չհաշտեցնէր, կամ հաշտեցնէ։

Բայց ասկէ ալ Սուրբ Գրոց պարզ խօսքերուն հակառակ է. քանզի անկէ կը սովրինք որ՝ Որդւոյն՝ մեղաւորաց պարգեւուիլը՝ Հօրը յաւիտենական սէրէն ծագած է։ "Ըստուած այնպէս սիրեց զաշխարհ՝ որ մինչեւ իր միածին Որդին տուաւ", եւ այլն։ Յովհ. գ. 16։ "Այս բանիս մէջ է սէրը՝ որ ոչ թէ մենք զԸստուած սիրեցինք, այլ Ըստուած զմեզ սիրեց, եւ իր Որդին խրկեց մեր մեղքերուն քաւութիւն ըլլալու"։ ա Յովհ. գ. 10։ Տես նաեւ՝ Հռոմ. ե. 8։

Ըստուծոյ սիրոյն՝ մարդոց փրկութեան մէջ յայտնուած եղանակը պէտք է այն սիրոյն մեծութեանը վրայ ուշնեցած գաղափարնիս եւ զգացումնիս առաւել մեծցունէ, ու ոչ թէ պակսեցընէ կամ փոքրկացընէ։

Քաւութեան մը հարկաւորութիւնը մեր փրկիչն ալ ցուցրցած է Մատթ. իզ. 54. ըսելով՝ "Պէտք է այս այսպէս ըլլայ"։ Այս հարկաւորութեան հիմը երեւան կ'ելլէ՝ եթէ անդրադառնանք թէ օրէնքը սուրբ է. թէ անհնազանդութիւնը անպատուութիւն կը բերէ, եւ յանցաւորին պատժովը պատիւ կը գտնէ։ Ուստի երբոր Քրիստոս կամաւ ինքզինք մեղաւորին տեղը կը դնէ, եւ անոր փոխանակ ինք նեղութիւն կը կրէ, օրինաց սրբութիւնը մեծապէս երեւան կ'ելլէ.—Հայրը իր օրէնքը կը պատուէ՝ այս ֆոնտամենտալ սահմանելով. Որդին՝ զանիկայ ընդունելով. եւ հաւատացեալը՝ ողորմութիւնը այսպիսի պայմաններու վրայ ընդունելով։ Միեղաց չար բնութեան՝ այն մեծ զոհին ձեռօք հաւատացեալց վրայ եղած տպաւորութիւնը, զանոնք մեղսատեցութեան ալ կ'առաջնորդէ. եւ անանկով քաւութիւնը ոչ միայն Թողութեան համար ճամբայ կը բանայ, այլ նաեւ սրբութեան զարգացման կ'առաջնորդէ։ Քաւութիւնը միայն անոնց օգտակար է՝ որ կը զղջան եւ կը հաւատան։ Ընդհակայ այնպիսի փրկանք մը չէ որ՝ ի հարկէ փրկէ զանոնք՝ որոնց օգտին համար որ եղած է։ "Քրիստոս ամենուն համար մեռաւ, — բոլոր աշխարհի մեղացը համար քաւութիւն է"։ ա Յովհ. բ. 2։ Բայց սակայն՝ ոչ այնպէս որ բոլոր աշխարհ անոր մահէն փրկագործ օգուտ պիտի հանէ, այլ այնպէս որ ոմն որ հաւատայ չկորսուի՝ հապա յաւիտենական կեանք ունենայ։ Յովհ. գ. 16։ Ասոնց որոյ՝ երբոր կ'ըսենք թէ Քրիստոս մեր պարտքը վճարեց, հասկընալու չենք թէ այնպէս վճարեց՝ որ հատուցանել պիտի չպահանջուի իրեն չհաւատացողներէն եւ չապաշխարողներէն։

Նմանապէս ալ երբոր կ'ըսենք թէ Ընիկայ մեղի համար՝ կամ մեր տեղը նեղութիւն կրեց, հասկընալու չենք թէ ինք նեղութիւնը այնպէս քաշեց որ՝ անապաշխարը այլ եւս իր այն յանցանացը համար նեղութիւն պիտի չքաշէ։

Ինչպէս որ ուրիշ տեղ՝ այնպէս ալ Սուրբ Գրոց մէջ՝ հանգամանաց պահանջմանը, եւ նոյն նիւթին նայող ուրիշ խօսքերուն նայելով հասկընալու է լեզուն։

ՀԸՏՈՒԸՆ Ե

Քրիստոսի Թափառական Պաշտօնին վրայ։

Սուրբ Գիրք զՔրիստոս իբրեւ թագաւոր կը ներկայացընէ։ "Աս օծեցի իմ թագաւորս իմ սուրբ լեռանս՝ Սիօնին վրայ"։ Սաղմ. բ. 6։ Իշխա-

նուիրուն անոր ուսերուն վրայ պիտի ըլլայ . եւ անոր անունը պիտի կոչուի . . . խաղաղութեան իշխան : Ես. Թ. 6 : "Աստուած զանիկայ բարձրացոյց իշխան ըլլալու", եւ այլն : Գործ . ե . 31 : "Ան իր պատմուճանին վրայ եւ իր ազդրին վրայ գրուած գիր մը ունէր, Թագաւոր թագաւորաց եւ Տէր տերանց" : Յայտ . ԺԹ . 16 :

1 . Իր իշխանութիւնը ընդհանրական է : "Ինծի բոլոր բաներուն վրայ գլուխ է" : Նիէ . ա . 22 : "Իմ իշխանութիւն իրեն տրուեցաւ երկնից մէջ եւ երկրի վրայ" : Մատթ . իը . 18 : "Բարձրացած է ամէն իշխանութենէն, պետութենէն , եւ զօրութենէն , եւ տէրութենէն , եւ ամէն անունի վրայ որ կ'անուանի , ոչ թէ միայն աս աշխարհիս մէջ , այլ հանդերձեալին մէջ ալ" : Եփես . ա . 21 :

Ան ոչ միայն բոլոր տիեզերքը իր տէրութիւնն է , այլ այն թագաւորութեան վրայ բացարձակ իշխանութիւն ունի : "Իր զօրութեան խօսքը ամէն բան կը բռնէ : Եբր . ա . 3 : "Ան հուան եւ դժոխքին բանալիները ունի" : Յայտ . ա . 18 : Ան նոյն իշխանութեամբը վերջապէս մեռեալները իրենց գերեզմանէն պիտի կանչէ , դատաստանի պիտի նստի հրեշտակաց եւ մարդկան , իր ժողովուրդը իրեն պիտի առնէ , չարերը պիտի պատժէ՝ Աստուծոյ ներկայութենէն եւ իր զօրութեան փառքէն յաւիտեանս զրկելով եւ կործանելով :

2 . Այս բարձր իշխանութիւնն ու մեծապատուութիւնը Հօրմէն կ'առնու . եւ ասիկայ պարզապէս գրուած է , Յովհ . ԺԷ . 2 : Գործ . ե . 31 : Եփես . ա . 20 . 22 , եւ այլն : Հաղ . նաեւ՝ բ Պետ . ա . 13 :

Հոս սա կէտը կրնայ ծագիլ թէ՝ ինչ որ Աստուած է եւ Թագաւոր ամենուն վրայ՝ յաւիտենական իրաւամբ , ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ Հօրմէն Թագաւորական իշխանութիւն ընդունի Քրիստոս : Ընդարեւ ասիկայ իրրեւ առարկութիւն մէջ բերուած է Քրիստոսի Աստուածութեան . բայց պատասխանը պարզ է : Քրիստոս ինքզինք խոնարհեցուց, եւ հպատակի մը տեղ անցաւ : Մեր գործը չէ փնտռել թէ այս բանը ինչպէս կրնայ ընել : Աստուծոյ խօսքին դիւրահասկանալի վկայութեամբը կը բաւականանանք թէ այս այսպէս եղաւ : Այս խոնարհութեան վիճակին մէջ իր գործքը կը կատարէ Հօրը ընդունելի կերպով . եւ վասն որոյ Հայրն ալ զանիկայ իր աջ կողմը բարձրացուց : Ան ասոր մէջ յայտնի վայելչութիւն մը եւ ներդաշնակութիւն մը կայ :

Ունինք կեղծեր մեր վրիչին խոնարհութեան եւ անկէ ծագած բարձրութեան գաղտնեացը թափանցել եւ վերահասու ըլլալ , այլ երկուքին ալ կը հաւատամք Սուրբ Կրոց պարզ վկայութեամբը :

3 . Քրիստոս իր թագաւորական պաշտօնը կը գործածէ իր եկեղեցւոյն օգտին համար : "Իմ բաներուն վրայ՝ եկեղեցւոյն գլուխ" : Եփես . ա . 22 : Սիկայ կ'ընէ

ա . Իր ժողովուրդը իրեն հնազանդեցընելով . իր զօրութեան օրը զանոնք յօժարակամ ընելով :

բ . Կարգ եւ սահմանադրութիւններ հաստատելով եկեղեցւոյն , որ երկրիս վրայ իր թագաւորութիւնն է :

գ . Իր նախախնամական ամէն դէպքերուն տիրելով , անանկ որ ան նոնք ամէնքը միասին իր ժողովրդոց օգտին ծառայեն :

դ . Իր եւ իր ժողովրդեան բոլոր թշնամիները զսպելով եւ յաղթահարելով . — Սատանան եւ չար մարդիկը . մեղքը , մահն ու դժոխքը :

ե . Ի երջին օրը հրեշտակներն ու մարդիկը դատելով , եւ յաւիտենական վարձքն ու պատիժը տալով :

Հարիւր տասներորդ Աղմոսը բո-

լորովին Քրիստոսի թագաւորական պաշտօնին նկարագրութիւնն է : Ինչ. Կորնթ. ԺԵ. 25, առաքեալը կ'ըսէ թէ՝ պիտի թագաւորէ մինչեւ որ ամէնը Ընոր ոտկին տակ դնէ : Ընդհակառակն պէս ստորագրուած է թէ՝ ապա թագաւորութիւնը Հօրը պիտի տայ, (ա, 24,) եւ Հօրը հնազանդ կամ հպատակ պիտի ըլլայ, (ա. 18,) որպէս զի Ընտուած ըլլայ ամէնը՝ ամէն բանի մէջ :

Սկզբ անանկ հասկընալու չէ որ Քրիստոս ալ՝ իբրեւ զՀայր, յաւիտեանս նոյն պատիւն ու երկիրպագութիւնը պիտի ընդունի՝ իբրեւ Ընտուած . քանզի երկնային զօրքերը նոյնը Քրիստոսի ալ կ'ընծայեն, (Յայտ. ե. 13, եւ այլն,) երբոր կ'ըսեն "Ընծուին վրայ նստողին՝ եւ Գառնուն օրհնութիւն ու պատիւ եւ փառք ու զօրութիւն յաւիտենից" : Այլ պարզապէս ասանկ հասկընալու ենք թէ՝ Քրիստոս երբեմն Մեծութեան Հօրմէն ընդունած իշխանութիւնը վերստին Հօրը կը դարձունէ , երբոր իր միջնորդութեան գործքը գլուխ կ'ելլէ կը լմննայ : Ընդհակառակ յաւտուկ նպատակի մը համար սեպհական պաշտօն մը կամ իշխանութիւն մըն է . վասն որոյ նպատակին հասնելէն ետքը, այն իշխանութենէն ալ կը հրաժարի : Այսու ամենայնիւ , Քրիստոս՝ իբրեւ Ընտուած՝ Տէր է, եւ իբրեւ իր ժողովրդեան Փրկիչը՝ պիտի գովութիւն եւ երկիրպագութիւն ընդունէ յաւիտեանս :

ՅՕԻՒՆԸՕ · Ժ·

ԲՐԻՍՏՈՍԻ ԴԻՄԱԲԱՆԸՆ ՀԱԻԱՏՔՑԻԼՈՑ ՕԳՈՒՏ ԸՅՍ ՆԿՆԵՑՍ ՄԻՆՉ

ՀԸՏՈՒԸՕ · Ը

Հրաշագործութիւն, եւ անոր ապացոյցները ։

Այս երեւելի նիւթին վրայ հետազօտութիւնները չորս մասանց պիտի բաժանենք ։

1. Ի՞նչ է Հրաշագործութիւն ։
2. Հրաշագործման պէտքը ինչ է ։
3. Ինչ ձեւով կ՚ընդունուի ։
4. Ինչ են անոր հետեւանքները ։

1. Առաջ գիրքը ի՞նչ կը նշանակէ՝ երբոր մեզաւորին արդարանալուն վրայ կը խօսի ։

Այս ձեւ խօսքը առնուած է մարդոց մէջ եղած գատաստանական գործողութիւններէն ։

Մարդ մը յանցաւոր կ՚ամբաստանուի, եւ մարդկային տեսանին առջեւը կը գատուի, եւ եթէ յանցաւոր գտնուի՝ կը գատապարտուի. իսկ եթէ անմեղ գտնուի՝ կ՚արձակուի, կամ կ՚արդարանայ ։ Այս մտօք գործածուած է այս բառը, Յոբ. ԺԳ. 18։ "Ահա իմ գատս կարգի դրած եմ, գիտեմ որ պիտի արդարանամ"։ Նահ. Ե. 4։ "Որեմն մարդը ի՞նչպէս պիտի արդարանայ Աստուծոյ առջեւը"։

Հայց Աստուածաշունչին սովորական գործածութիւնը այս մտօք չէ. վասն զի բառին նախնական եւ նկարագրական միտքովը կրնան արդարանալ միայն որոնք որ կատարեալ արդար են կամ անմեղ են. ուր ընդհակառակն՝ Նոր Կտակարանին բոլոր լեզուն՝ ոչ թէ արդար անձանց, այլ ներելոցդ արդարութեանը կը վերաբերի ։

Նախ հոս կրնանք տեսնել պատճառը՝ թէ օրէնքը ինչու համար չկրնար արդարացընել զմեղաւորը ։ Օրէնքը՝ բուն իսկ իր բնութեամբը կատարեալ հնազանդութիւն կը պահանջէ. եւ ամէն օրինազանցութիւն կը գատապարտէ ։ "Օրանոնք կատարող մարդը անոնցմով պիտի ապրի" ։ Հռոմ. Ժ. 5։ Նաեւ "Անիծեալ ըլլայ ամէն մարդ՝ որ օրէնքին գիրքը ամէն գրուածներուն մէջ չկենար, որ զանոնք կատարէ" ։ Գաղ. Գ. 10։ Տես՝ Հռոմ. Ը. 3 ։

Ուստի՝ Աւետարանին արդարութիւնը, որ ամէն տեղ՝ մեզաւորին իբրեւ ձրի շնորհք նկարագրեալ է, պէտք է նշանակէ՝ զմեզաւորը իբրեւ արդար ընդունիլ եւ բռնել, իր յանցանք-

ները հաշիւի չառնելով։ Հռով. գ.8։ Ու յայտնի է որ պէտք է պարու-նակել

ա. Մեղաց թողութիւն։

բ. Ընոր պատիժէն ազատիլ։

գ. Բարդարոց վարձուցն ու արտո-նութիւններուն հասնիլ։

Առաջինը միւս երկուքին ճամբայ բանալու համար էականապէս հար-կաւոր է։ Երկրորդն է՝ ըստինքեան մեծ փրկութիւն մը, բայց հարկաւո-րապէս երրորդը չ'պարունակեր։ Ու թէ այս ամէնը կը պարունակին արդարա-նալուն մէջ յայտնի է վերոյիշեալ վկայութիւններէն, նաեւ՝ Հռով. գ. 7։ է.1.9.11. եւ այլն։

2. Կու գանք երկրորդ խնդրոյն՝ թէ ինչպէս կարելի եղած է այսպիսի ար-տօնութիւններ պարգեւել։

1. Մեր փրկութիւնը միօրինակ Քրիստոսի ընծայուած է Սուրբ Հոգոյ մէջ։ "Քրիստոս փրկեց զմեզ օրինաց անէծքէն՝ ինք մեզի համար անէծք ըլ-լալով"։ Գաղ. գ.13։ "Մեզ ծախու առիր Աստուծոյ՝ քու արիւնովդ"։ Յայտ. ե.9։ Մասնաւորապէս մեր թողութիւնն ու արդարացուցումը՝ Քրիստոսի նեղութեանցն եւ մահ-ուանը ընծայուած են։

Այս նիւթիս վրայ՝ բաղդատէ Հռով. թ. Հատ. դ։ Քաւութեան վրայ։

2. Հաւատացելոց արդարութիւ-նը ծագում առած է՝ Աստուծոյ ձրի, գերագոյն, եւ յաւիտենական սէրէն եւ շնորհքէն։ "Ու անոր շնորհքովը ձրի կ'արդարանան Յիսուս Քրիստո-սով եղած փրկութեամբը։ Հռով. գ. 24։ Այս գաղափարը կ'ընթանայ բոլոր Նոր Կտակարանին մէջ. եւ օգ-տակար է դիտել թէ Հաւատքն ինչ-պէս Հռչնակ Հրրորդութեան երեք անձին ալ անխտրաբար կ'ընծայեն Յա-տուծոյ փրկարար սէրը առ մարդ։ (ա) Կ'ընծայեն Հօր. "Աստուած՝ այն-պէս սիրեց աշխարհ", եւ այլն։ Յովհ. գ.19։ "Իր մեծ սիրոյն համար՝ որով զմեզ սիրեց, երբոր մենք մեռած էինք մեր մեղացը մէջ"։ Եփես. բ.4։ Տես նաեւ՝ ա Յովհ. գ.1։ դ.10, եւ այլն։ (բ) Որդւոյն. "Որ սիրեց զիս, եւ իր անձը ինծի համար տուաւ"։ Գաղ. բ.10։ "Ընոր՝ որ մեզ սիրեց, եւ մեզ իր արիւնովը մեր մեղքերէն լուաց... փառք", եւ այլն։ Յայտ. ա.5...։ (գ) Հոգւոյն. "Ու Հոգւոյն սիրովը"։ Հռով. ժե.30։ Նաեւ ըսուած է թէ անիկայ սիրոյ Հոգի է. միխիթա-րիչը, որուն պտուղը սէր է։ Այսպէս մեր փրկութեան բոլոր գործքը՝ Աստուածային եւ յաւիտենական սիրոյ պտուղ է։ Նաեւ գործք մըն է Աստուածային եւ յաւիտենական ուխտի մը՝ որ հիմնեալ է Քրիստոսի անձին մեզաց պատարագ ըլլալու պայմանին վրայ։ Տես Յոբ. ը. Հատ. բ։

ՀԱՏՈՒԱԾ. Ա

Հոմոփ՝ ֆիջոց ոլգոլոմնոլոյ։

Մեր երրորդ խնդիրնիս արդարա-նալոյ միջոցին վրայ էր, որով մեզաւո-րին արդարութիւնը ապահով կ'ըլլայ։ Նէ ասիկայ է հաւատք, եւ միայն հաւատք, ինչպէս որ պարզապէս ըս-ուած է։ Հռով. գ.28, եւայլն։ Մեր փրկիչն ինք ալ նոյն բանը սով-րեցուց՝ երբոր իր Հրաքելոց՝ բոլոր ազգերը աշակերտելու համար առա-քելութեան պաշտօնը տուած ատեն ըսաւ "Ով որ հաւատայ... պիտի փրկուի"։ Մարկ. ժզ.16։

Նմանապէս Հրաքեալք ալ ամէն տեղ քարոզեցին թէ՝ "Հաւատա՛ ու պիտի փրկուիս"։ Գործ. ժզ. 31. եւ այլն։

Այս վարդապետութեանը դէմ շատ անգամ սա առարկութիւնն եղած է թէ՝ Մեր հաւատքը կամքերնուս են-

թակայ ջըլլալուն համար, բարոյական բնութիւն ալ չունի: Այս առարկութեան դէմ կրկին պատասխան ունինք:

1. Արդիկ պատասխանատու են իրենց հաւատոյն համար: Անպէտեւ մեր հաւատքը ուղղապէս եւ անմիջապէս մեր կամացը ենթակայ չէ, սակայն զգացմանց եւ բարոյական բնութեան ընթացքի մը հետեւանք է, որուն համար պատասխանատու ենք:

Արդկային լեզուին ընդհանուր գործածութիւնը՝ որ կը գովէ միամտութիւնը, անխարդախութիւնը եւ անկողմնասիրութիւնը, եւ այլն. եւ կը դատապարտէ անոնց ներհակը՝ նենգութիւնը, խարդախութիւնը եւ կողմնակալութիւնը, կը ցուցընէ թէ պատասխանատու կը սեպենք զմարդիկ՝ գործոյ եւ խորհրդոյ այն ընթացից համար, որոնցմէ կը ծագի հաւատքը: Եթէ դատաւոր մը միայն մէկ կողմի փաստաբանութիւնը մտիկ ընէ, եւ ըստ այնմ որոշէ եւ վճիռ ընէ թէ այն կողմը արդար է. ասիկայ զինքը չարդարացընէր եթէ սխալ որոշում ըրած է:

Նմանապէս ալ կրօնական նիւթոյ վրայ եղած վկայութեանց մտադրութիւն ըրած ատեննիս, զանոնք ժողոված եւ քննած ատեննիս, կամաւորապէս կը գործենք. վասն որոյ պատասխանատու ենք:

Եթէ մեր կանխակալ գաղափարաց յարմար փաստերը քաղենք միայն, ու այս կերպով սխալ հաւատքի մը հասնինք, մեղադրանաց արժանի ենք, եւ ան ալ՝ քննութեան տակ եղած նիւթին երեւելիութեանը համեմատ:

2. Եթէ առարկութիւնը հիմն ունենայ, առաքինութիւն եւ մոլութիւն բսուած բաներ չ'կան: Ճշմարտութիւնը առաքինութեան հիմը կը կենայ. եւ ստութիւնը մոլութեան աղբիւրն է: Իւրաքանչիւր առաքինութիւն իրեն համաձայն ճշմարտութիւն ունի, որ առաքինագործը զանիկայ հասկըցած եւ հաւատացած է. եւ իւրաքանչիւր մոլութիւն իրեն համաձայն սխալ տեսութիւնն ունի, որ մոլին նախ զանիկայ ընդունած է իր իմացականութեամբը, եւ ապա գործքով ալ արդիւնաւորած է:

Այլ եթէ մարդիկ որեւիցէ չափով պատասխանատու չեն՝ իրենց ճշմարտութեան եւ ստութեան վրայ ունեցած հաւատոցը համար, ան ատեն դժուար է տեսնել թէ ի՛նչպէս պատասխանատու կրնան ըլլալ այն հաւատանուն համեմատ անցուցած կեանց ընթացքնուն համար:

3. Այլ ճշմարիտ չէ որ հաւատքը՝ պարզապէս Աստուածային ճշմարտութեանը հաւատալն է:

Արդէն տեսանք որ՝ մինչեւ անգամ եթէ այնպէս ըլլար, մարդիկ պատասխանատու են՝ ճշմարտութեան գիտութեանն ու հաւատալուն հասնելու իրենց իշխանութեան տակ եղած միջոցներուն գործածութեանը համար: Այլ ասկէ շատ աւելին կը պարունակէ: Կը պարունակէ

(ա) Միամիտ եւ մանկական վստահութիւն մը Աստուծոյ վրայ: Ասիկայ նշանաւոր կերպիւ երեւեցաւ Աբրահամու վրայ: "Աբրահամ հաւատաց Աստուծոյ, եւ անիկայ անոր արդարութիւն սեպուեցաւ": Յննդ. ժե. 6: Աստհանալու համար ուրիշ վկայութիւն մը կամ ապացոյց մը չունէր, բայց միայն Աստուծոյ խօսքն ու խոստմունքը, եւ ասոր վրայ վստահացաւ: Երբոր հրաման առաւ ելլել իր հայրենիքէն եւ իր ազգականներէն զատուիլ, ու երթալ այն երկիրը՝ որ Աստուած պիտի ցուցընէր իրեն, հնազանդեցաւ, եւ ճամբայ ելաւ գնաց, եւ չէր գիտեր ուր կերթար: Յովը ալ այս վստահութիւնը իր վրան երեւցուց, երբոր ըսաւ· "Անիկայ զիս սպաննէ, ես անոր պիտի յուսամ": Յովբ. ժգ. 15:

Ինչպէս աներկմիտ տղայ մը պատրաստ է իր ծնողացը հետ երկրին ծայրերն երթալ, ուր ընաւ այլեւս հետ երթալ յանձնառու չէր ըլլար, այնպէս ալ հաւատացեալը կը վստահանայ իր երկնաւոր Հօրը, եւ պատրաստ է երթալ ուր որ զինքը տանի իր ներկայութեամբը:

բ. Նոր Կտակարանին տնտեսութեան տակ՝ Հաւատքը Քրիստոսի կը նայի: Եթէ չհաւատաք՝ ըսաւ Փրկիչը, թէ ես ան եմ, ձեր մեղքերուն մէջ պիտի մեռնիք: Յովհ. ը. 24: Տես նաեւ՝ գ. 18: ը. 40: Կ'ընդունի զանիկայ իր ամէն պաշտօններովը՝ իբրեւ Մարգարէ, Քահանայ, եւ Թագաւոր. իբրեւ Միջնորդ եւ Տէր. մանաւանդ՝ մեղաց համար միակ պատարագ եւ քաւութիւն: Գառն Աստուծոյ՝ որ աշխարհիս մեղքերը կը վերցունէ: Առանց այսպէս ընդունելու զՔրիստոս, չկրնար ըլլալ որ մէկը անկեղծ եւ փրկարար ընդունելութիւն ընէ Աւետարանին:

գ. Ուրեմն յայտնի է որ փրկարար հաւատքը սրտին մէկ զգացումն է: Արտաքին մարդ կը հաւատայ արդարանալու: Հռովմ. ժ. 10: Գործ. ը. 37:

դ. Դարձեալ յայտնի է որ հաւատքը՝ թէ հին անտեսութեան եւ թէ նոր անտեսութեան տակ նոյն է: Նոյն միամիտ վստահութիւնը, որ կարողացուց նախնի սուրբ մարդիկը Աստուծոյ վկայութիւնը ընդունիլ՝ դեռ անտես բաներուն նկատմամբ, յառաջ ձգտեցուցանել իրենց նայուածքը՝ Քրիստոսով եղած խոստմունքներուն կատարմանը, այն նոյն ապաւինութիւնն ու վստահութիւնը պէտք է բնակիլ նոր անտեսութեան տակի հաւատացեալոց մէջ ալ՝ կարողացուցանելու զանոնք որ ընդունին ինչ վկայութիւն որ Աստուած տուած է իր Որդւոյն համար:

Ըրդ՝ ձեռք պիտի ջարնենք այն խնդրոյն թէ՝ ինչ կերպով եւ ինչո՛ւ համար հաւատքը Էջ պրպտանալոնի ջնջուիլ կ'ըլլայ:

Տեսանք որ անկեալ մարդը անօգնական է: Աստուծոյ առջեւը ինքզինք չ'կրնար արդարացընել՝ ոչ կատարելապէս, եւ ոչ ըստ մասնակայ: Ու եթէ երբէք արդարանայ ու փրկուի, շնորհէ պէտք է ըլլայ ջոյն՝ "առանց օրինաց գործքերուն": Հռովմ. գ. 18: Հայրն Աստուած՝ իր աղրմանութեան յաւիտենական խորհրդովը Քրիստոսի ժողովուրդ մը տուաւ, որուն համար փրկիչը ըսաւ. "Ահա սուրբ Հայր, պահէ քու անունովդ անոնք որ դուն ինծի տուիր": Ըն ամէնը՝ որ Հայրը ինծի կու տայ, ինծի պիտի գայ: Յովհ. ժէ. 11: ը. 37: Քրիստոսի երթալով՝ անոր հաւատալով՝ իր ժողովուրդը կ'ըլլանք, եւ այս երթալն ու հաւատալը կը պարունակէ.

ա. Խոստովանութիւն մեղաց մերոց,

բ. Հաւատք՝ թէ Քրիստոս կարող է փրկելու,

գ. Վստահութիւն իր խոստմանցը, եւ

դ. Յօժարակամ պատրաստութիւն անոր ըլլալու, եւ իր լուծը մեր վրայ առնելու: Մատթ. ժա. 28: Ընդունելիս անոր ընծայելու: Հռովմ. ը. 13:

Բայց բոլոր ասիկայ՝ իբրեւ արժանաւոր գործք մը, չ'կրնար արդարացընել զմեղաւորը: Պապականք կ'ըսեն թէ թէպէտ եւ ոչ թէ բոլորովին, այլ ըստ մասին արդարացած ենք հաւատքով՝ հաւատքը առաքինութեանց միայն մէկն ըլլալուն համար: Բայց ասիկայ ընդ կրունկն դառնալ, ու իգործոյ արդարութեան երթալ է, որն որ Սրբազան Գրութիւնք պարզապէս անկարելի կը ցուցընեն:

Ուրեմն հաւատքն է՝ Աստուծոյ հաճելի ըլլալու պայմանը, եւ ոչ թէ արդարացուցման արժանաւոր հիմը:

Արդ՝ ինչո՞ պատշաճ է հաւատքը այս բանիս։ Պանդ՝

1. Պատիւը Աստուծոյ կու տայ,

ա. Խոստովանելով թէ ինք արդար է եւ իրաւունք ունի, բայց մենք յանցաւոր ու սխալանաց մէջ ենք.

բ. Իր շնորհքը մեծացուցանելով մեր փրկութեան մէջը.

գ. Պրիստոսի փառքը երեւան հանելով։ Յով. ե. 9. 12։

2. Փրկեալներուն սրտին մէջ բարձրաստիճան Էլոհոփէոնէն հայհոյութեղու յարմարացած է։ "Որուն որ շատ ներուեցաւ, անիկայ շատ կը սիրէ"։

3. Հիմն է ամէն տեսակ առաքինութեան — ամէն տեսակ հնազանդութեան աւ Աստուած։ Տես Եբր. ժա գլխուն մէջ յիշեալ յարացոյցները։ Աստուծոյ վրայ եղած պարզ հաւատքը՝ կը կարողացընէ զհաւատացեալը ամէն արգելքներուն յաղթել, եւ ամենայն փորձութեանց դէմ դրնել։ "Այս ասիկայ է յաղթութիւնը որ աշխարհին կը յաղթէ, այսինքն մեր հաւատքը"։ ա Յովհ. ե. 4։ Այսմանաւանդ՝ զՔրիստոս ընդունելը՝ կը ցուցընէ իր մաքուր եւ ամբիծ բնաւորութիւնը ընդունել, եւ ըստ այնմ հաւատացեալը կը կերպարանափոխի ինմանութիւն այն էակին, որուն վրայ կը նայի հաւատքով իբրեւ "տասը հազարի մէջ երեւելի, եւ բոլորովին ցանկալի"։

Հաւատացեալին հնազանդութիւնը կամաւոր է, որդիական է, սիրելի է. ոչ թէ անձնասիրական եւ շահախնդիր։

Արդարեւ այն արտաքին հնազանդութիւնը՝ որ յառաջ եկած է պատժոյ երկիւղէն, կամ վարձու յոյսէն, ճշմարիտ առաքինութիւն չէ։ Ճշմարիտ առաքինութիւնը ի սիրոյ կը բղխի միայն, եւ առ Աստուած սէր չ'կրնար ըլլալ առանց այն վստահութեանը՝ զոր Հոգին կ'անուանենք մեզ։ Այսպէս՝ ճշմարիտ առաքինութեան միակ ստոյգ հիմը հաւատքն է։

4. Նաեւ ճշմարիտ երջանկութեան հիմն է։

Հոգին կը յագի եւ կը լեցուի, վասն զի բոլորովին Աստուծոյ կը նայի, որ անհուն լիութիւն ունի, որուն հետեւանքն է սէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն, հաստատ յոյս եւ զօրաւոր վստահութիւն։ Արհեստագիտութեան գործածութիւնն է եւ պիտի ըլլայ երջանիկ գործածութիւն մը յաւիտեանս. եւ երբոր ասոր հետ կը կցորդին Հոգւոյն պտուղները, հաւատացեալը անշուշտ երջանիկ կ'ըլլայ Աստուծով։

5. Ի վերջոյ՝ փրկութեան ճամբան ի հաւատոց, պարզ եւ ոտհով ճամբայ մըն է։

Եթէ մեր արդարութիւնը մեր ապաշխարութենէն կախեալ ըլլար, որքան խորին պէտք է ըլլար այդ ապաշխարութիւնը. եւ եթէ սուկ ապագայ հնազանդութենէ կախեալ ըլլար, որպէս միօրինակ եւ երկարատեւ պէտք է ըլլար նախ քան նպատակին ձեռք ձգուիլը։ Բայց "Հաւատա՛ ի Տէր Յիսուս Քրիստոս, եւ պիտի փրկուիս"ը պարզ ուղղութիւն մըն է՝ որ ոչ ոք կը սխալի։ "Ըն ճամբուն մէջ քալողը ու յիմարներն անգամ պիտի չմոլորին"։

Ուրիշ երեւելի խնդիր մըն ալ կայ հաւատոյ նիւթին վրայ. այսինքն՝ ինչո՞ւ Աստուած կ'ուզէ զայն մեզմէ։ Կամ թէ ինչպէս հաշտեցունելու ենք Յակոբոս Առաքեալը Պօղոս Առաքեալին հետ, որ անիկայ (Յակ. բ. 24) կ'ըսէ թէ՝ "Մարդս գործովք կ'արդարանայ, ու ոչ թէ միայն հաւատքով". ուր ասիկայ պարզապէս եւ ատեպ կը յեղյեղէ թէ արդարութիւնը "հաւատքէն է՝ առանց գործոց օրինաց"։

Ընհաւատք՝ (ինչպէս ալ օրհեռ՝) կը կարծեն թէ հոս պարզ հակառակու-

թիւն մը կը գտնեն երկուքին մէջ : Ամանք Ընտանեական Ըստուածաբանք անգամ՝ մեծ դժուարութիւն գտան երկու Ըռաքելոց խօսքերը հաշտեցունելու :

Ամանք՝ (ինչպէս Ղուտարոս՝) կը ջանան հաշտեցունել՝ սեպելով թէ Յակոբոս խրատոյ առջեւ արդարանալուն վրայ կը խօսի , եւ Պօղոս Ըստուծոյ առջեւ արդարանալու վրայ : Կ՚երեւի թէ ասիկայ սոսկ կարծիք մըն է . ոմանք ալ կարծիք ըրին թէ արդարութիւնը ըսո խնին բարի գործքէ կը ծագի՝ իբրեւ պտուղ հաւատոյ : Խայց ասիկայ ուղղակի կը հակառակի Պօղոսի : Հռով . գ . 28 : Ըլլք ոմանք ալ խորհեցան թէ Պօղոս՝ նոյն ինքն արդարութեան վրայ կը խօսի , ու Յակոբոս՝ անոր արտաքին երեւոյթին : Խայց ասիկայ ալ Յակոբոսի իրական նշանակութենէն կը վրիպի :

Ընտիրէնք կամ օրէնսխոտորք արդէն երեւցած էին Ըռաքելոց օրովը , որոնց դէմ ելլու Պօղոս , եւ հակառակ խօսեցաւ , ինչպէս որ Յակոբոս ալ : "Ո՞վ ազգ մէջ շարունակե՞նք , եւայլն" : Հռով . գ . 8 : Կը ցուցընէ թէ արդարացունող եւ փրկարար հաւատքը Քրիստոս Յիսուս մըն է . հաւատք մը՝ որ սիրով կը յայտնի : Գաղ . ե . 6 :

Խայց կայ տեսակ մը հաւատք՝ որ այսպիսի արժէք մը կամ կարողութիւն մը չունի , որ է Տեառն Յիսուս : Արդիւնք՝ ինչպէս որ հիմայ , նոյպէս ալ ան ատեն կ՚ըսէին թէ հաւատք ունինք , բայց իրենց գործքերովը չէին ցուցըներ : Յակոբոսին նպատակն է ցուցընել թէ այնպիսի հաւատք մը չ՚կրնար փրկել եւ արդարացընել : Պօղոս ալ կ՚ըսէ՝ թէպետ եւ փորը ինչ տարբեր տեսութեամբ , "Ոչ թէ օրէնքը լսողք պիտի արդարանան Ըստուծոյ առջեւ , այլ կատարողք օրինաց՝ պիտի արդարանան" : Հռով . բ . 14 : Ու Տէրն մեր ինք ալ (Մատթ . է . 21 .) ըսաւ՝ "Ոչ թէ ամէն ով որ Տէր՝ Տէր կ՚ըսէ ինծի , երկնից Թագաւորութեան մէջ պիտի մտնէ , բայց անոնք որ իմ երկնաւոր Հօրս կամքը կը կատարեն" : Ըդծ Հռով . գ . 28 եբրայրդի եւ Յակ . բ . 24 եբրայրդի մէջ երեւցած հակառակութիւնը մեկէն կը հաշտուի , եթէ միտքերնիս պահենք թէ Պօղոս կը խօսի Հնդպատի վրայ , եւ Յակոբոս Հեթեսոս վրայ : Այս հակառակութեան երեւոյթը ըստ մասին Յակոբոսին առակաւոր ոճէն պատճառած է : Ելթ Ըռակաց իզ . 4 , 5 տանց մէջ երկու առածները՝ "Յիմարին իր յիմարութեանը համեմատ պատասխան մի՛ տար" . եւ "Յիմարին իր յիմարութեանը համեմատ պատասխան տուր" , իրարմէ հեռի դնուելէն , անտարակոյս անհաւատք ծաղրելով պիտի ազաղակէին՝ հակառակութիւնն . եւ հաւանական է որ ոմանք քրիստոնեայք ալ դժուարութեան պիտի պատահէին զանոնք հաշտեցունելու համար : Ուշադիր ընթերցողք պիտի տեսնեն որ Յակոբոս Ըռաքելոյն ոճին մէջ նոյն խրթնածածուկ կամ առակաւոր ձեւը կայ՝ որ Ըռակաց գրքին յատուկ եղած է : Այն այս ոճին գործածութիւնը՝ երբոր բարի գործք չունեցող հաւատոյ վրայ կը խօսէր , զանց առած է ըսելու թէ՝ իր միտքը Տեառն Յիսուս կը նայի , ընթերցողաց թողլով որ զանիկայ մակաբերեն իր խօսքին իմաստէն : Մեր պատուիրուածովը ճանչցուելու ենք այս աշխարհիս մէջ , եւ վերջին օրն ալ անոնցմով պիտի դատուինք : Այս կէտին միաբան են Քրիստոս՝ Պօղոս եւ Յակոբոս : Միրով յայտնող հաւատքն է որ կ՚արդարացունէ եւ կը փրկէ : "Յղցուր ինծի" , կ՚ըսէ Յակոբոս , (այսինքն՝ եթէ կրնաս ,) "քու հաւատքդ առանց գործքերու . եւ ես պիտի ցուցընեմ իմ հաւատքս իմ գործքերովս" :

Պեղագիտս առարկեց թէ Ղայն հաւատով արդարանալուն վարդապետութիւնը՝ իրեն կը թուէր թէ, առաքինութեան հակառակ է : Պօղոս նոյն այն առարկութեան կը պատասխանէ : Հռովմ. գ. 31 :

Հաւատոյ վարդապետութիւնը կը հաստատէ օրէնքը, քանզի՝

1. Օրէնքը Աստուծոյ բնաւորութեան օրինակը կամ պատկերն է : Հայց հաւատքը՝ օրէնքին հնդլինակը կ'ընդունի, վասն որոյ նոյն ինքն օրէնքն ալ : Այս վարդապետութիւնը հիմնեալ է այն խոստովանութեան վրայ՝ թէ օրէնքն է սուրբ, եւ թէ մենք իրաւամբ դատապարտեալ ենք՝ անկէ անցնելնուս համար : Անկէ զատ՝ օրինաց լրումը սէրն է. եւ ճշմարիտ հաւատքն ալ սիրով կը գործէ :

2. Մեր փրկութեան նպատակը սրբութիւն է : "Որ օրինաց արդարութիւնը մեր վրայ կատարուի" : Հռովմ. ը. 4 : Պօղոս՝ որ ձրի շնորհաց եւ հաւատոյ վարդապետութիւնը մեծ զօրութեամբ կը քարոզէ, կը քարոզէ նաեւ պարզապէս թէ՝ սրբութիւնը նորոգեալ մարդուն գոյութեանը էական նպատակ հարկաւոր է : Հաղ. ա Կորնթ. է. 19 : Գաղ. ե. 6, եւ այլն : գ. 15 : Որոնց մէջ հաւատք. նոր ստեղծած. եւ Աստուծոյ պատուիրանները պահպանելը բառերը նոյնանշան գործածուած են :

ՀԱՏՈՒԱԾՈ · Գ

Վերպին Ծննդեան :

Երդ՝ յառաջ կ'երթանք աչքէ անցունել արդարացուցման հետեւանքները, կամ այն գործքը՝ որ Աստուծոյ Հոգւոյն ձեւովը կը գործուի արդարացեալ անձին հոգւոյն մէջ : Փըրկիչը վերպին ծնունդ կոչած է այս գործքին սկիզբը : Յովհ. գ. 3 :

Ա երբոյն ծննդեան վրայ մեր խընդիրը պիտի ըլլայ,

1. Ի՞նչ է վերջին ծնունդ.

2. Ո՞վ է անոր Հեղինակը. եւ

3. Ի՞նչ են անոր սովորական միջոցներն ու նախընթացները :

Այս հատուածը պիտի պարունակէ մեր առաջին խնդիրը թէ ինչ է վերջապէս ծնունդ :

Այս հարցման կը պատասխանեմ

1. Խորհրդական բնութեան հիմնական փոփոխութիւն մըն է :

Սիրկայ յայտնի է գործածուած բառէն ալ : Ինչպէս որ ծնունդը կեանց սկիզբն է, այնպէս ալ նորին ծնանիլը բնականապէս նոր կենաց մը սկզբնաւորութիւնը կը ցուցընէ. կեանք մը՝ առաջինէն այնքան տարբեր՝ որ նոր ստեղծուած կոչուած է. Գաղ. գ. 15. Դեղց Դ. Հռովմ. գ. 2. Կենդանանալ. Եփես. բ. 1. Հին հոգին խաչը հանել. Հռովմ. գ. 6 : Նոյն փոփոխութիւնը՝ Աղեկիէլի մէջ Նոր սիրտ ստանալ կոչուած է. իզ. 26 : Խօսքը այս բացատրութիւնները՝ փոփոխութեան մեծութիւնը կը ցուցընեն :

2. Սուրբ փափաքներու եւ գործոց պիղծ է : Արատաբեալ կերպարանափոխութիւն մը չէ. այլ Աստուածային շնորհաց գործքին միայն սկզբնաւորութիւնն է : Դաւթեան ալ այսպէս կը ստորագրէ Փիլիպ. ա. 6 : "Նա որ ձեր մէջը բարի գործ մը սկսաւ, պիտի կատարէ մինչեւ Յիսուս Քրիստոսի օրը" :

Մեկ մարդով մը կրնանք ըսել թէ՝ փոփոխութիւնը կատարեալ է, այսինքն է՝ ընդհանուր է : Նորոգեալ անձին աչքն փափաքանաց ու զգացմանցը կը նայի, ու ոչ թէ ամենք՝ կամ մեկ մասը փոխուած են, ու մնացածները նզածնուն պէս մնացած են : Հայց նոր բնաւորութիւն մը կազմե-

լու , առաքինութեան մշակութեան , եւ գէշ ունակութիւնները ուղղելու կողմանէ՝ սոսկ սկզբնաւորութիւն մըն է :

3 . Կրօնական բաներու նկատմամբ պէսպէսութեանց կատարեալ ջոջոլոյնեան մը կը պարունակէ :

Այս փոփոխութենէն առաջ՝ մարդ պիտի ծաղրուած խտաբարոյ տէր մը կը սեպէր . իսկ այս փոփոխութենէն ետքը՝ նորոգեալ մարդը Աստուծոյ վրայ կը նայի իբրեւ Հայր եւ ամենասէր բարեկամ : Առաջ Քրիստոսի վրայ կը նայէր իբրեւ "ցամաք երկրէ վերընձիւղեալ արմատ մը՝ առանց ձեւոյ եւ վայելչութեան", այլ հիմայ Փրկիչը իրեն կ'երեւի իբրեւ "տասը հազարի մէջ երեւելի եւ բոլորովին ցանկալի" : Առաջ Օրէնքը խիստ կանոն մը կու գար իրեն . իսկ հիմայ կը տեսնէ որ "սուրբ , արդար , եւ բարի է" : Աւետարանին փրկութեան ճամբան իրեն յիմարութիւն էր , հիմայ կը տեսնէ որ "Աստուծոյ իմաստութիւնն ու Աստուծոյ զօրութիւնն է" , որ ամէն կողմանէ պատշաճած է իր նպատակին . այսինքն՝ մարդոց փրկութեանը : Առաջ մեղքը իրեն խաղալիկ էր . բայց հիմայ կը տեսնէ որ Աստուծոյ հոգւոյն առած ապականեալ բանն է անիկայ : Երկինք , երկիր , դժոխք , Աստուծոյ խօսքն ու ժողովուրդը , ու միով բանիւ՝ իր հոգւոյն փրկութեան վերաբերեալ ամէն բան առջինէն տարբեր կ'երեւին իրեն . եւ կը զարմանայ անգամ թէ ինչպէս ամէն մարդ իր հիմակուան տեսածին պէս չտեսներ այն բաները :

4 . Տեսութեանց այս փոփոխութիւնը՝ փոփոխութիւն կու տայ իր կեանքի նպատակին :

Առաջ ինքզինք հաճեցունելու եւ տեւէ էր , հիմայ ամէն բանէն աւելի Աստուծոյ հաճելի ըլլալու փափաք ունի : Առաջ գուցէ արծաթի եւ ոսկի դիզելու կ'աշխատէր . իսկ այժմ ջանք կ'ընէ որ երկինքէ մէջ գանձ ապահովցընէ : Այս աշխարհիս պատիւը կը փնտռէր , հիմայ այն պատիւը կը փնտռէ միայն՝ որ Աստուծմէ կու գայ : Ա՛ր՝ գետնին փոշւոյն նայելու տեղ , իր աչքը դէպ ի երկինք կը բարձրացընէ . իր սիրտն ու գանձը հոն է : Ընդհանուր , անարատ եւ անթառամ ժառանգութիւն մը կը փնտռէ :

5 . Այս փոփոխութիւնը նոյն կ'ըլլայ :

Որովհետեւ Փրկիչը ըսած է թէ՝ ով որ իրեն հետ չէ , իրեն հակառակ է . կամ թէ ուրիշ խօսքով , կրօնքի մէջ չեզոք կենալ չկրնար ըլլալ , վասն որոյ յայտնի է որ նորոգեալ մարդուն նոր զգացմանց սկզբնաւորութիւն մը պէտք է ըլլայ : Ոյց անոնք որ կը պնդեն թէ վերստին ծնունդը այնքան մեծ փոփոխութիւն մըն է որ՝ իսկոյն չկրնար ըլլալ , այնպիսիք վերստին ծնունդը կը շփոթեն սրբացուցման հետ՝ որն որ անտարակոյս , քայլ առ քայլ յառաջադիմութիւն ընող գործ մըն է՝ գործի գալուն հետ սկսելով եւ բոլոր կենաց մէջ շարունակելով : Ոյց եթէ ճշդութեամբ խօսելու ըլլանք , յայտնի է որ մեր խօսած փոփոխութիւնը ակընթարթ ժամանակի մէջ կ'ըլլայ , քանզի մարդ մը ո՛ եւ իցէ ատեն կամ վերստին ծնեալ է , կամ ոչ է ծնեալ :

6 . Կրնայ ըլլալ որ՝ այս մեծ փոփոխութեան ենթակայն՝ իր փոփոխութեան ատենը չիմանայ :

Ընտարակոյս երբեմն զգացմանց եւ տեսութեանց փոփոխութիւնները այն պէս նշանաւոր եւ որոշ կ'ըլլայ որ՝ եղած ժամանակին վրայ տարակոյս չմնար , ինչպէս Սօղոս Տարսոնացւոյն դէպքը :

Ոյց շատ անգամ այսպէս չպատահիր . եւ իրենց դարձին ճշգրիտ ժամանակին վրայ մեծ վստահութիւն ունեցողները՝ յաճախակի խոստովա-

նած են թէ մեծապէս սխալած են. կամ թէ իրենց վարքովը ցուցուցած են թէ բնաւին դարձի եկած չեն եղեր:

Աստուածաշունչը եւ ոչ տեղ մը կը պարտաւորէ զմեզ կիտնալ մեր վերջըստին ծննդեան ժամանակը. բայց կը պահանջէ որ ինքզինքնիս քննենք՝ գիտնալու թէ հաւատոյ մէջ ենք, եւ կանոններ ալ կու տայ՝ որ անոնցմով գիտնանք: Կը սովրեցընէ թէ մեր պատուիրներէն ճանչցուելու ենք. եւ կը ցուցընէ թէ Հոգւոյն պտուղները որոնք են: Ա՛ն որոյ մեր անձկալից Հոգածութիւնը պէտք է ըլլայ՝ Աստուածային բանին առաջնորդութեամբ գիտնալ՝ ոչ թէ մեր դարձի եկած ատենը, այլ մեր ճշմարտապէս գարձի գալը — մեր անուանց երկնից մէջ գրուած ըլլալը:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Գ

Ա՛ՂԲՍՊԻՆ ԾՆՆԴԵԱՆ ՀԻՆԳՆԱԿԻՆ — Հուլիս–Սեպտեմբեր:

Մեր երկրորդ խնդիրն է Ա՛ղբսպին Ծննդեան Հինգնակին վրայ:

Սուրբ Գիրքը պարզապէս կ'ըսեն թէ ասիկայ Աստուծոյ, եւ մանաւանդ Սուրբ Հոգւոյն գործքն է: Փրկչին Նիկոդեմոսի հետ ըրած խօսակցութեան մէջ՝ Հոգիէն Ծնանիլ կոչուած է: Տիտ. գ. 5 երորդ տան մէջ՝ Սոքը Հոգւոյն նորոգիլը կոչուած է:

Յովհաննու աւետարանին մէջ (ա. 12) հաւատացեալոց համար ըսուած է թէ՝ "ոչ արիւնէ, ոչ մարմնոյ կամքէ, ոչ ալ մարդու կամքէ ծնած են, այլ Աստուծմէ": Այս օրհնեալ ներգործութիւնը խոստացուած էր՝ հին անտեսութեան տակ մարգարէից բերնովը: Զեզեն նոր սիրտ մը պիտի տամ, եւ այլն: Եզեկ. լգ. 26: Իմ Հոգիս ձեր ներսիդին պիտի դնեմ: Լե. 14: Տես նաեւ՝ Յոել. խգ. 3, 28:

Հրաբեղական նամակներուն մէջ ալ այլ եւ այլ տեղուանք Սուրբ Հոգւոյն գործքին վրայ նոյնպէս խօսուած է: "Ձեր մարմինը Հոգւոյն Սրբոյ տաճար է": ա Կորնթ. զ. 19: Ընտարանին ճշմարտութեան մտագրութիւն ընելու յաժարակամութեան սկզբնաւորութիւնն անգամ՝ Աստուածային զօրութեան ընծայուած է: Որուն (Հոգիային) սիրտը Աստուած բացաւ Պօղոսի ըսածներուն ուշադրութիւն ընելու: Գործ. ժզ. 14:

Երդէն 306 — 310 երրորդ երեսներուն մէջ՝ լիակատար ապականութեան վրայ խօսուածներէն քաջայայտ կ'ըլլայ այս մեծ փոփոխութեան բացարձակ Հարկաւորութիւնը: Այսպէս մեր փրկիչն ալ պարզապէս այս բանը կը սովրեցընէ երբոր կ'ըսէ՝ եթէ մէկը Հոգիէն չ'ծնի, Աստուծոյ Թագաւորութեան մէջ չկրնար մտնել: Յովհ. գ. 5, Պէտք է ձեզի նորէն ծնանիլ: 7: Մէկը ինծի չկրնար գալ, թէ որ Հայրը չքաշէ: զ. 44: Պօղոս ալ նոյնը կը հաստատէ երբոր կ'ըսէ. ա Կորնթ. բ. 14. "Արմատաւոր մարդը՝ Աստուծոյ Հոգիին բաները չընդունիր, ինչու որ անոնք իրեն յիմարութիւն են. եւ չկրնար ալ գիտնալ, ինչու որ Հոգեւոր կերպով կը քննուին":

Այս մինչեւ Սուրբ Գիրքը բացայայտ կ'ըսեն թէ վերստին ծնունդը Սուրբ Հոգւոյն գործքն է, եւ փրկութեան ալ էականապէս Հարկաւոր, միանգամայն նմանապէս բացայայտութեամբ կը սովրեցընեն թէ մեղաւորը ազատ է եւ կամաւ կը գործէ զղջալու եւ առ Աստուած դառնալու առնը: Ու արդարեւ եթէ ազատ եւ կամաւոր չըլլայ, ապաշխարութիւն եւ դարձ առ Աստուած չեսպասիր՝ իր ապաշխարութիւնն ու դարձը: Այս

պատճառաւ է որ՝ թէ Հին եւ թէ Նոր Կտակարանաց մէջ այնքան յաճախ պատուէր կայ ապաշխարելու : "Դարձէ՛ք դարձէք, ինչո՞ւ պիտի մեռնիք" : Եզեկ. ԼԳ. 11 : "Զեզի նոր սիրտ եւ նոր Հոգի ստացէք" : Ժը. 31 : "Ապաշխարեցէք եւ դարձի եկէք" : Կոչ. գ. 19, եւ այլն :

Երբեմն առարկութիւն եղած է ընդդէմ Սուրբ Հոգւոյն հարկաւորութեան վարդապետութեանը, իբր այն թէ՝ ասանկով Աստուած աչառութիւն ըրած կ'ըլլայ մեղաւորաց, ոմանք դարձի բերելով եւ ոմանք թողլով որ կորսուին :

Այս բանին նկատմամբ աչքէ անցուր՝ Աստուծոյ մարդոց պարգեւած բարիքներն ու շնորհքները : Հարստութիւն, առողջութիւն, տաղանդ, իշխանութիւն, եւ ուրիշ ամէն բան Աստուած ոմանց կը պարգեւէ, եւ ոմանց չ'պարգեւեր. եւ կը հաստատէ թէ "Իրաւունք ալ ունի իր բաներուն վրայ՝ ինչ որ ուզէ ան ընելու" : Մատթ. ի. 15 : Իւ ողորմութիւն ցուցնելու կողմանէ ալ նմանապէս իրաւունք ունենալը կը խօսի : Հռովմ. թ 15 : Իւ ով կրնայ հակառակիլ վճռաբանելու իրեն հետ : Ով որ Աստուծոյ Սուրբ օրինաց վրայ, եւ մեղաց ինչ չարիքի արժանաւոր ըլլալուն վրայ ուղիղ տեսութիւն ունի, մեկէն պիտի խոստովանի թէ՝ կորսուելու թողուած մեղաւորը, միայն իր գործոցը հատուցումը կը կրէ : Իրեն անիրաւութիւն մը եղած չէ : Այլ ընդ հակառակն՝ Աստուծոյ երկայնմտութիւնը զանիկայ ապաշխարութեան բերելու համար եղած է : Ուստի Հոգին Սուրբ շատ անգամ արթնցուց զինքը, եւ պատրաստ կեցաւ որ նորոգէ, բայց ինք "հակառակ կեցաւ" Աստուծոյ Հոգւոյն, տրտմեցոյց զանիկայ, "մարեց" անոր օրհնեալ ներգործութիւնները՝ մինչեւ որ բոլորը իրմէ ետ բռնուեցան, եւ ինք կորսուելու թողուեցաւ :

Այլ ով որ նորոգուած, սրբացած եւ փրկուած է, իր փրկութիւնը իբրեւ ձրի շնորհք կ'ընդունի, որուն համար՝ պարտական է, անվախճան երախտագիտութիւն ունենալ բարեաց պարգեւողին :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.

Նախընկալեալ եւ Անկոչ ու Երթալն Յաննպաստ :

Թէպէտեւ վերստին ծնունդը Սուրբ Հոգւոյն գործքն է, սակայն Սուրբ Կիրքը կը ցուցընէ որ միջոցներ ի գործ դրուած է անոր համար, եւ յատկապէս՝ Աստուծոյ Խօսքը : "Սերմն ծնած ըլլալով", կ'ըսէ Պետրոս Առաքեալ, "ոչ թէ ապականացու սերմէն, բայց անապականացուէն, Աստուծոյ խօսքէն" : ա Պետ. ա. 23 : "Ճշմարտութեան գիտութեան գալը" ա Տիմ. բ. Գրդ տան մէջ՝ համանշան է՝ դարձի գալուն. եւ մեր Փրկիչն ալ կ'աղօթէ, (Յովհ. ժէ. 17.) "Սրբէ զանոնք քու ճշմարտութիւնովդ, քու խօսքդ ճշմարտութիւն է" : — Հոգին կը յանդիմանէ զմարդ մեղքի համար, արդարութեան համար, եւ դատաստանի համար :

Հոս պէտք է զանազանենք ճշմարտութեան սոսկ հայեցողական գիտութեան՝ եւ զանիկայ ի սրտէ ճանչնալուն եւ ընդունելուն մէջի տարբերութիւնը : Պօղոս առաքեալին փոխառութեանը պատմութիւնը այս որոշման աքանչելի օրինակ մըն է : Կամաղիէլի ոտքը կրթուեցաւ, որ հռչակաւոր ուսուցիչ մըն էր. եւ օրինաց քաջ հմտութիւն ունէր՝ իրրեւ դրութիւն մը : Եւ ոչ միայն անոր ամէն կանոնները գիտէր, այլեւ անոնց

պահպանութեանը մէջ խստիւ ճշտութիւն կը պահէր ։

Նոյն սակայն երբոր Աստը Հոգին օրինաց Հոգեւոր գիտութիւնը հասկընալու՝ եւ իրեն ունեցած վերաբերութիւնները ճանչնալու առաջնորդեց զինքը , անատեն իր կանխագոյն գիտութիւնը ոչինչ համարեց ։ "Ուսանող օրինաց կենդանի էի , բայց երբոր պատուիրանը եկաւ , մեղքը ողջնցաւ եւ ես մեռայ"։ Հռոմ. է. 9 ։ Մէն մարդոց փորձառութիւնը միօրինակ չէ ։ Իրենց բնաւորութեանց տարբերութիւնը՝ ինչպէս որ ամէն բանի մէջ , նոյնպէս ալ կրօնական նիւթերու վրայ նայելու կերպերնուն ներգործութիւն կ'ընէ ։ Ամենք հանդարտաբարոյ են . այլք դիւրագրգիռ ։ Այս տարբերութիւնը մեծապէս երեւան կ'ելլէ այսպիսի տարբերութիւն ունցող անձանց փորձառութեան մէջ՝ կրօնական ճշմարտութեան ազդեցութեան տակ եղած ատեններին , որոնք երկուքն ալ իրօք միեւնոյն վախճանին կը հասնին ։

Փոքր կամ մեծ աստիճանաւ՝ հետեւեալները՝ վերստին ծննդեան առջեւէն կ'երթան հարկաւորապէս ։

1 . Աստուածային օրինաց ազդեցութեան , եւ անոր խուզարկու եւ հոգեւոր բնութեանը վրայ համոզանք մը ։ Այսիկա կը հասկըցուի Հռաքելոյն վերոյիշեալ խօսքէն թէ՝ երբոր պատուիրանը եկաւ ։

2 . Ծգտիլ թէ մեղքը օրինազանցութիւն է՝ Աստուծոյ զղուելի , եւ պատժոյ արժանի ։ Այսիկա կը հասկըցուի Հռաքելոյն խօսքէն որ կ'ըսէ՝ մեղքը կենդանացաւ ։

3 . Վախնալը ճանչնալ . մեղքին հետեւանքը ըմբռնել ։

Այս ամէնը կրնայ գնահատել մեկը՝ առանց զգալու ։ Շատ մարդիկ աղէկ սորված են օրինաց սրբութիւնը , եւ մեղաց պատուհասի արժանի բան ըլլալը , եւ իրենց վտանգը՝ իբրեւ մեղաւոր , ու տակաւին տարիներով կը շարունակեն , եւ թերեւս բոլոր կեանքերնուն մէջ՝ անզգայ վիճակի մէջ ։

Նոյն միւնչեւ անգամ զգալու՝ եւ խորին ալ զգալու ըլլան , անիկայ դարձի գալ չէ ։ Նէթէ սիրտը նորոգեալ չըլլայ , կրնայ ըլլալ որ մեղաց պատճառաւ մեծ երկիւղի եւ սրտի խռովութեան մէջ ըլլան , բայց ճշմարտապէս մեղսատեցութիւն չըլլար ։ Իրարու հետ կը պատերազմին խիղճը՝ որ կը յանդիմանէ , եւ կ'սպառնայ , եւ սիրտը՝ որ կը յարատեւէ Աստուծոյ հետ անհաշտութեան մէջ ։ Պատիժէն կ'երկնչին՝ բայց տակաւին մեղքը կը սիրեն ։ Աստի կը ծագի որոշմունքներ , ճիգեր , անյաջողութիւններ , փորձութիւններ , եւ երբեմն յուսահատութիւններ ։ Այսպէս խրատվեալ մեղաւորը կը հարցունէ՝ նման փիլիպէի բանտապետին , թէ ի՞նչ ընեմ որ փրկուիմ ։ Ան կը սկսի Աստուածաշունչը քննել , քարոզութեան ունկնդրութիւն ընել , եւ շնորհաց ուրիշ միջոցներն ալ գործածել՝ մանաւանդ աղօթք կ'ընէ ։ Սակայն բոլոր ասոնց մէջ հարկաւորապէս աղեկութիւն մը չ'կայ ։ Կրնայ ըլլալ որ ամենքը երկիւղէ ծագած ըլլան ։

Մեղաւորին դժուարին գործն է հասկընալ թէ՝ ինք իրմէ բարի բան մը ընելու կարող չէ , եւ ասիկայ փորձառութեամբ կը սորվի ։ Նոյն միւնչեւ որ այս բանը չ'հասկնայ , բնաւին Քրիստոսի պիտի չգիմէ՝ իբրեւ միակ յոյս ։

Աստի կը տեսնենք օրինաց հարկաւորութիւնը՝ արթնցունելու , եւ ցուցընելու մեղի փրկչի մը կարօտութիւնս , եւ զմեզ Քրիստոսի բերելու դաստիարակ մը ըլլալու՝ ինչպէս որ Հռաքեալն ալ կը սորվեցընէ ։ Նաեւ կը տեսնենք Աւետարանին կարօտութիւննիս՝ մեզի յոյս տալու համար , յորժամ ուրիշ կերպիւ յուսահատ պիտի ըլլայինք ։

Երկուքը միատեղ ներդաշնակութեամբ կը գործեն. երկուքն ալ քաջոզելու է արթնցած մեղաւորին. երկուքն ալ գիտցուելու են, եւ երկուքին ալ ներկայացուցած ճշմարտութիւնը այն մեծ միջոցն է որ Սուրբ Հոգւոյն ձեռօքը յաջողութեամբ կը գործածուի մարդոց դարձին համար:

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ա.

Պաշխարութիւն:

Պաշխարութիւնը՝ նոր կենաց սկզբնաւորութիւնն է: Պաշխարեցէ՛ք եր Յովհաննու Ա՝կրտչին առաջին քարոզութիւնը, (Մատթ. գ. 2,) նաեւ մեր Փրկչինն ալ: (Մարկ. ա. 15:) Պաշխարութիւն բառը՝ տրտմութեան համանշան չէ: Առաքեալը կը խօսի տրտմութեան մը վրայ՝ որ ապաշխարութիւն յառաջ կը բերէ: բ Կորնթ. է. 9, 10: Ճշմարիտ ապաշխարութիւնը՝ զօրութեամբ կը հակադրի թէ հարկաւորապէս կը պարունակէ.

1. Մեղայ վրայ ուշիմ պնդութիւն առնելով: "Չիմարները յանցանքը ծաղր կ'ընեն:" Առակ. ժգ. 9: "Իրենց զբօսանք է:" Առակ. ժ. 23: Մարմնաւոր մարդը մեղքը բանի տեղ չդներ, ու խաղալիկ կը սեպէ: Լակ զղջացեալ մեղաւորը՝ կը տեսնէ որ խիստ չար եւ գարշելի է անիկայ: Կը տեսնէ որ կատարեալ սուրբ օրէնքէ մը անցնիլ է. սուրբ Աստուծոյն լիակատար եւ իրաւացի իշխանութեանը դէմ ապստամբիլ է՝ որ կը ծառայէ այն իշխանութեան կործանմանը, եւ աիեզերաց անկարգութեանն ու թշուառութեանը:

Կ՚ուսած է թէ՝ ապաշխարութիւնը առ Աստուած ըլլալու է. (Գործք. ի. 21.) քանզի իր մէջ կը բովանդակէ ուղիղ գաղափար մը ունենալ Աստուծոյ վրայ, իբրեւ այն փառաւոր եւ սուրբ Էակը, որուն դէմ գործուած է մեղքը:

Նախ քան զապաշխարութիւն, մեղսազգաց մեղաւորը գլխաւորապէս շարժեալ է՝ իրեն վրայ գալիք՝ մեղաց հետեւանքներուն գիտութեամբը: Լակ ապաշխարեալ մեղաւորը՝ մեղաց վրայ կը նայի իբրեւ զզուելի բանի մը, քանզի սուրբ Աստուծոյ եւ սուրբ Օրինաց դէմ գործուած է: Պատուիրանազանցութեան մը վատթարութիւնը կը չափենք՝ այն Էակին մեծապատուութենէն, որուն դէմ մեղքը գործուած է: Աստի ղղջացեալին գաղափարը որքան որ բարձր ըլլայ՝ Աստուծոյ Սրբութեանն ու փառացը, մեծութեանն ու բարութեանը վրայ, այնքան խորին կ'ըլլայ՝ այն Էակին դէմ գործուած մեղքին չարեացը վրայ ունեցած զգացմունքը: Պատրաստ կ'ըլլայ՝ Յովբին հոգւովը ըսել. (Յոբ. 5, 6.) "Ես քու վրայովդ ականջի լուրով լսեր էի, բայց հիմայ աչքս կը տեսնէ քեզ: Ընդհամար անձս կ'արհամարհեմ. հողի ու մոխիրի վրայ կը զղջամ:"

2. Պահանջելու դէպք. այսինքն է, վերոյիշեալ տեսութեանց համեմատ զգացմունք:

Ողջացեալը կ'ատէ մեղքը՝ քանզի ըստ ինքեան չար է. քանզի Աստուծոյ դէմ է, քանզի Աստուած կ'ատէ զանիկայ. եւ քանզի համակործան բնութիւն մը ունի ամէն կողմանէ: Որքան պայծառ տեսնէ Աստուծոյ՝ իրեն եւ բոլոր աշխարհին ըրած բարութիւնը, այնքան աւելի կ'արհամարհէ՝ ընդդէմ Աստուծոյ ապստամբելուն ապերախտութեանն ու Նոր արդար օրինաց ցուցուցած անհնազանդութեանը:

Սկսալ ապաշխարութիւնը՝ մեղաց

ատելութիւն չ'պարունակեր . եւ որքան որ առաքեալ երեւի մեղքը իր աչքին , տակաւին անոր սէրը իր սրտին մէջ կը մնայ : Յուդան պէսիս իր դաւաճանութեան վատթարութիւնը , սակայն իր քնաւորութիւնը չ'փոխուեցաւ :

3 . Տրտմութիւն հետց համար : Սխալկայ վերոյիշեալէն կը տարբերի , եւ անկէ կը ծագի : Մեղաց վրայ ունեցած ուղիղ զգացմունքը՝ մեղաւորը բուն իրեն վհճակին մերձեցուցանելն է : Սկիզբ եր որ Յովհ ըսաւ . Ես ի՛նչ անչ կ'սրհոմոքեմ :

Իր բարերարին ճշմարտապէս եւ բախտապարտ սիրտ մը ունեցող անձը՝ անոր դէմ ըրածին կը ցաւի , մինչեւ անգամ պատժոյ երկիւղ ալ չըլլայ : Հնազանդ տղայ մը երբոր յանցանքի մը մէջ կ'իյնայ ու ետքը կ'ըզգայ զանիկայ , ետ չ'կենար իր յանցանքին վրայ ողբալէն՝ պատժոյ վախ չըլլալուն համար :

4 . Պաշխարութիւն՝ հետց խոհոպովանո-ւիւն կ'ինծոցընէ : Սխքէ անցուր ապաշխարական սաղմոսները . տես ո՛րքան լի են խոստովանութեամբ : Դիտէ աղօթքները Յովբին , (Յովբ . է . 20 : խբ . 6 ,) Նէղայիին , (Նէղէմ . թ . 6 եւայլն ,) Եհեմեայ մէջ յիշեալ Եւտացւոցը , (գէ . թ . 4 եւայլն ,) եւ Դանիէլինը . (գէ . թ .) դիտէ թէ ինչ խորին խոնարհութեամբ կը խոստովանին եւ կ'ողբան իրենց մեղքերը՝ Աստուծոյ առջեւ :

5 . Կենաց նորոգութիւն . որ ճշմարիտ ապաշխարութեան պտուղն ու վկայութիւնն է :

Մեղաց չարիքը տեսնելով , սրբութեան գեղեցկութիւնն ալ կը տեսնէ զղջացեալը : Մեղքը ատելով , հարկաւ կը սիրէ զսրբութիւն : Մեղաց համար տրտմելով պիտի ջանայ որ զանիկայ տարագրէ , կամ անկէ խորշի : Ընոր դէմ կը մաքառի՝ ամէն ձեւերուն կամ կերպարանքներուն մէջ ալ . իր կիրքերը կը զսպէ , մեղսագործութեան առիթներէն կը հեռանայ , կը հսկէ , կ'աղօթէ , եւ անոր դէմ կը մարտնչի :

Ընտարանական ապաշխարութեան վրայ ուղիղ տեսութիւն ունենալու համար հարկաւոր է որ քանի մը ծանօթութիւններ ալ յաւելցընենք :

1 . Սուրբ Գրոց մէջ պարզապէս ըսուած է թէ՝ ապաշխարութիւնը Աստուծոյ պարգեւն է : Տես Գոթ . է . 31 : բ Տիմ . բ . 25 :

2 . Ըհյսու ամենայնիւ՝ մեղաւորաց վրայ պարտք դրուած է : Հանին բնութենէն յայտնի է որ բոլոր մեղաւորաց պարտքն է , քանզի ապաշխարութիւնն է մեղաւորը իր վրայ նայիլ , վարուիլ , եւ ապրիլ ինչպէս որ արժան է : Ապաշխարութիւնը կ'սկսի մարդ իրօք ինչ է նէ՝ այն աչքով իր վրայ նայելով , այսինքն է ինքզինք մեղաւոր ճանչնալով , եւ իր վրայ ճիշդ եղածին պէս ուղիղ գաղափար եւ զգացմունք ունենալով :

3 . Թէպետեւ տրամաբանական կարգով ապաշխարութիւնը հաւատքէն յառաջ կ'երթայ , սակայն իրօք երկուքը ձեռք ձեռքի կ'երթան եւ անբաժանելի են : Ճշմարիտ ապաշխարութիւն չ'կրնար գոյանալ առանց հաւատքին՝ գոնէ սկզբնաւորութեանը . եւ ճշմարիտ հաւատք չ'կրնար գոյանալ առանց ճշմարիտ ապաշխարութեան՝ գոնէ սկզբնաւորութեանը :

4 . Ապաշխարութիւնը քրիստոնէական կենաց սկզբնաւորութիւն մը չէ միայն , այլ շնորհք մըն է՝ որ քրիստոնեայն իր բոլոր կենաց ընթացքին մէջ գործածելու է : "Եթէ ըսենք թէ մեղք չունինք , ինքզինքնիս կը խաբենք , եւ մեր մէջ ճշմարտութիւն չկայ :" Հայց եթէ մեր կենացը վրայ նայինք ինչպէս որ հարկ է , մենք ալ պիտի զղջանք , իբրեւ զՅովբ եւ զԴաւիթ , երբոր մեղաց ծանրութիւնը մեր մէջը գտնենք :

ՀԵՏՈՒԵՆՔ · Ը

ՌՈՒԼԻԱՆ ԱՐԲՈՒԼԻԱՆ ։

Աստուածաբանք շատ բան գրեցին այս խնդրոյն վրայ թէ՝ ինչ է Արդարութիւնը, կամ թէ բարոյական գերութեան նկուածքիւնը կամ առաքինութիւնը ո՞ւր կը կայանայ ։ Ոմանք սեպհեցին թէ՝ իմաստութեան մէջ. ոմանք՝ ճշմարտութեան մէջ, եւ այլք ոմանք՝ բարեսիրութեան մէջ ։

Աստուծոյ Արդարութեան վրայ ամենաընտիր սահման կը սեպենք 143 երորդ երեսին վրայ տրուածը, որ է՝ Ընդ բերոյական բնութիւնն կոչուելովը, միանգամայն իր արդարութիւնն ու բարեսիրութիւնը՝ իր ճշմարտութիւնն ու իմաստութիւնը մէջը պարունակուած ։ Իր այս կատարեալ բնութիւնը՝ տիեզերաց առջեւ դրուած է իր գործքերուն եւ օրինաց մէջ ։ Իսկ արարած բանական էակաց սրբութեանը նմանիլ ։ "Սուրբ եղէք, քանզի ես ձեր Տէրովս Աստուածը սուրբ եմ։" Ղեւ. ժթ. 2 ։ Այս նմանութեան կանոն է Աստուածային օրէնդիր. օրէնքը՝ ոչ թէ իր ամփոփեալ նշանակութեամբը՝ որոշ յատուկ տարանէն, այլ Աստուածաշունչին մէջ յայտնուած բարոյական սկզբանց եւ կանոններուն ամբողջ դրութիւնը՝ որ Աստուծոյ բնաւորութեան պատկերն է, եւ անոր համեմատ քալելն է Աստուածային սրբութեան նմանիլը ։ Վրկիչն մեր՝ իբրեւ օրինաց կանոններուն համառօտութիւն մը, երկու մեծ սկզբունքները կը ցուցընէ, ա— Աստուած սիրոյն եւ ա— մարդ սիրոյն, (Մատթ. իբ. 37—40,) եւ Պաւղոսն ալ կ'ըսէ թէ՝ "Լրումն օրինաց սէր է ։" Հռովմ. ժգ. 10 ։

Հոս դիւրին է որոշել՝ առ Աստուած ու առ մարդ էակներ, եւ առ մեղաւոր էակներ եղած սէրերուն տարբերութիւնը ։ Առաջինը կը բովանդակէ հաւանութիւն մըն ալ, իսկ երկրինը պարզապէս բաւականութիւն մըն է ։

Երբ սիրենք զԱստուած, իր բնաւորութեանը կը հաւնինք եւ կը փափաքինք որ իր փառաւոր կատարելութիւնները աշխարհածանօթ ըլլան, եւ թէ բոլոր աշխարհ ալ զանոնկայ սիրեն ։ Այլ մեր առ մեղաւոր ունեցած սէրը՝ անոնց վրայ ունեցած գութերնուս, անոնց սրբութեանն ու երջանկութեանը համար ունեցած փափաքնուս մէջ կը կայանայ ։ Ու թէպէտեւ մենք բարի մարդոց վրայ հաւանութեան եւ համակրութեան զգացմունք մը կ'ունենանք՝ որքան որ ան իրենց բնաւորութիւնը Աստուծոյ բնաւորութեանը նմանացած է, սակայն միւս տեսակ սէրը՝ բարեսիրութիւնը՝ կրնանք գործածել եւ պէտք է որ գործածենք բոլոր մարդկային ընկերներնուս՝ առանց իրենց բնաւորութեանցը նայելու ։

Ինչպէս որ Քրիստոս զմեզ սիրեց մինչդեռ մենք թշնամի էինք, անանկ ալ մենք պէտք է սիրենք մեր մեղաւոր ընկերներնիս ։ Ու ջանանք իրենց սրբութեանն ու երջանկութեանը յառաջադիմութեանը համար ։ Ճշմարիտ բարեսիրութիւնը անշահախնդիր է ։ "Սէրը իրենը չի՛ նտռեր" ։ Ա Կորնթ. ժգ. 5 ։

Այլ բարեսէր մարդ մը՝ իր բարեկամութիւնը եւ մանաւանդ իր յաւիտենական բարեկամութիւնը փնտռելու չէ ։ Ընտարակոյս կրնայ, եւ ոչ միայն կրնայ՝ այլ եւ պարտական է փնտռելու ։ Աստուած՝ մեր ժամանակաւոր եւ յաւիտենական օգուտները առջեւնիս կը դնէ իբրեւ շարժառիթ. եւ նոյն սկզբունքը՝ որ կ'առաջնորդէ մեզի փափաքելու այլոց բարեկամութեանը՝ նէրէ-էորէթ, կ'ա-

ռաջնորդէ զմեզ նաեւ փափաքելու բուն իսկ մերն ալ։ Ա՛յն որոյ փըրկիչն մեր Օրինաց բովանդակութիւնը մեզի սովրեցուցած ատեն չըսաւ թէ «Ու ընկերդ սիրես ու անձդ չսիրես, այլ՝ "քու ընկերդ սիրես ԷՔԵԼ զանձն քո"։

Ու ալ ընկերը ԷՔԵԼ մեր անձը սիրելը կը պարտաւորէ զմեզ որ այնչափ հոգ տանինք այլոց թէ հոգեւոր եւ թէ մարմնաւոր բաներուն, ինչպէս մերինին։ Այլ ընդ հակառակն, ինչպէս որ ժողովրդեան մը բարեկեցութիւնը յաջողութեան մէջ կ'ըլլայ ամէն մարդ գլխաւորապէս ինք իր գործքին ձեռք զարնելով, այնպէս ալ ճշմարիտ բարեսիրութիւնը կ'առաջնորդէ մեզի՝ նոյն սկզբանց համեմատ քալելու։

Ընձեռնակեր մարդուն սխալմունքը ան է որ իր կարճատես օգուտը՝ իր իրական եւ վերջին առարկայն ըրած է. ուրիշ խօսքով՝ ինքզինք գեղապաշտ սիրով կը սիրէ։ Ասիկա ինքզինք Աստուծոյ տեղ դնել է, որ գերագոյ գերունակութիւն ուներնալուն՝ իր ծայրագոյն մեծարանացն ու յարգանացը արժանի է։

Ըրդարեւ պարտական ենք սիրել զԱստուած երախտագիտութեան սիրով, մեզի ցուցուցած բոլոր շնորհքները աչքերնուս առջեւ պահելով։ Հայց եթէ ուրիշ զգացմունք չունենանք առ Աստուած, ան ատեն ատիթ ունինք կասկածելու թէ ունեցածնիս ալ անկեղծ չէ։ "Ո՛չ իս կը փնտռէք", ըսաւ փրկիչը Հրեից, "ոչ թէ հրաշքներ տեսնելնուդ համար, այլ այն հացէն ուտելնուդ եւ կշտանալնուդ համար։" Յովհ. գ. 26։ Ա՛ն առ Աստուած սէրը՝ պէտք չէ որ մեզի ցուցուցած բարիքներուն համար երախտագիտութիւն ըլլայ գլխաւորապէս, այլ անսահման բարոյական կատարելութիւն ունեցող բնաւորութիւնը ճանչնալ եւ անոր հաճիլ։

Կորովամիտ հեղինակներ ջանացին հաստատել թէ՝ երջանկութեան յառաջադիմութիւնն է հիմն ամենայն բարոյական առաքինութեան։ Հայց եթէ այս հայեցողութիւնը ճշմարիտ ըլլայ, բարոյական որոշմունք ուր կը մնայ։ Եթէ ճշմարիտ ըլլար՝ Աստուած իր բանական էակներէն պիտի չպահանջէր որ "Ա՛ուքէ ըլլան, ռանչէ նո՛ւ Ա՛ուքէ է", այլ պիտի պարտաւորէր որ պարզապէս սիրեն զինքը եւ մնծարեն՝ իբրեւ իրենց Ստեղծիչն ու պահպանողը։

Աստուծոյ խօսքին բոլոր իմաստէն մարդ կը համոզուի որ՝ բարւոյն եւ չարին մէջ, բարոյական լաւութեան եւ անոր հակառակին մէջ յաւիտենական եւ անփոփոխ որոշումն կամ տարբերութիւն կայ՝ որ է հիմն Աստուածային օրինաց, եւ պատճառ՝ թէ ինչո՞ւ համար մէկ բան մը հրամայուած է ընել՝ ու ուրիշ մը արգիլեալ է. նաեւ պատճառ՝ թէ ինչո՞ւ Աստուած ինք կը սիրէ այն՝ որ բարի է, եւ կ'ատէ այն՝ որ չար է։

Հետեւեալ հատուածին մէջ համառօտիւ աչքէ պիտի անցընենք՝ առ Աստուած սիրոյ եւ առ մարդ սիրոյ երկու մեծ սկզբունքները՝ ինչպէս որ յայտնուած է Տասնաբանեայ պատուիրանաց մէջ։

ՀՏՏՈՒԾՈ· Ը

Սէր առ Աստուած եւ սէր առ մարդ՝ ինչպէս որ Տասնաբանեայ պատուիրանաց մէջ յայտնուած է։

Ըստաջին չորս պատուիրանքները այն պարտքերուն կը նային, որոնք ուղղակի մեր Արարչին պարտական ենք։

Ինական կրօնքին անգամ առաջին

աղդումն է որ բանական արարածք պարտական են՝ մեծարանաց , երախտագիտութեան , եւ երկրպագութեան հարկը վճարել մի միայն եւ ճշմարիտ Աստուծոյն՝ իրենց արարչին , եւ ոչ թէ ուրիշ էակի մը : Այս ասիկայ իբրեւ առաջին պատուիրանք Տանաբանեայ Օրինաց՝ Աինա լեռանը վրայ հրատարակուեցաւ : Այս ինչպէս որ ուրիշ Աստուած մը պաշտելու չէն քաջայայտ է , նմանապէս բնական խղճմտանաց աղդումն է որ Լուսապաշտութիւնը գերագոյն Էակին անպատուութիւն եւ անարգութիւն է : Արքան անհամաձայն է սուրբ , հոգեղէն եւ գերագոյն Էակի մը բնութեան՝ որթի կերպարանքի նմանցուիլը : Սակայն աշխարհիս ազգերը՝ կ'երեւի թէ ջրհեղեղէն ետքը շատ չանցած առ հասարակ այն անարդ սովորութեան մէջ ինկան՝ — մարդոց , կենդանեաց , թռչնոց , ձկանց , եւ սողնոց պատկերները չինել , անոնց առջեւն իյնալ խոնարհիլ երկրպագութիւն ընելու համար : Աստուածային պաշտաման եւ երկրպագութեան այս ընդհանուր խանգարմանը դէմ ուղղուած է երկրորդ պատուիրանքը : Ճշմարիտ սէրը առ Աստուած , իր սուրբ եւ հոգեւոր բնութեանը վրայ սրտի հաճութիւնը , եւ իբրեւ մեր Արարիչը անոր ունեցած պարտականութիւններուս վրայ զգացմունքը՝ բոլորովին տարագիր կ'ընեն ամէն տեսակ կռապաշտութիւն :

Երրորդ պատուիրանքը կ'արգելու՝ մեր Արարչին անունը պարապ տեղը բերանիս առնելը՝ սուտ երդմամբ կամ խօսակցութեան մէջ առանց հարկի եւ հայհոյական երդումն ընելով : Մարդկային աղգին մէջ տիրապետող այս ամբարիշտ ընթացքը՝ երեւելի նշան մըն է ապականութեան : Թէ Մարգարէից յանդիմանութիւնները , եւ թէ Քրիստոսի ու Առաքելոց հրահանգութիւնները այս նիւթոյ վրայ , կը ցուցընեն թէ այս բանը ամէն դարու մէջ շատ տիրած է : Երդ՝ առ Աստուած ճշմարիտ սիրոյ հետ կ'երթայ իր անունը յարգական գործածութիւնը :

Երբէք բանական արարածք առ Աստուած սէր եւ յարգութիւն ունին , այդ սէրն ու յարգութիւնը երեւելու է անոր պաշտամանը մէջ : Այս որպէս զի՝ այս պաշտօնը զանցառութեան մէջ չիյնայ , որոշեալ ժամանակ մը սահմանելու է : Ասիկայ է չորրորդ պատուիրանքին նպատակը :

Քրիստոնէական Հաւատքին՝ կամ Սուրբ աւուր վրայ մասնաւորապէս խօսելը ուրիշ Հատուածի մը Թողլով , հոս բաւական կը սեպենք նշանակել թէ՝ այսպիսի աւուր մը պահպանութիւնը ճշմարիտ կրօնքի գոյութեանը էական է :

Ընաւին եւ ոչ մէկ դարու մը մէջ կամ երկրի մը մէջ բարեպաշտութիւնը ծաղկեցաւ՝ առանց Սուրբ աւուր կանոնաւոր պահպանութեանը :

Ասպէս՝ առաջին չորս պատուիրանքները եղած են սովրեցունելու թէ ճշմարիտ Աստուածը պաշտելու է միայն . թէ պաշտամունքը կռապաշտութեամբ եւ աւելորդապաշտութեամբ անարգուելու չէ . թէ մեր Արարչին սուրբ եւ մեծապատիւ անունը՝ արժանաւոր խոհականութեամբ , զգաստամտութեամբ , եւ յարգանօք յիշուելու է . եւ թէ սահմանեալ ժամանակ սրբութեամբ իրեն նուիրուելու է՝ միաբան պաշտամանն , եւ իր կամքն ու ճշմարտութիւնը սովրելու համար :

Այս պատուիրանաց Հնազանդութիւնը արքան կատարելութեամբ՝ առաջադէմ անձոյ արտայայտութիւնն է :

Անոնցմէ պատուիրանքները՝ իրաւ ունեցած պարտականութիւններնուս կը վերաբերին : Այս վեր ի վերոյ նայուածք մըն ալ հերիք է տեսնելու թէ որքան լիակատար կ'երեւցունեն

առ ընկեր ունեցած սիրոյ սկզբունքը :

Ծնողաց հնազանդութիւնը՝ բոլոր ընկերական եւ քաղաքական առաքինութեան նախասկիզբն է : Հօրը եւ մօրը հնազանդութիւն եւ պատուասիրութիւն ցուցընող տղան , յարբունս հասնելու որ ըլլայ , ամէն յարաբերութեանց պարտականութիւնները կատարելու պատրաստուած կ'ըլլայ .

— կ'ըլլայ բարի ամուսին մը , բարի հայր մը , բարի դրացի մը , բարի իշխան մը , բարի հպատակ մը : Խարւոք եւ իմաստութեամբ այս պատուիրանքը սկիզբը դրուած է՝ Տասնաբանեայից այս երկրորդ բաժանմանը , եւ առաջին պատուիրանքն եղած է խոստմունքով :

Վեցերորդ , եօթներորդ , ութերորդ , իններորդ պատուիրանքները՝ առ ընկեր սիրոյ մեծ օրինաց դէմ եղած յանցանքները կը պատկերեն : "Կը բովանդակեն կենաց ողջախոհու- "թեան , ստացուածոց , եւ բարեյա- "կան պատուոյն դէմ եղած յան- "ցանքները . եւ ամէն կարգին մէջ "յայտնապէս արգիլեալ է այն գա- "սակարգի ամենամեծ յանցանքը : "Ինչպէս՝ կենաց դէմ ամենամեծ "յանցանքը սպանութիւնն է . ողջա- "խոհութեան դէմ՝ շնութիւն . ստաց- "ուածքի դէմ՝ գողութիւն , եւ "պատուոյ դէմ՝ սուտ վկայութիւն : "Բայց մեծագոյն յանցանքը նոյն "տեսակին փոքրագոյնը իր տակը կը "պարունակէ : Սպանութիւնը՝ հար- "կաւ կը պարունակէ կենաց դէմ "ամէն վնասները . շնութիւնը՝ ողջա- "խոհութեան դէմ եղած ամէն գե- "շութիւն եւ այլն : Ու այս բարեյա- "կան օրինաց գիրքը՝ կատարելագոր- "ծուած եւ կնքուած է մէկ պատուէ- "րով մը , որ մեր ընկերներուն նը- "կատմամբ ամէն անվայել ցանկու- "թիւն կ'արգելու" :

Ու ընկեր սիրոյ սկզբանց արտայայտութեան եւ բովանդակութեան կատարելութիւնը՝ ապացոյց մըն է այս պատուէրներուն Աստուածային ծագմանը . եւ կատարելապէս կ'արդարացունէ Առաքելոյն խօսքը թէ՝ լրումն օրինաց սէր է :

ՀԱՏՈՒԱԾ · Թ

Քրիստոնէական արդեգրութիւն :

Որդեգրութիւնը Աստուծոյ ձրի շնորհաց մէկ գործքն է , որով Աստուծոյ որդւոց թուոյն մէջ կ'ընդունուինք եւ անոնց բոլոր արտօնութիւններուն հաղորդ կ'ըլլանք :

Վաղատացւոց թուղթին մէջ (գ · 4 — 7) ցուցուած է , թէ Քրիստոսի աշխարհ գալուն նպատակն է որ՝ "Առնենք որդեգրութիւն ընդունինք" : Նմանապէս ալ Յովհաննու մէջ , (ա · 12 ,) Քրիստոսի անուանը հաւատացողաց համար ըսուած է՝ "Որդիք Աստուծոյ ըլլալու իշխանութիւն" ընդունած են : Տես նաեւ՝ Հռով. ը · 14 , 15 : բ Կորնթ. զ . 18 : Եփես . ա · 5 : ա Յովհ . գ . 1 :

Այս արդեգրութիւնն բաւին մէջ բովանդակեալ՝ Քրիստոնէական բարձր դիրքն ու փառաւոր յառաջամասնութիւնները Աստուծոյ ձրի շնորհքն են : "Տեսէք՝ Հայրը ինտոր սէր շընորհեց մեզի՝ որ մենք Աստուծոյ որդիք ըսուինք" : ա Յովհ . գ . 1 : "Որոնց իշխանութիւն տուաւ" եղ : Յովհ . ա · 12 :

Այս պարգեւն ալ՝ նման Աւետարանին միւս օրհնութեանց , Քրիստոսի ձեռամբ կը պարգեւուի : Ու Աստուած՝ ի կատարումն իր յաւիտենական խորհրդեան , զմեզ անով ընտրեց աշխարհիս սկիզբէն առաջ ... եւ առաջուց մեզ սահմանեց իրեն որդեգիր ըլլալու՝ Յիսուս Քրիստոսի ձեռքովը : Եփես . ա . 4 , 5 :

Քրիստոնէական որդեգրութիւնը կը պարունակէ ,

1 . Նմանութիւն Աստուծոյ՝ իրենց էութեան :

Քրիստոնեայք ոչ միայն որդիք կոչուած են , այլ եւ որդիք Եղած են : Յովհ. ա. 12 : "Աստուծմէ ծնած են" . "նոր արարած" ըստ պատկերի նորա :

2 . Որդեգրութիւն :

"Ես որովհետեւ դուք որդիք էք Աստուած իր Որդւոյն Հոգին ձեր սրտերուն մէջ խրկեց , որ կ'աղաղակէ Բբայ Հայր" : Գաղ . դ . 6 : Աստ մէջ կը պարունակի Հոգի աղօթից եւ մատչելոյ շնորհաց աթոռին , որդիական համարձակութեամբ՝ սիրալիր Հօր մը մօտենալով :

3 . Աստուծոյ հայրական խնամքն ու գութը :

"Ինչպէս որ Հայր մը կը գթայ իր որդուոցը վրայ , այնպէս ալ Տէրը կը գթայ իրմէ վախցողներուն վրայ :" Սաղ. ճգ . 13 : "Ընոր տղաքը ապաւէն պիտի ունենան :" Առակ. ժգ . 26 : "Ձեր երկնաւոր Հայրը գիտէ ՀԷ :" Մատթ. զ . 32 : "Ամէն բան զԱստուած սիրողներուն օգտին համար պիտի գործեն :" Հռոմ . ը . 28 :

Այս հայրական խնամածութեան մէկ մասն է ուղղել որդիքը՝ երբոր Աստուծմէ կը խոտորին : "Տէրը իր սիրածը կը խրատէ :" Եբր. ժբ . 6 :

4 . Բնութեան պաշտպանութիւն :

Ոչ Եւ ծառայ , այլ որդի : "Եթէ Որդին զձեզ ազատէ , ան ատեն ճշմարտապէս ազատ կ'ըլլաք :" "Երբեմն մեզ աղախինին զաւկերները չենք , հապա ազատին" : Յովհ . Թ . 36 : Գաղատ . դ . 31 :

5 . Յաւիտենական ժառանգութիւնը :

"Եթէ որդիք՝ ուրեմն ժառանգ , ժառանգ Աստուծոյ" եւայլն : Ինչպէս որ երկրաւոր ծնողք իրենց որդւոցը համար ժառանգութիւն մը կը հայթայթեն , նմանապէս Աստուած ալ իր որդոցը համար կը պատրաստէ "ժառանգութիւն մը անեղծ՝ անարատ եւ անթառամ :" ա Պետ . ա . 4 :

Ասոնք են համառօտիւ այն բարեմասնութիւնները , որոնք պարունակեալ են՝ Աստուծոյ ընտանեաց մէջ ընդունելութիւն գտնելուն մէջ , եւ բացատրուած են այն զրմանալի խոստման մէջ , որ տրուած է ապաշխարող մեղաւորին : "Ահա ձեզի Հայր պիտի ըլլամ , ու դուք ինծի տղաքներ ու աղջիկներ պիտի ըլլաք՝ կ'ըսէ Ամենակալ Տէրը" : բ Կորնթ . զ . 18 :

ՀԱՏՈՒԱԾ . ԺԱ

Սրբացուցումն :

Սրբացուցումն է յառաջադիմութիւն ու կատարումն այն գործոյն՝ որուն սկզբնաւորութիւնն է վերստին ծնունդը : Հոլով բանիւ , սրբութեան աստիճանաւ զարգացումը հաւատացեալոյն մէջ : Ասիկայ Աստուծոյ մէկ գործքն է Հոգւոյն մէջ . եւ վասն որոյ Առաքեալը իր ընկեր քրիստոնէից համար կ'աղօթէ . "Ան ինքը խաղաղութեան Աստուածը ձեզ բոլորովին սուրբ ընէ :" ա Թես . ե . 23 :

Այս գործքը երբեմն Աստուծոյ ընծայուած է ընդհանուր կերպիւ մը , ինչպէս վերոյիշեալ վկայութեանն մէջ . երբեմն մասնաւորապէս Հօր Աստուծոյ ընծայուած է , ինչպէս Յուդայի թուղթին առաջին տան մէջ : "Ձեզի որ Հօր Աստուծմէ սրբուած էք :" Ան երբեմն ալ Որդւոյն տրուած է : Ինչպէս՝ Եբր . բ . 11 : "Ան" որ կը սրբէ եւ ան որ կը սրբուի , ամէնն ալ մէկէ մէն են :" Ան ա Կորնթ . ա . 30 ին մէջ ըսուած է որ՝ "Քրիստոս մեզի սրբութիւն է :"

Նայց Սուրբ Կտրոց մէջ՝ այս գործքը

յատկապէս Սուրբ Հոգւոյն ընծայուած է։ Տես բ Թես. բ. 13։ ա Պետ. ա. 2։ ա Կորնթ. ղ. 14։ Իւ մասնաւորապէս Հռովմայեցւոց ուղերձիդ գլուխը, ուր որ Սուրբ Հոգւոյն գործքը ստորագրուած է։

Արքացուցման գործքը Հօր Աստուծոյ ընծայուած է՝ իբրեւ իր յաւիտենական եւ բարեշնորհ խորհրդեան պտուղն ըլլալուն նկատմամբ. Որդւոյն՝ իբրեւ անոր փրկագործութեան արդիւնքն ըլլալուն նկատմամբ. եւ եւս աւելի մասնաւորիւ՝ Հոգւոյն Սրբոյ՝ իբրեւ անոր անմիջական զօրութեամբ գործուելուն նկատմամբ։ Այսկայ ալ՝ ինչպէս դարձի գալը, միջոցներու գործածութեամբ կ'ըլլայ, որոնք Հոգւոյն ձեռքովը ազդեցիկ կ'ըլլան։ Ինչպէս՝ ըսուած է որ Հոգին կը լսեցնէ հաւատացեալները՝ Քրիստոսինէնչառնելով եւ անոնց ցուցընելով։ Յովհ. ժզ. 15։ Այս զօրութիւնը նաեւ բացատրուած է այս պիսի բառերով ինչպէս Յոհան. բ. կորնթ. ա. 21։ Կռնթել. Գլխ. գ. 30։ Գործեր. Տէր. գ. 5։ Նամակ. Յովհ. ժգ. 17։ Մխիթարիչ. Տոհ. 16։ Հաղորդութիւն. բ Կորն. ժգ. 14։ Աստուծոյ սէրը տարածել. Հռովմ. ե. 5։ Աստուծոյ ծառայութիւն. Գլխ. բ. 18։ Աստուծոյ օրինաց մէջը փոխադրել. Գլխ. լը. 27։

Ան նոյն կարողութիւնը՝ որ վերըստին ծննդեան առեն կու տայ նոր կեանք, նոր միտքեր, նոր զգացմունք, նոր դիտումնքներ, եւ յոյսեր, հարկ է զանոնք հաստատուն եւ յարատեւ պահելու համար։

Այլ՝ եթէ այս գործքը Սուրբ Հոգւոյն յատկացեալ է, հաւատացեալին ինչ կը մնայ ընելու։ Ընդգծ նատելու եւ սպասելու է Հոգւոյն ներգործութեանը։ Ոչ երբէք։ Սուրբ Հիրքը կը յորդորէ զինքը, որ ջանք ընէ՝ ճիշտ ինչպէս որ բոլոր գործքը իրմէ կախումն ունեցած ըլլար։ "Ընորհքի մէջ աճեցէք։" բ Պետ. գ. 18։ "Ոլորը ջանքերնիդ դրած՝ ձեր հաւատքին վրայ առաքինութիւն աւելցուցէք", եւ այլն։ բ Պետ. ա. 5, 6, 7։ Պօղոս ալ իր փիլիպպեցի եղբայրներուն կը ցուցընէ թէ ինք ինչ ընթացք բռնած է. "Կ'տեւի եղածները մոռցած եմ, ու առջեւի եղածներուն կը դիմեմ։ Կ'պատակը դիտելով՝... մրցանակին կը վազեմ։" Փիլիպ. գ. 13, 14։ Իւ կը խրատէ 15 երորդ տան մէջ՝ որ ամէնքը նոյնպէս խորհին։ Աւետարանը չքարոզեր՝ անգործ կենաց քաջալերութիւն տուող փրկութիւն մը. այլ ջանք պահանջող։ Արդարեւ Սուրբ Հոգւոյն ձեռքը կատարուելիք փրկութիւն մըն է, բայց միանգամայն հաւատացեալն բուն իսկ իր ջանքերովը պիտի ըլլայ։ Ասոր որոյ Աստուածաշունչը յաճախակի կը խրատէ զհաւատացեալը՝ հսկել, աղօթել, ջանալ, վազել, ճգնիլ, եւ պատերազմիլ։

Ընորհաց սովորական միջոցներուն վրայ պիտի խօսինք յօդուած ժա երորդին մէջ։

Բայց ի յառնցմէ, հաւատացեալը պէտք է արթուն ըլլալ՝ Աստուծոյ նախախնամութեան մէջ շնորհաց անսովոր միջոցներուն, եւ ըստ խոստման Սաղմ. ճէ. 43 երորդ տան, ով որ իմաստուն է եւ աս բաները պահէ, անիկայ յոյս կրնայ ունենալ՝ ամէն պատահած դէպքէն հոգեւոր օգուտ հանել։ Արքացուցման գործքը պէտք է բոլոր կենաց մէջ շարունակուելով յառաջատութիւն ընէ։ Ինչեւ անգամ Պօղոս ինք չէր կրնար ըսել թէ կատարեալ եղած է։ Միայն երկնից մէջ՝ ըսուած է թէ, արդարոց հոգիքը կատարեալ են։

Արքութիւնը ամբողջ մարդուն կը ներգործէ, եւ վարուց վրայ կ'երեւի։ Օգնական բան մը ըլլալու չէ, եւ վերանորոգելոյն մէջ բնաւին չկայ։ Թէպետեւ ոչ թէ՝ հանապազ նոյն ան-

յողդողդ միօրինակութեամբ՝ որն որ իր սրտին ցանկալի է, սակայն այսու ամենայնիւ կը զարգանայ՝ իր հաւատոյ վրայ յաւելցընելով հոգեւոր գիտութիւն, ժուժկալութիւն, համբերութիւն, եղբայրսիրութիւն, եւ սէր. եւ միով բանիւ՝ բարեպաշտութիւն եւ ամէն առաքինութիւն: Ը Նորհաց մէջ կ'աճի, եւ իր ամենակատար օրինակին կերպարանակից ըլլալու մէջ կը յառաջադիմէ՝ մինչեւ որ Հաճի իր երկնաւոր Հայրը, եւ զինքը կանչէ իր փրկչին հետ եւ անոր նման ըլլալու՝ տեսնելով զԱրիկայ ինչպէս որ է:

ՀԱՏՈՒՐԱՆ ԺԱ.

Յարութիւն Մեռելոց:

Ը Այն վարդապետութիւնը՝ թէ բոլոր Նորոգեալները պիտի յարատեւեն սրբութեան մէջ եւ վերջապէս պիտի փրկուին, մեծապէս խանգարեցին եւ անոր սխալ կերպարանք տուին ոմանք: Ը Այս վարդապետութիւնը ընդունողներուն համար ըսուած է թէ, իբր զի կը հաւատան թէ ընտրեալք դժոխքէն պիտի ազատին՝ ելլենայ վարդն ինչ ոչ ըլայ՝ ըլայ: Բայց ասիկայ բոլորովին սխալ կարծիք մըն է: Ը Այս վարդապետութեան միտքը ան ալ չէ՝ թէ բոլոր վերստին ծնեալները ամէն մեղք պիտի պահուին, եւ անխոտոր յառաջ պիտի երթան սրբութեան մէջ՝ առանց միջնահատութեան: Ը Այս վարդապետութեան ճշմարիտ իմաստն է թէ՝ անոնք՝ որ անգամ մը վերստին ծնած են Ը Սուրբ Հոգիէն, ստուգիւ բարեգործութեան մէջ պիտի յարատեւեն եւ փրկուին՝ թէպետեւ երբեմնակի կը տկարանան եւ կը գլորին:

Ը Սիկայ ճոխաբար հաստատուած է՝

1. Յուրբ Վրոց յայտնի խօսքերէն՝ թէ մեր փրկութեան գործքը Ը Ստուծոյ գործքն է, եւ թէ անիկայ պիտի գլուխ հանէ զանիկայ: Ը Այս մասին համար՝ դիտե Յովհ. ժ. 14. 27, 28: Հռովմ. ը. 29, 30: բ Կորնթ. ե. 5, եւ Փիլիպ. ա. 6:

2. Ը Այն խօսքերէն՝ որոնք ընտրութեան կը վերաբերին: Ինչպէս՝ Պօղոս կ'ըսէ. (բ Թես. բ. 12.) "Ը Ստուած առաջուց ձեզ ընտրեց փրկուելու՝ Հոգւոյն սրբելովը" եւայլն. եւ (Եփես. ա. 4) "Ինչպէս որ մեզ անով աշխարհիս սկիզբէն առաջ ընտրեց, որ մենք սուրբ... ըլլանք... եւ առաջուց մեզ սահմանեց իրեն որդեգիր ըլլալու", եւայլն:

3. Վրիստոսի մաղթանքէն "Ոմանց իրեն հաւատացողաց համար": Յովհ. ժէ. 20: Ընոնց բոլորին համար կ'աղօթէ՝ առանց բացառութեան: Ը Ս մենք վստահ կրնանք ըլլալ թէ՝ իր աղօթքներուն պատասխան պիտի տրուի:

4. Ը Այն ուրախութեննէն՝ որն որ ըստ բանին փրկչին, երկնից մէջ կ'ըլլայ մեղաւորի մը դարձի մը վրայ: Ղուկ. ժե. 7. 10: Ինթէ ապաշխարութիւնն ու դարձը՝ հոգւոյն հոգեւոր փոփոխութեանը մէնող վճռական կէտը չէ, նթէ երկնից մէջ գիտցուած ըլլար թէ վերստին ծնեալները տակաւին ենթակայ են իյնալու եւ չափտեանս կորսուելու, եւ ան ալ՝ աւելի սոսկալի կործանմամբ՝ քան թէ բնաւին դարձի եկած չըլլային, ան ատեն՝ կ'երեւի թէ անկարելի պիտի ըլլար որ փրկիչը այնպիսի ուրախութեան առիթ ցուցըներ ապաշխարութիւնը:

5. Ը Այն վկայութիւններէն՝ որոնք կը ցուցընեն թէ յաւիտենական կեանքը արդէն սկսած է հաւատացեալց մէջ: Յովհ. ե. 24: ա Յովհ. գ. 14:

6. Բոլոր այն խօսքերէն՝ որոնք

կ՚ատորագրեն զՀաւատացեալս իբրեւ Քրիստոսի միացած . իր մարմնոյն անդամները . կամ անոր վրայ Հաստատուած : Ո՛շմարիտ է որ՝ աւելի նուաստ միտքով մը ըսուած է թէ՝ կրօնի անարժան գաւանողք ալ ի Քրիստոս են . "Ընպտուղ ճիւղեր", որոնք կտրուելու ու ձգուելու են : Յովհ . ԺԵ . 2 : Բայսու ամենայնիւ այս մեկհատիկ խօսքին այս ձեւ գործածութիւնը չկրնար տկարացուցնել այն բոլոր զօրաւոր նշանակները՝ որոնք կը ցուցունեն թէ Հաւատացեալք Քրիստոսի մէջ են . իր մարմնոյն անդամներն են . մարմին՝ ի մարմնոյ եւ ոսկր յոսկերաց . մեռել ներչն յարութիւն առած Ընոր հետ եւ այլն : Բայս բարձրագոյն իմաստով՝ "Պատապարտութիւն չկայ Յիսուս Քրիստոսով եղողներուն" : Հռովմ . ը . 1 : Ու զանոնք այսպէս կից միացուց իրեն՝ զիրենք փրկելու մտօք . եւ ոչ ոք զանոնք իր ձեռքէն պիտի խլէ , "Որովհետեւ միշտ կենդանի է անոնց համար բարեխօսութիւն ընելու" , եւ որովհետեւ "Խոտորովին ալ կարող է ապրեցունելու անոնք՝ որ իրմով Աստուծոյ կու գան" : Եբր . է . 25 :

7 . Յաւիտենական կենաց յայտնի խոստմունքներէն , որ եղած են անոնց՝ որ Քրիստոսի կը գան . անկէ կը խնդնէ , եւ անոր կը հաւատան : "Ըն՝ որ կը հաւատայ ... պիտի ապրի" : Մտի . ԺԹ . 16 : "Ըն՝ որ կը հաւատայ ... դատապարտութեան տակ չիյնար" : Յովհ . Ե . 24 : "Եթէ մէկը ինծմէ ներս մտնէ , պիտի փրկուի" : Ժ . 9 . "Յաւիտեան պիտի չհոգսուին . (անդ . 28) : Ըն՝ որ ինծի կու գայ բնաւ գոբս պիտի չհանեմ : Ջ . 37 : Տես նաեւ՝ Հռոմ . իգ . 16 : Եբր . լա . 3 : լբ . 40 : Յովհ . Ժգ . 1 : ա Կորնթ . ա . 8 : Ժ . 13 : ա Պետ . ա . 5 : Արդեօք խնդիր ըլլալ թէ Աստուածաշունչ մատեանին մէջ չկա՞ն այնպիսի խօսքեր , (ինչպէս Եզեկ . Ժը . 24 . եւ Եբր . Ջ . 4 ,) որոնք ցուցընեն թէ հնարաւոր է որ հաւատացեալք ինկան եւ կորսուին : Ընդ պատասխան կու տանք թէ , Հաւատացեալք սոսկ զիրենք հաշիւի առնելով հնարաւոր է :

Ու թէպետեւ՝ ինչպէս որ վերը ճոխաբար ցուցուցինք , Աստուծոյ գործքը անոնց մէջ ստուգիւ յառաջ պիտի երթայ մինչեւ իր կատարմանը , սակայն ասկէ ալ հաւասարապէս ստոյգ է որ այն գործքը միջոցներու ձեռօք պիտի ըլլայ , եւ ոչ թէ առանց անոնց : Ու բուն իսկ վտանգէ զգուշութիւնները՝ ապահովութիւն ստանալու համար գործածուած միջոցներուն մէջ են : Պօղոս տեղեկացաւ Աստուածային պատգամաւորէ մը թէ՝ երբոր նաւը խորտակի , մէջի բոլոր նաւորդները անվտանգ պիտի ղերծանին : Ու սակայն երբոր նաւավարը փախչելու եռեւէ էին , Պօղոս հարիւրապետին ըսաւ . "Եթէ ատոնք նաւուն մէջ չկենան , դուք չէք կրնար ազատիլ" : Գործ . իէ . 24 . 31 : Նաւաստեաց ջանքերը՝ սահմանեալ եւ պատշաճ միջոցներ էին բոլոր նաւորդաց կենացը պահպանութեանը համար . եւ նոյնպէս նախասահմանեալ էին Աստուածային խորհրդոյ մէջ , որչափ որ անոնցմով գլուխ ելլելիք գործքը : Ու միջոցը եւ վախճանը ստոյգ էին Աստուծոյ կանխագիտութեան մէջ : Բայց ասիկայ ամենեւին ամենափոքր աստիճանաւ ալ չպակսեցուներ պատասխանատուութիւնը մարդոց վրայէն : Միջոցները այնքան հարկաւորապէս էական են վախճանին , իբր թէ երկուքն ալ Աստուածային մտքին ստոյգ չըլլային :

Բայսպէս է նկատմամբ Ընորհաց գործքին՝ իր յարաբերութեանց մէջ՝ որ ունի Մարդ Հոգւոյն ներգործութեան հետ , եւ Աստուծոյ գործքին հետ՝ որն որ ստուգիւ երբէք պիտի չթողու , այլ յառաջ պիտի տանի

մինչեւ՝ ի կատարած : Հաւատացեալը ջանալու է (ա Կորնթ. թ. 27.) իր կոչումն ու ընտրութիւնը հաստատելու համար. (բ Պետ. ա. 10.) եւ ասոր համար, պէտք է որ վտանգէ զգուշանալու համար խրատուի : Վ ըտանգը ճշմարիտ է, եւ իր ամենասաստիկ ջանքերը հարկ է անկէ խոյս տալու համար, եւ սակայն եթէ Աստուծմէ ծնեալ է, ստուգիւ պիտի ազատի այն վտանգէն, եւ չաղթող պիտի ելլէ. եւ եւս աւելի չաղթող անով՝ որ զինքը սիրեց :

ՅՕՀՈՒՆՈՅ · ԺԸ

ՄԻՋՈՑՔ ՀՆՈՐՀՑ·

Աստուածային շնորհաց գործքը՝ մարդուն հոգւոյն մէջ կ'սկսի եւ յաւուրէ կ'երթայ համեմատ միջոցներու գործադրութեամբ : "Հաւատքը լսելէ է" . "Արբէ զանոնք քու ճշմարտութեամբդ" : Սուրբ Վիրք յայտնապէս կը պարտաւորէ այս միջոցներուն գործածութիւնը . եւ անոնց գործածութեանը օրհնութիւն խոստացուած է . ինչպէս որ մի առ մի աչքէ անցուցած ատեններս պիտի տեսնենք :

Վճռաւոր միջոցք շնորհաց են Սուրբ Վիրք կարդալ եւ լսել, ծոմապահութեամբ աղօթք, մտածութիւն, անձնաքննութիւն, եւ ներկայութիւն Սրտութեան եւ հաղորդութեան մատակարարութեան ատեն : Յատկի երկուքէն զատ՝ բոլորին վրայ պիտի խօսինք այս յօդուածին մէջ :

ՀԱՏՈՒԿԱՆ · Ե

Ընթերցումն եւ ուսումնասիրութիւն Աստուածային Բանին :

"Հաւատքը լսելէն է, եւ լսելը Աստուծոյ խօսքէն" : "Արբէ զանոնք քու ճշմարտութեամբդ" էր փրկչին աղօթքը : "Քու խօսքդ է ճշմարտութիւն" : Սուրբ Պետրոս կը հաստատէ թէ Աստուծոյ կենդանի եւ յաւիտենական խօսքն է այն անապական սերմը՝ որով հաւատացեալք նորէն կը ծնանին ա Պետ. ա. 23 : Եւ ապա (բ. 2.) քրիստոնեաները կը յորդորէ որ նորածին մանկանց փափաքանքը փափաքին Աստուծոյ խօսքին անկեղծ կաթին՝ որ անով կարող ըլլան աճելու :

Աստուծոյ խօսքը կարդալու եւ լսելու պարտքն ու արտօնութիւնը առհասարակ ամէն մարդոց վերաբերելը յայտնի է փրկչին խօսքէն թէ "Ուխտքը քննեցէք" . (Յովհ. ե. 39.) որն որ ուղղուած է բոլոր Հրէից առհասարակ, եւ ոչ թէ մասնաւոր կարգ մը անձանց : Այդն այս բանը յայտնի է նաեւ այն օրհնութենէն, որ տրուած է անոր՝ որ կը կարդայ, եւ այլն . (Յայտ. ա. 3.) դարձեալ անկէ ալ՝ որ Բերաբելական նամակները ոչ թէ եկեղեցականաց, այլ բոլոր քրիստոնէից համար գրուած են, եւ ուղղակի ամէն կարգ մարդոց խրկուած են՝ իրենց այլ եւ այլ պարտուցը նկատմամբ . ինչպէս՝ ծնողաց եւ տղայոց,

տերերուն եւ ծառաներուն . հարուստներուն եւ աղքատներուն :

Հին կտակարանն ալ տասը նման լեզու մը կը բանեցընէ : Օրէնքը տրուեցաւ որ Հանապազօրեայ ուսման նիւթ ըլլայ , եւ տղայոց ալ սովրեցընեն : Բ Օրէն . գ . 6 : Ղ . 12 : Սաղ . հը . 6 , եւայլն : Նոյնպէս բանականութիւնն ինքն ալ կը սովրեցընէ թէ՝ եթէ ամէն մարդ իր անձին համար հաշիւ պիտի տայ Աստուծոյ , իւրաքանչիւր ոք ազատութեամբ կարդալու է այն յայտնութեան գիրքը՝ որ կը ցուցընէ այն սկզբունքները՝ որոնցմով ինք պիտի դատուի :

Աստուծոյ խօսքը կարդալու եւ լսելու Էլանակին կարեւորութիւնը ցուցուած է սերմնահանին առակին մէջ : Ոմն խօսքը ոմանց կ'ընծայ հոգ՝ ըլլայ , եւ ոմանց ալ հոգ ոչ : Այս պատճառաւ՝ մեր Փրկիչը իր աշակերտաց զգուշութիւն կու տայ ըսելով՝ "Այսեցեք թէ ինչպէս կը լսէք" : Ղուկ . ը . 18 : Աստուծոյ խօսքէն օգուտ հաննելու համար պէտք է ,

1 . Նոր Աստուածային իշխանութեանը խորին յարգանք մը ունենանք : Աստուածաշունչ Սատանայէ մէջ խօսող Աստուած է , եւ ոչ թէ մարդ : Այս մեծապէս շահաւէտ է մեզի զգալ՝ կարդացած եւ լսած ատեննիս թէ՝ մէկ Օրինաւորի մը խօսքերուն ունկնդրութիւն կ'ընենք :

2 . Յարաջանութեամբ ուսանինք : Սաղմոսերգուն կրնար ըսել . "Ըչափ կը սիրեմ քու օրէնքդ . ամէն օր անէ իմ մտածութիւնս : Սաղ . ճԺԹ . 97 : Ներիացիք գովուեցան՝ ամէն օր Սուրբ Գիրքերը քննելնուն համար : Գործ . Ժէ . 11 : Պէտք է որ մէկ մասը ուրիշ մասի մը հետ բաղդատենք , քանզի Աստուածաշունչը ինք իրեն ամենաընտիր մեկնիչն է . եւ "Արդարութիւն մը իր յատուկ մեկնութիւնը չունի" , ինչու որ մարգարէութիւն մը երբէք մարդոց կամքին պէս չտրուեցաւ , այլ Սուրբ Հոգւոյն ներշնչութեամբը :

3 . Այս ուսանողութիւնը կանոնաւոր ըլլայ . — ունակութիւն մը : Առաքեալ Պետրոս Օրինաց վրայ կը մտածեն գիշեր ցորեկ . Սաղ . ա . 2 :

4 . Պէտք է սովրինք Սուրբ Գիրքը՝ մեր անձին մերձեցուցմամբ : Մակ տեսական գիտութեան մը օգուտը քիչ է . եւ աւելի ահաւոր դատապարտութեան տակ պիտի ինկնանք՝ եթէ մեր Տէրոջ կամքը գիտնանք ու զանիկայ չկատարենք :

5 . Ի վերջոյ՝ պէտք է ուսանինք Սուրբ Գիրքը հանդերձ խոնարհ աղօթիւք վասն Աստուածային լուսաւորութեան : Ընդհանուր մեր տգիտութիւնն ու տկարութիւնը՝ պարտական ենք եռանդագին փնտռել Սուրբ Հոգւոյն օգնականութիւնը , որպէս զի մեր կարդալն ու լսելը ընդունայն չըլլայ , այլ առաջնորդութիւնք ամենայն ճշմարտութեան եւ մեր բոլոր պարտուց կատարմանը : Դաւիթ անգամ որ ներշնչութիւն ունէր Սուրբ Գրոց այնքան մասը գրելու , տակաւին յաճախակի կ'աղօթէ որ կարող ըլլայ զանիկայ հասկընալու :

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ր

Ղեւի · ի

Պաշտաման այս երեւելի մասին վրայ խօսած առեններս պիտի դիտենք՝ անոր բնութիւնը . աղօթելու իրաւունքնիս . անոր օգուտները . երբեմն դէմ բերուած առարկութիւնները . աղօթից պատշաճ ժամանակները եւ եղանակը :

1 . Ղեւիի ընութիւնը :

Ն՛շգրիտ նշանակութեամբ՝ աղօթքն

է մեր բաղձանքները առ Աստուած մատուցանելն : Սակայն աւելի յայնաբար իմաստն է պաշտաման գործք մը՝ որ ամէն զատ կը պարունակէ երկիրպագութիւն , եւ փառաբանութիւն . մեղաց խոստովանութիւն , եւ շնորհակալութիւն : Սոնց ամենուն առատ օրինակներ կը գտնուին Սուրբ Գրոց մէջ յիշեալ աղօթից մէջ : Սաղմոսք՝ որոնց շատերը աղօթք են , լի են այս ամենով : Նոյնպէս ալ Աբրահամու , Իսահակայ , Յակոբայ , Մովսէսի , Եզրասի եւ Դանիէլի աղօթքները՝ այլ եւ այլ մասունքները կ՚երեւցունեն : Մեր փրկչին աղօթքները՝ քանզի ինք մեզք չունէր որ խոստովանէր , շնորհակալութիւն եւ մեղթանք կը պարունակեն :

2 . Ընդհանուր նպատակները :

Յետ բանականութիւնը եւ թէ յայտնութիւնը ասիկայ կը ցուցընեն : Մենք՝ իբրեւ արարած , կախումն ունինք Յաւուածմէ՝ մեր Արարչէն՝ ամէն բարեաց համար : Ինութիւնն ինքն ալ կը սովրեցունէ թէ՝ մեր կատարութիւնը անկէ խնդրելու ենք , ընդունածնուս համար շնորհակալութիւն մատուցանելու ենք , եւ երկիրպագելու ենք բոլոր ողորմութեան՝ անսահման բարութեան եւ մեծութեան Հեղինակին :

Բանականութեան եւ բնական խոշմտանաց լեզուն ալ այսպէս ըլլալը անկէ յայտնի է որ՝ վերոյիշեալ բոլոր մասունքները պարունակող աղօթքներ գործածուած է ամէն ազգաց եւ ամէն դարու մէջ : Երդ այս հասմշխարական գործածութիւնը աղօթից՝ կամ բանականութեան ընծայելի է , կամ յայտնութենէ ուսեալ աւանդութեան :

Մեզ Սուրբ Գրոց աշակերտներուն յայտնի է թէ՝ Յաւուածաշունչը շատ տեղ կը հրամայէ եւ կը խրախուսէ աղօթելու : "Փնտռեցէք ու պիտի գտնէք" , "Ընդհատ աղօթք ըրէք" : "Մեն բանի մէջ աղօթքով եւ աղաչանքով ձեր խնդրուածները յայտնի ըլլայ Յաւուծոյ" :

Թէ այս եւ թէ ուրիշ բազմաթիւ վկայութեանց պարտաւորածը կատարեց մեր փրկիչը՝ որ է մեր կատարեալ օրինակը : "Որ իր մարմնին օրերը սաստիկ գոչումով աղօթք ու աղաչանք մատուց" , եւսյն : Եբր . ե . 7 :

Յայսպէս՝ բանականութիւնը , Յաւուածային հրամանը , եւ մեր փրկչին օրինակը միաբանած՝ աղօթից պարտականութիւնը վրանիս կը դընեն : Յառաջ երթանք քննելու

3 . Ընթիւ օգուտները :

Յոնք կրկնակի են . (1) այն ներգործութիւնը որ աղօթքը ունի ուղղակս աղօթող քրիստոնէին վրայ . եւ (2) այն պատասխանները՝ որոնք կը տրուին ըստ տնտեսութեան Յաւուածոյ :

(1) . Աղօթից ուղղակի եւ բնական ներգործութիւնը աղօթականին վրայ : Որովհետեւ աղօթքն է արտայայտութիւն մեծարանաց , վստահութեան , յուսոյ եւ սիրոյ առ Վերագոյն Էակն , ուստի որոյ յայտնի է որ աղօթից գործածութիւնը այն զգացմանց գործադրութեանը կը ծառայեն : Որովհետեւ աղօթքը երկնային բաներուն կը նայի եւ Յաւուածմէ շնորհք կը փնտռէ , հարկաւ միտքը բարձրացունելու կը ծառայէ , եւ զանիկայ Յաւուծոյ նմանութեանը կը բերէ՝ որուն հետ հաւատացեալը հաղորդակցութիւն կ՚ունենայ աղօթքով . եւ միանգամայն սովորաբար զգաստարարոյ կ՚ընէ՝ Յաւուածային ներկայութեան տպաւորութեանը տակ : Եւ որովհետեւ աղօթքը կը պարունակէ մեղաց խոստովանութիւն առաջի Աստուծոյ սրտից , անշուշտ կը լուսաւորէ եւ կը կենդանացունէ խիղճը , եւ կը բռնէ սիր-

տը չար խորհրդոց եւ թելադրու-
թեանց ազդեցութենէն , եւ կ'ամրա-
ցունէ բարի որոշմունքը :

Ոչ ոք կրնայ սիրել աղօթիւք Ա-
ստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն ընել ,
ու միանգամայն սիրել այն ընթացքը՝
որն որ ինք գիտէ թէ Աստուծոյ
անհաճոյ է , ոչ ալ կրնայ մարդ խո-
հականութեամբ Աստուածային օրհ-
նութիւն մաղթել՝ ամբարիշտ ըն-
թացքներու եւ դիտումներու վրայ .
անանկ որ՝ ինչպէս որ բարեպաշտ մա-
տենագիր մը բարւոք ըսած է թէ՝
"Կամ աղօթքը զմեզ մեղանչելէն կը
դադրեցունէ , կամ մեղքը՝ զմեզ ա-
ղօթելէն կը կասեցունէ" : Պետրոս Ա-
ռաքեալը (ա Պետ . գ . 7) արանց եւ
կանանց փոխադարձ պարտականու-
թեան վրայ խօսած ատենը , հետեւ-
եալ խօսքն ալ կը յաւելցունէ՝ իբ-
րեւ շարժառիթ . "Որ ձեր աղօթք-
ներուն արգելք չըլլայ" : Ահա սա
սկզբունքը ճանչցուած է որ՝ պար-
տուց զանցառութիւնը՝ աղօթից ար-
գելք է : Մեկ ուրիշ օգուտն ալ
աղօթից ան է որ՝ կարօտեալ արա-
րածք այնպիսի կացութեան մը կու
գան , որուն մէջ Աբրահամ պատշաճ
եւ համաձայն կու գայ՝ անոնց շը-
նորհք պարգեւելու : Հայր մը կրնայ
մեծապէս փափաքիլ իր որդւոցը
պարգեւ տալու , ու տակաւին յա-
պաղէ՝ անոնց կողմանէ զգացմանց
վայելուչ ցոյցք մը չերեւելուն պատ-
ճառաւ : Այդպէս ճշմարիտ է Աստու-
ծոյ վրայ : "Տէրը կ'սպասէ որ գը-
թութիւն ընէ" : Եսայ . ղ . 18 : "Ահա
աւելի պատրաստ է բարի բաներ տա-
լու իրմէ խնդրողներուն , քան թէ
մենք մեր տղոցը բարի պարգեւներ
տալու : Մատթ . է . 11 : Նաեւ սակայն
Յակոբոս Առաքեալը կ'ըսէ . (գ . 2 , 3 .)
"Չունիք՝ քանզի չէք խնդրեր" : "Կը
խնդրէք ու չէք առներ , քանզի չա-
բաչար կը խնդրէք" : Այս վկայու-
թիւններէն բացայայտ կ'երեւի թէ
բոլոր բարեաց Պարգեւողը մանաւոր
պատրաստութիւն մը կը փնտռէ իր
կարօտեալ արարածներէն՝ որպէս զի
Իր շնորհքները ընդունին :

Այսպէսի հերիք ըլլայ այն բնական
ներգործութեանը վրայ՝ որ սովորա-
կան եռանդագին աղօթքը կ'ազդէ
իւրաքանչիւր քրիստոնէի վրայ : Կը
ծառայէ շարժել եւ կենդանացու-
նել անոնց սրտին մէջ մեծարանք
առ Աստուած՝ իբրեւ իրենց Բարիքին
ու Տէրը . սէր եւ վստահութիւն՝
իբրեւ բարեկամ եւ Հայր . յաւի-
տենական բաներուն վրայ ուղիղ
տեսութիւն . սէր՝ սրբութեան վրայ .
եւ Աստուծոյ հետ աւելի սերտ հա-
ղորդակցութիւն ունենալ ւ փափաք ,
Նաեւ կը ծառայէ՝ զՀոգին Աստուա-
ծային շնորհք ընդունելու պատշաճ
վիճակի մը մէջ գնելու :

Արդ՝ այժմ համառօտիւ քննենք
այն օգուտները՝ որոնք ընտանեկան
պաշտամունքէն կը վայելեն ընտանիք ,
եւ հրապարակական պաշտամունքէն
կը վայելեն ժողովուրդք :

Աղօթքը՝ ինչպէս որ մանաւորաց ,
նմանապէս ալ ընտանեաց եւ ժողո-
վրդոց կարօտութեանցը պատշաճու-
թիւն ունի : Ընտանեաց անդամները
ունին շատ հասարակաց կարօտու-
թիւններ , շատ հասարակաց շնորհք-
ներ՝ շնորհակալութեան արժան , եւ
շատ վտանգներէ եւ չարիքներէ ազա-
տութիւններ : Գոնէ օրը երկու ան-
գամ միատեղ են . այսինքն է առա-
ւօտուն նախ քան իրարմէ բաժանիլ-
նին՝ իրենց գործոցը պատճառաւ :
եւ երեկոյին՝ գործքերնէն վերադառ-
նալէն ետքը : Արդ՝ եթէ այս ժամա-
նակները միաբանական աղօթից հա-
մար բռնուի , վստահութեամբ կը
յուսացուի թէ հետեւեալ օգուտները
յառաջ պիտի գան՝ Աստուածային
օրհնութեամբը :

(ա) Ընտանեաց անդամց մէջ հա-
[illegible] : Միա-

բանական հոգեւոր պաշտամունքը՝ պիտի ծառայէ եւս աւելի սերտութեամբ միաբան պահել զնոսունք , որ արդէն միաբանած են հաստարակաց շահուին ու խորհուրդովը :

(բ) Իւրոր ընտանեկան բաներուն մէջ կ'ապէ ու պրօ-ւիւնա կը մնէ : Օրը կանոնաւոր ներմեռանդ պաշտամունքով բանալն ու գոցելը՝ աւուր սովորական գործոցը մէջ կարգադրութիւն մը մտցունելու չէկարանար :

(գ) Ծնողքին էլեռուիւնը կը պըտռնայ : Ընտանեաց գլուխը՝ ընտանեկան պաշտաման մէջ՝ իրր թէ գերդաստանին քահանան կ'ըլլայ , եւ իրենց երկնաւոր Հօրը հետ կենցաղավարելու միջոց մը . եւ ասիկայ հարկաւ տղոց ու ծառաներուն յարգութեան զգացմունքը կ'աւելցունէ՝ այսպիսի առնչութիւն ունեցողին վրայ , եւ միանգամայն ալ իրեն շարժառիթ կու տայ առաջնորդել եւ կառավարել իր գերդաստանը՝ իր այս առնչութեան արժանաւոր կերպիւ մը :

(դ) Ամէնքնա կրօնի յառաջդիմութիւն ընտանեաց մէջ : Ընտանեկան պաշտամունքը՝ բնական նախապատրաստութիւն մըն է հրապարակական պաշտաման : Ան որոշակի կերպիւ մը՝ Ուսուած , իբրեւ զՈսուած գերդաստանի՝ ճանչնալ է , որ բարձրաստիճան օգնութիւն կ'ընէ բարեպաշտութիւն զարգացունելու՝ ամէն ուրիշ պարտականութեան կատարման պատրաստելով :

Ան ընդ հակառակն՝ այս պարտականութեան զանցառութիւնը հարկաւ ծառայելու է , եւ փորձիւ ալ ստուգուած է որ կը տանի օտարութեան , անկարգութեան , եւ անակնածութեան առ ծնողս , եւ զանցառութեան ամէն կրօնական պարտուց՝ թէ առանձնական եւ թէ հրապարակական :

Ընտանեաց գլուխները երբեմն այս պարտքը զանց կ'ընեն անկարողութիւն կամ երկչոտութիւն պատճառելով : Ասպիսի ջատագովութեանց դէմ պատասխանելիս ես է որ՝ այսպիսի անձինք այնքան անկարող եւ այնքան երկչոտ չեն իրենց հաստարակ գործոց մէջ : Ասիկ ընտանեկան պաշտաման հարկաւորութիւնը այնքան տպաւորութիւն ըներ իրենց վրայ , որքան որ իրենց ընտանեաց ապրուստը ճարելու հարկաւորութիւնն ըրած է , բոլոր այսպիսի պատճառաբանքները մեկէն անհետ կ'ըլլան : Ոչ երկչոտութիւնը , եւ ոչ իրենց խորհուրդները պատշաճ բառերով արտայայտելու բաւականութիւն չունենալնին՝ պէտք չէ իրենց աւելի արգելք ըլլայ շնորհաց աճմանն մտանելու , քան թէ նոյն պարագաները՝ իրենց ընկերներուն հետ խօսելու որ եւ իցէ գործքի վրայ :

Անգունատիպ պատասխաններ կրնանք տալ հրապարակական պաշտաման համար , որուն ամենէն երեւելի մասն է աղօթք : Հրապարակական ժողովքները մեծագոյն ընտանիքներ են : Ամէն կարգի , աստիճանի եւ վիճակի մարդոց՝ սահմանեալ ժամանակներու պաշտաման գործքին մէջ միաբանութիւններին հարկաւ կը ծառայէ յառաջացունել զգացմանց հաղորդակցութիւն , փոխադարձ սէր եւ յարգութիւն . եւ պատրաստելու ամէնը թէ իշխան եւ թէ իշխեցեալ՝ իրենց վիճակի պարտականութիւնները արդարութեամբ կատարելու :

Աւժմ քննենք .

(2) . Ում՝ ընչ Ուսուած ողջունի պատասխան կու տայ : Այս մասին՝ Աւուրբ Գրոց վկայութիւնը վճռական է : "Անդրեցէք եւ պիտի տրուի ձեզի . . . որքան աւելի ձեր երկնաւոր Հայրը բարի բաներ կու տայ անոնց՝ որ իրմէ կը խնդրեն" : Մատթ. է. 7 — 11 : "Ինչ որ Հօրմէն խնդրէք իմ անունովս՝ ձեզի պիտի տայ" : Յովհ. ժզ . 23 : "Աղօթութեան օրը ինձի կանչէ , ես քեզ պիտի ազատեմ , ու դուն

իս պիտի փառաւորես" : Սամ. ծ. 15 : "Յակոբին սերունդին չըսի թէ զուր տեղը զիս փնտռեցէք" : Եսայ. խե. 19 :

Իսրայէլի մեծամեծ օրհնութիւններ պարգեւելու խոստմունքէն ետքը Աստուած Եզեկիէլի ըսաւ. (եզ. 37.) "Իսրայէլի տունէն պիտի փնտռուիմ, որ անոնց ասիկայ ընեմ" : Այսինքն է՝ պիտի ընեմ՝ ասիկայ, բայց աղօթքի պատասխանելու ձամբով :

Ի պատասխան աղօթից Մովսէսի, Իսրայէլ կործանուելէն ազատուեցաւ : Ելից. եզ. 11 — 14 :

Ի պատասխան Սամուէլի աղօթից՝ Տէրը որոտաց փղշտացւոց բանակին վրայ, եւ Իսրայէլի մեծ փրկութիւն մը գործեց : ա Մնաց. է. 9, 10 :

Եզեկիայի աղօթքովը՝ իր կեանքը տասն եւ հինգ տարի ալ երկարեցաւ : գ Մնաց. ի. 5, 6 : Աղօթից ուրիշ պատասխաններու համար՝ տես Օրինաց. ժը. 32 : Մատթ. ժա. 2 : ԺԳ. 19 : Ելից. օրէն. թ. 19, 20 : իզ. 7 : ա Մնաց. ա. 27 : գ Մնաց. ժը. 37, 38 : դ Մնաց. զ. 18 : ժթ. 20 : Դատ. թ. 21 : ժ. 12 : Դուբ. ժբ. 5, 6, եւայլն :

Երբեմն նոյն տեսակ կամ նոյն աստիճան բարիք ակնկալելու չենք, որուն համար կ'աղօթենք : Աստուած է պատասխան մեր աղօթից՝ մեզի լաւագոյն եղածը կուտայ, եւ ոչ թէ ճշտիւ մեր խնդրածը : Ինչպէս՝ երբոր Պօղոս աղօթեց որ ազատի իր "Արմուռյն խայթոցէն", "Հաւական շնորհք" ընդունեց փոխարէն, որն որ լաւագոյն էր՝ ինչպէս որ ինք ալ վկայեց : բ Կորն. ժբ. 9 :

4. Ընդհանուր աղօթից ընդհատած առարկութիւնները : Աստուածեանններուն բերած գլխաւոր առարկութիւնները ընդդէմ քրիստոնէական վարդապետութեան աղօթից՝ հետեւեալներն են :

(1), Աղօթքը անհամաձայն է Աստուծոյ անփոփոխութեանը, կամ որ նոյն է՝ իր յաւիտենական խորհուրդներուն : Այս առարկութեան ակնարկութիւն եղած է Աստուածային անփոփոխութեան վրայ խօսած ատեն՝ երես 99 : Այս առարկութեան բովանդակութիւնն է թէ՝ Աստուծոյ խորհուրդները անփոփոխ ըլլալուն, մեր աղօթքները այն խորհուրդներուն կատարմանը ներգործութիւն մը չեն կրնար ընել. վասն որոյ ընդունայն են, եւ գուցէ ամբարշտական : Երթէ Աստուած սահմանած է տալ մեզի մեր խնդրելիք բաները՝ կ'ըսէ առարկուն, պիտի պարգեւէ զանոնք առանց մեր խնդրանացը, եւ մեր աղօթքը անօգուտ է : Իսկ եթէ սահմանած չէ զանոնք մեզի տալ, ուրեմն իր կամացը հակառակ եղած բանը կը խնդրենք. եւ այսպիսի աղօթքը կրնայ ամբարշտական սեպուիլ :

Այս առարկութեան դէմ պատասխաննիս կրկնակի է : Յա նախ՝ եթէ այդ առարկութիւնը բան մը կը հաստատէ, չափէն աւելի կը հաստատէ : Վասնզի նոյն առարկութիւնը կրնայ ըլլալ հաւասարապէս ընդդէմ որ եւ իցէ բան գլուխ հանելու համար գործածուած միջոցներու, ինչպէս որ ընդդէմ աղօթից : Երթէ երբէք զօրութիւն մը ունի, երկրագործն ալ կրնայ ըսել թէ՝ "Ընդունայն է ցաւօրագրել, սերմանել, կամ հնձել. քանզի եթէ Աստուած սահմանած է որ ինծի հունձ մը տայ, պիտի ունենամ զանիկայ առանց ջանքի. իսկ եթէ ոչ՝ կարող պիտի չըլլամ ձեռք ձգել, որքան ժըրութեամբ աշխատիմ ալ" : Նմանապէս ամէն ո եւ իցէ գործքի տէր անձ մը կրնայ ըսել թէ՝ "Երթէ Աստուած սահմանած է որ ես այս ինչ բարիք ունենամ, պիտի ունենամ առանց ջանքի. իսկ եթէ ոչ՝ ուրեմն իմ ջանքերս օգուտ մը չունին" : Այսպիսի յայտնապէս սխալ եւ ինքնա-

կար եղրակացութիւն չկրնար ելլել ուղիղ սկզբունքներէ :

Ասոր երկրորդ՝ հիմնական սխալանք մըն է սեպել թէ Աստուած վախճանը սահմանած է , առանց միջոցներուն նայելու : Արկածն ալ հաւասարապէս ստոյգ են իր տեսութեան մէջ , եւ տակաւին իրարու իրական կապակցութիւն եւ իրարմէ կախումն ունին : Աստուած չսահմանեց որ երկրագործը հունձ ունենայ՝ թէ աշխատեր է թէ ոչ : Ան ալ սահմանած է թէ մարդկէ հոգեւոր օրհնութիւններ ընդունելու են՝ թէ իր որոշած ճամբովը խնդրեն թէ ոչ : Այս նիւթին վրայ՝ տես ի վերջ կոյս Յոփ. Ա. Ատ. Ժա :

Աստուծոյ անփոփոխութիւնը յաւէտ քաջալերութիւն մըն է աղօթիդ , ու ոչ թէ վհատութիւն մը : Կրանդի եթէ փոփոխական ըլլալու ըլլար , չէինք կրնար գիտնալ թէ մէկ ժամանակ մը իրեն հաճոյ երեւցածը՝ այս անգամ ալ հաճելի է : Ընդունելի ըլլալուս վստահութիւն ունենալով աղօթելու համար՝ հարկ է գիտնալ մեզի թէ իր բնութիւնն ու սկզբունքները մինչեւ հիմայ ինչպէս որ էին , հիմայ ալ նոյն են , եւ պիտի նոյնպէս շարունակեն մինչեւ յաւիտեանս . այսինքն է՝ Աստուած անփոփոխ է : Իր անփոփոխութիւնը գլխաւորապէս իր բնաւորութեանն ու սկզբանց անփոփոխութեանը մէջ կը կայանայ : Իր խորհուրդները իր սկզբանցը մրայ հիմնեալ են , եւ հարկաւ անոնց նման անփոփոխ ըլլալու են : Ստոյգ են թէ ամենիմաստն ու անհուն Աստուածը՝ մէկ նայուածքով , միօրինակ յստակութեամբ եւ ստուգութեամբ կը տեսնէ՝ մեզի անցեալ , ներկայ եւ ապառնի եղածները : Սակայն իր ծածկեալ գիտութիւնն ու ոչ յայտնեալ խորհուրդները՝ մեր վարուցը կանոն չեն կրնար ըլլալ : Աղօթքի եւ շնորհաց բոլոր միջոցներուն մէջ այնպէս քալելու ենք , որ փնտռած վախճանները հասնելու համար այս միջոցներուն պատշաճութեանը վրայ մեզի խօսածին համեմատ ըլլայ :

(2) Ուրիշ առարկութիւն մը ընդդէմ աղօթից ասն է թէ՝ աղօթքը անօգուտ է , քանզի Աստուած արդէն պիտի կարօտութիւնները :

Մեն քրիստոնեայ կ'ընդունի թէ Աստուած զանոնք գիտէ կատարեալ պէս , եւ մեզմէ անհունապէս աւելի լաւագոյն : Փրկիչն մեր՝ աղօթից պարատակառութեան վրայ խօսած ատեն , այս ճշմարտութիւնը կը ճանչնար . Մատթ. զ. 8 . եւ սակայն ասիկայ աղօթքի առարկութիւն մը չէր իր աչքին առջին :

Աղօթքի միտքը՝ մեր կարօտութիւնը Աստուծոյ ծանուցանել չէ . այլ ըստ ամենայնի յար եւ նման մեզաց խոստովանութեան մէջ եղած դիտումնքին , այսինքն է՝ մեր մէջը յարմարագոյն տեսութիւններ եւ զգացմունքներ յառաջ բերելու , եւ այսպէսով՝ խնդրած օրհնութիւններս ընդունել պատրաստելու զմեզ :

(3) Ա երոյիշեալին նման առարկութիւն մըն ալ՝ Աստուծոյ իմաստութենէն առնուած է :

"Կարող չենք" կ'ըսէ առարկուն՝ "արգելել , փոխել , կամ ներգործութիւն մը ընել անսահման իմաստութեան եւ բարութեան թելադրութիւններուն կամ ազդմանցը՝ մեր աղօթքներովը : Ու եթէ կարող ըլլայինք ալ , անփափաքելի եւ չար պիտի ըլլար , եւ պարզապար պէտք է որ ոչ ուզենք եւ ոչ ընենք այնպիսի բան մը" : Ահա այս է ամենազօրաւոր եւ ճշմարտանմման առարկութեանց մէկը : Այդ առարկուն բոլորովին սխալ ըմբռներ է աղօթից վախճանը : Ճշմարիտ է որ ոչ փափաքելի է եւ ոչ ալ բարի՝ փոխել անհուն իմաստութեան եւ բարու-

թեան ազդմունքը , եթէ կարող ալ ըլլայինք : Յ Երմեռանդ քրիստոնեայ երկրպագուք բնաւին այսպիսի դիտմունքով մը աղօթք չեն ըներ :

Հայց կարի վայելուչ է անհուն խմաստութեան , եւ համաձայն՝ անսահման բարութեան , որ պարգեւ շնորհէ խոնարհ աղաչաւորներուն , որն որ հաւասար պատշաճութեամբ ետ կրնայ բռնել անոնց մէ՛ որ կը զլանան աղօթելու եւ կ՛ըսեն . "Ի՞նչ օգուտ պիտի ըլլայ մեզի , եթէ անոր (Աստուծոյ) աղօթենք" : Խմաստութեան մէկ մասը՝ պայմաններ զանց առնել չէ . եւ հոս էական պայման մը կայ՝ որն որ առարկուն անտես կ՛առնէ , սեպելով թէ՝ եթէ անբաւ խմաստութիւնը այս ինչ օրհնութիւններ կ՛ուզէ շնորհել ՚ի պատասխան աղօթից այս ինչ մտաց վիճակի տէր անձանց , պէտք է որ զանոնք պարգեւէ առանց աղօթից , եւ առանց նկատելու ընդունողին զգացմունքը : Խանգամ՝ եթէ պարզ ըմբռնութեամբ խորհուրդ հարցունենք , պիտի վկայէ այսպիսի տըրամաբանութեան սխալանքը :

(4) Արդարութիւն մըն ալ եղած է թէ նաներահաւատութիւն եւ յանդգնութիւն է կարծել թէ՝ մեր աղօթքները բաւական զօրաւոր են օրհնութիւններ հայթայթել մեզի համար , եւ յատկապէս այլոց համար : Հոս ալ կրնայինք՝ ինչպէս ՚ի վերոյ , այս առարկութիւնը մէջ բերողը աղօթքի նպատակը չէ հասկըցեր՝ ըսել : Հայց ասիկայ առ այժմ թողլով , այս կը պատասխանենք թէ՝ բնաւին յանդգնութիւն մը չկայ այն բանը ընելուն մէջ՝ որ մեր երկնաւոր Հայրը զմեզ հրաւիրեց եւ պատուիրեց ընելու : Աղօթքովիս իր հրամանը կը կատարենք , եւ ինքն ըսաւ . "Գործս փառաւորողները պիտի փառաւորեմ" : ա Թագ . բ . 30 :

5 . Ժամանակէ աղօթից :

Որոնք են

(1) Տէրոջն օրը : Աստուածային պաշտաման գլխաւոր մասը՝ (որուն համար սուրբ Հանգստեան օրն է որոշուած ,) աղօթքն է : Աստի սրբարանը՝ տուն աղօթից կոչուած է : "Իմ տունս աղօթից տանը մէջ զանոնք պիտի ուրախացուցնեմ ... քանզի իմ տունս բոլոր ազգերուն համար տուն աղօթից պիտի կոչուի" : Եսայ . ծզ . 7 :

Այս շաբաթը՝ ոչ միայն հրապարակական , այլ եւ առանձնական աղօթից ժամանակ է : Այն սուրբ աւուր մէջ՝ ամէն բան զմեզ կը հրաւիրեն Աստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն ունենալու : Ընծխարհէն հեռանալով՝ կ՛երթանք Աստուծոյ տունը այն բաղմութեանց հետ որոնք սուրբ օրը կը պահեն . հոն կը լսենք եւ կը մտածենք Աստուծոյ սքանչելի գործոցը , եւ մեզի հետ ունեցած յարաբերութեանցը վրայ . եւ անկէ կը վերադառնանք մեր բնակարանները՝ Աստուածային բանէրէն մեծապէս ազդեալ : Երբ կրնանք եւս յարմարագոյն ժամանակ մը գտնել առ Աստուած մտածելու :

(2) Մասնաւոր անձինք , եկեղեցիք , կամ կառավարութիւններ մասնաւոր աղօթից համար օրեր կրնան սահմանել : Այսպիսի ժամանակներէն օգուտ կրնայ հանել ամէն քրիստոնեայ՝ զանոնք պատուական պատեհութիւններ սեպելով առ Աստուած մտածելու , եւ անոր հետ հաղորդակցութիւն ընելու :

(3) Աւուր առաւօտեան եւ երեկոյեան պահերը ամենայարմար ատեն են աղօթելու՝ թէ առանձին եւ թէ ընտանեօք : Գետական անտեսութեան տակ՝ առաւօտեան եւ երեկոյեան զոհերը սոր նշանակներ էին : Տես Ելք . լ . 7 : Ղեւ . 3 : գ Թագ . ժը . 29 , եւայլն :

Յառաւօտուն երբոր ապահովութեամբ կ՛արթննանք քնոյ անօգնական վիճակէն , բնութիւնն ալ կ՛ուսուցանէ որ Ջերմեռանդն ընօրհակա-

լութիւն մատուցանելու ենք Ընոր անքուն հսկողութեանը համար, "որ բնաւին չմրափեր, ոչ ալ կը քնանայ" : Ու որովհետեւ աւուր զբաղանացը մնալու վրայ ենք, հարկ է որ մաղթենք Աստուածային պաշտպանութիւնը, առաջնորդութիւնն ու օրհնութիւնը՝ փորձութենէ եւ վտանգէ ազատելու համար, եւ պարտականութիւններնիս կատարելու օգնութիւն ընելու համար : Դարձեալ՝ երբոր երեկոյ կ'ըլլայ, ոյքան վայելուչ է այն աւուր օրհնութեանց համար շնորհակալութիւն եւ փառաբանութիւն մատուցանել, եւ Աստուածային խնամակալութիւնը մաղթել՝ գիշերուան համար :

Այժմ մեր զբաղմունքը ներեն որ կէս օրին ալ առանձնանանք, ան ալ յարմար ժամանակ մըն է որ անգամ մը մտքերնիս զբաղմունքէ ետ բերենք . եւ մասնաւորապէս շնորհք խնդրենք՝ որ ըրածնիս ի փառս Աստուծոյ ընենք : Իսրայէլացւոց բարեպաշտ թագաւորը ըսաւ . "Երեկոյին , առաւօտուն եւ կէս օրին պիտի բողոքեմ ու հառաչեմ" : Սաղմ . ծե . 17 : Ու Դանիէլը՝ "մեծապէս սիրելին" , սովորութիւն ունէր օրն իրեք անգամ իր սահմանեալ աղօթքները մատուցանելու :

(4) Կերակրոց ատենները յարմար առիթներ են աղօթքի եւ շնորհակալութեան : Աստիկա այնքան յայտնի պարտք մըն է որ՝ նախնի հեթանոսք սովորութիւն ունէին թափել նուէր նախ քան զճաշ՝ ի պատիւ չաստուածոց . այնպէս ալ եթէ քրիստոնեայ երկրի մէջ եղող մէկը դանց առնէ ամենայն բարեաց պարգեւողը խոստովանիլ ճաշի ատեն եւ գոհութեամբ ընդունիլ Աստուծոյ ստեղծածը , (ա Տիմ . դ . 4 ,) այնպիսին ինքզինք հեթանոսներէն ալ աւելի կը նուաստացունէ , որոնցմէ չատերը երախտագիտութիւն կը ցուցընեն զերենք կերակրողներուն : "Այգը իր տերը կը ճանչնայ եւ եզը իր տիրոջը մսուրը . բայց Իսրայէլը զիս չճանչնար , իմ ժողովուրդս չհմանար" : Եսայ . ա . 3 :

(5) Հաց'ի սահմանեալ ժամանակներէ աղօթից , կան անսովոր առիթներ այս պարտականութեան համար , որոնք պէտք չէ զանց առնուին :

Հեղութեան , մասնաւոր զղջման , մեր երկրին՝ ազգին կամ եկեղեցւոյ վրայ հասած վտանգի ատեն , պատերազմի՝ սրածութեան կամ սովու ժամանակ : Միով բանիւ՝ ամէն առիթ՝ որ մտքերնիս կը բերէ մեր կախումը , կամ պարտականութիւններնիս , յարմար առիթ մըն է աղօթելու առ Հայրն գթութեանց : "Հեղութեան ատեն զիս կանչէ" : "Ամէն ատեն աղօթք ըրէք ամէն աղօթքով եւ խընդրուածքով" : Ներ Փրկիչը երկրիս վրայ աղօթից կեանք մը անցուց : Մենք ալ նոյն միտքը ունենանք՝ որ Յիսուս Քրիստոսի մէջ եր :

6 . Ինչ եղանակ աղօթք ընելը է :

(1) Ընդունելի աղօթից համար առաջին հարկաւոր բանն է խոնարհութիւն : Այս զգացմունքը մեր մէջ կ'արթընայ՝ թէ որ ըստ արժանոյն անդրադառնանք Աստուծոյ մեծութեանն ու մեր փոքրկութեան վրայ . Ընոր սրբութեանն ու մեր մեղաւորութեան վրայ : "Աստուծոյ զոհը կոտրած հոգին է" : Սաղմ . ծա . 17 : Ներհակ մտքսւորին աղօթքը ընդունելի չըլլար , մինչդեռ յանձնապաստան փարիսեցւոյնը մերժուեցաւ : Այսպէս ըսուած է այնպիսի անձին համար , որ հպարտութեամբ կը մերժէ խրատը : "Ին որ օրէնքը մտիկ ընելէն ետ կը դարձունէ իր ականջը , անոր աղօթքը անգամ պիղծ է" : Առակ . իը . 9 :

(2) Աղաչանաց եկամնապէս հարկաւոր է ընդունելի աղօթքի համար .

"Ուանց հաւատքի անհնար է Աստուծոյ հաճոյ ըլլալ . վասն զի՝ ան որ Աստուծոյ կը մօտենայ , պէտք է հաւատայ թէ Աստուած կայ , եւ թէ վարձահատոյց կ'ըլլայ անոնց որ զինքը կը փնտռեն" : Հբր . ժա . 6 :

Հոս նկարագրեալ են ճշմարիտ հաւատոյ տարրերը՝ վստահութիւն թէ Աստուած կայ . (այսինքն է՝ թէ Աստուած է , ինչպէս որ յայտնեալ է Սուրբ Գրոց մէջ .) եւ թէ պատրաստ է շնորհք պարգեւելու անոնց՝ որ զինքը կը փնտռեն իր սահմանած ձամբով : Տես նաեւ՝ Հբր . ժ . 22 : եւ Յակ . ա . 6 :

Հոս պէտք է քննենք ընդհանուր սխալանք մը՝ հաւատոյ աղօթից վրայ : Այսինքն է՝ թէ հաւատքը կը կայանայ այն վստահ ակնկալութեանը վրայ թէ խնդրածնիս պիտի առնենք :

Այս սխալանքը ծագած է հաւատոյ կեցած հիմը չգիտնալէն : Աստիճ պարտական ենք առ Աստուած մօտենալ աղօթքնիս լսուելու վստահ ակնկալութեամբ . եւ երբեմն ալ այն վստահութիւնը վկայութիւն մը կրնայ բռնուիլ՝ աղօթքնուս լսուած ըլլալուն : "Հաւատացէք" կ'ըսէ մեր Փրկիչը (Մարկ . ժա . 2) "թէ ինչ բան որ աղօթիւք կը խնդրէք , պիտի առնէք եւ պիտի ըլլայ ձեզի" :

Այց հոս՝ ինչպէս որ շատ ուրիշ տեղուանք Սուրբ Գրոց մէջ , տարապայման բան մը կ'ըլլայ՝ խօսքը առանց եզանակաւորութեան առնել : Օրինակաւորութեամբ կը հասկցուի թէ՝ աղօթելու ենք յարմար եւ Աստուծոյ կամացը հաճոյ բաներու համար , եւ ուղիղ հոգիով մը : Եւ ապա պարտական ենք վստահական յոյս մը ունենալ թէ լսելի պիտի ըլլանք : Այց այն վստահութիւնը պէտք է Աստուծոյ վկայութեանը վրայ հիմնեալ ըլլայ , եւ ոչ թէ մեր երեւակայութեան վրայ : Երբոր Առաքեալը հրաշագործութիւն կ'ընէին , անտարակոյս Աստուածային ազդարարութիւններ ունէին , որոնց ապաւինելու պարտական էին , ինչպէս որ Աստուծոյ Գրքին մէջի վկայութեանը :

Այց եթէ մեր օրովը մեկը ըսէ թէ՝ ես հաւատք ունիմ հաւատալու թէ այս կամ այն մասնաւոր դէպքը պիտի պատահի , մենք պատշաճութեամբ կրնանք հարցունել այնպիսւոյն թէ՝ քու հաւատքդ ինչ բանի վրայ հիմնեալ է : Այս բանին համար Աստուածային յայտնութիւն ունի՞ , կամ թէ Աստուծոյ Ա՛ատեանին մէջ գրուած է թէ այսպիսի դէպք մը պիտի պատահի : Եթէ այս երկուքէն մեկը իր հաւատոյ հիմը չէ , իր այն ակնկալութիւնը ոչ թէ հաւատք է , այլ կայր վստահութիւն մը անձին՝ որն որ բնաւին Աստուծոյ հաճելի չկրնար ըլլալ : Երբոր երկու կայր մարդիկ՝ Քրիստոսի բերուեցան բժշկուելու համար , (Մատ . թ . 27 ,) ասոնց հարցուց՝ ոչ թէ վստահութեամբ ակնկալութիւն ունին բժշկուելու , այլ թէ կը հաւատան թէ կրնայ այն բանն ընելու : Եւ երբոր պատասխան տուին , "Այո՛ Տէր" , բժշկեց զանոնք ըսելով՝ "Ձեր հաւատքին պէս ըլլայ ձեզի" : Երկոցունց՝ առնոր վրայ ունեցած վստահութիւնը այն հաւատքն էր , որ իրենց աղերսը ընդունելի ըրաւ :

(3) Մէկ ապշելի Քրիստոսի անառնոջը պէտք է ըլլայ : Այսկայ մեր փրկիչն ինք հրամայեց : Յովհ . ժզ . 23 , 24 , 26 : Այսկայ այսպէս չէր ըլլար նախ քան իր աշխարհ գալը . ոչ ալ իր աշակերտացը հետ եղած առենը . (անդ . 24 .) քանզի իր մեծ զօրը դեռ մատուցուած չէր . ոչ ալ իր միջնորդական պաշտօնին բնութիւնը լիովին յայտնուած էր : Այց յորմէ հետէ իր զօրը մատուցուեցաւ , եւ իր միջնորդութեան բնութիւնը լիովին երեւան ելաւ , եւ ոչ մէկ աղօթք մը՝ որ իր արժանաւորութեանը ապաւինե-

լով եւ իր բարեխօսութեամբը մատուցած չէ, ընդունելի չկրնար ըլլալ։ "Ամէն ինչ որ կ'ընէք թէ խօսքով եւ թէ գործքով, բոլորը Տէր Յիսուսի անունովն ըրէք, Աստուծոյ ու Հօրը գոհութիւն մատուցանելով անոր ձեռքովը"։ Կող. գ. 17։

(4) Աղօթքը պէտք է ջերմեռանդ ըլլայ եւ թախանձական։ Տե՛ս այս մասին համար՝ Ծննդ. ը. 24։ Լատյ. կր. 7։ Գործ. ժա. 8։ Եփես. գ. 18 եւայլն։ Ի վերջոյ

(5) Աղօթքը Աստուածայնին կամայ հնազանդութեամբ ըլլալու է։ "Եղիցի կամք քո" էր մեր Տէրոջը իր աշակերտացը օրինակ տուած աղօթքին մէկ մասը։ Ու մեր օրհնեալ Փրկիչը ինքն ալ՝ իր տագնապներուն մէջ յետ աղօթելոյ որ եթէ հնար է իր տանջանաց բաժակը անցնի, յաւելցուց թէ՝ "բայց ոչ թէ իմ կամքս, այլ քու կամքդ ըլլայ"։ Գալով մեր տգիտութիւնն ու կարճատեսութիւնը, եւ մեր երկնաւոր Հօրը իմաստութեանն ու սիրոյն վրայ լիակատար վստահութիւն ունենալով՝ ուրախութեամբ յանձնելու ենք մեր աղերսանաց բոլոր նիւթը Անոր իմաստուն եւ սրբազան կարգադրութեանը։ Ու յետ ազատօրէն յայտնելոյ մեր խընդրուածները Աստուծոյ՝ ըստ իւր բարեշնորհ հրաւիրանաց, ի խորոց սրտի յաւելցունելու ենք, "Ոչ թէ իմ կամքս, այլ քու կամքդ ըլլայ"։ Ու "Տէրոջը փրկութեանը յուսալ ու լռութեամբ սպասել"։ Ողբ. Երեմ. գ. 26։

Ինչ բանի համար որ Աստուծոյ կամքը որոշակի յայտնուած է, անոնց համար մեր աղօթքները առանց թէութեան կրնան ըլլալ։ Ինչպէս՝ երբոր կ'աղօթենք որ սրտերնուս մէջ սրբութիւն աճի, կամ Քրիստոսի թագաւորութիւնը գայ։ Բայց երբոր այսպիսի յայտնութիւն մը եղած չէ, մեր խնդրուածքը միշտ իր հետը այս թէութիւնն ունի՝ յայտնի կամ զօրութեամբ, թէ մեր խնդրուածքը՝ մեր երկնաւոր Հօրը ամենիմաստ ընտրութեան եւ ամենասուրբ կամացը համաձայնած է։

7. Աղօթից նախապատրաստել ինքզինքը։

Աղօթից նիւթին վրայ երած խորհրդածութիւններնուս պիտի փափաքանք՝ ձեւերու վրայ ալ քանի մը տեղեկութիւններ տալով։

Մենք փրկչին՝ իր աշակերտաց տուած աղօթից ձեւը, (Մատ. զ. 9—13,) մշանջենաւորապէս գործածելու ձեւ մը չըլլալը յայտնի է հետեւեալ խորհրդածութիւններէն։

(1) Նոր մէկ աղաչանքը Քրիստոսի անուամբը չէ։

(2) Աղաչելոց այլ եւ այլ աղօթքները կան գրուած. բայց եւ ոչ մէկը այս ձեւն ունենալուն նշանն ունի։

(3) Եթէ ասիկայ բառ առ բառ գործածուելու համար ձեւ մը եղած ըլլար, ան առեն անկէ ուրիշ ձեւի թոյլտուութիւն պիտի չըլլար. բայց մեր փրկիչը կ'ըսէ՝ "Ըսանկ աղօթք ըրէք դուք", առանց ո եւ իցէ սահմանի մը։ Սակայն ոչ ոք կ'ըսէ թէ միայն այս ձեւը պիտի գործածուի ու ոչ թէ ուրիշ մը։

Արեմն կ'եզրակացուենք որ մեր փրկչին միտքն ան չէր որ մեզի աղօթքի ձեւ մը տայ՝ բառ առ բառ գործածուելու, այլ միայն իրրեւ օրինակ մը. աղօթից սեպհական եղանակն ու նիւթերը ցուցընելու, որ կ'իմացուինէ թէ աղօթքնիս համաձայն ըլլալու է. քանզի շատ խօսելովնիս լսելի չենք ըլլար։ Թէ ընկերական ըլլալու են, քանզի յոգնակի ձեւով գործածութիւնը կը ցուցընէ թէ՝ այլոց հետ եւ այլոց համար աղօթելու ենք, թէ ընկերներնուս թողութիւն տալու ոգի մը տածելու ենք՝ Աստուծմէ թողութիւն խնդրած ատեն.

նիս : Ահ՝ այս կենաց բաներուն նըկատմամբ մեծամեծ բաներ խնդրելու չենք , այլ միայն պիտոյքներ . ոչ թէ հարստութեան կամ զեղխութեան համար , այլ մեր աւուր կերակրոյն համար . եւ թէ մեր առաջին եւ գլխաւոր խնդրուածքը պիտի ըլլայ Աստուծոյ անուան փառաւորութիւը եւ իր թագաւորութեան աշխարհին մէջ գալը :

Հրապարակական պաշտաման մէջ բոլորովին սահմանեալ ձեւերով աղօթելու պատշաճութեան դէմ՝ ինչպէս որ ոմանք այն կողմը բռնած են , հետեւեալ խորհրդածութիւնները հարկաւոր կ'երեւին :

(1) Աւրբ Գրոց մէջ գտնուած աղօթքները՝ կ'երեւի թէ յանպատրաստից եղած են : Այս զիրենք առաջողղ պարագաներէն ծագումն առած են :

(2) Ան՛ր ժողովրդոց , երկրին , կամ ազգին վիճակները յարաժամ փոփոխութեան տակ են : Այս այս վիճակներն են հրապարակական աղօթից յարմար նիւթեր . եւ աղօթքի մէջ հազիւ ուրեք տեղի կրնան գըտնել՝ եթէ միայն որոշեալ ձեւեր գործածուին :

(3) Աղօթքը ինք իր բնութեամբը մասնաւոր բանի մը սեպհական պատշաճութիւն կամ վերաբերութիւն մը ունի : Ամեն ազգու աղօթքները՝ ինչպէս , Աբրահամինը՝ Սոդոմի համար . Յակոբինը՝ փանուէլի մէջ : Այ զեկիայինը՝ յետ ընդունելոյ Ասորեստանի թագաւորին Հազիսակի բերնով ըրած երգիծական եւ հայհոյական պատգամախօսութիւնը . Դանիէլինը՝ երբոր իմացաւ թէ գերութիւնը վախճանին կը հասնի . մեր փըրկչինը՝ որ իր աշակերտաց համար ըրաւ . (Յովհ . ԺԷ .) եւ Հալածեալ Առաքեալներունը՝ (Գործ . գ . 24, 30,) որոնք ամենքն ալ յատուկ պարագաներէ ծագած են , եւ իրենց գլխաւոր օգուտը այն պարագաներուն պատշաճելէն առած են :

Բայց նախապատրաստեալ ձեւերը ի հարկէ ընդհանուր կ'ըլլան . եւ ուր որ միայն այնպիսի ձեւեր գործածուած է , հոն ջերմեռանդ սիրտը շատ անգամ յուսակտուր կ'ըլլայ եւ տըխուր՝ որ կարող չէ մեծ ժողովրդեան հետ կցորդիլ այնպիսի աղաչանքներ մատուցանելու՝ որոնք ժամանակին պարագաներուն նայելով հարկադրեալ են :

(4) Ա՛ի եւ նոյն ձեւոց հանապազ օրեայ կրկնութիւնը՝ ձանձրութեան եւ անմտադրութեան կը ծառայեն : Այ ասիկայ կ'ընդունին ձեւոց գործածութեան հաչակաւոր ջատագովներն անգամ :

Ի վերջոյ՝ թէպէտ եւ ձեւոց գործածութիւնը երբեմն օգտակար կրնայ ըլլալ , սակայն ոչ Աւրբ Գրոց մէջէն եւ ոչ խոհական վայելչութենէ վաւերականութիւն մը կայ անոնց սովորաբար գործածութեանը համար :

ՀԻՏՈՒԱԾ · Վ

Ա՛րածութիւն եւ Ընդհանրութիւն :

Բոլոր Աստուածաշունչին գործակից եւ գիշեր ցերեկ Տէրոջն օրինաց վըրայ մտածել , ինչպէս որ առաջին Սաղմոսին մէջ նկարագրեալ է :

Այ թէ մտածութիւնը՝ շնորհաց մէջ աճելու երեւելի միջոց մըն է , ոչ ոք քրիստոնեայ կը տարակուսի՝ որ բարեպաշտութեան մէջ յառաջանալու ջանք ըրած է :

Անկանոնապէս կը մտածենք սիրած բաներնուս վրայ : Ի՞նչ բանի վրայ է փառասէր մարդուն մտածութիւնը , ագահինը , անառակինը : Քրիստոնեայ՝ որ աստուածային եւ

երկնային բաներէն բերկրութիւն կը զգան, անոնց վրայ կը մտածեն գիշեր ցորեկ: Այս այսպիսի մտածութիւնը պիտի օգնէ որ այն բաներուն վրայ եղած սէրը զարգանայ: Նաեւ պիտի ձեռնտուութիւն ընէ՝ աստուածային ճշմարտութիւնը ուղիղ հասկընալու, զանիկայ յիշողութեան մէջ հաստատելու, եւ զանիկայ բուն իր վիճակին մերձեցունելու: Այս ասիկայ ընելու համար՝ մտածութիւնը իրաւ կանոնաւոր պարտք պէտք է կատարուի. եւ ոչ թէ երբեմնակի գրգռմամբ: Յատկացեալ ժամանակ մը պէտք է տրուի անոր, քանզի ինչ որ յոյսթաթեցոյն ժամու մը կ'սպասէ, անիկայ բոլորովին զանցառութեան ձգուելու ենթակայ կ'ըլլայ:

Մտքերնիս արթուն պահելու ենք մտածութեան նիւթերուն վրայ՝ անոնց օգտակարութիւնը, եւ զանոնք զանց առնելու՝ կամ վեր իվերոյ մեծագրութիւն ընելուն վտանգը հաշուելով:

Օգտակար ըլլալու ենք որ՝ փոխանակ մտածելոյ, չերազենք: Ինոր վնասը բաղդատաբար քիչ կ'ըլլայ, եթէ նիւթերը ծայրագոյն օգտակարութիւն չունենան: Ասոյց կորսնցընելու շահերնիս հաշուի առնելով, Աստուածային մեկ վտանգաւոր թակարդը սեպելու ենք՝ ծանրակշիռ մտածութեան տրուած ժամանակին մեկ մասը թափառական խորհուրդներով անցունելու փորձութիւնը:

Կրօնական մտածութեանց նիւթերուն ասպարէզը լայնածաւալ է: Յայտնութեան բոլոր ճշմարտութիւնները, Աստուծոյ բոլոր գործքերը, իր վարմունքը եկեղեցւոյն հետ ամէն գարու մէջ՝ աղաց հետ, եւ բուն իսկ մեզի հետ. միով բանիւ՝ ինչ բան որ մեր յաւիտենական շահուցը կը նայի, մեր մտածութեանցը նիւթ կրնայ ըլլալ:

Այս պարտքը կատարելու է՝ Սուրբ Հոգւոյն օգնականութենէն ու առաջնորդութենէն հանապազօրեայ խնդարկ կախումով մը, եւ ամէն հրահանգութիւնները մեր վիճակին հաւատարմութեամբ մերձեցուցանելով:

Այս ասիկայ զմեզ կը բերէ կը հասցունէ անյաղթանակելի նիւթերուս:

Եթէ իմաստութիւն է իւրաքանչիւրոց իր գործին վիճակը գիտնալ, եթէ իր հաշիւները բաղմահոգութեամբ չքննող վաճառականը յիմար կը կոչուի. ինչ պիտի ըսենք քրիստոնեադաւան անձին համար, որ իր հոգւոյն վիճակն ու յաջողութիւնը փնտռելը զանց կ'ընէ:

Այս պարտքը յայտնապէս հրամայեալ է Աստուածաշունչ Կրոց մէջ: Պօղոս առաքեալը կ'ըսէ Կորնթացւոց. (բ Կոր. ԺԳ. 5.) "Փորձեցէք անձերնիդ թէ հաւատքին մէջն էք. քննեցէք ձեր անձերը": Այ Տէրունական ընթրեաց արժանաւոր հաղորդութեան համար պատրաստութեան վրայ կ'ըսէ. (ա Կոր. ԺԱ. 28.) "Մարդ իր անձը փորձէ ու այնպէս ան հացէն ուտէ, եւ ան գաւաթէն խմէ": Այ դարձեալ (անդ. 31) "Եթէ ինքզինքնիս դատելու ըլլայինք, պիտի չդատուէինք:"

Ճշմարիտ անձնագիտութիւնը՝ բարձրագոյն եւ դժուարին ստացում մըն է: Ընթանալոց մէջ անգամ այսպէս կը սեպուէր, որոնք "Ծանիր զքեզ" առածը՝ իրրեւ ճշմարիտ իմաստութեան խրատ, բարձրաստիճան հոչակած էին, եւ մինչեւ անգամ ոսկեղէն տառով գրուած էր Պղտղոնի տաճարին դրանը վերնաքանդակին վրայ, Դելփիսի մէջ՝ իրրեւ Աստուածային պատգամ:

Արդ՝ անձնաքննութիւնն է միակ ճամբան ամենաբարձր եւ ամենալաւ անձնագիտութեան հասնելու, այսինքն՝ հոգեւոր վիճակնուս գիտութեան: Այ մենէն իմաստուն եւ քարի հնթանո-

սաց ձեռք ձգած անձնագիտութիւնը կրնար միայն զանոնք յարմարեցնել իրենց առ ընկերանալ պարտքերնին գովեզի կերպիւ կատարելու։ Իսկ քրիստոնէից անձնագիտութիւնը կը հասնի մինչեւ առ Աստուած, եւ առ յաւիտենականութիւն ունեցած յարաբերութիւնները։

Այս երեւելի պարտականութեան վրայ մասնաւոր տեղեկութիւններ եւ ուղղութիւններ առնելու համար, ընթերցողը կը հրաւիրենք աչքէ անցուցնել Ա՛րթ Հոգ-ոյ անունով տետրակը. նաեւ Աստուածորդի եկեղեցւոյ անդամոց գրքոյկին ի գլուխը։

Հոս բաւական կը սեպենք նշանակել թէ՝ այս պարագային օգուտ մը հասնելու համար պէտք է կատարուի,

1. Ազնուաւորութեամբ եւ յարատեւութեամբ.

2. Ողջմտութեամբ, խորհրդելով ենթակայութիւններս ճանչնալով.

3. Հաստատութեամբ. մեր իրական վիճակը ճանչնալու անկեղծ փափաքով.

4. Հանապազ Աստուծոյ օրէնքներն ու Քրիստոսի կատարեալ օրինակը առջեւնիս պահելով. եւ

5. Աղօթասիրութեամբ եւ ըղձանօք խնդրել որ Սուրբ Հոգւոյն առաջնորդութիւնն ունենանք՝ անձերնիս ճշմարտապէս ճանչնալու։ Սիկայ է՝ մեր սրտերուն վրայ լուսին տեղեկութիւն առնելու միակ ճամբան, ճշմարիտ խաղաղութիւն ապահովցունելու ճամբան, եւ ինքզինքնիս կառավարել սովրելու ճամբան։

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ.

Ծոմապահութիւն։

Ծոմապահութիւնը Նոր Կտակարանին մէջ ուղղակի պատուիրեալ չէ իբրեւ քրիստոնէական պարտք։ Սակայն մեր փրկչին՝ այս պարտաւորը ընդունելի կատարմանը նկատմամբ տուած հրահանգութիւնէն, եւ թէ Հաւաքելոց օրինակներէն ըստ բաւականին կը հասկցուի անոր գործադրութեան օգտակարութիւնը։

"Նրբոր ծոմ կը պահես՝ քսաւ մեր Աստուածային Ուսուցիչը, գլուխդ օծէ եւ երեսդ լուա, որ ծոմ պահող չերեւնաս մարդոց, այլ քու Հօրդ՝ որ երկինքն է, եւ քու Հայրդ որ կը տեսնէ ի ծածուկ, քեզի հատուցում պիտի ընէ յայտնի"։ Մտթ. գ. 17, 18։

Անդադարելք ալ հրահանգութիւն տուին ընդունելի ծոմապահութեան վրայ։ Տես մասնաւորապէս՝ Նոյ. ծը. 3—7։ եւ Յովել. բ. 12—17։

Հին Կտակութեան տակ տարւոյն մէջ միայն մէկ օր կար ծոմապահութեան, այսինքն քաւութեան մեծ օրը. որ էր հօմներորդ ամսուն տասներորդ օրը։ Ղեւ. իգ 27. 29։

Այսու ամենայնիւ արիածներուն կամ վտանգներու ատեն իրենց աղօթքներուն հետ ծոմապահութիւն ալ կ'ըլլար։ Ասոր քանի մը օգտակար օրինակ կը գտնես. Դատ. ի. 26։ ա Թագ. է. 16. եւ բ Թագ. ժբ. 16։

Այսպէս մինչեւ անգամ Հին Կտակութեան տակ, բոլոր ծոմապահութիւնները՝ բաց ի յիշեալ մէկէն՝ տարւոյն մէջ, կը կատարուէին ժողովրդոց իրենց պատշաճ սեպած ժամանակը, եւ Աստուծոյ առջեւ ինքզինքնին խոնարհեցնելու փափաքներնէն շարժեալ։ Վահանայք իշխանութիւն չունէին այս մասին հրամայելու։

Անձեսի քառասնօրեայ ծոմապահութիւնը Սինա լեռանը վրայ։ (Ելք. ղբ. 28.) Ղեւիացիները՝ երբոր կառապաշտ Յեզաբել թագուհւոյն ձեռքէն փախան։ (գ Թագ. ժԹ. 8.) եւ մեր փրկչինը՝ անապատին մէջ փորձութեան առեն։ (Մտթ. դ. 2.)

ասոնք ամէնքը յայտնի է որ հրաշալի էին, եւ վասն որոյ մեզի օրինակ չեն կրնար ըլլալ :

Ղուկասու ԺԸ. 12, եւ Մարկ. Բ. 18 էն յայտնի է որ՝ փրկչին օրովը սովորական բան մը եղած էր կրօնական Հրէից մէջ ծոմապահութիւն ընել շաբաթը երկու անգամ : Եւ ճշմարտապէս բարեպաշտ անձանց ալ սահմանեալ ժամանակներ ծոմ պահելին կ'երեւի Զաք. Ը. 37րդ տուներն : Պօղոս առաքեալն ալ (ա Կորնթ. է. 5) արժանագով կը սեպէ առանձնակի քրիստոնէից կամաւոր ծոմապահութիւնը :

Ընաքելոց համար պատմուած ծոմապահութիւնները՝ որոնք օրինակ կրնան սեպուիլ ամէն դարու քրիստոնէից, ամէնքն ալ մասնաւոր դէպքերու առեն եղած են. ինչպէս՝ երբոր Պօղոս եւ Բառնաբաս խրկուեցան քարոզելու, Գործ. ԺԳ. 3, եւ երբոր այլ եւ այլ եկեղեցեաց վրայ երէցներ ձեռնադրուեցան : Գործ. ԺԴ. 22 :

Աստիսի ծանրակշիռ դէպքեր կամ որ եւ իցէ դէպքեր որ մասնաւոր աղօթից առիթ կու տան, պատշաճ ժամանակ է ծոմապահութեան :

Ասիկայ ձեռնտուութիւն կ'ընէ այն նոյն ժամանակը ետ քաշել մըտքերնիս մինչեւ անգամ մեր սովորական սովորական եւ օրինաւոր պահանջմունքը տալու խորհրդին, եւ այնպէսով հոգին խոնարհեցունելու Աստուծոյ առջեւ : Այս մանաւանդ խոնարհութեան յարմարագոյն նշանակ մըն է :

Ասոր գործքը Աստուծոյ ընդունելի, եւ մեր հոգիներուն օգտակար ըլլալու համար, նայելու ենք որ խոնարհութիւնիս անկեղծ եւ խորին ըլլայ. որ "սրտերնիս պատռենք ու ոչ թէ հանդերձնիս" :

Սահմանեալ օրեր մասնաւոր տեսակ կերակուրներէ ետ կենալը՝ քանի որ ուրիշ տեսակ կերակուրներ ազատօրէն կ'ուտուի, ոչ միայն պատուիրեալ չէ Նոր Կտակարանին մէջ, այլ եւ դատապարտուած է : ա Տիմ. դ. 10 : Այսպէտեւ՝ թերեւս սահմանադրողք բարի դիտմունքով եւ բարեպաշտութեամբ հաստատեցին զանոնք, սակայն բոլոր այսպիսի գործքերը կը ծառայեն անձնարդարութեան՝ եւ կամաւոր խոնարհութեան, եւ անհրաման կրօնից գատապարտութեան տակ կ'իյնան : Կող. Բ. 18 :

ՑՕԴՈՒԱԾՕ · ԺԲ

ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՎՐԱՑ

ՀԱՏՈՒԱԾՕ · Ե

Սահմանափակութիւնք Քրիստոնէական Կիրակեաց։

Եկեղեցի բառը՝ (Ἐκκλησία) ընագիրը Նոր Կտակարանին մէջ հետեւեալ նշանակութիւններով գործածուած է։

1. Ժողովրդեան քաղաքական ժողով մը կամ հաւաքում մը։ Գործ. ԺԹ. 32. 39. ՃԼ։ Յատին նախնական նշանակութիւնը ասիկայ է։

2. Քրիստոնեայ հաւատացողաց ժողովումն՝ պաշտամունքի համար. բայց ոչ կազմակերպեալ իբրեւ ընկերութիւն։ Հռոմ. ԺԶ. 5։ Կող. Դ. 15։ Փիլիմ. 2։

3. Իսրայէլացւոց ժողովուրդը. որոնք անապատին մէջ ան ատեն աշխարհիս մէջ Աստուծոյ երկիրպագողաց մէկ հատիկ մեծ ժողովքն էին։ Գործ. է. 39։

4. Հաւատացելոց ամբողջ մարմինը, կամ ընդհանրական եկեղեցին։ Կող. ա. 18։ Եփես. գ. 2։ և. 23. ՃԼ։

5. Տեղական եկեղեցի մը. այսինքն է, հաւատացելոց մարմին մը, ոչ միայն միատեղ երկիրպագողք, (ինչպէս ՅԻՒ 2 ին մէջ,) այլ կազմուած իբրեւ ընկերութիւն՝ իրարու շինութեան եւ Քրիստոսի թագաւորութեան յառաջադիմութեանը համար։

Այս իմաստով է գրուած Կորնթոսի եկեղեցին, Գաղատիայի եկեղեցիք, Ասիայի եօթն եկեղեցիք, ՃԼ։ ա Կոր. ա. 1։ Ժզ. 1։ Կող. դ. 16։ ա Թես. ա. 1։ Յայտ. բ. 7 ՃԼ։

Յայտնի է որ այս վերջի մտքովը կը գործածենք բառը, երբոր եկեղեցւոյ մը կազմութեանը կամ սահմանադրութեանը վրայ կը խօսինք. վասն զի թէպէտ եւ յարմար կ'ըլլայ այս բառը գործածել ազգի մը մէջ եղած՝ կամ մի եւ նոյն դաւանանքն ունեցող եկեղեցեաց բոլորը մէկ ամբողջութիւն սեպելով, ինչպէս՝ Յունաց եկեղեցին, Հայոց եկեղեցին, Ընգլիացւոց եկեղեցին որ կ'ըսենք, սակայն Նոր Կտակարանին մէջ այս բառը բնաւին գործածուած չէ այս մտօք, թէպէտ եւ հարիւր անգամէն աւելի յիշուած է։

Եկեղեցին միայն անունդ քաղ-
կանալու է, որոնք բարեպաշտութեան
վստահանալի ցոյցեր կ'ունենան, եւ
ասիկայ յայտնի է առաքելոց իրենց
Թուղթերը գրած եկեղեցւոց խօսած
եղանակէն, որ զանոնք կը կոչեն
Սոբբէբ. Եփես. ա. 1: Սբբուհի. ա
Կորնթ. ա. 2: Հռոփ. 1: Հռոմ-
պոսկալ. Կող. ա. 1: Ընդբնակից.
ա. Պետ. ա. 2: եւ Կանչուած. Հռով.
ա. 6:

Նոյն բառը կ'երեւի փրկչին իր
աշակերտները Հոյս Հշխարհի կոչե-
լէն. Մատթ. ե. 14: Նմ նաեւ
ա Կորնթ. զ. 14, 17 տուներուն մէջ
տրուած զգուշութենէն, որ կ'ըսէ.
"Ընհատաներուն հետ լուծի ընկեր
մի' ըլլաք": "Ընոր համար ելէք ա-
նոնց մէջէն, եւ զատուեցէք, կ'ըսէ
Տէրը... ու ես ձեզ պիտի ընդունիմ
ՀՁ": Նմ նաեւ բոլոր այն պարբե-
րութիւններէն, որոնք կը խօսին
զՔրիստոս մարդոց առջեւը խոստո-
վանելուն վրայ. ինչպէս Մատթ. ժ.
32. Հեռատարանը խոստովանելնուն
վրայ. ինչպէս բ Կորնթ. թ. 13.
Դաւանութիւնը անխախտ պահելու
վրայ. ինչպէս Եբր. ժ. 23:

Հյս զՔրիստոս մարդոց առջեւ
դաւանողներէն մինչեւ քանի հատ
հարկ է որ եկեղեցի մը կազմեն, "որ
Կաթոլիկեան մէջ բնաւ խօսուած չէ:
Նայց փրկիչն մեր կ'ըսէ թէ, "Ուր
որ երկու կամ երեք կը ժողովին իմ
անունովս, ես հոն անոնց մէջն եմ:"
Մատթ. ժը. 20:

Եկեղեցեաց կազմութեան համար
մասնաւոր օրէնքներ ալ չկան Սուրբ
Գրոց մէջ: Նկերընչեալ առաքեալք
ընդհանուր ուղղութիւններ տուած
են՝ որոնք ըստ բաւականին կը ցու-
ցընեն թէ այս սուրբ եղբայրութեան
հաստատութեան նպատակներն ինչ
են: Ինչպէս՝ "Խարու շինութիւն
տուէք". "Ընկարգ վարմունք ունե-
ցողները խրատեցէք:" ա Թես. ե.
11. 14. "Նյտ քաշուիլ անկարգու-
թեամբ վարուողներէ:" բ Թես. գ.
6. "Մեկ տեղ ժողովիլը մի' թո-
ղուք:" Եբր. ժ. 25. ՀՁ:

Փոքր բաներու կողմանէ՝ կամ Սուրբ
Գրոց մէջ գտնուած ընդհանուր կա-
նոնները ի գործ դնելու մասնաւոր ե-
ղանակներուն կողմանէ ամէն եկեղեցի
ազատ Թողուած է այնպիսի կարգադ-
րութիւններ ընդունել որ իրեն յար-
մարագոյն կու գայ:

ՀԵՏՈՒԵՑՈՒԹ. Ը

Եկեղեցւոյ սրսիսնութենան անդամ
ընդունելու եւ անոնցմէ զրկելու վրայ:

Ամէն ընկերութեան ընդհանրայս եւ
բնական իրաւունքն է՝ իր միաբանու-
թեան անդամութեան մտնել ուզողնե-
րուն յատկութիւնները իմանալու:
Կան ոմանք որ կը սրտնչան եկե-
ղեցւոյ դէմ, թէ իր սրսիսնութեան-
ցը մասնակից ըլլալ ուզողները կը
քննէ, եւ անոնց վրայ նշան կը
փնտռէ՝ ի Քրիստոս նոր սրարած
ըլլալնուն: Նայց հաւանական է որ՝
ամենէն աւելի սրտուող ընողները ի-
րենք ալ՝ եթէ իրենց ձգտելու ըլ-
լայ բանը, պիտի քանի մը պայման-
ներ հարկադրեն եկեղեցւոյ մէջ մըտ-
նել ուզողներուն վրայ. եւ ոչ թէ ե-
կեղեցւոյ սրսիսնութիւնները անխըտ-
րաբար ամենուն վրայ պիտի Թափին:
Ուրեմն մի միայն խնդիրը պահանջուե-
լիք պայմաններուն որքանութեանը
վրայ պիտի ըլլայ: Հաւանական է որ
պիտի ըսեն թէ՝ առաքեալք զոհ
եղան՝ ի Քրիստոս հաւատոյ պարզ
դաւանութեամբ մը: Նայց այսպիսի
անձինք չեն անդրադառնար առա-
քելական դարուն պարագաներուն
վրայ, նաեւ չեն մտածեր թէ՝ ան

աստենի պարզ դաւանութենէն եւ այժմեան դաւանութենէն որքան տարբեր վկայութիւն կրնայ առնուիլ բարեպաշտութեան համար :

Յիշեցինք որ Նոր Կտակարանը ամէն տեղ իբրեւ ճշմարտութիւն բռնած է թէ՝ եկեղեցւոյ անդամք ապաշխարող անձինք ըլլալու են : Ոչ թէ կեղծաւորք ներս չեն սպրդիր , քանզի մեր Տէրոջն աշակերտաց մէջ գող եւ մատնիչ մը կար , այլ թէ եկեղեցւոյն ընդհանուր բնաւորութիւնն այնպես ըլլալու է՝ որպէս զի կոչուի ժողով սրբոց , կոչեցեալ , ընտրեալ , եւ հաւատարիմ . սուրբ , սեպհական ժողովուրդ , բարի գործքերու նախանձաւոր : Երբ՝ եկեղեցին ի՞նչպէս կրնայ այնպէս մաքուր ըլլալ՝ որ ըլլայ ինչ բան որ ըլլալու համար եղած է . այսինքն է՝ լոյս յաշխարհի : Յայտնի է որ ասիկայ կըրնայ ըլլալ՝ անդամ ընդունելու ատեն հոգատարութեամբ , անդամոց իրաւ վրայ արթուն հսկողութեամբ , (ըստ բանին թէ՝ իրարու շինութիւն տուէք , եւ անկարգութեամբ վարուողներէն ետ քաշուեցէք , ՃԵ ,) եւ անարժան անդամները մէկէն դուրս ձգելով :

Կորնթոսի յանցաւորին դէպքը այս մեր ըսածին պատշաճ կու գայ : Իր քրիստոնէական կոչմանը անարժան վարուց յանցաւոր եղաւ . եւ առաքեալը հարկեցուց զեկեղեցին որ զանիկայ իրենց մէջէն վտարեն , (ա Կորնթ . ե . 2 ,) ու Սատանային մատնեն , (անդ 5 ,) որ յայտնապէս նոյն միտքը կու տայ . քանզի՝ մարմինը Սատանային մատնուիլ ըսուած է , որ իր հոգին վերջապէս փրկուի : Ուստի այն խօսքը միայն կը նշանակէ Քրիստոսի տեսանելի թագաւորութենէն արտաքսիլ , եւ հետեւաբար Սատանային տեսանելի թագաւորութեանը մէջ մնալով , որ կոչուած է այս աշխարհիս աստուածը : բ Կորնթ . դ . 4 :

Թերեւս ումանք ըսեն թէ՝ Կորնթացի յանցաւորը եկեղեցիէն կըտրուեցաւ առաքելական իշխանութեամբ , եւ վասն որոյ այն օրինակը զօրութիւն մը չունի եկեղեցւոյ ներկայ վիճակին օրինակ ըլլալու :

Այս առարկութիւնը քիչ մը դժկ'ուններ՝ եթէ առաքեալը պարզապէս բուն իսկ իր իշխանութեամբը արտաքսած ըլլար այն յանցաւորը՝ առանց որ եւ իցէ կերպիւ եկեղեցւոյն մասնակցութեանը : Բայց անիկայ՝ Հոգւոյ առաջնորդութեամբը , տարբեր ընթացք մը բռնեց : Արկեցուց որ եկեղեցին Տէրոջը գայ , ու այս գործքը կատարէ՝ ահաւոր կերպիւ , եւ Քրիստոսի ու անոր ներշնչեալ ծառաներուն իշխանութեամբը , ("իմ հոգիս ձեզի հետ ." անդ 4 .) եւ բ Կորնթ . բ . 6 երորդ տան մէջ նոյն բանին վրայ կը խօսի իրեւ "շատերէն դրուած պատիժ :" Ուրեմն՝ տեսնելով որ առաքեալը թէպէտեւ այնպիսի իշխանութիւն ունէր , զեկեղեցին պարտաւորեց որ ինք կատարէ այն պարտքը , վասն որոյ՝ փոխանակ առարկութիւն մը ըլլալու ընդդէմ եկեղեցական իշխանութեան այնպիսի դատաքննութեան մեր օրովը , ընդհակառակն այն օրինակը եկեղեցւոյն ձեռքը վաւերական իշխանութիւն մը կը դնէ այն մասին :

Նախ քան եկեղեցիէն արտաքսելն՝ յանցաւորը յանդիմանելը , կամ եկեղեցւոյ արտօնութիւններէն զրկելու համար ժամանակ մը կախ վճռի մէջ թողուլը՝ կ'երեւի թէ պարզապէս կը հասկըցուի սա հրամանէն որ կ'ըսէ . "անկարգութեամբ վարուողները խրատեցէք :" ա Թես . ե . 14 . նաեւ Պօղոսի առաքելոյն Տիտոսի տուած պատուէրէն թէ՝ "Երձուածող մարդէն առաջին եւ երկրորդ անգամ խրատելէդ ետքը ետ քաշուէ :" Տիտ . գ . 10 :

Այս մասին եկեղեցական պաշ-

տօնեաները սպառն իշխանութիւն բա-
նեցունելնին խնդիր ընելու հարկաւոր
բան մը չէ, եւ որոշակի գիտնալն ալ
կարելի չէ: Այսքանը յայտնի է թէ՝
բոլոր եկեղեցւոյն հաւանութիւնը
հարկաւոր էր. եւ թէ արտաքսելու
գործքը իբրեւ ամենուն գործքը սեպ-
ուած է, "շատերէն տրուած:"

Եկեղեցական դատաքննութեան
նպատակը կրկնակի է. (1) եկեղեցին
մաքուր պահելու համար. եւ (2) շա-
հիլ եւ փրկել յանցաւորը: Ուստի
Հալածանաց եւ երկրաւոր պատժոյ
թոյլտուութիւն չտալէն զատ, առաք-
եալը խրատ տուաւ Թեսաղոնիկեցի
Քրիստոնէից որ՝ եկեղեցւոյ դատա-
կընքին տակ եղած յանցաւորը իբրեւ
թշնամի չբռնեն, այլ իբրեւ եղբայր
խրատեն. (բ Թես. գ. 15.) եւ
պարտաւորեց Կորնթոսի եկեղեցին որ՝
այն հատեալ անդամը երբոր ապաշ-
խարէ, վերստին իրենց եղբայրու-
թեանը ընդունեն՝ գորովանօք եւ
սիրելով՝ որ չըլլայ թէ չափազանց
տրտմութեան մէջ ընկղմի: բ Կորնթ.
բ. 7:

Ընդամէնը ընդունելու եւ արտաքսելու
եւ դատաքննութեան առեն բռնուե-
լիք յարմար եղանակին վրայ աւելի
տեղեկութեան համար տես նաեւ՝ Ե-
ռաջնորդ Աւետարանական Եկեղեցւոյ
Ընդհանրութեան գրքոյկին Վերնախ. բ.
թ. ժբ. եւ ժգ:

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Պաշտօնեայք Եկեղեցւոյ:

Եկեղեցւոյ՝ Քրիստոսի մարմնոյն
շինութեանը համար սահմանուած
միջոցներուն վրայ՝ Կորնթացւոց խօ-
սած առեն կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ.
(ա Կորնթ. ժբ. 28.) "Եւ Աստուած
եկեղեցւոյն մէջ դրաւ մէկ քանիները.
նախ՝ առաքեալներ, երկրորդ՝ մար-
գարէներ, երրորդ՝ վարդապետներ,
ետքը՝ հրաշքներ, ետքը՝ բժշկու-
թիւններու պարգեւներ, օգնութիւն-
ներ, կառավարութիւններ, լեզունե-
րու տեսակներ:" Եւ դարձեալ
(Եփես. դ. 11) կը յիշէ ի Քրիս-
տոսէ եկեղեցւոյն պարգեւեալ ընծայք-
ները. որք են՝ "առաքեալք, մարգա-
րէք, աւետարանիչք, հովիւք եւ
վարդապետք:"

Յատկապէս մանաւանդ ի Քրի-
ստոսէ խրկուեցան՝ իր յարութեան
վկայութիւն տալու, (Գործ. ա.
22,) եւ իր եկեղեցւոյն հիմունքը դը-
նելու այն այլ եւ այլ երկիրներու մէջ
ուր որ քարոզեցին: Ուստի հաւա-
տացեալոց համար ըսուած է որ՝ "Ա-
ռաքելոց եւ մարգարէից հիման վրայ
շինուած են:" Եւ Պօղոս կ'ըսէ՝ (ա
Կորնթ. գ. 10՝) "Իս հիմը դրի", եւ
այլն: Եւ Յովհաննէս՝ "Նոր Երու-
սաղէմայ փառաւոր եւ աստուածա-
շնորհ տեսիլքին մէջ՝ տեսաւ "Տասն-
երկու հիմունք, եւ անոնց վրայ Գառ-
նուկին տասներկու առաքելոց տասն-
երկու անուններն գրուած էին": Յայտ.
իա. 14: Իբրեւ հիմնադիրք Քրիս-
տոնէական եկեղեցւոյն՝ իրենց առա-
քելութիւնը տարօրինակ էր, եւ ըստ
այնմ տարօրինակ նշաններ ունէր հե-
տը՝ ի վկայութիւն, ինչպէս՝ մարգարէ-
ութիւն, լեզուաբաստութեան պարգեւ,
բժշկութեան հրաշագործութիւն,
եւ այլն: Եւ այս նշաններուն բաղդ-
քելով էր որ՝ իր առաքելութեան իրա-
ւունքը կը հաստատուէր: բ Կորնթ.
ժբ. 12: Հռոմ. ժե. 18, 19: Ե-
նոնք որ մեր օրովը Առաքելա-
կան պաշտօնի յաջորդութիւն կը
սեպհականեն իրենց, պէտք է որ ի-
րենց այս արտօնութիւնը երեւան
հանեն առաքեալի մը նշաններ ցոյց
տալով:

Յաւելեալ անոնք էին՝ որ ներշըն-
չութեամբ խօսեցան եւ ուսուցին՝ թէ՝

նախագուշակութեամբ եւ թէ ոչ : Տես Յովհ . թ . 17 : ա Կորնթ . ժգ . 29 : Եփես . գ . 5 : Ու որովհետեւ հնիմ ոչ ոք ապացոյց մը կամ նշան մը կուտայ իր Աստուածային ներշնչութեանը , այս պաշտօնն ալ՝ նման առաքելական պաշտօնին , ժամանակաւոր եղած սեպելու ենք :

Եւոդիոսիոսի՝ ինչպէս որ անունն ալ կը ցուցընէ , առաքելոց գործակից էին Աւետարանին տարածութեանը : Այսպէս կոչուեցաւ փիլիպպոս , Գործ . իա . 8 . եւ Տիմոթէոս , բ . Տիմ . գ . 5 : Այս երկուքն ու վերոյիշեալ Եփես . գ . 11ը կը գտնուին միայն՝ ուր որ այս բառը գործածուած է Նոր Կտակարանին մէջ :

Ուրեմն Եկեղեցւոյն յարատեւ հովանաւորներն ու հոգեւոր առաջնորդներն են անոնք , որ վարդապետներ բսուած են ա Կորնթ . իբ . 28 տան մէջ , եւ երրորդ կարգը դասակարգեալ են , (այսինքն է Առաքեալներէ եւ Մարգարէներէ ետքը .) եւ Եփես . գ . 11 երորդ տան մէջ ալ հովիւներ եւ վարդապետներ կոչուած են : Այս երկու պարբերութիւնները իրարու հետ բաղդատութիւնը բաւական է ցուցընելու , թէ հովիւներ եւ վարդապետներ ըսելով՝ միայն մէկ կարգ մը պաշտօնեայ կը հասկըցուի վերջի պարբերութեան մէջ , եւ ոչ թէ երկու , ինչպէս որոմանք կարծեցին : Գործք առաքելոցին իբ . 1 տան մէջ՝ մարգարէք եւ վարդապետք յիշուած են : Անոնց երկուքն ալ քարոզիչ են , որոնց առաջինը անմիջական ներշնչութեան պարգեւ ունի , իսկ ետքինը չունի :

Քրիստոնէական եկեղեցւոյն ճնշուն հովիւներն ու վարդապետները Սուրբ Գրոց մէջ այլ եւ այլ անուամբ կոչուած են . ինչպէս Եբեր՝ ա Տիմ . ե . 17 : Տիտ . ա . 5 եւայլն : Եպիսկոպոս կամ Տեսուչ Գործ . ի . 28 : Փիլ . ա . 1 : ա Տիմ . գ . 1 , 2 : Տիտ . ա . 7 : Հաւքնորդ՝ Եբր . իգ . 7 . որպէս զի իրենց այլ եւ այլ կացորդութիւնները եւ պարտքերը ցուցընէ անոնցմով : Հովիւք անունը կը ցուցընէ թէ՝ անոնց գործն է կերակրել Քրիստոսի հօտը հոգեւոր կերակրով . Յովհ . իա . 16 . Գործ . ի . 28 . ա Պետ . ե . 2 : Ա երջի վկայութեան մէջ երեցներուն է յորդորակը որ կերակրեն . որն որ կը ցուցընէ թէ հովիւ եւ երէց բառերը մի եւ նոյն միտք ունի : Երէց եւ Տեսուչ ալ մի եւ նոյն պաշտօնեայն ըլլալը յայտնի է Գործք առաքելոց ի . 17 . եւ 28 տուներէն , ուր մի եւ նոյն անձինք այս երկու անուններով կոչուած են : Նաեւ՝ նոյն պաշտօնեայն՝ որ Տիտ . ա . 5 երորդ տան մէջ երէց կոչուած է , 7 երորդ տան մէջ եպիսկոպոս , որ է տեսուչ կոչուած է : Այս երկու տիտղոսներն ալ կը ցուցընեն՝ հոգիներուն խնամելու , առաջնորդելու , հակելու , (Եբր . ժգ . 17 ,) եւ հօտին առջին ծանրաբարոյութեան եւ բարեպաշտութեան օրինակ դնելու պարտքը : Քրիստոսի Հովհան պետրոսեան անունը գործածուած է (բ Պետ . ե . 20 ,) ցուցընելու թէ առաքելոց եւ Աւետարանին ուրիշ քարոզչաց պարտքն է զմարդիկ Աստուծոյ հետ հաշտուելու համոզել :

Քրիստոսի գործակիցները կոչուած են , բ Պետ . ջ . 1 . եւ իրենց մեծ գործքն է այս աշխարհիս մէջ Քրիստոսի թագաւորութիւնը կանգնեցունել՝ մեղաւորաց դարձին համար եւ հաւատացելոց շինութեանը համար աշխատելով , Քրիստոսի Աւետարանը քարոզելով , եւ իրենց ժողովրդոց առջեւը սրբազան օրինակ մը դնելով : Այս բանին համար՝ հաւատքով եւ աղօթասէր անձինք ըլլալու են . (Գործ . ջ . 4 .) անարատ վարքով , (ա Տիմ . գ . 7 ,) զգաստ , խոհեմ , հիւրասէր , սորվեցընող . (անդ .

2, 4.) եւ "կարող ըլլալու են՝ ողջամիտ վարդապետութեամբ յորդորելու, եւ հաւանեցնելու հակառակ կեցողները" : Տիտ. ա. 9 :

Հաւատոյ ապրուստ ունենալու են իրենց եկեղեցիներէն՝ որոնց որ ծառայութիւն կ'ընեն. (ա Կորնթ. Թ. 7—14.) որպէս զի կարող ըլլան բոլոր զօրութիւններն նուիրելու իրենց պաշտօնին՝ ատենին եւ ատենէ դուրս, հրապարակաւ եւ առանձին, որ ըլլայ թէ փրկեն ոմանք :

Ընտարանին պաշտօնէից վրայ եղած պարտուց մէկն ալ յարմար անձինք կրթելն է, որ իրենց գործակից ըլլան մինչդեռ կենդանի են, եւ աշխարհէ ելլելնէն ետքն ալ իրենց տեղը բռնեն : Հոյակի անձինքը հրահանգելու են, (բ Տիմ. բ. 4,) եւ պատշաճ ժամանակին զանոնք ընտրելու եւ իրենց գործքին վրայ դնելու են աղօթքով եւ ձեռնադրութեամբ. Գործ. ժգ. 23 : ա Տիմ. ե. 22 : Տիտ. ա. 5 :

Հոյակէս է քարոզչութեան գործքը.—'բարւոք գործք մի' —սրբազան, խոնարհ, անձնուրաց գործ մի : 'Նոր Կտակարանին մէջ բոլոր հրահանգութիւնները այս նիւթիս վրայ՝ Քրիստոսի պաշտօնէից մէջ աստիճանի ո եւ իցէ տարբերութիւն մը արգարացընող բառ մը չեն երեւցուներ : Իրենց առաքելութիւնը մի է. իրենց գործքը մի է. եւ յատկապէս պատուիրեալ են որ մէկը միւսին վրայ մեծութիւն բանեցընել չուզէ : Ընտարանին պաշտօնէից մէջ զանազան աստիճան դնող դրութիւնը՝ մեզի կ'երեւի թէ Սուրբ Գրոց մէջ ամենափոքր հիմն մը չունի : Նոր ծագումն ու հաստատութիւն գտնելն հետազօտելը՝ եկեղեցական պատմութեան գործ է յաւէտ, քան թէ կարգաւորեալ Աստուածաբանական դրութեան :

Այս հատուածիս սկիզբը դրուած պարբերութեան մէջ յիշուած միջոցներէն, որ աստուածային սահմանադրութեամբ կարգեցան ի շինութիւն, աչքէ անցուցինք առաքեալը, մարգարէք, եւ վարդապետք : Կը մնայ՝ բաց ի հրաշալիներէն, միայն "օգնութիւններ, կառավարութիւններ :" Կ'երեւի թէ այս բառերը՝ ընդհանուր մտօք, կը ցուցընեն եկեղեցական գործոց մէջ այն մարդիկը՝ որ ձեռնադրութեամբ քարոզիչ չեն : Այս իմաստին նայելով՝ այս բառերը կը ցուցընեն Սարկաւագներն "ու այլք՝ որ եկեղեցիէն ընտրուած են՝ անոր կառավարութեան պաշտօնին մէջ բաժին ունենալու. որոնք կ'աշխատին ոչ իբրեւ խօսքը քարոզողներ եւ սովրեցուցողներ, այլ այնպիսեաց օգնական ըլլալով :

Ընդհանրապէս ընդունուած է որ՝ Սարկաւագութեան սահմանադրութեան սկիզբը կը գտնուի Գործ. զ. 1—6. թէպետեւ հոն չիշուած չէ սարկաւագ անունը : 'Նմանապէս ալ ընդունուած է որ՝ իրենց պաշտօնն է եկեղեցւոյն ողորմութեանը հոգ տանիլ : Իրենց կարեւոր յատկութեանց համար, տես ա Տիմ. գ. 8—13 :

Հայագէտ Ընտարանական եկեղեցւոց մէջի օգնականաց եւ սարկաւագաց պաշտօններուն վրայ տեղեկանալու համար, տես Հաջորդ Ընտարանական Նկեղեցւոյ Ընդհանրուն՝ Վերնագ :

ՀԱՏՈՒԱԾՈ. Դ

Կաթողիկոսութիւն Եկեղեցւոյ :

Այլ եւ այլ ժամանակ, եւ այլ եւ այլ երկիրներու մէջ եկեղեցւոյ կառավարութեան զանազան դրութիւններ բռնուած են, որոնք շատ անգամ քիչ կամ շատ իրենց ատենին տիրապետող քաղաքական կառավա-

րութեան բնութեանը մասնակցութիւն ունեցած են :

Հռոմայ եկեղեցւոյ կառավարութիւնը՝ բացարձակ միապետութիւն կրնանք կոչել, որ սեպած է թէ իր եկեղեցական բովանդակ իշխանութիւնը Պապէն կու գայ :

Պապին՝ եկեղեցւոյն մէջ ընդհանրական եւ գերագոյն իշխանութեան պահանջմանց քննութեանը համար, տես ի տետր՝ կոչեցեալ "Կլուխ եկեղեցւոյ," Կոստանդնուպոլիս, 1854 :

Ըրեւելեան եկեղեցեաց կառավարութիւնը առ հասարակ կրնանք կոչել տեսակ մը Աֆթոպէտականի կամ աղնուապետութիւն՝ որ իշխանութիւնը յանձնած է եկեղեցականաց եւ քանի մը աշխարհականաց, որոնց փարթամութիւնն ու քաղաքական դիրքերնին մեծ ներգործութիւն կու տայ իրենց՝ եկեղեցական գործոց մէջ :

Ընդհոյ, Շուէտի, Տանիմարքայի Լութերեանդ եկեղեցեաց կառավարութիւնը՝ թեմական եպիսկոպոսաց եւ եպիսկոպոսապետաց եւայլն ձեռքն է : Ան ասիկայ կը կոչուի Եպիսկոպոսական դրութիւն : Անգլիայի, Հոլանտիոյ, Վաղղիոյ, Օրիւերի եւ Վերմանիայի եկեղեցիք այս դրութիւնը մերժեցին՝ իբրեւ ոչ վաւերացեալ ի Սուրբ Գրոց. եւ ընդունեցին Արիւսական կոչուած դրութիւնը, որուն կառավարութիւնը յանձնեալ է պաշտօնէից եւ եկեղեցեաց երեսփոխանաց : Ընդհոյ մէջ Independent (անկախ) կոչուած եւ կեղեցիք, եւ Միացեալ Կահանդաց մէջ Congregational (ժողովականք) ըսուածները եւս առաւել յառաջ գացին, այսինքն է՝ բոլորովին կը մերժեն եկեղեցական ժողովոյ իշխանութիւնը, եւ միայն այնչափ իշխանութիւն վաւեր կը ճանչնան՝ որ յատկապէս յանձնեալ է ժողովքի մը՝ անկից հրաւիրուողներէն, եւ կը սեպեն թէ բոլոր եկեղեցական իշխանութիւնը կը վերաբերի մասնաւոր եկեղեցեաց, Քրիստոսի տակ, եւ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ արու անդամոց ձեռքով ի գործ կը դրուի :

Եպիսկոպոսական դրութիւնը ընդհանրապէս պաշտպանուած է այս հիման վրայ թէ՝ Եպիսկոպոսք Առաքելոց յաջորդներ են : Հայց եթէ այս դիրքը հաստատութիւն մը ունենար, Սուրբ Գրոց մէջ ասոր այսպէս ըլլալուն մեկ ակնարկութիւն մը, կամ եկեղեցեաց խրատ մը կը գտնուէր այսպիսի իշխաններու հպատակելու : Հայց այսպիսի բան մը չկայ : Ան ինչ որ Եփեսոսի մէջ կային զանազան երէցներ կամ տեսուչներ, (Եպիսկոպոսք) (Գործ. ի. 17, 28,) որոնց եռանդագին խրատ կու տայ Պօղոս՝ որ եկեղեցւոյ հոգ տանին եւ հրահանգեն, բայց եւ ոչ մեկ տեղ մը յիշուած չէ անոնց մէջ մեկին միւսներէն մեծ ըլլալուն վրայօք : Նմանապէս նոյն Առաքեալը Փիլիպպեցւոց եկեղեցւոյն գրած նամակին մէջ կը խօսի եպիսկոպոսներուն եւ սարկաւագներուն, բայց մեկ բառ մը չըսեսնուիր աստիճանի որոշման վրայ :

Ընդհակառակն՝ Նոր Կտակարանին մէջ կը գտնենք որ եկեղեցիք իրենք ի գործ դնելու են կառավարութիւնը : Տես մեր փրկչին ուղղութիւնները յանցանաց նկատմամբ. Մատթ. ժը. 15—17. Նաեւ՝ վերոյ եղեալ բ Հատուածին մէջի՝ ա Կորնթ. ե. 2. եւ բ Կորնթ. գ. 4րդ տան վրայ եղած ծանօթութիւնները :

Մեր փրկչին սա խօսքն ալ թէ՝ "Հայց ձեր մէջ այնպէս պիտի չըլլայ", Մարկ. ժ. 43, եւ "դուք ամենքդ եղբայր էք" Մատթ. իգ. 8, կ'երեւի թէ հակառակ է աւետարանի պաշտօնէից մէջ աստիճանի ո եւ իցէ որոշմանց :

Արիւսական եւ Ժողովական կամ Անկախ կոչուած դրութեանց կաղ-

մուԹեանց մանր տարբերուԹիւնները, որոնք աւելի յարմարուԹեանց վրայ կեցած են՝ քան Թէ Աստուածային վաւերականուԹեան, կրնայ զանց առնուիլ վարդապետական ԱստուածաբանուԹեան գրուԹեան մը մէջ, եւ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ դատմանը Թողուիլ :

ՀԱՏՈՒԱԾ · Ե

ՄԻՐՈՆԻԱՆ :

Արդ՝ այժմ կուգանք խօսելու քրիստոնէական եկեղեցւոյն գրական սահմանադրուԹեանց վրայ, որոնք ընդհանրապէս կոչուած են Նոմոկանոն : Այս բառը Սուրբ Գրքէն առնուած չէ, եւ Թերեւս առարկելի ալ է սխալ հասկցուելու ենԹակայ ըլլալուն համար : Սակայն այս բառը առ հասարակ գործածուած է աւետարանական քրիստոնէից մէջ՝ ցուցընելու նշանակական սահմանադրուԹիւն մը՝ հաստատեալ ի Քրիստոսէ . որուն մէջ տեսանելի նշանակներով Իր փրկագործուԹեան օգուտները ցուցուած են, եւ հաւատացելոց կնքուած են :

Այս սահմանը՝ դիւրաւ կը տեսնուի որ, դարս կը ձգէ բոլոր ուրիշ արարողուԹիւնները՝ խորհրդոց կարգէն, բաց ի մկրտուԹենէն եւ Տէրոջը ընթրիքէն : Հառաջ երթանք այս երկուքը աչքէ անցունելու :

Միրոնի-նը սահմանադրեալ է մեր Փրկչէն՝ որ այս արարողուԹեամբը հաւատացեալք Իր եկեղեցւոյն մէջ ընդունուին : Գործ . իր . 19 : Յովհ . գ . 5 : Իւ անոր կատարմանը կերպին վրայ եղած միակ ուղղուԹիւնն է որ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ ըլլայ : Պիտի աչքէ անցունենք նախ՝ Թէ ինչ է այս սահմանադրուԹեան նշանակութիւնը. երկրորդ՝ Թէ ով են անոր յարմար ենԹակայք, եւ ապա՝ եղանակը, եւ ի վախճանի քանի մը տեղեկուԹիւններ՝ մկրտեալ տղայոց եկեղեցւոյ հետ ունեցած յարաբերուԹեանց վրայ :

Նախ . Միրոնի-նին սահմանադրուԹիւնը նշանակութիւնը :

1 . Բնականապէս ակնկալելիք պիտի ԹէՆ՝ անանկ արարողուԹիւն մը որ լուացմունքով կ'ըլլայ, Տէրոնի-նին ցուցընէ : Իւ կը գտնենք որ՝ Աւետարանը նմանապէս կը խօսին այն բանին վրայ : "Քրիստոս ալ սիրեց եւ կեղեցին, ու իր անձը մատնեց անոր համար . որ զանիկայ սրբէ եւ մաքրէ աւազանին ջրովը՝ խօսքով" : Եփես . ե . 25 , 26 : Ա՛կրտուԹիւնը միեւնոյն անգամ ըսուած է ԹէՆ "Անդքերը կը լուայ" : Գործ . իր . 16 :

Հոս այս խնդիրը կը ծագի ԹէՆ՝ Սուրբ Գիրք կը սովրեցընէ՞ն ԹէՆ մկրտուԹեամբ հոգեւոր մաքրուԹիւն կամ վերստին ծնունդ կ'ըլլայ : Որուն առանց տարակուսելու պատասխան կու տանք ԹէՆ՝ ոչ . վասն զի

(1) Աւետեալք միօրինակ՝ հաւատք կը պահանջէին իրրեւ պայման մկրտուԹեան : Տես Աթէոփացիներքինոյն դէպքը , Պօղոսինը , Կոռնէլիոսինը եւ իր բարեկամներունը , Լիդիայինը , եւ փիլիպպէի բանտապետինը : Յիշեալ դէպքերէն բանը քաջայայտ կ'ըլլայ , ԹէՆ չափահասք կը մկրտուէին նորոգեալ ըլլալէն՝ կամ կարծուելէն ետքը : Իւ ո՞վ կրնայ ըսել ԹէՆ Սիմոն՝ որ նորոգեալ չէր նախ քան իր մկրտուԹիւնը, (Գործ . ը . 13 ,) իր մկրտուԹիւնը վերստին ծնունդ յառաջ բերած ըլլայ :

(2) Նոր Կտակարանը ամէն տեղ կը ցուցընէ վերստին ծնունդը ոչ ԹէՆ մկրտուԹեան միջոցաւ եղած , այլ Աւետարանին՝ լսօքին , Աստուծոյ ճշմարտուԹեանը միջոցաւ : "Սրբէ՛ զանոնք քու ճշմարտուԹեամդ , քու

խօսքդ է ճշմարտութիւն» : Յովհ. ժէ. 17: «Իր ուղեղովը մեզ ծնաւ՝ ճշմարտութեան խօսքովը» : Յակ. ա. 18: «Այրէն ծնած ըլլալով՝ ոչ թէ ապականացու սերմէն, այլ անապականացուէն՝ Աստուծոյ խօսքովը» : ա Պետ. ա. 23:

(3) Պետրոս առաքեալ՝ մկրտութեան վրայ կը խօսի իբրեւ զմեզ վերկող. (ա Պետ. գ. 21.) բայց կարծես թէ՝ բուն իսկ մեր խօսած սխալմունքին դէմն առնելու մտօք, սա ալ կ'աւելցունէ. «Ոչ թէ մարմնոյն աղտը մէկդի ձգելը, այլ բարի խղճմտանքին վկայութիւնը առ Աստուած» : Այսպէս ալ Պօղոս կ'ըսէ. (Գործ. գ. 15.) «Ոչ թլփատութիւնը բան մըն է, ոչ անթլփատութիւնը. այլ նոր ստեղծուած ըլլալն է բանը» : Եւ որպէսզի չըլլայ որ մէկը կարծէ թէ թլփատութեան վրայ կը խօսի իբր սոսկ ծիսական արարողութիւն մը՝ եւ վասն որոյ խափանած, տեսնենք մկրտութեան վրայ ինչպէս կը խօսի : Յետ Աստուծոյ չնորհակալ ըլլալուն՝ որ Կորնթոսի մէջ միայն քիչերը մկրտած է, (ա Կորնթ. ա. 14,) կը յաւելու. «Քրիստոս զիս մկրտելու չէսրկեց, այլ Աւետարանը քարոզելու» : Երկիւղ կ'ընէր որ յանարժանս պիտի այնքան մեծացուն մարդիկ արտաքին արարողութիւնը, որ անով նշանակեալ բանը զանց պիտի ըլլայ : Իր միտքը պարզապէս այս էր թէ՝ Աստուծոյ ժողովուրդն ըլլալուն արտաքին նշան ունենալը — Հրեայ կոչուիլը՝ փոքր բան մըն է. այլ մեծ բանն է Քրիստոսով նոր արարած ըլլալը :

Մկրտութիւնն է ուրեմն,

1. Հոգեւոր ծնունդն նշանակել :

Կը պարունակէ խոստովանութիւն մը ապականութեան, եւ Հոգւոյն Սրբոյ մաքրարար ներգործութեանց կարօտութեան, եւ չափահասներու նկատմամբ կը պարունակէ յոյս մը թէ ենթական արդէն իսկ փորձառու եղած է այն ներգործութիւններուն՝ վերստին ծննդեամբ :

2. Պաղտիստեան է պատանութիւնը՝ Քրիստոսի հպատակութեան : «Դուք ամենքդ որ Քրիստոսով մկրտուեցաք, Քրիստոսը վրանիդ հագած էք» : Գաղ. գ. 27: «Գիտէք թէ՝ մենք որ Յիսուս Քրիստոսով մկրտուեցանք, անոր մահուանը մկրտուեցանք». Հռոմ. զ. 3. ... անանկ ալ մենք կենաց նորոգութեան մէջ պտրտինք : Կող. 4: Հոս հաւատացեալը ներկայացած է՝ իբր խոստմամբ ինքզինք նուիրած՝ միանալու Քրիստոսի հետ, մեղաց մեռնելու, եւ արդարութեան ապրելու. միով բանիւ՝ հաւատարիմ ծառայ ըլլալու Սուրբ Երրորդութեան, որուն անունը իր վրայ կոչուած է :

3. Ակնարկութիւն է ինչ-ե՞ւ նշանակութեան Քրիստոսի եւ հաւատացեալին մէջ : Ինչպէս որ թլփատութիւնը՝ պարզապէս կոչուած է «նշան ուխտին», (Ծննդ. ժէ. 11,) Աստուծոյ եւ Աբրահամու եւ իր սերունդին մէջ, եւ այսպէսով եղաւ գրաւական մը օրհնութեանց՝ որ անոնց պիտի պարգեւէր, եւ առ Աստուած ունեցած հնազանդութիւններուն, ասանկ ալ նոր անտեսութեան տակ՝ հաւատացեալք՝ յիշուած են, իբրեւ «մէկ մարմին ըլլալու մկրտուած». ա Կորնթ. ժբ. 13. այսինքն է՝ այն մարմնոյն մասնակցութիւն կամ հաղորդակցութիւն ունեցած, որուն գլուխը Քրիստոս է՝ ուխտիս : Լաւտի ծագած է Պետրոս առաքեալին վերոյիշեալ պարբերութեան մէջ զօրաւոր լեզուն թէ՝ «Մկրտութիւնը զմեզ կը փրկէ» : Կը փրկուինք Քրիստոսի հետ եղած այն կենսատու միութեամբը, որ նշանակեալ եւ կնքեալ է մկրտութեան մէջ : Սակայն գործածուած նշանական լեզուին բնութիւնը մեզի կը սովրեցընէ թէ՝ կնքը օգտա մը

չունենար, եթէ այն ուխտը՝ որուն կնիքն եղած է ինք, իրօք չըլլայ: Բերդարեւ, Հաւատացողին՝ սրբազան սահմանադրութիւնը պղծել մը կըլլայ ըլլալ միայն, երբոր իրեն մատակարարուի, եւ հետեւապէս եւս աւելի խորին գատապարտութեան արժանի մը կ'ըլլայ իրեն: Բայց խոնարհ Հաւատացելոյն՝ այն արարողութիւնը ճշմարտապէս պատուական է՝ իրեւ նշան միութեան ընդ Քրիստոսի, եւ պրաւական մը ուխտին շնորհացը՝ թէ իրեն համար, եւ թէ իր զաւկընեբուն համար՝ ինչպէս որ պիտի տեսնենք յաջորդ գլխուն մէջ:

Բերդ՝ փնտռենք

Արկրորդ՝ թէ ո՞վ են իրենոպոնեան Ապրո-Լեան յորմոր Էնիմոյ:

1. Ոչ ոք կ'ուրանայ որ մկրտութեան յարմար ենթակայք՝ Քրիստոսի Հաւատացողքն են: "Ան որ կը հաւատայ ու կը մկրտուի"... Մարկ. ժզ. 16: "Երբոր Հաւատացին... մկրտուեցան, երիկ մարդ եւ կնիկ մարդ:" Գործ. ը. 12: "Եթէ բոլոր սրտովդ կը հաւատաս, կրնաս": Ընդ. 37:

2. Հոգեպոգնեայ զօրութիւնը մկրտուելու են: Քրիստոնէութեան առնուն վրանին առնողներուն մեծագոյն մասը՝ այսպէս Հաւատացին եւ գործեցին մինչեւ հիմայ: Բայց Հոս ոմանք (Ակրտիչներք կոչուածներըը) մեզի դէմ կ'ելլեն եւ կը պնդեն թէ՝ Աստըը Գրոց մէջ յայտնի պատուէր մը չկայ մանուկները մկրտելու: Ան որոյ պատշաճ է Հոս յիշել պատճառները, թէ ինչու կը հաւատանք թէ Հռաքեալը նոյնպէս հասկըցան եւ գործեցին. եւ թէ հետեւապէս քրիստոնէից պարտքն ու արտօնութիւնն է ամէն գարու մէջ իրենց գերգաստանը Հաւատոյ նուիրել այս սահմանադրութեամբ:

Նոր Կտակարանը Հինէն կը զանազանի այս կողմանէ որ՝ Հին գործոց համար կարգադրութեան կանոնագիր մը չունի: Կան բաներ՝ որ քաջածանօթ սկզբունքներէ, եւ սովորութենէ մակաբերուելու թողուած են: Բայց իմանկանց մկրտութենէն, այսպէս եղաւ հանգստեան օրուան՝ շաբաթուն եօթներորդէն առաջին առաւօտ փոխուիլը, եւ կանանց Տէրոջը ընծրիքին ընդունուիլը:

Որքան որ հնար է՝ ինքզինքնիս Քրիստոսի եւ Հռաքելոց ժամանակակիցներուն վիճակին մէջ դնելու ենք, որպէս զի կարենանք գոհ ընել ինքզինքնիս թէ՝ բնականապէս եւ իրաւամբ ինչպէս պիտի հասկընայինք եւ գործէին: Ուրեմն կը նշանակենք

(1) Թէ՝ Նոր տնտեսութիւնը Հընոյն վրայ հիմնեալ էր, եւ անոր շարունակութիւնն էր: "Ձեկայ", կ'ըսէ մեր Փրկիչը, "օրէնքը լուծելու, այլ կատարելու": Մատթ. ե. 17: Բերդ՝ Հին տնտեսութեան տակ, թլփատութիւնը՝ իրեւ կնիք եւ նշան ուխտին Հաւատոյ, (Յովհ. ժէ. 11,) եւ "Հաւատոյ արդարութեան կնիք", (Հռոմ. դ. 11. բաղդ. բ. 29,) տղայոց մատակարարուեցաւ: Եւ ի՞նչ բան աւելի բնական է, քան թէ Հրեի մը հասկընալ եթէ յայտնապէս հակառակը ըսուած չըլլայ, թէ Նոր ուխտին կնիքն ալ նմանապէս պիտի գործածուի. նա մանաւանդ՝ երբոր լսէ թէ՝ "խոստմունքը իրեն եւ իր զաւկընեբուն է": Գործ. բ. 38: Դիտցուք թէ պատուէրն ասոր ըլլար թէ "Գացէք բոլոր հեթանոսները սոմբեցուցէք, Ընծայելով ղանոնք յանուն Հօր, եւ այլն," ոչ պիտի տարակուսէր թէ այն արարողութիւնը իրաւամբ պիտի մատակարարուէր Հաւատացելոց տղայոց: Բայց երկու տնտեսութեանց մէջն տարբերութիւնը՝ բոլորովին արտօնութեանց ընդարձակութեանը կողմանէ է, ու ոչ թէ ամ փոփման կամ նուազութեան:

(2) Հռոմէական գրչութիւնը գոնէ՝ Ա՛շմարիտ է որ՝ յայտնապէս ըսուած չէ թէ Նոահեղոց մկրտածնեւրուն մէջ մանուկներ կային • բայց կը հարցունենք թէ՝ ընդհանապէս ի՞նչ կը հակէցուի այսպիսի պարբերութիւններէ, ինչպէս Կոչ. ԺԶ. 15, "Նէ երբոր մկրտուեցաւ ինքը (Լիդիա) եւ իր տունը", եւ տ. 33. "Նէ շուտ մը մկրտուեցաւ ինքը (բանտապետը) եւ ԲՈԼՈՐ ԸՆԵՆԵՐԸ": ա Կորնթ. ա. 16 ե. որդ տան մէջ Պօղոս կ'ըսէ. "Աթեփաննէսին ընտանիքն ալ Ստեփանէ": Ա՛շմարիտ է որ բանտապետին համար ըսուած ալ է թէ՝ "Բոլոր տունովը ուրախ եղաւ՝ Աստուծոյ հաւատալով": Բայց առանց տարակուսանաց կը պատասխանենք թէ՝ ամենէն բնական եւ պարզ մեկնութիւնը այս զրուցուածքին, աս է որ՝ անոնք որ հաւատալու եւ ուրախանալու ընդունակութիւն ունենալու չափ տարիք ունէին, հաւատացին եւ ուրախացան. եւ թէ որովհետեւ տղայոց դէմ բնական ընդդիմութիւն չկայ մկրտուելու, վասն որոյ ԲՈԼՈՐՆ ալ Ստեփանեան: Ըսուած է թէ՝ Տէրը Լիդիայի սիրտը բացաւ, եւայլն: Ըրդ՝ եթէ իր ընտանիքը՝ ինչպէս որ Ակրտիչեանք կ'ըսեն, բոլորն ալ չափահաս էին, բոլորն ալ հաւատացին եւ իրենց հաւատոյ դաւանութեամբը մկրտուեցան, արդարեւ աւելի բնական պիտի ըլլար որ պատմագիրը անոր վրայ մէկ նշոյլ մը ձգեր: 15 երորդ տան մէջ՝ իր բոլոր տունովը մկրտուելէն ետքը, ինքը կ'ըսէ. "Նթէ զիս Տէրոջը հաւատացեալը կը սեպէք, եւ այլն": Նթէ իր ընտանիքը բոլորը չափահաս ըլլային, վայելչութիւնը չէր պահանջեր որ ըսէր՝ եթէ զիս հաւատացեալ կը սեպէք, փոխանակ ինձ ըսելու:

(3) Նոահեղոց՝ մանկանց մկրտութիւն մատակարարելուն հաւանականութիւնը մեծապէս ոյժ կ'առնու նախնի քրիստոնեայ պատմագրաց վկայութենէն: Ըյն մատենագրաց խոշտանգը հետ բան չունինք, բայց իրողութեանց նկատմամբ՝ իրենց վկայութիւնը արդարեւ ծանրակշիռ է:

Տէրտուղիանոս ապրեցաւ երկրորդ դարուն, որ Նոահեղոց ժամանակէն մինչեւ իր ատենը՝ 100 տարիէն ալ պակաս էր: Իր մկրտութեան ճառին մէջ գլուխ ԺԸ, խրատ կուտայ որ մանկանց մկրտութիւնը ուշացընեն. որկէ կը հակըցուի որ՝ ան ատենի ընդհանուր սովորութիւնն էր մանկանց մկրտութիւնը, եւ կասկած ալ չկայ որ ուշացանէր յառաքելոց իրած սովորութիւն մը ըլլալուն. որ եթէ անոնց ժամանակէն իրած չըլլար, յառաջ պիտի բերէր ի հաստատութիւն իր խրատներուն:

Որոփինէս ծնաւ 184 կամ 185 ին: Ըյս անձը իր գրութենանց մէջ որոշակի կ'ըսէ թէ՝ մանուկները կը մկրտուէին, եւ թէ ինք ալ մանկութեան ատեն մկրտուած է: Նէ իր՝ Հռոմայեցւոց Թուղթին մեկնութեանը մէջ կ'ըսէ. "Ըյս պատճառաւ եկեղեցին պատուէր մը ընդունած է Նոահեաներէն՝ մկրտութիւն մատակարարելու մինչեւ անգամ մանկանց":

Կիպրիանոս՝ Կարկեդոնի եպիսկոպոսը, ժողով մը կազմեց 253 ին՝ որուն մէջ վաթսուն եւ վեց եպիսկոպոս կային շրջակայ տեղերէն: Ըյն ժողովոյն մէջ գաւառական եպիսկոպոս մը՝ Փիտոս անուն, խնդիր ըրաւ թէ արդեօք պատշաճ է մանուկները ութերորդ օրէն առաջ մկրտել՝ որն որ Թլփատութեան համար սահմանուած էր ի հնումն: Ժողովը պատասխան տուաւ թէ մինչեւ այն աւուր ձգելու հարկ չկայ, եւ անպատշաճութիւն մըն ալ չկայ տղայք իրենց ծննդեան երրորդ օրը, երկրորդ օրը, եւ մինչեւ անգամ առաջին օրը մկրտելու:

Նթէ իջնենք մինչեւ չորրորդ դարը, նոյն առաւել առատ վկայութիւններ կը գտնենք: Ոսկեբերան, Գրիգոր

Ղազիանզացի, Ոգոստինոս եւ Պե-
ղագիոս՝ (որոնց ետքի երկուքը իրարու
կը հակառակին վարդապետութեան
դրութիւններուն մէջ, եւ ուրիշ այլ
եւ այլ բաներէն զատ մկրտութեան
վրայ,) ամէնքը միաբան կը վկայեն
թէ իրենց օրովը մանկանց մկրտու-
թիւնը ընդհանուր էր, եւ կը հաս-
տային թէ Առաքեալներէն առնուած
արարողութիւն մըն էր:

Վերյիշեալ իրողութիւններն ու
խորհրդածութիւնները՝ բաւական կը
սեպենք պարզամիտ եւ ճշմարտախն-
դիր միտք մը գոհ ընելու՝ թէ Առա-
քեալք ալ մանկանց մկրտութիւնը
կ'ընդունէին ու կը գործածէին. եւ
բացատրելու՝ թէ ինչո՛ւ համար Նոր
Կտակարանին մէջ մանկանց մկրտու-
թեանը վրայ յայտնի պատուէր մը
չկայ:

Ընդդէմ առարկութեան թէ հա-
ւատք կը պահանջուի իբրեւ պայման
մկրտութեան, կը պատասխանենք թէ
նոյնպէս ալ հաւատք կը պահանջուի
իբրեւ պայման փրկութեան. եւ սա-
կայն ոչ ոք կը տարակուսի թէ տղայք կրնան փրկուիլ: Այն պահանջ-
մունքը՝ բանին բնութեանը նայելով,
միայն անոնց համար է, որ բաւական
մեծ են հաւատք գործածելու: Իսկ բա-
նին բնութիւնը չպահանջեր որ մկր-
տութեան պատրաստութիւնը այնպիսի
սահմանի տակ ձգուի, այսինքն՝ մա-
նուկները զրկուին այն արտօնութենէն:

Երրորդ. այժմ պիտի խօսինք Տէր-
պոթիէան Էլանային վրայ: Այս խըն-
դիրը կրնայինք Աստուածաբանական
դրութենէ դուրս ձգել՝ (քանի որովհետեւ ոչ Վրիհատոս եւ ոչ իր առաքեալքը
այս մասին բան մը խօսած չեն,) եթէ
մեծ բանակռուութեան նիւթ չըլլար.
եւ եթէ ոմանք հաստատութեամբ
չպնդէին թէ մկրտութեան վաւերա-
կանութեանը համար՝ էականապէս
հարկաւոր է մարմինը գլխովին ջուրին
մէջ ընկղմիլը:

Հետեւեալ խորհրդածութիւնները
հերիք կը սեպենք ցուցընելու թէ՝
մարմինը ջուրին մէջ թաղելը էական
բան մը չէ:

1. Βάπτισμα Յունական բառին
գործածութիւնը՝ մկրտութիւն նշա-
նակելուն համար: Մարկոսի է. 4րդ
տան մէջ կը կարդանք լուացումն (Ἡ
βάπτισμὸς) անկողնոց: Ըստ որ
պիտի հասկընայ թէ անկողինները
բոլորովին ջուրին մէջ կը թաղէ-
ին: Նմանապէս Ա՛Ե. Թ. 10. կը
կարդանք Ելով Ելով լուացումներ,
(βαπτισμὸς) իբրեւ վաղեմի արարողու-
թեաց մասունքներ: Այս բացատրու-
թիւնը պիտի չգործածուէր այս ձեւով,
եթէ հին մաքրութիւնները ամէնքն
ալ ջուրին մէջ բոլորովին ընկղմելով
եղած ըլլար:

2. Ընդհարիր թէ այսպիսի ար-
արողութեան մէջ գործածուած ջրոյ
քանակութիւնը՝ իբրեւ տեսանելի նը-
շանակ, էական է իրմով ձեռք ձրգ-
ուելիք նպատակին: Մարմինը բոլո-
րովին ջուրին մէջ թաղելը կամ ըն-
կղմելը հարկաւոր է պնդելէն առա-
ւել՝ կրնայինք կամ պէտք է որ պընդ-
դէնք, թէ մարմինը զգուշութեամբ
եւ կատարելապէս մաքրելու է՝ ամէն
ալոտութենէ լուալով: Ինչպէս որ
Հաղորդութեան առեն՝ ոչ ոք կրնայ
ըսել թէ՝ էականապէս հարկ է որ ա-
մէն հաղորդական ճիշտ այնքան ուտէ
եւ խմէ, որքան որ աշակերտք կերան
եւ խմեցին Տէրոջն ընթրիքէն՝ առա-
ջին անգամ: Ամէն մարդ պիտի ըսէ
թէ՝ պատառ մը հաց եւ պուտ մը գի-
նի՝ միայն թէ ըստ արժանւոյն եւ ներ-
կիւղածութեամբ առնուի, բաւական
է: Ու ինչո՞ւ մկրտութեան համար
ալ քիչ մը ջուրը բաւական չհամարուի:

3. Գործք Առաքելոցին մէջ միշ-
նակ մկրտութեան դէպքերը՝ մեծ դժ-
ուարութիւն կու տան կարծիք ընելու,
թէ ամբողջ ընկղմամբ եղած են: Ա-
նենք բանտապետին դէպքը: (գլ. ժգ.

19—39։) Յիշուած չէ որ գետ մը գացին, կամ թէ հոն ջուրի խորին աւազան մը կար. բայց ըսուած է թէ՝ "Ընոնց վէրքերը լուաց, եւ շուտ մը մկրտուեցաւ ինք եւ իրենները"։ Ներքինւոյն դէպքը առնենք։ (գԼ. ը. 38։) Տեղը անապատ էր, (տուն. 26,) եւ այն կողմերը՝ ուր մեծ առուս մը չգտնուիր։ Ըստ Հաւանականու-թիւնը աս է թէ՝ այն ջուրը՝ "որուն մէջ իջան Փիլիպպոս" ու Ներքինին եւ Փիլիպպոս", ծանծաղ էր. եւ թէ՝ մկրտութիւնը մատակարարուեցաւ՝ ջուրը ափով վեր առնելով, եւ երախային գլխուն վրայ թափելով։ Կոռնէլիոսի եւ իր բարեկամաց մկրտութեանը համար եղած խօսքը, (գԼ. ժ. 47. 48,) թէ "կրնա՞յ մէկը ջուրը արգիլել որ ասոնք չմկրտուին", կ'երեւի թէ աւելի յարմար կու գայ ամաններով ջուր բերելով, եւ յարմարագոյն կերպով մը ջուրը անոնց վրայ թափելով կատարուած արարողութեան մը, քան թէ երթալ բոլորովին ջուրին մէջ մտնելով կամ թաղուելով եղած արարողութեան մը։ Ի վերջոյ, 3000 անձանց դէպքը, (գԼ. բ. 41,) որ մէկ առուր մէջ մկրտուեցան եւ Տէրոջը գարձան, անհաւատալի կ'ընէ՝ թէ ժամանակ ունեցան մկրտուելու, բոլոր մարմինը ջուրին մէջ ընկղմելով։

4. Նախնի օրինական մաքրութիւնները ընդհանրապէս սրսկելով ըլլալն ալ գոնէ կը ցուցընէ թէ քնանական է որ քրիստոնէական մկրտութեան եղանակն ալ այնպէս ըլլայ։ Տես Թուոց. ը. 7, 19։ Ժթ. 18—21։ Ըստ այսմ՝ երբոր Ստուած Նզեկիէլ մարգարէին բերնով խոստացաւ իր Ազգային ներգործութիւնը տալ Նոր Տնտեսութեան տակ, նոյն բառը կը գործածէ իբրեւ նշանակ. "Ես ձեր վրայ մաքուր ջուր պիտի սրսկեմ եւ դուք պիտի մաքրուիք"։ Նզեկ. ԼԶ. 25։

5. Ա՛ս պյաբանական բացատրութիւնները՝ Մկրտութիւն Հոգւով Սրբով, եւ Հոգւոյն Սրբոյ Հեղեղմանը՝ բնականապէս կը համեմատին սրսկմամբ մկրտութեան, քան թէ ընկղմամբ եղածին։

Հեղմամբ կամ սրսկմամբ մկրտութիւնը պաշտպանելնիս՝ չենք ուզեր վիճել թէ վաւերական կերպն միայն այն է. այլ միայն այս կ'ուզենք պնդել թէ՝ մկրտութեան եղանակը մեծ քան մը սեպելու չէ։ Ըստուծոյ թագաւորութիւնը կերակուր ու խմելիք չէ։ Հռոմ. ժգ. 17։ Քրիստոսի լուծը քաղցր է, եւ իր բեռը թեթեւ։ Յիշել հարկ չէ որ ոմանց կլիմաներու մէջ, եւ շատ են-թադրեալ դէպքերու մէջ՝ ընկղմամբ մկրտութիւնը գժուարատար եւ ծանր բան մը, կամ միչեւ անգամ անկարելի կ'ըլլայ։

Թէ մեղի ժամանակակից եկեղեցեաց փորձառութեանը վրայ նայինք, կը գտնենք որ Ըստուած առատապէս օրհնած է սրսկմամբ մկրտութիւն գործածողները, եւ ստուգիւ անոնց չափ՝ որոնք կը պնդեն թէ մի միայն վաւերական կերպն է ընկղմելը։

Ա՛ն որոյ՝ չենք ընդունիր որ հակառակութիւն չընենք արարողութեան մը ապրուստին յետոյ վրայ, որուն վրայօք Սուրբ Գրոց մէջ մասնաւոր ուղղութիւն չկայ։

Մեր այս նիւթին քննութեանը վախճան կու տանք՝ ակնարկելով եկեղեցւոյ հետ ունեցած յարաբերութեանս վրայ քանի մը ծանօթութիւն տալով ինչպէս որ խոստացանք։

Տղայք կը նուիրուին Ըստուծոյ. իր ուխտին ինձը անոնց վրայ կը դրուի. ան տանն մէկ մասը մը Ըստուծոյ հետ ուխտի մտած են, եւ եկեղեցւոյ անդամ եղած են։ Իրենք առ եկեղեցին այլեւայլ պարտականութիւններ ունին, եւ եկեղեցին դէպ ի անոնց։ Իրաւ է որ միայն սահմանեալ եւ եղանակաւորեալ մտօք մը անդամ

են , ինչպէս որ իրենց երկրին քաղաքացիներն են եղանակաւորեալ եւ սահմանեալ մնոք՝ մինչեւ չափահաս ըլլալով , ուխտի մտնելով , եւ այլն , կատարեալ քաղաքացիութեան օրինական պայմանները լեցուն են :

Այսն որոյ՝ տղայք իրաւունք չեն ունենար եկեղեցւոյն գործառնութիւններուն մասնակցութիւն , եւ Տէրոջը սեղանին մօտենալու արտօնութիւն ունենալու՝ մինչեւ որ բարեպաշտութեան վկայութիւն մը երեւցնելով , եւ Աստուծոյ ուխտադրութիւնը իրենց վրայ առնելով , ցուցընեն թէ՝ մկրտութեամբ Աստուծոյ նուիրեալ ըլլալնին ճանչցած են , եւ անկէ ծագած պարտականութիւնները վրանին առած են :

Միանգամայն ալ եկեղեցւոյն պարտքն է որ՝ անոնց յիշեցունէ թէ իրենց համար ուխտ մը եղած է , եւ թէ այն ուխտէն շատ մը պարտականութիւններ կը ծագին : Եկեղեցին պէտք է անոնց սովրեցընէ թէ՝ այս պարտականութիւնները Աստուածային կարգադրութենէ ծագած են , եւ անոր համար՝ բնաւին չեն կրնար անոնց պատասխանատուութենէն ինքզինքնին ազատ կեցունել : Նաեւ միանգամայն սովրեցընելու է անոնց՝ որ ճանչնան թէ մեծ արտօնութիւն մըն է՝ Աստուծոյ այնքան մօտ գալը . եւ յառաջ երթան օր քան ըզօր աւելի հասկընալու առ Նա ունեցած պարտականութիւնին , եւ անկէ շնորհք գտնելու :

Եկեղեցին՝ այս կերպով իր զաւակներուն համար աշխատելով , եւ անոնց ծնողաց քաջալերութիւն եւ նպաստ մատուցանելով՝ որ իրենց զաւակը հոգիներուն հաւատարիմ ըլլան՝ զանոնք հաւատոյ եւ աղօթից բաղձակիներուն վրայ առած Աստուծոյ մօտեցընելու է , եւ խնդրահաւթեամբ անոնց վրայ մաղթելու է ուխտին օրհնութիւնները . քանզի ինքնասւ . "Թող սերունդիդ վրայ իմ Հոգիս պիտի թափեմ , եւ քու որդւոցդ վրայ իմ օրհնութիւնս" : Եսայ . կդ . 3 : եւ "Քոստմունքը ձեզի ու ձեր զաւկներուն է" : Գործ . բ . 39 :

ՀԱՏՈՒԾ . Օ

Տէրո-Նախաճաշ Կամ Իրիկնամատ :

Ըսիկայ նշանակական սահմանադրութիւն մըն է՝ որ Քրիստոս հաստատեց իր աշակերտներէն բաժնուելու առենին մօտ , որպէս զի անով Իր մահը յիշատակեն : "Ըսիկայ ընէք զիս յիշելու համար" : "Տէրոջը մահը կը պատմէք մինչեւ որ դայ" : ա Կորնթ . ժա . 24 :

Գործածուած նշանակներն են հաց բեկեալ , եւ գինի հեղեալ , ցուցընելու՝ Քրիստոսի մարմինը բեկեալ , եւ արիւնը հեղեալ՝ մեղաց թողութեան համար : Ողոր հաղորդականք հաղորդուելու են թէ հացէն եւ թէ գինիէն . քանզի այն Պապադաւան եւ կեղեցւոյն սովորութիւնը՝ որ գաւաթը միայն եկեղեցականաց կը մատակարարէ , սոսկապէս մարդկային հնարք է , եւ Սուրբ Գրոց մէջ ամենափոքր հիմն չունի :

Այս նիւթը քննած առենիս՝ աչքէ պիտի անցունենք

1 . Թէ ինչ է այս սահմանադրութեան դիտմունքը .

2 . Թէ ինչ պատճառներով կը հերքենք գոյափոխութեան վարդապետութիւնը .

3 . Թէ որո՞նք պիտի հաղորդուին Տէրոջը սեղանէն , և

4 . Թէ ինչպէս հաղորդուելու է ըստ արժանւոյն եւ օգտակարութեամբ :

Նախ . Հաղորդութեանը նպատա-

կը : Այս սահմանադրութիւնը ըստ արժանւոյն պահելէն, այլեւայլ մեծամեծ նպատակներ կը կատարուի :

1. Քրիստոսի Քա–չական պատգամը աչքերնուս առջին կը դնէ : "Ասիկայ իմ մարմինս է, որ ձեղի համար տրուեցաւ": "Այս գաւաթը նոր ուխտ է իմ արիւնովս, որ ձեզի համար թափուեցաւ": Ղ–ի. իր. 19, 20 : Ասոր օրհնեալ փրկիչը՝ այս սահմանադրութեամբը կ'ուզէ մեր ջերմեռանդ մըտածութիւնները այն մեծ գործքին, որուն համար մեր բնութիւնը իր վերան առաւ : Ոսկ մարդ մը՝ իրեն համար յիշատակարան մը սահմանադրել ուզելու որ ըլլար, իր կենաց պատմութեան այն դէպքը պիտի ընտրէր՝ որ իր տկարութիւնն ու ամենամեծ նախատինքը պիտի սեպուէր բոլոր աշխարհիս առջին : Հայց Փրկիչն մեր իր Աստուածային կանխագիտութեամբը՝ այս երեւութական տկարութեան ձեռամբ ըլլալու իր գործքին վերջին եւ փառաւոր յաղթութիւնը տեսաւ : Անոնելու դիտաւորութիւնով մարդոց մեղացը համար ինքզինք կամաւոր պատարագ մը ընելու դիտաւորութիւնով եկած էր : Ու հիմա քանզի կը մօտենայ այն ահաւոր կէտը՝ կը նստի իր սիրելի աշակերտացը հետ, եւ վեհափառական հանդարտութեամբ կը խօսի անոնց իր մօտալուտ նեղութեանց վրայ, եւ զանոնք կրելու պատճառներուն վրայ. եւ կը հաստատէ Ընթրիքը, որ նպատ մը ըլլայ իրեն հետեւողաց՝ այն չարչարանքներն ու մահը մշանջենաւորապէս յիշատակելու, մինչեւ վերստին գայ փառքով : Սանկով ինչ աքանչելի վկայութիւն մը տուած է մեղի, թէ իր քաւչական չարչարանքն ու մահը երեւելի բան մը սեպած է. եւ հետեւապէս մենք ալ նոյն աչքով անոնց վրայ նայելու պարտական ենք :

2. Տէրոջն Ընթրիքին մէկ նպատակն է իր երկրորդ գալուստը միտքերնուս առջին պահելու : "Մինչեւ ինք գայ" : Իր առաջին՝ խոնարհ եւ երեւութապէս տկար գալստեանը հետ, միանգամայն այն խոստումնալի յիշելու ենք թէ՝ պիտի գայ փառքով եւ զօրութեամբ, եւ թէ իր գալստեան օրը պիտի ըլլայ նաեւ՝ իր ժողովրդեան յաղթութեան, ապահովութեան, որդեգրութեան, փրկութեան, փառաց եւ յաւերժական խնդութեան օր : Հովհ. ը. 23 : Փիլ. գ. 20 : ա Թես. գ. 17 : ա Յովհ. գ. 2 :

3. Այս սահմանադրութիւնը կը յայտնէ հա–ապոստոլոց Ցո–ննո–ը : "Ասանն զի մենք շատերնիս մէկ հաց՝ մէկ մարմին ենք. քանզի ամենքս ալ ան մէկ հացէն կը վայելենք" : ա Կորնթ. ժ. 17 : Այս սահմանադրութեամբ Տէրոջը սեղանին շուրջը նստողները՝ կ'երեւին իրրեւ մէկ մարմնոյ անդամներ, տէրերնին մէկ, հաւատքնին մէկ, մէկ յուսով, եւ փրկութիւններնին մէկ : Այս խորհրդածութիւնները օրքան պատշաճած են՝ զանոնք միացընող կապը եւս աւելի ամրացունելու, այնպէս զի՝ այս սահմանադրութիւնը ոչ միայն կ'երեւցունէ, այլ եւ կը յառաջացունէ հաւատացելոց միութիւնը :

4. Ողոր աշխարհի առջեւ ըՔրիստոս եւ իր քաւութեանը վրայ հաւատքնիս խոստովանիլ է : "Իր մահը կը պատմէ" : Այսպէս՝ ասիկայ կ'ըլլայ նշան մը՝ յաշխարհէ բաժանման. եւ վկայութիւն մը՝ ընդդէմ աշխարհի անհաւատութեան եւ մեծ փրկութիւնը մերժելուն :

5. Քրիստոսի սկզբոյն յիշատակութիւնն է : "Կրնները սիրեց. եւ մինչեւ վերջը սիրեց" : Ու դեռ իր աշակերտներէն չգաժնուած՝ իր վերջին գործքերուն մէկն եղաւ սահմանագրել անոնց համար այս յիշատակը այն մեծ սիրոյն՝ որով սիրեց զանոնք, եւ ան ալ՝ մինչեւ իրեն թշնամի էին :

Այս այս սահմանադրութիւնը ոչ թէ սոսկապէս յիշատակ մըն է, այլ նաեւ նշան եւ գրաւական մըն է Քրիստոսի այն անճառելի սիրոյն՝ որ իր ժողովուրդին վրայ ցուցուց: Ինչպէս որ մկրտութիւնն է կնիք ուխտին՝ որ եղած է Աստուծոյ եւ հաւատացեալոց մէջ, (նաեւ իրենց որդւոց,) նոյնպէս ալ Տէրոջն ընթրիքն է նորագեալ գրաւականն ու կնիք շարունակութեան նոյն ուխտին, եւ հաւատարմութեան Քրիստոսի սիրոյն առ իւր ժողովուրդ՝ ամէն դարու եւ ամէն երկրի մէջ:

Այս քրիստոնեայք սոյն այս մտօք ընդունելու են զանիկայ՝ իբրեւ երաշխաւորութիւն իրենց շնորհուած ամէն հաղորդութեան ժամանակ: Այլ կայն ոչ թէ անկէ օգուտ մը գտնելու մտօք՝ բայց եթէ հաւատոյ գործածութեամբ:

6. Վերջոյ՝ ասիկայ հաւատացեալոց յիշատակութիւն մըն է՝ իրենց ապրուստին պարագային համար, եւ նորագործութիւն մը՝ իրենց ապրելութեան: Այսպէս՝ սովորաբար գործածութիւնը շնորհաց միջոց մը կ'ըլլայ անոնց, եւ վասն որոյ Գործք Առաքելոցին գլ. բ. 42 երորդ տան մէջ՝ շնորհաց միջոցներուն հետ դասակարգեալ է, "Այս միշտ առաքելոց վարդապետութեանն ետեւէ էին, ու միաբանութեանը, ու հաց կոտրելուն, եւ աղօթքներուն":

Երկրորդ. Յայտնութիւնը Պատարագին:

Տէրոջն ընթրիքը կոչուած է (ա Կորնթ. ժ. 16) Քրիստոսի Խորհուրդն ու Պատարագ: Այս սահմանադրութեան առեն՝ հաւատացեալոց հաւատքով Քրիստոսի հետ հաղորդութիւն ընելու ճշմարիտ տեսութենէ մոգեցաւ՝ խաւար եւ մնապաշտական դարու մէջ այն սխալ գաղափարը թէ նոյն իսկ հացն ու գինին կը փոխուին Քրիստոսի մարմնոյն եւ արեանը: Այս վարդապետութիւնը որոշակի դաւանողն ու գոյափոխութեան բառը գործածողն եղաւ նախ Յունովկենտիոս Կ. Պոլսոյ, Լատերանի երրորդ ժողովոյն մէջ՝ յամին 1215: Տրիտենդեան ժողովը՝ 16 երորդ դարուն մէջ՝ սոյն այս վարդապետութեանը հաստատութիւն տուաւ՝ իբրեւ Հռոմէական կաթողիկէ եկեղեցւոյ վարդապետութիւն, հանդերձ բանադրանօք ընդդէմ զանիկայ մերժողներուն:

Յակ մենք կը մերժենք զանիկայ իբրեւ անտեղի վարդապետութիւն,

1. Վասն զի Քրիստոս՝ "Այս է մարմին իմ" եւ այլն խօսքին մէջ՝ անանկ բան մը չկայ որ արդարացուներ առաքելոց միտքը այսպէս կարծիք մտնելը թէ՝ Քրիստոսի բուն իսկ մարմինը կ'ուտէին, որն որ իրենց աչքին առջեւ տակաւին կենդանի կը տեսնէին. եւ թէ անոր արիւնը կը խմէին, որն որ դեռ իր երակներուն մէջ շրջան կ'ընէր: Յանականապէս պիտի հասկընայինք թէ այս խօսքերը այլաբանական են, եւ թէ ըսել կ'ուզէր որ "Այսիկայ իմ մարմինս կը նշանակէ". ինչպէս որ երբոր Պատմոսի մէջ իր սիրելի աշակերտին ըսաւ, "Յօթն աստեղները եօթը եկեղեցիներն են": Յայտ. ա. 20:

Հոս դիտողութեան արժանի է որ՝ փրկիչն մեր ջնաւ գինին. այլ գործը: Որոնք որ ճշդութեամբ յարած են բացարձակ գրական մեկնութեան, պարտական կ'ըլլան ընդունելու թէ՝ իր ձեռքի բուն իսկ գաւաթը նոր ուխտին փոխուեցաւ:

2. Վասն զի փրկիչն մեր միօրինակ մարդոց զգայարանացը կը բողոքէր ի հաստատութիւն իր հրաշիցը: "Գործքերուս հաւատացէք": "Գնա՛ ինքզինքդ քահանաներուն ցուցուր": "Ո՛չ շօշափեցէք զիս եւ տեսէք": Այլ գոյափոխութեան պաշտպանները կ'ուզեն որ հաւատանք թէ պատարագի

ատեն ամենէն սքանչելի հրաշքը կ'ըլլայ՝ Թէպետեւ զգայարաքներնուս ա-մենափոքր վկայութիւն մը տրուած չէ :

3 . Վասն զի առաքեալը՝ (ա Կորն . ժա . 26, 27) հաղորդուելը՝ ան հոյչեն ոթիլը , եւ այլն կը կոչէ : Ինչ տակաւին պատշաճ կը դատէր զանիկայ հոգ կոչելու , Թէպետեւ որոշուած էր Տէրոջը մարմինը ցուցընելու համար :

4 . Վասն զի պարզապէս ըսուած է Թէ՝ Քրիստոսի արիւնը կրկնուելու կարօտութիւն չկայ : Նէբ . Թ . 25 — 28 : Բայց՝ եթէ Տէրոջն ընթրեացը մէջ գոյափոխութիւն իրօք կ'ըլլայ , ուրեմն Քրիստոսի մարմինը կրկին եւ կրկին կը պատարագուի : Նա այս վարդապետութեան պաշտպանները իրօք կը պնդեն Թէ՝ այն պատարագը կը կրկնուի յաճախակի , եւ մեռելոց համար ալ օգուտ կը գործէ :

5 . Ի վերջոյ կը հերքենք՝ որովհետեւ այս սահմանդրութիւնը , եւ ոչ մէկ տեղ մը զոհ՝ կամ պատարագ կոչուած չէ Սուրբ Կրոց մէջ , այլ իբրեւ յիշատակ խօսուած է . "Ըսիկայ ըրէք զիս յիշատակելու համար" :

Ասոր՝ "Տէրոջը մարմինը որոշել" խօսքը կը նշանակէ՝ Այս սահմանագրութեան գործադրութեան հոգեւոր դիտմունքը որոշել :

Երրորդ . Ո՞ր իմաստով ուսին Տէրոջը պղտանին տասանիցդ ըլլալը : Կը պատասխանենք . Այնպէս անոնք՝ որ Քրիստոս ըլլալնուն ընդունելի վկայութիւն կը ցուցընեն , եւ տեսանելի եկեղեցւոյն յարած են , հաւատոյ գաւանանքով եւ ուխտիւք : Ըսիկայ կ'երեւի

1 . Ընտրելոց գործածած խօսուածքներէն՝ եկեղեցեաց խօսած ատեններին , ինչպէս իբրեւ սբեոց , իբրեւ 'ի Քրիստոս եղելոց , կամ իբրեւ Քրիստոսի մէջ բնակածներու , եւ այլն :

2 . Այն խօսքերէն՝ որ կը յորդորեն անձնաքննութիւն ընելու , Տէրունական սեղանին մասնակցութիւն ընելու նկատմամբ՝ եւ նախ քան զմասնակցութիւն : "Թող մարդ իր անձը քննէ ու ապա ան հացէն ուտէ , ու ան գաւաթէն խմէ" : ա Կորնթ . ժա . 28 : Դարձեալ՝ Ընտրեալը կ'ըսէ . "Քննեցէք անձերնիդ Թէ արդեօք նոյն հաւատքին մէջ էք : բ Կորնթ . ժգ . 5 :

Ձենք պնդեր Թէ Տէրունական ընթրեաց հաղորդութիւն ունեցողք՝ իրենց հոգեւոր վիճակնուն նկատմամբ բացարձակ ստուգութիւն մը ցուցընելու են , այլ միայն Թէ ընդունելի վկայութիւն մը՝ Թէ Քրիստոսի մէջ են : Այս պահանջմունքը ընելու իրաւունքը աւելի յայտնի կ'ըլլայ , երբոր խորհինք Թէ եկեղեցին ներքին իրաւունք ունի իբրեւ ընկերութիւն մը՝ իր անդամոցը յատկութիւնները քննութեան առնելու . նաեւ յայտնի է անարժան անդամ մը իրմէ կտրելու կանոնէն :

Ձորրորդ . Այս նիւթիս վրայ ըրած քննութիւնիս կը վերջացունենք քանի մը ծանօթութիւններ տալով Թէ՝ Տէրունական ընթրիքին ինչ եղանակաւ մասնակցելու է , որ հաղորդականք օգուտ քաղեն անկէ :

Ծանր պատրաստութիւն մը պէտք է ըլլայ անոր համար , մտածութեամբ , աղօթիւք , եւ անձնաքննութեամբ : Այս նիւթիս վրայ տես "Ընդհանրական եկեղեցւոյ անդամներուն" գլ . ժԲ , ի :

Պէտք է ներկայանանք Տէրունական սեղանին ,

1 . Ընկերդի ոպոշնոպոլնեամբ : Ծմտաւ ածելով Քրիստին կրածները մեր մեղացը համար . պէտք է ատենք զանոնք , եւ պէտք է զմեզ ալ ատենք մեղքերնուս համար :

2 . Կենդանի հաւատով ի Քրիստոս , որ հոն մեզի ներկայացած է ,

Ձկայ ուրիշ սահմանադրութիւն մը, որ այնքան բարձրաձայն գոչէ. "Հաւատա՛, ի Տէր Յիսուս Քրիստոս, ու պիտի փրկուիս" : Հաւատքը կը տեսնէ զՔրիստոս՝ իբրեւ ներկայ, զանիկայ կը բռնէ, անկէ կը կերակրուի, անոր հաղորդ կ'ըլլայ : Արդարեւ՝ առանց Հաւատոյ, Տէրունական սեղանին մասնակցութիւն չըլլար. հաղորդութիւն չկայ :

3. Հոն մեզի ներկայացած փրկչին ձայ՝ պնդելէ եւ ընդհանուր խորհուրդներ ուսնելով : Պատակ դնելու ենք փրկագործութեան մեծութեան վրայ այնպիսի տպաւորութիւններ ընդունելու, որ մեր սրտերուը կցորդինք փառաւորեալ փրկչոյ, ըսելով "Արժանի է զենեալ Գառնուկը ընդունելու իշխանութիւն, մեծութիւն, իմաստութիւն, զօրութիւն, պատիւ, փառք եւ օրհնութիւն" : Յայտ. ե. 12 :

4. Լրիւպտելէ երախտագիտութիւն : Նկատ զմեզ փրկելու՝ երբոր մենք կորսուած էինք : "Ինքզինք մեզի համար տուաւ" : "Իր արեամբը զմեզ լուաց" : Եւ այս սահմանադրութեամբն ալ նորոգ մեզի կը ներկայացունէ ինքզինքը, եւ կ'ըսէ. Ընդունեցէք իմ մարմինս եւ իմ արիւնս "ձեզի համար տրուած". "Օրհնեցէք" :

Եթէ երախտագիտութիւն արժանի է բարերարաց՝ անոնցմէ ընդունուած շնորհքներուն համար՝ ընդունողաց անարժանութեանը համեմատ, եւ պարգեւողին ծանրագնի խոնարհութեանն ու անձնուրացութեանը համեմատ, ո՞վ կրնայ չափ դնել բարձրութեանն ու խորութեանը այն երախտագիտութեանը՝ որ արժանի է ըլլալ փրկուած մեղաւորներէն առ Աստուածային փրկիչն իւրեանց : Եւ ո՛ր տեղ եւ ե՛րբ այսպիսի երախտագիտութիւն մը բղխելու է յորդութեամբ, եթէ ոչ Տէրունական սեղանին շուրջը :

5. Խոչին խոնարհութեամբ : Հոն կը յիշենք ոչ միայն մեր սկզբնական անարժանութիւնը՝ զմեզ սիրած ատենը՝ թէպէտեւ մենք դէնքը չէինք սիրէր, այլ եւ կը յիշենք շատ թերութիւններս՝ շատ պատուիրանազանցութիւններս՝ որոնք գործած ենք Աստուծոյ ուխտը վրանիս առնելնէս հետէ : Զոնք յիշելով զգալու ենք, ինչպէս որ Իզրկիել Խորպէլի համար նախաձայնեց, գլ. ժզ. 63, "Որպէս զի յիշես եւ ամչնաս, եւ ամչնալուդ պատճառաւ մէլ մըն ալ բերանդ չբանաս. երբոր քու բոլոր գործերուդ համար հնդէ Տէր Եհովան" :

6. Նոր հնապատուհանեան եւ հապատրոհանեան պոշտնդնելով : Ինչու համար յիշելու ենք զՔրիստոս. միայն թէ Նոր համար ապրելու : Ինչու անկէ կերակրուելու ենք, միայն թէ հոգեւոր զօրութիւն ստանալու, եւ եւս քան զեւս անոր միանալու համար : Բայց այս բաները ձեռք չենք կրնար ձգել, չենք կրնար Տէրոջն սպասել մեզի նորոգ զօրութիւն տալու համար, մինչեւ որ որոշմունք չունենանք՝ աստուածային օգնականութեամբ, այնպէս ընելու :

Ուրեմն թող ամէն հաղորդութեան ժամանակները մեզի ըլլան ուխտերնուս նորոգութիւն, ուխտադրութիւններնուս կնիք, եւ մեր հոգւոյն Սիրելիին նոր մասնակցութիւն : Ըլլալ է որ այս սահմանադրութիւնը կ'ըլլայ մեզի ճշմարտապէս շահաւէտ, աստուածային շնորհաց ճանապարհ մը, եւ ոչ թէ նուիրական նշանակներէն ուտելէն եւ խմելէն ծագած մոգական ներգործութեամբ մը՝ ինչպէս որ ոմանք կը կարծեն :

7. Ա՛ն աշակերտոյց վրայ ասաց եւ պետրոս եղբայրական սէր ունենալ : "Ա՛նք ամէնքս մէկ մարմին ենք եւ մէկ հաց" : Նոյն ոգւոյն ձեռօքը փրկուած ըլլալով նոյն կորուստէն,

եւ շնորհաց ձեռքով սոյն յոյսը ուն-
նենալով թէ փառաւոր երկնից մէջ
յաւիտենականութիւնը իմիասին պի-
տի անցունենք, ի՞նչպէս կրնանք
չսիրել խանդակաթ սիրով զանոնք
որ փրկիչն ինք կը սիրէ: Այր կատա-
կարանը լեցուն է եղբայրական սիրոյ
յորդորակներով: Փրկիչն ինք ալ
պատուէր կուտայ իր աշակերտացը
որ իրար սիրեն, ինչպէս որ ինք
սիրեց: Այաեւ առաքեալք յաճախա-
կի կը յորդորեն իրենց քրիստոնեայ
եղբայրները՝ որ սոյն այս պարտքը
կատարեն: Ուրեմն յատկապէս տե-
րունական սեղանին շուրջը թող ա-
մէն թշնամութիւն, նախանձութիւն,
եւ յանցաւորութիւն մոռացութեան
մէջ թողուի, եւ Քրիստոսի անդա-
մները աճին, ու ներդաշնակաւոր
միացեալ եւ կենդանի մարմին մը ըլ-
լան ի փառս իր շնորհաց:

8. Մեր Փրկչին մահու չափ սիրոյ
տօնախմբութիւնը ընելու ենք՝ Եւաւա-
գածէն վախճանած, որ իր Յաքսւրո-
Լինաը գայ Երկիր վայ: Ինչպէս որ ինք
զմեզ սիրեց՝ երբ մենք տակաւին թըշ-
նամի էինք, ասանկ ալ մենք գթու-
թիւն ցուցընելու ենք անոնց՝ որ դեռ
թշնամութեան եւ խաւարի մէջ են.
եւ աղերսել զ'ստուած աղօթքներու
մէջ՝ որ ամէն մարդ այս մեծ
փրկութիւնը ճանչնայ եւ ընդու-
նի:

Որքան բազմարժէք է այս սահ-
մանադրութիւնը՝ Հիղեցւոյն: Թէ-
պէտեւ նման քրիստոնէական միւս
սահմանադրութեանց՝ պարզ եւ ան-
զարդ է, այսու ամենայնիւ՝ եթէ ըստ
պատշաճի գործածուի, բոլոր հանդի-
սականաց եւ մասնակցաց պատուա-
կան ներգործութեամբ կ'ազդէ: Ա-
ւետարանին պաշտօնեայք աղէկ է որ
յաճախ իրենց բեմասացութեան նիւթ
ընեն աս սահմանադրութիւնը՝ ցու-
ցընելով անոր այլ եւ այլ յարաբե-
րութիւններն ու ներգործութիւնները,
նաեւ անոր մասնակցութիւն ունենա-
լու համար պատշաճ նախապատրաս-
տութիւնը. եւ այն միջոցները, որով
անհրաժեշտ մը կրնայ ըլլալ՝ ինչ-
պէս որ պէտք է միշտ ըլլալ, թէ
մասնաւոր հաղորդականաց եւ թէ
ամբողջ եկեղեցւոյ բարեպաշտութիւ-
նը կենդանացընելու:

ՅՕԲԻԼԵԱՆ ՅԻՇ

:

ՏՒՐՈՒՆԱԿԱՆ ՕՐ

Երդէն համառօտիւ աչքէ անցուցինք (Յօդ. Ա. Հատ. Բ.) թէ որքան հարկաւոր է այս մեր տրամադրութիւնը ունեցող մարդոց մէջ ճշմարիտ կրօնից պահպանութեանը համար՝ սրբազան ժամանակի մը կանոնաւոր եւ անընդհատ վերադարձը: Սակայն հոն չանցանք ցուցընել թէ՝ Տասնաբանեայ պատուիրանացը մէջ բովանդակեալ սկզբունքները ինչպէս կը բղխին, եւ կախեալ են այն երկու մեծ եւ հիմնական սկզբունքներէն, այսինքն՝ սէր առ Աստուած, եւ սէր առ ընկեր:

Հայց Տէրունական օրը՝ կամ քրիստոնէական Շաբաթը կը պահանջէ որ հոս որոշակի խօսինք, քանզի կարեւոր եւ երեւելի կեդրոնական տեղ մը բռնած է՝ իբրեւ դրական սահմանադրութիւն քրիստոնէական դրութեան:

Այս նիւթին վրայ քննութիւն ըրած ատեններս պէտք է քալ որոշինք իրարմէ սա երկու խնդիրը, թէ արդեօք Հանգստեան շաբաթական օրը աստուածայինն սահմանադրութեամբ է եւ մշտնջենաւոր պարտականութիւն է, եւ թէ արդեօք եօթնեակին որ օրը պիտի պահուի:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Յառաջակ սահմանաբերութիւնեան Հանգիստ տօն:

Այս նախադատութիւններն ընելէն ետքը՝ կու գայ այս խնդիրը թէ Շաբաթը ե՞րբ սահմանաբերեցաւ:

Շաբաթին պահպանութեան մշտընջենաւոր պարտականութեան հակառակողք կը սեպեն թէ՝ Հրեից Եգիպտոսէ ելլելնէն ետքը եղած սահմանադրութիւն մըն է, եւ միայն անոնց համար եղած է, ինչպէս Օրէնական եւ Տաղաւարահարաց տօները: Հայց եթէ ուշի ուշով աչքէ անցունենք Շաբաթին եւ եօթնեակներու վրայ եղած խօսքերը՝ նախ քան զօրէնս, առաջ վկայութիւն պիտի գտնենք տեսնելու թէ՝ Հնոնեն մէկ օր մը աշխարհիս ստեղծելնենէն հետէ, էրբեք օր սրբացած:

1՝. Ըստ արարչագործութեան պատմութեան մէջ կը կարդանք (Ծննդ. բ. 2, 3) թէ Աստուած հանգչե-

ցաւ իր բոլոր գործքերէն եօթներորդ օրը, եւ թէ օրհնեց եւ սրբեց զանիկայ։ Ա՛րդ՝ ընդդիմաբանք հոս հարկադրեալ կ՚ըլլան հասկընալու թէ երկրորդ տան խօսքերը՝ արարչութեան ժամանակին կը վերաբերին, եւ ապա անցնելով 2500 տարուան միջոցին վրայէն, երրորդ տան խօսքերուն այս միտքը տալու կ՚ըլլան թէ՝ Իսրայէլացիք Եգիպտոսէն ելլելնին երբ Աստուած սրբեց եօթներորդ օրը, քանզի ուրբաթ-ընէան եօթներորդ օրը հանգչեցաւ, եւ այլն։ Հ՚շմարտախնդիր ընթերցող մը կրնայ գտնել այսպիսի մեկնութեան անխարդախութիւնն ու խարդախութիւնը։

2. Աօթնեակներ յիշեալ կան Ա՛հապետաց ատեն։ Նոյ՝ երկրորդ անգամ արձակեց աղաւնին տապանէն՝ եօթն օրէն ետքը։ Յակոբին հարսանեաց աւթուն՝ կը կարդանք հարսանեաց ուրիշ շաբաթը։ Ծննդ. իթ. 27։ բաղ. Դատ. ժդ. 12։ Սկրկէ սկիզբն կրնար առնել ժամանակի այս բաժանումը, եթէ ոչ՝ եօթնին մէկ օրը իբրեւ սուրբ օր ի սկզբանէ որոշուելէն։ Իսկ այն դարուց պատմութեան մէջ՝ Շաբաթի մասնաւոր յիշատակութիւն չըլլալուն պատճառ համարելու են պատմութեան ծայրայեղ համառօտութիւնը։ Աշխարհիս առաջին 2000 տարուան համար ունեցած պատմութիւններս՝ Ծննդոց գիրքին առաջին տասնումէկ գլուխներուն մէջ կը բովանդակուի։

3. Շաբաթը սուրբ հանգստեան օր մը սեպուած է նախ քան օրինաց տրուիլը՝ Մինա լեռանը վրայ։ Ելից (ժզ. 22) մէջ կը կարդանք որ ժողովուրդը կրկնապատիկ քանակութեամբ կը ժողվէր մանանան վեցերորդ օրը՝ առանց կանխագոյն յայտնի պատուէրի մը։ Ու որովհետեւ առաջուց պատուէր եղած էր որ մանանան մէկ օրէն մէկալին չպահեն, (տուն 19,) իշխանք եկան եւ խօսեցան Մովսէսին, եւ անիկայ արդարացուց զժողովուրդը ըսելով՝ "Վաղը հանգստեան սուրբ շաբաթն է", եւ այլն։ Դիտէ՛ որ հոս կը խօսի անոր վրայ իբրեւ արդէն եղած սահմանադրութիւն մը։

4. Մինա լեռանը վրայ բարոյական օրինաց տրուելու ատեն, պատուիրանաց մէջ Շաբաթին կը նայինք՝ որուն վրայ հոն դարձեալ խօսուած է իբրեւ արդէն ճանչցուած եւ հաստատուած սահմանադրութիւն մը։ "Հանգստութեան օրը դիտէ՛ զանիկայ սուրբ պահելու համար", եւ այլն։ Ելից. ի. 8—11։ Պատուիրանին մէջ՝ Աստուծոյ այն օրը օրհնելուն նկատմամբ եղած ակնարկութիւնն ալ՝ յայտնապէս մինչեւ արարչութեան ժամանակը կ՚երթայ կը հանի, եւ կը ցուցընէ որ այն օրը ան ատենէն սկիզբն առած է։ "Ան զի Տէրը վեց աւուր մէջ ըրաւ երկիքն ու երկիրը, ծովն ու բոլոր անոնց մէջ եղածները, եւ եօթներորդ օրը հանգստացաւ. անոր համար Տէրն օրհնեց հանգստութեան օրը, եւ սրբեց զանիկայ"։ Տուն. 11։

Աւյս քննութիւնները՝ մեզի կը թուի թէ ճոխաբար կը ցուցընեն թէ Շաբաթը հաստատուեցաւ, ոչ թէ օրէնքը Իսրայէլացւոց տրուած ատենը, այլ արարչագործութենէն անմիջապէս ետքը։

ՀԸՏՈՒԸՆ Ր

Շ՚աբաթը ո՞ր հայոց եղած է։

Իր սահմանադրութեան ժամանակին հետ կից կապակցութիւն մը ունի աս խնդիրը թէ Շաբաթը ո՞ր հայոց եղած է։

թէ ամէն ազգաց եւ ամէն դարու համար եղած է, կրնայ ապացուցուիլ,

1. Իր սահմանադրութեան ժամանակէն։ Ծիսական օրէնք մը՝ ինչպէս նման տաղաւարահարաց տօնին, որ միայն Իսրայէլացւոց համար եղած է, եւ ան ալ՝ մինչեւ ի գալուստն Քրիստոսի, արարչագործութեան ատեն պիտի սահմանադրուէր, եւ արարչագործութեան կարգն ու գաղափարը անոր սահմանադրութեան նկատմամբ պիտի տնօրինուէր։ Այդն ձեռնարկութեամբ կը փաստաբանենք

2. Յաջորդող աւուր սուրբ Հանգստեան պատուիրանքը Տասնաբանեային մէջ գտնուելէն։ Իւ ոչ Ծիսական կամ ժամանակաւոր օրէնք չգտնուիր հոն։ Այս Տասը Պատուիրանքները, որոնց հինը՝ առ հասարակ ամէն մարդ կը խոստովանի որ բարոյական են ու ամէն դարու մէջ ամէն մարդու վրայ հաւասարապէս պարտք դրուած են, ամէնքը Յաւուրմէ խօսուեցան եւ Յաւուրոյ մատուռը քարեղէն տախտակներու վրայ գրուեցան։ Ինչի՞ն է այս որոշակի եւ մասնաւոր պատուիրանքը Տասնաբանեային։ Յայտնի է որ Յաւուրոյ միտքն աս էր որ մարդիկ՝ այս տասը պատուիրանքները որոշեն բոլոր միւս օրէնքներէն, եւ բռնեն զանոնք իբրեւ հիմնական եւ ընդհանրական։

3. Կը փաստաբանենք աս կողմանէ ալ որ՝ Հաբաթին սուրբ Հանգիստն եղած է ամէն մարդոյ հասարակ մէկ կարօտութիւնը լեցուներու։ եւ ամենուն առ հասարակ կարեւոր նպատակներ գլուխ հանելու համար։ Այսիկայ մեր տրամադրութեան մէկ սկզբունքին վրայ հիմնեալ է։ Այն՝ որ զմեզ ստեղծեց, գիտէր թէ այս մասին մեր կարօտութիւնն ինչ է. եւ վասն որոյ պարգեւեց մեզի այս պատուական պարգեւը, Հաբաթը։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Հանգիստ օրը ինչ տեսակ գործ է։

1. Ընիկայ տրուած է իբրեւ հանգիստ մը, ինչպէս որ անունն ալ կը ցուցընէ. Հանգիստ մը մարմնոյ՝ շաբաթուան աշխատանաց յոգնութենէն, որն որ՝ եթէ շարունակուի շաբթէ շաբաթ անընդհատ, շուտով կը տկարացընէ մարմնոյ կարողութիւնները, եւ անյարմար կ'ընէ զմարդ իր աւուր պարտքերը կատարելու. Նաեւ՝ հանգիստ մըն է մտաց՝ աշխարհային գործոց ժանկաբեր հոգերէ, որոնք՝ նման մարմնաւոր աշխատութեան, պէտք են միջահատուածութեան. եթէ ոչ շուտով կը հասցունէ յոգնութեան, տկարամտութեան եւ մինչեւ անգամ մտաց ամլութեան։ Ուստի եղած է ան արգելական հրամանը թէ՝ "Ըն օրը որ եւ իցէ գործք մը պիտի չընես", եւ այլն։

2. Հաբաթն եղած է ի յիշատակ Յաւուրոյ մեծ եւ փառաւոր գործոց, յատկապէս՝ արարչագործութեան գործոյն։ Ընոր համար է որ արարչագործութիւնը մասնաւորապէս յիշուած է չորրորդ պատուիրանքին մէջ։ Որովհետեւ Յաւուածածանօթութիւնը ճշմարիտ կրօնին հիմը կը կենայ, եւ որովհետեւ իր գործքերը այնպիսի նշանաւոր եւ պարզ կը ծանօթացունեն մեզի զՅաւուած՝ որ արժան էր որ Արարիչը յատուկ ժամանակ մը որոշէ, զոր մարդիկ նուիրեն մտածելու այն հզօր գործոց վրայ՝ որոնց ամէնքն ալ Ընոր փառքը կը պատմեն, եւ կը փառաբանեն։ Այդց՝

3. Հաբաթը ոչ թէ եղած է ձեռնարկ իբրեւ առ ի յիշատակ Յաւուածային գործոց, այլ եւ առ հա-

ապրիլ Քաբէպաշխոյ-Լիւնա եւ պէհոս-Լիւնա հիմիկուընէ սկսեալ եղած է։ Պէտք է որ՝ օրը սուրբ պահելու պատուէր եղած է, որ կը պարունակէ՝ ջանիկայ սրբազան պարտականութեանց նուիրելն ալ։ Ինչպէս որ մեր արտաքին գործքերը՝ նոյնպէս ալ խորհուրդներնիս, խօսքերնիս, այն օրը բոլորովին Աստուծոյ նուիրել հարկ ըլլալը յայտնի է՝ Յես. ծը. 13էն, որ կ'ըսէ. ... "Քու ճամբաներուդ չհետեւելով, քու ցանկութիւնդ չկատարելով, ու պարապ խօսքեր չխօսելով"։

ՀԸՏՈՒԸՆԹ Դ

Հանգիպեան աւուր փոփոխութիւնը։

Յաս աւելի մանաւանդ կերպիւ չքննած թէ՝ շաբաթը ինչպէս սրբագործելու է, փնտռենք այն վկայութիւնը որ կը գտնենք Ըհ հանգիպեան օրը փոխուած է՝ Կիրիակոյ յարութեանը նկատմամբ։

Ինդունուած է որ՝ Նոր Կտակարանին մէջ այս փոփոխութեան համար յայտնի եւ որոշ հրաման մը չկայ։ Սակայն կան յագեցուցիչ վկայութիւնք, թէ այս փոփոխութիւնը Կիրիստոսի եւ իր ներշնչեալ առաքելոց ձեռքէն եղած է։ Յս հոս պատշաճ է նշանակել թէ՝ ենթադրելով որ այսպիսի փոփոխութիւն մը եղած է, բնական էր որ՝ նման ծիսական օրինաց լուծմանը, լռելեայն եւ ստիճանաբար ըլլար։ Կիրիակոյ անօգուտ էր նոր տնտեսութեան ըստ կրճատաւորութենէն ետքը, բայց կամաց կամաց անգործածական եղաւ։ Այս արարողութեան կատարման դէմ՝ հանխագոյն արգիլական հրաման մը չեղաւ Ըրեից։ Կ'ենթադրուի նախ թէ՝ Ըրեից անոսք ալ քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ կրնան ընդունուիլ, առանց Թլփատութեան. եւ ապա իմացան թէ՝ ոչ Թլփատութիւնը բան մըն է, եւ ոչ անթլփատութիւնը, այլ նոր արարած ըլլալն է։ Յս ասանկով իրրեւ անօգուտ բան անգործածելի եղաւ։ Նմանապէս եղան Օրէնական տօնը եւ բոլոր Ըբեական զոհերը։ Հազարեակը իրենք ժամանակ մը այս արարողութիւնները գործածեցին՝ իբրեւ անտարբեր բաներ, բայց վերջապէս այնպիսի բաները բոլորովին բարձի թողի եղան՝ իբրեւ թէ այլ եւս զանոնք պահելու պատուէր չկայ։ Ինչ նման բան մը եղած կ'երեւի եօթներորդ աւուր փոփոխութեանը նկատմամբ։

1. Նախ խորհէ այն մեծ դէպքը՝ որ շաբթուան առաջին աւուր վրայ պատիւ գրաւ. այսինքն Կիրիոպոլ յարութիւնը։ Ինչկայ եղաւ այն մեծ եւ պսակիչ դէպքը՝ որ Ըօրը հաճութեան կնիքը գրաւ Կիրիստոսի երկրիս վրայի գործքին, եւ այնպիսի երեւելի եւ կեդրոնական դէպք մըն է այն գործքին նկատմամբ՝ որ իրրեւ թէ առաքելոց մեծ գործքը սեպուած է "յարութեան համար վկայութիւն տալ"։ Գործ. ա. 22։ դ. 33։ Այս դէպքը չպատահեցաւ այն օրը՝ որն որ մինչեւ ան ատեն Աստուածային հրամանաւ իրրեւ օր հանգստեան կը բռնուէր, այլ հետեւեալ օրը պատահեցաւ։

2. Փրկիչը՝ փոխանակ եօթներորդ օրը յարութիւն առնելու, այն բոլոր օրը գերեզմանին մէջ պառկած մնաց, որով սգոյ եւ տրտմութեան օր մը ըրաւ իր աշակերտացը, ընդհակառակը հանգստութեան եւ գովաբանութեան օրուան տեղ։ Աւելի սուգ եւ ծոմ բռնելու կանչուած էին, քանզի փեսան իրենց մէջէն վերցաւ՝ քան թէ կրնային կցորդիլ սաղմոսերգուին իր "վան շաբաթի երգին մէջ", (Պս.

ղբ. 1,) ըսելով "Խարի է գոհանալ Տէրոջմէն ու սաղմոս ըսել քու անուանդ ամէ Խարձրեալ"։

3. Փրկագործութիւնը՝ որ շաբաթուն առաջին օրը կը յիշատակուի, մեծ է քան զարարչագործութիւնը՝ որ եօթներորդ օրը կը յիշատակուի։ Արարչագործութիւնը՝ ամենակարող զօրութեան գործք էր, փրկագործութիւնը՝ ամենակարող սիրոյ գործք եղաւ։ Արարչագործութիւնը՝ փրկագործութեան համար ըլլալու դիտմունքով եղած է. քանզի գրուած է. "Ամէն բան անով (Քրիստոսով) եւ անոր համար եղաւ"։ Կող. ա. 16։ Ու դարձեալ՝ Աստուած ստեղծեց ամէն բան Քրիստոսով, "Որ հիմա Աստուծոյ բազմատեսակ իմաստութիւնը եկեղեցիին ձեռքովը յայտնի ըլլայ երկինքը եղող իշխանութիւններուն ու պետութիւններուն. իր յաւիտենական նախասահմանութեանը համեմատ, որ ըրաւ մեր Տէրոջը Քրիստոս Յիսուսի ձեռքովը։ Եփես. գ. 10, 11։

Առաջին ստեղծագործութիւնը՝ միջոց մըն էր, նոր ստեղծագործութիւնը՝ այսինքն փրկագործութիւնը՝ վախճանն է։ Առջի արարչագործութիւնը՝ եղծանելի եղած է. իր փոփոխութեամբը կ'աւրի ու կը հնանայ, եւ ի վախճանի ալ պիտի այրի հանի։ Իսկ նոր արարչագործութիւնը՝ իր ամէն փոփոխութեամբը աւելի փառաւոր կ'ըլլայ, եւ վիճակեալ է մշտնջենաւոր տեւողութեան։ Աստի Աստուած կ'ըսէ Եսայի մարգարէին բերնովը. "Քանզի ահա ես նոր երկինք ու նոր երկիր կը ստեղծեմ. եւ առաջիններուը պիտի չյիշուին, ու մարդուս միտքը պիտի չգան։ Հապա գուք իմ ստեղծագործութիւնովս յաւիտեանս յաւիտենից ուրախացէք եւ ցնծացէք. վասն զի ահա ես Երուսաղէմը ցնծութեան համար, եւ անոր ժողովուրդը ուրախութեան համար կը ստեղծեմ"։ Եսայ. կե. 17, 18։

4. Փրկիչն մեր՝ որ շաբաթին Տէրն էր, (Ղուկ. գ. 5,) իր յարութեանէն ետքը կրկին եւ կրկին իր աշակերտացը հետ եղաւ՝ ոչ թէ շաբաթուն եօթներորդ օրը, այլ առաջին օրը։ Յովհ. ի. 14. 26։

5. Ներշնչեալ առաքեալը մեզի ցուցին, եւ նախնի քրիստոնեայք առհասարակ ընդունեցին շաբաթուան առաջին օրուան պահպանութիւնը՝ փոխանակ եօթներորդին։ Այն օրը ժողովեցան պաշտամանի համար, Տէրունական ընթրեաց մասնակցութեան համար, եւ իրենց ողորմութեան դրամական օգնութիւններին ընելու համար։ Այլով բանիւ՝ այն օրը սրբազան նպատակներու նուիրեցին, եւ զանիկայ սրբեցին։ Գործ. ի. 7։ ա Կոր. ժզ. 2։

6. Շաբթուան առաջին աւուր այս պահպանութենէն, վաղագոյն վրան առաւ Կուրակէ կամ Տէրունական օր տիտղոսը, որն որ կ'երեւի Յայտ. ա. 9։ Տիտղոս մը՝ որ իրաւամբ վրան առած է, երբոր միտք բերենք այն օրը կատարուած գործքը։ Խարտը կ'ըսենք Յաղմաներգուին հետ. "Ըսկիզբ Տէրոջմէն եղաւ. զարմանալի է ասիկայ մեր աչքերուն"։ Այս ան օրն է, որ Տէրը ստեղծեց, (այսինքն՝ պատուեց եւ փառաւորեց.) ցընծանք եւ ուրախ ըլլանք անոր մէջը։" Սաղմ. ճժբ. 23, 24։

7. Ի վերջոյ թէ նախնի քրիստոնեայք վերոյիշեալ գործածութիւնը ընդունեցին իբրեւ առաքելական, եւ հետեւաբար՝ Աստուածային իշխանութեամբ, յայտնի կ'ըլլայ՝ եթէ մտիկ ընենք ամենէն հին եկեղեցական մատենագիրներուն վկայութիւնը։ Իգնատիոս՝ որ Յովհաննէս առաքելոյն ժամանակակից եւ ընկեր էր, կ'ըսէ. "Ալ եւս չպէտք է Հրեայական օրը

պահենք, յորում մեր Վեհանձը յարեաւ»։ Ցոյն ատեն Պետրոս. «Ես ըստ Յուստինոս վկայն՝ որ բնակեցաւ երկրորդ դարուն առաջին կէս մասին, Հրեայի մը հետ ունեցած տարաբաստութեանը մէջ կ'ըսէ թէ՝ քրիստոնեայք ոչ Հրեից տօները կը պահէին, եւ ոչ շաբաթները. եւ ուրիշ տեղ ալ կը խօսի անոնց Տէրունական օրը պահելնին։ Հանգուանատիպ վկայութիւն կու տան Յրանեոս՝ երկրորդ դարուն մէջ, Ղեմանաս՝ երրորդ դարուն մէջ, ու Եւսեբիոս՝ չորրորդ դարուն մէջ։

Այս դիտողութիւնք՝ մեզի կ'երեւի թէ համոզիչ կերպիւ կը հաստատեն թէ, Հանգստեան աւուր փոխոխութիւնը՝ ի սկզբան նոր ուխտաթեան եղած է, եւ հետեւապէս ոչ թէ մէկ մարդկային իշխանութեամբ մը՝ այլ Փրկչին, կամ որ նոյն է, առնոր աստուածային առաջնորդութիւնն ունեցող առաքելոց ձեռքով։

ՀԱՏՈՒԿԸՆ Ե

Ի՞նչ նշանակ՝ պիտի ըսէ՞ նոյ ասոնք պահուն բնութենական շարժումը։

Ասոնք բառը իր նախնական նշանակութեամբը, որ է մաքուր ամէն բարոյական չարիքէ, հարկաւ միայն Աստուծոյ եւ բարի բանական արարածոց համար կրնայ գործածուիլ։ Անոր նէնոս համար կը գործածուի, կը նշանակէ Աստուծոյ նուիրեալ։ Ուրեմն սուրբ ժամանակ է այն ժամանակը՝ որ բոլորովին Աստուծոյ պաշտամանցն ու ծառայութեանը նուիրեալ է։ Ասկէս խորանը եւ տաճարը՝ բոլոր իրենց սպասներովը, օծութեան իւղը, տասանորդները, եւ բախայրիքը եւ բոլոր զոհերը ասոնք կոչուած են՝ իբր բոլորովին նուիրականք Աստուածութեան պաշտամանը եւ ծառայութեանը։ Ուրեմն մեր այժմեան խնդիրը հոս կու գայ կը հանի թէ՝ մենք ի՞նչպէս գործածելու ենք Տէրունական օրը, որպէս զի բոլորովին Աստուծոյ նուիրած ըլլանք։

1. Յայտնի է որ բոլոր աշխարհային հոգերը, աշխարհական ու գործական ըլլալ չէ։ "Վեց օր պիտի աշխատես ու բոլոր գործդ ընես. եօթներորդ օրը գործ պիտի չընես" էր Աստուածային պատուէրը Սինա լեռնէն. եւ արդէն իսկ ցուցուցինք թէ սկզբունքը տեւողական է, թէպետեւ օրը փոխուեցաւ։

Խաղալմը ընդհանրապէս կը խոստովանին թէ՝ Տէրունական օրը իրենց սովորական գործքերը շարունակելը աղէկ չէ, բայց կ'երեւի թէ հասկըցած չեն թէ՝ ո՛ն ինչ գործ չընելը կանոնը որքան ընդարձակ է։ Ներկայ կիրակի օրուընէ նախապատրաստութիւն կը տեսնեն երկուշաբթի աւուր գործոց համար. կամ շաբաթ օր լմնցուցեալ չկրցած գործքերնին կիրակի լսանալու գիշերը կը լմնցունեն. կամ կը սեպեն թէ շաբաթ իրիկուն ուշ լմնցուցած մէկ բան մը՝ կիրակի օր տեղը կրնան խլելը. կամ թէ՝ եթէ իրենք իրենց ձեռքը չաշխատին, թոյլտուութիւն կ'ընեն իրենց պղպջ կամ ծառանեղօն աշխատելու, կամ գոնէ այլակրօններուն։ Այս բոլոր ատոնք պարսաւելի խոտորումներ են՝ Հանգստեան օրը միտք բերելու եւ սուրբ պահելու պատուիրէն, եւ Աստուածային Հոգին կանխատես ըլլալով թէ մարդիկ ինքզինքնին եւ ուրիշները պիտի խաբեն այսպիսի պատճառանքներով, պատուէրը աւելի մասնաւորեց՝ որ այնպիսի անձինք անպատասխանի մնան։ "Ոչ օրը գործ մը պիտի չգործես, ոչ դուն՝ ոչ քու որդիդ, ոչ աղջիկդ, ոչ քու ծառադ եւ աղախինդ, ոչ ալ քու

անասունդ, ոչ ալ տանդ մէջ եղած օտարականդ"։

Խոսքս–ըդնեալը աշխարհային գործոց վրայ զբաղեցունելը՝ ձևոքով աշխատելուն չափ պատուիրանազանցութիւն է, եւ հանգստեան աւուր դիմումնքին հակառակ. քանզի մէկն ալ միւսին չափ վնասել է։

Այս պատուէրին պարզապէս բացառութիւններ են՝ հարկաւոր եւ ողորմութեան գործքերը։ Տես վերկէն հրահանգութիւնը այդ մասին։ Ա՛ռաք. ժբ. 1—13։ Մարկ. բ. 23—28։ Ղուկ. զ. 1—10։ ժգ. 15—18։ Յովհ. ե. 8։ Հարկաւոր գործքերն են՝ վայելուչ հոգատարութիւն մեր անձանց, զգեստուց, կերակրոց, եւ բնակարանի։ Ողորմութեան գործքեր են՝ սփոփել հիւանդները, ծերերը, եւ որ եւ իցէ մարդ որ յեղակարծ նեղութեան մէջ կ'իյնայ։ Այց շատ կան որ այսպիսի բացառութիւններէն առիթ առնելով հանգստեան աւուր մէկ մասը կամ բոլորը աշխարհային գործոց մէջ կ'անցունեն։ Նեեմեայ օրովը Հրեայք այսպէս ըրին, ու ո՛րչէ՛ծ ծախեցին։ Նեեմ. ժգ. 15։ Այց ինք զանոնք խստիւ յանդիմանեց՝ իբրեւ շաբաթը պղծողներ։

Դարձեալ՝ սոսկապէս աշխատութենէ հրաժարելը շաբաթի ճշմարիտ պահպանութիւն մը չէ։ Ընգործութիւնը՝ փոխանակ սրբելու, կ'եղծէ սուրբ օրը։

Աշխարհային զբօսանաց՝ շաբաթը սրբելուն անհամաձայն բան ըլլալը յայտնապէս յիշուած է Եսայեայ ծը. 13. ուր Հատուածային օրհնութիւն խոստացուած է անոր՝ որ "շաբաթ օրը ոտքերը իր ցանկութիւնը կատարելէն ետ դարձունէ... եւ ճամբաներուն չերթաս, եւ գոնոլութիւնը չխօսիս, ու պարապ խօսքեր չխօսի"։ Վերջին պարբերութիւնը մանաւոր մտադրութեան արժանի է։ Թերեւս չկայ ուրիշ կերպ մը՝ որով այնքան յաճախ պղծուի սուրբ օրը, քան որչափ աշխարհային խօսակցութեամբ՝ որ հաւանական է թէ կրօնական նիւթէ մը կ'սկսուի, եւ անզգալապէս կը սահին կը մտնեն բոլորովին տարբեր նիւթերու, ինչպէս օգին, եղանակին, հանձքին, դրացիին, նորաձեւութեանց, լուրերու, քաղաքական իրերու, եւ այլն։ Ո՛վ որ անկեղծութեամբ կը փափաքի Տէրունական օրը սրբել, իսրտէ կը ջանայ ամէն աշխարհային բաները մէկ դի ձգելու՝ բաց ի անհրաժեշտ կարեւոր եւ ողորմութեան գործքերէն, որպէս զի ազատ ըլլայ Աստուածային եւ երկնային բաներուն խորհիլ ըլլալու եւ ուշադրութիւն ընելու։

2. Շաբաթը սահմանադրուելուն նպատակը սոսկ հանգիստ չէ։ Ընկերակայ միջոց մըն է. վախճանը պըճնելն է։ Մխիթ. բեր շաբաթը, պատնէշ սուրբ պահելու։ Ուրեմն Տէրունական աւուր դրական զբաղմունքը ի՞նչ ըլլալու է։

Օրն ինքնին կը յիշատակէ արարչութեան եւ փրկութեան մեծամեծ գործքերը։ Ուրեմն՝ ասոնք պէտք է ըլլան մեր մտածութեանը նիւթ. եւ անոնց վրայ խորհրդածութիւն ընելով՝ օրհնենք անոնց Հեղինակը։ "Օրհնեցէք անիկայ իր զօրաւոր գործքերուն համար. օրհնեցէք անիկայ իր մեծափառութեանը համաք"։ "Ամէն անոր դռները գոհութեամբ, եւ անոր սրահները օրհնութեամբ"։ "Քու սրահներուդ մէջ մէկ օրը հազարէն աղեկ է"։ Ղօթքն ալ՝ որ թէպէտեւ ամէն աւուր պարտքն ու արտօնութիւնն է, Տէրունական աւուր մէկ յատկացեալ պարտքն է։ Ինչպէս որ իր տունը՝ տուն աղօթից է, այնպէս ալ իր օրը՝ աղօթից օր մըն է։ Սուրբ Կրոց ընթերցումն ալ՝ թէ հրապարակաւ

եւ թէ առանձին, կիրակի օրուան յատուկ եղած բաներէն մէկն է։

Սմանապէս է քարոզութիւն ընելն ու տղայոց եւ մեր խնամոց տակ եղողներուն կրօնական հրահանգութիւն տալը։

Աշխարհիս է որ բոլոր այս պարտքերը կրնան՝ եւ պէտք են կատարուիլ նաեւ ուրիշ օրերը, բայց եօթներորդ օր մը Հանգստեան՝ յատկապէս այն բաներուն համար դրուած է։ Այն օրը՝ աշխարհէն քաշուած, հոգիին բոլորովին երկնային եւ Աստուածային բաներուն եռեւեռ ըլլան։ Այսօր օրերը պարտքերնիս է աշխարհային գործոց զբաղիլ։ Սմանապէս պարտքերնիս է Տէրունական օրը անունցմէ ետ քաշուիլ բոլորովին, հոգիով ըլլալ. եւ ան աւուր պատուական ժամերուն՝ յատուկ շահելու մտադիր ըլլալ։ Այս ճամբով հոգին կը կերակրի եւ կը զօրանայ, եւ մեր երկրաւոր շաբաթները կ'ըլլան նախաճաշակ եւ նախապատրաստութիւն անվախճան Հանգիստին, (շաբաթման, σαββατισμὸς,) որ կ'սպասէ Աստուծոյ ժողովրդեան համար։ Եբր. դ. 9։

ՅՕԹՍԻԵՆՈՑ ԺԴ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄԸ ՎԻՃԱԿԻ

ՀԱՑՈՒԵՑՈՒԾ Ե

Մահուան և յարութեան ուրբաթին հոգեւոյն վիճակը։

Ըլլայ վիճակը յիշուած է (բ Կորնթ. ե. 8) երբեւ հեռանալ ի մարմնոյ. եւ (գԹես. ա. 23) առաքեալը կը յայտնէ իր փափաքը՝ մեկնիլ (այսինքն ի մարմնոյ) եւ Քրիստոսի հետ ըլլալ. եւ այս մեկնելը՝ կ'ընդդիմադրէ 24րդ տան մէջ, մարմնոյ մէջ կենալուն։ Ըլլայ վիճակին համար կը նշանակենք

1. Ըլլայ վիճակը՝ ննջեցեալներուն կամ հոգւոյ վիճակ չէ։ Եւ ասիկայ յայտնի է առաքելոյն մեկնիլ փափաքելէն։ Եթէ յետ մեռանելոյ մինչեւ ցյարութիւն Քրմրութեան վիճակին մըտնելու ակնկալութիւն ունենար, քանի պիտի չվարանէր թէ արդեօք մեկնիլ ու Քրիստոսի հետ ըլլալը՝ կամ թէ մարմնոյ մէջ այլ եւս կենալը ընտրէ. եւ ներշնչութեամբ ալ առաջնորդուած ըլլալովը՝ մեկնելու փափաք մը պիտի չայտներ։

2. Փոքրէ վիճակ ալ չէ։ Ըլլայ

Ըրդ աչքէ անցուներնք մարդեալ վիճակը յետ մահու։ Անճամճ գրքեր պէտք կ'ըլլան՝ այս ընդհանուր նիւթին այլ եւ այլ մասանցը վրայ եղած գաղափարներն ու կարծիքները յառաջ բերելու համար։ Պատուած հաճեցաւ բաղդատաբար քիչ բան յայտնել մեզի այս մասին. եւ յայտնութեան լուսեւանը համեմատ եղաւ կարծեաց համարձակութիւնն ու տատրծրինակութիւնը։ Մենք պիտի ջանանք Սուրբ Գրոց կից երթալ, զգալով թէ բանականութիւնն ու վերաբանութիւնը՝ յաւէտ այսպիսի նիւթոց համար անվստահանալի առաջնորդներ են։

Մեր քննելու կէտերը պիտի ըլլան

1. Մահուան եւ յարութեան միջոցին մէջ հոգւոյն վիճակը.

2. Յարութիւն մարմնոյ.

3. Ս. Երկրին դատաստան.

4. Չարերուն յաւիտենական պատիժը, եւ

5. Հաւատացելոց յաւիտենական երանութիւնը։

կէտին համար բաւական սեպելու ենք որ՝ Սուրբ Դիրք եւ ոչ տեղ մը բան մը չըսեր քաւարանի պէս տեղի մը վրայ։ Այդ գաղափարը հեթանոս մատենագրաց մէջ կը գտնուի՝ ինչպէս Պղատոն, Վերգիլիոս. բայց Սուրբ Գրոց մէջ եւ ոչ մէկ տեղ մը։ Ընդհակառակը՝ դրական խօսքեր կան, որ կը հակառակին ասոր։ Օրինակ. Ժող. Թ. 10. "Ձեռքդ ինչ որ գտնէ ընելու, բոլոր ուժովդ ըրէ. քանզի ան գուբ երթալու գերեզմանիդ մէջը՝ գործ, խորհուրդ, գիտութիւն ու իմաստութիւն չկայ"։ Այլով բանիւ՝ այս կենաց գործքը պէտք է կատարուի՝ մինչեւ կեանքը կը տեւէ։ Այն բանը կը հաստատէ Տէրն մեր՝ երբոր կ'ըսէ. (Յովհ. Թ. 4.) "Ինչերը կու գայ, երբոր ոչ ոք կրնայ գործել"։ Թէպետեւ այս խօսքին մէջ գլխաւորապէս իր գործին վրայ կը խօսի, սակայն ասանկով ընդհանուր սկզբունք մը կը հաստատէ. այսինքն թէ՝ երբոր մահուան գիշերը կու գայ, ոչ ոք կրնայ գործել։ Երդ՝ քաւարանի վարդապետութիւնը՝ կենաց մեծ գործքը կատարելու ժամանակը, (յաւիտենականութեան համար նախապատրաստութիւն ընելու ժամանակը,) տիրապէս կ'ընդարձակէ, եւ գոյութեան ներկայ սահմանէն անդին կ'անցունէ։ Այլ Աստուածաշունչ է, "Պահմանուած է մարդոց մէկ անգամ մը մեռնիլ, եւ այնուհետեւ պատասխանութեան ուրիշ վիճակ մը, ու ապա դատաստան։

Ջնջեցեալ աւազակին դէպքը՝ այս մասին աղէկ յարացոյց մըն է։ Իր կեանքը մեղապարտ ընթացքով անցած էր։ Ի վերջին ժամուն՝ հնարհաւոր Բաստուծոյ կը զղջայ, Տէր Յիսուս Քրիստոսի կը հաւատայ, եւ երաշխաւորութիւն կ'առնու թէ՝ նախ քան զմահանալն արեգական, անոր հետ դրախտին մէջ պիտի գտնուի։ Իր մահը՝ քրիստոնէական մարտիրոսութիւն չէր, այլ "իր գործոցը արժանաւոր հատուցում մը"։ Այս արդարեւ եթէ մէկը երբեք քաւարանի կարօտ էր, այն աւազակն ըլլալու էր. բայց գիտենք որ առանց քաւարանի փրկուեցաւ։ Հետեւաբար՝ չկայ ձեռնարկութիւն մը քաւարանին կողմանէ՝ որ Քրիստոսի փրկութիւնը անպատիւ չընէ, եւ ձրի շնորհաց վարդապետութեանը չհակառակի։

3. Երդաբք երջանիկ են, եւ մեղաւորը թշուառ են մահուան եւ յարութեան միջոցին մէջ։ Ասիկայ կը ցուցուի վերոյգրեալ սրբազան պարբերութիւններէն, մեծատան եւ Ղազարոսի առակէն, Յայտ. Ժդ. 13րդ տան "Երանելի են մեռեալք", եւ այլն խօսքէն, եւ ընդհանրապէս նախ քան զվերջին յարութիւն եղած իրերուն վրայ երկնից եւ դժոխոց տեսիլքներէն, որոնք նկարագրեալ են Յովհաննու Յայտնութեան գրոց մէջ։ Յովհաննէս տեսաւ փրկեալները արդէն սպիտակ պատմուճաններով զգեստաւորեալ, եւ Ղազարին առջեւ կանգնած՝ ձեռքերնին յաղթութեան արմաւ։ Այնպէս ալ Յուդայ 7րդ տան մէջ խօսուած է թէ Ադամայ եւ Հոմորայ չար բնակիչք արդէն իսկ "Կը կրեն յաւիտենական հրոյ վրէժխնդրութիւնը", նման գլխաւոր հրեշտակաց։ (Տուն. 6։ բաղ. բ Պետ. բ. 4։)

4. Այս երանութիւնն ու թշուառութիւնը կատարեալ չէ յարութենէն առաջ։ Հիրաւի հաւատացեալը մարմինէն մեկնածին պէս կը հանգչի իր աշխատանքներէն, բայց սակայն Սուրբ Դիրքն սովրած է յառաջ նայիլ դէպ ի յարութիւն, իբրեւ իր ոսկեդարը, եւ փափաքանօք սպասել Բաստուծոյ որգւոցը յայտնութեան, որ ան առեն պիտի ըլլայ։ Հռով. Ը. 18—23.

Նմանապէս ալ յարերուն թշուառ

վիճակը ցուցընելոյ համար յիշուած է որ անոնք գառաստանին պահուած են. քանզի յայտնի է որ այն խօսքը միօրինակ անկեալ հրեշտակաց եւ մարդոց կը նայի, որպէս թէ գառաստանէն ետքը չար մարդիկ մասնակից պիտի ըլլան սատանային եւ իր հրեշտակներուն պատիժներուն: Ա՛ռդ. իե. 41:

Արդ բաղադրեալ էակ մըն է ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ: Երկուքն ալ մեղքով ապականեցան, երկուքն ալ փրկուեցան Քրիստոսով, որ այս բանին համար մեր բնութիւնը ամբողջ վրան առաւ, հոգի եւ մարմին: Տես Կող. ա. 22: Եբր. ժ. 10: ա Կորնթ. զ. 19: ա Թես. ե. 23:

Յետ մահու իւրաքանչիւր ոք իրեն համար հանդերձեալ աշխարհը կ'երթայ, ու փոխարինութեան վիճակի մը կը մնայ: Ասիկայ կոչուած է նախընթաց, կամ մասնաւոր դատաստան, որ Եբր. թ. 27րդ տան մէջ յիշեալ որոշիչ կէտն (κρίσις) է: Վերջին օրը ընդհանուր հանդէս մը եւ դատաստան մը պիտի ըլլայ համայն տիեզերաց առջեւը, որն որ անտարակոյս մեծամեծ վախճաններ պիտի ունենայ. Տես Յով. 3: Նիկայ կոչուած է ընդհանրական կամ վերջին դատաստան: Ըն միջոց ժամանակին մէջ՝ Աստուած պատրաստած է հանգիստ մը իր սիրելի ժողովրդեան համար, եւ բանտ մը՝ իր անապաշառ թշնամեաց համար:

ՀԵՏՈՒԵՑՈ Ը

Յայտնութիւն Յովհաննու:

1. Վերջին օրը Քրիստոս Յովհաննէսը պիտի յայտնէ առանձին, ու ներշնչեսնու: Փրկիչն մեր առաքեալ կանխագուշակած է որոշակի. Յով. ե. 28, 29: "Ընդոր գերեզմաններու մէջ եղողները անոր ձայնը պիտի լսեն, ու դուրս պիտի գան. անոնք որ բարի գործեր են, կենաց յարութեան համար, եւ անոնք որ չար գործեր են, դատապարտութեան յարութեան համար": Պօղոսն ալ անոր վրայ այսպէս կը խօսի. Գործ. իդ. 15: "Անեռելոց յարութիւն պիտի ըլլայ, թէ արդարներուն եւ թէ մեղաւորներուն": Արմինն է որ կը մեռնի, եւ գերեզմանին մէջ կը կենայ, վասն որոյ մարմինն է որ յարութիւն պիտի առնէ: Այս ճշմարտութեանը ոմանք այլ եւ այլ բացատրութիւններ տալով սուտ հանել ջանացին, անոր համար որ չէին կրնար վերահասու ըլլալ յարութեան կերպին: Այսպիսի սխալմունքներ եղան առաքելոց ժամանակը, եւ անոնցմէ յանդիմանուեցան: ա Կորնթ. ժե. 12: բ Տիմ. բ. 18: Մենք առանց տարակուսանաց կ'ընդունինք այս վարդապետութիւնը՝ Աստր Գրոց պարզ վկայութեամբը, եղանակը մեզի որքան անհմանալի ալ ըլլայ:

2. Անպէտեւ նոյն մեռնող եւ գերեզմանին մէջ պառկող մարմինն է որ յարութիւն պիտի առնու, տակայն հեռաւոր փոխուած պիտի ըլլայ: Ան՝ որ այժմեան մահկանացու եւ ապականացու մարմնոյն, ու յարուցեալ մարմնոյն հակադրութիւնը գեղեցկապէս նկարագրած է Պօղոսը՝ ա Կորնթ. ժե. 42—44: "Արմինը ապականութեանով կը սերմանուի, ու անապականութեամբ յարութիւն կ'առնէ. անարգութեամբ կը սերմանուի, ու փառքով յարութիւն կ'առնէ. տկարութեամբ կը սերմանուի, ու զօրութեամբ յարութիւն կ'առնէ. կը սերմանուի շնչաւոր մարմին, եւ յարութիւն կ'առնէ հոգեւոր մարմին": Հոս կը տեսնենք որ հաւատացելոց յարուցեալ մարմինը անա-

պական եւ անմահ պիտի ըլլայ . եւ զօրութիւն պիտի ունենայ , (այսինքն Աստուծոյ ծառայելու՝ անդադար յաւիտեանս յաւիտենից ,) կամ՝ ինչպէս որ մեր Տէրը կ՚ըսէ , "պիտի ըլլան իբրեւ զհրեշտակս" ւծմգγելοι Գ ՚ի . 36 : Այս փառաւոր եւ հոգեւոր մարմինը՝ Յարիտասի մարմնոյն նման պիտի ըլլայ : Փիլ . գ . 21 : Իր մարմինը յետ յարութեան տակաւին իր հաքինեան էր , որուն վրայ ցուցուց իր աշակերտացը՝ բեւեռներուն տեղերը , եւայլն : Սակայն փոխուած էր եւ հոգեւորացեալ , որպէս զի երկնային կեանց պատշաճանայ :

Սուրբ Կիրիլը մեղի չըսեր թէ այս փոփոխութիւնը ո՛ւղիղ կ՚ըլլայ , եւ ո՞ր կը կայանայ այժմեան մարմնոյն եւ հանդերձեալին նոյնութիւնը : ա Կորնթ . ԺԵ . 36 , 37 տուներուն մէջ այս վիճակը նմանեցուցած է հողին մէջ ցանուած ու մեռած ցորենի սերմին վերընձիւղած ծիղին : Արանի մը նկատմամբ նոյն չէ . (Տ . 37 .) եւ սակայն տունկին ապագայ կենաց սաղմը կայ այն սերմին մէջ , որն որ հողին մէջ կը փտի : Այնպէս կ՚ըլլայ մարմնոյն : Արանի մը նկատմամբ նոյն է . ուրիշ կողմանէ ալ փոխուած է , (Տ . 42 .) եւ նոյնը պիտի ըլլայ վերջին օրը ողջ դտնուող մարմիններուն ալ : Սկիզբն անդին Հայեցողական հետաքննութիւնները զանց կ՚ընենք՝ Աստուածային պատգամներուն մէջ անոնց պատասխան մը չգտնելնուս համար :

Հոս կը մնայ մեզ քան մըն ալ նշանակել . այսինքն թէ Հոգեբելոց թուղթերը ընդհանրապէս հատատացեալոց յարութեանը վրայ կը խօսին : Հռովմ . գ . 8 : ը . 23 : ա Կորնթ . գ . 14 : ԺԵ . 22 : բ Կորնթ . դ . 14 : ե . 2 : Փիլիպ . գ . 21 : ա Թես . դ . 16 : Այլ այսուամենայնիւ՝ յարերուն յարութեանը վրայ ալ յայտնի նախազուշակութիւն եղած է Դան . ԺԲ . 2 : Ասոր . խե . 28 , 29 , եւայլն : Հոգեբեալք գրեցին ինչ որ յատկապէս կը նայէր Հաւատացելոց օգտին եւ վճակին , ան ոչ վերջին եւ փառաւոր յաղթութեան յոյսերնուն լրմանը , վասնորոյ այն պարբերութեանց մէջ զանց ըրած են յարերուն յարութիւնը յիշել : Ընտրակոյս անոնց մարմիններն ալ իրենց վիճակին յարմարած պիտի ըլլան , Պիտի ըլլան Հոգեւոր եւ անմահ , թէպէտ եւ ոչ փառաւոր , պիտի իրենց վրայ ունենան մեղաց եւ ապականութեան անջնջելի նշանները :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Ա Երջին պատասխան :

Սուրբ Կիրիք պարզապէս կը խօսին թէ այս ներկայ անտեսութեան վախճանին պիտի ըլլայ ընդհանրական պատասխան մը : Այս մեծ դէպքին ժամանակը յայտնուած չէ : "Տէրոջը օրը գողի պէս պիտի գայ , որ ան ատենը երկինքը սաստիկ շառաչիւնով պիտի անցնի , ու տարերքները բուռնկած պիտի լուծուին , երկիրս ալ՝ ու ինչ գործքեր որ անոր մէջը կը գտնուին , պիտի այրուին" : բ Պետ . գ . 10 : Սուրբ Կիրիք այս օրը երեւելի օր մը կ՚երեւցունէ . եւ այլ եւ այլ անուամբ կոչուած է : Ա երոյիշեալ պարբերութեան մէջ կոչուած է Տէրոջը օրը . եւ նոյն գլխուն 7րդ տան մէջ կոչուած է պատասխանի ու ամբողջ Հարցոյ հարցման օր . եւ 12րդ տան մէջ Յայտնութեան օր : Հռովմ . բ . 5 . Բարխոսելոն , եւ Յայտնութեան օրերուն պատասխանին յայտնութեան օր կոչուած է , եւ Տէր . բ . 13րդ տան մէջ՝ Մեծ Յայտնութիւն ու Հոր փրկիչ Յիսուս Քրիստոսին գալուստը յայտնելը :

Վրիստոսի օրն է անիկայ , քանզի ան ատեն իր փառքովն ու վերջին յաղթութեամբը պիտի երեւնայ : Ըստուծոյ օրն ըսուած է , քանզի ան ատենը Ըստուծոյ կատարելութիւնները յայտնի պիտի ըլլան , եւ արդարանան տիեզերքին առջին : Կաեւ կոչուած է վերջին օր , (Յովհ . ժա . 24 .) քանզի այս աշխարհին բազմադիմի պատմութեան տեսարանը իր վախճանին պիտի հասնի :

Ըն ատեն ծածկութիւնը պիտի վերջանայ . եւ Ըդամայ անկումէն հետէ աշխարհիս մէջ յաջորդաբար պատահած անհասկանալի դէպքերուն ընթացքը՝ բաց ու յայտնի պիտի ըլլայ : 73րդ Սաղմոսին մէջ ստորագրեալ ամբարշտաց յաջողութեան , եւ (ա Կորնթ . ժե . 19) աստուածապաշտից 'շատ նեղութիւններուն' բոլոր հետեւանքները՝ ան ատեն երեւան պիտի ելլեն , եւ անանկով Ըստուծոյ նախախնամութեան ճամբաներուն արդարութիւնը յայտնուի :

Ըյս մեծ դէպքին նկատմամբ՝ Սուրբ Վիրք կը սովրեցընեն .

1 . Թէ պատրաստը Յիսուս Վրիստոս պիտի ըլլայ : "Մենք ամենքս ալ Վրիստոսի ատեանը պիտի երեւնանք" : բ Կորնթ . ե . 10 :

Պիտի գայ իր փառքովը՝ հանդերձ սուրբ հրեշտակներով : Մատթ . իե . 31 : Ոչ այլ եւս անարգուած եւ մերժուած 'ի մարդկանէ իր սուրբերուն մէջ պիտի փառաւորուի , եւ հաւատացեալց մէջ հիանալի պիտի ըլլայ : բ Թես . ա . 10 : Տես նաեւ՝ Յովհ . ե . 22 . 27 : Կոչ . ժ . 42 : ժե . 31 : Հռով . բ . 16 : ժգ . 10 : բ Տիմ . գ . 1 :

Ըստուածային իմաստութեան յաւիտենական խորհուրդն էր որ՝ Վրիստոս ինքզինք խոնարհեցունէր , եւ զմեզ փրկելու համար մեր բնութիւնը իր վրայ առնելէն ետքը՝ նոյն մարդկային մարմնով բարձրանայ Հօրը աջ կողմը , եւ ըլլայ թագաւոր եւ գլուխ իր եկեղեցւոյն , եւ 'ի վախճանի աշխարհի դատաւորը : Պատշաճ է որ դատաստանը անոր յանձնուի , որպէս զի իր խոնարհութիւնը սխալ չհասկըցուի , այլ "ամենը պատուեն Որդին , ինչպէս որ Հայրը կը պատուեն" : Յովհ . ե . 23 :

Ըն ատենը յայտնի պիտի ըլլայ իր ապրուստ-ներ՝ իր թշնամիները պատժելուն մէջ , եւ իր սէրն ու ողորմութիւնը եւ խոստմանցը հաւատարմութիւնը՝ իր ժողովուրդը փրկելուն մէջ : Կաեւ ան ատեն նշանաւոր կերպիւ պիտի տեսնուի այն ապրուստ-ներ , որն որ ինք իրեն կը սեպհականէ (Յայտ . բ . 23) ըսելով "Կամ եմ որ երիկամունքներն ու սիրտերը կը քննեմ" : Իր անփոփոխութիւնն ալ պիտի երեւի . "Յիսուս Վրիստոս նոյն է երէկ՝ այսօր եւ յաւիտեանս" :

Իր բոլոր դիտմունքները 'ի գլուխ պիտի ելլեն . իր խօսքերը՝ խոստմունքներն ու սպառնալիքները՝ բոլորը պիտի արդարանան : Կաեւ իր կատար-ներ պիտի յայտնուի : Ինք մահուան եւ դժոխոց բանալիքներն ունի , վասնորոյ ոչ ոք կրնայ անոր առջեւը կայնիլ՝ կամ Վատահանել քարոզութիւնը դիմանալ : Յայտ . զ . 17 :

Ամբան լուսապայծառ պիտի երեւնայ իր Ըստուածութիւնը : Ճշմարիտ է որ Հօրմէն դատաւոր սահմանուած է . քանզի մինչեւ մարդանալ ինքզինք խոնարհեցընելով՝ Հօրը ձեռքէն կ'ընդունի բոլոր իր պատիւն ու յարգը : Վրիստոս դատաւոր կարգեցաւ , որովհետեւ 'Որդի մարդոյ է' . եւ վասնորոյ մեր ամէն տկարութիւններն ու փորձութիւնները , ամէն գիտէ : Հայց եթէ միանգամայն Ըստուած ալ չըլլար , չէր կրնար "Քրնել երիկամունքներն ու սիրտերը , եւ ամէն մարդոց Հատուցանել ըստ գոր-

ծոց խրեանց" : Ոչ ալ պատիւ կըրնար առնել համահաւասար Հօր . ինչպէս որ արդէն իսկ կը պատուի վըրկուածներէն եւ հրեշտակներէն՝ ի յերկինս , ուր հաւասարապէս կը պաշտեն "զԱստուած եւ զԱռն" :

2 . Խոլոր ոգիները ասոնց ըստ ասելոյն ամէն ատեն պիտի ներեն , պատրաստի : "Խոլոր գերեզմանին մէջ եղողները անոր ձայնը պիտի լսեն" ՀՃ : Ինոնք ալ որոնց գերեզմանն եղած է ահարկուներան խորին անդունդին մէջ , պիտի չմոռցուին : Նոյնը իր մէջն ունեցողները պիտի դուրս տայ : Յայտ . ի . 13 : Մինչեւ անգամ անկեալ հրեշտակները՝ որոնք կապակցութիւն ունին մեր մարդկային ազգին մեղաւորներուն հետ՝ իրրեւ անոնց փորձիչը , պիտի դատուին անոնց հետ՝ զորոնք մոլորցուցին : ա Կորնթ . զ . 3 : Յուդ . 6 :

3 . Ի-ւոչ-ոնչ-ըս-ոչ ներեն հանդէս հանչ- պիտի պոյ : Ոչ ոք իր եղբօրը համար հաշիւ պիտի չտայ . ոչ հայրը տղուն համար , ոչ պաշտօնեան իր ժողովրդին համար՝ ինչպէս որ ամենք ընդունայն երեւակայութիւն կ'ընեն . այլ ամէն մարդ իրեն համար հաշիւ պիտի տայ : Հռովմ . ժգ . 12 : Ղազ . Յովսէ . ժբ . 14 :

4 . Ոչ ոն-որ փոխարկոն-ոչ-ինոնը՝ ճիշդ հոմանոյ պիտի ըլլայ այս կենցաղէն ներս եղած գործերուն : "Ինչ որ կը սերմանէ մարդ՝ նոյնը պիտի հնձէ" : Գաղ . զ . 8 : Սակայն ասիկայ բնաւին չհակառակիր վարդապետութեան ձրի շնորհաց , եւ միայն հաւատքով փրկութեան՝ առանց գործոց . քանզի մեղացս վարձքն է մահ . բայց Աստուծոյ չէն պարգեւը , [ոչ թէ արդարութեան վարձքը ,] յաւիտենական կեանք՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի ձեռքովը" : Հռովմ . զ . 23 : Ազատութիւնը պիտի կրեն միայն իրենց գործոց արժանաւոր հատուցումը : Ընդարձակ պիտի ընդունին հատուցում մը՝ արդարեւ իրենց փրկչին արժանաւոր , եւ ոչ թէ իրենց . սակայն այն հատուցումը՝ բարեսիրութեամբ մը կցորդուած է այն նորոգեալ եւ սուրբ բնութեանը՝ որն որ իրենք տիրապէս ստացած են , եւ յատկապէս ի Քրիստոս ունեցած հաւատքնուն՝ որն որ իրենք Աստուածային շնորհօք կը գործածեն :

Ինչպէս որ տեսակաւ , նմանապէս ալ աստիճանաւ համեմատ պիտի ըլլայ մարգոց բնաւորութեանցը՝ վերջին աւուր փոխարինութիւնը : "Ինոնք որ առանց օրէնքի մեղք գործեցին , առանց օրէնքի պիտի կորսուին , եւ անոնք որ օրէնքի տակ մեղք գործեցին , օրէնքով պիտի դատուին" : Հռովմ . բ . 12 : "Ըն ծառան՝ որ իր տիրոջը կամքը գիտէ , ու չպատրաստուիր , ոչ ալ անոր կամքը ի գործ կը դնէ , շատ ծեծ պիտի ուտէ . բայց ան որ չգիտեր , ու ծեծի արժանի բան մը կ'ընէ , քիչ ծեծ պիտի ուտէ . ո-րուն որ շատ տրուեցաւ՝ շատ պիտի ուզուի անկէ , եւ որուն որ աւելի յանձնուեցաւ , ալ աւելի պիտի պահանջուի անկէ" : Գաղ . ժբ . 47 , 48 : Ինոնք՝ եւ ասոնց նման պարբերութիւնները՝ կը ցուցընեն թէ դատաստանին ժամանակը , պատուիրանազանցութեան արժանաւոր պատիժ որոշելու ատենը՝ հաշուի պիտի առնուի մարդոց վայելած գիտութիւնն ու լոյսը , բոլոր իրենց դիւրութիւններն ու զրկուարութիւնները , համաձօտիւ՝ բոլոր պարագաները , որոնցմէ շատերը յայտնի են միայն ամենիմաստ Դատաւորին : Նմանապէս է արդարներուն համար ալ . "Ինչպէս որ մէկ աստղը մէկալ աստղէն տարբեր է փառքով , այնպէս է մեռելոց յարութիւնն ալ" : ա Կորնթ . ժէ . 41 , 42 : "Ու իմաստունները երկնից հաստատութեանը լոյսին պէս , եւ անոնք որ շատերը արդարութեան կ'առաջնորդեն՝ աստղերուն պէս պիտի փայլին

յաւիտեանս յաւիտենից»։ Դան. ժբ. 3։

5. Ըլլան ահագին աւուր վճիռները՝ վնջլենն ու անպատուել են։ «Ասոնք պիտի երթան յաւիտենական տանջանքը, իսկ արգարք՝ յաւիտենական կեանքը։ Մատթ. իե. 46։

ՀՏՈՒԱԾ Դ

Ձգելուն ապառնի պատիժը։

Հասանք այժմ քննութեան առնել նիւթ մը՝ որ ահաւոր եւ զարհուրեցուցիչ է. այսինքն՝ այնպիսեաց յաւիտենական վիճակը, որոնք կ'ելլեն այս աշխարհէս՝ անհաշտ ընդ Աստուծոյ։ Մէկ անձի մը միտտեւ կորստեանը վրայ խորհուրդը՝ զգայուն սրտի մը անբաւելի ներգործութիւն կ'ընէ. քանզի մէկ անմահ հոգւոյ մը վերջին անփոփոխ վիճակը այնպիսի առարկայ մըն է, որուն երեւելութիւնը հնարաւոր միտք մը չկրնար ըմբռնել եւ չափել։ Որքան կը զարհուրինք երբոր կը լսենք փրկչին խօսքերը, (եւ կը տեսնենք զայ որ տխուր փոքառութեամբ անոնք կ'արգարանան,) թէ «Լայն է դուռը, եւ ընդարձակ է ան ճամբան, որ կորստեան կը տանի, եւ շատ են անոնք որ անկէ կը մտնեն»։

Նայց որքան ալ ահաբեկող ըլլայ այս նիւթը, մեզի կ'իյնայ որ անոր վրայ խորհրդածութիւն ընենք. քանզի Աստուած ինքնին մեր մտադրութիւնը անոր կ'ուզէ։ Մեզի շահաւոր է ճշմարտութիւնը գիտնալ, ինչ որ ըլլայ՝ ըլլայ. եւ մեզի կը վայլէ որ յարգանօք մտիկ ընենք Տէրոջը խօսքերուն այս նիւթիս վրայ, ինչպէս որ ուրիշներու վրայ՝ որոնք Իրմէ առ մարդ եղած յայտնութեանը մէջ կը գըտնուին։

1. Նախ կը տեսնենք որ Աստուած իր վրայ կ'առնու չարերը պատժելը — վրէժխնդիրը ըլլալը նորոգելը։ «Իմն է վրէժխնդրութիւնը ու հատուցումը»։ բ Օրին. լբ. 35։ «Իմ թշնամիներուս վրէժխնդրութիւն պիտի ընեմ»։ Նդ, տ. 41։ Տես նաեւ Հռովմ. ժբ. 19։ Ըստ այսմ՝ Աստմասերգուն զԱստուած կ'անուանէ վրէժխնդրութեանց Աստուած։ Առմ. ձգ. 1։ Այս վկայութիւնները ինքնին բաւական են լսեցուցանելու այնպիսիները՝ որոնք Աստուծոյ գութը մեծցնելու պատրուակով՝ կ'ուզեն այնպէս երեւցնել թէ Աստուած այնչափ գորովագութ Հայր մըն է, որ զմարդիկ հանդերձեալ աշխարհին մէջ ալ պիտի չպատժէ իրենց մեղացը համար։

2. Աստուած բացէ ՚ի բաց զրուցած է որ պիտի պատժէ չարերը՝ հանդերձեալ աշխարհին մէջ։ «Ասոնք պիտի երթան յաւիտենական տանջանքը»։ Մատթ. իե. 46։ «Մբռաւիշտները գժոխքը պիտի դառնան»։ Սաղմ. թ. 17։ Հաշմարիտ է որ չարերուն վրայ դրուելիք պատիժները Սուրբ Գրոց մէջ այլաբանական լեզուաւ ստորագրուած է. բայց ասպատճառաւ սակայն սեպելու չենք։ Բզգարեւ միայն նմանութիւններով է որ հանդերձեալին իրականութիւնները մեզի կրնայ ծանուցուիլ։ Ասոնցմով փոխանակ Սուրբ Գրոց այս նիւթին վրայ գործածած այլաբանական լեզուն պատճառանք բռնելով այս ճշմարտութիւնը սուտ հանել չենալու, ինչպէս որ ոմանք կ'ընեն ալ, պէտք է որ զգուշութեամբ սովրինք այն ահաբեկող նկարագրութիւնները՝ որպէս զի կարող ըլլանք ճշմարիտ տպաւորութիւն մը ստանալու՝ Աստուծոյ անոնցմով սովրեցուցածին։ Ու նախ տեսնենք մէկ քանի նշանակները, որոնք գոր-

ծածուած են ցուցընելու՝ բոլոր անզեղջ անիրաւութիւն գործողներուն վրայ դրուելիք վերջին պատիժը. եւ ապա քննենք այն պատժոյն տեւողութիւնը:

ա. Պատանի պոռնկային բնութիւնը ցոյցընող խօսքեր՝ Առակ. Դ. 19: Անոր պատիժը կոչուած է հոգի, Բիւր. ԺԸ. 4: Յայտ. բ. 11: իա. 8: Ամէն է ամենասաստիկ պատիժը օրինազանցութեան: Այս ձեւ խօսք եղած է որ՝ ահուդողի եւ տագնապի դաղափար մը տայ: Կանուխ կոչուած է Պոռնկային բնութիւնը, գալէք բնութիւնը կրկին: Պօղոս. գ. 7: Յայտ. ժդ. 9: Կոչուած է Նոյնիր խօսք: բ Պետ. բ. 17: Յուդ. 13: Կոչուած է հուր, անշէջանելի հուր, հնոց նրանի եւ ծխումէն ելնէ: Պօղոս. իե. 41: Պօղոս. թ. 43: Գալ. գ. 17: Յուդ. 7: Յայտ. ժդ. 10: ի. 10:

Ոմանք ասոնք կը ցուցընեն՝ ուղղակի եւ դրական պատիժ մը: Կան ուրիշ վկայութիւններ ալ՝ որոնք կը ցուցընեն թէ չարերը պիտի այնպիսի չարիք կրեն, որոնք բնականապէս պիտի ծագին իրենց բարոյական վիճակէն, իրենց մեղսալից բնաւորութենէն. ինչպէս՝ Գալ. ա. 31: "Ընդունք իրենց խորհուրդներովը պիտի կշտանան": բ Պետ. բ. 12. "Ընդունք իրենց ապականութիւնովը պիտի ապականին": Նմանապէս այն խօսքերն ալ, որոնք կը վերաբերին խղճի խայթին՝ զոր կրնասուածները պիտի կրեն: "Մէն բերան պիտի գոցուի, եւ բոլոր աշխարհ դատապարտուած ըլլայ Աստուծոյ առջեւն": Յովհ. գ. 19: "Այս երկրիս հողին մէջ քնացողներուն շատերը պիտի արթննան... նախատանաց եւ յաւիտենական անարգանաց համար": Դան. ԺԲ. 2: "Արիթէ սիրտդ կրնայ դիմանալ, կամ թէ ձեռքերդ կրնա՞ն ուժովնալ ան օրերը որ ես քեզի հատուցում պիտի ընեմ": Նէկ. իբ. 14: Նթէ մինչեւ անգամ այս աշխարհիս մէջ ստիպուած են մեղաւորները նախատել ինքզինքնին, ու ողբալ իրենց յիմարութիւնը, ըսելով՝ Այս ի՜նչպէս խրատը ատեցի. ու իմ սիրտս յանդիմանութիւնը անարգեց. (Առակ. ե. 12.) ուրեմն որքան աւելի՝ այն աշխարհին մէջ, ուր՝ ինչպէս վրկիչն մեր ինքն ալ ըսաւ, "Իրենց որդը չմեռնիր, եւ հուրը չմարիր":

Այս աշխարհիս մէջ անթիւ արգիլողական պատճառներ կան, որոնք կը զսպեն զմարդիկ՝ իրենց բոլոր բարքը երեւան չհանելու, կամ չըզուցընելու իրենց մէջ գտնուած չար հակամտութիւնները: Խաղաքերը, գողը, արբեցողը, նախանձոտը, անառակը, որքան որ իրենց չար ընթացքնուն գերի եղած ալ ըլլան՝ տակաւին քիչ մը նկատում կ'ընեն իրենց շրջապնակ ժողովրդոց համարմանը, քիչ մը երկիւղ կ'ընեն անոնց դատողութենէն, քիչ մը նորոգութեան յոյս կ'ունենան, քիչ մը կը զսպուին խղճմտանքէ եւ Հոգւոյն Սրբոյ շարժմունքէն՝ որուն դէմ ապստամբած են: Այլ երբոր դատաստանին ամենուն բարքը երեւան ելլէ, եւ իրենց վերջին դատակնիքը վճռուի՝ յաւիտեանս յուսոյ սահմաններէ դուրս ձգելով, երբոր Սուրբ Հոգին բոլորովին իրենցմէ խոյս տայ, եւ ձգէ զանոնք որ բուն իրենց խորհուրդներովը լցուին, ի՜նչ սոսկալի եւ ահեղ առաւելութեամբ պիտի աճին իրենց չար կրքերնուն ներգործութիւնն ու կարողութիւնը:

Երկնքի մէջ՝ չարերուն բարեկամութիւնը շատ անգամ հիմնուած է իրարու բարուց սխալ ճանաչման վրայ: Այլ երբոր բոլոր պատրուակները վերնայ, ան ատեն փոխանակ սիրոյ՝ ատելութիւնն ու արհամարհանքը պիտի տիրէ: Այն անոնք որ իրար մխիթարելու էին, ընդհակառակը իրարու տանջանքը պիտի աւելցնեն:

Վ. այերու աշխարհին մէջ իրարու վը-
րայ վստահութիւն եւ յարգութիւն
ունենալ չկայ : Ընական սիրելիու-
թիւն, բնաւորութեան քաղցրութիւն,
արհենակցական սէր հոն չեն մնար :
Ա.յն աշխարհային շահուց խորհրդա-
ծութիւնները՝ որոնք շատ անգամ ա-
ռաքինութեան ցոյց մը կ'երեւցունեն,
բոլորը բնաջինջ պիտի ըլլան : Հոն՝
թագաւորը պարգեւներ չունի պար-
գեւելու, իշխանապետը՝ իր սեղանին
շուրջը հացկատակներ չունի : Ամէնք-
նին ալ միօրինակ աղքատ, միօրինակ
անօգնական եւ անյոյս են : "Ո՛հուն-
լու առնը ամենեւին բան մը իր հե-
տը պիտի չառնէ, ու իր փառքը իր
ետեւէն պիտի չիջնէ" : Սաղ. խթ.
17 :

բ. Հանդերձեալ պատժոյն պե-
տութիւնը :

Հայց սակայն՝ չարերուն ապառնի
թշուառութեան ամենաարձր աստի-
ճանաւ ահաւորութիւն տուող բանը՝
անոր մշտնջենաւորութիւնն է : Երէ
ըլլար յոյս, (ինչպէս ոմանք ունայն
տեղը կ'երազեն,) թէ չարերը դար-
ձով տանջուելէն ետքը՝ պիտի ուղ-
ղուին եւ նորոգուին, եւ ապա յա-
ւիտեանս երջանիկ պիտի ըլլան, ան
ատեն իրենց ամենաստուիկ նեղու-
թիւնները կը թեթեւնային : Երբոր
չար մարդը մեռնի, անոր ակնկալու-
թիւնը կը կորսուի. (Ա.ռակ. ժա. 7.)
եւ եթէ այնպէս ջըլլար, ան ատեն
ոչ միայն արդարը իր մնհուանը ա-
տենը յոյս եւ ապաւինութիւն պիտի
ունենար, (Ա.ռակ. ժգ. 32.) այլ եւ
չարերն ալ նմանապէս պիտի ունենա-
յին : Վանդի տանջանաց քանի մը
դարերը, այո՛ միլիոնաւոր դարերը
ինչ են՝ անկէ ետքը գալիք երանու-
թեան յաւիտենականութեան հետ
բաղդատուելով : Ոչինչ է, բացարձա-
կապէս ոչինչ է :

Հանդերձեալ կենաց բոլոր վարդա-
պետութիւնը՝ զուտ յայտնութեան
վարդապետութիւն է : Ասոնցմէ՝ ե-
թէ այս ծանրակշիռ նիւթին ճշմար-
տութիւնը կ'ուզենք սովրիլ, մեզի կը
վայլէ որ պարզմտութեամբ մտիկ ը-
նենք Տէրոջը խօսքերուն, եւ վստահ
ըլլանք որ՝ այս նիւթը թէպէտեւ հի-
մայ մտքի կ'երեւի մեզի, ժամանակ
պիտի գայ որ ամէն բան բաց ու յայտ-
նի պիտի ըլլայ. անանկ որ բոլոր տի-
եզերքը՝ դատաւոր Աստուծոյն արդա-
րութիւնը պիտի հրատարակէն :

Ա՛ր փրկչին սա պարզ խօսքը թէ՝
"Ասոնք պիտի երթան յաւիտենական
պատիժը", (Ա.ռպէ. իե. 46.) բա-
ւական կ'երեւի բոլորովին որոշելու՝ չա-
րերուն ապառնի թշուառութեան տե-
ւողութեան խնդիրը : Հայց շատ մար-
դիկ՝ այս վարդապետութենէն ազա-
տելու համար, կը փաստաբանեն թէ
յաւիտենական բառը՝ երբեմն հոգեսոր
տեւողութիւն կը ցուցընէ : Ասիկա
ճշմարիտ է. ինչպէս երբոր կ'ըսէ,
Օատիկը պիտի պահես յաւիտենական
կանոնով մը : Ելք. ժբ. 14 : Ընի-
կայ յաւիտենական քու ծառադ ըլլայ :
Ե Օրին. ժե. 17 : Հոս պէտք է
նշանակենք որ՝ բառին նշանակութիւնը
ենթակային կը սահմանուի. եւ թէ՝ յաւիտենական բառին
նշանակութիւնը երբոր միօրինակ կը
գործածուի, կը նշանակէ տեւողու-
թիւն մը՝ որչափ որ ենթակային՝ ո-
րուն վրայ ան բառը ստորագրուած է,
կը ներէ : Այսպէս՝ յաւիտենական ծա-
ռայ մը՝ ծառայ է բոլոր իր կենացը
մէջ : Յաւիտենական կնոջ մը՝ մեկ
տեւողական կանոն մըն է, որ զօրու-
թիւն ունի՝ քանի որ կը տեւէ այն
դրութիւնը՝ որուն մէկ մասն է ան :

Նմանապէս Հաղովմոդին մէջ ըս-
ուած է՝ Երկիրը յաւիտեան կը մնայ.
այսինքն է՝ դարէ՛ի դար կը տեւէ, ապ-
գենեռա՝ հակադրութեամբը, որուն մե-
կը կ'երթայ, եւ միւսը կու գայ : Հայց
մարդուս՝ վերջին դատաստանէն ետքի
վիճակին նկատմամբ, բան մը չկայ որ

յաւիտենական բառին նշանակութիւնը ամիսիւիկ :

Այս նիւթիս վրայ կը նշանակեմ 1. Մեր փրկչին այն ահաւոր խօսքին մէջ, (Մարկ. իե. 46,) Ջ ենոյն բառը գործածուած է բարիներուն երջանկութեանն ու չարերուն թշուառութեան տեւողութիւնը ցուցընելու : Բդ՝ եթէ յաւիտենական բառը առջինին մէջ պարզ անվախճան տեւողութիւն մը կը հասկըցուի՝ ինչպէս որ ոչ ոք տարակոյս մը կը ցուցընէ, ի՞նչ կանոնով կրնանք բառին ուրիշ նշանակութիւն մը տալ եաքի՝ եւ հակադրեալ պարբերութեան մէջ, որ չարերուն պատիժը կը ցուցընէ : Դանիէլի մէջ (ժբ. 2) ցուցուած է որ՝ ոմանց բաժինը յաւիտենական կեանք է, եւ ոմանց ալ յաւիտենական անարգանք : Ով պիտի ըսէ որ մէկը անհուն տեւողութիւն կը ցուցընէ, իսկ միւսը հունաւոր : Վարձեալ՝ Տէրն մեր որովհետեւ ցորեանին առակովը կը սովրեցընէ, (Մատթ. ժգ. 24—30,) թէ արդարները եւ չարերը խիստ իրարու նման բարք ունին, եւ թէ բացարձակապէս հակառակ վախճաններու պիտի հասնին : Որոմը պիտի այրուի, ու ցորենը շտեմարանի մէջ պիտի ժողովուի : Տարակոյս չկայ որ խելքը գլուխը մարդ մը՝ եթէ անկեղծութեամբ խորհելու ըլլայ, չկրնար երեւակայել որ՝ փրկիչն մեր սովրեցուցած ըլլայ թէ որոմը այրուելով ցորեն ըլլայ ու շտեմարանը ժողովուի : Ճշմարտօրէն խօսելով՝ բոլոր Սուրբ Գիրքը մէկ լեզու կը բանեցուցնէ եւ նոյն ստորագրութիւնը կ'ընէ չարերուն եւ բարիներուն՝ իւրաքանչիւրոց հանդերձեալ վիճակին տեւողութեանը վրայ . եւ անխարդախութիւնը կը պահանջէ որ երկուքին համար ալ միօրինակ հասկընանք :

2. Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων յաւիտեանս յաւիտենից՝ կրկնապատիկ ուժովցած ձեւը՝ Սուրբ Գրոց մէջ տասնեւութ անգամ գործածուած է, որոնց տասնեւհինգը Աստուծոյ փառացն ու փառաբանութեանը կը վերաբերին, եւ մէկը չատրակուսիր որ այն տեղերը անվախճան տեւողութիւն մը կը նշանակէ : Մէկ հատը սրբոց երջանկութեանը համար գործածուած է, (Յայտ. իբ. 5,) մէկ հատը մեծ պոռնիկին կորստեանը համար՝ որ է խորհրդաւոր Բաբիլոնը, (Յայտ. ժթ. 3,) եւ մէկ հատն ալ կը վերաբերի գազանին, սուտ մարգարէին եւ սատանային պատժոյն : (Յայտ. ի. 10 :) Բդ՝ ինքնայայտ բան մըն է որ Սատանային եւ իր հրեշտակներուն համար պատրաստուած պատիժը, եւ չարերուն դատապարտութեան պատիժը, միեւնոյն է : Մատթ. իե. 41 : Յայտ. ի. 10. 15 : Ուրեմն մէկը կրնա՞յ համարձակիլ ըսելու, թէ Աստուծոյ Հոգին՝ մարգուս հանդերձեալ վիճակին ծանրակշիռ նիւթին վրայ ճշմարիտ տեղեկութիւններ տալու դիտմունքով այս ձեւը գործածէ տասնեւվեց անգամ՝ բացարձակ յաւիտենականութիւն ցուցընելու համար, եւ երկու անգամ ալ գործածէ հունաւոր տեւողութիւն իմացունելու համար, որն որ որքան ալ երկարատեւ ըլլայ՝ անհունապէս տարբեր է յաւիտենականութենէն :

3. Յառաջ կ'երթանք՝ Սուրբ Գրոց այս նիւթին վրայ տուած ստորագրութիւնները աչքէ անցունելու, որոնք գլխաւորապէս բացատական ըլլալու են : Մարկ. թ. 43—48. "Կրակը պիտի չմարի" — "Որդը պիտի չմեռնի" — "Աղ հուրը պիտի չմարի" : Մաղ. ծ. 22. "Ու ազատող մըն ալ չգտնուի պիտի" : Մատթ. ե. 26. "Աս անկէ դուրս պիտի չելլես, մինչեւ որ վերջի նաքարակիտը չվճարես" : Նայց մեզաւորը Աստուծոյ պարտական է տասը հազար տաղանդ, եւ քանի մը չափանի վճարելու . Մատթ. ժբ. 24 :

Յովհաննու գ. 36ին մէջ կը կարդանք որ "Ան որ Որդւոյն կը հաւատայ, յաւիտենական կեանք ունի" : Ահա հոս հաստատական խօսք է ասիկայ, եւ մէկը չտարակուսիր որ ասիկայ նկատրագրականապէս յաւիտենական կենաց խոստմունք մըն է : "Այլ ան որ Որդւոյն չհաւատար, կեանք պիտի չտեսանէ" : "Նա հոն քնաւ անմաքրութիւն մը պիտի չմտնէ" . . . "Այլ միայն անոնք որ Գառնուկին կենաց Գրքին մէջ գրուած են" : Յայտ. ի. 27 : Փրկիչն մեր մատնչին վրայ խօսած ատենը (Մարկ. ժգ. 21) ըսաւ. "Ազգէկ էր այն մարդուն որ ծնած չըլլար" : Արդ՝ եթէ տանջանաց որ եւ իցէ երկարատեւ ժամանակ մը եղած ըլլայ՝ միայն թէ հոնտեղ եղած ըլլայ՝ մարդս պիտի նորոգուի, եւ մշտնջենաւորապէս երկնից թագաւորութեան մէջ պիտի գտնուի, ան ատեն կրնաք ըսել Փրկիչն մեր անոր համար թէ՝ Ազգէկ էր որ ծնած չըլլար :

Սուրբ Գրոց այս պարզ վարդապետութեան դէմ առարկութիւններ հանեցին Աստուծոյ ողորմութենէն եւ արդարութենէն :

1. Աստուածային ողորմութենէն : Առարկուն կ'ըսէ թէ՝ Աստուած ամենողորմ ըլլալով չկրնար իր արարածներէն որ եւիցէ մէկը յաւիտեանս պատժել : Այս առարկութեանը դէմ այս պարզ պատասխանը կու տանք թէ՝ եթէ Աստուծոյ ամենողորմ ըլլալը կ'ապացուցանէ թէ չարերը յաւիտեանս պիտի չպատժէ, ճշդիւ նոյնչափ ալ կ'ապացուցանէ որբնաւին պիտի չպատժէ զանոնք : Իր ողորմութիւնը անհուն է. վասնորոյ պիտի չըլլար որ ա՛ն նոյնիսկ եղերութիւն մը մտնէ իր բանական արարածոց մէջ : Այլ փորձառութիւնը կը ցուցընէ որ տառապանքութիւնը մէկ կերպին վրայ սխալ է, վասնորոյ միւսին վրայ վճռական չկրնար ըլլալ :

2. Աստուծոյ արդարութենէն : Կ'ըսեն թէ՝ արդարութիւն չըլլար ժամանակաւոր մեղքը յաւիտենական պատժով պատժել : Ասոր պատասխան կու տանք

(1) Մեղքը՝ բուն իսկ իր բնութեամբը զմարդ ընդ Աստուծոյ հակառակութեան եւ թշնամութեան մէջ կը գնէ : Մեղաւորը չհաստատուածներ, գուցէ մինչեւ անգամ ինք իրեն չհաստատուածներ թէ Աստուծոյ հետ լիակատար ունի. բայց Աստուծոյ բանին պարզ խօսքերը այս բանը կը սովրեցընեն : Արդ՝ ի՞նչ բան կրնայ այս հակառակութեանը, այս թշնամութեանը վախճան մը տալ : Ոչ թէ նեղութիւնը կամ պատիժը, քանզի անանկ ըլլար նէ՝ ատատային նեղութիւնը շատոնց հաշտեցուցած ըլլալու էր զինքը Աստուծոյ հետ :

(2) Եթէ արդարութիւն է որ Աստուած մեղքը երբէք պատժէ, իրաւունք պիտի ունենայ զանիկայ պատժելու քանի որ կը կենայ : Եւ Սուրբ Գիրքը կը ցուցընէ որ՝ "Ամբարիշտները իրենց մեղքերուն մէջ մեռած են" : "Հոները, կախարդները, պոռնիկները, եւ ստախօսները" երկնից արքայութենէ զրկուած են : — Ոչոր ատենմէ, եւ մեղքէ փրկուելու վարդապետութենէն յայտնի կ'ըլլայ որ՝ մեղքը բոլոր կորսուածներուն մէջ թագաւորելը պիտի շարունակէ, եւ անալ առաւելեալ եւ աննահանջելի զօրութեամբ : "Ան որ անիրաւութիւն կ'ընէ, ալ անիրաւութիւն թող ընէ. եւ ան որ աղտոտ է, աղտոտ թող ըլլայ" :

(3) Եթէ ընդունուի որ պատիժը արդար է, եւ օգտակար ներգործութիւն ալ ունի ժամանակ մը, ըսենք թէ՝ հազար տարի, ի՞նչ պատճառկայ որ յաջորդ հազար տարիին մէջ ալ նոյնպէս պիտի չըլլայ, եւ նոյնպէս շարունակ : Մեղքը միօրինակ կը թագաւորէ. Աստուծոյ երկրպագելն արդարութիւնը նոյնպէս կը շարունակէ,

եւ սրբոց բազմութիւնները յաւիտեանս նոյն հաճութեամբ կը նային, եւ ալելուք կը բարձրացունեն՝ մինչեւ հարերուն տանջանաց մուխը կը բարձրանայ։

Վանի մը խօսք ալ՝ այս վարդապետութեան քարոզութեան կերպին վրայ ընենք։ Ընտրակոյս այս վարդապետութիւնը քարոզելու է, քանզի 'Ըստուծոյ բոլոր խորհուրդին' մէկ մասն է, որն որ խորշելու չենք հրատարակելէն։ Գործ. ի. 27։ Ըյս ամենայնիւ՝ պէտք է որ անձնահաճ վստահութեան հոգիով մը, կամ մեղաւորաց սպառնալիք ընելու մը պէս չըլլայ։ Փրկիչն մեր այսպէս չըրաւ։ Ինք լացաւ Երուսաղէմի ժողովուրդին վրայ՝ երբոր զանոնք երեսէ ձրգուած, եւ իրենց խաղաղութեան բաները իրենց աչքէն յաւիտեանս գոցուած տեսաւ։ Կ'ըմանապէս ալ Ըաւաքեալք՝ 'Տէրոջը վահը գիտնալով', համոզեցին զմարդիկ, գիշեր ցորեկ արցունքով աղաչեցին անոնց, որ Ըստուծոյ հետ հաշտուին։ Ըյն քարոզիչը որ այս նիւթին վրայ կ'անդրադառնայ Ըստուածային վկայութիւնը յարգելով, եւ իր տեսութիւններն ալ Ըստուծոյ արդարութեան վրայ անդրդուելի վստահութեամբ հաստատած է, եւ այնպէս կու գայ այս վարդապետութիւնը իր ժողովուրդին քարոզել՝ խոնարհութեան հոգիով, գորովանօք, եւ հոգիներու վրայ սէր ունենալով՝ հաւանական է որ պիտի շարժէ իր ունկնդիրները, եւ հաշտեցնէ անոնց սիրտը, եւ զանոնք Քրիստոսի առաջնորդէ՝ որ ինք միայն կրնայ փրկել գալու բարկութենէն։ Իսկ այն որ այս վարդապետութիւնը իր քարոզութեանը նիւթ կ'ընտրէ անտարբերութեամբ, ինքնահաւանութեամբ եւ ունայն պերճախօսութեամբ, կամ տմարդի՝ արհամարհական եւ յանդուգն սպառնալիօք, այնպիսին ինք զինք պիտի մեղադրէ՝ եթէ իր ունկընդրաց մէջ միայն սոսկում արթընցունէ այս նիւթին վրայ, եւ ատելութիւն իր վրայ, որով անոնց սրբութերը փոխանակ կակուղցընելու եւ նուաճելու՝ կը կարծրանան։

ՀԸՏՈՒԸՆ Ն

Ճանաչելութիւն եւ յանձնառութիւն ըստ նորին ընելոյ։

Ըսիկայ նիւթ մըն է որ՝ վրան երկարօրէն մտածելը բերկրալի եւ օգտակար է։ Սակայն վարդապետական աստուածաբանութեան գրքի մը մէջ ընդարձակ տեղ հարկաւորութիւն չունի։ Ըյս նիւթին վրայ՝ Սուրբ Կրքոց խօսքերը այնպէս պարզ են որ՝ անոր վերաբերեալ մեծամեծ իրողութեանց վրայ բնաւին կասկած մը չըթողուր։ Թէպետեւ միանգամայն՝ դիտմամբ չափով մը այնպէս անյայտ մնացած է, որ սիրելի աշակերտը կրցաւ ըսել (ա Յովհ. գ. 2) "Տակաւին յայտնի չէ թէ ինչ պիտի ըլլանք"։ Նւ ուրիշ առաքեալ մը՝ աւետարանիչ մարգարէին լեզուն բանեցունելով՝ կ'ըսէ. "Ըն բաները որ աչք չէ տեսեր, եւ ականջ չէ լսեր, եւ մարդու սրտին մէջ չէ բնկեր, Ըստուած իր սիրելիներուն պատրաստեց"։ Ըսինքն է՝ ան բաները անհամեմատ կը գերազանցէ մարդոց գաղափարներն ու հասողութիւնը։ Սակայն աս ալ կը յաւելցունէ. "Ւայց Ըստուած մեզի յայտնեց իր Հոգիովը"։ ա Կորնթ. բ. 9, 10։

Ուրեմն աս տեղ մեր նպատակը պիտի ըլլայ համառօտիւ դասակարգել Ըստուծոյ Ա֊տեանին տեղեկութիւնները՝ այս անղուգական հաճելի նիւթին վրայ։ Նւ նախ աչքէ պիտի անցունենք փրկեալներուն բնակարա-

նը . երկրորդ՝ իրենց վիճակին ու բնաւորութիւնը , եւ ի վերջոյ՝ պարապմունքներին ու վայելքներին :

Նայե . փրկչականը բնականաբար : Աստիկայ այլեւայլ նմանութեամբ խօսուած է : Նբր . ժա . 16րդ տան մէջ կոչուած է՝ "Աւազակին գաւառ , այսինքն երկնաւոր" : Յովհ . ժգ . 2րդ տան մէջ փրկիչն մեր կը կոչէ զանիկայ , "Տուն՝ շատ բնակարաններով" : Յայտ . բ . 7ին մէջ կոչուած է , "Դրախտ Աստուծոյ" : Նաեւ՝ Յայտնութեան իւր գլուխն մէջ նկարագրելով է իրրեւ փառաւոր ոսկեքաղաք՝ լայնածաւալ ընդարձակութեամբ, պատուական քարերու վրայ հիմնարկեալ, եւ մարգրտեայ դռներով զարդարուած : Նայց արդարոց հանդերձեալ բնակարանին ամենաընդարձակ ստուգագրութիւնը՝ "Նոր երկինք եւ նոր երկիր" (բ Պետ . գ . 13 : Յայտ . իա . 1) խօսքին մէջն է : Այս զրուցուածքը հին անտեսութեան տակ ալ գործածուած է՝ ցուցնելու խոստացեալ Եսիային թագաւորութիւնը , անտարակոյս երկրաւորն ու միանգամայն երկնաւորը : Նայ . կե . 17 : կղ . 22 : Նայց երբոր երկրաւորն եկաւ , առաքեալն ան առնն այս բացատրութիւնը երկնաւորին համար ըրաւ . որուն կը նայէին հանապազօրեայ եւ ուրախալից յուսով :

Այս նշանակը կը ցուցընէ այն տրնտեսութեանց շարքին վախճանը , զոր ընք Աստուած գործածեց մարդկային ազգին նկատմամբ : Աշխարհը ստեղծուեցաւ՝ որ ըլլայ այս անտեսութեանց տեսարանը , մարդոց բնակարանը . իրենց փորձին եւ սրբութեանը , կամ մեղքին եւ իրենց ապաշխարութեանն ու նորոգութեանը , կամ անղեղջութեանն ու կարծրասրտութեանը տեղը : Նաեւ ըլլայ Հանդիսարան՝ Աստուծոյ նախախնամութեան զարմանալի տնօրէնութեանը , եւ մանաւանդ Աստուծոյ Որդւոյն մարդեղութեանը , երկրաւոր կենացն ու քաւչական մահուանը :

Գրուած է որ՝ այս աշխարհիս արբշռութեանը նպատակները կատարուելէն եաքը , աշխարհս պիտի այրի , եւ իր տեղը "Նոր երկինք եւ նոր երկիր պիտի ըլլայ , որուն մէջ արդարութիւն կը բնակի" : Այսինքն է՝ բնակութիւն մը անապատ եւ կատարեալ , փառաւոր եւ փրկչոց վիճակին եւ յաւիտենական պարապմանց պատշաճեալ :

Այս աշխարհս գեղեցիկ էր , երբոր իր Արարչին ձեռքէն ստեղծուեցաւ , "Հրեշտակներն աստղերը մեկտեղ փառաբանութիւն կ'ընէին , եւ Աստուծոյ բոլոր որդիքը ցնծութեամբ կ'աղաղակէին" : Դրախտը սիրուն էր . եւ ամէն ազգաց ամենաբարձր հանճարները՝ գովութեամբ երգեցին զանիկայ : Նայց երկնաւոր աշխարհը՝ խիստ գերազանց է փառքով : Նէ ասիկայ յայտնի է Պօղոսի խօսքէն ալ՝ յարութեան վրայ խօսած տեղը . Պետրոսինէն՝ բոլոր բաներուն վախճանին վրայ խօսած տեղը . նաեւ Յովհաննու խօսքերէն , որ սրբոց հանդերձեալ բնակութիւնը փառաւոր եւ բազմայեղանակ նկարագրութեամբ կը ստորագրէ Յայտնութեան մէջ :

'Նէ հոն ծով չկայ' (Յայտ . իա . 1) խօսքը՝ հատանգաւորապէս նոր երկրին խաղաղութիւնը ցուցընելու համար է : Ծովն է տեսարան մրրկաց , փոթորկաց եւ ահարկու վտանգաց . բայց փրկեալներուն բնակելի տեղը երկրին մէջ՝ փոթորիկներ , վտանգներ , յուզմունքներ պիտի չըլլայ :

Երկրորդ . Հանդերձեալ աշխարհին մէջ ելլելանելոն վճակին ո- բնութիւնը :

1 . Կատարելապէս ազատ են մեղքէ : Կոչուած են "Հրդարոց հոգիներ՝ որ կատարեալ եղած են" : Նբր . ժբ . 23 : "Իրենց հանդերձները լուացին եւ գառնուկին արիւնովը , ճերմկցու-

ցին" : Յայտ . է . 14 : "Ու անոնց բերանը սուտ չգտնուեցաւ , ինչու որ ամբիծ են" : Ժդ . 5 : Ընդունք Քրիստոսի ներկայացեալ են՝ իբրեւ իր աշխատանցը պտուղը . "Փառաւոր եկեղեցի մը , որ արատ մը կամ խորշոմումներ մը , կամ ուրիշ ասոնց պէս բան մը չունի" : Եփես . ե . 27 : Ասոնք՝ եւ ասոնց նման բացատրութիւնները կը ցուցընեն որ փրկուածները հանդերձեալ վիճակնուն մէջ կատարելապէս ազատ պիտի ըլլան մեղքէ :

2 . Սուրբ Հրեշտակներէն ասոմ կը զանազանին որ՝ իրենք ծլլոած ծղրտողներէ են : Ըստնկով նոր կարգ մը սուրբ էակներ կը բազկացունեն , եւ նոր երէց մը կրնան երգել Ընոր՝ որ զիրենք փրկեց Աստուծոյ՝ իր արիւնովը : Յաւիտեանս պիտի յիշատակեն այն կորստեան փոսը , եւ աղմալից կաւը . այն մեղքերը , երկիւղները , փորձութիւնները , վտանգները , մահը , որոնց ժամանակաւ ենթակայ էին . եւ բոլոր ասոնցմէ՝ փրկութիւնը ներնուն փառաւոր նիւթը իրենց ոսկեքնարները պիտի պրկէ ներդաշնակաւորէ այնպիսի երգ մը նուագելու , որ հրեշտակները քնաւին չեն կրնար երգել : Յայտ . ե . 9 : Ժդ . 3 : Ժե . 3 :

3 . Մեպետեւ այն կոչմանէ կը տարբերին , սակայն հրեշտակոյց եղբայր ե՞ ընկեր են : Քրիստոս ինք զանոնք ւճագղելու կը կոչէ : Առաքեալը կ'ըսէ . "Դուք մօտեցեր էք բիւրաւոր հրեշտակներուն" : Եբր . Ժբ . 22 : Յայտնութեան տեսիլքները Յովհաննէսին ցուցընող հրեշտակը՝ ինքզինքը ծառայակից կը կոչէ : Յայտ . իբ . 9 : Այսպէս՝ ժամանակաւ մեղաց գերի եղող էակները՝ ընկերակից կ'ըլլան բարձրացեալ էակներու , որոնք՝ որքան որ գիտենք , ամենաբարձր ատենաձան մտաւորական էակներն են :

4 . Յաւիտեանս յաւիտենից փրկչին Յոանոսոր Գոլովաճոցն ա՞ խնամոցը ատոպլոնէրն են : Քրիստոս՝ զանոնք մեղաւոր եղած ատեններին սիրած ըլլալուն , յաւիտեանս պիտի սիրէ իբրեւ իր ընտրեալներն ու փրկեալները : Մեպետեւ իբրեւ միջնորդ՝ իր գործը պիտի լմնայ , եւ թագաւորութիւնը Հօրը պիտի տայ , սակայն իր անոնց վրայ ունեցած մասնաւոր ըղգացմունքը բնաւին չդադրիր : "Ան զի Գառնուկը որ աթոռին մէջն է , պիտի հովուէ զանոնք , ու կենդանի ջուրերու աղբիւրները պիտի առաջնորդէ զանոնք . եւ Աստուած բոլոր արցունքները պիտի սրբէ անոնց աչքերէն" : Յայտ . է . 17 :

5 . Իրենց փառքն ու բարձրութիւնը ցուցուած է՝ "Գառնոպռնէք են Աստուծոյ հանոնոնէք" բառերովը : Փրկչին հետ պիտի նստին իր աթոռին վրայ , եւ պիտի ժառանգեն բոլոր բաները . եւ յաւիտեանս յաւիտենից պիտի թագաւորեն : Յայտ . գ . 21 : իա . 7 : իբ . 5 : Երկէ աւելի ինչ խօսքերով եւ բացատրութիւնով յայտնի կ'ըլլայ փրկեալներուն սրբազան մեծապատուութիւնն ու փառքը :

6 . Ի վերջոյ , այս աշխարհիս մէջ տրտմութիւն , նեղութիւն , ցաւ տուող բոլոր բաները բնաւին պիտի չըգտնուին երկնից մէջ : Արտմաւոր տկարութիւն պիտի չըլլայ : Ոչն՝ "Այս հիւանդեմ" խօսք պիտի չըլլայ : Տրխրութիւն , տրտմութիւն , զրկանք եւ յուսահատկութիւններ , հոգ եւ անձկութիւն , հառաչանք եւ արցունք , փորձութիւններ եւ տարակուսանքներ , մահուան երկիւղ ու մահ , եւ մեղքը՝ որ բոլոր ասոնց պատճառն է , բնաւին պիտի չմնանեն այն երկնային բնակարանին մէջ : "Մահը յաղթուած է յաւիտեան մէջ պիտի ընկղմի" :

Սեպհ զմեզ կը բերէ երբեմն , աչքէ անցուցնել Համառօտիւ Աբեղոյ պրոկան վայելչութիւնն ա՞ պարտականութիւնը որոնք են

1. Պաշտաման գործքեր։ Հայտնութեան մէջ երկնային վճռակին պաշտամանց վրայ ստորագրութիւններ այնպէս լեցուն են, որ գրեթէ մարդ պիտի կարծէ թէ այն երջանիկ աշխարհին բնակիչները ուրիշ գործքեր բնաւ չունին, բայց միայն երկրպագութիւն, եւ փառաբանութիւն։ "Ձեռին հանգչեր ոչ ցորեկը՝ ոչ ալ գիշերը՝ ըսելէն. Սուրբ՝ Սուրբ՝ Սուրբ՝ Տէր Աստուած Ամենակալ, որ էր, եւ որ է, եւ որ պիտի գայ"։ Հայտ. դ. 8—11։ Հոգւով եւ ճշմարտութեամբ այն գերագոյն Հակը պաշտելը՝ այս աշխարհիս մէջ ամենաբերկրալի գործքն է, որ մարդ կարող է կատարելու։ Հայց այս աշխարհիս մէջ քանի՛ քանի արգելիչ պատճառներ կան՝ որ պաշտամունքին հաճութիւնն ու գեղեցկութիւնը կ'աւերեն։ Երկինքի մէջ բոլոր այն բաները պիտի տարագրուին՝ կատարեալ սիրոյ սաստկութեամբը, որ վախը մէկ դի կը թողու. ու նաեւ եւս աւելի կատարելագոյն Աստուածածանութեամբ, որուն քով այս աշխարհիս մէջ ձեռք ձգուած Աստուածածանութիւնը՝ տղի մը գիտութիւն է, ինչպէս որ առաքեալն ալ նոյնպէս բաղդատութիւն ընելով կ'ըսէ. "Երբ տղեն անանկ պիտի ճանչնամ՝ ինչպէս որ ճանչցուցայ"։ Աստուծոյ փառքը պիտի տեսնեն ու զարմանան. իր գեղեցկութիւնը եւ սիրելիութիւնը պիտի ճանչնան, ու ըստ արժանւոյն մեծարեն։ Աստուծոյ անսահման գերագոյնութեանը կատարեալ հաճութիւններին, եւ Անոր ունեցած կատարեալ երախտագիտութիւններին եւ սէրերնին՝ անդադար եւ անվախճան բերկրալից երկրպագութեան եւ փառաբանութեան առիթ եւ աղբիւր պիտի ըլլան։

2. Փրկեալք՝ Աստուծոյ ծառայելով պիտի զբաղին գործունէութեամբ։ Իր հրեշտակները՝ սպասաւորող հոգիներ են։ Հայց իրենք ինքզինքին փրկեալներուն ծառայակից կ'անուանեն։ Եւ որովհետեւ Մովսէսն ու Հղիան նորկուեցան փրկչին հետ խօսակցելու՝ այլակերպութեան լեռանը վրայ. եւ որովհետեւ սուրբերը հրեշտակաց հաւասար, (Ղուկ. ի. 36;) ընկեր, (Հբէ. ժբ. 22,) եւ երկնային պաշտաման մէջ անոնց մասնակից (Յայտ. ե. 9—11) ցուցուած են, վասնորոյ այլ եւս տարակոյս չմնար որ հրեշտակաց պէս՝ Աստուծոյ գործունեայ ծառայութեանը մէջ պիտի ըլլան, սակայն անխոնջ։

3. Աստուծոյ գործոցը՝ ճամբաներուն եւ բնաւորութեանը պատմութիւնը, փրկեալց բերկրալից պարապմունք ըլլալու կը ծառայեն։ Ինչպէս որ անհուն Արարիչը գերագոյն եւ փառաւորագոյն է քան թէ բոլոր արարածները միասին, նոյնպէս ալ իր բնութեանն ու կատարելութեանը ուսմունքը փրկեալց այնպէս հաճութիւն մը կ'ընծայէ՝ որ աս աշխարհիս մէջ մարդիկ ամենաբերկրալի ուսմունքէն եւ փիլիսոփայութիւններէն անոր նման բան մը չեն կրնար վայելել։

4. Փրկեալներուն երջանկութիւնը պիտի զարգանայ փոխադարձ աղերսաբար եւ հաղորդակցութեամբ։ Երկինքը բարեկամութեան աշխարհ մըն է։ Հոն չմտներ ոչ անձնասիրութիւն, ոչ նախանձութիւն, ոչ ո եւ իցէ անարժան զգացումն։ Ամենքը սուրբ, ամենքը բարեսէր են հոն. իւրաքանչիւրոք կրցածին չափ ամենաբարձր աստիճանաւ միւսներուն երջանկութիւնը զարգացունելու եռեւռ է։ Այս աշխարհիս բարեկամութիւնը քաղցր է. բայց երկնայինը որքան աւելի քաղցր ըլլալու է՝ ուր չկայ բան մը որ անարատութիւնը խանգարէ, աւրէ զանիկայ, եւ անվստահանալի երեւցունէ։

Եւ բոլոր այս երջանկութեան աղբիւրները պիտի տեւեն յաւիտեան։ Փրկչեայ կարողութիւնները՝ տաղանդներն ու առաքինութիւնները՝ յաւիտեանս պիտի յառաջ երթան եւ ընդարձակին, եւ ուրախութիւնին աճի։ Մի միայն ըլլալիք փոփոխութիւն՝ է փառաց՝ի փառս բարձրանալ։ Այսպիսի մրցանակ մը, այսպիսի պսակ մը, այսպիսի ժառանգութիւն մը՝ սուրբ եւ հոգեւոր, անապական, անեղծ, եւ անթառամ, կը դնէ առջեւիս Սուրբ Գիրքը՝ իբրեւ շարժառիթ, որ զմեզ շարժէ եւ համոզէ որ այս տեսանելի եւ ժամանակաւոր բաներէն վեր բարձրանանք, եւ փնտռենք այն փառքը՝ որ միայն Աստուծմէ կու գայ։

ՎԵՐՋ

559

0026966

559

2013